Coperta: Vasile SOCOLIUC
Ilustrație: James ENSOR, *Autoportret înconjurat de măști*, 1899 (detaliu)

Dicționar de sociologie

urmat de
indicatori demografici, economici, sociali și sociologici

Călin Anastasiu, Ilie Bădescu, Alfred Bulai, Septimiu Chelcea, Tania Dobrescu, Iancu Filipescu, Gheorghiță Geană, Nicolae Gheorghe, Viorel Gheorghe, Laura Grünberg, Petru Iluț, Maria Larionescu, Nicolae Lotreanu, Livius Manea, Doru Marcel, Ioan Mărginean, Smaranda Mezei, Ioan Mihăilescu, Andrei Novak, Ion-Andrei Popescu, Emilian Popescu, Sorin Rădulescu, Traian Rotariu, Dumitru Sandu, Alin Teodorescu, Vladimir Trebici, Ion Ungureanu, Lazăr Vlăsceanu, Mihaela Vlăsceanu, Maria Voinea, Cătălin Zamfir, Elena Zamfir

Coordonatori:

Cătălin Zamfir
Lazăr Vlăsceanu

Secretariat:
Alfred Bulai

Editura Babel,
București 1998

© Editura Babel, 1993, 1998
Toate drepturile rezervate Editurii Babel

ISBN 973-48-1011-1

PREFAȚĂ

Există două formule distincte de concepere a unui dicționar. Prima este aceea a unui "vocabular" sau glosar care cuprinde prezentarea sumară a sensului termenilor strict tehnici ai disciplinei. Cea de-a doua este dicționarul-enciclopedic, care tratează pe larg atît geneza și evoluția sensului diferiților termeni, cît și orientările și tipurile de teorii sau cercetări în care ei sînt implicați.

Decizia de a opta pentru o variantă sau alta n-a fost ușor de luat. Pe de o parte, în condițiile actuale, sociologia este așteptată să ocupe o poziție cheie în cultura intelectuală a comunității și a fiecăruia dintre noi, eventual să contribuie, în mod semnificativ, la conștientizarea și la eventuala soluționare a problemelor cu care ne confruntăm. Totodată, fiind primul dicționar de sociologie publicat în țara noastră, sîntem conștienți că publicul s-ar aștepta a primi un instrument de informare și orientare cît mai complet, clar și operațional cu putință. Pe de altă parte, a trebuit să luăm în considerare și posibilitățile noastre limitate. O enciclopedie sociologică, deși foarte necesară, presupune o acumulare de cunoștințe în cadrul comunității noastre și o clarificare teoretică și metodologică sensibil superioare celor atinse în prezent.

Aceste date ale problemei ne-au determinat să optăm pentru o formulă de dicționar intermediară între glosar și enciclopedie. La termenii importanți am căutat, pe cît s-a putut, să dăm informații asupra evoluției sensurilor lor și a contextelor teoretice și metodologice în care sînt utilizați. Pentru ceilalți am oferit semnificațiile standardizate, deși nu întotdeauna univoce, pentru că polisemia și metafora sînt încă puternic prezente în sociologie.

Prin natura sa, un dicționar trebuie să ofere o imagine a ceea ce s-a sedimentat în sociologie, să redea ceea ce a devenit oarecum standard în practica comunității sociologice. Or, tocmai aici este marea problemă. Sociologia a făcut pași importanți spre elaborarea unei paradigme unice, dar este încă departe de a o fi realizat. Există în sociologia actuală o largă varietate nu numai de abordări teoretico-metodologice, dar și terminologice. La acestea se adaugă și o importantă variație terminologică provenită din orientarea sociologiilor naționale. Am încercat, pe cît posibil, să oferim o imagine cît mai completă a acestei varietăți, dar și a tendințelor de convergență. Inevitabil,

acolo unde diversitatea este excesivă si cristalizarea sensului este încă scăzută, autorii au fost nevoiți să propună o structurare proprie, recurgînd, atunci cînd au apreciat că este cazul, și la comentarii critice.

O altă dificultate majoră a provenit din selectarea termenilor tratați. Sociologia actuală utilizează o largă varietate de termeni, unii aplicați și în alte discipline socio-umane sau referitoare la spații/domenii sociale tot atît de diverse. Orice selecție implică atît omisiuni, cît și opțiuni, iar acestea au trebuit astfel făcute încît să indice și convergențele și diferențierile din abordările disponibile, dar mai ales să ofere deschideri pentru noi cristalizări și dezvoltări. Intenția principală a selecției și prezentărilor a fost aceea de a oferi o imagine a sensurilor consacrate, dar și de a provoca reflecția utilizatorului pentru explorarea unor noi asemenea analize și interpretări. Următoarele mari categorii de termeni au fost luate în considerare : a) termeni tehnici specifici sociologiei, curent utilizați în limbajul sociologic actual, avînd sensuri relativ standardizate; b) termeni sociologici utilizați în contextul anumitor orientări și teorii influente care, deși neintrați în uzul curent al sociologiei, sînt vitali pentru înțelegerea respectivelor orientări/teorii; c) termeni utilizați în mai multe discipline sociale (filozofie, politologie, economie, psihologie, antropologie), aparținînd la ceea ce Lallande numea "vocabularul științelor sociale"; în acest caz am preferat să accentuăm semnificațiile mai particulare pe care termenii le iau în contextul sociologiei, semnificațiile lor mai generale putînd fi găsite în dicționarele altor discipline; mulți termeni nespecifici sociologiei, dar utilizați frecvent și de către ea, nu au fost deloc introduși; d) termeni consacrați de tradițiile sociologiei românești; e) în fine, termeni preluați din limbajul comun dar care au dobîndit conotații specifice în limbajul sociologic.

În cazul termenilor care desemnează fenomene/procese sociale complexe, obiect al mai multor discipline științifice (stat, partid politic, națiune, popor, urbanizare etc.) nu ne-am oprit prea mult asupra expunerii conținutului lor, ci, după o sumară definire/caracterizare, am accentuat specificul abordărilor sociologice ale acestora, aspectele pe care sociologia le-a explorat mai mult, pînă în momentul de față.

În fine, este nevoie să facem alte cîteva precizări asupra opțiunilor noastre. Fiind un dicționar de termeni, nu am inclus articole bio-bibliografice referitoare la autorii clasici și contemporani. Sperăm că referirile la curentele sociologice sau la diferiți termeni vor suplini într-o oarecare măsură o asemenea lipsă. Referirile la autori sau la lucrări s-au efectuat cu maximă economie, oprindu-ne de regulă la autorii și lucrările fundamentale, inițiatoare, devenite clasice. La termenii referitori la tipurile mari de fenomene/procese sociale, care stau în centrul diferitelor sociologii specializate, pe lîngă caracterizarea sumară a lor am inclus expuneri mai largi asupra tematicii și tendințelor care caracterizează respectivele ramuri ale sociologiei. Acestea sînt deci de găsit

la termenii lor fundamentali. De exemplu: ORGANIZAȚIE (Sociologia o.), RURAL (Sociologia r.). Datorită importanței metodologice a variatelor metode statistice de prelucrare a datelor în sociologia actuală, am introdus termeni referitori la marile tipuri de analiză statistică. Pentru a evita fragmentarea înțelegerii sensurilor intercorelate ale termenilor am preferat o tratare mai extinsă a termenilor cheie (principali), definind în cadrul lor o mulțime de termeni derivați. Prin aceasta am sperat că sensul unor termeni va deveni mai clar, în contextul mai general al termenilor cheie. De aceea, în final, prezentăm un index cu trimiteri atît la termenii principali cît și la cei derivați sau asociați.

O secțiune distinctă este consacrată prezentării unor indicatori esențiali, curent utilizați în diverse analize ale comunităților sociale. Intenția este de a oferi cititorului posibilități de informare asupra semnificațiilor specifice fiecărui indicator, fără a intra în detalii tehnice, sperînd astfel să-l ajutăm să citească mai ușor diverse tabele statistice și să-și sporească înțelegerea unor analize, programe sau direcții de dezvoltare sectorială sau globală. Setul de indicatori selectați este oarecum minimal, dar rezultat prin aplicarea unui principiu al esențialei complementarități a indicatorilor economici cu cei demografici și cu cei utilizați în sectoarele fundamentale ale sistemului social global.

În ciuda diversității termenilor și a unei inerente lecturi întrerupte, elaborarea dicționarului a fost ghidată de un cadru de referință care să invite cititorul să depășească, dacă dorește, atît fragmentarea lecturii cît și pasivitatea receptării. În acest sens, nu numai că am indicat termenii intercorelați, pentru o eventuală continuare și aprofundare a lecturii, dar am insistat și asupra unor "deschideri" așteptate, intuite sau chiar necesare.

Sociologia își realizează menirea prin sporirea posibilităților de explorare, înțelegere și practicare a libertății umane, prin oferirea de punți de legătură între personal și social, între individual, comunitar și global. Într-o lume în schimbare accelerată, într-o perioadă de cumpănă a tranzițiilor și opțiunilor, sociologia este investită cu responsabilitatea de a analiza procesele din trecutul mai apropiat sau mai îndepărtat și mai ales de a identifica și a explica transformările prezente și viitoare. Studiul sociologiei trebuie să ofere temeiurile construcției actuale a culturii intelectuale prin stimularea imaginației interpretative și a analizei lucide centrate pe viața personală în lumea socială. A da seamă de cursul și stilul individual de viață într-o lume învolburată de schimbări nu este o simplă opțiune, ci o necesitate pe care sociologia are menirea să o conștientizeze. Dicționarul de față vine în întîmpinarea acestei cerințe.

Coordonatorii

Despre modul de utilizare a dicționarului

Dacă sînteți interesat de semnificațiile atașate unui termen, căutați mai întîi în **Index**. Aici veți găsi indicată pagina unde este prezentat termenul și eventualele asociații. Depinde de opțiunea dumneavoastră dacă le urmați sau nu. Ne cerem scuze dacă termenul pe care îl căutați nu este prezentat și vă invităm să-l căutați în alte dicționare sau în ediția următoare a dicționarului nostru.

Dacă vă interesează numele autorului textului de prezentare a unui termen, comparați inițialele de la sfîrșitul textului respectiv cu lista de mai jos:

Alfred Bulai: **A.B.**
Alin Teodorescu: **A.T.**
Călin Anastasiu: **C.A.**
Cătălin Zamfir: **C.Z.**
Doru Marcel: **D.M.**
Dumitru Sandu: **D.S.**
Elena Zamfir : **E.Z.**
Emilian Popescu: **E.P.**
Gheorghiță Geană: **Gh.G.**
Iancu Filipescu: **I.F.**
Ilie Bădescu: **I.B.**
Ioan Mărginean: **I.M.**
Ioan Mihăilescu: **I.Mih.**
Ion-Andrei Popescu: **I.A.P.**
Ion Ungureanu: **I.U.**
Laura Grünberg: **L.G.**
Livius Manea: **L.M.**
Lazăr Vlăsceanu: **L.V.**
Maria Larionescu: **M.L.**
Maria Voinea: **M.Vn.**
Mihaela Vlăsceanu: **M.V.**
Nicolae Gheorghe : **N.G.**
Nicolae Lotreanu: **N.L.**
Petru Iluț: **P.I.**
Septimiu Chelcea: **S.C.**
Smaranda Mezei: **S.M.**
Sorin Rădulescu: **S.R.**
Tania Dobrescu: **T.D.**
Traian Rotariu: **T.R.**

A

ABANDON ISTORIC concept izvodit de N. Iorga în scrierile sale de sociologie istorică pentru a desemna desolidarizarea populațiilor față de istoria dominatoare, potrivnică intereselor de afirmare și conservare a ființei lor colective. Cum istoria dominatoare este, în mare măsură, totuna cu manifestările (expansiunea) unui mare imperiu, a unei dominații oarecare, **a.i.** se manifestă ca atitudine de desolidarizare a populațiilor față de *aparatul* acelui imperiu, al unui stat, în genere, desolidarizare care se accentuează în momentele în care un asemenea aparat devine prea împovărător. Această atitudine variază de la toleranța aparentă a populațiilor față de aparatul dominației (așa-numita "împăcare", coabitare cu răul), pînă la abandonarea violentă a statului opresiv (împovărător). Imperiul, o dominație în genere, nu intră în *relație organică* cu poporul, ci se așează ca o imensă "superfetație parazitară" peste populația locală. Așa se explică desolidarizarea acesteia față de aparatul superpus și graba de a înlocui un aparat cu altul dacă ultimii sosiți "cereau mai puțin de la supușii lor decît vechii împilatori". Așa se explică de ce, în momentele critice, populațiile din cadrul marilor imperii au abandonat carcasa imperială, rezemată pînă atuncipe umerii lor, lăsînd-o să se prăbușească. Popoarele, arată N. Iorga, au o aptitudine specială de "cîntărire" a gradului de împovărare (apăsare) a unui imperiu, în genere a unei dominații, în raport cu alta. Această aptitudine are funcția unui "cîntar psihologic, colectiv" de evaluare a apăsării (împovărării) imperiilor (în general a dominațiilor) și toate societățile (dar mai ales cele țărănești sînt înzestrate cu un asemenea "instrument de măsurare". Pentru populațiile țărănești, imperiile nu reprezintă calități, sînt *a-calitative*, nu pot fi mai mult decît niște "cantități" împovărătoare. În viziunea de soclologie a imperlului a lui N. Iorga, aceste "suprastructuri" nu sînt altceva decît imense mașini tributale care apasă peste populații locale și se așază în arealul cucerit (sau de năvălire barbară) ca niște simple carcase superpuse, fiscale sau de pradă, specializate în diverse procedee și tehnici de preluare a unei părți mai mari sau mai mici din *prisosul* muncii acelor populații locale. Gradul apăsării (împovărării) explică decizia colectivă spontană a "abandonării" unei carcase imperiale (dominatoare, în genere), care, fără suportul populației, se prăbușește. "Credeți că Siria sau Egiptul i-au acceptat pe romani fiindcă le-au recunoscut superioritatea? De loc. I-au acceptat ca pe niște *barbari utili*, care, in si-

tuația lor inferioară, n-au *dreptul să ceară atît cît* ar cere cineva din lumea aceasta a răsăritului (...). Mai bun un imperator *decît un basileus, dar mai bun un calif decît* un imperator" (N. Iorga, "Evoluția ideii de libertate", 1928, p. 74). Chestiunea a fost sesizată și de Marx, care însă o interpretează de pe cunoscuta poziție antițărănească a tuturor marxiștilor. Marx vorbește despre "organismul acestor barbari" (satele orientale) pe care le acuză de "viață vegetativă", căci "asistau impasibil la prăbușirea unor întregi imperii (...), a unor orașe mari" (K. Marx, F. Engels, *Opere*, vol. 9, 1972, p. 141). H.H. Stahl, continuator strălucit al lui N. Iorga în domeniul sociologiei istorice, arată, criticîndu-l pe K. Marx, încă în 1980, că "în fond e vorba de comunități sătești cucerite de semințiî războinice, oprite deci în dezvoltarea lor prin jaful cuceritorilor, impasibile față de distrugerea orașelor așa cum era și normal să se arate exploatații față de nenorocirile întîmplate celor care îi exploatează" (H. H. Stahl, *Teorii și ipoteze privind sociologia orînduirii tributale*, 1980). Evenimentele provocate de imperii — războaie, invazii, cuceriri, înfrîngeri, încasări fiscale de toate tipurile — apar populațiilor țărănești drept ceea ce erau, ca "teroare a istoriei", ca timp străin, și desolidarizarea de "imperii" (cu tot cu istoria lor) era o consecință firească. În genere, aratălorga, pe măsură ce aparatul militar și pătura imperială superpusă își măresc dimensiunile și volumul, crește și costul "imperiului", ceea ce provoacă desolidarizarea colectivă a localnicilor sau atitudinea de **a.i.** Așa se explică "accepțiunea barbarilor" în provincille imperiului roman și tot astfel poate fi explicată "abandonarea statului": "Statul este abandonat în seama cui poate să-l ia. Și sentimentul față de stăpînitori este acesta: Eu nu te vreau, dar fiindcă Dumnezeu te-a adus, eu nu mă împotrivesc. Este un domeniu așa de puțin vrednic de interes acela în care te afli și dacă ai bunul simț de a nu-mi cere prea mult și de a nu mă băga în războaie, ești foarte bun!" (N. Iorga, *ibidem*). Importanța teoriei **a.i.** trece de marginile sociologiei imperiilor, căpătînd utilizări de sociologie comparativă: "Se întîmplă același lucru cu imperiul roman care se întîmplă astăzi în anumite *societăți politicianizate*, unde se întreabă lumea: de ce nu rezistă alegătorul la ingerințele ce se fac într-un moment de alegeri? Nu rezistă nu fiindcă el n-ar fi în stare să înlăture agentul de poliție sau jandarmul, căci evident societatea este mult mai tare decît toți aceștia, dar fiecare își zice: ori unul, ori altul, totuna e!" (*ibidem*). Iată dar că într-o accepțiune secundară, **a.i.** are și sensul unei atitudini de toleranță colectivă *aparentă* față de o pătură și un sistem de dominație. Așa se face că aceeași populație, ce părea extrem de tolerantă, pasivă, plină de supușenie, devine, brusc, intransigentă, violentă, nemiloasă cu opresorul de îndată ce s-a creat o conjunctură critică. *V. suprastructură delegată, magister militiae, pătură superpusă.* **I.B.**

ABUZ 1. Exces în folosirea unui lucru. **2.** Denumire dată unor anumite încălcări ale legalității. În cadrul dreptului penal sînt prevăzute diferite tipuri de **a.** cu semnificație juridică: *a.* de autoritate, comis contra persoanei (violare de domiciliu, negarea justiției, violențele funcționarilor, violarea secretului corespondenței), sau contra interesului public (violență în scopul împiedicării exercitării legilor sau acțiunii justiției, perceperea ilegală de impozite etc.); *b.* de încredere, delict constînd în însușirea, înstrăinarea sau refuzul de a returna obiecte sau valori încredințate unei persoane cu obligația de a le restitui; *c.* de nevoi, de slăbiciune sau de pasiuni ale unui minor în scopul de a-l determina să subscrie, în prejudiciul său, la obligații, renunțări privind sume de bani sau valori imobiliare; *d.* de semnătură în alb, care este o varietate a fal-

sului, caracterizată prin faptul că semnătura în alb a fost încredințată autorului. ◆ După anii '60, o nouă problemă a intervenit în dezbaterea publică: a. *față de copil.* Maltratarea sau **a.** părinților față de copil nu este un fenomen nou; în prezent, însă, infanticidul, obligarea sau permiterea ca minorii să muncească multe ore și chiar tratarea lor ca "adulți în miniatură" sînt considerate drept **a.**, deși în trecut constituiau practici comune. Majoritatea a. sînt comise de părinții naturali. În numeroase legislații moderne, **a.** față de copil este definit ca vătămarea fizică sau mentală, sexuală, tratamentul neglijent, maltratarea unui minor de către o persoană care este responsabilă în ce privește bunăstarea lui. Circumstanțele care indică faptul că sănătatea sau bunăstarea copilului sînt afectate permit distingerea a două categorii ale **a.**: *a.* activ, printr-o atitudine și acțiune ostilă, deliberată și agresivă a celui care îl are în grijă, cu intenția de vătămare și prejudiciere; *b.* pasiv, printr-o lipsă de interes, prin neglijare. Din punctul de vedere al copilului, nu este nici o diferență, toate aceste manifestări fiind receptate ca maltratare. **A.** *fizic* este cel mai ușor de detectat și cel mai frecvent raportat. În cazul neglijării fizice, părinții ignoră și nu permit copilului să aibă alimentația, îmbrăcămintea, adăpostul și îngrijirea sănătății adecvate. Acești copii sînt frecvent murdari, îmbrăcați neglijent, subponderali și în nevoie de supraveghere medicală. **A.** *sexual* apare cînd cineva cunoscut copilului (de regulă unel fete) încearcă să întrețină relații sexuale prin utilizarea forței sau seducției. **A.** *emoțional* este o manifestare a afectării copilului prin alte comportamente ale adulților decît cele fizice și sexuale. ◆ Incidența **a.** față de copii nu poate fi cunoscută, întrucît multe cazuri rămîn neraportate și neînregistrate. Studiile întreprinse atestă că părinții abuzivi aparțin tuturor nivelelor socio-economice și culturale, deși cazurile raportate apar mai frecvent la categoriile afectate de sărăcie. De obicei, părinții abuzivi sînt marcați de o serie de caracteristici distinctive: nu știu să fie ocrotitori, suportivi și iubitori; manifestă cerințe nerealiste față de copil din punct de vedere fizic, intelectual și emoțional, la care acesta nu poate răspunde, declanșînd astfel sentimente de frustrare, respingere și mînie; sînt izolați social; sînt orientați spre pedeapsă, pe care o consideră necesară în controlul copilului; provin în general din rîndul tinerelor mame, imature, avînd relații inconsistente cu prietenii sau soții lor, din care rezultă sarcini neplanificate și nedorite. Cel mai comun factor în apariția **a.** pare a fi șomajul tatălui copilului, care crește rata infracționalității, consumul de droguri, alcoolismul, criza familială, cu consecințe fizice și mentale. Cu o inconsistentă imagine de sine, acești părinți sînt disperați, au experiența eșecurilor repetate, lipsindu-le speranțele în viitor. Totodată, există unele caracteristici ale copiilor care par a contribui la probabilitatea **a.**, cum ar fi prematuritatea, greutatea redusă la naștere, deficiențele congenitale. **A.** sînt mai frecvente în cazul familiilor cu peste 4 copii. Ca problemă socială, **a.** față de copil se află în atenția autorităților; cercetările și practica au contribuit la crearea unei largi categorii de servicii sociale, de la cele preventive (îngrijiri prenatale, educarea părinților) la cele curative (de sprijin, ajutor, consiliere, suplimentare sau substituire a poziției părinților în relația cu copilul etc.). O mare diversitate de prestații de acest gen revine organizațiilor non-guvernamentale. *V. servicii sociale.* **L.M.**

ACCIDENT eveniment fortuit cu consecințe neplăcute pe plan fizic, mental sau material. Are diferite forme: **a.** *domestic*, în care victime cad, de regulă, copiii și vîrstnicii; **a.** *de circulație*, în care categoria cea mai afectată o reprezintă persoanele între 15-25 de ani; **a.** *de muncă* de care sociologia se inte-

resează mai ales din perspectiva consecințelor sociale ale utilizării în producție a echipamentelor și tehnologiilor. *V. abuz, familie, muncă.* **M.Vn.**

ACȚIONALISM **1.** În sens larg, **a.** definește un grup de concepții sociologice relativ diferite, a căror notă comună o constituie promovarea principiului acțiunii sociale ca punct de plecare al oricărei cercetări sociologice. Sociologia acționalistă consideră, deci, că societatea nu este un dat natural, ci un produs istoric, creație colectivă, instituțiile și faptele sociale în general fiind doar sedimentări ale acțiunilor sociale. În consecință, sociologia trebuie să studieze mișcarea, creația și procesualitatea istorică. Deoarece sistemul social nu este decît un produs derivat al acțiunii sociale și al interacțiunii indivizilor, aceștia sînt singurele elemente active din societate. Ei urmăresc realizarea unor scopuri determinate în funcție de care își definesc situația în care acționează și proiectează sisteme de relații sociale pe care le modifică permenent, redefinindu-le sau schimbîndu-le semnificația. Principalele curente ale sociologiei acționaliste sînt sociologia interpretativă, individualismul metodologic și unele concepții sociologice neomarxiste inspirate din lucrările de tinerețe ale lui Marx. **2.** În sens restrîns, concepția sociologică elaborată de Alain Touraine, care încearcă să elimine dificultățile materialismului naturalist al sociologiei structuraliste, pe de o parte, și ale idealismului voluntarist specific sociologiei funcționaliste, pe de altă parte. Considerînd că orice acțiune socială presupune un sistem de relații în care sînt plasați actorii, un sistem simbolic în care ei comunică și o orientare spre scopuri determinate, A. Touraine (*Sociologie de l'action*, 1965) definește **a.** ca analiză sociologică a orientărilor actorului față de scopuri create prin însăși acțiunea sa. De aceea principiul **a.** este *munca*, acțiunea istorică prin excelență. Analiza sociologică a muncii ("principiul muncii") ne permite să depășim opoziția dintre situația socială (condițiile sau împrejurările obiective ale acțiunii) și semnificația ei pentru actor (interpretarea subiectivă a valorilor și simbolurilor), respectiv dintre materialism și idealism, deoarece munca este în același timp situație și acțiune. Cum însă exigențele "principiului muncii" nu sînt exprimate în aceeași măsură de toți indivizii care participă la acțiunea istorică concretizată în procesele de muncă, studiul subiectului istoric presupune analiza conștiinței muncitorești. În structura acesteia pot fi identificate formele tipice de orientare a subiectului istoric, care, prin actul muncii, modifică împrejurările date și construiește în mod progresiv un mediu tehnic. *V. acțiune socială, agent social, muncă.* **I.U.**

ACȚIUNE împreună cu corelatul său ACTIVITATE, termeni utilizați frecvent în sociologie, preluați din limbajul comun, fără însă a fi primit o semnificație tehnică specială, cu excepția unor teorii sociologice particulare (T. Parsons, teoriile acționaliste). De regulă, **a.** se referă la un proces delimitat în timp, individual sau colectiv, de realizare a unui obiectiv (scop) suficient de clar formulat la nivelul conștiinței actorului. Votarea unei legi este un exemplu de **a. A.** presupune 4 elemente distincte: *a.* un *actor*, individual sau colectiv — cel care realizează **a.**; *b.* o *situație* — condițiile fizice, sociale în care respectiva a. se desfășoară; *c.* un *obiectiv*, scop care orientează **a.**; și *d.* o *modalitate* (tehnică, strategie) utilizată de actor pentru a realiza, în situația dată, obiectivul propus. Spre deosebire de **a.**, *activitatea* reprezintă un complex de **a.**, întins pe o perioadă îndelungată de timp, și orientat spre realizarea unor finalități mai globale și mai difuze, adesea nu suficient de clar conștientizate. Astfel, vorbim despre activitatea unui partid, de activitatea bisericii

în secolul al XIX-lea sau despre activitatea profesională a lui Ionescu. **A.** reprezintă adesea un element al activității. Înțelegerea actuală a a. exprimă, în rezumat, noul punct de vedere al sociologiei și psihologiei asupra constituirii comportamentului uman. În contrast cu înțelegerea filosofică tradițională, de tip raționalist, a a. (produs conștient al unui subiect individual abstract), constituirea acesteia este considerată într-un cadru determinativ mai larg: *a. natura culturală* a a. — comportamentul uman este modelat de cadrele culturale ale colectivității respective; *b. natura socială* a a. — ea se constituie într-un cadru social concret, exprimînd o configurație de forțe sociale și un anumit mod de organizare socială; *c. natura dublă, conștientă/spontană* a a.: considerarea palierelor inconștiente ale psihicului a reprezentat o schimbare de perspectivă asupra comportamentului, în raport cu modelul raționalist clasic. *Activitatea* presupune un cadru de referință explicativ mai obiectiv decît a. Ea nu reprezintă pur și simplu o sumă de a., ci un proces structurat complex la nivelul căruia devine mai clar că obiectivele conștient formulate reprezintă doar o secvență, o expresie subiectivă a unei finalități obiective, mai puțin conștientizate. Dacă analizăm de ex. *activitatea* socială a unui grup social sau a unei colectivități, se va face apel într-o mult mai mică măsură la obiectivele formulate de unul sau altul dintre liderii acestora, și mai mult la organizarea ei socială, care îi conferă orientarea generală, și la condițiile particulare care îi pot explica dinamica. O asemenea referință obiectivă face ca explicarea activității, spre deosebire de cea a a., să ia în considerare precumpănitor alte elemente: *a.* Finalitățile obiective ale actorului colectiv care decurg din configurația socială în care acesta evoluează, scopurile, obiectivele, idealurile și aspirațiile formulate la nivelul conștiinței sale fiind considerate mai mult luări de cunoștință a acestor finalități. *b.* Spre deosebire de **a.** care, datorită delimitărilor sale în timp, trebuie să ia în considerare condițiile concrete în care aceasta are loc, *activitatea,* ca sistem de acțiuni desfășurat pe perioade lungi de timp, va trebui să ia în considerare nu atît condițiile concrete, destul de fluctuante, ci parametrii definitorii, constanți ai existenței actorului colectiv. *c.* Considerată a fi determinată în mod primar de obiectivele conștient formulate și de cunoștințele pe care actorul le are, *activitatea* apare a fi mai mult rezultatul unor mecanisme obiective de reglare și de orientare, de tip cibernetic. Fiind o succesiune de acțiuni, feed-backul rezultat din confruntarea acțiunilor cu condițiile, a rezultatelor cu necesitățile, reprezintă un mecanism reglator mult mai puternic. Din acest motiv, dacă **a.** se constituie într-un cadru predominant conștient, *activitatea* este asociată mai mult cu un proces de constituire și de schimbare predominant spontan. Sociologia își concentrează, de aceea, atenția mai mult asupra *activității* actorilor sociali (persoanelor, grupurilor, instituțiilor, colectivităților), decît asupra **a.** lor. Aceasta nu înseamnă că **a.** nu este un obiect legitim al investigării sociologice. Analiza ei presupune însă considerarea unor factori distincți, implicînd o procedură explicativă proprie. În ultimă instanță, însă, **a.** este necesar a fi analizată ca secvență a unui proces mai complex și de mai lungă durată al *activității* actorului respectiv. *V. acțiune colectivă, acțiune socială, interes spontan.* **C.Z.**

ACȚIUNE COLECTIVĂ 1. Tip de acțiune socială rezultat din agregarea coordonată a unui număr nedeterminat de acțiuni individuale. **A.c.** apar atunci cînd un grup neorganizat sau latent devine un grup organizat sau semiorganizat. În aceste situații, actorii devin conștienți de interesul lor comun și caută să-l promoveze printr-o acțiune coordonată relativ la alte grupuri. Trecerea la **a.c.**

nu se face însă de îndată ce a fost conștientizat interesul comun, fie datorită faptului că beneficiul obținut de fiecare actor prin participarea lui la **a.c.** poate fi mai mic decît costul participării, fie întrucît obținerea unor beneficii individuale nu este condiționată totdeauna de participarea la o **a.c.** sau, în sfîrșit (teorema lui Olson), deoarece în absența unor mecanisme de coerciție, fiecare individ, în măsura în care consideră contribuția sa la **a.c.** ca fiind neglijabilă, poate fi înclinat să se abțină de la participare, tendință întărită și de faptul că beneficiile a.c. sînt împărțite nu numai între participanți, ci între toți membrii grupului organizat sau semiorganizat. **2.** Sinonim al termenului *comportament colectiv*, desemnează a. sociale neinstituționalizate, caracterizate prin mobilizarea indivizilor sau/și grupurilor în vederea redefinirii unei situații acționale, pe baza unor credințe generalizate: valori, orientări sau moduri de a acționa acceptate de fiecare individ doar fiindcă sînt acceptate de ceilalți. Principalele tipuri de comportament colectiv sînt: panica, folla colectivă (inclusiv ciclurile ostile ale mulțimii, mișcările orientate spre schimbarea normelor, valorilor și structurilor sociale). Comportamentele colective se deosebesc de mișcările sociale prin faptul că sînt instituționalizate. Ele tind să redefinească o situație socială critică cu scopul de a oferi participanților o "ieșire" din această situație, fără a încerca însă să impună redefinirea respectivă ca o ordine normativă sau valorică în societate. Tipică este, din acest punct de vedere, *panica*. Ea apare cînd indivizii nu mai pot acționa după regulile acceptate și experimentate de el, fără a exista însă alte reguli eficace care să garanteze eficacitatea acțiunii. Se creează astfel o stare de tensiune care generează, la rîndul ei, o stare de anxietate în care "obiectele" (lucruri, persoane, relații, fenomene, instituții) din jur sînt privite ca amenințări generalizate. Imposibilitatea exercitării controlului asupra factorilor de care depinde succesul a. face necesară restructurarea situației ambigue, recurgîndu-se, pentru aceasta, la credințe generalizate în anumite valori sau norme a căror forță mobilizează indivizii în lupta pentru contracararea "puterilor negative" implicate de starea de anxietate. Credințele generalizate pot fi astfel reduse la structurile raționalității, dar în acest caz se produce o formă de instituționalizare a comportamentului colectiv. De regulă, acesta din urmă presupune o atitudine irațională, indiferent dacă ea conduce sau nu la violență. Iraționalitatea comportamentului colectiv este explicată prin faptul că el reprezintă acele tipuri de a. socială în care componentele, etapele și momentele sînt comprimate și așezate într-o secvență independentă de orice formă de adecvare logică. *V. acționalism, acțiune, acțiune socială, comportament colectiv.* **I.U.**

ACȚIUNE SOCIALĂ **1.** Desemnează orice activitate umană semnificativă față de o componentă structurală a societății, în sensul că este determinată sau determină locul, rolul sau funcția respectivei componente în structura și funcționalitatea ansamblului vieții sociale. **A.s.** are înțelesuri particulare în cadrul diferitelor paradigme sau teorii sociologice. Astfel sociologul francez Alain Touraine distinge sistemul acțiunii sociale integratoare și sistemul acțiunii istorice (*Production de la société*, 1973). Dacă primul sistem cuprinde ansamblul activităților prin care un sistem social își asigură echilibrul, abia prin al doilea se produce societatea ca o creație istorică. Prin aceasta, o societate "se distanțează față de activitățile menite să-i asigure integrarea". Numind "istoricitate" "distanța pe care o societate o ia în raport cu activitatea sa și acțiunea prin care ea determină categoriile practicii sale", Touraine separă însă **a.s.** și *acțiunea istorică*, conside-

rînd-o pe prima drept un concept al sociologiei ordinii sociale, în timp ce o sociologie a mișcărilor sociale sau *acționalistă* trebuie să se bazeze pe conceptul de a. *istorică*. O accepțiune limitată pentru **a.s.** a propus sociologul italian Vilfredo Pareto (*Trattato di sociologia generale*, 1915-1916), care a identificat **a.s.** cu activitățile caracterizate prin noncoincidența subiectivă și obiectivă a mijloacelor și scopurilor ("acțiunea nonlogică"). Dacă acțiunile economice sînt, prin definiție, "logice" (mijloacele folosite sînt logic adecvate scopurilor urmărite atît din punctul de vedere al actorului, cît și din cel al observatorului), a.s. au doar o formă logică, în sensul că oamenii încearcă să dea o interpretare rațională (derivații) unor înclinații (reziduuri) indefinibile în termenii raționalității (logico-experimentali). Sociologul german *Max Weber* a considerat că orice activitate desfășurată de un individ (comportament uman) este socială dacă și în măsura în care ea se modifică în funcție de activitatea unui alt individ, pe baza unor valori sau simboluri împărtășite în comun de membrii unui grup social sau ai unei societăți. Această modificare poate fi determinată rațional fie de natura scopului urmărit de individul care acționează (activitate rațională prin finalitate), fie de o valoare supremă în care actorul crede necondiționat (activitate rațională prin valoare). Cînd un comportament uman se modifică datorită stărilor afectiv-emoționale implicate, **a.s.** este "afectivă", iar atunci cînd credința într-o valoare este determinată de transmiterea ei de la o generație la alta, **a.s.** este "tradițională". Fiecare dintre aceste patru tipuri de a.s. este semnificativ pentru o formă determinată de activitate umană (economică și politică, politică și culturală, culturală și psihologică, psihologică și istorică). În consecință, esențial pentru identificarea caracterului social al unei activități umane nu este componența societății implicată de respectiva activitate, ci sensul el vizat de individul care acționează, adică măsura în care comportamentul său se modifică în funcție de interpretarea dată de el comportamentului celuilalt. Interpretarea dată comportamentului celuilalt este totdeauna subiectivă, dar ea tinde să fie standardizată (tipificată) prin repetiție. Sociologul american Talcott Parsons identifică cinci asemenea forme de tipificații, denumite de el *alternative-tip* ale orientării a. (*The Social System*, 1951): orientarea spre sine sau spre colectivitate; particularism/universalism; calitate/performanță; afectivitate/neutralitate afectivă; difuziune/specificitate. O **a.** umană este socială, după Parsons, dacă într-o situație caracterizată prin interacțiunea a cel puțin doi actori, fiecare dintre aceștia urmărește să obțină o satisfacție optimă, dînd situației respective un sens efectiv prin alegerea între cele cinci perechi de variabile alternativ constitutive ale structurii sociale. Deși accepțiunile în care este definit și utilizat conceptul de **a.s.** în paradigmele la care ne-am referit pot fi cu mare dificultate sintetizate, se poate spune, în concluzie, că acest concept presupune totdeauna următoarele elemente: *actorul* (individ, grup, colectivitate sau chiar societatea în ansamblul ei); *situație acțională* (cadrul fizic, social și cultural, care oferă actorilor posibilitatea opțiunii între diferitele alternative); *mecanismele* **a.** (ansamblul mijloacelor disponibile și al scopurilor, valorilor, nevoilor și motivelor, precum și totalitatea formelor de adecvare între ele); *sensul* **a.** (diferitele forme sau tipuri de modificare și transformare a acțiunii și a componentelor ei ca urmare a interpretării comportamentelor celorlalți actori). **2.** Termen al politicii sociale, care desemnează **a.** destinate să satisfacă nemijlocit anumite nevoi colective (hrană, locuințe, educație, cultură) sau să ducă la realizarea unui obiectiv prin alocarea programată (de către o autoritate socială) a resurselor și mijloacelor adecvate. *V. acțiune, acțiune colectivă.* ***I.U.***

ACULTURAȚIE (engl. *aculturation*), procesul de interacțiune a două culturi sau tipuri de cultură, aflate un răstimp într-un contact reciproc. **A.** se manifestă prin schimbări fie în ambele culturi, fie în una din ele, anume în aceea mai puțin închegată, mai puțin evoluată, sau mai mică în privința ariei de desfășurare. Conceptul de **a.** a ajuns în instrumentul teoretic al științelor social-umane venind pe filiera antropologiei culturale. Antropologii de influență britanică utilizează în locul termenului **a.** expresia "contact cultural". Termenul **a.** se bucură însă de o mai mare răspîndire. Despre **a.** se vorbește întîi la sfîrșitul sec. 19, dar fără amploare deosebită, în lucrările antropologilor americani W. H. Holmes, F. Boas și W. J. McGee. În sec. 20, cercetările asupra fenomenului înmulțindu-se, un comitet format din trei reputați antropologi — Robert Redfield, Ralph Linton și Melville Herskovits — a primit sarcina de a caracteriza și sistematiza aspectele problemei. Concluziile celor trei specialiști, cuprinse într-un memorandum (*Outline for the Study of Acculturation*, 1935), au constituit un punct de pornire pentru dezvoltarea ulterioară a cercetărilor pe această temă. **A.** este un proces complex, care include aspecte ca: înlocuirea unor elemente culturale, combinarea unor elemente în complexe culturale noi, respingerea totală a unor elemente. De-a lungul istoriei, foarte frecvent, a. s-a manifestat ca un epifenomen al cuceririlor și al dominației economice și politice. A. forțată poate duce la asimilare, fenomen repudiat astăzi pe plan politic de etica relațiilor internaționale. Într-un studiu din 1951 (*Urbanism, Urbanization, Acculturation*), Ralph L. Beals a scos în evidență asemănările între procesul de **a.** și cel de urbanizare. **A.** survine, de fapt, nu numai în contactul dintre culturi ca entități, dar și în contactul dintre tipuri de cultură, cum ar fi, spre exemplu, cultura de tip urban și cultura de tip rural. Fenomenul **a.** rămîne și din acest punct de vedere într-o fierbinte actualitate. *V. asimilare, antropologie culturală, cultură.* **Gh.G.**

AD-HOCRAȚIE (lat. *ad-hoc*, "pentru aceasta"), termen utilizat în sociologia organizațiilor pentru a desemna o structură de organizare *temporară*, caracterizată printr-o mare flexibilitate și o crescută capacitate de adaptare la ritmul accelerat de schimbare specific vieții moderne. Termenul a fost lansat de A. Toffler (*Future Shock*, 1970) pentru a defini noul tip de organizare ce va domina societatea viitorului și va înlocui birocrația deja învechită, prin tipul de organizație "în permanentă mișcare, alimentată cu informații, plină de celule tranziente și de indivizi extrem de mobili". Invocînd și susținînd argumentele lui W. Bennis cu privire la "sfîrșitul birocrației", A. Toffler demonstrează că ritmul rapid de dezvoltare a cunoașterii și tehnologiilor moderne, ca și expansiunea grupurilor specializate de profesioniști conduc la necesitatea înlocuirii caracteristicilor de permanență, stabilitate și durabilitate, specifice structurilor birocratice de organizare, cu *tranziența* — o mare mobilitate inter și intraorganizațională, o permanentă apariție și dispariție a grupurilor temporare de muncă. Introducerea **a.** implică și o schimbare radicală a relațiilor om-organizație, ceea ce îl determină pe Toffler să propună înlocuirea conceptului de "om organizațional" cu cel de "om asociativ", care ar defini mult mai exact caracteristicile noului tip de "om organizațional". "Omul asociativ" este, în esență, omul mobil, creator, dedicat profesiei sale și nu organizației care-l adăpostește la un moment dat. În **a.**, "omul asociativ", datorită temporarității relațiilor sale cu organizația, se eliberează de imobilism, subordonare strictă, conformism, lipsă de inițiativă, caracteristice birocratului tipic. Pe de altă parte însă, accelerarea fluxului de relații organizaționale pe

care trebuie să le stabilească "omul asociativ", ca și necesitatea de adaptare la schimbări rapide pot conduce de multe ori la tensiuni sociale și psihologice. Este deci foarte posibil ca "omul asociativ", în ciuda îndrăznelii, creativității și spiritului de inițiativă ce îi sînt caracteristice, să fie marcat de nervozitate, anxietate și chiar pierderea echilibrului personal. Cu toate că Toffler admite ca posibil efect negativ al introducerii a. faptul că "mărește gradul de adaptabilitate a organizațiilor dar îl slăbește pe cel al adaptabilității oamenilor", el propune acest nou sistem organizațional ca o alternativă viabilă pentru societatea viitorului, mai ales în contextul previziunii lui cu privire la prăbușirea birocrațiilor. *V. birocrație, organizație.* **M.V.**

ADOLESCENȚĂ etapă distinctă în evoluția individului care se situează între copilărie și tinerețe, prezentînd aspecte caracteristice în plan biologic și psihosocial. Cuprinde două etape: *a.* preadolescența (pubertatea), între 12-15 ani; *b.* adolescența propriu-zisă, situată între 15-18 ani. Uneori se prelungește peste această limită luînd forma a. întîrziate, datorită extinderii timpului de școlarizare și a amînării asumării de responsabilități sociale. **A.** este dependentă în desfășurarea ei de factori biologici ereditari, sociali, culturali și educaționali. Psihologic, a. se caracterizează prin creșterea dezvoltării intelectuale, hipersensibilitate, apariția unor conflicte motivaționale și afective. Sociologic, **a.** este privită prin prisma integrării culturale și sociale, prin formarea unor grupuri de adolescenți cu preocupări comune și culturi specifice (subcultura adolescentină). Grupurile de adolescenți sînt unite, coezive, exercitînd o puternică influență asupra membrilor, promovînd tendința acestora de a chestiona și a descoperi valorile. Sociologia studiază a. și din punctul de vedere al fenomenelor înscrise în categoria delincvență juvenilă, urmărind condițiile și cauzele producerii acestora, descoperirea unor modalități formale și informale de prevenire "a manifestărilor predelincvente și delincvente. *V. cultură, contracultură, criminalitate, deviață, juventologie.* **M.Vn.**

ADOPȚIE înfiere, actul prin care cineva devine părintele legal al unui copil care nu este propriul său descendent natural. **A.** este cunoscută din antichitate, cînd se realiza din motive religioase (asigurarea cultului strămoșilor) sau politice (evitarea "stingerii" unei familii sau a unui trib), fiind concepută în interesul exclusiv al adoptatorului. Ea constituie un procedeu de conferire a privilegiilor și avantajelor relației părinte-copil. Reprezintă o instituție larg recunoscută, la scară mondială, cu rădăcini istorice în antichitate și cu începuturi de utilizare persistentă datînd din timpul grecilor și romanilor. Scopurile **a.** diferă substanțial în funcție de perioadele istorice. În antichitate, continuitatea liniei bărbătești într-o anumită familie reprezenta principalul mobil; persoana adoptată era în mod invariabil bărbat și adesea adult, în timp ce **a.** contemporane vizează copii de ambele sexe. În plus, se viza în special bunăstarea adoptatorului, acordîndu-se puțină atenție bunăstării celui adoptat. Dreptul civil roman și-a pus amprenta asupra sistemelor legislative din Europa și America Latină. În țările anglofone reglementările și practicile **a.** au ca obiectiv promovarea bunăstării copilului, constituind o parte a programelor statale de ocrotire a acestuia. În timp ce dorința de a continua descendența familiei sau apărarea drepturilor de moștenire sînt încă motive pentru a., de regulă interesul se centrează în prezent mai mult pe crearea unei relații părinți-copil, între un cuplu căsătorit și un minor. Această atitudine s-a dezvoltat în special la sfîrșitul primului război mondial, cînd exista un mare număr de copii orfani; un alt factor a fost ten-

dința de creștere a numărului nașterilor nelegitime. **A.** avea menirea de a asigura familii sau cămine pentru acești copii. Popularitatea sa a sporit nu numai datorită distrugerilor provocate de cel de-al doilea război mondial, ci și prin influența psihiatriei și a disciplinelor înrudite, care au subliniat importanța unei vieți familiale stabile asupra dezvoltării copilului. În S.U.A. s-a înregistrat o rată relativ înaltă a **a.** și o experiență substanțială în administrarea legislației privind bunăstarea copilului. ◆ Deși majoritatea jurisdicțiilor permit și **a.** adulților, prevederile legale sînt formulate în termeni de **a.** a copilului de către un adoptator adult. Uneori se pun condiții privind o diferență de vîrstă între cei doi. Ca prevederi legale tipice în acest domeniu pot fi enunțate: consimțămîntul părinților naturali sau al tutorelui copilului, consimțămîntul oricărui copil mai mare (de regulă peste 12 sau 14 ani), investigarea condițiilor existente în familia adoptivă în acord cu anumite criterii și o perioadă de rezidență de probă în căminul adoptiv. În timpul perioadei de probă, este urmărită ajustarea reciprocă în relația părinte-copil. Există, de asemenea, prevederi pentru efectuarea modificărilor necesare în actul de identitate al copilului și, uneori, garantarea secretului procedurii de **a.** Legea se străduiește să ștergă relația naturală părinte-copil, înlocuind-o cu alta asemănătoare, conferind aceleași drepturi succesorale. Prin actul **a.** se stabilesc drepturile și îndatoririle părintești privind îngrijirea, sprijinul și educația copilului. Ca parte a legislației în domeniul ocrotirii copilului, **a.** necesită implicarea unor servicii sociale specializate, a asistenței sociale. *V. asistență socială, plasament familial, protecție socială, servicii sociale.* **L.M.**

ADULTER încălcare a normelor morale ale fidelității conjugale de către unul din soți. Afectează relațiile dintre parteneri și instituția familiei, fiind sancționat moral și juridic. Se manifestă printr-o ruptură în plan afectiv și moral între partenerii cuplului conjugal, prin tensiuni, certuri, chiar violențe. În plan juridic devine infracțiune și atrage după sine nu doar oprobriul public, ci și sancțiunea penală. *V. divorț, familie.* **M.Vn.**

AFINITATE relație afectivă de atracție, de simpatie între persoane cu idei, sentimente, statuturi și roluri asemănătoare. Ca *sentiment*, **a.** este motivată prin similitudine și apropiere spirituală între două sau mai multe persoane. Ca *raport juridic* între un soț și rudele celuilalt soț (de ex.: între gineri și socri, între cumnați), un soț este afinul rudelor celuilalt soț în același fel și grad în care acest din urmă soț este rudă cu rudele sale. În acest caz, proba **a.** se face prin dovada rudeniei și a căsătoriei din care rezultă. *V. familie, relații interpersonale, rudenie, sociometrie.* **M.Vn.**

AGENT SOCIAL concept sociologic complementar celui de *actor social.* Dacă un sistem social este considerat din perspectiva rolurilor sau a funcțiilor sale, atunci individul care acționează, conformîndu-se rolurilor prescrise, este actor social. Rolurile sau funcțiile prescrise nu epuizează însă niciodată conținutul unui sistem social. Indivizii nu se conformează adesea rolurilor prescrise, fie pentru a satisface nevoi și aspirații individuale sau colective care nu-și găsesc expresia în aceste roluri, fie pentru că situația nu le-o permite, fie pentru că, încercînd să o facă, ei generează interacțiuni care se desfășoară independent și uneori contrar funcțiilor sistemului, producîndu-se astfel *efecte emergente.* În acest caz se utilizează conceptul de **a.s.** Comportamentul actorului este, de regulă, reproductiv în raport cu sistemul, pe cînd **a.s.** are un rol transformator. Dacă actorul este, de regulă, un individ, **a.s.** este aproape totdeauna un grup mai mult sau mai

puțin organizat, adică indivizi care acționează în raport cu modul și forma în care au conștientizat interesele lor comune. De aceea, **a.s.** sînt, de regulă, clasele sociale, grupurile organizate politic, economic, moral sau religios, iar în măsura în care acțiunea lor colectivă determină sau măcar vizează transformarea, menținerea sau restaurarea ordinii constituite într-o societate, ei sînt **a.** *istorici*. Principiul metodologic al sociologiei **a.s.** presupune analiza acțiunilor colective, avîndu-se permanent în vedere faptul că, în ultimă instanță, acestea sînt realizate de indivizi, dar cum acțiunea colectivă nu poate fi redusă la suma acțiunilor indivizilor, conceptul de **a.s.** satisface nevoia de a identifica un autor transpersonal al acțiunli colective Acesta este numit adesea și *agent* sau *subiect istoric*, reprezentînd însă totdeauna o entitate socială situată între actorul individual și constrîngerile, instituționalizate sau nu, ale unei societăți determinate. *V. acțiune socială, acțiune colectivă, interacțiune, sistem social.* **I.U.**

AGRESIVITATE (lat. *aggresio*. "atac"), comportament verbal sau acțional, ofensiv, orientat spre umilirea, minimalizarea și chiar suprimarea fizică a celorlalți. Comportamentul **a.** poate fi orientat și contra propriei persoane (autoagresivitate), ca în cazul unor tulburări psihice, sau spre distrugerea obiectelor investite cu semnificații sociale. Pentru explicarea originii comportamentelor **a.** s-au propus mai multe ipoteze: biologice, etologice. psihologice, sociologice. În perspectivă biologică, **a.** reprezintă un răspuns instinctiv, determinat de activitatea subcorticală și endocrină. Hormonul masculin, testosteronul, s-a dovedit că are un rol important în declanșarea **a.** (F.H. Bronson, C. Desjardins, 1971). De asemenea, anumite substanțe neuromediatoare sînt responsabile de declanșarea a. Cercetările etologice susțin ipoteza caracterului înnăscut al **a.** Konrad Lorenz (1903-1989), laureat în 1973 al Premiului Nobel pentru fiziologie și medicină, considera că instinctul de a., chiar intraspecie, are principal funcții pozitive: împiedică epuizarea hranei, menține ordinea ierarhică și, prin selecție naturală, conservă caracteristicile vitale ale speciei. Spre deosebire de ipotezele biologice și etologice, ipotezele psihologice și sociologice promovează concepția caracterului achiziționat, dobîndit, învățat al comportamentelor **a.** Cercetările lui Albert Bandura (1963) au demonstrat că a. se dobîndește prin învățare socială și că în realizarea comportamentelor **a.** un rol important îl au mijloacele de comunicare în masă. În cadrul abordărilor psihologice se înscrie și ipoteza frustrare-agresivitate, lansată în 1939 de N.E. Miller, J Dollard și L.W. Dood, verificată, revizuită și nuanțată ulterior în numeroase cercetări. În orientarea psihanalitică, **a.** rezultă din conflictul dintre pulsiunea morții (thanatos), după S. Freud (1920), și cea e plăcerii (eros). În aceeași orientare psihanalitică, A. Adler (1908) considera pulsiunea **a.** ca un factor general-uman, prin care se urmărește depășirea sentimentelor de inferioritate și se asigură satisfacerea dorinței de putere. Ipotezele socio-genetice ale **a.** par a explica mai cuprinzător comportamentele **a.** individuale și de grup. Așa cum menționa Friederich Hacker: "La originea agresivității se întîlnește jocul reciproc al factorilor ereditari, influențele psihologice și culturale, structura sistemului nervos central, de asemenea, mecanismele hormonale și modelele sociale" (*Aggression. Violence dans le monde moderne*, Paris, Calmann-Levy, 1972, p. 93). *V. etologie, frustrare, învățare socială, psihanaliză.* **S.C.**

ALIENARE (sîng. ÎNSTRĂINARE), concept psihologic, sociologic și filosofic desemnînd o anumită relație dintre individ și

lumea sa, caracterizată prin faptul că omul nu se mai recunoaşte în lumea pe care a creat-o el însuşi, percepîndu-o ca străină şi ostilă. Conceptul a fost introdus de Hegel. În cadrul filosofiei sale, **a.** este o stare inevitabilă a spiritului în procesul obiectivării sale. L. Feuerbach reia conceptul, folosindu-l însă pentru a desemna doar relaţia dintre om şi religie. Religia este, în concepţia filosofului german, o formă de a. de sine a omului: omul l-a creat pe Dumnezeu şi apoi s-a subordonat propriei sale creaţii. Sensul actual al conceptului se datorează însă lui Marx (*Manuscrise economico-filosolice*, 1844). Acesta îl utilizează pentru a desemna o relaţie între om şi lumea creată de el, caracterizată printr-o răsturnare în raport cu o stare presupus a fi normală: lumea pe care a construit-o avînd o logică inumană. Deşi formulală în contextul teoriei sale privitoare la societatea capitalistă şi comunistă, teoria **a.** a lui Marx a avut o mare influenţă în gîndirea filosofică şi sociologică actuală. În concepţia sa **a.** reprezintă un fenomen de neadaptare globală a omului la lumea sa, avînd însă surse nu personale, ci social-structurale. Principiile de organizare a societăţii sînt responsabile de un asemenea tip de relaţie. Dacă la Hegel **a.** reprezintă o caracteristică inevitabilă a existenţei umane, pentru Marx ea este o consecinţă a organizării sociale bazate pe proprietatea privată asupra mijloacelor de producţie. În aceste condiţii se produce o distorsiune profundă a relaţiilor dintre om şi mediul său social. A. are loc în principal în următoarele trei planuri: *a.* **a.** *faţă de produs* — produsul muncii, "esenţa umană obiectivală", a cărei apropriere reprezintă o condiţie a realizării umane; aparţine altuia: el devine, în consecinţă, un mod al dependenţei de celălalt, o forţă străină dominatoare; *b.* **a.** *faţă de propria activitate*— munca, crearea de bunuri, dintr-o activitate creativă specific umană, în care propriile capacităţi fizice şi intelectuale sînt puse în funcţie, actualizate şi amplificate, devine un simplu mijloc exterior pentru obţinerea bunurilor necesare vieţii; omul se simte el însuşi doar în activităţile elementare (cînd bea, mănîncă, se culcă), dar nu şi în activitatea care îi este în cel mai înalt grad specifică, cea a creaţiei de bunuri, de valori umane; *c.* **a.** *în relaţiile cu ceilalţi* — în locul unor relaţii de cooperare, fundate pe "nevoia de celălalt", sînt instaurate relaţii de concurenţă, de exploatare, dominare. **A.** apare, pe de o parte, ca dominare a omului de forţele pe care el însuşi le-a creat, iar pe de altă parte, ca o caracteristică a lumii create de om de a nu exprima logica omului, ci o logică străină. Omul nu se mai simte "acasă" în lumea pe care el însuşi a creat-o; mai mult, această lume îi distorsionează profund propria-i existenţă, impunîndu-i un sens care îi este străin. **A.** are loc nu numai în sfera producţiei, ci în toate sferele vieţii umane: politică, morală etc. **A.** poate fi *reală*, ca în cazul forţelor economice care îl subordonează pe om unei logici imposibil de sesizat şi controlat, sau doar *simbolic-iluzorie*, ca în cazul religiei, unde omul se subordonează propriilor sale creaţii mentale. Începînd cu Marx există o lungă tradiţie de critică a societăţii de consum ca un mod alienant de organizare socială. Producţia capitalistă, orientată spre profitul privat, argumentează Marx, nu serveşte într-un mod adecvat nevoilor reale, autentice ale omului, ci îi distorsionează sistemul de nevoi: îl orientează spre consum exagerat în anumite sfere (de exemplu celebra teorie a *consumului ostentativ* a lui Thorstein Veblen), îi creează false nevoi, în timp ce nevoi care nu sînt exploatabile în mod economic rămîn subdezvoltate. **A.** se poate manifesta în toate sferele. **A.** *politică*: statul, constituit pentru a organiza şi conduce viaţa socială în spiritul intereselor colectivităţii, îi apare individului mai degrabă ca ceva străin, fundamental ostil, care îl domină şi opreşte. **A.** *tehnologică*: dacă

revoluția industrială a ușurat în multe privințe munca, ea a produs totodată munci simplificate, slab calificate, monotone, controlate dinafară, lipsite de autonomie, excluzînd inițiativa, creativitatea și asumarea de responsabilități: asemenea munci contravin necesității umane de dezvoltare, de *autorealizare* (K. Marx), de *autoactualizare* (A. Maslow). În concepția marxistă, depășirea a. nu poate avea loc decît în condițiile eliminării proprietății private, cu toate consecințele sale structurale: opoziția dintre interesele private ale producătorilor, dintre interesele producătorilor și consumatorilor, exploatarea, manipularea și coerciția unei clase împotriva celorlalte. ◆ O altă sursă a a. este identificată de către unii analiști într-un anumit statut al evoluției societății, caracterizat printr-o creștere necontrolată a complexității. Viața socială a crescut rapid în complexitate, rezultatul fiind însă o complexitate dezorganizată, incontrolabilă care se întoarce, prin procesele sale spontane, împotriva intențiilor celor care au creat-o. Depășirea a. devine posibilă în această ipoteză, în condițiile în care individul și colectivitatea își dezvoltă capacitățile lor de cunoaștere și acțiune încît să supună unui control global eficace complexitatea vieții lor. ◆ Un moment important în dezvoltarea problematicii sociologice a a. îl reprezintă tentativele de operaționalizare a acesteia sub forma unor indicatori (scale) de a. Aceste încercări pomesc de la lucrarea lui M. Seeman (*On the Personal Consequences of Alienation in Work*, 1959) care, sprijinindu-se pe teoria lui Marx, oferă o conceptualizare mai operațională. El definește 5 dimensiuni ale a.: *lipsa de putere* — credința că nu poți determina, controla rezultatele intenționate ale acțiunii tale, *lipsa de sens* — starea de confuzie, lipsa de claritate în ceea ce privește modul în care ar trebui să-ți orientezi propria viață, *anomia* — confuzia valorilor, lipsa de norme, principii, credința că numai prin mijloace nelegitime se pot atinge obiectivele dezirabile, *izolarea socială* — lipsa de adeziune la credințele și idealurile colectivității, grupului căruia aparții și *înstrăinarea de sine* — sentimentul că tot ceea ce faci este dictat de forțe exterioare, propria viață apărînd ca ceva străin, în care nu te regăsești și, în consecință, profund insatisfăcătoare. Pornind de la această conceptualizare, D.G. Dean (*Alienation: Its Meaning and Measurement*, 1961) a dezvoltat un instrument de măsură a a., utilizat frecvent în cercetările empirice, pentru a determina consecințele alienante ale diferiților factori sociali. În sociologia actuală, conceptul de a. și indicatorii de a. se folosesc în acest sens mai general, definind o *stare* a relațiilor omului cu lumea sa, teoria marxistă fiind doar un model explicativ posibil al acesteia. Indicatorii de a. sînt utilizați și ca elemente ale sistemului indicatorilor calității vieții. *V. autoactualizare, anomie, nevoi sociale.* **E.Z.**

ALOCAȚIE sumă de bani destinată unei persoane (de obicei copiilor) cu scopul de a acoperi o parte din cheltuielile necesare întreținerii. Ca a. *de stat pentru copii* constă în suma de bani acordată lunar de către stat familiilor cu copii în vîrstă de pînă la 16 ani, aflați în îngrijire, fiind o măsură de protecție socială a familiilor cu copii. Ca a. *de întreținere* se acordă de un părinte, în cazul desfacerii căsătoriei prin divorț, pentru copilul minor aflat în îngrijirea celuilalt părinte sau stabilit prin plasament familial într-o instituție de ocrotire a minorilor. *V. divorț, familie, protecție socială, servicii sociale.* **M.Vn.**

ALTERNATIVĂ 1. *În teoria deciziei.* Cele mai multe probleme au mai multe soluții posibile, *alternative*, alegerea uneia excluzînd alegerea celorlalte. Alegerea se face mereu între soluții alternative. **2.** *În sociologie*, într-un anumit context, un sistem social poate

fi organizat în modalităţi diferite, *alternative.* **A.** ***structurală*** — o altă structură posibilă a sistemului în discuţie. În modelul funcţionalist, **a.** ***funcţională***: o funcţie anumită poate fi realizată de elemente diferite care sînt deci a. funcţionale. În analiza schimbării sociale: un sistem social existent are mereu mai multe posibilităţi de organizare, a, dintre care s-ar putea ca unele să fie mult mai bune decît cea practicată. De aici, problema exploatării a. structurale şi a schimbării organizării existente cu un mod de organizare alternativ, considerat a fi probabil mai bun. Problema evaluării **a.** este dificilă pentru că se referă la moduri de organizare imaginate, iar nu reale **3. A.** *istorică*, curs al evoluţiei unei colectivităţi diferit de cel real şi care este considerat a fi posibil. Cu referire la trecut: curs al procesului istoric pe care evenimente întîmplătoare sau decizii cheie l-ar fi putut genera ("ce s-ar fi întîmplat dacă"). Cu referire la viitor: direcţie de evoluţie posibilă în viitor dacă ar interveni o schimbare fundamentală în prezent (evenimente sau decizii de natură a modifica cursul evenimentelor previzibil a decurge din situaţia prezentă). *Metoda scenariilor* încearcă să exploreze tocmai asemenea posibilităţi a. de evoluţie. Cu privire la prezent: mod de organizare diferit de cel real, posibil şi probabil mai bun. Socialismul din acest punct de vedere, a fost, în ideologia comunistă, considerat a fi o **a.** istorică la societatea de tip capitalist. Ideea de **a.** presupune un determinism social nu strict, ci alternativ. *V. determinism, evoluţie, progres, decizie, funcţie.* **C.Z.**

ALTRUISM 1. *În etică*, principiu al comportamentului care impune orientarea spre satisfacerea dezinteresată a unor trebuinţe sau nevoi ale celorlalţi. Opus egoismului, **a.** este considerat element principal al solidarităţii şi colectivismului social. **2.** Termen al *sociobiologiei*, prin care se explică anumite comportamente nespecific umane de sacrificare, parţială sau totală, a unui individ în favoarea sporirii şanselor de supravieţuire ale altui individ. Spre deosebire de accepţiunea morală a **a.**, accepţiunea sociobiologică nu este opusă egoismului. Deoarece a. sociobiologic este selectat în mod natural, iar principiul selecţiei naturale presupune maximizarea şanselor de supravieţuire ale fiecărui individ, geneticianul W. D. Hamilton a explicat a. ca o formă "deghizată" a egoismului, prin comportamentul său altruist individul urmărind de fapt să-şi maximizeze şansele de supravieţuire genetică prin creşterea numărului de descendenţi direcţi ai săi, pentru care acceptă sacrificiul. Calculîndu-se costul sacrificiului raportat la beneficiul genetic obţinut de un individ prin sporirea numărului descendenţilor săi direcţi, se poate aprecia că **a.** se manifestă totdeauna atunci cînd costul sacrificiului este mai mic decît beneficiul. O parte însemnată a comportamentelor sociale care presupun a. (familismul, nepotismul, afecţiunea filială etc.) sînt deci explicate de sociobiologi ca rezultat al selecţiei naturale parentale (*kin selection*). R. Trivers a extins principiul a. de la grupul de rudenie la orice alt grup, propunînd conceptul de **a.** *reciproc*, prin care se explică a. unui individ faţă de un altul, indiferent de legătura lor genetică sau de rudenie. **A.** *reciproc* este deci, după R. Trivers, o strategie selectată natural, prin care un individ îşi maximizează şansele sale de supravieţuire pe termen lung, chiar dacă le micşorează pe termen scurt, deoarece cel care beneficiază de a. este obligat să răspundă printr-un act altruist binefăcătorului său, orice societate (animală sau umană) posedînd mijloace de pedepsire (inclusiv de eliminare) a celor care ezită să răspundă actelor a. **3.** *În sociologie*, a. a fost teoretizat de A. Comte, care l-a considerat principiu al sociabilităţii şi principalul mijloc de constituire a unei religii a umanităţii. Marcel Mauss a studiat **a.** implicat în schimbul de da-

ruri din societățile primitive, arătînd că acest schimb material nu poate fi redus la dimensiunea sa economică, juridică, religioasă sau morală, deoarece el reprezintă un fenomen social total, în sensul că prin schimbul de daruri se exprimă o societate ca totalitate de instituții sociale. Sociologii americani au analizat **a.** ca relație de schimb între membrii unui grup social, relație caracterizată prin stimularea răspunsului așteptat din partea celuilalt ca urmare a unui act altruist inițial. În general, **a.** este interpretat de sociologia contemporană ca un mijloc de stimulare, menținere sau redobîndire a solidarității si stabilității grupului social și societății în ansamblul ei. **A.** este definit sociologic de A.W. Gouldner ca *principiu al reciprocității,* opus principiului absolutismului moral. Acesta din urmă ar presupune organizarea sistematică a valorilor, simbolurilor și normelor unei societăți, ceea ce face ca elasticitatea comportamentelor particulare să fie limitată de predominarea unei valori sau norme "ultime", fundamentale. În consecință, absolutismul moral impune indivizilor să urmeze regula morală prescrisă chiar dacă în felul acesta ar lovi pe cineva care i-a ajutat sau le-a făcut un mare bine. Cum absolutismul moral conduce la instabilitatea grupului. membrii săi se comportă adesea contrar acestui principiu, aplicînd principiul reciprocității care le cere să ajute în primul rînd pe cei care i-au ajutat și să nu-i ajute pe cei care s-au abținut de la acordarea ajutorului. **A.** este deci un schimb social generalizat, bazat pe răspunsul reciproc la așteptările celuilalt și, prin aceasta, sancționat socialmente premial sau represiv. *V. dar, interacțiune, morală, motivație, relații interpersonale.* **I.U.**

ANALIZA DE CAZ (studiu de caz) **1.** Metodă de cercetare exhaustivă a unei unități sociale, a unor evenimente, fenomene sau procese considerate a alcătui un tot structurat (semnificație foarte apropiată — chiar identică, pentru unii — cu aceea de monografie). Sînt și teoretizări ale metodei **a.c.** în care se sublinlază caracterul său empiric, ca strategie de cercetare de teren de tip neexperimental, în care sînt utilizate surse diverse de informare (Robert K. Yin, *Case Study Research*, 1984). ◆ Se consideră că metoda **a.c.** este adecvată cînd se cercetează aspecte prezente de viață socială și nu se exercită un control asupra comportamentelor și acțiunilor (ceea ce o deosebește de experiment), căutîndu-se să se răspundă la întrebări de tipul "cum" și "de ce" au loc acestea (ceea ce o deosebește de monografie, care rămîne descriptivă, așa cum sugerează însuși numele) **2.** Metodă de diagnoză (deci nu de cercetare), prin care se realizează o abordare intensivă, din perspectiva cîtorva caracteristici considerate a fi esențiale, a unei unități sociale, a activității individuale, a personalității umane etc. *V. diagnoză, monografie.* **I.M.**

ANALIZA CONȚINUTULUI (fr. *analyse du contenu*; engl. *content analysis*), ansamblu de tehnici de cercetare cantitativ/calitativă a comunicării verbale/nonverbale constînd în identificarea și descrierea obiectivă și sistematică a conținutului manifest/latent al comunicării în vederea formulării unor concluzii științifice privind personalitatea celor care comunică, societatea în care se realizează comunicarea, precum și comunicarea însăși, ca interacțiune socială. Utilizată pentru prima dată într-un studiu publicat în Anglia în 1886, **a.c.** a apărut ca o reacție față de subiectivitatea criticii literare. Tehnicile de **a.c.** s-au dezvoltat puternic în perioada premergătoare și în timpul celui de al doilea război mondial cînd, în S.U.A., s-a procedat sistematic la studierea propagandei naziste. Harold D. Lasswell (1903-1978) a contribuit semnificativ la impunerea și perfecționarea tehnicilor de **a.c.** (*Language of politics*, 1949). Schema de ana-

liză propusă de el (schema Lasswell: cine, ce, cui, cum, cu ce rezultate comunică?) a orientat numeroase cercetări de sociologie a propagandei și comunicării în masă. După cel de al doilea război mondial tehnicile de **a.c.** s-au rafinat continuu. În deceniul al șaptelea s-a trecut la **a.c.** computerizată (Philip J. Stone, The General Inquierer: *A Computer Approach to Content Analysis*, 1966). Concomitent s-a diversificat considerabil problematica de studiu pe baza **a.c.**, care a devenit o modalitate de cercetare larg utilizată în sociologia politică, a educației și culturii, în sociologia propagandei și opiniei publice. Cercetările sociologice realizate pe baza **a.c.** pot fi grupate astfel: compararea conținutului unor texte elaborate în diferite perioade de timp; compararea conținutului unor texte emise de surse diferite; compararea conținutului comunicării utilizîndu-se diferite etaloane; studiul reacțiilor verbale în condiții experimentale (Bernard Berelson, *Content Analysis in Communications Research*, 1953). Unitățile de **a.c.** sînt: unitatea de înregistrare (acea parte din comunicare ce urmează a fi caracterizată și introdusă într-una din categoriile schemei de analiză), unitatea de context (segmentul comunicării ce permite stabilirea orientării unităților de înregistrare), unitatea de numărare (cu ajutorul căreia se exprimă cantitativ unitățile de înregistrare și de context). Ca unități de înregistrare pot fi utilizate comunicarea în întregul ei, o operă literară, un discurs politic, un articol de presă etc., dar și diferite părți ale comunicării (cuvinte, propoziții, fraze ș.a.m.d.). Adesea, ca unitate de înregistrare, se ia tema comunicării. Unitatea de context este mai largă sau cel mult egală cu unitatea de înregistrare. În **a.c.** unitățile de numărare pot fi: cuvîntul, propoziția, fraza, paragraful, cm^2, rîndul, coloana, pagina (pentru comunicarea scrisă) și minutul sau ora (pentru comunicarea orală). Unitățile de înregistrare, caracterizate, sînt grupate în rubrici sau clase relevante pentru scopul cercetării. Aceste rubrici sau clase formează schema de categorii pentru **a.c.** comunicării. Prin "încercare și eroare" cercetătorul poate stabili o schemă de categorii proprie. El poate însă apela și la scheme de categorii standardizate. Schemele de categorii standard facilitează realizarea unor studii comparative asupra comunicării: de exemplu, pe baza schemei de categorii standard creată de R.K. White s-au analizat comparativ discursurile lui Hitler și ale lui Roosevelt, cuvîntările lui J.F. Kennedy și ale lui N.S. Hrușciov (Jacques Claret, *Ideea și forma*, București, Editura științifică și enciclopedică, 1982, p. 89). În prezent, se cunosc numeroase tehnici și procedee de **a.c.** (S. Chelcea, coord., *Semnificația documentelor sociale*, 1985). Aplicarea tehnicilor de **a.c.** presupune parcurgerea mai multor etape. Ca primă etapă, alegerea temei de cercetare impune nu numai o foarte bună pregătire teoretică și o cunoaștere amănunțită a cercetărilor realizate cu ajutorul **a.c.**, dar și intuiția omului de știință, fără de care **a.c.** rămîne sterilă. Așa cum remarca Bernard Berelson (1952), a.c. nu reprezintă un substitut pentru o idee de studiu valoroasă. Studiul campaniilor de presă, al campaniilor electorale, stabilirea paternității textelor, demascarea propagandei camuflate, studiul lizibilității au devenit domenii obișnuite în care se aplică **a.c.** În funcție de tema de cercetare stabilită, se alege materialul lingvistic sau nonlingvistic pentru analiză. În această a doua etapă se pune problema determinării celor mai relevante documente (ziare, reviste, opere literare etc.). O problemă de cea mai mare importanță, în această etapă, este *eșantionarea* materialului de analiză, în special, în cazul **a.c.** presei tipărite. Alegerea metodei de eșantionare trebuie să aibă în vedere natura fluctuațiilor textelor ce apar în ziare și reviste (tendința primară, tendințele de ciclicitate și de compensare). În cazul **a.c.**

presei tipărite se recomandă eșantionarea de zile neconsecutive la intervăle regulate. În etapa a treia se procedează la alegerea tehnicilor și procedeelor de **a.c.** Analiza frecvențelor reprezintă modalitatea cea mai veche și cea mai simplă de **a.c.** Ea constă din înregistrarea frecvenței de apariție a unor unități de înregistrare, precum și din determinarea lor cantitativă cu ajutorul unităților de numărare. Analiza tendinței comunicării evidențiază, cu ajutorul diferitelor formule matematico-statistice, atitudinea neutră, favorabilă sau defavorabilă în raport cu o anumită temă a celor care comunică. Analiza evaluativă, creată de Ch.E. Osgood (*Trends In Content Analysis*, 1959), presupune identificarea enunțurilor în legătură cu o anumită temă și acordarea de ponderi, în funcție de atitudinea față de aceste teme. Cu ajutorul unor formule statistico-matematice se face evaluarea ca medie a produsului ponderilor acordate. Analiza de contingență, propusă tot de Ch.E. Osgood (1959), face apel la calculul probabilităților și permite evidențierea structurilor asociative în cadrul comunicării. Ultimele două etape în aplicarea **a.c.** sînt: efectuarea propriu-zisă a analizei și redactarea raportului de cercetare. Fidelitatea și validitatea constituie principalele probleme ce se ridică în efectuarea propriu-zisă a analizei. În ceea ce privește redactarea raportului de cercetare în studiile bazate pe **a.c.** trebuie să se aibă în vedere: justificarea teoretică și practică a temei de cercetare; prezentarea tuturor ipotezelor cercetării; justificarea tehnicilor și procedeelor de **a.c.** utilizate; demonstrarea relevanței materialului analizat, a reprezentativității eșantionului, a fidelității și validității procedeelor utilizate; prezentarea datelor obținute, formulele statistico-matematice, calculele efectuate; relevarea limitelor metodologice, interpretarea teoretică a datelor și formularea concluziilor cu valoare aplicativă. *V. comunicare, eșantionare, interacțiune socială.* **S.C.**

ANALIZA COST/BENEFICIU analiză a eficienței unor programe sociale, prin considerarea sistematică a raportului dintre beneficiile aduse (ansamblul consecințelor pozitive) și costurile sale (cheltuielile de resurse), la care se adaugă efectele negative. Aplicații: **a.c.b.** a programelor medicale, de luptă împotriva criminalității, de pregătire profesională etc. A fost lansată în timpul celui de al doilea război mondial pentru a evalua alternativele militare și extinsă apoi la analiza diferitelor programe sociale. Adesea este întîlnită sub denumirea de PPB (programare, planificare, bugetare). S-a dezvoltat rapid în anii '50 și '60 în S.U.A. și de aici s-a extins în Europa, cu referire în mod special la politicile sociale. Este o tehnică de analiză vitală pentru alocarea optimală a resurselor în vederea maximizării beneficiilor. Rezultatul **a.c.b.** este ierarhizarea clar definită a programelor în cadrul unui *buget* dat. Tehnica este drastic limitată atunci cînd se pune problema comparării cheltuielilor în arii bugetare diferite: educație, asistență medicală, protecție a mediului, protecție socială. Deși se intenționează a fi extinsă la evaluarea tuturor activităților social-umane, **a.c.b.** reprezintă mai mult un proiect, o direcție de dezvoltare. Utilizarea ei efectivă presupune identificarea și măsurarea efectelor pozitive și negative pe care o activitate le are, cît și variatele resurse utilizate; de asemenea, se presupune crearea unei unități comune în care toate acestea să fie traduse. În mod obișnuit se încearcă estimarea tuturor beneficiilor și costurilor în *bani.* Este însă tot mai clar că multe beneficii și costuri nu pot fi exprimate în bani, fiind, în consecință, necesară găsirea unei alte unități mai generale. Încercarea de aplicare a **a.c.b.**, chiar dacă nu duce încă la rezultate necontroversabile, reprezintă un exercițiu util pentru că sensibilizează la analiza sistematică a eficienței. Un exemplu: criza actuală a reglementărilor sociale. Colectivitățile tind

să adopte variate reglementări (norme, legi, măsuri, programe) în vederea soluționării problemelor cu care se confruntă. Acumularea de asemenea reglementări are adesea numeroase consecințe negative indirecte, neintenționate (costuri), fapt care le face uneori chiar contraproductive. De aici, o nouă exigență: reglementările să nu mai fie luate pe baza unor "impresii" vagi, mai mult pe credința bunului simț că ele ar putea lucra, ci ca urmare a unei temeinice a.c.b., prin considerarea variatelor consecințe de scurt și lung termen, directe și indirecte, a costurilor implicate. În anii '70 s-a produs o anumită descreștere a interesului în a.c.b. ca urmare a rezervelor tot mai frecvent formulate cu privire la posibilitatea utilizării *banilor* ca măsură a unor lucruri ca *liniștea sufletească, securitatea, viața, pacea, aerul curat*. Ca reacție la aceste dificultăți s-au dezvoltat o serie de tehnici alternative de analiză, mai moderate ca ambiții: *studiile de impact* pentru analiza efectelor complexe ale tehnologiilor sau *analizele cost/eficacitate* în care doar costurile sînt calculate în bani, iar beneficiile rămîn în unități non-monetare. *V. cost social, eficiență, eficacitate, resurse sociale.* **C.Z.**

ANALIZA FACTORIALĂ tehnică statistico-matematică pentru reducerea datelor. Prin **a.f.** se determină factorii (variabilele latente) care pot explica variația unui set de variabile direct observabile (manifeste), corelațiile dintre ele și intensitatea legăturii dintre factori și fiecare dintre variabilele manifeste.

◆ Intenția de schimbare a locului de muncă (SLM), spre exemplu, poate fi influențată de factori precum relațiile cu colegii (COLEG), recompensele materiale asociate locului de muncă (RECOM), condițiile fizice de lucru (CFIZ) și conținutul muncii (CONM). Fiecare dintre factorii respectivi este măsurat prin cîte un set de varlabile. Dacă toate variabilele observabile incluse în analiză sînt standardizate (au media 0 și abaterea standard 1) atunci SLM poate fi exprimată ca o combinație liniară a factorilor menționați:

SLM = a. COLEG + b. RECOM + c. CFIZ + d. CONM + U

unde *a* — măsură a influenței factorului COLEG asupra SLM, iar *b, c* și *d* — măsuri similare pentru factorii RECOM, CFIZ și CONM. Prin U sînt semnificate alte influențe asupra variabilei SLM. În general, pentru un set de *n* variabile observabile pot exista *k* factori, care explică variația acestora ($k < p$). Factorii care explică variația a cel puțin două variabile se numesc *factori comuni*. Cei care explică variația tuturor variabilelor sînt denumiți *factori generali*, iar cei limitați la numai un set de variabile *factori de grup*. În cazul în care sînt asociați numai cu variația unei singure variabile se cheamă că sînt *factori specifici*. Orice variabilă *x*, standardizată, poate fi exprimată printr-o ecuație asemănătoare cu cea de regresie multiplă: $x_i = a_{1i}F_1 + a_{2i}F_2 + \ldots + a_{ji}F_j + a_{ki}F_k + u_j$. Coeficienții a_{ji} poartă numele de coeficienți de saturație al variabilei *i* în factorul *j* și sînt o măsură a influenței factorului *j* asupra variabilei *i*. În cazul în care **a.f.** este astfel realizată încît factorii obținuți sînt independenți (**a.f.** ortogonală) între ei (precum în cazul metodei componentelor principale a lui Hetelling) a_{ij} pot fi considerați coeficienți de corelație simplă între indicatori și factori. Dacă **a.f.** generează factori neindependenți, atunci saturațiile pot fi interpretate ca echivalente cu coeficienții de regresie parțială standardizată (beta). Suma pătratelor coeficienților de saturație pentru o variabilă dată în toți factorii comuni poartă numele de comunalitate și semnifică proporția din variația variabilei respective explicată de factorii comuni. *Comunalitatea are aceeași semnificație ca și coeficientul de determinație multiplă din analiza de regresie.* Diferența constă doar în faptul că variabilele independente pentru cal-

cularea comunalității sînt factori cu caracter latent. Coeficientul ui măsoară influența factorilor specifici și a erorilor de măsurare asupra variabilei x_i. Pătratul coeficientului ui poartă numele de unicitate și indică ponderea din variația lui x_i neexplicată de factorii comuni. Matricea în care sînt înscriși pe coloane factorii obținuți iar pe linii saturațiile corespunzătoare fiecărei variabile poartă numele de *matrice a factorilor* sau a pattern-ului factorial. Dacă în **a.f.** sînt incluse *p* variabile atunci variația totală din matricea respectivă este egală cu suma variațiilor specifice fiecărei variabile. În cazul în care se lucrează cu variabile normalizate, care au abaterea standard și dispersia egală cu 1, dispersia totală din matricea datelor inițiale este egală cu numărul de variabile (p x 1). Fiecare factor explică o anumită parte din această dispersie. Contribuția factorului la explicarea dispersiei totale este dată de suma pătratelor saturațiilor din factorul respectiv și poartă numele de valoare proprie a factorului ("eigen-valoare"). Aceasta poate fi exprimată ca cifră absolută sau relativă prin raportare la dispersia totală din matricea da date. Cel mai simplu model de **a.f.** este cel în care se presupune existența unui singur factor comun. Acesta este modelul pe care Charles Spearman (1904), fondatorul **a.f.**, l-a folosit pentru analiza rezultatelor obținute de către băieții dintr-o școală din Anglia la șase tipuri de măsurători: notele la limbi clasice (C), engleză (E), franceză (F), matematică (M), evaluarea talentului muzical (T) și o măsurare a capacității sportive (P). Coeficienții de corelație dintre cele șase măsurări sînt baza de pornire pentru **a.f.**:

	C	F	E	M	P	T
C	1,00	0,83	0,78	0,70	0,66	0,63
F	0,83	1,00	0,67	0,67	0,65	0,57
E	0,78	0,67	1,00	0,64	0,54	0,51
M	0,70	0,67	0,64	1,00	0,45	0,51
P	0,66	0,65	0,54	0,45	1,00	0,40
T	0,63	0,57	0,51	0,51	0,40	1,00

Prelucrînd aceste date cu ajutorul unei variante de **a.f.** (metoda centroidă propusă de Cyril Burt, 1917) se obțin următoarele rezultate:

	C	F	E	M	P	T
saturație	0,962	0,883	0,815	0,743	0,662	0,645
comunalitate	0,92	0,78	0,66	0,55	0,44	0,42
unicitate	0,08	0,22	0,34	0,45	0,56	0,58

Factorul comun, inteligența generală, explică, deci, în principal, performanțele elevilor la limbile clasice (92%), la franceză (78%) și la engleză (66%). Performanțele lor muzicale și sportive au, în schimb, determinări specifice puternice, independente de inteligența generală. Dacă modelul factorial adoptat este adecvat datelor, atunci este de așteptat ca matricea coeficienților de corelație observați să poată fi cît mai fidel reconstituită pe baza coeficienților de saturație. În condițiile în care diferențele între corelațiile empirice și cele teoretice (reconstruite) sînt reduse, se poate considera că modelul factorial adoptat este concordant cu datele. Procedura de reconstruire a unei matrice de corelații din coeficienții de saturație este extrem de simplă în cazul **a.f.** ortogonale (cu factori independenți). Corelația teoretică dintre două variabile este egală, în astfel de cazuri, cu suma produselor dintre saturațiile corespunzătoare acelor variabile pentru fiecare factor. În exemplul anterior, existînd un singur factor, corelația teoretică dintre notele la limbi clasice și matematică, spre exemplu, este egală cu 0,962 x 0,743 = 0,71. Corelația empirică dintre aceleași variabile este practic identică (0,70). În matricea de mai jos sînt date corelațiile corespunzătoare exemplului menționat și, în paranteze, corelațiile reziduale ca diferențe între corelațille empirice și cele teoretice:

	C	F	E	M	P	T
C	1,00	0,85	0,78	0,71	0,64	0,62
		(-0,02)	(0,00)	(-0,01)	(0,02)	(0,01)
F		1,00	0,72	0,66	0,58	0,57
			(-0,05)	(0,01)	(0,07)	(0,00)
E			1,00	0,61	0,54	0,53
				(0,03)	(0,00)	(-0,02)
P					1,00	0,43
						(-0,03)
T						1,00

Dacă valorile corelațiilor reziduale sînt neglijabile, precum în exemplul menționat, atunci modelul factorial adoptat poate fi considerat ca adecvat (testul χ^2 poate fi folosit pentru estimarea concordanței modelului cu datele). Diferite tehnici factoriale au capacități diferite de identificare a modelului cel mai simplu, adecvat unui set de date. Pornind de la principiile structurii simple, formulate de *Thurstone* (1935, 1947), în practica statistică actuală (J. Loehlin, 1987) se consideră că un model factorial este cu atît *mai simplu* cu cît *a.* extrage un număr mai redus de factori (criteriul parcimoniei), *b.* conține un număr mai redus de saturații cu valoare diferită de 0 sau are mai multe saturații cu valoare absolută foarte mică. Cu importanță mai redusă în evaluarea simplității sînt și cerințele ca: *c.* factorii să fie independenți și *d.* saturațiile să aibă o distribuție egală pe factori sau pe variabile. În legătură cu primele două exigențe se definesc secvențele de bază în **a.f.** exploratorie (cea în care nu se pornește de la un set de ipoteze inițiale în legătură cu saturațiile nule, precum în **a.f.** de confirmare): extragerea factorilor și rotație factorilor. În cadrul primei secvențe se determină cel mai mic număr de factori care explică o parte semnificativă din variația totală a indicatorilor folosiți pentru analiză. Cele mai utilizate metode pentru aceasta sînt metoda centroidă (C. Burt, 1917), analiza componentelor principale (H. Hotelling, 1933), metoda factorilor canonici (Rao, 1955, Harris, 1962) și cea a factorilor Alfa (Kaiser și Caffrey, 1965). Analiza componentelor principale are un statut aparte în raport cu celelalte metode. Componentele principale sînt simple combinații liniare de variabile observabile și nu factori propriu-ziși în sensul de variabile latente. Prin această metodă se transformă un set de *p* variabile observabile corelate într-un set de variabile necorelate (componente principale). Numărul de factori este egal cu numărul de variabile în acest caz. Dintre aceștia, pentru recalcularea comunalităților și pentru interpretare se reține numai cei cu valori proprii mari. ◆ Pentru a decide numărul de variabile latente (factori) care pot fi considerate ca semnificative pentru a explica intercorelațiile dintre variabilele observabile, pot fi folosite mai multe procedee. Cel mai simplu este dat de regula Kaiser-Guttman prin care se indică reținerea în model a tuturor factorilor care au o valoare proprie mai mare decît **1.** Testul "grohotișului" (*scree test*, denumit astfel de către R.B. Cattel, 1966) operează în baza unei diagrame în care se notează pe ordonată mărimea valorii proprii a factorilor iar pe abscisă numărul factorului. Tendința este ca după primele valori proprii de nivel ridicat să urmeze valori proprii cu nivel din ce în ce mai redus. Punctul de cotitură al liniei care poate fi trasată în funcție de cele două axe indică numărul de factori care trebuie reținuți în model. După extragerea factorilor se procedează la așa-zisa lor rotire, operație prin care se urmărește satisfacerea criteriului 2 de simplitate a modelului factorial. Practic, în urma unei astfel de rotiri rezultă cu mai multă claritate variabilele care definesc un anume factor (în cadrul aceluiași factor se accentuează decalajele dintre valorile saturațiilor). Rotația de tip Quartimax (Neuhaus, Wrigley, 1954) este indicată în special în cazurile în care se presupune existența unui factor gene-

ral. În schimb, analizele de tip Varimax (Kaiser, 1958) sînt mai potrivite în ipoteza existenței unor factori de grup. Ambele variante de rotire a factorilor permit transformări ortogonale, în care factorii rămîn independenți. **A.f.** oblice sînt indicate în situațiile în care se poate susține ipoteza că factorii nu sînt independenți între ei. Ieșirile numerice din **a.f.** ortogonale sînt saturațiile (a căror distribuție pe factori poartă numele de pattern factorial), comunalitățile, unicitatea și valorile proprii. În plus față de acestea, **a.f.** oblice dau și corelațiile dintre factori (matricea intercorelațiilor factoriale) și corelațiile dintre variabile și factori (matricea structurii factoriale). Interpretarea factorilor se face în funcție de saturațiile maxime specifice fiecăruia dintre ei. Utilizarea **a.f.** în sociologie pune o serie de probleme legate în primul rînd de natura foarte diferită a variabilelor utilizate. Standardizarea variabilelor pentru a avea media 0 și abaterea standard 1 atenuează oarecum această problemă dar nu o elimină. Pe cît posibil, este indicat, deci, ca în **a.f.** să fie incluse variabile măsurate cu aceleași unități (J. Torrens-Ibern, 1972). Atunci cînd datele de intrare sînt coeficienți de corelație, rezultatele **a.f.** au o valabilitate locală, dependentă de abaterile standard înregistrate pentru variabile în eșantionul folosit. Pentru a compara pattern-urile factoriale ale aceluiași model în eșantioane sau loturi diferite este mai indicată folosirea covariantelor în locul corelațiilor ca date de intrare. În al doilea rînd, structura cauzală presupusă de modelul factorial este, se pare, mai puțin întîlnită în sociologie decît în psihologie. O astfel de structură are configurația dată de o variabilă latentă de la care pleacă influențe spre variabilele măsurate. Între acestea din urmă se presupune că nu există relații cauzale directe. Or, o astfel de situație este destul de greu de întîlnit în analizele de tip sociologic. Linearitatea relațiilor dintre factori și indicatori este o altă condiție a aplicării tehnicilor obișnuite de **a.f.** Acestea sînt destul de "robuste" din acest punct de vedere. Folosirea cea mai frecventă a **a.f.** se face în cadrul modelelor de măsurare. Obiectivul acestora este de a determina cît de bine estimează anumiți indicatori o variabilă latentă. Supraaprecierea importanței sau relevanței unor indicatori în raport cu o variabilă latentă se produce în baza unor erori de selectare a indicatorilor respectivi. Dacă alături de indicatori corelați moderat între ei se includ în **a.f.** și indicatori cu grad foarte ridicat de intercorelare, interșanjabili între ei, atunci este de așteptat ca saturațiile și respectiv comunalitățile corespunzătoare acestora din urmă să fie foarte mari în detrimentul celorlalte. Omiterea unor indicatori cu relevanță sporită pentru o anume variabilă latentă poate duce la subestimarea saturațiilor corespunzătoare respectivei variabile. Pe de altă parte, itemii care corelează foarte slab în matricea de corelații inițiale este indicat să fie eliminați din **a.f.**, deoarece este puțin probabil ca ei să fie explicați prin factori comuni adecvați pe ansamblul matricei. Calitatea rezultatelor **a.f.** este influențată și de numărul de variabile și de unități utilizate. Cu cît numărul de variabile observabile luate în considerație este mai mare, cu atît este mai mică eroarea posibilă asociată cu modul de estimare a comunalităților. (La peste aproximativ 40 de variabile, o astfel de eroare are influențe neglijabile asupra rezultatelor **a.f.**). În legătură cu numărul de unități, în mod relativ convențional se consideră că acesta ar trebui să fie de aproximativ cinci ori mai multe decît numărul de variabile. În **a.f.** de confirmare sînt implicate atît un model de măsurare, care predetermină relațiile dintre variabilele latente și indicatori, cît și un model structural prin care se specifică relațiile dintre variabilele latente. De obicei, acesta din urmă este redus la simpla intercorelare dintre factori. În pattern-ul factorial sînt înscrise de la începu-

tul analizei saturaţiile cu valoarea zero în baza ipotezelor referitoare la raportul dintre variabilele latente şi indicatori. Restul saturaţiilor se determină astfel încît corelaţiile teoretice la care se ajunge pe baza lor să difere cît mai puţin de corelaţiile empirice. Metode iterative orientate de exigenţe ale metodei celor mai mici pătrate sînt folosite în acest sens. Modele de analiză cu variabile latente de mare complexitate, în care sînt implicate atît modele de măsură cît şi modele structurale, sînt abordate cu metode şi programe de tip LISREL (*Linear structural relations*, Joreskog şi Sörbom, 1984). *V. corelaţie, indicator social, metodologia cercetării sociologice, regresie, statistică şi sociologie.* **D.S.**

ANALIZA MARGINALĂ, abordare metodologică preponderent în microeconomie, apărută în contextul examinării *comportamentului de optimizare*, respectiv de căutare a valorilor optime ale anumitor variabile, apte de a maximiza sau a minimiza valoarea altei variabile: variabila dorită a fi maximizată mai este denumită *maximand*, cea dorită a fi minimizată mai este denumită *minimand*. În definirea valorilor extreme (maximum sau minimum) ale unei variabile se apelează la noţiunea de *schimbare* **m.** a variabilei cu care se află în relaţie, fiind "o foarte mică creştere sau descreştere" a respectivei variabile; astfel: maximul unei variabile este depistat cînd se găseşte o valoare a variabilei astfel încît o mică sporire sau reducere a acelei valori ar face să scadă valoarea maximandului; *minimul* este depistat, analog, cînd se găseşte variabilei o valoare care, fie sporită, fie redusă foarte puţin, ar face să crească valoarea minimandului. Se presupune, astfel, despre o firmă că doreşte să- şi maximizeze profitul şi procedînd astfel, să-şi minimizeze costurile pentru fiecare nivel al producţiei; despre strategul unei politici — că doreşte să maximizeze bunăstarea socială; despre un consumator oarecare — că doreşte să-şi maximizeze "utilitatea" (conceptul de *utilitate* aflat în centrul teoriei clasice a cererii, se referă la satisfacţia, plăcerea, îndeplinirea nevoii etc., derivate din consumul unei anumite cantităţi dintr-un bun). Depăşind cadrul problemelor de optimizare, a rămas ca problemă în sine depistarea influenţei pe care o schimbare m. a unei variabile economice o are asupra unei alte variabile cu care se află în relaţie, acesta fiind obiectul **a.m.** Matematicienii identifică aici o aplicaţie directă a calculului diferenţial, iar în diferitele concepte bazate pe **a.m.** — tot atîtea denumiri date primelor derivate ale anumitor funcţii (H.H. Gossen, W.S. Jevons, C. Menger, J.H. von Thünen, M.E.L. Walras). În consecinţă, pentru a descifra conţinutul oricărui concept marginal este suficient să ştim cu ce variabilă-cheie se presupune că se află în relaţie şi faptul că are în vedere o modificare a acesteia cu o unitate. ◆ ***Utilitate* m.** *(a bunurilor)* — sporul de utilitate totală e consumului unui bun rezultat din creşterea cu o unitate a cantităţii consumate din acel bun. Folosit de Alfred Marshall în teoria cererii, conceptul şi-a pierdut din importanţă după trecerea la analiza bazată pe noţiunile de preferinţă şi indiferenţă; legea lui Marshall, a diminuării utilităţii **m.**, spune că, de la un punct, creşteri egale succesive ale cantităţii dintr-un bun consumat produc sporuri din ce în ce mai mici de utilitate. ◆ ***Utilitate* m.** *a banilor* — sporul de utilitate totală rezultat prin creşterea cu o unitate a sumei de bani de care dispune un individ. Cum banii sînt apreciaţi prin puterea pe care o dau de a cumpăra bunuri (în prezent sau în viitor), utilitatea **m.** a banilor derivă finalmente din utilitatea **m.** a bunurilor (sau a depunerilor) pe care sînt cheltuiţi. Pe cale de consecinţă din legea scăderii utilităţii m. a bunurilor, este general acceptată aserţiunea că utilitatea **m.** a banilor scade pe măsură ce

creşte suma de bani de care dispune un individ. Paremiologia românească redă constatarea ştiinţei în stilu-i exact şi lapidar: unde merge mia, merge şi sutal ◆ *Propensiune* **m.** *spre consum.* Proporţia dintr-o uşoară creştere de venit ce va fi destinată sporirii cheltuielilor de consum (restul se deduce că e destinat economisirii). Matematic, valoarea P.M.C. e dată de coeficientul unghiular (pantă) al funcţiei de consum. Cum sporul de venit nu e alocat integral sporirii consumului imediat, valoarea P.M.C. e subunitară, diferenţa pînă la unitate reprezentînd-o un indicator complementar — *propensiunea marginală spre depunere* (P.M.D.). Keynes a formulat ca pe o lege psihologică fundamentală constatarea, transpusă la nivel macroeconomic, că, pe măsură ce venitul naţional creşte, scade P.M.C. şi creşte P.M.D. (PMC+PMD = 1). Raportul 1/PMD este denumit *multiplicator*, cu referire la dinamizarea probabilă a economiei odată cu creşterea disponibilului bănesc, dată fiind înclinaţia (propensiunea) indivizilor spre formele menţionate de utilizare a banilor suplimentari (teoria multiplicatorului). ◆ *Rată* **m.** *de substituţie.* Raportul în care un bun trebuie înlocuit cu un alt bun pe măsură ce consumatorul lor "se deplasează" de-a lungul curbei de indiferenţă (Matematic, dy/dx sau dx/dy). ◆ *Cost* **m.** Modificarea costurilor totale de producţie rezultată din creşterea cantităţii de produse cu o unitate. Poate fi "de moment" — cînd nu se modifică toate input-urile (factorii de producţie) folosite de firmă, şi "de durată" — cînd pot fi modificate toate intrările, inclusiv capitalul. ◆ *Productivitate* m. *a muncii.* Variaţia de producţie la schimbarea cu o unitate a cantităţii (forţei) de muncă. ◆ *Venit* **m.** Variaţia de venit total rezultată prin schimbarea cu o unitate a producţiei vîndute de o firmă. Este egală cu preţul unitar (în condiţii de competiţie perfectă şi cînd preţul bunului este acelaşi indiferent de cantitatea vîndută) sau mai mic decît preţul unitar (dacă încercarea de a vinde o unitate suplimentară de produs obligă firma să reducă preţul la întreaga producţie destinată vînzării; competiţie imperfectă). ◆ *Produs (efect)* **m.** *(individual) al input-ului.* Sporul de producţie rezultat din creşterea cantităţii dintr-un input, la toate celelalte input-uri, cantităţile menţinîndu-se nemodificate. ◆ *Produs (efect) m. social.* Efectul asupra bunăstării sociale al unei schimbări mici la un input utilizat. Dacă unii indicatori vizează cîştiguri individuale (ale unei firme sau ale unui individ) dobîndite prin vînzarea producţiei pe piaţă, acest indicator măsoară plusul de bunăstare socială şi se pretează la exemplificări cînd subiectul discuţiei este această dimensiune a politicii. (Cf. Bannock, G. et al. — *The Penguin Dictionary of Economics*, Penguin Books, 1972). *V. analiză cost/beneficiu.* **E.P.**

ANALIZA POSTULUI DE MUNCĂ

tehnică aplicată în planificarea forţei de muncă pentru identificarea şi descrierea **p.m.** incluse în reţeaua şi ierarhia organizaţională a unei întreprinderi. Fiecare **p.m.** este descris în termeni de: obiective ale muncii, sarcini sau responsabilităţi, relaţii cu alte persoane sau activităţi, aria de exercitare a autorităţii, resurse disponibile. Analistul procedează mai întîi la culegerea de informaţii focalizate pe fiecare **p.m.** şi pe reţeaua/ierarhia organizaţională, apoi trece la analiza lor pentru a ajunge la o descriere clară şi concisă a **p.m.** *V. evaluarea postului de muncă, ocupaţie, planificarea forţei de muncă.* **M.V.**

ANALIZA SECUNDARĂ

analiză şi interpretare într-o manieră diferită a unor date colectate în alt scop. **A.s.** este o procedură frecvent utilizată în primele faze ale unei cercetări sociologice în vederea stabilirii trăsăturilor domeniului ce urmează a fi inves-

tigat. O formă curentă de **a.s.** este prelucrarea și interpretarea datelor culese de oficiile guvernamentale de statistică, pornindu-se de la premise teoretice diferite și avînd scopuri diferite. **A.s.** este facilitată în cazul acelor sociologii naționale care dispun de bănci de date colectate în anchete și investigații succesive. *V. bancă de date, anchetă sociologică, recensămînt.* **A.T.**

ANALIZA STRUCTURILOR LATENTE procedură de măsurare empirică a unor concepte cu scopul de a releva existența unor structuri ascunse, neobservabile, latente, și de a grupa elementele unei mulțimi în funcție de continuumul latent respectiv. **A.s.l.** se bazează pe ideea că fiecare concept presupune că în realitate există o continuitate a intensității prezenței unei caracteristici neobservabile. De exemplu, conceptul de "prestigiu academic" poate fi înțeles ca un continuum de la "anonimat" la "notorietate publică". Principala problemă a aplicării a.s.l. este alegerea itemilor care să reprezinte continuumul. Această alegere depinde de sensurile date conceptului. De pildă, prestigiul academic poate fi definit în funcție de numărul de publicații, numărul de interviuri date presei de mare tiraj, gradul științific, funcțiile academice etc. Odată elaborată lista de itemi și aplicat chestionarul, procedura constă în a calcula probabilitățile pe diferite nivele de stratificare: probabilitatea de a da un răspuns pozitiv la fiecare item în parte (primul nivel), la combinațiile de doi itemi simultan (al doilea nivel), la combinațiile de trei itemi simultan (al treilea nivel) ș.a.m.d. Pentru a fi validă, **a.s.l.** trebuie să se aplice unei populații cu minimum 800 de subiecți și să respecte teorema probabilității compuse: $p_{ij} = p_i p_j$, unde pi, pj sînt probabilitățile de răspuns pozitiv la itemii *i*, *j*, iar p_{ij} este frecvența răspunsului simultan pozitiv la itemii i, j. Condiția aplicării **a.s.l.** a fost numită "teorema independenței locale", respectiv relația de mai sus trebuie să se verifice pentru orice item, dar să nu fie adevărată pentru ansamblul chestionarului. Cu alte cuvinte, chestionarul (sau lista de itemi) trebuie să urmărească unul și același continuum latent prin toți itemii săi, dar răspunsul la un item să nu fie logic condiționat de răspunsul la oricare alt item din chestionar. Paul F. Lazarsfeld, care a dezvoltat **a.s.l.** în anii '40-'50, a arătat că există concepte care pot fi transpuse empiric într-un continuum latent (prestigiu, autoritate, aderență ș.a.m.d.) și concepte care nu pot fi tratate prin **a.s.l.** (revoluție, status, rol). Analiza factorială și **a.s.l.** sînt complementare — analiza factorială selectează și grupează itemii în funcție de factorii consistenți, iar **a.s.l.** verifică relația dintre factori și dimensiuni, pe de o parte, și comportamentele individuale de răspuns, pe de altă parte. Există o formă dihotomică a **a.s.l.** (în care itemii nu admit decît răspunsuri de tipul da-nu) și o formă multiplă (în care itemii admit răspunsuri multiple). Utilitatea **a.s.l.** este mai pronunțată în cazul cînd se cere gruparea unui număr de obiecte după un număr de criterii congruente, urmărind același continuum. *V. analiză factorială, chestionar, probabilitate.* **A.T.**

ANALIZĂ SOCIOLOGICĂ TRANSCULTURALĂ studiu sociologic comparativ realizat în contexte culturale diferite. Acest tip de analiză se justifică prin existența unor universalii culturale și, mai recent, prin intensificarea proceselor de internaționalizare și acculturație. Procesul de integrare europeană impune utilizarea unui asemenea demers. **A.s.t.c.** poate fi făcută în următoarele cadre teoretice: *a.* pe baza unei teorii generale comune (se asigură comparabilitatea, dar există pericolul ca anumite fapte care nu concordă cu teoria generală sau o contrazic să fie ignorate, deformate sau greșit

interpretate); *b.* prin utilizarea simultană a mai multor teorii (se asigură surprinderea diversității realității sociale, compararea valorii heuristice a diverselor teorii, dar compararea rezultatelor este dificilă sau chiar imposibilă); *c.* utilizarea unor ipoteze de plecare, elaborarea teoretică făcîndu-se pe parcursul cercetării. **A.s.t.c.** reprezintă o posibilitate de construire a unor teorii sociologice generale. Comparația care stă la baza acestui tip de analiză parcurge două momente: comparația primară care constă în punerea în evidență a simllarității și diferențelor în funcție de variațiile unor indicatori pertinenți și comparația secundară care constă în stabilirea de tipologii, de modele trans-culturale și, eventual, de legi care să asigure posibilitatea predicțiilor. Comparația primară vizează variațiile culturale (naționale) ale unui spațiu de atribute (indicatori, variabile) care definesc un anumit fenomen sau un anumit proces social. În general, fenomenele și procesele sociale naționale sînt heteromorfe și sînt definite cu indicatori naționali specifici. Asigurarea comparabilității impune elaborarea unor indicatori comuni. Dacă specificitatea culturală (națională) este considerată esențială, atunci fenomenele studiate nu mai sînt aceleași, iar comparația **t.c.** nu mai este posibilă. **A.s.t.c.** poate fi făcută solitar (un cercetător sau echipă studiază mai multe contexte, culturale) sau cooperativ (cercetarea este făcută în colaborare de echipe locale). În cercetarea cooperativă un rol important revine elaborării sistemului conceptual comun și validării tehnicilor de cercetare. În prezent, confuziile și disputele conceptuale sînt foarte frecvente: același concept desemnează realități diferite sau aceeași realitate este desemnată cu concepte diferite. Analiza de tip cooperatlv reprezintă o posibilitate de standardizare a limbajului sociologic la nivel internațional. *V. acculturație, comparație, cultură.* **I. Mlh.**

ANAMNEZĂ **1.** *În medicină* are sensul de obținere a datelor despre un bolnav cu privire la apariția și evoluția unei boli. **2.** *În filosofie* desemnează reamintirea ideilor pe care sufletul le-ar fi contemplat într-o existență anterioară (teoria reminiscenței la Platon). **3.** *În psihologie și pedagogie, a.* constituie o secvență a biografiei psihologice necesară stabillrii originii și condițiilor dezvoltării caracterului, sentimentelor etc. **4.** *În psihiatrie*, a. se utilizează pentru reconstituirea istoriei și etlologiei unei psihopatii și pentru stabilirea unor modalități terapeutice adecvate. **5.** *În sociologie*, a. permite cunoașterea prin discuție directă sau prin anchetă a evenimentelor semnificative din viața și activitatea unui individ, ale unei familii, ale unui grup pentru înțelegerea stării și comportării actuale și pentru stabilirea unor direcții de acțiune în viitor. *V psihoterapie, socioterapie.* **M.Vn.**

ANCHETĂ SOCIOLOGICĂ metodă de cercetare ce încorporează tehnici, procedee și instrumente interogative de culegere a informațiilor, specifice interviului și chestionarului sociologic. **A.s.** are un caracter neexperimental, cu un grad relativ scăzut de control al cercetătorului asupra variabilelor analizate. Dezvoltată mai ales începînd cu a doua jumătate a secolului al XIX-lea, **a.s.** este în prezent foarte răspîndită. Obiectul său de abordare îl constitule realitatea socială, evenimente, fenomene și procese caracteristice, precum și atitudinea oamenilor față de acestea, semnificațiile pe care ei li le atribuie, sfera lor de aspirații, interese, preocupări și comportamente din domeniile economic, demografic, cultural, politic, opțiunile preelectorale, activitățile de timp liber, opinia publică, propaganda etc. Specific **a.s.** este că oamenii sînt aceia care furnizează informațiile. De aici decurge și o limitare severă a aplicării **a.s.**, anume la acele aspecte în legătură cu care

oamenii deţin informaţii. Realizarea a.s. presupune un demers metodologic riguros, tocmai pentru a suplini lipsa de control (manipulare) asupra variabilelor. Buna organizare şi prescrierea amănunţită a regulilor de desfăşurare a **a.s.** sînt reclamate şi de faptul că, spre deosebire de alte metode de cercetare, de această dată sînt antrenate şi cadre ajutătoare (operatorii de **a.**), pentru a se face faţă efortului de culegere de la populaţie a unui mare volum de informaţii. Operaţiile (etapele) implicate într-o a.s. sînt: *stabilirea temei; determinarea obiectivelor; documentarea prealabilă* (literatura problemei, rapoarte de cercetare pe aceeaşi temă, precum şi o primă luare de contact direct cu situaţia concretă, o vizită în teren); *elaborarea ipotezelor; definirea conceptelor; operaţionalizarea* (elaborarea spaţiului de atribute — dimensiuni, variabile, indicatori); *cuantificarea* (fixarea expresiilor cantitative ale indicatorilor direct observabili — măsurabili — pentru care se culeg date); *determinarea populaţiei* (definirea universului anchetei: localizarea şi structurile principale ale populaţiei, fixarea subiecţilor investigaţi prin cuprindere totală, tip recensămînt, sau parţială, prin loturi sau eşantioane reprezentative); *stabilirea tehnicilor şi a procedeelor de anchetă* (de intervievare şi/sau chestionare); *întocmirea instrumentelor de lucru* (elaborarea chestionarelor, a ghidurilor de interviu, a planurilor de convorbire, teste, scale etc., verificarea şi definitivarea lor); *ancheta pilot* (repetiţia în mic a anchetei propriu-zise; tot acum are loc în fapt şi testarea instrumentelor); *constituirea echipei de anchetatori, instruirea şi repartizarea sarcinilor; întocmirea calendarului de desfăşurare a anchetei* (inclusiv prevederea modalităţilor de control); *culegerea datelor; verificarea informaţiilor culese şi reţinerea formularelor valide în vederea prelucrării; codificarea informaţiilor* (în măsura în care nu au fost precodificate la elaborarea instrumentelor); *întocmirea machetei de prelucrare a datelor* (frecvenţe, valori medii, teste de semnificaţie, corelaţii etc.); *prelucrarea datelor* (individual-manual sau cu ajutorul calculatorului electronic); *analiza şi interpretarea informaţiilor; redactarea raportului de anchetă; stabilirea*, împreună cu beneficiarul, *a eventualelor măsuri de intervenţie* (în ultimul timp sînt tot mai des aplicate **a.s.** într-un demers ce îmbină cercetarea cu acţiunea practică). ◆ De multe ori, a.s. nu se rezumă la utilizarea tehnicilor, procedeelor şi instrumentelor de lucru interogative pentru culegerea informaţiilor (ca în cazul sondajului de opinie), ci, în scopul unei mai bune cunoaşteri, se combină modalităţile interogative cu alte metode şi tehnici de cercetare, cum ar fi cele ale observaţiei ştiinţifice, ale analizei documentare şi de conţinut. În acest fel se pot corela rezultatele, comparîndu-se ceea ce spun oamenii cu ceea ce fac, ceea ce se aude cu ceea ce se vede. ◆ **A.s.** prezintă o valoare deosebită prin aceea că ea constituie o modalitate ştiinţifică de investigare, adesea singura disponibilă, a universului subiectiv al vieţii sociale — opinii, atitudini, satisfacţii, aspiraţii, convingeri, cunoştinţe, interese etc. — de ordin individual şi colectiv (de grup). Trebuie avut în vedere şi faptul că în desfăşurarea **a.s.** pot să apară multe erori, unele datorate modului defectuos de lucru, altele datorate lipsei de cooperare din partea subiecţilor, erori ce trebuie prevenite printr-un control sistematic asupra calităţii activităţilor. Limita principală a **a.s.** decurge însă din însăşi natura domeniului studiat, a relaţiilor dintre opiniile, atitudinile, convingerile şi comportamentele umane, care nu urmează nici pe departe un model liniar de determinare. *V. chestionar, eşantionare, interviu, ipoteză, operaţionalizare.* **I. M.**

ANOMIE (gr. *a*, "fără" + *nomos*, "lege" sau *anomia*, "violare a legii"), noţiune ce desem-

nează starea de dereglare a funcționării unui sistem sau subsistem social, dereglare datorată dezintegrării normelor ce reglementează comportamentul indivizilor și asigură ordinea socială. Termenul a fost introdus în limbajul disciplinelor sociale de către filosoful francez Jean-Marie Guyau, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, dar conținutul sociologic și consacrarea sa se datorează lui E. Durkheim. Termenul de a. este utilizat de Durkheim, mai întîi, în *La Division du travail social* (1893), pentru a desemna una din cauzele proastei funcționări a diviziunii muncii în societatea din timpul său, generată de lipsa unei reglementări satisfăcătoare a relațiilor dintre diferite elemente (neatingerea unei "solidarități organice") și apoi *Le Suicide* (1897), unde a. își găsește aplicație în cunoscuta clasificare a sinuciderilor: "egoiste", "altruiste", "anomice" și "fataliste". Chiar în textele lui Durkheim, este posibilă o disociere între a. *socială* și a. *psihică*, aceasta din urmă desemnînd lipsa de limite a aspirațiilor actorului individual, favorizată de slăbirea constrîngerilor și reglementărilor sociale. Este calea pe care noțiunea de a. a pătruns în sociologia și psihosociologia americană, în special sub impulsul lucrărilor lui R.K. Merton, unde face o carieră strălucită pînă prin anii 70. Cu această ocazie, se produce, la început, o deplasare a conceptului din domeniul problematic al *organizării* (reglării) vieții sociale spre cel al *integrării* sociale (fiind folosit, cu precădere, în sociologia devianței), deplasare însoțită deci de centrarea tot mai accentuată pe individ, iar ulterior o schimbare notabilă a sensului, a. devenind sinonimă cu o serie de alte noțiuni precum frustrarea, starea de nesiguranță, înstrăinarea, izolarea psihică etc. Pe această linie s-a dezvoltat o bogată tradiție de cercetare empirică, în cadrul căreia au fost elaborate o serie de *scale de* a., dintre care cea mai cunoscută poartă numele lui Srole. Din păcate, studiile empirice asupra a. nu au dus la nici o încercare de sinteză, așa cum a fost cazul cu alte teme intens cercetate, probabil tocmai datorită multitudinii de sensuri în care noțiunea a fost și este încă folosită. *V. alienare, devianță, frustrare, norme sociale.* **T.R.**

ANTROPOGENEZĂ termen ce desemnează apariția pe Pămînt a speciei umane. **A.** a fost un proces îndelungat, încununînd procesul și mai îndelungat al apariției și dezvoltării vieții pe planeta noastră. Ritmul acestor două procese aflate în succesiune a înregistrat o continuă accelerare: între primele asocieri de proteine și genul artropodelor s-au scurs cca. 3 miliarde de ani, trecerea de la maimuță la om a necesitat "doar" 1,5 milioane de ani. Încercările de a dezlega tainele a., pe baza descoperirilor făcute de arheologi și paleoantropologi de un secol încoace, s-au concretizat în două modele explicative: unul se înfățișează ca un "arbore" filogenetic, celălalt este așa-zisul model al "grilajului". Primul model sugerează un trunchi de arbore, din care se desprind succesiv — australopitecii, pitecantropii, neanderthalienii și alte cîteva ramuri. Aceste ramuri se înfățișează însă ca și cum s-ar fi stins fără a lăsa urmași. Rasele actuale, care ocupă vîrful arborelui, par a se fi desprins din trunchiul acestuia toate odată, în urmă cu aproximativ 50 de mii de ani. Franz Weidenreich, care a contestat cel dintîi modelul de mai sus, a susținut (*Fapte și speculații privind originea lui Homo sapiens*, 1947) că, dimpotrivă, oamenii fosili descoperiți și în Europa, și în Asia, și în Africa trebuie considerați strămoșii direcți ai actualului *Homo sapiens sapiens*, în diversitatea lui rasială. Ei au urcat spre noi în ramuri paralele, care însă au comunicat între ele prin fluxuri de gene, reprezentate prin linii unificatoare (astfel se realizează imaginea grilajului). Primul model ilustrează teoria monogenetică, după care omul s-ar fi ivit întîi în Africa si s-ar fi

răspîndit mai tîrziu pe celelalte continente. Al doilea model ilustrează teoria poligenetică, după care omul ar fi apărut în mai multe puncte de pe glob, dezvoltîndu-se într-o suficientă izolare spre a se putea explica variabilitatea speciei, dar, totodată, într-o suficientă deschidere spre a-şi asigura statutul de specie unitară. **A.** a însemnat nu numai apariţia unei noi specii biologice, dar şi a culturii ca nouă regiune ontologică. De altfel, **a.** s-a desfăşurat ca o perpetuă întrepătrundere şi influenţare reciprocă între natură şi cultură. Orice pas înainte în latura biologică a produs efecte favorabile nu numai asupra evoluţiei naturale, ci şi asupra celei culturale. Efectele culturale, la rîndul lor, au devenit cauze pentru alte fenomene evolutive, atît în direcţia culturală cît şi în direcţia biologică. Cele mai importante noduri de convergenţă în cadrul acestei reţele deterministice au fost două organe: mîna ("unealta tuturor uneltelor" — Aristotel) şi creierul ("maşina tuturor maşinilor" — Simion Mehedinţi). Desprinderea omului din cercul animalităţii e consemnată, la modul esenţial, nu atît printr-o performanţă biologică (mersul biped, de exemplu), cît printr-o performanţă culturală: făurirea uneltelor (*Homo faber*). Descoperirile paleoantropologice şi arheologice confirmă teoria privind rolul muncii în trecerea de la maimuţă la om (F. Engels, S. Mehedinţi). Ceea ce uimeşte pe cercetătorul atent este persistenţa pe lungi perioade de timp a aceloraşi stiluri de făurire a uneltelor. Faptul că uneltele nu erau confecţionate la întîmplare, ci după nişte standarde, sugerează existenţa unei tradiţii şi, implicit, a unui proces de învăţare, de transmitere a acestor standarde de la o generaţie la alta (Frederick Hulse). Mai departe, învăţarea presupune viaţă socială, limbaj, norme etc. Unul dintre cele mai incitante fapte de cultură, neimplicat în satisfacerea unei nevoi imediate, dar condiţionînd pe căi latente perpetuarea unui grup uman, este prohibiţia incestului (interzicerea legăturilor sexuale între rudele de gradul întîi: tată-fiică, mamă-fiu, frate-soră). Regula aceasta e universal umană, fiind constatată şi în comportamentul celor mai arhaice populaţii contemporane. Arheologic ea nu poate fi detectată, dar se presupune că a fost una din primele norme care au reglementat convieţuirea socială în sînul cetei primare, împiedicînd degenerarea biologică. Dacă apariţia unor manifestări de cultură materială (descoperirea focului, a metalelor, aspecte privind tehnica adăpostirii etc.) poate fi cît de cît fixată în timp, manifestările spirituale şi aspectele vieţii sociale primare nu pot fi decît deduse, cu o logică mai mult ori mai puţin stringentă. "Credinţele şi ideile nu sînt fosilizabile" (Mircea Eliade), ceea ce nu înseamnă că spiritul uman a evoluat numai în domeniul tehnologiei. Cercetarea culturilor aşa-zise "primitive", care au supravieţuit pînă în secolul nostru, îngăduie totuşi specialiştilor să se pronunţe, prin analogie, asupra comportamentului spiritual al paleantropilor. Dacă într-o populaţie de vînători contemporană cu noi săgeata sau arcul primesc atribute magice (fără de care, se crede, nu ar avea eficienţă), probabil că această încărcătură de sacralitate le-a fost atribuită chiar în momentul cînd ele au fost inventate ca unelte, în paleolitic. Omul a apărut, deci, în acelaşi timp ca *Homo faber, sapiens, ludens, religiosus* etc. Faptul că manifestările spirituale şi instituţionale nu lasă urme în chip nemijlocit, de genul fosilelor, face din **a.** o problemă ştiinţifică întru a cărei rezolvare se pot convoca spectaculoase ipoteze. *V. antropologie, cultură, educaţie, socializare.* **Gh.G.**

ANTROPOLOGIE (gr. *anthropos*, "om" + *logos*, "cuvînt", "vorbire"), discurs despre om. În teologie, **a.** priveşte natura umană în relaţia ei cu divinitatea: originea divină şi unitatea ontologică a omenirii, asemănarea omului cu Dumnezeu care l-a creat, libertatea

omului în raport cu ipostaza sa de operă a lui Dumnezeu etc. ◆ În *Etica Nicomahică*, definind tipul de om ajuns la "măreția sufletească", Aristotel îi atribuie, între altele, virtutea (exprimată în formulă negativă) de a nu fi un *anthropologos*. Aspasios, unul din primii exegeți ai operei aristoteliene, conferă acestui cuvînt sensul de "om care pălăvrăgește despre alții, bîrfindu-i". Mult mai tîrziu, termenul a ajuns să se refere la studiul omului. Primele preocupări de **a.** au fost de expresie plastică, picturală: în mormintele unor faraoni egipteni de-acum peste trei milenii s-au descoperit imagini reprezentînd patru rase omenești: albă, neagră, galbenă și roșie, aceasta din urmă fiind rasa pe care și-o atribuiau lor înșiși egiptenii. Prezentarea unor popoare și obiceiuri apare, desigur, și în documente antice scrise (Strabon, Herodot etc.). Într-o accepțiune apropiată de cea modernă, științifică, termenul **a.** se fixează la 1501, în lucrarea de anatomie și fiziologie a lui Magnus Hundt, *Anthropologium de hominis dignitate*. Kant (*Anthropologi in pragmatischer Hinsicht*, 1798) vedea posibilă **a.** ca studiu sistematic în două perspective: una fiziologică (avînd ca obiect ceea ce natura face din om) și alta practică (obiectul fiind, de astă dată, ceea ce omul face din sine însuși, ca ființă liberă). În prezent, cuvîntul **a.** este folosit în două sensuri: **1.** În sens impresionist, speculativ (dar nu numaidecît peiorativ), **a.** desemnează tot ceea ce se referă la om, sau are ca finalitate omul. Astfel privind lucrurile, literatura, arta, etica, politica etc., au o funcție antropologică. Ipostaza superioară a acestei accepțiuni este a. filosofică; **2.** În sens riguros științific, **a.** este o foarte cuprinzătoare și complexă știință a omului ca individ, grup și specie, vizînd atît structura cît și comportamentul acestor ipostaze (entități). Complexitatea și vastitatea acestei științe derivă din condiția ontologică a omului: aceea de sinteză a evoluției vieți pe Pămînt. Corespunzător celor două niveluri structurale de bază ale ființei umane — corp și spirit, natură și cultură —, **a.** generală conține două ramuri principale: **a.** fizică (gr. *physis*, "natură") și **a.** culturală. În unele clasificări apar în plus alte două ramuri, independente: paleo-**a.** și **a.** lingvistică. Locul special acordat lingvisticii se datorează rolului dublu pe care îl deține în viața social-umană limba: pe de o parte ea este un fapt de cultură, pe de alta un instrument de vehiculare (comunicare) a culturii. De fapt, **a.** fizică și **a.** culturală dau seama de toată problematica umană, însă complexitatea extraordinară a obiectului de studiu (a omului) generează o neobișnuită tendință de proliferare în interiorul domeniului general al cunoașterii lui. Astfel, **a.** fizică (biologică) se diversifică în paleo-**a.**, raseologie, genetică umană, dermatoglifie etc., iar **a.** culturală (care trăiește cu cea mai mare intensitate procesul de proliferare) se ramifică în **a.** economică, **a.** juridică, **a.** politică, **a.** estetică, **a.** educațională etc. **A.** a cunoscut o remarcabilă înflorire începînd din a doua jumătate a secolului XIX, ca un ecou aparte al marilor descoperiri geografice. Dezvoltarea sa e marcată, cel puțin pînă la mijlocul sec. 20, de două puternice tradiții. În Marea Britanie și S.U.A. **a.** culturală (britanicii o numesc "socială") a luat-o înaintea **a.** fizice, în timp ce în Europa continentală sub termenul **a.** (simplu, fără vreun alt atribut) s-a profesat de fapt **a.** fizică, în loc de **a.** culturală întrebuințîndu-se pe continentul nostru termenul "etnologie" și chiar acela de "etnografie". Echivalența nu este însă pe deplin îndreptățită. În a doua jumătate a sec. 20, după ce a înscris în istoria științei numele unor iluștri savanți (A. de Quatrefages, Paul Broca, Eugène Pittard, Rudolf Martin, Egon von Eickstedt ș.a.), vechea paradigmă europeană a **a.** suferă două importante transformări. În primul rînd, ea se întregește, adăugîndu-și lîngă **a.** fizică și **a.** culturală. În

al doilea rînd, însăşi a. fizică îşi primeneşte orientarea. În etapa sa clasică, tradiţională, **a.** se ocupa de variabilitatea si clasificările din lăuntrul speciei umane, efectuînd măsurători şi aplicînd diagnoze tipologice asupra populaţiilor de diferite rase; alpin, dinaric, mediteranid, nordic, dalic — de pildă — sînt principalele tipuri din cadrul masei europide. Pentru determinarea unor astfel de tipuri **a.** a descoperit multiple tehnici antropometrice şi criterii de diagnoză. Statura, calota cefalică, faţa, nasul, ochii şi părul reprezintă principalele categorii de parametri ce concură la stabilirea tipului bioantropologic. După 1960, însă, cercetările de tipologie morfo-somatică au început să cedeze teren în favoarea cercetărilor menite a pune în lumină variaţiile în structura genetică a populaţilor umane. În această schimbare, rolul principal a revenit Programului Biologic Internaţional (IBP), desfăşurat între ani 1964-1974. Deşi astăzi variaţiile biologice dintre populaţii nu mai pot fi reduse la categorii tipologice, nu trebuie totuşi ignorată importanţa tentativelor taxonomice în ştiinţă în general, în a. în cazul de faţă. În ţara noastră, **a.** s-a dezvoltat conform paradigmei continentale. După precursorii din secolul trecut (C. Caracaş, Al. Obedenaru, fraţii Nicolae şi Mina Minovici etc.), în perioada interbelică a sec. 20 apar nuclee de cercetare antropologică la Bucureşti (Fr. I. Rainer, întemeietor de Institut şi de tradiţie), Iaşi (I.C. Botez) şi Cluj (Victor Papilian, Iuliu Făcăoaru, Petre Rîmneanţu). De remarcat că Francisc I. Rainer, figura cea mai de seamă a a. românesti din perioada interbelică, a participat şi la campaniile de sociologie monografică direcţionate de Dimitrie Gusti, asigurînd cercetarea "cadrului biologic" în campaniile de la Nereju, Fundu Moldovei şi Drăguş. După 1950 îşi continuă existenţa nucleele de cercetare antropologică de la Bucureşti (Şt.-M. Milcu, Horia Dumitrescu, C.S. şi D. Nicolaescu-Plopşor, Suzana Grinţescu-Pop, Th. Enăchescu etc.) şi Iaşi (Olga Necrasov şi colaboratorii). În 1966, prin eforturile lui V.V. Caramelea, **a.** culturală dobîndeşte şi în ţara noastră recunoaşterea instituţională ca disciplină ştiinţifică. Pînă atunci, investigaţiilor de demografie şi de istorie socială (Traian Herseni, V.V. Caramelea) li se acordaseră locul secundar de descrieri ale mediului social în care s-a dezvoltat omul ca fenomen biologic (v., de exemplu, monografiile de **a.** fizică *Clopotiva*, 1958 şi *Bătrîna*, 1961, ambele sub red. Şt.-M. Milcu şi Horia Dumitrescu). Din problematica actuală a Centrului de Cercetări Antropologice din Bucureşti, în prezent singura instituţie de profil din ţara noastră (integrînd după 1989 şi colectivul de la Iaşi), desprindem: studiul populaţiilor străvechi din spaţiul carpato- danubiano-pontic, atlasul antropologic (= antropofizic) al României, microevoluţie, creşterea şi dezvoltarea copilului (auxologie), adaptarea psiho- somatică la diverse profesiuni, manifestări electroenergetice ale corpului omenesc, laterallzarea cerebrală şi expresiile ei psiho- culturale, aspecte ale comunicării umane (verbale şi non- verbale), identitate şi diferenţă în cultură, simbolistica materiei, schimbare socială şi deschidere demografică, valori de bază în fondul comportamental românesc (tradiţional şi contemporan), aspecte teoretice şi metodologice ale interdisciplinarităţii în a. etc. *V. antropologie culturală, etnografie, etnologie, sociologie.* **Gh.G.**

ANTROPOLOGIE CULTURALĂ ramură a antropologiei generale cu statut de disciplină ştiinţifică de sine stătătoare, care studiază comportamentul uman bazat pe norme (cultura), în context spaţio-temporal concret. Pe plan internaţional, circulă frecvent o denumire conjuncţională, bipredicativă: **a.** socială şi **c.**, lîngă atributul "culturală" fiindu-i, deci, asociat disciplinei şi acela de "socială".

În acest caz, conjuncția din denumire ("și") are o adresă semantică precisă, prin mijlocirea ei încercîndu-se împăcarea a două tradiții de cercetare diferit nuanțate: pe de o parte, în Marea Britanie a intrat în uz expresia "antropologie socială", iar pe de altă parte, în S.U.A., **s-a** bucurat de o mai largă audiență denumirea **a.c.** Cele două orientări exprimă două moduri diferite de a rezolva raportul dintre structura socială și cultură: în antropologia socială cultura sfîrșește prin a fi subordonată structurii sociale, pe cînd în **a.c.** procedura de subordonare urmează sensul invers. Distincția de mai sus s-a ilustrat cu maximum de relevanță în analiza sistemului de rudenie. Pentru A. L. Kroeber — reprezentant al poziției culturaliste —, un sistem de rudenie este un pattern semantic, un anumit model de gîndire și de comportare, reflectat într-o terminologie de rudenie. Acest sistem semantic are o logică internă și deși se supune unei determinări istorice el este, la origine, un produs al impulsului către joc propriu creativității umane. Mai mult, același impuls al creativității ordonează și celelalte instituții, făcîndu-le să apară în forma structurii sociale. A.R. Radcliffe-Brown — reprezentant al poziției sociologiste — consideră, dimpotrivă, că atît terminologia cît și comportamentul de rudenie sînt reflectări ale unor principii structurale, principii ce susțin și caracterizează sistemul în ansamblu, ca sistem social. Raymond Firth (*Elements of Social Organization*, 1951) a surprins exact nuanțele: "Dacă societatea e luată drept un agregat de relații sociale, atunci cultura este conținutul acestor relații". C. Lévi-Strauss a încercat, implicit, o depășire a divergenței, prin folosirea expresiei "antropologie structurală". Pozițiile au rămas însă neschimbate. Totuși, în măsura în care diviziunea antropologiei generale trebuie să reflecte polaritatea natură/cultură (această polaritate caracterizînd însăși condiția ontologică a umanului), atunci disciplina științifică menită a satisface raportul de complementaritate cu antropologia fizică nu se poate numi decît **a.c.** ◆ **A.c.** s-a conturat ca disciplină științifică odată cu precizarea domeniului de studiu: cultura (alter-ego-ul uman, ce-și depășește în semnificație ipostaza primară, a omului ca entitate). Edward B. Tylor a definit cultura drept "...acel ansamblu complex care include cunoștințele, credința, arta, principiile morale, dreptul, uzanțele și oricare alte iscusințe și deprinderi dobîndite de om ca membru al societății". Emisă la 1871, definiția aceasta avea să facă epocă, revenind și astăzi adeseori în scrierile de specialitate. Ca și antropologia fizică, **a.c.** s-a conturat, deci, ca știință începînd din a doua jumătate a sec. 19. Ea este rezultatul întregirii imaginii pe care omul o avea despre planetă și despre sine însuși ca specie. Acest proces de întregire a fost, la rîndu-i, o consecință a marilor descoperiri geografice. Ceea ce i-a atras la început pe antropologi a fost marea variabilitate a credințelor, ritualurilor de la un popor la altul. Pentru recoltarea datelor, ei s-au folosit de rapoarte și chestionare completate de misionari și călători. Inițial, **a.c.** se înfățișa, cum s-a spus, ca o știință "de cabinet", sau "de fotoliu". Curînd însă, antropologii se deciseră să renunțe la culegerea pe cale indirectă a materialului documentar-empiric și să descindă ei înșiși în mijlocul populațiilor exotice, pe care cu preferință le studiau. Din acel moment, munca de teren (engl. *field work*) va deveni o trăsătură caracteristică a științei antropologice. **A.c.** face parte, deci, din categoria disciplinelor cu fundamente empirice, deosebindu-se astfel de antropologia filosofică, ce se înfățișează cu statutul de disciplină speculativă. Față de etnologie, cu care de asemenea este adeseori identificată, *a.c.* se distinge printr-o mai clară conștiință a scopului său oicumenic, general uman, enunțurile sale tinzînd din punct de vedere logic spre forma judecăților de tip universal. Cît

privește etnografia, aceasta este considerată treapta empirică a unei cercetări de a.c. De pildă, o judecată despre universalitatea familiei, sau despre raportul legic dintre rezidență și descendență în cadrul sistemului de rudenie, este însoțită îndeobște de încercarea de validare, pe baza "evidenței etnografice" din diverse arii culturale ale lumii. Pe de altă parte, acest mod de validare desparte **a.c.** de sociologie, altă disciplină majoră înrudită; căci, în timp ce ca sociolog cercetătorul se cufundă în propria sa societate sau cultură, ca antropolog el caută cu predilecție "alte culturi" (John Beattie, *Other Cultures*, 1964). O altă particularitate a discursului antropologic față de cel sociologic este că întîiul se constituie pe baza unui material empiric de vîrstă culturală arhaică (chiar dacă, cronologic, contemporan cu noi), în vreme ce discursul sociologic se plasează în contemporaneitate absolută. Imaginea antropologiei ca "sociologie primitivă" (Bronislaw Malinowski) a fost însă abandonată, alături de comunitatea mică (trib, clan, sat), **a.c.** adjudecîndu-și ca obiect al preocupărilor ei și comunitatea complexă (orașul). Muncă de pionierat au înfăptuit în această direcție soții Robert S. Lynd și Helen M. Lynd, care au studiat în maniera specifică **a a.c.** (abordare holistică, observare participativă) un oraș american de mărime mijlocie — Muncie, statul Indiana —, consemnat în titlul cărții printr-un nume simbolic: *Middletown. A Study in Modern American Culture* (1929). Se practică astăzi în mod curent, în lume și la noi în țară, o **a.c.** urbană, aplecată spre cunoaș-terea procesului de adaptare a omului tradițional la tentațiile și solicitările civilizației moderne. ◆ Distincțiile dintre **a.c.** și celelalte discipline social-umane nu trebuie însă privite ca închideri, ci, dimpotrivă, ca deschideri către alte orizonturi epistemologice. De altfel, o serie de metode și concepte ale **a.c.** poartă însemnele altor discipline științifice, de unde au fost preluate și adaptate la specificul noului context. Astfel, metodele fundamentale ale **a.c.** sînt observarea participativă (engl. *participant observation*) și metoda comparativă interculturală (engl. *cross-cultural comparison*); prima pretinde cercetătorului integrarea în mediul și în comunitatea cercetată, începînd cu învățarea limbii vernaculare și terminînd cu străduința de transcendere în mentalitatea grupului cercetat; a doua metodă pretinde situarea unui fapt într-o rețea interculturală, pentru a descoperi cum se împletesc în acel fapt particularul cu universalul. Dar în afară de aceste două metode clasice, se întrebuințează de la o vreme din ce în ce mai mult chestionarul de tip sociologic și teste psihologice. În privința conceptelor, **a.c.** se sprijină în principal pe conceptul de cultură, dar ea a preluat de asemenea din sociologie conceptul de structură socială, iar din psihologie conceptul de personalitate. Acesta din urmă este în esență un concept antropologic, dar contribuțiile principale la dezvoltarea lui s-au ivit pînă în prezent pe terenul psihologiei. Împreună cu conceptul imanent al culturii, structura socială și personalitatea alcătuiesc aparatul conceptual de bază al **a.c.** Istoria **a.c.** se înfățișează ca o încrengătură logică de teorii și curente. Cristalizată sub zodia evoluționismului general, această știință a fost inițial caracterizată drept "embriologia gîndirii și a instituțiilor umane" (J.G. Frazer). După evoluționism (E.B. Tylor, *Primitive Culture*, 1871; L.H. Morgan, *Ancient Society*, 1877; J.G. Frazer, *The Golden Bough*, 1890), alte curente teoretic-metodologice au îmbogățit domeniul cu idei noi sau cu concepte derivate din cele principale: istorismul (F. Boas, *Race, Language and Culture*, 1948 — o culegere postumă de articole ale acestui mare creator de școală, publicate întîi separat, începînd din 1887), difuzionismul (F. Ratzel, *Völkerkunde*, 1885-88; F. Graebner, *Die Methode der Ethnologie*, 1911; C. Wissler, *Man and Culture*,

1923), supraorganicismul (A.L. Kroeber, *Anthropology*, 1923, ed. rev. 1948), structuralismul (A.R. Radcliffe-Brown, *Structure and Function în Primitive Society*, 1952; Raymond Firth, *Elements of Social Organization*, 1951; C. Lévi-Strauss, *Anthropologie structurale*, 1958), funcționalismul (B. Malinowski, *A Scientific Theory of Culture*, 1944), configurațlonalismul (Ruth Benedict, *Patterns of Culture*, 1934), psihologismul (cu rădăcini la A. Bastian, *Der Mensch in der Geschichte*, 1860; în sec. 20: A. Kardiner, ed., *Individual and His Society*, 1939; R. Linton, *The Cultural Backround of Personality*, 1945) etc. Au cunoscut o recrudescență evoluționismul (J. Steward, *The Theory of Culture Change*, 1955; L.A. White, *The Evolution of Culture*, 1959) și istorismul (Jan Vansina, *De la tradition orale. Essai de méthode historique*, 1961). A realizat progrese importante comparativismul, îndeosebi prin contribuțiile lui G.P. Murdock (*Ethnographic Atlas*, 1967). În ultima vreme, sub influența literaturii, se vorbește și în **a.c.** de postmodernism. Nu mai există însă în cîmpul disciplinei o orientare teoretică dominantă. Fie că sînt îndreptate în continuare, prin tradiție, către studiul altor culturi, fie că sînt reorientate către propria cultură, cercetările se desfășoară după principiul tacit acceptat el teoriei sau metodei potrivite în cazul potrivit. Ceea ce poate să semnifice că disciplina a ajuns la un ridicat grad de maturitate, cînd, în perspectiva devenirii logic-istorice, fiecare orientare își vădește partea ei de perenitate. În țara noastră, conform unor exigențe de azi și de mîine, **a.c.** își poate integra o serie de idei, teorii, metode ce s-au ivit (și se mai pot ivi) pe terenurile etnografiei, sociologiei, lingvisticii, sau antropogeografiei. Ca disciplină modernă, cu un limbaj specializat (s-a spus că "știința e un limbaj bine făcut"), ea a apărut în cadrul Centrului de Cercetări Antropologice al Academiei Române (întemeiat de Francisc I. Rainer), prin contribuția inițială a lui Traian Herseni, dar mai ales prin strădania lui Vasile V. Caramelea. Acesta a obținut, în 1966, recunoașterea în cadrul Centrului a unei secții de antropologie socială și culturală. În comparație cu situația din alte țări, **a.c.** românească deține cîteva particularități. Astfel, nelansîndu-se (din diferite motive) în studiul "altor culturi", ea este cultivată ca o disciplină de aplicație indigenă; în absența unor populații așa- zis "primitive", ea a beneficiat în schimb de o înfloritoare cultură țărănească autohtonă, care a supraviețuit și supraviețuiește încă. O altă caracteristică privește cadrele instituționale: dacă în alte țări **a.c.** este legată instituțional (organizatoric) de sociologie, în România ea s-a aflat legată, cel puțin pînă în prezent, prin origine, de antropologia fizică (urmările acestei stări de lucruri fiind susceptibile de reflecții aparte). Tematica generală abordată în **a.c.** românească vizează relevarea schimbărilor ce se petrec în structurile antropologice de tip demografic, social-economic și psiho-cultural din țara noastră, sub influența pe care civilizația modernă, industrială, citadină o exercită asupra civilizației tradiționale, rurale. În detaliu, sînt abordate probleme precum: identitate și diferență în cultură, stiluri de limbaj și stiluri de gîndire, orientări valorice semnificative pentru viziunea despre lume și personalitatea de bază a poporului român, reconstrucția epistemologică în **a.c.** etc. *V. antropologie, cultură, etnografie, etnologie, metoda comparativă, observare participativă, personalitate, sociologie, structură socială, teren.* **Gh.G.**

ANTROPOLOGIE SOCIALĂ orientare sociologistă în antropologia nonbiologică. Originar britanică, această orientare tinde să țină în cumpănă ansamblul de preocupări care în S.U.A. poartă numele de "antropologie culturală". Spre deosebire de antropologia culturală care se întemeiază pe

esența și dezvoltările conceptului de "cultură", a.s. se întemeiază pe esența și dezvoltările conceptului operațional de "structură socială". Totuși, ariile de influență ale celor două orientări nu numai că nu sînt strict delimitate, dar se întrepătrund în adîncime; atît B. Malinowski cît și A.R. Radcliffe-Brown, cele două spirite îndrumătoare în antropologia britanică din prima jumătate a secolului 20, predînd la Yale și respectiv la Chicago, au lăsat discipoli de seamă pe continentul american. Pe de altă parte, antropologia americană, cu achizițiile ei deosebite, rezultate din cercetarea fenomenelor culturale, a intrat repede în comunicare cu marea sensibilitate a continental-europenilor pentru filosofia culturii. Parcă spre contracararea influenței culturaliste, în 1989 a luat ființă Asociația Europeană a Antropologilor Sociali/European Association of Social Anthropologists (EASA), la care, cu prilejul primei Conferințe (Coimbra, 31 aug.- 3 sept. 1990) au aderat specialiști din aproape toate țările europene, inclusiv din România. Argumentînd acțiunea de întemeiere (în fapt, de consolidare instituțională a a.s.), primul președinte al Asociației, Adam Kuper, afirma că există în mod clar "o tradiție europeană distinctă în antropologia socială", nutrită din comunitatea de izvoare ale științei sociale clasice și bazată pe experiențe istorice comune. Kuper adăuga, de asemenea, sugestiv, că tendințele contemporane din antropologia americană par multora dintre europeni străine și neatrăgătoare, recunoscînd totodată că e greu de rezistat la ele fără sprijinul unei comunități proprii. Terminologia rămîne, totuși, o umbrelă foarte încăpătoare, atunci cînd ea e ținută sus de spiritul de toleranță, întrucît în statutul Asociației, la unul din primele puncte, se poate citi clar: "Termenul «antropologie socială» trebuie luat astfel încît să includă antropologia socială și culturală, precum și etnologia, așa cum acestea s-au dezvoltat în Europa". *V. antropologie culturală, cultură, structură socială* **Gh. G.**

ANXIETATE stare afectivă caracterizată printr-un sentiment de neliniște, insecuritate, de tulburare difuză, atît fizică cît și psihică, de așteptare a unui pericol indeterminant în legătură cu care există incertitudini dacă i se poate face față cu succes. Ea apare ca o reacție la stres. Calmul și seninătatea indică absența a.; un nivel moderat de a. se manifestă prin tensiune, neliniște, nervozitate; sentimentele interne de frică, spaimă și panică indică un nivel foarte ridicat de a. Caracteristic a. este asocierea cu stările psihice, a unor reacții fiziologice specifice: tahicardie, palpitații, transpirație, tensiune musculară, uscarea gurii, dilatarea pupilelor. În psihologie se face distincție între a. ca reacție inevitabilă la o situație particulară de amenințare, pericol și **a.** ca trăsătură a personalității. În această din urmă calitate, a. reprezintă o tendință de a reacționa în mod accentuat anxios la situațiile de viață, cît și, foarte adesea, ca o a. *liberă*, fără obiect, care caracterizează starea psihică a unei persoane, indiferent de situațiile de viață concrete. Pentru sociologie, a. reprezintă o variabilă importantă pentru faptul că ea produce o serie de efecte sociale importante, ca de exemplu: crește sociabilitatea, ridică coeziunea grupului, sporește conformismul și respingerea devianților. Multe studii au fost întreprinse asupra efectului a. asupra performanței: pînă la un anumit nivel, **a.** este un motivator al performanței, după care o afectează negativ. Datorită acestor efecte, **a.** este adesea invocată ca variabilă intermediară între factorii amenințători și efectele acestora asupra comportamentului. Datorită efectelor disfuncționale ale nivelurilor ridicate de a. se dezvoltă în ultimul timp tehnici de cultivare a modalităților constructive de a face față a. *V. incertitudine, motivație, psihoterapie.* **E.Z.**

ARHAIC atribut anexat unor forme și fenomene socioculturale — unele dispărute, altele încă vii, contemporane —, sugerînd vechimea lor îndepărtată. Acolo unde se întîlnește și astăzi, arhaicitatea se manifestă prin simplitate, ingenuitate, dependența de natură, propensiune magică, linearitate a tradiției. Deși se explică printr-un ritm lent de evoluție, arhaicitatea nu trebuie privită atît ca un stadiu, cît mai ales ca o stare, ca o structură între celelalte existente. A privi arhaicitatea doar ca stadiu, incumbă riscul de a o confunda cu primitivitatea. Antropologii culturali, de pildă, au considerat multă vreme că obiectul lor de studiu îl constituie culturile primitive. Termenul "primitiv" a devenit însă repede incomod, din cauza sarcinii morale peiorative pe care o poartă. Dimpotrivă, termenul a. nu poartă cu sine povara aceasta. Privită ca structură, arhaicitatea își are temeiul ei de existență, participă la identitatea fenomenelor și, adesea, le sporește valoarea. *V. antropologie culturală, evoluție, tradiție.* **Gh.G.**

ARHEOLOGIE SOCIALĂ metodă de cercetare prin care se reconstituie o realitate socială proprie unui trecut imemorial după rămășițe actuale, integrate realității sociale prezente. Spre deosebire de arheologia propriu-zisă, care pleacă de la documente inerte, disfuncționale, dezgropate din pămînt, **a.s.** pornește de la rămășițe încă vii (supraviețuiri): elemente de organizare socială, fapte etnografice, ritualuri, formule lingvistice etc. **A.s.** a fost teoretizată de Henri H. Stahl și Traian Herseni încă din anii interbelici, independent, la început, de istoricul francez Marc Bloch. Acesta afirmase că istoria poate fi reconstituită nu numai de la origini spre prezent, dar și "à rebours", mergînd, adică, de la prezent spre trecut. Bloch însuși a procedat așa în lucrarea sa *Les caractères originaux de l'histoire rurale française* (1931). H.H. Stahl a aplicat metoda la reconstituirea obștilor țărănești (*Contribuții la studiul satelor devălmașe românești*, 3 vol., 1958-1965), iar Traian Herseni la reconstituirea unor străvechi credințe și practici rurale geto- dacice, cu rădăcini preindo-europene (*Forme străvechi de cultură poporană românească*, 1977). *V. arhaic, istorie socială, obște.* **Gh.G.**

ASIMILARE 1. **A.** *socială*, proces prin care un grup receptează, interiorizează și aplică valori, norme, modele de comportare sau stiluri de viață specifice altui grup cu care se află în contact. Presupune existența unei asimetrii generate de modul de distribuire a raporturilor de putere și de control social sau de gradul de adecvare a culturii unui grup la condițiile structural-istorice ale comunității mai largi în care este integrat. Raporturile asimetrice inițiale pot dispărea în mod treptat ca urmare a creșterii gradului de similitudine a grupurilor sau se poate întîmpla ca procesul de **a.** să fie întrerupt datorită intervenției unor factori de blocaj intern sau extern. În **a.** pot fi implicate grupuri de dimensiuni diferite (de la comunități de tipul popoarelor — "americanizarea Japoniei" — pînă la grupuri mici), fie în mod integral, fie numai parțial (**a.** culturală, lingvistică etc.). Uneori se fac referiri la **a.** grupurilor etnice minoritare în cadrul unei comunități sociale mai largi. Se distinge între a. culturală bazată pe aculturație (dispariția modului specific de viață a unui grup ca urmare a adoptării și practicării celui comunitar în care se integrează) și **a.** structurală (acceptarea noilor membri de către comunitatea integratoare în condițiile inexistenței unei distribuții diferențiatoare de roluri și statusuri sociale). **2. A.** *psihologică*, proces de integrare a unor elemente noi (informații, experiențe etc.) în structurile preexistente ale subiectului receptor (J. Piaget). *V. aculturație, enculturație.* **L.V.**

ASISTENȚĂ SOCIALĂ ("Social work", în țările de limbă engleză), ansamblu de instituții, programe, măsuri, activități profesionalizate de protejare a unor persoane, grupuri, comunități cu probleme sociale, aflate temporar în dificultate, în criză și deci vulnerabile. Acestea, datorită unor motive personale de natură economico-materială, socio-culturală, biologică sau psihologică nu au posibilitatea de a se integra prin mijloace și eforturi proprii în colectivitate, în limitele unui mod normal, decent de viață. Pentru o anumită perioadă de timp, ele nu pot duce o viață activă, auto-suficientă, fără un ajutor economico-material sau fără un suport fizic, moral, social din exterior. ◆ **A.s.**, ca mod operativ de punere în aplicare a programelor de protecție socială precum și ca un component esențial al acesteia, prin serviciile și activitățile ei specializate ajută persoane și grupuri în nevoie nu numai să facă față momentelor dificile, de criză, situațiilor anormale de viață care pot să apară pentru o anumită perioadă de timp, dar ea susține, prin mobilizarea resurselor instituțiilor de stat, voluntare și a eforturilor comunității, prin crearea unor condiții socio-culturale favorabile, refacerea capacităților proprii de integrare socio-culturală normală a categoriilor defavorizate. Se elimină astfel treptat situația lor de dificultate. De aceea, asistentul social trebuie să aibă în vedere permanenta interacțiune dintre cei doi factori: individul și mediul lui de viață socio-economic, politic, cultural, familial, moral etc., posedînd cunoștințe atît despre dezvoltarea lui umană, despre personalitatea lui cît și despre contextul socio-cultural și moral în care el trăiește. Din acest punct de vedere, **a.s.** are nevoie de o combinație de cunoștințe specializate de psihologie socială, sociologie, pedagogie, medicină, economie, psihopatologie, antropologie etc., care reprezintă un fundal teoretic general indispensabil metodelor și tehnicilor specializate pentru ajutor, intervenție și terapie în situațiile concrete de criză. **A.s.** oferă celor în nevoie posibilități de cunoaștere și de acces la servicii specializate de protecție socială, îi orientează către înțelegerea și utilizarea cadrului legislativ de protecție socială, mobilizează comunitatea, persoanele și grupurile în dificultate de a influența activ politicile sociale. Ea furnizează celor în nevoie ajutor financiar, material, moral, psihoterapie, consiliere. ◆ În cadrul programelor de **a.s.** se înscriu și acele activități de prevenire a unor situații de viață dezechilibrante, stresante economic, cultural, psihologic sau moral pentru indivizi sau grupuri, activități care pot fi adesea mai puțin costisitoare decît terapia propriu-zisă. ◆ Avînd în vedere situații din cele mai complexe și diferite din domenlul **a.s.** centrate pe protecția copiilor abandonați, neglijați, abuzați, cu dizabilități fizice sau psihice, vagabonzi, a săracilor, a bătrînilor cu pensii mici, bolnavi, fără ajutor din familie, a șomerilor pe termen lung, a cuplurilor dezorganizate etc., **a.s.** și-a dezvoltat încă de la începutul acestui secol un ansamblu de metode și tehnici proprii: *a.* de identificare a cazurilor, a problemelor de rezolvat prin diagnostic diferențiat; *b.* de evaluare a posibilităților de intervenție rapidă prin căutarea unor soluții specifice și alegerea unor metode adecvate pentru cazurile particulare; *c.* de promovare a unor strategii de prevenire (prevenție) a situațiilor defavorizante, cu risc crescut pentru grupuri și indivizi; *d.* de asigurare a unor condiții speciale pentru respectarea cu strictețe a standardelor etice specifice profesiei de asistent social. Prin ansamblul său de metode, tehnici de intervenție, strategii de acțiune, programe și măsuri specializate, **a.s.** oferă un sprijin direct, eficient pentru acele persoane și grupuri care nu pot dispune conform cadrului legislativ de venituri, de resurse economice și bunuri suficiente, de îngrijire medicală, de pensie socială, de suport fizic sau moral etc., ori acestea nu sînt

corespunzătoare în raport cu necesitățile lor de bază. Sprijinul dat persoanelor în nevoie prin sistemul de **a.s.** nu este stabilit prin lege, ci prin analiza de la caz la caz a situațiilor de viață pe baza anchetelor sociale efectuate de profesioniști. Sprijinul financiar sau în produse (bunuri materiale) destinat **a.s.** provine fie de la bugetul de stat (fonduri speciale pentru **a.s.**), fie din contribuțiile voluntare individuale sau comunitare și este acordat celor în nevoie în funcție de necesitățile lor urgente. ◆ **A.s.** poate fi privite din mai multe perspective: *a.* a profesiei ca atare, cu un statut propriu, cu scopuri și caracteristicl distincte; *b.* a formării specialiștilor în **a.s.**, ca sistem educațional-formativ, cu nivele distincte de educație și calificare (ex: nivel postliceal, colegiu, universitar, postuniversitar); *c.* a sistemului instituțional- administrativ, incluzîndu-se aici sfera servicillor, activităților practice desfășurate în vederea soluționării cazurilor la nlvel individual (munca cu "clientul", individul cu probleme, "casework"), la nivel de grup (munca cu grupurile în dificultate, "group work"), la nivel de comunltate (munca cu acele comunități în nevoie pentru refacerea resurselor necesare integrării lor normale, "community work and community development"). **A.s.** este o profesie pronunțat aplicativă. Ea folosește mijloace complexe de socio și psihoterapie. **A.s.** presupune, în același timp, cunoștințe teoretice din domeniul științelor socio-umane (psihologie, psihologie socială, psihopatologie, pedagogie, sociologie, antropologie, medicină internă și socială, economie, drept etc.), pe de o parte, deprinderi, abilități practice (îndemnuri de a comunica și lucra cu persoane și grupuri în dificultate), pe de altă parte, și nu în ultimul rînd, un set de valori, principil, norme, reguli morale (cod deontologic al profesiei care asigură respectarea drepturilor omului, fără deosebire de rasă, sex, culoare, vîrstă, limbă, religie etc.). În acest cadru se utilizează frecvent în ultimul timp, termenul de *"acțiune afirmativă"* ("affirmative action") care se referă la un complex de măsuri, de activități organizate la nivelul organizațiilor, instituțiilor sau colectivității de natură. a elimina discrepanțele, inegalitățile în relațiile dintre grupurile minoritare, dezavantajate și populația majoritară, de a crește oportunitățile lor educaționale, profesionale, de promovare, în scopul integrării lor normale în comunitate. Uneori, cu semnificație apropiată, mai este utilizat și termenul de "discriminare pozitivă". De aceea, profesia de asistent social implică o filosofie proprie centrată umanist. Asistentul social are o dublă responsabilitate: față de cei în nevoie și față de instituția pe care o deservește (Humphreys & Dinerman, 1984). ◆ Primele încercări de ajutor a persoanelor în nevoie, de fapt forme primare în practica **a.s.** au apărut încă din cele mai îndepărtate timpuri, legate de ocrotirea celor în impas (orfani, bolnavi, săraci, văduve etc.) de către biserici. Actele de caritate orientate spre cei neajutorați, ale instltuțiilor religioase, apar ca prime acțiunl în rețeaua de **a.s.** De o dezvoltare a profeslei de asistent social se poate vorbi la începutul acestui secol. În ultimele decenii, în contextul sporirii serviciilor publice și sociale, se asistă la o explozie de activități de ocrotire socială a celor în dificultate, în impas, **a.s.** dobîndind un înalt nivel de profesionalitate. Ea și-a conturat treptat o arie problematică relativ autonomă (un profil profesional distinct) sprijinită pe metode și tehnicl de înțelegere, comunicare, terapie și sprijin a celor defavorizați, disperați, vulnerabili. Profesia de asistent social a evoluat rapid, atît în extensie cît și în instrumentajul ei de lucru (metode și tehnici din ce în ce mal specializate și mai sofisticate): de la asistența individului cu mijloace sociale și psihologlce clasice, la lerapia specializată a grupurilor defavorlzate sau a comunităților în dificultate, pînă la conștientizarea persoanelor în nevoie de

drepturile și posibilitățile lor de sprijin. De asemenea, asistentul social este cel care poate ajuta grupuri, comunități, indivizi în identificarea problemelor nevralgice, a resurselor materiale și umane disponibile precum și în proiectarea strategiilor colective de rezolvare a situațiilor de criză. **A.s.** abordează probleme la diferite niveluri, începînd cu cel individual, continuînd cu rezolvarea problemelor interpersonale (terapia familiei, a relațiilor dintre soți, părinți și copii, relații în cadrul cuplului etc.), trecînd la nivelul activității profesionale (terapia persoanelor cu probleme de integrare în muncă și a șomerilor) și sfîrșind cu nivelul comunității (rezolvarea conflictelor etnice, grupale, mobilizarea energiilor individuale și colective pentru rezolvarea problemelor comune). Au existat numeroase discuții în jurul statutului **a.s.** ca profil distinct. Unii autori au apreciat la începutul acestui secol că **a.s.** nu beneficiază de un domeniu propriu (Flexner, 1915) sau că ea ar trebui considerată doar ca o quasiprofesie (Etzion, 1969), sau că ar putea fi asociată cu un statut minor în raport cu alte profesii ca dreptul, medicina (Glazer, 1874). Alții au pus la îndoială specificitatea și autonomia ei pînă tîrziu (Epstein & Conrad, 1978; Cohen & Wagner, 1982). ◆ **A.s.** în fostele țări socialiste prezintă semne specifice ale subdezvoltării. În timpul regimului comunist, **a.s.** în România avea o pondere extrem de redusă, prezentînd un caracter pasiv și birocratic. De fapt, sistemul protecției sociale în regimul trecut se caracteriza prin: *a.* politica de utilizare integrală a forței de muncă și caracterul larg comprehensiv al sistemului de pensii, asigurări de boală, creînd cvasiautomat celei mai mari părți din populație resurse de viață, deși minime, dar relativ sigure: salarii, pensii de bătrînețe sau de boală, alocații pentru copil, îngrijire sanitară gratuită etc.; *b.* modul generalizat de acordare a acestui suport cuplat cu iluzia că socialismul rezolvă prin el însuși dificultățile social-economice a făcut ca **a.s.** să fie marginalizată, dacă nu eliminată complet, primind un caracter mai mult formal și birocratic. În fapt **a.s.** calitativă, personalizată, orientată spre rezolvarea problemelor umane urgente a fost desființată, considerîndu-se că mecanismele birocratice de stat și cele politico-administrative sînt capabile să rezolve toate problemele. Efectul a fost dublu: — reducerea la minimum a serviciilor de **a.s.**; — deprofesionalizarea completă a sistemului de a.s. Specialiștii au fost înlocuiți de funcționari. Pe această linie se înscrie și desființarea învățămîntului de grad universitar, în 1952 (el a funcționat între 1929-1952), reducîndu-l apoi la un nivel postliceal (1952) și desființat și acesta în 1969. **A.s.**, ca parte integrantă a protecției sociale suportă și ea limitele subdezvoltării. Cauzele care pot explica această situație în România sînt: *a.* natura opresivă a fostului sistem comunist; lipsa unei democrații reale; *b.* prezența teoriei conform căreia problemele umane se rezolvă prin mecanisme politice și administrative, oarecum automat, datorită orientării "umaniste" a sistemului. Aceasta a reprezentat mai mult o ideologie justificativă decît un factor explicativ real; c. indiferența practică față de om, rezultată din sacrificiul individului în raport cu obiectivele utopice, naive ale construcției unui "nou tip de societate". ◆ După revoluție, în România, programul de reconstrucție, de reformă pe baza mecanismelor democratice și a pieței libere, a creat conștiința necesității dezvoltării unui sistem de **a.s.** modern, activ, înalt profesionalizat, orientat spre soluționarea problemelor sociale și umane specifice. În acest context, la jumătatea anului 1990 s-a pus problema formării profesionale a asistenților sociali în cadrul unei școli postliceale, apoi a unui colegiu universitar și, din anul 1992, a unei secții universitare în cadrul facultății de sociologie, psihologie, pedagogie, în marile centre universitare din țară: Bu-

cureşti, Iaşi, Cluj, Timişoara. De asemenea în cadrul institutelor teologice **a.s.** funcţionează ca o specializare distinctă. În trecut, în România a existat un sistem bun de formare a specialiştilor în **a.s.**, începînd din anul 1929 cînd se înfiinţează Şcoala Superioară de Asistenţă "Principesa Ileana". Învăţămîntul de asistenţă socială a funcţionat pe baza unor bune tradiţii pînă în 1969. Sprijinindu-se pe modele profesionale de vîrf din ţările cu o bogată experienţă în formarea asistenţilor sociali, folosindu-se experienţa acumulată în cadrul şcoli sociologice, în universităţile noastre s-a dezvoltat un program complex de pregătire a specialiştilor la nivelul standardelor internaţionale. Atît formarea şi educaţia asistenţilor sociali cît şi tipurile de activităţi pe care trebuie să le realizeze trebuie privite în contextul nevoilor şi problemelor concrete ce apar la noi. Astfel, în ultimul an, reculul economic a avut efecte dramatice directe şi indirecte asupra standardului de vlaţă al unor largi categorii de oameni. Procese sociale ca scăderea rapidă a veniturilor reale, creşterea în masă a sărăciei, creşterea insecurităţii locului de muncă, ridicarea ratei şomajului, alienarea politică a unei părţi largi a populaţiei, demoralizarea datorată lipsei formelor eficace de partlcipare la viaţa social-politică, neîncrederea în instituţiile şi personalităţile politice, lipsa de transparenţă a conducerii politice în unele situaţii, corupţia accentuată datorată lipsei controlului, creşterea ratei criminalităţii şi a delincvenţei, a abuzurilor şi a violenţei de tot felul, accentuarea unor conflicte etnice, marginalizarea unor grupuri sociale etc., sînt alarmante pentru asistentul social. De aceea, competenţa asistentului social trebule definită numai în contextul provocărilor specifice, lar dezvoltarea sistemului de **a.s.** trebuie gîndită atît dintr-o perspectlvă pe termen scurt şi mediu, dar şl pe termen lung. Avînd în vedere prima perspectivă, se poate aprecia că societatea noastră trece printr-un proces de reaşezare a tuturor structurilor economice, social-culturale şi morale, proces afectat negativ de criza economică care este încă în curs de adîncire. Situaţia României din acest punct de vedere este complet diferită de cea a ţărilor în care structurile sociale şi economice sînt relativ stabile. În aceste din urmă ţări există probabil o tendinţă justificată ca, asistentul social să trateze mai mult cazurile reziduale în care sistemul social eşuează. Asistentul social apare aici ca avînd o funcţie mai mult corectivă şi compensatorie. În situaţia noastră, procesele de reconstrucţie socială se combină cu cele de dezorganizare socială şi cu vechile mentalităţl şi practici ale unei culturi opresive, de tip manipulativ. De aceea, aici asistentulul social îi revin sarcini suplimentare: el trebuie să intervină activ în conştientizarea acestor procese, în sprijinirea indivizilor şi a colectivităţii în încercarea de a face faţă schimbărilor şi problemelor dificile, chiar de a iniţia schimbări într-o manieră pozitivă. Aceasta întrucît în nevoie şi vulnerabilă este nu numai o minoritate împinsă la marginea societăţi, ci în diferite grade şi sfere întreaga colectivitate. Procesul de tranziţie la o economie de piaţă, cu profundele restructurări pe care le Implică, afectează mari grupuri profesionale şi chiar întregi comunităţi. Au apărut fenomene noi explozive. Şomajul reprezintă un adevărat şoc psihologic şi cultural pentru oameni obişnuiţi în trecut să aibă un loc de muncă găsit cu uşurinţă şi menţinut cu o şi mai mare uşurinţă. Schimbarea atitudinii faţă de muncă, orientarea activă către menţinerea sau căutarea unui loc de muncă, reconversia profesională reprezintă un obiectiv pe care asistentul social îl poate realiza prin consiliere, sprijinind adaptarea unor indivizi şi grupuri la schimbări economice structurale. Mai mult, trebuie cultivată iniţiativa fiecăruia de a-şi defini o activitate utilă care să-i ofere şi resursele necesare

existenței sale demne. Se asistă la o creștere masivă a delincvenței juvenile, un nou fenomen — "copii străzii"; mari mase de oameni împinse rapid în sărăcie și nevoi actuale. Toate acestea nu mai reprezintă dificultăți marginale ale unor persoane vulnerabile, ci mai degrabă probleme cruciale ale colectivității însăși. Nu numai unii indivizi sînt în nevoie, ci însăși colectivitatea. În acest context, asistentul social este mult mai mult decît un reprezentant al colectivității care asistă persoane izolate, în nevoie, el reprezintă totodată colectivitatea care vrea să se asiste și să se sprijine pe ea însăși. Aici terapia individuală trebuie suplimentată cu terapia de grup și la nivel de colectivitate. De asemenea, terapia trebuie, însă, să aibă în vedere nu numai acțiunea asupra efectelor patologiilor sociale și umane ci să vizeze și cauzele care le-au generat. Eliminarea cauzelor trebuie să cîștige în importanță în raport cu minimizarea efectelor. Un ex.: în sistemul trecut, socialist, practicîndu-se o filosofie a egalitarismului, peste 90% din populație trăia în condiții modeste, dar relativ egale. Sărăcia absolută era un fenomen individual, puțin răspîndit. În ultimii doi ani, diferențele sociale s-au accentuat rapid. Există pericolul ca sărăcia să se transforme dintr-o stare individuală în una colectivă, atingînd grupuri și comunități mari, afectate masiv de sărăcie. Grupurile și comunitățile pot dezvolta mecanisme defensiv-adaptative al căror rezultat este perpetuarea și extinderea stării de sărăcie. Pe lîngă ajutorarea săracilor de a trăi mai bine în condiții de sărăcie, asistentul social trebuie să-i sprijine pentru a depăși situațiile care-i fac săraci. În această perspectivă largă, **a.s.** în România nu trebuie să se limiteze în a sprijini indivizi și grupuri în nevoie să se adapteze la condițiile existente date, ci trebuie gîndită totodată și ca un instrument eficient al schimbărilor sociale. Asistentul social nu apare ca un simplu consilier sau terapist pentru cei în dificultate, ci și ca un actualizator al unor posibile schimbări alternative pe care colectivitatea și indivizii pot să le aleagă ei înșiși. În aceste condiții de ce asistentul social nu și-ar asuma și funcția de catalizator al unor procese și schimbări democratice orientate umanist? Asistentul social, în condițiile actuale de la noi, nu poate să refuze o asemenea provocare. El trebuie să se considere un asistent al proceselor democratice prin care colectivitatea însăși își creează formele sale decente de viață, ajutînd pe cei vulnerabili. Realitatea noastră socială este caracterizată printr-o explozie a problemelor sociale, culturale, morale, dar și printr-o cronică frustrare generată de incapacitatea moștenită din trecut de a face față acestora. De aceea, sistemul de **a.s.** în România, aflat la începuturile sale, este în fața nu numai a unei provocări generate de numeroase probleme socio-umane, dar și a unei șanse istorice de dezvoltare într-o direcție care este nu numai necesară, dar și realizabilă. Prudența conservatoare, aici, nu face decît să anuleze din start o asemenea șansă. *V. abuz, deviant, politici sociale, sărăcie, servicii sociale.* **E.Z.**

ASOCIAȚIE 1. Grupare organizată, constituită voluntar, de mai multe persoane, care urmărește atingerea unor scopuri comune. **A.** are un statut, care definește scopurile, obiectivele, programele ce și le-a asumat, precum și drepturile și îndatoririle membrilor. Existența a. nu depinde, în general, de fluctuația membrilor lor, funcționarea ei fiind asigurată de ideea centrală în jurul căreia ea s-a constituit, de relativa constanță organizațională și, implicit, de eficiența pe care o atinge. Deși **a.** nu este instituție statală, ea are o **influență marcantă în planul** economic, științific și cultural (de exemplu Asociația Oamenilor de Știință). **2.** În sociologia clasică și, în special, în cea formală (G. Simmel), termenul de **a.** are un înțeles mai larg,

desemnînd unitatea de bază a comportamentului social, a grupurilor mai mici sau mai mari, care au anumite forme de organizare. **3.** Uneori termenul a fost utilizat pentru a diferenția societățile complexe, moderne, a căror funcționare e bazată pe organizații contractualiste, de societățile mai simple, tradiționale, în centrul cărora se situează spiritul și conduita comunitară, informală (F. Tönnies, *Gemeinschaft und Gesellschaft*, 1887). Oricum, astăzi a. este un termen foarte apropiat de cel de instituție, organizație, uniune, mulți autori folosindu-i mai mult sau mai puțin ca interșanjabili. *V. instituții, organizații.* **P.I.**

ASPIRAȚIE reprezentare subiectivă a unor stări considerate de persoane, grupuri, colectivități a fi dezirabile. **A.** pot fi considerate a fi, în ultimă instanță, expresii subiective ale necesităților sistemelor respective (persoane, grupuri, colectivități). Dacă necesitatea constă dintr-o "lipsă" obiectivă care poate fi sau nu conștientizată, care poate sau nu fi pusă ca direcție de acțiune, a. reprezintă o imagine mai clară sau mai vagă, mai adecvată sau mai eronată a stării de atins pentru satisfacerea respectivei necesități. **A.** se pot conecta direct la acțiune, concretizîndu-se în scopuri, obiective sau pot rămîne un simplu deziderat, ceva ce ar fi de dorit să fie realizat, obținut, dar pentru realizarea căruia nu este întreprins nimic. **A.** variază *calitativ* și *cantitativ*. Calitativ, persoanele, grupurile, colectivitățile, în funcție de condițiile lor de viață, cît și de direcțiile în care își orientează acțiunea, pot prezenta *configurații* de a. foarte diverse: a. profesionale, a. de consum, **a.** de schimbare socială. Pentru aspectul cantitativ, se utilizează conceptul de *nivel* de **a.**: mărimea performanței pusă ca obiectiv de atins, nivelul resurselor economice considerate a fi dezirebile, nivelul social-profesional de atins. ◆ *Rolul explicativ al* a. Conceptul de a. are un rol explicativ în două contexte: *a. Motivația comportamentului*: **1.** Orientarea activității sistemelor. În alegerea stilurilor de viață, configurația **a.** reprezintă un factor cheie: orientarea spre familie sau spre realizarea profesională, spre realizarea unei vieți echilibrate și complexe sau spre distracții. Dar și orientarea diferitelor colectivități: spre modernizare sau democratizare, spre dezvoltare economică sau spre expansiune militară. **2.** Performanțele: nivelul de **a.** și tipul de **a.** (active/pasive) explică mobilizarea eforturilor, voința de a învinge dificultățile și deci și nivelul reușitei. Grupurile defavorizate, marginale, pe lîngă posibilitățile obiective reduse de care dispun sînt dezavantajate și datorită nivelului scăzut de **a.** pe care condiția de marginalitate îl implică. **3.** Acceptarea/respingerea unei situații date depinde într-o măsură importantă și de nivelul de a.: existența sau nu a unor aspirații de schimbare socială reprezintă un factor important al schimbării. *b. Satisfacția*, așa cum au indicat o mulțime de studii acumulate în ultimul timp, nu este determinată direct de situația obiectivă, ci este mediată de *configurația* **a.** și în mod speclal, de *nivelul de* **a.** Intervenția *nivelului de* **a.** poate duce la modificarea, adesea radicală, a relației dintre condiții și reacție umană la acestea: două grupuri sociale, inegale din punct de vedere al condițiilor de viață, pot fi caracterizate de nivele de satisfacție inverse în raport cu diferența obiectivă: cei cu condiții mai proaste de viață pot fi mai satisfăcuți decît cei cu condiții mai bune, datorită faptului că primii sînt caracterizați de un nivel substanțial mai scăzut de **a.** care compensează diferența obiectivă. Explozia a., caracteristică anilor '60, în Occident, a generat numeroase dificultăți de adaptare, de integrare, fiind responsabilă de scăderi sensibile ele nivelului de satisfacție, chiar dacă condițiile obiective de viață erau în evident progres. ◆ *Factorii determinanți ai aspirații-*

lor. Trei categorii de factori intervin în determinarea configurației și nivelului **a.**: *a.* Organizarea sistemului social și poziția indivizilor și grupurilor în cadrul acestei organizări. Tipul de profesie este asociat cu configurații distincte de aspirații (cu cît profesia este mai complexă și înalt calificată, cu atît mai ridicate vor fi nevoile de consum material și spiritual, de prestigiu și statut); stilurile de viață sînt asociate cu a. diferite. *b.* Oportunitățile, posibilitățile existente fac ca unele a. să devină *manifeste* sau să treacă în *latență*, să fie active sau pasive, determină deci configurația și nivelul lor. **A.** sînt, din acest punct de vedere, un instrument important al procesului de adaptare. Orientarea activă a persoanei, grupului, colectivității, exprimată în **a.**, este determinată de posibilitățile diferite de mediu. **A.** prea ridicate duc la frustrări, eșec, neadaptare, după cum și a. prea scăzute și prea puțin diversificate duc la subdezvoltare. *c.* Nivelul performanțelor anterioare reprezintă un reglator al *nivelului de* **a.** Studii clasice întreprinse în anii '30 și '40 (A. Hoppe, T. Dembo, K. Lewin, L. Festinger) au demonstrat experimental că eșecul scade, iar succesul crește *nivelul de* **a.** În această categorie se înscrie și nivelul condițiilor anterioare. O istorie personală și colectivă caracterizată prin ample posibilități crește *nivelul de* **a.** Diferențele dintre rural/urban, mediul social de proveniență, diferențele de generații pot fi asociate cu diferențe substanțiale în *nivelul de* **a.** ◆ *Măsurarea configurației* și nivelului **a** se realizează în principal pe două căi distincte: *a.* Identificarea (chestionar, interviu) directă a **a.**, așa cum sînt ele percepute de către subiecți. Scalele de atitudine sînt în general un instrument pentru aceasta. *b.* Indirect, prin identificarea factorilor care se presupune a fi asociați cu variații în **a.** De exemplu, se poate lucra cu nivelul de școlaritate ca un indicator al diferențelor de *nivel de* **a.**: cu cît nivelul de școlaritate este mai ridicat, cu atît se presupune că *nivelul de* **a.** va fi mai ridicat. Tipul de profesie, mediul social de proveniență pot fi de asemenea utilizați ca predictori ai nivelului de **a.** *V. necesitate, satisfacție, valoare.* **C.Z.**

ATITUDINE orientare personală sau de grup, rezultată din combinarea de elemente afective, cognitive și conative, care exercită influențe de direcționare, motivare sau evaluare asupra comportamentului. Cînd ating un grad mai înalt de stabilitate, **a.** se constituie ca însușiri caracteriale ale unei persoane. În relație cu valorile formează așa-numitele sisteme de valori-atitudini (R. Linton) care au funcția de vectori orientativi personali (de exemplu: **a.** față de sine, față de muncă, față de instituție sau ideologie etc.). Orice **a.** include trei tipuri de componente: cognitive, afective și comportamentale. Componenta cognitivă rezultă din perceperea și conceptualizarea obiectului **a.** Baza cognitivă a **a.** poate varia cantitativ și calitativ de la un individ la altul: unii se limitează doar la propria experiență de viață și ignoră sursele alternative de cunoaștere, alții se documentează intens și confruntă sursele și tipurile de cunoaștere, în timp ce alții adoptă o a. prin simplă imitație sau contagiune. Componentele afective (emoții și sentimente) sînt considerate ca dominante în alcătuirea psihosocială a a., manifestîndu-se printr-o intensitate variabilă și prin orientarea pozitivă, negativă sau neutrală a trăirii. Componentele conative (comportamentale) ale **a.** sînt consecințe ale elementelor cognitive și afective. În această privință, se distinge între comportamentul atitudinal și comportamentul derivat din **a.** Comportamentul atitudinal constă în exprimarea verbală, afectivă sau prin alte mijloace de comunicare a **a.** De această dată sînt activate componentele cognitive și afective pentru a exprima potențialitatea orientativă a unei acțiuni și nu acțiunea însăși.

În acest sens, G.W. Allport consideră a. ca "o stare mentală și neurală de pregătire... care exercită o influență directivă sau dinamică asupra răspunsului unui individ la toate obiectele sau situațiile cu care este asociat". Dintr-o altă perspectivă, W.M. Fuson definește **a.** ca expresie a "probabilității de producere a unui anumit comportament intr-o anumită situație". Referirea se face la măsura în care a. generează un comportament. În mod tendențial, a. și comportamentul derivat sînt interdependente și reciproc consistente. Comportamentul precedent exercită o puternică influență asupra orientărilor ulterioare ale a., iar a. au o funcție de generare a comportamentelor. Totuși, predicția a. pe baza comportamentului are un grad mai înalt de probabilitate și este mai efectivă decît predicția comportamentului pe baza a. (D. Bem, L. Festinger, P. Cohen, A. Greenwald). Schimbarea comportamentului duce la modificarea inevitabilă a **a.** corespunzătoare, pe cînd una și aceeași a. se poate asocia cu mai multe comportamente posibile în funcție de contextul social în care este implicată o persoană. De aici derivă două consecințe importante: pe de o parte, în cercetarea socială cunoașterea a. nu se poate substitui cunoașterii comportamentelor efective; pe de altă parte, schimbarea comportamentului duce cu necesitate la schimbarea a. ce-i corespunde, pe cînd schimbarea prealabilă a a. este numai un indiciu probabil al eventualei schimbări în conduită. ◆ **A.** sînt asociate cu întregul univers al vieții individuale. Ele influențează percepția, gîndirea, imaginația și voința (P. Fraisse, V. Pavelcu). Atunci cînd sînt bine structurate acționează ca motive ale activității și îndeplinesc diverse funcții pe plan individual: de adaptare (prin dezvoltarea de a. favorabile față de obiectele care satisfac nevoia de recompensă individuală și de realizare a scopurilor și de a. nefavorabile față de cele care blochează inițiativa personală sau care se prezintă ca surse de frustrare); de apărare a sinelui (prin cristalizarea și manifestarea acelor **a.** care sînt izvorîte din conflicte interioare în vederea autoprotejării față de factori care amenință integritatea, evaluarea și orientarea sinelui); de expresivitate personală (a. sînt incorporate în structura sinelui pentru afirmarea identității personale); cognitivă (de căutare a semnificațiilor, de organizare mai bună a convingerilor personale pentru a conferi o mai mare consistență propriului sine). Totodată, a. sînt implicate în relații și interacțiuni sociale, exercitînd o funcție de motivare și orientare a acestora. ◆ **A.** constituie obiect al învățării și schimbării. Achiziționarea **a.** se realizează pe trei căi mai importante: contactul direct cu obiecte, evenimente, persoane etc.; interacțiunea cu cel care dețin deja o **a.**; experiența socială asimilată în grupurile formale sau informale. Familia se consideră că are un rol important în modelarea a. la copil ca urmare a identificării acestuia cu unul dintre părinți. Multe din **a.** de mai tîrziu își au originea în socializarea timpurie din cadrul familiei. De exemplu, **a.** autoritară de mai tîrziu este datorată într-o măsură semnificativă practicării în familia de origine a unor modele autoritare de socializare. Formarea a. ca urmare a influențelor exercitate de alții implică procese de: conformare (creșterea asemănării cu cei din jur), identificare (preluarea și asumarea de roluri sociale aureolate de prestigiu social), interiorizare (asimilarea de a. și valori pentru construcția identității personale). **A.** dobîndite în copilărie și adolescență sînt ulterior consolidate sau schimbate ca urmare a multiplicării influențelor și relațiilor sociale care pot avea efect de întărire sau de generare a unor conflicte între informațiile sau experiențele vechi și cele noi. Schimbarea a. trebuie pusă în relație cu cîmpul psihologic integral al unei persoane și cu modul de structurare a elementelor cognitive și afective ale

a. Schimbarea **a.** rezultă din tensiunea psihologică produsă de inconsistența informațiilor noi și vechi. Între gradul inconsistenței și intensitatea tensiunii de schimbare a a. există un raport de proporționalitate. Corelarea informațiilor în condiții de tensiune se desfășoară astfel încît să fie redusă inconsistența cognitivă pentru a se ajunge într-o stare homeostatică sau de balansare. Schimbarea a. este calea de reconstruire a echilibrului, răspunzînd nevoii individuale de consistență a informațiilor. Această explicație a schimbării a. este promovată de teoria balansării (F. Heider) teorie congruenței (C. Osgood și P. Tannenbaum) și teoria disonanței cognitive (L. Festinger). În teoria balansării, F. Heider consideră că **a.** față de obiecte și persoane au valențe pozitive sau negative. Atunci cînd sînt cuplate, **a.** se pot afla în raporturi de concordanță sau disconcordanță, de balansare (homeostazie) sau debalansare (dezechilibru), în funcție de ponderea valențelor pozitive și a celor negative. Oamenii manifestă intoleranță față de dezechilibru datorită disconfortului generat de tensiunea psihică ce i se asociază. Schimbarea unei a. generează o tendință de refacere a echilibrului tulburat. Teorie congruenței este o extensie a precedentei, urmărind să prezică mai exact direcția și gradul schimbării a. Principala teză este că odată cu accentuarea extremismului valenței unei a. scade și probabilitatea schimbării și atunci cînd este raportată la o **a.** cu valențe opuse. **A.** caracterizate prin extremitate și intensitate mare manifestă nu numai rezistență la schimbare, dar le și asimilează pe cele cu valență opusă pentru a conserva congruența precedentă a elementelor cognitive. R. Abelson și M. Rosenberg au formulat următoarele reguli psihologice de structurare a interacțiunilor dintre trei persoane în funcție de a. lor: *a.* dacă A îl place (are **a.** pozitivă) pe B și B îl place pe **C**, atunci A îl place pe C; *b.* dacă A îl place pe B și B îl displace pe C, atunci A îl displace pe C; *c.* dacă A îl displace pe B și B îl displace pe C, atunci A îl place pe C ("dușmanul dușmanului meu este prietenul meu"). După L. Festinger, disonanța este o stare de inconsistență a două elemente cognitive (cunoștințe, opinii, credințe etc.) care se prezintă prin sensuri opuse ale mesajelor, iar consonanța corespunde stării de consistență. Dacă proporțiile elementelor consonante și disonante sînt relativ egale, disonanța este maximă, iar cînd proporția elementelor disonante este mult mai mică decît a celor consonante, disonanța este mică. Disonanța nu este psihologic confortabilă și de aceea omul tinde să o reducă sau să o elimine prin: *a.* schimbarea unui element comportamental pentru a restabili consonanța cu a.; *b.* schimbarea unui element cognitiv din ambianță; *c.* adăugarea de noi elemente cognitive atunci cînd nici unul din cei implicați în disonanță nu poate fi schimbat; *d.* cînd cineva a acționat în contradicție cu propria a., va tinde să modifice a. pentru a o face consonantă cu comportamentul. Probabilitatea ca o persoană să aibă **a.** consistente între ele și cu comportamentele asociate depinde de gradul de cunoaștere și interes față de domeniul de referință a a. precum și de măsura în care se estimează că alte persoane semnificative acordă importanță domeniului respectiv. În același timp, schimbarea **a.** este dependentă de contextul social în care este integrată o persoană. Cei mai importanți factori care intervin de data aceasta sînt: grupurile sociale, rețelele de comunicare interpersonală și comunicațiile de masă (presă, radio, Tv). În comunicarea micro sau macrosocială grupul influențează receptarea mesajelor de către individ prin gradul de expunere individuală la o sursă de comunicare, credibilitatea acordată acesteia

și modul de interpretare a mesajelor pentru a opta pentru o **a.** Totodată, grupul oferă sprijin social în susținerea unei **a.** adoptate, conducînd fie la schimbarea, fie la conservarea **a.** ◆ Atenția acordată formării și schimbării **a.** este explicată prin faptul că **a.** este apreciată ca o stare de pregătire sau de fundamentare a opțiunii pentru inițierea și manifestarea unui comportament. Totuși, relația dintre a. și comportament nu este simplu liniară și generativă, intervenind cu necesitate și structura socială (P. S. Cohen). Ce tipuri de raporturi se pot stabili între factori structurali, atitudinali și comportamentali? Din punct de vedere teoretic, pot fi adoptate patru direcții de analiză. *a.* **A.** și conduita ar putea fi derivate din organizarea structurii sociale. De exemplu, într-o structură ierarhică formal instituită și autoritar susținută **a.** persoanelor subordonate sînt irelevante pentru conducători, întrucît comportamentul lor trebuie să se conformeze normelor precis definite. Chiar dacă ar exista variații ale **a.** individuale, ele sînt contracarate sau anulate de distribuția ierarhică a puterii și controlului în structura socială. În această variantă, a. nu li se poate acorda decît un credit cognitiv minor. *b.* **A.** intervin ca factori mediatori între structura socială și conduită. Structura socială determină interiorizarea anumitor ***a.*** care conduc la manifestarea de comportamente corespunzătoare. Pe de o parte, aceasta înseamnă că este suficient să cunoaștem structura socială pentru a preciza conduita persoanelor. **A.** apar în ipostaza de factori psihologici care influențează prea puțin predicțiile teoretice. În felul acesta, se produce scindarea abordării sociologice și a celei psihologice. Prima consideră relația dintre structura socială și comportamente, iar a doua pe cea dintre **a.** și conduită. Pe de altă parte, factorii psihologici individuali și colectivi intermediază raportul dintre structura socială și conduită și ei trebuie considerați ca atare. Această abordare este adoptată de psihologie. *c.* În a treia direcție, ce tinde să fie tot mai mult adoptată în explicațiile propuse de sociologie, **a.** nu sînt determinate de structura socială ci sînt dimensiuni intrinsec asociate factorilor structurali, astfel că împreună generează variații ale conduitei personale sau colective. Pe de o parte, factorii structurali și cei atitudinali au efecte independente în planul conduitei, pe de altă parte, din interacțiunea lor rezultă efecte combinate specifice. De exemplu, schimbarea sistemului de recompensare a muncii în industrie nu duce cu necesitate la creșterea productivității muncii sau generează doar efecte minore dacă nu se asociază și cu schimbări în **a.** muncitorilor față de sarcinile productive. Tot astfel, modernizarea echipamentului tehnic și a organizării muncii într-o întreprindere nu conduce automat la creșterea producției cînd se ignoră **a.** personalului productiv față de inovația introdusă. Altfel spus, factorii structurali nu generează, prin ei înșiși, schimbări în conduita personală și colectivă, ci numai cînd sînt asociați cu **a.** congruente. *d.* O ultimă direcție apare ca extensie a precedentei, avînd în vedere situația în care **a.** și factorii structurali tind spre incongruență datorită rezistenței la schimbare sau inflexibilității *a.* și a presiunii spre schimbare a structurii sociale. Incongruențele factorilor structurali și atitudinali ori împiedică schimbarea comportamentelor, ori produc efecte sau consecințe neanticipate ("efecte perverse"). *V. balanță cognitivă, comunicare, consistența sinelui, interacțiune, opinie, opinie publică, persuasiune personalitate, schimbare socială, sine.* **M.V.**

ATRIBUIRE (TEORIA A.) În teoria **a.**, **a.** apare ca un proces de estimare, la nivelul conștiinței comune, a cauzelor comporta-

mentului propriu şi al celorlalţi. **T.a.** studiază mecanismul prin care noi evaluăm comportamentul nostru şi al celorlalţi în funcţie de cauzele percepute de noi; ea are în vedere modul în care explicăm comportamentul uman pe baza unor informaţii despre persoana în cauză pe care le prelucrăm într-o manieră proprie (le preluăm, le stocăm, le analizăm, ni le reamintim în timp ce asistăm la întîmplări şi evenimente legate de comportamentul celor în cauză, le transformăm în judecăţi de valoare etc.). **T.a.** exploatează semnificaţia pentru viaţa de zi cu zi a concluziilor referitoare la cauzele pentru care oamenii se comportă, acţionează într-un fel sau altul, motivînd atitudinile şi reacţiile noastre faţă de ei precum şi deciziile pe care le luăm în legătură cu ei. **A.** poate fi corectă (sînt presupuse sursele reale ale comportamentului respectiv) sau eronată (erorile de **a.**). ◆ Iniţiatorul **t.a.** este considerat Fritz Heider (1958) care, prin studiile sale asupra "psihologiei bunului simţ" (unde evenimentele şi comportamentele umane sînt explicate la nivelul unei cunoaşteri comune, pe baza unei experienţe "naive"), a evidenţiat tendinţa de a atribui comportamentul celor din jur fie unor cauze interne care ţin de caracteristici ale persoanei — *cauze dispoziţionale* (personale) —, fie unor cauze externe legate de condiţiile fizice şi socio-culturale — *cauze circumstanţiale* (situaţionale). **A.** de tip circumstanţial sau dispoziţional ţine de condiţiile în care aceasta se desfăşoară, precum şi de atitudinea noastră diferenţiată faţă de cei din jur (neutră, obiectivă, sau subiectivă, de atracţie sau de respingere). Analiza acestui proces a evidenţiat uşurinţa cu care oamenii deduc zilnic intenţiile şi trăsăturile de personalitate ale celor din jur din anumite fapte, acţiuni comportamentale, fragmente din viaţa lor (Edward Jones & Keith Davis, 1965). Aceste **a.**, la nivelul "bunului simţ", uneori pot coincide cu explicaţia ştiinţifică, după cum pot fi parţiale, denaturate, simple speculaţii. De aceea, procesul de "integrare a informaţiilor" despre o persoană sau alta într-un sistem logic-personal, similar adesea unor "combinaţii algebrice" (cum aranjăm, cum interpretăm, cum evaluăm informaţiile pentru a obţine o imagine generală despre cei din jur) este esenţial pentru ceea ce reprezintă o impresie corectă sau falsă despre noi şi despre ceilalţi (Norman Anderson, 1968). S-a constatat că, de regulă, apare tentativa de a fi mult mai sensibili, receptivi la informaţiile negative în cazul unei persoane care nu ne place, neluînd în consideraţie informaţiile pozitive legate de ea. În formarea unei imagini generale despre o persoană, un rol mai important îl au primele informaţii (prima impresie), decît cele obţinute ulterior (Solomon Asch, 1946; David Hamilton şi Mark Zanna, 1972; Bert Hodges, 1974). Subestimarea cauzelor circumstanţiale, situaţionale, în explicarea comportamentului celorlalţi (persoana este în centrul atenţiei noastre; pare să fie cauza a tot ce se petrece) conduce la ceea ce s-a numit *eroare fundamentală* de **a.** (Lee Ross, 1977; Edward Jones şi Victor Harris, 1967). Alte erori de **a.**: explicarea *succesului şi eşecului.* Eşecul propriu este atribuit cauzelor circumstanţiale, iar succesul propriu, cauzelor dispoziţionale. **A.** este inversată în cazul explicării comportamentului celuilalt: succesul său este explicat prin cauze circumstanţiale, iar eşecul prin cele dispoziţionale. În general, tindem să explicăm propriul comportament prin **a.** circumstanţiale, situaţionale, găsind justificări şi scuze pentru faptele, deciziile, acţiunile noastre; ne vom analiza cu unităţi de măsură ce au în vedere evaluarea comportamentului nostru după ce el s-a desfăşurat (responsabilitatea cade pe condiţii exterioa-

re). În explicarea comportamentului celorlalți accentul cade pe cauze de tip personal, individual (**a.** de tip dispoziţional), responsabilitatea revenind celui în cauză. Cele două perspective în estimarea cauzelor comportamentului se datorează poziției noastre diferite, la un moment dat: fie de "actori sociali", fie de "observatori". ◆ Studiile de antropologie culturală au evidențiat că unele culturi conțin în ele însele erori de atribuire: sînt modele culturale care tind să accentueze o **a.** dispozițională (de regulă, culturile occidentale) și culturi centrate pe **a.** circumstanțiale (de ex., modele hinduse, japoneze). ◆ Procesul de **a.** la nivelul psihologiei bunului simț este de natură a distorsiona sistematic imaginea despre comportamentul propriu și al celorlalți, conducînd la iluzii, prejudecăți, decepții. *V. atitudine, consistența sinelui, etichetare, sine, personalitate.* **E.Z.**

ATRIBUT 1. Caracteristică, însușire, trăsătură specifică unui fenomen, obiect. **A.** latent — caracteristică neobservabilă a unui fenomen care poate fi pusă în evidență prin inferențe din caracteristicile observabile. **A.** manifest — caracteristică vizibilă. **2.** Tip de variabilă statistică admițînd numai două valori, notate de obicei cu 1 — prezența și 0 — absența respectivei însușiri. În acest caz, **a.** se mai numește variabilă dihotomică sau binară. Analiza statistică a **a.** este un caz particular al analizei variabilelor aleatoare. În principiu, orice variabilă aleatoare poate fi transformată în **a.** prin stabilirea unui prag de acceptare a prezenței/absenței însușirii respective. Tratamentul matematic al **a.** (algebra dihotomică) a fost dezvoltată de P. F. Lazarsfeld și J. Coleman (*An Introduction to Mathematical Sociology*, 1964). *V. analiza structurilor latente, indicator social, măsurare în sociologie, operaționalizare.* **A.T.**

AUDIENȚĂ 1. *În sens larg*, desemnează totalitatea receptorilor unui mesaj difuzat printr-o anumită media. **2.** *În sens restrîns*, se utilizează doar pentru radio și televiziune și se referă la timpul total consumat, de un anumit număr de receptori, pentru urmărirea unui program. **A.** este produsul unei activități spontane, masive și pasive. Ea poate fi privită și ca marfă produsă de televiziune (pentru tv-comerciale și parțial pentru cele publice), deoarece televiziunile funcționează nu vînzînd programe, care sînt doar difuzate, ci timpul telespectatorilor, adică **a.** Măsurarea **a.** se poate realiza atît în plan cantitativ cît și calitativ. Analiza cantitativă urmărește să evalueze timpul total de urmărire a unui program, în timp ce diferențierea acestuia pe diferite categorii (sex, vîrstă, ocupație etc.) ține de o perspectivă calitativă, care urmărește identificarea structurii a. pentru un anumit program sau post tv/radio. Măsurarea **a.** este necesară, în primul rînd, din rațiuni economice. Finanțarea unui program (sau post radio/tv) prin publicitate nu este altceva decît cumpărare de **a.** Televiziunea (radioul) produce această **a.**, dar pentru a o putea vinde este necesară estimarea cît mai precisă a ei. Analiza **a.** este la fel de necesară și în cazul posturilor publice (care sînt finanțate și prin alte resurse, de regulă bugetare), deoarece rațiunea finanțării, chiar dacă nu este economică, ci socială, dispare dacă nu există o **a.** reprezentativă. Cunoașterea structurii **a.** este la fel de importantă deoarece un program nu are nici o utilitate dacă nu este urmărit de categoria de **a.** pentru care a fost produs. ◆ Analiza **a.** este și un domeniu de cercetare în sociologia mass-media, întrucît orice analiză a efectelor sociale ale funcționării mass-media presupune mai întîi delimitarea exactă a **a.** fiecărui tip de program. ◆ Primul institut specializat în măsurarea audienței a fost fon-

dat în 1923 de Arthur Nielsen şi îi poartă numele. Tot acest institut a fost şi primul care a utilizat aparate de înregistrare automată a **a.** — *audiometre*. În general, însă, se mai utilizează şi alte metode de măsurare a **a.**: sondajele telefonice, sondajele prin corespondenţă, anchetele. Indicatorii utilizaţi sînt multipli şi depind de tipul de media. Pentru televiziune doi sînt aproape unanim acceptaţi: "penetraţia" (*ratings* la americani), care se referă la numărul de telespectatori potenţiali care au privit un program sau o parte de program (fie urmăresc la un anumit moment dat, fie au urmărit cel puţin o dată o anumită emisiune) şi "partea de piaţă" (*share*) adică proporţia telespectatorilor, dintr-o anumită piaţă de televiziune, care urmăresc la un moment dat un program sau un post de TV. Compania A.C. Nielsen împarte SUA în 210 pieţe de televiziune şi utilizează 1700 de audiometre. ◆ Există numeroase controverse privind exactitatea acestor măsurători. Cea mai recentă a fost generată de descoperirea aşa-numitului "efect zapping" (1984) care constă în comutarea canalelor în timpul difuzării spoturilor publicitare pentru a vedea ce programe sînt pe celelalte canale. Aparent puţin important, acest fenomen poate (în principiu) cauza pierderi de miliarde de dolari agenţilor economici care finanţează prin publicitate programe. El infirmă postulatul identităţii mărimilor **a.** programelor şi a spoturilor publicitare intercalate în acestea, pe care se bazează tot mecanismul economic al tv- comerciale. Pe de altă parte, acest efect probează faptul că **a.** nu este nici pe departe produsul unei simple activităţi pasive şi că timpul de urmărire a unui program nu este omogen. Există şi alte aspecte problematice, deoarece audiometrele au serioase limite de utilizare, ele investigînd întotdeauna televizorul şi nu comportamentul telespectatorului, iar pe de altă parte relativitatea rezultatelor sondajelor este un fapt bine cunoscut. Desigur, şi "legea de aur" a televiziunii: "un program nu trebuie să fie bun, ci să nu fie atît de prost încît publicul să comute canalul" pare să aibă nevoie de o serie de nuanţări, căci, chiar dacă la prima vedere un milion de telespectatori entuziaşti sînt mai puţin decît două milioane de telespectatori apatici, totuşi valoarea timpului unui telespectator apatic şi a unui entuziast nu este identică şi, în general, ele sînt mărimi greu comparabile. ◆ **A.** nu depinde doar de programe, ci de structura populaţiei, de tipul mijlocului de comunicare (radio sau tv), ca şi de structura zilei. Cea mai importantă perioadă a unei zile (cu **a.** maximă) se numeşte "timp prioritar" şi este la televiziune între 19-23 şi la radio între 6-8 şi 16-18. Analiza **a.** trebuie deci să ţină cont şi de mărimea **a.** normale pentru o anumită media, la o anumită oră (sau zi a săptămînii). *V. presă, public, publicitate, sociologia mass-media.* **A.B.**

AUTARHIE starea în care o unitate socială îşi satisface trebuinţele cu propriile sale mijloace. În sens strict, **a.** se confundă cu *autosuficienţa:* tot ceea ce se utilizează este creat în interiorul grupului sau al ţării care trăieşte fără schimburi cu exteriorul. **A.** se referă, în primul rînd, la economia casnică închisă (economie fără schimburi), proprie familiilor patriarhale. **A.** *modernă* este pentru o ţară, adesea, expresia unei anumite închideri în raport cu capitalul străin, dar şi cu anumite valori şi tehnici ale restului lumii, cu scopul de a evita o dependenţă economică, tehnologică, culturală şi politică. Gradele de a. se măsoară prin ponderea importurilor în P.N.B., apoi prin ponderea investiţiilor capitalului străin, ca şi prin volumul operelor culturale intrate în ţara respectivă. **A.** *totală* pentru o ţară sau pentru o unitate socială este o excepţie, mai întîlnită fiind a. parţială. *V. societate.* ***I.F.***

AUTOACTUALIZARE 1. Proces de realizare sau de dezvoltare a forțelor potențiale inerente ființei umane. Aceste forțe sînt uneori considerate ca fiind de natură biologică, structurate ereditar, referințele făcîndu-se mai ales la factorii sociali care funcționează sau împiedică actualizarea lor. Cercetările din genetică și etologie au dat un impuls puternic eforturilor de identificare și analiză ale informației transmise ereditar și care contribuie la dezvoltarea sinelui sau inteligenței, a personalității privite singular și în contexte sociale. În același timp, cercetările din sociologie și alte științe sociale au pus în evidență strînsa interpenetrare a elementelor învățate și a celor transmise ereditar într-o largă varietate de comportamente, inclusiv cele de relaționare socială. Dintr-o altă perspectivă, K. Marx, urmîndu-l pe Hegel, s-a referit la obiectivarea sau **a.** omului în muncă (autorealizare), considerînd factorii sociali care intervin în acest proces fie pentru a-l facilita, fie pentru a-l încetini sau bloca prin unele efecte negative. Uneori a. se referă la evoluția sau mișcarea asimptotică a personalității spre un ideal. O istorie a disputelor teoretice asociate a. este realizată de A. J. Sutich și M. A. Vich (*Readings in humanistic psychology*, 1969). **2.** Tip superior de nevoi a căror gratificare se află în însuși procesul satisfacerii lor. În organizarea ierarhică a nevoilor propusă de A. Maslow, **a.** se situează în vîrful piramidei. Particularizează motivația de creștere (psihologică) și nu pe cea de deficit sau homeostatică în care sînt incluse nevoile premergătoare (fiziologice, de securitate, de dragoste și apartenență, de afirmare și recunoaștere socială). Cînd individul are conștiința nevoii de a., aceasta intră în categoria metamotivației. J. Galtung apreciază că modul actual de înțelegere a a. este greu, chiar imposibil de supus verificării științifice. *V. alienare, etologie, motivație.* **M.V.**

AUTORITATE relație prin care o persoană sau grup acceptă ca legitim faptul ca deciziile și acțiunile sale se fie ghidate de o instanță exterioară (persoană, grup, organism). **A.** reprezintă o formă de acceptare diferită atît de acceptarea forțată, datorată coerciției, exercitării puterii, cît și de acceptarea pe bazele stricte ale convingerii. **A.** reprezintă o "putere legitimă". M. Weber formula trei forme fundamentale ale legitimității unei autorități: *a. tradiția* — obiceiurile, normele, valorile cu care o colectivitate s-a identificat în timp au **a.** asupra membrilor săi; instanțe ale respectivei colectivități (sfatul bătrînilor, părinții etc.) au dreptul de a decide și deciziile lor trebuie să fie acceptate de către ceilalți membri ai colectivității; *b. charisma* — acceptarea **a.** unei persoane sau instanțe pe baza investirii acesteia cu capacități supranaturale (acceptarea a. profeților, a conducătorilor religioși, a unor lideri politici); *c. rațional-legală* — acceptarea a. pe temeiul competenței personale, profesionale; a poziției ierarhice, care oferă atît posibilități de decizie mai întemeiată, cît și dreptul de decizie recunoscut social. În societățile moderne, această ultimă formă de **a.** este tipică. Acceptarea **a.** se face în acest caz pe temeiul presupoziției competenței dobîndite cît și a celei oferite de poziția informațională; la aceasta se adaugă o presupoziție privitoare la cerințele organizării și coordonării activității sociale: pentru a exista organizare este nevoie de acceptarea a. unor organisme cu funcție de conducere. ◆ **A.** are trei funcții: *a.* a impune interesele sociale în raport cu interesele individuale; *b.* a simplifica și face posibil procesul de decizie și *c.* a oferi un cadru unic pentru activitatea organizată a unui grup, colectivități, organizații. În legătură cu ultimele două funcții, H. A. Simon, aplicînd teoria sa a raționalității limitate, argumenta că **a.** este un component esențial al proceselor sociale de decizie. Fiecare per-

soană într-o organizație primește/acceptă de la nivelele ierarhice superioare cadrul general al deciziilor și activității pe care urmează a le realiza, fapt care îi face posibilă activitatea. În acest sens, **a.** nu este coercitivă, ci "eliberatoare". ◆ Deși diferită de impunerea coercitivă, acceptarea voluntară a a. este mereu dublată, într-o măsură mai mare sau mai mică, de coerciție, de utilizarea unui sistem de sancțiuni care încurajează și întăresc acceptarea ei. ◆ În dinamica individului și a colectivității, complementar a. există o tendință tot atît de normală de asumare a responsabilității, de judecată independentă, de evaluare critică și de provocare a a. existente. Lipsa acestui complement este responsabilă de o serie de "patologii" specifice, atît la nivel individual, cît și colectiv. O analiză celebră a unei asemenea patologii este teoria *personalității autoritare*, elaborată de T. Adorno (*The Authotarian Personality*, 1949). Personalitatea **a.** reprezintă un mod de organizare a personalității, un sindrom caracterizat prin următoarele trăsături fundamentale: acceptare și supunere necritică la a., fie la o persoană, fie la normele, tradițiile, stereotipurile grupului, colectivității; conservatorism și convenționalism; intoleranță și agresivitate — tendință de a condamna violent și de a pedepsi pe cei care încalcă normele și valorile pe care persoana respectivă le acceptă, agresivitate față de grupurile străine și marginale; anti-introspecție — inabilitate de a înțelege procesele complexe care au loc în sine și în ceilalți; superstiții și stereotipuri de gîndire — lumea este gîndită în alb/negru, în scheme rigide; înclinație de a presupune că soarta individului este determinată de forțe mistice; destructivism și cinism, ostilitate generală față de lume, presupoziția că toți oamenii sînt răuvoitori și ostili; proiectivitate — proiectare asupra lumii din afară a impulsurilor emoționale inconștiente, tentația de a crede că lucruri periculoase se petrec în lume. Adorno consideră că o asemenea structură de personalitate este legată de intoleranța naționalistă și de mișcările de tip fascist. El a elaborat o *scală de autoritarism— Scala F* (F, de la fascism). În psihanaliză, părintele reprezintă în primele faze ale socializării copilului a. socială. Interacțiunea părinte/copil formează structura psihică fundamentală a a. care va fi prezentă în întreaga dinamică viitoare a personalității. Maturizarea înseamnă desprinderea de dependența infantilă de părinte și asumarea responsabilității unor judecăți și decizii proprii. Dependența de a. reprezintă aici o sursă de patologie, de subdezvoltare a personalității. Un alt caz de patologie socială izvorîtă din relația de **a.** este *comportamentul birocratic*: aplicarea rigidă a normelor, regulilor și deciziilor luate de ierarhie, delegarea completă a oricărei responsabilități nivelelor ierarhice superioare, suprimarea oricărei analize critice și concrete a situațiilor. Din punct de vedere politic, acceptarea necritică și submisivă a a. este opusă participării democratice active și responsabile. *V. conducere, decizie, participare, patologie socială, socializare, stiluri de conducere,* **C.Z.**

AUTOSUBZISTENȚĂ capacitate de satisfacere a nevoilor din resurse proprii. **A.** reprezintă dimensiunea economică a autarhiei (organizare și funcționare a unei unități sociale în izolare sau opoziție cu celelalte unități sociale). **A.** se poate constitui social la nivelul familiei, comunității și chiar al societății. Familia sau comunitatea de **a.** se bazează pe un sistem economic de autarhie relativă, în care nu se face distincția dintre producție și consum. **A.** este aproape com-

pletă în cazul comunităților primitive, relativă în cazul comunităților rurale tradiționale, redusă în cazul comunităților rurale contemporane și nulă în cazul comunităților urbane. **A.** este o caracteristică a unităților sociale cu o organizare simplă, bazată pe o slabă diviziune socială a muncii și orientate spre satisfacerea unor nevoi comune elementare. Aceste unități întrețin puține relații cu lumea exterioară. Adîncirea diviziunii sociale a muncii și multiplicarea nevoilor individuale și sociale conduc la restrîngerea sau dispariția **a.** La nivel social, **a.** presupune satisfacerea tuturor nevoilor din resursele și producția acelei societăți și izolarea economică de celelalte societăți. La acest nivel, ea poate rezulta fie dintr-o strategie politică proprie, fie din constrîngerile internaționale la care este supusă o societate o anumită perioadă. În anii 1970—1980, puterea politică comunistă din România a promovat o strategie autarhică, bazată pe maximizarea nivelului de a. O strategie de tip **a.** este în puternică contradicție cu dezvoltarea diviziunii internaționale a muncii și condamnă societățile la stagnare economică sau chiar la declin, întrucît nici o societate, oricît de bogată și dezvoltată ar fi, nu-și poate satisface nevoile numai din resurse și producții proprii. *V. autarhie, comunitate.* I.Mih.

AVORT întrerupere a sarcinii prin expulsia spontană sau provocată a fătului din cavitatea uterină înainte ca acesta să fie născut normal. Funcție de cauzele care îl determină, există două tipuri de a.: spontan și provocat. **A.** spontan se produce natural, fără intervenție din afara organismului femeii însărcinate, fiind mult mai frecvent decît se crede de obicei: unele studii estimează că **a.** spontane ar reprezenta pînă la 3/4 din numărul total al sarcinilor. Dacă apare ceva anormal în dezvoltarea discului germinal sau a embrionului, se produce un **a.** spontan și multe femei nici nu realizează că au fost însărcinate, interpretîndu-l ca pe o "întîrziere a menstruației". Rata **a.** spontane crește la femeile în vîrstă de peste 35 de ani. **A.** provocat constituie un subiect deosebit de controversat. Se poate spune că este tot atît de vechi ca și umanitatea: există mărturii de-a lungul istoriei înregistrate că femeile au recurs la **a.** pentru a pune capăt sarcinilor nedorite, indiferent de sancțiunile legale sau religioase și adesea cu un risc personal considerabil. Deși universal practicat, nici un alt procedeu chirurgical nu a suscitat atîtea dezbateri publice, generînd pasiuni emoționale și morale, reținînd atenția mijloacelor de comunicare în masă. Vizibilitatea publică ridicată atinsă de problema a. provocat în multe țări (dezvoltate sau în curs de dezvoltare) este datorată nivelelor crescute înregistrate ale consecințelor sale: morbiditatea și mortalitatea maternă, datorate condițiilor nesigure în care se realizează **a.** ilegal. **A.** provocat constituie una din cele mai vechi metode de control al fertilității și nu a fost întotdeauna condamnat. În antichitate, Platon și Aristotel îl recomandau pentru asigurarea mărimii ideale a cetății, iar în timpul Imperiului Roman existau puține restricții în privința sa. La începuturile creștinismului, dacă era realizat înainte ca "sufletul să intre în corp", nu era considerat crimă. Punctul de vedere că **a.** provocat este un act reprobabil, criminal, a fost exprimat explicit pentru prima dată în legea religioasă; prima colecție de legi canonice considera a. ca omucidere dacă era realizat după momentul *animării*, al mișcării fetusului (presupunîndu-se că aceasta avea loc la 40 de zile după concepție, în cazul unui fetus masculin, și la 80 de zile după concepție, în cazul unui fetus feminin). Prima referire a unei

legi seculare privind a. datează din 1803 în Anglia; ulterior, în 1861, a fost adoptată o lege care prevedea pedeapsa cu închisoarea pentru orice femeie care își provoca **a.** sau încerca să îl provoace alteia, în condiții ilegale. Codul lui Napoleon, care incrimina **a.**, a reprezentat baza legislației în domeniu pentru multe țări din întreaga lume. O serie de aspecte particulare privind a. provocat a caracterizat legislația socialistă: dacă înainte de 1920 era considerat infracțiune, ulterior, în fosta Uniune Sovietică, pe motivul emancipării femeii, s-a adoptat o politică liberală. Mai tîrziu, în 1936, s- au adus modificări legislative, fiind permis numai pentru motive terapeutice serioase, iar în 1955 s-a recurs la o nouă liberalizare datorită mortalității și morbidității feminine generate de a. ilegal. Celelalte țări foste socialiste au imitat apoi același model. După cel de-al doilea război mondial, odată cu liberalizarea gene-rală a atitudinilor față de problemele sexualității, mai devreme sau mai tărziu, majoritatea statelor au adoptat o politică permisivă privind **a.** Principalele motive care permit **a.** prevăzute în diferite legislații, vizează: *a.* salvarea vieții mamei, pusă în pericol de sarcină; *b.* apărarea sănătății fizice și/sau mintale a mamei; *c.* motivul juridic (cazuri de viol sau incest); *d.* motivul eugenic (cînd este suspectă o deficiență a fătului); *e.* motive sociale (vîrsta mamei — minoră sau peste 40-45 de ani, absența condițiilor materiale — venit, locuință, etc.). De asemenea, este prevăzută cerința ca femeia să solicite **a.** în primele 12 săptămîni de sarcină. ◆ Progresele medicinei au perfecționat procedeele de realizare a **a.**: aspirarea prin vacuum pare să minimizeze complicațiile potențiale. Totuși, răspunsurile psihologice sînt cele mai dificil de evaluat, în dependență de moștenirea culturală, de sistemele de valori. Unele studii au evidențiat anumite riscuri psihologice în cazul solicitării și respingerii accesului la **a.**: evaluările medicale, psihologice și sociale ale loturilor comparative de copii proveniți din sarcini nedorite, pe care femeile au avut intenția de a le întrerupe (dar cărora li s-a negat accesul la serviciile care asigurau **a.**) și copiii proveniți din sarcini dorite au evidențiat diferențe mai pronunțate în timp, în detrimentul primilor. Copiii proveniți din sarcini nedorite sînt mai expuși riscului tulburărilor psiho-fizice. ◆ O barieră în calea reducerii recurgerii la **a.** este utilizarea cunoștințelor și a experienței deja disponibile. O proporție însemnată a femeilor și a personalului medical consideră că metodele moderne de contracepție (pilulele, implantele hormonale, dispozitivele intrauterine etc.) ar reprezenta un risc semnificativ pentru sănătate; adesea, serviciile medicale se rezumă la prestarea întreruperilor de sarcină fără a o asocia cu consilierea contraceptivă, destinată să prevină a. repetate. În prezent se tinde a se aborda problematica **a.** din perspectiva drepturilor femeilor, ca o metodă de control al nașterilor de ultimă instanță, disponibilă, dar care să fie rareori utilizată. **A.** reprezintă o realitate socială și întreaga experiență atestă că nu poate fi abolită prin prevederi legislative, fiind strîns legată de condiția femeii. Incriminarea **a.** are un impact redus asupra incidenței sale, avînd ca efect creșterea celui ilegal, realizat în condiții nesigure, cu efecte negative asupra stării de sănătate a populației feminine. Pe măsură ce se îmbunătățește practica contraceptivă prin accesul la metodele moderne, se așteaptă ca incidența **a.** să se reducă; cea mai bună protecție împotriva sa este planificarea familială voluntară, pentru care este necesară o educație corespunzătoare în domeniul sexualității. Controversele privind **a.** continuă: pe de o parte, mișcările feministe

pledează pentru "dreptul de alegere", pe de altă parte, religia (în primul rînd biserica catolică) susţine "dreptul la viaţă". Aceste două poziţii antagoniste se confruntă, de o parte sau de cealaltă fiind atrase mişcări sociale, forţe politice, personalităţi ale vieţii publice. *V. familie, planificare familială.* L.M.

AVUNCULAT instituţie întîlnită în societăţile primitive în care descendenţa se stabileşte şi este recunoscută pe linie maternă. Exprimă autoritatea exercitată de bărbat asupra fiilor surorilor sale şi implică obligaţii economice şi educaţionale ale unchiului matern asupra nepoţilor săi. *A.* reprezintă un sistem de raporturi familiale şi de organizare socială de tip matrilinear sau matrilocal (Radcliffe-Brown, *The Mother's Brothers in South Africa*, 1924, C. Lévi-Strauss, *Anthropologie structurale*, 1958). *V. familie, generaţie, matrilocal.* **M.Vn.**

B

BALANȚĂ COGNITIVĂ concept formulat de F. Heider (*The psychology of interpersonal relations*, 1958) pentru a analiza raporturile dintre elementele constitutive ale atitudinilor unei persoane sau a două persoane care interacționează. Este parțial sinonim cu alți termeni (echilibru, consistență, congruență, consonanță, simetrie) utilizați în analiza percepției interpersonale, a interacțiunilor dintre două sau mai multe persoane și a schimbării atitudinilor. Heider consideră că atitudinile față de obiecte sau persoane au valențe pozitive sau negative care pot să coincidă sau să fie diferite, respectiv să se afle într-o stare de balansare sau debalansare în unul și același sistem atitudinal ce aparține unei persoane sau care este generat de interacțiunea a două sau mai multe persoane. Tendința psihologică firească sau normală este de a păstra sau de a restabili *starea de echilibru*, adică "acea situație în care relațiile dintre entități sînt reciproc și armonios compatibile; nu există presiune spre schimbare" (F. Heider). B. desemnează tocmai tendința indivizilor de a face compatibile atitudinile cu valențe diferite. Dacă sînt avute în vedere elementele cognitive (informații, cunoștințe, convingeri) implicate în atitudini sau în interacțiune, **b.** este de tip cognitiv, iar cînd accentul se pune pe afecte, **b.** este afectivă. Totuși, elementele cognitive, afective și conative sînt împreună constitutive pentru orice atitudine sau interacțiune și ca atare termenul de **b.** are de fiecare dată o arie mai cuprinzătoare de referință. F. Heider a considerat cazul cel mai simplu în care două persoane P și O aflate în interacțiune au o anumită atitudine față de un obiect X. Perceperea atributelor lui O de către P controlează atît modul de comportare al lui P față de O, cît și ceea ce P așteaptă de la O. Această percepție interpersonală este influențată de constanță, balansare și "cauzalitatea fenomenală". Constanța se referă la stabilitatea atributelor percepute de P la O în diferite interacțiuni. Experiența anterioară generează anumite anticipări sau așteptări ale lui P față de O și ele tind să se conserve în timp. Chiar dacă își schimbă unele caracteristici, P tinde să i le atribuie încă pe cele anterioare. **B.c.** se constituie atunci cînd P îi place pe O sau îi atribuie anumite caracteristici pozitive și amîndouă persoanele apreciază pe X. Considerînd valențele orientărilor, ori de cîte ori toate valențele sînt pozitive sau numai două sînt negative relația dintre P, O și X este într-o stare de **b.c.** Atunci cînd toate orientările sînt negative sau numai una este negativă, se

conturează o stare de dezechilibru, inconsistență sau incongruență, respectiv de debalansare, care este generatoare de tensiune internă și de forțe psihosociale pentru restaurarea echilibrului sau b. De aici rezultă și semnificația așa-numitei "cauzalități fenomenale" referitoare la factorii generatori ai acțiunii. Poate avea o origine personală sau una contextuală. Prima vizează intenționalitatea acțiunii, fiind derivată din atribuirea anumitor caracteristici de către P lui O, pe cînd cealaltă rezultă din modul de constituire a situației sociale în care se produce interacțiunea. Teoria balansării a lui F. Heider a fost ulterior extinsă sau reformulată pentru a avea aplicații nu numai în analiza interacțiunilor și a percepției interpersonale, ci și în studiul: comunicării interpersonale (T. M. Newcomb), al modalităților de schimbare a atitudinilor (C. Osgood, A. Tannenbaum, H. Harary, D. Cartwright, W. McGuire, L. Festinger), al motivației relațiilor sociale (D. Katz, E. Stotland, H. Kelman) sau al procesualității relațiilor și schimbării atitudinilor (M. Rosenberg, R. P. Abelson). În general, conceptul este aplicat în analizele microsociale ale interacțiunilor, producerii de schimbări de atitudini și ale comunicării. *V. atitudine, comunicare, consistența sinelui, interacțiune.* **M.V.**

BALANȚĂ MOTIVAȚIONALĂ stare de echilibru dinamic al motivelor specifice pentru două sau mai multe persoane sau grupuri aflate în interacțiune sau în relație. Este determinată de raportul stabilit între ierarhiile motivelor (trebuințelor) și între nivelurile motivaționale prioritare ale părților implicate. La baza **b.m.** se află tendința spre complementarizarea trebuințelor părților aflate în interacțiune. R. F. Winch a distins două forme de complementaritate a trebuințelor caracteristice pentru două persoane aflate în interacțiune. Persoanele A și B au trebuințe complementare întrucît nivelul lui A este superior celui al lui B cu referire la aceleași trebuințe sau întrucît A are un nivel inferior sau superior în privința uneia sau mai multor trebuințe diferite comparativ cu B. Prin interacțiune se compensează trebuințele denivelate și ambele persoane sînt recompensate, tinzînd astfel spre coevoluție. Această analiză a fost extinsă dincolo de cazul unei interacțiuni diadice pentru a include mai multe persoane sau chiar grupuri. C. Mamali consideră că b.m. oferă posibilități de articulare a sistemului individual de trebuințe cu alte sisteme motivaționale din mediul grupal sau social, conducînd la stări de stagnare, de dezvoltare motivațională inegală sau contradictorie, de involuție motivațională reciprocă sau de coevoluție motivațională (*Balanță motivațională și coevoluție*, 1981). Conceptul de **b.m.** are aplicații atît în studiul procesului de motivare individuală, cît și cu privire la statica sau dinamica raporturilor motivaționale dintre indivizi, dintre aceștia și grupuri sau dintre grupuri, în contexte relaționale și de activitate care variază în timp. *V. interacțiune, motivație, necesitate.* **M.V.**

BANCĂ DE DATE colecție organizată de informații referitoare la un anumit domeniu al activității social-economice. **B.d.** sînt formate dintr-o bază de date (colecția de informații) și un sistem de gestiune (programe de calculator destinate prelucrării informațiilor). Primele **b.d.** au fost create la jumătatea sec. al XX-lea, odată cu invenția înregistrării datelor pe banda magnetică. Conceptul de **b.d.** a fost pus în circulație de Ch. W. Bachman. În ultimele decenii **b.d.** au proliferat considerabil, avînd aplicații în aproape toate sferele vieții social-economice. Cele mai răspîndite sînt **b.d.** pentru: gestiunea economică și financiară, evidența persoanelor, pentru diagnosticarea, informarea și supravegherea medicală, rezervarea locurilor în stațiunile turistice și în transporturile aeriene,

pentru informarea și documentarea biografică (V. Dumitrache, M. Unghianu, 1982). Prima **b.d.** proiectată și realizată în România funcționează din 1973. Cea mai veche **b.d.** de interes sociologic este considerată "Human Relations Ares File", organizată în deceniul al patrulea al sec. al XX-lea în S.U.A. de către antropologul George Peter Murdock. Propriu-zis, cea dintîi bancă de informații provenite din cercetările sociologice de teren, "Public Opinion Research Center", a fost înființată de Elena Roper în 1946 la Williamstown (S.U.A.). În Europa, prima **b.d.** pentru cercetările sociologice a luat ființă în 1960 la Universitatea din Köln (Germania). Arhiva centrală pentru cercetări sociologice de teren ("Zentralarchiv für Empirische Sozialforschung") a Universității din Köln este nu numai cea mai veche **b.d.** sociologică din Europa, dar și cea mai mare. În Olanda, Marea Britanie, Franța funcționează, de asemenea, **b.d.** sociologice (de exemplu: "Banque de Données Socio-Politiques", fondată de Frédéric Bon și Bernard Bouhe în Franța, la Grenoble, în 1981). **B.d.** sociologice sînt profilate fie pentru cercetările științifice, fie pentru scopuri lucrative. Unele **b.d.** editează cataloage detaliate privind tematica datelor arhivate (de exemplu, *Index to International Public Opinion*). De asemenea, unele publicații, precum: *SS Data, IASSIST Newsletter*, devenită *IASSIST Quarterly* sau *Le Sondoscopie*, țin la curent utilizatorii cu stadiul arhivării anchetelor sociologice și sondajelor de opinie. Există **b.d.** sociologice regionale sau referitoare la categorii socio-profesionale distincte. Înființarea de **b.d.** sociologice (sau de arhive pentru cercetări sociologice de teren) permite *analiza secundară*, iar combinarea cu ajutorul calculatorului electronic a informațiilor din anchetele sociologice cu datele statistice și cu alte documente sociale sporește eficiența cercetărilor sociologice. Înființarea unor **b.d.** sociologice este de mare actualitate și în țara noastră. *V. analiză secundară, anchetă sociologică, sondaj de opinie.* **S.C.**

BANDĂ grup primar format din indivizi care comit crime prin cooperare organizată. Termenul are un sens peiorativ și se referă uneori nu numai la microgrupurile de delincvenți, ci și la cele care dețin un control ascuns într-o organizație. În interiorul **b.** se desfășoară o socializare negativă, caracterizată prin lipsă de adeziune la normele și valorile socialmente dezirabile, prin încălcarea normelor sociale existente, prin organizarea unor acțiuni antisociale. În **b.** se constituie o subcultură socială anomică, orientată în interior spre coeziune, organizare și ascultare, iar în exterior spre agresivitate, violență, conflicte. Multiplicarea sau simpla existență a b. reprezintă un pericol social, avînd efecte dezintegratoare asupra comunității. *V. criminalitate, deviață, grup social, socializare.* **M.Vn.**

BAZĂ ȘI SUPRASTRUCTURĂ concepte corelate utilizate în teoria marxistă a societății pentru a desemna caracterul determinant, în ultimă instanță, al economicului. **B.** *economică* reprezintă totalitatea relațiilor de producție, forma de organizare socială a procesului de producție. Ea este determinată de nivelul și caracterul forțelor de producție. **B.** *economică* (structura economică a societății) determină, la rîndul său, profilul general al celorlalte sfere ale vieții sociale. **S.** reprezintă totalitatea activităților politice, juridice, morale, religioase, filosofice, artistice, considerate atît sub aspect instituțional, cît și ideologic: stat, drept, morală, partide politice. **S.** este deci compusă din instituții și ideologia complementară lor. În teoria marxistă, interesele economice ale claselor și grupurilor sociale s-ar manifesta sub formă de interese politice, de norme juridice și mo-

rale, de concepții politice, morale, religioase și filosofice, adică sub forma unei ideologii specifice. Componentele **s.** nu au dinamică proprie, autonomă, schimbarea lor fiind determinată, în ceea ce privește profilul ei general, de schimbările din **b.** *economică*. Există și o independență relativă a **s.**: fiecare sferă a **s.** are o logică specifică, o tendință de evoluție proprie, subordonată însă mereu dinamicii **b. S.**, deși determinată, are un rol activ în dinamica **b.** *economice. V. conștiință, determinism social, ideologie, instituții, interese, marxism, relații de producție.* **E.Z.**

BIGAMIE formă de căsătorie în care bărbatul trăiește cu două femei, sau o femeie are doi soți în același timp. Istoria familiei a consemnat două situații tipice. *a.* Bărbatul trăiește cu două surori (instituția sororatului); cu o femeie și cu fiica acesteia căreia nu-i este tată; cu două femei neînrudite între ele. Adesea, vîrsta înaintată a soției determină soțul să se căsătorească cu cea de a doua femeie. De cele mai multe ori, bărbatul este determinat să procedeze în acest fei de factori sociali, de statutul de șef, de dorința de a acumula bogății sau de a-și ridica prestigiul social. Există o formă de **b.** care este legată de instituția de levirat, care obligă bărbatul, chiar căsătorit, să ia de soție pe soția fratelui decedat. *b.* Femeia trăiește cu doi frați (această variantă de **b.** se întîlnește în societățile poliandrice, unde organizarea familiei este legată de intenția de a menține nedivizată proprietatea familială a fraților); cu doi bărbați neînrudiți între el (această formă se întîlnește în anumite societăți de vînători și culegători, unde poliandria ocazională este determinată de influența economică a anumitor femei). Dacă în societățile arhaice **b.** era aprobată și instituționalizată, în societatea modernă se asociază cu o încălcare a normelor morale și juridice și este sancționată ca atare. *V. căsătorie, familie, poliandrie, poligamie.* **M.Vn.**

BIOGRAFIE SOCIALĂ metodă de (auto-)înregistrare a experienței de viață a individului, document personal neoficial utilizat în studierea faptelor, activităților, aspirațiilor, a universului de gîndire și simțire proprii individului, dar și a condițiilor social-economice concrete în care acesta trăiește. Utilizarea **b.s.** în psihosociologie este legată de numele lui William J. Thomas (1863-1947), profesor la Universitatea din Chicago, și al lui Florian Znaniecki (1882-1952), poet, sociolog și filozof de origine poloneză, care, prin lucrarea lor, devenită clasică, *The Polish Peaseant in Europe and America. Monograph on an immigrant group*, publicată în 4 volume între 1918-1920, au demonstrat convingător importanța documentelor personale, inclusiv a **b.s.**, pentru studierea unor fenomene psihosociale cum sînt cele de: adaptare și integrare social-culturală, de structurare a vechilor obiceiuri și cutume, adoptarea și internalizarea unor noi norme și valori, oferind o alternativă la abordarea statistică a faptelor sociale și militînd pentru o sociologie bazată pe existența concretă a indivizilor umani, pe experiența lor de viață, în strînsă dependență de influența evenimentelor sociale. Sub impulsul lui Florian Znaniecki, care considera **b.s.** "document sociologic prin excelență", în Polonia, între cele două războaie mondiale, această metodă a fost larg utilizată, **b.s.** fiind supranumită "metoda poloneză" (Zygmunt Dulczewski, 1975). O trăsătură caracteristică a "metodei poloneze" este aceea a lansării unor concursuri cu premii pentru colecționarea de autobiografii. După cel de al doilea război mondial, în Polonia au fost organizate peste 800 de astfel de concursuri, fiind adunate cca 250.000 de autobiografii (Jeanina Markiewicz-Lagneau, 1976). Utilizarea **b.s.**, ca și a celorlalte documente personale neoficiale, ridică o serie de probleme metodologice. O primă problemă o constituie dificultatea colectării unui număr suficient de mare de (auto)biografii în vede-

rea asigurării reprezentativității datelor și concluziilor. O altă problemă este generată de greutatea stabilirii autenticității documentului. Totdeauna trebuie determinat cu precizie dacă (auto)biografia a fost scrisă sau nu de persoana care o semnează sau care pretinde că a trăit evenimentele relatate. O dată dovedită autenticitatea **b.s.**, trebuie să ne întrebăm: în ce condiții a fost scrisă? Ce rol a avut autorul în desfășurarea evenimentelor despre care relatează? Ce l-a determinat să scrie (auto)biografia? Răspunzînd la această ultimă întrebare în lucrarea *The use of personal documents in psihological science* (1942), G. W. Allport arată motivele care îi fac pe oameni să-și consemneze experiența de viață: auto-apărarea, exhibiționismul, încercarea de a-și pune în ordine propria existență, încercarea de exprimare estetică, căutarea unor modalități de rezolvare a problemelor personale, explicarea conflictelor, dorința de publicare și, în fine, necesitatea de a răspunde solicitărilor administrative prin ceea ce se numește "curriculum vitae". O clasificare a **b.s.** trebuie să facă distincție între biografiile *provocate* și *neprovocate* (S. Chelcea, coord., *Semnificația documentelor sociale*, 1985, p. 11). La rîndul lor, **b.s.** pot fi *spontane* (în care individul își relatează experiența de viață așa cum o percepe el însuși) și *dirijate* (în care individul este invitat să urmărească un *ghid* pentru **b.s.**, răspunzînd unor întrebări formulate de cercetători). Din punctul de vedere al modalităților de înregistrare, există **b.s.** *vorbite* (înregistrate pe bandă de magnetofon sau video) și **b.s.** *scrise*. Valorificarea cantitativă și calitativă a datelor din **b.s.** se face prin desprinderea unor idei generale referitoare la problema studiată, stabilirea unui sistem de ipoteze, ca material ilustrativ, pentru verificarea ipotezelor, pentru înțelegerea intuitivă a motivelor psihosociale ale acțiunilor umane, pentru formularea mai precisă a problemelor studiate (Robert C. Angell, 1945).

Istoricul metodei **b.s.**, valoarea și limitele ei, tipologia **b.s.** și integrarea **b.s.** cu alte metode și tehnici au fost remarcabil realizate de fostul președinte al Asociației Internaționale de sociologie, prof. J. Szczepanski (1962). În literatura modernă de specialitate, lucrarea lui Oscar Lewis (n. 1914) *The Children of Sánchez. Autobiography of Mexican Family*, 1961, fiind alcătuită exclusiv din autobiografiile dirijate, înregistrate pe bandă de magnetofon, ale celor cinci membri ai familiei Sánchez, ocupă un loc cu totul singular prin valoarea ei de document pentru ceea ce înseamnă să trăiești într-o *"cultură a mizeriei"* (cum numește antropologul nord-american condițiile de viață ale populației sărace din Mexicul anilor 1955-1960, dar și prin aportul metodologic al ei. Pentru obținerea autobiografiilor, care conțin multe aspecte intime (fapt pentru care numele real al familiei nu a fost dezvăluit), Oscar Lewis nu a utilizat metoda clasică a recompenselor materiale (preconizată de Fl. Znaniecki) și nici nu s-a folosit de vreo tehnică secretă de înregistrare a discuțiilor, ci și-a făcut înțeles scopul științific al lucrării lui (acela de a prezenta cît mai veridic existența țăranilor veniți în căutare de lucru în capitală) și și-a cîștigat simpatia membrilor familiei Sánchez, cu care a discutat zeci și sute de ore, lăsînd ca fiecare membru al familiei să povestească cu propriile cuvinte experiența lui de viață. Înregistrarea **b.s.** s-a făcut individual, dar s-au purtat și discuții colective. Problemele puse în discuție urmăreau evidențierea universului de gîndire și simțire al oamenilor simpli — primele amintiri, visurile și speranțele lor, grijile și temerile, prietenii și dușmanii, activitatea de muncă, relațiile cu prietenii, cunoscuți și tovarăși de muncă, viața sexuală, reprezentările despre justiție, religie și politică, cunoștințele de geografie, istorie etc. Sub raport metodologic este de reținut și faptul că prezentarea **b.s.** este precedată de o amplă analiză a indicatorilor

statistici și sociali, astfel încît **b.s.** aparca ilustrații tipice ale situației social-economice. În literatura românească de specialitate se impune a fi amintită contribuția teoretică și metodologică a prof. T. Herseni care, împreună cu un colectiv al secției de psihologie socială de la *Institutul de psihologie* al Academiei Române, aplică (1965/66) *extensiv* (pe 550 de lucrători industriali) și *intensiv* (pe două grupe de 9 și 10 persoane) b.s., punînd în evidență "fenomene de psihologie socială, care privesc oamenii contemporani în generalitatea lor" (T. Herseni, Elena Cioata, Ligia Gherguț — *Metoda biografică și psihologia socială a omului contemporan*, 1967). Pe baza **b.s.** s-au identificat trei *etape principale* în viața omului contemporan: naștere-școlarizare; școlarizare-muncă; muncă-prezent. Trecerea de la o etapă la alta reprezintă momente psihosociale decisive pentru formarea și dezvoltarea personalității. În fiecare etapă, alături de alte "compartimente", există un "ax principal" spre care este orientat individul. La frontiera diferitelor compartimente apar probleme psihosociale pe care individul trebuie să le rezolve. Identificarea problemelor apărute la frontierele "zonelor de contact" și în "momentele de trecere" permite tipologizarea oamenilor (din punct de vedere evolutiv și al orientării lor spre trecut, prezent sau viitor), dar și din punct de vedere structural (al centrării oamenilor pe anumite "compartimente": muncă, familie, activități obștești). Sub raport metodologic, cercetarea condusă de prof. T. Herseni oferă un model de abordare a problematicii psihosociale a omului contemporan cu ajutorul **b.s.** dirijate vorbite. Ghidul biografic utilizat cuprinde următoarele șapte părți: date personale, familia părintească și copilăria, pregătirea școlară și profesională, ruta profesională, situația actuală, aspirații, probleme speciale. În prezent, pe plan mondial se înregistrează o revigorare a interesului pentru metoda **b.s.**, fapt remarcat la al IX-lea Congres mondial de sociologie (Uppsala, 1978). În coordonarea lui Daniel Bertaux, un număr special al revistei *"Cahiers Internationaux de Sociologie"* (vol. LXIX, 1980) trece în revistă progresele realizate prin abordarea biografică în cercetarea sociologică, subliniindu-se că: "Față de empirismul grosier al anchetelor pe bază de chestionar, față de agregarea de date reprezentînd a secțiune transversală în care toate referințele temporale și personale sînt eliminate, biografia socială ("récit de vie") oferă informații care prin natura lor formează o totalitate coerentă și bogată în experiență socială reală. Aceasta stimulează imaginația sociologică, în comparație cu răspunsurile preformulate la întrebările închise" (Paul Thompson, *Op. cit.*, p. 250). Alte lucrări (Jean Poirier, Simone Clapier-Valladon, Paul Raybaut, *Les récits de vie. Théorie et pratique*, Paris, P.U.F., 1983; J. Peneff, *Méthode biographique. De l'école de Chicago à l'histoire orale*, Paris, A. Colin, 1990) relevă aportul teoretic și metodologic al **b.s.** în studiul relației individ-cultură-societate. La cel de al XII-lea Congres mondial de sociologie (Madrid, 1990) s-a organizat o dezbatere pe această temă. Au participat: Daniel Bertaux (Franța), Paul Thompson (Marea Britanie), Claude Javeau (Belgia), Maria I. Marciati (Italia) ș.a. O contribuție metodologică remarcabilă o constituie *metoda triplei biografii* abordată de Daniel Courgeau și Eva Lelièvre (1989) care permite analiza demografică a **b.** Pentru indivizi, ca și pentru diferitele sub populații, traiectoriile în viață pot fi caracterizate prin "durata de rămînere" în diferitele stări ce le compun (familie, profesiune, migrație). Un eveniment familial modifică probabilitatea producerii altor evenimente din existența individului. Nu trebuie însă ignorată "iluzia biografică" asupra căreia atrăgea atenția Pierre Bourdieu (1986), tendința de a construi logic și concret "drumul

vieții, postulînd un sens al existenței și selecționînd evenimentele astfel încît să jaloneze un traseu, cu un punct inițial și unul final, cu răscruci și ambuscade". *V. anchetă sociologică, chestionar, tradiție orală.* **S.C.**

BIROCRAȚIE mod de organizare destinat administrării pe scară largă a unor resurse prin intermediul unui corp de persoane specializate, de regulă plasate într-o structură ierarhică și dispunînd de atribuții, responsabilități și proceduri strict definite. Despre **b.** se poate spune că este la fel de veche ca și civilizația. Ea este contemporană marilor imperii orientale din antichitate, care au pus la punct primele sisteme centralizate de organizare în vederea administrării pe scară largă a unor resurse materiale, financiare, umane sau simbolice. Aceste sisteme au reapărut în cadrul statelor absolutiste europene, fiind preluate apoi de statele naționale moderne. În ultima sută de ani s-au extins dincolo de administrația publică, odată cu impunerea marilor organizații în cvasitotalitatea activităților sociale: corporații industriale, organizații financiare, comerciale, științifice și de asigurări sociale, partide politice, sindicate etc. Vechile structuri de tip **b.** permiteau puterii centrale să dreneze fondurile de care avea nevoie și, în general, să controleze societatea într-o măsură considerabilă. În același timp, elementelor celor mai dinamice ale societății le ofereau posibilitatea unor cariere de excepție, puse în slujba statului sau a suveranului considerat o întruchipare a acestuia. Așadar, în sens istoric, **b.** a desemnat un corp ierarhizat de demnitari specializați; numiți în funcții administrative și executori ai voinței suveranului. Primele referințe și analize asupra fenomenului **b.** — apărute în cursul secolului al XIX-lea, în condițiile unei intervenții crescînde a statului în Franța, Anglia și îndeosebi Germania — au inaugurat o linie conceptuală, încă prezentă în sociologia contemporană, care a pus accent pe implicațiile negative ale funcționării **b.**: *a.* exercitarea birocratică a puterii de către corpul specializat al oficialităților se opune principiilor și practicilor democratice, care implică participarea unor largi categorii de populație la procesul deciziei și al controlului social, democrația fiind sinonimă cu *res publicae*, în timp ce **b.** practică decizia autoritară și cultivă secretul; *b.* în toate sistemele bazate pe organisme și proceduri birocratice s-a înregistrat o tendință constantă spre autonomizarea corpului de funcționari publici și spre transformarea sa într-o categorie distinctă care tinde să-și reproducă și să-și impună propriile interese prin intermediul exercițiului puterii. Printre primii care au afirmat această linie teoretică, J. St. Mill a subliniat contradicția dintre **b.** și democrație. Definită ca "guvernare a unor conducători de profesie", **b.** este considerată o amenințare la adresa libertății și a formelor reprezentative de guvernare (*On Liberty,* 1859; *Consideration on Reprezentative Government*, 1861). Una din primele tratări pe larg ale fenomenului **b.**, mai ales pe dimensiunea sa istorică, aparține lui G. Mosca (*Elementti di scienza politica*, 1895), care a descris formațiunile statale centralizate — de la marile imperii la statele moderne — ca sisteme dominate de **b.**, și deci inevitabil conduse de o clasă politică minoritară, fie ea recrutată de sus în jos (tipul "autocratic"), de jos în sus (tipul "liberal") sau în ambele direcții (tipul "mixt"). R. Michels a extins conceptul de **b.** de la formațiunile statale la partidele politice, arătînd că tendințele birocratice sînt intrinseci unor mari organizații cum sînt partidele politice, și duc la consolidarea a ceea ce el numește "oligarhia de partid" (*Zur Soziologie des Parteiweses in der modernen Demokratie*, 1911). El a descris fenomenul creșterii puterii conducătorilor politici prin birocratizarea organizațiilor pe care le dirijează formulînd cunoscuta "lege de

fier a oligarhiei" (permanentizarea în funcții, substituirea mecanismelor elective prin proceduri de cooptare și nominalizare etc.). Această temă, atinsă și de G. Mosca sau V. Pareto cînd vorbesc de slaba circulație a elitelor politice, va fi mai tîrziu reluată de critica sistemelor de tip sovietic (L. Troțki, *U.R.S.S. en guerre*, 1939; B. Rizzi, *Le bureaucratisation du monde*, 1939; M. Djilas, *The New Class*, 1957; R. Bahro, *L'Alternative*, 1977, M. Voslensky, *La Nomenclatura. Les privilegiés en U.R.S.S.*, 1980 ș.a.). Un moment important în cristalizarea unei teorii critice a fenomenului **b.** îl constituie contribuțiile marxismului clasic. În *Contribuții la critica filozofiei hegeliene a dreptului* (1843) Marx respinge concepția filozofului german, pentru care **b.** ("puterea guvernamentală") apare ca o instanță situată deasupra societății civile, avînd rolul de a transmite acesteia raționalitatea și unitatea. În analiza lui Marx, exponenții **b.**, în calitate de reprezentanți ai statului, "...nu sînt deputați ai societății civile însăși, care își apără prin intermediul lor *propriul ei* interes general, ci delegați ai statului însărcinați să administreze statul împotriva societății civile". În această lucrare de tinerețe, Marx reușește o descriere extrem de tăioasă a **b.**: promovarea propriilor interese ("scopurile statului se transformă în scopuri ale **b.**, iar scopurile **b.** în scopuri ale statului"), cultul autorității ("...autoritatea este principiul științei sale..."), care nu face decît să mascheze incompetența ("Vîrfurile încredințează cercurilor inferioare grija de a înțelege amănuntele, în timp ce cercurile inferioare socotesc vîrfurile capabile să înțeleagă generalul, și astfel se înșală reciproc"), spiritul corporatist și confiscarea secretului de stat ca proprietate privată a **b.** ("Spiritul general al **b.** este secretul, misterul, a cărui păstrare este asigurată în interior de organizarea ei ierarhică, iar față de lumea din afară de caracterul ei de corporație închisă"), carierismul ("...vînătoarea după posturi cît mai înalte..."), supunerea și pasivitatea ș.a. Însă elementele unei veritabile teorii a sistemelor birocratice vor fi dezvoltate de Marx și Engels într-o serie de lucrări și articole ulterioare (*Optsprezece Brumar al lui Ludovic Bonaparte, Luptele de clasă din Franța, Originea familiei, a proprietății private și a statului, Contribuții la problema locuințelor, Domnia pretorienilor* ș.a.). Aici apar idei referitoare la problematica "statului parazitar". Tendințele spre parazitism apar în interiorul oricărei forme de stat, dar ele se actualizează numai în anumite condiții favorabile. În Orient, ele au produs "despoțiile orientale". În Occident această propensiune a atins forme dezvoltate foarte tîrziu, și doar ca excepție, în perioadele în care s-a stabilit un oarecare echilibru de forțe între clasele sociale, astfel că aparatul de stat a dobîndit autonomie (în calitate de arbitru) și posibilitatea de a-și impune propriile interese. Cazurile europene tipice au fost absolutismul și bonapartismul. În ambele, scrie Engels în *Contribuții la problema locuințelor* (1872-1873), "autoritatea guvernamentală reală se află în mîinile unei caste distincte de oficeri și funcționari de stat".

◆ Un alt moment de referință în structurarea unei teorii explicit sociologice a **b.** îl reprezintă M. Weber. El a inaugurat, totodată, o nouă linie de conceptualizare, susținută de două idei fundamentale: *a.* fără a respinge relevanța conceptului pentru structurile administrative ale imperiilor preindustriale, Weber l-a curățat de conotațiile sale peiorative, subliniind indispensabilitatea **b.** pentru raționalizarea procedurilor de atingere a obiectivelor în orice tip de organizație specifică societății industriale. Prototip al unei organizații raționale, ea este suportul major al raționalizării lumii moderne; *b.* **b.** nu este o putere autonomă, ci doar un aparat, centralizat, competent și eficient, dar în general subordonat unei puteri publice sau de altă natură. Pentru Weber, "cauza fundamentală a extinderii organizării

de tip birocratic rezidă în superioritatea sa pur tehnologică în raport cu orice altă formă de organizare... Între un mecanism birocratic pe deplin dezvoltat și celelalte forme de organizare există un raport similar cu acela dintre mașinism și moduri de producție manuale. Precizia, rapiditatea, claritatea, cunoașterea problemelor... subordonarea strictă, reducerea costurilor materiale și umane — toate aceste cerințe sînt aduse la un nivel optim într-o administrație strict birocratică" (*Wirtshaft und Gesellshaft*). Sociologul german insistă asupra eficienței și funcționalității **b.** întrucît: *a.* instituie o administrație cu ajutorul experților, deci bazată pe exercițiul competenței; *b.* impune arii fixe de jurisdicție, delimitate pe baze raționale și legale, iar în interiorul acestor arii instituie ierarhii funcționale; *c.* introduce o codificare riguroasă prin care se conferă coerență unui ansamblu, altminteri proliferant și confuz, de reglementări, legi, decrete etc.; *d.* constituie o "putere rațional-legală" ce tinde să înlăture liberul arbitru și imixtiunile subiective, emoționale etc. din practica administrativă; *e.* substituie improvizația cu modelul, metodele greoaie, empirice cu proceduri impersonale, prestabilite și rutinizate. În calitate de corp social cu o compoziție și structuri interne specifice, **b.** modernă se distinge prin următoarele trăsături importante: *a.* funcționarii sînt liberi din punct de vedere personal (în contrast cu statutul dependent al funcționarilor publici din vechile imperii); *b.* sînt încadrați într-o ierarhie de statusuri și funcții; *c.* respectă competențele prestabilite, pe de o parte în funcție de capacitatea de a le exersa, iar pe de alta în funcție de însărcinarea explicită din partea autorității ierarhice care îi recrutează și supraveghează; *d.* lucrează pe baza unui contract încheiat în urma unei selecții deschise; *e.* recrutarea lor se face pe criterii universaliste: diplomă sau concurs, deci în funcție de aptitudini recunoscute public; *f.* sînt plătiți cu salarii fixe; *g.* urmează o carieră profesională, iar avansarea lor depinde de aprecierea superiorului (în principiu formulată după o serie de reguli stricte); *h.* funcția nu constituie obiectul unei apropriri private (spre deosebire de regimurile absolutiste în care era larg răspîndit sistemul proprietății asupra funcțiilor publice); *i.* sînt supuși unei discipline stricte și unui control riguros. Conceptul weberian de **b.** are însă un statut epistemologic particular. El reprezintă un "tip ideal", cu alte cuvinte o construcție raționalizată, o normă teoretică prin care este descrisă esența unei structuri de relații în raport cu care fenomenologia lor concretă înregistrează abateri inevitabile. Propensiunea spre birocratizare este detectabilă în cea mai mare parte a organizațiilor moderne. În literatura de specialitate sînt menționate trei direcții ale acestei tendințe: *a.* creșterea ascendenței organizațiilor de tip birocratic în sfera puterii publice (aparatul de stat) și extinderea lor în întregul sistem instituțional (economic, partide, sindicate, armată, universitate, biserică etc.); *b.* procesul latent de autonomizare și sustragere a titularilor unor funcții din cadrul organizațiilor publice sau private în raport cu controlul instanțelor care le furnizează resursele necesare funcționării sau față de cei pe care îi reprezintă prin delegație; *c.* impactul **b.** asupra întregului sistem de valori și apariția mentalității birocratice în sfere extraorganizaționale. ◆ Sociologia contemporană conservă atitudini ambivalente și abordări diferite ale **b.** (R. K. Merton at al., eds., *Reader in Bureaucracy*, 1952; P. Blau, *Bureaucracy in Modern Society*, 1956; R. Downs, *Inside Bureaucracy*, 1967; A. W. Gouldner, *Patterns of Industrial Bureaucracy*, 1954 ș.a.). În tradiția weberiană, unii sociologi continuă să considere b. un mod de organizare neutru (A. Touraine). Altă linie teoretică — nu întotdeauna străină de critica marxistă a statului — insistă asupra funcției politice a

b., relației sale cu clasele dominante sau chiar tendinței de a se constitui ea însăși în clasă dominantă (S. Rizzi, M. Djilas, W. H. Wite, J. K. Galbraith ș.a.). Această abordare nu este chiar atît de opusă concepției weberiene pe cît pare la prima vedere. Poziția sociologului german se dovedește ceva mai nuanțată, dacă ținem seama de faptul că el însuși întrevedea posibilitatea ca **b.** "să impună muncii carcasa unei șerbii cum poate n-a mai fost decît aceea a felahilor din vechiul Egipt". În sfîrșit, o mare parte a sociologilor, departe de a fi atît de categorici încît se considere **b.** "o putere gigantică mînuită de pigmei" (Balzac), a încercat să pună în evidență anumite disfuncționalități și "efecte perverse" ale funcționării **b.** (manifestări de hiperconformism, rigiditate, ineficiență etc.). Încă la începutul secolului, Th. Veblen observa că specializarea îngustă și compartimentarea organizațională conduc la ceea ce el a numit "incompetența calificată" (*Theory of Business Enterprise*, 1904). Capacitatea redusă de inovație și ajustare în raport cu cerințele unor noi situații a fost ulterior subliniată și de M. Crozier, pentru care **b.** constituie "o organizație ce nu își poate corecta comportamentul învățînd din propriile erori" (*Le phénomène bureaucratique*, 1964). Un lanț indestructibil de reglementări, rutină și ritualuri care mimează spontaneitatea relațiilor interpersonale — iată o imagine vehiculată de mulți critici ai **b.** Pentru R. K. Merton rigiditatea, ritualismul și apariția unor dificultăți în relațiile cu publicul sînt generate de presiunile interne spre conformarea strictă față de reglementările specifice organizării birocratice (*Bureaucratic Structure and Personality*, 1952). Un interes major a stîrnit problema dilatării organizațiilor. Pe măsură ce acestea devin tot mai mari, baza piramidei ierarhice se lărgește, nivelurile intermediare se multiplică, ceea ce duce la depășirea limitelor tolerabile ale unei funcționări eficiente. Dincolo de o anumită masă critică, formalizarea riguroasă a statusurilor, segmentarea și stratificarea lor minuțioasă, multiplicarea garanțiilor acordate diferitelor straturi și titularilor acestora fac nu numai indisponibile, dar extrem de dificile activitățile de coordonare și control. M. Crozier denumește "cerc vicios al **b.**" acest mecanism de control care devine din ce în ce mai greoi pe măsură ce se extinde, și tot mai puțin eficace pe măsură ce devine indispensabil. Nu a fost trecut cu vederea nici faptul că organizațiile birocratice sînt în general caracterizate printr-un nivel scăzut al implicării personale și al participării membrilor. Riscul pasivității ("retreatism" în terminologia lui Merton) și al refugiului în strategii de securitate personală este greu de contracarat. În sfîrșit, tabloul aprehensiunilor actuale asupra fenomenului birocratic nu ar fi complet dacă am trece cu vederea speranțele puse în perfecționarea acestui tip de organizare. În ultimă instanță, M. Crozier este de părere că, în ciuda temerilor formulate de numeroși "umaniști și profeți ai catastrofei", în viitor ne așteaptă mai degrabă promisiunea unei liberalizări crescînde a organizațiilor decît menținerea unei standardizări strivitoare. Cei mai optimiști întrevăd chiar posibilitatea ca procesul dezvoltării să impună necesitatea unui nou tip de **b.**, a cărei premiză fascinantă ar fi faptul că descentralizarea procesului de luare a deciziilor, încurajarea gîndirii și a soluțiilor creative, personalizarea relațiilor, destandardizarea procedurilor și reglementărilor etc. devin trăsături indispensabile structurilor organizaționale ce vor prevala în viitor (R. Townsend, *Up the Organisation*, 1970). *V. ad-hocrație, conducere, decizie, democrație, elite, legea lui Parkinson, organizație, stat.* **C.A.**

BISERICĂ **1.** Organizație religioasă care se autolegitimează și recunoaște principalele instituții ale societății; **2.** Construcție destinată

practicării ritualurilor religioase ca instituție socială, **b.** dispune, în mod obișnuit, de o structură birocratică și pretinde că include majoritatea membrilor unei societăți. În raport cu gradul de cuprindere pe care pretind că îl au, se deosebesc: **b.** universale **b.** și confesiuni. Cea mai cunoscută **b.** universală este cea *romano-catolică*. Baza principală a organizării sale este comunitatea credincioșilor, comunitatea credinței, a sacramentelor, fidelitatea față de evanghelie, adică față de gîndirea fondatorului, Isus Cristos. Continuitatea este asigurată prin succesiunea apostolică, adică prin episcopi, considerați succesorii primului episcop al Romei, apostolul Petru. Papa, ales pe viață, este șeful suprem al b. și dispune de puteri monarhice, acțiunile sale avînd caracter de infailibilitate, conform hotărîrii Conciliului Vatican I (1870). Papa este, în același timp, și un suveran temporal, șef al unui stat — Cetatea Vaticanului, ceea ce îi permite să stabilească legături diplomatice cu alte state prin ambasadori pontificali (nunții apostolici). Conducerea administrativă centrală este asigurată de curie formată din 11 congregații cardinalice, 3 tribunale pontificale, oficiile curiei și comisiile pontificale. Legătura dintre papă și comunitatea credincioșilor (dioceză) este făcută de episcopi reuniți în jurul papei în conciliul ecumenic (care se reunește foarte rar; de 18 ori de la fundarea **b.**). Comunitatea de bază este parohia, subdiviziune geografică a diocezei. Separat de această organizare geografică, funcționează ordinele și congregațiile religioase care au ierarhie și legi proprii și depind direct de papă. **B.** orientale *ortodoxe* au rezultat din schisma bizantină (anul 1054) și acționează, în principal în Europa Orientală și în Orientul Apropiat **B.** ortodoxe sînt autocefale (autonome) comunitatea lor fiind asigurată mai curînd prin liturghie decît prin organizare. La fel ca **B.** Romană, **b.** ortodoxe sînt ierarhizate, funcționează pe principiul succesiunii apostolice, dar toți episcopii au aceeași putere. În vîrful ierarhiei eclezlastice se află patriarhul căruia i se subordonează episcopii și mitropoliții. **B.** ortodoxe acordă o mare importanță structurii sinodale (reunirea tuturor episcopilor). Ele se bazează pe rolul și valoarea eclesială a comunității credincioșilor și pe autoritatea prestigioasă a călugărilor asceți și dăruiți contemplației. Liturghia se desfășoară ca un "mister" rezervat inițiaților, legătura dintre celebranți (păstrătorii tainelor) și credincioși fiind realizată de diacon care conduce rugăciunile și atrage atenția asupra momentelor hotărîtoare ale liturghiei. **B.** ortodoxă este organizată teritorial în patriarhii, mitropolii, arhiepiscopii, protoerii și parohii (comunități ale credincioșilor). Separat de această organizare teritorială, ființează mănăstiriie și schiturile (colectivități monastice de dimensiuni mici subordonate mănăstirilor). În **b.** ortodoxe nu există ordine și congregații religioase. **B.** și confesiunile *protestante*, rezultate din divizarea **B.** Romano-Catolice, au structuri ecleziastice care depind de sistemul politic în care sînt integrate. Sub acest aspect, pot fi deosebite: *a.* structuri de tip episcopal, cu organizare de tip ierarhic (**B.** Anglicană, **b.** episcopale lutheriene și metodiste, formate prin dizidență de la anglicanism.; *b.* structuri de tip prezbiterian sinodal, de inspirație principal calvinistă, cu o organizare formată dintr-o ierarhie de adunări și de consilii, bazate pe parohie ca unitate fundamentală. Aceasta este administrată de un consiliu presbiterial care își alege pastorul, care este președinte de drept al consiliului. Pe aceleași principii, la nivel regional și național, se aleg consistoriile, alcătuite din laici și din pastori. Este un sistem democratic antiepiscopal; *c.* structuri de tip congregaționalist, orientate de un individualism accentuat, care recunosc doar congregația locală ca singură realitate a **b.** (Alianța reformată și **B.** baptistă, care fac parte din acest tip, sînt tot dizidențe

ale anglicanismului). Dintre **b.** şi confesiunile protestante, extinderea cea mai mare o au anglicanismul, lutheranismul, calvinismul, metodismul şi baptismul. **B.** *anglicană* este condusă de o singură ierarhie care are şi o valoare dogmatică. Laicii exercită o putere, dar nu doctrinală, prin adunarea anuală a **b.** la nivel naţional şi conferinţa diocezană la nivel local. Deciziile ierarhiei religioase trebuie să fie confirmate de parlament şi ratificate de suveran, în calitate de şef suprem al **b.** Anglicanismul este răspîndit în Anglia şi în unele ţări din Commonwealth. **B.** *episcopale lutheriene* şi *metodiste* au o ierarhie episcopală dubiată de o organizare sinodală la care participă şi laicii. Lutheranismul este răspîndit în Germania, în ţările scandinave (unde este religie oficială), în ţările baltice, Elveţia şi, cîte puţin, în toată lumea. Metodismul este răspîndit în principal în S.U.A., Canada şi, într-o măsură mai mică, în Marea Britanie şi în ţările din Europa Centrală. El dispune de misiuni importante în Asia şi Africa. **B.** *baptistă* se caracterizează prin voluntarism (credinciosul îşi alege biserica; apartenenţa la o congregaţie locală este permanent revizuită; separarea de puterea politică — statul nu trebuie să intervină cu organizarea şi funcţionarea instituţiilor religioase), pietism (legătura dintre credincios şi Dumnezeu se face direct, fără intermediari), evanghelism şi sectarism (atitudine rezervată faţă de ecumenism şi de B. Romano-Catolică). Baptismul este răspîndit în principal în S.U.A. şi într-o măsură mai mică în ţările europene. *V. culte, denominări, religie, secte.* **I.Mih.**

BOIERIE concept fundamental al teoriei "echilibrului între antiteze" elaborată de I. H. Rădulescu (1802-1872), desemnînd tipuri umane în raport cu valori morale ca: onestitate, cumpătare, inteligenţă, devotament faţă de patrie. **B.** este concepută de I. H. Rădulescu ca o instituţie democratică, cuprinzînd toate funcţiunile sociale (civile, judecătoreşti, ale instrucţiei publice, militare) deschisă tuturor fiilor patriei, inclusiv străinilor, care corespund criteriilor morale. Boierii sînt aristocraţia de merit, adevăraţii eroi ai patriei, ce aduc "servicii meritoase ţării"; ei se selectează prin merite sociale şi militare în funcţiile de guvernare, nu prin naştere frumoasă. Spre deosebire de ciocoi, boierii armonizează cunoştinţele cu comunicarea, posedînd "spiritul de asociaţiune". Asociat cu **b.** este termenul de *boieribili*, care desemnează celelalte categorii sociale, inclusiv ţăranii, care pot deveni boieri prin muncă cinstită, cumpătare, devoţiune nemărginită faţă de ţară. Boierii şi boieribilii sînt elitele creatoare din punct de vedere istoric, elitele de valoare care au originea în toate clasele societăţii. Boierii şi boieribilii se definesc prin antiteză cu ciocoii şi ciocoismul (I. H. Rădulescu, *Echilibru între antithese* sau *Spiritul şi Materia*, 1859-1869) *V. ciocoism.* **M.L.**

BRAINSTORMING (engl. *brain*, "creier", *storm*, "a asalta"), metodă de stimulare a creativităţii de grup, propusă de Alex Osborn în 1939. **B.** se bazează pe interacţiunea modurilor de gîndire şi "shifting"-urilor mai multor persoane reunite în vederea producerii unor idei noi. Fiecare persoană are un coeficient de fixitate a gîndirii şi anumite particularităţi ale operaţiei de trecere a gîndirii de la un mod la altul (*to shift*). Aplicarea b. presupune: *a.* stabilirea temei (a problemei ce se cere soluţionată); *b.* alegerea persoanelor care să participe la şedinţa de "asalt cerebral". În număr de 5 pînă la 12, participanţii trebuie să aibă acelaşi nivel ierarhic în instituţiile din care fac parte şi să fie de profesiuni diferite; *c.* stabilirea locului pentru desfăşurarea şedinţei, urmărindu-se ca participanţii să se poată privi faţă în faţă şi să se asigure confortul psihic necesar comunicării interpersonale; *d.* convocarea participanţilor printr-o invitaţie

scrisă, adresată cu cîteva zile înaintea datei fixate pentru şedinţa de **b.** Odată cu invitaţia de participare se prezintă şi un îndrumător pentru desfăşurarea şedinţelor de **b.**, precum şi unul sau două exemple concrete referitoare la felul în care au decurs alte şedinţe de **b.**; *e.* desfăşurarea propriu-zisă a şedinţelor de **b.**, în care într-o atmosferă permisivă se urmăreşte emiterea unui număr cît mai mare de idei, fără a fi evaluate. Conducătorul şedinţeide **b.** are rol de moderator: animă discuţia, sintetizează informaţiile, ajută depăşirea dificultăţilor de comunicare, păstrează climatul permisiv, interzicînd participanţilor să critice ideile emise de alţii, oricît de neobişnuite ar fi ele; *f.* selectarea ideilor noi. În faza ultimă a şedinţelor de **b.**, conducătorul, singur sau împreună cu un colectiv restrîns, clasifică ideile emise, de regulă, în trei categorii: idei imediat realizabile, idei care impun o pregătire prealabilă pentru a fi transpuse în practică şi idei nerealizabile, contrare gîndirii ştiinţifice sau ineficiente din punct de vedere al practicii. *V. climat psiho-social, comunicare.* **S.C.**

BUGET 1. *În sens general*, cantitate disponibilă de resurse (bani, timp etc.) şi modul de cheltuire a acestora. **2.** *În sens restrîns*, raportul balanţier dintre veniturile şi cheltuielile unei unităţi economico-sociale pe o anumită perioadă de timp. **B.** se referă în principiu la orice resurse limitate. El se foloseşte însă îndeosebi în domeniul financiar, evidenţiind nu doar simplul raport dintre venituri şi cheltuieli băneşti (deficit şi excedent bugetar), ci şi structura, de regulă cronologică, pe surse de venituri şi destinaţia cheltuielilor. Cu ajutorul calculelor bugetare nu numai că se constată o anumită situaţie trecută sau prezentă, ci se şi estimează, prognozează şi planifică, la modul operaţional-concret, stări economico-sociale viitoare. **B.** se poate calcula la nivel de unităţi teritorial-administrative (stat, judeţ, municipiu, oraş, comună), la nivelul unor organizaţii şi instituţii economico-sociale naţionale (întreprinderi, unităţi sociale şi culturale etc.), sau internaţionale (organizaţii interstatale, asociaţii etc.), la nivelul familial sau personal. Mai importante, prin implicaţiile lor sociale, sînt următoarele tipuri de **b.**: **b.** *de stat*: balanţa veniturilor şi cheltuielilor la nivel statal pe o perioadă de timp, de obicei un an. În acest sens, **b.** înseamnă deopotrivă calculul veniturilor şi cheltuielilor efectuate precum şi planurile detaliate privind veniturile şi destinaţiile viitoare, constituind şi un instrument legislativ de control pentru segmentele statale subordonate. **B.** *de familie*, reprezintă sistemul de evidenţă a veniturilor şi cheltuielilor băneşti, pe surse şi destinaţii, la nivel de grup familial, pe un interval de timp (săptămînă, o lună, un an). **B.** de familie este un instrument statistico-financiar util la nivel macrosocial, în sensul că dacă se alege un eşantion de familii reprezentativ pentru un context social (un grup de ţări, o ţară, o clasă socială etc.), datele ce privesc **b.** lor băneşti pot servi în analiza nivelului de trai, a condiţiilor de muncă şi viaţă, a structurii şi orientării consumurilor lor şi, pe această bază, este posibilă stabilirea concretă a profilurilor şi cantităţilor bunurilor de consum şi a eventualelor acţiuni în vederea influenţării stilurilor de viaţă şi a creşterii calităţiivieţii. **B.** de familie este un instrument esenţial în analizele de sociologia familiei. În acest caz, se determină o serie de corelaţii între **b.** ca factor important în viaţa şi dinamica familiei, şi alte aspecte, cum sînt: planificarea familială, numărul de copii, creşterea şi educarea copiilor, climatul moral-afectiv din familie, divorţialitate etc. **B.** *de timp* reprezintă distribuţia pe diferite genuri de activitate a timpului de care dispune o colectivitate sau un individ. Spre deosebire de **b.** *financiar*, cînd e vorba de timp, "veniturile" sînt mult mai limitate şi slandardizate, timpul

total flind, fizic, același (24 ore, o săptămînă, un an). Acest timp poate însă să fie cheltuit în mod diferit, cu mai mare sau mai mică eficiență pentru societate și/sau individ. "Radiografierea" unei zile, a unei săptămîni sau a unui an a grupurilor și comunităților se bazează pe construirea statistică a unei unități de timp tipice pentru grupul sau comunitatea respectivă. Aceasta este o sarcină importantă pentru cercetarea sociologică concretă, dar nu ușor de realizat. **B.** *de timp* este o noțiune relevantă în sociologie pentru că ne oferă informații pertinente — directe și indirecte — în legătură cu stilurile de viață, calitatea muncii și vieții, socializarea copiilor, preocupările și aspirațiile cultural-intelectuale. *V. calitatea vieții, familie, resurse, timp liber.* **P.I.**

BUN ceea ce este destinat satisfacerii nevoilor indivlduale sau colective, avînd în consecință o valoare și uneori un preț economic. Se disting mai multe tipuri de **b.** *a.* În drept, tot ceea ce face obiectul unui drept sau al unei obligații: **b.** mobile sau Imobile, corporale sau necorporale. *b.* În economie, **b.** trebuie să satisfacă o nevoie și să fie disponibil în cantități limitate. **B.** economice pot fi obiecte sau servicii. Serviciile sînt **b.** consumate în momentul producerii lor. Mărfurile sînt **b.** economice intrate în circuitul pieței. După destinație, **b.** economice sînt: **b.** de consum și **b.** de producție (intermediare sau indirecte); **b.** de folosință îndelungată sau **b.** care se consumă într-un singur ciclu. *c.* **B.** *cultural* este rezultatul unei activități creatoare cu putere de semnificație într-un spațiu cultural dat; nu are o valoare economică determinabilă, dar uneori poate avea un preț exprimat monetar. *d.* **B.** *social:* obiect aflat în proprietate publică sau oblect creat și utilizat în mod colectiv. *e.* **B.** *simbolic* — termen folosit de P. Bourdieu pentru a desemna unitatea de capital simbolic. *V. capital, simbol, valoare.* **A.T.**

C

CALITATEA VIEȚII semnificația pentru om a vieții sale, rezultat al evaluării globale, din punctul de vedere al persoanei umane, a propriei vieți. **C.v.** este un concept evaluativ, fiind rezultanta raportării condițiilor de viață și a activităților care compun viața umană, la necesitățile, valorile, aspirațiile umane. Se referă atît la evaluarea globală a vieții (cît de bună, satisfăcătoare este viața pe care diferitele persoane, grupuri sociale, colectivități o duc), cît și la evaluarea diferitelor condiții sau sfere ale vieții: **c.** mediul ambiant, **c.** umană a muncii (*c.* vieții de muncă), **c.** relațiilor interpersonale, **c.** vieții de familie. **C.v.** reprezintă o reluare, dar dintr-o altă perspectivă, a conceptului de *fericire.* Dacă fericirea se referă la starea subiectivă rezultată din trăirea propriei vieți, **c.v.** se referă atît la condițiile obiective în care viața umană se constituie, cît și la modul subiectiv în care fiecare își evaluează propria sa viață — stare de satisfacție, fericire, împlinire. Dacă fericirea era asociată cu o perspectivă predominant etică — ce strategii trebuie să adopte individul pentru a maximiza fericirea sa —, **c.v.** este asociată mai mult cu o perspectivă sociologico-politică. Interesul cade în primul rînd pe determinarea factorilor obiectivi care sînt responsabili de variația **c.v.**, și a strategiilor social-politice de acțiune în vederea sporirii acesteia. ◆ Tematica **c.v.** s-a dezvoltat rapid în anii '60, ca o reacție la criza abundenței în țările dezvoltate. Pe de o parte, anii '60 au conștientizat efectele devastatoare ale creșterii economice asupra mediului. Pe de altă parte, s-a conturat estimarea că prosperitatea economică nu asigură automat, prin ea însăși, și prosperitatea umană. Presupoziția conform căreia creșterea economică duce prin ea însăși direct și neproblematic la o creștere a bunăstării colective este supusă la multiple critici. În societățile dezvoltate se simte tot mai mult nevoia unui corector al creșterii economice, tematica **c.v.** îndeplinind o asemenea funcție. În România anilor '70-'80 problematica **c.v.** a devenit populară ca o formă mascată de critică a performanțelor umane scăzute ale sistemului socialist și ca o încercare de a presa asupra acestuia de a lua în considerare cît mai mult nevoile și aspirațiile populației. Se pot desprinde trei mari funcții ale tematicii **c.v.**: *a.* definirea mai operațională a obiectivelor dezvoltării social economice; *b.* feedback al activității social-economice: eficiența ultimă, umană a acesteia este dată de efectul el asupra **c.v.** și *c.* instrument de evaluare operațională a progresului social: putem vorbi despre un

progres efectiv doar în măsura în care s-a înregistrat o creștere a **c.v.** ◆ În sociologie, tematica **c.v.** joacă un rol important, dezvăluind o nouă ipostază a omului în cadrul sistemelor sociale: nu numai ca membru al sistemelor sociale, integrat, modelat și controlat de logica acestora (viziunea holistă), dar și ca obiectiv ultim al tuturor activităților sociale. ◆ Dezvoltarea cea mai spectaculoasă a tematicii **c.v.** s-a produs în sfera *indicatorilor* de **c.v.** În ultimele decenii există intense cercetări în acest domeniu, desfășurate în două direcții: *a.* analiza indicatorilor social-economici existenți în ceea ce privește semnificația și deci și utilizabilitatea lor pentru analiza **c.v.** *b.* dezvoltarea unor indicatori specifici ai **c.v.** Dificultatea principală a constituirii acestor indicatori stă în structura lor complexă. Un indicator de **c.v.** reprezintă rezultatul combinării unui *indicator de stare* (starea mediului ambiant, a relațiilor interpersonale, a tipurilor de muncă oferite etc.) și a unui *indicator al criteriului de evaluare* (al necesităților, aspirațiilor umane). Punctul cel mai dificil îl constituie tocmai determinarea acestei din urmă componente. **C.v.** implică o teorie asupra naturii umane, a sistemului de necesități umane, a factorilor care guvernează dinamica acestora. În practica cercetării sînt folosite următoarele tipuri de indicatori ai calității vieții: *indicatori ai stării* diferitelor componente ale vieții umane (indicatori al mediului natural, ai condițiilor de locuință, de muncă, de educație etc.); *indicatori ai necesităților/aspirațiilor* — ce tipuri de muncă doresc oamenii, ce tipuri de locuință etc.; *indicatori complecși* rezultați din raportarea stării la necesități; *indicatori ai* **c.** *percepute* **a v.** — determinarea modului în care membrii unei colectivități evaluează ei înșiși calitatea diferitelor componente ale vieții lor; *indicatori de satisfacție cu viața* — gradul estimat de satisfacție cu viața, ca indice sintetic al efectului subiectiv al **c.v.**; în fine, *indicatori ai unor simptome critice ale* **c.v.**: indicatori de sinucideri, boli mentale, optimism/pesimism, alienare. O altă direcție de cercetări se referă la căile prin care se poate realiza creșterea **c.v.** Două direcții distincte se pot desprinde: *a.* perfecționarea condițiilor obiective de viață în perspectiva necesităților umane și *b.* perfecționarea stilurilor și modurilor de viață, fapt de natură a maximiza calitatea vieții în condițiile existente la un moment dat. *V. holism, indicatori sociali, mod de viață, stil de viață.* **C.Z.**

CAPITAL (lat. *caput*, "cap") — **1. C.** *financiar* — sumă de bani care aduce un profit. **2. C.** *tehnic* — ansamblul mijloacelor materiale de producție de care dispune o societate sau o întreprindere. **3. C.** *nominal* — ansamblul mijloacelor financiare de care dispune o societate pe acțiuni la începutul activității, provenind din aportul acționarilor. **4. C.** *juridic* — drept la un venit fără muncă decurgînd din posesia unor obligații, acțiuni sau alte înscrisuri. **5. C.** *informațional* — ansamblu de date și surse de informație de care dispune o persoană, grup sau organizație. **6. C.** *cultural* — ansamblul bunurilor culturale, inclusiv a mijloacelor de producere a bunurilor științifice, intelectuale și artistice și a mijloacelor de circulație a acestora. **C.** *cultural* este direct legat de: *a.* un sistem de legitimare culturală; *b.* un sistem de conservare și punere în valoare a bunurilor culturale. **7. C.** *simbiloc* — termen folosit de P. Bourdieu pentru a desemna prestigiul și sursele de prestigiu de care dispune o persoană. **8.** În teoria economică marxistă **c.** nu este numai obiectual, ci și o relație de producție care se bazează pe prelevarea pe căi economice a plusvalorii și însușirea ei în mod privat de către proprietarul mijloacelor de producție, în condițiile separării producătorului direct de acestea. *V. bun, capitalism, economie, informație, prestigiu, tehnologie.* **A.T.**

CAPITALISM sistem economic modern, caracterizat prin: *a.* proprietatea privată asupra mijloacelor de producție; *b.* generalizarea producției (industriale) de mărfuri și reglementarea acesteia de către mecanismele pieței; *c.* organizarea rațională a producției în vederea obținerii unui profit (din care o parte este, de regulă, destinat reinvestirii). Termenul a fost larg popularizat în scrierile gînditorilor socialiști. Prin **c.** L. Blanc înțelege "însușirea capitalului de către unii în detrimentul altora" (*L'Organisation du travail*, 1839). P.-J. Proudhon formulează una dintre cele mai clare definiții socialiste ale timpului său: "Regim economic și social în care capitalurile, sursă de venituri, nu aparțin în general celor care le fac să acționeze prin propria lor muncă" (*Qu'est-ce que la propriété*, 1840-1841). Sub denumirea de **c.** socialiștii criticau sistemul economic în care mijloacele de producție sînt în majoritate deținute de persoane private, care obțin profit de pe urma utilizării unei munci plătite sub valoarea sa. Cei care nu împărtășeau acest punct de vedere au respins adesea termenul de **c.** pentru un sistem în care produsul era împărțit, după părerea lor, între factorii de producție în funcție de productivitatea lor marginală. Aceasta implică legimitatea proprietății private asupra mijloacelor de producție ca sursă de profit, ceea ce socialiștii negau, considerînd că numai munca este producătoare de valoare. În consecință, aceștia cereau fie ca muncii să i se plătească adevărata ei valoare, fie ca mijloacele de producție să treacă în proprietatea colectivă a producătorilor, iar rezultatele muncii să fie redistribuite pe criteriul justiției sociale. ◆ Problema începuturilor **c.** este dificilă și controversată: pe de o parte, anumite componente ale acestuia pot fi regăsite cu mult înaintea epocii moderne — de pildă în antichitate sau spre sfîrșitul Evului Mediu — iar pe de altă parte sistemul **c.** a cunoscut o gestație îndelungată, mecanismele sale influențînd vizibil funcționarea unor zone geografice și sociale înainte ca ele să se articuleze într-un sistem coerent și dominant în societățile respective. H. Perenne a arătat că trăsături esențiale ale **c.**, precum întreprinderile industriale, sistemul de credit, profiturile comerciale, speculațiile financiare ș.a. apar încă din sec. XII-lea (*Stages in the Social History of Capitalism*, 1914). Ideea este reluată de J. Meyer, care subliniază rolul Italiei urbane și calolice în cristalizarea **c.** european între secolele XII-XV, analizînd totodată eșecul tentativelor **c.** comercial chinez (sec. al XIV-lea) și arab (sec. al XVI-lea). (*Les capitalismes*, 1981). Preluînd unele idei ale lui J. Michelet și J. Burckhard, H. Hauser a pledat pentru plasarea frontierei **c.** în sec. al XVI-lea (*Les débuts du capitalisme*, 1931). K. Marx, M. Weber, W. Sombart, H. See ș.a. au admis, și ei, că elemente ale **c.** apar în multe societăți istorice. Totuși, concluzia lor a fost aceea că numai în Europa atlantică, posterioară revoluției industriale, ele se articulează într-un sistem coerent și stabil la nivel societal. Marx a definit **c.** ca un sistem social-economic istoricește determinat, bazat pe marea producție de fabrică în condițiile proprietății private asupra mijloacelor de producție (*Capitalul*, vol. I, 1867). Un asemenea sistem este confruntat cu două tipuri de contradicții: *a.* la nivelul modului de producție, dezvoltarea forțelor productive și caracterul lor social tot mai pronunțat intră în contradicție cu structura relațiilor de producție bazată pe apropriera privată a proprietății și a rezultatelor producției; *b.* la nivelul relațiilor de producție, contradicția dintre proletariat și burghezie. Întemeiat pe separarea muncii de capital, **c.** nu se poate dezvolta decît însoțit de un antagonism permanent între aceste clase sociale. Proletariatul, în continuă creștere datorită tendinței inerente modului de producție capitalist spre polarizarea și simplificarea structurilor sociale, este singurul în măsură să

rezolve contradicția dintre caracterul social al producției și proprietatea privată prin desființarea acesteia și construirea, pe cale revoluționară, a unei noi societăți bazată pe controlul social al mijloacelor de producție și pe munca asociată (societatea comunistă). Fundamentele filozofice ale concepției lui Marx se regăsesc în dialectica hegeliană, pe care el o transpune în procesul istoric. Astfel, principalele categorii marxiste devin sisteme de relații social-economice concret istorice, care se supun cu necesitate dialecticii negării negației: **c.**, proprietatea, diviziunea muncii, statul, clasele sociale etc. Spre deosebire de Marx, interesat în primul rînd de instalarea relațiilor sociale și a structurilor tehnico-economice obiective ale **c.**, M. Weber a fost preocupat de geneza etosului și a tipului comportamental care au impulsionat manifestările agentului economic capitalist. *Etica protestantă și spiritul capitalismului* (1904-1905) a asociat extinderea protestantismului în Europa occidentală (Anglia, Țările de Jos) cu apariția unui comportament capitalist bazat pe activitate susținută, calcul, etici protestante. Acest comportament antreprenorial, care favorizează limitarea consumului și economia în vederea maximizării profitului și a reinvestirii sale pentru lărgirea activității, a constituit trăsătura distinctivă a tipului uman prin intermediul căruia au fost introduse și promovate structurile caracteristice **c.** industrial. Într-un mod asemănător, W. Sombart a pus accent pe spiritul care a inspirat întreaga epocă a **c.**, unul născut din combinarea aventurii și îndrăznelii cu raționalitatea și calculul riguros (*Der Moderne Kapitalismus*, 1924). Istoria **c.** a cunoscut mai multe etape distincte. În genere, se consideră că intervalul dintre începuturile erei **c.** (secolul al XVI-lea) și declanșarea revoluției industriale în ultimele decenii ale sec. al XVIII-lea constituie etapa **c.** *comercial* (preindustrial sau manufacturier). Marx tratează această epocă sub denumirea de "acumulare primitivă a capitalului". Esența transformărilor economico-sociale din această perioadă este, după părerea sa, "procesul istoric de separare a producătorilor de mijloacele lor de producție... exproprierea pămînturilor producătorilor agricoli..." El analizează și ceilalți factori implicați în gestația **c.** industrial: rolul capitalului comercial și cămătăresc, sistemul colonial, exploatarea zăcămintelor de metale prețioase din America, jefuirea Indiilor Orientale, sistemul datoriei publice, sistemul internațional de credit, apariția politicilor protecționiste etc. (*Capitalul*, vol. I, 1867). Pentru F. Braudel, în această perioadă procesul capitalist nu s-a putut dezvolta decît acolo unde anumite condiții economice și sociale i-au deschis sau, cel puțin, i-au înlesnit drumul. Istoricul francez menționează trei dintre condițiile absolut necesare după părerea sa: *a.* o economie de piață viguroasă și pe cale de progres; *b.* longevitatea spițelor de neam și acumularea capitalului în interiorul acestora: "este nevoie ca moștenirile să se transmită, ca patrimoniile să crească, ca alianțele fructuoase să se încheie în voie; ca societatea să se împartă în grupuri, unele dominatoare sau potențial dominatoare, care să aibă trepte și să îngăduie, chiar dacă nu ușor, ascensiunea socială"; *c.* apariția pieței mondiale și practicarea comerțului la distanță, care permite "trecerea obligatorie la un plan superior al profitului" (*Les jeux de l'échange*, 1979). Etapa **c.** *industrial clasic* (concurențial) este caracteristică secolului al XIX-lea. Agentul economic tipic este antreprenorul, proprietar total sau parțial al întreprinderii, care dirijează desfășurarea producției și își asumă deopotrivă riscurile și beneficiile activității economice. Marea producție de fabrică se extinde și devine dominantă. Ceea ce asigură adaptarea producției la nevoile societății este "mîna invizibilă" a pieței. Rolul statului este secundar și limitat la îndepărtarea obstacole-

lor care aparîn funcţionarea neîngrădită a sistemului (statul "paznic de noapte"). Are loc un proces accelerat de concentrare a capitalului, al cărui produs tipic sînt marii "baroni ai industriei". Următoarea etapă, amorsată spre sfîrşitul sec. al XIX-lea, este **c.** *financiar*. Controlul producţiei trece tot mai mult în mîinile băncilor şi al investitorilor, care nu au nici o legătură cu managementul curent al întreprinderilor industriale, dar a căror putere financiară devine dominantă în raport cu acestea. Au loc mari prefaceri în structura capitalului şi a sistemului industrial. Expresie a gradului sporit de socializare a producţiei, marea corporaţie produce o restructurare fundamentală în organizarea proceselor de producţie şi de muncă, ca urmare a interesului permanent pentru aplicarea unor metode noi şi perfecţionate de raţionalizare a acestora. Se obţine o creştere spectaculoasă a productivităţii muncii, în condiţiile trecerii la producţia standardizată de masă. Adîncirea socializării producţiei, nevoia atragerii de capital şi dinamica acestuia au ca efect o anumită socializare a proprietăţii, care este afectată de un proces de depersonalizare (societăţile pe acţiuni) precum şi o mai mare socializare a deciziilor prin separarea considerabilă a capitalului-proprietate ("capitaliştii fără funcţii") de capitalul-funcţie ("capitaliştii fără capital"). Modificările survenite în procesele de decizie şi gestiune directă a mijloacelor de producţie, schimbările din cadrul structurilor sociale prin creşterea ponderii şi importanţei claselor de mijloc au fost interpretate ca o veritabilă "revoluţie managerială", în urma căreia clasa capitaliştilor a cedat puterea reală în favoarea noilor categorii manageriale (J. Burnham, *The Managerial Revolution*, 1941; J.K. Galbraith, *The New Industrial State*, 1967 ş.a.). Creşterea extraordinară a categoriilor de lucrători salariaţi (între 75% şi 90% din populaţia activă) a făcut să se vorbească de transformarea societăţii capitaliste într-o "societate de salariaţi", dominată de marile organizaţii puternic birocratizate şi ierarhizate. ◆ Referitor la schimbările structurale ale **c.**, în această etapă, linia de gîndire marxistă a înregistrat două momente importante. Primul este dezbaterea de la începutul secolului asupra imperialismului (Lenin, R. Luxemburg, R. Hilferding, N. Buharin). În terminologia marxistă, **c.** *monopolist* (sau imperialismul) este descris de Lenin ca un "**c.** ajuns la stadiul de dezvoltare în care s-a statornicit dominaţia monopolurilor şi a capitalului financiar, a căpătat o importanţă deosebit de mare exportul de capital, a început împărţirea lumii între trusturile internaţionale şi a luat sfîrşit împărţirea întregului teritoriu al globului între cele mai mari ţări capitaliste" (*Imperialismul, stadiul cel mai dezvoltat al capitalismului*, 1917). Fenomenul imperialist nu este specific numai **c.** El capătă însă o bază economică adecvată abia cu instaurarea dominaţiei monopolurilor în ţările capitaliste dezvoltate, ceea ce face ca relaţiile de dominaţie şi exploatare a altor popoare să se transforme în componente ale sistemului de operaţii desfăşurate de capitalul financiar la scară mondială. Cel de-al doilea moment important în dezbaterea marxistă asupra evoluţiei **c.** au fost discuţiile din anii '60 şi '70 în legătură cu problematica subdezvoltării (S. Amin, P. Baran, A.G. Frank, Im. Wallerste.in, P.P. Rey, A. Arrighi, A. Emmanuel ş.a.). Noutatea teoretică a gîndirii neomarxiste a constat în plasarea discuţiei la nivelul sistemului mondial capitalist, în interiorul căruia diferitele arii geografice sau state naţionale constituie părţi componente. În această perspectivă, **c.** apare ca un mod de producţie orientat spre maximizarea profitului în cadrul unui sistem mondial, în care anumite regiuni ("metropolă", "centrul" dezvoltat) exploatează "sateliţii" săi subdezvoltaţi ("periferia") prin infiltrarea capitalului trans-

național, generînd structuri economice și sociale "dependente", monopol financiar și tehnologic, schimburi inegale etc. ca mecanisme de drenare a surplusului economic. Procesul de acumulare care operează la nivel mondial are, în primul rînd, caracterul unui transfer de resurse spre "centru", motiv pentru care la "periferie" sînt blocate sau întîrziate progresele calitative în structurile și metodele de producție. Dezvoltarea anumitor regiuni și subdezvoltarea altora sînt consecințe necesare și interdependente ale funcționării sistemului mondial capitalist. Una dintre numeroasele critici aduse acestei analize a fost aceea că relația "centru-periferie" instituie o structură durabilă și de nedepășit, în care apariție "noilor state industrializate" rămîne un fenomen dificil de explicat. În fine, tot în terminologia marxistă regăsim conceptul de **c.** *monopolist de stat*, ca o nouă fază a **c.** monopolist, inaugurată de schimbările intervenite pentru a face față efectelor distrugătoare ale marii crize din anii 1929-1933, care au putut fi atenuate prin asumarea de către autoritățile guvernamentale a unor funcții social- economice sporite (politici de tip "new-deal"). Simultan cu ascensiunea impetuoasă a firmelor transnaționale în perioada postbelică, statul controlează o parte importantă a capacităților productive, a resurselor materiale și a sectoarelor de cercetare, influențează politica de investiții, creditul, sistemul de prețuri (mai ales cele agricole), își asumă importante funcții de redistribuire a veniturilor și de protecție socială. În condițiile boom-ului economic prelungit de după cel de-al doilea război mondial au fost puse în circulație noi concepte în încercarea de a surprinde particularitățile actuale ale sistemului: **c.** *bunăstării*, **c.** *postindustrial*, *neocapitalismul* ș.a. Eșecul "socialismului real" și prăbușirea regimurilor comuniste din Europa de Est la sfîrșitul anilor '80 nu vor întîrzia să suscite noi tentative de interpretare teoretică, mai mult sau mai puțin globale, ale evoluției societății. În orice caz, variantele mai vechi (Hegel, Marx) sau mai noi (Fukuyama) ale "sfîrșitului istoriei" nu vor putea reprezenta nimic mai mult decît construcții teoretice grăbite, datate și grevate de un universalism utopic fără acoperire. Evoluția istorică rămîne deschisă, așa cum a fost dintotdeauna. *V. capital, comunism, feudalism, marxism, regim politic, stat.* **C.A.**

CARACTER NAȚIONAL concept întrebuințat în psihologia socială, în etnopsihologie, dar mai ales în antropologia culturală, anume în zona de orientare psihologistă din cadrul acestei discipline. Conceptul **c.n.** este o reducție fenomenologică, rezultatul încercării de a defini personalitatea unui popor sau a unui grup uman prin una sau cîteva trăsături de caracter socotite esențiale. Justificarea acestui concept rezidă însă orice îndoială; indivizii umani care trăiesc laolaltă în cadrul aceluiași grup social și în sînul aceluiași mediu natural împărtășesc în comun același cod de comportament, care este cultura lor; cultura le modelează, la rîndul el, caracterul și personalitatea; este firesc, atunci, ca traiul în comun să determine la indivizii ce compun un grup (sau un sistem) social o similitudine de trăsături mentale, sau, în general vorbind, de regularități psihologice; această comunitate de trăsături transcende diferențierea grupului respectiv în categorii sau clase sociale. În măsura în care atît cultura cît și personalitatea se exprimă prin comportament, diagnoza la adresa unei culturi se răsfrînge asupra personalității purtătorilor ei și invers (Anthony F.C. Wallace: *Culture and Personality*, 1961). Aplicarea conceptului de **c.n.** la grupurile umane care n-au atins stadiul ori dimensiunea de națiune (cazul unei populații tribale sau al uneia circumscrise unui sat) pare iro-

proprie. Tipul de fenomene aici vizate e însă același și el reclamă un concept mai cuprinzător, care a și fost introdus sub denumirea "personalitate de bază" (Abram Kardiner: *Individual and His Society*, 1939). **C.n.** a continuat, totuși, să dubleze "personalitatea de bază", fiind utilizat cu precădere cînd în joc se află caracterizarea unui întreg popor. Sursele metodologice ale cercetărilor concrete asupra **c.n.** provin din cîteva specializări ale psihologiei: psihologia gestaltistă, psihanaliza și cercetarea psihoculturală a creșterii copiilor. Din gestaltism s-a preluat ideea articulării unor fapte de comportament într-o structură (*Gestalt, pattern*); de altfel, apariția în 1934 a lucrării configuraționaliste *Patterns of Culture* (Ruth Benedict) a fost înregistrată ca un moment de reper în ceea ce privește începuturile studiilor pe tema **c.n.**. Din psihanaliză, utile s-au dovedit îngemănatele concepte numite "instituții primare" și "instituții secundare". În continuitate cu sugestiile psihanalitice se situează urmărirea practicilor de creștere și educare a copiilor; în procesul de enculturație, copiilor li se transmit normele morale și de comportament general în mod direct și în expresie cît mai clară, mai inteligibilă. De aceea, practicile de creștere a copiilor pot fi utilizate ca o cheie pentru înțelegerea valorilor unei societăți, după cum pot fi de asemenea utilizate ca un mijloc esențial în studierea formării caracterului (Margaret Mead, art. *National Character*, 1953). Din arsenalul metodelor de cercetare a **c.n.** nu au lipsit testele proiective (Rohrschach, T.A.T. etc.) și chestionarele de orientări valorice. Toate aceste metode invită la o abordare *in vivo*, directă a **c.n.** Ele au fost completate adesea cu abordarea indirectă, constînd în analiza unor documente, filme, producții literare, creații artistice în general; este ceea ce s-a numit metoda "cercetării de la distanță" (Margaret Mead and Rhoda Metraux, eds.: *The Study of Culture at a Distance*, 1953). O lucrare clasică după această metodă a realizat Ruth Benedict asupra spiritualității japoneze: *Crizantema și spada* (*The Chrysanthemum and the Sword: Patterns of Japanese Culture*, 1946). ◆ În România, în absența unor cercetări cu instrumentele științelor pozitive, abordarea **c.n.** al românilor s-a întreprins în spiritul filosofiei, însă cu un obiect de cercetare fixat în alți termeni: "profilul spiritual al poporului român", "specificul național", "firea românească" ș.a. Acești termeni nu suplinesc însă întotdeauna conceptul de **c.n.**; "specificul național", de pildă, a făcut carieră mai curînd în literatură și artă, primind așadar în cursul exercițiului aplicativ o conotație estetică. Dintre numeroasele caracterizări (reduse *hic et nunc* la formule diagnostice enunțate pe seama poporului român și/sau a culturii române menționăm: adaptabilitatea (Mihai Ralea), spațiul mioritic (Lucian Blaga), individualism extra-instituțional (C. Rădulescu-Motru), sinteză între idealismul dacic și realismul roman (S. Mehedinți), existență în primatul virtualului și al veșniciei (Mircea Vulcănescu). Oricît de remarcabilă ar fi intuiția speculativă, ea nu poate suplini totuși integral investigațiile concrete. Rădulescu-Motru (*Psihologia poporului român*, 1937) și-a dat cel mai bine seama că, în vederea unei diagnoze mai temeinice și mai utile, ar trebui date statistice sprijinite pe numeroase măsurători antropologice și psihologice, care la vremea respectivă erau insuficiente și (atîtea cîte erau) nu intrau într-un program metodologic. În ultimele două decenii, prin unele teme ale Centrului de Cercetări Antropologice din București s-a urmărit suplinirea acestei lacune; o semnificativă cantitate de date obținute se află în stadiu de prelucrare. *V. antropologie culturală, cultură, enculturație, personalitate, specific național.* **Gh.G.**

CARIERISM comportament în care exercitarea unei funcţii publice (politice, sociale, sindicale) nu este decît un pretext pentru urmărirea unor scopuri, a unor ambiţii personale. Reuşita cu orice preţ este principalul obiectiv al persoanei **c.** Acest tip de comportament este determinat de trăsăturile de personalitate şi de contextele organizaţionale. Multiplicarea comportamentelor **c.** reprezintă un indicator al patologiei organizaţionale (selectarea şi promovarea funcţionarilor pe criterii neraţionale, neexercitarea controlului social asupra funcţionării organizaţiilor, ambiguitatea scopurilor organizaţiilor). **C.** a fost analizat mai ales în contextul sistemului politic stalinist, dar el este întîlnit în toate sistemele politice. *V. birocraţie, organizaţie.* **I.Mih.**

CASTĂ (lat. *castus*, "pur, curat, neamestecat"), cuvînt aplicat de portughezi societăţii Indiei încă din secolul al XV-lea. **C.** este un grup compact situat într-o diviziune ierarhică a unei societăţi, grupul fiind închis, rigid, endogamic, cu obiceiuri, rituri, simboluri, mod de viaţă şi activitate distincte. Un sistem de **c.**, cum este cel hIndus, este fondat pe o ordine religioasă. În India, baza izolării în **c.** a reprezentat-o credinţa în reîncarnare, adică în renaşterea într-o castă superioară sau inferioară, în funcţie de felul în care persoana s-a conformat în timpul vieţii prescripţiilor care reglementau viaţa **c.**, dacă a respectat cu stricteţe *dharma*. Un hindus avea o unică posibilitate de a urca în ierarhia socială şi anume respectarea cu sfinţenie a restricţiilor **c.** sale, în speranţa de a renaşte după moarte într-alta superioară, pînă a ajunge la **c.** cea mai de sus, a brahmanilor, din care putea trece după moarte, în *Nirvana*. Un ansamblu de rituri reglează raporturile între **c.**, asigurînd, într-un anume sens, armonia, echilibrul social. Sistemul împărţirii pe **c.** a fost codificat de brahmani în jurul anului 1000 î.e.n. În fruntea ierarhiei se afla **c.** *brahmanilor*, care se dedicau vieţii religioase şi intelectuale, îndeplineau sacrificiile rituale, transmiteau şi comentau învăţăturile *Vedelor*. Ei erau identificaţi cu sacrul şi reprezentau **c.** *preoţilor*. A două castă era cea a războinicilor, *kşatriya*, care aveau ca îndatorire principală să lupte şi să conducă oştile. După cele două **c.** conducătoare, urma **c.** *vaisya*, formată din micii şi marii proprietari, negustori ş.a. Ultima c., *sudra*, era alcătuită din ţărani şi meseriaşi. În afara **c.** se afla *paria* adică "cei pe care nu trebuie să-i atingi". Ei trăiau în cartiere sau sate separate, mîncau din vase sparte, se îmbrăcau cu hainele celor decedaţi şi nu trebuiau să se arate celor ce făceau parte din **c.**, pentru ca vederea lor să nu îi spurce. Sistemul împărţirii în **c.** îl întîlnim şi la alte popoare asiatice sau africane, dar nu într-o formă atît de pură ca în cazul Indiei. Se poate afirma că o societate împărţită în **c.** este mult mai rigidă decît o societate împărţită în clase, ea constituind o frînă în calea schimbărilor sociale, economice, tehnologice etc. Totuşi în multe societăţi s-au format grupări asemănătoare **c.** De exemplu în societatea feudală clasele superioare (aristocraţia, clerul) se distingeau prin izolare şi prin stilul de viaţă corespunzătoare numai acelei clase, producînd impermeabilitatea socială şi lipsa canalelor de mobilitate. În limbajul curent, **c.** desemnează un grup restrîns de oameni pătruns de propria lui superioritate în raport cu celelalte grupuri mai numeroase, cum este cazul "nomenclaturii" comuniste. Bogăţia, apartenenţa etnică sau religioasă pot duce şi ele la constituirea unor grupuri cu trăsături de **c.** *V. clasă socială, mobilitate socială, structură socială.* **I.F.**

CATEGORIE SOCIO-OCUPAŢIONALĂ grupare a unor ocupaţii relativ omogene în raport cu anumite criterii relevante din punct de vedere sociologic: nivelul de instruc-

ţie, tipul de activitate, poziţia în cadrul diviziunii sociale a muncii şi a structurilor de putere, prestigiu, venit etc. A căpătat o largă utilizare în studiile de sociologie empirică datorită faptului că permite aplicarea, fără dificultăţi prea mari, a procedurilor de operaţionalizare. **C.s.o.** este indispensabilă pentru cercetările asupra stratificării şi mobilităţii sociale, dar constituie şi o importantă dimensiune de analiză a variaţiei atitudinilor şi comportamentelor (demografice, culturale, electorale, de consumaţie). Se consideră că în societăţile industriale ocupaţia tinde să aproximeze destul de bine poziţia socială a indivizilor pentru cea mai mare parte a populaţiei (F. Parkin, *Class Inequality and Political Order*, 1971). Din punct de vedere metodologic, problema cea mai delicată o constituie construirea unor tipologii ale ocupaţiilor adecvate atît diferitelor fenomene studiate empiric, cît şi diferitelor societăţi. În cercetarea sociologică au fost propuse diverse asemenea tipologii. O anchetă asupra mobilităţii sociale efectuată în Franţa de către INSEE (1972) a utilizat următoarele **c.s.o.**: *a.* cadre superioare; *b.* cadre medii; *c.* patroni în industrie şi comerţ; *d.* funcţionari; *e.* muncitori şi personal de serviciu; *f.* agricultori. Sociologul polonez S. Widerzpil a folosit în studiile asupra stratificării următoarea tipologie (1965): *a.* personal superior de conducere din administraţiile social-politice; *b.* personal de conducere mijlociu şi inferior; *c.* specialişti fără funcţii de conducere; *d.* intelectualitatea creatoare; *e.* personal executiv de birou; *f.* muncitori calificaţi; *g.* muncitori semicalificaţi; h. muncitori necalificaţi. În Ungaria, R. Andorka a studiat mobilitatea socială pe baza unui decupaj socio-ocupaţional cuprinzînd (1973): *a.* manageri şi liber-profesionişti; *b.* alte categorii non-manuale; *c.* meşteşugari şi mici comercianţi; *d.* muncitori calificaţi; *e.* muncitori semicalificaţi; *f.* muncitori necalificaţi; *g.* muncitori agricoli anuali. Într-o serie de cercetări efectuate de Centrul de Cercetări Sociologice din Bucureşti la începutul anilor '80 s-a lucrat cu următoarea tipologie: *a.* intelectuali cu funcţii de conducere; *b.* intelectualitatea de concepţie; *c.* intelectuali de execuţie; *d.* cadre medii cu funcţii de conducere; *e.* cadre medii de execuţie şi lucrători de birou; *f.* lucrători în servicii; *g.* muncitori calificaţi; *h.* muncitori semi şi necalificaţi; *i.* muncitori în agricultura de stat şi ţărani cooperatori. Schimbările în activităţile sociale (producţie, servicii etc.), în tehnologii sau în distribuirea socială şi economică a proprietăţii, conduc la apariţia de noi **c.s.o.** Există, totuşi, un relativism sociologic în definirea **c.s.o.** care are consecinţe asupra caracterizării statistice a populaţiei dintr-o societate. *V. clasa socială, ocupaţie, profesie, stratificare socială, structură socială*, **C.A.**

CAUZALITATE SOCIALĂ categorie fundamentală a determinismului social care desemnează relaţiile de generare sau producere dintre fenomene, fapte sau evenimente sociale. Generarea se poate manifesta atît în forma schimbării (apariţia de variaţii într-un sistem), cît şi a conservării (continuitatea unor invarianţi structurali ai sistemului). Specificarea unei relaţii cauzale presupune identificarea cauzei, a asimetriei dintre cauză şi efect şi a factorilor contingenţi sau a condiţiilor în care relaţia se constituie. Constanţa relaţiei cauzale se asociază uneori cu varietatea condiţiilor în care se constituie. Varietatea condiţiilor poate împieta asupra universalizării relaţiilor de cauzare socială, dar nu asupra existenţei ca atare a **c. s.** De regulă, se distinge între **c.** lineară şi c. circulară. La rîndul lor, fiecare dintre acestea poate fi simplă (implicînd numai două fenomene) sau în lanţ (cauza generează efecte care devin cauze etc.). În **c.** lineară un eveniment nu poate fi propria sa cauză. În **c.** circulară apar cicluri sau bucle de determinare: cauza gene-

rează un efect, iar vectorul schimbărilor concretizate în efect ajunge să acționeze drept cauză a propriei cauze. În limbajul social comun și în explicațiile sociologice formulările cauzale sînt destul de frecvente. Uneori relația cauzală asociază două tipuri de fenomene într-o situație particulară (incendiul provoacă panică, familia dezorganizată este cauza unor comportamente deviante ale copiilor, poziția socială ocupată de o persoană este cauzată de: originea socială, nivelul de instrucție, interesul manifestat de familie față de formația culturală a copiilor etc.). Alteori sînt asociate fenomene complexe: cauzele economice, sociale și politice ale unui eveniment (de exemplu, războiu) sau ale unei organizări a sistemului social (de exemplu, ale stratificării sociale sau profesionale a unei societăți). Astfel Max Weber a stabilit o relație cauzală între protestantism și capitalism, respectiv între sistemul de valori și opțiuni ale unei doctrine religioase și geneza istorică a unei orînduiri sociale. Formularea și demonstrarea **c.s.** se realizează în mod corelat la două niveluri. La nivel teoretic, elaborarea unei explicații cauzale presupune: identificarea și specificarea evenimentelor sau a fenomenelor puse în relație, formularea enunțurilor cauzale prin care se precizează natura și sensul cauzării, explicarea procesului de cauzare și a mecanismelor sociale implicate. Cel mai adesea, noțiunea de **c.** este utilizată în sociologie cu un sens probabilist. Această opțiune este explicată, pe de o parte, prin faptul intervenției acțiunilor umane și a unor condiții variabile în timpul și spațiul social. Pe de altă parte, atunci cînd este posibil, se urmărește să se fundamenteze o relație cauzală prin multiplicarea observațiilor efectuate în condiții comparabile, în așa fel încît să se ajungă să se demonstreze că apariția unui fenomen-cauză favorizează sau se asociază cu producerea frecventă a fenomenului-efect. De exemplu, se poate considera relația dintre statusul social ocupat și, respectiv, mediul familiei de proveniență sau nivelul de instruire școlară. Dacă în cea mai mare parte a cazurilor dintr-un eșantion reprezentativ persoanele care ocupă un status social superior provin din medii familiale favorizate și au un nivel ridicat de instruire, atunci acestea din urmă pot fi apreciate în termeni probabiliști drept cauze ale ocupării acestui status social. Punerea c.s. sub semnul probabilității a făcut posibilă utilizarea unor tehnici statistice de validare empirică a explicațiilor teoretice de tip cauzal. În sociologie au fost consacrate două tipuri de analiză a relațiilor cauzale pe baza datelor empirice: analiza de dependență și modelele lineare recursive sau analiza "path" (a direcției cauzării). ◆ *Analiza de dependență* a fost propusă de către R. Boudon (*The logic of sociological analysis*, 1974) pentru a construi și testa empiric modele de relații cauzale între fenomene sociale. Două premise sînt esențiale pentru analiza de dependență. Prima se referă la identificarea relațiilor logice de implicație cu relația cauzală. Dintre tipurile existente de implicație (deductive, atributive etc.) unul este cauzal întrucît presupune existența unei relații generative. "Dacă A atunci B" semnifică faptul că schimbările în A generează schimbări în B. Formalismul logicii binare (adevăr/fals, 1 și 0) poate fi transferat într-o formă algebrică particulară pentru facilitarea calculului statistic aplicat pe date repartizate pe variabile dihotomice sau pe atribute cu două valori (prezența sau absența unei caracteristici). A doua premisă a tehnicii lui Boudon se referă la frecvența mare a cercetărilor neexperimentale din sociologie. Variabilele sînt măsurate mai ales pe scale nominale și ordinale care au menirea de a clasifica și ordona proprietăți și/sau subiecți. Datele rezultate iau cel mai adesea forma proporțiilor relative sau absolute. Problema constă în redarea unei tehnici de operare cu

proporţiile sau frecvenţele (de exemplu, procente) pentru a testa un model cauzal. ◆ Activitatea cea mai importantă se concentrează asupra formulării modelului teoretic în termeni cauzali sub formă ipotetică. Prima operaţie constă în identificarea variabilelor incluse în model. Se disting trei tipuri de variabile: *endogene* (sau dependente) apar în ipostaza de efecte, variaţia lor urmînd a fi explicată; *exogene* (sau exterioare) se prezintă în ipostaza de cauze, iar variaţia lor nu este explicată; *reziduale*, acţionînd asupra variabilelor endogene, dar fără a fi considerate în mod detaliat în analiză. Acestea din urmă sînt doar postulate şi nespecificate (indică efectele probabile generate de contextul mai larg în care se stabilesc relaţiile cauzale). A doua operaţie constă în ordonarea succesivă a variabilelor pe baza enunţurilor cauzale. Aceasta înseamnă a separa cele trei tipuri de variabile şi a le prezenta într-o ordine a cauzării. Se pot astfel distinge forme de cauzare directă (A este cauză a lui B) sau indirectă în lanţ (A este cauză a lui B care este cauză a lui C). Pentru a preciza sensul şi succesiunea cauzării, se au în vedere raporturile temporale dintre variabile (succesiunea în timp) şi predicţiile formulate în teoria de referinţă. Ordonarea teoretică a variabilelor şi relaţiile de cauzare sînt transpuse într-o diagramă cauzală a cărei funcţie nu este alta decît de a vizualiza relaţiile presupuse şi de a facilita formularea ecuaţiilor prin care se testează empiric modelul cauzal. Să presupunem că într-o analiză ne interesează influenţele cauzale exercitate de gradul de integrare în viaţa de familie şi experienţa productivă prealabilă asupra integrării în grupul de muncă. Fiecare variabilă este dihotomică, respectiv: x_i = gradul ridicat (I) sau redus ($\bar{I}$) de integrare familială; x_j = experienţa productivă prealabilă bogată (J) sau săracă ($\bar{J}$); x_k= integrare armonioasă (K) sau cu probleme ($\bar{K}$) în grupul de muncă. Pe baza informaţiilor oferite de alte cercetări şi de un model teoretic mai cuprinzător despre integrarea în muncă, formulăm următoarele ipoteze: *a*. gradul de integrare în familie influenţează pozitiv atît interesul manifestat faţă de acumularea de experienţă productivă, cît şi de integrarea în grupul de muncă; *b*. efecte pozitive asupra integrării în grupul de muncă are şi experienţa productivă prealabilă; *c*. integrarea în grupul de muncă are mai multe şanse de realizare dacă experienţa productivă prealabilă şi gradul de integrare familială acţionează simultan, adică influenţele lor se cuplează (interacţionează) pentru a produce aceleaşi efecte. Acestor ipoteze li se asociază o diagramă cauzală (fig. 1):

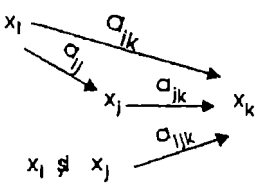

Fig. 1: Diagramă cauzală ipotetică în analiza de dependenţă

Acestei diagrame i se asociază un sistem de ecuaţii în care să fie reprezentaţi coeficienţi care indică probabilitatea influenţelor cauzale directe şi în interacţiune ale variabilelor x_i şi x_j. Pentru aceasta sînt de specificat trei tipuri de parametri: p = proporţii; a = coeficienţi ai influenţei cauzale; e = erori de măsurare rezultate din neincluderea în model a tuturor variabilelor cu efecte cauzale probabile. Ipotezele anterioare pot fi reformulate în termenii acestor parametri după cum urmează: *a*. anumiţi indivizi sînt clasificaţi în K pentru că ei sînt clasificaţi în I. Parametrul a_{ik} va măsura

influența faptului de a fi I asupra faptului de a fi K. Totodată, anumiți indivizi sînt J întrucît sînt clasificați în I. Parametrul a_{ij} va măsura influența apartenenței la clasa I asupra apartenenței la clasa J; *b.* unii indivizi sînt clasificați în K întrucît sînt clasificați în J, astfel că parametrul a_{jk} măsoară efectele faptului de a fi J asupra situației de a fi clasificat în K; *c.* unele persoane sînt clasificate mai frecvent în K întrucît aparțin simultan claselor I și J (parametrul a_{ijk}); *d.* acestor ipoteze li se adaugă încă una, din rațiuni de completitudine a sistemului de influențe, reprezentînd factorii neexpliciți sau necunoscuți (simbolizați prin e). Sistemul de ecuații este:

$$p_{j,i} = a_{ij} + e_j$$
$$p_{j,\bar{i}} = e_j$$
$$p_{k,ij} = a_{ik} + a_{jk} + a_{ijk} + e_k$$
$$p_{k,\bar{i}j} = a_{ik} + e_k$$
$$p_{k,i\bar{j}} = a_{jk} + e_k$$
$$p_{k,\bar{i}\bar{j}} = e_k$$

Simbolurile din stînga fiecărei ecuații (*p*) reprezintă mărimi specificate în tabelele de date, respectiv de proporții absolute. De exemplu, $p_{j,i}$ reprezintă proporția persoanelor clasificate J din cele clasificate I. Parametrii de tip *a*, care reprezintă intensitatea probabilă a unei influențe cauzale, sînt egali ca număr cu vectorii cauzali din diagramă și reprezintă necunoscutele din ecuații. Ei sînt calculați pe baza proporțiilor cunoscute. De exemplu: a_{ij} este egal cu diferența dintre p_{ji} (proporția cazurilor care sînt J pentru că sînt I) și $p_{j\bar{i}}$ (proporția cazurilor care sînt J pentru că sînt $\bar{I}$), respectiv: $a_{ij} = p_{j,i} - p_{j,\bar{i}}$, ambele proporții fiind date de tabelul frecvențelor sau proporțiilor. După ce au fost calculați toți parametrii *a*, se procedează la verificarea soluțiilor sistemului de ecuații prin înlocuirea parametrilor a din dreapta ecuațiilor cu valorile calculate pentru a constata dacă se păstrează egalitățile dintre proporțiile din tabel și cele obținute din însumarea valorilor *a* și *e*. Dacă egalitățile se mențin înseamnă că predicțiile modelului sînt corecte, iar ipotezele formulate inițial sînt validate. ◆ ***Modelele lineare recursive de analiză cauzală*** au fost introduse în sociologie de H.M. Blalock (*Causal inferences in nonexperimental research*, 1964) pe baza ideilor și aplicațiilor din biologie (H. Wold, 1952) și econometrie (S. Wright, 1960). Din punct de vedere tehnic, un astfel de model constă în formularea unui set de ecuații standardizate de regresie prin rezolvarea cărora este posibilă prezicerea modului în care schimbarea într-una sau mai multe variabile "cauze" generează schimbări în variabilele "efecte". Modelele sînt recursive întrucît elimină formele de cauzare reciprocă și lineare întrucît valoarea cantitativă a unei variabile este definită doar în termenii sumei valorilor altor variabile ($y = x + z$), eliminîndu-se relațiile multiplicative ($y = x\,z$), exponențiale ($y = 2^x$) sau curbilinii ($y = x^2$). Elaborarea acestor modele lineare recursive ia forma analizei "path", care constă în specificarea direcției lineare a cauzării. Sînt urmate aceleași secvențe ca și în analiza de dependență, respectiv: elaborarea modelului teoretico-ipotetic, construcția diagramei cauzale, definirea sistemului de ecuații. Diferența apare la nivelul formulării sistemului de ecuații. De data aceasta, interferențele se bazează pe rezolvarea ecuațiilor de regresie standardizată (care includ coeficienți beta, numiți și coeficienți cauzali sau "path"). Să considerăm un exemplu privitor la relațiile dintre coeziunea grupală, performanța în activitate și gradul de conformism normativ. Formulăm ipotezele: *a.* performanțele ridicate ale grupului determină o creștere a coeziunii grupale măsurată prin densitatea relațiilor interpersonale reciproce; *b.* cu cît coeziunea și performanțele sînt mai ridicate, cu atît gradul individual de conformism normativ este mai mare. Aceste ipoteze sînt reprezentate schematic într-o diagramă cauzală (fig. 2).

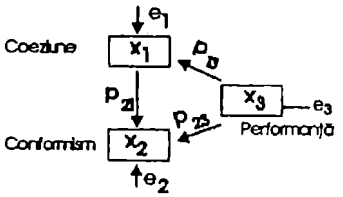

Fig. 2: Model linear recursiv de analiză cauzală

Pentru fiecare ipoteză se formulează cîte o ecuație de regresie inclusă într-un sistem de ecuații. Ecuațiile astfel considerate cu privire la aceeași structură se numesc ecuații simultane, iar sistemul de ecuații se numește sistem structural. Diagramei din fig. 2 îi corespunde următorul model structural de ecuații simultane în formă standardizată:

$x_3 = e_3$

$x_1 = p_{13}x_3 + e_1$

$x_2 = p_{21}x_1 + p_{23}x_3 + e_2$

unde: x = variabilele considerate de analiză; p = coeficienții cauzali sau *path* corespunzători coeficienților beta de regresie; e = coeficienți reziduali. Coeficienții p pot fi calculați fie prin procedeele specifice analizei corelațiilor parțiale, fie prin tehnica analizei de regresie. Trebuie menționat că relațiile cauzale nu sînt deduse din valorile coeficienților cauzali. Scopul analizei bazate pe rezolvarea sistemului de ecuații de regresie este de a stabili dacă un set de ipoteze cauzale este consistent cu rezultatele obținute prin prelucrarea datelor empirice, astfel că ipotezele pot fi admise sau respinse. ◆ Analiza de dependență și analiza "path" combină măsurarea socială cu tehnica de calcul statistic în vederea testării empirice a unor modele ipotetice de tip cauzal. În aplicare trebuie avut în vedere și unele eventuale "capcane" sau greșeli posibile: postularea teoretică a unor relații cauzale între fapte sociale care nu sînt ontologic implicate în astfel de relații, din dorința aplicării acestor tehnici de analiză; ignorarea specificării teoretice detaliate și bine documentate a priorităților cauzale în modelul teoretic; insuficienta aprofundare a problemei *identificării* variabilelor din modelul cauzal, ceea ce duce la invocarea de cauze false; nerespectarea cerințelor de linearitate și aditivitate a relațiilor dintre variabile; ignorarea erorilor de măsurare; formularea greșită a parametrilor ecuațiilor sistemelor. Dincolo de aceste restricții sau posibile denaturări, modelele de analiză empirică a **c.s.** reprezintă unul dintre cele mai importante progrese tehnice din ultima perioadă de dezvoltare a cercetării sociale. *V. atribut, determinism social, măsurare, regresie, variabilă.* **M.V.**

CĂSĂTORIE modalitate acceptată la nivel social prin care două sau mai multe persoane constituie o familie. **C.** poate comporta un aspect juridic (sancționare formală de către o instituție legitimă a uniunii maritale) și un aspect religios (sancționare formală, prin sacralizare, de către o instituție religioasă legitimă a uniunii maritale). **C.** civilă (sancționarea juridică) este de dată relativ recentă. Mult timp, unirea maritală era sancționată doar religios. În prezent, **c.** religioasă este facultativă și nu poate fi făcută decît după sancționarea juridică. În ambele tipuri de sancționare, esențială este recunoașterea socială a uniunii maritale. În mod tradițional, aceasta se realizează printr-o ceremonie publică, organizată la nivel comunitar (nunta). **C.** împreună cu filiația reprezintă mecanismele sociale de transmitere a moștenirii, a bunurilor materiale și imateriale (de tip religios, spiritual, cultural). Căsătoria are ca funcție principală să lege între ele două neamuri între

care, în mod obișnuit, nu există legături de consangvinitate. În majoritatea societăților, legătura este realizată prin femeie. ◆ În fiecare societate există anumite *reguli de constituire a cuplurilor familiale*, de alegere a partenerului. În principal, există două tipuri de reglementare maritală: *endogamia* și *exogamia*. Endogamia stabilește alegerea partenerului din cadrul aceluiași grup; oamenii se pot căsători între ei numai dacă aparțin aceleiași caste, rase, religii sau aceluiași grup etnic. Exogamia stabilește alegerea partenerului din afara grupului (din afara familiei nucleare, a clanului, a tribului sau comunității locale). Exogamia se bazează pe rudenie și pe afirmarea incestului drept tabu (interzicerea relațiilor sexuale între rude de sînge). Definirea rudeniei de sînge este o problemă de ordin social, cu răspunsuri foarte diferite de la o societate la alta. În unele societăți, tabuul de incest acționează pînă la a treizecea generație (persoanele care cu 30 de generații în urmă au avut un strămoș comun sînt considerate rude și nu au voie să se căsătorească între ele). Deși este o normă culturală universală, tabuul de incest a fost parțial ignorat în unele sociatăți. Sînt cunoscute excepțările de la acest tabu practicate de familiile regale (dinastiile egiptene, familiile regale din Hawaii, familiile Imperiale Inca). În mod obișnuit însă, incestul este în toată lumea nu numai prohibit dar este considerat și cu aversiune și desgust. În concepția lui Claude Lévy-Strauss, tabuul incestului promovează alianțele între familii și întărește interdependențele sociale. De regulă, reglementările juridice contemporane limitează tabuul de incest pînă la relația de rudenie de veri primari. În cazuri deosebite, autoritățile pot aproba căsătoria și între veri primari. ◆ Căsătoria poate avea mai multe forme: *a. monogamie* (**c.** unui soț cu o singură soție); *b. poligamia* (**c.** unui soț cu două sau mai multe soții); *c. poliandria* (**c.** a doi sau mai multor bărbați cu o singură soție); *d.* **c.** *de grup* (**c.** a doi sau mai multor soți cu două sau mai multe soții). *Monogamia* este forma cea mai răspîndită la nivel mondial (din punct de vedere statistic, al numărului de persoane care trăiesc în această formă de familie), fiind practicată în toate societățile, pe cînd celelalte forme sînt practicate doar în anumite societăți. În țările europene sau de cultură europeană, se consideră la nivelul simțului comun că monogamia este o formă civilizată de c., celelalte fiind considerate barbare. *Poligamia* a fost o formă de **c.** răspîndită în multe societăți tradiționale (în 83% din cele 862 de societăți analizate de Murdock, 1967), deși, în cadrul unei societăți, este practicată îndeosebi de bărbați cu status economic ridicat și în cazurile în care femeile au o contribuție importantă la subzistență. *Poliandria* este o formă de **c.** relativ rară. În mod obișnuit, ea îmbracă forma dreptului fratelui mai mic de a întreține relații sexuale cu soția fratelui mai mare (în cazul în care nu se pot asigura soții pentru toți frații, se asigură soție doar fratelui mai mare). În ce privește **c.** *de grup*, nu au putut fi aduse dovezi că aceasta ar fi fost practicată ca normă socială. Majoritatea specialiștilor o consideră ca un mod de **c.** marginal, alături de celelalte tipuri. În unele societăți sînt admise și **c.** între persoane de același sex, îndeosebi sub forma dreptului soțului de a avea pe lîngă o soție-femeie și o soție-băiat (cazurile unor grupuri etnice de amerindieni din America de Nord, Sudan). Cazurile de **c.** a femeilor între ele sînt mult mai rare. ◆ Cercetările comparative de sociologie a familiei realizate în societățile europene sau de cultură europeană au pus în evidență o serie de *transformări comune în comportamentele mari*tale: desacralizarea **c.**, reducerea motivației economice a **c.**, creșterea heterogamiei **c.** (origini sociale diferite ale partenerilor), tendințe de egalizare a pozițiilor economice și profesionale ale parte-

nerilor în momentul **c.**, diminuarea sau dispariția rolului părinților și rudelor în căsătorirea tinerilor, scăderea ratei nupțialității, afectarea natalității de scăderea nupțialității, declinul relativ al familiei nucleare bazate pe **c.**, extinderea cuplurilor consensuale, extinderea relațiilor dintre persoane care trăiesc în menaje diferite, creșterea toleranței sociale față de noile forme de conviețuire. Un caz aparte este așa numita "c. mixtă" între parteneri care aparțin unor etnii diferite. Incidența acestora este din ce în ce mai mare datorită creșterii mobilității geografice, facilitînd dezvoltarea relațiilor inter- și trans-culturale. Aceste transformări au generat la nivelul discursului științific și ideologic două interpretări diferite. Una care minimizează rolul acestor transformări, argumentînd că în ciuda tuturor transformărilor care au avut loc la nivelul familiei și **c.**, majoritatea persoanelor care trăiesc în societățile europene sau de cultură europeană continuă să aibă față de sexualitate, dragoste și căsătorie o opinie relativ tradițională. Relațiile sexuale sînt, în mod obișnuit, limitate la raporturile dintre soți și au ca obiectiv principal procrearea. Alte practici sexuale care nu conduc la procreare sînt considerate de majoritatea persoanelor drept perversiuni. Satisfacția sexuală a femeii, chiar în interiorul cuplului familial, este o idee relativ recent acceptată la nivel social. Continuă să fie încă destul de larg răspîndită distincția dintre dragostea spirituală (agape) și dragostea erotică. Prima este considerată "bună", iar a doua "rea" întrucît produce rupturi în structura socială prin izolarea amanților de rudeniile lor. În majoritatea societăților, **c.** continuă să fie percepută ca un aranjament economic și social între grupurile de rudenie, deși rolul părinților a scăzut foarte mult în alegerea partenerului și în **c.** A doua luare de poziție consideră că aceste atitudini tradiționale față de sexualitate, dragoste și **c.** sînt pe cale de a suferi transformări de amploare. Creșterea ponderii cuplurilor consensuale este un argument puternic în această privință. Se consideră că, deși noile modele atitudinale și comportamentale maritale au o pondere statistică încă redusă, ele sînt semnificative din punct de vedere social întrucît ar exista suficiente argumente pentru a prevedea o generalizare rapidă a lor. Ambele tipuri de argumentări sînt puternic încărcate cu judecăți de valoare extrastiințifice (de natură politică, ideologică, religioasă, morală). O analiză riguros științifică nu permite emiterea de afirmații categorice privind viitoarea dinamică a modelelor maritale, întrucît **c.** este un domeniu foarte complex în care acționează numeroși factori impredictibili și în care judecățile de valoare pot fi cu greu ocolite. *V. cupluri consensuale, endogamie, exogamie, familie, homogamie, homosexualitate, incest, rudenie, tabu.* **I.Mih.**

CENTRU / PERIFERIE (MONDIALISM) concept impus de către I. Wallersteln (*The modern World-system Capitalist Agriculture and Origins of the European World-Economy în the Sixteenth Century*, 1974) pentru a explica geneza noului sistem mondial european între 1450-1640. Noul spațiu european a apărut, în concepția lui I. Wallerstein sub forma unei "economii europene mondiale" în secolul al XVI-lea. Spre deosebire de vechile sisteme mondiale — imperiile — noul spațiu european, ca tip de sitem mondial, se bazează pe o *piață mondială*, pe o nouă *diviziune internațională a muncii* și pe apariția *statului centralizat*. Imperiile au ocupat scena istoriei în ultimii 5000 de ani și trăsătura lor comună a constat în a fi menținut fluxul economic de la periferie spre centru prin forță (tribut și impozit) și prin avantajele monopolului asupra comerțului. Imperiile politice sînt mijloace primitive de dominație economică. Economia mondială este o invenție a lumii moderne și chiar dacă înainte au apărut

economii mondiale ele au fost întotdeauna transformate în imperii. Spre deosebire de imperii, în noul "sistem mondial" legătura fundamentală dintre părțile sistemului este economică și nu reclamă constituirea unui aparat politic centralizat a cărui întreținere ar fi extrem de costisitoare. Analiza acestor sisteme mondiale a generat o nouă direcție teoretică cunoscută sub denumirea de *mondialism*. Noul sistem mondial s-a asociat și cu o nouă divizlune europeană a muncii care a generat o stratificare a spațiului european în trei arii: *a. centrul* ("nucleul") economiei mondiale, cuprinzînd Europa nord-vestică; *b. semiperiferiile* (Europa centrală) și *c. periferia*, Europa răsăriteană și America Latină. În *centrul* sistemului mondial modern s-a dezvoltat o economie industrial-urbană, burghezii urbane puternice (autocentrate național), au apărut statele centralizate, s-a generalizat sistemul muncii salarizate. În *semiperiferie* a predominat încă economia domenială bazată pe munca semiaservită și salariată și pe o largă autonomie a proprietarilor funclari. În *periferie* s-a dezvoltat o agricultură bazată pe munca semiaservită în sistem fiscal comercial, pe monocultură etc. Noua ordine bazată pe centre capitaliste puternice și periferii "implică... o însușire a surplusului întregii economii mondiale de către arile din centrul sistemului" (A. Gunder Frank și S. Amin, *L'accumulation dependente. Societes precapitalistes et capitalisme*, 1975). *Periferia* este aceea care deține "cel mai scăzut rang în această ierarhie (a structurilor economlei mondiale — n.ns.). Acest rang este asociat cu pierderea (drenarea) surplusului către statele exploatatoare cele mai puternice" (G. Goodman, M. Redlift, *From peasant to proletarian. Capitalism, developpement and Agrarian Tranzition*, 1981). În teoria lui S. Amln noul sistem mondial are ca trăsătură esențială "acumularea mondială a capitalului" care pune în relație un "capitalism central", "autocentrat" și "interdependent" (localizat în centrul sistemului) cu un "capitallsm periferial", "extravertit" și "dependent" (situat în "periferie"). M. Manoilescu dezvoltase în deceniul IV acest tip de analiză supunînd unei critici severe teoria ricardiană a "costului comparativ" (*Forțele naționale productive și comerțul exterior. Teoria protecționismului și a schimbului internațional*, 1986). O variantă generalizată a acestei teorii, cu aplicații la istoria civilizațiilor, ne propune K. Ekholm în viziunea căruia relatia "centru/periferie" este o legitate a istoriei. (*Dynamics of Global Systems*, 1981). *V. abandon istoric, capitalism.* **I.B.**

CETĂȚENIE **1.** *În antichitate, la greci și la romani*: calitatea de membru al unei cetăți. Nu toți locuitorii unui oraș aveau însă acest statut, deoarece cetatea era o asociație politică și religioasă a unor familii și numai membrii acestora puteau fi cetățeni. Din acest motiv, orașele în antichitate cuprindeau foarte puțini cetățeni. **C.** era, de regulă, atribuită și nu dobîndită, presupunînd o serie de drepturi majore (de a cinsti zeii cetății, de a apare în fața tribunalelor, de a fi proprietar de pămînt etc.), dar numai în condițiile supunerii totale față de cetate. **2.** *În epoca modernă*, **c.** a devenit un status uzual și reprezintă calitatea de membru al unui stat-națiune, fiind conferită de la naștere sau prin proceduri juridice specifice în cazurl de emigrare dintr-un stat într-altul. **C.** este definită astăzi din perspectiva drepturilor și datoriilor pe care le au cetățenii. T.H. Marshall (*Class, Citizenship and Social Development*, 1964) clasifică drepturile cetățenilor în trei categorii: *a. civile* (liberă exprimare, acces la informații, asociere liberă, egalitate în fața legii), *b. politice* (drept la vot, alegeri libere, dreptul de a putea candida) și *c. social economice* (dreptul la bunăstare, la muncă, la securitate socială, etc.). *V. drept, societate civilă, stat, status.* **A.B.**

CHARISMĂ tip de autoritate bazat pe recunoaşterea calităţilor excepţionale ale şefului. Analiza autorităţii **c.** a fost făcută, în principal, de Max Weber. Sociologul german afirmă că acest tip de legitimitate se bazează pe credinţa în calităţile excepţionale ale unui individ, fie că acesta este un sfînt sau un profet investit de graţia divină, sau un şef militar care a dat dovadă de un eroism deosebit, sau de un politician care ştie să mobilizeze masele. Autoritatea **c.** se menţine atît timp cît persistă convingerea indivizilor în darurile excepţionale (supraumane sau supranaturale) ale şefului. Ea se manifestă în situaţiile de schimbare. În momentul cînd încearcă să se permanentizeze sau să acţioneze cu o anumită continultate, este obligată să ia în considerare probleme pe care nu este pregătită să le rezolve şi, în consecinţă, este constrînsă să se transforme; fie să se raţionalizeze, fie să devină o sursă a unei noi tradiţii. În procesul de raţionalizare, autoritatea **c.** trebuie să elaboreze o serie de norme care vor supravieţui personalităţii **c.** şi care vor permite ca ceea ce aceasta a creat să continue să existe. *V. autoritate, legitimitate.* **I.Mih.**

CHESTIONAR (fr. *questionnaire*, "chestionar"), tehnică şi, corespunzător, instrument de investigare, constînd dintr-un ansamblu de întrebărl scrise şi, eventual, imagini grafice, ordonate logic şi psihologic care, prin administrarea de către operatorii de anchetă sau prin auto-administrare, determină din partea celor anchetaţi răspunsuri ce urmează a fi înregistrate în scris (S. Chelcea, *Chestionarul în investigaţia sociologică*, 1975). În cercetările sociologice **c.** este utilizat atît pentru culegerea datelor oblective (vîrstă, sex, nivel de şcolaritate, venituri etc.), cît şi a celor subiective (opinii, atitudini, aspiraţii, trebuinţe etc.). Întrebările scrise şi, eventual, imaginile grafice (desene, fotografii, schiţe) au funcţie de *indicatori*. Succesiunea lor este logică (de la particular la general sau invers; de la trecut la prezent şi apoi la viitor), dar şi psihologică (de la întrebările de stabilire a contactului psihic la cele esenţiale pentru verificarea ipotezelor cercetării; de la cele neutre la cele încărcate emoţional). Clasificarea **c.** poate fi făcută după mai multe criterii: conţinutul întrebărilor, forma întrebărilor, modul de administrare a c.. Se face astfel distincţie între **c.** de date factuale (de tip administrativ) şi **c.** de opinie (vizînd nu numai opiniile, dar şi aspiraţiile, trebulnţele şi valorile, atitudinile şi interesele ş.a.m.d.). Structura **c.** depinde de conţinutul lor, de problema cercetată. George Gallup, care a fondat în 1935 primul institut de cercetare a opiniei publice (American Institute of Public Opinion), a stabilit următoarea schemă pentru elaborarea **c.** de opinie: se începe cu cîteva întrebări filtru pentru a afla dacă persoanele anchetate cunosc problema pusă în discuţie; urmează una sau mai multe întrebări deschise privind atitudinea faţă de respectiva problemă; apoi, un set de întrebări închise referitoare tot la atitudinea celor anchetaţi. În finalul **c.** sînt formulate mai multe întrebări deschise vizînd motivarea opiniilor exprimate. **C.** se încheie cu un set de întrebări închise care au ca scop măsurarea intensităţii opiniilor exprimate. În ceea ce priveşte numărul temelor abordate, se face distincţia între **c.** speciale, cu o singură temă şi **c.** "omnibuz", cu mai multe teme. Această distincţie are o importanţă deosebită în elaborarea **c.**, cînd trebuie urmărită "dramaturgia" succesiunii întrebărilor şi plasarea întrebărilor esenţiale în prima parte a **c.**, presupunîndu-se că pe măsura desfăşurării anchetei concentrarea atenţiei persoanelor intervievate scade. După forma întrebărilor, **c.** pot fi clasificate în **c.** cu întrebări închise, cu întrebări deschise, şi **c.** mixte (cu întrebări închise şi deschise). **C.** cu întrebări închise sau precodificate nu permit decît alegerea dintre două sau mai multe răspunsuri presta-

bilite, indicîndu-se răspunsul care corespunde cel mai mult situației sau opiniei celui intervievat. Întrebările închise (dihotomice, trihotomice, cu alegere multiplă sau în evantal) implică un proces de recunoaștere, astfel că ele sînt mai puțin adecvate cînd se urmărește evaluarea cunoștințelor. **C.** cu întrebări deschise sînt recomandabile în studierea problemelor complexe, oferind în afara conținutului răspunsurilor informații bogate despre personalitatea celor anchetați (coerența logică, nivelul de cultură, particularități temperamentale etc.). Acest tip de **c.** impune adesea apelul la *tehnica analizei conținutului* pentru prelucrarea răspunsurilor. În funcție de modul de aplicare, se face distincție între **c.** autoadministrate și **c.** administrate de către operatorii de anchetă. Autoadministrarea elimină posibilitățile de distorsionare a informațiilor datorită prezenței operatorilor de anchetă, dar introduce o anumită incertitudine în legătură cu persoana celui care efectiv răspunde la întrebările din **c.**. **C.** poștale, ca și cele publicate în reviste și ziare au multiple avantaje: număr mare de persoane care pot răspunde concomitent, diminuarea efectului de interviu, eliminarea influenței operatorilor de anchetă, sporirea gradului de concentrare în formularea răspunsurilor, asigurarea anonimatului (W. Friederich, 1971). În același timp, **c.** autoadministrate ridică serioase probleme privind reprezentativitatea investigației. Structura **c.** vizează tipurile de întrebări și raporturile dintre ele. După funcția pe care o au, întrebările pot fi: introductive, de trecere, bifurcate, "de ce", de control, de identificare. În ordonarea întrebărilor trebuie avute în vedere "efectul halo" și "efectul de poziție". Formularea întrebărilor presupune verificarea faptului dacă: sînt dificultăți de înțelegere a limbajului? Întrebările sînt prea abstracte? Depășesc elocvența celui anchetat? Necesită o capacitate de observație ieșită din comun? Suprasolicitată gîndirea? Sînt obositoare? Sînt plictisitoare? Generează teamă ? Sînt prea intime? Generează conflicte cu idealul propriu ? (Elisabet Noelle, 1963). Formularea corectă a întrebărilor în **c.** presupune alegerea judicioasă a cuvintelor astfel ca să fie înțelese de întreaga populație anchetală, să nu aibă sensuri multiple și să nu fie afectogene. De asemenea, se vor evita termenii tehnici, cuvintele ambigue, ca și cele de jargon sau argou. Utilizat în cadrul unor metodologii complexe, cu respectarea principiilor deontologiei sociologice, **c.** asigură obținerea unor informații utile pentru cunoașterea fenomenelor și proceselor sociale. *V. analiza conținutului, ancheta sociologică, atitudine, efectul halo, efectul de poziție, efectul listei, interviu, sondaj de opinie.* **S.C.**

CIOCOISM concept fundamental al "teoriei regenerării naționale" elaborată de I. H. Rădulescu (1802-1872), care se referă la starea anormală a societății românești moderne (sec. XVIII-XIX), obținută prin involuția unei instituții democratice fundamentale românești — instituția boieriei (*Echilibru între antiteze*, 1859-1869). **C.**, derivat de la ciocoi, semnifică acele tipuri umane (etice) și sociale care personifică "răul", "consumațiunea", lipsa de universalitate, absența creației istorice, precum și un deficit major de sociabilitate. Ciocoii sînt definiți de I.H. Rădulescu prin raportare la criterii morale (ei mint, înșeală, sînt degradați, pervertiți) și la structurile de sociabilitate pe care le generează (ciocoilor le este străin spiritul de asociațiune și de comunicare, ei nu "armonizează" cunoștința cu spiritul de comunicare. Ciocoii se dedublează, ei disimulează democrația, practicînd intriga, împilarea, corupția, "naționalismul de paradă". Progresul "nației" implică, după I.H. Rădulescu, înlăturarea **c.**, extensiunea boieriei și a democrației "oamenilor fără clasă" (burghezi sau proprietari). *V. boierie.* **M.L.**

CIRCULAȚIA ELITELOR Pentru a denumi modul în care, într-o societate, "diversele grupuri sociale se amestecă între ele", V. Pareto a inventat termenul de "**c.** socială". Într-o societate, indivizii circulă de la un grup la altul și, în această deplasare, poartă cu el anumite tendințe latente, anumite caracteristici, atitudini, sentimente, calități sau defecte etc. denumite "reziduuri". Legea cea mai generală care guvernează această **c.** socială, crede Pareto, este aceea care întreține în societate tendința de grupare a celor cu indici înalți de excelență într-o clasă superioară, numită elită, și a celor cu indici inferiori de excelență într-o "parte" inferioară numită "masă". Ori de cîte ori în "masa" celor de jos se ivesc indivizi cu indici superiori, ei vor fi absorbiți de elită. Trecerea indivizilor superior înzestrați din "masă" în "elită" este denumită de către Pareto c.e. Cînd această **c.** este blocată se produc revoluțiile. **C.e.** poate fi cercetată sub două aspecte: volum și "viteză de c." Teoria c.e. se întîlnește, în acest punct, cu teoria mobilității sociale. Elitele, după V. Pareto, cuprind "anumite agregate", adeseori rău definite, numite "aristocrații". Ele sînt polul moral al societăților și dau direcția și înțelesurile mai înalte ale acestora, dar și decad. Decadența aristocrațiilor nu este un fenomen strict cantitativ ci și calitativ: energia lor scade și se modifică proporțiile reziduurilor (tendințe latente, de natură afectivă) care le-au ajutat să dobîndească putere. Baza de recrutare a clasei guvernante, deci, nu este constituită de indivizi, ci de familiile distribuite în toate clasele, inclusiv în cele inferioare care furnizează energia și proporțiile de reziduuri de care o elită are nevoie pentru a-și menține puterea. Dacă aceste mișcări de circulație a indivizilor și cu ei o dată a reziduurilor încetează, "pătura guvernantă merge spre ruină și aceasta antrenează adesea cu ea și pe aceea a națiunii întregi. Acumularea de elemente superioare în clasele inferioare și, invers, de elemente inferioare în clasele superioare, este o cauză puternică de perturbare a echilibrului". (cf. V. Pareto, *Traité de sociologie générale*, 1933). Există deci forme evoluționare și forme revoluționare de schimbare. "Revoluțiile se produc pentru că, fie din cauza unei încetiniri a circulației elitelor, fie dintr-o altă pricină, elemente de calitate inferioară se acumulează în straturile superioare. Aceste elemente nu mai posedă reziduurile capabile să le mențină la putere, și ele evită să facă uz de forță; în vreme ce în clasele inferioare se dezvoltă elementele superioare, care posedă reziduurile necesare pentru a guverna și care sînt dispuse să facă uz de forță" (p. 1305). "Pentru a împiedica violența ori pentru a-i rezista", clasa guvernantă poate folosi și ea violența, ori, dimpotrivă, "recurge la șiretenie, la fraudă și la corupțle sau, într-un cuvînt, guvernanții din *lei* se preschimbă în *vulpi*... P e termen lung un atare mod de a acționa produce un efect puternic asupra selecției clasei guvernante din care doar vulpile sînt chemate să facă parte, în vreme ce leii sînt respinși. Cel ce cunoaște cel mai bine arta de a-și slăbi adversarul prin corupție, de a recupera prin fraudă și în șelăciune, ceea ce părea a fi cedat la presiunea forței, acela este cel mai eficient dintre guvernanți... În acest fel, reziduurile instinctului combinărilor (I-a clasă) se întăresc în clasa guvernantă; cele ale persistenței agregatelor (clasa a II-a) slăbesc, întrucît primele sînt utile în arta expedientelor spre a descoperi combinații ingenioase care vor fi folosite în locul rezistenței deschise; ...Predominarea instinctelor combinărilor, slăbirea persistenței agregatelor, predispun clasa guvernantă să se preocupe mai mult de prezent și să-i pese mai puțin de viitor. Individul prevalează asupra familiei, cetățeanul asupra colectivității și asupra națiunii. Interesele prezente sau din viitorul imediat, ca și interesele materiale prevalează asupra intereselor viitorului îndepărtat și asupra

intereselor ideale... O parte a fenomenelor se observă și în relațiile internaționale. Războaiele devin esențialmente economice. Sînt evitate cele contra celor puternici; nu se atacă decît slabii. Aceste războaie sînt socotite înainte de orice un prilej de speculație". (p. 1386-1387). La rîndul lor, cei care fac parte din stratul guvernaților (masa) cuprind un număr de indivizi dispuși să folosească forța și dacă își găsesc liderii capabili să-i conducă vor izbuti să deposedeze clasa guvernantă de putere. "Chestiunea esle cu atît mai lesnicioasă cînd cel din această clasă sînt motivați de sentimente umanitare". Iată de ce o "aristocrație umanitară și închisă sau puțin deschisă realizează maximum de instabilitate" (p. 1387). E mult mai greu să deposedezi de putere o clasă care se slujește, pentru a guverna, de șiretenie, fraudă, corupție. Aceasta îi va asimila pe cei ce prezintă aceleași caracteristici din clasa guvernată. Așa se face că în clasa guvernată instinctul combinărilor slăbește într-o oarecare măsură. Dar dată fiind marea diferență numerică între elită și masă, ceea ce pierde masa e mult mai puțin decît ceea ce cîștigă elita sub aspectul compoziției. *Deci numărul membrilor este o chestiune crucială pentru elită, nu și pentru masă.* În plus, în clasa guvernată (masa) rămîn destui indivizi care posedă instinctul combinărilor și nu sînt folosiți în politică. Aceasta conferă o stabilitate societăților. Iată dar o regularitate: în clasa guvernată (în "masă") tind să predomine instinctele persistenței agregatelor, în cea guvernantă ("elita") tind să predomine instinctele combinărilor. Cînd diferența devine foarte mare se produc revoluțiile. Acestea dau putere unei noi clase care va provoca o întărire a instinctelor de persistență a agregatelor și această clasă adaugă proiectelor de scurt termen, pe cele de lung termen, propun scopuri ideale și îndepărtate; sceplicismul cedează în fața credinței. De regulă însă, această concentrare a instinctului combinărilor se produce doar în clasele superioare nu în tot poporul. În războaie sîntem uimiți de energia claselor de jos. Uneori, ca în Cartagina, această energie nu este suficientă pentru a salva patria întrucît războiul a fost rău pregătit și rău condus de clasele dirigente ale țării (p.1389). Alteori, ca în Revoluția franceză, energia populară este suficientă pentru a salva patria întrucît dușmanii s-au confruntat cu aceleași "clase dirigente", ceea ce-a procurat timpul necesar "claselor inferioare ale societății să deposedeze de putere propria lor clasă dirigentă și să-i substituie o alta mult mai energică și în care instinctele persistenței agregatelor se găsesc într-o proporție superioară"(p. 1389). Este un caz tipic de revoluție în interiorul războiului. Relația dintre aceste reziduuri și folosirea forței este cît se poate de clar marcată de Pareto. Cînd, într-o țară, o clasă guvernantă *A* absoarbe cele mai multe elemente din toată populația sub aspectul șireteniei, clasa guvernată *B* este privată în mare parte de aceste elemente și astfel nu mai are speranțe să învingă vreodată clasa *A*, atîta vreme cît ar lupta cu ea în baza acelorași elemente. Or cel ce folosește șiretenia e mai puțin capabil să folosească forța. "În consecință, dacă se acumulează în partea *A* oamenii care știu mai bine se se folosească de viclenie, consecința este că se acumulează în partea *B* oameni mult mai apți să folosească forța" (p. 1400) Aceasta este o "lege sociologică" referitoare la regimul violenței sociale și ea are statut teoretic, de rang similar cu ideea durkheimistă despre "anomie". În concepția lui Pareto, cauza violenței este dezechilibrul dintre cele două clase de reziduuri între elită și masă. În genere, partea *B* aduce în elita guvernantă a societății o mare cantitate de reziduuri ale persistenței agregatelor. Grație acestora, colectivitatea redobîndește stabilitate și forță. O elită cu o slabă proporție de reziduuri ale persistenței

agregatelor este și ea "degenerată" și antrenează socletatea însăși pe drumul ruinei. "Dacă clasa guvernantă pierde prea multe sentimente ale persistenței agregatelor, se ajunge la un punct în care nu mai este capabilă de a-și mai apăra: nu numai propria-l putere, ci ceea ce este și mai rău, chiar independența țării" (p. 1402). *V. anomie, selecție socială negativă, elită, masă, compensația muncii, pătură superpusă, revoluție, mobilitate socială, schimbare socială.* **I.B.**

CIVILIZAȚIE termen utilizat cu sensuri distincte în discipline, în tradiții de gîndire sau în diferite limbi. *a.* **C.** ca etapă a evoluției omenirii. În teoria sa asupra evoluției societății umane, E. B. Tylor (*Primitive Culture,* 1871) propune trei mari stadii: sălbăticia, barbaria și civilizația. În această tradiție, L. H. Morgan consideră descoperirea scrierii ca o premisă a **c.**, iar Gordon Child leagă **c.** de urbanizare (revoluția urbană). *b.* Grad de asimilare în activitatea individuală și colectivă a valorilor culturale. O persoană civilizată este persoana care și-a asimilat în comportamentul său valorile morale ale vieții moderne; "cultura în acțiune", grad de asimilare de către o colectivitate a valorilor culturale create de umanitate. *c.* În filosofia europeană a culturii era populară, în prima jumătate a secolului, diferența cultură/**c.** pe următoarele aliniamente: cultura reprezintă totalitatea valorilor spirituale; **c.** este totalitatea valorilor materiale (tehnologie, bunuri economice, infrastructura materială a vieții sociale, ca de exemplu: orașe, drumuri, mijloace de comunicație). În timp ce cultura tinde să fie specifică fiecărei colectivități, **c.** are un caracter universal, fiind rezultatul progresului științific și tehnologic. Astfel se poate vorbi despre cultura românească, dar despre **c.** industrială. *V cultură.* **E.Z.**

CLASĂ SOCIALĂ formă de stratificare în care apartenența la diferite grupuri soclale și relațiile dintre acestea sînt determinate în primul rînd de criterii economice. Acest tip de stratificare, caracteristic societăților moderne, nu implică transmiterea automată a unor privilegii ereditare — deși, în realitate, originea socială influențează șansele de viață ale indivizilor —, este complet laicizat și nesancționat prin reglementări oficiale. Alte forme de stratificare funcționează pe baza unor criterii religioase (sistemul castelor) sau în funcție de anumite lerarhii ale prestigiului (sistemele premoderne structurate pe grupuri de status), ambele sisteme fiind instituționalizate formal și guvernate de transmiterea ereditară a pozițiilor sociale (împreună cu toate prerogativele pe care acestea le implică). ◆ Utilizarea termenului de **c.s.** în sensul pe care i-l atribuim astăzi este asociată cu începutul revoluției industriale în sec. al XVIII-lea. Din acest moment el devine un concept fundamental pentru analiza apariției și a evoluției societății capitaliste (sau industriale) moderne. ◆ În cadrul sociologiei există două modalități principial diferite de abordarea a **c.s.**. Ele împărtășesc însă ideea comună că **c.s.** sînt grupuri economice dispuse ierarhic într-un sistem în care acestea se definesc unele în raport cu altele și nu ca entități în sine. ◆ O primă abordare consideră **c.s.** ca formațiuni ce joacă un rol efectiv în dinamica societăților și în istorie, dar a căror existență este mai mult sau mai puțin conștientizată de indivizii care le compun. Aici intervine problematica conștiinței de clasă, a conflictului de clasă și a acțiunii de clasă. Principalii teoreticieni care se înscriu în această tradiție, și care au avut o influență covîrșitoare asupra dezvoltării teoriei **c.s.**, sînt K. Marx și M. Weber. ◆ Concepția lui Marx despre **c.s.** este derivată din analiza relațiilor de producție. O **c.s.** se constituie ca un grup de indivizi aflați într-o poziție similară față de mijloacele de producție și care îndeplinesc același rol în procesul de producere/însușire a surplusului

economic. Teoria marxistă a **c.s.** este integrată analizei sistemului capitalist și a producției de mărfuri. Acest sistem instituie o diviziune fundamentală între burghezie (sau clasa capitaliștilor), care deține proprietatea asupra mijloacelor de producție, și proletariat (sau clasa muncitoare), care nu dispune decît de forța sa de muncă, și care este nevoit să și-o vîndă pentru a-și procura mijloacele necesare traiului. Munca productivă este singura creatoare de valoare, iar însușirea plusvalorii de către capitaliști constituie esența exploatării, ceea ce face ca aceste **c.s.** să aibă interese obiective opuse și ireconciliabile. Dar poziția similară față de mijloacele de producție nu conferă în mod automat unui grup de indivizi statutul de c.s. Ei trebuie să conștientizeze faptul că au interese obiective comune, specifice **c.s.** în ansamblul ei, cu alte cuvinte să dobîndească conștiință de clasă, și să se organizeze politic în vederea promovării acestor interese în cadrul luptei de clasă. În cazul proletariatului, transformarea sa din "**c.s.** în sine" într-o "**c.s.** pentru sine" este favorizată de socializarea producției, respectiv de concentrarea muncitorilor ca premiză a desfășurării marii producții de fabrică și de expansiunea orașelor industriale. În lucrările cu puternic caracter polemic și propagandistic, destinate mobilizării și clasificării ideologice a clasei muncitoare, Marx simplifică foarte mult analiza **c.s.**. *Manifestul Partidului Comunist* (1848) se referă exclusiv la burghezie și proletariat, la creșterea polarizării dintre aceste **c.s.** și la necesitatea revoluției protetare care ar permite trecerea la comunism. În schimb, în alte lucrări cu un caracter analitic mai pronunțat Marx nu trece cu vederea nici diviziunile existente în interiorul celor două clase fundamentale, nici prezența altor **c.s.** în societățile capitaliste ale vremii. În ultimul capitol (neterminat) al *Capital*-ului (volumul III, 1894) Marx afirmă: "Cei ce nu au o altă proprietate decît forța lor de muncă, împreună cu proprietarii capitalului și cu proprietarii funciari, ale căror surse respective de venituri sînt salariile, profitul și renta funciară, așadar muncitorii salariați, capitaliștii și proprietarii funciari formează cele trei mari clase ale societății moderne, bazată pe modul de producție capitalist". Această conceptualizare este similară definițiilor lui A. Smith și ale economiei clasice engleze. În alte analize Marx se referă la **c.s.** precum țărănimea și lumpenproletariatul sau recunoaște dificultatea de a determina poziția de clasă a unor grupuri precum funcționarii din aparatul de stat, managerii din industrie, practicanții profesiilor ș.a. ◆ Cu diverse ocazii Marx a vorbit de existența **c.s.** în societățile precapitaliste. Modelul marxist generalizează structurarea pe baze de clasă în toate sistemele în care munca unora este apropriată de către alții, deci în care există exploatare. Dar tot Marx a precizat faptul că numai în capitalism surplusul muncii este drenat pe căi exclusiv economice. Prin urmare, diferențierea **c.s.** pe criterii economice nu funcționează în mod necesar în modurile de producție anterioare. Această problemă, rămasă oarecum neclarificată de Marx, a preocupat ulterior și pe alți teoreticieni marxiști. Au fost aduse argumente pentru teza că în precapitalism criteriile politice trebuie combinate cu cele economice în definirea **c.s.** (P. Anderson, *Lineages of the Absolutist State*, 1974). Așadar nu clasele economice, ci mai degrabă grupuri sociale precum stări, grupuri de status etc. sînt caracteristice acestor societăți (vezi analizele lui M. Weber în acest sens). ◆ Resurecția marxismului occidental în anii '60 și '70 a inclus și o reexaminare a teoriei **c.s.** Separarea proprietății nominale de controlul real al mijloacelor de producție (revoluția managerială), creșterea diferențierilor interne deopotrivă în rîndul proprietarilor și al muncitorilor, modificarea structurilor ocupaționale

datorită expansiunii sectorului terțiar au făcut necesară reconsiderarea tezei polarizării **c.s.** Deși nu se punea problema abandonării logicii economice a antagonismului dintre muncă și capital, era din ce în ce mai dificil de precizat cine sînt capitaliștii și cine formează clasa muncitoare. La fel, prezența și structurarea claselor mijlocii trebuia explicată din perspectiva concepției marxiste. Aceste provocări teoretice au suscitat trei tipuri de răspunsuri din partea teoriilor neomarxiste. *a.* Teoria minimalistă asupra proletariatului a lui Poulantzas, care are la bază ideea determinării structurale a **c.s.** Altfel spus, **c.s.** dețin poziții obiective în structurile de dominație/subordonare economică, politică și ideologică. În consecință, clasa muncitoare — care se află pe poziții de subordonare în toate aceste structuri — este compusă numai din muncitorii care exercită o muncă direct productivă, adică generatoare de plusvaloare. Redusă la acest nucleu, clasa muncitoare este delimitată de categoria mai largă a "noii mici burghezii", din care fac parte muncitorii neproductivi și cei cu funcții de supraveghere (care contribuie la dominația clasei muncitoare, deși ei înșiși sînt subordonați burgheziei), precum și toți salariații din sectoarele tehnice și funcționale (care posedă "secretul cunoașterii" procesului de producție și contribuie, prin aceasta, la extracția plusvalorii și la dominația ideologică a muncitorilor; deși aceste categorii sînt, la rîndul lor, fragmentate și dominate). Din clasa capitaliștilor fac parte toți cei care exercită funcțiile capitalului (alocarea mijloacelor de producție și a rezultatelor producției, conducerea procesului de muncă), indiferent dacă sînt sau nu proprietari, deci inclusiv managerii și vîrfurile aparatelor statului care "gestionează funcțiile acestuia în serviciul capitalului" (Nicolas Poulantzas, *Les classes sociales dans le capitalisme aujourd'hui*, 1974). *b.* Teoria marxistă asupra clasei muncitoare pivotează în jurul distincției între grupurile sociale specifice capitalismului și cele care vor supraviețui în socialism. În acest sens, marii proprietari de pămînt, rentierii, speculanții cu titluri de valoare și de proprietate etc. sînt categorii eminamente capitaliste și vor dispare în societatea socialistă. O serie de alte grupuri însă, inclusiv noile clase mijlocii, au interese politice pe termen lung diferite de clasa capitaliștilor, întrucît noua societate socialistă nu le va afecta substanțial pozițiile și funcțiile. În această perspectivă, P. Baran a redefinit munca productivă ca fiind aceea care "se concretizează în bunuri și servicii a căror cerere este determinată de relațiile specifice sistemului capitalist, și care va dispare într-o societate construită pe baze raționale" (P. Baran, *The Political Economy of Growth*, 1957). Ca urmare, în societățile capitaliste avansate din punct de vedere tehnologic categoriile de tehnicieni — considerate de unii ca aparținînd micii burghezii — fac parte integrantă din clasa muncitoare, care apare astfel considerabil lărgită. *c.* O serie de teorii pe care le putem numi intermediare s-au concentrat asupra diferențierilor interne pe care le etalează noua mică burghezie. De pildă, este subliniată diviziunea dintre munca administrativă și cea a "gulerelor albe" (necesare coordonării sociale a muncii) și rolul clasei manageriale (care servește funcțiile capitalului). Unii autori au sesizat contradicția de principiu care grevează poziția micii burghezii: pe de o parte ea "se bucură, în ansamblu, de o mică parte a prerogativelor și recompenselor de care dispune capitalul", iar pe de altă parte "nu este în întregime scutită de unele trăsături ale condiției proletare" (H. Braverman, *Labour and Manopoly Capital*, 1974). În societățile capitaliste opoziția dintre **c.s.** ține de conflictul între funcțiile globale ale capitalului (controlul tehnic al procesului de producție și, implicit, al procesului de exploatare) și funcțiile muncitorului colectiv (producerea de plusvaloare).

Noile clase mijlocii dețin o poziție intermediară și exercită ambele categorii de funcții în grade diferite, deși unele dintre ele aproximează destul de bine poziția muncitorului colectiv și prefigurează o proletarizare a "gulerelor albe" (G. Carchedi, *On the Identification of Social Class*, 1977). ◆ În concepția lui M. Weber structurarea **c.e.**, este determinată nu atît de relațiile de producție, cum susținuse Marx într-un mod mult prea simplist, cît mai ales de piață, distribuție și consum. În plus, el nu consideră că **c.s.** este neapărat o formă de comunitate — adică un grup social ai cărui membri dezvoltă sentimente de apartenență, solidaritate etc. — deși ea poate reprezenta o bază pentru acțiune socială. În afară de aceasta, terminologia weberiană este mai complexă și mai nuanțată. Pe lîngă conceptul de **c.s.**, sociologul german folosește și termenul intermediar de "clasă". Aceasta este constituită dintr-un grup de indivizi care se găsesc în aceeași "situație de clasă". În *Wirtshaft und Gesellshaft* (vol. II, 1922) situația de clasă este definită prin: *a.* faptul că un grup de persoane împărtășesc în comun o componentă specifică a șanselor lor de viață; *b.* această componentă se referă exclusiv la interese economice privind posesia de bunuri și sursele de venit; și *c.* ea se realizează numai în condițiile existenței unei piețe a muncii și a mărfurilor. Cele două categorii mari care subsumează diferite tipuri particulare de situații de clasă sînt "proprietatea" și "lipsa de proprietate". În cadrul acestor categorii, situațiile de clasă se diferențiază în funcție de felul proprietății și al venitului pe care aceasta îl asigură — de pildă, situația clasei antreprenorilor este diferită de cea a clasei rentierilor — precum și de natura serviciilor pe care persoanele respective le pot oferi pe piață. În ultimă instanță, situația de clasă este configurată de modalitățile de inserare în funcționarea pieței. În funcție de situațiile specifice de clasă, Weber distinge: *clasele de posesie*, a căror situație de clasă este esențialmente determinată de averea pe care o deține (aici sînt incluși îndeosebi rentierii) și *clasele de producție*, care exploatează șansele oferite de piața de bunuri și servicii, în aceasta constînd nota distinctivă a situației lor comune de clasă (antreprenori, comercianți, bancheri, practicanți ai profesiilor liberale etc.). În concepția weberiană, **c.s.** propriu-zisă este configurată de ansamblul situațiilor de clasă între care mobilitatea intra- și intergenerațională a indivizilor se realizează cu ușurință și în mod tipic. Weber menționează patru catogorii de c.s.: clasa muncitoare, mica burghezie, intelectualii și specialiștii lipsiți de proprietate și "clasele privilegiate prin proprietate și educație". ◆ Ceea ce Weber înțelege prin acțiune sau luptă de clasă poate apare, cel mai adesea, în următoarele condiții: *a.* contra unui adversar economic cu interese imediat opuse (de exemplu, muncitori contra antreprenori și nu atît muncitori contra acționari); *b.* numai cînd un număr foarte mare de indivizi se găsesc în aceeași situație de clasă; *c.* dacă există, din punct de vedere tehnic, posibilități de reuniune și organizare (de pildă prin mari concentrări de indivizi la locul lor de muncă); *d.* numai în condițiile în care conducătorii sînt în măsură să propună obiective pe înțelesul tuturor, dar care sînt formulate și impuse de către persoane din afara clasei respective (de regulă, de către intelectuali). ◆ Spre deosebire de Marx, diferențele în ordinea puterii și nu exploatarea constituie punctul de plecare în teoria weberiană a c.s. Deși analiza capitalismului burghez este apropiată accentelor puse de Marx pe producția de mărfuri și pe acumularea capitalului, absența dimensiunilor exploatării din teoria lui Weber îi conferă acesteia un caracter critic mult estompat. În plus, analiza weberiană pune în evidență diferențele interne ale **c.s.** în termeni de proprietate,

educație, competențe etc. care, prin mijlocirea mecanismelor pieței, oferă șanse de viață diferite. Ca atare, muncitorii pot avea situații și interese de clasă diferite, ceea ce face improprie folosirea termenului global de clasă muncitoare. În mod similar, Weber se referă la existența unor clase mijlocii în care se regăsesc agricultori, meșteșugari, muncitori cu o calificare deosebită, funcționari din sfera publică sau privată, practicanți ai profesiilor liberale etc. În concluzie, analiza weberiană a **c.s.** este mult mai nuanțată și s-a dovedit deosebit de atractivă pentru cei care nu împărtășesc teza polarizării **c.s.** ◆ Cel de-al *doilea tip de demers* în abordarea **c.s.** constă în considerarea lor ca simple construcții statistice, eventual plasate în cadrul unei scale. Asemenea categorii au o slabă fundamentare într-o teorie a **c.s.**. În schimb, ele sînt larg utilizate ca un instrument practic de măsură a stratificării economice a populației în societățile contemporane. Definiții relativ simple, bazate pe felul și nivelul venitului, caracterul manual sau nonmanual al ocupației, nivelul de instrucție, prestigiul ocupației sau evaluarea subiectivă a poziției sociale pot discrimina destul de bine categoriile sociale pentru diverse necesități analitice imediate. Decupînd **c.s.** în funcțle de prezența, absența sau intensitatea unor variabile considerate semnificative din punct de vedere sociologic, lista acestora devine extrem de elastică, putînd să includă posesia unor bunuri de folosință îndelungată, modul de alimentație, durata vieții, incidența unor boli cronice, preferințele politice, tipul de ziar citit, șansa de a fi condamnat în cazul comiterii unor delicte ș.a.m.d. Carența fundamentală a acestor scheme este că ele nu pot fi generalizate dincolo de aspectele distribuției economice pe care le captează cu o mai mică sau mai mare acuratețe. Cele mai uzitate clasificări de acest gen recurg la combinarea și ponderarea, într-o scală globală a **c.s.**, a unor variabile precum ocupația, venitul, instrucția, tipul de locuire și aspecte ale stilului de viață. În timp ce abordarea marxistă produce modele dihotomice ale structurilor de clasă (exploatatori și exploatați, dominanți și dominați etc.), asemenea metodologii statistice construiesc scheme multidimensionale graduale, care asumă implicit posibilitatea mobilității sociale înlre **c.s.** astfel ierarhizate. *V. capitalism, castă, categorie socio-ocupațională, mobilitate socială, stratificare socială, structură socială.* **C.A.**

CLASIFICARE operație de distribuire a elementelor unei mulțimi în grupe relativ omogene — numite clase — în raport cu anumite criterii. **C.** este totdeauna empirică, respectiv este o operație concretă asupra unei mulțimi de obiecte reale. **C.** pot fi unicriteriale sau multicriteriale. Regulile logice ale **c.** sînt următoarele: *a.* orice element al mulțimii aparține unei clase; *b.* suma elementelor claselor este egală cu suma elementelor mulțimii; *c.* clasele se exclud între ele (un element aparținînd unei clase nu poate aparține și unei alte clase după același criteriu). Criteriile de **c.** pot fi cantitative (continue sau discrete) și calitative (dihotomice sau multiple). În cazul criteriilor cantitative continue problema esențială a **c.** este stabilitatea pragului (valorii) semnificative peste care un element se distribuie într-o clasă anumită. În orice **c.** cantitativă trebuie determinate caracteristicile clasei, respectiv *amplitudinea* (mărimea intervalului de grupare), *limitele clasei* (inferioară și superioară) și *centrul* (mijlocul) clasei. Pentru **c.** unicriteriale continue sau discrete se folosește în general formula lui Sturgess (amplitudinea/1 + 3,22 log N) care determină mărimea intervalului de grupare în funcție de particularitățile seriei respective. **C.** este o procedură foarte frecventă și proteică în sociologie, prima etapă importantă a grupării datelor și cons-

truirii tipologiilor. În multe cazuri însă **c.** nu sînt încă tipologii, deoarece tipologiile sînt ierarhii de entităţi explicative (care pot fi ele însele clase, mulţimi, relaţii, caracteristici etc.). În practică s-au formulat anumite sisteme de clasificare a căror validitate este verificată periodic (**c.** familiilor după venit, după stocul de învăţămînt etc.). *V. clasificare multicriterială, tipologie.* **A.T.**

CLASIFICARE MULTICRITERIALĂ

1. Operaţie de repartiţie a elementelor unei mulţimi în clase în funcţie de un set de criterii. **2.** rezultatul operaţiei de **c.m.** Obiectivul general urmărit prin **c.m.** este obţinerea unor clase cît mai omogene în interior şi cît mai diferite între ele. În funcţie de situaţia particulară de cercetare, **c.m.** poate fi orientată spre: verificarea unor ipoteze în legătură cu modul de grupare a datelor sau în sensul explorării acelor date; obţinerea unor clase cît mai compacte cu graniţe cît mai precise sau spre construirea unor grupuri cît mai naturale, indiferent de precizla sau impreclzia graniţelor dintre ele. Aspectele esenţiale în funcţie de care sînt realizate şi interpretate **c.m.** sînt: *a.* tipul de elemente la care se aplică; *b.* modul de selectare şi *c.* agregare a caracterlsticilor de clasificare pentru a realiza compararea elementelor; *d.* modul de măsurare a raporturilor dlntre elementele de clasificare şi *e.* modul de atribuire a elementelor la anumite clase. Să le considerăm pe fiecare. ◆ *a.* Clasificarea poate fi realizată asupra unei mulţimi de unităţi, persoane, grupuri, întreprinderi, localităţi etc. — sau asupra unei mulţimi de caracteristici. În majoritatea cazurilor aceeaşi metodă poate fl folosită atît pentru clasificarea variabilelor, cît şi pentru clasificarea unităţilor (oblectelor). Diferă în principal regulile şi termenii de interpretare a rezultatelor **c.** *Analiza cluster* şi analiza factorială, spre exemplu, pot fi folosite atît pentru grupare de obiecte cît şi pentru grupare de variabile. În primul caz, interpretarea se face în principal în termeni de similaritate, opoziţie, distanţă între unităţile grupate, iar în al doilea caz grupările de variabile sînt considerate în special sub aspectul interdependenţelor sau subsumării lor la aceeaşl variabilă latentă. Practica dominantă în ştiinţele sociale este de a considera **c.m.** ca fiind orientată în special spre identificarea unor grupuri naturale de unităţi — persoane, grupuri, localităţi, zone, întreprinderi, roluri sociale etc. ◆ *b.* În vederea c.m., din setul lolal de caracteristici ale celor N elemente, pot fi selectate p caracteristici, avînd în vedere fie relevanţa lor teoretică, fie constrîngerile legate de accesul la datele necesare, fie un criteriu empiric de determinare a capacităţii de discriminare pe care o caracteristică dată o are în raport cu elementele de clasificat sau cantitatea de informaţie pe care această caracteristică o concentrează. ◆ *c.* **C.m.** poate fi realizată cu criterii: *a.* ponderate sau neponderate şi *b.* prin reducerea criteriilor la un număr mai mic de dimensiuni sintetice sau prin menţinerea lor în forma iniţială. Scorurile de ponderare măresc sau micşorează importanţa unor variabile în procesul de clasificare folosind pentru aceasta fie evaluărl subiective (judecăţi ale experţilor), fie ponderărl generate empiric prin analize factoriale, de regresie etc. O linie de gîndire dezvoltată începînd cu lucrările botanistului Adanson (1763) susţine că ponderarea nu este necesară deoarece o caracteristică importantă se va impune de la sine în clasificare prin simplul fapt al covariaţiei ridicate pe care o are cu alte caracteristici ale clasificării. Dacă se adoptă procedee de ponderare, este esenţial ca importanţa statistică, dată spre exemplu de saturaţiile sau comunalităţile din analiza factorială sau de coeficienţii de regresie parţială, să nu fie confundată cu importanţa de conţinut, asociată cu condiţii practice de acţiune sau cu relaţii de ordin teoretic. În ge-

nerarea empirică a ponderilor prin analiza factorlală este, de asemenea, important ca numărul de variabile incluse în analiză să fie relativ egal pentru toate subdomeniile de care acestea aparţin. Altfel, pot apărea coeficienţi de ponderare cu valori ridicate numai datorită unor efecte de calcul. Reducerea numărului de criterii pentru **c.m.** poate fi realizată prin procedee nestandardizate (logic sau intuitiv) sau standardizate. O reducere de primul tip se operează în construirea tipurilor ideale weberiene. Construcţia implică nu numai o reducţie logico-intuitivă ci şi o ponderare a respectivelor criterii în sensul accentuării puternice a unor caracteristici. În acest fel se obţin nu atît clase de obiecte, ci mai ales un instrument pentru a realiza clase de unităţi sau comportamente sociale. Tipologizarea în genere poate fi considerată ca o specie de clasificare în care claselе se constituie prin procedee logico-intuitive de reducere a dimensiunilor iar definirea claselor precede, în general, atribuirea elementelor în cadrul lor. Legătura dintre cele două componente ale clasificării este atît de slabă în cazul tipologizării încît sînt frecvente cazurile în care produsul unei operaţii de clasificare nu este altceva decît o schemă de clasificare sau definiţia unei tipologii neînsoţită de repartiţia elementelor în cadrul ei. Procedeul standardizat cel mai folosit pentru reducerea numărului de criterii constă în realizarea unor funcţii liniare de tipul:

$$y = a + x_1b_1 + x_2b_2 + \ldots + x_ib_i + \ldots + x_pb_p$$

unde y — indicele sintetic în funcţie de care se face alocarea fiecărei unităţi la o anume clasă; x_i — criteriul *i* de clasificare; b_i — coeficientul de ponderare specific variabilei x_i, iar a — constantă. În clasificarea unităţilor teritoriale (ţări, regiuni, localităţi etc.) în funcţie de nivelul lor de dezvoltare, spre exemplu, se porneşte de la un set de variabile prin care poate fi caracterizat acest nivel: volum de populaţie, nivel al producţiei industriale, locuinţe la 1000 locuitori, mortalitatea infantilă, nivel mediu de instrucţie a populaţiei, consum de bunuri alimentare şi nealimentare etc. Fiecare din variabile se scalează direct proporţional cu nivelul de dezvoltare şi se normalizează pentru a avea media egală cu (0) şi abaterea standard 1. Coeficienţii de ponderare se determină fie în baza unor evaluări controlate intersubiectiv fie prin proceduri standardizate precum analiza factorială. În acest exemplu, (a) se consideră egal cu 0. Valorile lui y calculate în acest fel indică nivelul de dezvoltare al unităţilor teritoriale. Clasele se obţin prin segmentarea seriei de valori ale indicelui y folosind formula Sturgess ($i = (y_{max} - y_{minim})/(1 + 3{,}220 \log N)$, unde N — numărul de unităţi de clasificat iar i — intervalul de variaţie al valorilor unei grupe). Ipoteza implicată de astfel de clasificări este că dezvoltarea este unidimensională, fiind deci admise efectele de compensare între variabile. Cu o funcţie similară se lucrează şi în *analiza discriminantă* (vezi mai jos). Coeficienţii de ponderare sînt astfel calculaţi în acest caz, încît diferenţele dintre clase să fie maxime în raport cu cele din interiorul claselor. În analizele tip cluster criteriile de clasificare operează ca atare, fără a fi convertite în prealabil cu ajutorul unei funcţii liniare. Compararea unităţilor în vederea includerii la un anumit grup se face în termeni de profile şi nu de scoruri unice. Un astfel de profil este dat de seria valorilor corespunzătoare unei unităţi pentru toate variabilele utilizate în clasificare. Ca exemplu se poate considera o mulţime de patru unităţi (U_i) caracterizate prin trei variabile (V_i):

	V_1	V_2	V_3
U_1	5	2	1
U_2	7	3	5
U_3	9	4	9
U_4	8	6	8

Profilul unității 1 este dat de o serie de valori 5, 2, 1 iar pentru unitatea 2 de 7, 3, 5 ș.a.m.d. Dacă variabilele sînt exprimate în unități diferite, atunci ele sînt normalizate în prealabil pentru a deveni comparabile. Decizia de includere a unei unități într-o anume grupă se ia prin compararea acestor profile. Sînt evitate prin acest procedeu efectele de compensare care se produc inevitabil în situațiile în care criteriile de clasificare sînt agregate folosind funcții liniare sau neliniare.

◆ *d.* Dacă reducția criteriului de clasificare se face la o singură dimensiune, prin utilizarea unei funcții liniare, atunci măsurarea distanței dintre unitățile de calculat se face pe o scală unidimensională. În absența unei astfel de reducții, unitățile sînt comparate prin profilele lor. Gradul de similitudine dintre două profile poate fi exprimat sintetic prin diferiți coeficienți ai distanțelor sau prin coeficienți de corelație. Distanța euclidiană, spre exemplu, se calculează după

$$d(x,y) = \sqrt{\sum_{i=1}^{p} (x_i - y_i)^2}$$

unde x_i — valoarea elementului x pe caracteristica I, y_i — valoarea elementului y pe caracteristica i, p — numărul de caracteristici de clasificare, iar d — distanța euclidiană. Astfel, distanța dintre unitățile U_1 și U_2 din exemplul de mai sus se calculează:

$$d(U_1, U_2) = \sqrt{(5-7)^2 + (2-3)^2 + (1-5)^2} = 4{,}58$$

Aplicînd aceeași formulă se calculează o matrice a distanțelor dintre toate perechile de unități. Pentru același exemplu, matricea respectivă este:

	U_1	U_2	U_3	U_4
U_1	X	4,58	9,16	8,60
U_2		X	4,58	4,34
U_3			X	2,45

Cu cît coeficientul respectiv este mai mare cu atît este mai mare distanța dintre profilele unităților comparate. Invers, similitudinea maximă între două unități este dată de valoarea minimă a coeficientului. În exemplul menționat, unitățile 3 și 4 sînt cele mai asemănătoare iar unitățile 1 și 3 sînt cele mai distanțate, mai diferite. Dacă se folosește coeficientul de corelație simplă pentru măsurarea similitudinii dintre o pereche de obiecte atunci valoarea pozitivă a respectivului coeficient este semnificativă pentru gradul de similitudine iar valoarea e inegativă pentru opoziția dintre ele. Alte tipuri de măsurare a distanțelor sau similarității sînt pătratul distanței euclidiene, distanțele Manhattan, distanța Cebîșev, distanța Mahanalobis etc.

◆ *e.* Formarea claselor este operația propriu-zisă de clasificare. Ea este cea care definește specificul metodei. Dintre multiplele dimensiuni de diferențiere a metodelor de **c.m.** cele mai semnificative sînt: clasificări monotetice versus clasificări politetice și constituirea divizivă sau aglomerativă a grupărilor. În **c.m.** monotetice repartiția elementelor pe clase se face astfel încît membrii aceleiași clase să aibă exact același profil (dat de valorile lor în funcție de setul criteriilor de clasificare). Un tabel de contingență obișnuit este un exemplu de **c.m.** monotetică: toate elementele din aceeași celulă a tabelului au aceleași valori pentru aceeași caracteristică de clasificare. În clasificările politetice, unitățile aceleiași clase tind să aibă valori apropiate. Profilele lor sînt convergente dar nu identice. În majoritatea cazurilor clasificările de tip monotetic se realizează pe baza unor clase predeterminate care preced atribuirea elementelor pe clase. În schimb, în clasificările politetice atribuirea elementelor se realizează simultan cu construirea claselor, în absența unor clase predeterminate. **C.m.** realizate prin analiza cluster, analiza factorială sau prin analiza discriminantă sînt de tip politetic. Clasificările

aglomerative se fac "de jos în sus": procesul de grupare începe de la compararea fiecărui element cu toate celelalte elemente. În acest fel se constituie nucleele viitoarelor clase. În funcție de o anume regulă de atribuire, restul elementelor este repartizat secvențial la una dintre grupurile constituite. Operația poate continua cu gruparea grupărilor de elemente. În **c.m.** divizive (spre exemplu metoda AID-automatic interactions detector method, Sonquist și Morgan, 1964) se pornește de sus în jos: mulțimea de elemente de clasificat se divide secvențial în clase tot mai mici prin introducerea succesivă a criteriilor de divizare. Atît clasificările divizive cît și cele aglomerative sînt ierarhice, în sensul că grupările respective se constituie secvențial, în trepte.

◆ Pentru a ilustra modul concret de structurare a unei metode de **c.m.**, poate fi luat exemplul unei variante de analiză cluster cu legături medii (propus de Sokal și Michener în 1958), una dintre metodele care generează grupări cu grad ridicat de omogenitate. În plus, în funcție de algoritmul specific acestei metode pot fi înțelese mai ușor celelalte tipuri de analiză cluster. Se dă o mulțime de N elemente caracterizate prin $x_1, x_2, ..., x_p$ variabile. Pentru identificarea grupelor de maximă omogenitate în cadrul acestei mulțimi cu ajutorul analizei cluster cu legături medii se aplică următorul algoritm: **1.** se normalizează fiecare din variabile cu formula $z_i = (x_i - \bar{x})/\sigma$, unde x_i — valoarea variabilei x pentru unitatea i, $\bar{x}$ — media variabilei respective iar σ — abaterea standard pentru aceeași variabilă; **2.** se construiește matricea coeficienților de corelație Bravais-Pearson (matrice de similitudini) dintre toate perechile de unități. Corelațiile se calculează între profilele unităților. Rezultă o matrice N × N coeficienți de corelație; **3.** se identifică în matricea de similitudini toate perechile reciproce. Dacă unitatea i corelează cel mai puternic cu unitatea j iar unitatea j corelează cel mai intens cu unitatea i, atunci i și j constituie o pereche reciprocă. În schimb, dacă i corelează maxim cu j, iar j corelează maxim cu unitatea k, atunci i și j nu mai constituie o pereche reciprocă. Perechile reciproce constituie nucleele grupărilor în mulțimea de unități N. Notăm fiecare nucleu cu C_l, l luînd valori de la 1 la s (= numărul total de perechi reciproce). În acest stadiu fiecare nucleu C_l are cîte două elemente; **4.** Elementele neincluse în grupări se atribuie acelei grupări cu care are o legătură medie mai intensă. 4.1. Pentru fiecare element neinclus în grupări se calculează s medii corespunzătoare nivelului mediu la care corelează cu membrii grupei $C_1, C_2, ..., C_s$. 4.2. Unitatea sau elementul pentru care se înregistrează legătura medie de maximă intensitate se atribuie grupării cu care are această legătură. Înainte de a face atribuirea se compară intensitatea legăturii respective cu nivelul minim al pragului de acceptare într-o grupare. Dacă valoarea corelației medii cu elementele grupării este egală sau mai mare decît cea a pragului ales, atunci se face atribuirea elementului la grupă. Pragul respectiv se alege, de obicei, mai mare decît zero, de un nivel egal cu cel al valorii critice a coeficientului de corelație pentru eșantionul de volum N. Procedeul de atribuire se reia de la punctul 4.1. cu elementele rămase în afara grupărilor. Ciclul atribuirii se încheie cînd toate elementele au fost alocate unei grupări sau cînd se constată că toate elementele neincluse au legături medii cu grupările existente sub nivelul pragului de semnificație. **5.** Se determină gradul de consistență al fiecărui grup prin calcularea corelației medii dintre toate perechile de elemente care alcătuiesc respectiva grupare. **6.** Se calculează corelația dintre toate perechile de grupări, pe de o parte, și dintre grupări și fiecare din unitățile izolate pe de altă parte. **7.** Se face transpunerea grafică a relațiilor de similitudine care structurează mulțimea ele-

mentelor N, fie cu ajutorul unei dendograme sau a unui alt graf cu funcție echivalentă. Ca exemplu de rezultat al aplicării acestei metode de analiză cluster prezentăm clasificarea orașelor mari din România din punct de vedere al situației fondului lor locativ. (21 orașe cu peste 100 000 locuitori. Nu a fost inclus Bucureștiul. Date la nivelul anului 1985). Am folosit 11 indicatori referitori la: locuințele noi (apartamente realizate în 1985 la 1 000 locuitori), volumul fondului locativ (total locuințe la 1000 locuitori), mărimea medie a locuințelor din localitate (camere/locuințe, suprafața locuibilă/cameră, camere/locuință și suprafață locuibilă/camere la locuințele proprietate de stat, camere/locuință și suprafață locuibilă/cameră la locuințele proprietate personală), densitatea de locuire (persoane/cameră, suprafață locuibilă/persoană) și structura fondului locativ pe forme de proprietate (pondere locuințe proprietate de stat). Prin aplicarea algoritmului menționat au rezultat cinci grupe de orașe (în varianta în care am ales ca prag minim de acceptare în grupă valoarea 0,30): I Arad, Cluj, Timiș; II Botoșani, Galați, Bacău, Iași, Baia Mare, Brăila; III Constanța, Ploiești, Craiova, Pitești, Piatra-Neamț, Buzău; IV Brașov, Sibiu, Reșița; V Oradea, Tg. Mureș, Satu Mare. Matricea corelațiilor medii între grupări și în cadrul aceleiași grupări are valorile din tabel:

	I	II	III	IV	V
I	0,91	-0,50	-0,34	0,12	0,64
II	-0,50	0,74	0,33	-0,57	-0,59
III	-0,34	0,33	0,73	-0,64	-0,74
IV	0,12	-0,57	-0,64	0,82	0,54
V	0,64	-0,59	-0,74	0,54	0,91

Pe diagonala principală a matricei sînt coeficienții care indică gradul mediu de similitudini în cadrul grupării. Grupările I și V au coeficienții maximi. Acestea sînt, deci, cele mai omogene sub aspectul profilelor locative ale orașelor care le compun. Grupele obținute sînt interpretabile sub aspect sociologic. În majoritatea cazurilor, orașele din aceeași grupă aparțin aceleiași regiuni istorice sau geografice, sînt situate la distanță redusă sau au compoziție etnică asemănătoare. Grupa II, spre exemplu, este formată majoritar din orașe ale Moldovei. Orașele Arad, Cluj și Timiș sînt relativ apropiate și situate în aceeași zone culturală. Oradea, Tg. Mureș și Satu Mare au o compoziție etnică asemănătoare etc. Diferențele cele mai marcate sub aspectul structurilor de locuire par să existe între grupele III-V și III-IV, respectiv între orașe din afara arcului carpatic și din interiorul acestuia. Fiecărei grupări îi corespunde un profil specific. Definirea cea mai intuitivă a acestuia se face în funcție de variabilele care concentrează cea mai multă informație în cadrul setului de criterii de clasificare (Acestea se pot determina spre exemplu prin analiza factorială). În exemplul ales, acest rol revine variabilelor persoane/cameră (P/C), camere/locuință (C/L) și suprafața locuibilă/cameră (S/C). Dacă se notează cu + valorile peste media pe total orașe, cu – valorile sub medie iar cu 0 pe cele apropiate de medie, atunci profilul de locuire al celor cinci grupări de orașe este dat de matricea:

	P/C	C/L	S/C
I	–	–	+
V	0	–	+
IV	+	–	+
III	–	+	–
II	0	0	–

Orașele intracarpatine (grupele I, V, IV) sînt caracterizate prin locuințe cu camere mari dar reduse ca număr. În mediul muntenesc (grupa III) predomină locuințele cu număr mare de camere dar de suprafață redusă. Orașele mari din Moldova par a avea un profil

apropiat de cel de media pe total oraşe mari. În cadrul modelului intracarpatic este probabilă existenţa a două submodele structurate mai clar, unul cu densitate redusă (grupa I) iar celălalt cu densitate mare (grupa IV). De remarcat că nu numai locuinţele proprietate particulară şi (într-o mai mică măsură) şi cele de stat se conformează acestor patternuri de locuire. *În analiza cluster cu o singură legătură* (introdusă independent de Sneath în 1957 şi de McQuity în 1957) acceptarea unui nou membru în grupă se face pe baza principiului "celui mai apropiat vecin". Ca şi în analiza cluster cu legături medii, se determină mai întîi perechile reciproce (cu raporturile dintre ele măsurate fie în termeni de distanţe, fie de coeficienţi de corelaţie) ca nucleu de grupare. Fiecare element rămas în afara acestor nuclee de grupare se atribuie la gruparea în care este situat elementul cu care este cel mai asemănător. *Analiza cluster cu legături complete* (Svrensen, 1948) măsoară distanţa dintre o grupare şi un element din afara ei în baza principiului "celui mai depărtat vecin". Dacă gruparea de referinţă este compusă din unităţile 1, 2, 3 iar elementul 4 din afara grupării corelează cu fiecare din membrii grupei $r_{14} = 0,13$, $r_{24} = 0,70$, $r_{34} = 0,50$ atunci similaritatea unităţii 4 cu grupa respectivă este de nivelul 0,13. În măsura în care elementul 4 corelează şi mai slab cu alte posibile grupe, atunci atribuirea sa se face la grupa cu ale cărei elemente are o legătură de cel puţin 0,13. Grupările cele mai compacte sînt obţinute prin analiza cluster cu legături complete. Cele mai eterogene grupări sînt generate cu analiza cluster cu o singură legătură. Dacă se poate susţine ipoteza că unităţile se grupează, natural, relativ compact este de preferat folosirea analizelor cluster cu legături medii sau complete. Dacă grupele sînt de tip alungit, cerc etc., atunci este de preferat folosirea metodei cu o singură legătură. ◆ Experimentarea cu mai multe metode şi cu schimbări în baza de date este de asemenea utilă pentru a fua o decizie corectă de c.m. În afara analizelor cluster bazate pe diferite tipuri de legături (unică, medie, complete) sînt folosite şi metodele centroide şi cele ale varianţei minime. Analiza de covarianţă este unul din procedeele de maximă eficienţă pentru testarea gradului de omogenitate în fiecare grupare. *Analiza factorială* esle o altă metodă folosită pentru **c.m.**: unităţile sînt considerate ca variabile şi se calculează coeficienţii de corelaţie sau covariaţiile dintre profilele lor. Pe matricea de similitudine rezultată se aplică algoritmul analizei factoriale. Corespunzător, în factori nu vor mai fi grupate variabile ci unităţi. (Analiza factorială clasică, realizată în baza corelaţiilor dintre variabile, este denumită analiză R). Problemele legate de specificul celor două tipuri de analize factoriale au fost dezbătute încă din anii '30 de către Stephanson şi Burt. Uneori prin extensie, se desemnează prin analiza R orice analiză cu variabile iar prin analiza Q cea care operează cu profile de unităţi. Analiza factorială Q nu are nimic în comun cu metoda topologică a analizei Q (propuse de Ronald Atkin). O grupare formată din totalitatea unităţilor care au un coeficient de saturaţie mare şi de acelaşi semn în cadrul aceluiaşi factor. Ţinând seama de diferenţa sensului algebric al saturaţiei, la nivelul aceluiaşi factor comun pot fi identificate două grupări. Într-o analiză factorială de tip R, factorii comuni sînt interpretaţi ca variabile latente care "explică" variaţia indicatorilor pe baza cărora s-a calculat matricea de corelaţii. În analiza factorială Q factorii pot fi interpretaţi ca profiluri latente, tipice. Corespunzător, unităţile care se grupează în acelaşi factor pot fi considerate ca avînd profiluri manifeste congruente cu profilul tipic al grupei, semnificat de factor. Folosirea analizei factoriale Q ca metodă de grupare pune o serie de probleme legate de

interpretarea comunalității, apartenența aceleiași unități la mai multe grupări. Dacă în matricea de similitudini de la care se pleacă există un număr mare de coeficienți de corelație de mărime nesemnificativă, atunci este probabil ca grupările generate prin analiza factorială Q să fie mai artificială decît cele produse prin analiza cluster. ◆ *Analiza discriminantă* (introdusă de Ronald Fisher, 1938) realizează atribuirea de noi membri la clase predominante în baza unei funcții liniare care estimează capacitatea caracteristicilor de clasificare de a diferenția între grupuri. Funcția discriminantă este de tipul celei de regresie liniară multiplă: $d = a + b_1x_1 + b_2x_2 + ... + b_ix_i + ... + b_px_p$, unde x_i — predictorii clasei de apartenență a unităților care urmează să fie clasificate, b_i — coeficienții funcției discriminante determinați pe baza informațiilor asupra unităților a căror apartenență la o anume clasă este deja cunoscută, d — valoarea estimată a variabilei în funcție de care sînt diferențiate grupările. Coeficienții b_i sînt astfel determinați încît varianța intergrupală a caracteristicii de grupare să fie maximă față de cea intragrupală. În general, caracteristica folosită pentru determinarea grupurilor inițiale se alege astfel încît să aibă un număr redus de valori. Fiecărei valori a caracteristicii respective îi corespunde cîte un grup ale cărui caracteristici sînt cunoscute și sînt utilizate ca predictori în funcția discriminantă. Stabilitatea rezidențială (migranți sau nonmigranți) poate fi un exemplu de caracteristică de grupare. Ca predictori ar putea fi alese variabilele nivel de instrucție, nivel al veniturilor, vîrsta, sexul, starea civilă, mărimea familiei de apartenență. *V. analiză factorială, clasificare, metodologia cercetării sociologice, statistică descriptivă, statistică și sociologie, varianță.* **D.S.**

CLIENTELISM POLITIC "Relația clientelară este o relație de dependență personală, fără nici o legătură cu rudenia, care leagă două persoane cu resurse inegale — patronul și clientul — în scopul unui schimb reciproc de avantaje" (Jean François Médard, *Le rapport de clientèle*, Revue Française de Science Politique, p. 26, 1976). Această definiție, acceptată în sociologia politică, evidențiază trei trăsături fundamentale ale c.: dependența, reciprocitatea și personalizarea. Mai toate țările cunosc acest fenomen. Acesta este însă mai întins acolo unde dependențele culturale sînt mai accentuate și unde caracterul impersonal al birocrației nu s-a impus definitiv. El este caracteristic mai ales țărilor sau zonelor în care sistemul de arendare a pămîntului este foarte întins. Aici, patronul îi va împrumuta țăranului echipament agricol, îl va avansa chiar și banii necesari, îi va asigura protecție în fața severității polițiștilor sau perceptorilor, modelîndu-și întotdeauna sprijinul în așa fel încît relația patron-client se rămînă neschimbată. Dependența economică a arendașului dă naștere unor raporturi stabile care-i conferă patronului rolul unui adevărat mediator. Cazul clasic este considerat Italia, unde "patronul cel mai valoros nu este nici cel mai bogat, nici cel mai generos, ci cel care dispune de cele mai multe și mai întinse relații", cum scrie S.E. Silverman ("Patronage and Comunity — Nation Relationschips în Central Italy", *Friends, Followers and Factions*, Berkeley, 1977, p. 299). Fenomene de c. sînt percepute însă și în Grecia sau Turcia, în America Latină sau Japonia. În același timp, evoluțiile din estul Europei indică posibilitatea ca c.p. să devină o componentă a jocului politic, alimentîndu-se din particularitățile tranziției spre o economie liberă și spre structuri politice pluraliste. Termenul mai este folosit însă și pentru a desemna legături de dependență și reciprocitate care se stabilesc între diferite partide politice și societăți comerciale sau părți ale electoratului (legat, din

motive etnice sau sentimentale, de politica unui anumit partid). **C.** poate avea un efect structurant acolo unde sfera socială nu se distinge prea clar de cea politică, dar are și un semnificativ potențial coruptiv prin relațiile de complicitate pe care le favorizează. Fenomenul este însă tranzitoriu și poate fi limitat prin modernizare socială, care chiar dacă nu duce la dispariția legăturilor clientelare, determină totuși transformarea lor. Opțiunile partizane încep să primeze în fața loialităților locale. *V. politică, relație socială.* **N.L.**

CLIMAT PSIHO-SOCIAL concept utilizat de psihosociologie pentru a desemna starea de spirit a unui grup social. Spre exemplu, în întreprinderea industrială, **c.p.s.** al unui grup de muncă se constituie ca o rezultantă a interacțiunilor cu caracter preferențial, a atitudinii membrilor față de munca depusă și profesie, a profilului motivațional, a coeziunii, a performanțelor obținute, acțiunilor exercitate de mediul înglobant (atelier, secție etc.), a gradului de satisfacere a aspirațiilor etc. El se caracterizează prin globalitate relativă, independență și stabilitate. **C.p.s.** depinde și de modul de organizare și conducere a întreprinderii, de stilul de conducere al șefului direct etc. **C.p.s.** constituie un factor important al realizării performanței și prin urmare ocupă un loc central în cadrul cercetărilor de psihologie și sociologie. *V. atitudine, grup, sociometrie.* **I.F.**

COABITARE CONSENSUALĂ uniune heterosexuală fără căsătorie legală. Diviziunea rolurilor în cadrul cuplurilor consensuale nu este atît de clar definită ca în cazul familiei bazată pe căsătorie, deși din punct de vedere funcțional diferențele dintre aceste două forme de relaționare nu sînt esențiale. Indivizii care practică **c.c.** nu sînt mai puțin tradiționali și nici mai neconformiști decît cei care se căsătoresc, în schimb acordă o atenție mai mare experienței și satisfacției sexuale și observă într-o mai mică măsură prescripțiile religioase. Contrar unor opinii curente, cei care practică coabitarea sînt atașați normelor parteneriatului pereche și respectă căsătoria. În multe cazuri, c.c. este doar o fază premergătoare căsătoriei. În mod tradițional, acest stil de viață (concubinajul) era mai puțin tolerat social, fiind considerat un comportament deviant. În prezent, **c.c.** s-a extins în toate societățile europene sau de cultură europeană și a crescut permisivitatea socială, inclusiv recunoașterea legală în unele țări a acestei alternative de viață. Dacă în trecut ea era un substitut al căsătoriei, frecvent în mediile defavorizate din punct de vedere economic și social, în prezent ea tinde să devină pentru anumite categorii sociale o alternativă preferabilă și practicată de un număr tot mai mare de persoane cu un status economic și social mediu sau superior (în majoritatea societăților, a crescut rapid ponderea studenților și tinerilor intelectuali care practică c.c.). Ca tendință generală, în anii 1980, s-a constatat creșterea duratei medii a c.c. înainte de căsătorie și creșterea ponderii cuplurilor consensuale de lungă durată sau definitive. *V. căsătorie, familie.* **I. Mih.**

COD **1.** Ansamblu unitar, sistematizat al semnelor, semnalelor și simbolurilor cu ajutorul căruia se transmit informații de la emițător la receptor. Transpunerea informației în limbajul unui anumit **c.** se numește *codificare*, iar descifrarea mesajului unui c. *decodificare*. **2.** Ansamblu de precepte social-morale aprobate și garantate printr-un sistem de sancțiuni (**c.** moral), incluzînd valorile și mai ales normele de comportament recunoscute de membrii unui grup și sprijinite de sancțiuni aplicate prin controlul social. **3.** Un c. juridic este un ansamblu de reguli formulate în raport cu un aspect special de legislație (**c.**

civil, **c.** penal, **c.** comercial etc.) **4. C.** profesional reunește toate normele considerate ca necesare pentru a asigura controlul conduitei membrilor unei profesii determinate (**c.** deontologic al medicilor, al juriștilor, al sociologilor etc.). *V. comunicare, morală, valori.* **M.Vn.**

COERCIȚIE (lat. *coercitio*, "spațiu restrîns"; "înfrînare"), constrîngere, prescriere a modelelor de comportament și acțiune prin intervenție directă sau normativă. Caracterul c. al faptelor sociale a fost una dintre primele observații sistematice ale sociologiei. Pentru E. Durkheim definiția faptului social este legată indisolubil de caracterul său c: "Este fapt social orice fel de a face, fixat sau nu, capabil să exercite asupra individului o constrîngere exterioară". ◆ **C.** poate fi de natură: *a.* morală (apreciere, încurajare, blamare); *b.* economică (de ex.: caracterul **c.** al sărăciei sau al lipsei de calificare pentru mobilitatea socială); *c.* socială (de ex.: caracterul **c.** al relațiilor de familie sau al normelor de grup). În sociologie există două tipuri de concepții despre **c.** socială. Unii autori consideră **c.** o construcție artificială izvorîtă fie din dorința de dominație, fie din ignoranță, fie din acumularea unei tradiții negative (tabuuri, restricții sau norme tradiționale). Alți autori (H. Spencer, E. Durkheim, M. Weber) consideră **c.** o condiție *sine-qua-non* a existenței relațiilor sociale dintre individ și grupuri. *V. control social, deviantă, normă, socializare.* **A.T.**

COEVOLUȚIE proces în care evoluție unui sistem determinat se realizează împreună cu evoluția altui sistem determinat, influențîndu-se reciproc, fără ca evoluția unuia să fie necesarmente cauza evoluției celuilalt. În sociobiologie c. este interpretată ca un model de interacțiune non-cauzală între evoluția biologică și cea culturală. După fizicianul C. J. Lumsden și zoologul E. C. Wilson, ființele umane nu au fost create prin evoluția biologică darwiniană, ci, timp de mai multe milioane de ani, strămoșii noștri au fost modelați atît de evoluția biologică, cît și de cea culturală. Acestea au acționat de la început împreună. Pe de altă parte, traiectoria evoluției biologice s-a schimbat și se schimbă și astăzi ca răspuns la oportunitățile culturale. Dacă în înțelegerea unor fenomene sociale din lumea animală (dominație, altruism, îngrijire parentală, familism, homosexualitate) este posibilă stabilirea unei legături directe între aceste fenomene și evoluția genetică, cînd este vorba de fenomenele socioumane trebuie să luăm în considerare gîndirea, conștiința, emoția, capacitatea de a hotărî. Și totuși nici acestea nu pot fi explicate, la rîndul lor, doar ca produse ale evoluției culturale. Ele sînt, mai degrabă, rezultate ale c. bioculturale, ale interacțiunii dintre factorii eredității biologice și cei ai eredității culturale (*Genes, Mind, and Culture: The Coevolutionary Process*, 1981). *V. altruism, cultură, evoluție, sociobiologie.* **I.U.**

COEZIUNE situație a unui grup formînd un tot, părțile fiind strîns legate între ele. Un grup **c.** este caracterizat printr-un grad ridicat de consens, de aderiune la obiectivele comune și prin relații de cooperare. **C.** se manifestă printr-un nivel ridicat de integrare a indivizilor în grup. Un grup cu **c.** ridicată exercită puternice presiuni de eliminare a conflictelor și tensiunilor. Cu cît un grup este mai coeziv și mai atractiv pentru membrii săi, cu atît va fi mai puternică presiunea de eliminare a comportamentelor deviante. **C.** asigură un grad ridicat de conformism; membrii grupului vor tinde să-și modifice opiniile și comportamentele în acord cu normele grupului. **C.** generează persoanelor din grup un grad ridicat de satisfacție, confort psihologic, un sentiment de securitate. Situațiile de anxietate determină o creștere a **c.** Dacă nor-

mele (informale) ale grupului susțin obiectivele organizației, **c.** este un factor pozitiv important al performanței și unul negativ, dacă grupul este orientat contraproductiv sau este indiferent față de aceste obiective. În sociometrie, **c.** este definită (și măsurată) prin densitatea relațiilor preferențiale reciproce existente între membrii unui grup. *V. conformism, dinamica grupului, grup social, relații interpersonale.* **I.F.**

COHORTĂ grupare care include, pentru scopuri de cercetare, persoane de aceeași vîrstă sau cu o vechime relativ egală de participare la activitatea unui sistem. Pentru delimitarea unei c. se folosesc trei criterii alternative: data nașterii, anul intrării într-un sistem (învățămînt, producție, comunitate urbană etc.) sau vechimea activității desfășurate în aceeași organizație. Obiectivul urmărit este acela de a obține o stratificare socio-demografică a persoanelor pe grupări relativ omogene din punct de vedere temporal (vîrstă, vechime, data integrării într-o organizație sau într-un sistem) și de a compara grupările în vederea formulării de inferențe privitoare la stabilitate, schimbare, personalitate, secvențialitate etc. Analiza **c.** se diferențiază de investigația transversală, care consideră vîrsta drept criteriu de eșantionare, și de analiza longitudinală centrată pe o singură **c.** privită evolutiv. În analiză se delimitează mai multe **c.** și sînt comparate luînd ca referință anumite perioade de timp. Distincția temporală a **c.** este privită și ca o distincție socială, în sensul că schimbările macrosociale se asociază și cu diferențe în planul experiențelor, opțiunilor sau orientărilor individuale. Într-o socletate care nu ar cunoaște schimbări sociale ar interveni, la nivel individual, numai efecte datorate înaintării în vîrstă. Unitățile de delimitare a vîrstei s-ar asocia în mod linear și progresiv cu unități corespunzătoare de schimbare individuală. Astăzi se constată în orice societate o accelerare a schimbăril. Din această perspectivă, delimitarea și analiza **c.** facilitează elaborarea de inferențe despre ritm, direcția și mecanismele schimbărilor individuale și sociale. Analiza b este tot mal extinsă în sociologie (ca și în economie, demografie, pedagogie sau psihologie) pentru a studia schimbarea socială, evoluția organizațiilor, stratificarea socio-demografică a populației, socializarea, succesiunea ciclurilor de viață individuală etc. Dacă variabila dependentă vizează un aspect al schimbării sau reproducției sociale, atunci **c.** (considerată ca grupare relativ omogenă), vîrsta (vechimea) caracteristică fiecărei c. și perioada socială cu propriile sale mesaje, opțiuni și experiențe funcționează ca variabile independente. Pentru a delimita **c.**, virsta și efectele periodice, se aplică diverse procedee. Unul constă în reprezentarea variabilei dependente pe un tabel care menționează vîrsta sublecților și momentele sau perioadele succesive de timp. Succesiunea vîrstelor și a perioadelor este stabilită din perspectiva relevanței pentru variabila dependentă. **C.** succesive apar pe diagonala tabelului. Un alt procedeu mai simplu constă în alegerea unor ani de referință (pe baza criteriilor menționate), ani care se succed la anumite intervale (ex: 5, 10 ani etc.) delimitînd o succesiune de c. Instrumentele de investigare se aplică pe fiecare **c.**, rezultînd date ce pun în evidență efectele **c.**, perioadei și vîrstei. Dacă intervalele de vîrstă dintre **c.** sînt mai mari, se poate vorbi de o analiză a generațiilor. *V. anchetă sociologică, generație, schimbare socială, socializare, variabilă.* **L.V.**

COLECTIVISM **1.** Tip de organizare socială în care satisfacerea necesităților individuale se realizează prin activități colective. Fiecare membru al colectivității acționează în vederea satisfacerii necesităților

colective (care reprezintă, în ultimă instanță, însumarea necesităților individuale), colectivitatea avînd grijă să asigure satisfacerea necesităților individuale ale membrilor săi. Este specific societăților fundate pe proprietatea socială asupra mijloacelor de producție și opus tipului de organizare socială în care satisfacerea necesităților individuale este rezultatul, în primul rînd, al eforturilor individuale, colectivitatea oferind doar un cadru de reglementare în care un asemenea proces are loc. **C.** se referă totodată și la teoriile sau doctrinele care preconizează o astfel de organizare socială. **2.** Principiu moral-politic, specific unui mod de organizare de tip **c.**, care cere subordonarea intereselor individuale celor colective. *V. acțiune colectivă, colectivitate.* **I.U.**

COLECTIVITATE **1. C.** statistică sau nominală: o colecție de indivizi realizată după caracteristica lor comună (vîrstă, rezidență, instrucție, profesie etc.), fără ca această caracteristică să fie neapărat conștientizată ca bază a apartenenței indivizilor la respectiva **c.** **C.** statistice sau nominale se deosebesc de mulțimi și de publicuri prin faptul că sînt structurate minimal ca entități sociale, prin diferențiere față de alte **c.** Așa sînt, de exemplu, c. de consumatori și producători, rurale și urbane, tineri și vîrstnici, femei și bărbați etc. C. statistice sau nominale pot constitui o premisă a formării **c.** sociale propriu-zise. **2. C.** *socială*: ansamblu de persoane reunite pentru a trăi și/sau acționa în vederea realizării unui scop comun, indiferent dacă acest scop a fost stabilit în mod voluntar de persoanele respective sau le-a fost impus. Criteriul conștiinței apartenenței și scopului comune este fundamental pentru recunoașterea unei **c.** Această conștiință este premisa constituirii unei structuri instituționale de sancțiuni și recompense care reglementează responsabilitățile membrilor **c.**, statusurile și rolurile lor, generînd astfel o formă determinată de solidaritate: economică, politică, morală, religioasă etc. După forma lor de solidaritate, **c.** pot fi clasificate în **c.** teritoriale sau geografice, de interese sau contractuale, comunități, instituții, asociații voluntare, școlare sau educaționale etc. Un individ poate aparține, în același timp, mai multor **c.**, iar o **c.** mai mică poate fi parte a unei c. mai mari. **3.** Un caz aparte al **c.** este *colectivul*: c. caracterizată printr-un grad mai mare sau mai mic de sinergie sau sintalitate și ai cărei membri au comportamente nemijlocit determinate de interinfluențele lor reciproce, directe și permanente. Colectivele sînt grupuri primare. Ele asigură securitatea socio-afectivă a membrilor, au personalitate, manifestînd un sentiment puternic al apartenenței. *V. conștiință, grup, morală.* **I.U.**

COMPARAȚIE (METODA C.) **1.** Mod de abordare definitoriu pentru antropologia culturală ca disciplină științifică. Rostul acestei metode este de a descoperi elementele universale dintr-un fenomen local, provincial (Mircea Eliade). Ca metodă a antropologiei culturale, **c.** interculturală s-a ivit sub marca evoluționismului, care, însă, i-a dat o întrebuințare deductiv-speculativă. În sec. XX, **m.c.** implică, într-adevăr, colectarea de date culturale astfel orientată încît să confirme neapărat modelul de evoluție unilineară, tristadială, elaborat de E. B. Tylor și L. H. Morgan: sălbăticie — barbarie — civilizație. În 1896, Franz Boas a combătut această metodă, într-un celebru articol de direcție: (*The Limitation of the Comparative Method of Anthropology*). Boas a vizat aspecte speculative, dar urmarea a fost scoaterea din uz a metodei de-a lungul unei jumătăți de secol. După atacul boasian, **m.c.** a fost reabilitată prin autoritatea lui A. R. Radcliffe-Brown. (*Method in Social Anthropology*, 1958). În concepția lui Radcliffe-Brown, una

din sarcinile antropologiei este descoperirea legilor ce guvernează viața socială. Exprimîndu-se astfel, liderul structuralist se gîndea în primul rînd la legi necauzale, de tipul generalizării. Aceste legi nu pot fi descoperite decît prin inducție, care constituie la rîndul ei baza logică a **m.c.**. Sau, conform afirmației lui Radcliffe-Brown însuși: "**M.c.** este deci acea metodă prin care trecem de la particular la general, de la general la și mai general, cu scopul evident că putem în acest fel ajunge la universal, la caracteristici care pot fi găsite sub diferite forme în toate societățile umane". Numai pe această cale s-a putut, releva universalitatea prohibiției incestuale, a familiei, a gramaticalității limbajului etc. O treaptă superioară în perfecționarea **m.c.**, treaptă atinsă în epoca modernă a antropologiei, este cercetarea interculturală a unor covariații (variații corelate, rezonante) între unele fenomene culturale. S-a constatat, spre exemplu, că, în cadrul sistemelor de rudenie, există o corelație între descendență și rezidență, sau că societățile cu un grad ridicat de nesiguranță în procurarea hranei dețin și un grad mai ridicat de retardare culturală. Verificarea unor asemenea covariații pretinde apelul la procedee statistice. De aici necesitatea unei eșantionări culturale la scară planetară. Merite recunoscute în dezvoltarea acestei metodologii revin antropologului american George P. Murdock. În 1937, el a fost animatorul proiectului de inventariere interculturală numit *Cross-Cultural Survey*, inițiat în cadrul Universității Yale. După cel de al doilea război mondial, la această acțiune au aderat și alte universități din lume, proiectul devenind o vastă instituție, sub un nume nou: Arhiva Zonală de Relații Umane (*Human Relation Area Files*, în formulă abreviată, foarte frecvent întîlnită: HRAF). HRAF reunește fișe și microfilme cu lucrări referitoare la sute de culturi pe glob. Cu ajutorul acestor instrumente de documentare, se pot obține prompt informații despre un anume fapt cultural dintr-o anumită cultură sau, comparativ, din diverse culturi. În afară de fișe și microfilme, HARF mai conține un eșantion-ghid al culturilor inventariate (*Outline of World Cultures*, abreviat *OWC*) și un ghid de colectare a datelor empirice (*Outline of Cultural Materials*, abreviat *OCM*). Murdock s-a ocupat personal și de elaborarea unui atlas etnografic al lumii (*Ethnographic Atlas*, 1967). **M.c.** apare astfel ca indispensabilă pentru construcția teoriei și a științei antropologice. Așa se și explică de ce evidențierea spiritului speculativ în care ea a fost utilizată inițial a dus nu la abandonarea, ci la reorientarea și la perfecționarea ei. **Gh.G.** ◆ **2**. Aplicată în cercetarea sociologică sub forma analizei comparative (**a.c.**), a dus la dezvoltarea sociologiei comparative care, pe baza datelor și informațiilor despre diverse societăți, comunități, zone sau arii sociale, ar urmări: să descrie intra- și transcultural sisteme, procese sau fenomene sociale, să caracterizeze relațiile în timp și spațiu dintre societăți sau componente ale societăților, să elaboreze acele enunțuri generale despre societate care își mențin validitatea dincolo de diversitatea în timp și spațiu a societăților sau comunităților și ariilor sociale. **A.c.** nu este specifică doar sociologiei comparative, care, de altfel, se află într-o stare de subdezvoltare teoretică, fiind cel mai adesea suplinită de cercetările etnologice și antropologice, ci tinde să se consacre ca un mod distinct de abordare în sociologie, cu propriile strategii de cercetare, adeseori privite în concurență cu celelalte. Domeniul social care ridică cele mai multe dificultăți în calea **a.c.** este cultura. Prin raportare la aria culturală investigată, se distinge între **a.c.** intraculturală și **a.c.** inter- sau transculturală. Pentru a specifica primul tip, să considerăm un proiect de cercetare în care mai multe grupări umane, distinse nominal după criteril socio-demografice (vîrstă,

sex, rezidență, ocupație, nivel de școlarizare etc.) și aparținînd aceluiași eșantion extras aleator dintr-o populație de referință, sînt caracterizate, fiecare, de același set de variabile. Analiza datelor se poate derula urmînd trei căi posibile: analiza corelațiilor dintre variabile la nivelul eșantionului, indiferent de apartenența grupală a subiecților; **a.c.** a grupărilor pe baza datelor și informațiilor repartizate pe același set de variabile; analiza corelațiilor dintre variabile la nivel de eșantion și pe fiecare grupare în vederea comparării grupărilor între ele și cu eșantionul integral. Prima cale este aplicabilă atunci cînd concluziile rezultate din cercetările anterioare au probat omogenitatea culturală a populației de referință și ne interesează caracterizarea populației și nu diferențierile ei interne, care sînt presupuse ca mai puțin semnificative. Celelalte două căi implică a.c. în proiectul de cercetare, aceasta fiind concurentă cu analiza corelațională, pentru a evidenția nu numai omogenitatea ci și eventualele asemănări sau deosebiri dintre grupări. Așadar, **a.c.** intraculturală poate să fie sau să nu fie inclusă într-un proiect de cercetare, opțiunea depinzînd de gradul de omogenitate culturală a populației investigate și de scopurile cercetării. **A.c.** interculturală ia ca referință grupări umane eterogene socio-cultural (societăți naționale, comunități etnice, arii sau zone sociale diferențiate) în vederea identificării de regularități, tendințe generale constante sau variabile, diferențieri etc. Scopul său fundamental este de a identifica și formula regularități, generalizări, constante sau chiar legi care caracterizează societatea umană ca atare. Identificarea constantelor structurale și funcționale este totodată complementară cu specificarea de diferențiere societală. ◆ Problemele cu care se confruntă metodologia **a.c.** sînt: construcția de scale valide pentru ordonarea unităților analizate; tendințele etnocentrice de definire a temei investigate și de stabilire a bazelor de clasificare a datelor, de elaborare a inferențelor și formulare a interpretărilor teoretice; incertitudinile asociate validității și fidelității datelor colectate; lipsa de comparabilitate a unor date; costurile și dificultățile colectării și asamblării datelor. Tehnica metodologică aplicată în **a.c.** interculturală se bazează, la un prim nivel, pe principiile generale ale cercetării sociologice, putînd fi orientată cantitativ sau/și calitativ, transversal sau longitudinal și făcînd uz de metodele cunoscute de eșantionare, colectare și prelucrare a datelor. Intervin însă, la nivel specific, mai multe elemente de diferențiere. Un prim element se referă la circumscrierea populației investigate, care poate include entități din două sau mai multe culturi diferite. De regulă, se consideră că diferențele rezultate din similarități facilitează în mai mare măsură generalizarea. Aceasta înseamnă a opta nu pentru eșantioane reprezentative pe straturi, ci pentru selectarea de grupări aparent echivalente categorial (de exemplu, în termenii ocupației sau nivelului de școlaritate), ținînd cont de conținutul definițiilor date categoriilor în diferitele culturi investigate. Categoriile nu sînt aprioric echivalente pe un criteriu dat, ci au asociate conotații saturate cultural. Dincolo de aceasta, cele mai mari dificultăți sînt întîmpinate în elaborarea formulărilor lingvistice ale conceptelor teoretice sau incluse în instrumentele investigației, întrucît acestea manifestă o mare sensibilitate interpretativă indusă de conotațiile culturale, ideologice, politice ale termenilor utilizați. La acest nivel intervin tendințele sau abaterile etnocentrice. Dacă nu sînt controlate efectele lor reale sau probabile, intervin ca surse induse de diferențiere, afectînd validitatea întregii cercetări. Corelația dintre limbaj și gîndirea socială este foarte puternică; limbajele sînt saturate cultural, se prezintă ca simbolurl ale identității și ca mecanisme de delimitare,

avînd puternice efecte de structurare a vieții sociale. Sociolingvistica sau etnografia vorbirii clarifică unele din aceste aspecte, atrăgînd atenția asupra formei, conținutului și contextului, respectiv a sintacticii, semanticii și pragmaticii formulărilor lingvistice. Atît conceptele teoretice, cît și enunțurile verbale din instrumentele investigației trebuie supuse traducerii interferente în limbajul și contextele culturilor investigate pentru ca prin această pretestare lingvistică să se identifice regulile de corespondență dintre codurile de structurare a comunicării teoretice și investigative transculturale. Aceste reguli urmează apoi să funcționeze și la nivelul interpretării rezultatelor cercetării sau al formulării concluziilor. *V. antropologie culturală, cultură, metodologia cercetării sociologice, sociolingvistică.* **L.V.**

COMPENSARE evitarea, corectarea, înlăturarea sau balansarea unor tendințe sau stări negative dintr-un sistem (personalitate, grup, organizație, comunitate) în vederea restabilirii echilibrului și/sau pentru atingerea unor standarde superioare de funcționare. În funcție de domeniul de manifestare, se disting mai multe forme de **c.**: *financiară* (plata unor bunuri, servicii, sacrificii sau pierderi); *biologică* (reacția de evitare, ameliorarea sau balansarea unor defecte, nevoi, tensiuni sau frustrări în vederea restabilirii echilibrului organic în mod direct sau prin solicitarea altui organ); *psihologică* (menținerea echilibrului mental și emoțional prin corectarea unor disfuncții, potențarea funcțiilor altor componente ale psihismului, evitarea amenințărilor sau frustrărilor, apelul la surse exterioare specifice sau nespecifice etc.); *juridică* (acordarea unor recompense sau drepturi pentru pierderi ce au afectat poziția socială sau integritatea fizică și morală) etc. Funcția fundamentală a **c.** este de a restabili, a menține sau a ridica pe un plan superior de eficiență echilibrul unui sistem. În sistemele sociale pot apare și *erori compensatorii*, adică variații sau fluctuații pozitive sau negative ce tind să se autoanuleze pe termen lung sau să se încadreze într-o tendință spre echilibrare. **C.** pot fi directe sau specifice și indirecte sau nespecifice. **C.** directe se manifestă prin acțiuni de evitare, înlăturare sau corectare ale factorilor ce amenință echilibrul sistemului sau îl împiedică să atingă performanțe mai înalte. **C.** indirecte sau nespecifice nu sînt orientate către factori generatori ci către efectele lor. De exemplu, tendința de conturare a unui status inconsistent sau a unor surse de inconsistență a sinelui pot fi compensate direct prin evitarea, corectarea și înlăturarea surselor sau factorilor și indirect prin adăugarea sau potențarea funcțiilor altor componente (cognitive, de securitate, de putere etc.). Drogurile sînt ilustrări tipice pentru **c.** indirecte sau nespecifice. Ele nu sînt orientate către factorii care au generat anxietatea sau tensiunea individuală, ci către efectele acestora, modificînd temporar echilibrul intern și accentuînd pe termen lung dezechilibrul de fapt. Oricărui sistem îi sînt specifice mecanisme de c., adică strategii de acțiune sau de mobilizare a resurselor disponibile pentru restabilirea echilibrului tulburat prin: *a.* reconstrucția componentei afectate; *b.* stimularea funcționării altei componente în vederea recuperării handicapului apărut. Ignorarea sau eșecul **c.** conduc la dezagregarea mai lentă sau mai accelerată a unui sistem. *V. consistența sinelui, echilibru, homeostază.* **L.V.**

COMPENSAȚIA MUNCII concept prin care Eminescu desemnează, în scrierile sale politice, fenomenul de "înmulțire *peste măsură* (s.n.) a oamenilor care trăiesc din munca *aceleiași sume de producători*". Acest fenomen este, în viziunea sa, principala cauză a declinului și mizeriei unei societăți. Pentru a se evita acest declin, *pătura dominantă* trebuie să *compenseze munca socială*

care-o susţine prin *activităţi creatoare*, prin crearea unor "înlesniri de civilizaţiune" pentru întreaga societate. În cazul contrar, raportul păturii superpuse la "suma de muncă" a unei societăţi este negativ şi conduce la declasare socială, mizerie şi degenerare etnică. "În alte ţări clasele superioare compensează prin munca lor intelectuală munca materială a celor de jos". În societatea românească, pătura superpusă s-a înmulţit ca urmare a "introducerii formelor unei civilizaţii străine" fără ca să existe *corelativul ei economic*. **C.m.** este, aşadar, într-o altă accepţie, un imperativ de respectare a unei proporţii între aparatul unei civilizaţii de împrumut şi corelativul ei economic (cîtă înlesnire aduce acel aparat muncii sociale). Printr-o asemenea introducere, de regulă, se amplifică şi se diversifică *regimul trebuinţelor* clasei dominante, nu însă şi *volumul şi calitatea muncilor* menite a susţine acele *trebuinţe*. Urmarea este că "influenţele străine găsesc în falangele naţionale, goluri din ce în ce mai simţitoare", "dispar clase pozitive" (declasarea socială), fără a fi înlocuite cu altele noi şi astfel se slăbeşte organismul societăţii în defavoarea exclusivă a claselor pozitive. Acelaşi proces provoacă o înstrăinare a păturii dominante, care atît prin trebuinţe cît şi prin consum, gravitează în jurul unor "centre" şi "modele" străine şi acţionează în slujba unor interese străine de cele locale. Eminescu a examinat raportul dintre consumurile diferenţiale şi munca socială din perspectiva ideii privind necesitatea conservării proporţiei muncilor sociale într-o societate. El a constatat că între *munca medie* a unei societăţi şi consumul "păturii dirigente" există o proporţie anumită, cu un semn pozitiv sau negativ. În condiţiile în care munca medie se păstrează constantă dar în schimb creşte consumul "clasei dirigente", mărindu-se cheltuielile noului aparat al statului, se naşte fenomenul de pătură superpusă. Aceasta, neascultînd de legea proporţiei muncilor sociale, îşi măreşte consumul fără a oferi în compensaţie o muncă socială (muşchiulară sau intelectuală) pe măsura consumului respectiv. "Sarcinile de întreţinere a politicienilor de la noi diminuează pîinea de toate zilele a poporului de jos, care, ca rasă, ca inteligenţă, ca inimă, e superior păturii de parveniţi şi de scursături (...) cari s-au aşezat deasupra lui din secolul trecut începînd". (M. Eminescu, *Opere*, vol. IV, Editura Cultura Românească, Bucureşti, 1938, p. 113). Teoria **c.m.** folosită pentru a examina *raportul consumului păturii superpuse la proporţia muncilor* în societate, este o alternativă la ideologia egalitarismului indivizilor şi claselor. Între două clase sociale trebuie să existe raporturi de **c.**. "Compensaţia — scrie Eminescu — nu se dă de către o clasă sau un om decît prin muncă intelectuală sau muşchiulară. Munca muşchiulară constă în producerea de obiecte de utilitate necontestată, cea intelectuală în facilitatea producerii acestor obiecte "priveşte un echilibru optim între "proporţia muncilor" şi "structura trebuinţelor", astfel spus, structura trebuinţelor trebuie să urmeze "procesul natural" de creştere şi diversificare a structurii şi funcţiilor "comunităţilor economice". În caz contrar, acele trebuinţe formulate peste structura şi funcţiile comunităţii economice productive vor căpăta caracter parazitar, de cheltuieli necompensate, care vor atrage declinul economic al întregului popor. În general, irosirea puterii de muncă este raportată, în scrierile economiştilor, fie la absenţa comerţului înlăuntru (ca la Ricardo), fie la "pătura intermediarilor" (ca la fiziocraţi) etc. Eminescu va lega sistematic "irosirea muncii fizice şi intelectuale a comunităţii" (Ricardo) de *consumul necompensat* al păturii superpuse. Definirea păturii superpuse reclamă, aşadar, obligatoriu, încadrarea fenomenului în teoria **c.m.** Împreună cu "teoria statului

demagogic" și cu teoria "selecției sociale negative", teoria **c.m.** ar oferi un cadru de lărgită interpretare fenomenului păturii superpuse. Toate acesle dezvoltări teoretice se reazămă, cum am arătat, pe un fundament economic. Eminescu pornește de la postulatul muncii medii și al unei anumite proporții între munca medie, consumurile și activitățile diferitelor clase și grupuri ale societății. "Între consumul unei clase și activitățile pe care ea trebuia să le pună în slujba maximizării muncii sociale trebuie să existe o echivalență" (J. S. Mill). Volumul păturii superpuse este proporțional cu gradul consumului necompensat în activități de maximizare a muncii sociale. Maximizarea muncii sociale duce la creșterea culturii; diminuarea ei, în favoarea consumului păturii superpuse, duce la declinul culturii. În statele civilizate există o proporție stabilă între munca medie și consumurile sociale, între munca și creativitatea "păturii dirigente". "Cu totul altfel stau lucrurile la noi. Trecerea din clasele de jos în cele de sus nu e reglementată prin nici un fel de organizare (...); oameni inculți, incapabili de a munci, de-a pricepe un adevăr, fac demagogie, fură prin subrepțiune și amăgire voturile alegătorilor, devin oameni politici și dau iamă bugetului. Fără știință, fără merit, fără muncă, mii și mii de indivizi (...) se superpun poporului românesc, toți avînd dreptul constituțional de-a trăi din buget, toți avînd numai exercițiul acestui drept (...), (M. Eminescu, *Opere*, IV, ed. cit., p. 256). În viziunea lui Eminescu, elitele sînt datoare cu un efort colectiv de maximizare a muncii sociale, redat prin gradul în care din sînul păturii superpuse ar ieși inteligențe superioare, creatoare, în stare a compensa prin creația lor consumul păturii superpuse. M. Eminescu anticipase enunțul legii maximizării inteligenței sociale a lui S. Haret care ar putea fi redată prin următorul enunț: inteligența socială a unui grup crește în proporție geometrică cu numărul oamenilor de excepție care apar în acel grup și în progresie aritmetică cu maximizarea inteligenței medii a acelui grup. Cum se înfățișează lucrurile în cazul păturii superpuse criticate de Eminescu? "..Am dovedit că deasupra poporului român istoric s-a superpus o pătură (...), în rîndul căreia (...) nu se poate naște un autor, de exemplu, un om de științe sau de litere, un om care să *compenseze* prin *știință* sau *talent* munca națională ce-l susține(...).În toate ramurile vieții intelectuale și ale statului, în toate încheieturile organice ale națiunii s-au încuibat paraziți; tocmai centrele organice sînt cuiburile în care se prăsesc și se înmulțesc... (...) Existența tuturor acestor oameni costă bani (...). Suma de putere de care dispune țăranul nu poate suporta greutatea ce i se impune fără nici o compensație; el cheltuiește din puterea lui vitală mai mult decît poate restitui; de acolo falimentul puterilor sale vitale: morbiditatea, mortalitatea..." *V. circulația elitelor, compensare, pătură superpusă, selecție socială negativă.* **I.B.**

COMPETENȚĂ **1.** (juridică) — dreptul legitim al unei persoane sau al unui grup de a lua decizii într-un anumit domeniu de activitate, la diferite niveluri ale unor structuri organizaționale (politice, juridice, administrative, industriale, militare etc.) **2.** (profesională) caracteristică a unei persoane sau a unui colectiv de a dispune de cunoștințele și deprinderile necesare realizării sarcinilor legate de un anumit domeniu de activitate profesională. La aceasta se adaugă și capacitatea rezolvării cu succes a problemelor organizatorice și a modului de cooperare cu oamenii. **C.p.** are un caracter relativ, în sensul că o persoană poate fi competentă într-un anumit domeniu de activitate și incompetentă în altul. *V. organizație, profesie.* **I.F.**

COMPETIȚIE formă a interacțiunii dintre persoane, grupuri, unități populaționale mari (inclusiv state și uniuni interstatale), constînd din eforturile acestora de a atinge un scop (a avea un beneficiu) care este indivizibil sau despre care se crede că este ca atare. În **c.** actorii implicați sînt preocupați de obținerea rezultatului dorit și mai puțin de caracteristicile și comportamentul rivalilor. De altfel, privită dintr-o perspectivă sociologică mai largă, **c.** nu presupune întotdeauna conștiința existenței concurenților sau a opoziției față de ei, și, în tot cazul, nu presupune elaborarea de strategii din partea competitorului care să limiteze acțiunile celorlalți competitori. **C.** se deosebește clar, deci, de conflict, deși uneori poate degenera în conflict și violență. K. Davis (*Human Society*, 1949) remarcă, în acest sens, cum **c.** funcționează după „reguli ale jocului cărora competitorii trebuie să se conformeze și că în spatele acestor reguli, justificîndu-le și menținîndu-le, se găsește un set de valori superioare intereselor pentru care se intră în competiție... Regulile competiției limitează mijloacele ce pot fi utilizate... ...Cînd competiția încalcă aceste reguli se transformă ea însăși în conflict". În orice grup și societate există **c.** directă sau indirectă, personală sau impersonală, spontană sau conștientă, după cum sînt prezente și norme și reguli formale sau informale, scrise sau nescrise, după care ea se desfășoară. Conținutul și sfera noțiunii de **c.** se intersectează extrem de mult cu ale celei de concurență și nu de puține ori cele două noțiuni se utilizează ca echivalente. Deosebirile sînt de nuanță și accent: am putea spune că **c.** este, preponderent, o concurență de mai mică intensitate și cu un coeficient mai redus de rivalitate și conștiință a opoziției. Din acest punct de vedere, o scală a relațiilor dintre actorii sociali s-ar prezenta astfel: cooperare-competiție-concurență-conflict. Conținutul și formele **c.** depind de natura orînduirii sociale, de modelele culturale, de specificul național etc. Ponderată ca intensitate, ea reprezintă un mecanism de stimulare a conduitelor individuale și grupale, o forță mobilizatoare a dezvoltării și menținerii unui standard ridicat de activism și eficiență și a unui nivel aspirațional înalt. Mai nou, **c.** alături de cooperare și conflict, se abordează și în sociologie în termenii de cost, beneficiu, optim individual și optim social. *V. cooperare, conflict, interacțiune, motivație.* **P.I.**

COMPLEMENTARITATE (*Principiul* **c.**) concept formulat de către N. Bohr în legătură cu situația din mecanica cuantică, dar așa după cum însuși autorul său sugera, el pare să aibă o valabilitate mai generală. Într-o asemenea formă generală, **p.c.** afirmă că un fenomen poate primi o descriere mai completă cu ajutorul a două sau mai multe teorii care sînt reciproc independente și exclusive, dar se completează reciproc, fiecare oferind o perspectivă distinctă asupra respectivului fenomen (domeniu). Cel mai adesea teoriile aflate în competiție nu sînt opuse în mod absolut, ci mai degrabă se completează reciproc, evidențiind aspecte diferite. O relație de **c.** o găsim și între diferite discipline: psihologia și fiziologia, psihologia și sociologia etc. O **c.** specifică caracterizează și relațiile dintre teoriile competitive din aceeași disciplină: ex. sociologia denumită „obiectivă" și teoriile sociologice de tip comprehensiv (interacționismul simbolic, entometodologia). Fiecare teorie are limbajul său specific, logica și metodologia sa, ireductibile la celelalte teorii. Din acest motiv, cel mai adesea teoriile nu pot fuziona pur și simplu, fiind mai degrabă, dacă am utiliza un termen al lui Kuhn, *incomensurabile.* Toate au ca obiect de referință însă aceeași realitate, dar privită din perspective teoretice-metodologice diferite. Fiecare pune în evidență o serie de aspecte, ignorînd prin însăși orientarea sa structurală

altele. Deşi teoriile complementare nu pot fuzlona într-o teorle sintetică, ele se completează reciproc, totodată însă fiind incompatibile. Există două surse posibile ale **c.**: o sursă de principiu (ca cea din cazul mecanicii cuantice descrisă de N. Bohr) şi o sursă temporară, formulată în cazul ştiinţelor social umane. În acest din urmă caz, se aşteaptă ca, în perspectivă, să se poată construi o nouă teorie care să absoarbă în ea perspectivele dezvoltate de teoriile actualmente complementare. O asemenea relaţie provizorie de **c.** pare să caracterizeze faza preparadigmatică (T. Kuhn) a ştiinţelor. *V. paradigmă, teorie sociologică.* **C.Z.**

COMPORTAMENT COLECTIV tip de comportament emergent (spontan şi ghidat de norme create de participanţi) şi extrainstituţional (orientat după alte norme, adesea divergente, decît cele general acceptate social). **C.c.** are ca dimensiuni: scopul, gradul de organizare a participanţilor şi durata. Scopurile **c.c.** pot fi expresive (exteriorizarea unor sentimente) sau instrumentale (obţinerea unor drepturi sau avantaje). Din punct de vedere al gradului de organizare a participanţilor la acest tip de comportament, se face distincţie între **c.c.** neorganizate (spontane, fără lider formal) şi **c.c.** înalt organizat (cu programe de acţiune şi lider formal). Între aceste două extreme se plasează **c.c.** intermediare. Durata **c.c.** este şi ea foarte variată: unele au o durată scurtă (cîteva ore, ca în cazul unor festivităţi), altele pot avea persistenţă cîteva zile, săptămîni sau mai mult (ca în tulburările rasiale sau mişcările sociale). Deşi psihosociologul francez Gustave Le Bon (1895) a abordat cel dintîi problematica **c.c.**, termenul ca atare a fost utilizat pentru prima dată de sociologii americani Robert Park şi Ernest Burgess (1921). În cercetarea **c.c.** s-au conturat mai multe orientări. (David L. Miller, *Introduction to collective behavior*, 1985). Cea mai veche tratează **c.c.** din perspectiva emoţionalităţii sporite (Le Bon, 1895; Park şi Burgess, 1921; Blumer, 1939; Brawn, 1965; Kloppe, 1972; Lofland, 1981). O altă direcţie de studiere a **c.c.** se centrează pe considerarea acestuia ca răspuns adaptativ la situaţiile noi şi ambigue (Turner şi Killian, 1957; Lang şi Lang, 1961). În fine, cea de a treia orientare abordează **c.c.** din perspectiva conflictelor sociale, ca pe un răspuns la destructurarea socială (Blumer, 1939; Smelser, 1962; Parry şi Pugh, 1978; Rose, 1982). *V. contagiune mintală, psihologia socială.* **S.C.**

COMPORTAMENT PROSOCIAL tip de comportament orientat spre susţinerea, conservarea şi promovarea valorilor sociale, fără aşteptarea unor recompense externe. Ajutorarea, protejarea şi sprijinirea dezvoltării oamenilor — altruismul — ocupă o poziţie centrală în sistemul **c.p.** Pentru a se putea vorbi de existenţa unui **c.p.** trebuie îndeplinite cel puţin două condiţii: intenţia de a acorda ajutor altor persoane şi libertatea alegerii conduitei (Hans Werner Bierhoff, 1980). Alţi cercetători consideră a fi obligatorii trei condiţii: intenţia de a ajuta, actul comportamental să fie iniţiat în mod voluntar şi cel care realizează actul comportamental să nu urmărească obţinerea vreunei recompense externe (V.J. Derloga, J. Grazelak, 1982). Emergenţa **c.p.** a fost explicată prin două ipoteze alternative: ipoteza cost-beneficiu (J.A. Piliavin şi colab., 1981) şi ipoteza normativă (J.P. Rushton, 1980). Analiza cost-beneficiu, derivată din teoria echilăţii, a fost aplicată cu succes în explicarea **c.p.**: acordăm ajutor altora dacă estimăm că beneficiul (recompensele morale interne) vor depăşi costul implicat de ajutorul dat (efortul fizic şi psihic, riscul pierderii vieţii, chelluieli financiare etc.) Cu cît costul este mai ridicat, cu atît emergenţa **c.p.** este mai puţin probabilă.

Cercetările efectuate de Bibb Latané și John M.Darley (1970) au atras atenția asupra fenomenului de "difuzare a responsabilității": cu cît sînt mai mulți martori oculari, cu atît va fi mai redusă proporția celor care acordă ajutor și cu atît mai îndelungat va fi timpul de așteptare pînă la intervenția de ajutorare. Gradul de control (măsura în care victima se face vinovată de situația în care se află) influențează acordarea ajutorului: emergența **c.p.** este mai probabilă dacă se apreciază că factorii cauzali nu au stat sub controlul victimei (L. Berkowitz, 1969). Simpatia/antipatia față de cei care cer ajutor mediază emergența **c.p.** (B. Weiner, 1982). De asemenea, modul în care se cere ajutor influențează declanșarea **c.p.**: dacă apelul ia forma imperativă, acordarea ajutorului va fi aminată sau suspendată. Este "efectul bumerang" în acordarea ajutorului (S. H. Schwartz, J. Howard, 1981). Similaritatea trăsăturilor de personalitate a celor care solicită cu cei cărora li se cere ajutor constituie un element de predicție al **c.p.** Realizează **c.p.** cu o mai mare probabilitate persoanele care sînt mai competente (L.M. Hoffman, 1976), care au un mai mare control asupra desfășurării evenimentelor (J. Rotter, 1966) și o mai accentuată stimă de sine (J. Reykowski, 1975). *V. altruism, morală.* **S.C.**

COMPREHENSIUNE metodă alternativă *explicației*, al cărui obiectiv este descifrarea subiectivității care prezidează acțiunile actorilor umani, pornind de la semnele sensibile care reprezintă manifestarea acestora, și utilizînd intuiția, combinată cu simpatia, adică *empatia*. Formulată în filozofia neokantiană din a doua jumătate a secolului trecut ca metodă specifică științelor sociale și umane (J. G. Droysen. W. Dilthey, K. Jaspers) și preluată în sociologie de M. Weber. Dacă *explicația* presupune un *sens obiectiv* al faptelor sociale, rezultat al unui determinism cauzal, **c.** presupune că faptele sociale au un *sens subiectiv*, fiind rezultatul unui determinism subiectiv. În cadrul explicației, cercetătorul caută să evidențieze "celelalte fapte sociale" care delermină faptul de explicat. Prin **c.** cercetătorul caută "să plonjeze în psihicul" (K. Jaspers) autorului faptului social, să "se pune în pielea" celuilalt, să înțeleagă intențiile, starea sa de spirit care a prezidat actul în cauză. Realitatea subiectivă, se consideră de către promotorii metodei **c.**, nu poate fi analizată cu mijloacele obiective ale științei. Empatia, capacitatea de a-l înțelege pe celălalt, se formează și se amplifică pe baza experienței obținute din interacțiunea socială, din plasarea în variate roluri, cu alte cuvinte pe baza cunoașterii cotidiene pe care fiecare o obține în legătură atît cu propriile sale trăiri în diferite situații, cît și cu trăirile celorlalți. Pornind de la accentul pe care îl pune asupra rolului subiectivității în constituirea acțiunii sociale, M. Weber încearcă să preia metoda **c.** în sociologie, combinînd-o cu metoda explicativă: "explicație comprehensivă" sau "comprehensiune explicativă". *V. interacționism.* **C.Z.**

COMPROMIS modalitate de rezolvare a unor tensiuni și conflicte, de realizare a consensului, în condiții de diversitate de interese și/sau puncte de vedere, caracterizată prin faptul că soluția adoptată este rezultatul unor cedări reciproce, minimizîndu-se astfel conflictul și promovînd cooperarea. **C.** se opune utilizării excesive a coerciției, a forței pentru a impune interesele unei părți în detrimentul celorlalte. În acest fel, se evită situațiile conflictuale latente sau manifeste, crescînd stabilitatea sistemului prin realizarea unui anumit echilibru între părți. Realizarea **c.** presupune: *a.* conștientizarea reciprocă a intereselor și exigențelor; *b.* căutarea unor soluții care să maximizeze convergența intereselor, să satisfacă, pe cît posibil toate

interesele aflate în joc. **C.** nu reprezintă pur și simplu o soluție care să satisfacă în egală măsură toate părțile, ci tinde mereu să favorizeze o parte sau alta, în conformitate cu puterea relativă a fiecăreia dintre ele. În orice proces de negociere a unui compromis vom găsi de aceea inevitabil și manifestări ale puterii fiecărei părți, încercări de intimidare și manipulare reciprocă. Evitînd blocarea deciziei sau conflictul destrucliv între părți, **c.** are un rol pozitiv important în dinamica sistemelor sociale. Există însă și situații în care compromisul are mai degrabă consecințe negative: *a.* cînd soluția adoptată crează un sistem instabil, în perspectivă, care va duce la agravarea tensiunilor și conflictelor; *b.* cînd forțează o parte să accepte, sub presiunea forței, o soluție care structural o dezavantajează și *c.* cînd soluția la problemă este determinată prin jocul și **c.** dintre interesele secundare, particulare, în locul considerării interesului general. Conducerea unei întreprinderi, de ex., poate adopta la o problemă o soluție care reflectă **c.** intereselor particulare ale diferiților participanți (interese de prestigiu, de putere, de poziție), iar nu obiectivele, interesele generale ale întreprinderii. Aceste cazuri negative de **c.** sînt adesea desemnate prin termenul de **c.** *de principii*, pentru că nu sînt respectate principiile fundamentale care garantează corectitudinea soluției. *V. conflict, consens, cooperare, decizie, negociere.* **C.Z.**

COMUNICARE proces de emitere a unui mesaj și de transmitere a acestuia într-o manieră codificată cu ajutorul unui canal către un destinatar în vederea receptării. În **c.** unilaterală numai emițătorul organizează și transmite informații în vederea receptării. în **c.** reciprocă, receptorul construiește o nouă secvență de **c.**, devenind el emițător și celălalt receptor. Condițiile minime fundamentale de realizarea **c.** sînt: compatibilitatea codurilor și existența mesajului. Codurile pot lua forma limbajului natural, limbajului nonverbal și simbolurilor concrete (lumini, steaguri etc.) sau abstracte (semnale, formule logice, matematice etc.). În **c.** socială cele mai frecvente sînt codurile verbale și nonverbale (gesturi, expresii faciale, intonații etc.). Acestea pot apărea împreună sau separat. Cînd apar separate de codurile verbale, componentele nonverbale exprimă imposibilitatea de a verbaliza sau a solicita o informație, iar cînd le însoțesc au rol de întărire, de distorsiune sau de indicator "metacomunicativ" prin care se accentuează un anumit mod de înțelegere sau de interpretare a mesajului verbalizat. Accesibilitatea conținutului mesajului este dependentă de comunitatea codurilor emisiei și recepției. Această compatibilitate nu ia decît rareori forma identității perfecte. În jurul nucleului de coduri comune există o variabilitate a modului de codificare și decodificare generată de: experiențe sau practici individuale sau sociale de învățare anterioară, forme de interacțiune, situațiile de **c.**, accesul individual la cultura **c.** etc. Atunci cînd această variabilitate este accentuată pot apărea și stări de incomunicabilitate chiar între parteneri care dispun de unele coduri relativ comune. Orice **c.** este centrată pe un mesaj, adică pe un ansamblu de informații prezentate într-o formă simbolică. Cantitatea de informații dintr-un mesaj este invers proporțională cu redundanța sa. ◆ Cu cît mesajul transmis într-o unitate dată de timp sau într-o secvență de **c.** conține o cantitate mai mică de informație, cu atît redundanța este mai mare. Aceasta nu înseamnă însă că pentru a crește eficiența c. sociale trebuie redusă cît mai mult redundanța. Cea mai economicoasă formă de codificare a unui mesaj se poate dovedi o piedică pentru receptarea adecvată, întrucît crește ponderea interpretărilor sau înțelesurilor variabile investite în cursul receptării și se accen-

tuează distanța dintre intenționalitatea mesajului și ceea ce este efectiv receptat. Avînd în vedere calitățile receptării, cantitatea de informație transmisă și intenționalitatea c., emițătorul trebuie să elaboreze decizii optime de structurare a mesajelor în termenii gradului său de redundanță și ai asamblării și utilizăril codurilor. În funcție de distanța fizică dintre emițător și receptor și de utilizarea unor posibilități tehnice de transmitere a mesajelor, se distinge între **c.** interpersonală și c. în masă. ◆ **C.** *interpersonală* se identifică de fapt cu interacțiunea socială, întrucît în orice interacțiune se realizează schimburi de mesaje. De regulă, ea se realizează în grup sau este dependentă de grupul de apartenență a persoanelor implicate. Funcția **c.** interpersonale este de a menține unitatea și integritatea oricărui grup social, de a asigura coordonarea acțiunilor individuale în grup. Admițînd această premisă, s-a studiat cu insistență structura sau rețeaua de **c.** a grupului, respectiv modul de distribuire a relațiilor interpersonale de **c.**, densitatea și consistența lor, tipurile de informații vehiculate și efectele lor asupra organizării și funcționării grupului. În orice grup există diferențe între indivizi din punct de vedere al frecvenței angajării în **c.** Diferențele sînt produse mai ales de status (cu cît ocupă un status mai înalt cu atît este mai probabil să inițieze și să primească mai multe mesaje), de gradul de conformitate normativă (distanțarea moderată a unei persoane față de normele grupului se asociază cu multiplicarea mesajelor transmise de ceilalți pentru a produce conformarea, pe cînd distanțarea accentuată duce la diminuarea **c.**) și de orientarea relațiilor afective. Rețeaua de **c.** poate fi caracterizată prin flexibilitate / rigiditate, centralitate / lateralitate, formalitate / informalitate (A. Bavelas, H.J. Leavitt). Aceste proprietăți au efecte variabile asupra performanțelor individuale și de grup. Pentru a crește eficiența activității grupului trebuie adoptată cea mai adecvată rețea de c. De exemplu, eficiența distribuirii informației într-un grup este maximă în condiții de accentuare a centralității rețelei de **c.** În același timp, efectele individuale ale mesajelor transmise de o sursă exterioară nu sînt directe, ci intermediate de structura socială a grupului. ◆ Această regulă este valabilă mai ales în cazul **c.** *în masă*, în care același emițător dispune de posibilități de transmitere a aceluiași mesaj la un număr foarte mare de receptori potențiali. Aceste posibilități sînt oferite de mijloace tehnice de c. în masă (massmedia), respectiv, presă, radio și televiziune. În general, studiul **c.** de masă a tins să se concentreze asupra elementelor ei componente și a relațiilor dintre ele incluse într-o formulă sintetică de genul: "*cine* spune ce, prin ce *canale* (medii) de **c.**, *cui* și cu *ce efecte*" (H.D. Lasswell, 1946). În privința sursei, s-a acordat atenție organizării contextuale a mesajului și imaginii audienței despre transmițător, respectiv credibilității acordate acestuia. În organizarea mesajului s-a distins între prioritatea și poziția ultimă a unor informații pentru a se releva efectele diferențiate. Avantajul poziției prioritare constă în întărirea atitudinilor deja deținute de receptori, pe cînd al celor incluse în finalul mesajului rezidă în stimularea reflecției și creșterea retenției. În același timp, efectele depind și de conștientizarea de către receptor a intenției transmiterii, de complexitatea și repetabilitatea mesajului. De exemplu, conștientizarea intenției transmiterii diminuează intensitatea și extensia efectelor, iar mesajele prea complexe nu produc decît efecte de suprafață pentru că nu sînt decodate. Repetarea insistentă a **c.** acelorași mesaje față de aceleași persoane produce o saturare a recepției exprimată prin indiferență față de mesaje, un grad înalt de conformism aparent și o căutare compensatorie de mesaje provenite din alte

surse. Efectele mijloacelor de **c.** în masă sînt cel mai adesea indirecte, în sensul că influențele lor sînt întărite sau diminuate de structura de grup și mai ales de către liderii de opinii din grupurile de apartenență. P. Lazarsfeld și B. Berelson au caracterizat astfel "fluxul de **c.** în două trepte", incluzînd pe cea a transmiterii directe de către mass-media și pe cea instituită în **c.** interpersonală. În unele situații numărul treptelor tinde să crească sau să se reducă, generînd procese specifice de difuziune a informațiilor. Această tendință depinde și de organizarea sistemului social care poate crea condiții de multiplicare sau de concentrare a canalelor de **c.**, de intensificare sau de diminuare a controlului social al mesajelor transmise și vehiculate. Controlul **c.** se poate realiza în mod implicit, prin valorile de referință, sau explicit, prin instanțe special organizate; se poate exercita asupra oricărei rețele de **c.** sau numai asupra **c.** în masă, lăsînd libere fluxurile de c. interpersonală. Odată cu multiplicarea mijloacelor de **c.** în masă a crescut audiența și gradul de expunere, dar și selectivitatea personală, concomitent cu accentuarea pasivității în receptare. Deși efectele lor informative pot crește, cele formative și mai ales generatoare de acțiuni sînt reduse. În general, efectele c. în masă depind de predispozițiile și atitudinile anterioare ale receptorilor. *V. atitudine, difuziune, informație, media, persuasiune, propagandă.* **M.V.**

COMUNISM mod de organizare socială bazat pe forme colective de proprietate asupra mijloacelor de producție și pe o distribuție egală a resurselor. În antropologia socială a secolului al XIX-lea se utiliza conceptul de **c.** *primitiv* pentru a desemna societățile presclavagiste, fundate pe o proprietate comună și pe un consum egalitar, reglat printr-o distribuție colectivă a bunurilor. În marxism, tip de societate postcapitalistă. ◆ **C.** reprezintă una dintre cele mai vechi aspirații caracterizată ca reacție la crize sociale acute și la inegalități soclale excesive. El a luat forma *utopiilor*, modele ideale de organizare socială, rezultate ale proiecției unor aspirații difuze. Este cazul *Republicii* lui Platon sau al utopiilor Renașterii: *Utopia* lui Thomas Morus și *Cetatea soarelui* a lui T. Campanella. În perioada modernă Gracchus Babeuf formulează un program politic de tip c. fundat însă pe ideea naivă a distribuției egale a bunurilor. Ideea actuală de **c.** se datorează lui K. Marx și F. Engels, care au elaborat-o în cadrul unei teorii a societății, traducînd-o totodată într-un program politico-ideologic de acțiune revoluționară propus clasei muncitoare. În concepția lui Marx, **c.** nu trebuie considerat un ideal, care prin atractivitatea sa să influențeze acțiunea umană (deși el este inevitabil și un ideal), ci o fază a evoluției societății umane impusă cu necesitate de legile obiective ale Istorlei. În *Ideologia germană* (1844) se afirma: **c.** nu reprezintă un ideal care să fie impus omenirii, ci "mișcarea reală care suprimă starea actuală". Pentru prima oară, Marx formulează ideea de **c.** în contextul teoriei *alienării* și *dezalienării*. Această teorie s-a conturat într-o perioadă de ruptură a lui Marx de gîndirea hegeliană (*Manuscrise economico-filozofice*, 1844). Organizarea societății pe bazele proprietății private asupra mijloacelor de producție ar sta la originea fenomenului alienării. Rezultatul este o societate dezumanizată, "nenaturală" din punct de vedere al naturii umane. Ca atare, consideră Marx, înlocuirea proprietății private cu o proprietate colectivă asupra mijloacelor de producție este de natură a depăși alienarea, a oferi o organizare socială cu adevărat umană. **C.** este definit ca "naturalism", ca reîntoarcere a omului la el însuși, la adevărata sa natură umană. În acest context, ideea de **c.** este legată de aceea de *om total*: persoană care își poate dezvolta și afirma li-

ber toate capacităţile sale umane în cadrul unei relaţii nealienate cu lumea sa umană. Întreaga bogăţie creată de evoluţia umanităţii devine în **c.** cadrul nemijlocit al realizării umane. Necesitatea obiectivă a instaurării **c.** este identificată ulterior în teoria marxistă asupra societăţii în concordanţa necesară dintre nivelul şi caracterul forţelor de producţie şi tipul relaţiilor de producţie. Dezvoltarea forţelor de producţie, realizată de revoluţia industrială, le conferă acestora un caracter tot mai social, punîndu-le în contradicţie cu relaţiile de producţie fundate pe proprietatea privată şi făcînd necesar un nou tip de relaţii de producţie fundate pe proprietatea colectivă. La un nivel şi mai ridicat de dezvoltare al forţelor de producţie, cînd se va trece din faza *raritătii* (cantitatea de bunuri produse este inferioară necesităţilor) în cea a *abundenţei* (producţia se plasează la nivelul necesităţilor), va deveni posibilă o distribuţie a bunurilor nu după criterii exterioare, generatoare de inegalitate, ci după criteriul nevoilor. În *Critica Programului de la Gotha* Marx formulează o idee importantă care va sta la baza programelor partidelor comuniste: organizarea producţiei pe bazele proprietăţii de tip socialist a devenit deja o posibilitate şi o necesitate, datorită caracterului social ridicat al forţelor de producţie. O societate **c.**, în sensul deplin al cuvîntului, nu va putea fi însă realizată decît atunci cînd productivitatea muncii o va permite. Marx respingea categoric "**c.** sărăciei" — egalitate în condiţii de raritate a bunurilor. Adevărata egalitate poate fi instaurată în mod efectiv doar cînd, datorită bogăţiei produse, fiecare poate să consume la nivelul necesităţilor sale, variabile de la persoană la persoană. Din acest motiv, între revoluţia socialistă şi realizarea efectivă a unei societăţi **c.** se va trece inevitabil printr-o formă intermediară de organizare socială — socialismul. Ca fază de trecere la **c.**, *socialismul* se caracterizează, conform teoriei lui Marx, prin următoarele trăsături distinctive: *a.* proprietatea colectivă, socială asupra mijloacelor de producţie; *b.* producţia se desfăşoară încă în cadrele *producţiei de mărfuri*, fiind supusă în consecinţă tuturor legilor care guvernează un asemenea sistem; *c.* distribuţia se face în funcţie de cantitatea şi calitatea muncii depuse. Ca o consecinţă a modificărilor fundamentale din sistemul productiv, Marx deduce o serie de caracteristici generale ale **c.**: *a.* activitatea productivă nu se va mai realiza în forma producţiei de mărfuri; *b.* datorită abundenţei, făcută posibilă de creşterea productivităţii muncii, distribuţia bunurilor va fi realizată după nevoi; *c.* diferenţierea de clasă a societăţii va fi complet eliminată, realizîndu-se din acest punct de vedere o societate omogenă, caracterizată de existenţa unor interese generale, efectiv comune; *d.* dispariţia statului ca instrument de impunere a interesului unei clase împotriva celorlalte clase, cît şi a tuturor mijloacelor de coerciţie şi oprimare socială (inclusiv a sistemului juridic); conducerea socletăţii va pierde în consecinţă caracterul politic; *e.* dispariţia decalajelor generatoare de inegalitate ca de ex. a decalajelor dintre sat şi oraş, dintre munca fizică şi cea intelectuală, dintre funcţiile de conducere şi cele de execuţie; *f.* ca rezultat al dezvoltării şi intensificării relaţiilor social-economice şi culturale, într-un viitor îndelungat nespecificabil se vor şterge treptat, în mod natural, diferenţele dintre naţiuni. **C.** este diferit de asemenea în contextul opoziţiei *spontan/conştient*. Proprietatea privată, prin natura sa, generează o societate care se constituie şi funcţionează prin mecanisme spontane, al cărei prototip îl constituie piaţa economică. Lipsa de control conştient al colectivităţii asupra vieţii sale sociale nu reprezintă, în gîndirea marxistă, în primul rînd rezultatul unui nivel scăzut de cunoaştere, ci este un efect al însăşi structurii sociale, a cărei funcţionare, reglare şi schimbare este

fundamental spontană. Oamenii sînt conștienți de scopurile, intențiile, aspirațiile lor, dar rezultatul final al acțiunilor lor este structural imposibil de planificat, controlat, prevăzut. În contrast, datorită proprietății colective asupra mijloacelor de producție, **c.** ar reprezenta prima societate care s-ar constitui și ar funcționa în mod conștient. În acest context, găsim în lucrările lui Marx și Engels caracterizări ale **c.** de tipul: **c.** reprezintă saltul omenirii din preistorie în istorie; din imperiul necesității, în imperiul libertății; **c.** reprezintă enigma dezlegată a omenirii. ◆ În ciuda pretenției că modelul comunist de societate nu este o utopie, ci rezultatul unei analize de tip științific, la ora actuală există estimarea larg împărtășită că modelul **c.** de societate este o utopie tiplcă, exprimînd condițiile secolului trecut, naivă din punct de vedere al complexității societății contemporane. În fapt, ideea de **c.** apare tot mai rar și în programele politice ale partidelor comuniste actuale. *V. ideologie, marxism, spontan, utopie.* **C.Z.**

COMUNITATE entitate social-umană, ai cărei membri sînt legați împreună prin locuirea aceluiași teritoriu și prin relații sociale constante și tradiționale (= consolidate în timp). Ocupînd aceeași nișă ecologică, membrii unei **c.** folosesc în devălmășie resursele naturale ale mediului (păduri, ape etc.). **C.** se caracterizează prin relativă autarhie. Ea conține, la scară redusă, toate activitățile proprii unui sistem social (economie, drept, morală, religie etc.). Sociologul german Ferdinand Tönnies a făcut, totuși, distincție între **c.** (*Gemeinschaft*) și societate (*Gesellschaft*). **C.** (familia, satul), prin autenticitatea ei, ar fi ca un organism viu, bine integrat, întemeiat pe datini și pe trăiri comune, în vreme ce societatea (orașul, statul) — ulterioară față de **c.** în privința evoluției — ar fi un agregat complex dar artificial, întemeiat pe convenție, opinie publică, legislație. În expresie durkheimiană, **c.** persistă prin "solidaritate organică", iar societatea prin "solidaritate mecanică". **C.** poate fi privită nu numai ca oblect de cercetare, dar și sub aspectul reprezentativității în raport cu o realltate social-umană mai cuprinzătoare (etnie, stat, omenire); astfel s-a ivit necesitatea unei alte distincții, aceea între **c.** ca "obiect" și **c.** ca "eșantion" (Conrad Arensberg, art. *The Community as Object and as Sample*, 1961). În antropologia socială a înregistrat deja o carieră considerabilă conceptul de "**c.** mică" (Robert Redfield, *The Little Community*, 1955). Așa cum se înțelege și din denumire, **c.** mică se prezintă ca un grup social-uman de mici dimensiuni (clan, trib, sat) și se caracterizează prin relații nemijlocite, de cunoaștere reciprocă între membrii săi. Ea este, totodată, cea mai mică unitate morfologică a speciei umane în care reproducerea poate avea loc fără iminența consangvinității și, deci, a efectelor patologice, degenerative. Relevanța antropologică a **c.** mici se bazează pe faptul că funcțiunile sociale ale acesteia se desfășoară într-un spațiu fizic. restrîns, ceea ce le face direct observabile și deci propice abordării holistice, monografice. *V. antropologie culturală, autarhie, devălmășie, eșantionare, holism, monografie sociologică, sistem social.* **Gh.G.**

CONFIGURAȚIE mod de organizare a relațiilor dintre elementele unei mulțimi. În sens larg, precum în psihologia gestaltistă, **c.** este sinonimă cu formă sau structură. În sens restrîns, **c.** rezultă din abordarea unei structuri predominant din perspectiva relațiilor constitutive între elementele ei (P. Blau, 1976). Corelativ se apreciază că structura poate fi analizată și dintr-o perspectivă distributivă, urmărind modul în care elementele ei sînt repartizate în clase distincte. În sociologie, au fost relevate **c.** ale unor macrostructuri de tipul celor de rol, sociometrice, de rudenie

etc. Perspectiva distributivă este folosită mai ales în abordarea macrostructurilor de tipul celor de clasă. Structurile în general, **c.** lor în particular, sînt caracterizate prin predominanța întregului asupra părților, invarianța relațiilor, transmiterea schimbărilor de la nivelul unui element la întreg etc. *V. sociometrie, structură.* **D.S.**

CONFLICT opoziție deschisă, luptă între indivizi, grupuri, clase sociale, partide, comunități, state cu interese economice, politice, religioase, etnice, rasiale, divergente sau incompatibile, cu efecte disruptive asupra interacțiunii sociale. Ca termen, c. derivă din latinescul "conflictus" care înseamnă "a ține împreună cu forța". ◆ *Cauzele* **c.** pot fi de diferite tipuri: inegalități și discriminări sociale, incapacitatea părților de a ajunge la un compromis reciproc acceptat legat de poziția lor în societate, competiția pentru controlul resurselor finite, acces competițional la oportunități crescute, dorința de dominare, de putere, de prestigiu. ◆ Teoriile **c.** caută să explice: cauzele manifeste și potențiale ale acestuia; căile de evoluție ale **c.** și posibilitățile de soluționare a lui; efectele directe și indirecte, funcțiile și disfuncțiile sale în procesul de functionare și schimbare a sistemelor sociale; tipurile și aria de cuprindere a c.; instituționalizarea **c.**; managementul **c.**, procesele de negociere și atingerea păcii sociale, menținerea ordinii sociale în ciuda marilor inegalități dintre părți și a deosebirilor de interese; rolul **c.** în procesele dinamicii de grup. Interesul pentru studiul **c.** a apărut o dată cu primele reflecții filosofico-sociale și istorice (Tucydides), regăsindu-se apoi ca o preocupare majoră în literatura sociologică, politologică, psiho-sociologică. Ca teoreticieni consacrați în analiza **c.**, contradicțiilor soclale, ale puterii și divergențelor de interese sociale pot fi amintiți: Machiavelli, Hobbes, Durkheim, Max Weber, R. Dahrendorf, Collins, David Lockwood, Simmel, Lewis Coser, Marx, Gouldner, Gumplowitz, Parsons, Deutsch, J. R. P. French, Goldman Schlenker, Johnson Pruitt etc. Un loc aparte în colecția teoriilor asupra **c.** îl are teoria socială a lui Marx privind contradicțiile sistemului social, lupta de clasă, rolul interesului economic în **c.** Multe din teoriile occidentale asupra **c.** sînt influențate de marxism. ◆ Anii '60 s-au caracterizat printr-o dispută aprinsă între noile teorii asupra c., care subliniau rolul productiv al acestuia pentru schimbarea socială, și abordările structuralist- funcționaliste (T. Parsons era cazul paradigmatic) care accentuau coerența sistemelor sociale, consensul, considerînd conflictul a fi mai degrabă o patologie a sistemelor. Teoriile structural- funcționaliste erau acuzate a privi c. doar din perspectiva funcției lui negative, ca fenomen marginal, avînd ca rol doar perturbarea armoniei întregului. Noile teorii, pornind de la inevitabilitatea pluralității intereselor, consideră abordarea constructivă a **c.** ca exprimînd esența democrației. În fapt, asumarea **c.** reprezintă, pentru un sistem social, un indicator al caracterului său democratic. Pluralismul puterii, competiția programelor, proiectele alternative de schimbare socială, procesele electorale competitive, procedurile de negociere, conciliere și arbitraj sînt caracteristici ale sistemelor sociale complexe, modalități de menținere a ordinii sociale. ◆ Tipurile distincte de **c.** social depind de: caracterul, structura și specificul părților aflate în **c.**; natura scopurilor fixate de acestea; mijloacele utilizate pe parcursul evoluției c. ◆ Mulți analiști au descris modelul de dezvoltare a **c.** prin cinci etape relativ distincte: 1. *dezacordul*; 2. confruntarea; 3. escaladarea; 4. de-escaladarea; 5. rezolvarea (Donelson R. Forsyth). *Dezacordul* debutează prin simple neînțelegeri, diferențierea indivizilor sau grupurilor prin modul lor de a fi și a gîndi (uneori

pot fi şi pseudo-neînţelegeri, false **c.**), divergenţe minore, nesemnificative pentru interacţiunea socială, de grup, dar care necontrolate la timp, pot degenera în conflicte reale. *Confruntarea* adînceşte diferenţele dintre indivizi, grupuri, clase etc., acestea fiind percepute de către părţile în c. ca importante pentru interacţiunea de grup, ca ameninţînd unitatea grupului; în această fază fiecare parte îşi susţine poziţia sa, accentuînd-o pe baza unei ideologii justificative (se intensifică angajarea părţilor pe linia dezacordului iniţial; fiecare parte subliniind erorile din gîndirea celeilalte; este faza în care fiecare parte se convinge pe ea însăşi că trebuie să convingă adversarul să-şi schimbe părerea, să renunţe la poziţia lui, acceptînd argumentele sale; acţiunea de persuasiune devine exagerată, poate degenera în acţiuni de forţă, de coerciţie, cu efect de "boomerang" asupra părţilor; expresia emoţională domină asupra argumentelor logice; rata comunicării în grup scade; sînt antrenate mecanisme psihologice şi interpersonale ale luptei care duc la stress crescut, atmosferă tensionată, frustrări succesive ce antrenează în lanţ ostilităţi, forme de violenţă, agresivitate în limbaj (vezi celebre ipoteză frustrare/agresiune); lipsa de încredere creşte; apare necesitatea unei soluţii. Escaladarea **c.** distruge normele reciprocităţii pozitive, înlocuindu-le cu unele de tip negativ (Schlenker, Goldman, 1978) care susţin un comportament concurenţial exagerat; tensiunile şi ostilităţile din grup sînt scăpate de sub control; reacţia de autoapărare a fiecărei părţi stîrneşte violenţe fizice şi simbolice, agresivitate maximă; în această etapă **c.** atinge punctul culminant, "de vîrf" care poate distruge total interacţiunea de grup, ajungînd uneori chiar pînă la distrugerea fizică a părţilor, sau o poate reface printr-o schimbare structurală. *Escaladarea* **c. e** urmată firesc de orientarea spre soluţii raţionale de rezolvare a **c.** prin intervenţii legale de tip instituţional, prin negocieri şi compromisuri treptate, prin stimularea posibilităţilor de comunicare deschisă între părţi, prin captarea bunăvoinţei părţii adverse, prin apariţia "celei de a treia părţi" în calitate de mediator, moderator, facilitator, diplomat, sfătuitor, conştientizator, judecător, expert etc (Johnson Pruitt, 1970), toate avînd un scop integrativ, de refacere a interacţiunii sociale normale. Pentru a avea reuşită în timp şi eficienţă în procesul interacţiunii sociale, de grup, compromisul final cerut de rezolvarea **c.** nu trebuie să fie privit de nici una din părţi ca un semn al slăbiciunii sale, nu trebuie să fie speculat în procesul conciliării de nici o parte, ci apreciat prin funcţia lui pozitiv-integrativă pentru unitatea şi pacea socială. Incapacitatea adoptării unor soluţii constructive, mutual acceptate duce fie la dezagregarea sistemului, fie la generarea unui echilibru precar şi provizoriu, fundat pe forţă. *V. consens, contradicţii sociale, negociere.* **E.Z.**

CONFORMARE adaptarea unei persoane la norma sau sistemul de norme propriu unui grup social, instituţie sau organizaţie, încadrarea comportamentelor de rol în modelele recunoscute şi consacrate grupal şi/sau social. Aşa cum în cadrul oricărui grup social se cristalizează şi funcţionează norme, tot astfel se dezvoltă presiuni spre **c.** la ele. Astfel de presiuni influenţează modul de gîndire şi comportamentele, cel mai adesea fără ca actorii să fie conştienţi de existenţa lor. Cu cît un grup este mai atractiv, cu atît este mai probabil ca fiecare din membrii săi să-şi modifice punctele de vedere şi comportamentul în conformitate cu normele (formale sau informale) ale acestuia. Finalitatea controlului social este asigurarea **c.** Indivizii se conformează normelor unei societăţi pentru că ei realizează că, dacă nu o fac, riscă să fie pedepsiţi, în timp ce **c.** le aduce recompense.

Acela care încalcă normele se întîlneşte cu antipatia, ostilitatea, bîrfa şi chiar ostracizarea. Cel care se **c.** obţine preţuire, popularitate, prestigiu şi ceilalţi îl definesc social ca pe un om "bun". Hipertrofierea **c.** duce la *conformism*. Din această categorie face parte şi **c.** totalitară. Aceasta se caracterizează prin supunerea oarbă, necondiţionată a persoanelor la normele instituţiei, grupului sau societăţii. Este asigurată prin constrîngere strictă şi este prezentă în ceea ce Erving Goffman a numit *instituţii totale* (închisoarea, spitale de boli mentale, unităţi militare, lagăre de concentrare). În formă extinsă, uneori la scara întregii societăţi, se manifestă în regimurile totalitare. *V. asimilare, birocraţie, control social, grup, deviantă, instituţie, nonconformism, normă socială, totalitarism.* **I.F.**

CONSANGVINITATE rudenie între persoane care pretind că descind dintr-un strămoş comun. **C.** funcţionează ca un mecanism de stabilire a raporturilor dintre descendenţi şi colaterali, ca principiu de reglementare a transmiterii moştenirii şi ca principiu de reglementare a căsătoriei. Ea are, în acelaşi timp, un rol coeziv (bază a unităţii rudeniei) şi un rol separativ (de interzicere a căsătoriilor între rude apropiate). Aceste funcţii ale **c.** sînt formalizate şi în sistemele legislative moderne. Gradul de cuprindere a **c.** este o problemă de definire socială, cu răspunsuri diferite de la o societate la alta. În prezent, în societăţile europene sau de cultură europeană, drepturile şi restricţiile implicate de **c.** se aplică la un număr relativ mai mic de grade de rudenie, comparativ cu societăţile din Africa şi Asia sau comparativ cu societăţile tradiţionale. *V. căsătorie, endogamie, familie, incest, tabu.* **I.Mih.**

CONSENS concordanţă (acord) a punctelor de vedere ale membrilor unui grup sau a unei colectivităţi asupra estimării realităţii, a normelor şi valorilor, cît şi a obiectivelor şi mijloacelor ce urmează a guverna activitatea. În opoziţie, DISSENSUL reprezintă lipsa de acord, discordanţa punctelor de vedere. Dacă **c.** reprezintă baza activităţii comune, a cooperării eficace, **d.** este sursa tensiunilor şi conflictelor, a blocării activităţii colective. **C./d.** prezintă grade: *a.* cîţi membri sînt de acord cu un anumit punct de vedere, cîţi nu sînt de acord, cîţi nu au opinie cristalizată; *b.* în ce grad este acceptată o estimare — total, cu entuziasm, parţial, cu îndoială. Există două surse ale **c./d.**: *a.* Surse social-structurale — structura de interese. Convergenţa de interese reprezintă o bază solidă a **c.**, în timp ce divergenţa intereselor tinde să genereze un **d.** cronic. *b.* Surse cognitive: chiar în condiţiile unei convergente complete a intereselor, punctele de vedere ale membrilor unui grup social pot fi destul de diferite. În condiţii de certitudine completă, **c.** este asigurat în mod natural (faptul că 2 x 2 = 4 este unanim acceptat). În condiţii de incertitudine, nu **c.**, ci **d.** este cel mai probabil: incertitudinea generează diversitate a punctelor de vedere, *dissens*. ◆ Pentru că **c.** reprezintă o condiţie esenţială a vieţii sociale, există o serie de tehnici sociale de realizare a **c.**, în funcţie în mod special de sursele **d.** *a. Convingere, influenţă.* Se realizează prin comunicare în condiţii de divergenţă de interese; această tehnică tinde să ia forma manipulării ideologice, a mistificării, a inducerii în eroare. *b.* Tehnici convenţionale de decizie în condiţii de **d.** actual sau potenţial — *votul* sau *delegarea autorităţii*. *c.* Negocierea, utilizabilă în special în condiţiile divergenţei de interese. Ea are drept obiectiv găsirea unei soluţii acceptabile pentru toate părţile (compromisului), fiecare renunţînd într-o oarecare măsură la exigenţele sale pentru a evita starea de **d.** şi de conflict. Negocierea include cîteva elemente importante: cunoaşterea re-

ciprocă a punctelor de vedere și a intereselor; încercarea de manipulare reciprocă prin intermediul propagandei, al ideologiei; informarea reciprocă asupra puterii fiecăruia și a intențiilor de acțiune în caz de realizare sau nu a **c.**; examinarea variatelor soluții de compromis. Negocierea este deci o îmbinare a convingerii cu amenințarea exercitării pulerii. Ca rezultat, părțile vor adopta o soluție care, deși prezintă și dezavantaje, are meritul de a fi acceptată de toți, evitîndu-se în consecință conflictul. Negocierea duce deci la o decizie de compromis, fundată pe un grad oarecare de **c.** Democrația reprezintă. un instrument social fundamental de realizare a c., atît prin convingere și influență, cît și prin negociere. Allernativa realizării **c.** este fie dezorganizarea sistemului social prin conflicte, fie impunerea punctului de vedere al unei părți prin forță, coerciție, fapt care crează un conflict latent ce poate izbucni în condiții favorabile, sau o stare de apatie, alienare, pasivitate. **C.** poate avea loc și în ceea ce privește modalitățile de a realiza o decizie: asupra procedurii de vot, de ex. *V. compromis, decizie, democrație, manipulare, negociere.* **C.Z.**

CONSERVATISM ansamblu de idei și atitudini politice care exprimă preferința pentru vechi și pentru ceea ce este statornicit și recunoscut. Susținătorii acestui curent afirmă importanța legii. ordinii, a continuității și prudenței în raport cu inovarea. Legitimarea se face, în principal, prin referire la tradiții. Ideologia **c.** se bazează pe afirmarea imperfectibilității naturii umane și pe permanența anumitor defecte umane. **C.** susține necesitatea unei anumite inegalități dintre oameni, necesitatea proprietății private și a intervenției minime a statului în funcționarea instituțiilor economice. **C.** clasic a fost fundamentat de Edmund Burke (*Reflexions on the Revolution in France*, 1792) și a funcționat ca doctrină politică îndeosebi în Anglia și S.U.A. **C.** modern insistă, de asemenea, pe tradiție și, în special, pe religie. În plan politic, el susține menținerea sau reintroducerea religiei în școli, interzicerea avorturilor, limitarea emancipării femeii, minimalizarea intervenției statului în economie. Începînd cu anii 1970, în S.U.A. s-a dezvoltat o nouă ideologie: neoconservatismul ale cărui idei de bază sînt similare cu ale c. modern. **Nc.**, susținut de liberalii și stîngiștii deziluzionați, insistă pe diminuarea sărăciei și a discriminării prin programe de asistență medicală pentru bătrîni, renovare urbană, educație preșcolară, acordarea de drepturi civile negrilor, luarea în considerare a acțiunilor minorităților. *V. liberalism, modernitate, post-modernitate, politică.* **I.Mih.**

CONSISTENȚA SINELUI calitate a identității personale rezultată din integrarea, coerența, congruența și compatibilitatea cunoștințelor și aprecierilor despre sine și manifestată prin atitudini și comportamente relativ constante. Orice persoană dispune de o structură, în forma *concepției despre sine*, ce se interpune ca un ecran de așteptări, aspirații, inițieri sau apărări care filtrează noile informații sau experiențe în funcție de compatibilitatea lor cu cele deja existente, conservînd **c.s.** Revizulrea concepției și valorizării sinelui depinde de rezistența filtratoare a acestul ecran, dar și de forța experiențelor noi. Astfel, experiențele cruciale conduc la revizuiri ale structurii cognitive datorită apariției unor stări de *inconsistență* între informațiile vechi și cele noi. Tendința naturală este de a se conserva **c.s.**, manifestîndu-se receptivitate numai față de experiențe, atitudini, cunoștințe sau conduite care sînt compatibile cu cele existente. De regulă, sinele se stabilizează o dată cu înaintarea în vîrstă, trecînd prin "criza de identitate" a adolescenței. Se constată, totuși, o variabilitate a

persoanelor pe axa rigiditate-flexibilitate a **c.s.** Persoanele flexibile manifestă o mai mare receptivitate față de confruntările cu noile experiențe de viață, în special cu succesul și insuccesul, și inițiază schimbări la nivelul sinelui de îndată ce apar stări de inconsistență cognitivă. La limită, o flexibilitate maximă se asociază cu disfuncții structurale ale dezvoltării personale (fragmentare, dezorganizare, debusolare etc.). Persoanele cu înclinații depresive dispun de un sine ce se subapreciază și manifestă stări de submotivare pentru acțiune, de retragere sau izolare socială. Alte persoane tind spre supraevaluarea sinelui și conservarea consistenței deja stabilite, devenind rigide, autoritare, dominante. *V. adhocrație, balanță cognitivă, sine.* **L.V.**

CONSTRUCT denumire generică pentru termeni sau concepte care nu au un corespondent real, direct perceptibil. **C.** este de obicei rezultatul unor operații de calcul asupra indicatorilor sau variabilelor unui fenomen. De exemplu: inteligența nu poate fi măsurată direct, dar poate fi evaluată prin mai multe variabile care, prelucrate după diferite procedee, dau **c.** "inteligență". **C.** sînt folosite în validarea teoriilor prin însumarea unei mase de elemente detaliate sau prin introducerea unor reguli noi de organizare a acestor fapte. Uneori se afirmă că toate conceptele științifice sînt **c.** Funcția de bază a **c.** este euristică, uneori clasificatorie și descriptivă. Cercetările empirice lucrează în general cu **c.**, deci cu asamblări numerice sau logice de indicatori parțiali ai unui fenomen. *V. clasificare multicriterială, indicator social.* **A.T.**

CONȘTIINȚĂ (lat. *conscientia* "cu știință", "a fi în cunoștință de cauză") **1.** Organizarea dinamică a vieții psihice umane manifestă în relațiile omului cu sine, cu alții și cu mediul. A fi conștient înseamnă a fi într-o stare de alertă, de mirare și problematizare, a reflecta în mod intenționat și a analiza în cunoștință de cauză evenimente, trăiri sau experiențe, reale sau posibile, prezente, trecute sau viitoare. **C.** implică memoria, atenția, gîndirea, inteligența, afectivitatea, senzorialitatea, sinele, dar nu este reductibilă la nici una din acestea, nu este o simplă "funcție", o derivație sau un substitut al vieții psihice umane, pentru că reprezintă însuși modul de organizare a acesteia, unitatea structurală a diverselor procese și însușiri psihice. Tot astfel, viața psihică a omului nu se identifică cu **c.**, întrucît include și acțiuni sau manifestări ale incoștientului. **C.** se formează și devine în raport cu realitatea obiectivă care, în ultimă instanță, îi modelează configurația. În același timp, **c.** este creatoare, inițiază proiecte și dirijează aplicarea și realizarea lor. **C.** este, deci, instituțivă. Limbajul este condiția și manifestarea specifică a **c.** ca activitate simbolică. **C.** este un produs social, se constituie în procesul interacțiunii omului cu alții prin interiorizarea relațiilor sociale și a universului de simboluri și semnificații, reguli și principii care le reglementează. În acest proces se formează nu numai o **c.** a lumii exterioare, ci și o **c.** *individuală* și *de sine*, prin care se construiește și se afirmă identitatea personală, se controlează modul de integrare sau de structurare a sinelui individual. **2. C.** *socială*, concept fundamental în concepția marxistă despre societate, referindu-se la totalitatea ideilor, teoriilor, concepțiilor, sentimentelor, stărilor de spirit caracteristice societății într-un stadiu determinat al dezvoltării istorice. Este un produs colectiv ce exprimă particularitățile organizării sociale dintr-o perioadă istorică dată. În funcție de modul de reflectare a vieții materiale a societății, se disting două niveluri de structurare a **c.** sociale: *a.* nivelul sistematizat este produsul unei reflectări mediate, reprezintă viața spirituală

organizată a societății și se concretizează în concepții teoretice (juridice, politice, etice etc.); *b.* nivelul nesistematizat este produsul unei reflectări nemijlocite a elementelor sau schimbărilor din structura socială în forma percepțiilor, reprezentărilor, sentimentelor, atitudinilor, aspirațiilor sau preferințelor individuale și colective, se concentrează mai ales asupra experienței de viață a grupurilor sau comunităților umane, înțeleasă ca o experiență trăită și neorganizată de principii teoretice. Cele două niveluri ale *c.* sociale se află în permanante schimburi reciproce de informații și de interinfluențări. Existența socială determină, în ultimă instanță, **c.** socială. Acest raport de determinare nu trebuie însă absolutizat sau considerat ca exprimînd chintesența explicației materiale a societății. În plan gnoseologic el semnifică necesitatea analizei conținutului reflectoriu al **c.** pornind de la considerarea condițiilor reale de viață ale oamenilor și evitînd ipostazierea abstractă a ideilor sau proiectelor subiective. Totodată, trebuie avute în vedere istoria construirii structurii c. sociale și a interdeterminărilor stabilite între componentele sale sistematizate și nesistematizate. ◆ Analiza sociologică a **c.** sociale se realizează în două alternative distincte, deși profund corelate. Într-o primă alternativă se analizează procesele de constituire a conținutului *c.* sociale, iar în cealaltă accentul este pus pe modul în care conținutul **c.** intervine în explicarea fenomenelor sociale. Prima alternativă presupune punerea în relație a următoarelor instanțe: domeniile reflectării, specificul și procesualitatea conștientizării individuale și sociale, integralitatea și diferențierile specifice **c.** sociale. Domeniile reflectării conștiente individuale coincid cu universul real al vieții umane. Aceasta în planul posibilului, pentru că în mod efectiv trebuie să intervină intenționalitatea selectivă a conștientizării, a analizei în cunoștință de cauză a unui anumit curs al evenimentelor. Conștientizarea individuală nu coincide însă cu cea socială, ci există o procesualitate a trecerii de la una la cealaltă ca urmare a intervenției relațiilor sociale. În relațiile interindividuale se fac schimburi de semnificații, de atitudini și proiecte subiective. Din acestea rezultă în timp cristalizări ale conștientizării colective, ce iau fie forma reprezentărilor, atitudinilor, opiniilor, principiilor, codurilor sau valorilor care condensează contribuțiile individuale, fie a unor produse transindividuale de tipul "efectelor structurale" în care contribuțiile individuale nu se mai regăsesc și scapă controlului individual direct. Conținuturile conștientizării colective și efectele structurale emergente care nu sînt conștientizate sînt sursele generatoare ale manifestărilor **c.** sociale. În raport cu domeniul reflectat al existenței sociale și cu funcția exercitată, se disting diferite *forme* ale **c.** sociale: c. politică, **c.** juridică, *c.* morală, artă, știința, filozofia, religia. Conștientizarea colectivă, indiferent de forma sa, se poate uneori extinde în mod uniform la nivelul întregii societăți, pentru ca alteori să se realizeze în mod diferențiat pe grupuri mai mari sau mai mici. În acest sens, în societățile în care oamenii sînt stratificați pe clase sau grupuri relativ omogene, **c.** socială este diferențiată după conținut și orientare. **C.** *de clasă* este, din perspectivă marxistă, expresia comunității de interese și solidarității membrilor acelelași clase sociale, a experiențelor similare derivate din poziția ei în societate, a relațiilor stabilite cu alte clase, și grupuri, cu organizarea și funcționarea puterii de stat existente. În plan individual, *c.* de clasă este baza identificării militante a unei persoane cu aspirațiile, interesele, lupta, stilurile de viață ale membrilor clasei sociale din care face parte, mod de afirmare activă a apartenenței la clasa respectivă și de diferențiere față de persoanele ce aparțin altor clase din societate. Numai că în societățile

moderne rareori se manifestă **c.** de clasă la nivel individual. Multe cercetări empirice au pus în evidență acestfapt, relevînd, de exemplu, că muncitorii nu rnanifestă și nu revendică o **c.** omogenă de clasă. Pe acest temei se și apreciază că modelul marxist al **c.** este desuet. ◆ A doua alternativă de analiză sociologică a c. s-a concretizat în diverse modele teoretice de invocare a c. ca factor explicativ (C. Zamfir, *Structurile gîndirii sociologice.* 1987). Unele doctrine sociologice, cum ar fi fenomenologia sociologică, etnometodologia sau interacționismul simbolic consideră c. ca factor explicativ determinant. Pe baza analizei mecanismelor cognitive și de comunicare implicate în interacțiunea actorilor sociali, se încearcă să se explice constituirea și procesualitatea vieții sociale. **C.** subiectivă modelată și modelatoare a actorilor sociali în interacțiune este sursa unică de generare a realității sociale. În alte teorli sociologice, cum ar fi cea de sorginte comportamentistă (behavioristă), **c.** apare ca un epifenomen. Comportamentul este generat de condiții, factori sau stimuli socialmente constituiți, iar **c.** apare *post festum*, ca simplă tentativă de raționalizare, de justificare sau explicare a comportamentului deja constituit. Într-un alt model, **c.** este invocată ca intermediar strict determinat între condițiile obiectlve și comportamentele sociale. Ea nu își aduce nici o contribuție independentă și specifică în procesul de constituire a fenomenelor sociale, ci este doar o luare de cunoștință, un proces de conștientizare a situației obiective în care condițiile sociale structurale generează manifestări sau fenomene sociale specifice. **C.** nu este, totuși, un simplu epifenomen, ci se manifestă atît ca o **c.** practică, implicată în experiența curentă a actorilor sociali și avînd funcții constitutive, cît și ca o **c.** sistematică, investită cu funcții explicativ-justificative. Numai că în analiza sociologică s-a tins spre excluderea și nu spre evidențierea complementarității celor două ipostaze ale c. ca factor explicativ care intermediază acțiunile factorilor obiectivi și ca factor care, fie împreună cu, fie în mod independent de condițiile obiective, contribuie la determinarea fenomenelor sociale. O direcție distinctă de cercetare, aflată în curs de constitulre, urmărește să demonstreze modul specific și independent în care conținutul **c.** (cantitatea și calitatea cunoștințelor de care dispun membrii unei colectivități) contribuie la generarea și cristalizarea fenomenelor sociale. *V. atitudine, comunicare, ideologie, inteligență, personalitate, propagandă.* **M.V.**

CONTAGIUNE MENTALĂ propagarea și generalizarea în rîndurile maselor a unei stări psihice, idei, atitudini, sentimente. Această difuzare are un caracter involuntar, transmițîndu-se rapid de la individ la individ, acționînd mai ales la nivelul inconștientului. Stările psihlce propagate prin **c.m.** pot fi: entuziasmul, panica, furia, exaltarea. În mulțime (pe stadioane, în întrunirl rellgioase sau politice, în săli de concerte sau de dans etc.) **c.m.** se manifestă deosebit de puternic. Ea a fost tratată prin analogie cu epidemiile. Gustave Le Bon (*Psychologie des foules*, 1895) a făcut din **c.m.** un principiu general de explicare a psihologiei mulțimilor. "Orice sentiment, orice act — scria G. Le Bon — este în cazul unei mulțimi contagios, atît de contagios, încît individul își jertfește cu cea mai mare ușurință interesul personal în favoarea interesului colectiv. Iată o aptitudine contrară naturii sale, de care omul nu devine capabil decît în clipa cînd face parte dintr-o mulțime". Dispoziția sufletească de uniformizare se realizează contagios prin trei mecanisme: *imitația* — tendința fiecărui individ de a face același lucru pe care-l fac ceilalți; *sugestibilitatea* — o stare în care indivizii devin receptivi față de imaginile, direcțiile și afirmațiile emanate de la alții ("un cuvînt fericit, o imagine evocată la un

moment potrivit au deturnat mulțimile de la actele cele mai sîngeroase"); *reacția circulară* — un proces în care emoțiile celorlalți sînt percepute de individ cu o mai mare intensitate, apoi sînt retransmise rapid celorlalți, care le percep cu o intensitate și mai accentuată ș.a.m.d. Astfel are loc "exagerarea în sentimente". *V. comportament colectiv, imitație, mulțime.* **I.F.**

CONTRACT SOCIAL concept sociologic elaborat mai întîi în cadrul filosofiei sociale a secolului al XVIII-lea, care desemnează acordul inițial, stabilit în mod rațional de oameni aflați într-o stare de deplină libertate și egalitate, prin care ei renunță la o parte din drepturile lor individuale în favoarea unei instanțe supraindividuale ("stat" sau "societate"), cu scopul de a primi de la această instanță garanția exercitării tuturor drepturilor lor individuale. Instanța, reprezentant și garant al drepturilor individuale, poate fi un stat absolutist (Leviathan, la Thomas Hobbes) sau un regim politic democratic reprezentativ ("voința generală", căreia i se supune "voința tuturor", la J. J. Rousseau). Ambele variante cer ca întreaga construcție a societății (redusă, de regulă, la ansamblul instituțiilor și uneori numai la stat sau instituțiile politice), să fie realizată în mod rațional sau artificial și conform pactului inițial (c.s.) stabilit de indivizii aflați într-o pretinsă sau presupusă stare naturală de libertate și egalitate absolută. Varianta **c.s.** elaborată de Rousseau a stat la baza constituirii ideologiei republicane a Revoluției Franceze și a Declarației drepturilor omului. Această ideologie, precum și conceptul de **c.s.** care i-a stat la bază, au fost criticate de susținătorii concepției organistice privind constituirea statului și a societății, respectiv de concepția după care statul, îndeosebi, este o creație istorică naturală, nonrațională, neartificială, ipoteza stării inițiale de egalitate deplină fiind considerată ca lipsită de temeinicie istorică. De altfel, sociologul francez G. Davy a demonstrat, analizînd un bogat material istoric și etnografic, că **c.s.** nu are origine artificială, ci derivă din legături statutare, în special din legături de rudenie, nefiind deci o invenție rațională a individualismului juridic, ci un produs istoric natural al relațiilor interumane (*La foi jurée*, 1922). În ciuda acestor critici, ideea **c.s.** este actuală în sociologie, chiar dacă nu mai este interpretată ca fundament al societății, ci doar ca o expresie a anumitor tipuri de relații sociale, cum sînt cele bazate pe principiul reciprocității. *V. corporatism, relații sociale, stat.* **I.U.**

CONTRACULTURĂ subcultură (ansamblu de simboluri, norme, valori și moduri de viață) care se manifestă în opoziție cu cultura dominantă din societate. Adepții unei c. resping unele sau majoritatea standardelor și modelelor comportamentale ale societății înglobante, dar nu resping toate normele și valorile culturii dominante. Grupurile delincvente, sectele satanice, grupurile anarhiste sînt exemple de grupuri care își constituie o **c.** ca formă de opoziție față de cultura dominantă în societate. Apariția unei **c.** este un indicator al neintegrării sociale sau, cel puțin, al sentimentului de frustrare resimțit de unele categorii sau grupuri sociale. La sfîrșitul anilor 1960 și începutul anilor 1970, în țările occidentale dezvoltate s-au manifestat numeroase **c.**, îndeosebi ca urmare a acțiunilor unor grupuri de tineri. Analiza acestor **c.** a pus în evidență aspecte similare în dinamica lor din diferite societăți: toate au avut o durată scurtă de existență; majoritatea adepților lor au avut ulterior un comportament mai conservativ decît al celor care nu au aderat la ele. În mod obișnuit, multiplicarea și extinderea unor **c.** pot avea efecte disfuncționale asupra societății, motiv pentru care ele sînt puțin tolerate sau chiar reprimate

la nivel societal. Într-un număr mai redus de cazuri, o **c.** poate îndeplini o funcție de inovare socială, de opoziție la un sistem prea conservativ de norme și valori. *V. cultură, nihilism, subcultură.* **I.Mih.**

CONTRADICȚII SOCIALE concept cheie al sociologiei marxiste. Conform perspectivei dialectice, sistemele sociale nu sînt de regulă complet omogene, prezentînd o armonie internă absolută, ci sînt caracterizate prin tensiuni și **c.** interne. Structural-funcționalismul clasic accentua unitatea funcțională a sistemelor sociale, caracterul lor integrat, armonios, tensiunile și **c.** fiind considerate a fi mai degrabă patologii, mai mult sau mai puțin accidentale, care trebuie eliminate. În contrast, sociologia marxistă accentuează faptul că tensiunile, **c.** reprezintă starea normală a sistemelor sociale, acestea constituind sursa dinamicii lor continue. Există două nivele distincte la care se manifestă **c.s.** *a.* un nivel structural- organizațional: **c.** dintre diferitele componente structurale ale sistemului social, dintre subsistemele acestuia. Este cazul **c.** dintre forțele de producție și relațiile de producție; dintre structura economică și sistemul politic, dintre sistemul politic și știință etc.; *b.* un nivel social interacțional: **c.** între persoane, grupuri și clase sociale, între colectivități. De regulă, acestea exprimă **c.** structural-organizaționale. Astfel, **c.** dintre clasele sociale, în teoria marxistă, exprimă **c. structurale** ale unui mod de producție sau dintre două moduri de producție succesive (**c.** dintre burghezie și feudalism). Dinamica sistemelor sociale este datorată luptei dintre persoanele, grupurile, clasele sociale și chiar colectivități interesate în menținerea/schimbarea unui mod de organizare socială. De alci și rolul esențial al luptei sociale (de clasă) în teoria marxistă. Datorită intereselor diferite, adesea inreductibile, procesele de schimbare sociale nu pot cel mai adesea avea loc pe baza unui consens general, ci mai degrabă prin lupta unor grupuri și clase sociale împotriva altora. **C.s.** pot fi *antagoniste* sau *neantagoniste*. **C.** *antagoniste* exprimă interese fundamentale ireconciliabile: nu se pot găsi soluții general acceptabile definitive care să genereze un sistem stabil. Compromisuri pot avea loc, dar tensiunea și conflictul dintre părți nu pot fi complet eliminate: ele pot să se atenueze, să intre în latență, după o anumită perioadă însă agravîndu-se și luînd forme pregnante, explodînd adesea în conflicte deschise și violente. Rezolvarea lor nu poate avea loc decît prin luptă și prin schimbarea structurală a modului de organizare socială care le-a generat, prin *revoluție*. Indiferent dacă este vorba de o revolutie violentă sau de una "pașnică" realizată prin mecanisme democratice, ea se face nu pe baza unui consens generalizat, ci prin luptă, împotriva opoziției claselor și grupurilor sociale interesate în menținerea status-quo-ului. **C.** *neantagoniste* sînt **c.** care generează interese secundare, pe fondul unei accentuate convergențe a intereselor fundamentale. Ele se pot rezolva prin construirea unui consens, prin cooperare, fără a fi excluse elemente de negociere și compromis. Ele pot să se agraveze, să se antagonizeze, ducînd la conflict, în două situații distincte: *a.* cînd nu sînt sesizate la timp și nu se intervine pentru soluționarea lor; **c.** se soluționează de la sine, fără intervenție, de regulă ele tind să se acumuleze, să se agraveze, ducînd la conflict; *b.* cînd se încearcă soluționarea lor cu metode inadecvate care în loc să le soluționeze le agravează. Utilizarea coerciției, a forței duce de regulă la agravarea conflictelor. Teoria c.s. poate fi modelată în teoria matematică a jocurilor. **C.** antagoniste, de ex., sînt modelate de jocurile cu sumă nulă, în care suma pierderilor și cîștigurilor este nulă (ce cîștigă o parte, reprezintă inevitabil pierdere pentru

celelalte). **C.** neantagoniste sînt modelate de jocurile cu sumă nenulă: cîştigul unei părţi nu reprezintă neapărat pierdere pentru celelalte; se pot găsi mereu soluţii care să maximizeze cîştigurile tuturor părţilor. *V. compromis, consens, cooperare, dialectică, interese, luptă de clasă, revoluţie, schimbare socială.* **C.Z.**

CONTROL SOCIAL 1. *Într-un sens general şi comun*, c.s. desemnează procesul prin care o instanţă (persoană, grup, instituţie, asociaţie sau organizaţie) reglementează, orientează, modifică sau influenţează comportamentele sau acţiunile altei instanţe, ce aparţine acelaşi sistem, cu ajutorul unor mijloace materiale şi simbolice, în vederea asigurării conformităţii şi păstrării echilibrului specific sistemului. Funcţiile c.s. sînt de prevenire, limitare sau eliminare a abaterilor de la normativitatea existentă. Acestea se realizează prin însuşirea metodelor tipice pentru cultura sistemului şi prin mecanismele instituţionale care recompensează sau sancţionează conformitatea sau devianţa faţă de norme. **2.** *Într-un sens mai specific*, c.s. este rezultatul raporturilor de interdependenţă dintre elementele unui sistem şi al determinării componenţelor de către sistemul căruia îi aparţin. Această accepţiune a fost consacrată ca urmare a progreselor făcute în aplicarea analizei sistemice şi a celei cibernetice în sociologie (R. Boudon, 1982). Atenţia se concentrează asupra posibilităţii de apariţie a unor situaţii critice în funcţionarea unui sistem, care tind să-i tulbure identitatea sau coerenţa, şi asupra tensiunii interne spre conservarea consistenţei sistemului prin îndepărtarea, evitare, sau corectarea raporturilor sau poziţiilor care-i ameninţă integritatea sau echilibrul. Sancţiunile sociale, pozitive sau negative, apar astfel ca acele mecanisme ale **c.s.** prin care se conservă integritatea normelor, se penalizează acţiunile şi se încurajează conformitatea. În funcţie de mijloacele sau instrumentele utilizate se distinge între c. prin constrîngere (coercitiv) şi **c.** psiho-social sau persuasiv. ◆ **C.** *coercitiv* este realizat de instituţiile juridice şi de cele investite cu asigurarea ordinii publice (L. Allhusser le numeşte "aparate represive ale statului") cu ajutorul unor mijloace de forţă sau, de ameninţare cu forţa (fizică sau simbolică). Se exercită asupra acelor acţiuni sau comportamente care se află sub incidenţa delincvenţei şi criminalităţii sau care sînt apreciate ca pericole importante pentru ordinea socială şi de stat. ◆ **C.** *psihosocial* constă în reglementarea şi coordonarea acţiunilor individuale sau de grup cu mijloace instituţionale (formale) sau informale. **C.** formal constă în definirea şi instituirea de norme impersonale, instituţionalizate în regulamente sau coduri, de regulă scrise de către asociaţii sau organizaţii sociale. Ele precizează drepturi şi obligaţii ale membrilor, recompense şi pedepse (sau sancţiuni pozitive şi negative), cadrul organizatoric etc. Menirea normelor regulamentare este triplă: coordonarea acţiunilor individuale pentru realizarea scopurilor comune, minimalizarea surselor de conflict, perpetuarea asociaţiei sau organizaţiei. Coordonarea se referă la generarea de acţiuni colective, distribuţia în timp a acţiunilor individuale sau colective în funcţie de o ordine a priorităţilor şi a valorilor, integrarea eforturilor individuale în vederea maximizării unei funcţii-obiectiv comune. **C.** formal sau instituţional tinde nu numai către reglementarea, ci şi spre standardizarea conduitelor instrumentale (productive) şi expresive ale oamenilor sau grupurilor, perpetuînd astfel ordinea socială. Unele instituţii (cum ar fi cele ştiinţifice, artistice sau de comunicare) se concentrează mai ales asupra coordonării acţiunilor, evitînd producerea de efecte de standardizare a conduitelor productive şi expresive. În general, **c.** formal face

tranziția dinspre c. coercitiv spre cel informal. **C.** informal se realizează mai ales la nivelul rolurilor sociale dintr-un sistem și se manifestă în mod implicit în cadrul interacțiunilor. El este rezultatul socializării în cadrul normativității sociale existente și al învățării sociale, adică al interiorizării sistemului de norme, de modele de comportare și atitudini tipice pentru o societate. ◆ La limită, **c.** informal se manifestă ca *autocontrol*, respectiv ca reglementare rațională de către o persoană, prin efort conștient sau voluntar, a propriilor comportamente și relații. Autocontrolul presupune alegerea preferențială dintr-un evantai de cursuri alternative de acțiune. Preferința este însă circumscrisă normativ în jurul cursurilor acceptabile de acțiune, în virtutea reacției naturale a omului de a evita stările de tensiune generate de încălcarea unei norme, autocontrolul avînd astfel și o dimensiune formală. Totuși, nicicînd o persoană nu își poate controla integral propria conduită, nici măcar temporal, datorită intervenției incertitudinii generate de acțiunile altora sau de împrejurările sociale. Ceea ce într-un context de împrejurări apare ca autocontrol este parțial rezultatul influenței sociale exercitate de alții în situația socială concretă sau al interiorizării **c.** exterior exercitat anterior. ◆ În general, eficacitatea **c.s.** depinde de completarea reciprocă a **c.** informal cu cel formal și a acestora cu **c.** coercitiv. Exercitarea exclusivă a unei singure forme de **c.** nu s-a dovedit a asigura conformitatea, echilibrul sau ordinea socială a unui sistem. Societățile moderne au tins către accentuarea **c.** psihosocial și în special a celui informal, **c.** coercitiv intrînd în funcțiune atunci cînd ultimul s-a dovedit ineficace. Trebuie spus că tendința de raportare exclusivă a **c.s.** la domeniul sancțiunilor pozitive sau negative pentru asigurarea conformității și conservarea ordinii sau echilibrului sistemic este problematică din cel puțin două puncte de vedere. În primul rînd, au rămas încă destul de obscure mecanismele de asigurare a conformității prin aplicarea de sancțiuni. În multe explicații ale acestui proces se invocă tendința de determinare strictă a acțiunilor individuale de către mediul social integrator și se operează cu un gen de psihologism îngust utilitar, poate chiar naiv. De exemplu, se consideră că individul se conformează unei norme pentru a evita sancțiunile care sînt privite ca simple consecințe ale acțiunilor întreprinse. **C.s.** ar avea o natură similară cu modul în care se exercită efectele legilor fizice asupra comportamentului (dacă cineva s-a fript o dată cu focul va evita a doua oară flacăra). Totuși evenimentele sînt anticipate de către oameni. Ei pot interveni în producerea și derularea lor, modificîndu-le, parțial sau total, cursul; unele evenimente se pot dovedi favorabile pentru un timp și nefavorabile în alte condiții sau contexte. Numai un număr foarte redus de sancțiuni pozitive sau negative sînt absolut eficace. Conformitatea este astfel un produs parțial și precar al sancțiunilor, iar **c.s.** se exercită mai mult în forma implicită a relațiilor de interdependență autoreglatoare dintr-un sistem. În al doilea rînd, **c.s.** exercitat de societate nu poate fi privit numai din perspectiva exterioară individului. Există o autonomie individuală construită în însuși procesul de socializare și manifestată prin capacități de instituire a eului pe scena vieții sociale, de autorealizare sau de cooperare la propria devenire. **C.s.** implică o reciprocitate interindividuală și o coordonare a ceea ce este exterior cu ceea ce este specific autonomiei personale. În felul acesta, el este nu numai limitativ ci și incitativ, asociind constrîngerile exterioare și colective cu inițiativele și resursele individuale. ◆ Forma sau mecanismul de exercitare a **c.s.** depinde și de modul de distribuire a puterii într-un sistem social și de necesitatea de autoreglare specifică acestuia. Puterii politice îi sînt întot-

deauna asociate mijloace de **c.**, iar forma de exercitare a acestula depinde de gradul de consolidare a puterii. Atunci cînd ordinea de putere existentă este amenințată, pentru restabilirea sau menținerea el intră în funcțiune mijloacele de **c.** coercitiv, pecînd în situații de stabilitate relativă sau accentuată se exercită cu predilecție c. pslho-social. În felul acesta **c.s.** este un mecanism de autoreglare a echilibrului sistemului social. În funcționarea acestui mecanism intervine și "toleranța" socială față de abaterea de la normă. Între idealitatea normativă și practica socială conformă normei există un spațiu al devierilor relative produse de varietatea "interpretărilor" individuale (B. A. Williams, 1973; J. Elster, 1979). Instituirea unui **c.** rigorist îngustează pînă la eliminare astfel de devierl sau interpretări și multiplică instanțele de **c.** formal și coercitiv (E. Goffman, 1959, 1974) într-o ierarhie autogeneratoare. Apare astfel forma de super-**c.s.** în care, pe lîngă mijloacele obișnuite, apar tehnici speciale (privilegii sau represiuni, persecuții și teroare sau adulare și exemplificare) de eliminare a toleranței și exercltare a **c.** formal șl coercitiv. Instanțele de **c.** se supraetajează. În general, toleranța se asociază cu responsabilitatea subiectivă șl cu autocontrolul, dovedindu-se funcțională pentru mecanismul de autoreglaj al sistemului. ◆ Intensitatea **c.s.** variază istoric, iar în cadrul aceleiași epoci de la o societate la alta (K. Marx, E. Durkheim). Antropologii au demonstrat că în unele societăți primitive există o întreagă panoplie de mijloace formale de **c.s.**, pe cind în altele lipsesc cu desăvirșire (E. E. Evens-Pritchard, M. Fortes, 1940). Variații importante în exercitarea **c.** apar și în funcție de tipurile de instituții sau organizații analizate (B. Bernstein, 1985; P. Bourdieu; 1984, I. Szczepanski, 1970). Studiul **c.s.** a deținut proeminență în teoriile schimbului social (G. Homans, 1958, 1974; J. Rawls, 1971; J. W. Thibaut, H. H. Kelley, 1959; A. Kuhn, 1974; P. Ekeh, 1974; R. M. Emerson, 1976; H. C. Bredemeier, 1978). Urmărind să releve logica acțiunii, interacțiunii și relației sociale în care se fac astfel de schimburi de bunuri, semnificații etc. care concură la maximizarea beneficiilor și minimizarea costurilor, teoreticienii acestui domeniu au sistematizat formele de **c.** implicit sau tacit care intervin în procesul relaționării interindividuale. Se poate spune, pe de altă parte, că problemele **c.s.** sînt prezente in orice teorie sociologică, fie că este preocupată de condițiile generării și menținerii ordinii sociale existente, fie că se concentrează asupra proceselor schimbării sociale (T. B. Bottomore, 1972). *V. conformism, deviantă, echilibru social, manipulare, grup, normă, organizație, persuasiune, propagandă, putere politică.* **L.V.**

CONTROLOR DE ZONĂ persoană care are sarcina să verifice activitatea operatorilor de interviu. Controlul direct al activității operatorilor de interviu se face prin vizitarea la domicillu a persoanelor incluse în eșantion. Din totalul adreselor, prin selecție aleatoare, se stabilesc adresele la care se va efectua contra- ancheta (aproximativ o cincime din eșantionul anchetei). **C.z.** se va interesa dacă operatorul de interviu a stat de vorbă efectiv cu persoana inclusă în eșantion, cît a durat convorbirea șl cum s-a desfășurat, ce impresle a produs operatorul de interviu. *V. ancheta sociologică, chestionar, efectul de* operator de interviu, eșantionare, interviu, *operator de interviu, sondaj de opinie.* **S.C.**

CONURBAȚIE termen introdus de sociologul și urbanistul englez Patrick Geddes (*Citties in Evolution*, 1915), desemnînd ariile urbane constituite prin fuziunea mai multor orașe care s-au dezvoltat separat. **C**. este produsul exurbațiilor. Exemple de **c.**: "Marea Londră", Tyneside, Manchester, West York-

shire (Marea Britanie); Lille-Roubaix- Tourcoing (Franța); orașele din Ruhr cara se înlănțuie neîntrerupt de la Krefeld pînă la Dortmund (Germania) etc. *V. exurbație, inurbație, megalopolis, urbanizare.* **I.F.**

CONVERGENȚA **1.** *În antropologia socială și culturală*, procesul prin care două sau mai multe trăsături etnico-culturale, reprezentînd civilizații diferite, devin omoloage fie prin asimilare, fie, dimpotrivă, prin evoluție paralelă. **2.** *Teoria sociologică* a **c.** este o încercare de a explica evoluția societăților globale contemporane ca fiind dominată de logica sistemului industrial. Teoria **c.** are două variante. Prima, "tare", susține că toate societățile sînt obligate să devină, mai devreme sau mai tîrziu, societăți industriale, caracterizate prin predominarea întreprinderii industriale, diviziunea tehnică a muncii, stratificare socială profesională, familie nucleară, secularizare, raționalizare, circulația mărfurilor, comportamente achizitive, monetarism etc. Prin urmare, **c.** este, în această variantă, un proces global care determină reducerea tuturor tipurilor structurale de societate la tipul așa-zisei societăți industriale. A doua variantă a teoriei **c.** presupune doar că, pe măsură ce o anumită societate începe să se industrializeze, ea va manifesta tendința de a dezvolta trăsături structurale relativ similare țărilor industrializate sau în curs de industrializare, că există, pe scurt, o anumită "logică" a procesului de industrializare, de la care nu se poate abate nici o țară care a înaintat pe calea industrializării. După cum se poate observa, dacă prima variantă o presupune pe cea de-a doua, aceasta nu o presupune pe cea dintîi. Totodată, prima variantă a teoriei **c.** a fost susținută mai ales de gînditorii sociali din secolul al XIX- lea, în timp ce în secolul nostru a fost elaborată cea de-a doua variantă, chiar dacă în ea sînt păstrate și unele elemente ale primei variante. De altfel, pentru a se delimita cît mai clar cu putință de adepții teoriei **c.** în varianta ei "tare", susținătorii variantei "moale" își denumesc propria concepție mai degrabă teorie a *modernizării* decît a **c.**, unii criticînd deschis teoria **c.** în varianta ei "tare" (W.E. Moore, N. Smelser, D. Bell). Cu toate acestea, se poate spune că teoria **c.** este, în ambele ei variante, o reminiscență a vechiului evoluționism unilinear, iar limitele acestuia îi sînt adăugate cele ale unei concepții determinist-tehnologice, care presupune că omologia forțelor de producție este condiția necesară și suficientă pentru identitatea structurilor sociale și politice ale societăților istorice. *V. capitalism, industrializare, modernizare, modernitate, postmodernitate, schimbare socială.* **I.U.**

COOPERARE formă de interacțiune socială care presupune acțiuni conjugate (identice sau complementare) ale mai multor persoane sau grupuri pentru atingerea unui scop comun a unor rezultate (gratificații) de care să beneficieze toți participanții. **C.** poate fi spontană sau organizată, formală sau informală, pe termen scurt sau pe termen lung, dar întotdeauna ea înseamnă o modalitate sau altă de combinare a eforturilor participanților pentru a ajunge la un rezultat specific, eforturi motivate de așteptările acestora — mai mult sau mai puțin cristalizate și transparente — de a obține anumite recompense (materiale sau de altă natură). *V. acțiune colectivă, consens, negociere.* **I.U.**

CORPORATISM doctrină și formă de organizare a societății, care presupun realizarea unei unități (solidarități) relativ nemijlocite a indivizilor în cadrul societății, prin intermediul *corporațiilor*. Acestea sînt reuniuni socio-profesionale care cuprind toți indivizii ce exercită o profesie în cadrul aceleiași ramuri de activitate colectivă, indi-

ferent de poziția lor ierarhică și de proprietatea asupra mijloacelor de producție. Singurul criteriu pentru constituirea corporațiilor este așa-zisa funcție socială a activității profesionale, funcție stabilită, clasificată, ierarhizată și evaluată de o instanță suprasocială (politică), însărcinată ea însăși cu o funcție determinată, cea de organizare a societății. De regulă, această funcție revine unei elite formate prin selecția competențelor (nu neapărat tehnico- economice, ci și sociale, științifice etc.). Inițial, **c.** a apărut în gîndirea sociologică de inspirație catolică și a fost teoretizat de Charles Fourier, apoi de sociologul francez E. Durkheim. Acesta din urmă vedea în corporații — identificate de el cu "grupurile morale profesionale" — o formă de organizare socială în stare să valorifice virtuțile morale solidariste ale breslelor medievale în condițiile atomizării și anomiei vieții sociale burgheze. La începutul secolului nostru, **c.** s-a dezvoltat ca o ideologie antisindicalistă și anticomunistă, găsindu-și unele concretizări în cîteva state cu regimuri fasciste sau dictatoriale. Ideologia corporatistă aplicată la dictaturile franchistă și salazaristă a fost inspirată, parțial, și de doctrina **c.** *pur și integral*, elaborată de economistul și sociologul român *Mihail Manoilescu* (1891-1950). Acesta considera **c.** ca o formă socială evolutivă postliberală și, în consecință, postparlamentară, în care clasele sociale vor fi înlocuite de grupări sociale funcționale (corporații), în cadrul unui stat guvernat de o elită politică organizată într-un partid unic și care va suprima toate drepturile individuale, înlocuindu- le cu datoriile funcționale. Principiul **c.** pur și integral este organizarea, care vrea să înlocuiască atît principiul liberei concurențe a agenților sociali-economici, cît și sistemul democratic-parlamentar. "Organizarea" se bazează pe reglementarea centralizată și autocrată a activităților tuturor corporațiilor economice, sociale, culturale, religioase etc. (în acest sens **c.** este integral), de către singura putere politică cu drept de liberă activitate, constituită din reprezentarea exclusivă a corporațiilor (**c.** este pur). *V. anomie, contract social, democrație, dictatură, liberalism, putere politică.* **I.U.**

CORUPȚIE încălcarea sistematică și nesancționată a normelor unei organizații sau instituții, de către unii membri care în virtutea faptului că dețin o anumită autoritate, utilizează resursele organizației cu destinații diferite de scopurile acesteia. Termenul a fost folosit în legătură cu sistemul politic și administrativ doar în epoca modernă. În evul mediu el se referea la putreziciunile, la descompunerea cărnii după moarte, la dezintegrare. De aici conotația principală a termenului, în acea perioadă, privitoare la decăderea spirituală, la vicierea ideilor religioase, a studiilor clasice, a limbii și a moralității. ◆ În epoca modernă, **c.** a fost privită prioritar în relație cu sistemul politic. Astăzi ea este studiată ca fenomen caracteristic organizațiilor birocratice. M. Pinto-Duschinsky (cf. A. Kuper & J. Kuper, *The Social Science Enciclopedia*, 1989) consideră c. ca o abandonare a standardelor așteptate de comportament de către cei ce dețin autoritatea, în vederea obținerii unor avantaje personale, abandonare nesancționată. O astfel de definiție este însă restrictivă, deoarece nu este obligatoriu să existe avantaje personale: **c.** poate rezulta și din credința în anumite valori și idealuri, altele decît cele ale organizației de apartenență. Pe de altă parte, **c.** poate fi, în unele societăți subdezvoltate, un fenomen mai mult sau mai puțin normal, constituind principala sursă de cîștig pentru categorii largi de indivizi. În sistemele totalitare, în cele comuniste în special, **c.** a fost tolerată din considerente politice, fiind utilizată ca instrument de control social. **C.**

se întîlnește practic în orice societate, chiar și în cele cu îndelungată tradiție democratică. Afacerea Watergate (SUA, 1972) constituie un exemplu edificator în acest sens. În orice societate putem identifica mai multe forme de **c.** în funcție de tipul de norme încălcate, de instituțiile în care se produce, ca și în funcție de modelele culturale care o generează. Astfel, putem identifica o c. politică, una morală, una economico-administrativă și chiar una culturală. În același timp, putem distinge între o formă materială de c. și una simbolică. *V. autoritate, control social, devianță, organizație, morală, normă.* **A.B.**

COST SOCIAL **1.** Resurse economice și non-economice, cheltuite pentru realizarea unei activități sociale. **2.** Resursele cheltuite la care se adaugă și efectele negative secundare rezultate dintr-o activitate socială. În acest sens, poluarea este un c. al activității industriale. Dezagregarea familiei, creșterea criminalității, a sinuciderilor sînt c. ale șomajului. Ideea de **c.s.** s-a impus în mod special în legătură cu luarea în considerare a unor **c.** indirecte, suportate de către societate, dar prilejuite de activitatea unui subsistem: o întreprindere poluează; colectivitatea cheltuiește o parte a resurselor sale pentru activități de protecție și depoluare sau de contracarare a efectelor poluării (asistență sanitară pentru bolile generate de factorii poluanți). Aceste cheltuieli indirecte și sociale nu intră în calculul **c.** pe care întreprinderea le face. Ceea ce este rentabil din punctul de vedere al unui subsistem se poate dovedi a fi nerentabil din punctul de vedere al întregii colectivități. Analiza **c.s.** este asociată cu tendința tot mai pregnantă de a lua în considerare (și în consecință și în calcul) mulțimea consecințelor directe și indirecte ale activității subsistemelor care compun societatea. Este dezvoltată ca element al analizelor cost/beneficiu și de eficiență socială. *V. analiza cost/beneficiu, resurse.* **C.Z.**

CREDINȚĂ **1.** *În sens larg*, opinie, estimare, evaluare, opțiune care nu se bazează pe cunoștințe și fapte suficiente; produs mai mult al unor mecanisme intuitive. Specific **c.** este, după cum observa încă D. Hume, adăugarea a "ceva" elaborărilor mentale care le face pe acestea mai sigure, mai imperative pentru acțiune și totodată mai puțin vulnerabile la contraargumente. Studiile actuale de psihologie și sociologie cognitivă aduc un punct de vedere nou asupra înțelegerii **c.** În primul rînd, din punct de vedere al genezei lor: problemele complexe pe care activitatea social-umană le are de înfruntat depășesc cu mult capacitățile de cunoaștere de care actorii sociali dispun la un moment dat. Omul trebuie însă mereu să facă estimări, evaluări, să formuleze și să adopte soluții; în condiții de incertitudine persistentă. Limitele capacităților rațional-științifice fac ca procesele cognitive să aibă loc, în aceste cazuri, cu metode și pe căi alternative, predominant intuitive. În al doilea rînd, ca reacție de protecție împotriva efectelor destructive ale incertitudinii ridicate cu care cunoștințele noastre sînt asociate în mod obiectiv, acestea sînt investite, în special în societățile tradiționale, dar adesea și în societatea actuală, cu un plus de valoare, de certitudine, făcîndu-le mai puțin vulnerabile la îndoielile generate de incertitudine. În acest context, **c.** apare ca o reacție de apărare la situația de incertitudine. Schimbarea **c.**, proces continuu, are loc prin mecanisme predominant spontan-colective, relativ diferite de schimbarea cunoștințelor descrisă în modelele clasice de raționalitate. În sociologie, **c.** apar, din acest motiv, drept "date", fapte sociale care caracterizează o colectivitate. Ele, în consecință, nu trebuie neapărat examinate din punctul de vedere al întemeierii lor, ci considerate drept parametri ai vieții colective la un moment dat, avînd un anumit rol în explicarea comportamentului individual și colectiv. Prin conceptul de

ideologie Marx a adus o contribuție esențială la înțelegerea procesului de geneză și a dinamicii **c. 2.** *În sens restrîns*, **c.** reprezintă o adeziune necritică, predominant afectivă, la o teorie, concepție. În acest din urmă caz, **c.** apare ca fiind opusă rațiunii. *V. ideologie, incertitudine, religie.***C.Z.**

CRIMINALITATE (SOCIOLOGIA C.) ansamblul manifestărilor antisociale care încalcă prevederile înscrise în norma de drept, atrăgînd după sine intervenția forței coercitive a statului. În sens larg, **c.** este considerată un caz particular al devianței sociale, care cuprinde totalitatea actelor care încalcă normele stabilite și violează codurile ei scrise (legea) sau nescrise (prescripțiile cutumei, așteptările opiniei publice etc), reprezentînd manifestări ilicite sau transgresiuni de la modelul normativ al unei anumite societăți. Ca ramură sociologică, diferită de sociologia juridică, *sociologia* **c.** are ca obiect de studiu analiza etiologică și predictivă a fenomenului de delincvență și a comportamentului infracțional, atît din punct de vedere al cauzelor sociale, generale și particulare, al condițiilor și mecanismelor de producere, cît și al metodelor și tehnicilor de prevenire și combatere a **c.** Pentru o serie de autori, **s.c.** nu reprezinte altceva decît o variantă a *criminologiei*, ca ramură a științelor juridice care își propune analiza regularităților, uniformităților, modelelor de comportament și factorilor cauzali care caracterizează fenomenul infracționalității (M. E. Wolfgang, L. Savitz, N. Johnston, 1970). Se diferențiază, astfel, între o criminologie "globală" care studiază crima (infracțiunea) în funcție de diferite variabile individuale și sociale, una "intrainstituțională" care studiază sistemul de sancționare și represiune și o criminologie a "criminalului" (infractorul) care pune accent pe rolul factorilor de personalitate. Pentru alți autori, **s.c.** se deosebește de criminologie prin metodele utilizate și prin teoriile folosite care depășesc ca rază de generalizare perspectiva normativului penal. În timp ce criminologia se oprește cu precădere asupra aspectelor sociale ale delincvenței descoperite și sancționate, **s.c.** își propune studierea tuturor manifestărilor antisociale, oricare ar fi ele (crime, infracțiuni, delicte, acte ocazionale sau permanente de deviantă) din perspectiva raporturilor stabilite între dezorganizarea socială, inadaptarea sau neintegrarea socială, marginalitate, anomie ș.a. ◆ Propunîndu-și identificarea mecanismelor etiologice ale conduitelor delincvente, **s.c.** își concentrează eforturile în direcția formulării unor răspunsuri la două întrebări fundamentale: *a.* ce anume îi determină pe unii indivizi să comită acte antisociale? *b.* cum poate fi întărit controlul social și cum trebuie organizată activitatea de prevenire în domeniul c.? În funcție de răspunsul la aceste două întrebări s-au constituit, în decursul timpului, mai multe orientări, care au constituit premisele teoretice ale cristalizării **s.c.**: *a.* direcția clasică, inspirată de doctrina dreptului natural, care consideră cauzalitatea infracțiunii ca derivînd din actul de voință individuală a infractorului (R. Saleilles); *b.* orientarea cu caracter statistico-juridic (A. Quételet, A. M. Guerry) a cărei principală contribuție constă în formularea mai multor generalizări empirice privind distribuția infracțiunilor în funcție de variabile individuale și de mediu; *c.* perspectiva antropologică (de pildă, teoria "criminalului înnăscut" a lui C. Lombroso), care susține că etiologia comportamentului infracțional rezidă în elementele individuale, de ordin biologic, constituțional sau antropologic; *d.* interpretarea pozitivistă (E. Ferri, R. Garofalo) constînd în punerea în corelație a infracțiunilor cu factorii sociali; *e.* orientarea psihologistă sau psihiatrică (H. Goddard, G. Tarde, De Greef, J. Pinatel etc.), care consideră că geneza crimei rezidă în deficiențele personalității, în fenomenul de

imitație a comportamentului criminal sau în raportul dintre frustrare-agresivitate etc.; *f.* direcția sociologistă, constînd în înglobarea mai multor perspective teoretice considerate împreună și concretizarea lor într-o teorie a "cauzalității multiple" sau "factoriale". De la aceste orientări s-au constituit ulterior, principalele teorii etiologice ale **s.c.** printre care: *a.* teoria dezorganizării sociale (Școala de la Chicago), care pune în evidență influența ecologiei urbane asupra infracționalității; *b.* teoria *anomiei sociale* și a oportunității diferențiale (E. Durkheim, R. K. Merton, R. A. Cloward, L. E. Ohlin, M. B. Clinard etc.) care consideră infracțiunea drept un rezultat al dereglării normelor în situații de criză, al tensiunii dintre scopuri propuse și mijloacele de a le înfăptui, și al blocării oportunităților economice și educaționale; *c.* teoria "asociațiilor diferențiale" (E. A. Sutherland) constînd în interpretarea comportamentului criminal ca proces de învățare socială; *d.* teoria conflictelor culturale (T. Sellin) conform căreia infracțiunea este consecința tensiunilor culturale manifestate între diferite grupuri din cadrul aceleiași societăți; e. teoria subculturilor delincvente (A. K. Cohen) care explică actele antisociale prin reacțiile de protest față de normele și valorile societății, ca și prin dorința indivizilor de a anihila frustrările implicate de statusul lor marginal; *f.* teoria personalității criminale (J. Pinatel) care pune accentul pe acele caractere criminogene ale societății de natură a imprima individului infractor o structură de personalitate orientală spre antisocialitate; *g.* teorii ale reacției sociale față de deviață (H. Becker, K. Erikson, F. Tannenbaum) care consideră infracționalitatea nu ca o caracteristică intrinsecă a actului comis de un individ, ci ca un efect al aplicării unei etichete de către cei care dețin puterea, în calitate de agenți ai controlului social. În prezent, **s.c.** se află în cursul unui proces de maturizare, prin constituirea unui ansamblu de metodologii și tehnici specifice. Principala preocupare actuală a sociologilor care activează în acest domeniu constă în inițierea unor cercetări predictive care să contribuie la activitatea de prevenire și în formularea de tipologii care să evite caracterul prea restrictiv al raportului dintre normă-conformitate-transgresiune normei-sancțiune. *V. control social, delincvență, deviață, drept, normă.* **S.R.**

CRIZĂ perioadă în dinamica unui sistem caracterizată prin acumularea accentuată a dificultăților, izbucnirea conflictuală a tensiunilor, fapt care face dificilă funcționarea sa normală, declanșîndu-se puternice presiuni spre schimbare. **C.** reprezintă manifestarea unor dificultăți temporare sau cronice ale modului de organizare a unui sistem, exprimînd incapacitatea acestuia de a funcționa în modalitatea existentă. Ieșirea din **c.** se face fie prin schimbarea structurală a sistemului, fie prin modificări importante adaptative ale structurii sale. **C.** este cel mai adesea declanșatorul procesului de schimbare a organizării unui sistem; ea motivează schimbarea. Dacă schimbarea nu este posibilă, c. poate duce la dezagregarea sistemului. Uneori, însă, schimbarea unor condiții sau lipsa unor soluții alternative fac ca **c.** să se diminueze, sistemul continuînd să evolueze neschimbat în mod fundamental. În teoriile actuale ale deciziei, cuplate cu cele ale schimbării sociale, *schimbarea prin* **c.** reprezintă doar o modalitate a schimbării, relativ puțin eficientă, cu multe pierderi. Ea se caracterizează prin înlocuirea unui mod de organizare nu atunci cînd un alt mod de organizare mai bun a devenit posibil, ci atunci cînd vechiul mod de organizare încetează a mai funcționa. *V. conflict, decizie, schimbare socială.* **C.Z.**

CRIZĂ POLITICĂ blocaj structural al sistemului politic sau impas major în funcțio-

narea acestuia. În ultimul caz sînt incluse **c.** de guvern din societățile în care constituirea unei majorități parlamentare este tot mai dificilă. În cazul blocajului structural, avem de-a face cu o revoltă iminentă dacă opțiunile politice ale guvernanților nu se îndreaptă spre o schimbare esențială a sistemului politic. Este cazul regimurilor politice comuniste la sfîrșitul deceniului trecut. Dezvoltarea socială a condus la diferențierea structurilor, la o evoluție spre mai multă bunăstare și la creșterea capacității de integrare în sistemul politic a mai multor grupuri sociale. Societățile moderne au dobîndit mai multe resurse pentru a influența sau ameliora tensiunile ineluctabile inerente "sindromului dezvoltării" (Lucian Pye). Analiștii fenomenelor de **c.p.** au decelat tipuri principale: **c.** de identitate, de legitimare, de penetrare, de distribuire și de participare. Unele dintre ele pot fi simultane și atunci fenomenul se agravează, iar "resorbția" sa pașnică devine foarte dificilă sau antrenează fenomene secundare grave. De pildă, în țările din estul Europei, c. de identitate a antrenat revitalizarea opțiunilor naționaliste sau populiste care au alimentat întotdeauna forme de guvernare autoritare, complicînd, astfel, și mai mult procesele tranziției. La cele cinci tipuri de **c.** amintite, Seymour Martin Lipset adaugă un al șaselea — "criza secularizării" care a jucat un rol crucial în Europa, datorită faptului că "națiunile occidentale s-au confruntat cu trei probleme majore: locul rezervat bisericii și/sau diverselor religii în interiorul națiunii, cîștigarea de către păturile inferioare și în special de către muncitori, a statutului deplin de cetățean prin sufragiul universal și a dreptului la acțiune colectivă și, în al treilea mod, lupta continuă în jurul distribuirii venitului național" (*Political Man: The Social Bases of Politics*, Baltimore, 1981). Uneori se face o distincție între **c.** "rezolvabile" odată pentru totdeauna și cele ciclice, dar este vorba despre o distincție artificială întrucît anumite tensiuni sînt mai vizibile decît altele. Nici o legitimitate nu este însă definitiv stabilită, nici o identitate națională nu este atît de profund înrădăcinată pentru a nu mai putea fi vreodată amenințată. Resurgența mișcărilor etnice din Europa este o probă în acest sens. În general, **c.** se propagă ca epidemiile. Exemple sînt multiple: Reforma de la sfîșitul Evului Mediu, revoluția de la 1848, prăbușirea comunismului în Europa centrală și de est. Ceea ce nu înseamnă că este vorba despre un "microb", ci mai degrabă de mecanisme încă nerodate, care se declanșează prin "simpatie" atunci cînd apare (chiar dacă accidental) proba că pot funcționa. *V. criză.* **N.L.**

CUANTIFICARE operație teoretică de descriere cantitativă a fenomenelor și proceselor sociale în vederea măsurării și/sau evaluării acestora în cadrul unei cercetări sociologice concrete. **C.** face legătura dintre activitatea de operaționalizare a conceptelor și elaborarea indicatorilor de cercetare, pe de o parte, și activitatea de măsurare (evaluare), pe de altă parte. Specificînd aspectele cantitative ale domeniului studiat, natura lor și expresiile caracteristice, **c.** pregătește și face posibilă măsurarea. Din acest motiv, **c.** este analizată uneori ca parte a operaționalizării conceptelor, alteori ca parte a măsurării. Ea poate fi însă nominalizată și ca etapă distinctă a cercetărilor concrete, nu numai datorită importanței sale, dar și datorită secvenței procesului de cercetare în care se încadrează, fie înainte de culegerea informațiilor, prin încorporarea descrierilor cantitative în instrumentele de măsurare, fie după culegerea informațiilor, pe baza analizei structurii acestora. În cadrul **c.**, formulările verbale (calitative) ale indicatorilor sînt puse în relație cu expresiile lor cantitative, folosindu-se în acest scop anumite etaloane, criterii, standarde. De exemplu, indicatorul

"vîrstă" se exprimă din punct de vedere cantitativ în ani, fie pe baza şirului natural al numerelor din an în an, fie se pot prescrie anumite grupări (categorii) considerate semnificative. Dificultăţile apar în cazul investigării universului subiectiv al vieţii sociale — opinii, atitudini, comportamente, valori etc. —, unde nu există expresii cantitative explicite, riguros determinate. În această situaţie uneia şi aceleaşi formulări calitative îi pot fi ataşate mai multe expresii cantitative, dar care nu sînt echivalente. De exemplu, indicatorul "participare la luarea deciziei" îi pot corespunde diferite modalităţi de **c.** cum ar fi: *a.* dihotomia — "da", "nu"; *b.* frecvenţa temporală — "zilnic", "săptămînal", "lunar", "anual", "niciodată"; sau "întotdeauna", "foarte des", "des", "rar", "foarte rar", "niciodată"; *c.* intensitatea — "în foarte mare măsură", "în mare măsură", "potrivit", "în mică măsură", "în foarte mică măsură", "niciodată". Sarcina cercetătorului constă în a reţine formularea cea mai firească, avînd în vedere modul în care populaţia percepe domeniul analizat, dar care să fie semnificativă în raport cu obiectivele urmărite în cercetare. În cazul "răspunsurilor libere", apare dependenţa de modelele de răspuns ale populaţiei, iar în cazul precodificării apare pericolul îndepărtării de "firesc", şi de a se utiliza modele nefamiliare populaţiei, forţîndu-se astfel răspunsuri ce nu o caracterizează. Opţiunea cercetătorului, deşi rămîne subiectivă, trebuie să fie validă, obţinîndu-se astfel informaţii asupra gradului de adecvare la specificul domeniului studiat, la obiectivele urmărite şi la caracteristicile populaţiei, *V. chestionar, măsurare, operaţionalizare.* **I. M.**

CULT **1.** Grupare religioasă care acceptă legitimitatea celorlalte grupări religioase, dar respinge unele din normele şi valorile societăţii dominante, în raport cu care adoptă atitudini critice. **C.** insistă pe problemele membrilor lor şi mai puţin pe respectarea strictă a doctrinelor. Autoritatea la nivelul **c.** este în principal de tip charismatic. **C.** pot fi întîlnite în toate religiile, dar cu caracteristici foarte diferite. Unele atacă majoritatea valorilor existente, iar membrii lor manifestă o devoţiune fanatică. Altele se manifestă critic doar în unele aspecte şi acordă o importanţă scăzută supranaturalului. **C.** apar în societăţile mai puţin ataşate de tradiţii şi, îndeosebi, în perioadele de schimbare rapidă. Ele au reguli şi sisteme de educaţie diferite, dar majoritatea apelează la introspecţie şi la autodescoperire, într-un climat de grup călduros. **C.** insistă mai mult pe puritatea simţirilor decît pe raţionarea ştiinţifică, logică sau tradiţională; propun certitudinea într-o lume considerată a fi confuză; oferă prietenia într-o lume impersonală; susţin renunţarea la preocupările de posesiune într-o lume dominată de materialism. **2.** Omagiu religios adus unei divinităţi, unui personaj sau lucru sfînt (**c.** lui Dumnezeu, **c.** sfinţilor, **c.** Fecioarei, **c.** Demonului, **c.** cetăţii, **c.** morţilor). **3.** Serviciu religios protestant. **4.** Admiraţie asociată cu veneraţia pentru cineva sau ceva. **C.** *personalităţii*, venerare a unui şef charismatic în viaţă. **C.** personalităţii poate rezulta din admiraţia sinceră, din convingerea în calităţile excepţionale ale şefului charismatic, sau poate fi indus prin mijloace propagandistice sau impus prin constrîngere. El se manifestă prin organizare de ritualuri publice de venerare a unei personalităţi considerată infailibilă, prezentarea de omagii (titluri onorifice deosebite, imnuri, picturi, statui), invocarea permanentă a afirmaţiilor făcute de personalitatea respectivă ca referinţe absolute. **C.** personalităţii lui Hitler, Stalin, Ceauşescu a combinat elemente charismatice cu elemente de manipulare şi constrîngere. **C.** personalităţii are consecinţe negative asupra grupului sau societăţii în care se manifestă: generalizarea obedienţei, repri-

marea spiritului critic, restrîngerea libertăților și intensificarea controlului politic asupra tuturor comportamentelor individuale și de grup, autoritarism sau dictatură, etnocentrism și xenofobie, extinderea iraționalității în acțiunile sociale, diminuarea capacității de inovare socială și prin aceasta a posibilităților de dezvoltare socială. *V. biserică, charismă, denominări, manipulare, personalitate, religie.* **I.Mih.**

CULTURĂ termen ce a avut, inițial, un sens sinonim cu "agri-cultură" și a fost utilizat cu acest înțeles, pînă în secolul al XIX-lea, paralel cu accepțiunea stabilită în mediul umaniștilor Renașterii. Într-o lucrare celebră a unuia dintre elevii Școlii Le Play, E. Demolins (*Comment la route crée le type social*), termenul este utilizat pentru a desemna trecerea de la arta păstoritului la "cultură" adică la **c.** *pămîntului* (cultivarea lui). Sensul termenului este, deci, cel inițial. Într-o formulare celebră care-i aparține lui Voltaire — *cultivons* notre jardin — apare regimul semantic de tranziție al termenului, fiindcă topica participă la vechea paradigmă (cultură + pămînt), dar sensul vizat de Voltaire se referă la cultivarea *minții*, a *judecății* și a *însușirilor.* Cu acest înțeles a circulat termenul în epoca modernă cînd a fost creat contextul ruperii dintre datul accesibil științei — generalul, legicul etc. — și *datul* "obișnuit", "derizoriul", "comunul", "fenomenul" etc. Cu asemenea scindare a "spiritului modern" s-a pierdut și înțelesul prim al termenului de **c.**, care subînțelegea "cultivarea întregului", a "facultății sinteticului". Această divizare a adîncit și separația dintre științele naturii și științele **c.**, astfel că în vreme ce fizica a redescoperit întregul, iar chimia, printr-un termen ca cel de *izo-topie* (*topos* = loc, *izo* = egal) reintroduce ideea "realelor" plurale, științele **c.** n-au reușit încă să depășească ideea de separație. Vechiul imperativ voltairian — cultivons notre jardin — este asociat regiunii fenomenale, regimului "vieții obișnuite", care este percepută sub semnul "minoratului", al zonei nesemnificative. Cu această mutație regresivă se va dezvolta o nouă atitudine, aceea de "dispreț al cotidianului" asimilat regimului banal al existenței (din această zonă semantică a termenului de c. s-a ivit întreaga temă a *bovarismului*, ca stare de exasperare în cotidian și ca nevole de evadare din banalul cotidianului). Într-un atare mediu apare nevoia de extraordinar, de exotic, de lucru neobișnuit și întreaga mitopoetică a eroicului și a eroului. Pentru Malraux, realizarea personalității cere "împrejurări de excepție, aventură, faptă istorică de importanță covîrșitoare". Viața obișnuită este privită ca zonă incapabilă să *cultive* în om *trăsăturile deosebite.* La același Malraux este fixată criza înțelesului tradițional al termenului. Lumea aceasta, pentru a se cultiva la niveluri înalte, are nevoie de o supralicitare a destinului, de unde caracterul cosmopolit al personajelor sale, care se nasc în Franța, fac revoluții în China etc. Literatura a fost sensibilă mai ales la această mutație semantică a termenului, care dă seama de întreaga distanțare a spiritualității moderne de vechiul înțeles despre valențele *cultivatoare* ale locului, ale obișnuitului, ale comunului. Omul cosmopolit al epocii moderne atribuie valoare cultivatoare numai mediilor neobișnuite, stărilor de excepție, faptelor istorice de importanță covîrșitoare etc. Înțelegem astfel de ce Malraux, bunăoară, își "duce" personajele — oamenl occidentali — acolo unde se află scena revoluției (în China, de exemplu). Acest *nou înțeles* este tot ceea ce a propus spiritul modern ca răspuns la ideea deterministă a **c.**, atît de larg îmbrățișată în curentul european generalizat al "naturalismului". Cu naturalismul se fixase înțelesul determinist al ideii de **c.**, de vreme ce în orizontul acestui curent triumfă ecuația: mediu + ereditate =

personalitate. Într-un anume sens, ideea cosmopolită de c. poate fi considerată chiar o exacerbare a înțelesului naturalist, fiindcă în această accepție singura *libertate* a individului vine de la decizia lui de a căuta "mediile extraordinare", "neobișnuite", pentru a scăpa de sub determinismul "locului", al "mediului de acasă", al cotidianului banal. Asumarea "condiției omului obișnuit" reprezintă una dintre problemele în jurul căreia s-au desfășurat dezbaterile occidentale în jurul problematicii **c.** în decursul unui interval de mai bine de 100 de ani. De la Flaubert și Zola pînă la Camus putem consemna o tendință seculară în evoluția unuia dintre înțelesurile de bază ale termenului de **c.**: **c.** vieții obișnuite sau "cultivarea ca acțiune în cotidian a omului obișnuit, banal". Dacă vrem, așadar, să descoperim sensul modern al c. îl putem căuta în cuprinsul acestui curent secular la capătul căruia avem "spiritul obosit al naturalismului pozitivist", care a bîntuit Europa începînd cu mediul saloanelor franceze ale Matildei — verișoara lui Napoleon al III-lea —, de prin 1830 și pînă în plin secol XX. Singura alternativă la tematica naturalistă a **c.** gîndită în Occident a fost aceea care-i cere omului "să someze istoria" spre a-i da fiecăruia șansa de a face o mare revoluție (ca eroul lui Malraux). Toate internaționalele occidentale actuale, care vîntură lumea de la un meridian la cel opus, ne dezvăluie, conform unor analize, o tipologie umană intuită de aceeași angoasă a nevoii catastrofice de a fi acolo unde se petrece neobișnuitul, împărtășind parcă o prezumție obscură că acolo unde sînt catastrofe, războaie, e nevoie de "omul occidental", promovînd o adevărată "religie civilă" a exemplarității lumii și omului occidental. Aceasta este ceea ce se numește faza mondialistă și colonizatoare a **c.** occidentale în care triumfă noul înțeles al acestui termen care îmbină sensuri *misionariste* cu înțelesuri *cosmopolite*, ceea ce mărturisește îndeajuns asupra caracterului alexandrin al referențialului actual al acestei noțiuni. N-a mai rămas nimic din sensul prim al termenului, care mărturisea despre putința întregiri umane în actul normal, de fiecare zi, în bucuriile simple, în fericirea devoțiunii pentru celălalt etc. Vom spune că există un regim și un stadiu virgilian (Virgilius, autorul anticelor *"Bucolice"*) al termenului și un regim cartezian între care se cuprinde întreaga distanțare raționalistă, artificială a noțiunii de sensurile sale *naturale*, conferite de sinonimia termenului de c. cu cel de *agri*-cultură. În regim virgilian termenul îți cere să trăiești în chip și în forme naturale, să te integrezi ritmurilor cosmice, datului natural. În regim cartezian, termenul preia sensuri imperative, care te somează să ieși din "datul natural", să cauți *extraordinarul*, să "somezi istoria", să *experimentezi* înainte de toate. Cu înțelesul "experimentalist" al existenței pare a se încheia și ciclul cartezian al termenului. ◆ Se poate desigur urma și linia care schițează mișcarea pur teoretică a termenului, de-a lungul căreia se orînduiesc mediile pur intelectuale, școlile și teoriile. Astfel, în secolul al XVIII- lea, secolul luminilor, se fixează termenului un înțeles oarecum intelectualist, de "educare a spiritului" (prin exerciții specializate care să cuprindă toți copiii; de aici se impune ideea "școlarității" pentru toți copiii, fără excepție). În secolul al XIX-lea, odată cu marile școli de antropologie, termenul este supus unor operațiuni de standardizare. Pentru E. F. Tylor (1871) termenul de **c.** desemnează "ansamblul complex al cunoștintelor, credințelor religioase, al artei, moralei, obiceiurilor, și al tuturor celorlalte capacități și obișnuințe pe care le dobîndește omul ca membru al societății". Într-o altă zonă — cea americană — sensul termenului se arată mult mai legat de domeniul dezvoltării materiale și tehnice, de tehnicile de transmitere a moștenirii sociale etc. Aceasta este concepția care a fundamentat modelul organizării

muzeelor americane (de la cel de istorie a Statelor Unite de la Washington și pînă la cel de istorie naturală de la New York). Cu școlile etnologiste triumfă concepția care asimilează **c.** "modurilor de viață ale unui popor", relativ stabile, dobîndite și transmise de la o generație la alta, transmisiune în care c. este supusă unor schimbări continui, fixate prin mecanismul "condiționării" (mecanisme subconștiente) și nu pur și simplu prin "conștientizare". Școlile moderne par a fi centrate, în definirea termenului, pe modurile de comunicare, pe "comunitățile disciplinare" ale "producătorilor" specializați ai **c.** (oameni de știință, artiști, literați etc.) și deci pe o clasificare a valorilor, "vehiculelor" culturale și a "obiectelor simbolice" împărtășite de o societate. Cu specializarea morfologică a cunoașterii **c.**, inaugurată în cadrul curentului mare al romantismului, se dezvoltă o atitudine de receptare diferențiată a "elementelor" unei **c.**: mituri, noțiuni, idei, imagini, modele, teme, contigurații, răspîndite în *arii* determinate, împărtășite de anumile părți (straturi) ale populației, ceea ce a permis clasificări noi ale **c.**: **c.** religioasă, științifică, artistică, **c.** populară sau de "elită", "savantă", etc. În fine, studiul canalelor de comunicare, a raportului nou creat de mijloacele moderne de comunicare, între **c.** și orașe, a impus noi diviziuni terminologice: "**c.** de masă", "publicuri" (culturale). Cu structuralismul asistăm la o biruință a regimului cartezian al termenului în științele **c.** Acesta este punctul suprem și pragul unei crize epistemologice care deja reclamă o amplă și fundamentală reconstrucție a științelor **c.** Este de remarcat că dicționarele fixează termenul la confluența celor două mari arii metropolitane ale **c.** europene: franco-britanică și germano-americană. Putem consemna deci patru cîmpuri semantice majore ale termenului fiecare dintre acestea exercitînd presiuni asupra dicționarelor, cîmpul american, german, britanic și francez. Științele socio-culturale *naționale* s-au dezvoltat într-un asemenea cadru de presiuni semantice și comunitare, astfel că efortul acestora spre *sinteză* a creat și noi șanse pentru inovație conceptuală în "periferiile" metropolelor. Astfel, preocupările penlru tipologii naționale au început în Germania (mai ales după Impulsul "epocii bismarkiene"), America, Anglia, dar cel dintîi care a propus marea paradigmă a "sociologiei națiunii" a fost românul D. Gusti. Asa cum arată Kroeber și Klukhohn, utilizarea termenului de **c.** spre a desemna un fenomen socio-cultural este opera științei sociale germane (la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și jumătatea celui următor), după cum utilizarea în știință a termenilor de "societate", "sociologie", "social" este opera științei sociale franceze începînd cu Saint- Simon și Auguste Comte (*Culture A Critical Review of Concepts and Definitions*, Harvard University, Peabody Museum of American Archeology and Ethnology: 47, 1952). În 1871, Tylor folosește, în *Primitive Culture*, sensul german, dar Spencer (*The Principles of Sociology*) va folosi sensul francez, care definește **c.** prin referențialul "structurii sociale". Așa cum arată Marvin Harris, termenii "societate", **c.** și, episodic, cel de "etnologie", își dispută preeminența în științele omului (antropologie și sociologie). Întrucît Boas, Lowie, Kroeber, de pildă, erau americani germani, știința socio-culturală americană va prelua terminologia germană astfel că știința **c.** va domina cercetarea societății. La rîndul lor, englezii vor respinge terminologia germană restabilind supremația termenului de "social" și "societate". Asimilarea termenului de **c.** cu cel de "structură socială" este vizibilă la un sociolog ca Durkheim, pentru care tipul de **c.** este dat chiar de tipul "solidarității sociale". În accepția sa există două tipuri culturale corespunzătoare celor două forme de solidaritate socială (care sînt tipuri de structuri

sociale): "mecanică" și "organică". "Viața socială", în această accepțiune, nu este nimic altceva decît "suma mediilor morale care înconjoară individul". Acestea sînt alcătuite evident din "idei" cu valoare "regulativă" și, deci, de esență normativă. **C.**, în această accepție, este tocmai ansamblul "regulilor sau «gramatica», vieții sociale". Știința **c.**, într-o atare viziune, nu mai stă separată de știința societății de vreme ce structura socială desemnează ca și **c.**: scopurile, normele, drepturile și obligațiile, codurile morale și "comportamentale" orientate de valori și reguli. R. Firth a sintetizat această viziune subliniind cum anume "...indivizii simt unitatea lor și își văd interesele comune prin intermediul simbolurilor, în forma miturilor, a ritualului, a persoanelor și locurilor sacre; atașamentul lor la simboluri fiind acela care dă societății coeziune și persistență, valorile exprimate în acele simboluri fiind comune întregii societăți", căpătînd deci expresie "afirmațiilor psihologice". **C.** are, aici, înțeles de *pattern* (model) parțial formulat în reguli care se disting între ele ca reguli ale etichetei, moralei și legii (dreptului). (cf. R. Brown, *Structure and Function în Primitive Society*, 1952). Cu acest interes structural — funcționalist pentru aspectul formal al societății — structura rudeniei, organizarea rituală, regulile, dreptul, structura politică — se pierde distincția dintre c. și structura socială și se neglijează relația, discrepanța dintre reguli și practici (cf. E. Leach — *Social Structure în International Enciclopedi of the Social Sciences*, 14, 1968, p. 482-89). Soluția lui Leach de a interpreta aceste reguli ca "reguli generative" (prin analogie cu "gramatica generativă") nu rezolvă chestiunea. Wisller distinge trei diviziuni în **c.**: "trăsături materiale", "activități sociale", "idei", iar R. Linton operează o distincție între "**c.** ideală" și "**c.** reală" tocmai pentru a deosebi între ceea ce spun oamenii că trebuie să facă (și că sînt) și ceea ce fac ei efectiv (și ce sînt în realitate). Mediile pur intelectuale, comunitățile disciplinare din care se alcătuiește "republica savantă" cosmopolită a științei, au invadat uzanțele cotidiene ale termenului de **c.** și oarecum au provocat criza utilizărilor sale, astfel că acest termen are astăzi o situație oarecum paradoxală: extrem de discutat în comunitățile savante, el este aproape ignorat în mediile vieții obișnuite, de fiecare zi. Termenul acesta a invadat mediul comunicațional al "republicii savante" (F. Tonnies), dar a dispărut aproape din mediul comunicațional al omului obișnuit. El este un termen al limbii științifice, nu însă și al limbii vorbite, al limbajului viu, popular. Limbajul culturologiei, al științei **c.** este tot atît de îndepărtat de limba vorbită cum era ieri latina mediilor ecleziastice de limbile vernaculare, vorbite de popoare. Aceasta ne face să ne întrebăm dacă aceste "științe" (limbaje savante) nu sînt deja o "limbă moartă", din care s-a retras viața. Un atare paradox ne îndeamnă la prudență. Teoriile savante se hrănesc mai mult unele din altele și mult prea puțin din mediul real al vieții. Să fie acesta semnul unui agnosticism consacrat pe calea științelor academice? Dar chiar această situație paradoxală a conceptului de **c.** ne arată că sîntem deja confruntați cu o criză a științelor **c.**, semn indubitabil al unui alexandrism al **c.** și societății occidentale. *V. antropologie culturală, personalitate, sincronism, socializare, structură socială.* **I.B.**

CULTURĂ POLITICĂ În ultimele decenii, rare au fost situațiile în care un termen a fost atît de des utilizat și, totodată, atît de controversat ca cel de **c.p.** Filiația lui este foarte încărcată, chiar și părinții săi — Almond și Verba — fiind conștienți că, transferîndu-l din antropologie, au adus nu numai avantaje, ci și dificultăți. Adeseori, în limbajul comun, c.p. se confundă cu informația politică. Se

consideră că cineva are **c.p.** atunci cînd este la curent cu regulile jocului politic ori votează în cunoștință de cauză. În sociologia politică însă conceptul de **c.p.** desemnează un set de credințe, de sentimente și valori care prevalează pentru o națiune într-un moment sau altul. **C.p.** filtrează percepțiile, generează atitudinile și influențează modalitățile de participare; este o componentă majoră a jocului politic. "Din această perspectivă, scria Sidney Verba, cultura poate reprezenta un sistem de control în ansamblul interacțiunilor politice... O nouă constituție, de exemplu, va fi percepută și evaluată în funcție de **c.p.** a poporului respectiv. Pusă în practică, într-o societate, această constituție poate lua un curs total diferit de cel pe care l-ar cunoaște în alta, cu o **c.p.** diferită... Istoria ne oferă numeroase exemple de constituții care nu au «prins» așa cum au sperat autorii lor, pentru că aplicarea acestora a fost mediată de o anume **c.p.**" (*Comparative Political Culture, Political Culture and Political Developement*, Princeton, 1965, p. 517. În literatura de specialitate, conceptul este adesea aplicat în mod global națiunilor. Se vorbește astfel de o **c.p.** franceză, italiană, engleză etc. Aceasta nu înseamnă că un asemenea concept nu poate fi utilizat pentru alte tipuri de comunități sau nu putem ajuta perspectivele pentru a le face să cuprindă subculturi sau chiar să localizeze tipuri generale care transcend entitățile sociale investigate (Mattei Dogan, *Cum să compăram națiunile*, 1993). În acest fel, se poate vorbi de o **c.p.** specifică a unor minorități etnice sau religioase, dar și de grupări culturale ca în cazul în care ne referim la o cultură arabă, latino-americană sau anglo-saxonă. Termenul suferă însă de imprecizione, care poate duce la folosirea sa pentru a acoperi explicații lenește ori pentru a masca incapacitatea de a descoperi variabile structurale adecvate unor explicații mai precise. Nu îl putem înlocui însă nici prin fațetele sale, cum sînt valorile, atitudinile sau acțiunile, pentru că am renunța la distincții necesare. Conceptul de **c.p.** s-a revelat, în același timp, atît ca imprecis, dar și avantajos, plin de capcane, dar meritînd mai degrabă atenția decît ignorarea. Faptul că a început să fie, de curînd, folosit pentru studiul realităților politice din Europa de est ne va ajuta să înțelegem felul în care culturile istorice au fost afectate sau au rezistat în fața comunismului, perceput atît ca sistem politic, cît și ca ideologie. Asemenea analize ne pot furniza multe elemente privind relația dintre cultură și structuri, dintre cultură și socializare. *V. cultură, politică.* **N.L.**

CURBA VENITURILOR curbă statistică (denumită uneori "legea lui Pareto"), a cărei formă matematică a fost stabilită de V. Pareto pe baza analizei distribuției veniturilor impozabile din cîteva țări europene și latino-americane, în diferite perioade de timp. Spre deosebire de mărimile naturale, cele sociale au o distribuție specifică valorilor în jurul unui tip mediu statistic. În timp ce primele se distribuie, de regulă, după "curba erorilor" (Gauss) pe o suprafață unitară (distribuție statistică normală), valorile variabilelor sociale se împrăștie după o curbă specifică ale cărei părți nu mai sînt simetrice față de tipul mediu statistic, așa cum se observă ușor din figurile 1 și 2. Caracteristicile **c.v.** sînt: *a.* asimetria dintre ponderea indivizilor cu venituri mai mari, respectiv mai mici, decît tipul mediu statistic: *b.* stabilitatea **c.v.** nu este dată de simetria ei, ci constă în faptul că parametrul am al **c.** nu poate lua o valoare mai mică decît mn, deoarece societatea și-ar pierde structura ierarhică și s-ar "prăbuși"; *c.* **c.v.** își poate modifica forma numai în limitele prescrise de valoarea *mn* a parametrului, modificînd valoarea a pînă aproape de punctul *n*, fără a putea ajunge vreodată la acest punct. Cu alte cuvinte, **c.v.** își poate modifica

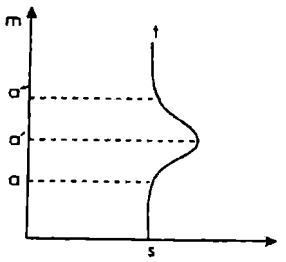

Fig. 1: Curba erorilor

doar partea inferioară, transformîndu-se din *abc* în *nbc*, ca urmare a acțiunii exercitate conjugat de doi factori ai societății moderne: creșterea mai rapidă a bogăției decît a populației și creșterea "liniei de sărăcie" care măsoară cantitatea minimală de bunuri necesare pentru supraviețuirea unei familii într-o societate dată. De aceea, societăților moderne industriale le este specifică **c.** *a'bc* mai degrabă decît *abc*. Totodată deplasarea spre *n* a punctului *a* indică atît ocreștere a venitului mediu al populației cît și o diminuare a inegalității veniturilor. Deși Pareto a avertizat că **c.v.** nu este o curbă generală a distribuirii calităților oamenilor dintr-o societate, el a pretins că "este totuși curba unor fapte care au o strînsă legătură cu aceste calități" (*La curva dei redditi*, 1896), ceea ce a făcut ca distribuția simetrică să fie considerată drept un obstacol obiectiv în calea omogenizării oricărei forme de societate. Criticii **c.v.** au arătat că: *a.* ea este o generalizare matematică inadecvată, deoarece cele două "corzi" ale **c.** nu reflectă o distribuție liniară pe o scală dublu logaritmică, așa cum pretindea Pareto, și chiar dacă ar fi așa, pot fi găsite nenumărate alte distribuții statistice a căror linearitate nu are nici o semnificație; *b.* **c.v.** își schimbă forma, la nivelul unei țări, de la un an la altul, încît este hazardat să formulăm o lege matematică în stare să descrie distribuția **v.** pe o perioadă determinată de timp; *c.* **c.v.** a fost stabilită pe o bază inadecvată, în orice caz, prea redusă, de date empirice; *d.* Pareto confundă legea "experimentală" și legea "științifică"; *e.* **c.v.** constată, dar nu explică, de ce v. și obiectele sociale în general au o distribuție specifică. Redusă la un enunț simplu constatativ, cu valoare de adevăr limitată de condițiile de spațiu și de timp, **c.v.** a fost verificată totuși într-un număr semnificativ de cazuri, în care s-au măsurat nu numai distribuții de venituri, ci și ale altor valori sociale (inteligență, nivel de calificare, performanțe sociale etc.). *V. circulația elitelor, curbă de indiferență, elite, inegalitate.* **I.U.**

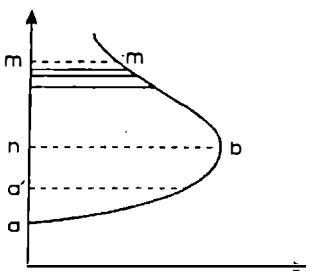

Fig. 2: Curba veniturilor

CURBA DE INDIFERENȚĂ ca orice curbă, este proiecția grafică într-un sistem rectangular de referință a totalității perechilor de valori (coordonate) caracterizate printr-o proprietate comună sau prin faptul de a satisface o anumită (una și aceeași) relație (funcție) matematică între două variabile. Proprietatea în cauză este aici faptul de a reprezenta, în contextul alegerii dintre mai multe combinații de cîte două valori, pe acelea între care un decident — chemat să le ierarhizeze prin ranguri de preferință — manifestă indiferență, în sensul că le plasează la același nivel de preferință. În același context,

un alt decident va opera o altă ierarhizare și va considera ca egal satisfăcătoare pentru el un alt set de combinații, ce vor genera la rîndul lor o altă **c.i.** Un set de **c.i.** pentru unul și același individ confruntat cu o anumită problemă de alegere reprezintă o *hartă* de **i.** ◆ Cu largă utilizare în teoria cererii de consum sau în aceea a economiei bunăstării generale ("welfare economics"), determinarea **c.i.** este de fapt rezultat al aplicării unei tehnici specifice — *analiza de* **I.** (R.G.D. Allen, F.Y. Edgeworth, V. Pareto). Baza ei de informații o constituie exclusiv rangurile acordate de subiectul-decident (pe criterii care nouă nu ne sînt cunoscute și poate lui însuși îi sînt neclare), fără a implica prezumția de măsurabilitate a utilității și de operare cu valori "marginale": este ceea ce deosebește tehnica și teoria centrate pe principiul **i.**, de cele ținînd de *analiza marginală* (căreia îi sînt considerate superioare). Operînd doar cu o ordonare (nu și cu o măsurare) a presupuselor utilități asociate diferitelor combinații alternative, se spune că "analiza de **i.** este analiza cererii de consum bazată pe noțiunea de *utilitate ordinală*", iar "**c.i.** este curba ce exprimă un set de combinații din cantitățile specifice pentru două lucruri, astfel încît un individ este indiferent (în opțiune — n.n.) între oricare din combinațiile setului" (G. Bannock, R.E. Baxter, R. Rees, *The Penguin Dictionary of Economics*, 1972) ◆ Exemplu tipic: un consumator avînd o sumă dată de bani și cunoscînd prețurile unitare a două produse pe care le-ar putea consuma (zahăr și cartofi), poate cumpăra din banii respectivi: fie cantitățile de Z_1 kg. zahăr și C_1 kg. cartofi, fie Z_2 și C_2, Z_3 și C_3, Z_4 și C_4 etc. (sporirea cantității dintr-un produs obligîndu-l la scăderea cantității din celălalt produs, și viceversa). Considerîndu-l pe individ apt să aprecieze că o combinație este mai bună (mai satisfăcătoare) decît alta sau la fel de bună, el va acorda în ierarhia sa locul 2 combinației (Z_1, C_1), locul 3 combinației (Z_2, C_2) și locul 1 în același timp combinațiilor (Z_3, C_3), (Z_4, C_4) și, eventual, altora (Z_i, C_i). Reprezentarea grafică a combinațiilor egal poziționate (pe locul 1) generează o **c.i.**; dacă și pentru locul 2 ar exista o pluralitate de combinații, ele ar constitui o altă **c.i.** aferentă aceluiași individ și aceluiași context de opțiune ș.a.m.d. Examinarea sensului de evoluție a c. (crescătoare, descrescătoare) și a formei sale față de originea sistemului de referință (convexă, concavă) — depistabile prin calcul pe baza semnelor primei și celei de-a doua derivate — permite în plus interpretări legate de faptul că produsele aduc sau nu satisfacție (pot intra în calcul variabile precum gunoi, zgomot ș.a.), sau de măsura în care suplimentarea unui produs compensează (valoare subiectivă, relativă) pierderea înregistrată la celălalt produs. Se obține, în consecință, un *model de comportament al consumatorului*, apt să răspundă problemelor de bază ale analizei cererii de consum: *a.* cum interacționează factorii preț, cantitate, sumă disponibilă, gusturi personale spre a determina un anumit pattern al cumpărătorilor: *b.* ce se poate spune despre natura poziției de echilibru; c. ce efecte vor produce asupra cumpărărilor diferitele schimbări de prețuri, venituri și gusturi. V. analiză marginală, consum, curba *veniturilor, utilitate*. *E.P.*

D

DAR obiect material cu valoare utilitară (de consum) sau numai simbolică, oferit sau primit ca mijlocire a unei relații sociale de prietenie, de vecinătate, de cooperare, de prestigiu, de ierarhie, sau chiar de rivalitate. De regulă, **d.** mijlocește o relație de reciprocitate, întrucît exprimă o obligație reversibilă: obligația de a da și obligația de a primi. Alături de troc, **d.** reprezintă forma esențială de schimb în societățile arhaice și tradiționale. Spre deosebire însă de troc, care este o relație strict economică, **d.** este însoțit de manifestări ritualice complexe, cu implicații nu numai economice, dar și religioase, morale, estetice. Acest sincretism funcțional i-a relevat lui Marcel Mauss conceptul de "fapt social total". De altfel, lui Mauss (*Essai sur le don. Forme et raison de l'échange dans les societes archaïques*, 1925) i se datorează declanșarea interesului deosebit pentru d. ca temă de cercetare în sociologie și în antropologie (cu deosebire în antropologia economică). Mauss a fost însă anticipat în analizele sale teoretice de cercetările la teren efectuate în Melanesie de Bronislaw Malinowski (*Argonauts of the Western Pacific*, 1922). Lucrări contemporane precum cele elaborate de David Cheal (*The Gift Economy*, 1988), sau de Marilyn Strathern (*The Gender of the Gift*, 1988) probează că problematica referitoare la **d.** nu este nici pe departe epuizată și mai ales că ea nu e deloc punctiformă în ansamblul tematic al științelor social-umane. *V. fapt social, relație socială, ritual, schimb.* **Gh. G.**

DARWINISM SOCIAL variantă a organicismului în sociologia din a doua jumătate a sec. al XIX-lea, caracterizată prin transpunerea la societate a concepției biologice evoluționiste a lui Charles Robert Darwin (1809-1882), expusă în "Originea speciilor prin selecție naturală, sau păstrarea raselor favorizate în lupta pentru existență" (1859). Influențat de teoria lui Darwin, sociologul englez Herbert Spencer (1820-1903) considera că legile evoluției guvernează fără deosebiri esențiale atît materia și viața, cît și societatea, determinînd trecerea de la incoerent, simplu și omogen la coerent și eterogen. În "Principiile sociologiei" (lucrare în patru volume apărută în intervalul 1876-1896, ultimul volum fiind publicat postum), H. Spencer susținea că societatea este o formă superioară de organism viu și făcea o serie de analogii între corpul animal și societate (am-

bele cresc, își complică structura și își diferențiază funcțiile etc.), stabilind unele similitudini mecanice (de exemplu, în organismul animal există vase sangvine prin care circulă sîngele cu substanțe hrănitoare, iar în societate există drumuri servind pentru transportul mărfurilor). Extinderea legilor biologice, a luptei pentru existență și selecției naturale, la viața socială a constituit o încercare de justificare a inegalităților sociale și rasiale, a violenței și războiului, fiind una din sursele teoretice ale fascismului. Sub influența darwinismului, sociologul Houston Stewart Chamberlain (1855-1927), de origine engleză, dar naturalizat german, susținea în "Die Grundlagen des XIX-ten Jarhhunderl" (1898) că natura personalității este determinată de natura rasei, iar puterea ei este legată de anumite caracteristici ale sîngelui. Sociologul și juristul austriac Ludwig Gumplowicz (1838-1909), un alt reprezentant al **d.s.**, afirma în "Ressenkampf" (1883) că întreaga civilizație este rezultatul luptei dintre rase. În concepția altui exponent al **d.s.**, războiul ar favoriza selecția raselor superioare, iar eliminarea războiului din viața socială ar duce la degradarea raselor și la încetarea progresului civilizațiilor (Vacher de Lapouge, *Les sélections sociales*, 1896). *V. fascism, inegalitate socială, nazism, rasă, rasism.* **S.C.**

DECIZIE soluție adoptată de un sistem (persoană, grup, organizație, colectivitate) în vederea rezolvării unei probleme. Două tipuri de științe au ca obiect decizia: *a.* științe normative — oferă condițiile logice și matematice ale deciziei corecte; *b.* științe empirice, comportamentale, care caută să identifice mecanismele reale, utilizate de sistemele reale în luarea deciziilor. Procesul luării **d.** cuprinde mai multe faze distincte: *a.* formularea problemei; *b.* explorarea posibilului acțional și formularea soluțiilor alternative posibile; *c.* analiza și evaluarea soluțiilor alternative și ierarhizarea lor; *d.* adoptarea uneia dintre soluțiile alternative (**d.** propriu-zisă); și *e.* faza postdecizională: **d.** luată este implementată prin acțiune și continuu reevaluată prin prisma rezultatelor practice obținute și a noilor cunoștințe; procesul decizional se reia atunci cînd soluția adoptată se dovedește a nu mai fi satisfăcătoare. Luarea unei **d.** pune două probleme distincte, dar interdependente într-o largă măsură: problema *cunoștințelor* necesare și cea *a consensului*. În ceea ce privește *problema cunoștințelor*, dificultatea fundamentală provine din *incertitudine*. Doar în mod excepțional un decident dispune de toate cunoștințele necesare luării **d.** (condiția de certitudine). De regulă, cunoștințele disponibile sînt *incomplete* și *nesigure*. Incertitudinea persistentă, care nu poate fi redusă în procesul pregătirii **d.**, pune la rîndul ei două tipuri de probleme: *a.* problema metodelor de a decide în condiții de incompletitudine și fragilitate a cunoștințelor; și *b.* cum să se facă față consecințelor paralizante, dezorganizatoare ale incertitudinii asupra sistemului decident. Există două modele normative ale procesului decizional: *a. Modelul clasic de* ***d.*** *rațională:* ***d.*** *certă* într-o lume complet deterministă. Se presupune că decidentul dispune de toate cunoștințele necesare și că prelucrarea acestora se face prin utilizarea instrumentelor logico-matematice clasice, ajungîndu-se la identificarea soluției celei mai bune în mod absolut. Acest model apare mai mult ca un model limită, puțin aplicabil în situațiile obișnuite caracterizate printr-o incertitudine persistentă, într-o lume care nu este strict deterministă, accidentul, întîmplarea avînd un rol important. *b.* **D.** *certă de tip probabilist*, are două variante: *1.* o cunoaștere absolută, în condițiile unui univers probabilist și *2.* o cunoaștere fragilă, incertă. Dacă în primul caz procesul de **d.** lucrează cu probabilități obiective de întîmplare a evenimentelor, în cel de al doilea caz se lucrează

cu probabilități subiective, de tip bayesian. Probabilitatea reprezintă gradul de încredere/neîncredere în cunoștințele noastre, șansa atribuită cunoștintelor noastre de a descrie corect realitatea. În acest model, procesul de decizie reprezintă o prelucrare rațională, logico-matematică a datelor, dar o prelucrare de tip probabilist. Și aici se presupune că **d.** luată reprezintă soluția cu probabilitatea cea mai ridicată de a fi soluția cea mai bună, la nivelul cunoștințelor existente la un moment dat. Numeroase studii argumentează însă faptul că în condiții de incertitudine accentuată și persistentă nici acest model rațional-probabilist de **d.** nu este adesea aplicabil. În fapt, sistemele aflate într-o asemenea situație de incertitudine recurg la metode decizionale diferite de cele ale calculului rațional-probabilist. H.A. Simon argumentează că sistemele social-umane, în condiții de incertitudine, recurg la o strategie decizională simplificată: adoptarea primei soluții satisfăcătoare pe care reușesc să o formuleze. Psihologia cognitivă a pus în evidență în ultimii ani faptul că decidenții "naivi", "comuni", în condiții de incertitudine, utilizează metode euristice diferite structural de cele recomandate de modelele raționale, atît în variantele clasice, cît și în cele de tip probabilist. Aceste metode reușesc să facă față cu succes condițiilor de incertitudine persistentă, prezentînd însă adesea și erori sistematice. Dezvoltarea ciberneticii a pus în evidență faptul că adesea sistemele social-umane folosesc pentru soluționarea problemelor lor mecanisme nondecizionale, de tip cibernetic-spontan. Schematic, procesul nondecizional, cibernetic-spontan de soluționare a problemei este următorul: un sistem experimentează, mai mult sau mai puțin întîmplător, diferite tipuri de acțiuni care satisfac în grade diferite, necesităților sale, de care este conștient într-o modalitate destul de vagă. Acele acțiuni care sînt experimentate ca satisfăcătoare sînt întărite, fixate, în timp ce cele care sînt experimentate ca nesatisfăcătoare sînt eliminate.

◆ *Problema consensului* este crucială în orice proces decizional în condițiile unor sisteme sociale. Consensul nu reprezintă un produs natural, neproblematic al procesului decizional social, ci dimpotrivă dissensul pare a fi mai degrabă rezultatul natural. Consensul rămîne mereu de construit. Din punct de vedere al organizării sociale, se pot distinge două mari tipuri de procese de **d.**: **d.** democratice (grupul, colectivitatea, în diferite forme, participă la luarea deciziilor) și delegarea autorității luării deciziei unei persoane, organism. În societatea actuală există o puternică tendință de promovare a **d.** colective, democratice, în locul celei bazate pe delegarea autorității (**d.** individuate în mod special). Considerentele sînt de două tipuri: *a.* se pare că, mai ales în condiții de incertitudine, **d.** colectivă are o probabilitate mai ridicată decît cea individuală de a fi corectă; și *b.* **d.** colectivă este asociată cu un sistem social care prezintă certe avantaje în raport cu cel asociat cu delegarea autorității (gradul de consens, nivelul de motivație a performanței, relațiile dintre participanți). Modurile de a lua **d.** (practicile de **d.**) stau la baza stilurilor de conducere. *V. alternativă, conducere, consens, democrație, incertitudine, probabilitate, stil de conducere.* **C.Z.**

DEMOCRAȚIE modalitate de conducere a unui sistem social caracterizată prin participare, în diferite forme, a membrilor respectivului sistem la procesul de conducere. Originar, **d.** s-a constituit cu privire la conducerea politică a societății, însemnînd "conducerea poporului de către popor". În ultimele decenii, tehnicile de conducere **d.** s-au extins la toate nivelele și în toate sferele organizării sociale, luînd forme specifice: la nivel de grup — stilurile **d.** de conducere; la nivelul întreprinderilor — forme **d.** de condu-

cere (**d.** industrială); la nivelul conducerii și administrării localităților; la nivelul conducerii societăților globale — **d.** politică. Caracteristic **d.** este difuzarea largă a funcțiilor de conducere la nivelul grupului, colectivității. Opusă este separarea de grup, de colectivitate a funcțiilor de conducere si exercitarea lor de către o persoană/un grup/organism în afara controlului colectivității conduse. D. este opusă politic dictaturii, formelor unipersonale de conducere. ◆ În principal, **d.** este un instrument de conducere capabil să realizeze două funcții esențiale: a. mecanism de negociere, de asamblare și armonizare a pluralității de interese ale colectivității într-o conducere unitară și coerentă; din acest punct de vedere ea reprezintă un cadru în care fiecare grup și clasă socială semnalează celorlalte interesele sale, devine conștient de interesele celorlalte grupuri și clase și de interesele comune, asigură luarea în considerare, într-o măsură sau alta, a intereselor proprii; b. mecanism social de comunicare a cunoștințelor și informațiilor distribuite în masa colectivității, de cumulare și verificare reciprocă a lor. Efectul cel mai important **al d.** este realizarea, prin intermediul procedurilor sale specifice de negociere și comunicare, a unui grad substanțial de consens. ◆ **D.** reprezintă o formă de conducere pentru care societatea actuală a optat cu claritate. Următoarele argumente sînt de regulă invocate în favoarea eficienței superioare a **d.**: *a.* superioritatea gîndirii colective asupra celei individuale, mai ales în soluționarea problemelor cu un grad ridicat de complexitate; procedurile gîndirii colective sînt tot mai des utilizate în toate domeniile, inclusiv în știință; *b.* crearea consensului: acceptarea deciziilor este mult mai ridicată în condițiile participării la luarea acestora; *c.* motivare: participarea la luarea deciziei ridică substanțial gradul de implicare, de responsabilitate, în timp ce sistemele non- democratice generează pasivitate, rezistență, ostilitate, apatie, alienare; **d.** există o relație clară între procedurile democratice și creativitatea, inventivitatea sistemelor; *e.* **d.** este o bază necesară pentru orientarea flexibilă, deschisă, pentru experimentare, analiză critică; în contrast, sistemele nondemocratice devin defensive, închise la realitate, rigide; *f.* **d.** reprezintă singura modalitate de promovare constructivă și consensuală a pluralității intereselor care caracterizează o colectivitate și de aici gradul relativ scăzut de conflictualitate și de alienare; *g.* control eficace asupra exercitării conducerii de către întreaga colectivitate. Dincolo de avantajele sale nete, **d.** prezintă și dificultăți specifice: consum de timp, blocarea deciziei, permite exprimarea conflictelor latente, proiecția unor interese particulare în procesul decizional. **D.** politică modernă a luat contururile actuale în sec. XIX, bazîndu-se pe cîteva principii fundamentale: parlament reprezentativ, separarea puterilor în stat, domnia legii, garantarea drepturilor civile. Specific perspectivei sociologice asupra **d.** este accentuarea cîtorva aspecte mai importante: relația dintre organizarea și funcționarea sistemului **d.** și organizarea societății globale; relațiile dintre clase și grupuri sociale în cadrul procesului **d.**; mecanismele sociale prin care este distribuită puterea și se cristalizează conducerea socială în cadrul proceselor **d.**; distribuția preferințelor electorale și factorii schimbării acestora; relația dintre nivelul de dezvoltare economică și formele **d.**; rolul tradiției și culturii **d.** *V. conducere, decizie, interese, politică, putere.* **C.Z.**

DEMOCRAȚIE CONSOCIATIVĂ

concept născut direct din cercetările comparative în sociologie și a fost propus ca un model elitist pentru societățile fragmentate pe verticală. Actualitatea lui a fost impusă de o serie de lucrări apărute între anii 1967 și

1974, despre Olanda, Belgia, Austria, Elveția și Canada. Puțin după aceea, conceptul a fost aplicat și unor țări în curs de dezvoltare ca Liban, Malaiezla, Cipru, Columbia, Uruguay, Nigeria. Două sînt caracteristicile distinctive ale experiențelor politice subsumate termenului de **d.c.**: segmentarea verticală a populației în comunități religioase, de limbă, etnice, rasiale sau ideologice și instituționalizarea procesului de negociere care se realizează la nivelul elitelor acestor comunități. Comparatistul Arend Lijphart este cel care a formulat acest concept în modul cel mai explicit (*Democracy in Plural Societies: A Comparative Exploration*, 1977). El a pus în discuție toate expresiile folosite de diverși autori, adoptînd în final termenul *consociativ* pe care David Apter îl folosește pentru Nigeria. Pentru ca o **d.c.** să apară și să se mențină, sînt necesare cîteva condiții: existența unui anumit echilibru între subculturile caracteristice unei societăți fragmentare: existența unor frontiere bine definite între acestea; adoptarea principiului marii coaliții; dreptul de veto și relativa autonomie a subculturilor. O asemenea formulă a funcționat în Austria, Olanda și Belgia și mai funcționează și acum în Elveția. Dar s-a extins, cu mai mult sau mai puțin succes, și în Canada, Liban, Malaiezia, Cipru, Uruguay, Nigeria. Caracterizat printr-o mare stabilitate politică, în condițiile unei puternice stratificări verticale, sistemul consociativ a fost abandonat în Europa, ori s-a pulverizat, sub influențe externe, ca în Liban. Paradoxal, tocmai cînd în Austria, Canada și Belgia apar primele semne ale declinului acestui sistem, **d.c.** este recunoscută pe deplin în sociologia comparativă, stimulînd reflecția teoretică. Dezbaterile continuă, unii comparatiști susținînd că schimbările intervenite în Austria, Belgia sau Olanda consemnează prăbușirea **d.c.**, alții, dimpotrivă, consideră că aceste transformări demonstrează succesul unei experiențe care și-a împlinit misiunea istorică. Opinia dominantă este că **d.c.** corespunde unei faze istorice în dezvoltarea societăților pluralist-segmentate, iar succesul său permite înlocuirea, mai lentă sau mai rapidă, cu un model mai competitiv. Acest stadiu ar caracteriza acum numeroase țări din lumea a treia, unde sistemul consociativ este considerat ca un model valabil și probabil va fi experimentat în țări din Asia de sud-est și Africa, inclusiv Africa de Sud. Dar nu este exclus interesul pentru o asemenea slabilizare democratică nouă în țări din Europa centrală sau de est. *V. democrație, putere politică.* **N.L**

DEMOCRAȚIE CREȘTINĂ doctrină politică specifică lumii contemporane. Premisa acestei doctrine este că "pauperitatea nu este un dat al ordinii divine". De aici decurge ideea că organizarea social-economică nu poate fi separată de principiile etice. Astfel, devine o necesitate participarea creștinilor la lupta pentru putere politică cu scopul de a orienta puterea obștească și a insufla vieții sociale spiritul creștin. Reprezentanții acestei doctrine consideră că "antecesorul direct, modern al unui partid popular democrat creștin" este Partidul Popular Italian fondat de Luigi Sturzo, după primul război mondial. Luigi Sturzo a fost un preot dintr-o mică localitate din Sicilia. Doctrină și mișcare politică cu o organizare internațională, **d.c.** este foarte influentă în Europa, dar și în America Latină. Aici **d.c.** nu a început prin a fi o opțiune nemijlocită pentru putere, ci o intenție de clarificare ideologică, de adaptare a ideilor fundamentale la realitățile acestui continent. Dezvoltarea **d.c.** a luat un mare avînt o dată cu victoria partidelor democrat creștine în alegerile din Germania și Italia, după cel de-al doilea război mondial. Juxtapunerea elementului democrat și a elementului creștin este considerată ca o simbioză a două elemente care nu pot fi luate separat: creștinismul nu poate fi înțeles decît în manifestarea și trăirea

lui democratică. De aceea militează pentru un "personalism comunitar" (sintagmă propusă de Y. Maritain), privit ca o sinteză a obiectivelor gîndirii democrat-creştine. Nu este astfel acceptată o democraţie individualistă, întrucît obiectul acţiunii politice nu este individul, ci comunitatea. Statul reprezintă, în această perspectivă, comunitatea politică; întreprinderea este o comunitate economică; popoarele constituie o adevărată comunitate internaţională. Pentru adepţii **d.c.** nu este suficientă dreptatea în faţa instanţelor judecătoreşti, ci ei urmăresc dreptatea socială printr-o permanentă participare a poporului în procesul decizional. Funcţionarea puterii, distribuită prin diferitele instituţii sociale, trebuie se se realizeze într-o formă organizată prin care interdependenţa devine mai strînsă şi mai necesară pe măsură ce creşte gradul de specializare a funcţiilor. Elementul creştin este considerat decisiv pentru a susţine valori care nu se epuizează într-o formă materială, fapt care determină ca problema socială — cea care a determinat apariţia ideologiilor dihotomice şi regimurilor politice totalitare — să fie privită, înainte de toate, ca o problemă morală. Principiile care călăuzesc o asemenea opţiune sînt: demnitatea persoanei umane, supremaţia binelui comun şi perfectibilitatea societăţii civile. ◆ *Internaţionala Democrat-Creştină* este rezultatul unui proces de apropiere a partidelor creştin democrate, pe doi versanţi: cel european, reprezentat actualmente de Uniunea Europeană Democrat-Creştină (UEDC) şi cel latino-american - Organizaţia Democrat-Creştină din America (ODCA). Primul congres al partidelor şi mişcărilor creştin-democrate a avut loc în 1957. De atunci, s-au desfăşurat mai multe congrese mondiale pentru a fi analizate probleme ideologice şi experienţe practice. La cel de-al treilea, (Santiago de Chile, 1962), s-a creat Comitetul Mondial al Democraţiei Creştine, ulterior (Quito, 1982) adoptîndu-se numele de Internaţionala Democrat-Creştină (IDC). Preşedinţia ei este exercitată alternativ de ODCA şi UEDC, reuniunile desfăşurîndu-se pe ambele continente, iar Secretariatul Mondial este format din secretarii generali ai diferitelor organizaţii care compun Internaţionala. *V. conservatorism, democraţie, liberalism, politică, putere.* **N.L.**

DEMOGRAFIE (gr. *demos*, "popor" + *graphein*, "a scrie"), disciplină ce studiază populaţiile umane, urmărind, în principal, problematica referitoare la *mărimea* acestora, la *structurile* lor după anumite caracteristici şi la unele *fenomene* specifice, toate aceste aspecte fiind abordate atît sub unghi static (starea lor la un moment dat), cît şi sub unul dinamic (schimbarea, evoluţie etc.). Pentru întregirea definiţiei **d.** sînt necesare cîteva precizări. Mai întîi, este nevole de o circumscriere mai exactă a **d.** în plan *ontic*, adică de o specificare exactă a ansamblului de factori structuranţi şi de fenomene din realitatea socio-umană ce intră în cîmpul său de studiu. În funcţie de alegerea respectivă, **d.** primeşte un domeniu mai larg sau mai restrîns de studiu, în primul caz ea suprapunîndu-se cu alte discipline sociale cu care îşi dispută teritoriul respectiv. Cea mai restrictivă delimitare pare a fi aceea care consideră drept factori de structurare propriu-zis demografici (variabile demografice), *vîrsta*, *sexul* şi *starea civilă*. Cît priveşte fenomenele demografice, acestea apar ca formă de manifestare a unei mase de *evenimente* demografice, într-o perioadă scurtă de timp (de regulă un an). Mulţimea cea mai restrînsă a cuplurilor de evenimente-fenomene demografice este următoarea: *decese — mortalitate*, *naşteri — natalitate (fertilitate)*, *căsătorii — nupţialitate*, *divorţuri — divorţialitate* şi *imigraţii — migraţie*. Chiar şi numai în legătură cu aceste elemente, **d.** interferează

cu alte discipline sociale; cu cît mai numeroase se vor fi suprapunerile în cazul cînd **d.** are pretenția de a include în aria sa de interes variablle ca ocupația, nivelul de școlaritate, rezidența etc. (și deci structuri sociale, școlare și teritoriale) sau fenomene ca mobilitatea școlară, socială sau teritorială în interiorul zonei geografice pe care trăiește populația. În al doilea rînd, pentru a întregi definiția **d.** este nevoie să se ia în considerare și o dimensiune *epistemico-metodologică*. La fel ca orice știință empirică, **d.** pornește de la o mulțime de fapte, de date obiective, pe care le ordonează, le descrie, le măsoară, le analizează, în scopul desprinderii, pe cale inductivă, a constantelor, regularităților sau legităților ce le guvernează, scopul final fiind, desigur, acela al explicației și predicției. În acest sens, **d.** conține un corpus bine conturat și solid constituit de metode, care-i conferă o specificitate clară în rîndul disciplinelor științifice. Cele mai de seamă progrese realizate de **d.** se regăsesc în această arie metodologică, cuprinzînd instrumente cu ajutorul cărora faptele brute, fără o semnificație simplă și imediată, sînt transformate în fapte demografice. S-a constituit astfel un domeniu, denumit, de obicei, **d.** *pură* sau **d.** *formală* sau *analiză demografică*, domeniu al cărui obiectiv îl constituie culegerea corectă a informațiilor, supunerea datelor unor modalități standard de analiză, construcția unor indici prin care se măsoară intensitatea sau alte forme de manifestare ale fenomenelor, evidențierea interacțiunii dintre fenomenele demografice sau a interacțiunil dintre structuri și fenomene, construirea unor modele de evoluție etc., operații în care însă *nu sînt implicate decît exclusiv aspectele cuprinse în cîmpul ontic al* **d.** și întotdeauna privite în forma lor statistic-cantitativă, deci ca rezultat al unei mase mari de evenimente demografice. Este vorba deci de un sector tehnic al **d.**, iar activitatea în cadrul său întrunește, în cea mai mare parte a cazurilor, trăsăturile și exigențele ce caracterizează orice activitate științifică, fiind deci străin de dispute și confruntări de idei cu iz filosofic, ideologic orl de altă natură. Dat fiind faptul că domeniul **d.** nu este nici pe departe izolat, nici în raport cu aspectele biologice ale ființei umane, nici, mai cu seamă, în raport cu cele sociale, cantonarea în domeniul **d.** pure — propovăduită și profesată de unii demografi — este însă echivalentă cu renunțarea la înțelegerea și explicarea propriu-zisă a fenomenelor și proceselor demografice. Perfecționarea tehnică a **d.** a fost și este o condiție necesară a progreselor cognitive în acest domeniu — dar nu și una suficientă. De aceea, preocupările demografilor au depășit — implicit sau explicit —, aproape întotdeauna, domeniul simplei analize demografice, încercîndu-se fondarea unei **d.** *în sens larg*, numită uneori și **d.** *socială* sau *studiu al populației*. Obiectivele acesteia sînt, la prima vedere, foarte clare: descoperirea cauzelor fenomenelor demografice, în special a determinanților *sociali* ai acestora, și descifrarea efectelor pe care factorli demografici le produc în viața socială. Dar o asemenea sarcină nu este deloc ușoară și, în ciuda multor succese dobîndite în ultimele decenil, sîntem încă departe de a poseda teorii demografice, chlar și parțiale, și, cu atît mai puțin, o teorie generală a populației. Pentru a realiza în continuare progrese pe acest teren, **d.** este chemată să conlucreze strîns cu toate disciplinele socio-umane și, în primul rînd, cu sociologia, ceea ce, desigur, nu înseamnă o dizolvare a **d.** în sociologie. Aceste cercetări de tip multi sau interdisciplinar nu au nimic de a face cu disputele sterile legate de apartenența sau nonapartenența unor aspecte ontice la o disciplină sau alta; dimpotrivă, în cadrul lor, fiecare știință trebuie să-și aducă un aport specific la descifrarea complexelor fenomene sociale. Din astfel de colaborări au luat naștere — și vor lua probabil naștere în

continuare — o serie de discipline de graniță, dintre care, deocamdată, exemplul cel mai concludent este cel al **d.** *istorice*. ◆ În ceea ce privește nașterea **d.** ca știință, există aproape o unanimitate de păreri că momentul de început îl reprezintă anul 1662, cînd John Graunt publică o lucrare dedicată unor probleme privind populația Londrei. Valoarea principală a acestui studiu constă, pe de o parte, în demonstrarea concretă a posibilității de a aborda unele aspecte legate de populație privindu-le ca fapte obiective, guvernate de anumite regularități și legități și, pe de alta, în elaborarea unor instrumente (e drept, încă rudimentare) capabile să permită realizarea unor asemenea investigații. Ideile lui Graunt (1620-1674) au fost preluate imediat și dezvoltate de către o serie de personalități științifice de la finele veacului al XVII-lea, dintre care amintim pe William Petty (1623-1687), Edmund Halley (1656-1742) și Gregor King (1648-1712). Noua disciplină a fost, la început, integrată în ceea ce s-a numit "aritmetica politică" adică o știință socială generală și cantitativă (de tip statistic), urmărind, pe lîngă aspectele demografice, și altele, cu precădere fapte economice. Cu timpul, disciplinele sociale s-au autonomizat iar statistica — liantul inițial— s-a dovedit a fi doar un instrument, ce s-a născut întîmplător odată cu **d.**, găsindu-și ulterior aplicații în cele mai diverse ramuri, inclusiv în științele naturii. D. a devenit o disciplină autonomă în a doua jumătate a secolului XIX-lea, cînd și-a găsit, de altfel, denumirea actuală: termenul a fost propus de francezul A. Guillard în 1855 și a fost adoptat, pentru prima dată, de o reuniune internațională în 1883, înlocuind apoi treptat vechile denumiri de "statistică", "fizica socială" etc. Începînd cu ultimele decenii ale secolului trecut, **d.** cunoaște o rapidă dezvoltare, ea dobîndind, prin rezultatele sale, o largă recunoaștere, fapt care i-a permis să-și întărească și structurile instituționale. Astăzi cercetările în domeniul **d.** sînt sprijinite de majoritatea statelor lumii, prin crearea unor instituții naționale de culegere, prelucrare și interpretare a datelor demografice, dar și prin organisme specializate ale unor organizații internaționale, în rîndul cărora se distinge, în mod deosebit, Divizia ONU pentru Populație. Dintre personalitățile, cu preocupări multiple, care, de-a lungul timpului, și-au adus contribuții hotărîtoare la dezvoltarea **d.**, se cuvine să mai fie amintiți: matematicienii D. Bernoulli (1700-1782) și L. Euler (1707-1783), medicul și statisticianul J. P. Süssmilch (1707-1767), pastorul englez Th. R. Malthus (1766-1834), statisticianul și sociologul belgian A. Quételet (1796-1874), germanul W. Lexis (1837-1914), statisticienii englezi F. Galton (1822-1911) și K. Pearson (1857-1936), francezul A. Landry (1874-1951) și americanul A. J. Lotka (1890-1949). *V. căsătorie, mortalitate, natalitate, sociologie.* **T.R.**

DEMOSCOPIE (gr. *demos*, "popor", *skopein*, "a privi"), denumirea în limba germană. (Demoskopie) a cercetării opiniei publice (Meinungsforschung), constînd din intervievarea pe bază de chestionar a unor eșantioane reprezentative. Preluînd metoda sondajelor de opinie Gallup, publicista Elisabeth Noelle-Neumann a înființat în 1947 "Institutul pentru demoscopie" din Allensbach (Germania), militînd pentru introducerea în terminologia sociologică a conceptului de **d.** Circulația termenului de **d.** a rămas, totuși, limitată. *V. opinie, opinie publică, sondaj de opinie.* **S.C.**

DENOMINARE grupare religioasă, de dimensiuni relativ mari, care acceptă legitimitatea celorlalte religii și recunoaște în cea mai mare parte normele și valorile societății globale, cu care întreține relații pozitive. În mod obișnuit, **d.** au un cler stabilit

și instituții specializate de pregătire teologică. Ele cuprind un număr mare de credincioși, dar nu majoritatea populației unei societăți. Statutul de **d.** al unei grupări religioase este funcție de contextele societale în care aceasta acționează. O grupare religioasă poate avea statutul de biserică ecleziastică într-o țară și statut de d. în altă țară. Catolicismul are un statut ecleziastic în Italia și Spania și de d. în Germania sau România. În S.U.A. acționează mai multe **d.**: baptistă, congregaționalistă, metodistă, unitariană, lutherană, episcopallană, presbiteriană. În România, alături de Biserica Ortodoxă (Eclezia), care cuprinde majoritatea populației țării, funcționează **d.** catolică, unitariană, lutherană. Ca și sectele, **d.** se preocupă de toate aspectele vieții și comportamentelor și insistă pe educația religioasă a tinerilor făcută de un personal profesionalizat. De regulă, resursele lor provin din donații private și mai puțin din subsidiil guvernamentale. *V. biserică, cult, religie, sectă.* **I.Mih.**

DESCENDENȚĂ **1.** Totalitatea rudelor în linie directă coborîtoare ale unui nucleu familial sau ale unei persoane (copii, nepoți, strănepoți etc.). **2.** (Demografie) Totalitatea copiilor, de ambele sexe, proveniți dintr-o generație de femei — reală sau fictivă — pînă la o anumită vîrstă *x* a femeilor respective. Se notează cu *Dx*. **D.** atinsă la sfîrșitul perioadei fertile (prin convenție la 50 de ani), D_{50}, se numește **d.** *finală.* În cazul analizelor de moment, *Dx* este suma ratelor specifice de fertilitate pînă la vîrsta *x*, iar **d.** finală suma tuturor ratelor specifice de fertilitate. Prin raportarea **d.** finale la efectivul generației — respectiv la 1000, în analizele de moment — se obține rata fertilității totale. *V. fertilitate.* **T.R.**

DESCOPERIRE percepere și conștientizare umană **a** unui aspect al realității care există deja. Oamenii au descoperit circulația sîngelui, gravitația, reflexele condiționate. **D.** este o formă de îmbogățire a ansamblului de cunoștințe verificate, fiind circumscrisă creativității individuale sau de grup; ea devine un factor al schimbării sociale din momentul în care este utilizată în acțiunea socială. Majoritatea **d.** răspund la problemele, la provocările cu care sînt confruntate societățile; dar nu toate sînt răspunsuri la o necesitate urgentă. Unele dintre ele pot să apară în afara necesităților imediate și să nu fie folosite mult timp; unele apar în mod neașteptat sau cu totul întîmplător. Studiile de antropologie și sociologie au arătat că trei tipuri de situații favorizează d.: *a.* situațiile de competiție și rivalitate; *b.* conjuncturile sociale de contestare a puterii și de opoziție la grupul dominant; *c.* situațiile de criză și de insecuritate care impun recurgerea la mijloace raționale sau iluzorii pentru a rezolva problemele sociale. *V. criză, inovație, schimbare socială.* **I.Mih.**

DETERMINISM SOCIAL presupoziție din științele sociale conform căreia realitatea socială este guvernată, ca și natura, de legi obiective, pe care știința urmează a le descoperi. Acceptarea **d.s.** a fost îngreunată de două particularități ale vieții sociale: rolul conștiinței în constituirea și orientarea comportamentului uman și mulțimea factorilor care interacționează în realitatea socială. Spre deosebire de "comportamentul" lucrurilor naturale, comportamentul uman este liber și orientat de conștiință. Omul este liber să-și aleagă comportamentul, indiferent de acțiunea diferiților factori obiectivi. În consecință, și realitatea umană, produs al compunerii și interacțiunilor individuale, pare a nu putea fi explicată prin legi obiective, ci prin conștiința agenților sociali. Datorită intervenției unei mulțimi enorme de factori care interacționează, viața socială pare a fi mai mult produsul întîmplării, accidentului, decît al

unor tendințe legice. În mod special, reconsiderarea rolului conștiinței în constituirea comportamentului a stat la baza acceptării **d.s.** Pe de o parte, conștiința apare a fi mai mult o variabilă intermediară, decît una absolut independentă. Conținutul ei este la rîndul său determinat de factori obiectivi. Marx a încercat să argumenteze pe larg caracterul determinat al conștiinței: conștiința socială este determinată de existența socială; ea nu este altceva decît existența conștientă; a pleca de la conștiință înseamnă a porni de la jumătatea drumului; este nevoie să ne întrebăm "ce stă în spatele" conștiinței și o determină. Toate științele sociale și psihologice actuale argumentează faptul că comportamentul uman se constituie doar parțial conștient, în mare parte el este generat și orientat spontan, sub- și inconștient, ca rezultat al acțiunii asupra sa a unei mulțimi de factori obiectivi. În fine, realitatea socială nu reprezintă rezultatul cumulării acțiunilor individuale, ci al interacțiunii, legile sociale fiind în mare măsură legi ale interdependenței (legi de compunere). E. Durkheim a exprimat în modul cel mai clar opțiunea deterministă a sociologiei: faptele sociale nu trebuie explicate prin conștiința autorilor lor, ci prin alte fapte sociale (*Règles de la methode sociologique*, 1895). Condițiile obiective de viață ale oamenilor le determină comportamentul, inclusiv conținutul conștiinței lor. Desigur, și conștiința este un factor a cărui acțiune trebuie luată în considerare, alături de ceilalți factori. De exemplu, nivelul de cunoaștere poate fi un factor determinant important al comportamentului. ◆ **D.s.** pare a fi mai mult fundat pe ideea de echilibru implicat în dinamica oricărui sistem. Societatea, reprezentînd un sistem complex și multiplu ierarhizat, tinde mereu spre stări de echilibru, caracterizate prin relații de concordanță între diferitele sale comportamente. Se poate considera deci că **d.s.** se referă mai mult la tendința de instaurare a unor stări de echilibru între componentele multiple ale vieții sociale. În ceea ce privește intervenția unei mulțimi de factori determinanți care interacționează generînd rezultate adesea neașteptate, aceasta nu este de natură a elimina **d.s.**, ci doar de a îngreuna enorm sarcina depistării sale. Mulți sociologi tind să considere că **d.s.** este mai mult de tip statistic, probabilist. El descrie o tendință generală care poate fi modificată sau chiar blocată de alte tendințe, putînd apare cu claritate la nivelul unei mase de fenomene. În anumite condiții obiective va apare cu necesitate nu neapărat o singură stare rezultată, ci mai multe stări posibile, alternative, fiecare putînd fi asociată cu o anumită probabilitate. Necesar este deci să apară una dintre stările posibile, care dintre ele va apare în mod efectiv depinzînd de intervenția unei mulțimi de factori mai mult sau mai puțin accidentali. ◆ Datorită complexității realității sociale, pentru a evidenția **d.s.** s-au cristalizat în sociologia actuală mai multe scheme explicative (deterministe) distincte: schema *cauzală*, schema *sistemică*, cu varianta sa *funcționalistă* și *structurală*. Se pare că datorită orientării sale finaliste, activitatea socială prezintă în mod special un determinism de tip funcționalist, specific sistemelor deschise. *V. cauzalitate socială, conștiință, funcție, sistem social, structură*. **E.Z.**

DEVĂLMĂȘIE concept utilizat în sociologia organizațiilor străvechi de viață sătească de către H. H. Stahl (1901-1991). Delimitîndu-se critic de "teza boierească" privind originea vieții sociale românești, susținută de istoricii C. C. Giurescu, I. C. Filitti, G. Panu, R. Rosetti, în concepția sa H. H. Stahl împărtășește punctul de vedere al "tezei țărănești" susținut de N. Iorga, după care, la originl, teritoriul românesc era acoperit cu sate răzășești (libere) organizate în **d.** de forme familiale. **D.** este o structură de organi-

zare comunitară a unor sate libere (de răzeși) care: *a.* stăpîneau în comun pămînturile, pădurile, izlazurile; *b.* aveau o conducere de sine — adunările obștești ale fiecărui sat și organizațiile suprasătești formate din reprezentanții adunărilor obștești ai satelor din același ocol. Răzășia, caracterizată de ceata devălmașe absolută, este considerată de H.H. Stahl ca un fapt general și constituie forma veche de organizare a satului românesc, din ea evoluînd, în timp, diferitele forme ale **d.** pe cote părți proporționale precum și satele de clăcași. (*Le probleme du village archaique roumain*, în vol. I al monografiei *Nerej, un village d'une région archaïque*, 1939). *V. sat devălmaș.* **M.L.**

DEVIANȚĂ (Sociologia **d.**), orice act, conduită sau manifestare care violează normele scrise sau nescrise ale societății ori ale unui grup social particular. Definit ca un tip de comportament, care se opune celui convențional sau conformist, **d.** cuprinde nu numai încălcările legii (infracțiunile ori delictele), ci orice "deviere" (abatere) de la regulile de conviețuire și imperativele de ordine ale unei forme de viață colectivă (societate, grup, organizație, instituție, cultură, subcultură). În acest sens, **d.** include o gamă extrem de largă de acte sau conduite, de la cele excentrice ori bizare (de exemplu, adoptarea unei ținute insolite, a unui limbaj sau gest neconformist), incompatibile cu "codurile" culturale ale grupului sau societății, la cele așa-zis imorale (indecența, obscenitatea, actele care sfidează morala publică), care nu sînt întotdeauna sancționate de lege, și pînă la cele cu caracter antisocial (actele infracționale sancționate de normativul penal sau asocial (bolile psihice). În esența ei, ca manifestare care ofensează sentimentele și așteptările colectivității, **d.** (concept sociologic) se distinge însă de anormalitate (noțiune psihopatologică) care caracterizează incapacitatea individului, acceptată și validată din punct de vedere medical, de adaptare la exigențele vieții soclale și de exercitare adecvată a rolurilor sociale. Date fiind creativitatea și plasticitatea deosebită a conduitelor indivlduale, la fel ca și diversitatea extremă a normelor ori regulilor sociale, se poate considera că: *a.* orice individ, într-o anumită perioadă a vieții sale (copilărie, maturitate, bătrînețe), transgresează norma de conduită, devenind, ca urmare, "deviant"; *b.* nu orice act sau comportament care se abate de la reguli trebuie apreciat ca fiind deviant (inovatorii, de exemplu, pot utiliza mijloace nonconvenționale, adeseori ilicite sau ilegitime, dar mult mai eficace decît cele obișnuite sau instituționalizate); *c.* **d.** reprezintă o noțiune relativă, echivocă, în măsura în care ceea ce este considerat deviant într-o anumită societate sau într-o anumită perioadă istorică, în altă societate sau în altă perioadă istorică este calificat drept normal ("așa cum trebuie să fie", în sensul postulat de E. Durkheim). În consecință, **d.** nu este determinată de cauze biologice (constituționalitatea) sau psihice (psihismul individual), ci, exclusiv, de contextul social în care este definită, evaluată și, eventual, sancționată. ◆ Delimitîndu-se de concepțiile de natură biologistă sau psihologistă, care caută determinanții **d.** în mediul fizic ori psihic, **s.d.** consideră că nici-o acțiune sau conduită umană nu este, în mod inerent, prin ea însăși, deviantă, ci este calificată ca atare de normele și valorile grupului de referință, care impun standarde de apreciere și legitimitate pentru actele și comportamentele "socialmente" acceptabile sau indezirabile. În acest sens, **d.** nu este echivalentă cu absența normelor (anomia sau dezorganizarea socială), ci cu adoptarea unor norme incompatibile cu standardele de moralitate, normalitate sau raționalitate ale societății în ansamblul ei, cu modelul ei cultural-normativ dominant (sociotipul sau personalitatea de bază), dar

compatibile cu cele valorizate pozitiv de un anumit grup social (subcultură), definit prin caractere culturale distincte. Datorită mobilității și variabilității, în timp și în spațiu, a criteriilor evaluative ale conduitei, în orice societate granița dintre comportamentele dezirabile și cele indezirabile este permeabilă, astfel că definirea d. implică criterii alternative, adeseori divergente între ele, dependente de gradele de toleranță permise de constrîngerile normative ale grupurilor sociale de referință. Există, din acest punct de vedere, o d. "negativă" (echivalentă cu încălcarea ordinei sociale), manifestată atunci cînd acțiunile indivizilor depășesc limitele instituționale (socialmente) acceptabile de toleranță, și o d. "pozitivă" (echivalentă cu schimbarea socială), manifestată atunci cînd aceste acțiuni pun sub semnul întrebării fundamentale ordinei sociale stabilite, permițînd afirmarea a noi tendințe de organizare socială, inovarea a noi mijloace de realizare a scopurilor soclale, postularea unor cîmpuri normative cu caracter alternativ. Această distincție permite recunoașterea faptului că d. nu are numai un caracter distructiv, dar și constructiv, în măsura în care: *a.* oferă o "supapă de siguranță" membrilor societății, prin prevenirea acumulării excesive de nemulțumiri, tensiuni ori conflicte care ar putea amenința ordinea socială; *b.* mobilizează resursele colectivității, contribuind la afirmarea și întărirea valorilor sociale fundamentale (E. Durkheim); *c.* stimulează schimbarea socială prin punerea la îndoială a legitimității normelor, redefinirea regulilor sociale și modificarea rolului mijloacelor de control social. În funcție de diversele puncte de vedere, concepții și teorii cu privire la cauzele **d.**, **s.d.** și-a conturat, de-a lungul timpului, următoarele paradigme explicative: *a.* interpretarea bazată pe modelul "patologiei sociale" și "dezorganizării sociale" (Școala de la Chicago) — **d.** este echivalentă cu abaterea de la norma de conduită presupusă a fi universal — valabilă, abatere datorată perturbărilor "patologice" ale întregului organism social care se manifestă cu acuitate, mai ales, în cursul proceselor de modernizare, industrializare și urbanizare; *b.* interpretarea bazată pe modelul "anomiei" (E. Durkheim și R. K. Merton) — **d.** este un produs al perioadelor de schimbare socială care, perturbînd cîmpul normativității și punînd în conflict sisteme valorice diferite, dezorientează acțiunea și conduita indivizilor, obligîndu-i să adopte moduri deviante de adaptare la viața socială. Potențialul pentru d. crește o dată cu manifestarea conflictului între scopuri sociale și mijloace legitime, instituționale, în condițiile în care, neavînd acces la aceste mijloace, indivizii adoptă mijloace ilicite, dar mult mai eficace de realizare a scopurilor propuse; c. interpretarea bazată pe "teoria transmiterii culturale" (E. Sutherland) — d. este învățată și transmisă, la fel ca și conformitatea, prin intermediul procesului de socializare care pune în contact individul cu valorile și normele grupurilor deviante, obligîndu-l să-și însușească codurile lor de conduită, normele, regulile și simbolurile lor culturale (subculturale); *d.* concepția "funcționalistă" (L. Parsons) — **d.** este un eșec al solidarității sociale, perturbînd relațiile între rolurile sociale care-i unește și îi integrează pe indivizi în cadrul societății, făcîndu-i să reacționeze ostil sau indiferent față de normele și valorile ei. Ea are caracter "disfuncțional", întrucît perturbă întreg echilibrul stabilit între funcțiile și structurile sistemului social, perturbare posibilă datorită refuzului sau incapacității indivizilor de a-și exercita rolurile sociale; *e.* teoria "controlului social" (Hirschi, Nye, Reckless etc.) — **d.** este o condiție "naturală" a indivizilor, motiv pentru care nu trebuie explicată. Ea este absentă atunci cînd indivizii au puternice legături cu societatea și cînd controlul social informal este puternic și este prezentă atunci cînd legăturile între indi-

vid și societate sînt slabe sau absente și cînd controlul social informal lipsește; *f.* paradigma "conflictului" (Quinney, Turk, Walton, Platt, Young ș.a.) — **d.** este o consecință a competiției și inegalității sociale care obligă grupurile soclale defavorizate să adopte mijloace deviante de supraviețuire și permit agenților de control social să organizeze discriminări între clase în privința înregistrării și sancționării actelor de **d.**; *g.* teoria "etichetării" — **d.** este produsă chiar de către mecanismele anume create pentru definirea și sancționarea ei. În acest sens, **d.** nu are realitate în sine, ci numai prin procesul său de definire, prin denumirea semantică sau "eticheta" aplicată indivizilor cărora li se refuză dreptul de a adopta identitatea dorită. Importantă nu este violarea normei (în fond, toată lumea este "deviantă" într-un mod sau în altul), ci reacția socletății față de această violare, concretizată în stigmatizarea individului. O dată ce a fost etichetat, individul ajunge să creadă în veracitatea etichetei de deviant, asimilînd toate atributele identității stigmatizate și devenind, cu adevărat, "deviant". În prezent, dat fiind eșecul paradigmelor deterministe cu privire la cauzele **d.**, **s.d.** adoptă, din ce în ce mai mult, o perspectivă teoretică cu caracter fenomenologic, care-și propune să arate că orice acțiune, sau conduită, implicit cea deviantă, are un sens care trebuie descifrat și interpretat. *V. anomie, contracultură, control social, criminalitate (sociologia c.), normă, schimbare socială, subcultură.* **S.R.**

DEZINFORMARE orice intervenție asupra elementelor de bază ale unui proces comunicațional care modifică deliberat mesajele vehiculate cu scopul de a determina la receptori (numiți *ținte* în teoria **d.**) anumite atitudini, reacții, acțiuni, dorite de un anumit agent social. Acesta din urmă nu trebuie să fie neapărat dezinformatorul, el poate fi o instituție, o organizație etc. Trebuie să deosebim **d.** care se referă exclusiv la procesul comunicațional, de *acțiunile* de **d.** care sînt produse de organizații militare, paramilitare sau specializate în **d.** și sînt, de regulă, elemente componente ale unor strategii. Acțiunile de d. presupun existența unor comanditari (cei care comandă acțiunile de **d.**), a unor specialiști (planificatori și controlori), a unor intermediari între aceștia (agenții de influență sînt cei mai importanți, fiind de regulă lideri de opinie), și a unor relee (indivizi care sînt utili în amplificarea și propagarea **d.** și care nu sînt conștienți de rolul pe care îl joacă). ◆ D. poate să fie o componentă a propagandei, dar aceasta nu se poate baza niciodată doar pe **d.** Din perspectiva consecințelor sale sociale, **d.** se aseamănă cu un alt fenomen social, zvonul. Acesta din urmă, spre deosebire de **d.**, nu are un caracter deliberat și nu presupune în mod obligatoriu circulația unor informații false, ci doar dificil de verificat. Zvonul poate fi produs însă de o acțiune de d. Țintele **d.** potfi atît grupuri sau segmente ale societății, cît și indivizi, întotdeauna lideri (de orice fel), care pot influența decizional și acțional grupurile în care se află. D. desfășurată prin mass-media are cele mai eficiente rezultate în plan social. Efectele **d.** depind, pe de o parte, de caracteristicile țintelor (atitudine critică, personalitate, nivel intelectual, aspirații etc.), iar pe de altă parte, de posibilitatea sau imposibilitatea de a verifica informațiile vehiculate. *V. comunicare, persuasiune, propagandă, sociologia mass-media, zvon.* **A.B.**

DIAGNOZĂ operație premergătoare adoptării unei soluții la o problemă, constînd în identificarea cauzelor unor procese negative care constituie substanța respectivei probleme, a factorilor care ar putea influența pozitiv sau negativ soluționarea acesteia. În **d.** intră în primul rînd formularea problemei de

soluționat. Cu cît formularea acesteia este mai adecvată și mai clară, cu atît șansa de a identifica soluția cea mai bună este mai ridicată. *V. problemă socială.* **C.Z.**

DIALECTICĂ metodă filozofică și totodată teorie generală asupra existenței și dinamicii obiectelor și fenomenelor. În filozofia antică, **d.** a fost elaborată ca o metodă de a ajunge la adevăr prin dialog și interogație, pornind de la *opinii*. Aristotel distingea între **d.** ca metodă de a ajunge la adevăr prin confruntarea opiniilor diferite, urmărind clarificarea acestora prin clasificări și conceptualizări succesive, și metoda analitică care pornește de la enunțuri și derivă logic, deductiv, concluzii care se impun cu necesitate. Hegel a dezvoltat **d.** atît ca metodă de dezvoltare a cunoașterii, cît și ca teorie ontologică generală. Marx și Engels au preluat ideea de **d.** de la Hegel. În calitatea sa de teorie generală asupra existenței, face următoarele presupoziții fundamentale: *a.* Obiectele și fenomenele nu sînt izolate, ci în conexiune. Relațiile sînt esențiale în definirea obiectelor și fenomenelor. Ideea actuală de sistem s-a dezvoltat tocmai într-o asemenea perspectivă. Totalitatea este mai mult decît părțile sale, ea exprimînd în plus proprietățile ce decurg din relațiile dintre acestea. *b.* Obiectele și fenomenele nu sînt statice, ci aflate într-o schimbare permanentă. Se pune accent pe geneză, transformare. Principiului identității absolute a obiectelor și fenomenelor i se opune principiul identității relative. Se dezvoltă aici o perspectivă istorică. *c.* Viziunea istorică este amplificată prin conceptualizarea ideii de *dezvoltare*, *evoluție*, progres. Evoluția este caracterizată prin trecerea logică prin etape succesive de la inferior la superior. Fiecare etapă este necesară în acest proces, pregătind trecerea la etapa următoare. Este reabilitat rolul *negației* în dezvoltare. Aceasta este vitală în transformările structurale profunde pe care procesele de dezvoltare și evoluție le parcurg. "Tot ce naște merită să piară" (Hegel). *d.* Ideea de contradicție este pusă la baza înțelegerii dinamicii sistemelor. Obiectele și fenomenele sînt compuse din laturi, aspecte contrarii, aflate într-o stare de tensiune mergînd pînă la conflict. Contradicția este o stare normală a lumii. Ca metodă de gîndire, Marx definea **d.** ca proces complex de trecere a cunoașterii de la materialul empiric, datele concrete ale experienței, la abstracții și apoi, de la acestea, la reconstruirea "concretului logic", a imaginii complexe a realității, în dinamica sa. În acest sens, **d.** reprezintă o metodă de construcție a teoriei. ◆ În sociologie, marxismul este asociat în mod special cu promovarea unei viziuni dialectice. Există însă și alte abordări care se definesc ca dialectice. Este cazul *hiperempirismului dialectic* al lui Georges Gurvitch. D., la acesta, se referă la grija pentru considerarea atît a concretului, cît și a abstractului, precum și la abordarea dinamică a fenomenelor sociale, aflate într-un proces continuu de structurare și destructurare, de integrare multiplă, atît pe orizontală, cît și pe verticală, a fiecărui fenomen în ansambluri mai vaste. *V. contradicție, evoluție, marxism în sociologie, post-modernitate.* **E.Z.**

DICTATURĂ 1. Magistratură romană cu caracter excepțional în care întreaga putere este atribuită unei persoane, *dictatorul*, pe o perioadă de șase luni, cînd republica se afla în pericol. Dictatorul avea ca prim subordonat pe comandantul cavaleriei (*magister equitum*). Totodată, acestuia i se subordonau în mod automat ceilalți magistrați. Spre sfîrșitul republicii, **d.** a fost atribuită lui Sulla și apoi lui Caesar. **2.** În sens modern, **d.** reprezintă o formă de guvernare a unei singure persoane, care deține întreaga putere în stat și pe care o exercită în mod arbitrar. Pentru a-și asigura dominația absolută, **d.** dispune și utilizează

un puternic aparat represiv. Dictatorului i se atribuie calități "excepționale", exercitîndu-se un adevărat "cult al personalității" (ex. *Mussolini, Stalin, Hitler*, ș.a.). Alături de **d.** unei persoane se poate vorbi și de o dictatură exercitată de un grup restrîns de persoane (ex. dictatura iacobină, dictatura unei junte militare etc.). Marxism-leninismul a introdus în vocabularul științelor sociale dictatura exercitată de o clasă asupra alteia, cu ajutorul aparatului de stat, cum este cazul *dictaturii proletariatului*. *V. cult, democrație, politică.* **I.F.**

DIFERENȚIATOR SEMANTIC metodă de măsurare și analiză a conotațiilor semantice ale conceptelor sociale utilizate de oameni în relațiile sau interacțiunile lor. Se aplică și în măsurarea atitudinilor. A fost inițiată și dezvoltată de Charles Osgood și colaboratorii săi în perioada anilor 1950 la universitatea americană din Illinois. **D.s.** constă într-un număr de concepte care aparțin unui spațiu semantic care caracterizează un proces social, o activitate sau anumite relații. Prima operație de elaborare a **d.s.** constă în selectarea conceptelor care caracterizează spațiul semantic investigat. De exemplu, pentru relațiile de muncă se pot alege concepte cum ar fi activitatea, programul, controlul rezultatelor, colegii, șeful etc. așteptîndu-ne că acestea provoacă reacții sau interpretări diverse din partea oamenilor. A doua operație solicită asocierea fiecărui concept cu un număr de scale cu șapte trepte, respectiv cu perechi opuse de adjective relevante pentru caracterizarea unui concept. C. Osgood a propus, pe baza propriilor cercetări, ca aceste adjective să fie repartizate pe trei factori: *evaluare* (bun — rău, frumos — urît, curat — murdar), *intensitate* (mare — mic, ușor — greu, puternic — slab) și *activitate* (activ — pasiv, plictisitor — antrenant, repede — încet). Totuși, nu-i necesar ca să fie incluse, pentru un concept, scale repartizate pe toți trei factorii și nici să fie considerați neapărat factorii menționați. Avantajul utilizării lor cu perechile corespunzătoare de adjective rezultă din testarea deja făcută. Astfel, este necesară factorizarea scalelor repartizate pe fiecare concept. În aplicare, se specifică respectivul concept și se solicită subiectul să opteze pentru o anumită poziție de pe fiecare scală asociată conceptului. În prelucrarea datelor, se urmărește să se identifice gradul de omogenitate sau cel de diferențiere ale conceptelor ce aparțin aceluiași spațiu semantic, cu referire la același subiect, la subiecți diferiți sau la grupuri de subiecți. Cînd se compară subiecți între ei, se au în vedere scorurile primare, în cazul grupurilor se utilizează suma sau mediile scorurilor primare repartizate pe fiecare factor și pe concepte. Pentru comparație, se calculează distanța dintre două concepte cu ajutorul formulei:

$$D_{ij} = \sqrt{\sum (x_i - x_j)^2}$$

unde: i și j sînt conceptele; X_i = scorurile pentru conceptul i; X_j = scorurile pentru conceptul j. Distanțele calculate sînt reprezentate într-o matrice în care liniile și coloanele sînt marcate de conceptele spațiului semantic. Cu cît D este mai mic, cu atît conceptele sînt mai apropiate prin semnificația investită de un subiect sau de grupuri de subiecți în spațiul semantic. În matrice pot fi identificate grupări de concepte similare și diferențieri semantice, interpretarea lor fiind descriptivă și intuitivă. Se poate proceda și la calcularea coeficienților de corelație dintre distanțele semantice D, reprezentate de perechi de matrici, considerîndu-se că D din aceleași celule ij din două matrici diferite formează perechi ordonate. Mai departe, corelațiile sînt supuse analizei factoriale sau analizei grupărilor (clusters) pentru a identifica grupări sau factori explicativi ai variațiilor din spațiul

semantic. D.s. poate fi utilizat independent sau în corelaţie cu alte metode într-un proiect mai vast de cercetare centrat pe caracterizarea atitudinii sau cunoaşterii sociale comune. *V. atitudine, clasificare multicriterială, scalare.* **L.V.**

DIFUZIUNE 1. *În antropologie*, trecerea unui element cultural dintr-o societate (ţară, cultură) în alta, ca urmare a contactului între cele două societăţi. **D.** constituie o modalitate de schimbare culturală complementară invenţiei. Spre deosebire de **d.**, invenţia este o modalitate de schimbare culturală bazată pe puterea de creaţie proprie grupului uman respectiv. Încă din secolul trecut, invenţia şi **d.** au fost inegal licitate. Adolf Bastian, pe de o parte, pornind de la ipoteza unităţii psihice a omenirii, vorbea de nişte "idei elementare" (Elementaregedanken), pe care fiecare grup uman le descoperă şi le concretizează în funcţie de propriile sale nevoi, aspiraţii şi cadre ecologice. Deşi Bastian nu contesta răspîndirea şi influenţa culturală, poziţia sa rămîne limpede aceea a unui invenţionist. Dimpotrivă, Friedrich Ratzel, întemeietorul antropogeografiei, a insistat îndeosebi asupra **d.** diverselor fenomene culturale pe întinse arii geografice. În perspectivă istorică, difuzionismul a cunoscut o mai mare dezvoltare, deşi nu se poate spune că postulatele lui sînt mai îndreptăţite decît ale invenţionismului. Pentru un difuzionist, oricît ar fi de mare distanţa geografică dintre două culturi, **d.** este posibilă. Mai mult decît atît, cultura "voiajează" nu numai prin elementele ei primare, simple, ci chiar şi prin complexe culturale, de unde ar rezulta că acolo unde se descoperă un element propagat se poate deduce existenţa întregului complex. În general, difuzionismul manifestă prea puţină încredere în imaginaţia şi în creativitatea umană, mizînd mai curînd pe preluare şi imitaţie. Caz extrem, hiperdifuzioniştii englezi G. Elliott-Smith şi W. Perry au propus drept centru spaţio-temporal al culturii terestre Egiptul antic. În pofida unor asemenea exagerări, difuzionismul se sprijină pe fenomene reale, anume pe contactul între culturi şi pe circulaţia reală a elementelor de la o cultură la alta. Adepţii acestui curent au îmbogăţit cercetarea culturii cu perspective şi concepte noi. În Germania, la sfîrşitul sec. XIX, Leo Frobenius a emis teoria "cercurilor culturale" (Kulturkreisen), dezvoltată apoi de Fritz Graebner şi Wilhelm Schmidt. Cercurile culturale sînt arii geografice întinse, diferite printr-un anumit set de trăsături culturale. Corespunzător, francezul Georges Montandon a elaborat teoria "ologenezei culturale" — o interpretare a culturii planetare după o schemă de evoluţie continuă, care porneşte de la cîţiva "germeni elementari" şi se desface în "ramuri culturale", unele întîrziate (culturile "primitive"), altele crescute fără limită (culturile "occidentaloide"). În antropologia americană, cel mai de seamă difuzionist a fost Clark Wissler, promotorul conceptului de "arie culturală". Ulterior, conceptul de **d.** s-a perfecţionat. Robert H. Lowie a arătat că procesul de **d.** este "selectiv", ceea ce Alfred L. Kroeber a numit "d. controlată", ambii voind să spună prin aceste expresii de nuanţare că preluarea ("împrumutul") ce caracterizează **d.** se petrece prin trierea şi reţinerea de către cultura receptoare a elementelor adaptabile. **Gh.G.** ◆ 2. *În sociologie*, răspîndirea de informaţii, opinii, atitudini, modele de comportare sau inovaţii (descoperiri, noutăţi tehnico-ştiinţifice sau culturale, tehnologii) într-o populaţie sau într-o comunitate. Se bazează pe procesul de comunicare socială. Uneori, cu aplicaţie la cultură, se foloseşte expresia sinonimă de *transmitere culturală* (B. Bernstein, 1975; P. Atkinson, 1985). Pentru a releva o consecinţă a **d.**, se foloseşte, prin transfer din medicină, termenul de *contagiune*, referitor la asimilarea de informaţii, opinii, atitudini sau

comportamente ca urmare a angajării în relații interpersonale sau a receptării de mesaje transmise prin diverse canale mass media. Ritmul **d.** depinde de: caracteristicile populației (mărime, grad de omogenitate a indivizilor, organizare instituțională), densitatea relațiilor interpersonale, exercitarea și orientarea controlului social, distribuția raporturilor de putere, eficacitatea sursei de transmitere, caracteristicile informației sau opiniei transmise. În analiza **d.** au fost propuse mai multe modele. *a.* modelul *exponențial* (fig. 1 a): ritmul **d.** unei informații într-o populație numeroasă și omogenă este proporțional cu numărul persoanelor deja informate; este cel mai simplu model, preluat din analizele epidemiologice și aplicate de G. Tarde (*Les lois de l'imitation*, 1980) cu privire la funcțiile imitației în transmiterea și asimilarea de comportamente sociale, *b.* modelul *logistic* (fig. 1 b), ritmul **d.** unei informații într-o populație omogenă de dimensiuni reduse este proporțional atît cu numărul persoanelor informate, cît și al celor receptoare; a fost dezvoltat în studiul **d.** inovațiilor sociale și al proceselor de contagiune; *c.* modelul *similar distribuției statistice normale* (fig. 1 c) în care ritmul **d.** depinde de diferența dintre numărul persoanelor informate și al celor neinformate, fiind crescător în primele faze ale **d.** și tinzînd apoi să descrească. Prin natura lor, acestea sînt modele ideale, care presupun omogenitatea socială a populației și înlănțuirea necesară a relațiilor interpersonale. Analizele sociologice au în realitate de-a face cu procese în care intervine o structură socială neomogenă. Ca urmare, au fost dezvoltate: *a.* modele *composite* rezultate din combinarea modelelor precedente. În condițiile unei stratificări sociale ierarhice, se analizează **d.** (de exemplu a modei) mai întîi în interiorul categoriei sociale ierarhic superioare și apoi în categoriile succesive, putînd să rezulte atît **d.** intracategoriale (de genul de mai sus), cît și fenomene

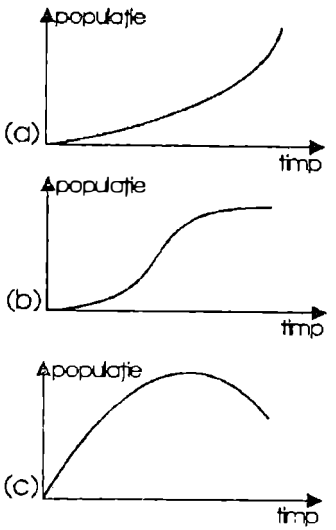

Fig. 1. Curbe ale difuziunii

ciclice la nivel intercategorial (de exemplu, adoptarea unei mode sau a unui mesaj în categoria superioară este urmată de adoptarea în manieră logistică în categoriile următoare concomitent cu apariția **d.** unei alte mode în categoria inițială etc.); *b.* modele *probabiliste* de **d.** a inovațiilor în care se consideră rezistența la schimbare și probabilitățile contactelor dintre persoane sau unități sociale în funcție de aria geografică de răspîndire a unei inovații, respectiv de distanța dintre centrul de **d.** a inovației și unitățile receptoare; *c.* modele *comparative* în care receptivitatea față de un bun (social, economic, informațional etc.) și mai ales succesul la acesta depind de gradul său de disponibilitate și de posibilitățile de acces la el al persoanelor interesate. De exemplu: creșterea cererii individuale de educație superioară poate fi considerată ca un proces de **d.** a prestigiului

și importanței sociale a învățămîntului superior. Numărul locurilor disponibile este încă limitat, ceea ce conduce la accentuarea concurenței interindividuale și la modificarea ritmului și ariei de **d.** Analiza proceselor de **d.** a pus în evidență nu numai intervenția unor factori care potențează receptivitatea, ci și rezistență sau chiar opoziție. Aceștia pot fi de tip: personal (credințe, obiceiuri, stereotipuri), interpersonal (rețele de relații care funcționează astfel încît împiedică apariția efectelor de **d.**) sau social (sistemul normativ valoric al unei comunități tradiționale, structura socială ierarhizată). Considerarea unor astfel de factori a dus la deplasarea accentului de pe ritmul **d.** pe procesul **d.** Sînt astfel avute în vedere: etapele **d.** (explorare, evaluare, transmitere, asimilare, integrare, încetare), ciclitatea **d.**, funcționarea mecanismelor sociale ale **d.** într-o comunitate (acțiuni individuale și sociale, relații, structura instituțională și socială), dinamica necesităților individuale de receptare, asimilare și explorare ale consecințelor practice ale unei informații, atitudini, comportament sau inovații. Analiza proceselor de **d.** s-a dezvoltat și în relație cu schimbarea socială indusă de inovații sau de mesajele transmise prin mass-media. *V. aculturație, asimilare, comunicare, inovație, schimbare socială.* **L.V.**

DILEMA PRIZONIERULUI caz paradigmatic din teoria jocurilor, larg utilizat în analiza unor fenomene sociale cum ar fi cooperarea, conflictul, competiția. Se propune următoarea situație: doi prizonieri sînt anchetați în legătură cu o crimă pe care au comis-o împreună, însă anchetatorii nu au suficiente dovezi și cea mai bună dovadă ar fi oferită chiar de mărturia lor. În condițiile în care ei sînt anchetați separat și nu pot comunica, anchetatorul le propune declararea vinovăției sau nevinovăției ținînd cont de următoarele reguli: dacă ambii mărturisesc, vor primi o pedeapsă moderată; dacă ambii neagă, vor primi o pedeapsă mică; dacă unul recunoaște, iar celălalt nu, cel care a negat va primi o pedeapsă foarte mare, iar cel care a mărturisit, o pedeapsă minimă. Situația în care se află fiecare dintre ei este dilematică întrucît, în absența informațiilor despre opțiunea celuilalt, nu poate exista temei pentru o alegere rațională. Cazul este tipic pentru un joc de sumă nenulă. **D.p.**, ca orice model din teoria jocurilor, poate ilustra situații din lumea reală, chiar în condițiile unei corespondențe relative. Ea a fost astfel utilizată în cercetările privind încrederea, strategiile competiției și conflictului, ale formării coaliților, în procedeele conflictuale etc. *V. cooperare, conflict, dilemă socială.* **A.B.**

DILEMĂ SOCIALĂ situație în care se pot afla membrii unei comunități atunci cînd alegerea unei strategii de acțiune trebuie să se refacă în condițiile existenței unui conflict explicit sau implicit între principiul maximizării intereselor personale și cel al maximizării bunăstării colective. **D.s.** apare în condițiile de existență a unor resurse comunitare limitate. Utilizînd din acestea mai mult decît ceilalți, îți poți maximiza profitul personal, dar un asemenea comportament, reprodus după același principiu de către ceilalți membrii ai comunității, va conduce la epuizarea resursei și deci la rezultate negative pentru toți. Poți pierde însă și în situația în care tu îți autolimitezi utilizarea resurselor, în timp ce alții nu fac acest lucru. O formă particulară în care apare d.s. este legată de *realizarea bunurilor publice.* Problema constă în a contribui sau nu la crearea unui bun public. În acest caz, teama celui chemat să contribuie este că el va cheltui din resursele proprii, dar de beneficiat de bunul public vor putea beneficia și cei care nu au contribuit. Soluția individuală cea mai bună pare a fi aceea de a nu cheltui resursele proprii deoarece oricum s-ar beneficia de bu-

nul public realizat de ceilalți. Dar și această strategie, multiplicată la scară comunitară, va conduce pentru întreaga comunitate la rezultate negative, bunul public nemaiavînd cum să apară. **D.s.** pot fi rezolvate prin întărirea valorilor spiritului comunitar, prin instituționalizarea unor strategii de cooperare sau prin dezvoltarea unor sisteme de control al utilizării resurselor. *V. cooperare, control social, dilema prizonierului.* **A.B.**

DINAMICA GRUPULUI disciplină sociologică ce reunește ansamblul cercetărilor privitoare la grupurile mici. Întrucît accentul se pune pe analiza proceselor care au loc în interiorul grupurilor, termenul de **d.g.** este utilizat totodată pentru a desemna ansamblul proceselor de grup. Termenul a fost pus în circulație de Kurt Lewin (*Resolving Social Conflicts: Selected papers on group dynamics*, 1948; *Field Theory in Social Science*, 1951), care a consacrat un nou mod de abordare a fenomenelor sociale, analizîndu-le din perspectiva "situațiilor de grup". Abordarea lui K Lewin își are originea în psihologia gestaltistă, domeniu în care a dezvoltat așa numita "teorie a cîmpului". Acesta, în esență, încearcă să explice comportamentul uman pornind de la două categorii de factori — personali și de mediu, ansamblul acestora formînd "spațiul de viață" al unui individ. Atunci cînd individul se află într-o situație de grup, cele mai importante elemente ale "spațiului de viață" sînt trăsăturile grupului, membrii acestuia și situația. Potrivit metodologiei gestaltiste, analiza trebuie să pornească întotdeauna de la întreg și nu de la părțile sale constitutive, deci de la grup și nu de la indivizi, obiectivul principal fiind tocmai analiza proceselor de grup. Perspectiva este una "dinamică" deoarece aceste procese sînt interpretate ca interacțiuni ale unor forțe (totalitatea factorilor care definesc spațiul de viață), ce produc o rezultantă, care este tocmai comportamentul. Din acest motiv, **d.g.** la Lewin reprezintă o analiză a modului în care procesele de grup influențează comportamentele membrilor grupului și nu o analiză a grupului ca atare. ◆ **D.g.** este astăzi privită în primul rînd ca disciplină sociologică, ce reunește un corpus foarte larg de teorii privitoare la grupul mic. Dorwin Cartwright și Alvin Zander (*Group dynamics: Research and Theory*, 1968) definesc d.g. ca un domeniu de cercetare dedicat cunoașterii avansate a naturii grupurilor, a legilor de dezvoltare, precum și a interacțiunii lor cu indivizii, cu alte grupuri, ca și cu instituțiile sociale. Ca disciplină, **d.g.** își revendică cercetări de dinaintea studiilor efectuate de K. Lewin deoarece analiza grupurilor mici începuse cu cîteva decenii mai înainte. G. Simmel este socotit adesea un precursor al acestui gen de cercetări, ca și F.H. Allport sau J. L. Moreno, în timp ce unii, cum ar fi E. Mayo sau M. Sherif, sînt integrați direct în istoria **d.g.** ◆ În analiza proceselor de grup există, în **d.g.**, mai multe teorii complementare sau alternative care utilizează paradigme explicative distincte. Ca exemplu, formarea grupului, unul din procesele de bază, este analizată și interpretată cu ajutorul mai multor tipuri de teorii, cum ar fi cele freudiste (care consideră că grupurile se formează deoarece ele permit satisfacerea anumitor nevoi), de tip sociobiologic (formarea grupului are o bază instinctuală, fundamental fiind "instinctul de turmă"), sau diferite teorii sociologice cum ar fi teoriile comparației sociale dezvoltate de L. Festinger și S. Schachter (care explică formarea grupurilor prin nevoia de informații, care pot fi obținute doar din compararea cu ceilalți), sau cu ajutorul diferitelor teorii ale schimbului social (în care formarea grupului este interpretată prin prisma raportului costuri/recompense, pe care fiecare membru îl ia în calcul și hotărăște dacă să se afilieze sau nu). ◆ **D.g.** se concentrează însă și pe analiza al-

tor procese și probleme existente la nivelul grupului. Conflictul, ca și alte forme ale tensiunil în grup, constituie un obiectiv major al cercetărilor din **d.g.** Un alt capitol important este legat de analiza normelor și a dinamicii acestora, unde sînt de remarcat studiile de pionierat ale lui Muzafer Sherif, T. M. Newcomb și S. E. Asch. Rațiunile adeseori aplicative ale cercetărilor din **d.g.** fac ca analiza performanțelor activităților desfășurate în grup să ocupe un rol prioritar. S-au studiat astfel modalitățile în care structurarea sarcinilor influențează performanțele grupului ca și rolul rețelelor de comunicare, al relațiilor de autoritate, de atractivitate și al altor tipuri de relații existente în grup, asupra eficienței activităților acestuia. S-au dezvoltat totodată, în baza acestor cercetări, numeroase tehnici de îmbunătățire a performanțelor activităților desfășurate în grup (brainstorming, tehnica Delphi, tehnica grupului nominal, sinectica etc.). Cercetările privind liderul, conducerea și puterea în grupuri constituie un alt capitol important al **d.g.** Putem include aici studiile privind tipologia și emergența liderilor, eficiența acestora, tehnicile și strategiile de formare a liderilor, problematica coaliților, a mijloacelor de exercitare a puterii, a obedienței etc. În cadrul **d.g.** mai sînt studiate totodată probleme cum ar fi, teritorialitatea în și a grupului, devianța și conformitatea, depersonalizarea, conflictul între grupuri etc. ◆ Investițiile deosebite făcute în cercetarea grupului mic, în special în SUA, s-au datorat, în primul rînd, funcției aplicative și terapeutice pe care o au studiile din **d.g.** Domeniile prioritare în care cercetările din **d.g.** s-au consacrat sînt: sociologia industrială și a organizațiilor, unde primele cercetări s-au desfășurat în perioada interbelică (E. Mayo, J. Moreno) și au vizat analiza grupurilor de muncitori din organizațiile economice; în pedagogie, unde semnalăm, în aceeași perioadă, studiile lui K. Lewin, R. Lippit și R. White; în justiție, unde **d.g.** s-a ocupat de analiza juriilor; în sport, ca și în orice alt domeniu în care activitățile se desfășoară în grupuri. O atenție deosebită a fost acordată grupurilor decizionale de tip politic, economic sau militar. ◆ **D.g.** nu este însă o disciplină foarte sistematizată și de aceea există numeroase controverse asupra ei. Ea se prezintă ca un corpus de teorii, studii și cercetări ce au un puternic caracter eterogen, căruia lucrările de sinteză, culegerile de studii și manualele caută să îi dea o aparență de omogenitate și sistematizare. În unele situații însă, teoreticienii înglobați în aceste lucrări nu se consideră reprezentanți ai **d.g.**, iar mulți dintre autorii de referință utilizează accepțiuni sau nuanțări proprii pentru conceptele de bază ale **d.g.** *V. comunicare, conducere, grup social, educație, lider, organizație, normă, putere, rețea, T. Grup.* **A.B.**

DISCIPLINA MUNCII respectarea de către membrii unei organizații a normelor care reglementează activitățile și relațiile de producție precum și raporturile sociale interindividuale și de conducere. Normele instituite vizează realizarea eficientă a obiectivelor organizației. După modalitățile de realizare, putem distinge o **d.m.** liber consimțită, realizată prin convingere, participare, avînd un nivel ridicat de eficiență economico-socială (cazul conducerii democratice, în special a celei participative) și o **d.m.** impusă prin constrîngere, proprie conducerii de tip autoritar, și care, cel mai adesea, nu poate asigura o eficiență pe termen lung. Un rol important în realizarea **d.m.** îl are coeziunea si orientarea grupului spre performanță. *V. conformism, instituție, motivație, norme, organizație, stil de conducere.* **I.F.**

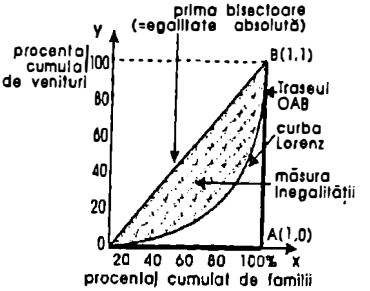
DISCRIMINARE tratare inegală a indivizilor sau grupurilor în raport cu unele trăsături categorice cum ar fi apartenența et-

nică, rasială, religioasă sau de clasă. În mod obișnuit, termenul este folosit pentru a descrie acțiunea unei majorități dominante în raport cu o minoritate dominată și implică un prejudiciu adus unei persoane sau unui grup. Organizația Națiunilor Unite include în **d.** "orice conduită bazată pe distincția operată în raport cu anumite categorii naturale și sociale și care nu este legată de capacitățile și meritele individuale sau de comportamentul concret al unei persoane." D. este favorizată de următoarele situații: etnocentrismul, cunoașterea insuficientă a celorlalți, generalizarea propriei experiențe de viață (emiterea de judecăți privind un întreg grup pornind de la experiența avută cu un singur membru sau cu puțini membri ai acestui grup), selectarea stereotipurilor concordante cu credințele și impresiile anterioare și dezvoltarea de prejudecăți privind persoanele cu care se intră în competiție. Tratamentul inegal al unor persoane care în mod esențial sînt egale se practică în toate societățile. Aprecierea acestui tratament drept **d.** se face în raport cu normele și valorile sociale dominante în societate. Mișcările egalitariste, de origine religioasă sau utopică, care au urmărit eliminarea completă a **d.**, au înregistrat un succes parțial. De remarcat că în toate societățile democratice, din punct de vedere formal legal, este interzisă orice formă de **d.** în raport cu sexul, rasa, apartenența etnică și religioasă. Aceasta nu înseamnă că în acțiunea socială concretă prevederile constituționale sînt în întregime respectate. D. este practicată nu numai de indivizi ci și de către instituții: companii, școli, spitale, organizații guvernamentale. În acest caz se manifestă o **d.** instituțională. *V. etnocentrism, minoritate socială, prejudecată, prejudiciu, stereotipuri.* **I.Mih.**

DISTANȚĂ SOCIALĂ diferență percepută și evaluată între persoane sau grupuri prin raportare la un criteriu (o caracteristică a personalității sau a grupului, poziția în ierarhie, un mod de comportare etc.). Prima scală de măsurare a **d.s.** a fost elaborată de E. S. Bogardus în 1925. Considerînd că atitudinile evaluative pozitive sau negative ale unei persoane față de un grup sînt indicii ale **d.s.**, Bogardus a formulat întrebări privitoare la atitudinile personale față de diferite naționalități. Fiecare întrebare viza un tip sau o categorie de **d.s.** De exemplu, se chestiona în ce măsură o persoană ar admite să stabilească relații de căsătorie cu cineva care aparține altei naționalități, să fie vecini, să lucreze în comun etc. Respingerea unor astfel de posibilități indică existența unei **d.s.** între evaluator și grupul de referință. Ulterior au fost dezvoltate și alte scale, inclusiv tehnici mai complicate de măsurare (diferențiatorul semantic, metodologia Q etc.). Modul de distribuire a **d.s.** dintre membrii aceluiași grup are influență asupra coeziunii și asupra rezultatelor activității, raportul fiind de tipul proporționalității inverse. *V. atitudine, diferențiator semantic, discriminare.* **L.V.**

DISTRIBUȚIA VENITURILOR felul în care totalitatea veniturilor dintr-o economie este împărțită între gospodăriile existente ale populației. Alături de avere (proprietate), *veniturile* constituie cealaltă sursă posibilă de procurare a mijloacelor de trai; pot proveni din activitate, dar și din proprietate, avînd o multitudine de forme posibile: salariu, premiu, indemnizație, transfer, profit, dividend, dobîndă, pensie, avînd în comun caracterul de rezultat "la zi" al unor operații (ceea ce îți "revine", după ce ai dat și tu ceva). Cum prin specificul său lexical, termenul *"distribuție"* semnifică atît modul în care decurge un proces de împărțire, cît și rezultatul respectivului proces, sintagma de față obligă și la o dublă perspectivă. a. Din perspectiva statică, de moment, **d.v.** pe gospodării ia forma distri-

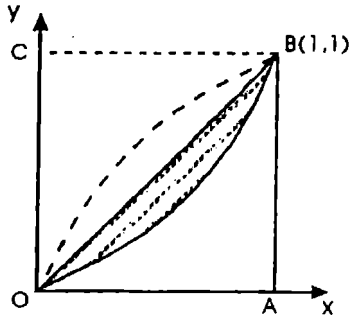
buției familiilor sau gospodăriilor dintr-o țară, pe niște intervale de venituri prestabilite. Practica statistică operează cu venituri anuale sau medii lunare și tehnici specifice de cercetare a acestora. O caracteristică perenă a tabelului astfel obținut în orice economie este că o proporție ridicată de gospodării se situează în intervalele (grupele, clasele) de venituri mici, iar proporții tot mai mici se situează în intervalele superioare de venit. Dincolo de forma primară a datelor (p_1% din familii intră în grupa 1 de venit, p_2% în grupa 2 ș.a.m.d. și, eventual: familiile din grupa 1 de venit însumează — sau dispun împreună de — q_1% din veniturile totale, cele din grupa 2 — q_2% etc.), se procedează la prelucrări apte de a furniza parametrii pentru *curba Lorenz*: într-o nouă coloană (după gruparea în 5 — pot fi și 4, sau 10 clase egale numeric a familiilor ordonate crescător în funcție de venit), se precizează că familiile din prima cincime (20%) dețin împreună r_1% din totalul veniturilor populației, cele din a doua cincime (alte 20%) — r_2%, apoi r_3, r_4, r_5% (totalurile lui p_i și r_i fiind, firesc, de 100%); în sfîrșit se procedează la cumularea în trepte a procentajelor, coloana familiilor prezentîndu-se, drept urmare, în succesiunea (20%, 40%; 60%; 80%; 100%), iar coloana veniturilor cumulate în succesiunea (r_1; r_1+r_2; $r_1+r_2+r_3$; $r_1+r_2+r_3+r_4$; $r_1+r_2+r_3+r_4+r_5$ — adică 100%). Împerecherea acestor ultime serii de valori — procentajele cumulate — oferă coordonatele pentru curba Lorenz, într-un grafic cu familiile pe abscisă, veniturile pe ordonată și prima bisectoare (linia de 45° marcînd ipotetica egalitate absolută în distribuție (primele 20% din familii dețin împreună 20% din venituri; primele 40% din familii dețin 40% din venituri etc.); curba, care pornește din origine și se încheie în punctul de coordonate (100%; 100%) sau (1;1), situată fiind între abscisă și prima bisectoare, determină împreună cu aceasta din urmă o zonă a cărei arie exprimă gradul de concentrare, respectiv de inegalitate în distribuția veniturilor; cu cît curba e mai "lipită" de bisectoare, cu atît e mai pronunțată egalitatea în distribuție și mai mică concentrarea; cu cît e mai lipită de axa Ox și de verticala ridicată în punctul de abscisă 1, cu atît mai mult se manifestă concentrarea, inegalitatea; dublul valorii acelei arii — denumit *coeficient Gini* — reflectă și el, într-o formă agregată, măsura concentrării și, implicit, a inegalității veniturilor.

a) distribuție caracterizată prin concentrare și inegalitate pronunțată

traseul OAB=linia de maximă concentrare, de inegalitate extremă.
măsura inegalității, a concentrării ⇒ dublul zonei hașurate = coeficientul Gini

Coeficientului Gini îi corespunde o arie situată între curba Lorenz și simetrica ei în raport cu prima bisectoare (ultima expresie grafică a funcției reciproce cu *x* și *y* inversate).
b. Din perspectivă dinamică, a desfășurării unui anume proces de distribuire, pe anumite faze și cu anumite procedee, sintagma abor-

b) distribuție caracterizată prin egalitate pronunțată, concentrare — și deci inegalitate redusă

dată are în vedere: o anumită "distribuție inițială", un set de "politici de venituri", ca și o "redistribuție de venituri". ◆ Libera competiție de piață nu garantează că veniturile (și mijloacele de trai) ajung spontan la cel care le merită mai mult sau care au mai multă nevoie de ele. Mai degrabă, *distribuția inițială a veniturilor* și consumul într-o economie de piață — marcate de inegalitate și care pot părea arbitrare — reflectă înzestrările inițiale cu talente, bogății, ca și cu o multitudine de factori discriminanți precum sănătate, capacitate de efort, muncă, instruire. Dacă toți acești factori ar fi "la pornire" egal repartizați între indivizi, o piață liberă în contextul "laissez faire", ar putea conduce la o cvasi-egalitate de venituri și de proprietate. ◆ Prin *politici de venituri* se înțelege un evantal de forme de control din partea guvernului (statului) asupra relației venituri-inflație, ce pot include înghețări de salarii, limitări ale creșterilor de preț, de rente, dividende ș.a. **D.v.** nu apare a fi pentru acestea un obiectiv direct, ci un efect secundar. ◆ *Redistribuția veniturilor* reprezintă un demers al statului, de atenuare a unor discrepanțe de stare materială, pe baza unor programe de *transferuri* (plăți făcute cuiva ce nu oferă nici un serviciu în contrapartidă: hrană, ajutor medical, prestații de securitate socială) sau prin impozite redistributive (se percepe o sumă proporțional mai mare de la persoane cu venituri mari, și mai puțin sau de loc de la săraci). El poate deveni efectiv doar în prezența unei valori semnificative de venit excedentar în societate, disponibil a fi redirijat spre categorii defavorizate de populație. "Stabilirea de programe ce afectează distribuția veniturilor" este enumerată de Paul Samuelson printre *funcțiile guvernului* într-o economie modernă, alături de: (a) stabilirea cadrului legal pentru economia de piață; (b) determinarea unei politici de stabilizare macroeconomică și (c) afectarea alocării de resurse spre a îmbunătăți eficiența economică. *V. egalitate, echitate, inegalitate, sărăcie.* **E.P.**

DIVIZIUNEA MUNCII diferențierea și separarea activităților sociale sau muncii pe sectoare specializate, în condițiile existenței unei coordonări de sarcini și a unor interacțiuni sau relații de schimb de bunuri și servicii. **D.m.** se realizează pe două axe — economică și socială — care, deși complementare, conduc la distincția dintre d. economică a **m.** și **d.** socială a **m. D.** economică a m. constă în separarea activităților de subzistență socială pe sectoare și a muncii din cadrul acestora pe operații specializate. Urmînd o astfel de separare se ajunge în plan social la delimitarea de categorii recunoscute social și specializate funcțional în forma ocupațiilor și a unităților productive. Diferențierea ocupațională, ca indicator al **d.m.**, este funcție de numărul ocupațiilor și de repartizarea persoanelor dintr-o populație pe aceste categorii. Totodată, diferențierea ocupațională se asociază cu tehnici instrumentale și tehnologii funcționale specifice care facilitează și specializează procesul de muncă,

duc la creşterea productivităţii muncii prin economisirea timpului de muncă şi la solicitarea anumitor abilităţi executive de competenţă şi performanţă din partea agentului uman. Într-o economie industrială se distinge astfel între trei sectoare: *primar*, (agricultură, minerit, pescuit etc.); *secundar* (prelucrarea materiilor prime, industria manufacturieră); *terţiar* (servicii manageriale, educaţionale, medicale etc.). ◆ Complexitatea tehnologică şi **d.** economică a **m.** sînt interdependente. Pe de o parte, creşterea complexităţii tehnologice este determinată de gradul de diferenţiere a **d.m.** Pe de altă parte, adîncirea **d.m.** este generată de dezvoltarea tehnică şi tehnologică. În societatea actuală, interdependenţa tinde să ia forma dependenţei unilaterale a **d.m.** faţă de tehnologie, în sensul că logica dezvoltării tehnologice delimitează şi fixează, segmentează şi standardizează operaţiile de muncă circumscrise unei ocupaţii şi poziţiile ocupaţiilor în cadrul **d.m.** Taylorismul sau fordismul sînt concretizări ale acestei fragmentări. O astfel de tendinţă are unele consecinţe nefaste în plan social şi uman, mai ales în privinţa activităţilor desfăşurate de agentul uman, care ajung să fie stereotipe şi simple sau standardizate şi repetitive, făcînd din om o anexă a maşinii. Chiar dacă s-a ajuns la o coordonare a principiilor de eficienţă economică a muncii şi de producere a tehnologiilor adecvate acestora, încă n-au fost înlăturate, ba uneori au fost accentuate, sursele de înstrăinare umană în procesul strict specializat de practicare a unor ocupaţii productive. Într-un sens mai general, **d.** socială a **m.** o presupune şi o include pe cea economică. Mai restrîns, **d.** socială a **m.** se referă numai la diferenţierea persoanelor pe seturi omogene de operaţii de muncă. Atunci cînd în analiza sociologică se consideră ca dată o anumită **d.** economică a m., se urmăreşte să se identifice: factori care concură la ocuparea poziţiilor ocupaţionale de către anumite categorii de persoane, mecanismele mobilităţii ocupaţionale intra sau intergeneraţionale, efectele socio-umane ale identificării unei persoane cu o anumită poziţie din **d.m.** sau ale angajării într-un proces de mobilitate în interiorul **d.m.** Într-o altă ipostază, analiza sociologică se concentrează asupra mecanismelor înseşi ale evoluţiei **d.m.** Altfel spus, nu o mai consideră ca dată ci ca pe un proces a cărui dinamică trebuie descrisă, explicată şi prezisă. D.m., bazată pe diferenţiere, ordonare, clasificare şi ierarhizare, apare ca un proces autogenerator ce tinde către o detaliere din ce în ce mai accentuată, a cărei progresivitate implică atît renunţarea la unele poziţii, cît şi apariţia altora prin subdiviziune sau ca urmare a dezvoltării de noi tehnologii care solicită alte ocupaţii. În plan economic această tendinţă progresivă este legată de creşterea productivităţii muncii. În plan social E. Durkheim (*De la division du travail social*, 1893) opune perspectivei utilitarist-economice iniţiate de A. Smith şi celei strict evoluţioniste a lui H. Spencer o viziune sociologică. Chiar dacă **d.m.** presupune o specializare a sarcinilor şi o creştere a productivităţii muncii, ea este un fapt de organizare socială sau de solidaritate care presupune coordonarea sarcinilor specializate pentru realizarea complementarităţii necesare funcţionării armonioase (organice) a societăţii. Accentuarea specializării şi coordonării sarcinilor de muncă divizată a fost realizată de F. W. Taylor (*Shop management*, 1911) şi de practicienii organizării ştiinţifice a muncii în vederea atingerii unor parametri superiori de creştere a productivităţii muncii. ◆ D.m. este atît orizontală (separarea diferitelor sarcini speclalizate pe domenii şi în acelaşi domeniu), cît şi verticală. În acest ultim sens, **d.m.** instituie o ierarhie a agenţilor procesului productiv, separînd conducerea de execuţie. O astfel de separare are şi unele

implicații problematice: care sînt adevărații producători, cei care execută, cei care concep, decid sau controlează, sau și unii și ceilalți? cum se constituie raporturile dintre conducere și execuție, conducere și patron sau dintre conducători în condițiile unor forme definite de proprietate este posibilă autoconducerea? și dacă da, ce efecte are autoconducerea asupra diviziunii ierarhice menționate? Este clar că raporturile dintre conducere și execuție se schimbă atît ca urmare a unor factori ce țin de organizarea generală a sistemului social, cît și datorită tendințelor ce apar în evoluția **d.** dintre **m.** fizică si cea intelectuală. În condițiile contemporane tot mai multe sarcini de muncă fizică solicită un grad înalt de competență intelectuală și capacități specifice de operare cu informația, astfel că în unele cazuri se diminuează iar în altele chiar se estompează decalajul dintre munca fizică și cea intelectuală. În acest sens, apar forme noi de organizare a **m.** și a grupurilor de **m.**: cercuri de calitate (al căror obiectiv este dublu: producție și analiză pentru creșterea calității), grupuri de producție (centrate pe muncă și concepție). Totodată, se dezvoltă democrația industrială. *V. democrație industrială, ocupație, profesie, stratificare socială.* **L.V.**

DIVORȚ modalitate prescrisă social și legal de disoluție a căsătoriei. **D.** nu este un simplu eveniment ci un proces adesea traumatizant ce cuprinde mai multe etape: *a. Disoluția și eroziunea.* Primul indicator al disoluției căsătoriei este manifestarea insatisfacției față de convietuirea în cuplu. În mod obișnuit, primele semne de insatisfacție provin de la soție. Motivele de insatisfactie invocate de soți sînt.aproximativ aceleași: infidelitate, agresivitate verbală, conflicte valorice. Femeile invocă mai frecvent agresivitatea fizică și alcoolismul soților, iar bărbații invocă mai frecvent insatisfacția sexuală și lipsa de afectivitate. Cuplurile cu o durată mai lungă de existență și persoanele cu nivel mai ridicat de instrucție invocă mai frecvent dificultățile de comunicare și absența camaraderiei. În prima fază, partenerul își trăiește solitar propria insatisfacție sau discută cu prieteni apropiați sau rude. În faza a doua, partenerii își exprimă insatisfacția și se confruntă, iar în faza a treia ajung la concluzia că relația lor este neviabilă. *b. Separarea premergătoare* **d.** Nu toate separările conduc la disoluția căsătoriei, dar majoritatea disoluțiilor sînt premerse de separare. Practicarea separării este în funcție și de aspecte independente de relațiile dintre parteneri: nivelul veniturilor, posibilitatea de a găsi o locuință, regimul juridic al proprietății familiale. *c. Disoluția legală.* Căsătoria este un contract legal între cuplu și stat; disoluția căsătorlei nu se poate face din punct de vedere legal fără participarea statului. Decizia de **d.** este luată de către o curte sesizată prin petiție de unul dintre soți. Cererea de **d.** este înaintată mai frecvent de femei decît de bărbați. Acest fapt are o explicație de ordin istoric și juridic. Mult timp, reglementarea legală a disoluției căsătoriei s-a făcut potrivit principiului **d.** sancțiune, în urma stabilirii culpei unuia sau ambilor soți. În conformitate cu normele "cavalerești" ale așteptărilor sociale, soțul lăsa soției dreptul de a prezenta plîngerea și accepta să i se atribuie vina disoluției căsătoriei. După abandonarea principiului **d.** sancțiune, a crescut ponderea bărbaților care solicită desfacerea căsătoriei. *d. Acomodarea în perioada de după* **d.** După disoluția căsătoriei, foștii parteneri trebuie să se adapteze unui nou stil de viață: viața într-o nouă locuință și o nouă vecinătate, schimbarea eventuală a locului de muncă, stabilirea de noi relații și prieteni, refacerea în urma stresului provocat de **d.**, acomodarea la un nivel de tral mai scăzut (mai ales în cazul femeilor), îngrijirea de unul singur a copiilor încredințați, pregăti-

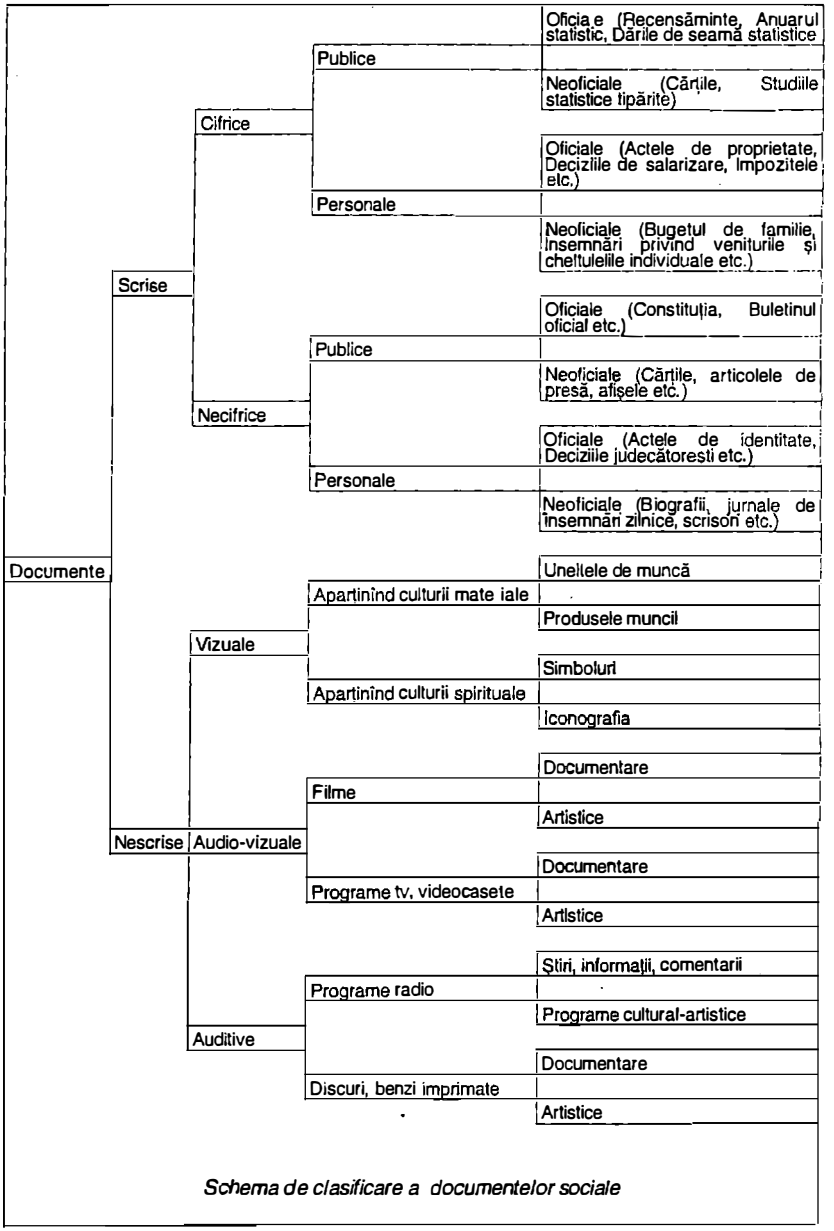
rea pentru o eventuală recăsătorire. ◆ *Principalele probleme* care intervin în cazul **d.** sînt: stresul emoțional, încredințarea și îngrijirea copiilor, divizarea proprietății. Încredințarea copiilor în urma disoluției legale a căsătoriei s-a făcut în mod tradițional mamei. Începînd cu anii 1960-1970, în majoritatea societăților europene sau de cultură europeană, s-au intensificat presiunile din partea bărbaților pentru a se modifica prevederile legale discriminatorii. În această acțiune, bărbații au fost sprijiniți de organizațiile feministe care au considerat practicile legale tradiționale ca forme ale sexismului instituționalizat. Numărul taților cărora li s-au încredințat copiii a crescut în majoritatea societăților. A crescut, de asemenea, numărul cazurilor în care copiii au fost încredințați ambilor părinți. Cercetările de psihosociologie arată că deși această variantă este preferată de un număr tot mai mare de cupluri care divorțează, efectele asupra copiilor pot fi deseori negative. Majoritatea reglementărilor privind **d.** stabilesc obligația ambilor părinți de a contribui la îngrijirea copiilor. De regulă, acest lucru se realizează prin plata unei pensii alimentare (în majoritatea țărilor europene, aceasta reprezintă circa 30% din veniturile părintelui obligat să o plătească). Refuzul de a contribui la acoperirea cheltuielilor pentru îngrijirea copiilor se pedepsește de lege. Majoritatea căsătoriilor se bazează pe comunitatea de bunuri. În timpul **d.**, legea decide asupra împărțirii bunurilor; locuința revine, de regulă, părintelui căruia i s-au încredințat copiii. ◆ **D.** este un proces complex ce comportă mai multe aspecte (Paul Bohannan, *Divorce and After*, 1970): **d.** *emoțional* (manifestarea divergențelor dintre parteneri; deteriorarea raporturilor afective); **d.** *legal* (pronunțarea de către o curte de justiție a disoluției căsătoriei); **d.** *economic* (divizarea proprietății între parteneri, separarea bunurilor casnice, stabilirea obligațiilor de plată a pensiei alimentare); **d.** *părintesc* (încredințarea copiilor minori unui părinte, stabilirea drepturilor celuilalt părinte asupra copiilor minori); **d.** *comunitar* (divizarea comunității de prieteni și izolarea de comunitatea de rudenie a fostului soț); **d.** *psihic* (dobîndirea autonomiei psihice față de fostul partener de căsătorie). ◆ În țările europene sau de cultură europeană, **d.** este reglementat de trei tipuri de legislații: d. *sancțiune* prevede că disoluția căsătoriei nu se poate face decît în urma constatării culpei unuia dintre soți; **d.** *faliment* apare cînd legăturile dintre soți sînt puternic afectate, încît cei doi sînt conștienți (deși nu în egală măsură) că uniunea lor nu mai poate continua; **d.** *remediu* disoluția unei căsătorii complet compromise pentru a permite partenerilor să se recăsătorească. ◆ În anii 1950-1970, rata **d.** a crescut în toate țările europene și în America de Nord. După 1970, rata **d.** s-a stabilizat sau a scăzut datorită extinderii coabitării consensuale. În același timp, a crescut rata recăsătoririlor și toleranța socială față de persoanele care divorțează. În ce privește recăsătoririle, există o puternică homogamie între prima și a doua căsătorie: categoria profesională a primului soț influențează alegerea celui de-al doilea soț. Rata divorțurilor afectează într-o mică măsură rata natalității. Din punct de vedere societal și individual, **d.** este un fenomen ambivalent: el rezolvă o serie de dificultăți (înlăturarea conflictelor și tensiunilor familiale, atenuează traumatizarea copiilor ca urmare a disputelor dintre părinți) dar crează și altele noi (stress psihic, dificultăți economice). Aspectele negative se plaseaze, în principal, la nivelul copiilor minori. *V. căsătorie, familie.* **I.Mih.**

DIVORȚIALITATE fenomen demografic ce exprimă intensitatea divorțurilor într-o populație sau în anumite subdiviziuni ale ei.

Indicele cel mai cunoscut este *rata brută* de **d.**, ce se obține împărțind numărul divorțurilor dintr-un an la populația medie și înmulțind rezultatul cu 1000. Fără a avea o valoare expresivă deosebită, dat fiind faptul că raportarea se face la o populație mult mai mare decît cea expusă riscului la divorț, indicatorul este totuși utilizat datorită simplității sale. Tot ca indice global de d. se mai folosește raportul dintre numărul divorțurilor și cel al căsătoriilor efectuate în cursul unui an. **D.** este un fenomen dependent de o serie de factori sociali, între care nu trebuie în nici un caz omisă legislația referitoare la divorț, foarte variabilă de la țară la țară. Tendința actuală de sporire a **d.**, mai ales în țările occidentale, este dificil de explicat satisfăcător (și mai ales este greu să se prevadă amploarea pe care o va lua); ea este pusă, cel mai adesea, pe seama unor factori ca: urbanizarea, modificări în funcțiile familiei, creșterea gradului de emancipare a femeii, scăderea influenței religiei și a altor elemente legate de tradiție, schimbări în atitudinea oamenilor față de căsătorie, creșterea duratei căsătoriei ca urmare a sporirii speranței de viață etc. *V. căsătorie, divorț.* **T.R.**

DOCUMENTE SOCIALE (lat. *documentum*), texte, imagini grafice sau obiecte care furnizează informații despre faptele, fenomenele și procesele sociale din trecut sau prezent. **D.s.** sînt "urme" directe sau indirecte ale faptelor sociale (Ch. Seignobos, *La Méthode historique appliqué aux sciences sociales*, 1901). Pornind de la aceste "urme", sociologul încearcă să reconstituie în plan teoretic viața socială, relațiile interumane, procesele sociale. Actele oficiale, ziarele și revistele, cărțile și foile volante tipărite, afișele, fotografiile, benzile imprimate, casetele video, însemnările zilnice, jurnalele personale, scrisorile, biografiile și autobiografiile, dar și uneltele de muncă tradiționale sau moderne, produsele muncii, bunurile de consum, ca și creația artistică (pictura, sculptura, arhitectura etc.) reprezintă **d.s.**, importante surse de informații în sociologie. S-au propus multiple criterii de clasificare a **d.s.**: natura lor, conținutul, gradul de încredere în ele, autenticitatea, destinația lor, vechimea, accesibilitatea ș.a. Reținem patru criterii pentru clasificarea **d.s.**: natura, conținutul, destinatarul și emitentul **d.s.** După natura lor, **d.s.** pot fi scrise (texte) sau nescrise (obiecte, imagini, simboluri). Conținutul informațional poate fi exprimat în cifre (**d.s.** cifrice) sau în limbajul natural (**d.s.** necifrice). **D.s.** pot avea ca destinatar o singură persoană (**d.s.** personale) sau întreaga comunitate (**d.s.** publice). În fine, **d.s.** emise de guvern sau de autoritățile de stat sînt **d.s.** oficiale; celelalte **d.s.** sînt neoficiale. Folosind aceste patru criterii intercorelate rezultă următoarea schemă de clasificare a **d.s.** *V. analiza conținutului, biografie socială.* **S.C.**

DOGMATISM 1. Orientare cognitivă caracterizată prin considerarea presupozițiilor fundamentale pe care se constituie ca fiind mai presus de orice critică, fie pentru că sînt luate ca adevărate în mod absolut, de la sine evidente, fie pentru că provin de la o autoritate superioară, mai presus de orice îndoială. Inițial, se pare că în grecește termenul se referea la deciziile politice luate de un for și care, în această calitate, deveneau obligatorii. Ulterior a fost extins în filozofie pentru a caracteriza școlile filozofice antice care prezentau adesea caracterul unor secte religioase, conferind doctrinelor lor în raport cu adepții aceeași autoritate imperativă ca și decretele politice în raport cu cetățenii unui stat. **D.** poate fi găsit în forma cea mai clară în sistemele de gîndire religioasă care se fundează pe un set de adevăruri considerate a fi absolut, mai presus de orice critici (dogme), datorită însăși originii lor (revelația). Orientări

Schema de clasificare a documentelor sociale

dogmatice pot fi găsite, în forme mai mult sau mai puțin accentuate, în filozofie și chiar în științe: considerarea ca indiscutabile a presupozițiilor fundamentale, respingerea de principiu a teoriilor concurente, lipsa de deschidere la experiență. În marxism, **d.** se referă la practica filozofică specifică în mod special anilor '30-'60, caracterizată prin considerarea tezelor elaborate de clasici ca fiind adevăruri intangibile care urmează a fi aplicate la situațiile concrete. O asemenea orientare s-a dovedit a exprima în fapt o atitudine ideologică particulară — justificarea ideologică a regimului comunist. R. Descartes, prin faimosul său *principiu al îndoielii* (nimic nu trebuie luat ca dat în mod absolut; totul trebuie supus îndoielii metodologice, examenului critic al rațiunii) a pus bazele atitudinii critice, nedogmatice, în filozofia și știința modernă în care orientarea spre dezvoltare este în permanență însoțită de disponibilitatea reconsiderării propriilor fundamente în lumina noilor acumulări. **2.** În psihologie, H. Rockeach (*The Open and Closed Mind*, 1960) introduce termenul de **d.** pentru a desemna un tip de personalitate caracterizat prin rigiditate, acceptare necritică a autorității, respingere a opiniilor contrare, considerarea întregului univers în alb/negru. Conceptul de personalitate dogmatică propus de Rockeach reprezintă o generalizare a conceptului de personalitate autoritară introdus de F. Adorno. Scalele de măsurare a **d.** sînt destul de frecvent utilizate pentru a măsura gradul de închidere/deschidere cognitivă. **D.**, ca și autoritarismul, reprezintă o strategie defensivă, "o rețea cognitivă de apărare împotriva anxietății" (Rockeach). D. apare în acest context ca un mod patologic de a face față dificultăților. *V. autoritate, ideologie, personalitate.* **E.Z.**

DRAMATURGIE SOCIALĂ variantă a sociologiei fenomenologice, elaborată de sociologul american *Erwin Goffman* (1922-1982), care s-a bucurat de audiență în sociologia și cultura americană în anii '70. Centrală în **d.s.** este "prezentarea dramaturgică a realității sociale", pe care Goffman o consideră ca fiind însă doar una dintre cele cinci perspective de abordare a vieții sociale, celelalte patru fiind: perspectiva tehnică, politică, structurală și cea culturală. În prezentarea dramaturgică, acțiunile sociale sînt definite ca interacțiuni umane pe "scena vieții sociale", aceasta din urmă fiind constituită dintr-un ansamblu de obiecte, simboluri și împrejurări care-i sînt date individului, dar cărora el le dă din nou viață interpretînd diferitele roluri, de asemenea prescrise, ale "dramei sociale" (*The Presentation of Self in Everyday Life*, 1959). Interpretarea este posibilă datorită "prezentării soclale a actorului", în primul rînd datorită "frontului său personal", prin care același rol social capătă multiple semnificații subiective. În măsura în care actorul stăpînește bine mijloacele scenei, el poate transforma aparențele jocului său în realitate socială. Pentru a avea succes, actorul trebuie să evite însă contradicțiile între ceea ce vrea el să spună că este și ceea ce percepe că este, "citind" în ochii celorlalți. Aceasta înseamnă că obținerea acordului social (care este totdeauna doar un "acord de lucru") este vitală pentru jocul actorului. Procedeele obținerii sau ale refacerii "acordului de lucru" sînt analizate cu deosebită finețe de Goffman, folosindu-se de materiale etnografice, memorii informale ale diferiților oameni (mai ales biografii și autobiografii), înregistrări bazate pe observația directă, alte tipuri de documente subiective. *V. agent social, interacțiune, interacționism simbolic, sociologie fenomenologică.* **I.U.**

DREPT (SOCIOLOGIA **D.** SAU JURIDICĂ) ansamblul normelor și regulilor cu caracter obligatoriu, legiferate de puterea de stat, în

virtutea cărora este impusă ordinea socială şi asigurată legitimitatea relaţiilor şi acţiunilor umane. Importanţa **d.** ca fenomen social rezidă atît în rolul său ca instituţie fundamentală a societăţii care facilitează predicti bilitatea şi controlul normativ al comportamentelor, prin impunerea unui sistem de drepturi şi obligaţii permanente, cît şi în caracterul legilor de a reprezenta modele ideale de conduită, constituite în reguli obligatorii, cu caracter etatic. Caracterul etatic evidenţiază principala diferenţă care există între legea juridică şi cutumă: în timp ce prima este emisă în virtutea autorităţii statale, cea de a doua este consacrată de constanţa tradiţiei. ◆ Ca ramură a sociologiei, cristalizată în perioada postbelică, **s.j. (s.d.)** îşi propune să studieze relaţiile reciproce stabilite între structurile sociale şi suprastructura juridică, evaluînd rolul legislaţiei ca important factor de menţinere sau schimbare socială. Diferind după concepţiile diferiţilor autori, cele mai importante obiective ale **s.j.** sînt următoarele: *a.* analiza rolului normei juridice în ansamblul celorlalte norme sociale, din punct de vedere al genezei şi funcţionalităţii sale, al condiţiilor şi limitelor de aplicare, al tehnicilor de exerciţiu; *b.* analiza mecanismelor de constituire a legilor şi raportul lor cu mecanismele diferitelor instituţii sociale; *c.* evaluarea principalelor reglementări juridice specifice diverselor tipuri de comportament social (de natură politică, economică, etică, religioasă, familială ş.a.); *d.* studiul raportului şi diferenţelor între cutumă ("obiceiul pămîntului"), legislaţie (legea emisă de autorităţi) şi jurisprudenţă (interpretarea legii în practica judiciară); *e.* evaluarea rolului grupurilor profesionale care activează în domeniul **d.** (legiuitori, judecători, administratori, consilieri juridici, avocaţi, experţi etc.); *f.* analiza relaţiilor care se stabilesc între reglementările juridice şi schimbările sociale sau economice, conduita populaţiei în raport cu diverse reglementări juridice etc. Determinată de orientarea pozitivistă în domeniul **d.** (E. Ehrlich, F. Jerusalem, J. Kraff, în Germania şi E. Durkheim, G. Fauconnet, în Franţa), care se opune normativismului şi formalismului juridic (H. Kelsen), **s.j.** este orientată în direcţia cercetării rolului "faptelor" şi "stărilor" juridice (a "dreptului viu") în viaţa socială, ca produse ale tradiţiilor, obiceiurilor şi mentalităţilor colective. Pentru E. Durkheim, de exemplu, ca principal simbol de solidaritate socială, **d.** se distinge de moralitate prin instituţionalizarea constrîngerii, caracterul organizat al sancţiunilor şi prin manifestarea sa ca formă de "conştiinţă colectivă" a grupurilor sociale. În acest sens, sociologia (ştiinţă a realităţii sociale) se distinge de **d.** (ştiinţă normativă) prin faptul că nu-şi propune prescrierea de norme sau analiza valabilităţii lor, ci evaluarea funcţionalităţii lor pentru viaţa colectivităţii, a rolului lor în schimbarea socială. Obiectivele **s.j.** pot fi sintetizate în trei mari grupuri de probleme care formează obiectul ei principal de studiu şi care vizează: *a.* analiza istorică a modului de constituire a **d.**; *b.* evaluarea comparativă a sistemelor şi regulilor de **d.**, a formelor de organizare juridică, a tehnicilor şi instituţiilor sale; **c.** cercetarea modului de exerciţiu şi a eficacităţii regulilor juridice. Studiul acestor probleme prezintă diferenţe în funcţie de diverse curente, doctrine, şcoli sau de concepţiile autorilor, motiv pentru care domeniul **s.j.** nu reprezintă încă un perimetru ştiinţific cu caracter unitar şi cu obiective unanim stabilite şi recunoscute. În Franţa, de pildă, **s.j.** s-a axat, cu precădere, pe studiul genezei instituţiilor şi regulilor juridice, în Germania s-a prezentat sub forma doctrinei "dreptului viu", în S.U.A. sub forma jurisprudenţei sociologice etc. De aceea, nu se poate înţelege cu adevărat rolul **s.j.** decît în raporturile ei cu principalele concepţii filosofice în materie de **d.**, care au contribuit la cristalizarea principalelor ei noţiuni, principii sau teorii: *a.* concepţia **d.** natural, care accen-

tuează realitatea universală și imuabilă a **d.**, fondat pe baza unor principii morale aprlorice; *b.* pozitivismul juridic, care subliniază rolul legii pozitive și interzice orice judecată de valoare în legătură cu fundamentele și scopurile **d.**; *c.* școala istorică de **d.**, care susține ideea diversității sistemelor juridice și a originii cutumiere a regulei de **d.**; *d.* concepția sociologică marxistă, care subliniază raportul între structurile economice și suprastructura jurldică, între stat, clase sociale și **d.** etc. Aceste concepții, reprezentînd premisele fundamentale ale **s.j.**, au conturat, în același timp, principalele ei perspective interpretative, genetice și sistematice asupra **d.** ca fenomen social, care evidențiază căile și modalitățile prin care valorile și idealurile colective sînt incorporate în norme juridice și estimează utilitatea și raționalitatea acestora pentru ordinea socială. Aceste interpretări își propun să analizeze mecanismele sociale care dau naștere și facă funcționeze regulile de **d.**, fără a le justifica existența sau obligativitatea în raport cu o valoare "supremă". Prin aceasta, **s.j.** se deosebește de filosofia juridică, care încearcă să deducă ideile și categoriile jurldice din principii cu caracter doctrinar. În prezent, **s.j.** se orientează, cu prioritate, spre studiul pluralist al reglementărilor juridlce (difuziunea, funcționalitatea și eficacîtatea lor la nivelul diferitelor grupuri și conduite sociale), al reacției contextului social la modificarea regulei de **d.**, al rolului instituțiilor, mecanismelor și grupurilor cu caracter juridic, al relației între cutumă, lege și opinia publică, al raporturilor între obligații, sancțiune, conlract și responsabilitate, al importanței dreptului internațional etc. *V. devianță, morală, ordine socială.* **S.R.**

DREPT CUTUMIAR ansamblul obiceiurilor cu caracter juridic, transmise prin tradiție, și care reglemenlau viața economică, socială a comunităților. **D.c.** are o origine străveche și s-a dezvoltat și în condițiile societății feudale. Nu dispunea de texte legale scrise, nu avea un caracter sistematic și specializat. Mai ales în comunitățile rurale, el se conserva la nivelul conștiinței colective, al "oamenilor buni și bătrîni". Pentru memorizarea acestuia se recurgea la procedee mnemotehnice, care constau în verificare sau exprimare prin proverbe și zicători. De aici decurge că acesta avea un pronunțat caracter folcloric. **D.c.** era prezent în cazurile de hotărnicie, în **d.** de moștenire, înstrăinare, în relațiile individului cu obștea, în sancționarea delictelor; stipula obligațiile cu caracter colecliv etc. În țara noastră, începînd cu secolul al XVII-lea, mai ales datorită formulării de "pravile" de către Matei Basarab și Vasile Lupu, sub influență bizantină, **d.** începe să se fixeze în scris, dar a existat o perioadă destul de lungă în care **d** scris și cel **c.** au funcționat oarecum în paralel. Între alte denumiri date **d.c.** reținem: **d.** obișnuielnic; **d.** consuetudinar; obiceiul pămîntului. La noi, E. Ehrlich, G. Popovici, H.H. Stahl, R. Vulcănescu și alții au făcut cercetări asupra **d.c.** românesc. *V. drept, feudalism, obște, sat devălmaș, tradiție.* **I.F.**

DREPTURILE OMULUI drepturi ce revin ființelor umane în virtutea singurului fapt că sînt ființe umane. Expresii apropiate ca înțeles sînt de exemplu "d. publice" întîlnite în Franța sau "d. civile" folosite în SUA. Aceste expresii privesc însă în primul rînd drepturile tradiționale civile și politice în timp ce **d.o.** acoperă de asemenea drepturile economice, sociale și politice. Expresia **d.o.** este specifică gîndirii secolului XX. În epoca modernă d.o. au fost cunoscute mai ales sub numele de "drepturi naturale". După unii cercetători conceptul de drept a apărut în Europa în secolul XII iar o teorie închegată a **d.** naturale s-a constituit de abia la sfîrșitul secolului XIV. Ea a fost dezvoltată în secolul XVII în primul rînd

în lucrările lui Hugo Grotius, Thomas Hobbes și John Locke. D. naturale au fost afirmate în diverse documente ca: "American Declaration of Independence" (1770) sau "French Declaration on the Rights of Man" (1789), declarații ce au stat la baza teoriilor asupra **d.o.** din secolul nostru. Prima încercare de constituire a unor organisme internaționale axate pe **d.o. a** avut loc după primul război mondial cînd au fost create: "The Leaque of the Nations", "The Permanent Court of International Justice" și "The International Labor Organisation" (ILO) cu precizarea că în Convenția Ligii Națiunilor expresia **d.o.** nu apare explicit. La începutul celui de-al doilea război mondial dreptul internațional cuprindea o serie de reglementări, instituții și mecanisme care protejau **d.** individuale ale oamenilor. Liga Națiunilor a dezvoltat mecanisme pentru protecția minorităților rasiale, religioase și lingvistice, a prizonierilor de război, a muncitorilor din industrie etc., dar în teoria dreptului internațional Individul a rămas fără drepturi. El nu avea persoană juridică, singurele subiecte de drept international fiind considerate statele. Expresia **d.o.** a fost foarte rar întîlnită înainte de sfîrșitul celui de-al doilea război mondial cînd ea apare atît în "Dumbarton Oaks Proposals" cît și în "The Charter of the United Nations". Al doilea război mondial — prin violarea d. și libertăților fundamentale ale omului — a pregătit opinia publică pentru transformările radicale în domeniul **d.o.** începute odată cu Conferința de la San Francisco. Sistemul orizontal ce privea numai relațiile între state a fost înlocuit cu sistemul vertical vizînd direct individul uman. Cea mai curentă distincție se face între **d.** civile și politice (ex: **d.** la viață, **d.** la libertate, d. la proprietate, **d.** la naționalitate etc), pe de o parte, și **d.** economice, sociale și culturale (ex: **d.** la educație, **d.** la muncă, **d.** la odihnă, **d.** la un standard de viață adecvat sănătății, **d.** de autor) pe de altă parte. **D.** din prima categorie, cunoscute și sub numele de **d.** negative, au fost promovate mai ales de concepțiile liberale, realizarea lor presupunînd limitarea intervenției statelor. Dimpotrivă, **d.** din a doua categorie, cunoscute sub numele de **d.** pozitive, își au originea în concepțiile comunitariene, pentru realizarea lor fiind necesară intervenția activă a statului. Distincția este nu doar ideologică ci și politică, avînd în vedere că **d.** pozitive au fost impuse în Declarația Universală a Drepturilor Omului de către fosta URSS. Fiind prin natura lor dilerite și necesitînd mecanisme de implementare diferite ele au făcut obiectul a două documente distincte: The International Covenant on Civil and Political Rights (cu propriul mecanism de impunere — "The Commission on Human Rights") și "The International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights". O altă distincție este cea dintre **d.** individuale (ex: **d.** la, proprietate, **d.** la educație, **d.** la muncă, **d.** la căsătorie, **d.** la vot, **d.** de a circula liber în propria țară etc.) și **d.** colective (ex: **d.** ale familiilor, **d.** ale sindicatelor, **d.** ale statelor, **d.** minorităților, independența rețelelor de radio și televiziune, etc). Unele **d.** (ex: **d.** de exprimare religioasă) pot fi exercitate atît în mod individual cît și împreună cu alții. În ciuda popularității largi dobîndite de ideea de **d.o.**, ea este departe de a fi universal acceptată. Astfel, concepțiile utilitariste au argumentat că **d.o.** diferă de d. legale prin aceea că au o componentă axiologică și nu una factuală. Cele conservatoare au argumentat că **d.o.** sînt idealuri nerealizabile în realitate. În sfîrșit, pozițiile relativiste au arătat că înțelegerea d.o. ca avînd un caracter universal exprimă un imperialism cultural european care se vrea impus și altor culturi ce nu împărtășesc aceeași concepție despre viață și despre drepturi în societate. Temelia reglementării juridice internaționale cu privire la **d.o.** este constituită de "International Bill of Human Rights" care cuprinde: "The Universal Declaration of Human Rights" (1948); "The

International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights", "The International Covenant on Civil and Political Rights" (1966) și "The Optional Protocol" (1966). Ca *instrumente generale* de introducere a **d.o.** (ce vizează o arie largă de **d.o.**) mai pot fi amintite "Convenția Europeană pentru Protecția Drepturilor Omului și Libertăților Fundamentale" (1950), "Convenția Americană a Drepturilor Omului" (1969) sau "Carta Africană privind Drepturile Oamenilor" (1981). *Instrumente speciale* de implementare sînt cele ce cuprind numai anumite categorii de **d.** ale omului, ca de exemplu d. la autodeterminare, libertatea informației, d. politice ale femeilor etc. Se pot distinge, de asemenea, instrumente elaborate de *organisme cu vocație globală* (United Nations, ILO, UNESCO) și cele provenind de la instituții și structuri regionale (Consiliul Europei, Organizația Statelor Americii, sau la alt nivel, Liga Statelor Arabe sau Conferința pentru Securitate și Cooperare în Europa). Altă distincție privește instrumentele cu baza legală (tratate) și alte instrumente — declarații de principiu, coduri etice, linii directoare — care nu necesită ratificare dar reprezintă reglementări de fond în domeniul **d.o.** Există variații de la țară la țară în respectarea **d.** atît în prevederile legislative privitoare la **d.o.** cît și în ceea ce privește respectarea lor efectivă. În cercetările sociologice au fost elaborate instrumente de măsurare a modalităților și a gradului de respectare în termeni legali și sociali efectivi ai **d.o.** ca de exemplu I.L.U. — Indicatorul Libertății Umane (*Human Development Report*, 1991) și Humana (Ch. Humana, *World Guide to Human Rights*, 1986). Prin aplicarea lor în investigarea modului de respectare a **d.o.** în diferite țări ale lumii s-au obținut clasificări mondiale ale țărilor în funcție de modul și de gradul de respectare a **d.o.** *V. drept, individualizare, personalitate.* **L.G.**

DROG **1.** Materie primă de origine vegetală, animală sau minerală care servește la prepararea anumitor medicamente. **2.** Narcotic, stupefiant, substanță care inhibă centrii nervoși, provocînd o stare de inerție psihică și fizică. ◆ Din cele mai vechi timpuri, oamenii au utilizat plante, rădăcini, frunze, scoarțe de copaci pentru alinarea durerii și controlul diferitelor boli. În afara proprietăților curative, unele substanțe produc în același timp senzații de euforie, stări de bună dispoziție și putere; administrarea lor fără supraveghere medicală duce în timp la *dependență* și *abuz*. Prin aceasta, substanța, inițial medicament, își pierde treptat acțiunea sa benefică, simultan cu apariția nevoi de prize din ce în ce mai frecvente și cu instalarea stări de toxicomanie. ◆ Cele mai cunoscute **d.** sînt: *a.* de origine vegetală, cocaina (extrasă din coca), marihuana (din frunze de canabis), hașișul (din inflorescențe și rășini de canabis), morfina și codeina (din mac); *b.* proveniți din compuși chimici de sinteză, de tipul alcaloizilor (heroina); *c.* alte substanțe neutilizate în terapeutică, de tipul halucinogenelor. ◆ Utilizarea terapeutică a stupefiantelor face obiectul reglementărilor legale privind prescrierea de către medici, ca și regimuri stricte de păstrare și distribulre numal de către farmacii autorizate. ◆ Cea de-a doua jumătate a secolului al XX-lea a cunoscut o extindere tot mal mare a utilizării ilegale a **d.** în aproape toate părțile lumi. Abuzul de **d.** are un impact deosebit asupra celul afectat, asupra famlliei sale, a comunității și societății în general. Astfel, utilizarea ilegală a **d.** este strîns legată de creșterea ratei criminalității, a ratei accidentelor rutiere și de muncă, de problemele de sănătate (afectarea sistemelor nervos, circulator, respirator, de reproducere etc.). Producerea, distribuirea și consumul ilicit de **d.**, avînd cifre ale afacerilor de ordinul miliardelor, contribuie la instalarea corupției și chiar la destabilizarea guvernelor; acest trafic im-

plică nu numai încălcarea legilor și convențiilor, ci și multe activități cu caracter penal, evaziuni fiscale, transferuri ilegale de fonduri, violări ale legislației privind importul și exportul, crime, terorism. Narcoticele sînt adesea folosite ca monedă în achiziționarea de arme, iar rețelele de traficanți ajung să dețină puterea și controlul asupra unor regiuni ale lumii. ◆ Categoria cea mai vulnerabilă, expusă riscului consumului de **d.** este tineretul, aflat în procesul căutări identități de sine și a independenței. Printre motivele recurgeri la **d.** se regăsesc: presiunile anturajului; curio-zitatea; ignoranța privind efectele nocive; alienarea produsă de schimbarea structurilor sociale, care deteriorează modelele de suport pentru individ; căutarea unui refugiu; urbanizarea și șomajul. De cele mai multe ori se dezvoltă subculturi ale **d.**, în care acesta apare ca simbol al sofisticării și emancipării. ◆ Narcoticele sînt periculoase, avînd serioase consecințe fizice și psihice pentru cel care abuzează de ele; cînd se recurge la o administrare combinată a lor, sau cu alte substanțe (cum ar fi alcoolul), consecințele se agravează enorm. ◆ Lupta împotriva abuzului de d. se desfășoară la nivelul local, național, regional și internațional, fiind orientată în mai multe direcții de acțiune: *a.* prevenirea, prin educație și prin conștientizarea aspectelor negative ce țin de consumul de **d.**, prin prezentarea riscurilor, modalităților de intervenție și tratament, de sprijin acordat pentru a renunța la ele; b. controlul ofertei. Întrucît ofertele depășesc nivelele cererii, traficanții sînt într-o constantă căutare de noi consumatori și noi piețe; *c.* suprimarea traficului ilicit, care are o natură complexă, implicînd o gamă largă de **d.** din diferite surse, în toată lumea; *d.* tratamentul și reabilitarea celor care abuzează de **d.**, care manifestă stiluri de viață deviante. Diferitele modalități de tratament includ abordările culturale, reintegrarea socială, stabilirea de suport pentru indivizi și familii, care să prevină recidiva. Tratamentul este orientat spre depășirea problemelor fizice ale abuzului de **d.** și furnizarea de consiliere psiho-socială care să sprijine indivizi să trăiască fără **d.** ◆ Serviciile de tratament sînt integrate în sistemele de îngrijire a sănătății. Un rol vital în promovarea prevenției, în consolidarea mecanismelor de control al **d.** în cadrul colectivității îl au organizațiile non-guvernamentale, cuprinzînd părinți, lideri religioși și politici, specialiști, oameni de afaceri și alte categorii care sînt cele mai apropiate de actualii și potențialii consumatori de **d.** Programele de prevenire și tratament sînt eficiente cînd se bazează pe acțiunea concertată a tuturor agenților și organizațiilor interesate. ◆ Dată fiind amploarea fenomenului consumului ilegal de **d.**, acesta constituie obiectul unor convenții și programe globale de acțiune adoptate de Adunarea Generală a Organizației Națiunilor Unite. *V. abuz, asistență socială, compensare, servicii sociale.* **L.M.**

E

ECHILIBRU SOCIAL termen împrumutat din mecanică și folosit cu sensuri diferite în variate sisteme sociologice. În primele sisteme mecaniciste (sau ale "fizicii sociale") — A. Comte, H.C. Carey, H. Spencer — prin e.s. se înțelege starea unui sistem social supus influenței unor forțe diferit orientate, dar egale. V. Pareto definește **e.s.** prin analogie cu teoria solidelor elastice ca tendința sistemului social de a reveni la starea inițială după încetarea acțiunii unei forțe perturbatoare (*Trattato di sociologia generale*, 1916). P. Sorokin (*Social and Cultural Dynamics*, 1937-1941) înregistrează patru sensuri ale **e.s.**: *a.* stare de repaus a unui sistem social; *b.* faza de maxim în evoluția unui fenomen social înainte de a începe declinul (în curbele economice "platoul superior"); *c.* propriletatea adaptativă a sistemului social de a satisface nevoile individuale în cadrul unei ordini sociale date, fără a apela la modificări esențiale; *d.* tendința sistemului de a reveni la starea inițială după încetarea acțiunii perturbatoare. P. Sorokin distinge între **e.** *static* și **e.** *dinamic*, distincție preluată și de T. Parsons care pune conceptul de **e.s.** în centrul teoriei sale, considerînd însă **e.s.** static drept o abstracție teoretică, fără echivalent real. (*The Social System*, 1951). Pentru T. Parsons **e.s.** are două sensuri: *a.* starea normală a sistemului social, ca rezultat al interacțiunii elementelor sale; *b.* tendință de evoluție a sistemului social în ciuda influențelor externe. G. C. Homans definește **e.s.** drept capacitatea unui sistem social de a compensa modificările unei componente prin schimbări ale altor componente, în așa fel încît starea sistemului să nu se schimbe (*The Human Group*, 1951). *V. homeostazie, sistem social, statică/dinamică socială.* **A.T.**

ECHITATE tratare egală nediscriminatorie și nesubiectivă a celorlalți, prin aplicarea normelor și regulilor existente. **E.** se referă deci la o egalitate în fața drepturilor și datoriilor, a normelor. În acest sens, promovarea după performanțe este echitabilă. Și de asemenea considerarea obiectivă a meritelor. *V. egalitate, inegalitate, meritocrație.* **C.Z.**

ECLECTISM SOCIOLOGIC (gr. *ek-egein*, "a alege"), îmbinarea relativ mecanică a unor idei, concepții, puncte de vedere eterogene, uneori opuse, fără grija consecvenței, acordîndu-se aceeași importanță tuturor aspectelor unui fenomen, sistem, proces etc., fără a se face distincție între aspectele dominante și cele nedominante, determi-

nante/determinate, importante/neimportante, principale/secundare, necesare/contingente. **E.s.** poate apare fie ca o metodologie sociologică (empirismul reduce teoria sociologică la construcţia teoretică a propoziţiilor verificabile empiric), fie ca o abordare sociologică specifică, fie ca un procedeu de cunoaştere legitim în sociologie deoarece toate ştiinţele, inclusiv fizica, considerată adesea ştiinţă-prototip sau exemplară, sînt eclectice în măsura în care combină enunţuri elaborate în cadrul unor teorii diferite sau chiar opuse. Cînd este considerat ca o abordare sociologică specifică, adică proprie doar sociologiei, se pleacă de la ideea că aceasta este ştiinţă multiparadigmatică, adică are mai multe paradigme care se bucură de audienţă, chiar dacă în măsuri destul de diferite. În consecinţă, fiecare paradigmă presupune un punct de vedere legitim în cunoaşterea societăţii, chiar dacă sociologia nu a reuşit şi nici nu poate reuşi să realizeze cumulativitatea cunoaşterii sale după modelul ştiinţelor naturii. O formulă apropiată de această accepţiune a **e.s.** a susţinut, în sociologia românească, *Petre Andrei* (1891-1940). El a definit **e.s.** ca un principiu metodologic care cere utilizarea unui complex de metode pentru investigarea ştiinţifică a societăţii: inductive şi deductive, cauzal-explicative şi subiectiv-comprehensive, statistice şi psihologice, experimentale şi nonexperimentale etc. **E.** metodologic este necesar, după P. Andrei, deoarece societatea are atît un aspect material, cît şi unul spiritual, unul obiectiv şi altul subiectiv, fără ca vreunul dintre aceste aspecte să poată fi considerat determinant, mai important, principal etc. De asemenea, **e.** este legitim deoarece realitatea socială este un ansamblu de raporturi "animate" spiritual de individ şi concretizate sau socializate de instituţiile sociale. Nu trebuie însă să confundăm **e.s.** şi integralismul sociologic, în concepţia lui Petre Andrei, fiindcă acesta din urmă nu este doar un principiu metodologic al investigaţiei sociologice ştiinţifice, doar "o metodă caracteristică a sociologiei", ci o viziune anume despre sociologie ca ştiinţă. Elementele acestei viziuni sînt următoarele: sociologia este o ştiinţă integralistă deoarece societatea nu poate fi explicată ştiinţific folosindu-se de o şchemă explicativă reducţionistă; dimpotrivă, sociologia "studiază orice instituţie şi orice fenomen privindu-le prin prisma totului social, prin raportarea lui la viaţa socială în integralitatea sa"; această raportare nu poate fi realizată decît în măsura în care fiecărui element i se acordă o importanţă metodologică egală, ceea ce face ca **e.s.** să fie o consecinţă metodologică necesară a integralismului sociologic (*Sociologie generală*, 1936). *V. complementaritate, metodologia cercetării sociologice.* **I.U.**

ECOLOGIE (gr. *oikos*, "casă", "gospodărie") **1.** Ştiinţă biologică de sinteză întemeiată de E. Haeckel (*Generalle Morphologie der Organismen*, 1866) şi care studiază interacţiunile dintre organisme şi mediul ambiant. După Claude Fischler, **e.** a cunoscut în dezvoltarea sa două etape principale. În etapa iniţială, e. concepea mediul ca pe o singură variabilă unidimensională, ca pe ceva omogen, departe de viziunea sistematică care consideră biosfera ca pe un ansamblu de interdependenţe şi de complementarităţi. **E.** face un pas decisiv înainte atunci cînd descoperă, contrar viziunii iniţiale, că fiinţa vie nu se limitează să evolueze în mediul natural, trăgîndu-şi pur şi simplu alimentaţia din el, că mediul nu acţionează pur şi simplu asupra fiinţelor vii prin presiune selectivă, lăsînd să supravieţuiască şi să se reproducă pe cei mai apţi, că relaţia ecosistemică este o relaţie integrativă între două sisteme deschise, în care fiecare este parte a celuilalt, constituind împreună un întreg. Din perspectiva **e.** contemporane, lumea vie este organizată în

sisteme de comunități de specii, care funcționează ca un întreg în procesul de transformare a energiei și substanței din natură. Ea studiază atît efectele acțiunii organismelor asupra mediului, precum și efectele mediului, supus transformării, asupra acestora. **E.** operează cu concepte ca: *biocenoză* — comunități de plante și animale aflate într-un anumit habitat; *ecosistem* — ansamblu de interrelații dintre toate componentele de natură geografică și cele de natură biologică; *biosferă* — învelișul organic al planetei etc. Dezvoltarea și actualitatea e. sînt legate atît de progresul cunoașterii biologice, cît, mai ales, de posibilitățile pe care le oferă în acțiunea de prevenire și reducere a deteriorării mediului ambiant, în evitarea pericolelor ce amenință însăși existența speciei umane. **2. E.** umană studiază, în sens larg, interacțiunile dintre specia umană și mediul ambiant (el însuși transformat, modificat de activitățile umane). Ea acordă o importanță deosebită studierii efectelor cu caracter distructiv ale activităților social-umane asupra mediului înconjurător și a căilor de "ameliorare" sau înlăturare a lor. Pentru realizarea acestor obiective **e.** utilizează cunoștințele oferite de biologie, chimie, fizică, medicină, meteorologie, antropologie, inginerie, psihologie, sociologie etc. În vederea soluționării problemelor generate de "criza ecologică", **e.** utilizează cercetarea interdisciplinară. După cum relevă un mare număr de autori, "problemele" ecologice cuprind cel puțin patru aspecte și anume: *a.* aspectul *tehnologic*, legat de pericolul epuizării unor resurse naturale (necesitatea realizării unor tehnologii nepoluante, cu un consum redus de materii prime: găsirea unor înlocuitori pentru sursele energetice și materiile prime în curs de epuizare etc.); *b. preîntîmpinarea dezechilibrelor naturale, realizarea unui "echilibru biofizic"* (înlăturarea poluării, preîntîmpinarea dispariției unor specii animale și vegetale, evitarea "accidentelor" nucleare, modul de depozitare și neutralizare a reziduurilor radioactive, stoparea întinderii deșerturilor etc.); *c. elaborarea unei politici ecologice* și a unui cadru *juridic* și *instituțional* în vederea realizării acestui obiectiv (rezolvarea și preîntîmpinarea "crizelor" **e.**; *d.* formarea unei *conștiințe* **e.**, prin activități educative, culturale, în care un rol important revine învățămîntului și massmediei. Din această perspectivă, toate acțiunile sociale, tehnologice, politice, culturale etc. trebuie să încorporeze o nouă dimensiune, cea a e. Toate aceste acțiuni trebuie să urmărească, pe lîngă realizarea eficientă a scopurilor lor specifice, și preîntîmpinarea dezechilibrelor excesive, periculoase, ale mediului înconjurător. Din unghiul de vedere al e., stabilirea eficienței acțiunilor umane îndreptate spre transformarea mediului ambiant implică asigurarea regenerării ciclurilor fundamentale ale naturii. Mediul natural devine, astfel, nu numai cadrul care furnizează mijloacele și "materiile" satisfacerii trebuințelor speciale, ci și un scop, în sensul conservării sale, al asigurării regenerării ciclurilor sale fundamentale. În organizarea, din această perspectivă, a activităților sociale, e. beneficiază de ideile și modul de abordare specific teoriei generale a sistemelor. Abordarea sistematică a impus ca unul din conceptele centrale ale **e.** pe cel de *ecosistem* (sistem ecologic). Două tipuri fundamentale de sisteme, aflate în interacțiune, sînt considerate: cele naturale (fizice și biologice) și cele sociale. Sistemele sociale trebuie să funcționeze în concordanță cu legile de structură și evoluție ale mediului ambiant, privit ca totalitate. Caracteristic ecosistemelor este faptul că ele acționează spontan, mai mult sau mai puțin automat, tinzînd, în permanență, spre reducerea dezechilibrelor interne, prin procese de autoreglare. Specific pentru sistemele sociale este faptul că ele sînt îndreptate spre realizarea unor scopuri și de

aceea componentele umane ale sistemului ecosocial pot influența în bine sau în rău funcțiile de menținere a formei de adaptare și de integrare a sistemului compus. Important este ca activitățile umane să nu provoace dezechilibre, care să treacă dincolo de anumite limite, care să facă imposibilă reproducerea, regenerarea ciclurilor fundamentale naturale. Urmărirea doar a obținerii unor efecte utile, nemijlocite prin activitățile umane și neluarea în seamă a efectelor îndepărtate care, cumulate, pot avea un caracter destructiv, trebuie considerate în cercetarea din e. În modul de gîndire "mecanicist", relația om-natură este gîndită prin prisma unor modele cauzale liniare, în care natura este considerată ca un obiect pasiv și exploatabil fără limite. Se pierde din vedere și "retroacțiunea naturii". În acest sens, K. W. Deutsch (1974) preciza că metoda cea mai bună de studiere a unui ansamblu de efecte directe și indirecte ale acțiunilor și deciziilor umane, care vizează mediul natural, este aceea legată de teoria *sistemelor interdependente*. O astfel de interpretare respinge orice abordare mecanică, simplist-deterministă, acordînd atenție *transformărilor structurale ale sistemului* (ecosistemului). Această metodă evidențiază aspectele contradictorii și antagoniste ale multor procese dinamice, natura lor dialectică. De aceea, studiul trebuie conceput în termeni de probabilitate sau de influență reciprocă între elementele determinate dintr-un sistem sau a secvențelor de evenimente cu alte secvențe de evenimente și care se comportă aleatoriu. Este vorba de o clasă caracteristică de combinații, care poate fi descrisă matematic în termeni proprii proceselor stohastice și modelelor de mers aleatoriu. **E.** ocupă un loc central în cadrul preocupărilor și activităților societăților contemporane, ideile sale constituind componente importante ale programelor partidelor, în special a celor ecologice. ◆ **E.** *urbană* studiază modul de *adaptare* a colectivităților umane la mediul ambiant. Astfel, în cadrul sociologiei urbane perspectiva **e.** se referă, în sens general, la procesele și formele de adaptare a populației din comunitățile urbane la mediul în care trăiesc. Încercînd o sinteză a diferitelor abordări moderne în **e.** urbană, se poate caracteriza comunitatea urbană ca un ecosistem care cuprinde interrelațiile dintre patru variabile principale: populația, mediul, tehnologia și organizarea socială, toate patru formînd așa numitul "complex ecologic". După R. E. Park, e. *urbană* urmărește să "izoleze factorii geografici și demografici și să descrie, pe această bază, constelațiile tipice de persoane și instituții înserate în spațiul urban" (*The City*, 1925). În perioada 1920-1930, sociologii de la Universitatea din Chicago (R. E. Park, W. E. Burgess, R. Mckenzie, L. Wirth ș.a.) au privit comunitățile umane ca reprezentînd cazuri speciale de adaptare la mediul aflat într-o continuă schimbare. În mod special, ei au căutat să construlască un model, care să surprindă structura ecologică a orașului mare precum și procesele e. care conduc la aceste structurări. *Modelul cercurilor concentrice* a fost elaborat de W. E. Burgess, ținînd seama de condițiile orașului Chicago. Autorul consideră că se pot stabili o serie de zone concentrice, fiecare zonă caracterizîndu-se printr-un mod particular de utilizare a terenului, prin anumiți oameni și stiluri de viață distincte. După 1930, alți sociologi au examinat procesele creșterii urbane și au propus modele noi sau modificate. Astfel, Homer Hoyt (1939) a elaborat modelul sectorial, după care orașul mare este constituit din sectoare, nu din cercuri concentrice, iar Harris și Ullman (1945) au construit *modelul nucleelor multiple*, după care un oraș mare nu are un singur centru, ci mai multe, fiecare avînd trăsături specifice. Dinamica structurilor din spațiul urban este determinată de o serie de procese e. cum ar fi: *invazia*,

cînd o nouă populație sau activități specifice încalcă arla ocupată de o altă populație; *simbioza*, cînd populații nelegate prin relații de rudenie sau etnice supraviețuiesc în aceeași zonă; *segregația* — separarea unor populații în teritoriu, fiecare din ele avînd trăsături și activități distincte. Spre exemplu, o serie de grupuri culturale sau naționalități preferă să trăiască separat (închise) unele de altele; *succesiunea*, cînd o populație sau un tip de activități înlocuiesc o altă populație sau tip de activități dintr-o anumită zonă. În ultimii ani, e. urbană s-a dezvoltat sub forma e. sociologice umane. În majoritatea studiilor sociologice de **e.** umană, relațiile dintre populație și mediu sînt mediate de organizarea socială. *V. sociologie urbană, dezvoltare urbană, urbanism, oraș.* **I.F.**

ECONOMETRIE aplicarea de tehnici matematice și statistice la probleme economice, respectiv, corpus-ul de cunoștințe astfel rezultate. Prin ea se verifică ipoteze și se dezvoltă teorii economice, iar pe baza achizițiilor cognitive furnizate se poate proceda la întocmirea de planuri și implementarea de politici economice. Operează cu noțiunile de variabilă, parametru, corelație, regresie, autocorelație, multicolinearitate, modelare, model, inferență statistică. Studiile econometrice demarează prin formularea unui model matematic. Apoi, folosind cele mai bune date disponibile, estimează prin metode statistice parametrii modelului. În fine, apelează la metode de inferență statistică spre a hotărî dacă ipotezele ce au stat la baza modelului vor fi reținute sau respinse. Paralel cu aplicarea empirică a metodelor econometrice pentru testări și predicții în sfera economiei reale (**e.** *aplicată*), s-a constituit și dezvoltat o teorie statistică și matematică preocupată în principal de dificultățile specifice (de felul multicolinearității) întîmpinate în utilizarea metodelor statistice în sfera teoriei și informației economice (*teorie* **e.**). În acest sens, domeniului e. i se suprapun întrucîtva sintagmele analiză economică și statistică economică. *V. curba veniturilor, elasticitate, statistică și sociologie.* **E.P.**

ECONOMISM 1. Tip de discurs (descriere, explicație) folosit în diferite domenii ale științelor sociale și în critica literară care privește din perspectivă economică fenomenele și relațiile analizate, considerînd că determinațiile principale ale acestora se găsesc în sfera economică. O analiză de tipul e. a evoluției genului epic într-o cultură se referă la producerea, difuzarea și consumul de romane ca la un ciclu economic de piață, bazat exclusiv pe relația de cerere-ofertă. O analiză de tipul e. a migrației rural-urbane presupune că în mediul rural acționează un model colectiv de calcul economic al costurilor și beneficiilor migrației, model care influențează motivele și modul de schimbare a mediului social de reședință. **2.** Tip de reducție a unei teorii asupra fenomenelor sociale, culturale, psihologice etc. la elementele care pot fi validate cu concepte și proceduri folosite în economia politică. Un exemplu este reducerea comportamentului economic al familiei rurale la elemente ce pot fi măsurate econometric. **3.** Doctrină și curent de idei în politologie, sociologie, antropologie care folosește reducția e. Uneori denumită și **e.** vulgar. *V. cultură, determinism social.* **A.T.**

ECONOMIA BUNĂSTĂRII (WELFARE ECONOMICS), analiză normativă a sistemelor economice, prin prisma a ceea ce este "greșit" sau "corectă" (bun) în funcționarea economiei. Contrar aparențelor, **e.b.** nu are nimic în comun cu *sistemul bunăstării* ("welfare system"), care furnizează venit oamenilor săraci. Direcțiile de preocupare ale acestei subdiviziuni a teoriei economice sînt: *a.* definirea eficienței economice; *b.* evalua-

rea eficienței economice a diferitelor sisteme de alocare a resurselor; *c.* analiza condițiilor în care se poate afirma că politicile economice au ameliorat bunăstarea socială ("social welfare"). Primele două categorii de probleme sînt abordate prin definirea condițiilor necesare spre a obține o eficiență economică maximă și, apoi, examinarea gradului în care sistemele în funcțiune, precum cel de prețuri, îndeplinesc aceste condiții. Ultimul grup de probleme impune definirea unor criterii de testare aplicabile unor schimbări propuse spre a hotărî dacă acestea (schimbările) comportă sau nu ameliorări ale bunăstării (analiza cost-beneficiu, principiul compensației, îmbunătățirea de tip Pareto). În concluzie, **e.b.** caută cel mai bun mod de organizare a activității economice, cea mai bună distribuție a veniturilor și cel mai bun sistem de impozitare, pentru ca, pe cale de consecință, bunăstarea să devină (ori să rămînă) o stare de fapt în societate. *V. analiză cost/beneficiu, asistență socială, curba veniturilor, inegalitate.* **E.P.**

ECONOMIE DE PIAȚĂ redare prescurtată a sintagmei *"economie de piață liberă".* Conceptul de piață este fundamental pentru toate economiile epocii contemporane, ca și pentru cele din întreaga perioadă istorică de cînd a avut loc *denaturalizarea consumului*, procedîndu-se la o producție destinată schimbului de mărfuri și nu (numai) consumului direct și imediat; desigur, pe alocuri, "tronsoane" de consum natural s-au mai menținut și persistă; în agricultură, o parte dintre produse este consumată în mod firesc de însuși producătorul lor (*autoconsum*), fără a trece prin filiera schimbului. În schimb, nu toate economiile pot fi caracterizate a fi de piață *liberă*, ceea ce trimite la un anume mecanism de alocare a resurselor, opus în general sistemului de *economie planificată și centralizată.* ◆ *Piața liberă* este o piață în care forțele cererii și ofertei sînt lăsate să opereze nestingherite de vreo intervenție guvernamentală; de reținut că pentru sfera economică atributul "liberă" nu implică o conotație de "virtuoasă" sau "superioară" și nici capacitatea de a surmonta toate obstacolele din economia reală. ◆ La modul practic, alocarea resurselor pe o piață liberă are loc prin mișcarea liberă a prețurilor în funcție de cerere și ofertă, mecanism desemnat prin sintagma *sistem de prețuri* (cu completarea, din nou subînțeleasă, "libere"): în cazul cînd cumpărătorii vor să cumpere mai mult decît doresc vînzătorii să vîndă, prețurile vor crește; odată cu creșterea prețurilor, cumpărătorii vor fi obligați să micșoreze cantitățile pe care vor să le cumpere, iar vînzătorii vor dori să mărească totalul cantităților scoase la vînzare, pînă cînd, la atingerea unui anumit preț, cantitățile solicitate și cele oferite vor fi egale, iar deciziile separate ale celor două părți vor coincide. În mod asemănător, dacă vînzătorii vor la un moment dat să vîndă mai mult decît sînt pregătiți cumpărătorii să cumpere, prețurile vor scădea, determinîndu-i pe vînzători să micșoreze cantitățile oferite și pe cumpărători să dorească a cumpăra mai mult, pînă ce cantitățile din nou se egalizează sau deciziile părților ajung să coincidă. Dacă toate bunurile, serviciile și factorii de producție dintr-o economie se vînd pe o asemenea piață, înseamnă că mișcarea prețurilor poate fi considerată drept reglator general al deciziilor din partea oricăror cumpărători sau vînzători; din afară, "alinierea" pare una spontană, operată de o "mînă nevăzută". Și este evident că deciziile luate de o parte și de alta echivalează cu redimensionări și reorientări de resurse bănești și materiale, adică cu "realocări" ce vor determina, la scară macro, o nouă structură de activitate (sau pe ramuri și subramuri). ◆ Libertatea de mișcare, în sensul celor de mai sus, este deci esențială pentru a caracteriza

o piață drept liberă. Ansamblul criteriilor de caracterizare a pieței și care determină relațiile de competiție dintre ofertanți este desemnat prin expresia *structura pieței*. Cf. G. Bannock et al., *Penguin Dictionary of Economics*, 1972, cele mai importante aspecte de analiză ar fi: *a.* distribuția firmelor după mărimea lor; *b.* distribuția cumpărătorilor după anvergura lor; *c.* existența eventualelor bariere în calea pătrunderii de noi cumpărători și vînzători; *d.* gradul de diferențiere a produselor; *e.* gradul de integrare pe verticală. Ar mai putea prezenta importanță: intensitatea consumului de capital în producție; stabilitatea cererii pentru un produs pe piață și distribuția în teriloriu a cumpărătorilor și vînzătorilor. ◆ Prin prisma conceptului de piață liberă, situația ideală ce ar putea-o releva o analiză de structură a pieții — după criteriile anterior enumerate — este cea de *competiție perfectă*. Caracteristici: *a.* există un mare număr de cumpărători: *b.* există un mare număr de vînzători; *c.* cantitatea de bunuri cumpărate de orice client și vîndută de orice ofertant e atît de mică în raport cu oferta totală încît schimburile operate la aceste cantități nu afectează practic prețul pieței; *d.* unitățile de produs vîndute de diferiții vînzători sînt identice, adică produsul în speță este omogen; *e.* există o informare perfectă, în sensul că toți cumpărătorii și toți vînzătorii sînt complet informați despre prețurile cerute și oferite în fiecare parte a pieței; *f.* există o perfectă libertate de intrare pe piață, adică noii cumpărători sînt în măsură să pătrundă și să-și vîndă marfa în aceleași condiții ca și cei deja existenți; *g.* absența oricăror fricțiuni economice, legate inclusiv de costurile de transport dintr-o zonă într-alta a pieței. Consecințele unei asemenea stări de lucruri ar fi: capacitate de atenuare rapidă prin preț a discrepanțelor dintre cerere și ofertă; atingerea unui punct de echilibru la un singur preț; pe termen lung, profiturile întreprinzătorilor vor fi doar cele aferente unei competiții normale. Orice îndepărtare de la caracteristicile de mai sus introduce parametri de *competiție imperfectă*. (Exemple: un singur ofertant pe piață = monopol; un număr restrîns de ofertanți = oligopol; situația cu un singur solicitant = monopsonism; existența unor bariere de pătrundere pe piață; eterogenitate sortimentală la un tip de produs etc. În anii din urmă aplicabilitatea unui model al competiției perfecte este pusă tot mai mult la îndoială, recunoscîndu-i-se în schimb valențele teoretice. Opusul său, modelul dirijismului total, al planificării centralizate este la rîndul lui contestat pentru disfuncționalitățile ce-i sînt specifice. În fața complexității economiei reale, caracterizarea ei drept **e.p.** (liberă) apare așadar mai de grabă ca o problemă de gradualitate decît ca una de polaritate. *V. competiție, cooperare, externalități*. **E.P.**

ECONOMIE SUBTERANĂ Dacă sintagme precum *piața neagră* sau *piața cenușie* ("black market", "grey market") se leagă exclusiv de sfera schimbului de bunuri și servicii (de utilități, cu un termen generic), indicînd aici fie practicile ilegale și ascunse, fie — respectiv — tranzacțiile neoficiale și nesupuse controlului autorităților, *e.s.* ambiționează să depășească sfera strictă a operațiilor de piață și să desemneze orice activitate economică (deci aducătoare de venituri) ascunsă și necuprinsă în raportări și evidențe oficiale. Include, pe de o parte, activități altfel permise de lege, dar necomunicate oficialităților cu atribuții în impozitare (schimb de bunuri sau servicii reciproce între prieteni), iar pe de altă parte, activități ilegale (precum furt, trafic de stupefiante, de arme, prostituție și jocuri de noroc, în măsura în care acestea din urmă nu sînt reglementate prin acte normative). Motivul necuprinderii în evidențe nu ține numai de caracterul lor ascuns, subteran (în sens, bineînțeles, figurat); chiar dacă ele sînt

cunoscute şi, eventual, pot fi cuantificate, considerente de moralitate socială împiedică sistemul naţional de conturi să alăture, unor valori ce presupun efecte benefice asupra omului şi a societăţii (recunoscute deci ca "bunuri" în sens larg, ca lucruri bune), pe cele pe care prin consens societatea le respinge, ca rele, pentru efectele lor considerate în general malefice. Natura acestor efecte explică de fapt şi motivul pentru care legea le interzice. Drept urmare, alături de accepţiunile *a.* activitate economică ce contravine legislaţiei în vigoare, cu tentă infracţională mai mult sau mai puţin pronunţată; *b.* parte neevidenţiată prin statistici oficiale şi necontrolată de către societate (a producţiei, consumului, schimbului şi repartiţiei de resurse materiale, mijloace băneşti şi diferite bunuri), s-a impus — printr-un fel de consens social — şi accepţiunea: *c.* forme de activitate destinate să genereze şi să satisfacă nevoi distructive, ce cultivă în om o serie de apucături şi trăsături rele. Avînd în vedere că practicile şi tranzacţiile din această sferă comportă, în general, bani lichizi (spre deosebire de economia — să-i spunem — "transparentă" în care operează plăţi şi încasări pe bază de documente, virament, cec), sporul de lichidităţi în circulaţie e considerat a fi simptom (şi, concomitent, premisă) de "boom" al **e.s.** Supravieţuirea unor categorii de oameni lipsiţi, la prima vedere, de mijloace elementare de trai poate fi un alt indiciu în acest sens. Alte indicii sînt depistabile pe un tronson sau altul ale consumului: vînzarea într-o perioadă dată a unor cantităţi de zahăr inexplicabil de mari în raport cu nevoile consumului alimentar curent poate semnala practica "subterană" a folosirii lui pentru producerea de alcool cu mijloace artizanale ş.a.m.d. Puse cap la cap, reperele de acest fel pot constitui o bază pentru a estima ponderea **e.s.** în totalul activităţii economice (în jur de 10% în Occident sau mai mult, pînă spre 30% în Italia, de pildă, sau spre 50% în ţări est-europene în tranziţie spre economia de piaţă). Se înţelege că orice asemenea estimare este atacabilă, măcar pentru faptul că limitele legalităţii se dovedesc adesea extrem de labile, iar întreprinzătorii "din umbră", "la negru" sau "pe blat" (cum li se mai spune agenţilor **e.s.**) excelează în depistarea şi utilizarea în folosul lor a zonelor de indeterminare din textele de lege: cu cît cadrul juridic e mai lax, cu cît controlul aplicării legilor e mai relativ, cu atît cîmpul lor de acţiune este mai larg. Practica economiilor est-europene de la începutul anilor '90 reflectă existenţa cvasigenerală a unui asemenea laxism normativ, la care se adaugă — condiţie favorizantă suplimentară — îngreunarea accesului la locuri de muncă legal reglementate: şomerii sînt împinşi masiv spre economia subterană. Deşi şomajul în ţările ex-socialiste este un fenomen nou, practicile subterane sînt vechi: nota lor de specific în aceste zone este de a fi fost localizate nu doar în sectorul particular (atît cît a fost el tolerat de ideologia oficială), ci şi — ba chiar, în primul rînd — în economia de stat, cu care s-a aflat într-o paradoxală şi indispensabilă împletire; faptul era menit a aduce foloase unor lideri (aspect de corupţie) dar şi (prin tertipuri neortodoxe mai jos şi raportări false = *economie fictivă*) a salva aparenţele unui sistem supercentralizat şi incapabil de a funcţiona eficient. În virtutea ideologiei socialiste de tip sovietic (nelimitată însă la fosta U.R.S.S.), erau privite ca manifestări nespecifice sistemului, dăunătoare — şi, de aceea, constrînse ori cel mult tolerate. Orice activitate pe cont propriu, sectorul privat în ansamblul său, orice manifestare amintind de *economia de piaţă*, ba chiar economia de piaţă în ansamblul ei erau interzise. Iată explicaţia pentru care, în acea arie geografică şi politică, reprezentările despre **e.s.** o asociau practic cu sectorul privat şi economia de piaţă. În ţări ca Polonia, Ungaria sau fosta Iugoslavie, unde primul serviciu la stat a

coexistat mai dinvreme cu al doilea loc de muncă, fie la stat, fie la particulari, această sferă compozită a celui de-al doilea loc de muncă, denumită (de János Kornai) *economie secundară* a fost, ea, asociată imaginii de **e.s.** sau numai partea neorganizată și nereglementată legal a sectorului privat denumită *sector particular informal.* Adăugînd la acestea amintita piață neagră sau cenușie, avem tot atîtea sfere pe care conceptul de **e.s.** le intersectează ori și le înglobează, fără a ieși prin asta, el însuși, dintr-o zonă de penumbră științifică. Manifestarea cea mai gravă — și categoric condamnabilă — a **e.s.**, indiferent de sistemul politic în care se produce, este însușirea privată a rezultatelor unei activități și proprietăți colective (la limită — de stat); aceasta este, de altfel, și cea mai lesnicioasă și avantajoasă pentru agentul în cauză. Altfel, nimic nu-l anulează calitatea că, deși "subterană" (inavuabilă, intolerabilă), ea este totuși o "economie", formă de a dobîndi mijloace de trai. Și, spre a-i justifica o asemenea pretenționasă titulatură, merită menționată existența în slujba **e.s.**, a unor structuri proprii, a unei ideologii specifice și a unor principii (nescrise) de etică și drept, a unui sistem propriu de securitate, ba chiar — la nevoie — a unui lobby parlamentar. Toate la un loc sînt menite a-i întreține deja incontestabilul potențial de atracție și vitalitate. *V. anomie, corupție, deviantă, economie de piață, protecție socială.* **E.P.**

ECUMENISM mișcare de unificare religioasă, de refacere a unității credinței în același Dumnezeu. Consiliul Ecumenic al Bisericilor, constituit în anul 1948, consideră **e.** ca o asociere fraternă a bisericilor care cred în Isus Cristos ca Dumnezeu și Salvator, conform Evangheliilor, și care se străduiesc să răspundă împreună vocației lor comune de glorificare a Dumnezeului unic, Tată, Fiul și Sfîntul Duh. **E.** respectă libertatea de gîndire și acțiune; toate ideologiile sînt admise cu excepția relativismului doctrinal și a sincretismului religios. Mișcarea ecumenică se preocupă de constituirea unor consilii ale bisericilor la nivel local, regional, național și mondial. ◆ Apariția și dezvoltarea e. este explicată prin mai mulți factori. În primul rînd, diminuarea diferențierilor etnice și sociale a condus la formarea unei societăți mai omogene, în care deosebirile religioase și-au pierdut din importanță. În al doilea rînd, s-au extins preocupările diferitelor comunități religioase pentru acțiuni comune realizate la nivel mondial, ceea ce le-a determinat să insiste mai mult pe aspectele care le unesc decît pe ceea ce le separă. **E.** este acceptat de religiile liberale și respins de religiile fundamentaliste. Efectele sale sînt maxime la nivelul grupărilor protestante, mai reduse la nivelul unității protestanților și catolicilor, relativ modeste la nivelul unității catolicilor, protestanților și ortodocșilor și nesemnificative la nivelul unității creștinilor și necreștinilor. ◆ **E.** a fost lansat în Europa de Vest și S.U.A., și s-a extins rapid în Africa, America de Sud și Asia. La fel ca în cazul O.N.U., țările fondatoare au devenit minoritare în cadrul Consiliului Mondial al Bisericilor. Extinderea geografică a e. la țările Lumii a Treia a condus la multiplicarea criticilor împotriva țărilor dezvoltate și bisericilor din aceste țări, fapt ce este apreciat drept contrar vocației ecumeniste. Realizarea obiectivelor de unificare religioasă mondială poate produce astfel efecte perverse. În prezent, obiectivele principale ale e. sînt realizarea unității dintre creștini și evrei, dintre creștini și musulmani și chiar dintre creștini și atei. Manifestarea puternică a fundamentalismului islamic la sfîrșitul anilor 1980 și începutul anilor 1990 reprezintă un obstacol serios în realizarea obiectivelor e. *V. biserică, religie.* **I.Mih.**

EDUCAȚIE (Sociologia **e.**), ansamblu de acțiuni sociale de transmitere a culturii, de ge-

nerare, organizare și conducere a învățării individuale sau colective. În funcție de gradul de organizare, se distinge între *e.* formală, nonformală și informală. **E.** formală se realizează prin acțiuni de predare și instruire proiectate și realizate de personal specializat pentru conducerea învățării pe baza unor obiective prestabilite în instituții școlare ierarhic structurate, după criterii de vîrstă și performanțiale, în cadrul unui sistem de învățămînt (sau școlar). **E.** *informală* este procesul permanent de asimilare voluntară și involuntară de atitudini, valori, modele de comportare sau cunoștințe vehiculate în relațiile și interacțiunile sociale din mediul personal de viață, din familie, joc, muncă, bibliotecă, mass-media, stradă etc. Aria de extindere a **e.** informale în timp și spațiu depinde de receptivitatea individuală și presiunea socială, incluzînd socializarea, aculturația, propaganda și alte acțiuni sociale cu efecte educative care au și funcții de modelare a conștiinței. **E.** *nonformală* se realizează prin acțiunl educative, filiere de instruire și rețele de învățare organizate în afara sistemului de învățămînt ca răspuns la cerințele sociale și nevoile individuale de permanentizare a învățării. Deși i se pot identifica antecedenți istorici, **e.** nonformală s-a dezvoltat rapid începînd cu a doua jumătate a acestui secol și este acum în expansiune, incluzînd instituții educative destinate mai ales tinerilor și adulților (universități deschise sau populare, colegil comunitare, case de educație, cultură sau creație etc.). Acestea sînt uneori complementare cu Instituțiile școlare, pentru ca alteori să ofere soluții alternative de formare profesională sau general-culturală sub semnul exigențelor e. permanente. Sînt mai puțin structurate organizatoric decît instituțiile școlare, pe care uneori le iau ca model, mai flexibile în planificarea timpului, centrate pe realizarea unor scopuri imediate de informare sau chiar de dobîndire a unor calificări. Granițele dintre instituțiile și acțiunile sociale specilice celor trei tipuri de **e.** nu sînt stricte, existînd de fapt un continuum dinspre formal spre nonformal și informal. Împreună circumscriu sistemul educațional al unei societăți naționale, în cadrul căruia cel mai reprezentativ este sistemul de învățămînt. ◆ Abordarea sociologică a sistemului educațional a condus la consacrarea unei discipline specializate în forma *sociologiei* **e.** Deși există o tradiție inițiată de neokantieni (cum ar fi Paul Natorp) în forma pedagogiei sociale sau sociologice și mai ales de Émile Durkheim (care a scris o lucrare specială de sociologia **e.** și a desfășurat analize sociologice ale sistemului francez de învățămînt) sau de școala sociologică de la București condusă de Dimitrie Gusti, **s.e.** era, la jumătatea acestui secol, o ramură încă subdezvoltată a sociologiel, atrăgînd prea puțin interesul sociologilor. Începînd însă cu sfîrșitul deceniului al șaselea și mai ales în următoarele, analiza sociologică a **e.** se intensifică și se diversifică, dobîndește statut de legitimitate academică prin instituirea de cursuri și catedre universitare, apar culegeri colective de studii și manuale, astfel că în prezent se consideră a fi una din ramurile dezvoltate ale sociologiei. Domeniile de interes prioritar ale analizei sînt următoarele: raporturile dintre sistemul de învățămînt ca sistem al profesionalizării forței de muncă și procesele de mobilitate și stratificare socială; factorii care influențează cererea individuală de **e.** și capacitatea structurală și funcțională a sistemului de învățămînt de a o întîmpina; contribuția **e.** la dobîndirea personală a unui anumit status social-economic; rolul **e.** în distribuirea inegalităților sau în realizarea oportunităților sociale și profesionale; implicarea **e.** în procesele de reproducție socială și culturală; identificarea și caracterizarea raporturilor dintre structura socială, codurile transmisiei culturale și formale conștiinței individuale și sociale; modul de intervenție a factorilor sociali și a structurii

sociale în selecția și transmiterea cunoașterii educaționale (sau a conținutului învățămîntului); caracterizarea etnografică a actelor și semnificațiilor sociale vehiculate în interacțiunile sau relațiile școlare; modele și practici de școlarizare și aculturație; raporturi între învățămînt și alte componente ale sistemului social. Diversitatea domeniilor de interes nu se asociază însă cu un consens al analiștilor asupra unei abordări unitare. ◆ În consecință, se pot distinge în mod succesiv abordări teoretice particulare ce tind uneori spre convergență iar alteori spre contestări reciproce, exact ca și în sociologie, conducînd astfel la o permanentă formulare de probleme și mai puțin la oferirea de răspunsuri cu implicații practice notabile. Intervine aici și contextul social particular, cu dilemele și contradicțiile care îi sînt specifice, într-o epocă sau alta și într-un spațiu social-național sau altul. Dincolo de diversitate, pot fi distinse cîteva axe polarizate de structurare a abordării în funcție de centrarea acestora pe: generarea și reproducerea ordinii sociale sau conflictul și contradicția dintre categorii (clase) sociale; înțelegerea practicilor vieții cotidiene și a principiilor care le reglementează sau definirea tehnicilor, metodelor și procedeelor de măsurare și prelucrare a datelor empirice de tip cantitativ; specificarea sistemelor, structurilor și a relațiilor structurale intra și intersistemice sau caracterizarea modului de construcție a realității social-educative prin relațiile și interacțiunile care vehiculează simbolurl și semnificații; orientare macrocosmică sau microcosmică. Abordările tind să se situeze pe o poziție sau alta a uneia sau mai multor axe, deși aspirația **s.e.** este de a ajunge la o tipologie a sistemelor educaționale în relație cu structura socială, ținînd cont de tendințele schimbării sociale și de dinamica dezvoltării e. (M. Archer, 1981). Finalitatea sa principală este de a identifica și caracteriza practici modelatoare pe baza explicării mecanismelor de structurare a conștiinței individuale și sociale. Unitatea de bază a analizei este relația dintre generații așa cum aceasta se exprimă prin instituții, conținuturi și interacțiuni de producție, transmitere și reproducție culturală. Acestea se realizează în contexte specifice, prin moduri vizibile sau invizibile, în condiții de distribuire a puterii și realizare a controlului social care sînt particulare unei societăți date și integrale. Să considerăm progresiv diverse orientări teoretice consacrate în sociologia e. după deceniul al șaselea. ◆ La cumpăna dintre anii cincizeci și șaizeci a fost dominantă paradigma funcționalismului structuralist inițiată de T. Parsons, care a publicat și un studiu de adaptare a teoriei sale generale la domeniul **e.**, în special al clasei școlare. Scopul analizei, spune T. Parsons, implică o dublă problemă: "prima se referă la modul cum funcționează clasa pentru a face pe elevi să interiorizeze atît angajările cît și capacitățile necesare realizării cu succes a viitoarelor roluri de adult, iar a doua la modul în care ea funcționează pentru a aloca aceste resurse umane în structura de roluri a societății de adulți". Școala apare atît ca agenție socializatoare, cît și de alocare a forței de muncă pe poziții ocupaționale ce solicită anumite calificări. Pornind de aici, s-au realizat multiple cercetări ale socializării și ale mecanismelor prin care școala satisface cerințele social-economice de forță de muncă. Totuși, în timp ce socializarea a devenit obiect de studiu și al psihologiei sociale a e, **s.e.** a consacrat așa-numitul funcționalism tehnologic, specializat în analiza modului în care școlile califică forța de muncă solicitată de creșterea economică în condiții de promovare a progresului tehnic (cf. A. H. Halsey, J. Floud, C.A. Anderson, eds., *Education, economy and society. A reader în the sociology of education*, 1961). Se intensifică preocuparea de definire a structurii organizaționale a școlii prin analogie cu alte

organizații sociale și se aplică principii analitice din teoria generală a sistemelor inițiată de L. von Bertalanffy. Școala apare ca o organizație integrată în sistemul de învățămînt care este, de fapt, un subsistem al sistemului social global, aflîndu-se în relație cu alte subsisteme și în special cu economia. Problema principală rezidă în identificarea relațiilor de tipul intrări-ieșiri intermediate de școală, privită ca instituție a prelucrării umane. Numai că tocmai procesul de prelucrare era ignorat în numele caracterizării relațiilor care-i sînt exterioare, întrucît acestea sînt ilustrative pentru modul în care școala își îndeplinește funcția de alocare a persoanelor calificate pe diferite poziții din diviziunea economică a muncii. Deși funcționalismul a contribuit la caracterizarea relațiilor dintre învățămînt și societate, s-a dovedit a fi limitat prin accentul pus pe consecințe și nu pe cauze, pe descriere și nu pe explicație, ignorînd în mare parte relațiile sociale din interiorul școlii, sursele de conflict și nu numai de construcție a consensului social. Intrarea în umbră a abordărilor funcționaliste coincide, la sfîrșitul deceniului al șaptelea, cu o proliferare deosebită a direcțiilor de cercetare din **s.e**. Ca urmare a dezvoltării metodologiilor de cercetare empirică, în special a tehnicilor de culegere, prelucrare și interpretare a datelor cantitative, se afirmă în această perioadă și mai tîrziu așa-numita orientare a "aritmeticii politico-sociale". Scopul său este dublu: pe de o parte, descrierea și documentarea unei stări a sistemului de învățămînt în condițiile specifice unei societăți date, pe de altă parte, formularea unor direcții de schimbare sau reformare socială și școlară. O atenție deosebită este acordată distribuției oportunităților școlare și sociale (L. Coleman, R. Boudon, A. H. Halsey), surselor și formelor de manifestare a inegalităților (C. Jencks), intervenției școlii în mobilitatea socială și mai ales ocupațională (P. M. Blau, O. D. Duncan), factorilor care concură la dobîndirea și ocuparea unei poziții sociale. Cercetările se bazează pe o vastă documentare empirică și pe aplicarea unor tehnici sofisticate de analiză statistică a datelor, în special a regresiei multiple, a variației și covariației și a analizei "path" de identificare și caracterizare a cauzelor sociale. Concluzia generală a acestor analize este că, deși școlaritatea este un factor fundamental al mobilității sociale, întrucît facilitează și/ sau legitimează dobîndirea unei poziții sociale și ocupaționale, ea nu poate compensa sau anula distribuția inegală a șanselor și oportunităților școlare și sociale din societățile bazate pe principii ierarhice ale organizării sociale, și mai degrabă le reproduce. **E.** intervine ca un factor reproducător între statutul de origine și cel de destinație, iar structura socială existentă reglementează toate raporturile ce se stabilesc între **e.** și celelalte componente ale societății. Orientarea "aritmeticii politico-sociale" a condus la acumularea unei vaste cantități de date concrete, la perfecționarea metodologiei de cercetare și la elaborarea unor modele teoretice ale relațiilor dintre sistemul școlar și stratificarea, respectiv mobilitatea socială, cu accent pe modalitățile de distribuire a inegalităților școlare și sociale și pe formularea unor principii de reformare a **e.** și societății. În prelungirea acestei orientări s-au dezvoltat alte două direcții: una punînd accentul pe reformularea metodologiei de cercetare, iar cealaltă pe înțelegerea **e.** ca factor al reproducției sociale și culturale. Prima direcție a fost inițiată (M.F.D. Young, edit., *Knowledge and control. New directions for the sociology of education*, 1971) cu scopul de a consacra o "nouă" **s.e.**, în care accentul să se pună pe dezvăluirea aspectelor indivizibile ale organizării sociale și ale proceselor de transmitere ale conținuturilor **e.** precum și pe analiza modului de construcție a identităților personale ale elevilor în școală. În plan metodologic se

promovează tehnicile specifice abordărilor fenomenologice, etnografice, simbolic-interacționiste ale sociologiei interpretative. Situația socială este referința analitică principală, constînd în interacțiuni ale factorilor sociali care vehiculează simbolurl și semnificații. Elevii sînt priviți ca persoane care creează, preiau și evaluează semnificații în raporturile vieții școlare sau extrașcolare cotidiene, asimilează, transmit sau reproduc diverse procedee interpretative prin care își construiesc propriul sine și conferă sens lumii din afară. Problema acestor cercetări este de a reconstrui metodele folosite de subiecți pentru a defini situațiile sociale și de a formula generalizări despre structurile interpretative generate de acestea. A.V. Cicourel și alții (*Language use and school performance*, 1974) au studiat lecții, testări și alte situații școlare tocmai pentru a identifica procedeele cognitive de generare și asimilare ale interacțiunilor și ale semnificațiilor investite de actorii sociali în diverse situații. În ciuda unor critici metodologice îndreptățite ale cuantomanlei și ale analizelor statistice, contribuția acestei direcții la dezvoltarea **s.e.** a fost modestă, reducîndu-se la repetarea unor idei banale, evidente. Orientarea exclusivă spre analizele microsociale de tip situațional a eliminat relevarea aspectelor induse de organizarea macrostructurală a e. În contrast cu această direcție, teoriile reproducției s-au orientat către domeniul macrosocial al **e.** și au îmbinat fundamentarea teoretică și analiza empirică. Ele fie că sînt marxiste (L. Althusser), fie că preiau unele idei și principii din teoriile clasice ale lui Max Weber sau E. Durkheim (B. Bernstein, P. Bourdieu, S. Bowles și H. Gintis) pentru a elabora o teorie sociologică generală a e. Analizînd ideologia și aparatele ideologice de stat, L. Althusser (*Ideologie et appareils idéologiques d'État: sur la reproduction des conditions de la production*, 1970) consideră că în societatea capitalistă "reproducția forței de muncă cere nu numai o reproducție a calificării acesteia, dar, în același timp, o reproducție a supunerii sale față de regulile ordinii stabilite...". Sistemul de învățămînt este, în societățile moderne, aparatul ideologic de stat dominant întrucît "preia copiii din toate clasele sociale de la grădiniță, și încă de atunci, prin noile ca și prin vechile metode, le insufla, timp de ani, și tocmai în anii în care copilul este cel mai "vulnerabil",... un "mod de a face" travestit în ideologia dominantă... sau pur și simplu ideologia dominantă". În felul acesta sînt reproduse raporturile de producție ale formațiunii capitaliste, dar într-un mod disimulat de ideologia dominantă. O direcție productivă de cercetare este propusă de P. Bourdieu și J.C. Passeron (*La reproduction. Eléments pour une théorie du système d'enseignement*, 1970) și de către B.B. Bernstein (*Studii de sociologia educației*, 1978) spre dezvoltarea unei teorii a reproducției culturale și de către S. Bowles și H. Gintis pentru elaborarea unei teorii a reproducției sociale Pentru P. Bourdieu, acțiunea pedagogică "este în mod obiectiv o violență simbolică ca impunere printr-o putere arbitrară, a unui arbitrar cultural". Sistemul de învățămînt asigură condițiile instituționale ale exercitării muncii pedagogice de transmitere a capitalului cultural dominant și de reproducere a unui habitus omogen și stabil la un număr cît mai mare posibil de destinatari legitimi, ascunzînd dependența sa față de raporturile de putere și relațiile dintre clasele dominante și cele dominate. Productivitatea muncii pedagogice se măsoară prin gradul în care asigură formația acelui habitus care corespunde capitalului cultural dominant și care are menirea de a menține, produce și reproduce poziția dominantă a acesteia, respectiv a structurii de clasă și a raporlurilor de putere care îl fundamentează. Pentru P. Bourdieu, s.e. este știința care studiază raportul dintre repro-

ducția culturală și cea socială prin identificarea și analiza condițiilor în care sistemul de **e.** reproduce structura relațiilor de putere și a relațiilor simbolice dintre clasele sociale. La baza oricărei reproduceri se află producerea acelor agenți care au asimilat exhaustiv și durabil habitusul capitalului cultural dominant, devenind astfel capabil să genereze practici simbolice și sociale perfect adaptate la structurile existente. În teoria sa, B. Bernstein, spre deosebire de Bourdieu, se concentrează asupra principiilor și mecanismelor transmiterii de simboluri cu ajutorul limbajului pentru asigurarea condițiilor reproducerii culturale. Structura de clasă se asociază cu coduri diferențiate — elaborate sau restrînse — de comunicare, finalizîndu-se în structuri și modele mentale, în forme specifice ale conștiinței individuale, care stau la baza anumitor identități de clasă. Modurile de transmitere a valorilor culturale conduc la formarea unei tipologii a conștiințelor individuale încadrate în structura de clasă pe care o reproduc. S. Bowles și H. Gintis (*Schooling in capitalist America: educational reform and the contradiction of economic life*. 1976) fundamentează teoria reproducției sociale pe un principiu al corespondenței existente între relațiile sociale de producție și relațiile sociale ale **e.** Modul de producție capitalist produce nu numai mărfuri, ci și acei oameni calificați care îi perpetuează existența. Atitudinile, normele și modelele de comportare promovate de școală și asimilate de elevi nu numai că sînt similare cu cele ale viitorului loc de muncă, ci se structurează în moduri de prezentare a sinelui, în concepții despre sine și în identități sociale de clasă care creează condițiile unei adecvate și eficiente integrări în muncă. Teoriile reproducerii sociale și culturale au extins în mod considerabil cîmpul teoretic al s.e. Ele operează totuși cu un concept de subiect pasiv, receptor, ceea ce l-a îndreptățit pe H. A. Giroux (*Ideology, culture and the process of schooling*, 1981) să dezvolte o perspectivă teoretică în care corelează mecanismele reproducției sociale cu relațiile antagoniste, ideologice și culturale, existente în școală și care angajează elevii în producerea de practici și semnificații divergente care împiedică realizarea integrală și uniformă a reproducției (J. Karabel, A. H. Hasley, *Power and ideology in education*, 1977). Totodată s-a propus o întoarcere la paradigma teoretică a funcționalismului structural și o îmbinare a diferitelor orientări teoretice pentru a se ajunge la o analiză mai aprofundată a problemelor **e.**, eliberată de presupoziții ideologice (M. Archer, 1981). În **s.e.** s-au considerat raporturile dintre **e.**, economie, structură socială și cultură și au fost analizate relații sociale din cadrul **e.**, dar stăruie încă lipsa de legătură dintre modelele macrostructurale și cele microstructurale și tendința concurențială a diferitelor abordări propuse. *V. aculturație, habitus, inegalitate, mobilitate socială, socializare, stratificare socială.* **L.V.**

EFECTE DE AGREGARE efecte sociale ce apar ca **rezultat** al combinării unor mulțimi individuale și a căror producere nu este urmărită de către agenții respectivi. De exemplu, din cauza faptului că, în societățile moderne, diploma școlară constituie un instrument principal, prin intermediul căruia oamenii pot accede la statusuri sociale mai înalte, cererea de diplome devine tot mai intensă, sistemul școlar amplificîndu-se spectaculos. Unul dintre rezultatele acestui fenomen este devalorizarea diplomelor, devalorizare care se propagă de la nivelurile inferioare (gimnaziu, liceu) spre cele superioare. Așa se face că, pentru dobîndirea unui același statut social, cu timpul este necesară o diplomă mai înaltă, deci un cost, individual și colectiv, mai ridicat. **E.a.**, deși sînt, evident, un caz particular de *efecte secundare*, nu tre-

buie totuși confundate cu acestea. Efecte secundare, adică efecte neurmărite, pot rezulta din orice acțiune socială sau chiar din acțiuni asupra mediului natural; **e.a.** sau de compunere sînt efecte secundare produse atunci cînd, într-un cîmp social, prin întîlnirea acțiunilor unui număr de agenți individuali, apare o rezultantă ce nu se prefigurează direct din acțiunea fiecărui individ. După producerea lor, **e.a.** se pot dovedi pozitive pentru unii sau toți actorii ori negative. În acest din urmă caz, **e.a.** se mai numesc și *efecte perverse*, expresie pusă în circulație de sociologul francez R. Boudon. Efectul din exemplul mai sus menționat se poate încadra în categoria celor perverse; în schimb, din aceeași acțiune colectivă rezultă și efecte benefice pentru societate: o populație mai cultivată, o forță de muncă mai calificată etc. *V. acțiune colectivă, acțiune socială.* **T.R.**

EFECT HALO denumit astfel prin analogie cu discul luminos care apare în jurul Soarelui sau al Lunii datorită reflecției și refracției luminii în cristalele de gheață aflate în atmosferă la mari înălțimi, desemnează tendința de modificare a răspunsurilor la chestionar sau interviu fie prin organizarea logică a răspunsurilor determinată de succesiunea întrebărilor, fie prin iradiere afectivă. Pentru a elimina **e.h.** se poate apela la "fenomenul de orbire", introducîndu-se în discuție întrebări nesemnificative pentru ca persoana intervievată să nu-și dea seama care este tema propriu-zisă a anchetei sociologice (D. Katz, 1940). De asemenea, **e.h.** poate fi redus prin plasarea întrebărilor afectogene la sfîrșitul chestionarului și interviului, împiedicîndu-se astfel iradierea sentimentelor. În psihosociologie, **e.h.** exprimă tendința subiecților umani de a-și face o impresie globală despre personalitatea celorlalți chiar și pe baza unor informații lacunare. Solomon Asch (1946) a demonstrat experimental că îi percepem pe ceilalți ca "totalitate", nu prin juxtapunerea trăsăturilor de personalitate (modelul aditiv). Într-un anumit context, unele trăsături de personalitate sînt centrale, altele periferice. Trăsăturile centrale influențează puternic imaginea globală ce ne-o formăm despre ceilalți (modelul totalității). *V. chestionar, efectul de poziție, interviu, poziție socială.* **S.C.**

EFECTUL LISTEI modificarea răspunsurilor la chestionar sau interviu în funcție de lista variantelor de răspuns prezentată spre alegere persoanelor anchetate. **E.l.** a fost studiat de Georges Menahem (1992), care într-o anchetă privind tulburările de sănătate și dificultăți din copilărie, realizată în Franța, a găsit că rezultatele anchetelor sociologice prin chestionare cu liste de răspunsuri la alegere depind de exaustivitatea listei, de claritatea sau ambiguitatea variantelor de răspuns, de ordonarea răspunsurilor în cadrul listei. *V. chestionar, efectul halo, efectul de poziție, interviu.* **S.C.**

EFECT DE OPERATOR (DE INTERVIU), ansamblul erorilor generate de persoana care aplică interviuri sau chestionare în anchetele sociologice. În 1947, National Opinion Research Center (S.U.A.) a inițiat studiul sistematic al erorilor în cercetările bazate pe interviu ca modalitate de colectare a datelor. Rezultatele cercetărilor privind **e.o.** au fost prezentate de Herbert H. Hyman în lucrarea *Interviewing in Social Research* (ed. I, 1954). În funcție de tema anchetei sociologice, sexul operatorilor de interviu poate induce distorsiunea răspunsurilor, mai ales cînd sînt puse în discuție relațiile interetnice. D. Robinson și S. Rhode au găsit o diferență de 19% în repartizarea răspunsurilor cînd, în probleme naționale, operatorii făceau parte din populația majoritară sau minoritară. Daniel Katz a studiat influența statusului social în ca-

drul relației operator de interviu — persoană anchetată. În general, se poate spune că sexul, vîrsta, statusul social al operatorilor de interviu influențează răspunsurile celor anchetați, generînd **e.o.**. De asemenea, modul de a fi, de a se comporta al operatorului de interviu acționează asupra persoanei care răspunde. Donald A. Gordon (1967) remarca faptul că un sentiment de antagonism față de operatorul de interviu sporește numărul răspunsurilor "nu știu". Dimpotrivă, un sentiment de inferioritate, în orice privință, față de operatorul de interviu va diminua frecvența răspunsurilor "nu știu", intervievatul fiind tentat să facă presupuneri acolo unde informația îi este lacunară. *V. chestionar, interviu, operator de interviu, sondaj de opinie, status social.* **S.C.**

EFECT DE POZIȚIE modificarea răspunsurilor la chestionar și interviu în funcție de "locul" în care este plasată întrebarea (către începutul, sfîrșitul sau la jumătatea ghidului de interviu sau a formularului de anchetă). **E.p.** reprezintă, în design-ul de ansamblu al chestionarului sau interviului, ceea ce semnifică efectul halo în microplan. **E.p.** trebuie avut în vedere mai ales în cazul chestionarelor omnibus, cînd succesiunea temelor poate influența răspunsurile. De asemenea, date fiind oboseala și reducerea interesului persoanelor intervievate, plasarea unor întrebări în finalul chestionarului poate conduce la recoltarea unor informații cantitativ și calitativ diferite de cele obținute prin întrebările situate la începutul sau în zona mediană a acestuia. La interpretarea datelor trebuie luat în considerare și e.p. *V. anchetă sociologică, chestionar, efectul halo, interviu, sondaj de opinie.* **S.C.**

EFECT RINGELMANN specificat la începutul secolului de sociologul german Ringelmann: există o relație inversă între numărul indivizilor partlcipanți la o activitate și cantitatea (sau calitatea) efortului depus de fiecare în parte. De exemplu, dacă opt indivizi trag de o sfoară, ei nu vor trage de opt ori mai tare decît un singur individ, ci doar de aproximativ patru ori, deoarece efortul fiecăruia dintre ei este aproximaliv jumătate din cel pe care l-ar depune dacă ar trage singur. Cauzele **e.R.** pot fl atît pierderea coordonării actlvităților desfășurate în grup, cît și pierderea interesului de a participa la o sarcină comună. În această ultimă perspectivă, Bibb Latanè a reformulat **e.R.** ca *efect al pierderii de vreme.* Într-o activitate desfășurată în grup, efortul colectiv crește o dată cu creșterea numărului de membri, în timp ce efortul individual scade. Explicația este dată de faptul că în astfel de situații, indivizii consideră că își pierd vremea, efortul lor neputînd fi recunoscut și apreciat ca atare. Slaba eficiență a activităților desfășurate în comun, în condiții de nediferențiere a sarcinilor, poate fi interpretată ca o formă de manifestare **a e.R.**. Acesta poate fi însă atenuat sau anulat în cazul în care Indivizii sînt puternic motivați pentru respectiva activitate, sau în situația în care spiritul comunitar este mai puternic decît cel individual. Din acest motiv, **e.R.** nu este universal, ci depinde de tipul de organizare socială și de modelele culturale. *V. acțiune colectivă, eficiență, grup.* **A.B.**

EFICACITATE măsura în care o activitate satisface o necesitate, realizează un obiectiv, îndeplinește o funcție. **E.** învățămîntului reprezintă gradul în care el reușește să transmită cunoștințele necesare elevilor, să îi formeze; **e.** controlului social este măsura în care această activitate reușește să elimine comportamentele deviante. **E.** unei activități poate fi *pozitivă* (realizează într-o oarecare măsură funcția de referință), *nulă* (nu are nici o influență asupra realizării acesteia; o activitate de propagandă nu convinge pe nimeni,

de exemplu) sau *negativă* (are efecte contrare celor aşteptate, agravează probleme pe care ar trebui să o rezolve: o măsură menită să ridice motivaţia performanţei poate avea ca efect scăderea ei). *V. efecte de agregare, eficienţă.* **C.Z.**

EFICIENŢĂ măsură a rezultatelor unei activităţi raportate la eforturile făcute. *a.* În fizică, **e.** reprezintă randamentul utilizării energiei, outputul energetic în raport cu inputul; energia utilizată efectiv în raport cu cea consumată. *b.* O variantă a acestei definiţii o găsim în economie: **e.** *economică* reprezintă raportul dintre cîştigul economic şi cheltuieli; a fi eficient economic înseamnă a cîştiga mult, cu cheltuieli cît mai reduse. **E.** economică ia forma rentabilităţii. Un asemenea sens este mai dificil de utilizat în sociologie, deoarece cel mai adesea, spre deosebire de fizică şi economie, inputul şi outputul au unităţi de măsură diferite. *c.* În sociologie şi în limbajul comun, **e.** înseamnă maximizarea rezultatelor, cu minimizarea costurilor. În consecinţă, ea poate fi definită ca raport între *eficacitate* (gradul de realizare a obiectivului stabilit, a funcţiei) şi cost (cheltuieli de resurse şi efectele negative ale respectivei activităţi). $E = \frac{Eficacitate}{Costuri}$. În limbajul comun, a fi **e.** înseamnă a face un lucru cît mai bine, cu costuri cît mai reduse. Se pare că acest sens, care raportează beneficiile unei activităţi la "pierderile" totale (cheltuieli de resurse şi efecte negative), este cel de perspectivă în sociologie. Această definiţie stă la baza *metodelor de analiză cost/beneficiu şi cost/eficacitate.* Datorită angajării tot mai active a sociologiei în perfecţionarea activităţilor sociale, conceptele de **e.**, eficacitate, costuri tind să ocupe un loc tot mai important. Alegerea între alternative nu poate avea loc decît pe baza unor complexe analize de **e.** socială. Măsurările cantitative ale **e.**, eficacităţii şi costurilor variatelor activităţi sociale, sînt doar la începutul lor. Ele se vor dezvolta probabil rapid. Se face uneori distincţia între **e.** *socială* (**e.** stabilită în raport cu un sistem social oarecare) şi **e.** *umană* (**e.** stabilită în raport cu oamenii luaţi ca indivizi). În această din urmă ipoteză, **e.** se referă la modul în care o activitate sau alta afectează calitatea vieţii şi cu ce costuri. *V. calitatea vieţii, cost/beneficiu, eficacitate, cost social.* **C Z.**

EGALITATE stare socială caracterizată prin faptul că toţi membrii colectivităţii sînt trataţi la fel atît din punctul de vedere al obligaţiilor, cît şi al drepturilor şi, în mod special, prin accesul egal la resursele colective. **E.** reprezintă mai mult o valoare difuză, o aspiraţie constituită în contextul unei societăţi caracterizate mai degrabă prin inegalitate, ca reacţie adesea insuficient cristalizată şi utopică. Conţinutul ei variază substanţial de la un context social la altul. În calitate de aspiraţie, ea apare cel mai adesea nu sub forma unei teorii articulate a unei societăţi absolut egale, ci ca presiune spre "mai multă egalitate", spre eliminarea unor inegalităţi considerate a fi inacceptabile moral, politic şi ideologic. Se pot desprinde două sensuri majore ale **e.**, concepută ca stare a unei colectivităţi: *a.* **E.** într-un sens absolut: toţi membrii colectivităţii au datorii şi drepturi egale (echitate); au acces egal la resursele colectivităţii (distribuţie egală a bunurilor). *b.* **E.** într-un sens restrîns: echitate (**e.** din punctul de vedere al drepturilor şi datoriilor) şi distribuţia după merit, la care se adaugă **e.** şanselor. Din acest punct de vedere se pot desprinde mai multe componente ale **e.** în diferitele sfere ale vieţii sociale. *a.* **E.** în faţa legii (echitate): lipsa de discriminare de orice fel (după origine socială, poziţie socială, rasă, naţionalitate, credinţă religioasă, sex). *b.* **E.** din punctul de vedere al drepturilor, şi în mod special, a drepturilor fundamentale: muncă, şcolaritate, asistenţă medicală, locuinţă etc. *c.* **E.** din punctul de vedere al asigurării unor con-

diții de viață elementare, decente în raport cu nivelul de dezvoltare al respectivei societăți. *d.* **E.** politică: dreptul fiecărui membru al colectivității de a avea o influență egală cu a celorlalți asupra modului în care societatea este condusă ("un om, un vot"), dreptul de a alege și de a fi ales. ◆ Din punct de vedere economic (distribuția bunurilor, a resurselor existente), e. apare în societatea actuală sub o diversitate mai largă de accepții. Se pot desprinde următoarele variante distincte: *a.* **E.** absolută: toți oamenii primesc aceeași cantitate de bunuri. O asemenea aspirație poate fi găsită mai mult cu titlu de excepție. Ea implică o contradicție internă: oamenii sînt, datorită condițiilor lor de viață, a structurii lor biologice cît și a stilurilor de viață pe care le-au adoptat, inegali, prezintă o largă varietate de necesități. În aceste condiții, o distribuție egală ar însemna în fapt inegalitate. O asemenea e. absolută apare ca aspirație (și uneori ca orientare politică practică) în condiții oarecum excepționale (revoluții, războaie), caracterizate prin limitarea severă a resurselor, cînd necesitățile de supraviețuire sînt acoperite ele însele cu dificultate. Marxismul conține o teorie proprie a **e.** **E.** absolută în condiții de raritate a bunurilor ("comunismul în sărăcie") este respinsă. O asemenea egalitate pare a fi, pe de o parte, o sursă de inegalități și inechități, iar pe de altă parte, contraproductivă. O adevărată **e.**, considera Marx, este posibil doar în condiții de *abundență*: atunci cînd, datorită productivității muncii, este posibilă producerea bunurilor la nivelul necesităților, depășindu-se astfel faza de *raritate* (bunuri mai puține decît necesități). În condiții de abundență, fiecare va primi nu o cantitate egală de bunuri, ci toate bunurile care îi sînt necesare; fiecare își satisface integral necesitățile sale, oricare ar fi acestea. Într-o variantă mai slabă, idealul **e.** în ceea ce privește consumul apare și în societățile actuale, sub forma limitării diferențelor între venituri, a eliminării diferențelor excesive. Aceasta se face, pe de o parte, prin fixarea unui venit minim, care să asigure un nivel decent de trai, iar pe de altă parte, prin impozite progresive pe venituri care au ca scop să micșoreze diferențele dintre veniturile maxime și cele minime. Multe cercetări sociologice au ca obiect investigarea diferențelor efective de venituri în cadrul unei colectivități, sau a concepțiilor colectivităților, grupurilor sociale asupra gradului de **e.**/inegalitate acceptabil, echitabil, moral, cît și a factorilor care fac ca în anumite condiții colectivitatea să fie orientată spre reducerea diferențelor de venituri sau dimpotrivă, spre mărirea lor. Aspirația de **e.** reprezintă în acest caz nu opțiunea pentru o stare de **e.** absolută, ci mai degrabă promovarea necesității reducerii diferențelor considerate a fi excesive, într-o societate care prezintă inegalități accentuate. Un alt tip de cercetări sociologice se referă la efectele multiple ale **e.**/inegalității asupra motivației performanțelor, a coeziunii sociale, a calității vieții, cît și o serie de efecte comportamentale ca alienare, criminalitate, sinucideri. *b.* O altă variantă a **e.** economice, mai slabă, constă în aplicarea aici a principiilor echității: distribuția resurselor *după merit*. Inegalitatea este în aceste condiții menținută: munci inegale vor fi asociate cu venituri diferite. **E.** aici se referă, pe de o parte, la caracterul echitabil al distribuției — fiecare primește în funcție de contribuția sa —, iar pe de altă parte, prin excluderea pe cît cu putință a altor surse de venit considerate a fi ilicite și imorale. ◆ Diferențierea veniturilor în funcție de muncă are două posibile justificări: *a.* Stimulent al performanței cantitative, calitative, cît și a activităților de importanță vitală pentru întreaga colectivitate; *b.* reflectare a diferențelor, inegalităților de necesități, de nivele de aspirație existente în cadrul societății. Aspirațiile, necesitățile nu sînt egale. Ele diferă în mod obiectiv, se pare că în primul

rînd în funcție de tipul de muncă, de profesie. Profesiile cu un grad ridicat de calificare, de complexitate, generează un mod de viață complementar caracterizat în mod obiectiv de cerințe mai ridicate. În aceste condiții, venituri egale la necesități inegale creează nu **e.**, ci dimpotrivă, inegalitate reală. **E.** *șanselor* reprezintă o opțiune caracteristică societăților moderne. În condițiile unei societăți care acceptă inegalitatea în funcție de poziția social-profesională, devine crucială asigurarea unor șanse egale de acces tuturor membrilor societății la aceste poziții în funcție doar de capacitățile și eforturile lor individuale. Datorită caracterului puternic reproductiv al inegalității din societatea actuală, **e.** șanselor reprezintă nu o realitate, ci mai mult un obiectiv de atins. *V. curba veniturilor, inegalitate, mobilitate, stratificare socială.* **C.Z.**

EGO 1. Aspect al personalității care integrează diferitele manifestări ale acesteia într-o structură ce tinde spre coerență și care conferă semnificații specifice propriei experiențe de viață. Uneori este considerat ca sinonim cu sinele, alteori ca diferit, fiind pus în relație mai ales cu stilul personal de viață (A. Adler, R. P. Weathersby). În ultimul timp se acordă atenție specificării stadiilor de dezvoltare a **e.** de-a lungul ciclului de viață sub influența accelerării schimbărilor sociale (J. Loevinger, R. J. Havighurst, M. F. Lowentai, B. L. Neugarten, W. G. Perry, D. J. Levinson). De exemplu, Loevinger consideră că un pas major în dezvoltarea **e.** este tranziția de la stadiul auto-protector al copilăriei la seria de stadii în care se afirmă o conștiință de sine tot mai pronunțată ce se identifică treptat cu reguli sociale particulare, cu comunitatea de apartenență și cu societatea ca întreg. Stadiile în dezvoltarea **e.** sînt privite în funcție de vîrstă și experiență socială atît global (impulsiv, auto-protector, conformist, conștiincios-conformist, conștiincios, individualist, autonom, integrat), cît și particularizate pe diferite fațete ale construcției **e.** (caracter, stil interpersonal, stil cognitiv, preocupări conștiente de auto-reprezentare și integrare). Fiecare stadiu succesiv reprezintă o reorganizare substanțială a modurilor individuale de înțelegere și reacție față de situații, persoane și idei, o schimbare majoră în modul de a gîndi și de a se raporta la sine, la alții, la autoritate, morală, cunoaștere, la tot ceea ce conferă sens vieții. Totodată, stadiile reflectă forme distincte de semnificare și valorizare ale evenimentelor sociale, stiluri specifice de asimilare și instituire de relații sociale. **2.** În concepția lui S. Freud, e. este o componentă structurală a personalității, alături de *id* și *super-ego*, avînd menirea de a impune impulsurilor originale în *id* și animate de principiul plăcerii o organizare adaptivă la cerințele mediului social (principiul realității). Este parțial conștient și parțial inconștient, cenzurează pulsiunile din *id* și răspunde cerințelor din *id*, lumea externă și *super-ego* (conștiință). *V. personalitate, sine.* **L.V.**

EKISTIKĂ știința despre așezarea umană, studiu unificat al așezărilor umane. Inițiată de arhitectul grec Constantin A. Doxiadis (*Ekistics. An Introduction to the Science of Human Settlements*, 1968). În elaborarea **e.**, termenul de *așezare umană* se consideră că subsumează tipologic toate categoriile posibile de așezări. În studiul oricărei așezări, se impune luarea în considerare a următoarelor *elemente ekistice*, cu subdiviziunile corespunzătoare: *a. natura*: resurse geologice, resurse topografice (forme, peisaje), resurse privind solul, resurse privind apa, viața plantelor (agricultura), viața animalelor, recreerea și protecția naturii; *b. omul*: necesități biologice (apă, aer etc.), senzații și percepții (cele cinci simțuri), necesități emoționale (relații umane, siguranță, frumusețe), valori morale; *c.*

societatea: compoziția și densitatea populației, stratificarea socială (relații sociale), viața culturală (tradiții); dezvoltarea economică, dezvoltarea industrială, învățămînt, sănătate (prosperitate), legislație și administrație; ***d. structuri*** *(clădiri-adăposturi)*: locuințe, servicii de folos obștesc (școli, spitale etc.), centre comerciale, piețe; spații pentru agrement (teatre, muzee, stadioane etc.), echipamente industriale, centre legate de transport. *e. rețele (sisteme)*: instalații de utilitate publică (apă, energie, canalizări), sisteme de transport (pe apă, rutier, feroviar, aerian), sisteme de telecomunicații (telefon, radio T.V. etc.), schema fizică (metode de folosire a terenului). "Singurul mod de înțelegere exactă a așezărilor omenești — precizează C. A. Doxiadis — este privirea, analiza separată a diferitelor aspecte, iar apoi studierea legăturilor dintre ele, ca părți ale unui tot unitar". **E.**, prin urmare, nu se limitează numai la descrierea fiecărui element ekistic, ci vizează și combinările dintre ele. Teoretic, sînt posibile 26 de relații de "tip ekistic". C. Doxiadis extinde noțiunea de așezare umană la întreg spațiul folosit de om. **E.** recunoaște o natură unică a așezării umane, aceea de a folosi spațiul terestru pentru variatele activități individuale și sociale. Clasificarea așezărilor se face după un repertoriu de criterii de la "celula" de locuit și pînă la "eucumenopolis". Astfel, orașul se deosebește de sat prin *intensitatea* așezării și a locuirii, sau după gradul de combinare dintre elementele **e.** (P. Caravia, *Ekistica — o metateorie urbană*, 1972). **E.** presupune, prin însăși natura demersului ei, *interdisciplinaritatea*: "*ekistica* constituie o bază comună și un teren firesc de convergență a numeroase direcții de cercetare, care pînă nu de mult erau urmărite mai mult sau mai puțin izolat unele de celelalte. Arhitectura, planificarea orașelor, studiul comunicațiilor, economia, sociologia, psihologia, medicina, biologia — toate sînt implicate, și fie că sînt studiate separat sau asociate unele cu celelalte, este necesar să le studiem în dimensiunea timp pentru ca studiul să fie realist" (A. Toynbee, Cities on the move, 1970). *V. monografie sociologică, urbanism, zonă (cercetarea zonei).* **I.F.**

ELASTICITATE răspuns relativ al unei variabile la o mică schimbare procentuală a alteia. (*Reuter's Glossary of International Economic and Financial Terms*, Heineman, London, 1982) sau gradul în care o variabilă este răspunzătoare de (explică) modificarea alteia (Bannock, G. et al., *The Penguin Dictionary of Economics*, Penguin Book, 1972). Ca tehnică de calcul, se raportează variația procentuală a valorii ce suportă schimbarea la variația procentuală a celei care o provoacă (împărțind două procentaje, rezultă un număr pur, fără o unitate de măsură specifică). Interpretarea este că "la creșterea cu 1% a lui x, y crește, de pildă, cu 1,5% sau cu 0,8%, ori scade cu aceste valori", altfel spus, e. lui y față de x este, respectiv, de 1,5; 0,8; -1,5; -0,8. Dacă x și y evoluează în același sens (ambele cresc, sau ambele scad), **e.** e pozitivă, iar dacă ele evoluează în sensuri opuse (creșterea uneia atrage scăderea celeilalte, și invers) **e.** este negativă; valorile foarte apropiate de zero denotă o situație de rigiditate (**e.** redusă), iar dacă sînt depărtate de zero, fie pozitive, fie negative, se manifestă o **e.** ridicată (expresie a unei influențe puternice a unei valori asupra celeilalte). Dacă diferențele relative ce se raportează sînt mici și finite (notate, de regulă, cu

$$\frac{Dy}{y_1 \text{ sau } y_2 \text{ sau } \frac{(y_1 + y_2)}{2}} \quad \text{și}$$

$$\frac{Dx}{x_1 \text{ sau } x_2 \text{ sau } \frac{(x_1 + x_2)}{2}}),$$

procedeul de calcul este al e. *pe un arc* (sau pe un interval); dacă se operează cu diferențe relative infinitesimale (notate, de regulă, cu $\frac{dy}{y}$ și $\frac{dx}{x}$), raportarea lor echivalează cu calculul diferențial (derivate într-un punct), iar procedeul este al e. *într-un punct*. Odată determinată **e.** pe baza unor serii cronologice de date, ea poate fi folosită spre a face predicții. Printre aplicațiile de largă utilizare figurează: *elasticitatea cererii de mărfuri în funcție de preț, a ofertei în funcție de preț, a cererii în funcție de venit, elasticitatea încrucișată a cererii* (măsură a influenței schimbării de preț la un produs asupra cererii pentru un alt produs), *elasticitatea de substituție* (măsură a ușurinței cu care putem substitui un input/produs cu un altul fără a afecta output-ul/utilitatea). *V. econometrie.* **E.P.**

ELECTORAT ansamblul populației care întrunește condițiile legale pentru exercitarea dreptului de vot în alegeri. Delimitarea precisă a celor ce au drept de vot a suferit multe modificări în ceea ce privește limita de vîrstă, de avere, accesul femeilor sau al negrilor la vot etc. ◆ Conceptual, noțiunea de e. a apărut și s-a dezvoltat în strînsă legătură cu cea de *alegeri* și înainte de cea de reprezentare. Istoria alegerilor se întinde doar pe cîteva secole și numai din secolul XVIII a crescut simțitor interesul guvernelor și al e. pentru alegeri. Alegerile și odată cu ele **e.** au devenit obiect de studiu în ultimele decenii. Considerate ca evenimente istorice, efectul lor constă de multe ori în aducerea în prim plan a unor persoane și energii noi și mai puțin a unor noi direcții. ◆ Termenul de *alegeri electorale* desemnează forma procedurală legală prin care întreaga populație sau doar o parte a ei desemnează prin vot anumite persoane/partide ce urmează să facă parte din organismele reprezentative. Alegerile electorale se deosebesc de alte metode de selecție cum ar fi cele prin numire sau tragere la sorți. În secolul XX majoritatea guvernelor, chiar cele ale unor regimuri totalitare, au apelat la e. pentru obținerea legitimității prin diferite forme de alegeri. Mai mult de o treime din națiunile lumii contemporane beneficiază de alegeri competitive. Alegerile libere și corecte sînt o precondiție esențială pentru un guvern democratic. Ele presupun un cadru administrativ eficient în care să fie satisfăcute condițiile formale de corectitudine, de păstrare a confidențialității votului și de existență reală a posibilității de alegere pentru cetățean. Ele necesită de asemenea o *campanie electorală* (eforturile unui candidat/partid de a cîștiga voturi în perioada preelectorală liberă în care să existe efectiv libertatea cuvîntului, a organizării, dreptul efectiv la campanie). În ultimele decenii costul tot mai ridicat al campaniei electorale a determinat intervenția statului care de multe ori a impus restricții cu privire la sumele de bani pe care un candidat/partid are dreptul să le investească în campania electorală și la modul în care are dreptul să o facă. Tehnica modernă a transformat fundamental campaniile electorale din țările dezvoltate. Ele debutează de obicei cu prezentarea *programului electoral* (platformă, program de acțiune) în cadrul unei conferințe de presă. *Alegerile generale* sînt considerate piatra de temelie a democrației. ◆ *Procedurile de votare* diferă de la o țară la alta, echipamentele moderne fiind din ce în ce mai utilizate în procesul strîngerii și numărării voturilor. Acordarea dreptului universal de a vota lărgește sfera e. dar nu garantează și exercitarea lui efectivă (cazuri de boală, de părăsire a domiciliului sau nefigurarea pe listele electorale). În majoritatea țărilor se practică *votul secret* (folosit pentru prima oară în 1856 în Australia de Sud) care necesită printre altele existența unor observatori care să garanteze corectitudinea votului. ◆ Cercetări realizate în țări cu tradiție democratică au permis înțelegerea și explicarea relației

dintre informare și comportamentul electoral. Astfel s-a putut măsura prin sondaje *volatilitatea electorală* ce se referă la fluctuațiile opțiunilor alegătorilor individuali, dar mai ales ale e. în ansamblu între două alegeri. Ca surse ce influențează volatilitatea e. pot fi amintite mass-media (în special televiziunea), mediul social și educațional, presiunile normative ale grupului de referință, votul anterior etc. Țări ca Australia, Norvegia, Suedia sînt considerate ca avînd o volatilitate electorală scăzută, fiind sisteme stabile, în timp ce în țări ca Italia, se observă o volatilitate mai mare. Creșterea recentă a volatilității e. se datorează multitudinii schimbărilor sociale ale ultimilor ani, trecerii de la valorile materialiste la cele postmaterialiste, noile politici mondiale etc. ◆ *Alegerile postdictatoriale* sînt primele alegeri ce survin după o perioadă variabilă de suprimare de facto a alegerilor democratice. Amploarea totalitarismului, schimbările din structura socială a populației, durata perioadei de interzicere a scrutinului democratic reprezintă factori esențiali în determinarea caracteristicilor alegerilor postdictatoriale (proliferarea partidelor politice, atracția pentru soluțiile moderate etc). ◆ *Geografia electorală* include studiul a 3 componente legate de alegeri: geografia votării — studiul intențiilor și opțiunilor electorale, geografia reprezentării — studiul transformării voturilor în reprezentări (locuri într-un organism ales), geografia rezultatelor — studii ce pornesc de la premiza că politicile guvernamentale au impact spațial diferit. În analiza unui sistem electoral, ca mod de atribuire de poziții oficiale unor candidați/partide în organismele reprezentative și de transpunere a voturilor în locuri, pot fi luate în considerare 3 dimensiuni: formula electorală (metoda pluralității, a majorității, sau a proporționalității), mărimea circumscripției electorale, măsura în care votul alegătorilor poate influența în mod real alegerea unui candidat. Formula pluralității, folosită în Anglia, India și SUA, împreună cu cea a majorității practicată în țări ca Australia și Franța, sînt considerate mai puțin funcționabile în sistemele multi partinice. Metoda proporționalității încearcă evitarea conflictului dintre reprezentarea teritorială și cea pe partide. Prima țară care a adoptat această metodă a fost Belgia în 1899. Astăzi majoritatea democrațiilor lumii (toate democrațiile europene cu excepția Angliei și Franței) folosesc sistemul proporționalității. Reprezentarea proporțională nu e doar o metodă ci un termen generic pentru o gamă largă de metode ce au drept scop reprezentarea celor votați în proporție cu numărul lor. Nici un sistem de reprezentare proporțională nu atinge proporția perfectă, favorizînd ușor partidele mai mari (metoda d'HONDT). Ca o consecință, majoritățile parlamentare sînt de cele mai multe ori majorități "manufacturate", indiferent de metoda folosită. În democrațiile reprezentative, principiul regulii majorității este larg răspîndit. Reprezentarea proporțională se realizează fie cu ajutorul listelor unice de partid în care fiecare vot pentru un candidat individual e automat considerat vot pentru un partid, fie fără liste unice în care votul poate fi transferat doar în funcție de instrucțiunile alegătorului pentru a-i maximiza propria opțiune. El se folosește doar în Anglia și în țări ce au făcut parte sau sînt în Commonwealth (experimental a fost folosit și în Danemarca). În ceea ce privește recrutarea politică, se consideră că reprezentarea proporțională favorizează reprezentarea femeilor sau a minorităților. Sistemul electoral exercită influențe mai mari în: perioadele de schimbări sociale majore, cînd sistemul partinic se află în proces de formare sau dizolvare sau cînd întreaga formă de organizare socială e refacută (Germania-1949; Franța-1958; România-1990). Interacțiunile dintre sistemele electorale, sistemele de partid și procesele de schimbări sociale sînt reciproce și complexe. ◆ Stabili-

tatea unei societăți intră în preocupările fundamentale ale sociologiei iar stabilitatea anumitor structuri instituționale sau a anumitor regimuri politice este de interes major pentru sociologia politică. ◆ *Sociologia și psihologia electorală*, cu vechi tradiții în occident, a dezvoltat în timp teorii și metode tot mai rafinate de cercetare empirică a comportamentelor politice și electorale. În România după 1989 cîteva organisme nou create (cum ar fi IRSOP, IMAS etc) au preluat sarcina efectuării unor analize sociologice după modelul celor din SUA și țările Europei occidentale (sondaje, prognoze, statistici, etc.) asupra e. și a alegerilor. *V. cetățenie, chestionar, democrație, drepturile omului, politică, putere, regim politic.* **L.G.**

ELITĂ (lat. *eligere*, "a alege") **1.** Ceea ce este apreciat într-o activitate ca fiind mai bun, obiecte sau indivizi ale căror performanțe sînt considerate ca fiind superioare mediei clasei sau grupului din care fac parte. **2.** Grupuri sociale care au monopolizat, într-un fel sau altul, autoritatea și puterea, exercitîndu-le pe acestea din urmă printr-o formă sau alta de dominație (economică, socială, politică, culturală, ideologică etc.). Monopolizarea puterii și autorității a fost explicată ca o consecință a calităților sau însușirilor intrinsece ale membrilor **e.**, a poziției sociale moștenite a conjuncturilor favorabile, a acțiunii sau presiunii unor factori externi. Gaetano Mosca a demonstrat însă că acest monopol este rezultatul unui tip și al unei forme specifice de organizare a e. ca grup social, anume, al unei organizări care transformă un grup social într-o e. guvernantă sau clasă *politică*, adică într-o *minoritate organizată* care acționează coordonat și triumfă totdeauna asupra unei majorități dezorganizate, care nu are nici o voință, nici impuls, nici acțiune comună, deoarece îi lipsește o schemă de acțiune și organizare, numită de Mosca *formulă politică* (*Teorica dei governi e governo parlamentare*, 1888). Vilfredo Pareto a arătat, la rîndul său, că o clasă politică sau o **e.** guvernantă își exercită totdeauna numai indirect dominația asupra majorității dezorganizate sau masei. În fapt, **e.** guvernantă domină **e.** guvernată, iar luptele și conflictele sociale și politice nu se desfășoară între **e.** și mase, ci numai între **e.** Din acest punct de vedere, Pareto consideră că istoria poate fi explicată prin schimbarea a două feluri de **e.**, denumite de el metaforic e. "lei" și **e.** "vulpi". Primele sînt formate din indivizi bogați în reziduuri de clasa a II-a, impunîndu-se prin autoritatea morală rezultată din înclinația lor spre folosirea mijloacelor radicale (în primul rînd a forței) pentru instaurarea ordinii în societate și eliminarea corupției, anarhiei, speculei, fraudei, "combinațiilor" în general, prin care ajung de obicei la putere **e.** "vulpi". Deoarece mijloacele specifice folosite pentru dobîndirea autorității erodează **e.** care a cucerit puterea, ea este înlocuită cu o altă **e.**, care manifestă înclinații contrare, proces denumit de Pareto *circulația* e. (*Trattato di sociologia generale*, 1916). **3.** Termen central al concepțiilor și ideologiilor social-politice *elitiste*, caracterizate prin: *a.* considerarea societății ca fiind divizată în e. și *mase*, primele cu rol și funcții active în viața politică și socială, celelalte amorfe, dezorganizate, supuse și dependente (deoarece nu au și nu pot avea inițiativă socială și politică) față de **e.**; *b.* considerarea regimurilor democratice ca fiind, într-un fel sau altul, incompatibile cu împărțirea societății în e. și mase; *c.* demonstrarea faptului că orînduirea socialistă este logic și istoric "imposibilă", socialismul fiind doar una dintre formele istorice de societate care rezultă din procesul circulației **e.**; *d.* antiegalitarismul manifest, însoțit uneori de rasism, antisemitism, misticism și promovarea iraționalismului ca model de conduită și conducere politică; *e.* promovarea atitudinilor, concepțiilor și a convingerilor con-

servatoare, uneori reacționare, inclusiv (în unele cazuri) a utilizării forței ca mijloc de guvernare și de impunere a autorității **e.** în fața maselor. *d.* Concept principal în concepțiile sociologice elitare, care explică structura socială a unor societăți contemporane pornind de la constituirea e. politice reprezentative pentru anumite clase ale acestor societăți. Concepțiile elitare susțin că **e.** sînt grupuri sociale care nu pot fi înțelese decît prin raportarea lor la clasele pe care le slujesc, chiar dacă nu fac parte efectiv din aceste clase. De pildă, sociologul american *C.W. Mills* (1919-1962) analizează e. puterii în S.U.A., care este formată prin reunirea și socializarea relativ comună a elementelor conducătoare din diferitele domenii ale vieții publice americane (industrie, armată, stat), în condițiile în care evoluția capitalismului a dus la atomizarea societății, la dislocarea vechilor raporturi dintre clasele sociale, precum și la monopolizarea puterii de către un grup restrîns de indivizi. (*The Power Elite*, 1956). *V. circulația elitelor, mobilitate socială, stratificare socială.* **I.U.**

ELITISM perspectivă de analiză a istoriei și vieții politice care, în versiunea sa sistematică, susține ideea că societățile sînt întotdeauna dominate de o minoritate, o *elită* care ia deciziile majore și care concentrează puterea în mîinile sale (cf. *Dictionnaire de la pensée politique*, Hatier, 1989). Termenul este folosit și într-un sens peiorativ, pentru a denunța o politică suspectată că favorizează o minoritate, excluzînd majoritatea populației de la procesul decizional. În gîndirea politică, e. are o semnificație mai tehnică datorată lucrărilor sociologilor italieni Gaetano Mosca și Vilfredo Pareto. Termenul central al acestei concepții este *elita politică*, dezvoltat în ultima vreme prin cel de *clasă politică*. La origine, acest termen îi desemna pe cei aleși, pe cei mai buni. Și acum este utilizat în acest sens în discursurile politice cînd se urmărește susținerea unei politici de promovare a celor mai buni sau mai competenți. Cei mai mulți teoreticieni ai **e.** susțin că elitele, prin talia lor restrînsă și prin capacitățile speciale dobîndite, permit membrilor lor să acționeze împreună conștient și coeziv. Ei comunică ușor, se mobilizează repede pentru a alege o politică sau a lua o inițiativă. Necesitatea stimulării și promovării elitelor este susținută și de tendința tot mai pronunțată de specializare a anumitor activități politice, de creșterea complexității unei guvernări actuale. Acestui curent i se opun atît marxismul, cît și pluralismul, din motive, evident, diferite. Pentru marxiști, elitiștii nu pot explica baza dominației unei elite, care nu pot fi decît raporturile economice între clase. Pluraliștii estimează că societățile moderne, dezvoltate și liberale, sînt caracterizate prin multiplicarea intereselor și prin competiția pentru putere și influențare. O mică elită unită reușește rareori să impună un consens social. Din această perspectivă, subestimarea de către elitiști a multiplicității centrelor de decizie în societățile liberale provine din metodologia lor inadecvată de studiere a fenomenelor de putere. Teoria elitistă a fost revitalizată prin lucrările lui Field și Higley. Aceștia consideră că știința politică supraevaluează ponderea forțelor sociale în procesul decizional, inclusiv în regimurile democratice, și supraestimează gradul de autonomie al elitelor, în determinarea cursului unei politici. Influența acestei teorii în științele politice este considerabilă. Studiul influențelor elitelor a fost integrat în curentul dominant în analiza politică prin cercetarea modalităților de recrutare și promovare a miniștrilor sau responsabililor de partid. Studiile de acest tip pun accentul pe originea socială a liderilor, pe formele de recrutare și pe rolul persoanelor care influențează această recrutare. Chiar și sistemele politice pot fi categorisite după criterii ca: unitatea sau

dezbinarea elitelor, legăturile dintre mase și elite, rolul grupurilor intermediare, relațiile dintre centru și periferie. Analiza elitelor este esențială în studiul sistemelor comuniste, al guvernării militare sau autocrațiilor. *V. circulația elitelor, elită, masă, oligarhie.* **N.L.**

EMIC / ETIC perspective complementare în abordarea unui sistem socio-cultural, ori a unui element din componența sa. Emicul se definește prin abordarea sistemului din lăuntrul acestuia, în timp ce eticul se definește prin abordarea aceluiași sistem din exterior. Aici termenul "etic" are cu totul altă origine și semnificație decît omonimul său din domeniul moralei. Distincția **e./e.** se datorează lingvistului american Kenneth Pike (*Language in Relation to a Unified Theory of the Structure of Human Behavior*, 1954) și se întemeiază pe deosebirea între fonemică și fonetică. Fonemica se ocupă de aspectele idiomatice ale sunetelor unei limbi, aspecte controlabile numai de autohtoni, pe cînd fonetica se ocupă de sunetele lingvistice în general, indiferent de limbă. Orice limbă conține sunete apropiate ca pronunție, a căror rostire greșită poate genera sintagme inoportune — fie absurde, fie nostime. Asemenea sunete sînt, în limbile cu scriere latină: b/p, c/g, d/t, f/v etc. Un străin care vorbește românește dar nu și-a însușit foarte bine fonemica limbii române, este expus erorii de a rosti, de pildă: "drac", "paie", "fată", în loc de "drag", "baie", "vată" (sau invers), cu efectele corespunzătoare, invite prin infiltrarea acestor confuzii în construcția unor enunțuri. Alte asemenea confuzii pot apărea — referindu-ne tot la limba română — și prin schimbarea accentului, ignorarea sedilei în cazul literelor "a" și "ț" etc. Pike a desprins din termenii "fonemic" și "fonetic" desinențele ("-emic" / "-etic") și le-a conferit independență. Astfel, de la studiul comportamentului verbal, distincția a fost extinsă la comportamentul non-verbal, la cultură în general. Distincția e./e. se aplică la clasificarea plantelor, animalelor, uneltelor, la terminologia de rudenie, la comportamentul mental. Cercetătorul, spre exemplu, poate releva efectul curativ pe care îl are o anumită plantă într-o anumită maladie, dar aspectul emic al problemei îi pretinde să nu ignore nici credința bolnavului în descîntecul ce însoțește tratamentul. Distincția **e./e.** are implicații filosofice importante, emicismul ca mișcare antropologică modernă intrînd în rezonanță cu studiul valorilor, cu relativismul cultural, cu decentrarea (înțeleasă nu numai psihologic, dar și epistemologic), cu problema particularului și universalului în cultură. *V. obiectivitate, relativism cultural, valoare.* **Gh.G.**

EMPATIE fenomen de apropiere cognitivă și afectivă față de un subiect concret (persoană, situație, obiect estetic) mergînd pînă la identificare și substituire de rol. Inițiate și dezvoltate de către Theodore Lipps, primele studii despre e. reflectă un stadiu de dezvoltare a psihologiei relațiilor sociale. **E.** era privită ca o formă de cunoaștere rezultată din relațiile interpersonale, constînd în imitația interiorizată a stărilor și comportamentelor unei alte persoane mergînd pînă la identificare cu acea persoană. După anii '40, conceptul se îmbogățește prin cercetare experimentală. J. P. Guilford (*Personality*, 1959) notează că **e.** este o abilitate de a prevedea comportamentul altor persoane pe baza cunoașterii dispozițiilor psihologice (percepții, gînduri, sentimente, atitudini). În teoria relațiilor interpersonale din cadrul grupurilor, G. W. Allport (*Personality: A Psychological Interpretation*, 1937) definește e. drept imaginația substituitivă, prin care o persoană își asumă percepțiile, judecățile și afectele altei persoane într-o situație determinată dintr-un șir de situații. **E.** este un concept central în studiile de psihologie a creației ar-

tistice, în special a creației actoricești, unde performanța de transpunere în rol denotă o abilitate empatică a actorului. Stă la baza metodei comprehensive. *V. comprehensiune, sociometrie.* **I.A.P.**

ENCULTURAȚIE procesul de internalizare de către individul uman a normelor și valorilor grupului (comunității, societății) în care se naște și trăiește. Unii autori (Alan R. Beals, George și Louise Spindler) preferă expresiile "transmitere culturală" sau "dobîndire a culturii". Mai importantă (prin șansele de generalizare) este preferința pentru conceptul de "socializare", preferință manifestată de sociologi. **E.** reprezintă corespondentul antropologic al conceptului de "socializare". **E.** are incidențe de rang esențial cu educația și cu tradiția. Procesul de **e.** are loc deopotrivă în familie, în comunitate, în școală, prin ritualuri și prin activități instituționalizate. Durata și caracteristicile procesului sînt determinate de stadiile de viață ale individului. Internalizarea setului fundamental de valori se petrece în copilărie și în adolescență, cînd puiului de om i se transmit primele învățături despre felul cum trebuie să se poarte cu părinții, cu tovarășii de joacă, de asemenea cu ansamblul de rude, cu membrii tribului ori ai satului. Treptat, el ajunge să se deprindă cu valorile morale, estetice și religioase ale grupului din care face parte. Un loc important îl deține formarea deprinderilor privind muncile specifice. Toate aceste preocupări, din partea sa și a generației care-l îndrumă, tind să-l pregătească pentru diferite roluri ce le va deține ulterior ca membru matur și activ al sistemului social. S-ar părea că odată cu ieșirea din adolescență, cu dobîndirea statutului profesional și civil (de cetățean) formarea individului se încheie. În realitate însă, societatea e un sistem în care nevoile fundamentale rămîn în general constante, dar în care mijloacele de satisfacere a lor se schimbă, se perfecționează. Procesul racordării din mers a individului la imperativele mereu noi ale vieții sociale se exprimă în ceea ce pedagogii au numit "educația permanentă". O sinteză asupra conceptului de **e.** a realizat Nobuo Shirnahara în articolul *Enculturation, A Reconsideration* (1970). *V. educație, generație, socializare, tradiție.* **Gh.G.**

ENDOGAMIE căsătorie realizată în interiorul unui grup familial sau local. Acest tip de reglementare a căsătoriei este caracteristic societăților și comunităților tradiționale. Alegerea partenerului este supusă controlului părinților și grupului de rudenie care pretind să cunoască familia cu care se prevede stabilirea unei alianțe. În raport cu sistemul de comunicații de care dispune o comunitate, universul endogamic poate fi mai restrîns sau mai larg. Pentru comunitățile țărănești tradiționale, universul endogamic se reduce la satul de reședință și la satele învecinate. Pentru comunitățile urbane universul endogamic este foarte larg. Pentru a arăta că o populație se căsătorește într-o arie geografică delimitată, demografii utilizează termenul de "izolat". *V. căsătorie, exogamie, familie, rudenie.* **I.Mih.**

ENDOGEN (gr. *endo*, "înăuntru" + *genos*, "origine"), ceea ce se află, își are orginea în interiorul unui element sau sistem. Termenul se folosește cu precădere în geologie, biologie și medicină, în corelație cu pandantul lui, exogen, pentru a distinge între factorii ce țin de interior și cei ce țin de exterior sau pentru a releva ponderea fiecărui tip de factori. Mai nou, e. se utilizează și în disciplinele socio-umane, în același înțeles, de explicație prin factori interni. Comportamentul mai complex și de mai lungă durată al indivizilor și grupurilor umane se explică în general prin împletirea de factori (cauze) interni cu cei externi. Migrațiile, de pildă, — atît cele istorice,

ale unor întregi popoare, cît și cele regionale, sau de la sat la oraș — pot fi mai bine înțelese numai dacă avem în vedere factorii de atracție din exterior și cei de împingere din interior (modelul pull-push). *V. exogen.* **P.I.**

EȘANTIONARE tehnică statistico-metodologică aplicabilă în cercetarea socială în vederea selectării dintr-o populație de entități (persoane, organizații etc.) a unei părți (eșantion) ce va fi analizată pentru a facilita elaborarea de inferențe despre întreaga populație. Presupoziția fundamentală a e. este că analiza unei părți (eșantion) din populația de referință conduce la rezultate similare cu acelea obținute prin investigarea întregii populații, dacă sînt respectate anumite condiții statistice și teoretice. Eșantionul trebuie să ofere o imagine cît mai precisă a populației de referință, să fie obținut prin aplicarea unor tehnici probabiliste (legea numerelor mari, teorema limitei centrale), să fie reprezentativ în termenl statistici și cu privire la problema teoretică analizată, să fie economicos în raport cu resursele (financiare, de timp, de personal) disponibile. **E.** presupune mai întîi ca în funcție de problema cercetată să se precizeze *populația de referință.* Aceasta este un număr finit de elemente sau unități primare și este delimitabilă în termeni de: conținut (specificarea elementelor componente), încadrare (căror unități organizatorice aparțin elementele), extensie (aria de răspîndire), timp (momentul sau perioada considerării). De exemplu, într-o analiză a caracteristicilor intelectualității tehnice actuale din țara noastră, populația de referință ar include toți inginerii din institute de cercetare, unități productive și de servicii existente în România în anul 1993. Dacă apar dificultăți în circumscrierea populației de *referință,* este necesar să se definească populația *investigată* în mod mai precis. Populația investigată și populația de referință ar trebui să coincidă, dar aceasta nu se întîmplă întotdeauna din cauza dificultăților ce pot apare în circumscrierea ultimei. Înainte de a trece la selectarea eșantionului, elementele populației investigate sînt asamblate într-un cadru al **e.** De regulă, acesta ia forma unei liste de elemente ordonate în funcție de unul sau mai multe criterii. Ordonarea cea mai frecventă este de tipul stratificării, după criterii sociale, demografice, geografice sau organizaționale, pentru a asigura o selecție cît mai adecvată în eșantion și o analiză cît mai riguroasă atît a elementelor separate cît și a combinării lor în straturi. ◆ În funcție de tehnica de selecție a elementelor populației în eșantion, se distinge între **e.** probabilistă și **e.** neprobabilistă. În **e.** probabilistă fiecare element al populației este selectat în mod independent de celelalte, toate avînd aceeași probabilitate de selecție, diferită de zero. **E.** neprobabilistă presupune utilizarea informațiilor oferite de cercetări prealabile sau de experți pentru a ghida selecția de eșantioane tipice sau reprezentative pentru o problemă teoretică sau factuală. De data aceasta nu se pot realiza scopuri specifice estimării și testării ipotezelor, întrucît nu sînt satisfăcute condițiile selecției probabiliste. În schimb, se facilitează culegerea unor date privitoare la relațiile dintre entități sociale sau la constituirea de grupări și organizări formale sau informale, conduce la formularea de ge-neralizări empirice sau teoretice cu ajutorul unor procedee specifice (analiza contextuală, analiza de rețea și cea a perechilor). ◆ Di-feritele modele de **e.** se asociază cu metode specifice de culegere a datelor. În acest sens, se pot distinge trei tipuri de combinații: *a.* experimentele presupun manipularea anumitor variabile independente și controlul sau randomizarea tuturor variabilelor exterioare; totodată, randomizarea se referă și la selecția sau alocarea probabilistă a subiecților pe grupuri și a grupurilor într-o ordine anume, putînd fi

circumscrisă, din acest punct de vedere, domeniului **e.**; *b.* anchetele și sondajele de opinie se bazează pe aplicarea modelelor de e. probabilistă; *c.* investigațiile sociale — termen utilizat pentru a individualiza abordările bazate pe e. neprobabilistă, dispunînd de un nivel scăzut al validității interne și externe, fără a fi însă lipsite de importanță pentru progresul teoretic al cercetării sociologice. ◆ **E.** probabilistă a cunoscut cea mai puternică dezvoltare tehnică și stă la baza aplicării diferitelor tipuri de anchete sociologice. Se realizează în diferite variante. Cea mai simplă este e. *simplă aleatoare* (*esa*) aplicabilă în anchetele de opinie, în analize exploratorii sau în cele care își propun identificarea unor factori cu incidență asupra constituirii unor fenomene sau procese sociale. După delimitarea populației investigate și a cadrului de **e.**, se formulează decizia privind dimensiunea *n* a eșantionului, avînd în vedere gradul de eterogenitate a populației și opțiunea pentru un anumit nivel de încredere în estimarea parametrilor. Cu cît nivelul așteptat de precizie a estimației este mai mare, cu atît limita confidenței este mai coborîtă și dimensiunea eșantionului crește. Pentru o populație nediferențiată pe subclase sau straturi, dimensiunea optimă a unui esa este de circa 400 de elemente pentru un nivel de confidență de 95%. Cînd populația este diferențiată pe subclase iar eșantionul se așteaptă să le reprezinte, pentru precizarea dimensiunii optime a eșantionului se consideră subclasa sau stratul cu cele mai puține elemente, se menționează cîte elemente vor fi selectate din aceasta și apoi se selectează în mod proporțional elementele din celelalte subclase. Dimensiunea eșantionului total crește proporțional cu numărul subclaselor. Această tendință poate fi, totuși, evitată fie prin aplicarea altei tehnici de e, fie prin eliminarea unor subclase sau prin fixarea arbitrară a dimensiunii subclasei minime în jur de 100.

Pe baza cunoașterii dimensiunii *n* a eșantionului și *N* a populației se calculează fracția de eșantionare (**f** = n/ N). Aceasta indică distanța cantitativă dintre două elemente succesiv selecționate de pe lista populației. În funcție de aceasta sau utilizînd un tabel de numere aleatoare, se procedează la selecția aleatoare a elementelor din populația listată. În *esa* fiecare element este considerat prin el însuși, independent de celelalte și cu probabilități de selecție echivalentă cu a oricărui alt element. Aceasta înseamnă că entitățile sociale sînt atomizate iar în interpretarea rezultatelor cercetării nu pot fi formulate inferențe despre relații sau structuri sociale, ci numai despre indicatori sau variabile. ◆ O altă variantă a e. probabiliste este e. *sistematică* (*es*), aplicabilă atunci cînd: elementele se succed în mod natural în spațiul sau timpul social, dispunem de o listare prealabilă a populației și am formulat decizia privind dimensiunea eșantionului. Etapele de parcurs sînt următoarele: se calculează intervalul de e. ($v = N/n$) care este inversul fracției de **e.**, optîndu-se pentru numărul întreg cel mai apropiat de rezultatul fracției; se alege primul număr aleator (din tabelul cu numere aleatoare) a cărui mărime se situează în intervalul definit de *v*, acesta reprezentînd începutul aleator al selecției; în continuare, se aleg acele elemente care au numărul egal cu suma începutului aleator și a intervalului de e., oprindu-ne cînd am atins dimensiunea prestabilită a eșantionului. De regulă, *es* se aplică atunci cînd dimensiunea eșantionului este mică iar elementele populației sînt unități sociale de tipul instituțiilor, grupurilor sau organizațiilor. Atenție deosebită trebuie acordată satisfacerii cerinței de maximizare a variației caracteristicilor studiate, evitîndu-se efectele de liniaritate sau periodicitate induse de dispunerea naturală a elementelor. Dacă nu dispunem de posibilități de întîmpinare a acestei cerințe, este preferabil să

utilizăm **e.** *grupărilor* (*eg*) sau **e.** *stratificată*, (*est*), în varianta mono sau multistadială. Aplicarea acestor tehnici se bazează pe faptul că elementele primare ale populației pot fi repartizate pe grupări sau zone geografice sau pe straturi sociale delimitate în funcție de un criteriu. Dacă aceasta este situația, atunci trebuie mai întîi să delimităm grupările, zonele sau straturile și apoi să selectăm din fiecare elementele primare prin procedeul *esa*. Desigur că ne putem concentra atenția numai asupra grupărilor sau straturilor (în varianta monostadială) sau asupra primelor și asupra elementelor incluse în ele (varianta multistadială). *Est* conduce la o mai mare precizie a e. și la aprofundarea studiului diferitelor straturi. Fracția de **e.** poate să fie aceeași pentru toate straturile (est proporțională cu dimensiunea populației fiecărui strat) sau diferită de la un strat la altul (*est* disproporționată). În ultimul caz, probabilitatea includerii unui element în eșantion este specificată de fracția de **e.** asociată fiecărui strat. Cerința principală a stratificării este ca elementele dintr-un strat să fie omogene în raport cu criteriul utilizat, iar diferențele dintre straturi să fie maximizate. În termenl statistici, aceasta înseamnă a minimiza varianța în cadrul straturilor și a maximiza varianța dintre straturi, ceea ce conduce la reduceri ale erorii standard. Stratificarea se poate realiza în procesul **e.** înainte de culegerea datelor sau în faza de prelucrare a datelor pe un *esa*. Preferabilă este prima alternativă. În *est* multistadială se disting rînd pe rînd noi unități primare de **e.** repartizate pe straturi, iar în fiecare nou stadiu se aplică o tehnică sau alta de selecție (simplă aleatoare, sistematică, cu probabilități proporționale mărimii etc.). Numărul stadiilor depinde de mărimea populației investigate, de numărul variabilelor-criteriu propuse de problema cercetării. *Eg* presupune mai întîi identificarea grupărilor și/sau zonelor geografice după un criteriu. Acesta se poate referi la constituirea lor naturală (din diverse zone geografice se au în vedere unitățile productive sau culturale sau sociale) sau la o constituire generală de cercetare (de exemplu, diferențierea zonelor sau unităților în funcție de nivelul dezvoltării). La rîndul lor, zonele și unitățile pot fi din nou divizate după un alt criteriu de stratificare (de exemplu, unitățile productive sînt diferențiate după mărime, modernitatea tehnologiei, eficiența economică etc.). Într-un al treilea stadiu, se poate proceda la **e.** echipelor de muncitori (considerate ca grupări) sau a muncitorilor diferențiați după nivelul calificării. Echipele sau muncitorii vor fi unitățile investigate. *E g* este deci multistadială și stratificată, dispune de un grad înalt de flexibilitate, este adaptabilă la o varietate de probleme, facilitează analiza relațiilor dintre elementele repartizate pe diferite grupări sau straturi, valorifică avantajele esa. În același timp, este complicată tehnic, solicită la maximum experiența, priceperea și imaginația analistului. ◆ Opțiunea pentru un tip sau altul de **e.** trebuie să se bazeze pe specificul și implicațiile problemei studiate, pe considerarea caracteristicilor populației de referință și pe criterii de eficiență practică și a estimării parametrilor. Totodată, trebuie să se urmărească reducerea erorilor de **e.**, adică a diferențelor dintre estimatorii obținuți din analiza unui eșantion și parametrii populației. Uneori, chiar dacă un eșantion a fost bine selectat inițial, pot apare nonrăspunsuri care reduc dimensiunea eșantionului și măresc erorile de **e.** Această tendință poate fi contracarată prin adăugarea de noi elemente în eșantion sau prin completarea nonrăspunsurilor de către analist pe baza comparării anumitor caracte-ristici importante ale elementelor care au răspuns cu cele ale celor care nu au răspuns și prin opțiunea pentru o tendință similară probabilă de răspuns care înlocuiește nonrăspunsurile. Într-un eșantion bine selectat abaterea estimatorului de la va-

loarea parametrului este mică sau tinde către zero pe măsură ce creşte dimensiunea eşantionului. Eroarea medie de e. este de obicei descrisă în termenii variaţiei. *V. predicţie, probabilitate, statistică şi sociologie, testarea ipotezelor.* **L.V.**

ETICHETARE SOCIALĂ teoria sociologică care explică devianţa ca o consecinţă a definirii ei sociale, conform teoremei lui W. I. Thomas, după care o situaţie este reală prin consecinţele definirii ei ca reală. Teoria **e.s.** presupune, deci, că o acţiune umană este deviantă nu atît datorită caracteristicilor ei intrinseci, ci ca urmare a *reacţiei sociale* pe care ea o trezeşte. Această reacţie se produce în funcţie de stratificarea socială şi culturală a unei societăţi, de sistemul normelor şi valorilor ei dominante, dar şi de interacţiunea dintre autorii acţiunii sociale şi cel care, prin poziţia şi interesele lor sociale, reacţionează la această acţiune. Odată etichetată ca fiind deviantă, o acţiune devine realmente deviantă, deoarece consecinţele sale sînt generate de etichetarea însăşi, şi nu de acţiune ca atare. De aceea, două acţiuni pot avea aceleaşi consecinţe ca atare, dar dacă una dintre ele este etichetată ca fiind deviantă, ea este deviantă prin consecinţele etichetării ei. Sociologul american H. S. Becker, care a întemeiat teoria **e.s.**, a arătat concret cum un act definit sau etichetat ca infracţiune determină producerea unei infracţiuni deoarece individul are totdeauna tendinţa de a-şi însuşi consecinţele definirii acţiunii sale de către ceilalţi şi de a se comporta ca atare (*Outsiders*, 1963). De fapt, primul care a arătat că actul deviant ("crima") este un produs social realizat prin **e.s.**, a fost sociologul francez *Paul Fauconnet* (1874-1938). Raţionamentul lui este următorul: o "crimă" este o acţiune umană căreia i se poate asocia responsabilitate; cum responsabilitatea constă în aptitudinea unui individ sau unui grup de a fi obiect al sancţiunii aplicate de către grupul social înglobant (societatea), rezultă că responsabilitatea este o relaţie socială, nu o aptitudine individuală; relaţia socială în care este concretizată responsabilitatea este rezultat al unei definiţii sociale sau al unei **e.**, în termenii teoriei **e.s.**; de aceea, "cauza" unei "crime" nu trebuie căutată în mecanismul producerii ei ca atare, ci în mecanismul producerii ei sociale; la rîndul ei, pedeapsa nu este îndreptată atît asupra criminalului, cît împotriva crimei, al cărei *substitut social* este criminalul (*La Responsabilité*, 1920). Este evident că teoria **e.s.** presupune instituţionalizarea completă a reacţiilor sociale şi transparenţa deplină a normativităţii sociale. În realitate, funcţionarea normelor angajează, alături de mecanismele instituţionalizării, mecanismele sociale ale proceselor de negociere ale conflictelor şi luptelor sociale, faţă de care teoria **e.s.** este nerelevantă. *V. devianţă, dramaturgie socială, etnometodologie, interacţionism, responsabilitate.* **I.U.**

ETNIC 1. *Grup etnic*, grup cu tradiţii culturale comune şi care are sentimentul identităţii ca subgrup în cadrul societăţii înglobante. Membrii unui **g.e.** diferă de ceilalţi membri ai societăţii prin anumite trăsături culturale specifice: limbă, religie, obiceiuri, îmbrăcăminte, comportamente. Esenţial însă este sentimentul identităţii şi autoperceperea lor ca fiind di-feriţi de alţi membri ai societăţii. Unii sociologi consideră sentimentele e. ca o extensie a sentimentelor de rudenie. În uzajul politic contemporan, termenul de **g.e.** este frecvent utilizat pentru a descrie o minoritate cvasinaţională care trăieşte în cadrul unui stat şi care nu a atins statutul de naţiune. **G.e.** se diferenţiază de naţiune prin mai multe caracteristici: în mod obişnuit au dimensiuni mici; se bazează în mod mult mai evident pe o moştenire comună; sînt mult mai persist-

ente în istoria umană în timp ce naţiunile sînt circumscrise în timp şi spaţiu. **G.e.** sînt esenţial exclusive şi ascriptive, calitatea de membru al acestor grupuri se dobîndeşte numai dacă indivizii au anumite trăsături înăscute. Naţiunea este mai inclusivă şi este definită cultural sau politic. **G.e.** pot fi concentrate într-un anumit teritoriu (în care sînt majoritare din punct de vedere demografic) dar pot fi şi dispersate într-un teritoriu foarte larg. De exemplu, comunităţi evreieşti sau familii de evrei se găsesc în majoritatea ţărilor lumii. Indiferent de gradul de concentrare sau de dispersie teritorială, evreii se manifestă şi sînt percepuţi peste tot ca un **g.e**. În Europa multe ţări cuprind diverse **g.e.**: Regatul Unit al Marii Britanii şi Irlandei de Nord (englezi, scoţieni, irlandezi), Elveţia (francezi, germani, italieni), România (români, unguri, germani, romi). **2.** *Etnicitate*, starea de a fi etnic sau de a aparţine unui **g.e**. Prezervarea **e**. se poate realiza prin separatism sau prin pluralism cultural (formă de acomodare socială în care **g.e.** îşi păstrează tradiţiile şi trăsăturile culturale distinctive şi cooperează în mod paşnic şi relativ egal în viaţa politică, economică şi socială). Separatismul promovat de multe mişcări de independenţă etnică a eşuat în majoritatea cazurilor, în timp ce pluralismul cultural s-a dovedit a fi mult mai eficient. În unele societăţi, unele ideologii elaborate din perspectiva majorităţii dominante consideră pluralismul cultural doar ca o fază tranzitorie, scopul final fiind integrarea. În perspectiva integrării se pune accent pe egalitatea indivizilor, pe eliminarea preferinţelor etnice, pe unificarea comportamentelor şi, în final, pe distrugerea identităţii etnice. Politica de integrare a **g.e.** acţionează prin eliminarea barierelor formale şi a discriminărilor, evaluarea şi tratarea persoanelor în raport cu meritele individuale şi absenţa eforturilor oficiale de a prezerva identitatea etnică. Scopul final este o societate integrată în care membrii tuturor grupurilor etnice participă la viaţa socială în raport cu talentele şi interesele lor. Separatismul şi pluralismul cultural se concentrează asupra grupurilor, în timp ce integraţionismul se concentrează asupra indivizilor. **3.** *Identificare etnică*, recunoaşterea apartenenţei la un **g.e.** manifestă în relaţiile cu ceilalţi şi în percepţia de sine. **4.** *Transpoziţie etnică*, schimbul de persoane între două culturi etnice în care fiecare este asimilată în cultura de origine a celeilalte. *V. asimilare, integrare socială, minoritate socială, naţiune, naţionalism.* **I.Mih.**

ETNOCENTRISM emiterea de judecăţi de valoare asupra altor grupuri prin raportare la valorile şi normele propriului grup. În mod obişnuit, e. se manifestă ca asumare a superiorităţii propriei culturi şi apreciere a altor culturi ca bune sau rele, înalte sau minore, drepte sau greşite, în măsura în care se aseamănă sau se diferenţiază de cultura proprie. **E.** operează cu expresii ca "popor ales", "naţiune binecuvîntată", "rasă superioară", "adevărata credinţă", "străini perfizi", "necredincioşi", "popoare înapoiate", "barbari", "sălbatici". Majoritatea grupurilor din cadrul unei societăţi adoptă atitudini **e**. Th. Caplow a pus în evidenţă că numărul persoanelor care supraestimează grupul din care fac parte este de opt ori mai mare decît numărul persoanelor care îşi subestimează propriul grup. **E.** este o reacţie umană universală întîlnită în toate societăţile şi în toate grupurile. Dar nu toţi oamenii sînt la fel de **e**. Diferenţele individuale au fost explicate prin variabilitatea modelelor de personalitate. În acest mod a procedat T.W. Adorno (*The Authoritarian Personality*, 1950) care afirmă că persoanele **e**. provin din cele mai puţin educate, mai izolate social şi mai dogmatice din punct de vedere religios. În concepţia sa, **e**. se defineşte ca o loialitate intensă şi necritică faţă de propriul grup etnic sau naţional asociată cu

desconsiderarea altor grupuri etnice sau naționale. Cercetările ulterioare nu au permis constatarea unei corelații evidente între tipurile de personalitate și trăsăturile socio-culturale ale indivizilor și nivelul e. lor. V. Reynolds *et al.* (*The Sociobiology of Ethocentrism*, 1987) resping ideea că e., egoismul și rasismul ar fi "imperative genetice" ale naturii umane. Chiar dacă există o anumită componentă biologică aceasta nu este activată decît în anumite contexte societale și politice și este reprimată în altele. Analizele politologice afirmă că e. este o consecință a faptului că politica este o activitate de grup. Socializarea politică, care începe încă din familie, produce o imagine discretă și distorsionată a celorlalți. Atitudinile astfel socializate pot fi manipulate de elitele politice în propriile lor scopuri. ◆ **E.** are efecte contrare asupra indivizilor, grupurilor și societăților. Grupurile e. par să supraviețuiască mai bine decît cele tolerante; primele favorizează sacrificiile și martirajul. **E.** întărește naționalismul și patriotismul și protejează identitatea etnică. În același timp, e. alimentează rasismul, descurajează schimbarea și blochează împrumuturile culturale. În anumite condiții, el promovează stabilitatea culturală; în alte condiții el poate conduce la colapsul unei culturi și la stingerea unui grup. Intensitatea atitudinilor e. variază de la formele pașnice la cele megalomanice și beligerante. Atitudinile e. pot să treacă de la o generație la alta prin intermediul socializării. Cea mai mare parte a transmisiei se face în mod informal, dar anumite elemente sînt infiltrate și în sistemul educațional sau sînt vehiculate prin mijloacele de comunicare în masă. K. Booth (*Strategy and Ethnocentrism*, 1979) sugerează trei aplicații frecvente ale termenului de **e.** Prima ar fi o formă prescurtată de a desemna tendința universală a oamenilor de a percepe pe alții în raport cu propriul lor grup. A doua se referă la o metodologie falsificată, iar a treia se referă la "cantonarea" culturală (persoanele și grupurile sînt atît de ancorate în **e.** lor încît sînt incapabile să intre în empatie cu altele și să vadă lumea și din perspectiva altora). Efectele negative ale **e.** pot fi reduse prin intensificare comunicării și interacțiunii dintre grupuri. *V. etnic, naționalism, xenocentrism.* **I.Mih.**

ETNOGRAFIE (gr. *ethnos*, "popor" + *graphein*, "a descrie"), termen coexistent cu acela de "etnologie", în unele țări din Europa **e.** fiind întrebuințat chiar cu precădere (cel puțin pînă în prezent). În limba germană și în zonele ei de influență, au apărut în devălmășie, alături de **e.** și etnologie, termenii *Volkskunde* și *Völkerkunde*, ambii datînd din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. S-a venit însă cu observația (Han F. Vermeulen, 1992) că primul se aplică la studiul unui singur popor, iar al doilea la studiul mai multor popoare sau al tuturora. Se înțelege, așadar, că *Völkerkunde* ar avea o mai mare deschidere comparativă, apropiindu-se de etnologie și de antropologie, în timp ce *Völkskunde* s-ar afla mai aproape de **e.** În viziune contemporană, **e.** reprezintă prima treaptă a antropologiei culturale — anume, treapta empirică, de recoltare a datelor concrete și de ilustrare a enunțurilor cu pretenție de generalitate. În opinia lui C. Lévi-Strauss (*Anthropologie structurale*, 1958), "etnografia, etnologia și antropologia nu reprezintă trei discipline sau trei concepții diferite despre aceleași studii. Ele sînt, de fapt, trei etape sau trei momente ale aceleiași cercetări", iar preferința pentru unul sau altul din acești termeni exprimă atenția precumpănitoare pentru respectivul tip de cercetare. *V. antropologie culturală, etnologie.* **Gh.G.**

ETNOLOGIE (gr. *ethnos*, "popor"+ *logos*, "cuvînt", "vorbire"), știință ce constă în studiul formării și distribuirii popoarelor sau ti-

purilor etnice și al caracteristicilor lor fizice și culturale. Pe treapta ei expozitivă, **e.** poate integra și valorifica unele date ale antropologiei fizice, anume acelea care prezintă tipul fizic — subrasial, constituțional, somatic — al populațiilor descrise. Problematica ei principală se axează însă pe studiul originii, răspîndirii în spațiu (difuziune) și transmiterii în timp (tradiție) a artefactelor, credințelor și obiceiurilor din culturile populare. În antropologia socială clasică din Marea Britanie, e. era considerată o disciplină de tip istoric, urmare a faptului că operează cu metoda istorică, metodă prin care existența unui aspect particular într-o societate particulară este explicată ca rezultat al unei succesiuni particulare de evenimente (A. R. Radcliffe-Brown). În Europa continentală, pînă la mijlocul secolului în curs, denumirea **e.** a ținut locul aceleia de antropologie culturală. Chiar și astăzi, unii socotesc cele două denumiri ca fiind interschimbabile, după cum alții consideră la fel, între ei, termenii denominativi **e.** și etnografie. Aceste echivalențe terminologice nu-și află o justificare deplină, dar ele au creat adevărate tradiții naționale de limbaj și de cercetare, de aceea lipsa unui consens terminologic general e greu de depășit. *V. antropologie culturală, etnografie.* **Gh.G.**

ETNOMETODOLOGIE orientare în sociologia contemporană, care vizează studierea metodelor, a strategiilor subiective (împărtășite) pe baza cărora membrii colectivităților umane acționează și interacționează în desfășurarea (producerea și reproducerea) contextelor și activităților cotidiene. **E.** s-a desprins din curentul mai larg al interacționalismului simbolic, a avut ca sursă nemijlocită de inspirație *etnoștiința* (direcție — clar conturată în deceniul al șaptelea al secolului nostru — în antropologia culturală), care se ocupă de modalitățile și conținuturile ideatice prin care grupurile etnice descriu și interpretează realitatea înconjurătoare, viața lor socio-culturală în general. Avînd ca exemplu cercetările clasice de etnobotanică, etnomuzicologie, de relații și denumirl de rudenie, reprezentanții etnoștiinței au ca program epistemic — utilizînd în principal o metodă de împrumut din lingvistică, *analiza componențială* — descoperirea metodelor de organizare a materialului cognitiv la nivelul diverselor colectivități culturale. Descrierile și teoriile etnologului (antropologului) nu vizează acum numai datele, faptele ce privesc grupul, ci și descrierile și "teoriile" grupului referitoare la acele fapte și date. Etnoștiința este deci "știința" grupurilor etnice, spre deosebire de etnologie, care este știința despre grupurile etnice. Accentul este pus în e. pe aspectele de psihologie socială, pe reconstrucția metodelor prin care omul în activitatea sa zilnică descrie, explică și interpretează propria sa lume, subliniindu-se caracterul dinamic al acestor construcții. **E.**, fiind fundată în particular pe fenomenologie (în special Schütz), este mult mai profund interesată în dezvăluirea sensurilor, semnificațiilor de bază pe care le profesează actorul uman în viața cotidiană. Urmărind asemenea scopuri, conceptele utilizate și datele obținute sînt mai nuanțate, dar și mai puțin controlabile. Datele sînt mai vagi deoarece intră în joc nu atît fundalul metafizic în sine (fenomenologic), cît faptul că se vizează o realitate variată și fluidă. H. Garfinkel, părintele **e.**, îi dă acesteia, printre altele, definiția: "Eu folosesc termenul "etnometodologie" pentru a mă referi la investigarea proprietăților raționale ale expresiilor indexicale și ale altor acțiuni practice ca realizări contingente și în continuă devenire sau practici competent (abil) organizate ale vieții de zi cu zi" (*Studies în Ethnolomethodology*, 1967). Limbajul **e.** — în speță, cel al lui Garfinkel — este ezoteric, uneori metaforic, alambicat și relativ greu de pătruns. Evident este că **e.** ex-

plorează deliberat palierul simbolic în versiunile lui subiective, neinteresîndu-se de datul obiectiv ca atare. Conceptele cheie ale orientării e. şi, în parte, ale interacţionismului simbolic în general, sînt: supoziţiile luate ca de la sine înţelese, codurile interacţiunii, expresiile indexicale, tipificarea, reflexivitatea, intersubiectivitatea şi procesualitatea (realitatea în devenire). Condensat, tabloul comportamental uman preconizat de etnometolologi s-ar prezenta astfel: oameni acţionează interdependent (interacţionează) pe baza unei strategii ce implică un sistem de coduri de acţiune bazat pe cîteva "axiome" de conduită, născute, cristalizate şi sedimentate în practica rutinieră. Ele sînt, în cele mai multe cazuri, netransparente pentru actorii acţiunii, dar permanent profesate, luate ca subînţelese printr-un acord tacit. Respectivele supoziţii, împreună cu regulile mai de detaliu (coduri) nu sînt însă nişte principii abstracte, imuabile, ci au o valoare indexicală, adică se adecvează contextului (partenerii interacţiunii ţin seamă atent de biografia, statutul, cunoştinţele, scopurile, intenţiile reciproce). Expresiile indexicale verbale şi nonverbale, deşi potenţial infinite, funcţionează totuşi în mod obişnuit ca nişte clase limitate de răspunsuri, ca "tipificări", potrivit persoanelor tipice şi situaţiilor standard. În dinamica practicii de zi cu zi subiecţii umani confruntă mereu sistemul axiomatic şi codajul cu evenimente care îl confirmă sau care ies din model. Parametrii situaţiilor rămînînd în limite normale, oamenii, în general, ajustează prin raţionalizări temeiul evenimentelor ce nu se înscriu de la început în supoziţiile şi codurile existente, forţîndu-le să se subordoneze coerenţei de ansamblu. La nivelul cunoaşterii comune operează deci reflexivitatea, ceea ce ar reprezenta corespondentul empiric al raţionalităţii ştiinţifice. Reflexivitatea vizează strategiile cognitive angajate în practicile curente, inclusiv prezumţia că pentru aceleaşi date individ diferiţi acordă aceleaşi înţelesuri (principiul intersubiectivităţii). Important este de reţinut că pentru etnometodologi realitatea fundamentală este tocmai cea rezultată din desfăşurarea supoziţiilor, codurilor şi reflexivităţii. Realul este construit mereu de actorii sociali în procesul interacţiunii la nivel simbolic. Miza etnometodologică pe emergenţa realului (social) din situaţii interacţionale particulare, sublinierea rolului contextului determinat şi în acelaşi timp construit de subiecţi, nu înseamnă negarea existenţei structurilor stabile. Garfinkel vorbeşte de invarianţa şi independenţa structurilor (faţă de cohortele specifice de subiecţi), dar el arată totodată că structurile nu au o existenţă aprioric, ci fiinţează şi subzistă în măsura în care sînt create şi recunoscute de oameni în derularea activităţilor practice. Există, aşadar, o gramatică generativă a cotidianului, care este totdeauna locală. E. deplasează structurile în microsocial şi în primul rînd pe planul subiectivităţii. Ea năzuieşte la descrierea şi explicarea unor microculturi şi instituţii concrete. Metodologia e. constă în a provoca situaţii care scot indivizi din fluxul normal, rutinier, al vieţii. Studenţii, de exemplu, au fost solicitaţi să se poarte cu părinţii lor, acasă, ca şi cum ar fi fost oaspeţi. În felul acesta, supoziţiile acordului tacit din relaţia părinţi-copii au fost determinate să iasă la lumină. Tot pentru a evidenţia "luatul de la sine înţeles", s-a recurs la Intervievarea Intensivă pe teme ce presupun consensul microsocial sau intersubiectiv: "de ce saluţi?", "ce înţelegi cînd spui că eşti obosit?" etc. Răspunsurile subiecţilor la condiţiile sau întrebările provocatoare sînt înregistrate pe peliculă, pe benzi de magnetofon, sau în scris, obţinîndu-se astfel un "document etnometodologic", care va fi analizat şi interpretat într-o manieră cît mai comprehensivă. Unii cercetători pretind chiar că acela care abordează etnometodologic realitatea să fie în stare să poată reproduce

scene din fragmentul de viață studiat, jucînd, rînd pe rînd, rolul agenților acționali. Pretențiile unor reprezentanți ai e. de a o echivala unei sociologii propriu-zise sînt evident, abuzive, pentru că ea nu ia în considerare factorii economici și politici, structurile sociale obiective, lipsindu-i perspectiva macrosocială și istorică. De asemenea sînt problematice: gradul de universalitate al mecanismelor descrise de e., adică în ce măsură sînt ele afectate de etnocentrism, iar din punct de vedere metodologic, este de relevat insuficiența validității procedeelor puse în joc. Este vorba de faptul că, în acord cu normele de cercetare statuate în această orientare, se ajunge la indecibilitatea de principiu în legătură cu validitatea și autenticitatea enunțurilor, și anume: în concepția e., subiecții își citesc reciproc codurile, valorile, normele, intențiile din *documentele* produse de ei în timpul interacțiunii (replici verbale, gesturi, secvențe de conduită și altele) prin reflexivitate. Reflexivitatea generată și condiționată de situația interacțională determină, la rîndul ei, desfășurarea interacțiunii; întrucît e. pretinde că utilizează și ea documentarea și reflexivitatea de același tip ca agentul cotidian, înseamnă că această documentare (reflexivitate) este în funcție de interacțiunea specifică dintre subiect și cercetător. Se ajunge astfel la o documentare despre documentare, sau la o reflexivitate a reflexivității, potențial la o regresie la infinit. Dincolo de unele exagerări fenomenalist-subiectiviste, prin sondarea concretă și rafinată a cîmpului conștiinței comune, în organizarea și funcționarea ei vie, în practica cotidiană, prin sublinierea de multe ori cu argumente statistice a importanței perspectivei actorilor, a opticii "de interior" în înțelegerea fenomenelor sociale și psiho-sociale, e. a reprezentat și reprezintă o direcție fertilă. *V. etichetare socială, interacționism simbolic, sociologie fenomenologică.* **I.P.**

ETOLOGIE 1. În concepția lui J. S. Mill, "știința care determină tipul de caracter produs în conformitate cu legile psihologice generale, de către un anumit set de circumstanțe, fizice și morale" (*A System of Logic, Racionative and Inductive*, 1856). **E.** se află, deci, la baza oricărei științe a societății, a economiei, moralei, pedagogiei, inclusiv a sociologiei. Legile de coprezență și de succesiune pe care este chemată să le studieze aceasta din urmă pot fi, prin urmare, reduse la legile generale ale comportamentului studiate de e., dar pentru a fi într-adevăr știință, sociologia trebuie să-și construiască propria metodă inductivă, adaptînd metodele din științele naturii la studiul obiectelor sociale **2.** În domeniul științelor biologice, e. este definită drept studiu al comportamentelor animalelor în mediul lor natural de viață. E a a fost fundamentată în al treilea deceniu al secolului nostru de către naturaliștii O. Heinroth, C. O. Whitman și J. Huxley, fiecare evidențiind un aspect sau altul al comportamentului animal instinctiv, pe care l-au explicat ca o consecință a adaptării filogenetice a speciei. **E.** animală analizează raportul dintre ceea ce este moștenit și ceea ce este învățat în comportamentul animal, formele de comunicare, de organizare ierarhică, de manifestare a instinctelor de teamă, dragoste, solidaritate, solitudine, abandon etc., precum și structurile comportamentelor de semnalizare socială, denumite de J. Huxley "ritualuri". Se poate spune că prin lucrările lui N. Tinbergen, K. von Frisch și K. Lorenz (pentru care autorii au primit, în 1973, Premiul Nobel), **e.** animală a fost refundamentată, mizîndu-se în special pe explicarea agresivității, emoțiilor, teritorialității și dominației în lumea animală, adică pe aspectele *sociale* ale comportamentelor animale. În acest fel, mai ales datorită lucrărilor lui K. Lorenz, s-a ajuns la considerarea comportamentelor animale și umane ca două tipuri *omoloage* prin mecanismele lor genetice și

s-a propus o nouă accepțiune a e. **3. E.** *umană* este definită fie ca o ramură sau un capitol al **e.**, care studiază biologia comportamentului uman, fie ca o știință de sine stătătoare, ca o formă interindisciplinară a cunoașterii comportamentului. În primul caz, **e.** *umană* studiază unele regularități ale comportamentelor umane care, avînd asemănări vizibile cu manifestări comportamentale ale animalelor, sînt explicate prin acțiunea mecanismelor biologice ale selecției adaptative. Ca știință de sine stătătoare, **e.** *umană* își propune să studieze măsura în care comportamentul omului este programat prin adaptarea filogenetică. Recurgînd la mijloacele de cercetare ale biologiei, **e.** *umană* se bazează pe observarea comportamentelor în situațiile naturale ale vieții și pe modul de abordare comparativ, încercînd să sintetizeze datele morfologiei, ecologiei, fiziologiei și biologiei evoluționare cu cele ale antropologiei sociale, psihologiei și, desigur, ale sociologiei. În acest fel, se încearcă revizuirea unor paradigme sociologice consacrate (în mod deosebit a sociologismului), cu scopul de a preciza cît din natura umană este moștenit și cît este dobîndit, pentru a putea stabili limite mai precise de validitate atît pentru enunțurile biologice, cît mai ales pentru cele sociologice. În ambele ipostaze ale sale, **e.** *umană* promovează o formă mai avansată sau doar incipientă de reducționism biologic. De regulă, se confundă cauza și funcția comportamentelor sociale, se neglijează rolul organizării sociale în determinarea comportamentelor umane, se reduce simbolul (social) la mecanismul natural al acțiunii și se acordă puțină atenție analizei semnificației sociale specifice a comportamentelor umane. Cînd aceste manifestări ale reducționismului biologic capătă întîietatea în argumentarea etologică, **e.** *umană* se transformă în *etologism.* Acesta reprezintă mai degrabă o formă de vulgarizare a științei, apărută ca urmare a extrapolării, de regulă lipsită de fundamente științifice, în studierea societății a rezultatelor obținute în cercetarea comportamentelor animale. Responsabili pentru asemenea extrapolări sînt atît unii oameni de știință, biologi și sociologi sau antropologi care susțin legitimitatea **e.** *umane* ca știință (K. Lorenz, I. Eibl-Eibesfeldt, L. Tiger, R. Fox, D. Freeman, P. van den Berghe), cît mai ales unii publiciști ca D. Morris și R. Ardrey, care au vulgarizat lucrările lui Lorenz invocîndu-le ca explicații suficiente ale unor importante aspecte ale vieții sociale, de la ritualuri de întîmpinare și pînă la organizarea și funcționarea partidelor politice. Manifestînd tendințe categorice de etnocentrism (Morris reduce societățile existente la tipul occidental european, folosind drept criterii ale "succesului/supraviețuirii" unei activități, pe cele consacrate în această societate) și doar mascate de xenofobie și rasism, etologismul reiterează prejudecata evoluționismului unilinear, după care ceva este explicat doar în măsura în care se ajunge la explicarea rădăcinilor, a originilor sale. *V. altruism, convergență, elite, etnocentrism, societate.* **I.U.**

EUGENIE (SOCIALĂ) concept ce exprimă acțiuni directe de ameliorare a exemplarelor rasei umane. Avîndu-și originea în teoria evoluției speciilor (Darwin, 1859), **e.** este expusă în plan teoretic de către F. Galton și K. Pearson (la sfîrșitul sec. 19 și începutul sec. 20), drept "studiu al factorilor ce pot ameliora calitățile rasiale ale generațiilor viitoare, atît fizic cît și mental". Studiul caracteristicilor indivizilor umani, al deviațiilor de la "normal", al legilor natalității și al unui set de principii ce urmau să dirijeze căsătoriile și reproducerea speciei erau subiectele predilecte pentru promotorii **e.** Sub expresia de selecție a indivizilor valoroși din punct de vedere rasial, **e.** a fost încorporată de către ideologia nazistă. Aceasta a promovat ideea

de inegalitate a raselor umane, susținînd legitimitatea morală a unor tehnici de reglementare a actelor de reproducere a indivizilor de rase "inferioare". Totodată, se susținea necesitatea anihilării indivizilor cu calități indezirabile sau cu tare și promovarea exemplarelor ce ar putea asigura urmașilor o bună ereditate. În problema controlului eredității, s-a dezvoltat în ultimul timp ingineria genetică, legitimată din punct de vedere științific, dar nelipsită de controverse morale. *V. demografie, ideologie, natalitate, nazism, rasism.* **I.A.P.**

EVALUARE **1.** Determinare cu aproximație (sinonim cu *estimare*) a unei anumite cantități. În acest sens, evaluarea poate reprezenta o anticipare a operației de măsurare propriu-zisă sau o poate înlocui, atunci cînd nu este posibilă o măsurare suficient de exactă. **2.** Determinarea de către o colectivitate a valorii unor evenimente, fenomene, procese sociale, prin raportarea stării de fapt la un set de criterii (standarde) cu rol de etalon și acordarea de calificative în funcție de gradul de concordanță cu acestea. În acest sens, e. se deosebește de *măsurare*; dacă aceasta din urmă se referă la determinarea caracteristicilor obiectului investigat, **e.** relevă calitatea acestuia, semnificația lui pentru factorii sociali. Una este, de ex., să exprimi coeziunea unui grup (prin frecvența interacțiunilor și intensitatea lor) și altceva să **e.** calitatea acesteia. Calificativele rezultate în procesul de e. în cel de-al doilea sens (foarte bine, bine, satisfăcător, nesatisfăcător) se distribuie pe un continuum de intensități (scale), alcătuind spații lineare ordonate de la o extremă a favorabilității la o alta a nefavorabilității. **3.** Exprimarea în unități valorice (bani, utilități sociale, beneficii) a valorii unor bunuri, acțiuni, soluții etc. Prin aceasta se încearcă să se aducă la un numitor comun semnificațiile valorice ale unui fenomen oarecare. În acest sens, **e.** este implicată în analizele de eficacitate, eficiență, cost/beneficiu. *V. cost/beneficiu, eficacitate, eficiență, măsurare în sociologie.* **I.M.**

EVALUAREA POSTULUI DE MUNCĂ tehnică aplicată în planificarea forței de muncă pentru compararea **p.m.** și aprecierea diferențiată a valorii contribuției lor la realizarea performanțelor organizației. **E.p.m.** are un rol fundamental în politicile de menținere în organizații a diferitelor persoane și în alocarea diferențiată a salariilor, promovărilor sau a altor beneficii. **E.p.m.** poate aplica metode analitice sau neanalitice. Metodele analitice se centrează pe fiecare **p.m.** și identifică factori generatori de performanță prin **e.** cunoștințelor, responsabilității, efortului (fizic/mental), condițiilor de muncă și a abilităților profesionale. Metodele neanalitice ordonează ierarhic toate **p.m.** și nu diferențiază factorii tipici generatori de performanță, ci doar evaluează rezultatele globale ale muncii. *V. analiza postului de muncă, ocupație, planificarea forței de muncă.* **M.V.**

EVENIMENT (lat. *evenio*, "a ieși la lumină", "a se întîmpla") **1.** În teoria probabilităților, **e.** elementar este echivalent cu "rezultat posibil" al unui experiment aleator (experiment ale cărui rezultate nu pot fi prevăzute cu exactitate). **2.** Moment cu semnificație deosebită într-o serie de întîmplări sau acțiuni sociale. În arializa **e.** se urmăresc: *a.* Frecvența e. de un anumit fel într-o perioadă și într-o populație, strat social, zonă teritorială. Astfel se disting **e.** unice, ireparabile, și **e.** reparabile, statistice. De exemplu: frecvența **e.** "căsătorie" = nupțialitate etc. *b.* Portanța, efectul, aria de influență a **e.** Astfel se disting **e.** naționale, individuale, istorice-universale. După G. Bouthoul (*Les structures sociologiques*, I, 1968), **e.** pot fi: *a.* **e.** funcționale — **e.** care fac

parte din funcțiile periodice ale unor procese, corespunzătoare stărilor de echilibru funcțional (congresele periodice ale unui partid politic, alegerile pentru parlament etc.); *b.* **e.** *istorice* — **e.** care anunță procese parțial sau integral ireversibile (declanșarea unui război); *c.* **e.** *semnificative sociologic*, unice în felul lor în istorie, dar fără datare — invenții, structuri sociale noi etc. ◆ În analiza **e.** trebuie separate: structura cauzală care produce necesitatea unui e. de cauzalitatea imediată sau conjuncturală care transformă — aleator — necesitatea in realitate. O tensiune socială generată de oprimarea prelungită se poate transforma în revoltă, revoluție sau război civil pornind de la o cauză minoră și adesea în condiții de ilogicitate aparentă. **3.** "Istoria evenimențială" (P. Lacombe) este istoriografia care reproduce numai e. principale ale unei epoci (încoronări, abdicări, tratate etc.). *Școala Analelor* îi opune "istoriei evenimențiale" istoriografia structurilor și a duratelor lungi (istorice), medii (sociologice) și scurte (individuale). *V. istorie sociale, probabilitate.* **A.T.**

EVOLUȚIE proces de schimbare a unui sistem, guvernat de legi obiective, și caracterizat prin trecerea de la stadii inferioare la stadii superioare. Spre deosebire de conceptul de *progres social* care definește "inferiorul/superiorul" în termeni de criterii valorice, referitoare la condiția umană (progres înseamnă **e.** spre "mai bine"), conceptul de **e.** soclală introduce criterii *obiective* și de natură *socială*. Următoarele criterii au fost invocate pentru a determina sensul **e.** H. Spencer, un avocat activ și extrem de influent în cea de a doua jumătate a secolului XIX al ideii de **e.**, atît în filozofie, cît și în științele sociale, inclusiv în sociologie, a propus drept criteriu *gradul de complexitate* al unui sistem, gradul de diferențiere structurală și de specializare funcțională: **e.** reprezintă "o schimbare de la o omogenitate indefinită și incoerentă la o heterogenitate definită și coerentă, prin continui diferențierl și integrări". După o perioadă de violent antievoluționism în sociologia și antropologia culturală occidentale, evoluționismul revine în anii '50 în atenție. Sînt propuse două tipuri distincte de criterii. În primul rînd, reluînd criteriul complexității propus de Spencer, se constituie o orientare evoluționistă în sociologia occidentală reprezentată de Talcott Parsons, M. Levy, Eisenstadt. În antropologie sînt propuse diferite instrumente de măsurare a gradului de complexitate: *Indexul de Dezvoltare Socială* (R. Naroll), *Indexul de acumulare culturală* (R.L. Carneiro și S.F. Tobias). R.M. Marsh propune un indice de *diferențiere societală* care se referă la numărul de "unități structural distincte și funcțional specializate" existente într-o societate. Un exemplu de asemenea unități sînt rolurile sociale distincte. Un alt criteriu propus pentru a determina gradul de inferioritate/superioritate în **e.** societăților umane este *tehnologia și eficiența sa.* Leslie White, în anii '40, formulează așa numita "lege fundamentală a **e.**": "Ceilalți factori rămînînd constanți, cultura se dezvoltă în măsura în care cantitatea de energie produsă pe cap de locuitor pe an crește sau în măsura în care eficiența mijloacelor de utilizare a energiei crește". Diferitelor niveluri de dezvoltare a tehnologiei le corespund tipuri de culturi, de societăți distincte. Pe aceeași linie merg și M. D. Sahlins și E. R. Service. "**e.** reprezintă tendința ca unele sisteme adaptate să fie înlocuite de alte sisteme adaptate, ultimele fiind însă din punct de vedere termodinamic mai mari și mai eficiente decît primele". D. Bell utilizează drept criterii ale **e.** societății umane productivitatea muncii și structura subsistemului economic derivată din aceasta. Astfel, în funcție de sectorul în care se produce cea mai mare parte a produsului social și care angajează cea mai mare parte a forței de muncă, se pot

distinge trei mari tipuri de societăți strict succesive: societăți preindustriale (sectorul primar — agricultura — este dominant), societăți industriale (predomină sectorul secundar, industria) și societăți postindustriale (predomină sectorul terțiar, serviciile). ◆ În teoria marxistă variabila fundamentală care condiționează gradul de dezvoltare al societății o reprezintă forțele de producție, tehnologie în ultimă instanță: nivelul de dezvoltare al forțelor de producție nu este responsabil numai de gradul de complexitate al societății, dar și de tipul organizării ei: forțele de producție determină un anumit mod de organizare socială a producției (relațiile de producție) și prin intermediul acestora un anumit tip de organizare a societății. ◆ Conceptul de e. a tins în sociologia occidentală să înlocuiască pe cel de progres social din mai multe rațiuni: *a.* aura de științificitate cu care el a venit din biologie; *b.* promisiunea unor criterii obiectiv-descriptive de stabilire a gradului de **e.**, mai puțin susceptibile de controversele filozofico-ideologice generate de criteriile progresului social, cît și de relativismul valoric ca o dificultate majoră a acestuia; *c.* reacție ideologică împotriva presupoziției că societatea umană merge inevitabil spre mai bine. ◆ Sînt cîteva probleme pe care ideea de e. le ridică în momentul de față. În primul rînd, problema *predictibilității* principiale a **e.** Există unele teorii care consideră că principial **e.** nu este predictibilă. În forme modificate, această problemă reapare în legătură cu viitorul și cu posibilitatea de prognoză a lui. În al doilea rînd, problema uniiinearității/multilinearității. Presupoziția unilinearității constă în considerarea **e.** ca fiind caracterizată de parcurgerea unor stadii mari absolut obligatorii și, cel puțin pe ansamblu, inevitabile. Presupoziția multilinearității constă, dimpotrivă, în afirmarea existenței unor căi multiple, paralele și alternative pe care diferitele comunități sociale, în funcție de o serie de condiții particulare, inclusiv propriile opțiuni, pot merge. **E.** nu constă deci într-o succesiune strictă de stadii clar definite și obligatorii, ci mai mult se prezintă ca un arbore puternic ramificat, cu "răscruci" și căi alternative posibile, dintre care unele pot rămîne doar posibilități abstracte. *V. modernitate, post-modernitate, progres, schimbare socială.* **C.Z.**

EXISTENȚĂ SOCIALĂ concept utilizat în sociologia marxistă în cuplul **e.s.**/conștiință socială. Respingînd abordarea idealistă a vieții sociale care consideră ideile, concepțiile membrilor colectivității drept factorul determinant al organizării sociale, sociologia marxistă argumentează că în fapt **e.s.** ca totalitate a componentelor geografice, biologice, dar în mod special tehnologice, inclusiv organizarea socială a producției, determină conștiința socială. Conștiința socială nu este decît existența devenită conștientă. *V. conștiință, marxism în sociologie.* **E.Z.**

EXOD fenomen migratoriu de mare amploare ce exprimă părăsirea în masă a unei arii teritoriale de către o populație. În sociologie, se utilizează, mai cu seamă, noțiunea de e. *rural*, pentru a desemna migrația intensă de la sat la oraș, fenomen întîlnit în toate societățile în perioada de industrializare. Interesul deosebit acordat de către cercetările sociologice concrete problemelor legate de **e.** *rural* este datorat, în principal, implicațiilor profunde pe care acest fenomen le are asupra structurilor socio-demografice rurale (scăderea și îmbătrînirea accentuată a populației, feminizarea și îmbătrînirea forței de muncă din agricultură etc.) și, în general, asupra întregii game de aspecte ale vieții în comunitățile sătești afectate de el. De asemenea, sînt studiate și problemele legate de integrarea noilor sosiți în viața urbană, modificările intervenite în universul lor cultural și

moral, în obiceiuri, mentalități etc. *V. migrație.* **T. R.**

EXOGAMIE căsătorie realizată în afara unui grup familial sau local. Este forma cea mai răspîndită de căsătorie în societățile contemporane în care, din punct de vedere teoretic, o persoană își poate alege partenerul din orice zonă geografică. Dezvoltarea mijloacelor de comunicații și intensificarea mobilității au condus la extinderea ariilor de alegere a partenerului și scăderea ponderii căsătoriilor endogame. Cu toate acestea, cercetările de sociologia familiei au pus în evidență că proximitatea geografică continuă să acționeze ca un factor important în căsătorire. Universul exogamic (zona geografică extralocală din care membrii unei comunități își aleg partenerii de căsătorie) este dependent de mărimea comunității, intensitatea raporturilor economice și culturale ale comunității cu lumea exterioară, intensitatea mobilității geografice și profesionale, nivelul de compatibilitate dintre normele și valorile locale și cele specifice altor comunități, nivelul de compatibilitate dintre modelele familiale locale și cele extralocale. *V. căsătorie, endogamie, familie, hemogamie, rudenie.* **I.Mih.**

EXOGEN (gr. *exo*, "în afară" + *genos*, "origine"), ceea ce se află (originează) în exteriorul unui element sau sistem. În simetrie cu endogen, termenul s-a extins de la științele naturii și în descrierea, explicarea și interpretarea socio-umanului, cu deosebire atunci cînd e vorba de a localiza factorl explicativi în interior sau exterior. Distincția dintre interior (endogen) și exterior (exogen) este, desigur, relativă și ea funcționează numai prin fixarea cadrului de referință. Trebuie remarcat că binoamele conceptuale "interior-exterior" (sau "intern-extern") și "endogen-exogen" sînt în general echivalente semantic în disciplinele socioumane. *V. endogen.* **P.I.**

EXPECTANȚĂ (lat. *expectare*, "a privi înainte, a aștepta"), stare de așteptare sau de anticipare caracterizată prin estimarea de către o persoană a anumitor rezultate ale activității sociale, ale interacțiunilor sociale, ale propriei conduite sau ale comportamentelor altora semnificativi față de sine. De regulă, e. vizează gradul de succese sau insuccese și valoarea consecințelor atribuite acestora de către o persoană angajată în activitate sau în interacțiuni sociale. Cu cît probabilitatea subiectivă a succesului este mai mare cu atît o persoană investește un efort mai intens pentru atingerea acestuia. Totodată, succesul trebuie anticipat ca avînd consecințe personale pozitlve. Probabilitatea succesului și orientarea pozitivă a consecințelor sînt rezultate ale proceselor de evaluare și autoevaluare și se află în raporturi multiplicative, una anulînd-o sau întărind-o pe cealaltă. În acest sens, e. are funcții motivatorii. **E.** poate fi specifică uneia sau mai multor sarcini; se poate referi la o stare de fapt sau la evaluarea capacității unei persoane; poate fi îndelung stabilă sau tranzitorie. Nivelul **e.** depinde de sistemul de valori și experiența anterioară ale unei persoane, de practicile și criteriile de evaluare și autoevaluare, de caracteristicile mediului social și natural în care este integrată o persoană. *V. motivație.* **M.V.**

EXPERIMENT SOCIOLOGIC (lat. *experimentum*), metodă de cercetare a relațiilor cauzale dintre faptele, fenomenele și procesele sociale, care constă în măsurarea acțiunii variabilelor independente asupra variabilelor dependente, în condițiile în care acțiunea altor factori, nespecificați în ipoteză, este ținută sub control. În **e.s.** cercetătorul își propune să provoace producerea fenomenelor sociale cu scopul de a le înregistra dinamica și de a le explica prin identificarea relațiilor cauză — efect. Ca observație provocată, în **e.s.** se urmărește ca factorii exteriori,

în afara celor manipulați de cercetător, să rămînă constanți, să nu influențeze situația experimentală. Controlul situației experimentale constituie nota definitorie a acestei metode de cunoaștere. Pentru a-și îndeplini funcția cognitivă, **e.s.** trebuie să se fondeze pe teorie. În afara teoriei, **e.s.** rămîne o activitate sterilă. În orice **e.s.** se întîlnesc patru tipuri de variabile: explanatorii, variabile exterioare controlate, variabile exterioare necontrolate care introduc erori sistematice, variabile exterioare necontrolate care generează erori aleatoare ce se compensează reciproc. Variabilele explanatorii se compun din variabile independente, reprezentînd factorii introduși în e.s. de către cercetător, și variabile dependente care iau valori diferite ca urmare a influenței asupra lor a variabilelor independente. Ansamblul persoanelor asupra cărora se exercită influența variabilelor independente poartă numele de *grup experimental*. Pentru compararea efectelor introducerii variabilelor independente se utilizează unul sau mai multe *grupe de control*, asupra cărora nu acționează variabilele independente. Momentul experimental se referă la măsurarea variabilelor dependente, de regulă, înainte și după introducerea variabilelor independente. *Situația experimentală* cuprinde ansamblul persoanelor, obiectelor și condițiilor concrete în care se desfășoară **e.s.** Există mai multe tipuri de **e.s.**: natural, în care situația experimentală este însăși viața socială, și artificial, în care situația experimentală este creată de cercetător (J. St. Mill). De asemenea, se face distincție între **e.s.** proiectat, în care situația experimentală este planificată de cercetător și **e.s.** *ex post facto*, în care situația experimentală oferită de schimbările din viața socială servește ca material de analiză rațională a legăturilor dintre variabile (F.S. Chapin). După criteriul temporal, **e.s.** se împarte în: succesive și simultane (E. Sydenstricker). Alte tipologii ale **e.s.** utilizează criteril complexe. E. Greenwood (1945) a propus luarea în considerare a unui număr de patru tipuri de **e.s.**: proiectat simultan, proiectat succesiv, ex post facto cauză-efect și ex post facto efect-cauză. Cel mai adesea se face, însă, distincție între **e.s.** de laborator și e.s. de teren. **E.s.** de laborator, desfășurat într-o situație socială artificială, permite izolarea variabilelor explanatorii și un bun control al situației experimentale. În **e.s.** de laborator pot fi proiectate experimente cruciale (lat. *experimentum crucis*), hotărîtoare pentru testarea ipotezelor. **E.s.** de teren se desfășoară în situații sociale reale. În raport cu posibilitatea cercetătorului de a manipula variabilele, **e.s.** de teren pot fi: pasive, cînd alți factori decît cercetătorul determină introducerea variabilelor independente, și active, în care cercetătorul are posibilitatea de a introduce variabilele independente în situația experimentală naturală (M. Duverger). Specificul **e.s.** rezultă din: complexitatea obiectului de studiu, complexitatea relațiilor cauzale și datorită influenței situației experimentale asupra comportamentului subiecților incluși în cercetare. Subiecții din **e.s.** au caracteristici socio-demografice specifice. Generalizarea rezultatelor **e.s.** nu este, deci, permisă decît în limitele procedeelor de alcătuire a grupelor experimentale și de control și numai la populația din care au fost selecționați subiecții de **e.s.**. Aceasta este problema validității externe a **e.s.**. Validitatea internă a **e.s.** constituie și ea, de asemenea, o problemă generată de complexitatea obiectului de studiu. Problema validității interne a **e.s.** este primordială pentru că în științele socioumane variabila independentă reprezintă foarte adesea o combinație de stimuli, cercetătorul trebuind să purifice variabila independentă pentru a stabili cu exactitate dacă între *x* (variabila independentă) și *y* (variabila dependentă) există într-adevăr o legătură cauzală. În acest scop sînt proiectate e. *placebo*. Dat fiind fap-

tul că în situațiile **e.** subiecții reacționează atît la variabilele independente, cît și la comenzile implicite, pe care le intuiesc, se recomandă utilizarea anchetei post-experiment și a experimentului simulat pentru a se afla ce comenzi implicite au fost percepute (Martin T. Orne, 1969). La nivelul socialului, cauzalitatea nu este epuizată prin identificarea unui singur factor; totdeauna avem de a face cu un set complex de fenomene în care condițiile contribuitorii în prezența celor contingente și alternative determină probabilistic apariția fenomenelor, modificarea variabilei dependente (Achim Mihu, 1973). De aici decurge necesitatea proiectării **e.s.** cu mai multe variabile independente. Schema logică a acestor **e.s.** se bazează pe canonul diferenței, formulat de J. St. Mill, (1806-1873) în lucrarea *A System of Logic* (1843), iar prelucrarea rezultatelor din **e.s.** multivariate presupune utilizarea analizei de varianță. În **e.s.**, situația experimentală poate ea însăși să intervină ca o variabilă independentă. Pentru a măsura influența situației experimentale asupra variabilei dependente se recomandă proiectarea unor experimente cu două și cu trei grupe de control. Realizat în conformitate cu principiile metodologice deontologice, **e.s.** constituie o metodă principală de cercetare a relațiilor cauzale în sociologie. *V. cauzalitate socială, varianță.* **S.C.**

EXTENSIUNE UNIVERSITARĂ asociație inițiată și condusă de V.I. Bărbat (1879-1931), avînd ca obiectiv transpunerea în viață a principiilor sociologiei culturii elaborate de el și anume: raționalizarea societății, înlăturarea anarhiei sociale prin răspîndirea culturii și primenirea elitelor. Inițiativa sa, deși de inspirație occidentală, a fost adaptată la condițiile soclale din Transilvania. Timp de 6 ani cît a funcționat asociația (1924-1930), s-au ținut 1050 conferințe în 52 orașe din Transilvania și s-au editat numeroase publicații de popularizare a științei, toate acestea țintind perfecționarea vieții economico-spirituale a poporului, sporirea toleranței și înțelegerii între oameni (Extensiunea universitară, 1926). *V. istoria sociologiei, sociologie.* **M.L.**

EXTERNALITĂȚI termen utilizat spre a desemna (A.C. Pigou, P. Samuelson, W. Nordhaus) una din principalele manifestări de nereușită ale pieței ca mecanism, la prima vedere atotcuprinzător și atoatereglator în economie: efecte colaterale din partea producției sau a consumului, pe care piața nu și le mai "internalizează", nu le mai ia în mod spontan în primire spre a le amenda prin mijlocirea prețului. Exemple: ◆ Externalități generate de consum: *a.* Cetățeanul A, dorind protecție de priviri indiscrete, își construiește un gard înalt în jurul casei, ce împiedică razele soarelui să ajungă la ferestrele cetățeanului B. *b.* Șoferul ce virează în unghi drept pe o stradă cu trafic motorizat intens și numai două benzi de circulație, produce aglomerare de mașini. ◆ Externalități generate în sfera producției: *c.* Firma X își evacuează deșeurile într-un rîu, sporind astfel costurile de producție ale firmei Y situată în aval. *d.* Firma Z înființează o școală de programatori, ceea ce sporește disponibilul de asemenea specialiști pentru firma W (cu care nu are nici o relație). ◆ Externalități mixte, provenite din producție și resimțite în consum (sau viceversa): *e.* Zborurile de noapte ale unor avioane cu reacție, zgomotoase, perturbă somnul rezidenților în vecinătatea aeroportului, afectîndu-le apoi rezultatele în muncă. *f.* De o invenție, răsplătită derizoriu la lansare, beneficiază ulterior mase largi de consumatori (producătorl). Deci creez cuiva un prejudiciu și nu sînt sancționat sau împiedicat de a o face, facilitez cuiva un beneficiu și nu sînt recompensat (în ambele cazuri "celălalt" îmi este indiferent, elementul interacțional lipsește, dar efectul există — rău sau bun). În

cazul **e.** în consum, nivelul de consumare a unui anumit bun sau serviciu are un efect direct (nu indirect, prin preț) asupra bunăstării unui alt consumator; în cazul **e.** în producție, activitățile productive ale unei firme afectează în mod direct activitățile productive ale altei firme. Fie că țin de producție, fie că țin de consum, **e.** au ca esență faptul că beneficiile sau costurile lor nu se reflectă în prețurile pieței, iar consumatorul sau producătorul care le generează nu se simt obligați să le ia în considerare. De aici ideea (veche) de a-i obliga să o facă atunci cînd își iau deciziile: mijlocul tradițional recomandat a fost impunerea de taxe asupra activităților generatoare de pierderi de bunăstare ori sporuri de costuri, precum și acordarea de subvenții activităților apte de a spori bunăstarea ori de a scădea costurile de producție; în cazul altor **e.** (vecinătatea cu un abator, cu un aeroport) ținta măsurii luate este recomandabil a fi cel prejudiciat: i se plătește o compensație directă, ori este degrevat parțial de o obligație. În practică, cel mai adesea **e.** ori este interzisă (fumatul în anumite compartimente de tren), ori e ignorată total (poluarea, îndeosebi), cazurile de corectare a ei odată produsă fiind rare. (după apreclerea lui Bannock, G. et al. *The Penguin Dictionary of Economics*, Penguin Books, 1972). *V. economie de piață, utilitate.* **E.P.**

EXTERNALIZAREA FUNCȚIILOR LOCUINȚEI transferul unei activități repetitive din locuință în dotările social-culturale. Acest transfer poate fi total sau, cel mai adesea, parțial. Semipregătirea hranei în unități de servicii pentru populație, îngrijirea și educarea copiilor preșcolari în creșe și grădinițe, tratarea bolnavilor în unități de spitalizare etc. sînt exemple de **e.f.l.** Principalii factori care contribuie la **e.f.l.** sînt: dezvoltarea rețelei de servicii pentru populație, reducerea funcției productive a gospodăriilor familiale, creșterea participării femeilor la viața social-economică etc. Procesul de **e.f.l.** este opus ca sens celui de *internalizare a funcțiilor locuinței.* În acest ultim caz se produce o deplasare a activităților de locuire de la dotări spre locuință. În perioadele de criză economică și de dezorganizare socială (dar nu numai pe parcursul lor) se manifestă tendințe de restrîngere a vieții și serviciilor publice și, corespunzător, de internalizare a unor funcțiuni ale locuinței. Tendințele majore de lungă durată sînt cele de specializare funcțională a spațiului și amenajărilor pentru locuire (locuință principală, locuință secundară, dotări social-culturale, spații de agrement etc.), și de creștere a interdependenței dintre aceste spații. **E.f.l.** și internalizarea lor sînt cele două componente majore ale restructurării raportului funcțional dintre locuință și prelungirile ei. *V. locuire, urbanism.* **D.S.**

EXURBAȚIE proces complex de revărsare a populației, a cadrului construit și a noilor structuri urbane dincolo de vechiul perimetru al unui oraș. *V. conurbație, inurbație, urbanizare.* **I.F.**

F

FACTOR DE SINTEZĂ termen creat de Nicolae Iorga, pentru a desemna acel element capabil să "*coaguleze influențele*, să le rețină și să le consolideze" într-o populație în decursul unei epoci istorice date. **F.s.** este o unitate culturală de substrat (o structură profundă) și acționează ca un factor modelator al unor epoci istorice întregi. Ideea juridică română, de pildă, a avut un rol hotărîtor în fixarea direcției către constituirea popoarelor moderne și deci a înjghebării formațiunilor statale ale Europei. Analizînd cauza pentru care francezii s-au constituit mai repede ca națiune, N. Iorga o află în faptul că tocmai această arie a intrat cel mai *direct* și mai profund sub acțiunea factorului modelator al noii epoci istorice — evul mediu. N. Iorga distinge între **f.s.** și forma în care trăiește acesta și de care se slujește ca *vehicul* temporar. Astfel "factorul de sinteză română" (*ordo romana*) s-a folosit de *Imperiu*, ca vehicul și *cadru* de manifestare, dar și de "provincia ecleziastică" în Galia postromană. Vehiculul servește pentru generalizarea (expansiunea) unei "unități culturale" denumită **f.s.**. Imperiul roman a fost doar vehiculul unei *unități mai profunde* pe care a ajutat-o să se *impună* într-o anumită expresie istorică și apoi să se generalizeze. **F.s.** este asimilat de către Iorga unei "unități culturale" de substrat. Referindu-se la "provincia ecleziastică" din Galia postromană el arată că acea provincie a fost *cadrul* în care "trăia icoana Galiei de odinioară". În aria răsăriteană, Iorga identifică această unitate de substrat în "Romanille populare orientale", cele care au pulsat, de-a lungul istoriei, în manifestările populațiilor care au trăit în aria vechei Tracii și a vechei Ilirii, ca cel mai puternic **f.s.** istorică. Harta vechii Dacii fusese conservată în cadrul Romanităților populare, iar voevodatele și primele întemeieri statale n-au fost, la rîndul lor, decît tot expresia acelei "icoane de odinioară" a vechilor Romanii populare. Referindu-se la cazul Galiei, Iorga arată că francii care locuiau pe malurile Rinului nu alcătuiseră un stat aici, a cărui istorie s-o avem și astăzi, tocmai pentru că "pe aceste locuri ei nu găsiseră nici o organizare politică romană, *ca să se modeleze după ea*". Pînă la botezul catolic și lui Ludovic-Clovis, pînă atunci rege al francilor, Galia era o "provincie de pradă", iar "funcțiile legitime ale dispărutei Rome" nu trecuseră "pe seama francilor". De îndată însă ce biserica a reușit să treacă pe umerii lui Clovis ideea romană și icoana Galiei de odinioară, de atunci s-a petrecut și o formidabilă schimbare. Acel rege nu se mai raportează la acel teritoriu ca la

unul ce putea sluji "întreținerii tovarășilor săi înarmați; în fața lui se așează o hartă, pe care trebuie s-o umple întreagă. Este harta provinciei romane devenită una dintre provinciile creștinătății occidentale. În afara ambiției sale personale, a poftelor sale de războinic, francul trebuie să înlăture burgunzi și vizigoți, stabiliți de cîtăva vreme pe teritoriul acestei provincii, și s-o completeze sub ordinele și spre profitul bisericii catolice, al cărui apărător era, *advocatus*, cum se va spune mai tîrziu". (cf. N. Iorga, *Locul românilor în istoria universală*, 1987). **F.s.** a remodelat însă și personalitatea regelui franc, preschimbîndu-l în "advocatus", apărător al uneia dintre provinciile creștinătății occidentale. La rîndul ei, "ideea juridică romană" va supraviețui, în Răsărit, în formula Romaniilor populare (orientale), de unde va răzbate în procesul de întemeiere statală al voevozilor, care vor așeza astfel un tip de ordine, tot apuseană (romană, de fapt), chiar la granița viitorului Bizanț *otoman* devenind astfel limesul noii ordini europene și zidul ei de apărare. Între timp, ungurii primiseră, de sus în jos, ideea catolică și astfel se constituiseră ei ca stat cu funcție de *magister militiae* în arla Europei Orientale. Astfel s-a creat paradoxul acestei zone de a concentra, în același spațiu geopolitic, un stat ofensiv (pe suportul agentului maghiar) prin care catolicismul năzuie să-și extindă puterea și influențele în aria aceasta răsăriteană și un stat defensiv, de apărare a ordinii europene, în fața puhoiului răsăritean. Așa se face că statul român s-a aflat, de la întemeiere, între presiunea de la spate a *statului de expansiune* occidentală și din față a imperiului otoman, aflat și el în expansiune, dar în direcție contrară. Statele românești s-au constituit și au supraviețuit în chip miraculos într-o zonă imposibilă, de întîlnire a expansiunii diverselor puteri apusene cu expansiunea imperiilor răsăritene. Timp de o mie de ani, stabilitatea românească a reușit să se mențină în condițiile presiunii acestui clește geo-politic oferind cea mai neobișnuită dovadă a puterii de conservare a unei unități etno-culturale de substrat prin care se afirma cel mai vechi **f.s.** europeană din această regiune a Europei. **F.s.** este un *tipar* de viață relativ stabil și oarecum definitiv pe care-l îmbrățișează o populație dată și-l "purifică prin întrebuințare". În genere, imensa voință a unei populații pentru a supraviețui și deci pentru a genera "ceva fix și definitiv" va trebui "să-și impună *propriul tip*, format în toată regula și, ca să zicem așa, purificat prin întrebuințare". Acest tip devine **f.s.**, acționează ca factor modelator și dă conținutul și desemnarea unei epoci, pe care o vom denumi după numele său. Astfel epoca de acțiune și generalizare a "sintezei romane" în Dacia este denumită "epoca romanizării Daciei". *V. magister militiae, civilizație, sincronism, substrat.* **I.B.**

FAMILIE (SOCIOLOGIA FAMILIEI)

1. *În sens larg*: grup social ai cărui membri sînt legați prin raporturi de vîrstă, căsătorie sau adopțiune și care trăiesc împreună, cooperează sub raport economic și au grijă de copii (Murdock, 1949). **2.** *În sens restrîns*: grup social format dintr-un cuplu căsătorit și copiii acestuia. ◆ Fiecare societate are un anumit *sistem familial*, adică un sistem de reglementare a relațiilor dintre bărbații și femeile de vîrstă matură și dintre aceștia și copii. Sistemele familiale pot fi foarte diferite de la o societate la alta, dar ele există peste tot. Sistemele familiale se diferențiază între ele după gradul de cuprindere a grupului familial, forma de transmitere a moștenirii, modul de stabilire a rezidenței noilor cupluri, modul de exercitare a autorității în cadrul **f.** În raport cu gradul de cuprindere, **f.** se poate limita la soț, soție și copiii lor minori (**f. nucleară**) sau poate cuprinde un număr mare de rude de sînge (**f. extinsă**). În prezent, în ma-

joritatea societăților din lume, forma cea mai răspîndită de **f.** este cea nucleară. Fiecare individ face parte din două **f.** *nucleare*: **f.** părinților săi sau **f.** de origine, în care el deține rolul de copil, și **f.** pe care și-o constituie prin propria căsătorie sau **f.** de procreație, în care el are rolul de soț sau soție. Antropologii (George Peter Murdock, *Social Structures*, 1949) au argumentat multă vreme că **f.** nucleară este universală. Ea permite realizarea a patru funcții fundamentale pentru viața socială umană: sexuală, economică, reproductivă și educațională. Fără realizarea primei și a celei de a treia funcții, societatea s-ar stinge, fără a doua viața ar înceta, iar fără a patra cultura s-ar sfîrși. Imensa utilitate socială a **f.** *nucleare* îi conferă universalitate. Cercetările sociologice și antropologice mai recente manifestă rețineri față de ideea universalității **f.** nucleare sau avansează chiar teorii contrare. Sînt invocate exemplele unor societăți tradiționale care nu au cunoscut această formă de organizare familială sau exemplele unor forme de conviețuire de tip comunitar. Contraargumentele la teoria lui Murdock nu sînt totuși suficient de consistente pentru a respinge ideea universalității **f.** nucleare sau, cel puțin, a considerării ei ca forma cea mai răspîndită de viață familială. ◆ Transmiterea moștenirii unei familii (proprietate, nume, status) se poate face în trei forme: *patrilinear* (pe linia tatălui), *matrilinear* (pe linia mamei) și *bilinear* (liniile paternă și maternă au același rol). În majoritatea societăților europene sau de cultură europeană, transmiterea se face în sistemul bilinear (deși numele de familie se transmite, în majoritatea cazurilor, pe linie paternă). ◆ Stabilirea rezidenței unui nou cuplu familial se face în mod diferențiat de la o societate la alta. În sistemul *patrilocal*, noul cuplu își stabilește reședința în **f.** sau în comunitatea din care a provenit soțul. În sistemul *matrilocal*, noul cuplu își stabilește reședința în **f.** sau în localitatea din care a provenit soția. În societățile industrializate, majoritatea cuplurilor se conformează sistemului *neolocal*, fixarea reședinței se face în afara **f.** sau comunităților din care provin soții. În raport cu modul de exercitare a autorității în cadrul **f.**, sistemele familiale pot fi *patriarhale*, *matriarhale* sau *egalitare*. În sistemul *patriarhal*, autoritatea în cadrul **f.** este deținută de bărbatul cel mai în vîrstă (**f.** extinsă) sau de soț (**f.** nucleară). În sistemul *matriarhal*, autoritatea este deținută de femeia cea mai în vîrstă sau de soție. Existența matriarhatului este un fapt foarte disputat în cercetarea antropologică. Majoritatea cercetătorilor sînt totuși de acord că matriarhatul este un sistem familial relativ rar. În societățile europene sau de cultură europeană este foarte răspîndit sistemul *egalitar*, puterea și autoritatea fiind relativ egal distribuite între soț și soție. ◆ În secolul al XIX-lea și în prima parte a secolului al XX-lea în societățile europene sau de cultură europeană s-a generalizat sistemul **f.** *nucleare* în care soțul era principala sursă de venituri ale **f.** și exercita cea mai mare parte a autorității, soția era ocupată în principal în gospodărie și depindea din punct de vedere economic de soț, copiii minori erau îngrijiți în interiorul **f.**, vîrsta partenerilor la căsătorie era relativ scăzută, numărul de copii era relativ mare și asigura înlocuirea generațiilor și creșterea demografică, rata divorțurilor era scăzută. Acest tip de **f.** s-a impus ca un model normativ unic, iar tot ce nu se încadra în acest model era considerat deviață (maternitatea solitară, divorțul, concubinajul). Începînd cu anii 1970, **f.** *nucleară tradițională* a înregistrat un regres rapid, în multe societăți ea nu mai reprezintă decît 7-10% din totalul grupurilor familiale. O cauză principală a acestui declin o reprezintă creșterea ponderii femeilor ocupate în activități permanente în afara **f.** Acest fenomen, caracteristic tuturor societăților dezvoltate sau în curs de dezvoltare, este

foarte controversat. Ca aspecte pozitive se enunță: creșterea independenței economice a femeilor și prin aceasta creșterea posibilităților de egalizare a pozițiilor de putere și autoritate în cadrul f.; creșterea posibilităților femeilor de a avea o carieră socială și profesională proprie și, prin aceasta, creșterea gradului de satisfacție psiho-socială a femeilor; creșterea avuției naționale prin intermediul activități extrafamiliale a femeilor. Ca aspecte negative se enunță: diminuarea funcțiilor f., sărăcirea vieții de f., diminuarea îngrijirii copiilor în termeni de afecțiune, supraveghere, îmbogățire cognitivă. Ocuparea femeilor în activități extrafamiliale poate conduce la supraîncărcarea lor cu muncă: pe lîngă activitatea profesională ele trebuie să realizeze o bună parte din activitățile ce le exercitau în mod tradițional. Dobîndirea independenței economice poate conduce la conflicte de roluri în cadrul f. O situație extremă o prezintă f. în care urmărirea unor cariere profesionale de către soți poate să conducă la separarea soților (în condițiile în care soții nu pot găsi în aceeași localitate locuri de muncă care să corespundă așteptărilor lor). Se constituie astfel f. *migrantă*: soții locuiesc în localități diferite și se vizitează periodic. Această formă de f. este m i răspîndită în S.U.A. (peste 700 000 famili în 1989) și în unele țări din Europa Occidentală. Consecințele ocupării femeilor în activități extrafamiliale nu sînt unilineare. Ele depind atît de factori interni f. (raporturile dintre soți, diviziunea rolurilor în cadrul f., gradul de satisfacție al femeii în activitățile extrafamiliale), cît și de factori externi f. (gradul de extindere a serviciilor sociale pentru f., calitatea acestor servicii). ◆ **F.** este nu numai o unitate socio-afectivă ci și un grup în care au loc tensiuni și conflicte. Principalele *surse de tensiuni și conflicte* sînt: gelozia și îndeosebi gelozia irațională (aceasta poate conduce la plerderea totală a încrederil în partener și la distrugerea comunicării maritale); diferențele în modelele de utilizare a banilor (banii pot să reprezinte și o sursă a puterii, dragostei, statusului social și un mijloc de dominare familială); diferențe cu privire la modul creșterii copiilor; disatisfacția sexuală; diferențele de concepție privind diviziunea rolurilor; diferențele de concepție privind rolul raporturilor de rudenie. Alte surse principale de tensiuni și conflicte sînt violența și alcoolismul. Violența familială se manifestă ca un abuz fizic la care este supus un membru al f. de către un alt membru. Cele mai frecvente forme de violență sînt cea manifestată de un soț împotriva celuilalt și cea manifestată de un părinte împotriva copiilor. Violentarea copiilor (inclusiv sexuală) se explică prin factori psihologici și sociali. Părinții care își violentează copiii au fost ei înșiși obiectul unor abuzuri în copilăria lor; nu-și pot controla comportamentele și au tendința de a proiecta asupra copiilor propriile lor frustrări. Violența se răspîndește de la un membru la altul al f. și de la o generație la alta. Satisfacerea maritală depinde în mare măsură de capacitatea partenerilor de a comunica și a-și ajusta reciproc modalitățile de realizare a rolurilor maritale. Cuplurile care nu-și pot soluționa singure problemele, pot apela la specialiști (consilieri familiali) care ajută partenerii să învețe să-și definească problemele și să identifice ceea ce îi împiedică să le rezolve. Consilieratul familial are ca obiective ameliorarea comunicării intrafamiliale, menținerea integrității f., creșterea capacității partenerilor de rezolvare a problemelor și facilitarea manifestării individualității. În situațiile în care partenerii apreciază că tensiunile și conflictele sînt insurmontabile, cuplul familial se dizolvă prin abandon sau prin divorț. ◆ Cercetările de sociologia f. au pus în evidență o serie de *similarități în dinamica* f. în societățile contemporane: scăderea ratei căsătoriilor sancționate legal (îndeosebi Danemarca și în

țările scandinavice; România prezintă una dintre cele mai înalte rate ale căsătoriilor legale în Europa); creșterea vîrstei medii la căsătorie; creșterea ratei divorțurilor și recăsătoriilor; creșterea bunăstării medii a f. și creșterea contribuției femeilor la această bunăstare; creșterea ponderii femeilor căsătorite care desfășoară o activitate permanentă extrafamilială; creșterea calității îngrijirii copiilor (prin contribuția părinților și a serviciilor sociale specializate); redistribuirea mai egalitară a puterii și autorității între soți; creșterea ponderii cuplurilor în care unul sau ambii parteneri au relații sexuale extramaritale și creșterea toleranței sociale față de aceste comportamente; creșterea ponderii cuplurilor care folosesc mijloace contraceptive; scăderea ratei natalității și a numărului mediu de copii pe f.; creșterea ponderii nașterilor în afara căsătoriilor legale; amînarea fertilității cuplului pînă la demararea carierei profesionale. O tendință generală în majoritatea cuplurilor familiale din țările dezvoltate sau în curs de dezvoltare constă și în schimbarea *diviziunii rolurilor* în cadrul f., deși schimbările sînt considerate astăzi ca fiind mai puțin dramatice decît se credea în ani '70. Rolurile maritale sînt un set de atitudini și comportamente care se așteaptă de la soț (soție) în cadrul relațiilor maritale. Ele sînt determinate cultural și prezintă diferențe mari de la o societate la alta. Principalele roluri sînt: îngrijirea gospodăriei, aprovizionarea, partenariatul sexual, îngrijirea și socializarea copiilor, organizarea timpului liber, menținerea relațiilor de rudenie, funcționarea ca prieten terapeut și acordarea de sprijin. Rolurile sînt definite și reajustate în permanență prin comunicarea dintre parteneri. Comportamentul defensiv poate inhiba comunicarea și definirea rolurilor. Ca principale tendințe în schimbarea diviziunii rolurilor, se constată o redistribuire cu tendințe egalitare a activității menajere, preluarea de către soț a unor activități ce erau în mod tradițional realizate de către soție, diminuarea contribuției copiilor la realizarea unor activități menajere, schimbarea normelor sociale cu privire la diviziunea rolurilor în cadrul f. Schimbările sînt mai puțin evidente la nivelul menținerii relațiilor de rudenie. Deși a crescut mult ponderea f. de tip neolocal, copiii căsătoriți continuă să aibă un rol important în îngrijirea părinților vîrstnici. Chiar în societățile cu sisteme complexe de asigurări sociale și de sănătate (S.U.A., țări din Europa de Vest și de Nord) peste 80% din cheltuielile de îngrijire a părinților bolnavi sînt suportate de către copii. Se vorbește în acest caz de "generațiile sandwich" care trebuie să suporte în același timp cheltuielile tot mai mari pentru îngrijirea propriilor copii minori și cheltuielile pentru îngrijirea părinților suferinzi. ◆ **F.**, așa cum este înțeleasă în mod obișnuit, nu cuprinde întreaga populație a unei societăți. Începînd cu anii 1970 au început să se extindă *modele alternative de viață*. Dintre acestea, mai răspîndite sînt *celibatul, conabitarea consensuală, căsătoriile fără copii și menajele monoparentale*. Cu o extindere relativ scăzută sînt cuplurile de homosexuali și asociațiile familiale de tip comunitar. *Celibatul* este un stil de viață întîlnit de-a lungul istoriilor tuturor societăților. În societățile tradiționale el era însă un mod de viață marginal, cu o frecvență relativ scăzută. *Celibatul* a început să se extindă rapid după 1970 în unele societăți (Europa de Vest, S.U.A.), ponderea sa s-a dublat în decurs de 20 de ani. El este, tot mai frecvent, rezultatul unei opțiuni individuale decît rezultatul unor constrîngeri extraindividuale *Celibatul* nu este un fenomen omogen; el include atît persoane care nu întrețin relații sexuale permanente, cît și persoane care au relații sexuale regulate cu alte persoane celibatare. În al doilea caz, este mai curînd vorba despre cupluri în care partenerii locuiesc în menaje separate. Tole-

ranța socială față de acest stil de viață a crescut în toate societățile, în unele țări constituindu-se adevărate subculturi ale celibatarilor. *Celibatul* este unul dintre factorii care determină scăderea natalității, fapt pentru care, în majoritatea societăților, este descurajat prin politicile demografice și sociale (taxe pe celibat, impozite mai mari plătite de celibatari, restricții în obținerea de credite pentru locuințe sau în atribuirea de locuințe din fondurile publice sau chiar restricții în urmarea unor cariere profesionale). *Coabitarea consensuală* este o formă de cuplu familial format din persoane de sex opus între care nu există relații de căsătorie. Din punct de vedere funcțional, *cuplul consensual* nu se deosebește mult de **f.** nucleară. El realizează majoritatea funcțiilor pe care le realizează o **f.** nucleară obișnuită și se confruntă cu aceleași probleme cu care se confruntă cuplurile căsătorite. *Coabitarea consensuală* nu are aceeași semnificație în toate situațiile. În unele cazuri, ea este doar o simplă coabitare premaritală, o etapă premergătoare căsătoriei. Această alternativă prezintă o mare atractivitate pentru generațiile tinere din societățile europene sau de cultură europeană. Ea este considerată ca o posibilitate de a crește șansele de alegere a unui partener potrivit. În alte cazuri, *coabitarea consensuală* este un stil de viață rezultat dintr-o opțiune de lungă durată sau definitivă. La nivel statistic, se constată o corelație puternică între creșterea numărului cuplurilor consensuale și creșterea numărului cuplurilor fără copii. În mod tradițional, **f.** aveau copii, întrucît și rațiunea socială a existenței **f.** era, principial, procrearea. **F.** *fără copii* erau puțin frecvente și, în mod obișnuit, erau fie obiectul compătimirii comunitare (cînd nu puteau să aibă copii), fie al dezaprobării (cînd nu doreau să aibă copii). În a doua jumătate a secolului al XX-lea, numărul **f.** *fără copii* a început să crească rapid. În unele cazuri, este vorba de amînarea fertilității sau de infertilitate, însă în alte este vorba de o decizie definitivă de a nu avea copii. Argumentele invocate de cupluri pentru a nu avea copii sînt aproximativ aceleași în toate societățile: nepriceperea de a fi părinți, dorința de a practica un stil de viață care oferă mai multă libertate, spontaneitate, intimitate și timp liber comparativ cu stilul de viață al **f.** cu copii. Motivația principală constă în dorința de a urma o anumită carieră profesională, prezența copiilor fiind apreciată drept un obstacol în realizarea acestui obiectiv. Ponderea cea mai ridicată a **f.** *fără copii* este întîlnită la cuplurile urbane în care soția urmează o carieră profesională. La sfîrșitul anilor 1980 și începutul anilor 1990, cercetările au pus în evidență manifestările unui nou tradiționalism familial, de revalorizare socială a copiilor. Acest nou tradiționalism se manifestă mai ales în țările foarte dezvoltate din punct de vedere economic. În anii 1960-1980, a crescut rapid ponderea *menajelor monoparentale*. Majoritatea acestor menaje sînt formate din mamă și copiii ei minori. *Menajele monoparentale* sînt în cea mai mare parte rezultatul divorțului și într-o mai mică măsură al decesului soțului sau al nașterilor în afara căsătoriei. Nivelul mediu de viață al *menajelor monoparentale* este mai scăzut decît al **f.** nucleare complete, iar gradul de satisfacție al părinților singuri privind viața familială este mai redus decît al cuplurilor. *Menajele monoparentale* doar cu tată dețin o pondere relativ scăzută în totalul menajelor monoparentale (circa 10% în Europa de Vest și S.U.A.). Dificultățile cu care se confruntă menajele monoparentale sînt mai mari decît în cazul **f.** nucleare complete. Organizarea vieții familiale în *forme comunitare* este foarte veche. O revigorare a comunelor s-a produs în anii 1960-1970, cînd în țările dezvoltate din punct de vedere economic au apărut mii de comune. Durata de viață a comunelor este relativ scurtă, majoritatea lor destrămîndu-se

după cîțiva ani de existență. Comunele sînt foarte diferite între ele. Unele sînt de tip anarhist, au puține reguli formale sau nu au asemenea reguli, se orientează după o concepție filosofică vagă, sînt deschise noilor sosiți și au o bază financiară slabă. Altele sînt riguros structurate, acceptă noi membri doar după o verificare strictă, au coduri normative stricte și o orientare filosofică fermă, au o bază economică puternică asigurată de un sistem de întreprinderi proprii. ◆ *Sociologia* **f.**, ramură specializată a sociologiei care studiază **f.** ca o structură dinamică definită în raporturile sale cu mediul social global. *Primele preocupări științifice* de studiere a **f.** se regăsesc în Franța și Anglia la sfîrșitul secolului al XVIII-lea. Prin lucrările lui Rene Villerme, Auguste Comte și Frederic Le Play **s.f.** dobîndește un statut distinct în cadrul sociologiei. Contribuțiile lui A. Comte sînt esențial teoretic-speculative, fără nici o fundamentare pe analize empirice. Dimpotrivă, Le Play s-a sprijinit în principal pe anchete extensive și pe monografii de **f.** (*Les ouvriers européens*, 1855; *L'Organisation de la famille suivant le vrai modèle signalé par l'histoire de toutes les races et de tous les temps*, 1871). Tehnicile sale de studiu s-au bucurat de o largă apreciere și s-au răspîndit rapid în Europa și pe alte continente. Pe baza analizelor monografice, Le Play distinge trei tipuri de **f.**: *a.* patriarhală (toți fiii se căsătoresc și se stabilesc în gospodăria paternă); *b.* instabilă (copiii părăsesc **f.** parentală imediat ce devin independenți); *c.* tulpină (în care un singur copil rămîne cu părinții, se căsătorește și coabitează cu părinții și proprii săi copii). Preocupările lui Le Play au fost continuate de numeroase generații de cercetători, el fiind fondatorul uneia dintre cele mai longevive școli sociologice. O contribuție interesantă, mai ales din punct de vedere metodologic, la dezvoltarea **s.f.** este adusă de Emile Durkheim (cursul *Introducere în sociologia familiei* și lucrarea *La famille conjugale*). Analizele sale vizează îndeosebi formele arhaice de **f.**, în care el pretinde că se originează toate formele moderne. **S.f.** dezvoltată de Durkheim a exercitat o influență indirectă asupra antropologiei sociale engleze și a sociologiei americane. Radcliffe-Brown și Talcott Parsons se consideră continuatorii tradiției durkheimiste. Claude Lévy-Strauss este continuatorul lui Durkheim mai ales din punct de vedere al metodei. ◆ În anii 1920-1940, **s.f.** se dezvoltă cu precădere în Statele Unite ale Americii sub forma unor *analize structural-funcționale* care consideră **f.** drept un sistem de poziții sociale și de roluri legate prin procese funcționale de celelalte instituții sociale. **F.** este tratată ca o construcție ideologică, ca o abstracție reificată, ceea ce implică o absență totală a variației modelelor familiale. Problematica principală se reduce la raporturile dintre organizarea familială și schimbarea socială, care la rîndul ei este asimilată cu procesele de industrializare și urbanizare. Eforturile teoretice ale acestor lucrări se fundamentează pe abstracții empirice și pe absența dimensiunii istorice. De la această caracterizare generală, fac excepție lucrările Școlii de la Chicago, îndeosebi *The Polish Peasant in Europe and America* (Thomas și Znaniecki, 1918-1929) și *The Negro Family in the United States* (Frazier, 1933). După al doilea război mondial, cercetarea de **s.f.** din S.U.A. își diversifică domeniile de analiză și demersurile metodologice. Se conturează trei *direcții principale de studiu*: *a.* o orientare structurală interesată de raporturile dintre **f.** și societate; *b.* o orientare comportamentală centrată pe interacțiunile din cadrul **f.**; *c.* o orientare situațională preocupată de acțiunile **f.** în situații date. După 1960, dimensiunea istorică este tot mai frecvent integrată în analizele de **s.f.** Neil Smelser (*Social Change in the Industrial Revolution*, 1959) și William Goode (*World*

Revolution and Family Patterns, 1963) își fundamentează analizele pe un bogat material istoric și etnologic. Cercetările contemporane se axează cu precădere pe problemele sociale ale f. cărora li se caută răspunsuri. ◆ Istoria **s.f.** pune în evidență o permanentă *schimbare a principalelor teme de analiză* și a principalelor răspunsuri date cu privire la situația **f.** La mijlocul secolului al XIX-lea este frecvent răspîndită ideea crizei **f.** În Franța, aceasta este imputată individualismului revoluționar care își găsise expresia cea mai evidentă în Codul Civil. Temele critice principale vizează slăbirea autorității paterne, slăbirea spiritului de obediență, ingerința statului în viață **f.** O temă frecventă este condiția morală precară a **f.**, căreia i se propun remedii filantropice, moraliste sau ideologice (Engels). Tema crizei morale a **f.** este amplificată la începutul secolului al XX-lea, în condițiile extinderii pericolului bolilor venerice. În perioada dintre cele două războaie mondiale ideile asupra **f.** se înscriu în principal într-un context demografic malthusian. Se multiplică discursurile pronataliste și se promovează ideologia **f.** numeroase. În același timp, sub influența psihanalizei, apar numeroase analize care pun accentul pe pericolul intern care pîndește **f.**, rezultat din presiunea intolerabilă a interdicțiilor familiale. Aceste teme au îmbrăcat o formă radicală în lucrările feministe sau inspirate din ideologia feministă. După al doilea război mondial, se afirmă tot mai frecvent tema statului providență care ar trebui să preia tot mai mult din funcțiile tradiționale ale **f.**: educarea copiilor, îngrijirea bolnavilor și persoanelor vîrstnice. Aceste afirmații provoacă rapid reacțiile integriștilor: preluarea funcțiilor **f.** de către stat golește **f.** de sensul principal al existenței ei. Începînd cu anii 1970, tema crizei **f.** este reluată în contextul dinamicii alarmante a noilor structuri familiale: răspîndirea cuplurilor consensuale, extinderea celibatului, diminuarea descendenței finale, reducerea duratei medii a căsătoriilor. În aceste contexte, se recunoaște tot mai frecvent necesitatea unor politici ale **f.** și intervenția celorlalte instituții sociale în funcționarea ei. ◆ Ca și în celelalte domenii ale cercetării sociologice, și în **s.f.** se confruntă trei *perspective sociologice majore: a. Perspectiva funcționalistă* care pune accent pe proprietățile structurale și pe funcțiile sistemelor familiale. La fel ca celelalte instituții sociale, **f.** trebuie să realizeze anumite funcții. În ciuda marii diversități de tipuri de **f.**, funcțiile acesteia pot fi reduse la următoarele tipuri: 1. reproducere (producerea unui număr suficient de copil pentru a asigura imortalitatea unei comunități sau a unei societăți); 2. socializarea copiilor (transmiterea modelelor culturale dominante în societate către copii); 3. îngrijire, protecție și sprijin emoțional (îngrijirea și protecția copiilor, bătrînilor și persoanelor bolnave, dragoste, securitate, sentiment de bunăstare); 4. conferirea unui status (prin intermediul relațiilor de rudenie și a altor relații de grup); 5. reglementarea comportamentului sexual. *b. Perspectiva conflictualistă* concepe **f.** ca un sistem de reglementări conflictuale permanente. K. Marx și F. Engels prezintă **f.** ca o unitate socială ce reproduce la scară redusă conflictele interclasiale. Sigmund Freud și Georg Simmel au tratat **f.** tot dintr-o perspectivă conflictualistă. Randall Collins (1975) consideră că în raporturile de **f.**, soțul se comportă ca un proprietar, ca un gangster, în timp ce femeia este o victimă permanentă. Căsătoria este un mijloc de apropiere sexuală. Jetse Sprey (1979) consideră conflictul ca o parte a tuturor sistemelor și interacțiunilor, inclusiv sistemele familiale și interacțiunile maritale. În concepția sa, membrii **f.** se confruntă cu două solicitări conflictuale: soții concurează între ei pentru autonomie, autoritate și privilegii și, în același

timp, cooperează pentru a putea supraviețui. *c. Perspectiva interacționistă* afirmă că **f.** este o entitate dinamică în care oamenii își modelează continuu relațiile și construiesc o existență de grup (Peter L. Berger, Hansfried Kellner, Sheldon Stryker, Anne Statham). Din punctul de vedere al interacționismului simbolic, căsătoria implică modelarea de nol definiții încît două persoane cu biografii distincte și separate să poată coexista și să construiască o sub-lume a cuplului. Soții își restructurează definițiile despre ei înșiși, despre viața lor cotidiană, despre experiența lor trecută și despre viitor. Raporturile cu rudele, prietenii și colegii sînt redefinite în consens cu așteptările partenerului. Apar noi concepții asupra realității, astfel că fiecare își modelează acțiunile în raport cu celălalt. Ca rezultat, cuplul construiește o biografie comună, cu o memorie coordonată în comun. Nașterea copiilor impune o nouă remodelare a relațiilor dintre parteneri. *V. abuz, căsătorie, coabitare consensuală*, divorț, *educație, endogamie, feminism, hemogamie, homosexualitate, matrilocal, matrilinear, monogamie, monoparental, neolocal, patrilinear, patrilocal, poliandrie, poliginie, sex (relații sexuale), socializare.* **I. Mih.**

FANARIOTISM termen larg utilizat, mai ales în publicistica sociologică interbelică, pentru a desemna regimuri care practică un sistem de "drepturi delegate", cedate de către o "centrală" a puterii unui strat de beneficiari recrutați pe baze loialiste și ținuți astfel într-o puternică dependență de favorul "centrului". Fanarioții au căpătat numele după denumirea cartierului în care locuiau în Constantinopol: Fanar. Ei erau "delegații" sultanului astfel că esența regimului fanariot a fost aceea a unei "suprastructuri delegate", reprezentînd, în aria locală, voința și forța unei autorități centrale situată în altă parte. Domniile fanariote fac parte dintr-un curent al "acaparării grecești" care a ocupat scena balcanică timp de aproape 150 de ani (foarte intens fiind în secolul al XVIII-lea, denumit și "secolul fanariot"). În tot secolul al XVII-lea și al XVIII-lea asistăm în aria balcanică, la un amplu proces de mișcare demografică în cuprinsul căruia s-a desfășurat ceea ce sociologul și istoricul Al. Val. Georgescu a denumit "acapararea grecească": o "dramatică diaspora grecească", o migrație care cuprinde: "marile familii postbizantine, individualități grecizate de origine română, albaneză, levantină, o masă amestecată de elemente greco-bizantine". Această "masă amestecată" a fost suportul demografic, social și politico-juridic, al regimurilor fanariote. Esența **f.** este, deci, în primul rînd, *regimul prebendial*. A doua trăsătură a **f.** constă în crearea unui strat larg, constituit prin recrutare loialistă, puternic dependent de "favorul centrului". A treia caracteristică a **f.** constă în practicarea unui regim degradat și în confuzia *funcțiilor cu beneficiile* și a *poziției publice cu privilegiul* personal. În fine, a patra caracteristică a **f.** constă în totala desconsiderare a obligațiilor publice și a oricărei preocupări de raționalizare a muncii, a proprietății și a pleții. În locul preocupării pentru producție și pentru *cum* trebuie produs, se manifestă preocuparea pentru speculație (cu titluri, funcții, cu moneda, cu puterea), pentru cît se poate obține fără muncă, prin *speculație* ori prin *acaparare*. Esența **f.**, așadar, este *relația speculativă* sau *acaparatoare*. O altă caracteristică a **f.** este *rețeaua clientelară*. Structura socială îmbracă forma unei rețele de grupuri clientelare, legate de "șefi" paternaliști și guvernate de legea recrutării și selecției loialistice. Nefiind interesat de producție, **f.** intră în clasa regimurilor parazitare, care consumă mult fără a produce nimic în compensație, nici o "înlesnire de civilizație". Din punct de vedere *politic*, esența **f.** este suprastructura delegată, aflată ori dispusă să se

așeze în slujba unui "centru" de putere regională sau mondială (un imperiu, o metropolă). Din punct de vedere *cultural*, **f.** se află în admirația modelelor străine și în disprețul modelelor locale. El este, deci, cosmopolitic și suburbial, imitînd necreativ cultura metropolei și instaurînd astfel o stare suburbială în cultură, o "suburbie culturală". (cf. I. Bădescu, *Sincronism european și cultură critică românească*, 1984, p. 62-63 și de asemenea: Al.Val. Georgescu, *Bizanțul și instituțiile românești pînă la mijlocul secolului al XVIII-lea*, 1980). O altă caracteristică a **f.** constă în orientarea extrovertită, bine ilustrată de predispoziția de a depozita rezervele acumulate în afară. Consulul Franței la București, E. Gaudin (1795-96) remarcă acest profil al fanarioților: "Sub gospodarii greci, majoritatea *funcțiilor publice*, și anume cele mai bănoase, erau *acordate grecilor, rude sau clienți* (cliens) al acestor principi. Acești slujbași greci, *departe de a-și întrebuința veniturile în țară*, ca slujbași pămînteni, nu se ocupau decît cu *acumularea și depozitarea lor ca rezervă*, pentru *a le duce cu ei*, în momentul cînddomnia simbiotică a stăpînului lor avea să înceteze. Astfel, la întoarcerea în Fanar ei puteau să profite de aceste bogății foarte mari, care mai înainte le fuseseră străine, și să le etaleze" (s.n.) (cf. E. Gaudin, *Du soulèvement des nations chrétiennes dans la Turquie européenne*, Paris, 1822, p. 53-54, 57). **F.** se asociază cu venalitatea administrației, lipsa simțului dreptății, arbitrarul, lipsa unei loialități mai adînci către țară, iresponsabilitatea în administrarea treburilor publice, setea de putere, intriga, cinismul, eristica, rangofilia, carierismul, speculativismul. Toate acestea sînt trăsături pe care E. Filipe Zallony, medic al unor principi fanarioți, le-a atașat profilului psiho-moral al fanarioților. "Fanarioții, precizează el, au făcut din intrigă sufletul guvernului otoman. Intriga nu a găsit servitori mai fideli și mai devotați decît pe fanarioți (...) Dacă s-a întîmplat ca ei să părăsească steagul turcilor, al stăpînilor lor, niciodată n-au făcut-o împinși de iubire pentru națiunea grecească, ci numai de interesul lor propriu (...); dacă românii au dreptul să se plîngă contra hospodarilor fanarioți, tot atîta dreptate au și grecii de a se plînge în contra dragomanilor de la Constantinopole, în contra acestor fanarioți, care își dau titlu de principi și trăiesc numai în trîndăvie" (cf. Marc-Philippe Zallony, *Essai sur les Fanariots*, Marseille, 1824, tradus în românește de P. Balș, *Despre fanarioți*, 1909). **F.** este un fenomen care însoțește în mod fatal procesele de dezintegrare a imperiilor și de descentralizare a unor sisteme puternic centralizate. *V. prebendă/prebendalism, selecție socială negativă, compensația muncii.* **I.B.**

FAPT SOCIAL datul ontologic ultim pe care Émile Durkheim îl ia drept temelie în încercarea sa de a edifica sociologia ca disciplină științifică de sine stătătoare. În spiritul autarhist al epocii, Durkheim considera că **f.s.** alcătuiesc obiectul exclusiv al sociologiei, de neîmpărțit cu alte discipline. El dedică chiar primul capitol al lucrării sale de referință, *Les règles de la méthode sociologique* (1895; ed. rom. 1924 și 1974), întrebării: "Ce este un fapt social?" Răspuns-definiție: Este **f.s.** orice mod de a acționa, declarat sau nu, în stare să exercite asupra individului o constrîngere exterioară; sau în plus, care este general pe întreg cuprinsul unei societăți date, avînd totuși o existență proprie, independentă de manifestările sale individuale. Explicit, **f.s.** este exterior individului în sensul că nu e nici de natură "organică" (biologică), nici individual (ceea ce l-ar plasa în perimetrul psihologiei). La fel de important pentru **f.s.** este caracterul său coercitiv. Constrîngerea constă în necesitatea ca individul să se conformeze convențiilor și normelor sociale. Rîsul cu care e întîmpinat cineva, sau distanța

la care e ţinut, dacă nu se îmbracă după obiceiul locului, sînt expresii ale constrîngerii. De asemenea, mai spune Durkheim, nimeni anume nu mă obligă să vorbesc franţuzeşte cu compatrioţii mei, ori să folosesc moneda legală în ţara mea, dar nu am încotro. În aceeaşi manieră îşi fac simţită prezenţa faptele din domenlul dreptului, moralei, educaţiei, precum şi cele ce se manifestă prin curentele de opinie. În această înţelegere, se precizează, constrîngerea nu suprimă libertatea individuală, întrucît forţa coercitivă a **f.s.** acţionează precum aerul: individul nu o simte decît atunci cînd el se mişcă împotriva ei, adică atunci cînd încalcă normele sociale. O altă caracteristică a **f.s.** este generalitatea, însă aceasta doar însoţeşte celelalte caracteristici, fiindcă există şi fapte umane generale (a mînca, a dormi) care nu sînt sociale. Deci un **f.s.** are generalitate, dar nu pentru aceasta este el social, ci pentru că e supraindividual şi coercitiv. Inspirat de Durkheim, dar îndepărtîndu-se de el, Marcel Mauss a lansat conceptul de "**f.s.** total". Prilejul i l-a oferit anallza întreprinsă de el însuşi asupra darului ca formă de schimb în societăţile arhaice (*Essai sur le don*, 1925). Toate aceste fenomene — scrie Mauss, referindu-se la haloul indus de schimbul de daruri — sînt în acelaşi timp juridice, economice, religioase şi chiar estetice, morfologice etc. Ele angajează, deci, întregul sistem social, sau, în orice caz, tot spectrul categoriilor de instituţii. În comparaţie cu Durkheim, Mauss se arată mai captat de generalitatea **f.s.** decît de exterioritatea lui în raport cu individul, pe care, altminteri, o recunoaşte. Generalitatea de astă dată are o semnificaţie mai curînd funcţională decît statistică. Aceasta îi permite lui Mauss să inculce în noul concept, acela de "**f.s.** total", un principiu euristic: **f.s.** nu e real decît integrat în sistem şi deci nu poate fi studiat decît în raport cu sistemul. Acesta e chiar unul din postulatele funcţionalismului. *V. coerciţie, dar, sistem social, sociologie.* **Gh.G.**

FASCISM ideologie politică specifică secolului XX, care a stat la baza mai multor partide şi mişcări politice din Europa. În perioada interbelică **f.** a ajuns ideologia oficială a mai multor state, avînd un rol important în declanşarea celui de al doilea război mondial. Termenul provine de la cuvîntul latin *fascia* (o legătură de nuiele în jurul securii purtată de lictori), care a fost utilizată ca emblemă a radicalismului în Revoluţia Franceză şi tot în această manieră este adoptat de Benito Mussolini şi de către primul partid fascist, înfiinţat de el în Italia la 23 martie 1919. Pentru Mussolini, această emblemă invoca atît gloria fostului Imperiu Roman cît şi ideea, fundamentală pentru **f.**, a luptătorilor de elită care au sarcina de a apăra magistraturile statului (lictorii în Roma). ◆ La nivel European, distingem cel puţin cîteva caracteristici definitorii ale **f.**: *a.* naţionalismul rasist extremist legat de expansiunea teritorială; *b.* intoleranţă în general faţă de orice alte partide sau mişcări politice şi în special faţă de comunişti; *c.* existenţa unor partide de masă centrate în jurul unui lider puternic; *d.* încercarea de a monopoliza toate sferele vieţii sociale; *e.* glorificarea militarismului şi cultul pentru virtuţile masculine; *f.* orientarea generală către clasa de mijloc. Desigur, au existat numeroase nuanţări ale acestor caracteristici la nivelul fiecărui stat sau partid **f.** De exemplu rasismul, în forma antisemitismului, a fost coordonata fundamentală a **f.** german, în timp ce în alte state sau pentru alte partide a constituit o problemă secundară. ◆ Comunismul şi **f.** au fost principalele ideologii de masă ale acestui secol. Unii autori au încercat să explice asemănările dintre ele, pornind de la ideea că **f.** a apărut ca o dizidenţă faţă de marxism. Paul Johnson (*A History of the Modern World*, 1983) prezintă şase puncte de

legătură între **f.** (cu referire la cel italian) și comunism (cu referire la modelul sovietic leninist): *a.* ambele ideologii se bazează pe partide puternic centralizate, înalt ierarhizate și superdisciplinate; *b.* ambele se opun burgheziei parlamentare și reformismului; *c.* proletariatul este pentru ambele incapabil să se organizeze singur; *d.* din acest motiv sînt necesari revoluționari de profesie; *e.* conștiința maselor nu poate fi ridicată decît de o astfel de elită revoluționară; *f.* singurul arbitru în plan politic este lupta de clasă organizată în forme violente. Deși ideea de dizidență pare ușor forțată, ea are acoperire parțială în istoria **f.** dat fiind faptul că mulți dintre liderii săi, inclusiv Mussolini, au fost inițial simpatizanți ai mișcărilor soclaliste, chiar marxiste. Ruptura între **f.** și mișcările de stînga s-a făcut după primul război mondial, în contexte diferite și pe fondul falimentului unor idei de bază ale mișcărilor de stînga de la începutul secolului, cum ar fi internaționalismul și lupta împotriva războiului. Mai mult, în special pentru **f.** germani, comuniștii vor deveni principalii dușmani. ◆ Primul stat fascist a fost Italia, unde în urma Marșului asupra Romei (16 oct. 1922), Benito Mussolini ajunge la putere. El lansează ideea statului fascist corporatist, care se vrea o democrație autoritară, centralizată și organizată pe baze naționale. Fasciștii au vrut să guverneze Italia așa cum a fost guvernat vechiul Imperiu Roman, adică precis, corect, just, onest și mai ales eficient. ◆ **F.** nu a reprezentat însă doar o simplă ideologie, ci și un fenomen social major al acestui secol. El a avut milioane de aderenți și simpatizanți, în special tineri, foarte mulți studenți, care au crezut sincer în aceste idei; a fascinat, mai mult sau mai puțin, intelectuali de marcă cum ar fi: Benedetto Croce, Jean Cocteau, Luigi Pirandello, Giovani Gentile, T.S. Eliot, Charles Maurras, Luis-Ferdinand Céline, Oswald Spengler, Martin Heidegger. ◆ Istoria, ca și în cazul comunismului mai tîrziu, a fost singura capabilă să demonstreze caracterul distructiv al **f.** Acesta a condus în final la declanșarea celui de al doilea război mondial, al cărui sfîrșit a însemnat și prăbușirea sistemelor fasciste din Europa. Ideologia **f.** caracterizează și astăzi unele mișcări sau partide politice, pentru care se utilizează de regulă denumirea de *neofascism.* Acesta diferă fundamental de **f.**, deoarece pe de o parte îi lipsește caracterul de masă, adică atributul definitoriu fără de care **f.** nu ar fi putut juca rolul pe care l-a avut în perioada interbelică, iar pe de altă parte, cauzele care au dus la apariția **f.** nu mai acționează astăzi, cel puțin în aceeași manieră. Dintre aceste cauze amintim: dezastrul economic de după primul război mondial, existența unui climat general de nemulțumire pentru populația unor țări care s-au considerat înșelate în urma tratatului de pace de la Versailles, lipsa unei experiențe parlamentare democratice autentice în statele-națiuni recent unificate (Italia și Germania), crizele economice și sociale generate de procesul de modernizare și de industrializare. Nu trebuie neglijat faptul că Italia și Germania fascistă au sprijinit direct mișcările și partidele **f.** din întreaga Europă. *V. ideologie, genocid, național-socialism, rasism, război.* **A.B.**

FEMINISM (TEORII FEMINISTE, STUDII PRIVIND FEMEILE) mișcare protestatară susținută de femei și având ca obiective principale: *a.* atacul legal împotriva tuturor formelor de discriminare sexuală (discriminare în selecția profesională, în posibilitățile de carieră profesională, în admiterea în învățămîntul superior, în stabilirea drepturilor salariale, în ocuparea unor funcții publice); *b.* atacul împotriva soclalizării tradiționale în funcție de sex (eliminarea stereotipurilor privind rolurile de sex conform cărora bărbatul este mai competent și mai competitiv decît femeia, eliminarea procedurilor tradiționale de

educare diferențiată a băieților și fetelor, eliminarea vocabularului sexist); *c.* atacul împotriva practicilor sexismului instituționalizat (accesul femeilor la cariere manageriale, desființarea organizațiilor, cluburilor și asociațiilor rezervate doar bărbaților). În societățile vestice, mișcările feministe au o vechime de peste 300 ani. Ele s-au manifestat inițial prin publicarea unor lucrări în care se protesta împotriva considerării femeilor ca o categorie subordonată, ca o "minoritate". Ulterior, formele de protest s-au diversificat, un rol deosebit revenind aspectelor politice. În prezent, **f.** are extinderea cea mai mare în S.U.A. Principala fundamentare ideologică a **f.** contemporan a fost făcută de Betty Friedan (*The Feminine Mystique*, 1963). În anii 1950-1980, mișcările feministe au insistat pe egalitatea formală a bărbaților și femeilor. În anii 1980, preocupările dominante ale acestor mișcări au fost elaborarea unei politici naționale de îngrijire a copiilor, legalizarea avorturilor, ameliorarea statutului economic al femeilor și asigurarea protecției mamelor care sînt angajate și într-o activitate profesională (îngrijire prenatală, ajutoare de maternitate, asigurarea locului de muncă pe perioada natalității și a îngrijirii copiilor mici). În prezent, **f.** este preocupat de calitatea vieții femeilor, copiilor și familiilor. ◆ TEORIILE FEMINISTE sînt strîns legate și originate în mișcările feministe. Mult timp ele au fost ignorate sau marginalizate, chiar și atunci cînd erau formulate de către bărbați. **T.f.** își propun să ofere răspunsuri la două întrebări principale: ce se poate spune despre situația femeii și de ce situația femeii este cea care este. La prima întrebare s-au dat trei răspunsuri: femeia este diferită de bărbat; ea nu este egală cu bărbatul; ea aparține unui grup opresat iar opresorii sînt bărbații sau un sistem social patriarhal construit de bărbați. Teoriile care susțin că femela este diferită de bărbat apelează la trei categorii de argumente: condiționările biosociale diferite, socializarea instituțională diferențiată și interrelaționarea psihosocială diferențiată. Teoriile care insistă pe inegalitatea dintre bărbați și femei operează fie cu argumente ale **f.** *liberal* (inegalitatea provine din structurile inegale de șanse), fie ale **f.** *marxist* (inegalitatea dintre sexe este o parte a unui sistem clasial complex în care femeia este exploatată). Teoriile referitoare la opresarea femeii operează cu argumente *psihanalitice* (bărbatul are o nevoie înnăscută de a subjuga femeia pentru a-și putea realiza obiectivele psihosociale), cu argumente *radicale* (rădăcinile opresiunii sînt în sistemul patriarhal în care bărbatul a dovedit mai multă abilitate în folosirea forței pentru a subjuga pe alții) sau cu argumente *socialiste* (sînt folosiți termenii de patriarhat capitalist și dominare pentru a descrie un sistem complex de oprimare bazat pe organizarea producției, a claselor, vîrstelor, etnicității și preferințelor sexuale). **T.f.** recente pretind că oferă o bază pentru *revizuirea conceptiilor sociologice standard* în șase aspecte: *a.* Formularea teoriilor sociologice trebuie să se întemeieze pe o sociologie a cunoașterii care să recunoască dependența cunoașterii de contextele sociale, parțialitatea oricărei cunoașteri și afectarea cunoașterii de către putere; *b.* Structurile macrosociale se bazează pe procese controlate de dominatori care acționează pentru realizarea intereselor lor. Activitatea subordonaților este invizibilă, subestimată sau ocultată de ideologii sociale. Femeia ocupă o poziție subordonată atît prin poziția sa de clasă cît și prin faptul că execută în principal munci invizibile (activități menajere, îngrijirea copiilor, servicii emoționale și sexuale) sau cu un prestigiu scăzut; *c.* Procesele microsociale din societate fac reale și vizibile structurile de subordonare și nerecunoașterea sau distorsiunea muncii subordonaților. Astfel, contribuția femeilor la producția socială este

neglijată prin desconsiderarea importanței activității menajere și a îngrijirii copiilor; *d.* Aceste condiții induc în subiectivitatea femeii o permanentă "linie de demarcație" în care ea trebuie să navigheze. Această linie separă ideologia patriarhală și conștiința dobîndită de femei din reflecția asupra rolului lor în producția socială la nivel macro și microsocial. Femeile adoptă răspunsuri diferite la această linie de demarcație: represiune, obedientă, rebeliune, proteste în cadrul unor organizații micro și macrosociale care urmăresc reformarea sistemului; *e.* Ceea ce se afirmă despre femei este valabil pentru toți indivizii aflați în situații de subordonare; *f.* Vocabularul științelor sociale este elaborat din perspectiva bărbatului dominator. Este necesar să se creeze noi concepte care să nu mai explice lumea în termeni de subordonare, dezavantaje și membri invizibili. ◆ După 1980, s-a conturat un domeniu nou de analiză științifică multidisclinară a situației femeilor în societățile contemporane, desemnat în mod obișnuit cu expresia STUDII PRIVIND FEMEILE (WOMEN STUDIES). Aceste preocupări, deși continuă să se manifeste în principal dintr-o perspectivă feministă, au o încărcătură ideologică mai redusă și se caracterizează printr-un efort de obiectivitate, de desprindere de considerațiile radicale ale **f.** tradițional. Ele au pătruns în programele academice ale multor universități prestigioase din lume. Majoritatea cercetătorilor din acest domeniu sînt femei, dar a crescut și numărul cercetătorilor bărbați preocupați de constituirea unei "sociologii a femeii". *V. căsătorie, familie, sex (relații dintre sexe).* **I.Mih.**

FENOMEN SOCIAL 1. Relație, proces, mod de organizare, suficient de conturate pentru a fi susceptibile de descriere și explicare științifică. De ex. o reglementare juridică, proporția criminalității sau sinuciderilor într-o colectivitate, moda, o credință religioasă, o normă sau o valoare morală. **2.** Sinonim cu fapt *sociologic*, ceea ce este înregistrat la nivelul experienței, cu mijloacele naturale sau special constituite ale observatorului, exprimînd în consecință caracteristici "observabile", concrete, individuale, "fenomenale", de la care știința trebule să pornească pentru a identifica caracteristicile generale, esențiale, necesare, legice. *V. fapt social, interacțiune, relație socială.* **S.M.**

FERTILITATE fenomen demografic exprimînd intensitatea nașterilor în cadrul unei populații, luîndu-se în considerare numai subpopulația care participă efectiv la producerea nașterilor (cuplurile sau femeile în vîrstă de procreare). Cel mai simplu indice de **f.** este *rata* de **f.** *generală*, dată de formula:

$$f = \frac{N}{P_{15-49}^{F}} \cdot 1000$$

unde numărătorul fracției înseamnă numărul de născuți vii, în decursul unui an, iar numitorul populația feminină între 15 și 49 ani. Un asemenea indice poate fi calculat pentru orice interval de vîrstă, inclusiv un an, luînd la numărător doar numărul copiilor născuți de femeile de vîrstă respectivă, rezultînd astfel *rate specifice* de **f.** Însumînd ratele specifice de **f.** dintr-un an și împărțind totalul la 1000, se obține *indicele sintetic* de **f.**, care arată numărul mediu de copii ce i-ar putea naște o femeie care, în absența mortalității, ar parcurge intervalul de vîrstă 15-49 ani, fiind afectată, la fiecare vîrstă, de aceeași intensitate a **f.** ce se manifestă în momentul studiat la vîrstele respective. În populațiile actuale, indicele sintetic de **f.** acoperă o gamă largă de valori, mergînd de la mai puțin de 2 copii, în țările europene cu **f.** cea mai scăzută, la peste 6 copii în cele cu **f.** mare. Indicele sintetic înmulțit cu proporția fetelor la naștere dă *indicele brut de reproducere a populației (R)*, adică numărul mediu de fete născute de o fe-

meie. Toți acești indici sînt *de moment*, adică redau **f.** populației într-un an calendaristic sau în cîțiva ani consecutivi; o serie de indici similari descriu **f.** atunci cînd se urmărește istoria unei generații. **F.** este fenomenul demografic căruia i se acordă cea mai mare importanță, datorită faptului că vizează elementul cel mai dinamic al mișcării populației (nașterile) și pentru că, prin complexitatea sa, ridică probleme deosebit de dificile de descriere și, mai ales, de explicație. Scăderea **f.** populației țărilor dezvoltate, diferențele de **f.** între populații aflate la nivele similare de dezvoltare economică, întîrzierea scăderii **f.** în multe țări în curs de dezvoltare, previziunea pe termen mediu și lung a tendințelor de evoluție a **f.** etc. sînt încă probleme deschise a căror soluționare reclamă abordări interdisciplinare. Referitor la prima problemă menționată, pentru explicarea căreia s-au depus cele mai mari eforturi, se poate aprecia că procesul de scădere a **f.** este rezultatul acțiunii conjugate a mai multor factori, care pot fi grupați astfel: factori macrosociali care au făcut ca o descendență numeroasă să nu mai fie necesară și profitabilă nici pentru familie, nici pentru societate; conștientizarea faptului că familiile pot să-și controleze **f.**; îndepărtarea treptată a opreliștilor (religioase, morale, juridice etc.) aflate în fața acestul control; perfecționarea mijloacelor practice de prevenire a nașterilor, a căror eficiență permite astăzi, în principiu, un control aproape complet al **f.** *V. demografie, familie, populație.* **T.R.**

FEUDALISM sistem de organizare socială, economică și politică, dominant în Europa occidentală între secolele IX-XV. Termenul este însă foarte controversat, neexistînd o unitate de păreri asupra conținutului său, ca și asupra ariei de răspîndire și a perioadei istorice în care acest tip de societate a existat. În general, se consideră că **f.** îi este caracteristic un tip de societate agrară, care funcționează în baza unei economii naturale închise și a unui sistem special de dominație asupra pămîntului și a locuitorilor lui (în special țăranii, dar uneori și orășenii). Aservirea țăranilor, specifică **f.**, se bazează pe un drept limitat al țăranilor de proprietate asupra mijloacelor de subzistență, ca și pe un sistem complex de obligații ale acestora față de proprietarul pămîntului, concretizate, de regulă, în prestarea unor zile de muncă și în plata unor impozite și dări în produse sau/și bani. ◆ Termenul provine de la cuvîntul *feudă* care reprezenta o suprafață de pămînt pe care, printr-o investitură specială, un vasal o primea de la un senior în schimbul unor servicii. ◆ Cea mai importantă instituție a **f.** este cea a vasalității care definește structura clasei nobiliare (seniori, vasali) și totodată profilul întregii societăți feudale. Relația senior-vasal nu trebuie înțeleasă într-un tipar modern (după modelul arendei), ca o suprafață de pămînt primită pe o perioadă determinată în folosință, în schimbul cedării unei părți din veniturile realizate. Ea este o relație socială mult mai complexă în care aspectele economice au devenit prioritare doar spre sfîrșitul evului mediu. Astfel, sistemul obligațiilor este reciproc, deoarece nu numai vasalul este dator să presteze anumite servicii către senior, ci și acesta este obligat să își ajute vasalii, într-un fel este chiar responsabil pentru el, relația fiind mai mult o "alianță" (nesimetrică) decît o simplă relație de subordonare. Funcțiile principale ale acestei instituții sociale au fost în primul rînd militare (sprijinul reciproc între senior și vasal avea, în primul rînd, un caracter militar). Totodată, relația de vasalitate permitea menținerea unității societății feudale, dat fiind că, cel puțin în prima parte a evului mediu cînd investitura fiefului (ceremonia care marca apariția relației de vasalitate) avea un caracter determinat, seniorii își menținеau prerogativele senioriale asupra unor segmente foarte largi din terito-

riu. Acest lucru era valabil și pentru rege, cel mai mare dintre senlorl și inițial singurul care nu era vasal (deși relația de vasalitate a apărut uneorl și între suveranil unor state). Ideea fărîmițării societății feudale, apărută mai mult printr-o raportare oarecum artificială la statul modern, nu este decît expresia deplinei autonomii a senlorului în cadrul proprlei feude unde era singura autoritate militară și judecătorească, dar întotdeauna prin respectarea obligațiilor ce decurgeau din relația de vasalitate. Drepturile seniorului pe domeniul feudei nu erau discreționare, ele fiind precis reglementate de normele specifice instituției vasalității. ◆ Relația de vasalitate era mult mai complicată, diferențiindu-se foarte mult de la o societate la alta, dar și în aceeași societate de-a lungul secolelor. În principiu, orice nobil (cu excepția regelui) era în același timp și senior și vasal sau numai vasal. ◆ Alte instituții care au jucat un rol deosebit în **f.** sînt: cavaleria, instituție cu caracter militar ai cărei membri erau nobili, în general neproprietari de feude (feuda se transmitea din tată în fiu dar era, teoretic, indivizibilă, și din acest motiv puteau exista și nobili fără feude) și biserica al cărei personal — clerul, ocupa un loc distinct în societatea feudală, iar uneori ea era chiar proprietară de pămînt, intrînd în sistemul relațiilor **f.** ◆ Există foarte multe probleme pe care le ridică analiza societății **f.** În primul rînd, instituția vasalității a îmbrăcat forme diferite în timp și a avut trăsăturl specifice în fiecare țară occidentală. Perioada în care a existat societatea **f.** nu este aceeași în concepția tuturor specialiștilor, unii extinzînd-o la nivelul întregului ev mediu (sec VII — XVII), alții susținînd că acest tip de relații nu au existat în realitate decît o perioadă de trei sau patru secole. Celelalte trăsături amintite mai devreme pot fi și ele privite ca problematice. Economia nu este exclusiv naturală și nici închisă, în tot evul mediu existînd o producție destinată schimbului ca și o destul de dinamică circulație a banilor. Cea mai specială situație o oferă *orașul medieval* care, deși este marcat de instituțiile **f.**, a dezvoltat o structură specifică, contrastantă adesea cu restul societății, atît politic, fiind germenele democratismului modern, cît și economic (noile relații sociale, specifice capitalismului, au apărut inițial în orașe). ◆ Ideea exploatării țăranilor trebuie să fie și ea nuanțată. Dealtfel este greu să concepem că o societate poate funcționa optim, aproape o mie de ani, pe baza exploatării muncii. Ideea societății tripartite, alcătuită din trei categorii distincte, nobilli, clerul și țăranii (de faptrestul societății sau cei ce muncesc), între care există relații foarte strînse și un anume echilibru, fiecare avînd funcții specifice, la fel de vitale pentru existența societății, este în concepția lui Jacques Le Goff (*Pour un autre Moyen Age*, 1978, tr. rom. 1986) mult mai apropiată de realitate. Țăranii nici nu sînt practic diferențiați de feudă, aparținînd acesteia, fiind "legați" de ea în schimbul dreptului de a lucra pămîntul și al protecției oferite de nobili. Perspectiva asuprirli ține mai mult de o tipologie a exploatării lansată de marxism în secolul trecut (dar și de iluminism). Dealtfel, marxismul a transformat **f.** într-un stadiu obligatoriu al trecerll la capitalism și mulți istoriografl, nu neapărat marxiști, s-au simțit datori să-l caute în propriile societăți. ◆ Se consideră adesea că termenul **f.** se poate aplica oriunde există relații social politice și economice, asemănătoare cu cele din Europa occidentală medievală (pentru alte țări din Europa, din Orient și mai ales Japonia). Riscul unei asemenea abordărieste acela că oaccepțiune atît de largă poate transforma termenul într-un sinonim pentru epoca medievală. El este totuși utilizat în analiza altor societăți, în special ca un instrument teoretic cu ajutorul căruia, prin comparare cu societatea occidentală se pot studia instituțiile și evoluția altor tipuri de societăți. **A.B.** ◆ Putem identifica astfel un **f.**

oriental - asiatic, cu caracteristici care derivă din prelungirea "modului de producţie asiatic", fiind aplicabil unei zone întinse a umanităţii (societatea chineză, societatea indiano-musulmană, Califatul arab, Imperiul Marilor Selgiuchizi, Sultanatul Mameluc, Imperiul Otoman, Imperiul Mongol etc.) şi avînd ca trăsături: preponderenţa proprietăţii de stat asupra pămîntului, lipsa proprietăţii de tip domenial, existenţa posesiunii condiţionate în stadiul de beneficiu (posesiune netransmisibilă şi neereditară) şi nu de feudă (cu caracter succesoral); renta **f.** este o cotă-parte din renta centralizată de stat; absenţa unei aristocraţii ereditare de neam şi de funcţii, a unei ierarhii feudo-vasalice şi a imunităţii administrative şi juridice a "feudalilor". În ceea ce priveşte statutul ţărănimii, aceasta era liberă din punct de vedere juridic, fiind subordonată direct statului, ai cărui dregători percepeau dările şi exercitau dreptul de judecată, spre deosebire de Apus, unde existenţa spînzurătorii în faţa castelului simboliza dreptul de judecată al seniorului asupra ţăranilor de pe domeniu. Statul nu concedează aici pămîntul "feudalilor" săi, ci doar venituri dintr-o anumită zonă (acestea fiind răspîndite în mai multe părţi ale teritoriului pentru a nu permite "feudalului" să dobîndească o bază materială stabilă, care să-i permită să se opună puterii centrale; ca urmare, nu există o legătură stabilă şi trainică între deţinătorul direct al "feudei" şi cultivatorii săi). Referitor la statutul oraşului, se poate observa că în timp ce în Occident acesta, în general, era subordonat unui senior de care căuta să se emancipeze (de aici, lupta comunală), în Orient oraşele sînt subordonate direct puterii centrale ai căror reprezentanţi sînt şi dregătorii statului (M. Maxim, *Particularităţile "feudalismului" oriental-asiatic*, 1993). Primatul oraşului asupra satului este o altă caracteristică a societăţilor orientale, lucru explicat de Max Weber prin aceea că "economia s-a dezvoltat suficient şi cu o îndestulătoare circulaţie a banilor pentru a furniza principalul surplus necesar pentru dări, în comparaţie cu Occidentul evului mediu timpuriu, pe cît se pare mai puţin dezvoltat" (M. Weber, *Religion of India*). Oraşele capitală, ca instrument şi simbol al autorităţii centrale atotputernice, capătă o dezvoltare hipertrofică (în comparaţie cu Occidentul unde exista o dezvoltare relativ proporţionată a capitalelor în raport cu oraşele de "provincie" sau nici nu exista această distincţie ca în cazul statelor de fărămiţare feudală din Germania şi Italia). Ca sistem de guvernare, în lumea oriental-asiatică era specifică guvernarea despotică, ce nu admitea instituţii reprezentative de tipul parlamentului englez, stărilor generale franceze, Reichstagului german, Seimului polonez, Cortesurilor spaniole etc. şi bloca, în genere, iniţiativa particulară, menţinînd un control strict, printr-o reţea întinsă de agenţi, asupra mişcării averilor, actelor şi indivizilor. Drept rezultat, societăţile orientale s-au caracterizat printr-o extremă de riguroasă evidenţă demofiscală, ceea ce a dat naştere unui enorm aparat birocratic. În plus, religiile orientale, prin caracterul lor fatalist, au frînat spiritul întreprinzător al individului. Toate acestea au întîrziat apariţia şi dezvoltarea relaţiilor capitaliste în lumea oriental-asiatică. **F.** occidental este considerat a fi un **f.** patrimonial (statul apărea în ipostaza de patrimoniu al suveranului) şi personal (întrucît relaţiile personale suzeran-vasal, senior-ţăran erau definitorii pentru acest tip de societate), în timp ce **f.** oriental-asiatic este considerat un **f.** de stat (avînd în vedere preeminenţa proprietăţii statului asupra pămîntului şi asupra celorlalte forme de proprietate) şi prebendial (de la *prebenda* — compensarea prin slujbă, nu prin pămînt, a serviciilor aduse suveranului). ◆ Avînd ca punct de plecare elementele preponderent romane, Imperiul Bizantin reprezintă o *sinteză specifică*, în care se inter-

ferează caracteristici ale **f.** orientalo-asiatic cu cele ale **f.** occidental. Statul era, ca și în Orientul asiatic, puternic centralizat, iar împărații (*basileii*) guvernau în maniera faraonilor sau a regilor Asiriei. Pămîntul aparținea statului, deci împăratului, pentru care avea o valoare pur fiscală. Milioanele de locuitori ai provinciilor aveau obligații fiscale, erau "tributarii" Constantinopolului. În guvernare, împăratul era ajutat de o suită de înalți dregători și militari, care formau o aristocrație. Dacă în primele secole ale imperiului dominau sistemul "colonatului", marea proprietate și chiar munca sclavilor, în secolul al VII-lea acestea intră în declin în favoarea micii proprietăți țărănești libere. Astfel, înființarea *themelor* a dus la sporirea numărului de țărani liberi (*stratioți*), care primeau loturi de pămînt în schimbul efectuării serviciului militar. Dar, începînd cu a doua jumătate a secolului al XI-lea, mica proprietate decade în favoarea marilor proprietari. Aristocrația a devenit foarte puternică, întreținînd armate pe cheltuiala sa. Creșterea din ce în ce mai mare a datoriilor față de "fisc" a impus ca o mare parte a țărănimii să devină dependentă de marii proprietari. Marea proprietate funciară a absorbit bunurile țăranilor și militarilor și a făcut din micii proprietari servii lor. Cu toate acestea, mai întîlnim țărani liberi și în secolul al XVI-ea, cînd Bizanțul se prăbușește sub loviturile otomanilor. ◆ **Un caz de tranziție de la f.** occidental la cel oriental și aflat, mai ales, sub semnul Bizanțului, îl reprezintă **f.** moldomuntean. Clasa feudalilor exploata țărănimea aservită (români, vecini) prin prelevarea rentei în produse, muncă, bani. Totodată, în Țara Românească și Moldova întîlnim în proporție de masă sate devălmașe libere, de moșneni sau răzeși. Singurul suzeran era *domnul*, iar boierii nu se bucurau de acest drept; ei nu puteau fi concurenți ai puterii statului. De asemenea, nu întîlnim nici "imunitatea" specifică **f.** apusean. Înainte de toate, el este un *"dominus"*, stăpîn în adevăratul sens al cuvîntului peste viața și averile *tuturor* supușilor, inclusiv ale boierilor. Nimic nu putea sta în fața voinței domnești, nici chiar în perioada suzeranității otomane. Puterea domnească nu este limitată de nici un organism de guvernare, de tipul Parlamentului englez. Dovadă a acestei autorități domnești supreme (*dominium eminens*) o constitule "darea calului", percepută la tranzacțiile funciare de către domn în calitatea sa de stăpîn absolut al pămîntului țării. Altă dovadă a acestei puteri o constituie și baterea de monedă, la care nu s-a încumetat vreodată nici un boier. Totodată, domnul numește pe șeful bisericii ortodoxe (mitropolitul) și este conducătorul suprem al oastei. Orașele, ca forme de comunități autonome, depindeau și ele de domnie. Instituția "domniei" a reprezentat o continuare a puterii imperiale bizantine. Dregătoriile boierești nu erau ereditare, iar latifundiile domnești, boierești sau ecleziastice au fost de fapt "o adunătură întîmplătoare de sate împrăștiate pe întreg teritoriul țării" (H.H. Stahl, *Controverse de istorie socială românească*, 1969). În Țara Românească și Moldova întîlnim următoarele tipuri de sate aservite: sate boierești, sate sub stăpînire ecleziastică și chiar sate domnești. Nu rare sînt cazurile satelor parțial aservite. În Transilvania, peste structurile autohtone românești s-a suprapus, în urma cuceririi acesteia de către regatul maghiar, o structură feudală de import, dar care nu a reușit, în timp, să elimine cu totul structurile **f.** anterioare, cum este cazul instituției voievodatului și "țărilor" românești. În perspectiva evoluției istorice, **f.** apusean-european a fost cel care, mai ales prin structurile sale urbane și prin sistemul de guvernare, a favorizat apariția și dezvoltarea capitalismului. *V. birocrație, capitalism, orînduire tributală, prebendă, sat devălmaș, stat.* **I.F.**

FILIAȚIE raportul de descendență dintre un copil și părinții săi. Se disting două forme: *a.* **f.** naturală poate fi maternă și, respectiv paternă. În funcție de forma legală sau ilegitimă a familiei, **f.** poate fi rezultată din căsătorie sau din afara ei. În practica judiciară, recunoașterea **f.** materne se face prin: declarație la serviciul de stare civilă, înscris autentic, testament, iar recunoașterea **f.** paterne se stabilește prin prezumția de paternitate, potrivit căreia soțul mamei este tatăl copilului. *b.* **F.** juridică desemnează primirea unui copil în familie cu obligațiile și drepturile copiilor naturali. *V. familie.* **M.Vn.**

FILOSOFIE SOCIALĂ disciplină filosofică care are ca obiect societatea. Adesea este utilizat și termenul de ***f. a istoriei*** care se concentrează asupra sensului istoriei, a dinamicii societății umane. Sociologia a fost precedată de **f.s.** și s-a constituit ca reacție față de aceasta. Există mai multe diferențe între **f.s.** și sociologie. Diferența cea mai larg acceptată este de *metodă*. Dacă sociologia a încercat să dezvolte o metodă de tip științific, fundată pe culegerea sistematică și controlată a faptelor, pe construirea unor teorii cît mai operaționale cu putință, supuse unui proces multiplu și continuu de testare, **f.s.** utilizează o metodă de prelucrare logic-deductivă a materialului oferit mai mult de intuiție și experiența comună; este ceea ce mulți desemnează prin termenul de *metodă speculativă*. Speculația este o metodă rațională adaptată pentru a trata probleme de complexitate ridicată, în condițiile unei cunoașteri încă rudimentare. Cum se exprima D.D. Roșca, **f.** utilizează în mod curent *extrapolări* și *interpolări*. Din acest motiv, metoda speculativă poate oferi aproximări ale adevărului, într-o modalitate însă imposibil de testat. Din diferența de metodă decurge și o diferență de perspectivă. În general, sociologia, datorită metodei sale de tip științific, a fost tentată să se orienteze spre explorarea unor probleme mai delimitate sau, chiar atunci cînd a abordat probleme complexe, le-a redus la aspectele lor mai simple, analizabile cu instrumentele de care dispune. **F.s.**, datorită metodei sale speculative, s-a simțit mai în largul ei tocmai în abordarea frontală a problemelor complexe ale societății și omului, dar într-o manieră mai aproximativă, fără date sistematice și lipsită de posibilități de testare a enunțurilor sale. Din acest motiv, constituirea sociologiei nu a dus, după cum s-a crezut inițial (poziția pozitivistă este tipică aici), la eliminarea ca inutilă a **f.s.** ◆ În prezent se pare că există o complementaritate specifică între sociologie și **f.s.**, aceasta din urmă răspunzînd la nevoie omului și a colectivității de a aproxima răspunsuri la problemele lor complexe, imposibil de abordat încă cu metode riguroase de tip științific. Sociologia umanistă și critică sau psihologia umanistă sînt abordări tipice care utilizează masiv o metodologie speculativă. Din acest punct de vedere, diferența dintre sociologie și **f.s.** este adesea de grad și provizorie, depinzînd de nivelul de dezvoltare a metodelor de cunoaștere. Există, de asemenea, o tendință tot mai pronunțată de influență reciprocă și chiar de fuziune. Dacă inițial metodologia de tip speculativ a **f.s.** reprezenta un pericol pentru cristalizarea spiritului științific al sociologiei (lucru valabil pentru toate științele, ilustrat de avertismentul lui Newton "fizică, ferește-te de metafizică"), la ora actuală sociologia tinde să utilizeze elemente ale metodologiei speculative, în abordarea problemelor extrem de complexe. O asemenea asimilare a metodologiei speculative are loc însă într-un mod specific: pe de o parte, se încearcă să se sporească caracterul riguros, sistematic al acestei metodologii (o speculație educată), încorporînd cunoștințele pe care cunoașterea științifică le-a produs, pe de altă parte, prin sporirea spiritului critic, asu-

marea deschisă a caracterului provizoriu și fragil, orientarea spre lărgirea capacității de verificare. Totodată, **f.s.** asimilează inevitabil tot mai multe rezultate obținute de știință (ea nu se mai dezvoltă exclusiv pe baza intuițiilor cunoașterii comune, ci și în prelungirea datelor științei), căutînd totodată să-și disciplineze metoda de gîndire, sub influența metodei științei. ◆ Pînă nu demult, era destul de curentă și o altă distincție între sociologie și **f.s.**, exprimată cu claritate de Max Weber. Acesta pornea de la diferența dintre *scop* și *mijloc*, dintre judecățile de valoare și cele de existență. Scopurile sînt formulări pe care actorii sociali le fac pornind de la sistemele lor de valori. Ele nu sînt obiecte legitime ale analizei științifice, ci doar ale filosofiei. Sociologia trebuie să le ia ca *date*, analizînd doar coerența lor internă. Mijloacele de realizare a acestor obiective reprezintă sfera legitimă a analizei sociologice. O asemenea diferență este, în opinia celor mai mulți sociologi actuali, artificială. Opțiunile valorice și scopurile individuale și colective devin tot mai mult obiect legitim al analizei științifice. Datorită orientării sale spre probleme globale, cruciale, ale omului și societății, **f.s.** se împletește cu ideologia, oferindu-i acesteia un fundament rațional. *V. ideologie, metodologia cercetării sociologice, sociologie.* **E.Z.**

FLUCTUAȚIE tip de mobilitate a forței de muncă, constînd în trecerea unei persoane de la o unitate economică la alta. În condițiile existenței unei piețe a forței de muncă, în baza legii cererii și ofertei, **f.** poate fi voluntară (inițiată de persoana în cauză) sau impusă (inițiată de unitate, inclusiv prin calea șomajului). **F.** este o mișcare individuală sau de grup, spontană, inter-unități (uneori se referă și la mișcările de la un loc de muncă la altul în interiorul aceleiași unități economice, numită **f.** internă). ◆ Analiza **f.** are în vedere două stadii — unul potențial (latent) și altul real (manifest). **F.** *potențială* apare prin constituirea dorinței unei persoane de a părăsi locul de muncă în scopul încadrării într-o altă unitate economică. Dorința de plecare poate avea intensități variabile, se poate manifesta pe perioade diferite de timp și se poate transforma sau nu în **f.** manifestă. Ea este și un indicator al moralului și integrării în muncă. **F.** *reală* se produce atunci cînd persoana în cauză părăsește locul de muncă, pentru a se încadra într-o altă unitate. Sociologia analizează amploarea, ritmul și formele de manifestare ale **f.**, caracteristicile celor care sînt cuprinși în acest proces, cauzele, costurile, posibilitățile de control ale **f.** Factorii determinanți ai **f.** forței de muncă sînt foarte diverși. Ei se regăsesc la nivel *macrosocial* (nivelul de dezvoltare al zonelor țării, modificările acestui nivel), *local* (raportul dintre necesarul de forță de muncă și resursele existente), în *unitățile* economice (profil, condiții de muncă, dinamica, stilul de organizare și conducere, nivelul veniturilor), în plan *individual* (așteptări și aspirații ale personalului, atitudinea forței de muncă, sistemul de valori promovat, unele caracteristici profesionale etc.) Migrația externă se asociază adesea cu **f.**, obținerea unui loc de muncă fiind o cauză a migrației într-o altă țară. Consecințele **f.** se diferențiază atît ca semnificație cît și în funcție de nivelul de structurare socială la care se situează acestea. Deși este o mișcare spontană, **f.** nu este în totalitatea sa un proces negativ. Ea contribuie la satisfacerea, fie și parțial, a necesităților unor unități economice, uneori cu personal competent, alteori însă cu forța de muncă mai puțin aptă să desfășoare o activitate corespunzătoare, implicînd eforturi suplimentare de calificare și integrare în muncă. De asemenea, prin **f.** unele persoane își rezolvă o serie de probleme de ordin personal, familial sau profesional. Așa se explică și faptul că tinerii sînt în mai mare măsură implicați în **f.** Datorită costurilor relativ ridicate

ale **f.**, se pune problema controlului și limitării ei la valori cît mai mici posibil, fără a afecta dreptul fiecărei persoane de a-și căuta un loc de muncă potrivit pregătirii și aspirațiilor sale. Problema **f.** se pune cu adevărat pentru situațiile în care: nu i se poate asocia o motivație corespunzătoare, devenind chiar o obișnuință pentru unele persoane; existența unor carențe ale mediului de muncă, generatoare de **f.**; are efecte negative pentru individ și/sau pentru unitatea economică cu care încetează raporturile de muncă; la rîndul său nici unitatea economică nouă nu poate beneficia în mod corespunzător de pe urma încadrării efectuate, datorită modului defectuos în care decurge integrarea. Toate acestea ridică foarte mult nivelul costurilor individuale și sociale ale **f.**, ceea ce justifică pe deplin luarea unor măsuri de limitare. În calculul costurilor **f.** se includ zilele de muncă nelucrate; costul operațiilor administrative implicate de întocmirea formelor de încetare a contractului de muncă, respectiv de încadrare în noua unitate; pierderile datorate nerealizării pe o anumită perioadă a sarcinilor ce revin celui în cauză, atît din punct de vedere cantitativ cît și calitativ; eventualele cheltuieli cu pregătirea profesională etc. Există și situații cînd întreprinderea veche înregistrează pierderi, iar cea nouă înregistrează beneficii. Uneori acest aspect este convenabil din punct de vedere social. În scopul prevenirii **f.**, se pot introduce anumite penalități în ceea ce privește salariul, sporul de vechime etc. Conform legislației, încă în vigoare, sînt considerate **f.** desfacerea contractului de muncă la cererea celui încadrat sau din vina acestuia (motive disciplinare), spre a o deosebi de alte modalități de încetare a contractului de muncă, cum ar fi detașarea, transferul în interesul serviciului sau la cerere, urmate de încadrarea la o altă unitate. Cu toate acestea, din punct de vedere practic, transferul la cerere sau în interesul serviciului pot fi și sînt asimilabile. În perioada tranziției la economia de piață, **f.** se manifestă nu numai prin trecerea de la o întreprindere la alta, dar și de la un sector economic la altul, respectiv între sectorul de stat (public) și cel particular. De asemenea, sporește în mod considerabil **f.** impusă, asociată cu șomajul. *V. migrație, mobilitate socială, motilitate.* **I.M.**

FLUXURI (*socio-demografice*), noțiune care se utilizează pentru a sugera mișcarea orientată a unui grup de persoane de la o poziție — socială sau geografică — la alta. În cadrul studiilor de mobilitate socială, se vorbește de **f.** *de mobilitate* pentru a desemna trecerile indivizilor de la o poziție socială de origine la una de destinație. În cele de mobilitate teritorială (migrație), **f.** indică mișcările spațiale efectuate de mase de persoane de la o arie geografică de plecare la una de sosire (de exemplu, **f.** *de migrație* interjudețene). În sociologia educației, se întrebuințează expresia de **f.** *școlare* pentru a desemna ansamblul indivizilor care intră sau care ies din sistemul școlar sau trec de la o treaptă a acestuia la alta. În demografie, termenul are întrebuințări multiple. Într-un sens foarte general, **f.** reprezintă orice masă de evenimente demografice, generînd schimbări, treceri dintr-o stare în alta, în opoziție cu stocurile, care reflectă aspectul inerțial, static, de dat structural al unei populații. În sens mai restrîns, termenul se aplică intrărilor și ieșirilor, atunci cînd populația e privită ca sistem. *V. educație, mobilitate socială, motilitate.* **T.R.**

FORMAL sistem de organizare bazat pe prescrierea oficială a obiectivelor și regulilor de funcționare, pe stabilirea precisă a sarcinilor, privilegiilor și obligațiilor. Termenul este folosit pentru a desemna faptul că există un sistem de reguli sau pentru a arăta că acțiunile unui grup se conformează unui asemenea sistem. ◆ INFORMAL, organizare

bazată pe relații interpersonale, fără reglementări prescrise. Organizarea **i.** poate completa organizarea **f.** (soluționarea unor probleme ignorate de reglementările **f.**, "umanizarea" relațiilor în cadrul marilor organizații, asigurarea solidarității de grup) sau poate să o submineze (dezvoltarea unor rețele paralele de realizare a obiectivelor, dobîndirea de privilegii nelegale, formarea de raporturi clientelare). Studiile de sociologia organizațiilor și grupurilor indică faptul că organizarea **i.** are, în mod obișnuit, efecte bivalente și că ea se manifestă în toate tipurile de organizații și în toate contextele societale. *V. birocrație, climat psiho-social, educație, grup social, organizație.* **I.Mih.**

FORMALIZARE ÎN SOCIOLOGIE

1. *În sens larg*, strategie de cercetare a fenomenelor sociale bazată pe utilizarea de tehnici matematice (statistice, probabiliste, algebrice sau din teoria jocurilor, teoria simulării, a grafelor etc.) pentru prelucrarea și interpretarea datelor empirice. Cele mai extinse sînt aplicațiile statistice în prelucrarea și analiza datelor recoltate cu instrumentele de măsurare sociologică. Uneori, prin extensie, se diluează sensul propriu al **f.** pentru a se suprapune cu cel al prelucrării matematice a datelor. **2.** *În sens restrîns*, **f.** constă în aplicarea unor metode de analiză socială bazată pe utilizarea de limbaje simbolice (logice sau matematice) și de operații cu simbolurile introduse, făcînd abstracție în mod progresiv de conținutul de referință sau de domeniul de semnificație al simbolurilor respective. Relațiile dintre simboluri și semnificații în **f.** se constituie la trei niveluri: *a.* Introducerea unor structuri sintactice (semne și operații cu semnele) în cadrul domeniului semantic al unei teorii. De exemplu, după formularea unei teorii despre competiția în grup, folosim simboluri și operații din teoria matematică a jocurilor pentru a aproxima evoluția în timp a relațiilor, a competitorilor și a distribuției performanțelor. Între domeniul sintactic și cel semantic există o permanentă comunicare, astfel încît semnificațiile avansate de teorie sînt reinterpretate în funcție de rezultatele operării sintactice iar "calculul" sintactic este verificat de explicațiile și predicțiile avansate de teoria supusă **f.**; *b.* Operarea predominantă în planul limbajului simbolic păstrînd numai parțial raporturi cu domeniul semantic. Numai unele concepte vor fi deschise reinterpretării sau numai unele simboluri — în funcție de necesități, vor avea raportare directă la semnificațiile teoretice.De exemplu, se poate defini structura formală a acțiunii colective de elaborare a deciziilor într-o organizație și păstrăm parțial legătura cu un caz empiric particular (luarea deciziilor privitoare la corelarea indicatorilor producției); *c.* Operarea strictă în planul limbajului, abstracție făcînd de orice conținut particular. Aplicațiile **f.** în **s.** gravitează mai ales în zona definită de primul nivel. Există, totuși, o progresivitate a **f.** care este dependentă de metodele utilizate. *Metoda limbajelor simbolice* (logice sau matematice) este utilizată pentru precizarea problemei analizate sau pentru prezentarea într-o formă simbolică a unei teorii validate. Prin această metodă nu se aduce neapărat un plus de cunoaștere, ci un plus de precizie sau claritate datorită univocității relației dintre semn și semnificație. K.C. Land (1970) a procedat la **f.** teoriei lui E. Durkheim despre cauzele diviziunii muncii în societate. Astfel, Durkheim a considerat că ritmul de schimbare a densității $D(t)$ morale sau dinamice dintr-o societate depinde de nivelul existent al densității morale și de nivelul diviziunii $L(t)$ într-o perioadă de timp t. Ecuația următoare exprimă aceste relații într-o formă derivativă și funcțională:

$$\frac{d\,D\,(t)}{d\,t} = f\ [D\,(t),\ L\,(t)]$$

Funcția crește odată cu accentuarea diviziunii și descrește odată cu creșterea produsă în densitatea morală. *Metoda axiomatică* este una de construcție teoretică și nu de simplă exprimare a unei teorii formulate verbal. H.M. Blalock (1964) a aplicat această metodă în formularea de teorii sintetice formalizabile cu ajutorul modelului statistic al ecuațiilor structurale. Fiecărui postulat formulat verbal pe baza generalizărilor empirice deja testate îi corespunde o ecuație structurală care include coeficienți de determinare cauzală (analiza *path* sau de dependență). Testarea statistică a ecuațiilor coincide cu testarea empirică a postulatelor și deci a teoriei deductive sintetice. Deși în plan statistic operăm cu simboluri, rezultatele calculului dobîndesc sens numai prin raportarea lor la postulatele verbalizate ale teoriei. *Metodele algoritmice* au ca scop construirea de algoritmi, înțeleși ca ansambluri coerente de operații desfășurate conform condițiilor formulate într-o mulțime finită de reguli. Identificînd un tip de probleme, se definesc structural relațiile dintre componentele constante și se face abstracție de conținutul efectiv al fiecărei probleme. Aplicațiile cele mai extinse se întîlnesc în sociologia organizării și conducerii cu privire la strategiile de decizie. În relație cu metodele algoritmice au fost dezvoltate simulări și modele mai ales de tip stochastic și bazate pe teorla jocurilor (T.J. Farars, 1969). *Metodele grafice* iau două forme: *a.* elaborarea de scheme bazate pe identificarea fenomenelor care se influențează sau interacționează și pe includerea lor într-un sistem de relații reprezentate prin vectori de relație; *b.* utilizarea teoriei matematice a grafurilor pentru a caracteriza rețelele de interacțiune și ponderile fiecărei relații în rețea. Prima se finalizează în diagrame sau în imagini formal-grafice, pe cînd a doua presupune și utilizarea unui simbolism matematic adecvat. Aplicațiile metodelor de **f.** în s. sînt deocamdată destul de restrînse. Cel mai adesea, ele sînt folosite ca instrumente de construcție teoretică paralele cu cele tradiționale (verbale), prezentîndu-se ca alternative echivalente și nu ca modalități efective de dezvoltare a cunoașterii sociologice. *V. cauzalitate, simulare, statistică și sociologie.* **M.V.**

FORMAȚIUNE SOCIALĂ concept al sociologiei marxiste care desemnează tipurile fundamentale ale organizării sociale (tipuri de societăți). Conform teoriei lui Marx, modul de producție reprezintă factorul în ultimă instanță determinant al profilului unei societăți. Organizarea politică și juridică, structura de clasă, sistemul moral, ideologia sînt determinate de modul de producție, ca unitate a forțelor și relațiilor de producție. Ideea fundamentală a lui Marx este că societatea formează un sistem în care fiecare element component este determinat de și determină la rîndul său pe toate celelalte, dar, în ultimă instanță factorul economic este responsabil de întregul profil al organizării sociale. La un anumit nivel și caracter al forțelor de producție (factorul dinamic și determinant) se constituie un anumit tip de organizare socială a producției (relațiile de producție, baza economică a societății) care la rîndul său determină o anumită structură de clasă, un anumit profil al sistemului instituțional suprastructural și al ideologiei. Flecare **f.s.** prezintă legile sale structurale, teoria sociologică trebuind în primul rînd să pună în evidență logica specifică a fiecărei **f.s.** în parte. De aici, un principiu metodologic fundamental al sociologiei marxiste: înțelegerea unui sistem al societății (a oricărui fenomen social particular) nu poate să fie realizată decît prin încadrarea lui în sistemul societății globale, într-un tip de **f.s.** Mai multe **f.s.** sînt formulate în studiile marxiste: **f.s.** primitivă, sclavagistă, tributală, feudală, capitalistă, socialistă.

Evoluția societății constă în trecerea de la un tip de **f.s.** la altul, prin restructurări profunde ale întregii vieți sociale (revoluții). Mecanismul schimbării unei **f.s.** cu o alta este: dezvoltarea forțelor de producție impune schimbarea relațiilor de producție, iar acestea produc schimbări în întreaga suprastructură. *V. evoluție, marxism, societate.* **E.Z.**

FORME SOCIALE 1. În sociologia marxistă sînt configurații ale diferitelor componente ale societății în funcție de structura de ansamblu a acesteia. Din acest punct de vedere, activitatea economică (producția, repartiția, schimbul) îmbracă diferite **f.s.** specifice, corespunzătoare diferitelor structuri ale societăților. De asemenea, modul și stilul de viață al oamenilor, educația și cultura lor corespund unor instituții sau **f.** de organizare care pot fi interpretate ca **f.s.** în care sînt integrate conținuturile variate ale activităților umane. Studierea acestor **f.s.** permite identificarea tipurilor culturale specifice diferitelor grupări umane, civilizațiilor și epocilor istorice. **F.s.** reprezintă tipuri de organizare a societăților globale. Ele sînt denumite de Marx, printr-un concept aflat în strînsă legătură cu cel de formațiune socială, adică prin conceptul de **f.** istorice. Alți sociologi preferă studiul **f.s.** cu ajutorul unor tipologii dihotomice: comunitate/societate, societate tradițională/modernă, societăți egalitare/inegalitare, cooperative/concurențiale etc. **2.** Concept central al sociologiei formaliste, elaborată de *G. Simmel* (1858-1918) și dezvoltată de *L. von Wiese* (1876-1968) sub denumirea de *relaționism* (Beziehungslehre). Simmel definește sociologia ca o geometrie a **f.s.** Acestea sînt generale (imitația, competiția, ierarhia, cooperarea, alianța) sau *sociale* (stat, biserică, partid), în care se manifestă activitatea umană (*Soziologie*, 1908). Deoarece activitatea umană este totdeauna motivată de interese, de pasiuni sau de simpla dorință de putere și întrucît omul acționează în cadrul unor interacțiuni care au o natură psihică, motivele acțiunii și interacțiunile psihice dintre indivizi formează *conținutul* activității umane. Ele sînt însă obiect de studiu al psihologiei sociale. Pe de altă parte, interacțiunile și motivele activității se manifestă totdeauna în cadrul unor configurații (generale sau sociale), care fac obiectul de studiu al *sociologiei.* Aceasta separă (însă numai în scopuri metodologice) f. și conținutul activității. **F.s.** nu sînt totuși, în concepția lui Simmel, doar o parte sau o componentă a societății, ci *societatea* ca atare, ceea ce face dificilă considerarea sociologiei formaliste ca o știință a societății, cum pretinde Simmel, și validează critica sociologiei formaliste ca o concepție care separă **f.** de conținuturile activității sociale. În ciuda separării artificiale a **f.** și conținuturilor activităților sociale, sociologia formalistă a evidențiat o serie de caracteristici generate de unele **f.s.** de genul familiei, grupurilor mici și mijlocii, organizațiilor etc. De exemplu, se poate dovedi experimental că modificarea numărului membrilor unui grup determină modificarea *structurii* lui, independent de conținutul activității grupului, ceea ce a și făcut ca sociologia formalistă a lui Simmel să fie dezvoltată astăzi mai ales în direcția cercetării conflictelor sociale, competiției, alianțelor, negocierilor etc. Pornind de la sociologia formalistă a lui Simmel, relaționismul lui L. von Wiese (*System der allgemeinen Soziologie*, 1924-1929) a redus **f.s.** la relațiile sociale considerate ca simple legături interumane prin a căror compunere și recompunere se produce structura societății și prin analiza cărora se construiește o teorie a *relațiilor* și a *complexelor.* Primele cuprind asocierea simplă (bazată pe instinct, sentiment sau interese), *cooperarea* (generată de diviziunea muncii) și *opoziția* (separare și diferențiere). *Complexele sociale* sînt relații sociale relativ

stabilizate, caracterizate printr-o anumită regularitate. Ele se deosebesc după durată, organizarea și consistența lor, von Wiese identificînd "masa", "grupul" și "colectivul abstract" (statul, biserica). Nu numai relațiile propriu-zise, ci și complexele sînt integrate însă în **f.s.** mai largi, denumite de L. von Wiese *procese sociale*, care constituie cadrul de manifestare, de mișcare și transformare a relațiilor și complexelor sociale. **3.** În sens restrîns, **f.s.** sînt simple modalități de relaționare, asociere a indivizilor intr-un grup social, G. Gurvitch (1894-1965) identificîndu-le cu **f.** sociabilității și considerîndu-le cele mai simple date ale microsociologiei. În funcție de mărimea sentimentului apartenenței comune, a atracției reciproce a indivizilor și a presiunii exercitate de "întreg" (grup) asupra membrilor săi, Gurvitch distinge următoarele **f.s.** sau **f.** ale sociabilității: *a. masa* (apartenență și atracție reciprocă cu valori minime și presiune maximă); *b. comunitatea* (toate cele trei variabile au valori medii); *c. comuniunea* (apartenența și atracția sînt maxime, preslunea este minimă). Opoziția parțială a indivizilor cuprinde și ea trei **f.s.**: reconcilierea, îndepărtarea și asocierea mixtă (*La vocation actuelle de la sociologie*, 1957). *V. formațiune socială, grup social, interacțiune, relație socială.* **I.U.**

FRUSTRARE (lat. *frustarri*, "a amăgi, a înșela"), stare afectivă negativă generată de apariția neașteptată a unui obstacol real sau imaginar în calea satisfacerii unei trebuințe, atingerii unui scop sau îndeplinirii unei dorințe. **F.** determină modificări neuro-vegetative (accelerarea pulsului, hipertensiune arterială, hiperglicemie etc.) și psihice (scăderea sensibilității perceptive, regresie mintală, rigiditate comportamentală ș.a.). **F.** poate fi primară (cînd lipsește obiectul satisfacerii trebuinței) și secundară (cînd apare un obstacol ce blochează comportamentul orientat spre obiectul dorit). La adulți, **f.** provoacă reacții normale sau patologice în funcție de intensitatea motivației, structura personalității, toleranța la **f.**, modul de socializare și modelele socio-culturale. **F.** se poate manifesta într-o formă mascată. Conform ipotezei frustrare-agresivitate, propusă în 1939 de N.E. Miller, J. Dollard și L.W. Dood de la Universitatea Yale din S.U.A., la originea comportamentelor agresive s-ar afla starea de **f. F.** duce la agresivitate mai ales cînd obstacolul este atribuit unei persoane considerată ostilă, cînd cultura sau subcultura în care a fost socializat respectivul individ impune un răspuns agresiv, cînd situația concretă are o puternică forță de incitație (T. Bogdan, 1983). Ipoteza frustrare-submisivitate-religiozitate, propusă și verificată în cercetările de sociologia religiei explică religiozitatea prin incidența factorilor de **f.** asupra personalității de tip submisiv. *V. agresivitate, motivație, socializare.* **S.C.**

FUNCȚIE (ANALIZA FUNCȚIONALĂ) **1.** În matematică: dependență a unei variabile de altă (alte) variabilă: $x = f(y)$, adică valoarea lui x depinde, este în funcție de valoarea lui y. Acest sens este utilizat în mod special în cercetările empirice, exprimînd starea de dependență a unei variabile de alte variabile. Teoretic, o asemenea dependență poate exprima o relație cauzală ("y este cauza lui x") sau, în cadrul analizei de sistem, dependența unui element de starea celorlalte elemente (x, ca element al sistemului, este **f.** de starea celorlalte elemente ale sistemului), pornind de la presupoziția fundamentală că un sistem reprezintă o totalitate de elemente interdependente astfel încît modificarea unui element produce schimbări determinate în toate celelalte. **2.** În științele care analizează sisteme finaliste (cu autoorganizare sau sisteme deschise), **f.** reprezintă contribuția pe care un element o aduce la satisfacerea unei

cerințe a sistemului din care face parte, contribuția la menținerea și dezvoltarea acestuia. În legătură cu aceste sisteme s-a cristalizat o paradigmă a **a.f.** fundată pe următorul postulat: un sistem se autoorganizează în raport cu finalitățile sale; elementele din care este compus sînt constituite, selectate, menținute și modificate în raport cu cerințele derivate din finalitățile generale ale sistemului, mai precis în raport cu **f.** pe care o îndeplinesc în cadrul sistemului. O asemenea **a.f.** o găsim, nu întîmplător, în biologie. Unii critici au învinuit a.f. de "organicism", adică de transfer nejustificat al unui model din biologie în sociologie. În fapt, deși dezvoltarea biologiei a influențat funcționalismul sociologic, conceptul de **f.** în sociologie s-a dezvoltat prelucrînd o schemă funcționalistă mai generală, formulată în cunoașterea comună și în filozofia socială și inspirată mai mult de particularitățile activității umane, individuale și colective decît din cele ale organismului biologic. **A.f.** este caracterizată printr-o perspectivă holistă, acordînd, în grade diferite, preeminență sistemului în raport cu elementele sale. Un element este explicat prin **f.** pe care o îndeplinește. De exemplu, riturile de trecere, pe care antropologii le-au identificat în toate societățile, sînt explicate prin **f.** lor de a facilita trecerea indivizilor de la un statut social la altul (de la adolescență la maturitate, de ex.).Preeminența sistemului asupra elementului rezidă în faptul că sistemul în mod activ constituie elementele sale, sau, cînd acestea sînt deja constituite, le menține, dacă sînt funcționale, le elimină dacă nu sînt funcționale, sau le modifică în așa fel încît să îndeplinească **f.** utile. ◆ Se pot desprinde două tipuri de **a.f.** în raport cu tipul de sistem avut în vedere: **a.f.** *globalistă* — societatea este luată ca sistem finalist, la ea reportîndu-se fiecare fenomen social și **a.f.** *particularistă* — este considerat ca unitate de analiză orice sistem social particular de interes pentru cercetător și care prezintă o orientare finalistă suficient de pregnantă, ca de ex. o organizație sau un colectiv de muncă. **A.f.** *globalistă* este asociată cu ceea ce de regulă în sociologie a fost desemnat prin *funcționalism* sau *structural-funcționalism*. E. Durkheim este considerat de mulți ca punînd bazele perspectivei funcționaliste. Multe analize întreprinse de el, de exemplu analiza religiei, se concentrează asupra evidențierii **f.** diferitelor elemente pentru asigurarea solidarității sociale. În mod sistematic, această perspectivă a fost însă dezvoltată de antropologia socială britanică. Bronislav Malinowski pornește de la definirea culturii ca un instrument de satisfacere a nevoilor umane. Fiecare element al culturii are **f.** de a satisface o nevoie umană *elementară* (biosomatică) sau *derivată* (nevoile sistemelor sociale). Analiza propusă pornește, în consecință, de la o listă a nevoilor și caută să identifice instrumentele culturale care le satisfac. A.R. Radcliffe-Brown abandonează teoria nevoilor, accentuînd societatea, iar nu individual, ca unitate de referință. **F.** este definită, în consecință, ca acea contribuție adusă de un element la menținerea, prezervarea societății, a ordinii sociale. În sociologie, Talcott Parsons promovează, sub denumirea de *structural- funcționalism* un model influent în anii '50 și '60 de **a.f.** Punctul de pornire al oricărei ana-lize în concepția acestuia trebuie să fie sistemul social, cu cerințele sale funcționale. El formulează patru tipuri universale de cerințe funcționale a căror satisfacere este indispensabilă funcționării oricărui sistem social (precondiții funcționale): *realizarea scopului*, adaptarea, menținerea modelului valoric și *integrarea*. În raport cu aceste cerințe funcționale fundamentale, se pot desprinde analitic subsistemele oricărui sistem social, definite prin orientarea spre satisfacerea acestora. (*The Social System*, 1951). Marion J. Levy a încercat să ofere o listă sistematică a cerințelor pe care orice tip

de societate le include pentru o bună funcționare (*The Structure of Society*, 1952). **A.f.** globalistă, centrîndu-se asupra societății ca un sistem orientat finalist, implică cîteva postulate fundamentale. *Postulatul funcționalismului universal*: nu există fenomen social care să nu aibă o **f.** (pozitivă) în cadrul societății din care face parte. Argumentul este că dacă un fenomen nu îndeplinește o **f.** pozitivă, sistemul din care face parte nu îl va mai menține în existență, îl va elimina sau îl va modifica în așa fel încît el să îndeplinească o **f.** pozitivă. Complementar acestui postulat, se exclude principial posibilitatea "supraviețuirilor", a fenomenelor sociale care deși și-au pierdut **f.** se mențin în virtutea inerției. În asemenea cazuri, sistemul nu mai are nici un motiv de a le menține, fie le elimină, fie le modifică, dîndu-le o **f.** actuală. Acest model de **a.f.** a fost criticat pe cîteva temeiuri importante. În primul rînd, postularea faptului că societatea reprezintă un sistem finalist nu este corectă. Societatea tinde să devină un sistem finalist, dar la un moment, ea poate fi doar parțial un asemenea sistem, în mare măsură fiind un suprasistem, un sistem de interacțiune/interdependență în limbajul lui R. Boudon. De aici și fragilitatea presupoziției holiste că logica sistemului social global domină întreaga dinamică socială, determinînd absolut elementele componente. Presupoziția integrării absolute a societății este, în consecință și ea nerealistă. Societățile prezintă grade variabile de integrare. În calitate de rezultat al activității unor sisteme mai particulare din care este compusă și al efectelor interacțiunii acestora, societatea prezintă un anumit grad de incoerență structurală, cu elemente care pot fi disfuncționale pentru finalitățile sale. ◆ **A.f.** *particularistă* la a cărei formulare R.K. Merton a adus o contribuție importantă prin introducerea paradigmei sale a **a.f.** (*Social Theory and Social Structure*, 1957). Această perspectivă elimină criticile implicate de **a.f.** *globalistă*. Drept cadru de referință nu mai este luată societatea, ci un sistem social oarecare caracterizat printr-o orientare finalistă. Prin aceasta, logica sistemului nu mai este absolută. Elementele sale nu mai sînt modelate exclusiv de sistemul cărora aparțin sau pe care le afectează, ci și de alte sisteme cu care sistemul în cauză se învecinează. Postulatul funcționalismului universal nu mai este obligatoriu: un element poate să nu aibă o **f.** pozitivă pentru sistemul în cauză, el fiind generat de alte sisteme. Elementul este, din acest motiv, relativ independent de sistem. La rîndul său, sistemul nu poate modifica, decît între anumite limite, un element oarecare, consecința fiind acceptarea ca inevitabilă a unui grad incomplet de integrare. Această perspectivă deschide posibilitatea analizei relației dintre diferitele sisteme care se învecinează, interferînd și modificîndu-se reciproc, în afara relațiilor de strictă supra- și subordonare pe care **a.f.** *globalistă* le acceptă. În fine, dacă celălalt model ducea inevitabil la o orientare conservatoare, integralistă, care avea dificultăți în a explica dinamica sistemelor, **a.f** *particularistă* poate să scoată în evidență tensiunile, contradicțiile, schimbarea. Paradigma **a.f.** include cîteva concepte fundamentale: *sistem, element, cerință funcțională, alternativă funcțională, funcție, context structural, posibil acțional, alternative funcționale. Sistemul* la care **a.f.** se raportează poate fi orice sistem mai complex sau mai simplu, orientat finalist și care exercită o preslune asupra tuturor fenomenelor care îi afectează funcționarea: societate globală, întreprindere, familie, grup, persoană. *Cerința funcțională* reprezintă o condiție necesară pentru funcționarea respectivului sistem: cerința de integrare, de eliminare a devianței, de control, de sporire a resurselor etc. Sinonimă cu *necesitatea*. Cerința funcțională

implică o orientare activă a respectivului sistem spre promovarea ei; declanșează o presiune asupra comportamentului participanților, asupra elementelor existente pentru a răspunde adecvat la aceasta. Cerința funcțională poate stimula constituirea unui comportament, poate presa pentru excluderea altuia sau, în fine, pentru modificarea lui în așa fel încît să fie adecvat el. *Elementul funcțional* reprezintă orice comportament, proces, normă, valoare, sistem social care are semnificații funcționale, consecințe pentru satisfacerea respectivei cerințe. Elementul poate aparține respectivului sistem sau poate fi element al altuia, dar, afectînd sistemul luat în considerare, va fi influențat de respectiva cerință funcțională. În măsura în care organizarea muncii este influențată de cerințele vieții de familie, acele aspecte ale sale semnificative pentru familie, vor fi totodată elemente care trebuie raportate și la sistemul familiei. În a. **f.** particularistă elementele nu sînt constituite neapărat de sistemul respectiv, ci potavea o origine independentă. Ele însă afectează respectiva cerință funcțională și aceasta încearcă să exercite o influență modelatoare asupra lor. Geneza unui element nu poate fi deci explicată neapărat în contextul sistemului luat în considerare. *Alternativele funcționale* (substitutele funcționale) se referă la faptul că o cerință funcțională poate fi satisfăcută nu numai de un singur element, ci de o clasă de elemente, alternative funcțional, care se pot substitui reciproc. *Funcție (consecințe funcționale)*: un element poate avea o consecință funcțională pozitivă (*eufuncție*), dacă satisface respectiva cerință funcțională, o consecință funcțională negativă (*disfuncție*) dacă împiedică satisfacerea ei sau, în fine, poate să fie *neutru funcțional*, nu afectează nici pozitiv, nici negativ respectiva cerință. Un element poate avea nu numai o singură consecință funcțională, ci mai multe — un *fascicol de consecințe funcționale*, asupra aceleiași cerințe funcționale sau asupra unui sistem sau asupra mai multor sisteme. **A.f.** trebuie, în consecință, să evidențieze mulțimea consecințelor funcționale asupra variatelor cerințe funcționale. Se poate distinge între: **f.** *finale*, sau *constitutive* — acele **f.** pentru care elementul a fost constituit și este menținut — și **f.** *laterale* sau *secundare* — efectele secundare ale unui element asupra variatelor cerințe funcționale ale respectivului sistem sau asupra altor sisteme. *Contextul structural* — fiecare element se constituie într-un *spațiu funcțional* determinat, adică este afectat de o mulțime de cerințe funcționale, atît a acelora din sistemul din care face parte, cît și a altor sisteme învecinate. Faptul că orice element se înscrie în cadrul unui sistem, fiind afectat de o mulțime de alte elemente cu care se învecinează și cu care intră în interacțiune, este de natură a-l modifica sensibil. Conceptul de *context structural* se referă tocmai la acest cadru concret în care fiecare element funcționează. *Posibilul acțional* se referă la totalitatea condițiilor în care un sistem oarecare își constituie elementele sale: capacități umane individuale de acțiune, capacități umane colective de acțiune (mobilizare colectivă, cooperare), instrumente materiale și social-instituționale de acțiune, cunoștințe. Toate aceste posibilități, care există obiectiv la un moment dat, oferă posibilul în care un sistem își "inventează" elementele sale funcționale. În a.**f.** există doi factori determinanți care trebuie luați în considerare în explicarea funcțională a unui fenomen oarecare: *a. spațiul funcțional* complex în care acesta se constituie (cerințele funcțional constituitive, cît și cele "laterale", contextul structural) și *b. posibilul acțional*. Modificări fie în spațiul funcțional, fie în posibilul acțional sînt de natură a genera schimbări în elementele sistemului. **A.f.** deschide posibilitatea analizelor de eficiență. Din mulțimea alterna-

tivelor funcționale care satisfac o cerință funcțională, unele îndeplinesc respectiva cerință mai eficient, altele mai puțin eficient. Alegerea între alternativele funcționale se face, în consecință, și după criteriul eficienței. **A.f.** este un instrument important al sociologiei constructive, aplicative, fiind esențială în proiectarea de sisteme sociale și în soluționarea problemelor sociale. *V. alternativă, control social, eficacitate, eficiență, holism, sistem, structură.* **C.Z.**

FUNCȚIE DE CONSUM ca orice *funcție*, este formalizarea matematică a relației dintre două sau mai multe variabile, dintre care una (sau mai multe) independentă(e) și una dependentă. Variabila dependentă, rezultanta urmărită este *consumul*, nu în accepțiunea lui cotidiană de proces fizic de utilizare efectivă a unui bun sau serviciu, ci în aceea de cheltuială totală (a individului, dar, mai frecvent — pe ansamblul economiei) pentru bunurile și serviciile folosite într-o perioadă dată (de regulă, scurtă, și în general un an); în mod convențional, pentru nivelul macro se adaugă cheltuielile de apărare. Cheltuiala încauzăva include, așadar, nu numai bunurile și serviciile zise "de consum", ci și pe acelea zise "de investiții" (materii prime, materiale ș.a. necesare procesului de producție); acestei grupări îi corespund sintagmele de *consum final* și *consum intermediar*, sau în alți termeni — de *consum neproductiv* și *consum productiv* (sectoarele economiei constituite din ansamblul activităților și circuitelor parcurse de produsele în cauză pînă la utilizator sînt, respectiv, *comerțul și aprovizionarea tehnico-materială*, ce alcătuiesc împreună sfera *circulației mărfurilor*). Variabila independentă, de care depinde în principal consumul, este *venitul*, reprezentat, în cazul individului, de venitul disponibil (suma discreționară), iar la nivel macro — de produsul național brut. În general, deci, **f.c.** este o schemă ce pune în relație consumul total cu nivelul venitului, sau cheltuielile totale de consum din economie cu venitul totalității consumatorilor. A fost definită pentru prima dată de J.M. Keynes (care, în cadrul modelului determinării prin venituri, a formulat conceptul de "multiplicator"); în esență, Keynes susține că, pe măsură ce venitul crește, va crește și consumul, dar (exceptînd cazul țărilor foarte sărace) sporul de consum va fi mai mic decît sporul de venit, dată fiind depunerea unei părți tot mai importante din venitul suplimentar. Demersul teoretic ulterior a insistat asupra unor aspecte variate, mai importante fiind: ◆ măsurarea și cuantificarea efectelor generate în consum de variația veniturilor — context în care s-a constatat că pe termen mai lung (de pildă cinci ani) intensitatea legăturii cauzale este mai pronunțată decît pe termen scurt, cînd pot interveni și factori de conjunctură; ◆ identificarea celorlalți factori (pe lîngă venit) pe seama cărora se poate explica diferența de variație a consumului (accesibilitatea și costul creditului de consum, valoarea avuției/bogăției de care dispune consumatorul ș.a.), deci a altor variabile independente susceptibile de a intra în compunerea **f.c.**; ◆ sesizarea unor aspecte de evoluție a structurii consumului la creșterea veniturilor (Engel ș.a.), ce au stat la baza formulării unor legități ce întregesc teoria referitoare la *comportamentul consumatorului. V. analiză marginală, propensiune marginală spre consum/depunere.* **E.P.**

FUNDAMENTALISM credința că Biblia sau Coranul sînt absolut infailibile, deoarece reprezintă cuvîntul domnului. Termenul derivă de la o serie de scrieri, *The Fundamentals*, publicate în SUA în 1909, prin care se încearcă o prezentare "neinterpretată", fidelă, a Bibliei. Prin extensie, **f.** este raportabil la orice doctrină care se

menţine strict în limitele unei concepţii iniţiale, privită ca singura adevărată, chiar dacă unele prescripţii se dovedesc eronate sau învechite (exemplu: **f.** islamic). **F.** trebuie înţeles nu numai prin considerarea domeniului de referinţă (religioasă, ideologică etc.), dar şi prin consecinţele în plan social corespunzătoare, unele din ele chiar violente. *V. ideologie, manipulare,* persuasiune, religie. **A.T.**

G

GEMEINSCHAFT/GESELLSCHAFT concepte dezvoltate de sociologul german Ferdinand Tonnies pentru a desemna trecerea de la comunitate la societate. **Gemeinschaft** este un tip ideal de sistem în care majoritatea relațiilor sînt personale și/sau tradiționale, bazate pe rudenie, informale, sentimentale și generale. **Gesellschaft** este un tip ideal de sistem social în care relațiile dintre oameni sînt impersonale, utilitare, specializate și definite prin acorduri scrise (bazate pe contract). Primul termen este deseori ilustrat prin comunitățile rurale, iar cel de al doilea prin marile aglomerații urbane. *V. comunitate, grup social, oraș.* **I.Mih.**

GENEALOGIE (gr. *genea*, "rasă", "neam" și *"logos"*, "discurs"). **1.** *În sens general*, **g.** este o afirmație, scrisă sau orală, referitoare la înaintașii, strămoșii unei persoane, la descendența acesteia. **2.** *În antropologia culturală* și *în sociologie*, **g.** constituie o componentă a sistemelor de rudenie. Sînt relații **g.** acele relații în care indivizii sînt definiți social ca aparținînd aceleiași categorii sau grup social, deoarece se consideră înrudiți, legați între ei prin consanguitate sau/și prin alianțe de mariaj. Colectivități **g.** sînt familia extinsă, spița de neam, *ginta* (clanul), *tribul*, confederația de triburi. Relațiile **g.** constituie unul dintre principiile generale de orientare a acțiunii sociale și de organizare socială, ca și relațiile teritoriale sau relațiile *etnice*, cu care interferează deseori. Astfel considerate, relațiile **g.** nu implică totdeauna relații de rudenie reale ci sînt mai degrabă un criteriu de clasificare și organizare a unor relații sociale complexe (economice, teritoriale, ceremoniale, militare etc.) după modelul relațiilor de rudenie. Relațiile **g.** reglementează unele relații biologice, cum este cazul reglementării schimbului de parteneri între grupuri exogene, sau relațiile de descendență. Unele relații **g.** sînt însă fictive, simbolice, interpretări mentale date unor situații de cooperare sau/și conflicte sociale între indivizi sau grupuri neînrudiți efectiv între ei, dar care interacționează "ca și cum" ar fi înrudiți, presupunînd că descind din strămoși comuni. În sociologia românească, H. H. Stahl a analizat fenomenul "genealogizării finale a comunităților sătești devălmașe" arătînd cum, în anumite situații istorice concrete, membrii obștiilor sătești au recurs la elaborarea unor "spițe de neam" (satele "umblătoare pe bătrîni") deseori fictive, ca soluție de rezolvare a conflictelor legate de accesul la pămîntul arabil, la păduri, fînețe

ș.a., deci principalul mijloc de producție al comunităților agrare. Extinderea modelului relațiilor **g.** la o populație numeroasă stă la baza formării diferitelor categorii și grupuri *etnice*, al căror membrii împărtășesc credința că sînt asemănători deoarece descind din strămoși comuni, aparținînd deci unui același "neam" extins. **3.** *Metoda genealogică*, constînd în reconstruirea relațiilor de rudenie în succesiunea generațiilor, este des utilizată în analiza proceselor istorice, demografice, politice. *V. devălmășie, etnic, familie, gintă.* **G.N.**

GENERAȚIE 1. *În antropologie*, **g.** conține descendenții acelorași părinți, situați pe aceeași treaptă a descendenței. **2.** *În sens istoric*, o **g.** este acea perioadă de timp dintre nașterea unor membrii ai societății și nașterea descendenților lor direcți. **3.** *În sociologie*, o **g.** conține toți acei indivizi născuți în aproximativ aceeași perioadă de timp, indiferent dacă sînt legați sau nu prin legături de rudenie. Apartenența la o **g.** poate fi fixată printr-o înregistrare genealogică sau nu. Antropologii consideră conștiința genealogiei ca avînd funcții multiple, de exemplu: întărirea poziției ascendenților față de descendenți, liant al solidarității sociale și forță de conservare a tradiției. În unele societăți relațiile dintre **g.** sînt reduse la schema relațiilor dintre rude (cei din generația părinților fiind considerați, în raporturile sociale directe, ca niște mătuși sau unchi). Pentru istorici și sociologi, termenul **g.** pare a-și unifica semnificațiile originar distincte, desemnînd atît comportamentul acelei **g.** prin condițiile particulare ale perioadei de timp a vieții lor (de ex. generația revoluției, generația anilor de război, cît și durata de timp, convenită la circa 30 de ani, dintre nașterea descendenților, perioadă ce desparte segmentele de viață ale contemporanilor. Schimbările valorice, de opțiuni și aspirații, atitudini și comportamente de la o **g.** la alta se pot asocia cu *conflicte între* **g.**, care pot fi latente sau manifeste. Demografia istorică utilizează termenul **g.** (sau pe acela de "cohorte de vîrstă") atunci cînd precizează segmentele de timp în analiza statisticilor populației pe termen lung. Aceiași metodă mai este practicată în studiile longitudinale și de mobilitate socială intergenerațională. *V. cohortă, cultură, descendență, genealogie.* **I.A.P.**

GENOCID 1. Distrugerea deliberată și sistematică a unei întregi comunități, ori a unui grup etnic, rasial sau cultural, dintr-un anumit teritoriu. Exemple clasice de **g.** sînt considerate: omorîrea nativilor americani de către coloniștii europeni între secolele XVI-XIX: exterminarea triburilor africane de către europeni în secolul XIX; omorîrea de către naziști a mai multor milioane de evrei, ruși, țigani, între 1939-1945; exterminarea unui milion de armeni de către turci în 1930 etc. **G.** este de regulă rodul unei politici de exterminare; cei care recurg la el au întotdeauna o justificare, considerînd populația respectivă fie inferioară, fie periculoasă din punct de vedere fizic, moral, religios, politic sau economic. Din acest motiv, **g.** nu poate fi rezultatul unui conflict militar decît dacă în confruntarea colectivităților respective cel puțin una și-a propus în mod deliberat exterminarea alteia. Astfel, eliminarea unor triburi sau popoare în antichitate, în urma unor războaie, nu poate fi considerată **g.** Dacă am considera pe o scală a toleranței relațiile posibile între două comunități, atunci **g.** reprezintă modelul de maximă intoleranță, după care avem în ordine modelele mai tolerante: expulzarea, sclavia, segregația, asimilarea forțată. **2.** *În justiție*, **g.** reprezintă un atentat împotriva unei colectivități în scopul distrugerii acesteia. La Nürnberg, au fost condamnați o parte a liderilor naziști, după al doilea război mondial pentru **g.** Această accepțiune este mai largă, fiind vorba de orice

tip de colectivitate. Pe de altă parte, cei acuzați de **g.** sînt indivizi, membrii sau lideri ai unor organizații, și nu alte comunități umane. *V. asimilare, fascism, nazism, segregație, sclavie.* **A.B.**

GEOGRAFIE POLITICĂ disciplină ivită ca ramură a geografiei — slujindu-se așadar de mijloacele acesteia —, dar îndeplinind o finalitate evident politică. Întemeietor al **g.p.** este socotit Friedrich Ratzel (1844-1904), care prin *Anthropogeographie, oder Grundzüge der Anwendung der Erdkunde auf die Geschichte*, ea însăși o carte fundamentală, prefigura *Politische Geographie* (1897). Nu a fost nevoie să se forțeze drumul gîndirii spre a se ajunge de la **g.** la *p.*; geografia se ocupă de cele patru învelișuri ale planetei noastre: atmosfera, hidrosfera, litosfera și biosfera. În cadrul biosferei, specia umană deține un loc aparte, fiind elementul cel mai dinamic al întregii planete. Or, la scară planetară, viața umană se organizează în forme statale, la constituirea cărora teritoriul (cu granițele, vecinătățile, clima, relieful și bogățiile naturale) intră drept o componentă indispensabilă. **G.p.** studiază tocmai condițiile geografice ale constituirii, dezvoltării și activității statelor. Ratzel considera statul drept un veritabil "organism". El intra astfel în rezonanță cu evoluționismul din biologie, declanșat de Darwin, dar și cu "filosofia vieții" (în 1883, adică la o diferență de timp neglijabilă față de apariția *Antropogeografiei* lui Ratzel, Wilhelm Dilthey publica *Introducere în științele spiritului*, iar Friedrich Nietzsche prima parte din *Așa grăit-a Zarathustra*). În deplin acord cu accepțiunea biologică asupra organismului, Ratzel concepea statul ca o formă de viață, care se naște, crește și poate chiar să piară. Această evoluție ar fi determinată de împrejurările geografice, dar și de competiția dintre state pentru dobîndirea de privilegii asupra mediului natural. Inspirat de aceste teze, juristul și politologul suedez Rudolf Kjellén va aduce în scenă geopolitica (*Der Staat als Lebensform*, 1917 și *Grundriss zu einem System der Politik*, 1920). În viziunea lui Kjellén, geopolitica era prima din cele cinci dimensiuni ale statului, alături de ecopolitică, demopolitică, sociopolitică și cratopolitică, fiecare avînd în vedere, respectiv: economia, poporul ca înfățișare și fire, structura socială și forma de guvernare. După primul război mondial, geopolitica a cunoscut o nefericită înflorire în Germania, unde, prin Karl Haushofer și prin alți geografi adunați în jurul său și al publicației *Zeitschrift für Geopolitik*, ajunge "conștiința geografică a statului", menită să justifice avînturile expansioniste ale nazismului. Conceptele supralicitate ale momentului derivă în cea mai mare parte din conceptul de "spațiu": "spațiu vital" (*Lebensraum*), "simțul spațiului" (*Raumsinn*), "nevola de spațiu". (*Raumnot*), "popor fără spațiu" (*Volk ohne Raum*). Școala germană a compromis în asemenea măsură domeniul geopoliticii, încît a făcut din el zona ulcerată a științei geografice. După 1945, numele însuși de "geopolitică" intră în eclipsă; specialiștii, conștienți că domeniul acesta de studiu își are justificarea lui rațională, se întorc la denumirea forțată de Ratzel — **g.p.** — și la argumentația (subtilă, dar fastidioasă în fond) că **g.p.** și geopolitica sînt discipline diferite. Categoriile de "mijloc" și "scop" sînt lămuritoare în această privință; în Statele Unite, spre exemplificare, **g.p.** este considerată o știință socială și, ca atare, ea trebuie să se confrunte cu "schimbările globale", fie că e vorba de revoluțiile populare din Europa de est, de războiul din Golf, de conflictele civile din statele africane, sau de restructurările politico-economice din localitățile occidentale (John O'Loughlin). Localizarea pe glob a centrelor de putere, dinamica echilibrului de forțe în perioada războiului rece și în cea imediat post-comunistă, valoarea strategică a anumi-

tor zone geografice sau forme de relief, modele spațiale ale conflictelor internaționale — iată (alte) probleme mai vechi și mai noi în jurul cărora s-au constituit veritabile școli naționale de **g.p.**, mai ales în Anglia (H.J. Mackinder, R. Muir) și în S.U.A. (A.T. Mahan, R. Hartshorne, J. O'Loughlin); în Franța (J. Ancel, A. Demangeon) **g.p.** s-a conturat ca reacție la geopolitica germană; un examen critic al geopoliticii drept condiție a continuării preocupărilor în domeniu s-a întreprins chiar în Germania (mai recent, în anii '80: M. Fahlbusch, Mechtild Rössler, dar mai ales Klaus Kost: *Die Einflüsse der Geopolitik auf Forschung und Theorie der Politischen Geographie von ihren Anfängen bis 1945/Influențele geopoliticii asupra cercetării și teoriei în domeniul geografiei politice de la începuturile ei pînă în 1945-1988*). În România, studii de geopolitică — marcate de un spirit defensiv și constructiv — a scris în perioada interbelică îndeosebi S. Mehedinți (*România în marginea continentului — o problemă de geopolitică românească și europeană, Ce este Transilvania?, Dunărinți și dunăreni* — unde vorbește de o solidaritate a statelor dunărene, care să pregătească pe cea a "Statelor-Unite din Europa adevărată"). Cu o deschidere a geopoliticii spre sociologie se încheie studiul teoretic *O știință nouă — geopolitica*, de Ion Conea, în *Sociologie Românească*, 1937. După 1945, preocupările de **g.p.** din țara noastră au fost reduse la tăcere, ele nefiind reluate nici în prezent, deși împrejurările istorice o cer, iar cele geografice ar favoriza originalitatea. *V. centru / periferie (mondialism), determinism social, geografie socială, mediu, politică.* **Gh.G.**

GEOGRAFIE SOCIALĂ disciplină constituită la interferența dintre geografie și sociologie, avînd ca obiect de studiu "peisajul socio-geografic", rezultat al interacțiunii dintre societate și mediul geografic. Mediul geografic condiționează formarea și structurarea așezărilor, activităților și a modurilor de viață ale colectivităților, el însuși fiind modificat, transformat de activitățile umane, în special de cele economice. Printre cei dintîi care au utilizat denumirea de **g.s.** menționăm: Edmond Demolins (*Les grandes routes des peuples. Essai de géographie sociale — Comment la route crée le type social);* Camille Vallaux *Géographie sociale: La mer* (1908) și *Géographie sociale: Le sol et l'Etat* (1911) etc. La E. Durkheim **g.s.** împreună cu demografia formează "morfologia socială" *V. morfologie socială.* **I.F.**

GERONTOCRAȚIE 1. *Gen.* Conducere de către bătrîni. 2. *Pol.* Sistem de conducere în care principalele funcții sînt deținute de către persoane vîrstnice. **G.** a fost larg practicată în Uniunea Sovietică în perioada stalinistă și brejnevistă și în majoritatea fostelor țări socialiste. Ea se manifestă îndeosebi în țările în care constituția și statutele instituțiilor nu prevăd limitarea în timp a exercitării de către o persoană a unei funcții de conducere. **G.** reprezintă o limitare a democrației și generează sau accentuează conflictele dintre generații. *V. conducere, stiluri de conducere.* **I.Mih.**

GINTĂ (lat. *gens*, "persoane unite prin naștere sau descendență"), pornind de la funcțiile **g.** în organizarea Romei antice, în științele sociale denumește unitatea socială formată din descendenții unui strămoș comun, real sau mitic. În sens restrîns, **g.** reunește numai pe descendenții pe linie masculină (descendeță patrilineară). Antropologul L.H. Morgan a introdus termenul de "clan" pentru a denumi grupurile formate prin descendența matrilineară. În unele lucrări termenii de **g.** și clan sînt folosiți cu același înțeles, de grupuri de descendență unilineară (de ex. patri-clan sau multi-clan).

Alteori **g.** și clanul denumesc și grupurile în care descendența este bilaterală, socotită deopotrivă după linia tatălui și cea a mamei. Pentru mai multă precizie, în antropologia culturală anglo-saxonă se folosește și termenul de *"sib"* pentru a denumi grupurile formate prin doscendență unilineară, **g.** și clanul denumind comunitățile *genealogice* mai cuprinzătoare decît familia extinsă sau "neamul", dar mai restrînse decît *tribul*. Operînd cu sensul restrîns al termenului, se poate spune că membrii aceleiași familii aparțin unor **g.** diferite. Această clasificare genealogică atrage după sine diferențieri privind terminologia de rudenie, regulile de alegere a partenerului de mariaj (g. sînt de cele mai multe ori exogame), transmiterea patrimoniului material sau spiritual (o rămășiță a dreptului **g.** o constituie, în societățile moderne, transmiterea numelui de familie după tată). **G.** reglementează în societățile arhaice numeroase relații sociale după modelul relațiilor de familie, îndeosebi după regulile de descendență. **G.** poate avea în societățile arhaice ("primitive") totem și teritoriu propriu, marcînd astfel mai puternic "granița" față de alte grupuri sociale cu care interacționează. Prin extensie de sens **g.** denumește totalitatea comunităților și formelor sociale organizate după principiul genealogic. Astfel, în teoria materialismului istoric "societatea gentilică" sau "orînduirea gentilică" denumește organizarea proprie comunei primitive. *V. comunitate, descendență, familie, genealogie, rudenie, totem, trib.* **G.N.**

GÎNDIRISMUL curent de idei în teoria culturii, filosofie, antropologie, estetică, politologie, sociologie, promovat îndeosebi în revistele "Gîndirea" (1921-1944), "Sfarmă-Piatră" (1935-1942) și ziarul "Calendarul" (1932-1933), de Nichifor Crainic (1889-1972) și colaboratorii: N. Roșu, V. Băncilă, Em. Vasilescu, V. Horia, R. Dragnea, P. P. Ionescu etc. În plan sociologic pot fi identificate cîteva concepte și idei relevante. *a. "Pseudomorfoza"* spiritualității românești, avînd sensul de încorsetare a vieții specifice a poporului în forme străine, înfăptuită de reprezentanții "titanismului ateist" prin aplicarea formulelor unei culturi avansate, ajunse în faza pozitivismului științific, în "mediul nostru de tinerețe primitivă", al cărui grai propriu era religia (N. Crainic, *Puncte cardinale în haos*, 1936). *b. "Ortodoxia"*, definită ca o alternativă teoretică și ideologică la pozitivismul și materialismul de proveniență occidentală, împlinește funcția unui nou ideal istoric pentru generația tranșeelor din războiul întregirii neamului, umplînd golul de ideal lăsat de împlinirea deziderateului unionist. Ortodoxia constituie esența sufletului românesc, conferind "temelii de reazim, de statornicie, continuitate", "punctul cardinal" în lupta cu curentele "năvălitoare de peste hotare", pentru salvarea energiilor țării "deznodate din solidaritatea etnică" și risipite în nisipurile mișcătoare ale democrației, individualismului contractualist, parlamentarismului (N. Crainic, *Ortodoxie și etnocrație*, 1940). ◆ Dimensiunile constitutive ale ortodoxiei sînt etnicismul cultural și traditionalismul autohton. *c. Etnicismul cultural* implică, în viziunea **g.**, ideea etnicului ca factor generator determinant al culturii (filiația de idei cu romantismul sec. XIX), înțeles ca "sînge și suflet". N. Crainic a împărtășit concepția lui O. Spengler privind dispariția culturii în societățile evoluate și instaurarea "crizei civilizatorice". Cultura, în optica **g.**, este "tehnica vieții sufletești" a unui neam, care îi conferă individualitate, exprimînd creativitate, dezinteresare, gratuitate, spre deosebire de civilizație, care presupune scopuri practice, dominație, uniformizare. Soluția crizei instituțiilor generate de reformele moderne este revenirea la stadiul "cultural" al existenței poporului român, "reîncreștinînd" viața acestuia prin înlăturarea sciziunii dintre sufletul țăranu-

lui atașat ortodoxiei și sufletul păturii conducătoare influențate de ideile "individua-lismului democratic" promovate de revoluția franceză. *d. Tradiționalismul autohton* al g. exprimă o direcție de evoluție social-istorică organică de natură spirituală, esențială, în centrul căreia este credința religioasă ortodoxă. Purtătorul social al tradiției ortodoxe este țăranul, al cărui "sentiment de solidaritate", cristalizat în datini, poartă pecetea ortodoxiei în spiritul românesc. "Sentimentul solidarist" al țăranilor este o alternativă la individualismul democratic al vremurilor moderne. *e. Solidarismul național* înlocuiește, în optica g., viziunea structurii sociale de clasă. a stratificării orizontale de clase suprapuse, cu *concepția corporatistă etnocratică*, bazată pe o stratificare "verticală" a societății ca o totalitate de funcții organice ale vieții colective. Corporatismul etnocratic exprimă ideea de "societate creștină organizată în stat" bazată pe: economia dirijată pe principiul proprietății individuale, principlul proporționalității numerice (după criteriul etnic), proclamarea spiritualismului creștin ca principiu de stat. Structura corporativă a organizării proprietății individuale relevă încadrarea inițiativei individuale în sistemul corporatist, "corporațiile profesionale" sau "categoriile de muncă" îndeplinind funcțiile vitale ale organismului social. Scopul corporatismului etnocratic este restabilirea vechilor legături duhovnicești din epoca voievodală și reașezarea societății pe "propriile ei tradiții". *V. corporatism, etnic, poporanism, sămănătorism, sincronism.* M.L.

GROUPTHINK (engl. "gîndire de grup"), proces de grup caracterizat printr-o tendință puternică de căutare a acordului între membrii, avînd efecte negative asupra eficienței deciziilor luate în grup. Termenul a fost introdus în vocabularul sociologic de Irving L. Janis (*Victims of groupthink*, 1972). Termenul este greu traductibil deoarece a fost construit după modelul în care George Orwell, în romanul său 1984 a construit termeni ca *doublethink* sau *crimethink*. G. nu se referă, deci, la gîndirea grupului, ci la un proces de deteriorare a eficienței mentale, a judecăților morale și a analizei realității datorită presiunii pe care grupurile înalt coezive o exercită asupra membrilor lor. Lucrarea amintită constituie un studiu de caz al acțiunii militare de la Bay of Pigs (Cuba) din 17 aprilie 1961, în care administrația Kennedy a suferit un eșec total în încercarea de a răsturna de la putere pe Fidel Castro cu ajutorul a 1400 de exilați cubanezi, pregătiți de CIA și sprijiniți de armata americană. Janis a încercat să explice insuccesul acțiunii din Cuba prin greșelile decizionale ale grupului de experți (conduși chiar de J. Kennedy) care au planificat și condus operațiunile. Ei au fost victime ale g. datorită preocupărilor excesive pentru căutarea acordului între ei, prin tendința de a se autocenzura, ca și prin aceea de a anihila atitudinile critice. G. mai este însoțit și de alte efecte cum ar fi: iluzia invulnerabilității, supraîncrederea, credința în justețea cauzei, minimalizarea adversarului, tendință exagerată de asumare a riscului etc. I. Janis a mai analizat activitatea unor grupuri de decizie și în alte crize politice în care administrația americană a fost implicată. Astfel, în 19 crize majore de după al doilea război mondial, liderii americani, după I. Janis (*Groupthink: Psychological Studies of Policy Decisions and Fiascoes*, 1982), au fost victime ale g. în 37% din cazuri. G. poate să apară în orice grup decizional, deci nu numai în viața politică, ci și în industrie, marketing, organizații publice etc. Cercetările asupra g. au conturat mai multe tehnici de prevenire a apariției acestui proces de grup. Dintre acestea amintim: cunoașterea fenomenului g. de către membrii grupului, promovarea atitudinii critice, imparțialitate totală a liderului,

Introducerea unui "avocat al răului", munca în echipe separate, consultarea unor experţi din afara grupului, promovarea celei de a doua şanse prin revederea soluţiei finale. *V. decizie, dinamica grupului, grup social.* **A.B.**

GRUP SOCIAL ansamblu de persoane caracterizat de o anumită structură şi cu o cultură specifică rezultate din relaţiile şi procesele psihosociale dezvoltate în cadrul său. Ca atare, este ireductibil la simpla însumare sau juxtapunere a indivizilor. Prin natura sa, societatea umană are o organizare grupală. Un individ aparţine unuia sau mai multor **g.s.** Studiul sociologic sistematic al **g.** se poate spune că a fost mai întîi dezvoltat de şcoala de la Chicago (W.I. Thomas, R.E. Park, H. Mead), care considera **g.** ca faptul social primar. Ulterior, odată cu analiza organizaţiilor, în special a celor industriale, s-a extins şi studiul **g.** de muncă. În psihologia socială, sub conducerea lui K. Lewin, a fost dezvoltată ideea *dinamicii* **g.** pentru a înţelege procesele de interacţiune şi "regulile jocului de roluri" sociale (preluarea, învăţarea şi practicarea de roluri) sau pentru a studia modul în care **g.** se constituie ca un mediu de acţiune prin definirea aşteptărilor, performanţelor şi nivelurilor de satisfacţie ale membrilor săi. Literatura sociologică şi cea psihologică despre **g.** s-a dezvoltat într-un mod complementar, astfel că se poate vorbi mai degrabă de psihosociologia **g.** ◆ Există mai multe criterii de clasificare a **g.** C.H. Cooley (*Social organization*, 1909) a distins între **g.** primare şi **g.** secundare cu referire mai ales la tipurile de relaţii dintre indivizi (personale, afective, formale, contractuale), continuînd într-un fel distincţia mai veche făcută de F. Tönnies între *Gemeinschaft* şi *Gesellschaft* sau de alţi teoreticieni între **g.** *mici* şi **g.** *mari*. Un alt criteriu de diferenţiere a **g.s.** este reprezentat de tipul de normativitate implicată în organizarea lor, distingîndu-se între **g.** formale, nonformale şi informale. **G.** *formale* sînt instituţionalizate, funcţionează în conformitate cu norme statuate în regulamente sau legi juridice şi aparţin, de regulă, unor organizaţii. **G.** *nonformale* se constituie pentru rezolvarea unei anume sarcini sau sînt centrate pe realizarea unor obiective imediate (comitete, comisii etc.), după care se dizolvă, sînt mai flexibile şi mai puţin normativizate. **G.** *informale* se constituie fie ca subgrupuri în cadrul celor formale, fie în afara unor cadre instituţionalizate pentru realizarea unor scopuri specifice (g. de prieteni, de adolescenţi sau pensionari, de petrecere a timpului liber etc.). În prima ipostază, **g.** informale răspund unor nevoi de exprimare mai liberă sau mai puţin constrîngătoare, mai ales cînd impunerea normelor oficializate este de tip imperativ şi nerecompensatoare. Orientarea predominantă a analizei psihologice este către **g.** mici. Referirile analitice la **g.** mari se fac în antropologie, în lucrările clasice de psihologia colectivităţilor (W. Wundt, M. Lazarus, H. Steinthal, **G.** Le Bon etc.), în sociologia clasică a comunităţilor (F. Tönnies, **G.** Simmel etc.) şi mai ales în concepţia marxistă. Dintre **g.** mari au fost studiate poporul, naţiunea, masele populare şi mai ales clasele sociale. ◆ **G.** *mic* este un ansamblu de persoane între care se stabilesc relaţii interindividuale directe şi statornice în cadrul unor activităţi similare ce conduc la realizarea scopurilor relativ comune. Caracteristica fundamentală a **g.** mic este că în cadrul său se dezvoltă relaţii interpersonale directe, interacţiuni de tipul "faţă-în-faţă", pe baza unor norme şi a activării unor modele proprii de comportare. **G.** mici se disting între ele prin scopuri, activităţi şi relaţii, putînd vorbi de: **g.** de muncă, **g.** şcolare, **g.** de creativitate, **g.** politice etc. Orice **g.** mic se caracterizează printr-o structură, un mod de funcţionare şi prin generarea anumitor efecte şi rezultate. ◆ *Structura* **g.** *mic* rezultă din asamblarea anumitor *componente*

(indivizi, relații interpersonale, norme și valori, scopuri, motivații și activități) implicate în dezvoltarea de procese (stratificare, conducere, comunicare, competiție/cooperare, distribuție a trăirilor afective individuale și interindividuale). În sens mai restrîns, structura **g.** se relevă prin tipurile de relații directe și relativ stabile dintre membrii săi. Varietatea și densitatea relațiilor interindividuale depind de numărul și însușirile persoanelor implicate și conduc la consacrarea anumitor proprietăți ale **g.** mici (mărime, coeziune, consens și conformitate, autonomie, permeabilitate, flexibilitate, stabilitate etc.). Numărul persoanelor care compun **g.** mic variază între minimum 2 (sau 3, după unii autori) și maximum 40 de membri. Limita maximă nu este întotdeauna precizată, dar implicit sau explicit se admite că dincolo de valoarea menționată este afectat caracterul direct al relațiilor. Mărimea **g.** mic este o variabilă independentă, în sensul că influențează așteptările și orientările membrilor **g.**, respectiv relațiile și procesele din **g.** Pe de o parte, cu cît **g.** este mai mare cu atît crește și numărul relațiilor posibile. Diversificarea relațiilor posibile este însoțită de diminuarea durabilității interacțiunilor și a intensității comunicării directe și de creșterea probabilității de apariție a unor subgrupuri și a unei rețele informale. Pe de altă parte, cu cît crește mărimea **g.** cu atît se multiplică resursele sale datorită sporirii contribuțiilor individuale la rezolvarea problemelor **g.** Fiecare individ aduce cu sine în **g.** cunoștințe, experiențe, interese, aspirații, însușiri de personalitate (temperamentale, caracteriale, aptitudinale) și se caracterizează printr-un status și un set de roluri sociale. Unii membri tind să se orienteze cu predominanță către normele, valorile și modelele de comportare ale **g.** de apartenență, iar alții către cele care sînt specifice altui **g.** luat ca referință. Creșterea numărului de membri care își aleg ca referință un alt **g.** decît cel de apartenență diminuează coeziunea, consensul și conformismul acestuia. Totuși, prin însăși apartenența sa la **g.**, individul este supus influențelor, normelor și modelelor de comportare care sînt specifice acestuia. În acest sens, fiecare membru trece în **g.** prin stadii progresive de integrare, de la cel de acomodare interpersonală pînă la acela de conformare și de manifestare a unei competențe interpersonale care oferă posibilități de utilizare a experienței de relaționare și interacțiune, de transpunere în rolul altuia și de asumare a unor roluri alternative în diverse contexte grupale sau sociale. Deși una și aceeași persoană poate să aparțină concomitent mai multor **g.**, intensitatea participării la viața acestora nu este deloc uniformă, depinzînd atît de interesele și opțiunile individuale, cît și de climatul socio-moral și cultural al diferitelor **g.** Aceasta ne conduce la relevarea coeziunii, consensului și conformității dintr-un **g.** Coeziunea unui **g.** este o "rezultantă a tuturor forțelor care acționează asupra membrilor pentru a-i determina să rămînă în **g.**" (L. Festinger). Ea poate fi relevată printr-un set de indicatori referitori la: atracția interpersonală dintre membri, evaluarea **g.** ca întreg, gradul de identificare a membrilor cu **g.**, dorința expresă de a rămîne în **g.** (D. Cartwright). Totodată, coeziunea este strîns legată de consens și conformitate. În timp ce consensul rezultă din similitudinea tacită sau conștientă a atitudinilor și opțiunilor personale, conformitatea se manifestă prin comportamente de supunere, acceptare și urmare a prescripțiilor normative. Orice **g.** dispune de mecanisme de promovare a conformismului individual fie prin sancțiuni negative, fie prin recompensări (S. Schachter, R. M. Emerson). Presiunea **g.** spre atingerea conformității membrilor săi poate avea efecte pozitive, în sensul că vine în întîmpinarea trebuințelor de afiliere, afecțiune, securitate sau recunoaștere so-

cială și face posibilă acțiunea **g.**, dar și negative, în direcția uniformizării, a îngustării perspectivelor și diminuării creativității, a accentuării supunerii necondiționate (R. Lippitt). Conformismul este generat nu numai de **g.**, ci și de nevoia individuală de autoritate, care apare în condiții de lipsă a unor criterii de opțiune, de intoleranță față de incertitudine sau ambiguitate, de neangajare în abordarea dificultăților sau în căutarea de informații (J. Jackson, A. Rappaport). Coeziunea, consensul și conformitatea variază și în relația cu alte proprietăți ale **g.**, cum ar fi: autonomia (centrarea pe sine, evoluția independentă a **g.**), permeabilitatea (măsura în care admite sau nu cooptarea de noi membri), flexibilitatea (gradul de informalitate și de libertate în **g.**), intimitatea (gradul de apropiere reciprocă a membrilor **g.**), participarea (investiția de timp, acțiuni și efort în activitățile **g.**) etc. Modul de constituire a fiecărei proprietăți și corelarea lor conferă **g.** un anumit specific ireductibil, de tot integrat sau de entitate distinctă. R. B. Cattell (1948) folosește termenul de *sintalitate* pentru a individualiza sau a caracteriza "personalitatea" unui **g.** ca întreg. Sintalitatea este, pe de o parte, influențată de caracteristicile membrilor **g.** (inteligență, atitudini, însușiri individuale de personalitate) și de structura **g.**, iar pe de altă parte dispune de o dinamică proprie. Această dinamică se relevă prin schimbările ce apar în suma intereselor membrilor sau în energia totală disponibilă în **g.**, respectiv în sinergia **g.**, și prin interacțiunile dintre **g.** și subgrupuri sau dintre diverse **g.** Sinergia este utilizată de membrii **g.** atît pentru menținerea coeziunii, cît și pentru atingerea scopurilor propuse. Trăsăturile de sintalitate a **g.** și cele ale personalităților individuale tind spre congruență pentru a asigura stabilitatea **g.** ◆ Structura unui **g.** se relevă nu numai prin elementele componente sau prin proprietățile care-i sînt specifice, ci și prin procesele de **g.** Acestea vizează orientările, funcțiile și distribuția relațiilor interindividuale din **g.** și iau forma stratificării, conducerii, comunicării, competiției / cooperării și repartiției trăirilor afective. *Stratificarea* constă în diferențierea membrilor unui **g.** după anumite criterii. Ea poate fi verticală atunci cînd membrii **g.** ocupă statusuri inegale, repartizate pe straturi, în termeni de putere, privilegii, obligații sau roluri sociale. Există și o diferențiere orizontală atunci cînd membrii **g.** sînt specializați în executarea anumitor roluri sau funcții care nu implică vreo inegalitate. Stratificarea ierarhică influențează negativ coeziunea, pe cînd cea orizontală potențează reciprocitatea dependențelor. Stratificarea verticală accentuează preocuparea de respectare a normelor și de exercitare a presiunilor spre conformism pentru a împiedica efectele de degradare produse de tensiunile inegalității de status. În acest caz este probabil ca **g.** să dispună de o organizare formală, instituțională, conformă cu normele existente, și de una informală, ascunsă, depărtată de normativitatea statutară. Cu cît distanța dintre organizarea formală și cea informală este mai mare cu atît crește probabilitatea scăderii coeziunii **g.** (M.G. King, W.H. Groffen). *Conducerea* este procesul de organizare și de exercitare a influenței persoanei cu poziție de *lider* asupra celorlalți membri ai **g.**, în vederea realizării sarcinilor și armonizării relațiilor. *Liderul* poate fi formal investit cu această poziție, poate fi ales de **g.** sau identificat prin aplicarea unui test sociometric. Există o varietate a stilurilor de conducere a **g.** Clasificarea acestora se face după diverse criterii, cum ar fi: instituirea autorității (democratic, autoritar și *laissez-faire*) (Lewin, Lippitt și White), orientarea dominantă (centrarea pe sarcină sau pe relațiile umane) (Katz și Kohn), raportarea la norme în mod directiv și nondirectiv (Rogers, Show, Blum), considerarea afectivității (distanțat, bazat pe control și dirijare, sau permisiv, bazat pe apropiere psihologică

— Fiedler). Procesul de conducere este uneori considerat sinonim cu cel de *influențare* (Tannenbaum, Weschler, Massarik) întrucît conducerea ar implica în mod necesar orientarea opțiunilor și acțiunilor membrilor **g.** în direcția dorită. *Comunicarea* este unul din cele mai studiate procese de **g.**, atît datorită frecvenței relațiilor și interacțiunilor ce îi sînt specifice, cît și din cauza implicării sale în realizarea celorlalte procese de **g.** Relațiile de comunicare pot fi verbale (intermediate de limbajul natural) sau nonverbale (mimică, gesturi, etc.); pot dispune de un grad înalt de centralitate (întreaga rețea este dirijată de o persoană ce deține o poziție de filtrare a tuturor mesajelor și orientare a relațiilor) sau de lateralitate (încurajarea comunicărilor interpersonale directe, nefiltrate și necentrate). Ordonarea relațiilor de comunicare în rețele poate să la diferite forme (A. Bavelas): lineare, în cerc, fragmentate, reciproce etc. Eficiența comunicativă a unei rețele depinde de flexibilitatea și de adaptarea la sarcina de îndeplinit, precum și de comunalitatea codurilor de structurare a informației (H. Leavitt). Studiul comunicării în **g.** s-a concentrat nu numai asupra rețelelor și formelor de codificare a informației, ci și asupra modalităților de constituire a sensului unui enunț prin negocieri interpersonale sau asupra condițiilor de decodificare și recodificare a semnificațiilor vehiculate (H. Mead, H. Garfinkel, B. Bernstein). *Competiția* și *cooperarea* sînt procese de **g.** studiate mai ales în relație cu eficiența sau productivitatea g, concomitent cu relevarea efectelor lor sociale. Astfel, s-a constatat că în timp ce competiția sporește eficiența productivă a **g.**, ea este și o sursă de frustrare, anxietate sau de conflicte nevrotice (K. Horney). Cooperarea, bazată pe coordonarea eforturilor individuale pentru atingerea unui scop comun și pe reciprocitatea interacțiunilor, mărește satisfacerea globală la nivel de **g.**, dar are și efectede uniformizare și, deci, de scădere relativă a satisfacției individuale (P. Kropotkl, W.C. Aller, M. Crowford). Studiul cooperării s-a extins mult în ultima vreme, mai ales în vederea clasificării unor mecanisme ale creativității în **g.** și ale coordonării acțiunilor individuale pentru realizarea de bunuri colective (J. Coleman). Se acordă atenție și modalităților de promovare a competiției sau cooperării în funcție de specificul sarcinilor și atingerea randamentelor maxime. Distribuția stărilor afective individuale și colective în **g.** a început să fie analizată ca un proces distinct sub impulsul dezvoltării sociometriei (J.L. Moreno), care s-a preocupat de efectele reciprocității și unilateralității preferințelor, neutralității sau indiferențelor afective. ◆ În afara structurii, am menționat alte două dimensiuni inerente **g.m.** Una se referă la funcționarea acestuia, constînd în adecvarea proceselor de **g.** pentru realizarea, prin activități specifice, a scopurilor propuse. Ea intervine ca o variabilă intermediară între structura și rezultatele sau productivitatea **g.** Pînă în prezent nu au fost formulați și analizați indicatori specifici ai funcționării **g.** Caracteristicile ei sînt inferate, adică individualizarea proprietăților, proceselor și rezultatelor în vederea specificării profilului unui **g.** este un indiciu al funcționării. O altă dimensiune a **g.** este reprezentată de rezultate, repartizate pe trei arii distincte. Eficiența sau productivitatea (nivelul rezolvării sarcinilor în raport cu obiectivele propuse), dinamica **g.** ca întreg și efectele asupra membrilor. Eficiența **g.** este relevată de o analiză pragmatică în care se pune în evidență modul în care funcționarea proceselor de **g.** conduce la obținerea în activitate a unor performanțe. În aceiași timp, trebuie avute în vedere și acele efecte psihosocIale care se constituie ca bază pentru evoluția **g.** K. Lewin a inițiat în acest sens direcția de analiză centrată pe dinamica **g.**, integrată în ceea ce el a numit "teoria cîmpului"

(*Field theory in social science*, 1951). Conform acestei teorii, **g.** funcţionează într-un "cîmp social" şi îşi constituie o dinamică a sa ca urmare a forţelor interne şi externe de diferite orientări şi intensităţi. Prin contrabalansarea diverselor forţe poate rezulta un echilibru social cvasistaţionar. Dinamica **g.** constă în trecerea succesivă a acestuia (locomoţia **g.**) prin stări cvasistaţionare care se constituie în timp şi sînt orientate către realizarea ţelurilor sau obiectivelor propuse. Dinamica este o caracteristică a **g.** ca întreg care rezultă atît din procesele interne, cît şi din interferenţa cu mediul social mai larg. Ea este o condiţie a eficienţei **g.**, dar şi un produs al structurării sale sociale. De aceea rezultatele **g.** nu pot fi considerate doar prin raportare la criterii de eficienţă pragmatică, ci şi în funcţie de criterii psihosociale. ◆ Structura, funcţionarea şi rezultatele, ca dimensiuni ale **g.**, se află în raporturi reciproce de influenţare. Astfel, o anumită structurare a elementelor constitutive şi a proceselor de **g.** generează un mod distinct de funcţionare a **g.** care, la rîndul său, determină tipurile de interacţiuni şi relaţii, de integrare şi consens, de stratificare sau distribuire a raporturilor interindividuale dintre elementele structurii **g.** Structura şi modul său de funcţionare influenţează rezultatele **g.**, iar acestea, retroactiv, determină schimbări în structură şi funcţionare. Deşi există o astfel de constituire a raporturilor de determinare reciprocă, structura şi funcţionarea constituie cadrele de desfăşurare a activităţilor specializate ale **g.** iar aceste cadre sînt influenţate, înainte de toate, de către membrii şi interacţiunile sau relaţiile lor. Variaţiile din **g.** pot fi înţelese prin caracteristicile individuale şi relaţionale ale membrilor şi apoi prin specificarea proceselor de **g.** *V. coeziune, competiţie, comunicare, conformism, conducere, cooperare, consens, dinamica grupului, formal, educaţie, inegalitate, stratificare socială.* **M.V.**

GULERE ALBE / ALBASTRE (engl. *white/blue collar worker*), concepte cu largă circulaţie în sociologia contemporană (în special anglo-saxonă) prin care se face distincţie între ocupaţiile manuale şi cele non-manuale. În sistemele de stratificare caracteristice societăţilor avansate din punct de vedere industrial există diferenţieri semnificative între cele două grupuri de ocupaţii, nu numai din punct de vedere al veniturilor, ci şi sub aspectul prestigiului sau al unor avantaje legate de statut (posibilităţi de promovare şi cariere, securitate economică, condiţii de lucru, independenţă în muncă şi libertate de mişcare, asigurări sociale şi pensii, durata concediilor etc.). **G. albastre** desemnează muncitorii manuali necalificaţi, semicalificaţi şi calificaţi (muncitori agricoli, muncitori în fabrici, mine, construcţii etc.). El constituie nucleul "istoric" al clasei muncitoare. Pentru cei mai mulţi sociologi, **G. albe** reprezintă noua clasă de mijloc în societăţile industriale avansate. Ea înglobează o categorie largă şi eterogenă de ocupaţii tehnice, funcţionăreşti, administrative, terţiare etc., caracterizate prin munci non-manuale şi printr-o stratificare internă destul de accentuată: la nivelurile inferioare vînzători, dactilografe, desenatori, contabili etc., la cele medii tehnicieni, maiştri, supraveghetori ş.a., iar la nivelurile superioare toate categoriile de profesii considerate liberale (medici, profesori, avocaţi, arhitecţi, precum şi manageri de diferite ranguri). Sociologul american C.W. Mills, cel care a consacrat termenul (*White Collar. The American Middle Classes*, 1951), aminteşte printre factorii macrosociali care au impulsionat emergenţa acestor categorii masificarea şi birocratizarea societăţii, precum şi dezvoltarea sectorului terţiar, care a făcut ca un număr din ce în ce mai mare de oameni să nu mai lucreze direct cu obiecte, ci cu oameni sau/şi simboluri. În acest fel s-a produs o mutaţie decisivă de la "îndemînarea în raport cu lucrurile" la ceea ce

constituie specificul noilor clase de mijloc salariate: "îndemînarea în relaţiile cu oamenii". În celebra sa lucrare, Mills descrie profilul social-psihologic al acestor categorii, poziţia şi destinul lor politic: "Oameni **g. albe** au pătruns pe tăcute în societatea modernă. Orice istorie ar fi avut, ea a fost una fără evenimente; orice interese comune au, ele nu pot duce la o unitate de grup; orice viitor ar avea, acesta nu va fi realizat de ei înşişi. În măsura în care au o aspiraţie, ea se referă la planurile medii, într-o vreme cînd acestea nu mai sînt accesibile, şi de aceea se referă la un plan iluzoriu, într-o societate imaginară. În interior sînt divizaţi, fragmentaţi; în exterior depind de forţe mai mari... Totuşi, către aceste **g. albe** trebuie să ne îndreptăm atenţia dacă vrem să descoperim caracteristica existenţei sociale în secolul al XX- lea... Ele păstrează în modul cel mai revoltător multe din temele psihologice caracteristice epocii noastre şi, într-un fel sau altul, orice teorie generală cu privire la direcţia principală a evoluţiei sociale trebuie să ţină seama de ele. Pentru că, mai mult decît alţii, ele sînt o nouă formaţie de actori întruchipînd rutinele principale ale acestui secol". În genere, există un consens printre sociologi asupra faptului că, deşi au în comun cu clasele muncitoare condiţia de lucrători salariaţi, educaţia, aspiraţiile, caracterul muncii prestale de **g. albe** şi anumite privilegii asociate statusului social şi apropie mai mult de clasele dominante. Dacă există o relativă omogenitate a acestor categorii, ea rezidă nu atît în interese economice comune, cît în standardele educaţionale şi atitudinale, nivelul de trai, stilurile de viaţă, formele de consum şi loisir, idealurile morale şi familiale etc. *V. birocraţie, capitalism, clasă socială, categorie socio-profesională, stratificare socială.* **C.A.**

H

HABITUDINE 1. **H.** *comportamentală*: model de comportare însușit ca atare sau format în procesul de socializare ca urmare a repetării frecvente. Se prezintă sub forma de automatisme (de exemplu: salutul, formulele de adresare sau răspuns, prezentarea sinelui în situații stereotipe) ce facilitează integrarea, interactiunea și relaționarea socială. Este sinonimă cu obișnuința, considerată și ca "a doua natură a omului". **2. H.** *mentală*: acțiune sau grup de acțiuni sau operații mentale automatizate prin repetare care facilitează realizarea unor performanțe intelectuale. De regulă, ia forma unor algoritmi cu care operează inteligența în rezolvarea de probleme. Functia dominantă a **h. m.** este facilitatoare, eliberînd conștiința de controlul unor acte stereotipe în vederea rezolvării unor probleme mai complexe. Uneori **h.** poate avea și efecte negative, în special atunci cînd este invocată în situații inadecvate, care solicită o reacție neautomatizată. *V. integrare socială, inteligență, socializare.* **M.V.**

HABITUS (lat. *habitus*, "condiție, caracter") **1.** Mod personal sau generic de a fi, de a gîndi, a acționa sau reacționa în conformitate cu valorile, normele sau principiile reprezentative sau dominante într-o cultură sau într-un sistem social. Produs al culturalizării sau socializării, în special al educației școlare, h. asigură atît integrarea socială, cît și reproducerea principiilor și valorilor dominante. **2.** Concept central în teoria reproducției culturale și în cercetările de sociologia culturii și de etnologie dezvoltate de sociologul francez contemporan Pierre Bourdieu. În concepția sa, **h.** este o formație durabilă, transpozabilă și exhausivă produsă prin interiorizarea principiilor unui arbitrar cultural, adică a unui ansamblu de cunoștințe și valori selectate de clasa dominantă, în conformitate cu propriile interese, din capitalul cultural al unei societăți și activat de munca pedagogică. **H.** se manifestă prin scheme de percepție, de gîndire, de apreciere și de acțiune, parțial sau integral identice la toți membrii unei clase sau categorii sociale, contribuind astfel la producția și reproducția integrării intelectuale și a integrării morale a acesteia. Identitatea extinsă a **h.** este o realizare, dar și o aspirație, în măsura în care exprimă gradul de realizare culturală sau de competență socială legitimă prin care un grup sau o clasă recunosc omul realizat. *V. cultură, educație, socializare.* **L.V.**

HANDICAP **1.** Dezavantaj pe care îl are o anumită persoană, ca urmare a unei infirmități (deficiențe) ori a unei incapacități. **2.** Criteriu de apartenență la o categorie (handicapați nevăzători, auditivi, motori, psihici etc.), reglementat prin măsuri medicale, psihologice, legislative și administrative particulare, cu un anumit dispozitiv instituțional. **3.** Avantaj pe care îl capătă concurenții mai slabi într-o competiție pentru a avea șanse egale. ◆ Etimologia termenului este britanică, ținînd de domeniul sportiv, desemnînd la început reducerea voită a capacității unui concurent într-o întrecere, pentru a spori șansele adversarului și suspansul. ◆ Categoria persoanelor handicapate constituie o populație țintă pentru măsuri specifice de protecție socială. ◆ Concepția tradițională privind persoanele handicapate viza ca notă specifică a noțiunii posibilitățile inferioare ale acestora de a acționa comparativ cu cele ale populației "normale". În spiritul acestei concepții, imaginea persoanelor handicapate tindea a fi dominată de aspectele legate de "neputință" (absență a puterii economice, profesionale, sociale, intelectuale, relaționale, civice, afective etc.), declanșîndu-se anumite mecanisme de stigmatizare. Criticile acestei concepții tradiționale vizează arbitrariul delimitării frontierei dintre normalitate și anormalitate. ◘ Căutarea unei definiții a **h.** care să fie în același timp riguroasă și nonstigmatizantă a constituit obiectul preocupărilor unui mare număr de cercetători. Dintre aceștia, P. Wood a formulat propuneri de reconceptualizare, acceptate ulterior prin consens de Organizația Mondială a Sănătății, înlocuind noțiunea de **h.**, insuficient delimitat, prin trei termeni: *a. infirmitatea* sau *deficiența*, cuprinzînd orice pierdere, anomalie ori dereglare a unei structuri sau a unei funcții anatomice, fiziologice ori psihologice, descriind perturbări la nivelul organismului (deficite ale membrelor, organelor sau altor structuri sau funcții); *b. incapacitatea*, înglobînd orice restricție, diminuare, lipsă ori pierdere (rezultînd dintr-o deficiență) a capacității de a efectua o activitate în condițiile considerate ca normale pentru o ființă umană; *c.* **h.**, definit ca dezavantajul unei anumite persoane, ca urmare a unei deficiențe sau incapacități, care limitează sau împiedică satisfacerea totală ori parțială a sarcinilor considerate ca normale pentru ea (funcție de sex, vîrstă, factori sociali și culturali). **H.** descrie rolul social al persoanei cu deficiență sau incapacitate care o plasează ca dezavantajată comparativ cu alte persoane; dezavantajele apar și se manifestă în interacțiunea persoanei cu mediul social și cultural. ◆ În evaluarea *h.* se utilizează procentaje ale diminuării capacității fizice sau psihice, ori ale celei de cîștig; ele devin operaționale în aprecierea situațiilor sociale și economice ale persoanelor dezavantajate. ◆ **H.**, atît ca obstacol în realizarea personală, ca incapacitate determinată, cît și ca excludere din limitele și practicile sociale, nu este numai efectul deficienței individuale obiective, ci, în aceeași măsură, efectul raporturilor sociale și al formelor de organizare handicapantă. El apare astfel ca un fapt social; în definirea sa se apelează tot mai mult la criterii sociale, abandonîndu-se modelul relativ simplist în care se compara o stare cu ceea ce se aprecia drept normal. ◆ În ultima perioadă, au apărut politici de respingere a etichetajului, considerîndu-se că terminologia **h.** (fizic, senzorial, psihic etc.) este peiorativă, punînd accentul pe incapacități și nu pe posibilitățile restante. ◆ Datele referitoare la numărul persoanelor **h.** și la procentajul lor în populația totală provin din mai multe surse: recensăminte generale, recensăminte speciale, anchete epidemiologice, sisteme de înregistrare și raportare administrativă. Fiabilitatea acestora este redusă datorită definițiilor, modurilor de înregistrare, variații-

lor sociale și culturale care le fac puțin comparabile. Procentajele din populația totală variază între 0,2% și 20%. Organizația Mondială a Sănătății, ca și o serie de țări operează cu evaluarea generală de 10% din populația totală. ◆ Întrucît **h.** este o funcție a relației dintre persoanele cu **h.** ori incapacități și mediul lor, apărînd atunci cînd acestea se confruntă cu bariere culturale, fizice sau sociale care le împiedică accesul la diferitele sisteme ale societății disponibile altor cetățeni, se resimte nevoia unor prevederi speciale de politică și protecție socială. ◆ Problematica persoanelor **h.** constituie obiectul preocupărilor unor organisme internaționale; astfel, Adunarea Generală a Organizației Națiunilor Unite a adoptat un Program Mondial de Acțiune pentru deceniul 1982-1992, în care sînt prevăzute trei obiective principale: prevenția, reabilitarea și egalizarea șanselor. ◆ Situația persoanelor handicapate solicită intervenția colectivității, inițierea de măsuri legislative și de acțiune socială specifică, conectate cu alte dispozitive ale politicii sociale (locuri de muncă, servicii sociale, securitate socială etc.). ◆ Obiectivul general al acțiunii sociale în favoarea persoanelor **h.** vizează tendința spre normalizare, spre realizarea gradului de autonomie cît mai ridicat posibil, preferîndu-se amenajarea cadrului normal de viață, față de crearea de instituții speciale. *V. asistență socială, deviață, etichetare, normă, stigmat, politici sociale, protecție socială.* **L.M.**

HARETISM concepție privind înfăptuirea reformei societății românești, elaborată de omul de știință și omul politic *Spiru Haret* și concretizată, în primul deceniu al secolului nostru, într-un curent socio-cultural relativ dezvoltat în România. S. Haret considera că orice măsură politică reformatoare nu se va dovedi eficientă în societatea modernă atîta timp cît de binefacerile ei nu se vor bucura toate straturile societății (ceea ce reprezintă idealul "civilizației integrale") și cît timp la realizarea ei practică nu vor participa efectiv toate clasele și categoriile sociale. Pentru ca această partlcipare să fie reală, reforma socială trebuie pregătită printr-un amplu program cultural, educațional, social și economic, de care trebuia să beneficieze, date fiind condițiile istorice specifice ale României din această perioadă, în primul rînd *țărănimea*. Rolul promotor in realizarea acestui program nu îl vor avea însă, în primul rînd, oamenii politici, ci școala concepută ca instituție educațională în sens larg, și *învățătorii*. Aceștia trebuie să elimine politicianismul rural și să se angajeze, împreună cu sătenii, în transformări *economice* (exploatarea științifică a pămîntului, încurajarea industriei casnice și a micii industrii, înființarea unor instituții de credit, a cooperativelor etc.), *sociale* (asociere, cooperare), *culturale* (biblioteci, cămine culturale) și *educaționale* (instrucție generală și profesională), care să aducă țărănimea română în situația de a se putea în sfîrșit angaja în acțiunea socială reformatoare ca o forță socială autonomă principală. Ideea dominantă a **h.** "este de a face ca la realizarea reformei, factorul principal să fie țărănimea însăși, pe care o considera ca un corp activ, inteligent și conștient, în loc de a o trata ca pe un corp inert, pentru care numai statul trebuie să facă tot." (*Chestia socială*, 1905). *V. gîndirism, poporanism, sămănătorism.* **I.U.**

HINTERLAND **1.** Țările dependente de metropolă, coloniile. **2.** Zona de aprovizionare a unui oraș cu produse agricole, mai ales perisabile (legume, zarzavat, lapte, flori etc.), cu forță de muncă și locuri de agrement. Totodată, este și zona în care orașul își exercită influența nemijlocită. După distanța și intensitatea legăturilor putem distinge: **h.** *imediat*, care cuprinde localitățile aflate în centura periurbană, în care aprovizionarea orășenilor se

face zilnic, iar relaţiile cu oraşul sînt deosebit de intense; **h.** *mediu* — cuprinde zona de aprovizionare apropiată, relaţiile cu oraşul avînd o intensitate medie; **h.** *depărtat* — cuprinde localităţile implicate într-o aprovizionare mai redusă a oraşului, iar relaţiile cu el au o intensitate mai scăzută. *V. rural, urban.* **I.F.**

HOLISM presupoziţie teoretico-metodologică conform căreia sistemul are preeminenţă absolută asupra părţilor. Sistemul are o logică absolută şi un caracter determinant în raport cu părţile sale. El constituie elementele sale în acord cu propria sa logică, le orientează, reglează, le schimbă. Se presupune, în consecinţă, existenţa unui grad ridicat de integrare a sistemelor. De regulă societatea globală este considerată ca sistem de referinţă, ea modelîndu-şi, în spiritul logicii sale, toate elementele componente. Metodologic, **h.** implică necesitatea de a se porni de la sistem şi de la logica acestuia, elementele putîndu-şi găsi o explicaţie integrală într-o asemenea perspectivă. Consecinţă: şi individul uman, în calitate de element component fundamental al oricărui sistem social, trebuie considerat ca fiind integral modelat de cerinţele respectivului sistem. Moral şi politic **h.** duce la subordonarea completă a individului unei logici sociale globale, alienante. **H.** tinde să fie asociat cu o viziune conservatoare, accentuînd necesitatea integrării cît mai complete a sistemelor. Opţiuni mai mult sau mai puţin explicit **h.** le găsim în structural-funcţionalism. ◆ În opoziţie cu **h.** *individualismul metodologic* afirmă o preeminenţă absolută a individului în raport cu sistemele sociale din care face parte. Individul uman este singurul sistem orientat efectiv şi complet de finalităţi proprii. Societatea reprezintă doar *rezultanta acţiunilor* umane, ea neavînd o logică autonomă şi determinantă în raport cu membrii săi. J.S. Mill a fost unul dintre cei mai activi promotori ai individualismului metodologic. În sociologia actuală, acesta este reprezentat de exemplu de G.C. Homans care consideră că propoziţiile generale ale sociologiei vor trebui să fie, ca formulare, individualiste, iar nu holiste; sociologia trebuie să pornească de la legile generale pe care le oferă psihologia şi să deducă din acestea proprietăţile interacţiunii dintre indivizi. Un punct de vedere amplu elaborat în această perspectivă îl oferă R. Boudon: logica societăţii trebuie să fie privită ca derivînd şi fiind subordonată logicii acţiunii individuale: fenomenele sociale reprezintă mai mult *efecte de agregare* ale acţiunilor indivizilor umani. ◆ Critica care poate fi adusă atît **h.** cît şi *individualismului metodologic* se referă la caracterul lor exclusivist. Societatea ar trebui considerată a reprezenta un sistem complex ierarhizat, cu logici distincte, relativ autonome la toate nivelele sale de organizare; şi individul uman, dar şi diferitele sisteme sociale pe care acesta le constituie, inclusiv societatea globală, au orientările lor finaliste proprii, cu tendinţe de dezvoltare a unor logici autonome, în acelaşi timp interferînd şi determinîndu-se reciproc. *V. metodologia cercetării sociologice, sistem, sociologie.* **C.Z.**

HOMEOSTAZIE (gr. *homeo*, "asemănător", *statis*, "imobilitate") — concept introdus de biologul W.B. Cannon (*The Wisdom of the Body*, 1992) pentru a desemna proprietatea sistemelor de a-şi menţine structura, procesele şi reacţiile în anumite limite, indiferent de schimbarea condiţiilor externe. În cibernetică a fost preluat ca proprietate a sistemelor deschise de a-şi menţine parametrii esenţiali — în interacţiunea lor cu mediul — la nivele care nu ameninţă existenţa sistemului. **H.** este posibilă datorită retroacţiunii (feed-back) care stabilizează sistemul în funcţie de mediu. W. Buckley (*Sociology and*

Modern Systems Theory, 1967) consideră că sistemele sociale sînt evolutive datorită **h.** *V. echilibru, sistem social.* **A.T.**

HOMOGAMIE căsătorie între persoane cu aceeași condiție socială. Ea poate fi de ordin geografic (endogamie), cultural și social. În societățile tradiționale, regula **h.** este strict observată, căsătoriile heterogame (între parteneri cu caracteristici social-culturale diferite) fiind o excepție. Ca tendință generală, în toate societățile europene sau de cultură europeană, s-a constatat în a doua jumătate a secolului al XX-lea o diminuare a ponderii căsătoriilor homogame și o creștere a ponderii căsătoriilor heterogame. Această nouă tendință nu a anulat principiul **h.**; majoritatea căsătoriilor continuă să se stabilească între persoane care locuiesc în aceeași regiune și între persoane care provin din același mediu social sau aparțin aceleiași categorii socio-profesionale. Cercetările de sociologia familiei au pus în evidență o mai mare stabilitate a căsătoriilor homogame comparativ cu cele heterogame. *V. căsătorie, familie, endogamie, divorț.* ***I. Mih.***

HOMOSEXUALITATE preferință sexuală a unei persoane pentru un partener de același sex. **H.** poate fi practicată în forme exclusive sau în alternanță cu heterosexualitatea. În mod obișnuit, ea este respinsă sau puțin tolerată la nivel social. În perioada de după 1970, **h.** a început să se practice în mod deschis în multe țări care anterior o reprimaseră, îndeosebi în țările dezvoltate din punct de vedere economic. Au început să se constituie cupluri de homosexuali care, deși marginalizate, sînt totuși tolerate (situație întîlnită în unele țări din Europa Occidentală. S.U.A. și Canada). Cercetările efectuate de Institutul Kinsey de Cercetări Sexuale contrazic unele dintre afirmațiile comune cu privire la **h.** Adulții homosexuali nu se deosebesc de adulții heterosexuali în ce privește starea de sănătate, sentimentul de fericire sau de nefericire. Homosexualii care nu-și regretă orientarea lor sexuală și care au o viață sexuală regulată și o activitate normală nu sînt mai stresați din punct de vedere psihologic decît sînt persoanele heterosexuale. Efectele negative ale **h.** se manifestă la persoanele care au un sentiment de culpabilitate în raport cu opțiunea lor sexuală și care nu au o activitate socială normală. Cuplurile homosexuale sînt mai restrictive în cazul femeilor (obligații de fidelitate) și mai permisive în cazul bărbaților. Diviziunea rolurilor în cuplurile homosexuale de femei se face în mod obișnuit pe principiul separației dintre partenera "soț" și partenera "soție", în timp ce în cuplurile homosexuale de bărbați se face în raport cu calificările și preferințele partenerilor. În societățile de religie creștină, **h.** este puternic respinsă de instituțiile religioase. Noul catehism catolic (1992) continuă să o considere printre păcatele principale. Sub acest aspect, acțiunea bisericii este concordantă cu modelele comportamentale sexuale socializate de celelalte instituții sociale. Extinderea **h.** are consecințe societale negative: conduce la scăderea natalității și la diminuarea capacității de reproducere a unei societăți; provoacă dezorientare normativă și valorică, confuzii de roluri și conflicte dintre instituțiile sociale. *V. familie, căsătorie, rudenie, sex (relații sexuale).* ***I.Mih.***

IDEALIZARE 1. *În sens larg*, proces cognitiv asociat abstractizării, constînd în eliminarea unor însuşiri accidentale sau fenomenale şi în evidenţierea exclusivă a caracteristicilor esenţiale, generale sau reprezentative ale unui obiect. 2. *În sens restrîns*, procedeu logic de reprezentare teoretică a unor obiecte sau procese în forma construcţiilor sau tipurilor ideale, detaşate de proprietăţi empirice neesenţiale şi avînd caracter referenţial, în anumite condiţii precis delimitate, pentru domeniul real din care au fost abstrase şi pe care îl semnifică. Aplicat pe scară largă în ştiinţele naturii pentru a construi obiecte ideale (de exemplu: gaz ideal, unitate de măsură ideală, soluţie ideală etc.), procedeul i. tinde să fie extins şi în ştiinţele sociale, în special în economie ("piaţă economică ideală") şi în sociologie ("tipuri ideale" după Max Weber), pentru a elabora construcţe analitice sau legi ce au atributul de ideal numai în sens strict epistemic (nu evaluativ). În cazul din urmă accentul este pus nu pe construcţia de obiecte ideale, ci pe condiţiile de funcţionare "ideală" ale unui proces sau fenomen cu scopul de a distinge regularităţi specifice şi obiectiv posibile. *V. construct, tip ideal.* **M.V.**

IDEOLOGIE concept introdus în gîndirea modernă de Marx şi Engels pentru a desemna "conştiinţa reală" a unei colectivităţi, modul în care aceasta devine conştientă de ea însăşi, de condiţiile sale de existenţă şi de direcţiile în care trebuie să-şi desfăşoare activitatea. **I.** prezintă două mari caracteristici: *a.* Este o formă prin care se manifestă interesele grupurilor sociale, ale colectivităţilor. O funcţie esenţială a **I.** este de a cristaliza, sub formă de concepţie şi program de acţiune, interesele obiective ale grupurilor şi claselor sociale. În acest context, **I.** se defineşte în marxism drept o cunoaştere care are un caracter de clasă, în opoziţie cu o cunoaştere care ar fi principial obiectivă, independentă de interesele actorilor sociali. Toate formele conştiinţei sociale, cu excepţia, în mare, a ştiinţei, (conştiinţa politică, juridică, morală religioasă şi chiar cea filozofică şi artistică), manifestînd într-o măsură mai mare sau mai mică un caracter de clasă, au un caracter ideologic în teoria marxistă; *b.* Este un mod pre-ştiinţific, "natural" prin care colectivitatea, clasele şi grupurile sociale devin conştiente de ele însele, în opoziţie cu ştiinţa care reprezintă o conştiinţă constituită teoretic, cu mijloace specifice, sistematice, orientată explicativ. În acest sens "ştiinţa" societăţii se deosebeşte

structural de "conștiința" de sine a colectivității. Antropologul social francez, Claude Lévi-Strauss avertiza în acest context pe specialist să nu se lase mistificat de indigen. Cu alte cuvinte, să nu confunde explicația pe care membrii unei colectivități o dau vieții lor sociale, cu explicația pe care el, ca om de știință, trebuie să o dea. Cu mult înainte de a deveni conștient de sine, la nivelul unei cunoașteri științifice, omul a devenit conștient de el însuși prin intermediul i. Marx și Engels adesea carecterizează i. ca o "conștiință falsă", neadecvată, posibil chiar mistificată. "Ideologia este un proces pe care așa-numitul cugetător îl împlinește, ce-i drept, în chip conștient, dar fals conștient. Adevăratele forțe motrice care-l pun în mișcare îi rămîn necunoscute, altfel n-ar fi un proces ideologic. Prin urmare, el își închipuie forțe motrice false, aparente." (F. Engels, *Scrisoare către Mehring*, 1893). Caracterul neadecvat al i. în calitatea sa de cunoaștere, are două surse distincte: *a.* Orientarea sa de interese. Exprimînd interesele claselor și grupurilor sociale aflate în competiție, i. nu numai că va exprima interesele particulare ale acestora, dar va căuta și să le justifice, să influențeze (manipuleze) restul colectivității. *b.* Caracterul său de conștiință de sine "neștiințifică". Procesul prin care colectivitatea își construiește cadrele vieții sale sociale este un proces relativ spontan. Conștiința ulterioară a acestui proces va prezenta în mod inevitabil un caracter cel puțin parțial inadecvat. Conștiința comună de sine este principial parțială și neadecvată. Conștiința de sine a colectivității va fi probabil diferită de știința propriu-zisă, dar în măsura în care beneficiază de rezultatele acesteia va putea spori în adecvare. "Imaginația sociologică" propusă de W. Mills reprezintă o asemenea conștiință de sine a colectivității care și-a însușit sociologia ca mod de gîndire. *V. conștiință, imaginație sociologică, marxism.* E.Z.

IERARHIE **1.** În general, sistem de priorități, clasificare a unor obiecte în raport cu importanța acordată lor, cu preferințele. În conștiința comună, ideea de **I.** este asociată cu o dispunere spațială pe verticală: elementul "de deasupra" este preferat celor "de dedesubt". **2. I.** *socială* — ierarhizarea persoanelor din punct de vedere al prestigiului, autorității, influenței, puterii etc. Aici, imaginea dispunerii pe verticală se completează cu cea a unei piramide: spre vîrf, numărul de persoane este tot mai mic, spre bază, el crește. **I.** *socială* este o componentă centrală a ideologiei și teoriei stratificării sociale. **3. I.** *în organizații* (**I.** *organizațională*) — sistem de conducere de tip "piramidal", caracterizat prin: *a.* diviziune a procesului decizional în funcție de gradul de globalitate al deciziilor: la vîrful **i.** sînt luate deciziile globale, generale asupra activității organizației; acestea sînt transmise ca ordine la nivelele ierarhice inferioare, fiecare nivel **I.** avînd responsabilitatea unor decizii mai particulare — realizarea unor componente ale deciziilor generale (subobiective); *b.* relații de autoritate de sub-ordonare și supra-ordonare, putere, control și sancțiune a nivelelor ierarhice inferioare de către cele superioare. Întreprinderea clasică oferă un exemplu tipic de **I.**: în vîrful **I.** directorul întreprinderii care ia deciziile generale cu privire la orientarea întregii activități; acestea sînt defalcate în decizii mai particulare și trimise nivelului ierarhic inferior — inginer șef, economist șef etc. Inginerul șef ia decizii în privința organizării producerii produselor decise la nivelul conducerii întreprinderii și transmite sarcini particulare șefilor de secție care organizează și conduc activitatea în cadrul secțiilor lor. Și așa pînă la baza I. unde se află cei care îndeplinesc funcții exclusiv de execuție. ◆ **I.** *organizațională* pare să aibă mai multe funcții: *a.* Instrument de soluționare a problemelor cu un grad extrem de ridicat de

complexitate. Problemele foarte complexe ale producerii unui produs, de exemplu, pentru care nici o persoană din întreprindere nu are competență și nu deține informațiile necesare, sînt descompuse în subprobleme (producție, marketing, cercetare etc.); acestea, la rîndul lor, sînt descompuse în sub-sub-probleme (producerea produsului este descompusă în producerea diferitelor subansambluri, pe secții, ateliere, formații de lucru și posturi de lucru). Fiecare membru al organizației rezolvă o problemă particulară, relativ simplă, care permite un grad ridicat de profesionalism și utilizarea unei expertize ridicate; problemele particulare și soluțiile lor sînt asamblate apoi și coordonate în așa fel încît rezultă o activitate complexă unitară pe care nici o persoană nu ar putea să o imagineze. *b.* Instrument de coordonare a activității complexe, înalt divizate. Coordonarea activităților se face prin intermediul integrării activităților individuale prin instanțe ierarhice succesive. *c.* Structură organizată și eficientă de comunicație. Pentru a fi eficientă, comunicația în organizații trebuie să fie înalt controlată și economicoasă: trebuie să se stabilească cu precizie *ce fel* de informație este trimisă și *cui*. **I.** reprezintă un sistem standardizat de comunicare a informațiilor, de cumulare treptată și prelucrare a informațiilor, în așa fel încît fiecare să dețină informația de care are nevoie, în forma în care are nevoie. *d*. Un sistem de motivare a performanței. **I.** reprezintă un complex sistem de control și de motivare a performanței, o componentă importantă a funcției fiecărui nivel ierarhic fiind motivarea performanțele nivelelor ierarhice din subordine, dispunînd pentru aceasta de un sistem de sancțiuni (stimulente și pedepse). ◆ Cercetările sociologice au scos în evidență faptul că, pe lîngă funcțiile sale, **I.** prezintă o serie de consecințe structurale negative. *a.* birocrația reprezintă o tendință patologică structurală a **I.**; *b.* rigiditate, dificultate de adaptare flexibilă la situațiile variabile și în mod special la un mediu aflat în rapidă schimbare; *c.* orientare spre scăderea performanțelor la nivelul minimului definit; *d.* responsabilitate globală scăzută, tendințe endemice spre departamentalizare și spre "spirit de corp"; mecanisme defensive puternice. *e.* stimularea unei excesive competiții interpersonale pentru obținerea/menținerea pozițiilor în i.; *f.* diferențieri structurale în nivelul și tipul de motivație a performanței: spre vîrful **i.** motivația tinde să crească, fiind predominant de tip intrinsec, spre baza **i.**, motivația tinde să scadă, predominînd tipurile de motivații extrinseci; *g.* diferențieri structurale în același sens din punct de vedere al gradului de responsabilitate, de satisfacție în muncă: spre vîrful **I.** satisfacția muncii crește, spre bază, tinde să scadă; *h.* alienarea crește spre baza **I.**, scăzînd spre vîrf; **i.** se pare că reprezintă o sursă importantă de alienare; *i.* **I.** reprezintă în societatea actuală o importantă, dacă nu chiar cea mai importantă sursă a stratificării, inegalității sociale. Ea generează diferențe sociale marcate de-a lungul ei: diferențe de tip de muncă, de calificare, de prestigiu social și autoritate, de putere și influență, de acces la resursele economice și sociale ale colectivității. ◆ Datorită acestor efecte negative, în ultimele decenii se încearcă să se găsească soluții fie alternative la organizarea ierarhică, fie de minimizare a efectelor ei negative. Aceste încercări au loc pe următoarele direcții: *a.* Democratizarea **i.** Față de **I.** *autoritară* al cărui caz tipic îl găsim în societatea capitalistă clasică, caracterizată prin stiluri autoritare de conducere la toate nivelele **I.** și deci prin relații stricte de subordonare și supraordonare, **I.** *democratică* se realizează prin două strategii distincte: *democratizarea la bază* — stilurile de conducere de la toate nivelele **i.** adoptă practici democratice, fiecare membru al organizației

participînd la procesul de conducere la nivelul grupului său, la locul său de muncă (o democrație locală și limitată) — de ex. proiectul lui R. Likert al unei organizații bazate pe grupuri de muncă parțial suprapuse; *democrația la vîrf* — participarea membrilor întreprinderii, în diferite forme și modalități, la conducerea de ansamblu a întreprinderii. Studiile sociologice au pus în evidență faptul că democratizarea **i.** reprezintă o modalitate importantă de reducere substanțială a efectelor negative asociate cu **i.** autoritară. *b.* Promovarea unor forme de organizare flexibilă, centrate pe adaptare inovativă la situație, "modele organice" care micșorează rigiditatea organizării **I.** a importanței reglementărilor, normelor generale, a diferențierii stricte de atribuții, în favoarea unui proces de conducere și organizare centrat puternic pe realizarea creativă a obiectivelor, menținînd totodată principiul organizării ierarhice (T. Burns, J. W. Lorsch și P. R. Lawrence). Modelele organice implică importante elemente de democratizare a **i.** *c.* Descentralizare, atît pe funcții, cît și pe obiective, fără a elimina conducerea unitară; promovarea grupurilor de muncă autonome. *d.* Promovarea unor forme de conducere alternative în raport cu **I.**, ca de exemplu, modalitățile de conducere de tip rețea care accentuează comunicarea coordonarea și participarea democratică la conducere. *V. birocrație, conducere, control social, decizie, democrație industrială, diviziunea muncii, stil de conducere.* **C.Z.**

IMAGINAȚIE SOCIOLOGICĂ concept introdus în sociologie de C. Wright Mills (*The sociological imagination*, 1959) pentru a se referi la capacitatea individuală de a înțelege istoria socială, biografia personală și relațiile dintre ele în cadrul unei societăți date. Are o dimensiune personală relevată prin conștiința sinelui și a devenirii, una socială racordată la "aspecte publice ale structurii sociale" și una istorică vizînd devenirea în timp a societății. Aspectele reflexive se asociază cu cele proiective, interpretative și creative, facilitînd corelarea informației despre sine și despre alții, despre istorie și societate pentru "a înțelege scena istorică mai cuprinzătoare în termenii semnificației sale pentru viața interioară și devenirea exterioară a unei varietăți de indivizi". Corelarea istoriei sociale cu biografia individuală este realizată de **i.s.** pe baza înțelegerii structurii unei societăți, a locului acesteia în istorie, a mecanismelor schimbării și conservării sociale, concomitent cu analiza experiențelor vieții individuale, a semnificațiilor cu care se confruntă universul interior și exterior de viață. **I.s.** ar tinde să devină numitorul comun al vieții culturale din comunitățile actuale, întrucît este centrată pe om și pe devenirea sa în istorie și societate, localizînd toate preocupările care concură la realizarea unui umanism al demnității și rationalității. *V. inteligență, schimbare socială, sine.* **M.V.**

IMITAȚIE încercare de a reproduce, conștient sau inconștient, comportamente observate la alte persoane, precum și rezultatele acestei încercări, încununată sau nu de succes. În afară de G. Tarde, care a făcut din **I.** conținutul unei legi sociale universale, "legea repetiției" (*Les lois de l'imitation*, 1890, *La logique sociale*, 1894, *L'opposition universelle*, 1896), printre cei mai importanți teoreticieni care au abordat această problemă pot fi amintiți J. M. Baldwin, G. H. Mead, G. W. Allport. **I.** a constituit (alături de sugestie) unul din conceptele prin care psihologia socială a marcat trecerea de la accentul pus pe instinct la rolul învățării și culturii ca surse ale comportamentului uman. Ulterior au fost puse în circulație concepte mai cuprinzătoare și mai bogate în conținut: internalizare, socializare, aculturație. Di-

fuzarea inter-individuală şi preluarea comportamentelor constituie o secvenţă comună tuturor acestor procese, dar termenul de **i.** sugerează desfăşurarea lor într-o manieră mai degrabă mecanică, ceea ce fără îndoială că ocultează natura reală, mult mai complexă, a proceselor psiho-sociale implicate în difuzarea/ preluarea modelelor comportamentale. Prin urmare, **i.** se referă la un proces comportamental relativ simplu ca procedură şi semnificaţie sociologică, dar a cărui importanţă apare de îndată ce este privit ca una dintre componentele de bază ale proceselor complexe prin care individul dobîndeşte apartenenţă socială. De cele mai multe ori **i.** are la bază un nucleu motivaţional: admiraţia, nevoia de identificare, dorinţa de a obţine beneficii sau recompense etc., situaţii în care putem vorbi fie de **i.** emoţională, fie de **i.** raţională. *V. aculturaţie, difuziune, învăţare socială, socializare.* **C.A.**

IMPACT sumă a efectelor şi consecinţelor provocate de un fenomen social asupra mediului ecologic şi social. Efectele pot fi manifeste sau latente, directe sau indirecte, intenţionate sau neintenţionate, imediate sau pe termen lung, controlabile sau nu. Studiil de **i.** s-au făcut în mod special cu privire la introducerea diferitelor tehnologii. În ultimul timp a devenit tot mai evident că punerea în aplicare a unor rezultate ale cercetării în ştiinţă şi tehnologie conduce, în afara realizării obiectivelor propuse, şi la o serie de consecinţe secundare sau indirecte, adesea neintenţionate, care pot prejudicia funcţionarea altor sectoare ale societăţii. Analiza globală a sumei acestor efecte, ce subliniază atît **i.** pozitiv cît şi cel negativ, s-a instituţionalizat în diferite ţări ale lumii sub denumirea de *studii de* **i.** Presupoziţiile ce fundamentează această categorie de cercetări sînt următoarele: *a.* în societăţile complexe ale lumii de azi, dezvoltările ştiinţei şi tehnologiei nu mai pot fi abordate unilateral ci trebuie privite sistemic, în raport cu toate sistemele de activitate afectate; *b.* analiza costurilor şi beneficiilor introducerii acestor dezvoltări trebule extinsă asupra întregii societăţi ţinînd cont şi de costurile contracarării efectelor neaşteptate, neintenţionate sau negative; *c.* tehnologiile din domenii noi se cer investigate înaintea introducerii şi generalizării lor întrucît nu există precedente de cunoaştere iar efectele lor nu pot fi tratate pe bază de similaritate cu ale altor tehnologii; *d.* organizarea implementării şi controlului tehnologiilor devine, deci, o componentă de cea mai mare importanţă pentru societate în ansamblul ei; *e.* însăşi politica ştiinţei şi a dezvoltării tehnologice trebuie orientată în sensul evaluării şi selectării obiectivelor pentru ca societatea să beneficieze cît mai deplin de rezultatele respective fără a fi nevoie de ajustări şi corective aduse efectelor disfuncţionale. Studiile de **i.** sînt înrudite cu cercetările previzionale şi prospective, cu prognoza tehnologică, economică şi socială, cu studiile tehnico-economice, cu cercetările de politică a ştiinţei, însă nu se identifică în mod specific cu niciunul din aceste demersuri. Specificul lor constă în evaluarea originii, naturii şi caracterului efectelor analizate şi în identificarea şi promovarea de măsuri pentru canalizarea dezvoltărilor din ştiinţă şi tehnologie în vederea obţinerii de efecte pozitive şi benefice pentru toate componentele sistemului social. Este posibil ca studiile de **i.** să se extindă rapid la analiza tuturor schimbărilor sociale, politice, culturale. *V. industrializare, predicţie, prognoză.* **I.A.P.**

INCERTITUDINE stare de nepredictibilitate a evenimentelor, a rezultatelor acţiunii umane; dificultate a procesului de decizie de a identifica soluţia cea mai bună la problemă. În raport cu sursele sale, **i.** este de două tipuri: *a.* **i.** *ontologică* — provenită din limitele obiec-

tive ale predictibilității proceselor și fenomenelor, din intervenția factorilor întîmplători, accidentali — nedeterminarea parțială a proceselor și fenomenelor și *b.* **i.** *cognitivă* provenită din incompletitudinea și fragilitatea cunoștințelor noastre; ea decurge atît din lipsa unor cunoștințe și informații relevante, cît și din caracterul fragil, primitiv al unor cunoștințe și informații de care dispunem. În viața socială, în condițiile competiției dintre actori, există o sursă suplimentară de **i.**: fiecare participant va încerca să facă intențiile și strategiile sale cît mai puțin predictibile, ca un instrument al concurenței și conflictului. În mod special, **I.** este o dimensiune fundamentală a procesului de decizie, multe modele ale deciziei raționale fiind formulate în funcție de strategiile de a trata **I.** Încă o distincție importantă: **I.** *obiectivă* reprezintă raportul dintre cantitatea și calitatea cunoștințelor de care un subiect dispune în mod efectiv și cantitatea și calitatea cunoștințelor care i-ar fi necesare pentru soluționarea unei probleme oarecare; **i.** *subiectivă* reprezintă percepția gradului de certitudine/**i.** pe care subiectul o are; asumarea subiectivă a **i.** sale. Studiile din ultimul timp au pus în evidență faptul că **i.** *subiectivă* nu reprezintă neapărat o reflectare corectă a **i.** *obiective.* În anumite condiții, un nivel ridicat de **I.** *obiectivă* poate fi asociat cu un nivel ridicat de certitudine subiectivă. De ex. studiile asupra *supraconfidenței* și a factorilor care o determină. ◆ **I.** reprezintă o temă tot mai importantă în cercetările actuale. În primul rînd, studiile de psihologie și sociologie cognitivă au scos în evidență faptul că subiecții umani, individuali și colectivi, dezvoltă strategii de raționare distincte la diferite nivele de certitudine/**I.** În al doilea rînd, evidențierea efectelor **I.** asupra comportamentului individual și colectiv. Aceasta are o serie de consecințe funcționale — amînarea deciziei, motivarea dezvoltării de activități de cunoaștere —, dar și efecte disfuncționale — blocarea procesului de decizie și amînarea lui indefinită (indecizia), oscilația între alternative și faze ale procesului de decizie, anxietate, scăderea coeziunii sociale, scăderea motivației performanței, dificultăți de realizare a consensului (**I.** generează dissens, consensul devenind problematic). În legătură cu **I.** și cu necesitatea resimțită de reducere a excesului paralizant al **I.** sînt investigate în ultimul timp o serie de mecanisme artificiale de absorbție a **i.** care generează strategii defensive, posibil patologice, de reacție la situații de **i.** accentuată și persistentă. *V. competiții, conflict, consens. decizie.* **C.Z.**

INCREMENTALISM procedură de schimbare a unui sistem nu prin adoptarea unor modificări structurale globale, ci prin perfecționări parțiale. Rezolvarea unor probleme particulare se speră a duce treptat la modificări majore de structură. D. Braybrooke și C. E. Lindblom (1963), pornind de la o serie de observații ale lui Hayek și Popper, au căutat să argumenteze că ajustarea limitată și graduală a unui sistem este preferabilă schimbărilor globale și planificate. În mod special, **I.** este recomandat ca strategie a activității politice. La nivelul unei cunoașteri limitate, recurgerea la soluții globale poate duce la consecințe imprevizibile, chiar la catastrofe, în timp ce modificările limitate sînt mult mai controlabile. Totodată însă, este posibil ca efectele cumulate ale ajustărilor graduale să împingă sistemul în timp pe o cale indezirabilă. De asemenea, **I.** prezintă riscul unei orientări conservatoare, oferind perfecționări în cadrul aceluiași principiu structural, neducînd în mod necesar la schimbări de structură. **I.** reprezintă o aplicare a *principiului raționalității limitate* formulat de H.A. Simon: cînd o problemă prezintă un grad de complexitate mult mai ridicat decît capacitățile decidentului, ea poate fi descompusă în probleme mai simple și acestea în probleme

și mai simple pînă cînd ele devin soluționabile; cumularea soluțiilor sub-problemelor și sub-sub-problemelor duce la soluționarea problemei globale. În fapt, dinamica sistemelor sociale în cursul istoriei poate fi descrisă corect de principiu **I.** Aceasta nu înseamnă că el reprezintă singura strategie eficace, în toate condițiile. O abordare poate deveni eficace peste un anumit nivel de cunoaștere a dinamicii sistemului. *V. decizie, dezvoltare, incertitudine, schimbare socială.* **C.Z.**

INDICATOR SOCIAL instrument de măsurare a caracteristicilor specifice faptelor, fenomenelor sau proceselor sociale. Scopul **i.s.** este de a facilita descrierea, evaluarea și anticiparea funcționării unui sistem social sau a unei componente a acestuia. Ei satisfac nevoia de a cunoaște starea prezentă și evoluția trecută, precum și de a dirija în mod sistematic și conștient dezvoltările viitoare. Ilustrativă în acest sens este utilizarea încă din antichitate a **i.** demografici, pentru ca sub influența școlii de gîndire din secolul al XVII-lea cunoscută sub numele de "aritmetică politică", și mai ales odată cu dezvoltarea statisticii și a preocupărilor moderne de introducere a raționalității în analiza economică, să fie extinși și intens utilizați **I.** economici. În deceniul al șaptelea din actualul secol a început să se manifeste o veritabilă "mișcare a **i.s.**" (R.A. Bauer, *Social indicators*, 1966; B.M. Gross, *Social systems accounting*, 1972), avînd drept scop elaborarea și utilizarea de **I.** incluși în așa-numita *contabilitate socială*. Aprecierea generală era că **I.** economici și contabilitatea economică s-au preocupat mai ales de cantitatea, nu și de calitatea produselor muncii, de înregistrarea aspectelor economice sau productive, nu și a celor non-economice. **I.s.** și contabilitatea socială urmau să faciliteze înțelegerea funcționării globale a sistemelor sociale, să pună în evidență atît performanțele cantitative, cît și efectele secundare ale acestora, să coreleze scopurile, valorile și performanțele unui sistem social pentru descriere, evaluare și planificare socială. Sociologia a fost disciplina care și-a asumat responsabilitatea formulării, fundamentării și utilizării **i.s.** ◆ Este necesar să distingem între **i.s.** și **i.** *sociologici*. Ultimii reprezintă operaționalizări ale conceptelor (variabilelor) sociologice, întreprinse pentru nevoile cercetării empirice, fiind deci raportabili la termenii de dimensiune, variabilă și coeficient statistic. **I.s.** sînt măsurători instituționalizate (sau proiecte, propuneri de asemenea măsurători) utilizate de colectivitate pentru a caracteriza atît starea cît și dinamica socială ale unui sistem. Conducerea societății și urmărirea continuă în timp a variatelor procese sociale sau a efectelor social-umane ale diverselor decizii sau fenomene sociale nu se pot realiza decît pe baza unor măsurători sistematice ale principalelor caracteristici ale sistemului social, deci pe baza **i.s.** Distincția dintre **I.s.** și **I.** *sociologici* este totuși relativă, întrucît unii **i.** sociologici pot fi asimilați și instituționalizați ca **i.s.** ◆ Se disting mai multe categorii de **i.s.**: absoluți sau relativi, unidimensionali sau multidimensionali, de stare sau de evaluare, obiectivi sau subiectivi etc. De regulă, sînt utilizați nu **i.s.** *absoluți* (număr total de televizoare, de titluri de cărți publicate, de brevete, inovații etc.), ci **i.s.** *relativi* (număr de televizoare, de paturi de spital, doctori, titluri de cărți etc. raportat la o unitate de populație — 100, 1.000, 10.000 de locuitori). În structura unui **i.** relativ (sau de proporție) sînt incluse două componente: una se referă la variația unei caracteristici, iar cealaltă presupune raportarea la o valoare standard de referință (de regulă, constituită la nivelul populației). Ca atare, **I.** relativ rezultă fie prin divizare (numărul de telefoane la o mie de persoane), fie prin calculul mediei aritmetice (venitul

mediu pe persoană, cheltuieli medii pentru procurarea de bunuri culturale, performanța medie a unui grup de persoane etc.), astfel că valoarea sa nu depinde de dimensiunea contextului în care s-a făcut măsurarea. Se mai face distincție între **I.** *unidimensionali* sau "simpli", care iau în considerare o singură caracteristică, de regulă observabilă (venituri pe cap de locuitor, consumul alimentar, suprafața medie locuibilă sau număr de camere pe persoane), și **I.** *multidimensionali* sau "complecși", sintetici, care se constituie prin asamblarea unui număr de I. unidimensionali pentru a măsura o variabilă mai complexă (nivel de trai, calitatea vieții, gradul de democratizare a unei societăți etc.). Pentru a măsura, de exemplu, intensitatea comunicării interpersonale într-o comunitate este necesar să se ia în considerare **I.** mai simpli cum ar fi: numărul de posturi telefonice la mia de locuitori, frecvența întîlnirilor, discuțiilor sau a altor schimburi de mesaje etc. Există **I.** *de stare* și **I.** *de evaluare*. **I.** *de stare* exprimă existența sau gradul de variație a unei caracteristici oarecare: venitul real pe cap de locuitor, cantitatea de radioactivitate din mediu sau nivelul oxidului de carbon, numărul de săli de spectacol sau paturi de spital. Prin ei înșiși **i.** de stare nu ne indică dacă respectiva stare este bună sau rea, dezirabilă sau nu. Acest aspect îl oferă **I.** de evaluare. Aceștia raportează starea existentă la un *criteriu de valoare* (necesitățile umane sau ale diferitelor sisteme sociale), fapt care indică atitudinea față de respectiva stare. Nivelul radioactivității mediului nu spune nimic prin el însuși, ci doar raportarea la nivelul maxim admis pentru o viață normală ne indică dacă este prea ridicat sau nu. Fluctuația forței de muncă este un fenomen normal, între anumite limite, chiar necesar. Peste o limită ea devine un fenomen negativ. **I.** de evaluare are deci o structură complexă, cuprinzînd un **I.** *de stare* și un *criteriu de valoare* la care primul se raportează pentru a indica atitudinea pe care trebuie să o avem față de starea respectivă. Din punctul de vedere al metodologiei de măsurare, **i.** pot fi obiectivi sau subiectivi. **I.** *obiectivi* sînt aceia care se fundează pe identificarea unei stări sau a mărimii ei cu instrumente de măsură elaborate și aplicate de omul de știință (observator științific) într-o manieră controlată (grile de observare și estimare, teste etc.) sau se referă la mărimi direct observabile a căror înregistrare nu poate fi distorsionată subiectiv (numărul de teatre, tirajul total al cărților, numărul posturilor de radioreceptoare, numărul de spectacole etc.). **I.** *subiectivi* sînt aceia care se bazează pe înregistrările făcute de subiecții naturali (observator natural) cu ajutorul instrumentelor comune de observare. Cu alte cuvinte, acești **I.** au ca referințe percepțiile actorilor sociali cu privire la un gen sau altul de fenomene. De exemplu, una este frecvența crimelor așa cum este ea înregistrată de către instituțiile specializate și alta percepția membrilor unei colectivități asupra stării de criminalitate. Chestionarul și interviul reprezintă, de cele mai multe ori, sursa de **I.** subiectivi, fundați pe percepția membrilor colectivității: cît de frecvent sînteți consultat în problemele conducerii colectivului dvs. de muncă (sau a întreprinderii)/ cît de des ați fost la cinematograf în ultimul an? etc. **I.** de stare și cei de evaluare pot fi astfel obiectivi (mijloace sistematice de înregistrare a stării, raportarea acesteia la criterii de valoare fixate cu mijloace științifice) sau subiectivi (percepția pe care oamenii o au despre starea diferitelor fenomene social-umane sau despre valoarea acestora). **I.** *de satisfacție* reprezintă o clasă specială, des utilizată, de **i.s.** Ei pot fi considerați atît **I.** *subiectivi de stare* (percepția de către actorii reali a stării lor de satisfacție/insatisfacție), cît și **I.** *subiectivi de evaluare* (evaluare făcută de actorii reali, cu criteriile lor obișnuite de valoare, a di-

feritelor condiții de viață). ◆ În stadiul actual sînt folosite două tipuri mari de procedee pentru construcția **I.s.**: *a. proceduri empirice*: analiza factorială, scalarea Guttman sau analiza grupărilor ierarhice (*clusters*) sînt utilizate pentru a determina măsura în care diferitele date concrete pot fi asamblate într-un **I.** abstract; *b. proceduri teoretice*, care constau în operaționalizarea conceptelor teoretice, atenția concentrîndu-se asupra identificării unităților semnificative din spațiul logico-semantic asociat respectivului concept. Problema metodologică principală a construcției **i.s.** prin ambele proceduri rezidă în combinarea variabilelor subsumate aceluiași **I.** Soluționarea acestei probleme se face prin aplicarea unui model aditiv, multiplicativ sau algoritmic. Modelul aditiv constă în însumarea valorilor ponderate ale variabilelor selectate:

$$I = a_1V_1+a_2V_2+...+a_nV_n$$

(unde: I = indicatorul unității de referință; V_i = variabile care reprezintă un aspect al unității analizate; a_i = ponderea variabilei considerate; n = numărul variabilelor combinate). Ponderile al ale variabilelor reflectă importanța diferențiată a acestora în condițiile în care scorurile sînt standardizate sau au deviații standard egale. Modelul aditiv se bazează de fapt pe tehnica analizei regresiei multiple. În modelul multiplicativ se operează cu același tip de ecuație, cu excepția fundamentală că însumarea este înlocuită de multiplicare pentru a maximiza variația totală a scorurilor și a potența semnificația interpretativă a rezultatelor. Modelul algoritmic constă în aplicarea unor formule statistico-matematice specifice pentru construirea **i.** Există și dificultăți importante în construirea și utilizarea **I.s.**: *a.* tendința de multiplicare a **I.** reciproc substituibili în plan semantic, dar diferiți prin procedeul de construcție conduce la interpretări neuniforme sau la comparații nejustificabile. Pentru a se evita această situație, este necesar ca orice comparație a două sisteme sau unități sociale și orice generalizare interpretativă să se bazeze pe **I.** realmente echivalenți și substituibili; *b.* agregarea **I.** mai simpli sau parțiali în **I.** mai complecși sau globali nu numai că nu este o operație simplă, dar se poate dovedi a fi, în anumite condiții, imposibilă din punct de vedere matematic. G. Păun (1977) a formulat în acest sens o "teoremă a imposibilității agregării **i.**". *V. clasificare multicriterială, măsurare, operaționalizare, sistem social, statistică și sociologie.* **L.V.**

INDIVIDUALIZARE proces de construcție, afirmare și consacrare a identității personale și a conștiinței acestei identități în diverse contexte sociale și în ontogeneză. În funcție de aria de manifestare, se distinge între **I.** în societate și **i.** în ontogeneză. Condiția istorică fundamentală a **i.** în societate s-a dovedit a fi diviziunea muncii, care a generat treptat posibilitatea profesionalizării specializate și a dobîndirii unei identități executive. Dincolo de această condiție, este însă necesar să se dezvolte o conștiință a unicității și distincției individuale și un stil de viață care să afirme individualitatea ireductibilă a fiecărei persoane ce tinde să se consacre ca personalitate. **I.** în ontogeneză este progresivă și stadială și constă mai ales în dezvoltarea eului și a inteligenței. Într-un prim stadiu se produce abstragerea personală din lumea indistinctă a lucrurilor înconjurătoare. Se trece apoi prin stadiul egocentric (1,5/2 — 7/8 ani) ca expresie a inconștienței propriei subiectivități individuale și a nediferențierii între *ego* și *alter*. Intervine, în sfîrșit, decentrarea individuală, prin diferențiere, reciprocitate și cooperare în condiții de multiplicare a relațiilor sociale, ceea ce conduce la consacrarea propriei individualități (Jean Piaget). *V. conștiință, diviziunea muncii, inteligență, liberalism, personalitate, sine.* **M.V.**

INDUSTRIALIZARE proces de dezvoltare puternică a industriei într-o societate predominant agrară. Industrializarea unei țări (zone) are loc atunci cînd sporurile de populație activă din agricultură se reduc, astfel încît nu mai pot mări ponderea acestei ramuri în totalul celor activi (I. Blaga). Dezvoltarea industrială nu se încheie odată cu finalizarea industrializării. Noi procese apar în prim plan, legate de modernizare, miniaturizare, informatizare, automatizare etc., în contextul revoluției științifico-tehnice. România a intrat în faza industrializării la sfîrșitul secolului al XIX-lea (în urma țărilor din centrul, nordul și vestul Europei), realizînd progrese în prima jumătate a secolului XX. Totuși la nivelul anului 1950, proporția populației ocupate în industrie nu depășea 12 procente din totalul celor activi, agriculturii revenindu-i 74%. Spre deosebire de industrializarea capitalistă orientată după principiile economiei de piață, industrializarea realizată în societățile socialiste ("industrializarea socialistă") a fost orientată ideologic, cu accent pe industria grea și neglijarea producției bunurilor de consum. Rezultatul a constat într-o hiperdezvoltare industrială extensivă și dezechilibrată, cu slab randament economic. În deceniul al nouălea populația ocupată în industria românească a devenit cea mai numeroasă — 38%, față de 28% în agricultură și 34% în celelalte sectoare. În continuare, după depășirea perioadei de regres a dezvoltării economice, se va produce, prin restructurare, o sporire a numărului populației ocupate în sfera serviciilor, pe seama reducerii numărului populației ocupate în celelalte două sectoare — industrie și agricultură — supuse și ele unor transformări de substanță în procesul trecerii la economia de piață, cu o eventuală sporire temporară a ponderii populației ocupate în agricultură. *V. diviziunea muncii, industrie, stratificare socio-profesională.* **I.M.**

INDUSTRIE (SOCIOLOGIE INDUSTRIALĂ) ramură economică, sferă a diviziunii sociale a muncii, în cadrul căreia activitatea productivă se referă la extragerea obiectului muncii din natură și la prelucrarea materiilor prime, agricole și de altă origine, în vederea obținerii de mijloace de producție și de bunuri de consum. De regulă **I.** este asociată cu utilizarea unei tehnologii de tip mașinist. ◆ În comparație cu alte activități economice, **i.** împreună cu construcțiile alcătuiesc sectorul secundar (agricultura fiind sector primar, iar serviciile sectorul terțiar) al economiei. **I.** se distinge ca sector al activității economice, pe de o parte de agricultură, care are ca obiect de activitate pămîntul, iar pe de altă parte de servicii, care pun la dispoziția colectivității produsele industriei și agriculturii (comerț, transport), oferă condițiile activității industriale (serviciile financiare, științifice) sau produc bunuri non-materiale (educație, asistență sanitară, cultură etc.). În prezent se tinde spre o altă clasificare, de a se indica prin sectorul terțiar doar serviciile industriale (tehnico-materiale), față de celelalte care alcătuiesc sectorul cuaternar, învățămînt, cultură, știință, sănătate. Istoric, **I.** s-a născut din mica producție artizanală, caracterizată prin munca individuală sau la nivelul familiei și utilizarea unor instrumente simple, premașiniste. Secolul al XVIII-lea a marcat o schimbare dramatică în istoria omenirii, ca urmare a introducerii mașinismului în economia unor țări europene în urma unor invenții tehnice remarcabile. Anglia a constituit modelul exemplar al Revoluției industriale (1760-1860), prin crearea și punerea în funcțiune de mașini tot mai perfecționate, dezvoltarea de noi procese tehnologice. Acest fapt a avut ca efect progrese economice rapide, cu o puternică creștere a productivității muncii și a producției, cu importante implicații de ordin social și cultural, s-a constituit o civilizație industrial-urbană. ◆ Dată fiind importanța

activității industriale, a rolului **I.** în societatea modernă, cunoașterea sociologică a acestul domeniu a constituit și constituie o preocupare de prim ordin. *Sociologia industrială* (a i., a întreprinderii) este una din cele mai dezvoltate ramuri (specializări), cu încercări explicite de teoretizare a obiectului său începînd cu anul 1951 (D.C. Miller, W.H. Form, *Industrial Sociology*). Problematica dezvoltării industriale, studiul efectelor sociale ale industrializării, al modului de organizare și conducere a activității, a specificului muncii industriale au fost și anterior obiect de cercetare pentru sociologie, alături de alte discipline — tehnice și sociale. ◆ Momente importante ale fundamentării și construirii s.i. au fost numeroase; vom aminti aici doar experimentele din industria americană din anii 1930 ale lui Elton Mayo și reinterpretarea rezultatelor acestora, din deceniul cinci, prin care s-a pus în evidență rolul relațiilor sociale în activitatea industrială. ◆ În România prima lucrare dedicată obiectului noii discipline apare în anul 1974, autor Tralan Herseni — "Sociologie industrială", iar primul manual destinat pregătirii studenților apare în 1975 — autori S. Chelcea și A. Nicolau "Elemente de sociologie industrială". ◆ Există o multitudine de teme legate de **I.** care fac obiectul analizei sociologice. *a.* Complexul de factori științifici, economici, social-culturali responsabili de declanșarea procesului de industrializare în Europa secolelor XVI-XVII și de menținerea dinamismului său în societatea actuală. Necesitatea și căile industrializării în condițiile unui grad ridicat de industrializare în alte țări a reprezentat, de exemplu, pentru sociologia română, atît antebelică, cît și postbelică, o temă importantă de reflecție. Ea este actuală pentru țările subdezvoltate sau în curs de dezvoltare. *b. Efectele sociale* ale industrializării. Angajarea sociologiei în procesul de dezvoltare social-economică din țara noastră a făcut ca teme cum ar fi *integrarea industrială*, atît a populației rurale, cît și a tineretului, dezvoltarea profesională, fluctuația, navetismul, impactul social al industrializării și urbanizării să reprezinte teme majore ale sociologiei românești chiar de la începutul relansării sale de după război. *c. Fazele procesului de industrializare* și efectele lor. În literatura sociologică s-a acordat o atenție specială celor două mari revoluții tehnologice: *revoluția industrială și revoluția tehnico-științifică.* Presupoziția majoră a acestor studii a fost că cele două stadii relativ distincte ale procesului de dezvoltare industrială au efecte structurale specifice asupra organizării întregii societăți, atît a organizării muncii, a conducerii întreprinderilor și economiei naționale, cît și asupra celorlalte sfere ale vieții sociale, a sistemului politic, familiei, timpului liber, orientării întregii societăți. Ca o prelungire a acestor preocupări, au fost investigate pe larg consecințele social-umane ale diferitelor inovații tehnologice care afectează major întreaga organizare a sistemului productiv: *automatizarea, informatizarea, microelectronica. d.* Natura și influența factorului tehnologic. Asupra *dinamicii tehnologiei* există discuții foarte ascuțite. Unii specialiști sînt înclinați să considere tehnologia ca avînd o logică proprie a evoluției sale, ea reprezentînd în consecință un parametru independent al dezvoltării sociale. Punctul de vedere opus argumentează că tehnologia poate fi considerată a fi mai degrabă un posibil de invenție, direcțiile efective ale dezvoltării fiind determinate de structurile sociale. Cercetările istorice au pus astfel în evidență faptul că sistemul actual de organizare a muncii nu își are originea în imperative tehnico- economice abstracte, ci poate fi înțeles doar dacă se ia în considerare structura socială a producției, relațiile dintre diferitele grupuri sociale în procesul producției, în mod special salariați și patronat. În

acest sens, un anumit mod de organizare a muncii, cristalizat la sfîrșitul secolului trecut și care este încă dominant, poate fi cel puțin parțial explicat ca un instrument al sporirii controlului patronatului asupra muncitorilor. Studiile actuale de *evaluare a tehnologiilor* (sau *studii de impact*) dezvoltă o perspectivă complementară. Atunci cînd este proiectată și adoptată o nouă tehnologie, trebuie să fie considerate nu numai performanțele ei tehnico-economice, ci totodată multiplele consecințe directe și indirecte ecologice, sociale, culturale, umane. Studiile de impact reprezintă un pas esențial spre proiectarea unor tehnologii cu un grad ridicat de adecvare social-umană: logica proceselor sociale și umane tinde să subordoneze logica tehnologică. În anii '70 s-a cristalizat un nou concept, asociat cu o nouă filozofie și o nouă practică tehnologică: *tehnologii adecvate*. În opoziție cu considerarea tehnologiei ca un dat universal, fără culoare socială, culturală și ecologică, putînd fi transferată neproblematic dintr-un context social în altul, noua abordare argumentează că tehnologiile sînt constituite într- un context ecologic, tehnic-economic și social-cultural concret și că transferul lor în alt context ar putea să nu fie eficace. De aici, o nouă idee: tehnologiile trebuie de la început proiectate în așa fel încît să fie adecvate contextului concret în care urmează a fi utilizate. Tot mai mult, tehnologia tinde să apară nu ca un factor autonom, cu o logică proprie, ci ca un instrument important al dezvoltării social-economice, înglobînd în ea valorile sociale și umane, logica întregii organizări sociale. *e. Munca*, așa cum este ea determinată de un complex de factori, tehnologici, sociali și economici, reprezintă una dintre temele centrale ale sociologiei **I.** Începînd cu dinamica profesiilor ca rezultat al dezvoltării tehnologice, și sfîrșind cu efectele complexe ale organizării muncii asupra celui care o îndeplinește. *f.* În fine, **s.i.** este de regulă asociată cu analiza întreprinderii ca sistem social, a organizației în general, a organizației industriale în mod special. Cel mai adesea, atunci cînd se vorbește despre **s.i.** se are în vedere sociologia întreprinderii, mai larg, sociologia organizațiilor. *g.* Alte probleme ca: condițiile și consecințele mobilității profesionale; ocuparea și șomajul; stabilitatea, respectiv instabilitatea forței de muncă (fluctuația); integrarea socio-profesională; calitatea vieții de muncă; fenomenul navetismului industrial; orientarea și pregătirea profesională; recrutarea și selecția cadrelor; participarea la muncă; atitudini, motivații, comportamente, randament, satisfacții, creativitate tehnco-științifică; organizarea și conducerea activității productive; participarea la luarea deciziilor; relațiile formale și informale. *V. birocrație, fluctuație, impact, industrializare, mobilitate socială, muncă, organizație.* **C.Z.** și **I.M.**

INEGALITATE SOCIALĂ noțiune ce evidențiază deosebirile între pozițiile ocupate de indivizi sau grupuri sociale pe o scară ierarhică, atașată unei caracteristici (variabile) sociale. **I.s.** poate fi privită ca un aspect particular de *diferențiere socială*, specificul său constînd în aceea că presupune o comparație între elemente ierarhizabile. Expresia de **i.s.** se folosește, cu precădere, atunci cînd pozițiile pe scală se pot interpreta în termeni apreciativi de tipul favorabil/nefavorabil, dezirabil/nondizerabil etc., deci cînd există posibilitatea unei aprecieri valorizante social-mente instituită. Caracteristicile indivizilor umani, în raport cu care este posibil să se vorbească despre **I.**, sînt extrem de numeroase și diverse ca natură. De regulă, se face distincția între ierarhiile *naturale* și cele *sociale*. Primele rezultă pe baza unor factori înnăscuți, conducînd deci la **I.** de natură fizică, psihică etc.; celelalte sînt instituite și consacrate de către societate, prin instituții,

norme (morale și juridice), valori etc. Doar în raport cu acestea din urmă se poate vorbi de **i.s.**, numai că distincția dintre cele două categorii de **i.** nu este atît de netă cum poate părea la prima vedere: o serie de ierarhii și **i.** "naturale" sînt, cel puțin parțial, determinate de factori sociali. ◆ Problematica **i.s.** este una clasică pentru sociologie, ea găsindu-și un loc de tratare privilegiat în sociologia stratificării și mobilității sociale, în sociologia educației, a culturii, a modului de trai etc. Teoretizările referitoare la apariția, existența, amploarea și rolul **i.s.** sînt și ele foarte variate, mergînd de la poziția care accentuează rolul lor destabilizator, generator de transformări sociale (legată mai ales de tradiția marxistă, care pune pe prim plan **i.** — generatoare de conflicte — între clasele antagoniste) și pînă la cea care atribuie **i.s.** un rol stabilizator, considerîndu-le necesare pentru funcționarea oricărui sistem social (legată, în special, de tradiția funcționalistă). O serie de aspecte privind **i.s.** au fost și sînt amplu dezbătute și în literatura filozofică, etică, politică etc., motiv pentru care abordarea lor de către sociologie este îngreunată de transferul de idei și metode din aceste discipline. Pentru tratarea lor științifică sînt deci necesare multe precauțiuni, dintre care, desigur, cea mai elementară este aceea a definirii exacte și operaționalizării factorului de ierarhizare, urmată de stabilirea indicilor de măsurare a **i.s.**. ◆ În general, o **i.s.** poate fi exprimată fie în termeni calitativi, fie cantitativi. În primul caz, caracteristica ce servește drept criteriu de comparație este evaluată pe o scală ordinală, ceea ce face ca însăși exprimarea existenței sau gradului de **i.** să se facă sub formă calitativă. În al doilea, evaluarea **i.s.** se poate realiza prin diferențe de valori (pentru scalele de intervale) sau prin raportarea celor două valori una la alta (pentru scalele de rapoarte). Deseori se pune problema construcției unui indice care să măsoare nivelul global de **i.** ce caracterizează o populație, în ansamblul său, în raport cu un factor de ierarhizare. Cel mai simplu procedeu, în acest caz, constă în a compara valoarea minimă în populație cu cea maximă sau, dacă se consideră că acestea nu sînt suficient de expresive, valoarea medie a primilor 10% dintre indivizii repartizați în ordine pe scală cu valoarea medie a ultimilor 10% dintre ei. În viața socială, factorii generatori de **i.** sînt, de regulă, legați unul de altul sau legați de alți factori sociali de structură. Din acest motiv, interesul sociologului se îndreaptă nu atît spre descrierea și măsurarea unor **i.** în sine, ci spre descifrarea raporturilor dintre asemenea factori. Mai exact, dacă X este un factor ierarhizant și A un factor pe baza căruia o populație se clasifică în *m* grupuri: $A_1, A_2, \ldots, A_m$ problema care se pune este aceea de a estima nivelul de **i.** între clasele lui A, *în raport cu* factorul X. De exemplu, dacă A_i sînt grupuri socio-profesionale, ne putem întreba în ce măsură există, între ele, o **i.** în raport cu retribuția (factorul X). Metodologic, problema se poate rezolva fie transformînd variabila X de așa manieră încît să ia o singură valoare la nivelul unui grup A_i (de exemplu, procentul indivizilor cu retribuție sub sau peste un prag), fie luînd în considerare valorile indivizilor mijlocii din grupurile comparate. Este limpede că dacă și caracteristica A este una ierarhizantă, atunci este foarte probabil ca între A și X să se găsească o corelație statistică, ceea ce ilustrează legătura dintre cele două tipuri de **i.** Se poate ușor înțelege că, în vreme ce **i.** dintre indivizi trezesc mai puțin interesul sociologului, cele dintre grupuri — și mai ales cele care apar în sistemele de dublă sau multiplă clasificare — sînt mult mai relevante pentru preocupările lui. Un exemplu clasic de astfel de **i.s.**, asiduu studiate de sociologia educației, este cel al **i.** *de șanse în fața școlii*. Aici factorul care generează elementele de comparat este, de regulă, "originea socială" a copiilor, adică un

sistem de categorii sociale ierarhizate: $A_1<A_2<...<A_m$, iar cel de **i.**, "nivelul școlar" atins de indivizi: $X_1<X_2<...<X_n$. Se spune că există o **i.** de șanse între două categorii oarecare (A_i, A_j), în raport cu un nivel școlar X_k, atunci cînd proporțiile copiilor proveniți din cele două clase care ating nivelul X_k sînt diferite. Evident că cea mai expresivă **i.** de acest tip este cea dintre categoriile extreme, A_1 și A_m, văzavi de nivelul școlar maxim, X_n. *V. conflict, etichetare, educație, egalitate, ierarhie, mobilitate socială, prestigiu, stratificare socială.* **T.R.**

INFLAȚIE creștere persistentă a nivelului general al prețurilor însoțită de o scădere relativă a puterii de cumpărare. Termenul e folosit uneori spre a desemna o rată excesivă a unei asemenea mișcări (cf. *Reuter's Glossary of International Economic and Financial Terms*, 1982). Este percepută fie ca o stare, fie ca un proces, atribuită fie exclusiv domeniului financiar, fie economiei reale și întreținută sau combătută prin mijloace combinate ale acestor filiere. Cauza aparentă este surplusul de bani pe piață în raport cu nevoile sferei circulației; cea economică — acoperirea incompletă în bunuri și servicii a masei monetare existentă în circulație, la un anumit nivel al prețurilor existente. La cauzele exclusiv autohtone se poate adăuga, ca un "canal" extern, deteriorarea cursului valutar de schimb și implicita aliniere "în sus" a prețurilor interne la cele internaționale. Intensitatea manifestării **i.** variază: de la forma latentă (ascunsă) — de *presiune inflaționistă* — în care prețurile sînt ținute sub control forțat (tipică îndeosebi fostelor economii socialiste centralizate din țările europene), la forma manifestă, în care jocul liber al prețurilor atinge ritmuri accelerate (**i.** *galopantă*) și conduce la niveluri aberante (*hiperinflație*). Îi corespunde un raport disproporționat supraunitar cerere/ofertă în sfera bunurilor (și serviciilor) de consum sau de investiții (în cazul acestora din urmă concretizîndu-se în încărcarea costurilor de producție), drept care, în absența capacității de redresare reală a producției și, deci, a ofertei, arsenalul de *politici antiinflaționiste* recurge și la o temperare (prin dobînzi, fiscalitate) a cererii globale. **I.** accelerată, însoțită de stagnare, descreștere sau diminuare a ritmului de creștere economică, reprezintă starea desemnată prin termenul *stagflație*. Opus **i.**, procesul de încetinire a scumpirilor sau de scădere a prețurilor (asociat cu o restrîngere a masei monetare și a creditului, și însoțit de un declin în producție și o sporire a șomajului) este desemnat prin termenul *deflație*. Metoda sau instrumentul de stabilire a creșterii efective în producția de bunuri și servicii, prin eliminarea părții de creștere datorate sporurilor de preț, poartă denumirea de *deflatorul produsului național brut*, iar diferența propriu-zisă între PNB real și cel nominal este denumită simplu *deflator*, el măsoară rata generală a **i.** într-o economie și se exprimă procentual. Departe de a rămîne apanajul specialiștilor în finanțe, perceperea și înțelegerea **i.** au devenit — cel puțin pentru societățile în tranziție spre economia de piață — aproape un "bun comun", iar termenul în sine a intrat cu autoritate în fondul principal de cuvinte. *V. curba veniturilor, economie de piață, economie subterană, inegalitate, sărăcie.* **E.P.**

INFLUENȚĂ SOCIALĂ acțiune exercitată de o entitate socială (persoană, grup etc.) orientată spre modificarea opțiunilor și manifestărilor altei. **I.s.** este asociată cu domeniul relațiilor de putere și control social, de care se deosebește întrucît nu apelează la constrîngere. Se exercită în forma persuasiunii, manipulării, îndoctrinării sau inculcării, asociindu-se cu procesele de socializare, învățare socială sau comunicare. În acest sens, R. Boudon și F. Bourricaud (1982)

apreciau că **I.s.** "poate fi considerată ca o formă foarte specifică a puterii, a cărei resursă principală este *persuasiunea*". ◆ Se pot distinge diferite tipuri de **I.s.** În funcție de intenționalitatea ce le este specifică, se distinge între **I.s.** întîmplătoare și cele programate. În timp ce primele se realizează în procesul interacțiunii sociale, ducînd la schimbarea reciprocă de atitudini sau comportamente de către persoanele implicate, celelalte presupun inițierea de acțiuni de organizare și dirijare ale învățării pentru atingerea unor obiective prestabilite. În funcție de entitățile implicate, **i.s.** se poate realiza între grup și individ, între grupuri sau între indivizi. În primul caz, **I.s.** este asociată cu procese de grup care vizează conformitatea, conducerea, stratificarea, climatul de grup etc. De exemplu, persoana care deține poziția de *lider* dirijează grupul către realizarea scopurilor activității sau grupul exercită **I.** pentru conformarea membrilor săi. **I.** dintre grupuri pot lua forma asimilării, schimbului reciproc etc. **I.** interpersonală se realizează incidental sau sistematic (pedagogic) și poate lua forma simetriei interacționale sau a asimetriei emițător/receptor. Clasificările dihotomice menționate pot fi privite din perspectiva interferenței lor pentru a caracteriza multidimensional o **I.s.** Astfel, o **I.s.** poate fi interpersonală, implicită și accidentală sau se referă la relația asimetrică dintre un individ și un grup derulată pe o durată mai lungă de timp. ◆ **I.s.** include patru componente (E.P. Hollander): sursa, mesajul, receptorul și contextul de realizare. *Sursa* poate fi reprezentată de o persoană sau un grup și se poate releva într-o interacțiune directă sau intermediată de un canal de transmitere (radio, TV etc.). *Mesajul* constă în comportamente sau acțiuni verbale și nonverbale cu un anume conținut. *Receptorul* este destinatarul sau persoana care asimilează mesajul **I.** în funcție de propriile motivații, așteptări, percepții și de poziția pe care o ocupă în structura socială. Relația dintre sursă și mesaj se realizează într-un *context* determinat, individualizat de structura socială și normativă prevalentă. Efectele **I.s.** sînt profund dependente de context, întrucît acesta stimulează sau blochează receptivitatea și creează condiții de acceptare, întărire și manifestare a schimburilor eventual produse. Totodată, în evaluarea receptivității și efectelor **I.s.** trebuie avut în vedere și gradul de dependență a individului față de context, care variază cu vîrsta (fiind maximă în copilărie și diminuîndu-se treptat pentru a afirma selectivitatea individuală față de **I.**) și cu specificul contextului (în special cu modul de distribuire a puterii și controlului social). În general, orice relație de **I.** se exercită într-un context ambiguu datorită insuficienței informațiilor despre elementele alcătuitoare și despre intensitatea sau efectele receptării. **I.s.** poate fi însă considerată ca unul din mecanismele de reducere a ambiguității prin intervenția a două serii de factori. Pe de o parte, inițiatorul **I.** deliberate se presupune a deține un grad acceptabil de competență și informație, fiind animat de intenții care sînt apreciate de către receptor ca bine orientate. Pe de altă parte, relația de influențare se bazează pe un consens tacit al entităților implicate asupra valorilor împărtășite și al efectelor probabil produse. Dacă inițiatorul **I.** este perceput dintr-o perspectivă negativă, ca manipulator sau chiar dușman, atunci receptarea încetează, **I.** nu se poate produce. Considerarea acestor factori nu plasează **I.s.** în categoria fenomenelor ce dispun de o logică strictă, ci în cea a proceselor multiplu dependente. *V. comunicare, control social, grup social, manipulare, persuasiune, socializare.* **M.V.**

INFORMAȚIE 1. *În sociologie*, cunoștințe, fapte, semnificații, date rezultate din

investigarea realității, din analiza unor documente sociale sau din studiul unor cercetări deja finalizate. **I.** sociale se particularizează în funcție de contextul analizei și de specificul realității investigate. De aceea au un grad redus de cumulativitate. Cercetarea socială are, între altele, și obiectivul de a identifica și analiza acele tehnici și metode prin care să decontextualizeze **I.** particulare și să identifice semnificații mai generale. De asemenea, sociologia se preocupă de analiza impactului social al ritmurilor și direcțiilor de dezvoltare a i. socialmente elaborate, precum și de caracterizarea efectelor sociale ale noilor tehnologii informaționale și de comunicare (calculatoare, sisteme audio-video etc.). În condițiile în care tot mai mulți analiști apreciază că epocii actuale îi este caracteristică trecerea de la "societatea industrială" la așa zisa "societate informațională" (A. Toffler, J. Naisbitt, M. Drăgănescu), procesele de producere, transmitere și utilizare a **I.** sînt tot mai intens studiate. Între domeniile de analiză menționăm: mecanismele și relațiile sociale implicate în producerea de cunoaștere, noile tehnici și modalități de comunicare a **I.**, efectele individuale și sociale ale ritmului exponențial de acumulare a noilor cunoștințe, schimbările produse în structura ocupațională de noile tehnologii informaționale etc. **2.** *În teoria matematica a informației*, măsură cantitativă a incertitudinii cognitive sau a gradului de nedeterminare a rezultatului unui eveniment ce urmează să se producă. Bitul este o unitate logaritmică în baza 2 de măsură a **I.** Entropia caracterizează gradul de dezorganizare sau de diversitate a unui sistem și este funcție negativă de probabilitatea evenimentelor:

$$(H = -\sum p_i \log p_i)$$

I. are o funcție negentropică și este analizată pentru a pune în evidență atît diversitatea statistică a unui obiect, cît și specificitatea sa. **3.** *În tehnologia comunicației*, semnalul (cum ar fi formarea unei cifre dintr-un număr de telefon) înregistrat de mecanismul de intrare (input) al unui sistem de comunicare sau al unei mașini de calcul. Se referă și la structura semnificațiilor unui mesaj. *V.* atitudine, comunicare, dezinformare, inteligență, metodologia cercetării sociologice, *opinie*. **M.V.**

INGINERIE SOCIALĂ concept introdus de inginerul francez Emile Cheysson în anul 1880 pentru a desemna o ramură a sociologiei aplicative, ce urmărește prevenirea și aplanarea conflictelor industriale, a tensiunilor și fricțiunilor generate de ierarhia și diviziunea muncii. Actualmente termenul este folosit ca sinonim cu cel de sociotehnică, referindu-se, în mod special, la dezvoltarea unor metode și tehnici sociologice necesare diagnosticării și soluționării unor probleme sociale critice, de realizare a unor stări sociale dezirabile. Dezvoltarea **i.s.** este susținută de unii sociologi, urmînd modelul tehnologiei în expansiune și contestată de alții. *V. pozitivism sociologic, sociologie*. **I.F.**

INOVAȚIE 1. Idee, metodă sau produse tehnice cu caracteristici de noutate, rezultate ale activității creatoare individuale sau colective. În acest sens sînt menționate **I.** științifice, tehnice, organizatorice etc. Sociologia se interesează, în această privință, de identificarea și analiza factorilor sociali care facilitează sau blochează producerea și difuzarea **I.** Astfel de factori se referă la caracteristici ale organizării soclale (rigidă sau flexibilă, receptivă la nou sau închistată în formulele consacrate etc.), la tipurile de relații sociale manifestate în producție, comunicare sau conducere și la măsura în care acestea stimulează sau inhibă creativitatea, la atitudinile dominante într-o societate față de inovatori și față de produsele noi. Analiza factorilor sociali și psihologici care influențează creativitatea sau producerea de **I.** a condus la

elaborarea (Al. Osborn, W. Gordon, H. Simon etc.) unor metode de stimulare a activităților creative colective sau de grup (brainstorming, sinectică etc.). **2.** Schimbare produsă într-un sistem (tehnic, economic, social, cultural etc.) ca urmare a introducerii unor noi descoperiri. În funcție de gradul de intenționalitate a schimbării, se distinge între **I.** *spontană* și cea *planificată*. Societățile moderne și mai ales cele contemporane au instituit o veritabilă infrastructură organizatorică de planificare și conducere a **I.**, urmărind inițierea, fundamentarea, adoptarea, difuzarea, implementarea și instituționalizarea schimbării în diverse sisteme atît pentru depășirea unor obstacole din calea dezvoltării, cît și pentru creșterea performanțelor calitative și cantitative. În timp ce producerea **I.** depinde de gradul de manifestare și finalizare a creativității individuale și de grup, implementarea este influențată de: caracteristicile intrinseci ale **I.** (claritate, complexitate, calitate tehnică); receptivitatea sistemelor sociale față de schimbare (climat atitudinal, resurse materiale, opțiuni ale conducerii), factori personali (setul valoric personal de receptare, pregătire profesională și psiho-socială etc.). Astfel de factori interacționează în mod dinamic, în funcție de timp și de organizarea sistemului social receptor. În raport cu domeniul în care se realizează, se distinge între **I.** *structurale*, uneori numite *reforme*, (centrate pe schimbarea structurii unui sistem, a modului său de organizare, de exemplu: inovarea organizării producției, a structurii întreprinderilor, a sistemului de învățămînt etc.) și **I.** *funcționale* (care sînt predominant tehnice și vizează înnoirea practicilor productive, executive din interiorul unui sistem). ◆ Studiul difuziunii și implementării **I.** a devenit un domeniu autonom al cercetării sociale încă din deceniul al șaptelea al acestui secol (E. Katz, 1963; E.M. Rogers, 1969), concentrîndu-se asupra acceptării în timp a unei **I.** de către indivizi, grupuri sau alte unități sociale, în condiții de existență a anumitor canale de comunicare, structuri sociale și valori culturale. Au fost propuse atît modele calitative, cît și matematice (D.J. Bartholomew, 1967; L. Brown, 1968; J. Felgman, S. Stiver Lie, 1974) și s-au distins curbele difuziunii cumulative (care reprezintă proporțiile unităților care adoptă o **I.** în fiecare perioadă de timp) de ritmurile de difuziune (care redau pe intervale de timp raporturile dintre noile unități ce adoptă, **i.** și duralele intervalelor de timp). Astfel de curbe au o funcție predominant descriptivă, dar ele pot fi asociate și cu specificarea de factori micro sau macrosociali care intervin în procesul de răspîndire și aplicare a **i.**, fie pentru a-l accelera, fie pentru a-l încetini sau bloca. În afara caracteristicilor specifice **I.** propriu-zise, sînt invocați factori culturali (modele relaționale și de comportament, tradiții etc.), psiho-sociali (atitudini, interacțiuni, rețele de comunicare și conducere etc.) sau sociali (structură socială, relații de putere și control social etc.). Spre deosebire de societățile tradiționale, cele moderne se caracterizează printr-o instituționalizare a **i.**, adică prin extinderea activităților sistematice de căutare, producere, aplicare și difuzare, în ritmuri cît mai rapide, ale **I.** în toate sectoarele sistemului social. *V. descoperire, schimbare socială*. **L.V.**

INSECURITATE stare emoțională resimțită la nivel individual, de grup sau social, ce se traduce în conștientizarea unei amenințări potențiale sau actuale și ruperea echilibrului afectiv ce caracterizează tonusul vieții relațiilor sociale. Termenul este adesea o referință la circumstanțele vieții externe ca, de exemplu **I.** economică (financiară). Din punct de vedere psihologic, **I.** poate fi unidimensională sau multidimensională, funcție de natura și amploarea amenințării sau amenințărilor la adresa securității psihice individuale. A.H. Maslow (1942) vorbește

despre sindromul de **I.** ce desemnează totalitatea simptomelor particulare asociate în cazuri de **I.** cronică, cum ar fi sentimente de respingere, de izolare, de vinovăție, de inutilitate, pierderea încrederii în sine, ș.a. **I.** psihologică este un ecran difuz pe care se proiectează, după teoria psihanalitică, condiția nevrotică. **I.** este adesea efectul unei situații de competiție accentuată. **I.** este considerată de unii autori ca fiind o componentă importantă a vieții sociale. E. Fromm (*The Fear of Freedom*, 1942) susține că diferența între securitate și **I.** servește drept criteriu de discriminare între grupurile cu structură democratică și cele cu structură autoritară. În acest context se modelează personalitatea autoritară care își găsește securitatea individuală în condiții de severă conformitate. Pe aceste baze s-a studiat și apariția dictaturii politice, posibilă prin canalizarea adaptării grupurilor la condiții de stress și **I.** către valori unice, conformitate și solidaritate cu idealuri ce dispun de mare încărcătură emoțională. *V. motivație, necesitate, sărăcie.* **I.A.P.**

INSTITUȚIE (lat. *institutio*, din *instituere*, "a ridica", "a întemeia", "a așeza"; institutio, "așezământ", "întemeiere", "înființare", dar și "obicei", "regulă de purtare", "deprindere"). **1.** "Institutiones" era titlul dat de jurisconsulții romani tratatelor lor elementare de drept. Prin "instituire", un popor, o colectivitate socială trecea de la "starea de natură", de la acțiuni individuale spontane, egoiste, agresive, la "starea socială", la organizații create de o autoritate exterioară intereselor individuale, dar recunoscută ca necesară pentru satisfacerea acestor interese, pentru menținerea unei colectivități sociale durabile. În limbajul comun, cuvîntul **I.** păstrează sensul inițial, juridic, desemnînd organizațiile care au statut, regulI de funcționare stabilite prin regulamente și/sau legi, avînd rolul sau funcția socială de a satisface anumite nevoi colective. Exemplul tipic de **I.** în acest sens este statul, cu organizațiile sale administrative, politice, militare etc. **2.** *În sociologie*, **I.** denumește regulile de influențare și control social ale comportamentelor individuale, modelele specifice și stabile de organizare și desfășurare a interacțiunilor dintre indivizi și grupuri sociale orientate spre satisfacerea unor nevoi de bază, valori și interese cu importanța esențială, strategică, pentru menținerea colectivităților sociale. În accepția dată de Durkheim și școala sa, **I.** sînt moduri de a acționa, de a simți și de a gîndi care, ca orice "fapt social", au o acțiune constrîngătoare asupra individului, venită din exteriorul acestuia, au o existență proprie, independentă de manifestările individuale și care sînt distinctive pentru un grup dat, fiind relativ acceptate de toți membrii acestuia. Comportamentele individuale instituționalizate sînt, în această interpretare, sancționate în mod explicit și eficient de către o autoritate special desemnată de colectivitate în acest scop. Exemplul ilustrativ pentru sensul sociologic al termenului de **I.** îl oferă familia și rudenia care, prin reglementările lor implicite sau explicite (formalizate, codificate) influențează și controlează comportamentele sexuale, de procreere, de socializare a copiilor; comportamente de achiziție, folosire și transmitere a unor bunuri economice, de producție și consum; comportamente legate de rituri, ceremonii și credințe religioase; în unele contexte specifice familia și rudenia influențează comportamentele și relațiile politice. Alte tipuri de **I.** sociale, corespunzătoare nevoilor și intereselor esențiale ale colectivităților sociale, sînt **I.** economice, **I.** educative, **I.** politice, **I.** culturale ș.a. **I.** sociale sînt prezente, în forme diferite, în toate societățile, ele reprezintă un element definitoriu al sociabilității, un "universal" al comportamentului uman. De aceea, după unii autori, "știința societății este știința

instituțiilor" (P. Fauconnet și M. Mauss, *Sociologie* în *La Grande Encyclopedie* de H. Lamirault, 1900). Datorită diversității lor, **i.** pot fi clasificate și după alte criterii: *a.* după gradul de "cristalizare" sau de reglementare formală a normelor de comportament individual și/sau colectiv; obișnuințe, obiceiuri, legi; *b.* după modul de punere în aplicare și de sancționare: **i. formale** și **i. informale**; **i. primare** (dobîndite de indivizi prin socializare) și **i. secundare** (pe care indivizii, la rîndul lor, le creează) etc. Din exemplul de mai sus privind familia și rudenia reiese și faptul că principiile de organizare a **i.** de un anumit fel interferează cu activitățile, grupurile sociale și rolurile sociale care sînt reglementate de către principiile de organizare a altor **i.**, ce țin de alte sfere ale vieții sociale instituționalizate. Aceasta datorită caracterului de "fenomen social total" propriu fiecărei **i.** sociale. Totuși, fiecare **i.** controlează un anumit domeniu al vieții sociale instituționalizate și în acest scop dispune de resurse specifice (potențialul biologic al sexelor, în cazul familiei; munca, mărfurile, capitalul, în cazul **i.** economice; ș.a.m.d.). **i.** distincte au principii regulative distincte (valori, norme, sancțiuni); în cadrul lor se formează grupuri sociale și roluri specializate pentru îndeplinirea funcțiilor specifice **i.**; **i.** dispun de mijloace materiale și instalații tehnice adecvate realizării funcțiilor lor. Din reunirea acestor elemente constitutive (valori, norme, sancțiuni; roluri și grupuri sociale specializate; mijloace materiale și tehnice etc.) rezultă *organizarea socială* a **i.** Putem introduce astfel distincția dintre organizare socială, prezentă în forme diferite în orice activitate instituționalizată, și *organizație*, care constituie un caz particular, distinct de activitate instituționalizată (caracterizată prin obiective specifice, deliberat stabilite, pentru realizarea cărora sînt stabilite statusuri și roluri specializate, a căror interacțiune este reglementată prin coduri de regull rațional întocmite după criterii tehnice, orientate spre eficacitate maximă). Organizațiile constitute una dintre componentele numeroase ale **i.** De ex. școala este o organizație care face parte din **i.** educativă, mai complexă. Statul reunește un sistem de organizații în cadrul instituției politice (care include și elemente instituționale neorganizate). *V. cultură, normă, organizație, socializare.* **G.N.**

INSTITUȚIE TOTALĂ orice instituție socială în care membrii sînt obligați să trăiască o perioadă mare de timp în izolare față de restul societății, într-un mod diferit de viața lor obișnuită. Într-o **i.t.** se poate intra involuntar (fără dorință individuală expresă), ca de exemplu în închisori, orfelinate, armată, sau mai mult sau mai puțin voluntar, cum este cazul sanatoriilor, azilelor, mînăstirilor, sau al vapoarelor care efectuează călătorii de lungă durată. Orice **i.t.** dezvoltă un sistem normativ propriu care se impune indivizilor relativ ușor datorită imposibilității acestora de a o părăsi. Din acest motiv, **i.t.** tind să uniformizeze indivizii, anulîndu-le statusurile pe care le au la intrare și recunoscînd doar pe cele noi atribuite. Sînt utilizate, în acest sens, uniformele, anumite coduri lingvistice, prohibiția utilizării numelor proprii fie prin utilizarea numerelor, fie a unor particularități de uniformizare alăturate numelui (sergent, maică, pacient etc.), fie prin rebotezarea indivizilor. **I.t.** încearcă să controleze toate aspectele vieții membrilor lor, inclusiv pe cele asupra cărora, în mod normal, numai ei au posibilitatea de control. În acest sens, **i.t.** pot reglementa foarte strict formulele de adresare, de salut ca și alte comportamente pe care membrii trebuie să le aibă în anumite situații. În **i.t.** care pun un accent deosebit pe controlul social (închisori, armată, orfelinate, mînăstiri) mai pot fi utilizate și alte procedee de uniformizare și de conștientizare a poziției

în cadrul lor, în special prin activități cu un caracter ritualic și adesea degradant, cum ar fi dezbrăcarea totală sau parțială în grup sau/și în prezența altora, în vederea unor activități altfel normale (exerciții de gimnastică, consultații medicale în grup, băi colective etc.). În orice tip de **i.t.** membrii exercită însă presiuni puternice asupra sistemului normativ, neputîndu-se astfel anula total statusurile preexistente și nici preîntîmpina apariția unor grupuri primare care să mărească rezistența indivizilor față de cerințele **i.t.** *V. control social, instituție, manipulare, organizație, spălarea creierului.* **A.B.**

INTEGRALISM SOCIOLOGIC reconstrucție teoretică a realității sociale înfăptuită de Petre Andrei (1891-1940) prin verificarea istorică și sociologică a teoriilor sociologice importante ale vremii (organicismul, psihologismul, intelectualismul sociologic, teoria bazei moral- afective a societății, voluntarismul sociologic, sociologismul, marxismul), pe care le utilizează ca indicatori sociali ai propriei construcții teoretice. **I.s.** are cîteva note definitorii: *a.* viziunea funcționalistă asupra societății, înțeleasă ca un tot funcțional în vederea unor scopuri comune, ca un produs al spiritului; *b.* ideea, de factură antisubstanțialistă, a relațiilor interindividuale "obiectivate și concretizate în instituțiuni" ca formulă de explicare a mecanismului formării și evoluției vieții sociale; *c.* unitatea voințelor convergente și divergente, care se cristalizează în instituții (Wundt) pentru a fi durabilă și a nu fi ghidată doar de teama sancțiunilor, mai are nevoie de consimțirea celor ce ascultă, adică de coordonare și cooperare socială. *V.* eclectism sociologic, istoria sociologiei, sociologia românească, sociologie. **M.L.**

INTEGRARE SOCIALĂ procesualitatea interacțiunilor dintre individ sau grup și mediul social specific sau integral, prin intermediul căreia se realizează un echilibru funcțional al părților. Integratul poate fi o persoană cit și un grup de persoane, o categorie socială, o organizație, o comunitate teritorială, un subsistem social etc. Se vorbește astfel de **i.** profesională, socio-profesională, urbană, rurală, culturală, educațională etc. Dacă elementele care se integrează sînt subsisteme ale sistemului social global, i. este *societală*. **I.** reprezintă o relație, o interacțiune dinamică între sistemul care se integrează și sistemul care integrează. În cursul acestui proces, atît în sistemul care se integrează cît și în cel ce integrează au loc mutații. În funcție de caracterul activ al primului și de capacitatea de răspuns a mediului care integrează, se disting mai multe faze ale procesului: acomodarea, adaptarea, participarea și integrarea propriu-zisă care, de multe ori, poate fi o sinteză diferită în comparație cu componentele inițiale. De ex. procesul de **i.** a unei persoane într-o organizație economică presupune o fază de acomodare al cărei conținut este dat de informarea reciprocă asupra obiectivelor și caracteristicilor, activarea modelelor integrative care să-i permită celui venit învățarea rolului ce decurge din poziția pe care o ocupă în sistemul în care se integrează. În faza de adaptare, relațiile multiple care se stabilesc fac ca sistemul care se integrează (deși cu o identitate separată) să capete cunoștințele și deprinderile necesare rezolvării situațiilor impuse de mediu și să răspundă pozitiv cerințelor acestuia. Asumarea rolurilor și promovarea inițiativelor personale marchează faza participării. Ultima fază presupune transformarea integrantului în element funcțional, în subsistem integrat al organizației respective. Se pot astfel desprinde două tipuri limită: *a.* **I.** prin asimilare a culturii sistemului în care se integrează; *b.* **i.** prin schimbare reciprocă — două unități se transformă prin interacțiune în vederea unei acțiuni optimizante. Necesitatea cunoașterii

condițiilor care favorizează creșterea sau descreșterea **i.s.**, a consecințelor unui nivel înalt sau coborît de **i.** precum și necesitatea măsurării au determinat abordări mai analitice ale conceptului. În analiza unui grup social se constată că cele mai simple unități ar putea fi: normele sociale, pe de o parte, persoanele și comportamentul lor pe de altă parte. În cadrul grupului apar trei posibilități de **i.**: între norme, între norme și comportamente, între persoane. Acestea sînt elementele care dimensionează **i.s.** ca **i.** culturală, normativă, comunicațională și funcțională (W. Landecker: *Types of Integration and their Mesurement*, 1951). Cînd normele și valorile unei culturi sînt consistente între ele, se poate vorbi de o **i.** *culturală*. Ea variază de la concordanța perfectă la nonconcordanța între valorile unei culturi (de ex. cînd o cultură pretinde tuturor grupurilor și categoriilor să practice în același timp o conduită altruistă și una competitivă). Corespondența dintre norme și comportamente, adică măsura în care valorile grupului devin norme efective pentru membrii, reprezintă **I.***normativă*. Spațiul ei de variație este definit, pe de o parte de acordul înalt între valori și comportamente, iar pe de altă parte, de frecvența mare a violării normelor. Schimbul interpersonal de semnificații constituie dimensiunea *comunicativă* a **i.s**. Ea poate varia de la libera circulație a comunicării la nivelul grupului la dominanța barierelor puse comunicării. **I.** în raport cu schimbul de servicii se numește **I.** *funcțională*. Ea variază de la interdependență extremă la autonomie individuală înaltă. Fiecare din aceste dimensiuni ridică probleme specifice de măsurare, dar numai prin considerarea acestora se poate ajunge la construirea unui indice complex a **I.s.** *V. acomodare, adaptare, asimilare, grup social, interacțiune, învățare socială, participare.*

S.M.

INTELIGENȚĂ concept fundamental al psihologiei, ce poate fi întîlnit tot mai frecvent și în alte științe sociale, umaniste și chiar tehnologice. **1.** Capacitate de adaptare la acele schimbări din mediul ambiant pentru care instinctul și deprinderea se dovedesc inoperante. În acest sens, nu numai omul ci și unele animale superioare ar manifesta comportamente inteligente caracterizate prin explorări tatonante (încercări și erori) de identificare a unui curs adecvat (adaptiv) al acțiunii. **2.** Aptitudinea de a învăța din experiență și de a reacționa în mod adecvat la schimbările din mediu prin identificarea de relații și formularea de predicții asupra cursului optim al acțiunii. Învățarea și aplicarea prin transfer a noilor achiziții în contexte similare sînt caracteristici inerente **I.** Se manifestă ca o structură de operații mentale implicate în rezolvarea de probleme și obținerea de performanțe. Locul central în sistemul **I.** este ocupat de elementele operatorii ale percepției și mai ales ale gîndirii, memoriei și imaginației, organizate în structuri combinatorice și implicate în colectarea și prelucrarea informației pentru rezolvarea de probleme. Tradiția psihometrică, preocupată de măsurarea diferențelor dintre performanțele individuale cu ajutorul testelor de diagnoză a nivelurilor dezvoltăril mentale, a consacrat un sens zis operațional și pragmatic: "**I.** este ceea ce testele de **I.** măsoară". În această tradiție au fost construite și aplicate numeroase teste de **I.** destinate măsurării diferențiale a coeficientului de **I.** (Q.I.). În studiul **I.** și în elaborarea testelor de **i.** atenția se concentrează asupra: *a.* modului de manifestare singulară și în corelație a proceselor operatorii de achiziționare și prelucrare ale informației în vederea rezolvării de probleme; *b.* stadiilor și ciclurilor de dezvoltare ontogenetică a **I.** și a factorilor care intervin; *c.* diferențierii individuale a dezvoltării și performanțelor **I.**, respectiv a factorilor care

concură la creșterea performanțelor de tip rezolutiv și mai ales creativ. O extindere rapidă a cercetărilor se realizează în domeniul recent creat al I. *artificiale*. Dezvoltată la confluența cercetărilor din informatică, neurofiziologie, epistemologie și psihologie cognitivă, **I.** artificială se preocupă de elaborarea unor sisteme informatizate de operare cu informația științifică în vederea rezolvării de probleme practice și teoretice cu ajutorul calculatorului. Ilustrative în acest sens sînt *sistemele-expert*, adică programe informatice de stocare, prelucrare și producere de informație științifică pentru analiza, diagnosticarea și soluționarea de probleme și chiar pentru prognozarea evoluției probabile a unui proces. ◆ În cercetarea sociologică, **i.** prezintă interes din mai multe perspective. *a.* Ca variabilă independentă, **I.** este inclusă în modele de analiză a proceselor de stratificare, selecție și mobilitate socio-profesională și ocupațională, în special în cele de tip recursiv și determinist. Diferite teste de **I.** sînt utilizate ca instrumente de măsurare diferențială a Q.I. (al părinților și/sau descendenților) care apar apoi ca predictori (nesinguiari) ai ocupației sau poziției socio-profesionale tranzitorii sau finale. *b.* Analiza contribuției factorilor din mediul social la dezvoltarea **I.** Factorii analizați sînt de ordin etnic, rasial, cultural, familial, școlar etc. Pînă în prezent nu s-a ajuns la o concluzie clară și general acceptată asupra contribuției diferențiale a factorilor genetici și a celor sociali la dezvoltarea **I.**, atît datorită insuficienței informațiilor științifice, cît și a acțiunii unor presupoziții ideologice. *c.* O atenție crescîndă tinde să se acorde modului de stocare, prelucrare și aplicare a informației sociale de către persoane sau grupuri în practica relațiilor și interacțiunilor sociale efective, atît pentru construcția cît și pentru afirmarea propriilor identități. Se studiază astfel **I.** *socială* ca formațiune distinctă, prin conținut și operativitate, a **I.** *V. mobilitate socială, personalitate, sine, stratificare socială.* **L.V.**

INTERACȚIONISM orientare în sociologia nord-americană, inițiată la Universitatea din Chicago (de unde și denumirea alternativă de "școala de la Chicago") de către W.I. Thomas (1863-1947), R. E. Park (1864-1944) și G.H. Mead (1863-1931). Se disting două faze istorice în dezvoltarea **I.** Prima este cuprinsă cu aproximație în intervalul 1910-1950 și se dezvoltă sub influența dominantă a lucrărilor lui W.I. Thomas (*The Polish peasant in Europe and America*, 1918-1920, scrisă împreună cu Fl. Znaniecki) și R.E. Park (*The Imigrant press and its control*, 1922; *On social control and collective behavior*, 1967, ed. R. Turner). A doua fază se afirmă în perioada de după începutul deceniului al șaptelea, cînd începe să se exercite mai puternic și influența lui G.H. Mead (*Mind, self and society*, 1934). H. Blumer introduce denumirea de **i.** simbolic (*Symbolic interactionism. Perspective and method*, 1969) folosită adeseori în perioada mai recentă pentru a caracteriza întreaga orientare a **I.** Cele două faze nu indică în mod necesar o continuitate în dezvoltarea **I.** ca orientare unitară, între ele existînd diferențieri de accentuare a unor idei. Cea mai pregnantă diferență este propusă de H. Blumer, care reia psihologia socială a lui Mead, dar și unele principii formulate de Thomas și Park pentru a prezenta **i.** ca **I.** simbolic. Oricum, ramificațiile și abordările tipice pentru **I.** își au rădăcinile în opera fondatorilor. ◆ Depărtîndu-se de behaviorismul psihologic și de freudism, Thomas pornește de la premisa că orice activitate umană este socială întrucît se realizează într-o situație. Analiza situației pune în evidență atît condițiile obiective ale activității, reprezentate de opțiunile și valorile economice, intelectuale, religioase sau de altă natură, cît și atitudinile individuale față de aceste valori,

modelate de trecutul și prezentul social. Individul "definește situația" printr-un proces de alegere a unei variante dintr-un evantai al posibilităților disponibile. Ca urmare "o situație socială este reală prin consecințele definirii el ca fiind reală". Acest enunț este cunoscut în sociologie ca *"teorema lui Thomas"*, fiind aplicat în explicarea unor multiple manifestări sociale. Ritmurile dezvoltării sociale variază în funcție de condițiile sociale și de diferențele temperamentale dintre oameni. Sociologul trebuie să considere mai întîi măsura în care condițiile sociale modelează dezvoltarea grupurilor. Atunci cînd acestea se dovedesc insuficiente sau inoperante trebuie să fie considerată contribuția factorilor biopsihologici. La baza schimbării se află conflictele dintre grupuri, datorate ordonării lor ierarhice. Motivul și forma conflictului sînt constituite istoric. Dacă în istoria timpurie predomina forța și constrîngerea, ulterior au intervenit alte variabile, în special emanciparea economică și educația, care au facilitat instituirea cooperării voluntare bazată pe interacțiune. De aici importanța ce trebuie să se acorde în sociologie studiului interacțiunii. Park a adoptat, ca și Thomas, o perspectivă evoluționistă asupra societății, dar cu un optimism mai temperat. Preocupîndu-se de probleme ale ecologiei urbane, scopul său era de a identifica modalități de încorporare a raționalității și progresului în viața socială în general și în urbanizare în special. La baza schimbării se află conflictul dintre grupuri, rezolvabil prin intensificarea comunicării. Aceasta sporește conștientizarea intereselor și a diverselor strategii, facilitează generarea unei comunități a discursului și conduce la consens și progres. Sociologia este menită să analizeze atît condițiile obiective ale dezvoltării (societatea ca întreg și organizările ei instituționale), cît și psihologia socială a participării individuale și de grup, în special atitudinile sau modurile de reacție ale indivizilor față de condițiile trecute și prezente. Studiile de caz și biografiile oferă posibilități de înregistrare a acestor reacții atitudinale modelate de viața socială și obiceiurile trecute. Totodată, individul este animat de "patru dorințe" sau nevoi (de răspuns, securitate, recunoaștere și experiență nouă) a căror satisfacere condiționează integrarea sa în fluxul schimbării. Problema principală este cea a construirii unei ordini morale în condiții de diversitate etnică, atitudinală, lingvistică și de obiceiuri ale indivizilor. Studiul "comportamentului colectiv" este eminamente un studiu psihosocial care pune în evidență nu numai diversitatea, ci și posibilitățile de generare a consensului. Pentru Thomas și Park psihologia socială este parte integrantă a sociologiei. Insistînd asupra studiului nevoilor sociale, al interacțiunii și comunicării, se speră în determinarea mecanismelor de construcție a consensului și promovare a schimbării sociale. Integrarea lui Mead, care-i prin concepție psiholog social, în i. sociologic s-a dovedit firească și necesară. ◆ În teoria sa, Mead a acordat atenție prioritară construcției și dezvoltării sinelui individual în societate. Instituțiile sociale sînt posibile "numai în măsura în care fiecare individ integrat în ele ...poate prelua atitudinile generale ale tuturor celorlalți indivizi... și își poate direcționa în mod corespunzător propriul comportament". Unitatea sinelui individual este conferită de comunitate sau de grup social, care îi apar sub formă de "altul generalizat". Experiența din grup este interiorizată și totodată construită. Grupul oferă posibilitatea comunicării sinelui cu el însuși și cu ceilalți prin vehicularea de simboluri semnificative care constituie "universul logic al discursului" sau "sistemul de simboluri universal semnificative". Acest univers aparține grupurilor și este construit în situații și interacțiuni. Pentru Mead, simbolul mediază înțelegerea și comu-

nlcarea dintre indivizi în cadrul interacțiunilor reciproce. Interacțiunea este un proces în care fiecare persoană este capabilă să se pună în locul alteia, într-omanieră imaginară, prin substituirea sau preluarea de roluri, prin presupuneri și anticipări empatice sau intuitive, care reglează reciprocitatea pozițiilor. Interacțiunea apare astfel ca un ansamblu de strategii prin care sinele și altul se acomodează reciproc și realizează o bază comună de simboluri. În acest sens interacțiunea este simbolică, iar I. simbolic a evidențiat aspectele cognitive ale *simbolismului social*, caracterizat și de E. Durkheim, M. Mauss, C. Lévi-Strauss sau P. Bourdieu. Acțiunea socială rezultă din schimburile de simboluri în cadrul interacțiunilor, luînd forma obiceiurilor, ritualurilor, regulilor, în general a instituțiilor. În dezvoltarea sinelui se disting două stadii: cel de "persoană" și cel de "personalitate". Primul este spontan și profund indivldual, relevîndu-se prin răspunsurile organismului la cerințele mediului (format din lucruri și ceilalți indivizi). Celălalt presupune construcția și cunoșterea atitudinilor celorlalți ("altul generalizat"), un fel de socializare sau acomodare cu simbolurile generalizate. Indivizii reușesc în grade diferite să-și instituie propriul sine și să adopte roluri adecvate din perspectivele "altuia generalizat", ceea ce duce la diferențierea ordinii sociale într-o structură politică verticală sau într-una socioprofesională orizontală. Reglementarea ordinii sociale este realizată de atitudinile sociale organizate sau de reacțiile comune ce iau forma instituțiilor. ◆ În general, concepția psihosocială a lui Mead are multe puncte comune cu cea a lui Thomas și Park. Totuși, în perioada de actlvitate la Universitatea din Chicago influența sa a fost restrînsă și chiar neglijabilă. Abia în cea de-a doua fază de dezvoltare a I. a fost intensificată influența lui Mead, mai ales ca urmare a reconstrucției propuse de H. Blumer (1969). Accentul este pus pe interacțiune și pe semnificațiile și simbolurile vehiculate în cadrul acesteia. Spre deosebire de interacțiunea nonsimbolică (Mead o numea "conversația gesturllor"), cea simbolică implică actorii sociali, semnificațiile pe care ei le vehiculează despre lucruri și ceilalți indivizi, interpretările pe care le dau acestora și negocierile în care sînt antrenați în situațiile sociale. Investigarea interacționist-simbolică a realității sociale admite trei premise: *a.* oamenii se raportează la lumea socială pe baza semnificațiilor pe care aceasta le are pentru ei; *b.* semnificațiile se constituie și se dezvoltă în procesul interacțiunii sociale; *c.* interpretările date semnificațiilor variază în condițiile interacționale ale situațiilor concrete în care oamenii sînt implicați. Urmînd consecvent aceste premise se ajunge la: confundarea perspectivel psihologice de analiză a realității sociale cu cea sociologică (T.R. Vaughan, L.T. Reynolds, 1970); oscilația între un idealism subiectiv (lumea socială depinde de modul în care este percepută) și un realism naiv (natura realității exterioare urmează a fi descoperită); o concepție solipsistă datorită ignorării reciprocității perspectivelor și a accentuării introspecției analitice (C. McPhail, C. Rexroat, 1979); exagerarea analizelor microscopice interacționale în defavoarea celor macrostructurale (A. Gouldner, 1973). Conștienți de asemenea critici, unii interacționiști au încercat să combine I. cu: teoria sistemelor (O. Klapp, 1972; T. Shibutani, 1968), antropologia culturală (E. Goffman, 1959, 1972), etnometodologia (N. Denzin, 1972). În ciuda revenirilor, asocierilor sau contradicțiilor care au grevat asupra i., tradiția cercetărilor din interiorul său s-a dovedit destul de viguroasă, abordînd o problematică sociologică diversă și extinsă: structura ocupațională (E. Freidson, M. Dalton, F. Davis, H. Becker, R. Bucher, A. Strauss); structura instituțiilor și configurația interacțiunilor sociale (E. Goffman, G. Stone,

R. Turber, M. Janowitz, H. Blumer, E. Hughes, H. Becker); comportamentul colectiv (T. Shibutani, J. Gusfield, E. Quarantelli); sociologia științei (S. Marcson); sociologie urbană (A. Rose, F. Davis, A. Strauss); devianța (H. Becker, A. Lindesmith) etc. Dintr-o perspectivă contemporană, B.M. Fisher și A.L. Strauss (1978) consideră că **i.** i-ar fi specifice cinci arii problematice: progresul sau evoluția socială, schimbarea în instituții și controlul social, participarea bazată pe consens, limitările impuse de conflicte sau dezacorduri sociale, distribuția puterii și echitatea, rolul intelectualilor în dezvoltarea socială. Ele ar circumscrie atît tradiția analitică a **I.**, cît și perspectivele, eventualele limitări și necesarele deschideri spre contemporaneitatea socială. *V. acțiune socială, biografie, comunicare, conflict, consens, ecologie, etnometodologie, instituție, interacțiune socială, simbol, sine.* **L.V.**

INTERACȚIUNE SOCIALĂ acțiune reciprocă sau rezultantă a cuplării (interferenței) acțiunilor inițiate de persoane, grupuri sau colectivități, prin care se influențează condițiile de manifestare și performanțele obținute. **I.s.** este interpersonală sau intergrupală, situațională, de durată variabilă și rezultă din influențele reciproce ale agenților implicați. În funcție de modurile de influențare reciprocă, se disting trei forme de **I.s.**: cooperare, opoziție și acomodare. Cooperarea se produce atunci cînd interesele și orientările acțiunilor individuale sînt similare sau comune, pe cînd opoziția se constituie în condiții de diferențiere și divergență. Cooperarea are o dimensiune gratificatoare (cînd o persoană o solicită pe alta să-i ofere răspunsuri încurajatoare pentru propria acțiune, sporindu-i securitatea emoțională) și una instrumentală (atunci cînd realizarea unui scop solicită efortul concertat al unor acțiuni inițiate de doi sau mai mulți agenți). Opoziția poate lua forma competiției (numai un partener își realizează maximal scopurile) sau a conflictului (în condiții de orientare divergentă ireconciliabilă a intereselor, scopurilor sau opțiunilor părților). Acomodarea este **I.s.** care rezultă din modificarea sau ajustarea acțiunilor în vederea creșterii gradului lor de compatibilitate. Aici intervine un proces de negociere intersubiectivă implicită sau explicită menit să reducă divergențele de orientare și să sporească gradul de cuplare a acțiunilor individuale. În general, **i.s.** presupune un consens tacit sau explicit al actorilor sociali asupra regulilor care reglementează raporturile interpersonale sau intergrupale. **I.s.** relativ stabile sau repetate în situații diferite circumscriu o relație socială. În acest sens relația socială poate oferi temei de anticipare a **I.s.** *V. acțiune socială, competiție, conflict, cooperare, grup social, influență socială, relație socială.* **L.V.**

INTERES expresie activă a necesităților unui sistem (individ, grup social, instituție, colectivitate), finalitate care orientează comportamentul. Categorie centrală a sociologiei marxiste. Aceasta consideră că fiecare poziție în organizarea socială este asociată cu **i.** *obiective* specifice, care tind să devină: conștiente, luînd forma obiectivelor, scopurilor, aspirațiilor, idealurilor. Conceptul de **i.** face legătura între poziția într-un mod de organizare socială, condițiile existențiale și orientarea comportamentului respectivului sistem. **I.** obiective pot fi deduse din organizarea socială. De exemplu, în teoria marxistă, analiza intereselor burgheziei și ale proletariatului: din poziția celor două clase în societatea capitalistă, se pot deduce **I.** lor fundamentale; burghezia: maximizarea profitului, menținerea sistemului capitalist; proletariatul: obținerea unor condiții de venit, de muncă și de viață acceptabile, sporirea drepturilor politice și sindicale, asigurarea locului

de muncă. Relațiile dintre **I.** cît și dinamica acestora depind de organizarea socială. În societatea actuală, datorită complexității modului de organizare, există în mod normal o pluralitate de **I.** ale indivizilor, grupurilor, instituțiilor. Opțiunea democratică constă în căutarea unor mijloace non-coercitive de promovare a acestor pluralități de **i.**: înțelegere, acceptare, adaptare reciprocă, căutarea de soluții care să maximizeze convergența, negociere. Una dintre problemele clasice ale eticii și sociologiei o reprezintă relația dintre **i.** personale și **i.** sociale. *V. clasă socială, motivație, proprietate.* **C.Z.**

INTERIORIZARE 1. Tendință a vieții psihice de îngustare a sferei relațiilor cu mediul social și accentuare a autoanalizei, a trăirilor interne, sprijinite de dinamica propriului "eu". Această tendință este centrală tipului introvert de personalitate. În condiții anormale poate conduce, prin deteriorări ale psihismului (nevroze sau psihoze), la desprinderea, pînă la ruptură, de mediul social. **2.** Proces al învățării prin care omul dobîndește cunoștințe, norme și valori sociale și sistematizează cognitiv experiențe. Pentru psihologia cunoașterii, **I.** este procesul fundamental prin care se constituie operațiile de bază ale gîndirii și sistemul general de cunoștințe. **I.** contribuie la formarea structurilor sociale ale personalității umane. În mod particular **I.** constă în însușirea unor finalități, obiective, valori. De exemplu, **i.** de către o persoană a obiectivelor organizației în care lucrează. *V. asimilare, învățare socială, personalitate, sine.* **I.A.P.**

INTERVIU (engl. *interview*, "întrevedere, întîlnire"), tehnică de obținere prin întrebări și răspunsuri a informațiilor verbale de la indivizi și grupări umane în vederea verificării ipotezelor sau pentru descrierea științifică a fenomenelor socioumane. **I.** se bazează pe comunicarea verbală și presupune întrebări și răspunsuri, ca și chestionarul. Spre deosebire însă de chestionar, unde întrebările și răspunsurile sînt de regulă scrise, **I.** implică totdeauna obținerea unor informații verbale. Convorbirea reprezintă elementul fundamental în tehnica **I.**, în timp ce intrevederea nu constituie decît o condiție care facilitează transmiterea indirecțională a informațiilor: de la persoana intervievată spre operatorul de **i.** În cercetările socioumane, se recomandă utilizarea **I.** cînd se studiază comportamente greu de observat, pentru că se desfășoară în locuri private, în studiul credințelor, opiniilor și atitudinilor (Margaret Stacey, 1970). Ancheta prin interviu a devenit metoda cea mai frecvent utilizată în cercetarea sociologică (Theodore Caplow, 1970). Utilizarea **i.** în cercetarea sociologică are mai multe scopuri: *a.* de explorare, de identificare a variabilelor și a relațiilor dintre ele; *b.* ca principală tehnică de recoltare a informațiilor; *c.* de recoltare a unor informații complementare obținute cu ajutorul altor metode și tehnici (Fred N. Kerlinger, 1973). Avantajele și dezavantajele utilizării **i.** în cercetările sociologice au fost sintetizate de Kenneth D. Bailey (*Methods of Social Research*, 1982). Ca avantaje sînt enumerate: *a.* flexibilitatea, posibilitatea de a obține răspunsuri specifice la fiecare întrebare; *b.* rata mai ridicată a răspunsurilor, asigurată de faptul că potoferi informații și persoanele care nu știu să scrie și să citească, precum și cele care se simt mai protejate cînd vorbesc decît cînd scriu; *c.* observarea comportamentelor nonverbale, fapt ce sporește cantitatea și calitatea informațiilor; *d.* asigurarea standardizării condițiilor de răspuns, lucru imposibil de realizat, de exemplu, în cazul chestionarelor poștale; *e.* asigurarea controlului asupra succesiunii întrebărilor, fapt ce are consecințe pozitive asupra acurateței răspunsurilor; *f.* spontaneitatea răspunsurilor, știut fiind că primele reacții exprimă

afectivitatea subiecților mai fidel decît cele realizate sub control normativ; *g.* asigurarea unor răspunsuri personale, fără intervenția altora; *h.* asigurarea răspunsului la toate întrebările și, prin aceasta, sporirea volumului informațiilor; *i.* precizarea datei și locului convorbirii, fapt ce asigură comparabilitatea informațiilor; *j.* studierea unor probleme mai complexe prin utilizarea unor formulare, chestionare sau ghiduri de **i.** mai amănunțite, cu mai multe întrebări, de o mai mare subtilitate. Dezavantajele utilizării **i.** sînt ordonate de Kenneth D. Bailey astfel: *a.* costul ridicat; *b.* timpul îndelungat; *c.* erorile datorate operatorilor de **i.**; *d.* imposibilitatea subiecților de a consulta diferite documente scrise în vederea formulării unor răspunsuri precise; *e.* inconveniente legate de faptul că li se cere subiecților să răspundă indiferent de dispoziția psihică, de starea de oboseală etc.; *f.* neasigurarea anonimatului; *g.* lipsa de standardizare în formularea întrebărilor; *h.* dificultăți privind accesul la cei incluși în eșantion. Atît avantajele cît și dezavantajele **i.** sînt relative și trebuie să fie evaluate prin raportare la celelalte metode și tehnici de cercetare și, mai ales, în funcție de diferitele procedee și tipuri de **i.** ◆ Criterii de clasificare a interviurilor sînt numeroase (conținutul comunicării, calitatea informațiilor obținute, gradul de libertate a cercetătorului în abordarea diferitelor teme și formularea întrebărilor și în respectarea succesiunii lor, repetabilitatea convorbirilor, numărul persoanelor participante, status-ul socio-demografic al acestora, modalitatea de comunicare, funcția îndeplinită în cadrul procesului de investigare), dînd naștere multiplelor tipuri de **i.** Din punctul de vedere al conținutului comunicării se face distincție între **i.** de opinie și **i.** documentar (R. Duverger, 1961). În funcție de calitatea informațiilor, se disting **i.** extensive de **i.** intensive. Trecerea gradată de la deplina libertate a cercetătorului de a inova pînă la eliminarea oricărei libertăți de inovare în alegerea temelor și succesiunea întrebărilor a dat naștere mai multor tipuri de **i.**, prezentate de Madeleine Grawitz (*Méthodes des sciences sociales*, 1972). **i.** clinic reprezintă forma extremă a **i.** nondirectiv. **i.** clinic a fost propus ca tehnică de intervenție psihoterapeutică de psihologul american Carl Rogers (1902-1987). Metoda nondirectivă pe care o propune în *Client-centred Psychotherapy* (1952) presupune comunicarea autentică bazată pe încredere și înțelegere între pacient și terapeuți. Este o relație de ajutorare în vederea dezvoltării și maturizării persoanei, pentru o mai bună înțelegere a experienței proprii și pentru sporirea capacității de confruntare cu viața. **i.** clinic nu se utilizează numai în scop terapeutic, ci și pentru psihodiagnoză, pentru acțiunile de orientare profesională și de asistență socială. **i.** în profunzime, ca și **i.** cu răspunsuri libere se utilizează atît în psihoterapie, cît și în cercetarea socio-umană. Spre deosebire de **i.** clinic, **i.** în profunzime, centrat tot pe persoana intervievată, vizează doar un singur aspect al personalității, nu persoana în întregul ei. La fel stau lucrurile și în cazul **i.** cu răspunsuri libere. **i.** centrat (ghidat sau focalizat) ca procedeu de cercetare în științele socio-umane, a fost prezentat pentru prima dată de sociologul american Robert K. Merton, în 1956. Este un **i.** semistructurat, în sensul că abordează teme și ipoteze dinainte stabilite, dar întrebările și succesiunea lor nu sînt prestabilite. Acest tip de **i.** impune centrarea convorbirii pe o experiență comună tuturor subiecților. Cercetătorul elaborează un ghid de **i.** în care sînt fixate problemele ce vor fi abordate în convorbirea focalizată pe experiența subiectivă a implicării persoanelor intervievate în situația analizată. **i.** cu întrebări deschise și **i.** cu întrebări închise fac parte din categoria **i.** structurate. Astfel de **i.** sînt larg utilizate în cercetările sociologice. **i.** pot fi

unice și repetate, ca de exemplu în anchetele panel. Cel mai adesea, **I.** se derulează ca o comunicare între două persoane: operatorul de **I.** și persoana care răspunde. Acesta este tipul de **I.** personal. În cercetările sociologice se poate apela și la **I.** de grup, care are exigențe specifice în vederea elaborării prin interacțiunea grupului a unui răspuns colectiv la problemele puse în discuție. **I.** pot fi făcute cu adulți, cu tineri sau copii. Pot fi intervievate personalități ale vieții politice, științifice și culturale. De fiecare dată diferențele dintre statusurile *socio-profesionale* ale cercetătorului comparativ cu persoana intervievată ridică probleme în ordinea acceptării, desfășurării și valorificării **I.** Problematica intervievării copiilor a fost explorată de Leon Yarrow, în 1960. **I.** cu copii își găsesc aplicabilitatea în studiul unor teme precum: socializarea, formarea prejudecăților, relațiile copii-părinți, relațiile între grupurile preșcolare și școlare etc. **I.** se clasifică și după modalitatea de comunicare a informațiilor, fiind luate în discuție **i.** face-to-face (directe, personale) și **i.** telefonice. Unii cercetători (W.R. Klecka, A.J. Tuchfarber, 1978) consideră că în deceniul al VIII-lea al secolului nostru s- a produs o minirevoluție în cercetarea sociologică din S.U.A.: "copilul vitreg" al anchetelor sociologice, **i.**, a devenit "copilul favorit" al acestora. Această schimbare s-a produs datorită faptului că în prezent aproximativ 98% din populația americană are acces la un post telefonic, precum și datorită punerii la punct a unui sistem de eșantionare adecvat — Random-digit dialing (RDD). În cele mai multe țări, între care și România, dotarea limitată cu posturi telefonice a populației nu permite efectuarea încă a unor anchete telefonice reprezentative la nivel național. În fine, **I.** pot fi clasificate — așa cum preciza Fred N. Kerlinger în *Foundations of Behavioral Research* (1973) — și după funcția pe care o au în cadrul cercetării, identificîndu-se trei tipuri: **I.** explorativ, **I.** de cercetare (propriu-zis) și **I.** de verificare. *V. anchetă sociologică, chestionar, efectul de operator, operator de interviu, panel, random-digit-dialing.* **S.C.**

INURBAȚIE creștere urbană care se realizează prin concentrarea populației și a noilor structuri urbane în vechiul perimetru administrativ al unui oraș. **I.** și exurbația pot fi considerate ca procese complementare în dezvoltarea urbană; *V. conurbație, exurbație, urbanizare,* **I.F.**

IPOTEZA RELATIVITĂȚII LINGVISTICE a fost formulată de Benjamin Lee Whorf (*Language, Thought and Reality*, 1956) după care limba condiționează modul în care vedem, concepem și interpretăm lumea, constituind un fel de "prismă" prin care privim, ceea ce ar avea drept consecință că există tot atîtea moduri de a vedea lumea cîte limbi există. Această idee o găsisem formulată, mult mai înainte, la E. Sapir (1929), care spunea că limba constituie un factor activ în formarea tabloului nostru asupra lumii, care se deosebește după sistemul de limbă folosit. B.L. Whorf formulează, în legătură cu această ipoteză, *principiul relativității*, după care oamenii percep realitatea oarecum în funcție de categoriile de gîndire pe care le impune limba: "Acest fapt are o importanță deosebită pentru știința contemporană, deoarece din el rezultă că nimeni nu este liber să interpreteze natura absolut independent și cu toții sîntem legați de anumite moduri de interpretare, chiar atunci cînd ne credem cu desăvîrșire liberi /.../. Așadar, ne lovim de un nou principiu de relativitate care spune că fenomenele fizice similare permit crearea unui tablou similar al universului numai cu condiția asemănării sau, cel puțin, a corelativității sistemelor lingvistice". Al doilea principiu este cel al *necesității obiective a sistemului limbii*, după care modul de gîndire

și de percepere a realității, impus de sistemul limbii, nu depinde de conștiința individului: "În esență, gîndirea este extrem de enigmatică, iar cercetarea limbii poate să o lumineze mai bine decît alte cercetării care se pot întreprinde în legătură cu procesul de gîndire. Această cercetare arată că gîndirea individuală este supusă legilor indestructibile ale structurilor de care el nu devine conștient. Aceste structuri sînt inaccesibile percepției, care sistematizează confuz limba maternă, ceea ce se poate vedea destul de clar dacă vom compara, fără idei preconcepute, deosebirile dintre limbi, mai ales dacă ele aparțin unor familii diferite. Omul gîndește într-o anumită limbă: engleză, sanscrită, chineză, dar fiecare limbă este un vast sistem de structuri, diferite una de alta, în care, prin cultură, au fost stabilite și ordonate forme și categorii, cu ajutorul cărora, oamenii nu numai comunică, ci și analizează natura, observă și omit diverse tipuri de conexiuni și fenomene, dirijează înțelegerea și ridică edificiul conștiinței individuale". După B.L. Whorf, societățile nu sînt realități tăcute, iar limitele limbajului sînt și limitele lumii noastre. Dacă se admite că **i.r.l.** conține un "sîmbure" de adevăr, mulți specialiști o consideră ca o exagerare. Limba nu este numai o pură convenție. Ea reflectă distincțiile de care o comunitate are nevoie în viața cotidiană. Cînd o colectivitate are nevoie de noi noțiuni, ea le creează, inclusiv pentru a face deosebirile necesare pentru o mai mare precizie. *V. comunicare, cultură, sociolingvistică.* **I.F.**

ISTORIA SOCIOLOGIEI termen impus pentru a desemna realitatea unui "timp interior" al teoriilor sociologice, în speță al s. ca știință cu o dinamică proprie care-și dezvăluie prin aceasta o *dimensiune istorică* incontestabilă. Tocmai această dimensiune istorică a științei despre societate reclamă și face posibilă existența unei discipline științifice de sine stătătoare, cu metode și categorii specifice. **I.s.** nu trebuie confundată cu sociologia **s.**, demers care dă seama cu precădere despre "timpul exterior" al dinamicii **s.**, despre cadrele sociale ale unei asemenea științe. Tot astfel, **i.s.** nu trebuie confundată nici cu cercetarea forțelor interioare ale **i.s.** ca **i.** intelectuală: percepții, iluminări, descoperiri. Studiul acestora reclamă metode specifice și riscul cel mai mare al unui atare demers pentru **i.s.** este alunecarea în *biografie*, adică reducția **i.** intelectuale la biografia intelectuală. O asemenea reducție implică "tratarea ideilor ca derivate ale individualității și nu ca structuri ale sensului, ca perspective sau moduri de structurare a înțelesului, ceea ce sînt de fapt ideile în istoria civilizației" (R.A. Nisbet, *The Sociological Tradition*, 1973). Putem admite, într-o primă accepție, că *i.s.* este studiul istoric al ideilor sociologice al vieții acestora în timp. Nisbet compară ideile cu instituțiile. Ca și acestea, ideile au "relații interdependente și continuități". Ideile sînt "realități ale gîndirii", iar, din punct de vedere morfologic, sînt "unitățile elementare ale teoriilor", "forțe" capabile să le imprime unitate și să ajute creatorul de teorie să depășească, să "sară" peste "golurile empirice" ale științei. **I.s.** cercetează, de asemenea, și transformarea sociologiei ca *vocație* într-o *profesie* de utilitate practică. **I.s.** poate fi utilizată și ca metodă de construcție a teoriei sociologice așa cum o dovedește demersul mai tuturor sociologilor, cum o arată întreprinderea celebră a sociologului american T. Parsons, care a considerat teoriile lui Durkheim, Weber, Pareto, Marx, ca *"fapte sociologice"* din care se pot extrage categoriile, noțiunile sociologice de bază ale investigației empirice a *faptelor sociale*. În mod similar procedase Pareto, pentru a constitui conceptul său fundamental de "acțiune non-logică". Pornind de la imperativul integrării cunoștințelor sociologice, **i.s.** descoperă

dimensiunea "multiparadigmatică" a acestei științe, care, alături de cea istorică, este cea mai semnificativă (dimensiunea explicativă și cea profetică sînt puternic dependente de primele două). **I.s.** studiază, așadar, și acest proces de "integrare" a paradigmelor de "selecție" sau înlocuire a unei paradigme cu alta (G. Ritzer, *Toward an integrated sociological paradigm*, London, 1981). Ion Ungureanu, cel care a ilustrat în mod strălucit această știință la Universitatea București, atribuie caracterului multiparadigmatic al sociologiei o semnificație decisivă în i.s. ("Deoarece sociologia este o știință multiparadigmatică — mai multe paradigme competiționează pentru a cîștiga hegemonia — există cel mult paradigme sociologice *dominante*, nu și o paradigmă universală în sociologie": *Paradigme ale cunoașterii societății*, 1990). Paradigmele, ca modele folosite pentru "verificarea validității enunțurilor empirice corespunzătoare relațiilor prescrise teoretic" (ibidem), reprezintă, deci, o dimensiune esențială a **i.s.**. Din acest punct de vedere, dinamismul istoric al sociologiei se desfășoară la două etaje: acela al *paradigmelor* și cel al *teoriilor* sociologice (între ele funcționînd o relație de relativă interșanjabilitate). **I.s.** este așadar o știință care ține seama nu numai de caracterul *cumulativ* al sociologiei ci și de caracterul ei competitiv, adică de "confruntările" ei. Paradigma este, în această nouă înțelegere, "totalitate a formelor teoretice și empirice pe care le-a îmbrăcat, în evoluția sa, un enunț sociologic fundamental" (ibidem). Într-un anume sens, **I.s.** este cheia oricărui act mental în sociologie. Lectura unui concept sociologic este obligatoriu lectura "devenirilor" sale, deci una de **I.s.** ◆ Care este unitatea de analiză a **I.s.**: teoria, ideea socială, sistemul, curentul, școala, ideologiile, epoca, mișcarea etc.? *Teoria* nu poate fi, căci este un cadru mult prea restrîns, la nivelul ei nu putem zări mișcarea ideilor care o compun, care au concurat la geneza ei. *Școala* nu poate fi întrucît pare a fi mai degrabă produsul secund în raport cu teoria și creatorul acesteia. Școala este produsul unificării unei teorii cu un fapt de prestigiu. Școala apare ca o consacrare a valorii teoriei și a prestigiului creatorului ei. Școala, deci, nu poate explica geneza teoriei (a celei prime, cel puțin). *Curentul* nici atît, fiindcă un curent cuprinde fapte sufletești, axiologice, intelectuale, diverse și nu poate explica selecția acelor fapte și factori care vor concura la țesătura teoriei. Mai apoi, într-un curent apar teorii diverse uneori chiar competitive. Cazul teoriei lui Durkheim și al lui Drăghicescu, Madgearu și Stere, A.C. Popovici și Iorga. Trebuie să găsim acel element care reprezintă și un cadru de structurare și variație a tradiției sociologice, dar și sita (selectorul) care cerne tradiția, ideile, păstrînd ceea ce va concura la elaborarea unei teorii. Acest cadru de memorare și de selecție trebuie să fie și intern și extern teoriei: îl putem identifica în corpul teoriei cu acel element care-o transcende fixîndu-i direcțiile de mișcare (cum tot el îi fixează și termenul de înlocuire: ciclul unei teorii). Există deci o rată de viață a teoriilor. Prin urmare, acest element care fixează cadrul de memorare, de selecție a ideilor teoretice precum și durata unei teorii date, este cel care servește pentru a face **I.s.**, ca teorie a mișcării organice și deci a vieții teoriilor. Acel element nu poate fi altul decît acela în care se exprimă "atitudinea creatoare" pe care o ia omul în fața existenței *sociale*. Or, atitudinile noastre creatoare se descarcă în *idei*, activează sau reactivează o idee sau alta. Ideea apare deci ca "organ" al unei nevoi creatoare (L. Blaga). Există posibilitatea de a varia funcțiunea unei idei fără a-i schimba *conținutul*, astfel că **I.s.** este deopotrivă istoria ideilor sociologice, dar și teoria variației "regimurilor funcționale" ale ideilor sociologice. Putem să urmărim adeseori

transformări teoretice radicale în sociologie prin simpla schimbare a funcțiunii unei idei. Ideea de comunitate la Sf. Augustin are o funcție religioasă, la A. Comte are o funcțiune morală și intelectuală, la Durkheim o funcțiune metodologică și afectivă, la M. Weber o funcțiune morală și chiar economică (ceea ce n-avea la Durkheim). Putem urmări, la acest nivel, transformările teoretice ale sociologiei și deduce, astfel, care este lucrul cel mai important pentru sociolog în epoca lui. *Iată dar că din originea unei idei nu putem deduce funcțiunea ei, iar din funcțiunea ei nu putem* deduce originea ei. Această descoperire a lui Blaga e atît de revoluționară încît ne apără de așa numitul caracter de clasă al unei teorii, cu care ne-a obișnuit marxismul. Pentru Marx, teoriile au o bază de clașă și o funcție de clasă. Am reținut însă că aceeași idee poate servi funcțiuni multiple și adeseori contradictorii, astfel încît e greu să-i plasăm rădăcinile în atitudinile unei clase ori să-i închidem funcțiunile în orizontul de interese și de nevoi al clasei respective. Chiar cu privire la originea unei idei se pot spune lucruri iconoclaste, căci aceeași idee se poate naște de mai multe ori. Ideea despre "maya" (ideea că lumea simțită e iluzie), arată Blaga, s-a născut de două ori: odată în India antică și a doua oară în idealismul european. Cît privește mecanismul dinamicii ideilor, adică al variațiunii funcționale, este de reținut sugestia "permutației funcționale" conform căreia o idee poate împrumuta funcțiunea altei idei. Ideea A cu funcțiunea *a* poate împrumuta funcțiunea *b* de la ideea B. Conținutul de la care s-a împrumutat funcția își poate păstra și el mai departe funcția, dar se poate să-și piardă orice funcțiune intrînd, ca orice product fără valoare, în cripta istoriei. Ne confruntăm aici cu o problemă tulburătoare: "ciclul de viață" al unei teorii. Cît privește variația prin permutație funcțională, **i.s.** ne arată exemple nenumărate. De exemplu, ideea de contract are o funcțiune la Spencer și o cu totul alta la Durkheim. La Spencer, ca și la contractualiști, contractul este chiar temelia ordinii sociale, de unde conceptul de "solidaritate contractuală". La Durkheim, dimpotrivă, contractul este un fel de suprarelație, o suprastructură, o expresie exterioară a unei solidarități mai adînci. Contractul este deci numai "aparatul" juridic al relației sociale. Ne dăm seama că Spencer a împrumutat pentru contract funcțiunea pe care-o are comunitatea și astfel comunitatea la el numai are un rol sociologic. Cît îl privește pe Marx, acesta a transferat ideea de comunitate și deci funcțiile ei asupra ideii de clasă proletariană, astfel că un concept de lungă carieră teoretică — cel oe comunitate — este aruncat de marxiști în cripta istoriei și înlocuit definitiv cu cel de proletariat. Aici își va avea, mai apoi, rădăcinile realismul sociallst, care va cere literaturii și științei să trateze totul din punctul de vedere al acțiunii proletare. Această ficțiune care vrea să prelu funcțiunile unei perfecțiuni pe pămînt devenea astfel o măsură morală și metafizică pentru orice act omenesc. De aici aparția unei caste de ideocrați, o specie de teologocrați fără Dumnezeu. Cea de-a doua lege sub care stă dinamica funcțională a unei idei teoretice (a oricărei idei) este legea heterogeniei, conform căreia: *"o idee care îndeplinește o funcțiune poate îndeplini, mai mult sau mai puțin, orice altă funcțiune spirituală, adică nenumărate"* (p. 276). Înțelegem că o idee poate împrumuta funcțiunl de la o altă idee, cu care n-are nici o legătură cauzală. Avem, iată, întemeiere pentru ideea caracterului multiparadigmatic al sociologiei: faptul că, în aceeași teorie, și cu atît mai mult, în aceeași epocă, pot coexista funcțiuni ale unei idei între care nu există nici o legătură cauzală. Altminteri spus, Ideea A poate adopta funcțiunile ideilor B, C, D deși între A, B, C, D nu există nici o legătură cauzală. De exemplu, ideea durkheimistă de "solidaritate

organică" împrumută funcțiunea ideii spenceriene de solidaritate contractuală, a celei comteene de "spirit pozitiv", a celei a lui Tönnies de "societate", fără a o plerde pe cea tradițională a ideii de comunitate. Ideea contractualistă, idee pozitivistă, ideea organicistă etc. se regăsesc, așadar, prin funcțiunile lor, în cadrul ideei durkheimiste de ordine. Ceea ce-a preluat de la aceștia, Durkheim, a fost funcțiunea ideilor, nu ideile însele. Ideea de ordine sau de comunitate pierde la Durkheim înțelesul contractualist, individualist, liberal etc. și preia un înțeles organicist, colectivist, conservator etc. Pînă la ce prag se petrece această variație funcțională? Cînd, altfel spus, își incheie o idee cariera, într-un ciclu funcțional anumit? Cînd, tot Blaga ne spune, și-a atins eficiența, finalitatea maximă. Blaga precizează: *"spiritul omenesc tinde să dea unei idei funcțiunea pentru care ideea are finalitatea cea mai mare, sau, cum am mai zis, valoarea maximă"*. (p. 278). În scopul acesta spiritul recurge la mecanismul mutațiunii funcționale. De exemplu, ideea de comunitate are la Sf. Augustin o funcție religioasă, la Comte una intelectuală, la Durkheim una morală, la Marx, una politică, dar și una subiacent religioasă. Cu toate acestea, nu putem fi satisfăcuți doar cu una dintre teoriile acestea izvodite grație mutațiilor funcționale ale aceleiași idei. E de observat, fără îndoială, că "mutațiunile funcționale tind spre o valoare maximă" (ibid.), dar trebuie se sesizăm totodată că acest maxim este el însuși variabil astfel încît el nu poate fi niciodată definitiv și, ori de cîte ori este atins, "ideea este expusă unui salt funcțional, adică unei mutații funcționale". În felul acesta, dinamica ideilor ne oferă mai degrabă spectacolul unui spațiu polifuncțional aflat într-o mișcare de expansiune — contracție, atît în timp, de la o epocă la alta, cît și în spațiu, de la o societate la alta. Sîntem, deci, în măsură să distingem între idee și sistem și deci între **I.s.** ca istorie a ideilor sociologice și **I.s.** ca istorie a sistemelor și a școlilor create în jurul sistemelor. Teoreticieni precum Bentham și Mills alcătuiesc împreună sistemul utilitarist, Marx și Proudhon sistemul socialist, Marx, Engels, Lenin, sistemul marxist, Hegel, Schelling etc., sistemul idealist etc. *V. metodologia cercetării sociologice, sociologie, sociologia românească.* **I.B.**

IZOLARE SOCIALĂ separare parțială sau totală a indivizilor sau grupurilor sociale, unul de altul, în termenii comunicării, interacțiunii cooperative, implicării sociale reciproce. **I.s.** se poate referi la individ, grup sau colectivitate. **I.s.** a individului provine din restrîngerea contactelor sociale cu membrii grupului sau din respingerea acestuia de către grup. În acest caz **i.s.** reprezintă un eșec al individului de a stabili și întreține relații și comunicare cu ceilalți. Un grup este izolat dacă evită sau restrînge la minimum contactele sociale și culturale cu celelalte grupuri, dacă anumite condiții nu facilitează astfel de contacte sau, în fine, dacă celelalte grupuri îl marginalizează. K. Davis (*Human Society*, 1949) relevă că o formă de **I.s.** este distanța socială a membrilor unui grup (anonimitate, lipsă de mobilitate spațială, prietenii puține, lipsă de interes pentru activitățile de grup). Această formă a **I.s.** devine normativă în unele momente ale evoluției societăților cel puțin tot atît de frecvent ca și opusul el, apropierea socială. Antropologul R. Redfield notează ca o particularitate a unei faze a societăților tradiționale starea lor de societăți izolate, întreținînd foarte puține contacte cu membrii altor societăți. În științele politice termenul este prezent sub forma de "izolaționism". Acesta se aplică pentru a defini acea politică fundată pe credința că interesele unei națiuni sînt cel mai bine servite de evitarea contactelor strînse cu alte națiuni. *V. autarhie, distanță socială, marginalitate.* **I.A.P.**

IZOLAT UMAN populație umană perpetuîndu-și existența ca un sistem izolat, relativ închis. Principalele criterii de izolare sînt de ordin geografic, etnic, religios; ele pot fi întărite prin reguli juridice cutumiare, ca în cazul obștei românești (dreptul de preempțiune al comunității față de individ, preferința pentru endogamie etc.), luînd astfel ființă un veritabil sistem de izolare. Noțiunea de **i.u.** a fost introdusă în 1928 de geneticianul suedez S. Wahlund. Din punct de vedere genetic, **i.u.** se definește drept populația în interiorul căreia un individ își poate găsi partenerul de căsătorie. Pe baza corelației dintre mărimea unei populații și a familiilor, pe de o parte, și frecvența gradelor de rudenie în interiorul grupului, pe de altă parte, tot un suedez, G. Dahlberg, a avut intuiția că se poate calcula dimensiunea unui **i.u.** după numărul de căsătorii între verii buni. **I.u.** îndeplinește pentru antropologie funcția unui laborator de teren, unde, cu ajutorul metodei genealogice, se poate urmări pe mai multe generații modul de transmitere a trăsăturilor somatice (dacă ne gîndim la antropologia fizică) și modul de integrare și funcționare a trăsăturilor culturale (dacă ne gîndim la antropologia culturală). Tema este însă propice unor abordări multiple, metodic coordonate (André Cheventré et Derek F. Roberts, eds.: *Pluridisciplinary Approach of Human Isolates*, 1990). Importante studii și cercetări asupra **i.u.** s-au întreprins în Franța (Jean Sutter și Léon Tabah), în Italia (L. L. Cavalli-Sforza), în Suedia (G. H. Alström). În spațiul românesc, ca sisteme relativ închise apar în descrierile lui H. H. Stahl vechile obști țărănești; izolatele etnice germane din Munții Banatului au fost cercetate din punct de vedere genetic și demografic de Horst Schmidt; izolate zonale bine conturate sînt formațiunile antropo-geografice intracarpatice numite "țări" (monografiate în lucrări mai ample sau mai restrînse de Ion Conea, N. Dunăre, Ion Chelcea ș.a.). Un fenomen caracteristic pentru evoluția așezărilor umane în perioada contemporană este "spargerea" **i.u.** (Jean Sutter, art. *Démographie, génétique, ethnologie*, 1968). Fenomenul se poate chiar măsura, fiind pus în evidență de dispariția căsătoriilor consanguine și de scăderea endogamiei corelativ cu creșterea exogamiei. Spargerea **i.u.** se datorează perfecționării mijloacelor de transport și a drumurilor, factorul general și complex fiind iradierea exercitată de civilizația industrială asupra comunităților și zonelor rurale. *V. familie, genealogie, izolare socială, obște, populație, țară.* **Gh.G.**

ÎMBĂTRÎNIRE DEMOGRAFICĂ proces ce constă în creşterea ponderii persoanelor vîrstnice (de la 60 sau 65 de ani în sus) în cadrul unei populaţii. Este vorba de un proces ce se manifestă, la ora actuală, în multe ţări ale lumii, cu deosebire în cele dezvoltate. În principiu, trei cauze principale directe pot genera şi întreţine un asemenea proces: *a.* reducerea fertilităţii populaţiei, *b.* o emigraţie masivă, care, în general, afectează populaţia de vîrstă fertilă şi *c.* reducerea mortalităţii la vîrstele înaintate. Al doilea dintre factorii menţionaţi acţionează, mai cu seamă, la nivelul subpopulaţiilor naţionale — de pildă, în mediul rural — şi numai în situaţii excepţionale are efecte vizibile la scara unei ţări. Analize foarte fine au demonstrat că **î.d.** din ţările dezvoltate nu poate fi pusă, în mod semnificativ, nici pe seama creşterii duratei medii a vieţii, devreme ce aceasta, cel puţin pînă recent, s-a realizat prin reducerea mortalităţii la toate vîrstele, ba chiar într-o primă fază, precumpănitor la vîrstele cele mai tinere. Prin urmare, factorul fundamental în provocarea şi amplificarea **î.d.** îl constituie scăderea fertilităţii populaţiei. Din acest motiv, există o legătură putemică între gradul de **î.d.** al unei populaţii şi nivelul fertilităţii în perioadele anterioare şi în prezent. Rezultă astfel o varietate mare de situaţii pe plan mondial, determinată de momentele foarte diferite la care a început să scadă fertilitatea într-o ţară sau alta. Astfel, proporţia populaţiei de peste 60 de ani şi peste variază între 3-4%, în ţările cu fertilitatea cea mai ridicată, şi 23-24%, în cele în care procesul de **î.d.** este cel mai avansat. În 1990, această grupă de vîrstă reprezenta 15,7% din populaţia României, în timp ce cu 50 de ani în urmă ponderea ei era de două ori mai mică. **Î.d.** progresivă a avut şi are repercusiuni importante asupra vieţii economice, politice şi sociale, pe o arie importantă a planetei, de unde şi interesul pentru o asemenea problematică, care a dus chiar la crearea unei discipline speciale, intitulată gerontologie socială. *V. fertilitate, migraţie, mortalitate.* **T.R.**

ÎMBOGĂŢIREA MUNCII (*Principiul muncii îmbogăţite*), proiectare a posturilor de muncă, la nivel individual sau de grup, astfel încît să se ofere activităţi complexe, variate, satisfăcătoare, calificate, cu un grad ridicat de creativitate şi responsabilitate. Opus *principiului muncii simplificate* formulat de managementul ştiinţific clasic, conform căruia mun-

cile simple, repetitive, ușor de învățat sînt mai eficiente decît muncile complexe. O asemenea abordare a dus la posturi de muncă slab calificate, nesolicitante, monotone, generatoare de insatisfacție și alienare. Aplicarea exemplară a principiului muncii simplificate este linia de asamblaj. Prin anii '60, ca o alternativă, s-a formulat **p.m.î.** care consideră că performanța ridicată nu este obținută neapărat prin simplificarea muncii; prin **î.m.** se pot obține performanțe cel puțin tot atît de ridicate. Simplificarea muncii, s-a demonstrat, este asociată cu reacții negative: lipsă de integrare, alienare, frustrare, recurs la mijloace compensative (alcool, droguri), risc mai ridicat de boli somatice și psihice, fluctuație, absenteism. Contextul în care s-a formulat **p.m.î.**: în anii '60 s-a produs o dezvoltare economică rapidă însoțită de o creștere spectaculoasă a nivelului de trai, fapt care a dus la o adevărată "revoluție a aspirațiilor"; în aceste condiții, a crescut decalajul între nivelul calității vieții în sferele exterioare muncii și nivelul calității vieții în muncă; în consecință, muncile oferite de sistemul industrial croit pe principiul simplificării muncii au devenit tot mai puțin acceptabile; să adăugăm și nivelul ridicat al folosirii forței de muncă în acea perioadă. În contrast cu **p.m.** *simplificate* care se bazează pe modelul uman al lui *homo economicus* (*Teoria x* a lui McGregor), **p.m.î.** se fundează pe un model uman diferit: omul este o ființă activă, orientată spre creștere, dezvoltare, interesată în actualizarea capacităților sale, care își găsește o sursă importantă de satisfacție în activități productive complexe, interesante, orientată spre asumarea de responsabilități (*Teoria Y* a lui McGregor). **Î.m.** se realizează acționîndu-se în două direcții distincte: *pe orizontală* — lărgirea muncii pînă la o arie naturală de producție, un produs integral sau un subansamblu distinct; munca descompusă simplificată este recompusă în activități complexe, avînd un sens relativ autonom; sînt introduse în muncă atît operații pregătitoare pentru procesul de producție propriu-zis, cît și operații posterioare, de finisaj, control; *pe verticală*: o serie de funcții de conducere, anterior realizate de către diferite nivele ierarhice, sînt înglobate în muncă: control, planificare, coordonare. În contextul aplicării acestui principiu s-au constituit *grupurile autonome de muncă* cărora li se deleagă autoritatea de a se autoorganiza într-o manieră flexibilă, primind responsabilitatea producerii unor produse integrale sau a unor subansambluri. Efectele scontate: creșterea motivației performanței, a responsabilității, a satisfacției muncii, a calificării profesionale, micșorarea unor reacții negative în muncă, creșterea flexibilității și a creativității, comprimarea ierarhiei și micșorarea activităților birocratice, eliminarea multor timpi morți și a unor munci neproductive. **Î.m.** reprezintă o cale importantă de creștere a calității umane a muncii, de umanizare a muncii. *V. alienare, analiza postului de muncă, calitatea vieții, diviziunea muncii.* **C.Z.**

ÎMPOPORARE termen derivat din *popor* de către G. Barițiu (1812-1893) pentru a exprima procesul de înfăptuire a idealului său de "societate democratică națională". **Î.** se deosebește de parlamentarismul burghez (care poate fi tiran) și semnifică ridicarea condițiilor de viață și a nivelului cultural al poporului (agricultorilor) de către "statul omenos" (statul subordonat normelor umanitare, progresului). Mijloacele de **î.** sînt considerate: eliminarea privilegiilor, împroprietărirea și emanciparea țăranilor, eliminarea "iobăgiei noi" și a administrației bugetivore, cultivarea limbii și literaturii naționale, dezvoltarea opiniei publice ca indicator al modernității, formarea clasei de mijloc și a intelectualității, industrializarea societății românești. *V. națiune, popor, sociologie*

românească. **M.L.**

ÎNDOCTRINARE proces de dirijare și controlare a asimilării principiilor fundamentale ale unei ideologii. Se aplică tehnici de condiționare, de prelucrare și asociere cognitivă, de programare algoritmică sau euristică etc., precum și modalități de control și autocontrol. O variantă extremă a **î.** este așa numita "spălare a creierului". Aceasta este o **î.** forțată bazată pe manipulare sau persuasiune. Implică anularea sau renunțarea la alte convingeri care nu sînt concordante cu cele ale doctrinei de referință și susținerea principiilor unei doctrine ca singurele adevărate și eficiente, indiferent de context. *V. control social, ideologie, învățare socială, manipulare, persuasiune, spălarea creierului.* **M.V.**

ÎNVĂȚARE SOCIALĂ proces de asimilare a experienței sociale manifestat prin schimbări în conduită. Experiența este obiectul **î.**, poate fi individuală sau colectivă, constă în cunoștințe, reguli, norme, valori etc. și facilitează fie adaptarea unui sistem la noi contexte, fie anticiparea unor probleme cu incidență directă asupra constituirii și funcționării sistemului. Schimbările produse de **î.** sînt relativ stabile, corespund diferitelor conținuturi ale experienței și nu pot fi explicate prin alți factori în afara **î.** Subiecți ai **î.s.** pot fi indivizii, grupurile, organizațiile și chiar societăți integrale. Atunci cînd grupurile, organizațiile și mai ales societățile sînt considerate ca subiect al **î.**, procesul este individualizat prin conceptul de *învățare societală* (J.W. Botkin; M. Elmandjra, M. Malița, *Orizontul fără limite al învățării. Lichidarea decalajului uman*, 1981). Aceasta nu constă pur și simplu în difuziunea noilor descoperiri, teorii, idei sau soluții în rîndurile oamenilor pentru a fi asimilate și, pe această bază, pentru a facilita adaptarea individuală la noile cerințe și contexte, ci trebuie mai ales privită ca o **î.** inovatoare bazată pe anticipare și participare, pe asumarea responsabilității individuale și colective de a influența și, în unele cazuri, de a determina viitorul, pe implicarea tuturor în identificarea, înțelegerea și reformularea problemelor sociale. Deși termenul de **î.** societală este contestat din perspectiva cercetărilor tradiționale, în special psihologice despre **î.**, este posibil ca el să apară ca obiect de studiu mai ales în relație cu analiza strategiilor și proceselor de dezvoltare societală. Deocamdată, fundamentele teoretice ale **î.** societale se află într-un stadiu incipient. ◆ Mai extinse și cu o tradiție oarecum consacrate sînt cercetările focalizate pe **î.s.** practicată de indivizi. Urmîndu-l pe G. Tarde (*Les lois de l'imitation*, 1895), la începutul deceniului al cincilea, N.E. Miller și J. Dollarc (*Social learning and imitation*, 1941) formulează prima teorie a **î.s.** și consacră termenul prin accepțiunea sa specifică de **î.** a experienței concentrate în norme, valori și roluri sociale, în atitudini și modele de comportare morală, culturală, politică sau profesională realizate sau practicate în contexte microsociale (interacțiuni și relații interpersonale) sau macrosociale (de la grupuri mici la comunități sociale). Prin îmbinarea unor principii ale teoriei comportamentale clasice și ale psihanalizei, cei doi autori urmăresc să explice modul în care se învață prin imitație comportamente manifestate în relații interpersonale. Contextul **î.s.** este reprezentat de relația stabilită între observator (imitator) și model (conduita altei persoane semnificative) Conținutul **î.s.** este circumscris de comportamentele asociate rolului jucat de model. Observatorul este animat de impulsuri primare și secundare, primele fiind de regulă transmise genetic și avînd o natură fiziologică (foame, sete, frică, durere etc.), pe cînd celălalte sînt generate ca "sublimări" ale nevoilor primare. Pentru a explica **î.s.** prin imitație, se consideră că orice

persoană dispune de tendința sau impulsul de a imita, care are funcții motivatorii de asimilare. Atunci cînd comportamentul unei persoane (model) intră în cîmpul de observație al altei persoane (observator) ca semnal sau ca indiciu declanșator al unui răspuns adecvat, intră în acțiune impulsul de imitație. Pentru a reduce energia impulsului se imită comportamentul observat. Tocmai producerea comportamentului imitat are efecte de întărire sau de recompensare prin reducerea energiei impulsului de imitare, conducînd astfel la î. de comportamente. O extindere a teoriei lui Miller și Dollard realizează Albert Bandura (*Sociallearning theory*, 1971) care, de pe poziție socio-behavioristă, dezvoltă o teorie a **î.s.** bazată pe imitație (teoria contiguității mediată de stimul). Problema centrală a teoriei este de explica modul de î. a comportamentelor în situații microsociale (interacțiuni sau relații interpersonale). Patru tipuri de procese se consideră a fi implicate. Mai întîi intervin procesele de *atenționare* prin care observatorul identifică anumite comportamente ale modelului în vederea î. În al doilea rînd, intervin procesele de *stocare.* Comportamentele observate sînt codificate sub forma reprezentărilor senzoriale sau verbale. În timpul observării apar secvențe de imagini senzoriale integrate prin contiguitate simplă. Ulterior acestea vor ghida imitația. Verbalizarea sau codificarea simbolică a comportamentelor se poate dovedi și mai eficientă în ghidarea imitației datorită caracterului lor sintetic-evocator. În, baza reprezentărilor stocate este posibilă intervenția proceselor de *reproducere psihomotorie* a comportamentelor, urmînd a fi *întărite* acelea care sînt recompensatorii și eliminate cele sancționate negativ. Întărirea poate fi efectivă sau doar anticipativă la nivelul confruntării cognitive (verbale sau imagistice), ajungînd să aibă efecte motivatorii pentru manifestarea sau stoparea unui comportament. Semnificativă în teoria lui A. Bandura este invocarea acelor mecanisme cognitive care intervin în controlul și întărirea, anticiparea și evaluarea, producerea și modificarea comportamentelor învățate. Prin aceasta apare posibilitatea convergenței teoriilor **î.s.** cu teoriile cognitive ale **î.s.** și se deschid noi căi de soluționare a unor probleme practice cu ajutorul principiilor formulate de teoriile **î.** Deocamdată, cercetarea se află în stadiul elaborării de teorii separate atît în domeniul cognitiv, cît și în cel al **î.s.** Pentru ultimul domeniu mai pot fi considerate: teoria lui G.C. Homans despre **î.** conduitei sociale elementare prin schimbul reciproc de recompense și pedepse în cadrul interacțiunilor, teoria lui J.W. Thibaut și H.H. Kelley despre contribuția rezultatelor interacțiunii în procesul de **î.** sau cea elaborată de J.S. Adams și A.K. Romney privind intervenția autorității și controlului social în **î.** Toate teoriile existente despre **î.s.** sînt orientate microsocial la nivelul interacțiunilor diadice sau triadice, uneori considerate și în contextul grupurilor sociale (G.C. Homans). Obiectivul lor este de a explica modul de **î.** a comportamentelor sociale. Cadrul existent poate fi extins prin considerarea analizelor consacrate formării și schimbării atitudinilor, socializării, influenței și controlului social, comunicării persuasive, desi acestea nu sînt decît indirect relevante pentru domeniul **î.s.** Chiar dacă uneori se consideră că teoriile despre **î.s.** ar oferi un cadru de convergență a cercetărilor atît de diverse despre **î.** în general (E.R. Hilgard, G.H. Bower, 1975), deocamdată progresele teoretice și aplicațiile practice ale analizelor **î.s.** nu sînt pe măsura celor din domeniul **î.** cognitive. *V. atitudine, difuziune, imitație, influență socială, interacțiune socială, schimbare socială, socializare.* **L.V.**

J

JUVENTOLOGIE domeniu de cercetare care are ca obiect de studiu tineretul. Deși analiza științifică a tineretului are propriile tradiții istorice, acestea au fost consacrate în științe sociale cu preocupări dominante specifice (psihologie, sociologie, antropologie, pedagogie, științe politice etc.). În virtutea acestor tradiții, s-a ajuns la perspective teoretice diferențiate și prea puțin convergente, împărtășind puncte de vedere paternaliste și uneori distanțate de valorile și opțiunile reale ale tinerilor. Consacrată terminologic la începutul deceniului al optulea (F. Mahler, *Introducere în juventologie*, 1983), **J.** își propune să depășească fragmentarismul abordărilor clasice prin opțiunea pentru o paradigmă teoretică unificatoare și holistă, centrată pe tineret, în ipostaza sa de categorie socială, demografică și antropologică, și pe tinerețe, ca tip distinct de condiție umană. Deocamdată, **J.** nu este o disciplină teoretică în sens clasic, ci mai degrabă un nucleu de cercetări, orientate interdisciplinar spre problematica tineretului în societățile contemporane. *V. ego, industrializare, inteligență, paternalism, socializare.* **L.V.**

L

LAISSEZ-FAIRE (fr., *"lăsaţi să se facă"*) 1. Teorie economică liberală care susţine necesitatea neintervenţiei statului sau a altor instanţe de control în economie, presupunînd că forţele "naturale" ale pieţii libere vor acţiona întotdeauna într-un sens în ultimă analiză pozitiv pentru societate. 2. În sociologia organizării şi conducerii, formulă perifrastică pentru a desemna tipul conducerii permisive, neautoritare, dar nu democratice. Uneori **l.f.** este înţeles ca absenţa conducerii autoritare, fără însă a se identifica cu anarhia, respectiv cu absenţa oricărei conduceri. *V. stil de conducere.* **A.T.**

LEGEA LUI ENGEL evidenţiază legătura dintre compoziţia consumului şi nivelul veniturilor şi se enunţă astfel: cu cît venitul este mai mare cu atît partea consacrată cheltuielilor alimentare scade. *V. Curba Veniturilor.* **I.F.**

LEGEA PARALELISMULUI SOCIOLOGIC componentă esenţială a sistemului sociologiei monografice elaborată de D. Gusti (1880-1955); conceptualizează natura raporturilor dintre părţile totului social (cadre, manifestări, voinţa socială): *a.* părţile totului se dezvoltă concomitent, nu succesiv; *b.* raporturile părţilor sînt de interdependenţă, nu de subordonare. Există, după Gusti, un paralelism înlăuntrul cadrelor (cosmologic, biologic, psihologic şi istoric), un paralelism înlăuntrul manifestărilor (economice, spirituale, juridice şi politice) şi un paralelism între ansamblul manifestărilor şi ansamblul cadrelor. Între aceste categorii sînt multiple corespondenţe, corelaţii, interdependenţe, întrucît "tipul social din care fac parte diferitele manifestări nu se realizează contradictoriu"; de aceea cu anumite forme economice apar anumite forme spirituale, şi invers. "Cauzaţia o deţine întregul care îşi armonizează părţile, adaptîndu-le una la alta". Variaţie concomitentă a părţilor indică, de cele mai multe ori, o determinare comună. **L.p.s.** exprimă această autonomie parţială şi dezvoltarea concomitentă (paralelă) a manifestărilor sociale. Paralelism înseamnă că toate categoriile (constitutive, regulative, cadrele, voinţa) nu formează raporturi de subordonare logică şi nici nu pot fi reduse unele la altele, adică "nu formează, între ele, înlănţuiri cauzale, ci numai condiţii reciproce existenţiale; ele nu pot fi înţelese decît în unitatea lor structurală ca totalităţi *sui-generis*" (D. Gusti, *Sociologia monografică, ştiinţă a realităţii sociale*, 1934, Tr. Herseni, *Teoria monografiei sociologice*, 1934). Consecinţa nemijlocită a

aplicării **l.p.s.** este egala îndreptățire a "părților" în prolectele de cercetare monografică, adică imposibilitatea ierarhizării lor după criterii de importanță (idee împărtășită îndeosebi de D. Gusti, M. Vulcănescu, Tr. Herseni). Unii membrii ai școlii (H. H. Stahl) au oferit o interpretare modificată a **l.p.s.**, care din lege devine un mijloc tehnic de investigare pe teren, avînd funcția unui "registru-inventar" de întrebări la care cercetătorul are de dat răspuns (*Tehnica monografiei sociologice*, 1934). *V. monografie, sociologie românească.* **M.L.**

LEGEA LUI PARKINSON formulată de analistul englez C. Northcote Parkinson (1957) pentru a pune în evidență unele practici păgubitoare în funcționarea organizațiilor birocratice, în special administrative, aflate în expansiune. Considerată și ca o iege a creșterli birocratice endemice, **l.P.** stipulează că "volumul (cantitatea) muncii crește astfel încît să ocupe integral timpul alocat pentru realizarea obiectivului fixat"; în consecință, nu există (sau există într-o foarte mică măsură) o relație de proporționalitate între activitatea (cantitatea de muncă) ce trebuie realizată într-o organizație și mărimea personalului (administrativ) angajat să o îndeplinească. Creșterea, diminuarea sau chiar dispariția unui volum de muncă administrativă nu afectează în mod direct și semnificativ numărul personalului birocratic, ci intervin alți doi factori care caracterizează tendința de expansiune birocratică: *a. multiplicarea subordonaților* (orice funcționar va acționa pentru a crește numărul persoanelor subordonate și nu a celor concurente); *b. multiplicarea activităților* (generarea artificială de sarcini inutile, distribuite ierarhic, pentru a ține ocupate cît mai multe persoane și a pune în evidență funcția de control a superiorilor în ierarhie). În consecință, ierarhizarea birocratică și promovarea în ierarhie se asociază cu creșterea de personal administrativ urmînd regulile expansiunii birocratice, fără a avea vreo legătură cu cantitatea muncii sau a activităților ce trebuie finalizate. Urmînd această logică, creșterea procentuală de personal într-un departament de administrație publică poate fi calculată aplicînd formula:

$$x = \frac{100\,(2\,k^{m} + p)}{y^{n}}\ \%$$

unde: x este numărul de personal nou solicitat anual; k este numărul de personal ce așteaptă promovarea prin angajarea de noi subordonați; p reprezintă diferența dintre vîrsta angajării și cea a pensionării; m este numărul de ore/persoană necesare pentru a rezolva problemele administrative din departament; n este numărul de unități efectiv administrate; y reprezintă personalul inițial total. Aplicînd această formulă în contexte și perioade diferite, Parkinson a constatat că personalul birocratic crește anual cu o proporție cuprinsă între 5,17% și 6,56%, indiferent de orice variație a cantității de muncă ce trebuie realizată. *V. birocrație, organizație, raționalitate.* **M.V.**

LEGI SOCIOLOGICE propoziții sau enunțuri fundamentale și general-universale ale sociologiei. Un enunț este **l.s.** dacă satisface următoarele condiții: *a.* este *fundamental* sau "important", atît în sensul că exprimă relații, tendințe, mecanisme definitorii pentru structura și funcționarea sistemului social, cît și în sensul că este acceptat cel puțin de majoritatea cercetătorilor din domeniul sociologiei, **l.s.** fiind *l. ale științei*, iar acestea presupun totdeauna acordul comunității științifice disciplinare; *b.* este *fundamentat*, atît din punct de vedere teoretic, adică este integrat într-o structură explicativă determinată, cît și din punct de vedere *empiric*, adică este formulat în limbajul observabilității empirice, de preferință cantitativă; *c.* are o *ge-*

neralitate strictă, adică conține un cuantificator general de forma "pentru fiecare X avem Y", sau măcar o generalitate universală sau nelimitată, care presupune că prezența obiectelor despre care se vorbește în enunțul respectiv nu este limitată la o anumită arie geografică sau la un moment determinat, cu alte cuvinte, generalitatea să fie deschisă pentru întreaga clasă de obiecte la care se referă enunțul; *d.* are, ca urmare a generalității sale universale, capacitate *predictivă*, adică poate garanta producerea cu necesitate a unui eveniment dacă sînt prezente condițiile necesare pentru producerea acestuia, așa cum sînt ele precizate în **l.**; *e.* este *specific*, adică presupune relații stabilite între termeni omogeni, de același ordin sau din același domeniu; de ex., nu pot fi considerate **l.s.** enunțurile care încearcă să stabilească simple relații analogice între organismul biologic și cel social, între un sistem fizic și unul social sau cele care reduc cauzalitatea socială la acțiunea unor factori biologici, geografici etc., exteriori și de alt ordin față de sistemul social; totodată, condiția specificității **l.s.** presupune că cercetarea acestora se va face totdeauna pornindu-se de la observarea ansamblului social spre analiza părților lui, acestea din urmă fiind definite numai în termenii celui dintîi; cu alte cuvinte, faptele sociale vor fi totdeauna definite ca fapte sociale totale sau colective, în conformitate cu principiul integralismului sociologic, unanim admis în sociologie. ◆ Premisa ontologică a formulării **l.s.** o reprezintă obiectivitatea determinismului social, respectiv existența unei relații necesare, stabile, repetabile, esențiale și generale care se stabilește între laturile interne ale aceluiași obiect sau fenomen social, între obiecte și fenomene diferite sau între stările succesive ale unui proces social. Existența acestora îi conferă realității sociale caracterul ei *legic*, iar **l.s**. sînt aproximări obținute prin cunoașterea științifică a **l.** sociale. Ele sînt aproximări în dublu sens: pe de o parte, **l.s.** reflectă sau exprimă numai anumite aspecte ale **l.** sociale, și anume aspectele relevante pentru obiectul, obiectivele și natura cunoașterii sociologice, ca tip determinat al cunoașterii științifice, relativ delimitat de alte tipuri de cunoaștere științifică a realității sociale; pe de altă parte, **l.s.** sînt formulări aproximative ale **l.** sociale în sensul că ele sînt permanent supuse unui proces de perfecționare, care constă în precizarea treptată a formulărilor inițiale, în diferențierea și nuanțarea acestora, fără a se ajunge, însă, cel puțin în principiu, la o exprimare strict exactă a **l.** sociale printr-o **l.** sau un complex de **l.s.** Deși această caracteristică nu este proprie doar **l.s.**, ci tuturor **l.** științei, ea are o importanță mai mare în domeniul sociologiei, deoarece l. sociale se manifestă totdeauna prin intermediul acțiunii subiective a oamenilor, iar obiectele sociale au, de regulă, caracteristicile unei *mulțimi*. Pornind de la aceste caracteristici, unii sociologi consideră că **l.s.** sînt doar **l.** *medii*, adică **l.** de formă statistic-probabilistă sau **l.** statistice (A. Mihu, *A.B.C.-ul investigației sociologice*, 1973). **L.s.** nu pot fi însă reduse la **l.** statistice, fiindcă o parte mare a lor nu este formulată cu ajutorul unor procedee sau formule statistice, ca și datorită faptului că **l.s.** nu pot fi infirmate sau validate prin simpla lor verificare empirică. De ex., **l.** scăderii tendențiale a ratei profiturilor, formulată de Marx, nu poate fi infirmată prin simpla ei verificare empirică, fără raportare la structura enunțului teoretic în care a fost ea formulată. În sfîrșit, **l.s.** nu pot fi reduse la așanumitele **l.** *tendențiale*, limitate la constatarea existenței unei tendințe în mișcarea sau evoluția unui fenomen social și care renunță să mai precizeze generalitatea și intensitatea tendinței respective și mai ales să indice mecanismele cauzale sau funcționale care susțin această tendință. Uneori se neagă pur și simplu posibilitatea formulării unor **l.s.**,

apreciindu-se că enunțurile sociologice se pot ridica cel mult la gradul de generalitate al regularităților statistice sau al generalizărilor empirice. În realitate, dacă sociologia este o știință, ea nu-și poate justifica științificitatea decît elaborînd explicații științifice, iar acestea presupun totdeauna formularea unor **l.** ◆ Desigur, prin numărul și valoarea științifică, **l.s.** au adesea un statut mai incert decît celelalte **l.** ale științei, dar aceasta nu înseamnă că sociologia nu este sau nu ar trebui să-și propună să devină o știință *nomologică* (care elaborează explicații bazate pe formularea l.), ori că **l.s.** ar putea fi reduse la cele statistice și tendențiale. Dimpotrivă, clasificarea **l.s.** arată varietatea acestora, ele fiind, după G. Bouthoul (*Traité de sociologie*, 1959), de cel puțin patru tipuri: *a. istorice*, care indică succesiunea necesară a evenimentelor social-istorice și cuprind, la rîndul lor, **l.** *cauzalități predeterminate* (de ex., "bunăstarea și bogăția provoacă decadența statelor"), **l.** *ciclice* (aristocrație, democrație, tiranie) și *profețiile*, adică prefigurarea prin anticipare a unei evoluții istorice viitoare sau încercarea de a integra într-o explicație unitară evenimentele petrecute (de ex., **l.** celor trei stadii, formulată de A. Comte); *b. cauzale*, care indică legătura generală dintre două fenomene *A* și *B*, stabilind însă și care dintre aceste două fenomene este cauza și care efectul (de ex., creșterea volumului populației amplasate pe un anumit teritoriu determină o creștere a densității sociale pe teritoriul respectiv, ceea ce este cauza adîncirii diviziunii muncii sociale); *c. de corelație*, care au forma "peste tot unde constatăm fenomenul *A* va exista în mod necesar și fenomenul *B*" (în comunitățile urbane controlul social este impersonal, în timp ce în comunitățile rurale el este personalizat); *d.* ale *variațiilor concomitente*, care constau, sub forma lor cea mai simplă, în a spune că fenomenul *B* se mărește sau se micșorează în proporție directă sau inversă cu fenomenul *A* (cu cît crește volumul unui grup social, cu atît scade securitatea afectivă a membrilor săi; cu cît este mai mare gradul de raționalizare a unei activități sociale, cu atît mai mare este eficiența ei). Dacă vom lua în considerare dimensiunea temporală a fenomenelor sociale, putem distinge două clase de **l.s.**: *a. sincronice* sau structurale, care formulează raporturile necesare de simultaneitate, interdependență și solidaritate între fenomene, instituții sau între elementele ori aspectele acestora; *b. diacronice* sau genetice, care stabilesc un raport de succesiune între două fenomene sau instituții sociale, ori între două forme sau aspecte ale aceluiași fenomen sau ale aceleiași instituții sociale. În sfîrșit, deoarece se consideră că dintre structurile explicative ale gîndirii sociologice, cele mai importante sînt cele cauzale și funcționale, **l.s.** mai sînt clasificate în **l.** *cauzale, funcționale* și *mixte*. ◆ Indiferent de tipul din care fac parte, **l.s.** se caracterizează prin faptul că sînt rareori valabile în orice condiții de timp și loc adică sînt **l.** care au un *caracter istoric*. În consecință, pentru a putea discuta validitatea lor științifică trebuiesc cunoscute și precizate totdeauna condițiile de timp și loc în care sînt valabile. Aceasta nu înseamnă însă că **l.s.** sînt cel mult "enunțuri" asemănătoare **l.** (*law-like statements*), ci doar că ele nu sînt niciodată **l.** absolut generale, rămînînd mereu mai degrabă **l.** parțiale. Caracterul lor parțial cunoaște însă variate grade, unele **l.s.** putînd fi dezvoltate prin precizarea continuă a condițiilor de loc și timp ale aplicării lor sau a structurilor teoretice în care sînt ele integrate. Schimbarea condițiilor sau a structurilor poate modifica profund enunțul inițial al **l.**, poate conduce chiar la înlocuirea acesteia cu o altă **l.**, dar, de regulă, face posibilă formularea unor **l.** subordonate celei inițiale, în sensul că exprimă aceleași relații ca și **l.** inițială, dar precizează foarte restrictiv condițiile de spațiu și timp ale valabilității

acesteia. În acest caz, putem vorbi de *legități sociologice.* De exemplu, integrarea socială mai rapidă a indivizilor într-o colectivitate socială omogenă decît într-una eterogenă este un enunț ce poate fi socotit o legitate în raport cu o **l.s.** care stabilește că integrarea socială determină înlocuirea antagonismelor cu un sistem de diferențieri sociale într-o colectivitate. Legitățile sociologice au, deci, altă semnificație decît conceptul de *legitate,* care desemnează caracterul legic al realității sociale, însușirea obiectelor, fenomenelor și proceselor sociale de a se desfășura în conformitate cu anumite *l. V. cauzalitate, determinism social, metodologia cercetării sociologice, sociologie.* **I.U.**

LEGITIMITATE caracter de conformitate a puterii (a sursei, naturii și organizării sale) cu ceea ce se crede preferabil sau corespunzător unor norme juridice, morale sau unor tradiții consacrate. Max Weber distinge trei tipuri de l.: *a. rațională* — bazată pe convingerea că procedurile prin care regulile sînt fixate sînt legale și pe credința în dreptul celor care au autoritatea să modifice procedurile sau să le fixeze, cu condiția ca ei să urmeze o procedură clar stabilită. Astfel, o lege este legitimă dacă a fost votată în condiții corecte de către reprezentanți corect aleși; *b. tradițională* — bazată pe credința că ceea ce este stabilit prin tradiție, din vremuri imemoriale, este sacru în sine și suficient pentru a se justifica; *c. charismatică* — întemeiată pe credința în calitățile excepționale ale unui individ. ◆ În situații în care într-o societate domină un anumit tip de **l.** se vorbește despre consens pentru a desemna acordul quasigeneral al membrilor societății cu privire la sursa și natura regimului politic considerat legitim. În caz contrar, apar conflicte de **l.** cînd se opun la un moment dat două credințe contrare privind principiile generale ale organizării puterii. **L.** nu implică neapărat o judecată morală. Este posibil ca ceea ce este considerat legitim la un moment dat într-o societate să fie împotriva unor norme morale universale. **L.** este o stare la care se ajunge printr-un proces de legitimare care intervine atunci cînd creatorii unei anumite reguli instituționale au cedat locul la urmași care nu mai au în minte rațiunile care i-au ghidat pe creatori. Ceea ce este legitim este în permanență păstrat în această stare prin practici societale și prin activitatea unor experți în legitimare. P.L. Berger și T. Luckmann (*The Social Construction of Reality*, 1979) disting patru niveluri de legitimare: *a. prin limbaj* (nivel preteoretic pe care se bazează și celelalte niveluri); *b. prin propoziții teoretice rudimentare* (proverbe, maxime); *c. prin teorii explicite* (prin acestea un sector instituțional este legitimat drept corp particular de cunoștințe. La acest nivel intervin experții în legitimare, un rol esențial revenind intelectualilor. Dreptul este exemplul prin excelență al acestui nivel de legitimare); *d. prin universuri simbolice* (la acest nivel se găsesc legitimările ultime ale oricărei ordini, sociale. Universurile simbolice se bazează pe valorile centrale ale unei societăți, servesc drept matrice oricărei semnificații istorice, unesc sferele experienței și justifică imperativele de ordin social. Din această categorie fac parte știința, "viziunea asupra lumii", "cauza", națiunea, "misiunea istorică"). **L.** poate fi construită, doar invocată, tot așa cum poate fi contestată de către grupuri adverse. Procesul de legitimare nu-și atinge întotdeauna obiectivele sau nu se impune tuturor membrilor unei societăți. De aici decurge existența în cadrul fiecărei societăți a unui număr de indivizi marginali sau deviant care contestă **l.** dominantă. Aceste situații apar cînd procesele de socializare prezintă mari disfuncționalități, în perioadele de schimbare sau în momentele revoluționare cînd **l.** este contestată, în perioadele de manifestare a unor procese anomice

(dezorganizarea unor instituții sociale, absența unor criterii riguroase de apreciere valorică, fluctuația normelor morale, toleranță față de norme și comportamente supuse anterior reprimării formale și informale, accentuarea tensiunilor, divergențelor de interese și a insatisfacției rezultată din nesatisfacerea intereselor). **L.** are un rol esențial în asigurarea ordinei și coeziunii sociale. *V. anomie, charismă, legi sociologice, putere, socializare.* **I.Mih.**

LIBERALISM 1. Atitudine generală de respect și toleranță a independenței altuia. **2.** Doctrină care a apărut la sfîrșitul secolului al XVIII-lea în Franța și în Anglia în climalul general al "filosofiei luminilor". Se distinge în mod obișnuit între **l.** politic, și **l.** economic. **L.** politic susține un regim politic bazat pe parlamentarism, pe pluralitatea partidelor politice, pe concepția unui stat arbitru, pe libertatea cetățeanului care se exprimă în mod esențial prin vot. **L.** *politic* susține că cel mai sigur mijloc de a apăra libertatea și drepturile indivizilor este de a restrînge intervenția statului la domeniul legilor vizînd menținerea păcii, garantarea libertăților și a justiției. Prin justiție, *l.* înțelege refuzul următoarelor practici: favoritismul și inegalitatea în fața legii; impunerea unor legi care nu urmăresc binele întregii populații; taxarea cetățenilor fără ca ei să fie reprezentați; delegarea puterii fără sprijin popular. În concepția liberală, puterea corupe, iar puterea absolută corupe în mod absolut. Din acest motiv, puterea guvernului trebuie limitată pentru a se evita dictatura. Forma adecvată de organizare a statului este considerată guvernarea parlamentară. Egalitatea indivizilor este considerată mai curînd ca o egalitate a șanselor decît a condițiilor. Aceasta semnifică că trebuie să se dea tuturor aceleași șanse de plecare. Întrucît capacitățile ființelor umane nu sînt aceleași, egalitatea șanselor se poate manifesta printr-o mare inegalitate a condițiilor. Din acest motiv, **l.** acceptă crearea unui "nivel minim" sub care nici o persoană nu trebuie să coboare. Acest "nivel minim" poate lua forma programelor de asistență socială sau a salariului minim garantat. **L.** *politic* face distincția între stat și societate, recunoaște necesitatea statului dar apără primatul societății. Datorită marii sale complexități, societatea nu poate fi organizată și condusă după un plan prestabilit întrucît s-ar ajunge la constrîngeri nejustificate pentru indivizi și la slăbirea randamentului aparatului economic. În plan politic, **l.** este adeptul reformismului, a unor schimbări parțiale și progresive. ◆ **L.** *economic* susține o economie de piață care să funcționeze pe baza mecanismului cererii și ofertei, singurul capabil să creeze bogăție pentru ansamblul societății. Este acceptată o anumită inegalitate în repartizarea bogățiilor și veniturilor, întrucît numai persoanele solvabile se pot bucura de bunurile produse. Este preferabil însă să se împartă inegal bogăția decît să se împartă în mod egal sărăcia. În activitatea economică, **l.** pune accent mai curînd pe producție decît pe consum. Repartiția inegală a veniturilor este acceptată în măsura în care conduce la o creștere a producției; se refuză nivelarea veniturilor dacă aceasta duce la o sărăcire colectivă. **L.** *clasic*, fundamentat de Adam Smith (*The Wealth of Nations*, 1776), s-a divizat la sfîrșitul secolului al XIX-lea în **l.** modern și în conservatism. **L.** *modern* recunoaște un drept de intervenție mai mare al statului în vederea protejării indivizilor împotriva funcționării incorecte a sistemului economic, dreptul lucrătorilor de a se organiza în sindicale, dreptul la asigurarea de șomaj și de sănătate, dreptul de ameliorare a șanselor educaționale pentru toți. După 1980, **l.** s-a transformat în mai multe aspecte, conturîndu-se o concepție *neo-liberală*. Neo-**l.** s-a afirmat mai întîi în S.U.A. ca o reacție la gu-

vernarea conservatoare. Egalitatea umană continuă să fie un element esențial al doctrinei, dar modalitățile de realizare a ei s-au schimbat, îndeosebi prin considerarea guvernului ca mijloc de asigurare a ameliorării condițiilor de viață. De asemenea, pornindu-se de la aprecierea că unii indivizi au folosit controlul proprietății pentru a obține avantaje incorecte, **neo-l.** și-a redus insistența pe dreptul individului de a acumula proprietate ignorînd bunăstarea societății ca întreg. La nivel politic, l. este mult mai divizat decît conservatismul și grupările de stînga. Varietatea soluțiilor propuse de grupările **l.** este mai mare decît în cazul altor grupări politice. În România (1993) acționează numeroase grupări politice de orientare **l., neo-l.** sau pretins **l.**: doctrinele lor sînt, în majoritatea cazurilor, o combinație de elemente **l., neo-l.**, social-democrate, conservatoriste și chiar socialiste. Ca și în cazul altor țări, **l.** politic din România este foarte divizat. *V. conservatism, comunism.* **I.Mih.**

LIBERTATE posibilitate a unui sistem (persoană, grup, organizație, colectivitate) de a realiza finalitățile sale. Pentru sistemele social-umane, caracterizate printr-o logică proprie, cristalizată în finalități specifice, posibilitatea de a realiza aceste finalități reprezintă o cerință funcțională fundamentală. Cu cît un sistem social prezintă o autonomie funcțională mai ridicată, dinamica sa fiind orientată de finalități proprii, cu atît **l.** va constitui pentru el o cerință mai accentuată, luînd forma idealului, aspirației, revendicării. ◆ **L.** are două nivele: *a.* Un nivel negativ – eliberarea de factori perturbatori care împiedică realizarea finalităților proprii. Funcționarea autonomă a unui sistem poate fi stînjenită fie de dominația unui alt sistem (constrîngere), care îi limitează posibilitățile de acțiune impunîndu-i o orientare care nu îi este proprie, fie de procese perturbatoare induse din afară, limitări ale propriei funcționări (boală, accidente, criminalitate, insecuritate, criză economică, războaie etc.). În acest sens, *eliberarea* apare ca o aspirație pe care o găsim frecvent cristalizată fie la nivel individual, fie colectiv. *b.* Un nivel pozitiv — posibilitatea instrumentală de a realiza finalitățile proprii. Eliminarea constrîngerii, minimizarea proceselor perturbatoare induse din exterior reprezintă doar o condiție a funcționării autonome; existența unor posibilități de realizare efectivă a acestor finalități reprezintă a doua condiție, implicînd existența cunoștințelor, tehnicilor necesare. ◆ Relația dintre **l.** și necesitate (determinare, lege) reprezintă o temă crucială a determinismului social. Ea a fost formulată adesea ca o dilemă: ori comportamentul este liber și atunci nu poate fi vorba în nici un sens despre un determinism, ori comportamentul uman este determinat de cauze, este regizat de legi obiective și atunci **l.**, împreună cu consecința ei morală, responsabilitatea, este o simplă iluzie. În reflecția etică găsim dezvoltată în mod frecvent prima ipoteză: **l.** absolută care exclude determinismul. Kant consideră, de exemplu, că omul este liber în mod absolut, atît negativ, cît și pozitiv. Negativ, în sensul că el se poate sustrage oricărei determinări empirice sau constrîngeri exterioare; el poate să nu facă ceea ce nu dorește. Pozitiv, el poate să acționeze în conformitate cu legea morală, cu imperativul categoric; nimic nu-l împiedică pe om să acționeze în sensul cerințelor morale. Ideea **l.** absolute a omului apare într-o modalitate dramatizată în filozofia existențialistă. Comportamentul nu este determinat de nici un factor exterior, nici din trecut și nici din situația prezentă. Mai mult, nu există nici o lege morală, dată de o instanță exterioară (dumnezeu) sau de una interioară (rațiunea): "individul este în situația sa singur și lipsit de

scuze" (J. P. Sartre). O poziţie complet opusă o găsim formulată, de această dată, în prelungirea ştiinţelor umane, de către psihologul american B.F. Skinner (*Beyond freedom and dignity*, 1971). Posibilitatea psihologiei ca ştiinţă a comportamentului se fundează pe presupoziţia unui determinism strict. A explica şi a prevedea comportamentul nu este posibil decît dacă acesta este strict determinat, **I.** însemnînd indeterminare. Cu alte cuvinte, presupoziţia **I.** stă într-o relaţie de excluziune cu posibilitatea ştiinţei. În tradiţia gîndirii dialectice a fost formulată o soluţie alternativă la problema relaţiei **I.**/necesitate: "**I.** este necesitatea înţeleasă". Cu alte cuvinte, presupoziţia I. nu exclude determinismul, ci ea reprezintă o modalitate specific umană de promovare a propriului determinism. Definirea **I.** ca posibilitate de a realiza propriile finalităţi exprimă tocmai o asemenea perspectivă. **L.** este posibilitatea, efortul unui sistem de a-şi promova propriul determinism, determinismul interior, aşa cum acesta este cristalizat sub formă de finalităţi. Comportamentul individual şi colectiv este supus unui determinism multiplu, atît exterior, nespecific, cît şi interior, specific. **L.** reprezintă deci o structură comportamentală care face posibilă sustragerea de sub presiunea determinărilor exterioare şi promovarea determinismului interior. Din acest motiv, **I.** este legată de capacitatea de a mobiliza energiile interioare (voinţă, capacitate de mobilizare socială) pentru a promova finalităţile proprii. **L.** este vital legată de cunoaşterea necesităţii interioare, proprii (pentru a o promova) şi a necesităţii exterioare (pentru a o putea contracara, controla). ◆ În sociologia actuală, tema I. este legată în mod special de modificările profunde ale relaţiei dintre individ şi colectivitate, de tranziţia de la formele tradiţionale ale autorităţii la democraţie şi participare. *V. constrîngere, democraţie, determinism social, funcţie, participare, responsabilitate.* **E.Z.**

LIDER (engl. *leader*, "conducător"), persoană care exercită puterea sau o mare influenţă în cadrul unor grupuri sociale de diverse mărimi (societăţi, naţiuni, comunităţi, organizaţii, grupuri mici etc.) Atributul definitoriu al **I.** este exercitarea funcţiei de conducere, luarea deciziilor. În sociologie se face distincţie între **I.** *formal*, persoana desemnată cu funcţia de conducere pe cale instituţională (**I.** instituţional) şi **I.** *informal*, respectiv persoana care exercită cea mai mare influenţă în cadrul grupului (**I.** neoficial). În sens sociometric, **I.** este persoana cu cel mai mare număr de preferinţe exprimate de membrii grupului (**I.** *sociometric*). În foarte multe situaţii, realizarea de performanţe ridicate şi a unui climat generator de satisfacţie presupune ca **I.** formal să coincidă cu **I.** informal. *V. autoritate, grup social, sociometrie, stil de conducere.* **I.F.**

LOCUINŢĂ formă de adăpost uman ocupat de un microgrup (format de obicei din persoane înrudite între ele) sau de o persoană şi utilizat pentru satisfacerea unui complex de nevoi de menţinere şi dezvoltare a vieţii biologice, psihologice şi sociale. Principalele nevoi de locuire a căror satisfacere este condiţionată de **I.** sînt cele de refacere a capacităţii de muncă, menţinere şi dezvoltare a stării de sănătate, creştere, educaţie şi îngrijire a copiilor, menţinerea coeziunii familiei şi a integrării sociale (în grupuri de vecinătate, de interes şi de prietenie), consum şi producţie culturală la nivel de individ şi de familie. Cercetarea sociologică a **I.** analizează în principal calitatea socială a I., modurile de locuire, piaţa de **I.** şi mobilitatea locativă, rolul **I.** în ansamblul proceselor de reproducţie social-economică. Sociologia locuirii consideră **I.** ca un sistem definit prin structuri, fenomene şi procese specifice, avînd atît componente arhitectural-constructive cît şi sociale. În seria structurilor sociale

asociate **l.** cele mai importante sînt cele de ocupare și utilizare a **l.**, relațiile intrafamiliale și de vecinătate, relațiile de proprietate asupra **l.** și organizațiile de administrare a fondului locativ. Fenomenele sociale asupra cărora **l.** are o influență sînt mobilitatea locativă, morbiditatea, consumul cultural, în primul rînd, și, în mai mică măsură, nupțialitatea și divorțialitatea, natalitatea etc. Procesele sociale majore asociate cu dinamica fondului locativ sînt de tipul *externalizare versus internalizare* a funcțiunilor ei, creșterea sau reducerea densității de locuire. *V. externalizarea funcțiilor locuinței, locuire.* **D.S.**

LOCUIRE ansamblul activităților de refacere și dezvoltare a capacității de muncă și a relațiilor sociale, condiționate de caracteristici ale cadrului construit sau amenajat dintr-un teritoriu dat. Cunoașterea și evaluarea **l.** se face în principal prin analiza condițiilor, calității și modului de **l.** la nivelul unor unități de **l.** (locuință, clădire de locuit, vecinătate, ansamblu de locuit, cartier, localitate etc.). Condițiile de cadru construit ale **l.** sînt analizate în special de către urbanism. Sociologia analizează **l.** din perspectiva utilizatorilor cadrului construit pentru **l.**, urmărind identificarea, explicarea și prognozarea cerințelor, problemelor și modurilor de **l.** specifice diferitelor grupuri sociale. *Modurile* de **l.** sînt ordonări specifice, relativ recurente, ale comportamentelor umane în funcție de constrîngerile și oportunitățile specifice mediului de **l.**, resurselor disponibile pentru accesul la diferite condiții sau servicii și de orientările valorice ale agenților de **l.** Prin mod de **l.** se desemnează nu atît o sferă distinctă a modului de viață cît mai ales o perspectivă specifică asupra acestuia, caracterizată prin interes pentru cunoașterea dependenței dintre diferitele ordonări ale componentelor vieții oamenilor și mediului lor de locuire. *Calitatea* **l.** desemnează gradul de satisfacere a cerințelor de **l.** prin condițiile de **l.** disponibile. Estimarea calității sociale a **l.** se face fie direct prin măsurarea unor efecte ale condițiilor de **l.** (stare de sănătate, satisfacție de **l.**, mobilitate locativă, calitatea relațiilor de vecinătate, consum de timp condiționat de calitatea cadrului construit și a serviciilor sociale, intensitatea unor fenomene demografice etc.) fie indirect prin indicatori ai unor condiții ale confortului de **l.** (densitate de **l.**, consumul de timp pentru procurare de bunuri și servicii etc.). Cercetarea sociologică a **l.** tinde să se constituie într-o ramură specifică a sociologiei — *sociologia* **l.** Nucleul ei îl constituie sociologia locuinței dar îi sînt subsumate și o serie de alte probleme precum cele referitoare la calitatea dotărilor social-culturale și a serviciilor pentru populație, calitatea relațiilor de vecinătate, condiționarea socială și arhitectural-constructivă a consumului de timp, a comportamentelor deviante, a fenomenelor demografice etc. *V. locuință, mediu construit.* **D.S.**

LOCURI CENTRALE localități urbane cu poziție centrală în cadrul unei regiuni. În teoria **l.c.** elaborată de Walter Christaller (1933), centralitatea este definită în termeni economici în legătură cu raportul dintre centrul orășenesc și mediul rural înconjurător. Funcția dominantă a centrului este de a asigura servicii pentru localitățile din regiune. Funcțiile sau activitățile de **l.c.** sînt acele servicii sau activități urbane a căror eficiență este dependentă și de centralitatea orașului în care acestea sînt localizate. Cu cît orașul este mai mare sub aspectul numărului de locuitori, cu atît numărul de funcții de **l.c.** tinde să fie mai mare. Aria reală de difuziune a unui serviciu este dată de zona periferică cea mai mică la nivelul căreia este asigurat numărul de consumatori necesar pentru serviciul respectiv. În mod convențional, limita unei astfel

de arii este situată la jumătatea distanței dintre două unități competitive care asigură același serviciu și sînt situate în centre apropiate. Arla ideală de difuziune este circumscrisă de distanța maximă pe care un cumpărător consimte să o parcurgă pentru cumpărarea unui bun sau serviciu din centrul urban al regiunii. În condițiile în care cele două arii (reală și ideală) sînt egale, o structură teritorială de piețe de tip hexagonal se conturează în jurul **l.c.** În concordanță cu structura de piețe, localitățile urbane tind să se repartizeze în teritoriu în formă hexagonală (cu centre urbane de același rang funcțional repartizate în vîrfurile hexagonului și cu un centru urban de un rang superior lor în centrul hexagonului). Teoria **l.c.** explică modelele de localizare a serviciilor, adoptînd însă o serie de ipoteze simplificatoare: omogenitatea regiunii sub aspectul resurselor solului, densității și modelelor de consum ale populației, sistemului de transporturi etc.; persoane cu comportament economic rațional și cunoaștere perfectă a oportunităților din zonă; firme care iau decizii optime de localizare etc. Teoria **l.c.** propusă de Christaller completează pe cele elaborate de von Thünen asupra localizării întreprinderilor agricole (1826) și de Alfred Weber asupra localizării industriilor (1929) și este, la rîndul el, dezvoltată de către August Lösch (1940). Teoria **l.c.** s-a verificat în special pentru cazul regiunilor agricole, cu dezvoltare industrială redusă, cu situații apropiate de cele specificate prin ipotezele simplificatoare ale teoriei. În practica de sistematizare, teoria **l.c.** a inspirat modele de dezvoltare a unor rețele urbane echilibrate. În analiza sociologică regională, modelul teoretic al **l.c.** poate fi folosit pentru înțelegerea interacțiunii sociale rural-urban la nivelul unor sisteme de așezări umane. *V. difuziune, urbanism, urbanizare.* **D.S.**

M

MACROECONOMIE Ca obiect de studiu — este un nivel al economiei, iar ca teorie — o parte a teoriei economice, sau a economiei. Se constată desemnarea prin același termen a ceea ce se analizează și a ceea ce se spune despre obiectul analizei — *economie*, adică (studiul privind) ansamblul activităților ce implică producția și schimbul de bunuri; într-o definire mai cuprinzătoare (Paul Samuelson, William Nordhaus, *Economics*), economia este studierea felului în care societățile aleg destinația resurselor productive limitate și cu mai multe posibilități de utilizare, spre a produce mărfuri diferite și a le distribui în rîndul unor grupuri diferite. Spre deosebire de *microeconomie*, preocupată de comportarea anumitor firme, persoane sau piețe, **m.** este analiza preocupată de comportarea economiei ca întreg, în ceea ce privește producția, venitul, nivelul de prețuri și de șomaj. Drept urmare, ea operează cu *indicatori macroeconomici* precum venit național, economii (economisiri) globale, cheltuieli totale de consum, investiții totale, nivel agregat de ocupare a forței de muncă, cantitate de bani în circulație, nivel mediu de prețuri, sold al balanței de plăți. Demersul teoretic urmărește: *a.* să explice factorii ce determină o anumită mărime și un anumit ritm de evoluție ale indicatorilor agregați amintiți; *b.* să definească și să analizeze, pe cît posibil în profunzime, relația dintre aceste valori agregate; *c.* să determine condițiile în care sistemul se află în stare de echilibru static sau dinamic și caracteristicile acestor stări; *d.* să facă predicții despre consecințele unor schimbări în anumite valori-cheie. Demersul practic, bazat pe convingerea că nivelul performanței economice poate fi influențat, se prezintă sub forma de *politică macroeconomică*, ce-și are instrumente și obiective general consacrate; *instrumente*: politica fiscală, politica monetară, politica relațiilor externe, politicile de venituri; *obiective*: un nivel tot mai înalt al producției; un nivel ridicat de ocupare și scăzut de șomaj, asigurînd locuri de muncă bune cu plată înaltă celor ce vor să muncească; un nivel de prețuri stabil sau caracterizat printr-o creștere ușoară, cu prețuri și salarii determinate de piețe libere; relații economice externe marcate de o rată stabilă de schimb și de exporturi în măsură să echilibreze mai mult sau mai puțin importurile. Din perspectivă atît teoretică cît și practică, se consideră că **m.** modernă datează în mare măsură de la publicarea, în anul 1936, a lucrării lui John Maynard Keynes *The General Theory of Employment, Interest and Money*.

Într-o formulare de o concentrare extremă (*Reuter's Glossary of International Economic and Financial Terms*, 1982) *economia keynesiană* este un corpus de gîndire economică a lui Keynes și a continuatorilor săi, bazat pe analiza cauză-efect a variațiilor de cheltuieli și venituri agregate, și care, opus concepției că piața liberă este ultim reglator, consideră că performanța economică poate fi îmbunătățită prin intervenție guvernamentală. *V. curba veniturilor, economie de piață.* **E.P.**

MACROSOCIOLOGIE sociologia societăților globale; tip de sistem teoretic — în general cu ramificații istorice și comparative — care încearcă să stabilească dinamica și proprietățile marilor unități sociale (națiuni, comunități, culturi, societăți globale etc.). Adoptarea **m.** (sau holistică) are ca principiu ideea că marile structuri sociale sînt supuse legilor istorice, că aceste legi le sînt proprii și că evoluția lor nu poate fi înțeleasă numai prin analiza elementelor componente. Sociologia a debutat ca **m.**, extinzîndu-și apoi discursul și spre nivele mai puțin globale ale vieții sociale. În secolul al XIX-lea există mai multe sisteme **m.** între care: sistemul de clasificare a societăților globale în funcție de fazele științelor, elaborat de A. Comte (faza teologică, metafizică și pozitivă); sistemul de clasificare a societății occidentale în funcție de gradul de autonomie a comunităților locale față de stat și societatea globală (A. de Tocqueville); sistemul de clasificare a societăților globale în funcție de modul de producție dominant, elaborat de K. Marx (societăți primitive, asiatice, antice, feudale și capitaliste) — cu specificarea că în opera lui K. Marx se găsește și o explicație a modului de trecere de la o formă globală a societății la alta, datorită mecanismelor vieții productive; împărțirea oricărei societăți în societate civilă și stat ca elemente componente ale unui ansamblu dinamic și evolutiv etc. **M.** și-a pierdut din prestigiu odată cu explozia sociologiei empirice în perioada interbelică, dar după 1970 se înregistrează un interes sporit față de studiile asupra societăților globale. Astfel D. Bell clasifică evoluția societăților globale în societate preindustrială, industrială și postindustrială în funcție de ponderea sectoarelor economice în producția totală a societății, indiferent de sistemul organizării producției și repartiției. Evoluția societăților globale a fost comparată cu: *a. ciclul vital* organic — naștere, dezvoltare, declin; *b. ciclul expansionist* — naștere, răspîndire, dominație, înlocuire; *c. ciclul revoluționar* — naștere, dezvoltare, declin, înlocuire prin violență. G. Gurvitch (*Vocation actuelle de la sociologie*, 1950) enunță citeva axiome ale **m.**: societățile globale sînt ansambluri care determină aspectul specific al componentelor; au o unitate structurală și o formă de evoluție specifică; sînt stratificate și reprezintă mai mult decît suma părților, deci trebuie analizate cu mijloace specifice, adaptate globalității sau "totalității" lor. În general se distinge între **m.** (studiul marilor socletăți la scară istorică și comparativă) și *abordarea* **m.** a unui anumit fenomen social (încadrarea fenomenului studiat în ansamblul social din care face parte). Astfel, abordarea *macro* a unui anumit tip de organizație sau comunitate (sat, oraș) se referă la rolul și funcțiile elementului respectiv în cadrul societății globale. *V. legi sociologice, metodologia cercetării sociologice, sociologie.* **A.T.**

MANIPULARE acțiune de a determina un actor social (persoană, grup, colectivitate) să gîndească și să acționeze într-un mod compatibil cu interesele inițiatorului, iar nu cu interesele sale, prin utilizarea unor tehnici de persuasiune care distorsionează intenționat adevărul, lăsînd însă impresia libertății de gîndire și decizie. Spre deosebire de influența de tipul convingerii raționale, prin **m.** nu se

urmărește înțelegerea mai corectă și mai profundă a situației, ci inculcarea unei înțelegeri convenabile, recurgîndu-se la inducerea în eroare cu argumente falsificate, cît și la apelul la palierele emoționale non-raționale. Intențiile reale ale celui care transmite mesajul rămîn insesizabile primitorului acestuia. Din punct de vedere politic, **m.** reprezintă o formă de impunere a intereselor unei clase, grup, colectivități, nu prin mijloacele coerciției, puterii, ci prin cele ideologice, prin inducere în eroare. Din acest motiv, recurgerea la **m.** în situațiile de divergență de interese devine tot mai frecventă în societatea actuală, **m.** reprezentînd un instrument mai puternic decît utilizarea forței. H. Marcuse este autorul unei ample analize a **m.**, considerată a fi un instrument esențial al "societății industriale de masă". El evidențiază formele particulare pe care **m.** le ia în diferitele sfere ale vieții sociale, începînd cu **m.** *politică* și sfîrșind cu cea *economică* orientată spre stimularea artificială a supraconsumului și a consumului compensatoriu. *V. ideologie, influență, îndoctrinare, persuasiune.* **A.T.**

MARGINALISM 1. Teorie economică conform căreia valoarea unui bun este măsurată prin utilitatea ultimei unități disponibile. **M.** a fost dezvoltat de trei școli diferite (austriacă, elvețiană și americană) la sfîrșitul secolului al XIX-lea. Ideea fundamentală a **m.** este că fiecare agent economic individual are o scară rațională de nevoi după care se călăuzește în acțiunile sale. În condițiile concurenței perfecte, *utilitatea* este măsura subiectivă a raportului dintre disponibilități și eficiență. Paradoxul m. este că utilitățile totale ale produselor sînt egale, dar utilitățile *finale* nu (sau: satisfacerea orîcărei nevoi este o necesitate, dar satisfacția obținută prin satisfacerea diferitelor nevoi este variabilă). Utilitatea finală a fost numită "gradul final de utilitate" (S. Jevons, *Theory of Political Economy*, 1871), "utilitate marginală" (J.B. Clark, *Philosophy of Value*, 1881), "intensitatea ultimei necesități exprimate" (L. Walras, *Economie politique pure*, 1878), "dezirabilitate" (Ch. Gide, *Histoire des doctrines économiques*, 1909), iar V. Pareto a numit-o "ofelimitate". *Costul marginal* este costul ultimei piese produse într-o serie. De pildă, dacă costul total al producției pentru 3.000 de piese este 12.000 lei, iar pentru 4.000 de piese este 15.000 lei, costul marginal al celei de-a patra mii este de (15.000 −12.000)/1.000 = 3 lei/bucată, în vreme ce costul mediu al pieselor este 15.000: 4.000 = 3,75 lei, iar costul marginal al primelor trei mii de piese este 12.000 : 3 000 = 4 lei. *Întreprinderea marginală* este întreprinderea cea mai puțin favorizată, dar a cărei producție este necesară satisfacerii cererii. Dacă se restrînge cererea, întreprinderile marginale sînt primele care dispar. **2.** În sociologie **m.** are o influență din ce în ce mai mare, în vreme ce în economia politică ea este în scădere. Aplicarea teoriei **m.** în sociologie se bazează pe "concurența" dintre resursele limitate ale individului și necesitățile în continuă creștere. În sociologie **m.** se aplică în două cazuri. În evaluarea și prognoza necesităților colective într-un context dat se ține seamă că necesitățile individuale cresc mai repede decît capacitatea individuală de a le satisface. În aceste condiții individul este obligat să facă o selecție a necesităților și o planificare a satisfacerii lor. Deci necesitățile nu se satisfac numai în funcție de costul lor, ci și de utilitatea lor marginală, respectiv de raportul dintre satisfacțle și resursele necesare satisfacerii necesității respective. Al doilea caz al aplicării **m.** se întîlnește în sociologia propagandei și comunicațiilor de masă. Capacitatea de persuasiune a mesajului mass-media nu depinde numai de conținutul său, ci și de persuasiunea mesajului marginal (cel mai prost transmis după standardele publicului). Dacă

sînt trei posturi TV și se transmite același mesaj, în forme diferite, selecție individuală elimină mesajele cele mai prost transmise (cele mai puțin satisfăcătoare estetic, distractiv, informativ etc.) indiferent de conținutul ideatic al mesajelor. *V. analiză marginală, comunicare, mass-media, sociologie economică.* **A.T.**

MARGINALITATE poziție socială periferică, de izolare a indivizilor sau grupurilor, cu acces drastic limitat la resursele economice, politice, educaționale și comunicaționale ale colectivității. De regulă, **m.** se manifestă prin absența unui minim de condiții sociale de viață — condiții economice, rezidențiale, ocupaționale, de educație și instrucție; printr-un deficit de posibilități de afirmare și de participare la viața colectivității. Sursa **m.** nu trebuie căutată în raritatea resurselor, ci într-un anumit mod de organizare socială caracterizat prin accesul accentuat inegal la resurse, prin discriminarea unor persoane sau grupuri sociale. **M.** are ca efect izolarea socială, alienarea, inadaptarea, neintegrarea socială, dezorganizarea familiei; ca o reacție de compensare, ea se caracterizează prin reacții ostile față de normele și valorile societății globale, agresivitate și violență, comportamente deviante. Grupurile marginale sînt de regulă compuse din săraci, șomeri, minorități etnice puternic discriminate, handicapați, bolnavi psihic, delincvenți, persoane inadaptate. Situația de **m.** conține prin ea însăși un cerc vicios: persoanele și grupurile marginale, fiind lipsite de resurse minime economice, politice, educaționale, făcînd obiectul unei discriminări constante, sînt lipsite de șansele reale de a depăși starea de **m.** Persoanele și grupurile **m.** tind, în consecință, să accentueze izolarea și **m.**, dezvoltînd norme, valori, comportamente și moduri de viață diferite de cele ale colectivității din care fac parte, fapt care fixează și mai mult plasarea lor la periferia societății, "stigmatizîndu-i", obligîndu-i să abandoneze o "identitate normală", alegînd pe cea de "deviant". Un caz particular de **m.** este starea de dezorientare și ambivalență în care se găsește un individ sau grup plasat în altă societate decît cea de origine (cazul emigranților sau imigranților rurali) și care au de făcut față unor situații sociale inedite pentru care nu există definiții și instrumente culturale adecvate. Plasat într-un nou mediu social, cu norme, valori, exigențe, stiluri de viață diferite de cele ale mediului de origine, individul se confruntă cu dificultatea asimilării adecvate a acestora, ceea ce are drept consecință absența integrării sale în societate, neacceptarea sa cu drepturi depline la resursele și valorile societății. Pentru a sintetiza trăsăturile unui asemenea individ aflat în "marginea" societății, R. Park a introdus, în 1928, în sociologie, noțiunea de "individ marginal", dezvoltată de E. Stonequist în 1937. Din punct de vedere individual, **m.** corespunde unui conflict intrapsihic rezultat din frustrarea resimțită ca urmare a contradicției existente între procesul de socializare primară și cel de resocializare, între zestrea culturală deja asimilată și cea care caracterizează sistemul cultural-normativ al noii colectivități în care încearcă să se integreze o persoană. *V. compensare, integrare socială, izolare socială, sărăcie.* **S.R.**

MARXISM (SOCIOLOGIA MARXISTĂ) Contribuția teoretică a lui Karl Marx (1818-1883) se înscrie într-o pluralitate de sfere, începînd cu filozofia, continuînd cu sociologia, economia politică și sfîrșind cu elaborarea unei ideologii care a stat, de mai bine de un secol, la baza mișcării comuniste. Diferitele componente ale gîndirii marxiste au cunoscut evoluții istorice distincte. Ipostaza **m.** ca sociologie a fost mult timp trecută cu vederea, diminuată, atît de către marxiști, cît

și de către nemarxiști, în legătură cu ea existînd încă multe confuzii. Nu este întîmplător faptul că un cunoscut sociolog ca Tom Bottomore își punea o întrebare de genul: "M. trebuie să fie considerat ca o teorie sociologică printre altele sau un corp unic de gîndire, o lume intelectuală complet proprie, care constituie o alternativă radicală a sociologiei ca mijloc de a înțelege și orienta acțiunea umană în societate?" (*Marxism and Scciology*, 1978). ◆ Încă din anii '20 s-a constituit în m. ideea că acesta trebuie considerat a fi mai degrabă o "filozofie critică" care exprimă punctul de vedere asupra lumii al proletariatului revoluționar, "conștiința de clasă corectă a proletariatului", decît o știință pozitivă a societății (G. Lukács, *Istorie și conștiință de clasă*, 1923). Școala de la Frankfurt, activă și în prezent, susține în esență o poziție similară: m. este o "filozofie critică" opusă "pozitivismului sociologic". Nu este întîmplător faptul că în perioada stalinistă sociologia era etichetată în principiu ca fiind o "știință burgheză". Și de pe poziții adverse m., găsim adesea formulat un punct de vedere similar: m. nu este o teorie științifică, ci o "ideologie" care nu are nimic în comun cu sociologia ca știință a societății. O asemenea poziție pare însă să fi pierdut teren în ultimele decenii. Majoritatea sociologilor actuali consideră m. ca reprezentînd una dintre marile elaborări sociologice, o teorie de referință a sociologiei actuale. ◆ Deși nu a elaborat lucrări teoretice sistematice în perimetrul sociologiei, K. Marx a adus contribuții importante la constituirea acestei discipline. În mod special, contribuția sociologică a lui Marx se consideră că se înscrie în următoarele domenii: acordarea fenomenelor sociale a unui statut ontologic autonom, cu propria lui logică, obiect legitim al unei analize științifice specializate; articularea unei teorii a organizării și dinamicii societăților, o macrosociologie; teoria alienării; elaborarea unor puncte de vedere distincte, imposibil de evitat în disputele actuale din analiza sociologică a principalelor sfere ale vieții sociale: politică, drept, morală, artă, religie, știință, filozofie, schimbare socială, revoluție, familie, națiune, natura umană. ◆ Strategia explicativă propusă de Marx poate fi găsită în mod special în *Ideologia germană* (1845). Un prim element al acestei strategii se referă la rolul conștiinței (abordarea "materialistă" a societății). În explicarea fenomenelor sociale trebuie să pornim nu de la conștiința actorilor (individuali și colectivi), ci, dimpotrivă, trebuie să explicăm conștiința acestora prin condițiile lor de viață. Trebuie să se pornească de la "observația empirică a indivizilor umani așa cum sînt *în realitate*, adică așa cum acționează, cum produc bunurile materiale, deci așa cum se comportă în cadrul anumitor premise și condiții materiale independente de bunul lor plac"; fenomenele sociale trebuie explicate nu prin conștiința oamenilor, ci prin condițiile materiale, obiective, de producere a lor, prin alte fenomene sociale, cum se va exprima E. Durkheim cu 50 de ani mai tîrziu. "Nu conștiința determină existența, ci existența socială a oamenilor determină conștiința lor socială". Ideile trebuie explicate ele însele ca produse ale modului real de viață al actorilor. "Chiar și plăsmuirile nebuloase ale creierului oamenilor sînt sublimări ale procesului lor de viață material, care se poate constata pe cale empirică, și este legat de premise materiale". Prin această strategie, Marx operează o ruptură cu filozofia socială speculativă și promovează dezvoltarea unei științe pozitive a vieții sociale. Semnificația fenomenelor sociale nu trebuie căutată în conștiința actorilor lor, ci în ele însele; este o semnificație obiectivă, practică, rezultantă a interdependențelor obiective. Cel de al doilea component al strategiei explicative marxiste se referă la descifrarea acestei interdependențe obiective. Societatea for-

mează un sistem în care fiecare element, subsistem (economic, politic, juridic, moral, religios etc.) interacţionează activ cu toate celelalte. Economicul reprezintă însă factorul determinant în ultimă instanţă. Argumentarea rolului determinant al economicului reprezintă caracteristica distinctă a sociologiei m. Modul de organizare socială a activităţii productive (*modul de producţie*) este responsabil de profilul general al organizării sociale, de tipul de societate globală (*formaţiunea socială*). (*Prefaţă la contribuţii la critica economiei politice* — 1859). De aici şi o metodă specifică de analiză a tuturor celorlalte fenomene sociale, pe care o găsim actualmente desemnată ca "metoda reducţiei structurale": toate fenomenele sociale trebuie să fie analizate pornind de la structura economică a societăţii respective care, într-o măsură mai directă sau mai indirectă, este responsabilă de profilul său general. Subsistemele vieţii sociale (politicul, dreptul, morala, religia) nu au o evoluţie absolut autonomă, ci profilul lor structural este dat de configuraţia organizării economice a societăţii respective. Acest principiu explicativ este formulat în teza că *baza economică* determină în ultimă instanţă *suprastructura.* Economicul este determinant într-un dublu sens. În primul rînd, în calitatea sa de furnizor general de bunuri, de resurse pentru toate celelalte subsisteme, activităţi sociale. Chiar şi timpul liber este în funcţie de nivelul productivităţii muncii. Din acest punct de vedere, gradul general de dezvoltare a societăţii este în funcţie de gradul de dezvoltare a activităţii productive. În al doilea rînd, modul de organizare socială a producţiei determină, în ultimă instanţă, organizarea întregii societăţi. În acest sens, Marx a formulat două ipoteze fundamentale: *a.* Nivelul şi caracterul *forţelor de producţie* determină tipul *relaţiilor de producţie.* Forţele de producţie, tehnologia în primul rînd, capacităţile productive de care o colectivitate dispune la un moment dat, nu reprezintă un element neutru social, ci unul activ. Ele determină un anumit mod de organizare a producţiei (relaţii de producţie). Acest lucru era exprimat metaforic de către Marx astfel: morii de apă îi corespund relaţii de producţie feudale, în timp ce războiului de ţesut, relaţii de producţie burgheze ("legea" *concordanţei tipului relaţiilor de producţie cu nivelul şi caracterul forţelor de producţie*). *b.* Organizarea socială a producţiei (relaţiile de producţie sau baza economică) determină, în ultimă instanţă, toate celelalte sfere ale vieţii sociale, suprastructura (sistemul politic, juridic, morala, religia, etc.), inclusiv profilul general al societăţii (formaţiunea socială). Din această teorie a organizării societăţii decurge o perspectivă asupra mecanismelor schimbării sociale. Presiunea necesităţilor colectivităţii generează un proces continuu de dezvoltare a forţelor de producţie. La un anumit nivel al dezvoltării lor, acestea generează un anumit tip de relaţii de producţie şi, prin acestea, un anumit tip de organizare a societăţii globale. Dezvoltarea în continuare duce la un moment dat la o contradicţie între noul nivel şi caracter al forţelor de producţie şi vechile relaţii de producţie, contradicţie care reprezintă sursa structurală a schimbării sociale: cristalizarea unor noi relaţii de producţie şi modificări corespunzătoare în întreaga organizare a societăţii. Acest proces de schimbare socială structurală este desemnat prin conceptul de *revoluţie socială.* Găsim de asemenea în lucrările lui Marx o serie de puncte de vedere distincte care au influenţat profund gîndirea secolului XX: teoria asupra economiei capitaliste şi a implicaţiilor ei sociale (*Capitalul* 1864-1876), o teorie a societăţii preindustriale bazate pe "modul de producţie aslatic". (*Bazele criticii economiei politice*, 1857-1858) stratificarea socială şi structura de clasă a societăţii, inclusiv teoria luptei de clasă, a sistemului politic ca arenă a

luptei de clasă pentru controlul puterii politice și al revoluției sociale, conceptul de *ideologie*, unul dintre cele mai interesante concepte ale sociologiei capitaliste și postcapitaliste; formularea unei prognoze asupra dinamicii societății actuale (teoria societății socialiste și comuniste); sociologia artei, religiei, filozofiei, moralei, dreptului, familiei, națiunii; o influentă teorie a naturii umane și a alienării în care își găsesc sursa multe din criticile umaniste ale societății actuale (*Manuscrise economico-filozofice*, 1844). Teoria socială a lui Marx a fost preluată și dezvoltată în direcții specifice de V.I. Lenin, G.V. Plehanov, A. Gramasci etc. Faptul că unii din urmașii lui Marx au fost implicați în practica regimurilor soclaliste și-a pus amprenta asupra orientării gîndirii lor și asupra contextelor științifice și ideologice ale receptării operei lui Marx. ◆ **M.** a propus o teorie sociologică, dar și o practică social-politică în forma luptei de clasă și a proletariatului, o ideologie, dar și o utopie pe care istoria a sancționat-o drastic în țările Europei de Răsărit. Anti-**m.** este astăzi o opțiune tot mai generalizată. V. bază și suprastructură, comunism, formațiune socială. **C.Z.**

MASĂ ceea ce este opus elitei, ca parte *pasivă* și ca bază de recrutare a elitei, ca ansamblu de "publicuri" (la Etzioni). Întreaga sociologie a elitel împărtășește teza că elita este făuritoare a istoriei, iar **m.** suportă actul guvernării, manipularea și violența elitel. Adepții clasici al acestei poziții sînt V. Pareto, G. Mosca, R. Michels. Ideea subiacentă, implicit împărtășită de toți adepții acestei teorii, este aceea că, indiferent de modul în care s-a obținut *puterea*, ea este trecută în sarcina unei "elite guvernante". Elita la A. Etzioni (*The Active Society*, 1971, p. 113) este purtătoarea "conștiinței *active*" a societății în raport cu "publicurile" (masa). **M.** (publicurile) devine "activă" dacă elita îi oferă "contexte" pentru interpretarea și folosirea informației socletale. Prin urmare **m.** la Etzioni este ansamblul "publicurilor" constituite în raport cu tipurile "contextelor" propuse de către elite în vederea folosirli (interpretării) informației societale. Într-un cadru distinct de abordare apare chestiunea la Ortega y Gasset în teoria sa despre "revolta maselor". "Sufletul mediocru, știindu-se mediocru, are îndrăzneala, spune Ortega, de a afirma drepturile mediocrității și de a le impune pretutindeni" (*La Revolte des Masses*, Paris, 1937). La Ortega y Gasset, deci, avem o definiție culturologică a *elitei* (ca fiind opusă "mediocrității **m.**"), dar și o definiție sociologică a m, ca fiind acea "parte mediocră *revoltată*". *Mediocritatea* și *numărul* devin suportul unei reacții de mare amploare: "revolta **m.**". Ed. Shills este cel care înalță conceptul la o carieră sociologică spectaculoasă în teoria sa despre geneza "societății de **m.**": "pentru prima dată în istorie *mari agregate de ființe umane*, care trăiesc pe un teritoriu foarte *întins*, au putut să intre într-o societate relativ liberă fără a fi constrînși". A doua trăsătură a "societății de **m.**" este faptul că, pentru prima dată, în cadrul el, "centrul" societății (instituțiile și *valorile* de legitimare) este direct și strîns legat de "periferia" socială, adică de **m.** propriu-zisă. Fără a-și pierde identitatea, "centrul" social este direct legat de "periferia" socială (socotită în societățile tradiționale o *populație* marginală și marginalizată). În fine, a treia caracteristică a societății de **m.** este atașarea *individului* la *întregul* social (nu la un "segment" al acestuia) și dezvoltarea unui sentiment de "afinitate" cu semenii. Cea de-a patra caracteristică a societății de **m.** este expansiunea și deci difuziunea "culturll primare" (jocurile, spectacolele sportive, adică activități cu un *conținut simbolic* redus) asupra întregii societăți (chiar dacă "stratificarea culturală" a acesteia menține "cultura superioară" sau "centrală", "cultura

mediocră", reproductivă, neoriginală şi "cultura **primară**", săracă în conţinuturi simbolice şi bogată în conţinuturi hedoniste. Creşterea "culturii mediocre" şi "brute" în cadrul societăţii, *ataşarea individului la întreg şi agregarea unui mare număr de indivizi în mari ansambluri fără intervenţia constrîngerii* sînt principalele trăsături ale "societăţii de m." Societatea de **m.** este, aşadar, societatea al cărei regulator principal este **m.** Desigur că nu putem încheia această caracterologie a conceptului fără a pomeni contribuţia sociologilor marxişti, în speţă, a marxismului clasic. În toate teoriile elitiste ale **m.** s-a operat cu teza distincţiei dintre o "minoritate" organizată şi raţionalizatoare şi o "majoritate" dezorganizată din care se compune m. În viziunea marxistă, **m.** se *organizează* progresiv pe măsură ce trece de la o compoziţie de clasă difuză la o compoziţie de clasă structurată, conştientă de sine şi organizată (partide, organizaţii, instituţii). Dacă în teoria elitelor distincţia dintre elită şi m. pornea de la o ierarhie bazată pe *merite* şi *succes*, în teoria marxistă a **m.** se porneşte de la ideea unei ierarhii bazate pe *bunuri* (mijloace de producţie, în primul rînd). La Marx **m.** au un rol hotărîtor în istorie, nu elitele. Istoria omenirii este o istorie de clasă în care rolul hotărîtor a revenit **m.** nu elitelor, iar personalităţilor le revine un rol în măsura în care se situează pe poziţia **m.** Conceptul marxist de **m.** este, cum vedem, un "elaborat sociologic" adecvat epocii industrialismului clasic şi producţiilor de **m.**, care căuta "corective" la problema conflictelor într-o *revoluţie democratică* şi într-una socială (de socializare a mijloacelor de producţie). Cum istoria merge, spune Marx, spre socializarea progresivă a *muncii* (axul afirmării m. în istorie) dar şi spre concentrarea puterii şi a mijloacelor de producţie (a proprietăţii, în primul rînd), urmează că **m.** deposedate vor avea rolul decisiv în "rezolvarea" acestei contradicţii, prin "revoluţie proletară" (a **m.** proletarizate). Marx a edificat astfel o utopie eshatologică proletarlană, conform căreia "**m.** proletară" este eliberatoarea întregii omenirl. Acest "eshaton proletar" al viziunil mesianice a tul Marx şterge deosebirile dlntre neamuri şi comunităţi, înecă religiile într-un singur cult, acela al proletarului, şi astfel izvodeşte modelul unei societăţi total masificate, omogenizate, fără religii şi fără neamuri, în care stăpîneşte egalitarismul total şi, probabil, mediocritatea atotcuprinzătoare. *V. elita puterii, gulerele albe, sociologie radicală, elită, circulaţia elitelor.* I.B.

MASS-MEDIA (SOCIOLOGIA MASS-MEDIA) (lat. *massa* "o cantitate mare de entităţi agregate"; *medium*, pl. *media*, mijloc de transmitere a ceva), termen consacrat mai întîi în limba engleză referitor la mijloacele de comunicare în masă; seturi de tehnici şi metode de transmitere, de către furnizori centralizaţi, a unor mesaje unei audienţe largi, eterogene şi dispersate geografic. Într-o perspectivă instituţională, **m.m.** sînt considerate instituţii sociale, atît culturale cît şi economice. ◆ Primul astfel de mijloc de comunicare în ordine istorică este tiparul mobil, apărut la mijlocul secolului al XV-lea. Se consideră însă că de **m.m.** putem vorbi abia de la mijlocul secolului al XIX-lea, adică din momentul în care **m.m.** au avut o audienţă suficient de largă şi eterogenă. Ziarele şi cărţile publicate înaintea acestei perioade se adresau exclusiv unor elite. În deceniul al patrulea al secolului trecut, prin apariţia fenomenului "penny press" (ieftinirea presei), audienţa s-a mărit în mod deosebit, dar mai ales şi-a schimbat structura, devenind o audienţă de masă. Ieftinirea presei, inclusiv a cărţilor, este principala cauză a acestui fenomen, dar trebuie să luăm în calcul, în acelaşi timp, şi schimbarea de orientare, publicaţiile adresîndu-se de acum încolo, în primul rînd, oamenilor obişnuiţi. ◆ Dezvoltarea cea mai

semnificativă s-a produs însă, în acest secol, prin apariţia **m.m.** electronice. Prima jumătate de secol a fost marcată de apariţia cinematografului şi a radiodifuziunii iar a doua de extinderea la nivel de masă a televiziunii (descoperită încă din deceniul al treilea). Aceste trei tipuri de **m.m.** vor determina, datorită impactului lor uriaş asupra societăţii, şi începutul cercetărilor asupra **m.m.** Interesul pentru studierea **m.m.** nu a fost determinat atît de mărimea audienţei noilor m., este adevărat mult mai mare decît a celor din secolul trecut, cît mai ales datorită influenţei lor indiscutabile asupra vieţii sociale. Este semnificativ astfel faptul că nici o formaţiune politică, mişcare socială sau culturală nu mai poate cîştiga astăzi aderanţa unor segmente largi de populaţie fără a utiliza **m.m.**, la fel cum funcţionarea economiilor moderne nu mai poate fi concepută în afara orientării consumului prin **m.m.** sau cum generarea şi difuzarea culturii în societate în general nu se mai face independent de acest tip de instituţii culturale. Este demn de remarcat şi faptul că radio-ul şi televiziunea sînt singurele mijloace care pot capta atenţia naţională. ◆ *Sociologia* **m.m.**, domeniu de cercetare în sociologie care urmăreşte să analizeze modul în care **m.m.** funcţionează în societate, precum şi efectele sociale ale comunicării prin intermediul acestor mijloace. În istoria cercetărilor s-au conturat două perspective complementare. Una pune accentul pe comunicare, cealaltă pe mijloace. Prima pleacă de la distincţia între mai multe tipuri de comunicare, de cele mai multe ori trei: comunicare intrapersonală (internă sau de nivel individual), comunicare interpersonală (între indivizi) şi comunicare de masă (de nivel social). Aceasta din urmă se referă la comunicarea realizată prin intermediul unor mijloace, adresîndu-se unei audienţe largi şi de regulă eterogene. Comunicarea de masă presupune comunicatori profesionişti, specializaţi în transmiterea mesajelor prin intermediul diferitelor **m.** ca şi un sistem de control al comunicării, dat fiind că aceasta se realizează prin intermediul unor instituţii care funcţionează în baza unor norme. Cea mai cunoscută schemă de analiză a comunicării de masă este cea propusă de Harold D. Lasswell (*The structure and Function of Comunication in Society*, 1948). Ea stabileşte cinci direcţii de analiză în funcţie de cinci întrebări privitoare la procesul comunicaţional: *a.* Cine?; *b.* Ce spune?; *c.* Pe ce canal?; *d.* Cui?; *e.* Cu ce efect? Lui *a* îi corespunde analiza controlului şi vizează studiile asupra "condiţionării" mesajelor, ca şi asupra sistemului normativ al instituţiei furnizoare de informaţii. Lui *b* îi corespunde analiza conţinutului care vizează "descrierea obiectivă, sistematică şi cantitativă a conţinutului manifest al comunicaţiilor, avînd ca scop interpretarea acestora" (B. Berelson); *c* se referă la studiul **m.** însăşi, centrîndu-se pe probleme ce se referă la eficienţa şi raporturile dintre diferite tipuri de **m.**, evoluţia **m.**, caracteristicile comucaţionale ale fiecărei **m.** în parte, factori de bruiaj etc. Primul care a pus accentul prioritar pe acest gen de cercetări a fost M. McLuhan (*Gutenberg Galaxy*, 1962, tr. rom. 1975). Întrebările *d* şi *e* se referă la analiza audienţei şi a efectelor induse de **m.m.** Primul gen de analiză este vital unei bune funcţionări a **m.**, mai ales din raţiuni economice. Analiza efectelor este însă cea care a suscitat cel mai mult interesul specialiştilor şi totodată a generat şi cele mai multe controverse în legătură cu consecinţele produse de comunicarea mediatizată asupra societăţii. ◆În a doua perspectivă se pune accentul pe mijloace şi nu pe comunicare, dat fiind că elementul central al oricărui proces de comunicare de masă îl reprezintă **m.m.** Deşi sînt privite în primul rînd ca instituţii culturale, în unele cercetări sînt considerate şi ca instituţii economice, întrucît ele contribuie în

proporție însemnată la crearea P.N.B. și au un rol bine definit în privința orientării consumului. Totodată nu trebuie neglijat nici faptul că cerințele economice ale funcționării **m.** afectează funcțiile sociale ale acestora. De exemplu, presiunea publicității asupra conținutului programelor poate eroda caracterul democratic al **m.**, în special în cazul televiziunii, deoarece anumite categorii ale populației, cum ar fi cei foarte săraci sau bătrînii, riscă să nu mai fie servite de către **m.m.** datorită faptului că ele nu sînt interesante pentru agenții economici care finanțează prin publicitate, direct sau indirect, programele. Alături de perspectiva instituțională în **s.m.m.** mai întîlnim și una organizațională care tratează **m.m.** din perspectiva teoriei organizațiilor. ◆ În ultimele decenii s-au conturat și elaborat mai multe tipuri de abordări, teorii și probleme privitoare la **m.m.** Există însă două paradigme generale, care sînt practic prezente în toate cercetările. Prima poate fi numită "**m.** *puternică*" și considera că **m.m.** au efecte, în general negative, deosebit de puternice, intervenind activ asupra structurilor și mecanismelor vieții sociale, ele fiind active în raport cu individul sau societatea, iar structurile sociale relativ pasive la influențele **m.** A doua paradigmă "*m. slabă*" consideră că influența **m.m.** în societate este relativ mică, că ele sînt subordonate și nu supraordonate societății, că nu determină opțiunile și comportamentele indivizilor ci se orientează după acestea, în fine, rolul lor nu numai că nu este negativ, dar poate să fie chiar terapeutic în anumite circumstanțe. Un exemplu tipic de problemă abordată din perspectiva celor două paradigme este problema violenței. În primul caz se consideră că violența este promovată prin **m.m.**, că ea afectează negativ socializarea copilului, care poate vedea pînă la 14.000 de morți violente la TV, numai în copilărie, și deci în general putem spune că **m.m.** contribuie la creșterea numărului comportamentelor deviante, în special a delincvenței, sub toate formele ei. În a doua perspectivă se consideră că **m.m.** nu manipulează individul, ci că acesta utilizează așa cum dorește **m.m.** Violența este cerută, căci altfel nu ar fi prezentă în programe, ea există în **m.m.** pentru că există în societate. Cei care urmăresc acest tip de programe sînt predispuși la violență și nu devin eventual delincvenți datorită televiziunii (sau cinematografului). Mai mult, violența prezentată prin **m.m.** poate avea chiar o funcție terapeutică. În aceeași manieră ne putem raporta și la alte probleme cum ar fi socializarea sexuală timpurie a copiilor, promovarea unor inegalități între sexe (ca exemplu, rolurile predominant casnice ale femeilor), inactivismul promovat de **m.**, ca și problema rolului pe care ele îl joacă, în general, în societate **m.m.** fiind considerate fie o putere în stat, fie un subsistem subordonat celorlalte puteri. ◆ Cele două paradigme s-au conturat în istoria cercetărilor, în perioade diferite, pornind de la probleme deosebite. În perioada interbelică s-a conturat prima paradigmă, care a corespuns într-o oarecare măsură șocului produs la început de noile **m.**, dar și contextului social care a generat fenomene de masă, considerate de multe ori și ca efecte ale utilizării **m.m.** Astfel, propaganda nazistă la radio ca și propaganda de război în perioada 1939-1945 dusă de către ambele tabere la radio ca și prin jurnalele de front filmate au evut efecte sociale majore. Mobilizarea ca și formarea unei anumite atitudini la scară națională au fost deziderate, în general, eficient îndeplinite de către **m.m.** în perioada interbelică. Puterea **m.m.** a fost probată chiar și în privința efectelor lor negative. Cel mai cunoscut exemplu este emisiunea radiofonică "Războiul lumilor", realizată în 1938 de Orson Wells care a creat o panică națională fără precedent în SUA. A doua paradigmă s-a conturat după al doilea război mondial,

cînd noile cercetări au arătat că influența **m.m.** în societate este mult mai mică decît s-a considerat inițial. Și în favoarea acestei paradigme au existat numeroase argumente dintre care amintim slaba eficiență a propagandei anticomuniste desfășurată prin **m.** în anii '50 în SUA, cînd cercetările au arătat că programele nu au reușit să convingă populația de pericolul comunist și nici măcar să popularizeze personalități politice care s-au afirmat în această mișcare, dar și cazurile destul de numeroase ale victoriilor electorale ale unor personalități sau forțe politice împotriva cărora au militat majoritatea m. au constituit argumente puternice în acest sens. Cele mai semnificative cercetări care au probat activismul recepției programelor **m.m.** au fost cele realizate în deceniul al cincilea de Lazarfeld, Berelson și Gaudet, privitoare la comportamentul de vot, în baza cărora Lazarfeld și Katz (*Personal influence*, 1955) au formulat legea comunicării în două trepte care demonstrează influența semnificativă a liderului de opinie în receptarea programelor difuzate prin **m.m.**, lider care filtrează, prelucrează și chiar reinterpretează mesajele furnizate de **m.** În anii '70, prin dezvoltarea foarte puternică a sistemelor private de televiziune, prin diversificarea acestora (cablu, satelit etc.), ca și prin apariția industriei video, rolul televiziunii în viața socială a fost din nou resimțit foarte puternic, ceea ce a dus la o revigorare în planul cercetărilor **m.**, a paradigmei "*m. puternică*", deși nu în termenii interbelici. Cele două perspective sînt, desigur, complementare și nu pot fi studiate independent de evoluția societății. ◆ **S.m-m.** s-a focalizat și asupra altor probleme semnificative în plan politic, socio-economic sau cultural. S-au studiat astfel efectele, în general negative, produse de **m.m.** asupra organizării vieții politice, cum ar fi susținerea propagandei politice după modelul "star-system", grija deosebită a politicienilor pentru aspectele exterioare, vizibile, dar lipsite de importanță, "cultul" general pentru imagine, fie a politicianului, fie a partidului, a unei organizații, sau a întregii societăți, "cult" care face să fie neglijate, de regulă, tocmai problemele sociale majore. În această direcție, unii cercetători consideră că **m.m.** joacă astăzi rolul de *"agendă a realității"*, ele dictînd ordinea priorității problemelor sociale, prin interesul pe care îl arată față de acestea. Se poate astfel deturna sensul real al evenimentelor, moartea unui star-rock să fie prezentată ca un eveniment social major în timp ce un conflict militar sau descoperirea unui medicament să fie prezentate ca mai puțin, sau deloc, importante. În general, **m.m.** are tendința de a propune utopii și idealuri intangibile, de a crea falși eroi, neglijîndu-i astfel pe cei adevărați. ◆ Studii importante s-au realizat și asupra proceselor de tratare a informației difuzată prin **m.** Ele au arătat că **m.m.** propun o imagine a realității care este serios diferită de ceea ce există în realitate (chiar în cazul transmisiilor directe TV). Cel mai important factor care afectează imaginea realității difuzată de **m.** este *principiul conflictului*, în funcție de care este reconstruită imaginea difuzată prin **m.**, lumea prezentată fiind cu mult mai conflictuală decît cea reală. Prelucrarea imaginii se produce însă și în funcție de cerințele economice, ideologice și culturale ale diverselor organizații **m.** care sînt întotdeauna componente ale unor subsisteme sociale. ◆ Un fenomen de maxim interes îl reprezintă *mediatizarea evenimentelor sociale*. El constă în faptul că imaginea pe care o avem despre evenimentele sociale semnificative, trecute sau prezente, provine astăzi, aproape exclusiv, de la diferitele **m.** (televiziunea jucînd rolul central în acest proces). El ridică însă și numeroase probleme, iscînd totodată controverse foarte aprinse. Mai întîi, datorită faptului că există o "condiționare" ideologică în prezentarea

evenimentului, chiar și într-o transmisie directă televizată, prin ceea ce se alege, prin cadrele utilizate, prin momentul ales pentru transmisie, prin comentariu etc. Astfel de critici, de exemplu, au fost aduse recent posturilor de televiziune TV5 din Franța și CNN din SUA pentru propaganda voalată făcută în transmisiile, (premiere mondiale), ale Revoluției din România (1989) (preluată și difuzată în Europa de la TVR) și ale Războiului din Golf (1991). Pe de altă parte, transmisiile directe ale unor asemenea evenimente tind să fie organizate după principiul spectacolului și chiar evenimentul în sine să fie structurat după același model, deoarece agenții sociali nu pot face abstracție de prezența **m.m.** ◆ Un capitol distinct al cercetărilor din **s.m.m.** se referă la modul în care cultura este difuzată sau/și generată prin **m.m.**, la influențele funcționării **m.m.** asupra diferitelor componente ale culturii, la rolul lor în raport cu cultura populară, cu cea de masă sau de consum, sau cu cea "savantă". În acest punct **s.m.m.** se întîlnește cu alte discipline sociologice cum ar fi sociologia culturii, sociologia artei, sociologia economică etc. *V. audiență, comunicare, presă, propagandă, public, publicitate, cultură.* **A.B.**

MATRILINEAR transmisie a rudeniei numai prin femei. În acest sistem, fiica rămîne împreună cu mama sa și cu fratele său. Ea își păstrează clanul, numele și bunurile pe care le transmite copiilor ei. Fratele este considerat drept tată al copiilor care vor avea același nume ca mama și unchiul lor. Încă din secolul trecut, în antropologie există o dispută cu privire la evoluția sistemelor familiale. Teoria care a domînat multă vreme afirmă că a avut loc o trecere de la un sistem originar de filiație indistinctă spre un sistem matrilinear care a devenit mai tîrziu patrilinear. Această teorie evoluționistă nu a fost confirmată cu date certe. *V. căsătorie, familie, patrilinear.* **I.Mih.**

MATRILOCAL reședință a noilor soți împreună sau în apropierea părinților soției. În comunitățile tradiționale, regula **m.** era aplicată într-un număr relativ redus de cazuri, îndeosebi în situațiile în care soția era singura moștenitoare a părinților ei sau avea un statut economic mai ridicat decît al soțului. În aceste situații, se organiza un ritual special de acceptare a soțului în grupul familiei și în comunitatea soției care putea să prevadă și preluarea de către soț a numelui de familie al soției. În prezent, căsătoria **m.** are în principal o motivație economică (deținerea unei locuințe de către soție, deținerea de către soț a unui loc de muncă în localitatea de reședință a soției) sau de asistență familială (preluarea parțială de către părinții soției a îngrijirii copiilor atunci cînd ambii soți desfășoară activități permanente extrafamiliale). *V. căsătorie, endogamie, familie, neolocal, patrilocal, rudenie.* **I.Mih.**

MĂSURARE SOCIALĂ stabilire a unei ordini de mărime (frecvență, intensitate etc.) prin atribuire de valori, în acord cu proprietățile obiectului social studiat. **M.s.** se dovedește a fi principalul element de sudură între nivelul teoretic și cel empiric al cunoașterii. Ea este precedată și pregătită de analiza conceptuală, dar mai ales de operaționalizare și cuantificare. Unii specialiști consideră ultimele două operații ca părți ale m. Rezultatul operaționalizării și cuantificării îl constituie indicatorii de cercetare direct observabili și măsurabili. Acești indicatori, transpuși în instrumente de cercetare — chestionare, ghiduri de convorbire, fișe de observație, scheme experimentale sau de analiză a conținutului, scale, teste etc. — permit efectuarea propriu-zisă a măsurătorilor (operație empirică). La rîndul său, **m.** prescrie modalitățile de prelucrare și de calcule statistico-matematice admise în manipularea informațiilor recoltate, în vederea analizei și

interpretării lor. ◆ Elementele componente ale **m.s.** sînt: *obiectul* de măsurat, *etalonul* de măsură și *regulile de atribuire a valorilor*. Obiectul de măsurat este alcătuit dintr-o mare diversitate de fapte, fenomene și procese sociale, începînd cu cele de natură macrosocială care privesc societatea globală și sfîrșind cu cele de natură microsocială referitoare la acțiuni, comportamente, relații individuale și de grup. Încă în 1928 L.L. Thurstone (*The Measurement of Values*) atrăgea atenția asupra faptului că în **m.s.** nu trebuie să intervină postulate ale măsurătorilor fizice, întrucît ea nu se ocupă cu fenomene de această natură. Pentru a se surprinde întreaga gamă de manifestări ale fenomenelor și proceselor sociale, trebuie avute în vedere atît determinările numerice, prin atribuirea de valori cantitative (accepțiunea restrînsă a **m.**), cît și cele nenumerice, cum ar fi ordinea, redată prin numerale, și chiar clasificările, redate prin nume sau simboluri. *Etalonul de măsură* reprezintă o mărime definită, cu care urmează a fi comparate aspectele cantitative (mărimile variabile) ce caracterizează fenomenele și procesele sociale în vederea determinării valorii lor. Distingem două tipuri de etaloane: *etalonul natural*, în care se definește o mărime naturală de măsură, cu semnificație de unitate, și *etalonul conceptual*, alcătuit dintr-un set de criterii, standarde ce definesc o mărime relativă, o unitate convențională de măsură. Etalonul natural are o semnificație empirică reală, de aceeași natură cu aceea a obiectului măsurat, sau este definit pe baza unor relații intermediare, valorile atribuite sînt numere (întregi, raționale, reale). Spre deosebire de alte domenii, în sociologie se operează cu un număr relativ restrîns de etaloane naturale. Cel mai adesea sociologul operează cu etaloane conceptuale. Ele au o semnificație relativă. Sînt elaborări teoretice mai mult sau mai puțin riguroase, fără a fi univoc determinate, dar corespund cel mai bine naturii fenomenelor sociale. Etaloanele se definesc în cadrul operației de cuantificare. Semnificația lor poate rezulta din practica social-istorică, poate fi introdusă pe cale normativă, pe baza unor calcule statistice (valori medii, abatere standard etc.) sau printr-o operație specifică de evaluare. De fiecare dată apare însă necesitatea validării modelului adoptat. ◆ *Regulile de atribuire a valorilor* (numere, numerale sau simboluri) urmează îndeaproape natura obiectului studiat și caracteristicile etalonului utilizat în **m.** Acest fapt conduce la anumite *niveluri de măsură*. În literatura de specialitate sînt formulate patru niveluri de măsură: *nominal* (categorial), *ordinal* (care indică ordinea), *de interval* (redă intensitatea) și *de proporții* (de raport). Cele patru niveluri de măsură sînt redate în ordinea complexității, proprietățile nivelurilor inferioare fiind cuprinse în cele ale nivelurilor superioare; primele două alcătuiesc **m.** nenumerică (prin simboluri-nume și numerale), celelalte două sînt specifice **m.** numerice. Anumitor caracteristici cantitative ale fenomenelor sociale le este propriu numai un anumit nivel de măsură (uneori denumit și de tip scală, sau precizie a **m.**). *Nivelul nominal* este alcătuit dintr-un set de categorii. Atribuirea valorilor se face pe baza relației de egalitate/neegalitate. Această relație este simetrică (A=B, atunci și B=A) și tranzitivă (A=B, B=C atunci A=C). Valorile atribuite sînt simboluri, ele reprezintă simple nume investite cu funcția de clasificare. De aceea sînt foarte diverse, respectînd însă cerințele unei corecte clasificări (exhaustivitate — toate elementele să fie clasificate, și exclusivitate — un element să fie repartizat la o singură categorie) și aplicînd criterii semnificative. Cu aceste valori de scală se pot efectua orice transformări care respectă clasificările. În schimb, manipularea statistico-matematică este limitată la frecvențe absolute și relative, modul dis-

tribuției, coeficienți de contingențe (de asociere). *Nivelul ordinal* corespunde situațiilor în care proprietățile se pot ierarhiza. Valorile atribuite reflectă relația de ordine "mai mare", "mai mic", indicîndu-se rangul pozițiilor ocupate pe o scală, fără a se putea preciza diferențele dintre ele. Relația de ordine este asimetrică (A>B, atunci B<A, deci B ≠ A) și tranzitivă (A>B și B>C, atunci A>C). În multe situații nu este satisfăcută însă relația de tranzivitate, de aceea se recomandă utilizarea nivelului ordonat și cel perfect ordonat (C.H. Coombs). Marea majoritate a fenomenelor sociale permit doar un nivel ordinal de m. Metoda comparativă se bazează pe un astfel de nivel de măsură. Transformările permise ale valorilor de scale cuprind toate operațiile matematice: scădere, adunare, împărțire sau înmulțire cu o constantă, deoarece ele conservă relația de ordine. La manipularea informațiilor, pe lîngă operațiile specifice nivelului nominal, se adaugă calculul medianei distribuției, diferențel interquartile, coeficienților de corelație a rangurilor. Nivelul de interval (cardinal) corespunde situațiilor în care obiectul măsurat poate fi descris cantitativ (cuantificat) prin valori numerice. Pentru aceasta se definește un etalon de măsură cu semnificația de unitate. Se obțin astfel valori egal distanțate pe o scală de intensitate a pozițiilor exprimate, fără însă a dispune de un punct natural de pornire în atribuirea valorilor, adoptîndu-se unul relativ (valoarea cea mai mică întîlnită, de exemplu). *Nivelul de interval* (sau de distanță) are în plus o serie de constrîngeri, cum ar fi aceea că transformările permise cu valorile atribuite sînt limitate la adunarea sau scăderea unei constante (transformări liniare), pentru a se păstra relația originară. De această dată se cunoaște nu numai poziția pe scală, dar și cu cît diferă ea de alte poziții. Existînd o unitate de măsură, informația recoltată permite un evantai mult mai mare de operații și calcule, cum ar fi media distribuției și toată statistica dependentă de aceasta — abaterea medie, coeficienți de corelație, de regresie etc. În cercetarea socială, nivelul de interval este doar aproximat prin intermediul diferitelor tehnici de scalare a intensității opiniilor, atitudinilor, comportamentelor, fără a se dispune totuși de un model matematic care să ateste în mod riguros egalitatea distanțelor dintre punctele scalei, bazîndu-se mai mult pe caracteristici presupuse ale procesului discriminatoriu (scala de ierarhizare tip Likert, scala intervalelor aparent egale — L. L. Thurstone). *Nivelul de proporții* prezintă cele mai multe restricții (ordine, distanță și origine naturală) și de aceea este dificil de atins în cercetarea socială. Atribuirea valorilor se bazează pe existența unei unități de măsură și a unui punct natural de pornire ceea ce conduce la valori cantitative în sensul strict al termenului. Acest nivel de măsură este utilizat de către sociolog doar în acțiunea de numărare a entităților (cînd folosește deci etaloane naturale). Identificarea unui eventual punct zero (în afara relației "absență" / "prezență") nu se dovedește a fi un punct de pornire în atribuirea valorilor, ci mai degrabă punctul (neutru) de separare a sensurilor, a pozițiilor favorabile (pozitive) de cele nefavorabile (negative). Sociologul "operează" însă și cu o serie de fenomene care au proprietățile unei scale de proporții, fie acestea de natură temporală (vîrstă, vechime etc.), economică (venit, productivitate) sau chiar fizică (lungime, masă, volum etc.). Singura transformare admisă, pentru conservarea proporției, este multiplicarea, respectiv divizarea cu o constantă. Pentru prelucrarea și analiza informației se poate apela la întregul aparat statistico-matematic disponibil. De reținut că problematica transformărilor și calculelor legate de nivelurile de măsură devine relevantă doar pentru măsurarea reprezenta-

tivă (R.M. Dawes, *Fundamentals of Attitude Measurement*, 1972), cînd observaţiile empirice servesc la elaborarea instrumentului de măsurare, iar acesta, odată obţinut, permite efectuarea unor alte observaţii empirice. ◆ Dacă nu se reuşeşte stabilirea unei astfel de relaţii reciproce dintre valorile atribuite şi relaţiile empirice, avem de-a face cu o măsurare index. Aici valorile atribuite "suportă" orice transformare, dar ea nu are o semnificaţie empirică, ci una abstractă. Analiza modelelor de m. poate fi efectuată şi din alte perspective, cum ar fi aceea a dimensiunilor (aspectelor) avute în vedere, distingîndu-se între modelele dimensionale şi cele nedimensionale. Primul grup cuprinde **m.** unidimensională (specifică tehnicilor de scalare). Aceasta ia în considerare o singură caracteristică a obiectului studiat. ◆ **M.** *multidimensională* vizează determinarea structurii complexe a fenomenelor şi proceselor (deşi extrem de necesară, această **m.** este încă puţin dezvoltată), iar relaţiile dintre elemente se pot exprima prin modele de distanţă sau prin modele spaţiale, apelîndu-se în acest scop la calculul matriceal, analiză factorială etc. *Modelele nedimensionale* sînt în fapt cele mai răspîndite. Prin ele nu se specifică dimensionalitatea, neputîndu-se deci testa ipoteze privind structura. Evaluarea măsurătorilor se referă în principal la determinarea *validităţii* şi a *fidelităţii* instrumentelor de lucru. Există mai multe tipuri de validitate. *Validitatea de conţinut (internă)* exprimă gradul în care indicatorii măsoară ceea ce se presupune că măsoară. Atestarea se realizează prin analiza omogenităţii (consistenţei interne) a setului de indicatori, prin utilizarea modelelor cauzale sau prin comparaţia **m.** cu datele obţinute de la un grup martor, fiecare metodă furnizînd rezultate care pot reflecta doar parţial gradul de validitate. O cerinţă esenţială constă în cercetarea validităţii numai pentru un set de indicatori consideraţi relevanţi pentru domenlul cercetat şi nu pentru o colecţie mai mult sau mai puţin întîmplătoare. *Validitatea predictivă (externă)* se referă la gradul în care **m.** efectuate se asociază cu anumiţi factori exteriori, caracteristici sociale, profesionale, de performanţă, şi la prognozarea evoluţiei viitoare a fenomenelor cercetate. Validitatea de construct este dată de ponderea varianţei comune a variabilei măsurate ($V_{c.o.}$) şi a factorilor explicativi, raportată la totalul varianţei variabilei respective $v_1 = \frac{V_{c.o.}}{V_t}$ ◆ *Fidelitatea* exprimă gradul de încredere şi de stabilitate ale **m.** efectuate: $f = \frac{V}{V_t}$, unde V este varianţa adevărată şi V_t — varianţa totală observată. În cazurile concrete de cercetare valorile observate sînt o combinare de date reale (adevărate) şi de erori: $X_o = X_a + X_e$, ceea ce îndreptăţeşte efortul de a elimina erorile. Utilizînd numai datele de observaţie, $f = \frac{V_t - V_e}{V_t}$ unde V_t este varianta totală observată (reală + erori), iar V_e reprezintă erorile. Gradul de stabilitate **m.** se cercetează prin mai multe modele: fidelitatea test-retest (a măsurătorilor repetate), procedeul formulelor paralele (două instrumente de cercetare cu valoare egală) şi înjumătăţirea instrumentelor de cercetare. *V. scalare, statistică şi sociologie.* **I.M.**

MECANICĂ SOCIALĂ **1.** Ramură a sociologiei "abstracte" (A. Portuondo y Barcelo) sau "pure" (L.F. Ward) care analizează societatea considerînd elementele şi grupurile sociale ca puncte şi sisteme materiale supuse unor forţe (sociale) a căror interacţiune determină *echilibrul* şi *mişcările sociale*, acestea din urmă fiind studiate prin analogie cu legile, metodele şi principiile mecanicii raţionale. Reprezentanţii **m.s.** (L. Winiarski, A. Lotka, A. Groppali, V. Pareto, S. Haret etc.) consideră societatea ca un sistem analog oricărui alt sistem material, supus legilor mecanicii raţionale şi compus din

totalitatea indivizilor, care nu se pot sustrage legilor mecanice (în special legilor atracției și respingerii corpurilor, legii gravitației); forțele sociale rezultate din acțiunile și reacțiunile lor au un conținut preponderent *psihic* (forțe psihice). Conceptele **m.s.** pot fi elaborate prin analogie cu ale **m.** raționale: altruism și egoism versus atracție și respingere; asociație versus compunerea forțelor; cooperare/multiplicare de forțe; război/comprimarea forțelor; organism social/echilibru de forțe etc. Sînt însă extrem de rare forțele sociale care pot fi analizate prin analogie pură cu forțele mecanice, ceea ce a și restrîns validitatea enunțurilor **m.s.** la cîteva propoziții sau modele sociodemografice. **2.** În concepția matematicianului și sociologului *Spiru Haret* (1851-1912), **m.s.** este "știința care va studia mișcările sociale". Ea este doar o aplicare a **m.** în sociologie, deoarece termenul **m.** sugerează doar "analogia între prefacerile societății omenești și schimbările de poziție ale corpurilor materiale" (*Mecanica socială*, 1910). În această accepțiune, care este relativ distinctă de accepțiunea m.s. la sociologii mecaniciști în general, Haret distinge ms. de sociologia *mecanică*, care "tratează știința sociologiei după metoda mecanică". Scopul **m.s.** constă, din acest punct de vedere, doar în aplicarea metodei *științifice* la cercetarea problemelor sociale. Distincțiile și delimitările propuse de Haret au avut menirea de a elimina unele accente ale *mecanicismului* concepției sale sociologice, care este mai degrabă *matematic*-mecanicistă. Mecanicismul, ca tip de reducționism aplicat în cercetarea fenomenelor sociale, rămîne totuși dominant și în concepția sa despre m.s. *V. pozitivism, sociologie.* **I.U.**

MEDICINĂ SOCIALĂ (IGIENĂ SOCIALĂ) ramură a științelor medicale care are ca principal obiect de studiu optimizarea metodicii acțiunilor sanogenetice cu caracter profilactic de masă, analiza condiționării și implicației socioeconomice a stării de sănătate a colectivităților umane, precum și evaluarea necesităților de ocrotire a sănătății, în scopul elaborării unor măsuri de îmbunătățire a rețelei sanitare. Reunind multiple preocupări convergente cu cele ale *sociologiei medicinei* (igiena socială, organizarea sau administrația sanitară, epidemiologia și profilaxia bolilor transmisibile, determinarea și optimizarea stării de sănătate a populație etc.), **m.s.** constituie un domeniu de activitate specializat, cu metode și tehnici proprii de cercetare. Caracteristica el principală constă în depășirea punctului de vedere tradițional al medicinei curative exercitată asupra indivizilor izolați și concentrarea, cu precădere, asupra ameliorării mediului ambiant și identificării de noi resurse pentru protejarea sănătății colectivităților sociale. În acest sens, apariția m.s. coincide cu momentul în care progresele microbiologiei, igienei și medicinei populației au făcut posibilă o analiză complexă a sanogenezei și patogenezei populației în cadrul căreia factorii sociali apar a fi la fel de importanți ca și cei de natură fizică, chimică sau biologică. Preocupări incipiente în acest domeniu datează din secolul trecut, odată cu pătrunderea în vocabularul medical a unor termeni noi cum ar fi: boală socială, patologie socială, mediu social, terapie socială, care au contribuit la multiplicarea acțiunilor revendicative și a mișcărilor de reformă vizînd îmbunătățirea politicii sanitare. În țara noastră, medici iluștri, cum au fost C. Caracaș, C. Istrate, I. Felix, Șt. Stîncă, V. Babeș, I. Cantacuzino, G. Banu etc., au adus însemnate contribuții în evidențierea importanței "mediului social ca factor patologic". În prezent, inițierea unor vaste investigații epidemiologice (analiza factorilor ce determină frecvența și distribuția bolilor în categorii specifice de populație) și a unor cercetări de amploare în scopul evaluării costului asistenței sanitare și

a consumului medical reprezintă principalul obiectiv al acestei discipline atît de înrudită cu sociologia medicinei. Spre deosebire de aceasta, **m.s.** se apleacă însă cu precădere asupra studiului statistic, prin intermediul fixării unor indicatori care își propun atît evidențierea procesualității morbidității, cît și asigurarea unui control cît mai eficace asupra ei. *V. politică socială, sociologie clinică, sociologia medicinii.* **S.R.**

MEDIU CONSTRUIT totalitatea construcțiilor și amenajărilor create de om pentru satisfacerea necesităților sale de producție și de locuire. Pentru fiecare dintre secvențele majore ale procesului de reproducție economică — producție, circulație, repartiție și consum — sînt realizate structuri construite specifice (clădiri industriale, agricole, administrative și de locuit, dotări social-culturale, infrastructură pentru transporturi etc.). La acestea se adaugă clădirile de locuit și amenajările social-culturale. Funcționalitatea socială a acestora este cercetată de *sociologia* **m.c.** Obiectivul practic al acestei ramuri a sociologiei este de a contribui la realizarea unor construcții cu funcționalitate socială și economică optimă, la dezvoltarea unor structuri administrative și culturale care să permită utilizarea obiectelor construite cît mai eficient din punct de vedere social și uman; explicarea și prognoza interacțiunilor complexe dintre om și mediul său construit. Conceptele cheie cu care operează sociologia **m.c.** sînt fie specifice — mod de locuire, cerințe și nevoi de locuire, mobilitate locativă, funcțiuni ale locuinței, calitatea și confortul de locuire, adaptabilitatea locuinței, vecinătate, satisfacție de locuire, eficiență socială a utilizării obiectivelor construite etc., — fie mai generale — integrare socială, ciclu de viață familială, satisfacție și integrare în muncă etc. Dintre multiplele caracteristici ale obiectelor construite, sociologia **m.c.** reține în special pe cele cu influență directă asupra confortului și modului de utilizare a spațiului, mărimea obiectelor construite (suprafață, număr subunități, volum), partiu și mod de dimensionare a spațiilor funcționale, mod de echipare, mobilare și decorare, amplasare în raport cu alte obiecte construite, cu mediul natural și cu mediul social în care funcționează, microclimat interior, mod de grupare în teritoriu a obiectelor cu funcțiuni identice, complementare sau divergente. Principalele efecte ale **m.c.** sînt urmărite la nivelul stărilor fiziologice, psihologice, sociale și demografice, stări de oboseală, satisfacție, sănătate, coeziune familială, relații de vecinătate, mobilitate locativă, migrație, nupțialitate, divorțialitate, morbiditate, reușită și eșec, devianță etc.) și al activităților (de producție, de utilizare a timpului, de creștere și îngrijire a copiilor, de transformare a **m.c.** de către utilizatori etc.). Principalele variabile de control în analiza efectelor sociale ale **m.c.** sînt asociate cu caracteristici sociale ale utilizatorilor, calitatea serviciilor sociale, asigurarea obiectelor construite cu energia necesară funcționării lor, cu structurile organizaționale și normative care reglementează accesul la anumite obiecte construite și modul de utilizare a acestora. Date fiind natura și complexitatea relațiilor pe care le studiază, sociologia **m.c.** își desfășoară propriul demers de cercetare în context interdisciplinar, în colaborare cu urbanismul, arhitectura, medicina socială, demografia și economia. *V. locuire, morfologie socială.* **D.S.**

MEGALOPOLIS (gr. *megos*, "mare", *polis*, "oraș") ansamblu urban gigant, rezultat al unor conurbații multiple și complexe, luînd forma unui oraș "continuu", care s-a format atunci cînd interstițiile rurale dintre ariile metropolitane au fost înghițite de creșterea urbană. Geograful Jean Gottman a utilizat termenul de **m.** pentru a desemna ansamblul

urbanizat care se întinde în partea de nord-est a S.U.A., pe coasta Oceanului Atlantic (*Megalopolis or the Urbanisation of the North-eastern Seabord*, 1957, M., 1961). Acest **m.** se întinde de-a lungul a 600 de mile, trecînd pe teritoriul a 10 state, 117 districte, cuprinzînd 32 orașe cu peste 500.000 locuitori și concentrînd aproape o cincime din populația Statelor Unite. **M.** s-au format sau sînt în plin proces de dezvoltare și în alte țări, ca de exemplu în Japonia, în jurul golfului Osaka, sau gruparea de așezări din sud-estul Braziliei. **M.** reprezintă "stadiul de gigantism al conurbațiilor" (J. Beaujeu-Garnier și G. Chabot, *Geografia urbană*, 1971). *V. conurbație.* **I.F.**

MERITOCRAȚIE termen larg vehiculat prin deceniile șase-șapte în limbajele filosofic, sociologic și jurnalistic, desemnînd situația în care pozițiile sociale și recompensele asociate acestora (venit, putere, prestiglu, privilegii etc.) nu sînt moștenite, ci dobîndite de indivizi în funcție de calitățile și meritele lor personale. Discuțiile în legătură cu **m.** se înscriu în problematica mai largă a inegalității sociale, privită ca inegalitate a șanselor de ascensiune socială și ca perpetuare, într-o formă sau alta, a influenței originii sociale (inegale) a indivizilor asupra statusurilor dobîndite în cursul vieții lor. **M.** este considerată un simptom al democratizării, permeabilității și egalizării șanselor de ascensiune socială. La un moment dat, creșterea continuă a indicilor de mobilitate socială, aparenta slăbire a mecanismelor de prescriere în favoarea celor de dobîndire a statusului social și condiționarea tot mai accentuată a nivelului acestuia de către nivelul de instrucție au creat iluzia că societățile industriale avansate ar intra într-o "eră a **m.**" (M. Young, *The Rise of Meritocracy*, 1961). Pentru sociologi, m, descrie un sistem social (ideal) care ar avea proprietatea ca influența originii sociale asupra statusului să se transmită în întregime prin intermediul educației (și nu pe alte căi: moștenire, privilegiu, cooptare etc.). G. Carlsson a denumit acest tip de sistem social "societate fără efecte întîrziate" (*Social Mobility and Class Structure*, 1958), iar R. Boudon "societate meritocratică" (*L'inégalité des chances*, 1973). O asemenea abordare permite aplicarea unui tratament statistic pe baza unei definiții formalizate: un sistem social pe care se definesc trei caracteristici — origine, nivel școlar, status — este meritocratic dacă și numai dacă probabilitatea ca un individ ce se găsește la un nivel școlar S_j să atingă un status C_k este independentă de poziția de origine C_i. Pe de alte parte, pot fi efectuate comparații măsurabile între situațiile reale și cea ideală. Asemenea comparații au demonstrat că societățile dezvoltate nu pot fi asimilate modelului meritocratic, ele plasîndu-se la distanțe mai mari sau mai mici față de acest model. *V. egalitate, inegalitate, mobilitate socială.* **C.A.**

METODE DE FLEXIBILIZARE A MUNCII aplicate în politicile de angajare a personalului și de distribuire a sarcinilor productive pentru a facilita adaptarea organizațiilor la fluctuațiile crescînde ale pieței tot mai competitive. În locul unei creșteri continue a numărului de personal angajat pe termen nelimitat, se optează pentru constituirea unui nucleu constant de personal cu angajare permanentă în jurul căruia se recrutează alt personal, fie pe bază temporară fie cu program redus, în funcție de variațiile cererilor pieței pentru produsele organizației. Totodată, membrii personalului cu angajare permanentă trebuie să dispună de abilități profesionale polivalente pentru a trece cu ușurință de la un tip la altul de activitate. Principalele **m.f.m.** sînt următoarele: *a.* timp suplimentar de muncă efectuat de personalul angajat permanent, peste timpul zilnic sau săptămînal standard, și plătit mai bine; *b.*

munca în "schimburi" prin împărţirea ciclului de 24 de ore în perioade compacte şi organizarea de "schimburi" sau blocuri de personal (de exemplu: 3 schimburi x 18 ore, 2 schimburi x 8 ore, 2 schimburi x 12 ore); *c.* program flexibil care permite personalului să varieze intervalele orelor de muncă între anumiţi parametri predefiniţi; *d.* negocierea numărului anual de ore în locul celui săptămînal standardizat cu alocaţii salariale corespunzătoare, ceea ce facilitează variaţia timpului de muncă în funcţie de solicitări; *e.* utilizarea de subcontractanţi, adică încheierea de subcontracte cu alte firme în locul angajării de personal suplimentar; *f.* angajarea de personal suplimentar prin contracte pe termen scurt (angajare temporară săptămînală, lunară, pe 3 luni etc.); *g.* angajare cu program redus (un număr săptămînal sau zilnic de ore) pe o bază permanentă; *h.* complementaritatea slujbei constă în angajarea a două persoane pentru a realiza sarcini relativ similare, salarlul acordîndu-se în funcţie de timpul de muncă; *i.* munca la domiciliu permite angajatulul să îndeplinească acasă sarcinile alocate conform unor parametri prestabiliţi (se aplică tot mai mult datorită disponibilităţii terminalelor computerelor sau a altui echipament al firmei pentru folosinţă la domiciliu). **M.f.m.** facilitează distribuirea sarcinilor de muncă într-un alt mod fără a duce la o scădere semnificatlvă a şomajulul. Ele avantajează organizaţiile şi patronatul şi o anumită categorie a personalului (cu calificare înaltă şi polivalentă), pentru altil generîndo insecuritate mărită. *V. îmbogăţirea muncii, legea lui Parkinson, orlentare şcolară şi profesională.* **M.V.**

METODOLOGIA CERCETĂRII SOCIOLOGICE analiză a metodelor şi tehnicilor aplicate în realizarea şi finalizarea cercetăril sociale. Are un caracter predominant normativ. Pe baza reflecţiei asupra experienţelor trecute de cercetare, formulează strategii de investigare, indică atît eventuale dificultăţi şi neajunsuri, cît şi căi de obţinere a unor rezultate valide din punct de vedere ştiinţific. **M.c.** este astfel expresia conştiinţei critice, autoreflexive şi constructive a unei discipline. Uneori **m.c.** este considerată ca ramură a filosofiei ştiinţei, dezvoltîndu-se în relaţie cu epistemologla. În această ipostază se admite că s-ar constitui o **m.** *generală* ale cărei scopuri transcend pe cele ale oricărei discipline pentru a se ocupa de problemele comune întregii cercetări ştiinţifice. Acesteia i-ar fi asociate **m.** *particulare* specializate disciplinar. Comunicarea permanentă dintre **m.** generală şi **m.** particulare ar acţiona ca un factor de convergenţe a strategiilor de cercetare şi ca o cale de accentuare a caracterului unitar şi global al cunoaşterii ştiinţifice. Deocamdată, însă, nu este constituită o **m.** generală a cercetării ştiinţifice, analizele concentrîndu-se la nivelul **m.** particulare de genul **m.c.s.** ◆ Clasele de elemente componente ale **m.c.s.** sînt: *a. enunţurile teoretice* fundamentale admise ca referinţe pentru structura paradigmatică a unei teoril şi convertite în principii metodologice de orientare a abordării realităţii sociale; *b.* metodele şi tehnicile de *culegere* a datelor empirice (observaţia, experimentul, ancheta etc.); *c.* tehnicile şl procedeele de *prelucrare* a datelor şi informaţiilor empirice, de ordonare, sistematizare şi corelare a acestora pentru fundamentarea deciziilor privitoare la semnificaţiile lor teoretice; *d.* procedeele de *analiză, interpretare şi construcţie sau reconstrucţie teoretică* pe baza datelor empirice în vederea elaborării de descrieri, tipologii, explicaţii şi predicţii teoretice. Aceste elemente ale **m.c.s.** nu sînt, totuşi, unitar şi universal constituite, ci manifestă diferenţieri importante. Principala sursă de variaţie este reprezentată de concepţia teoretică luată ca referinţă. Întrucît în sociologie nu există încă

o "paradigmă" unică, ci structuri teoretice alternative care uneori sînt concurente iar alteori complementare, fiecare teorie sociologică majoră a tins să-şi derive şi să-şi formuleze propria m. De exemplu: E. Durkheim a formulat "regulile metodei sociologice" adecvate concepţiei sale despre societate; Max Weber a construit o metodologie de studiere a fenomenelor sociale în concordanţă cu propria "sociologie interpretativă"; etnometodologia a dezvoltat metode "etnografice" de analiză a comunicării şi a semnificaţiilor investite de actorii sociali în acţiunile lor etc. S-a ajuns astfel ca deosebirile principiale dintre abordări să fie mai pregnante decît asemănările şi din această perspectivă încă nu se poate vorbi de o m. unică a c.s. În funcţie de modul teoretic general aplicat în vederea explicării vieţii sociale, se distinge între practica metodologică "obiectivă" şi cea "interpretativă". Prima urmăreşte să promoveze acea m. care este apropiată de modelul ştiinţelor naturii; faptele sau fenomenele sociale sînt explicate prin alte fapte sociale; cunoaşterea socială trebuie să ajungă să ia forma explicaţiilor şi predicţiilor, a legilor şi generalizărilor empirice detaşate de eventualele implicaţii valorice pentru a asigura "obiectivitatea" discursului social. Deşi unitară la nivelul celor mai generale principii, practica metodologică "obiectivă" a evoluat de la *operaţionalism* (după deceniul al patrulea al secolului nostru) la *empirism* (în a doua jumătate a acestui secol), pentru ca ulterior să se consacre sub forma *analizei structurale, analizei funcţionale* sau a *analizei sistemice.* Practica metodologică "interpretativă" a fost formulată în nuce de filosofia socială neokantiană, dezvoltată de "sociologia interpretativă" a lui Max Weber şi continuată în cadrul *interacţionismului simbolic, sociologiei fenomenologice şi etnometodologice.* În aceste abordări se pune accentul pe specificul subiectiv ireductibil al faptelor sociale, ceea ce implică necesitatea concentrării analizelor asupra semnificaţiilor investite şi vehiculate de actorii sociali în interacţiunile şi situaţiile lor sociale. În condiţiile divizlunii abordărilor metodologice, analistul social se confruntă, în realizarea şi finalizarea unei cercetări, cu mai multe deschideri opţionale atît la nivelul postulării sau construcţiei teoretice, cît şi la cel al elaborării proiectului unei investigaţii. Deschiderile opţionale îi apar într-o formă polarizată: poziţivare sau interpretare a datelor; individualism sau holism metodologic; obiectivitate sau implicare ideologică; filosofie sau ştiinţă socială. Aceste opţiuni sînt uneori considerate nu ca polare, ci complementare. ◆ În m.c.s. au fost dezvoltate ca metode principale de culegere a datelor empirice: *ancheta socială, analiza documentelor sociale, observaţia* şi *experimentul.* Fiecărei metode îi corespunde un set diversificat de tehnici aplicative, adică de operaţii integrate într-un mod particular de identificare, colectare şi prelucrare a datelor empirice. Diversitatea opţiunilor teoretico-metodologice se relevă şi la nivelul definirii normelor şi tehnicilor aplicative circumscrise uneia şi aceleiaşi metode. Astfel, în fenomenologie şi etnometodologie s-a manifestat preferinţă pentru aplicarea şi dezvoltarea tehnicilor de observare participativă, pe cînd în practicile metodologice "obiective" s-au extins tehnicile de elaborare a anchetelor sociale. Deşi este posibil şi adeseori s-a înfăptuit transferul de tehnici de cercetare dintr-un mod de abordare în altul, trebuie avut în vedere că nu se realizează doar un simplu transfer tehnic, ci şi modificarea presupoziţiilor teoretice care le-au generat. Lipsa de control sistematic al efectelor tacite sau implicite generate de nemodificarea presupoziţiilor teoretice riscă să genereze distorsiuni la nivelul analizei datelor empirice. Tehnica de investigare trebuie deci modificată sau adaptată contextului

teoretic. Cunoașterea științifică și cunoașterea condițiilor și practicilor de producere a ei sînt aspecte corelate ale unuia și aceluiași proces de dezvoltare a sociologiei. Ignorarea acestei necesare complementarități se manifestă uneori prin transformarea **m.c.s.** într-o orientare eminamente critică și normativă, care formulează acele principii ideale de producere și reproducere ale cunoașterii sociologice pe care nimeni nu le poate aplica în mod consecvent, dar oricînd pot fi invocate în ipostaza de standarde sau instanțe critice. Astfel concepută, **m.c.s.** prezintă riscul generării unor efecte inhibitoare, cînd menirea ei este tocmai aceea de a stimula imaginația cercetătoare crealoare. Rolurile de teoretician, cercetător și metodolog sînt coextensive profesiei de sociolog, tot așa cum sociologia ca știință include în însăși construcția ei atît teoria și practica cercetării empirice, cît și teoria producerii acestei teorii. *V. sociologie.* **L.V.**

MIGRAȚIE fenomen ce constă în deplasarea unor mulțimi de persoane dintr-o arie teritorială în alta, urmată de schimbarea domicilliului și/sau de încadrarea într-o formă de activitate în zona de sosire. Dacă privim fenomenul raportîndu-ne la o populație dată — perspectivă adoptată, în principal, de demografie — atunci, adică în raport cu această populație, se poate vorbi de două forme de migrație: *imigrație* (ansamblul intrărilor) și *emigrație* (ansamblul ieșirilor). În fapt orice act migratoriu este, în același timp, o migrație și o emigrație. Sociologia studiază **m.** dintr-o perspectivă mai largă, interesîndu-se de indivizi în ambele ipostaze simultan; de asemenea, atenția ei se îndreaptă precumpănitor asupra acelor mișcări teritoriale în care sînt antrenate mase mari de oameni, ce se constituie în *fluxuri de* **m.** În fine, interesul manifestat de sociolog pentru acest fenomen are la bază faptul că, în cea mai mare parte a cazurilor, o mobilitate teritorială este însoțită de sau generează o mobilitate socială, adică schimbarea statutului social al persoanelor migrante. ◆ Cu referire la un teritoriu național, se face distincția între **m.** *internă*, atunci cînd deplasarea se face în interiorul țării respective, și **m.** *externă* sau *internațională*. După un alt criteriu, se vorbește de **m.** *temporară*, cînd deplasarea se efectuează pentru o perioadă determinată de timp, după care individul migrant se întoarce la locul de origine (unde, de regulă, își păstrează locuința și familia), și **m.** *definitivă*, cînd migrantul nu se mai întoarce. Este desigur dificilă caracterizarea unui act migratoriu ca fiind temporar sau definitiv, în momentul producerii lui. De aceea, de regulă, e necesară o reconstituire a migrațiilor, după o perioadă de timp dincolo de care acestea pot fi considerate ca definitive. În cazul **m.** interne, se distinge, prin amploarea sa, **m.** rural-urbană, fenomen caracteristic tuturor societăților aflate în faza de industrializare. Actualmente, în țările dezvoltate, se remarcă și un flux invers: dinspre urban spre rural. Indiferent de amploarea lui, acesta nu poate fi considerat ca fiind simetric celuilalt decît dintr-un punct de vedere pur formal, spațial. El are o cu totul altă cauzalitate și antrenează alte categorii de populație. În vreme ce, în primul caz, **m.** spre urban a fost determinată precumpănitor de oferta superioară (cantitativ și calitativ) de locuri de muncă la oraș, în cel de-al doilea, în **m.** sînt antrenați fie pensionarii, fie persoane active care, menținîndu-și locul de muncă la oraș, se retrag cu locuința spre periferiile acestuia sau în localități "dormitor", de unde accesul spre metropolă este facilitat de dezvoltarea rețelei de comunicații. Deci, dacă **m.** rural-urbană a fost însoțită de un transfer de forță de muncă din agricultură spre industrie, cea urban-rurală nu antrenează nici o schimbare semnificativă a structurii ocupaționale. Fenomenul acesta

din urmă se produce în condițiile ridicării standardului de viață a oamenilor, ale modernizării habitatului rural din micile orașe, ale dezvoltării mijloacelor de transport, individual și colectiv. Astfel, cetățenii pot evada din marile aglomerări urbane, fie la încheierea vieții active, fie în timpul acesteia, pe durata zilei sau săptămînii cînd nu lucrează. **M.** internațională din zilele noastre se realizează sub cîteva forme mai importante: **m.** forței de muncă, **m.** membrilor familiilor lucrătorilor anterior emigranți, **m.** forțată de calamități naturale, de persecuții politice sau religioase, de războaie etc. Dacă, în ceea ce privește **m.** internă, nu intervin decît arareori opreliști de ordin juridic, **m.** internațională este, într-o măsură importantă, determinată de politicile materializate în reglementări specifice în raport cu emigrația și, mai ales, cu imigrația. Determinarea nu este însă totală căci, alături de **m.** *legală* — cea realizată prin respectarea normelor respective — se înregistrează și o **m.** *clandestină*, ale cărei dimensiuni sînt adesea greu de evaluat. Fenomenul de **m.** la scară planetară nu este unul nou, specific societăților moderne sau contemporane, aserțiune care se poate argumenta amintind doar migrațiile de popoare din Evul Mediu sau comerțul cu sclavi. ◆ **M.** concentrează în jurul său un set foarte larg de fenomene sociale, motiv pentru care ea constituie obiect de studiu pentru mai multe discipline, precum demografia, geografia populației, economia, științele juridice, sociologia și altele. Cercetătorii din aceste domenii au încercat să elaboreze scheme și teorii *explicative* ale fenomenului, multe din acestea fiind inspirate de teoriile fizice asupra mișcării corpurilor. Astfel, încă în secolul trecut, Ravenstein propune un model "gravitațional", ameliorat de către continuatorii săi; o altă schemă, tot de inspirație fizică, este modelul "pull-push", adică al factorilor de atracție și respingere. Ceea ce caracterizează încercările actuale de explicare a **m.** este faptul că fenomenele macrosociale — factorii "determinanți" ai **m.** nu mai sînt considerați ca niște forțe fizice care acționează asupra unor atomi inerți — persoanele umane —, ci ca niște elemente structurale, de care indivizii umani, în calitate de actori conștienți și raționali, țin seama atunci cînd iau în considerare posibilitatea de a migra. Cu alte cuvinte, **m.** — ca fenomen — este imaginată ca fiind rezultatul unei multitudini de acțiuni individuale, ale agenților raționali, care evaluează costurile, beneficiile și riscurile (nu numai în termeni economici) implicate de un asemenea act, elemente care derivă, desigur, din caracteristicile sistemului. Cercetările recente scot în evidență și importanța *informației* (cantitatea, acuratețea, costul ei etc.), ca element ce intervine în deciziile luate de către indivizi. ◆ O a doua componentă majoră a studiilor teoretice și empirice privind **m.** o constituie problematica *efectelor* sau *consecințelor* ei. Trei direcții de investigare s-au conturat aici: efectele **m.** asupra populației de origine, asupra populației de destinație și asupra migranților înșiși. Fără a intra în detaliile acestor studii, să menționăm cîteva probleme abordate. De exemplu, o **m. ce** antrenează un număr mare de persoane, în general de vîrstă tînără, poate provoca, în populația de origine, un deficit de forță de muncă și deci o slăbire a activităților, o scădere a natalității, o îmbătrînire demografică și alte fenomene negative. Dacă zona respectivă era inițial suprapopulată, **m.** poate, dimpotrivă, prin slăbirea presiunii demografice, să amelioreze situația celor rămași, mai cu seamă dacă migranții trimit celor rămași acasă bunuri materiale și bani. Situația populației din aria de primire poate fi și ea influențată în ambele sensuri. În perioade de creștere economică, imigranții contribuie la completarea necesarului forței de muncă; în schimb, în epoci de recesiune, participă la îngroșarea rîndurilor șomerilor, fi-

ind cei mai expuși la concediere, și determină un consum suplimentar de resurse. Populația locală poate reacționa — uneori violent — la prezența imigranților, contribuind la schimbarea măsurilor legislative referitoare la **m.** Un alt aspect deosebit de intens cercetat este integrarea migranților în comunitățile de primire. În cazul **m.** interne, accentul cade îndeosebi pe problema adaptării ruralilor la viața urbană și la munca industrială. În cazul celei externe, o atenție deosebită s-a acordat, printre altele, contactelor între două populații ale cărorculturi sînt mult diferite, fapt ce ridică probleme deosebite de integrare. ◆ Firește, cauzalitatea, formele de manifestare și efectele **m.** variază extrem de mult, în timp și spațiu, fiind dependente de o serie de circumstanțe istorice, economice, politice, culturale etc., ceea ce îngreunează sau face chiar imposibilă elaborarea unei teorii generale sau a unor modele cu aplicabilitate universală în descrierea și explicarea fenomenului. *V. aculturație, fluxuri, locuire, mobilitate socială, motilitate.* **T.R.**

MINIM DEMOGRAFIC (sin. cu "minim de populație"), noțiune introdusă de demografulitalianLivio Livi (*Tratatto di demografia*, 2 vol. 1940-1941 și art. *Considérations théoriques et pratiques sur le concept de "minimum de population"*, 1949), pentru a desemna efectivul necesar și suficient ce asigură unui grup uman perpetuarea biologică în regim genetic normal (= fără urmări patologice). Livi a dimensionat **m.d.** la limita de 500 indivizi (formula ar fi deci: **m.d.** > 500). Orice izolat uman aflat sub ori la această limită este sortit dispariției. Jean Sutter și Léon Tabah (art. *Les notions d'isolat et de population minimum*, 1951) consideră cele două noțiuni — izolat uman și **m.d.** — ca fiind inseparabile. *V. izolat uman, măsurare socială, populație.* ***Gh.G.***

MINORITĂȚI SOCIALE grupuri rasiale, religioase, etnice, politice, mai mici ca număr și diferite de colectivitățile mai largi în care sînt cuprinse și care le controlează. Unii autori (L. Wirth) consideră că tratamentul *discriminatoriu* este o condiție necesară pentru ca un grup social să fie considerat o **m.s**. Astfel, femeile reprezintă deseori mai mult decît jumătate din populația unor țări, totuși ele formează o **m.s.** atunci cînd nu beneficiază de drepturi egale în domeniul ocupațiilor, al drepturilor politice etc. În unele teorii sociale, **m.s.** sînt considerate drept categorii sociale "reziduale", rezultat al procedurilor de constituire a "majorității" în societățile democratice ("tirania majorității" la Tocqueville). **M.s.** arfi, într-o astfel de interpretare, rezultatul unei "conștiințe negative" (E.K. Francis), ele cuprinzînd cetățenii care nu-și pot promova interesele legitime deoarece sînt blocați de superioritatea numerică a majorității dominante. Sînt analizate în contextul *stratificării sociale* și al dinamicii societăților globale. Ele sînt grupuri sociale care diferă într-un anumit fel în raport cu normele și valorile sociale dominante, sînt subordonate în privința distribuirii puterii sociale (avuție, statut social, putere politică), rareori formînd mai mult de jumătate din populația societății în care se află. Analiza sociologică a **m.s.** nu se referă în primul rînd la trăsăturile intrinseci distinctive ale acestora (particularități somatice, trăsături etnice, credințe religioase etc.), ci identifică grupurile sociale în termenii poziției lor în structura socială. Este posibil astfel studiul comparativ al **m.s.** atît în cadrul aceleiași societăți, cît și între societăți diferite. În cercetarea sociologică s-a acordat mai multă atenție **m.** *etnosociale.* Analiza problemelor sociale generate de situația minorităților *naționale* în anumite societăți și perioade istorice (de ex. Imperiul austro-ungar în a doua jumătate a sec. XIX și primele decenii ale sec. XX; S.U.A., de la sfîrșitul secolului trecut pînă în prezent) a dus

la acumularea unui bogat material documentar și teoretic pe baza căruia s-a ajuns la formularea unor teorii sociologice de mai largă circulație, privind relațiile dintre **m.s.** și majoritatea socială. Deoarece **m.s.** sînt rezultat al proceselor de stratificare socială, relațiile acestora cu majoritatea socială dominantă implică atît procese de formare și reproducere ale inegalităților și ale distanțelor sociale (izolare, segregare socială, marginalizare, *discriminare*) cît și de menținere a altora, ca expresie a combinării stratificării sociale cu pluralismul cultural propriu societăților cu grad înalt de diversificare socială și culturală. *V. distanță socială, etnic, inegalitate, grup, marginalitate, naționalitate, națiune, stratificare socială.* **G.N.**

MIȘCĂRI SOCIALE acțiuni sociale provocate de grupuri mari de oameni care se manifestă deliberat și împreună, orlentîndu-se după aceleași valori și ideologii și folosind aceleași metode, în vederea realizării unor scopuri comune sau similare. **M.s.** sînt procese sociale ample care conduc la crearea unor noi valori, noiforme de relații sociale, noi Instituții sau a unor noi societăți. Ele pot să promoveze anumite schimbări sau pot să se opună schimbărilor produse de anumite forțe sociale. ◆ *Factorii determinați* ai **m.s.** sînt: *a. obiectivi*: perimarea istorică a unor forme de organizare socială, agravarea disparităților sociale și a deosebirilor de interese, blocarea structurală care împiedică anumite categorii sociale să-și satisfacă interesele, dezorganizarea socială datorată unor condiții interne sau externe, crizele economice, politice sau culturale, deteriorarea condițiilor de viață; *b. subiectivi*: nemulțumirile sociale care apar din privarea relativă și din perceperea injustiției, accentuarea sentimentelor de frustrare, confuzie, neliniște, nesiguranță, difuzarea și acceptarea unor noi valori sociale, contactele sociale dintre grupuri de indivizi nemulțumiți, apariția unor ideologii care justifică și direcționează m.s., apariția unor persoane sau grupuri care urmăresc în mod deliberat schimbarea socială. ◆ **M.s.** se *clasifică*: *a.* în funcție de sensul lor: **m.** care urmăresc producerea unei schimbări și **m.** de rezistență; *b.* în funcție de profunzimea schimbărilor urmărite: **m.** protestatare, **m.** reformatoare și **m.** revoluționare; *c.* în funcție de posibilitățile de realizare a obiectivelor urmărite: **m.** cu obiective realizabile și **m.** utopice. Aceste trei criterii de clasificare se pot combina între ele permițînd o caracterizare mai completă a tipurilor. **M.** protestatare, reformatoare și revoluționare urmăresc producerea unei schimbări și au obiective realizabile. **M.** utopice urmăresc și ele producerea unor schimbări, dar au obiective nerealizabile. **M.** de rezistență se opun la schimbări și au obiective realizabile. În raport cu influența exercitată asupra dinamicii sociale, aceste tipuri pot fi ordonate astfel: **m.** *utopice*, **m.** *de rezistență*, **m.** *protestatare*, **m.** *reformatoare* și **m.** *revoluționare*. **M.** *utopice* propun un contramodel ideal la organizarea socială existentă. Unele modele utopice sînt creația unor intelectuali ce reunesc în jurul lor un mic număr de indivizi care încearcă să transpună în realitate idealurile utopice. **M.** *utopice* au avut o răspîndire mai mare în secolele XVIII și XIX. În a doua jumătate a secolului al XX-lea, ele s-au manifestat sub forma grupărilor de hippies, a unor comune și a unor secte religioase. **M.** *utopice* nu reușesc să se impună ca modele de realizare a unei întregi societăți; ele eșuează atît datorită contradicțiilor interne, inconsistenței modelelor propuse, impractibilității idealurilor lor, cît și datorită conflictelor puternice cu majoritatea valorilor și normelor societății existente. **M.** *de rezistență* se opun schimbărilor sau încearcă să elimine schimbările intervenite. Ele pot lua forme diverse: *de rezistență* la introducerea unor schimbări sau față de o schimbare deja

introdusă; *de rezistență* față de o schimbare care este în consens cu dezvoltarea socială sau față de o schimbare care conduce la regres social sau la dezorganizare socială. M. *protestatare* exprimă o poziție, o atitudine, un refuz față de ceea ce este acceptat sau instituționalizat într-o societate. Ele pot fi întîlnite în multe domenii: moral, filosofic, religios, politic. M. *protestatare* apar în jurul unor personalități marcante. Ele constau în declararea formală și publică a opoziției, ostilității, refuzului în raport cu o anumită stare de lucruri și acționează după un sistem propriu de valori, dar care nu este impus celorlalți. Aceste m.s. nu urmăresc programatic reforme importante, nici revoluții. Prin ele nu este afectat sistemul politic dintr-o societate. Ele acționează asupra conduitelor, valorilor, ideologiilor și asupra relațiilor dintre individ și colectivitate. M. *reformatoare* apar pe o stare de nemulțumire față de situația existentă și se manifestă atunci cînd grupurile care se găsesc în această situație pot acționa fără a suporta consecințele represiunii, cînd au posibilitatea să se exprime și să se manifeste liber și cînd acțiunea lor nu vizează aspectele esențiale ale sistemului politic existent. M. *reformatoare* urmăresc realizarea schimbărilor dorite pe cale legislativă sau prin schimbări în sistemul instituțional. Din această categorie fac parte m. de reformă a justiției, feministe, ecologiste, antinucleare, cele vizînd liberarizarea relațiilor sexuale. M. *reformatoare* trec prin mai multe etape: apariția stării de nemulțumire; conștientizarea situației și discutarea ei; apariția unor grupuri formale cu scop, în care se discută rezolvarea problemelor; formularea ideologiei și instituționalizarea ei; folosirea organismelor create pentru rezolvarea situațiilor definite în etapele anterioare; birocratizarea și, posibil, închistarea m. M. *revoluționare* sînt schimbări radicale ale sistemului social. Ele sînt determinate de adîncirea contradicțiilor structurale și funcționale din cadrul întregii societăți. M. *revoluționare* își propun schimbarea ordinii existente și, în consecință, sînt supuse represiunii din partea forțelor care apără această ordine. Ele sînt orientate de ideologii clar formulate și sînt puternic instituționalizate (organizații, partide, publicații, statute). În cadrul lor, un rol important îl deține revoluția politică. Ele sînt, în același timp, distructive și constructive: distrug vechile relații sociale, vechiul aparat de stat, înlătură anumite valori și norme sociale și instituie noi sisteme de valori și conduite, noi tipuri de relații sociale, noi forme de organizare socială, noi instituții sociale. Revoluția este un proces de schimbare de lungă durată, ritmul și intensitatea schimbărilor fiind diferite de la un subsistem social la altul. *V. frustrare, inovație, revoluție, schimbare socială, utopie.* **I.Mih.**

MOBILITATE SOCIALĂ fenomen ce se constituie prin agregarea mișcărilor indivizilor sau familiilor între diversele poziții ale unui spațiu social, conceput ca un sistem de categorii sociale, ierarhice sau neierarhice, delimitate pe baza unui criteriu, simplu sau complex. Uneori definiția se restrînge prin postularea caracterului ierarhic al clasificării, concepîndu-se deci m.s. ca o mișcare în cadrul unui sistem de stratificare. Alteori, definiția se lărgește prin luarea în considerare și a mișcărilor spațiale (*mobilitatea teritorială*) și/sau a schimbării locului de muncă (mobilitatea sau *fluctuația forței de muncă*). O trecere în revista a studiilor — teoretice sau empirice — de m.s. arată că acestea pot fi situate, aproape întotdeauna, din punct de vedere al criteriului folosit, în una din următoarele trei categorii: *a.* Cele care utilizează un criteriu de *stratificare* propriu-zis, deci cele care urmăresc mișcarea între straturi strict ierarhizate. Este ceea ce s-ar putea numi tradiția americană, dată fiind predominanța

acestei modalităţi de a concepe **m.s.** în cadrul cercetărilor din S.U.A. O asemenea ierarhizare este rezultatul folosirii, în calitate de criteriu, a statutului (statusului) social, constituit fie exclusiv pe baza prestigiului, fie pe baza unui complex de variabile, care mai poate implica şi alte elemente. *b.* Cele care utilizează drept criteriu de clasificare exclusiv *ocupaţia* indivizilor, ceea ce conduce la constitulrea unui spaţiu social format dintr-un număr oarecare de categorii socio-profesionale. Aceasta s-ar putea numi tradiţia nemarxistă vest-europeană. În adevăr, nu este greu de observat că sociologii din ţările Europei de Vest uzează mai rar noţiunea de status, iar atunci cînd o fac au tendinţa de a reduce această noţiune la cea de ocupaţie, considerînd că între ele există o corelaţie suficient de strînsă pentru a putea identifica, într-o primă aproximaţie, mobilitatea profesională cu **m.s.** Chiar dacă există o asemenea corelaţie, diferenţa faţă de poziţia precedentă este cît se poate de importantă, cel puţin din două puncte de vadere. Mai întîi, poziţiile în spaţiul social astfel construit pot fi delimitate pe baza unor criterii obiective lar clasificările pot fi — şi sînt — utilizate şi în alte tipuri de investigaţii inclusiv în cele care furnizează date pentru contabilitatea socială. În al doilea rînd, o astfel de clasificare nu realizează — decît prin eventuale artificii exterioare — o structură ierarhică. Într-adevăr, criteriul ocupaţional nu presupune *în sine* ideea ierarhizării, aceasta apărînd numai din asocierea scalei de ocupaţii cu cea de venit, putere, instrucţie etc. Din punct de vedere al analizei formale a **m.s.**, sistemul de poziţii neierarhizate reprezintă un handicap serios în tratarea datelor, fapt pentru care sociologii europeni se străduiesc uneori să ierarhizeze ocupaţiile, prin asocierile menţionate. *c.* Cele care utilizează drept criteriu *clasele sociale* şi păturile sau categoriile care fiinţează în orice societate alături de clase. Este, evident, cazul cercetătorilormarxişti sau apropiaţi de tradiţia marxistă. În ciuda unei anumite superiorităţi, atît în privinţa obiectivităţii şi consistenţei criteriilor de clasificare, cît şi în cea a posibilităţilor de înţelegere şi interpretare a fenomenelor implicate în procesele mobilitare, această poziţie are dezavantajul că nu realizează decupaje fine şi, prin urmare, chiar dacă evidenţiază unele tendinţe majore în **m.s.**, nu poate da seamă de o serie de aspecte particulare, la rîndul lor de mare importanţă în societăţile actuale. În legătură cu terminologia folosită în studiile de **m.s.** se cer cîteva precizări. Se face uneori distincţia între mobilitatea *orizontală* şi cea *verticală*. O atare distincţie este posibilă numai în unele situaţii particulare. De pildă, se vorbeşte de mobilitate orizontală, atunci cînd sistemul poziţiilor sociale nu este decît parţial ierarhizat, deci există poziţii de acelaşi nivel între care au loc mişcări de persoane; sau cînd straturile cuprind mai multe poziţii fiecare şi mişcarea are loc de la una la alta fără ieşirea din interiorul stratului; sau cînd are loc o mişcare teritorială ori o schimbare a locului de muncă, fără modificarea statutului profesional etc. În opoziţie, mobilitatea verticală este mişcarea de la un strat la altul. La rîndul său, aceasta poate fi *ascendentă* sau *descendentă*, primul caz corespunzînd, evident, urcării pe treptele ierarhiei sociale iar al doilea, coborîrii. **M.s.** mai poate fi caracterizată şi printr-o serie de termeni specifici, în legătură cu criteriul de clasificare utilizat. S-a amintit mai sus de mobilitatea ocupaţională; în mod similar, se mai vorbeşte de una instrucţională sau educaţională, de mobilitate pe scara puterii, a veniturilor etc. O distincţie fundamentală care se face în toate studiile de **m.s.** este cea între mobilitatea *intrageneraţională* şi cea *intergeneraţională*. Evenimentul mobilitar îl constituie, în primul caz, schimbarea poziţiei unui individ, pe scala aleasă, între două momente ale vieţii sale; în

al doilea, este vorba de diferența între poziția unui individ, la un moment dat, și cea a familiei sale de origine, aceasta din urmă fiind caracterizată, cel mai adesea, de poziția tatălui. ◆ Problema **m.s.** în toată amploarea și importanța sa a fost relevată mai întîi de către P. Sorokin, în clasica sa lucrare *Social Mobility*, apărută în 1927, însă cercetări empirice ample și sistematice asupra acestui fenomen s-au efectuat abia în perioada postbelică. Cea mai bogată producție de lucrări sociologice, pe tema **m.s.** a constituit unul dintre centrele majore de preocupări din cîmpul sociologiei. Începînd cu mijlocul deceniului al optulea, interesul a mai scăzut și frecvența studiilor de **m.s.** s-a mai redus și ea. În perioada fecundă amintită, contribuții importante la cercetarea **m.s.** și-au adus: americanii P. Balu, O.D. Duncan, R. Bendix, S.M. Lipset, N. Rogoff, C. Jencks, englezul D. Glass, francezii D. Bertaux, R. Boudon, elveţianul R. Girod, germanii K.U. Mayer și W. Müler, suedezii G. Carlson și C.A. Anderson, danezul K. Svalastoga, italianul V. Capecchi și mulți alți. În țara noastră, literatura teoretico-metodologică referitoare la **m.s.** este destul de bogată, fiind reprezentată de studii elaborate — începînd cu a doua jumătate a deceniului șapte — de către: I. Aluaș, H. Cazacu, V. Constantinescu, O. Hoffman, I. Mărginean, T. Rotariu, A. Roth etc. În schimb, cercetările empirice sînt foarte puține, singurele studii mai consistente de această factură fiind cele ale colectivului Centrului de cercetări sociologice din București. Chiar dacă, pe plan mondial, interesul pentru problemele de **m.s.** pare astăzi mai redus decît în urmă cu 2-3 decenii, fenomenul constituie încă — și va mai constitui — o zonă problematică de primă importanță pentru sociologie, nu numai pentru că ea este printre puținele arii în care legimitatea sociologiei nu este contestată de nici o altă disciplină, ci pentru că realmente aspectele legate de acest fenomen sînt de mare interes și importanță pentru societățile moderne. ◆ După cum se știe, în societățile precapitaliste, poziția socială a unui individ era, în imensa majoritate a cazurilor, prescrisă prin nașterea sa într-o familie de nobil, sclav sau iobag etc., mișcările sociale de la o generație la alta sau în cursul aceleiași generații fiind puține și de mică amploare. Această situație s-a menținut secole și milenii, fiind reflectată și sancționată prin legile și cutumele care consfințeau separarea societății în clase, stări sau caste. Victoria revoluțiilor burgheze a dus, peste tot, la înlăturarea acestor bariere juridice, iar dezvoltarea forțelor de producție și schimbările în structura socială generate de aceasta au deschis posibilitatea realizării unor ample modificări de poziție socială, fie în cursul vieții active a indivizilor, fie în raport cu familia de origine. Reprezentanții unor curente ideologice, mai ales din S.U.A., n-au întîrziat să facă apologia multiplelor posibilități ce se deschid indivizilor de a avansa pe scara socială. Pe de altă parte însă, era vizibil pentru oricine că șansele de a ajunge în vîrful unei ierarhii sociale se menținеau extrem de inegale pentru indivizii proveniți din straturi sociale diferite. Este probabil prea simplistă afirmația că atenția acordată de către sociologie **m.s.** a fost rezultatul direct al acestor confruntări ideologice, însă este limpede faptul că nu se poate face abstracție de contextul cultural general în care s-au dezvoltat studiile de **m.s**. Oricum, una dintre primele sarcini ale acestora a constat în evaluarea nivelului, intensității **m.s.**, deci în determinarea gradului de "permeabilitate" a structurilor diverselor societăți și în testarea ipotezei, larg acceptate, că aceasta se află în continuă creștere. Astfel, s-au încercat, mai întîi, comparații internaționale, considerîndu-se că în țările mai avansate economic și în cele în care barierele feudale au căzut mai devreme, sau n-au existat deloc, nivelul **m.s.** ar trebui se fie mai ridicat;

apol, a devenit posibil să se facă studii comparative, în timp, referitor la o aceeași țară și deci să se verifice direct ipoteza creșterii **m.s.** Nici unele, nici altele n-au putut oferi argumente declsive pentru confirmarea respectivei ipoteze, ceea ce, de fapt, demonstrează persistența unor inegalități de șanse sociale însemnate în țările capitaliste dezvoltate. Un alt tip de studii îl constituie cele care s-au preocupat de structura fenomenului de m.s. S-a încercat evidențierea intensității schimburilor între diversele categorii sociale, direcțiile de mobilitate pentru indivizii plecați dintr-o categorie sau, invers, aria de recrutare a celor intrați într-o categorie. Acest din urmă gen de cercetări a vizat, în special, straturile din vîrful piramidei sociale — recrutarea "elitelor" — el avînd, de fapt, o tradiție mai veche decît cea a **m.s.** O a treia clasă de studii o reprezintă cea în care m.s. apare ca factor dependent de alte fenomene, încercîndu-se astfel evaluarea influenței unor factori asupra **m.s.** În acest sens, o atenție privilegiată a fost acordată aprecierii rolului școlii în **m.s.** În fine, un al patrulea tip de probleme, cu o pondere totuși ceva mai mică decît celelalte, vizează efectele **m.s.** asupra altor factori — fenomene și procese sociale. Indiferent de chestiunile concrete abordate, cei care s-au ocupat de **m.s.** au plecat — cu mici excepții de la postulat valorizant că starea de "mai multă" mobilitate este preferabilă celei de "mai multă" imobilitate, dat fiind că Imobilitatea socială înseamnă inegalitate de șanse sociale adică o autoreproducere a structurilor, deci a inegalităților sociale. Or, dacă existența unor inegalități este mai ușor de "teoretizat" — prin invocarea unor factori naturali sau a unor necesități de funcționare a sistemului — existența inegalltăților de șanse, adică autoreproducerea inegalităților sociale, are mult mai puțini adepți întru justificare. ◆ Amploarea cercetărilor concrete de **m.s.**, cît și unele rezultate neașteptate ale acestora, au dus la o serie de investigații și contribuții pe plan metodologic. Elementul central în analiza **m.s.** îl constituie tabelul de mobilitate, care, după cum se observă, cuprinde frecvențele indivizilor plasați simultan într-o categorie de pornire (origine) și în una de destinație. De regulă, tabelul se întocmește în felul următor.

Tabelul de mobilitate							
Categorii de origine	Categorii de destinație						Total
	C_1	C_2	...	C_j	...	C_n	
C_1	k_{11}	k_{12}	...	k_{1j}	...	k_{1n}	$k_{1.}$
C_2	k_{21}	k_{22}	...	k_{2j}	...	k_{2n}	$k_{2.}$
C_i	k_{i1}	k_{i2}	...	k_{ij}	...	k_{in}	$k_{i.}$
C_n	k_{n1}	k_{n2}	...	k_{ni}	...	k_{nn}	$k_{n.}$
Total	$k_{.1}$	$k_{.2}$	...	$k_{.j}$	...	$k_{.n}$	N

Se anchetează un eșantion reprezentativ din populație, de mărime N, la un moment dat, indivizii fiind clasificați în *n* categorii sociale, în funcție de situația lor în momentul anchetei sau în alt moment al vieții lor (categoriile de destinație); în același timp, el se grupează și în raport cu originea, deci cu punctul de pornire. Aceasta poate fi poziția tatălui, în cazul m. intergeneraționale, sau o poziție proprie, anterioară celei considerată de destinație, în cazul **m.** intrageneraționale. Oricum, important este că întotdeauna tabelul de mobilitate este pătratic, indivizii de pe diagonala principală — frecvențele $k_{11}, k_{22}, \ldots, k_{nn}$ — formînd categoria celor *imobili*, iar ceilalți categoria mobililor. Dacă se introduce o relație de ordine între categorii, adică $C_1 < C_2 < \ldots < C_n$, ceea ce înseamnă că C_1 este categoria cea mai joasă iar C_n cea mai înaltă, frecvențele de deasupra diagonalei vor reda intensitatea fluxurilor de m. *ascendentă* (categoria de destinație fiind superioară celei de origine), iar cele de sub diagonală intensitatea fluxurilor **m.** *descendentă*. De obicei, frecvențele din tabel sînt comparate cu o serie de frecvențe standard, pentru a se evalua nivelul de **m.** (imobilitate). Asemenea

frecvențe standard sînt cele din tabelul de **m.** "perfectă", adică din tabelul care s-ar obține dacă mișcarea de la o categorie la alta s-ar face întîmplător. Formula acestor frecvențe întîmplătoare, m_{ij}, este următoarea $m_{ij} = k_i . k_j / N$. Raportînd, căsuță de căsuță, frecvențele empirice k_{ij} la cele calculate m_{ij}, se obțin niște coeficienți, dintre care unii sînt supraunitari și alții subunitari. În toate studiile efectuate s-au găsit valori supraunitare pentru căsuțele diagonale, ceea ce înseamnă că în orice societate există un anumit grad de imobilitate. Un alt caz limită ce se poate imagina este cel de imobilitate maximă. Se ajunge aici, dacă se încearcă maximizarea frecvențelor diagonale, care devin astfel: $M_{ij} = \min (k_{i.}, k_{.i})$, deci plasînd pe diagonală cea mai mică dintre frecvențele marginale corespunzătoare căsuței în cauză. Se observă că dacă cele două structuri marginale sînt diferite — ceea ce se întîmplă întotdeauna — suma frecvențelor maxime de pe diagonală ($\sum M_{ij}$) nu poate epuiza volumul eșantionului, *N*. Deci rămîne un număr de indivizi ce trebuie distribuiți în mod obligatoriu în celelalte căsuțe ale tabelului, adică în cele ale mobililor. Volumul lor formează ceea ce se numește **m.** *structurală* sau *forțată*. Dacă se scade aceasta din **m.** totală, rămîne așa numita **m.** *netă* sau *liberă*. Interesul sociologilor s-a concentrat în bună măsură asupra acestui din urmă fel de **m.** dat fiind faptul că ea reflectă "libera circulație" a indivizilor între pozițiile sociale, mișcările ascendente trebuind să fie aici compensate de cele descendente; ea arată ceea ce este ascuns în spatele marilor fluxuri de migrație generate de schimbările structurale, nivelul ei ilustrînd efectiv măsura reducerii inegalităților de șanse sociale. O precizare importantă se impune în legătură cu cele două șiruri de frecvențe marginale ale tabelului de **m.** intergenerațională. Chiar dacă eșantionul anchetat este reprezentativ, deci linia totalurilor $k_1, k_2, \ldots, k_n$ reflectă structura socială în momentul anchetei, coloana totalurilor nu reprezintă nici structura socială exactă a taților și cu atît mai puțin o structură socială la un moment anterior. Prin urmare, tabelul de **m.** nu redă transformarea unei structuri sociale în alta, ci doar asociază două poziții ce caracterizează numai persoanele analizate. *V. egalitate, fluctuație, inegalitate, migrație, stratificare socială.* **T.R.**

MOD DE VIAȚĂ organizarea vieții membrilor unui grup social, colectivități; ceea ce fac indivizii, modul în care se desfășoară viața lor în condiții sociale date. Conceptul sociologic de **m.v.** se referă la viața oamenilor ca un *fapt social* care trebuie descris sistematic, explicat și prezis. Îl găsim utilizat în două perspective metodologice distincte: *a.* O perspectivă accentuat descriptivă — totalitatea caracteristicilor **m.v.** al unei persoane, grup social, colectivitate. De ex. modul de viață al românilor în general, sau al muncitorilor români, mai particular, în anul 1993. Există încercări de a se elabora un sistem de indicatori ai **m.v.** care să asigure o descriere sistematică cu posibilități de comparare: modul de petrecere a timpului liber, consumul cultural, relațil de familie, viața de muncă etc. *b.* O perspectivă explicativ-predictivă — pornindu-se de la un factor (condiție) presupus a fi determinant, se încearcă a se determina influența acestuia asupra **m.v.** De ex. analiza **m.v.** țărănesc, muncitoresc, studențesc, are în vedere influența acestor condiții (de țăran, muncitor, student) asupra **m.v.** În asemenea analize se face abstracție de celelalte aspecte ale **m.v.** al respectivelor persoane, care nu sînt influențate de factorul respectiv. Un ex. este celebra analiză a lui L. Wirth a **m.v.** *urban* (*The Urbanism as a Way of Life*, 1938). Astfel, caracteristicile vieții urbane au asupra vieții indivizilor consecințe ca: segmentarea relațiilor umane, rezervă, indiferență, orientare utilitaristă a relațiilor interpersonale,

contacte impersonale, superficiale, tranzitorii şi, ca efect global, singurătatea, izolarea orăşeanului. Tematica **m.v.** are o importanţă deosebită în analiza sociologică, contracarînd tendinţa de a trata persoana umană ca un simplu produs al organizării sociale. **M.v.** se referă la un ansamblu de fenomene care, deşi puternic determinate de condiţiile sociale, sînt ireductibile la acestea, fiind determinate totodată şi de logica vieţii individului uman. El poate face conexiunea între persoana umană şi sistemele sociale. Un loc special îl are **m.v.** în cadrul tematicii *calităţii vieţii*. Aceasta reprezintă o evaluare nu numai a condiţiilor de viaţă, dar şi a ceea ce fac oamenii, a **m.** lor de **v.** *V. calitatea vieţii, holism, stil de viaţă*. **C.Z.**

MODĂ (lat. *modus*, "manieră"), ansamblu de comportamente şi opinii colective care, într-o cultură dată, arată preferinţa temporară pentru anumite practici expresive ale vieţii sociale (vestimentaţie, coafură, alimentaţie, lectură etc.) **M.** este expresia simbolică a status-ului social şi parte a unei culturi. În lucrările de sociologie mai vechi, **m.** era tratată ca o formă de reglare, ca un mecanism al schimbării sociale, ca o expresie a stratificării sociale. Gabriel de Tarde (1843-1904) în lucrarea "Legile imitaţiei" (*Les Lois de l'imitation*, 1890) vedea **m.** ca o formă a imitaţiei, a imitaţiei contemporanilor, spre deosebire de cutume care semnifică imitarea predecesorilor. Herbert Spencer (1820-1903) şi Georg Simmel (1858-1918) au subliniat funcţia dublă a **m.**: tendinţa de uniformizare şi tendinţa de diferenţiere. Semnele distinctive adoptate de clasele sociale superioare sînt preluate de clasele sociale de la baza societăţii. Pentru a se diferenţia, clasele superioare sînt constrînse să inventeze noi semne de demarcaţie. Astfel **m.** este un fenomen social dinamic, dar nu efemer, un capriciu iraţional şi arbitrar. J. C. Flüger (1939) a încercat să sintetizeze cele două funcţii ale **m.**, acceptîndu-se în prezent că **m.** reprezintă o instituţie socială ce realizează un echilibru între tendinţa oamenilor de conformare, acceptare, supunere şi tendinţa de anticonformare, nonacceptare, independenţă. Nonacceptarea **m.** reprezintă un fenomen de contralmitaţie, ducînd la snobism (termen lansat de W. M. Tchacheray desemnînd pretenţia de originalitate a unor categorii de indivizi care resping **m.**, considerînd-o în esenţa el vulgară). Deşi analiza m. corespunde unei probleme centrale a sociologiei, cea a relaţiei dintre individ şi societate, studiile teoretice semnificative în acest domeniu sînt puţin numeroase, predominînd anchetele psihosociologice vizînd "gustul colectiv", preferinţele momentane ale diferitelor grupuri umane sau categorii sociale. R. Barthes a sesizat paradoxul m., tendinţa de a asigura echilibrul între conformare şi independenţă comportamentală (*Sisteme de la mode*, 1967). Acelaşi fenomen a fost studiat şi de René König (*Sociologie de la mode*, 1969). Modificarea **m.** vestimentare feminine a fost studiată de antropologul american Alfred Louis Kroeber (1876-1960) care, analizînd stampele din perioada 1787-1936, a identificat un sistem fundamental al vestimentaţiei şi variaţiile care se produc în interiorul sistemului, adică **m.** Vestimentaţia occidentală, extrem orientală sau tropicală reprezintă — după A. L. Kroeber — sistemele fundamentale, în cadrul cărora se evidenţiază tipurile permanente şi tipurile aberante. (*Antropology*, 1923). Îmbrăcămintea largă, drapajul vag constituie elemente ale tipului permanent al antichităţii, în timp ce ajustarea pe corp reprezintă nota definitorie a tipului permanent al vestimentaţiei Occidentului modern. Variaţiile de ansamblu în vestimentaţia feminină apar ciclic la un interval de o jumătate de secol (cf. A.L. Kroeber), dar detaliile **m.** se schimbă relativ rapid. Philippe

Besnard și Guy Desplanques au realizat în 1986 un studiu statistic al datelor din Franța pe o perioadă de un secol, punînd în evidență modelele de difuziune ale **m.**, precizînd localizarea geografică și inserția socială a "gustului colectiv", care cunoaște o dinamică proprie în funcție de factorii istorici și socio-culturali. *V. cultură, imitație, status social.* **S.C.**

MODEL (lat. *modus*, "măsură"), reprezentare fizică, logică sau matematică a structurii unui obiect, fenomen sau proces. În acest caz, termenul de structură se referă la parametrii, componentele și forma specifică ale obiectului respectiv. Construirea **m.** poate avea drept scop explicarea, descoperirea sau reprezentarea. M. poate fi construit pe două căi: prin *izomorfism* — în cazul în care fiecare component al obiectului real are un corespondent identificabil, strict similar cu un component al **m.**, sau prin *homomorfism* — în cazul în care **m.** este o reprezentare simplificată a obiectului real. Etapele construirii **m.** sînt următoarele: *a.* identificarea variabilelor — componente, parametri sau constante — care caracterizează obiectul real; *b.* specificarea relațiilor fizice, logice sau matematice dintre variabilele identificate; *c.* definirea restricțiilor de formă, funcționare sau structură ale **m.** în comparație cu funcționarea obiectului în condiții reale; *d.* experimentarea și testarea funcționării **m.** în condiții determinate; e. reformularea acelor parametri ai **m.** care s-au dovedit eronați în comparație cu obiectul real. În științele sociale m. sînt iconice, simbolice, logice, statistico-matematice. **M.** logice sînt secvențe propoziționale care descriu structura și funcționarea unui obiect real, generînd o reprezentare relativ invariantă a acestuia. În acest caz **m.** se apropie de *tipul ideal*, termen weberian care numește o clasă particulară a **m.** logice homomorfe. În majoritatea cazurilor întîlnite în științele sociale, **m.** logice și matematice sînt homomorfe, neexistînd posibilitatea practică de a descrie verbal sau prin ecuații toate caracteristicile obiectelor, fenomenelor sau proceselor sociale reale. Exemple de **m.** logice în sociologie: structura comparativă a "gîndirii sălbatice" și "gîndirii moderne" elaborată de Cl. Lévi-Strauss; structura economică a lumii ca antagonism și cooperare între centru și periferie; sistemul de propoziții axiomatice referitoare la structura organizațiilor moderne. **M.** cantitative sau statistico-matematice sînt sisteme de ecuații care descriu structura și funcționarea unor fenomene sociale. Exemple: **m.** populației stabile din demografie; **m.** gravitațional al relațiilor dintre așezările unei zone; **m.** multifactorial al structurii opiniilor. După scopul lor, **m.** sînt *normative* sau *descriptiv-explicative*. **M.** normative stabilesc praguri sau valori apriorice pentru parametrii obiectului și sînt folosite apoi pentru măsurarea situațiilor empirice. Exemplu: planurile de producție. **M.** descriptiv-explicative se construiesc prin generalizarea unei serii de situații empirice. Exemplu: structurile organizațiilor de producție în funcție de tipul de conducere. În sociologie primele **m.** au fost logice, globale și teoretice (neexperimentale): **m.** organiciste, biologiste, mecaniciste, psihologiste. După primul război mondial s-a trecut la construirea unor **m.** simple descriptiv-explicative, folosind relațiile dintre două-trei variabile. În prezent se construiesc **m.** cantitative statistico-matematice cu mai multe sute de variabile. O clasă specială de **m.** în științele sociale sînt **m.** *sistemice* care cuprind trei categorii: *a.* **m.** structuraliste — care pun accentul pe integritatea (autostabilizarea) sistemului; *b.* **m.** cibernetice — care reproduc integritatea (autostabilizarea) și autocorectarea (homeostazia-feed-back) sistemului; *c.* **m.** sistemice complete — care reproduc integritatea, autocorectarea, autoorganizarea și ierarhia sistemelor reale. (T. J. Fararo,

Mathematical Sociology, 1973). Problema principală a construirii **m.** în sociologie este cea a fidelității, respectiv a corespondenței dintre **m.** și obiectul real. S-a constatat că **m.** utilizate în soclologie sînt cu atît mai fidele cu cît se mărește numărul variabilelor care intră în componența lor, pînă la o limită determinată empiric. *V. formalizarea în sociologie, idealizare, simulare, tip ideal.* **A.T.**

MODEL GRAVITAȚIONAL model folosit pentru predicția intensității comunicării dintre două localități sau zone în funcție de caracteristici ale localităților sau zonelor puse în relație și de distanța dintre acestea. Prin analogie cu legea newtoniană a gravitației se consideră că intensitatea fluxului de comunicare dintre localitățile *i* și *j* (I_{ij}) poate fi estimată prin:

$$I_{ij} = A \cdot \frac{P_i^{x} \cdot P_j^{y}}{D^{z}}$$

unde P_i și P_j sînt caracteristici ale importanței localităților în zonă (număr populație, număr unități comerciale etc.), D — distanța dintre ele, A — constantă iar x, y, z — parametrii ai modelului. În sociologie și în demografie sînt utilizate în special **m.g.** ale migrației. În analiza migrației cu ajutorul **m.g.** s-a constatat că distanța este un factor cu atît mai important cu cît aria de origine a fluxului este mai mică și mai izolată și cu cît fluxul este mai nou, declanșat de mai puțin timp. Distanța poate fi înlocuită în astfel de modele cu alți factori care influențează migrația între localitățile de origine și de destinație. Samuel Stouffer (1940) operează un gen de sociologizare a **m.g.**. El consideră că fluxul de migrație dintre *i* și *j* este direct proporțional cu totalul emigrărilor din localitatea *i* (= *forțe de respingere*) și cu *totalul imigrărilor în localitatea j* (= forțe de atracție) dar invers proporțional cu numărul de locuri de muncă libere în localitățile dintre *i* și *j* și cu totalul "migranților competitivi" care sosesc în *j* din alte localități decît *i*. **M.g.** este criticat, între altele, pentru circularitatea sa dată de faptul că fluxul care trebuie estimat este inclus în seria predictorilor, ca parte din emigrația de la origine și din imigrația de la destinație. **M.g.** folosite pentru predicția migrației (precum cele de tip Zipf, Kant, Pareto, Hägerstrand, Stouffer etc.) dezvoltă ipoteze conținute în legile migrației formulate de Ravenstein (1885, 1889). *V. migrație, mobilitate socială.* **D.S.**

MODERNITATE **1.** În sens general, caracteristica de a fi *modern*, respectiv ceea ce în prezent este diferit sau chiar opus preceptelor, normelor sau practicilor tradiționale, referindu-se la produse ale culturii, instituții, forme de organizare socială, moduri de comportare. Promovarea sistematică a principiilor **m.** și obiectivarea acestora în produse corespunzătoare circumscriu *modernismul*. **2.** În sens istoric, **m.** se identifică în *epoca postmedievală*, care începe să se manifeste în Europa cam din secolul al XVII-lea. Semnele **m.** se extind treptat, marcînd o discontinuitate istorică, în raport cu perioada medievală. În secolul XX, instituțiile reprezentative ale **m.** se extind în toată lumea. ◆ Sensurile menționate sînt profund complementare, **m.** ca epocă rezultînd din extinderea cu ritmuri și forme diverse a caracteristicilor m. În timp ce în culturile tradiționale aprecierea trecutului și valorizarea simbolurilor se realizau întrucît conțineau și perpetuau experiența generațiilor anterioare, în epoca **m.** cunoașterea nou produsă oferă baza inițierii de noi instituții și forme de organizare socială. Ruptura de tradiții n-a fost totuși niciunde și niciînd totală și abruptă. În condiții social-istorice concrete, amalgamarea **m.** cu tradiția a fost regula și nu excepția, de aceea uneori se contestă existența unei perioade a **m.**, iar alteori se solicită reîntoarceri sociale la tradițiile istorice părăsite. **M.** are însă ca proprietate fundamentală *reflexivitatea* (A. Giddens, *Modernity and self-identity*, 1991), care nu se limitează

la reinterpretarea și clarificarea tradițiilor, ci caută să instituie mereu noi instituții și practici sociale pe baza noilor informații și cunoștințe. Altfel spus, **m.** se constituie pe baza cunoașterii rațional elaborate și evaluate. Reflecția cognitivă și raționalitatea instituțivă sînt fundamentele **m.** Principalele dimensiuni sociologice ale **m.** se consideră a fi următoarele: *a.* industrialismul — care a consacrat relațiile sociale specifice utilizării extinse a mașinilor în procesul de producție; *b.* dezvoltarea modului capitalist de viață bazat pe producția de mărfuri, implicînd piața competitivă și transformarea forței de muncă în marfă; *c.* constituirea statelor naționale ca entități socio-politice cu un teritoriu delimitat și capacități de monitorizare a activităților integrate și orientate de scopuri cît mai unitare și globale; *d.* raționalizarea activităților prin organizări birocratice (Max Weber) și extensii instituționale permanente; *e.* separarea timpului de spațiu în vederea realizării de noi combinații funcționale, mult mai libere și mai imaginative, pentru a fi puse în serviciul unor activități novatoare și pentru a fi facilitată desprinderea de practici și obiceiuri locale, autarhice. Principala caracteristică actuală a **m.** este globalizarea sau mondializarea, în sensul apariției unei conștiințe planetare și a unor interdependențe universalizate. **M.** este permanent orientată către viitor și conectează individualitatea la mecanismele unui globalism în expansiune. În acest sens, se consideră că în prezent ne aflăm într-o perioadă a post-**m.** sau în stadiul de **m.** superioară. Studiul sociologic al **m.** este relevant pentru: analiza unor continuități și/sau discontinuități istorice, compararea instituțiilor sau culturilor, elaborarea unor proiecții ale devenirii individuale, comunitare sau globale. Din perspectiva secolului XXI, problema **m.** este considerată ca fundamentală pentru sociologie. *V. birocrație, cultură, națiune, post-modernitate, raționalitate, tradiție.* **L.V.**

MODERNIZARE termen insuficient standardizat, folosit cu sensuri foarte diferite în lucrările sociologice. **1.** Ansamblul schimbărilor și transformărilor care au avut loc la nivelul unui sistem sau subsistem social, prin care se realizează o racordare a caracteristicilor structurale și funcționale ale acestuia la nivelul atins de alt sistem sau subsistem social a cărui stare este apreciată ca dezirabilă; modalitate de schimbare a subsistemelor mai puțin evoluate, cu posibilități reduse de autodinamism și care se restructurează sub impactul unor subsisteme mai evoluate. **2.** Termen sinonim cu cel de dezvoltare. **3.** Mijloc de realizare a dezvoltării. **4.** Vîrf, punct culminant al dezvoltării. Procesele de **m.** au mai multe aspecte: **m.** tehnico-economică (introducerea de noi mijloace de muncă, noi tehnologii); **m.** structurii și utilizării forței de muncă (creșterea nivelului de școlarizare al populației active, apariția unor noi profesii, creșterea ponderii lucrătorilor cu o pregătire medie și superioară); **m.** diviziunii sociale a muncii (creșterea diferențierii ocupaționale și a specializării rolurilor); **m.** formelor de organizare și de conducere la nivel micro- și macrosocial; **m.** politice (diviziunea puterii între grupuri sociale tot mai largi, democratizarea formelor de organizare și de conducere la nivelul instituțiilor și comunităților teritoriale). Din diverse combinări ale acestor forme rezultă un proces general de **m.** a societății care cuprinde un ansamblu de transformări cantitative și calitative care au loc la toate nivelurile și în toate componentele sistemului social. *V. dezvoltare, modernitate, schimbare socială.* **I.Mih.**

MONOGAMIE căsătorie a unui soț cu o singură soție. Este forma cu frecvența cea mai mare în toate societățile. Creștinismul o consideră o formă naturală și binecuvîntată de Dumnezeu, interzicînd celelalte forme de căsătorie. Societățile europene sau de cul-

tură europeană sînt exclusiv monogame; codurile civile recunosc doar această formă de uniune maritală. M. modernă se bazează pe drepturile sexuale exclusive ale soților, pe rezidența comună și pe independența economică a cuplului în raport cu familiile de origine ale soților și în raport cu rudele. Ca urmare a creșterii ponderii cuplurilor în care unul sau ambii parteneri întrețin relații sexuale extraconjugale și ca urmare a creșterii toleranței sociale față de aceste comportamente, regula drepturilor sexuale exclusive ale soților nu mai reprezintă un criteriu suficient de discriminator în definirea m. La fel, rezidența comună este un criteriu care nu se mai aplică într-un număr relativ mare de cazuri. Aspectul definitoriu principal rămîne cel de drept (reglementarea faptului că o căsătorie nu se poate încheia în același timp decît între două persoane de sex opus). *V. bigamie, căsătorie, familie, poliandrie, poliginie.* **I.Mih.**

MONOGRAFIE SOCIOLOGICĂ metodă de studiere multilaterală și intensivă a unor unități sociale (sat, oraș, cartier, instituție, regiuni) practicată și de Școala sociologică de sub conducerea lui Dimitrie Gusti: "Monografia ca atare nu este o descoperire românească, dar sînt nenumărate feluri de a întreprinde monografii. Concepția sau sistemul de sociologie care le stă la bază hotărăște de aproape și felul lor de a fi. Unii se mulțumesc numai cu studiul familiei, dînd precădere, de pildă, bugetului; alții se mulțumesc cu studiul statistic, alții cu descrierea relațiilor sociale ș.a.m.d. Noi am încercat de la început cercetarea sociologică a tuturor aspectelor (deci a totalului) și nu numai descriptiv, ci și explicativ, a unei forme fundamentale de viață socială, cum este la noi satul". (D. Gusti, *Sociologie Românească*, 1936). D. Gusti concepea sociologia ca pe o *sinteză concretă și creatoare a științelor sociale particulare*, care nu putea lua naștere decît în cadrul unor cercetări operate în forma *"echipelor interdisciplinare"*, formă căreia acesta îl va da numele de **m.s.**, afirmînd că "sociologia va fi monografică, ori nu va fi". Rostul adînc al **m.s.** era de a institui o modalitate de studiere pozitivist-științifică a vieții sociale, prin mijlocirea tuturor științelor sociale particulare, tinzînd toate la o sinteză sociologică (H.H. Stahl, 1990). În concepția lui D. Gusti, viața socială nu poate fi cunoscută decît prin *manifestările* (activitățile) ei concrete, care sînt economice, spirituale (cu caracter constituiliv) și prin cele moral-juridice și politico-administrative (cu caracter reglementativ). Dar viața socială nu poate fi înțeleasă decît dacă luăm în considerare și *cadrele* care o susțin și o condiționează: cosmologic (geografic), biologic, psihologic și istoric. Între toate aceste cadre și manifestări există o interacțiune, o interdependență și toate au aceeași însemnătate în descrierea și înțelegerea vieții sociale. Fiecare dintre ele au fost studiate de specialiști (geografi, economiști, medici, demografi, psihologi, istorici, juriști, etnografi, folcloriști, politologi etc.) constituiți în echipe interdisciplinare, în sensul că "diverși cercetători, specializați în anumite probleme, trebuiau să formeze o singură colectivitate de muncă, atacînd simultan aceeași problemă, controlîndu-și necontenit punctele de vedere, rezultatele și opiniile, procedînd deci, încă din faza analizei conceptuale a problemei și a uneltelor de lucru, la pregătirea sintezei finale" (H.H. Stahl, 1972). În legătură cu *cadrul cosmologic* al unui sat (unități sociale), se studia: solul și bogățiile subsolului, hidrosfera, biosfera, rețele de drumuri etc. Geografii întocmeau hărțile vetrei satului, ale terenurilor agricole, horticole, silvicole, izlazului și pășunilor, hărțile apelor, drumurilor, podurilor, iazurilor, rețelelor de irigație, ale construcțiilor umane, încadrau satul în hotarele sale și în hărțile regiunii și ale țării. În legătură cu *cadrul biologic* se studia

populaţia (număr, sex, vîrstă, repartiţie teritorială, natalitatea, nupţialitatea, mortalitatea, migraţille etc.). Demografii întocmeau tabele statistice, calculau raporturile dintre sexe şi vîrste, natalitatea, mortalitatea, iar pe baza lor, întocmeau diferite grafice (diagrame, hlstograme, cartograme ş.a.) şi făceau calcule previzionale. Antropologii executau operaţii de antropometrie sau biometrie, urmăreau să stabilească grupele sanguine, să determine linia ereditară a unor boli sau deficienţe fizice sau mentale. *Igieniştii* determinau igiena corporală, igiena locuinţei, igiena comunală, igiena şcolară, bolile contagioase; *medicii* stabileau starea de sănătate a populaţiei, modul cum erau depistate şi tratate bolile, cum se făceau tratamentele (la domiciliu, la dispensar, prin spitalizare etc.). Referitor la *cadrul psihologic*, specialiştii în psihologie măsurau fenomene specifice precum: inteligenţa, emotivitatea, memoria, trăsăturile de personalitate, aptitudinile, atitudinile etc. În legătură cu *cadrul istoric*, se studiau, în afară de memoria colectivă (prin interviuri, genealogii, biografii), diferite arhive (particulare sau publice), documente istorice în scopul reconstituirii trecutului satului, nu numai în ansamblu, ci şi pentru fiecare activitate socială în parte: trecutul economic, juridic, politic, administrativ, cultural etc. *Manifestările economice* ocupau şi ele un loc important în cercetare. Se urmărea modul în care oamenii din satul respectiv îşi produceau sau îşi procurau cele necesare vieţii materiale, cum se foloseau de ele, standardul de viaţă material. Odată cu recensămîntul populaţiei, efectuat casă de casă, prin care se înregistrau principalele date demografice, se completa şi o *foaie economică* specială, în care se treceau ocupaţia fiecărei persoane, averea mobilă şi imobilă a familiei: locuinţa, numărul încăperilor, sistemul de încălzire şi iluminare, mobilierul, dependinţele (grajduri, coteţe, hambare, curţi, grădiniţe, grădini), terenuri agricole, fîneţe, uneltele agricole şi vitele de muncă (bovine, cabaline, bufaline), alte animale şi păsări de casă. Se evaluau, pe această bază, valoarea totală a averii pe gospodărie şi, tot estimativ, producţia medie anuală şi veniturile obţinute. Se fixau apoi, pe baza acestor materiale documentare, diferite eşantioane reprezentative pentru a studia amănunţit: producţia medie la hectar (în natură şi în bani), rentabilitatea creşterii animalelor domestice, situaţia industriei casnice şi nevoile satisfăcute pe această cale, vînzările şi cumpărăturile timp de un an (pe articole: ce se vinde, ce se cumpără, în ce proporţii), bugetele de familie (veniturile şi cheltuielile anuale, calculate în natură şi în bani). În acelaşi mod se proceda cu celelalte întreprinderi: mori, ateliere meşteşugăreşti, cooperatlve de desfacere, bănci populare, administrarea pădurilor, utillzarea izlazurilor etc. Se înregistrau cu exactitate toţi cei care foloseau munca străină în agricultură sau în celelalte întreprinderi, ca şi cei care munceau la alţii (cu ziua, sezonieri, anual) în sat sau în alte părţi, parţial sau tot timpul, împreună cu avantajele sau dezavantajele economice ce decurgeau de alci. Se făceau studii speciale despre sărăcie şl bogăţie. Agrotehnicienii, zootehnicienii etc. din echipă studiau inventarul de muncă, modul cum era lucrat pămîntul şi erau îngrijite vitele, ca şi posibilităţile de ameliorare în funcţie de resursele locale şi de sprijinul posibil din afară ş.a. De asemenea, se studiau din punct de vedere economic biserica, şcolile, dispensarele comunale etc. *Manifestările spirituale* erau studiate mai ales de etnografi, folcloriştl şi lingvişti. Ei studiau concepţiile despre lume şi viaţă, cunoştinţele de agrotehnică, botanică, istorie, astronomie, artele decorative (ţesăturl, podoabe de corp, ustensile de bucătărie, porţl sculptate, troiţe, zugrăvell etc.); folclorul coregrafic, literar şi muzical, riturile şi ceremoniile, unele cu puternic caracter magico-religios şi mitologic,

în care un loc important îl ocupau "riturile de trecere" etc. Studiul religiei se referea la tot complexul religios sătesc: biserică, preot, cîntăreţi, credincioşi, credinţe şi concepţii religioase, practici şi manifestări de acest gen etc. În localităţile cu mai multe religii sau confesiuni, se studiau şi raporturile (de coexistenţă paşnică sau de conflict) dintre ele. Tot în cadrul activităţilor spirituale se studia limba şi particularităţile dialectale, regionale sau locale, ca şi diferitele întrebuinţări sociale ale acesteia. Se acorda o atenţie deosebită *acţiunilor instructiv-educative*, aşa cum se petreceau ele efectiv în familie, comunitate, şcoală, cămin cultural, bibliotecă sătească pentru toate vîrstele, dar mai ales pentru generaţiile tinere etc. La *manifestările etico-juridice*, specialiştii cercetau toate normele şi regulile morale şi legale, care reglementau comportamentele oamenilor, unii în raport cu alţii, ca şi cele faţă de propria persoană, faţă de familie, rude, consăteni, faţă de treburile obşteşti, faţă de proprietate, instituţii, tradiţii. Se studiau, în acelaşi timp, devierile eventuale şi sancţiunile sociale care urmau, sau diferitele acţiuni de prevenire, supraveghere, constrîngere, reeducare. În acest cadru s-au urmărit, mai ales pe baza arhivelor judiciare (de la judecătorii, tribunale) şi gradul de procesivitate civilă, urmările şi condamnările penale etc. De asemenea, s-a acordat o atenţie deosebită aspectelor normative şi a celor axiologice ale moralei, a existenţei unor decalaje între norme şi reguli, ca şi gradul de toleranţă a satului, a opiniei de masă, faţă de ele. *Manifestările politico-administrative* se refereau la politica şi administraţia internă a satului (partide şi grupări locale, conflictele şi luptele dintre ele, participarea oamenilor la treburile comunale, modul în care se face administraţia locală, opinia şi atitudinile sătenilor faţă de ea etc.) cît şi politica şi administraţia la nivel naţional sau statal (raporturile cu partidele politice, cu alte organizaţii şi mişcări sociale, cu diferitele nivele organizatorice şi ierarhice ale statului şi ale societăţii. Tot aici se înregistrau luptele dintre tendinţele conservatoare şi cele înnoitoare în diferite domenii ale vieţii sociale (Tr. Herseni, *Sociologie*, Bucureşti, 1982). Eforturile cercetătorilor din cadrul acestor echipe interdisciplinare mergeau în direcţia realizării "sintezei sociologice", adică a reconstituirii satului ca întreg şi a funcţiilor pe care le au componentele sale, lucru numai în parte realizat. Scopul final al cercetărilor monografice îl reprezenta constituirea *Sociologiei Naţiunii.*

◆ Prima campanie a m.s. a avut loc în 1925, în satul Goicea Mare (Dolj), i-au urmat cele din Ruşeţu-Brăila (1926), Nerej-Vrancea (1927), Fundu-Moldovei (1928), Drăguş-Făgăraş (1929), Runcu (1930), Cornova-Orhei (1931) ş.a. Campanii cu caracter monografic s-au realizat în 626 de sate, oraşe şi regiuni. Pînă în anul 1938, cercetările monografice efectuate de membrii acestei şcoli s-au concentrat în mod preponderent asupra satului privit ca o unitate socială "în sine". Începînd cu acel an, se constată în planul de activitate al şcolii, conturarea unei noi etape, mai ales datorită strădaniilor lui A. Golopenţia, H. H. Stahl şi Tr. Herseni, care, convingîndu-se de neputinţa monografierii simultane a celor peste 15.000 de sate din ţară, în scopul întemeierii *Ştiinţei Naturii*, au izbutit să orienteze cercetarea spre noi tipuri de m. ca cele sumare şi cele cu caracter *regional*, preponderent centrate pe "probleme". Această etapă, rămasă în mare parte în stadiu de proiect din cauza vicisitudinilor vremii, reprezintă o adevărată fază de "experimentare" a unor noi metode şi tehnici de cercetare multi şi inter-disciplinară. În acest sens au fost elaborate metode ca: *Tipologia satelor şi monografierea satelor reprezentative pentru fiecare tip (60 de sate româneşti cercetate de echipele studenţeşti în vara anului 1938)*, anchetă sociologică condusă de Anton Golopenţia şi dr. D. C.

Georgescu, 4 vol., 1941-1943; *Studiul intensiv (monografie multilaterală) al unui sat "pilot" și monografierea sumară a celorlalte sate din regiune* (H. H. Stahl, *Nerej, un village d'une région archaïque*, 3 vol., 1939); *Monografierea sumară a satelor dintr-o zonă* (A. Golopenția, M. Pop, *Dîmbovnicul, o plasă în județul Argeș*, în *Sociologie românească*, 1942). *V. ekistică, istoria sociologiei, sociologie românească.* **I.F.**

MONOPARENTAL cu un singur părinte; menaj parafamilial format dintr-un singur părinte și copiii minori. Menajele **m.** pot să apară prin: creșterea copiilor în afara căsătoriei (fetele mamei); în urma divorțului sau abandonului familial de către un părinte; prin decesul unui părinte. Cercetările privind aceste menaje oferă rezultate contradictorii în multe aspecte. Ca aspecte comune, se susține că menajele **m.** se confruntă cu dificultăți economice și socializatoare mai mari decît familiile complete; copiii din menajele **m.** au o rată mai ridicată a morbidității, rezultate școlare mai modeste, mai puține realizări economice de lungă durată, prezintă o rată mai ridicată a comportamentelor deviante, iar familiile pe care le întemeiază au o stabilitate mai mică decît în cazul copiilor crescuți cu ambii părinți. În cercetările mai recente aceste concluzii sînt nuanțate, considerîndu-se că situația copiilor cu un singur părinte depinde foarte mult de atitudinea acestuia față de copil și față de viață și de modul de funcționare a rețelelor de suport (rudenie, instituții de sprijin familial). Consecințele negative sînt diferențiate în raport cu sexul copiilor: băieții din menajele **m.** prezintă o rată mai mare a comportamentelor devlante comparativ cu fetele, în schimb căsătoriile acestora au o stabilitate mai redusă decît a băieților. Toate cercetările sînt convergente în a susține că dificultățile menajelor **m.** sînt determinate de situația economică a părintelui: cu cît este mai accentuată starea de sărăcie, cu atît sînt mai numeroase și mai intense consecințele negative. *V. deviantă, divorț, familie.* **I.Mih.**

MORALĂ (SOCIOLOGIA M.) ansamblu de norme de reglementare a comportamentului, fundate pe valorile de *bine/rău, moral/imoral, cinste, corectitudine, sinceritate, responsabilitate*, larg împărtășite în cadrul unei colectivități, caracterizate printr-un grad ridicat de interiorizare și impuse atît de către propria conștiință (conștiința **m.**), cît și de presiunea atitudinilor celorlalți (opinia publică). În **m.** sînt incluse și concepții despre ceea ce este moral/imoral, bine, rău. *Moralitatea* se referă la gradul în care normele **m.** sînt respectate de către o persoană, grup, colectivitate. *Moravurile* reprezintă un concept cu o tentă mai generală, el referindu-se la **m.** ca ansamblu de norme și valori recunoscute și impuse de către societate, la moralitate, ca grad de respectare a acestor norme în cadrul unei colectivități, cît și la o serie de practici, moduri de comportare specifice respectivei comunități și care sînt mai mult sau mai puțin formulate explicit ca norme **m.**, adesea ele fiind chiar opuse normelor și valorilor formal și general acceptate, dar sînt larg practicate. Pentru o asemenea din urmă situație putem da ca exemplu "bacșișul", "corupția". **M.** are trei funcții distincte: a. Exprimă sub formă de norme de comportare condițiile de funcționare ale diferitelor sisteme sociale; din acest punct de vedere, **m.** reprezintă exprimarea în limbajul comportamentului individual a cerințelor organizării sociale. *b.* Exprimă sub formă de norme de comportare condițiile necesare funcționării și dezvoltării personalității umane: sînt multe norme și valori **m.** care nu exprimă o exigență socială, ci una umană orientînd relațiile interpersonale în așa fel încît ele să constituie un mediu favorabil pentru persoana umană. *c.* Formulează proiecte de organizare a vieții, strategii de acțiune umană care să ducă la îm-

plinire, realizare umană, la fericire. În această ipostază **m.** apare ca *înțelepciune de viață*. ◆ **M.** reprezintă un sistem stratificat de norme și valori: există o **m.** generală care reglementează comportamentele și relațiile dintre oameni în toate sferele de viață, după cum și sisteme de valori și norme care reglementează diferitele sfere ale vieții: **m.** muncii, **m.** familiei, **m.** politică. Pe lîngă acestea există și sisteme **m.** care reglementează activitățile profesionale specificate, desemnate de regulă prin termenul de *deontologie*: **m.** medicală, a omului de știință, a profesorului. ◆ Sociologia **m.** reprezintă o preocupare sistematică de analiză a **m.** ca fenomen social. Putem desprinde următoarele mari teme de preocupare a sociologiei **m.**: *a.* Sistemele **m.** ca produse ale diferitelor tipuri de societăți (ex. **m.** renunțări, ca un produs tipic al unei societăți stagnante, cu resurse limitate, caracterizată prin prezența unor puternici factori adverși pentru viața umană) sau a diferitelor grupuri și clase sociale (morala burgheză, de ex.). *b.* Factorii sociali responsabili de gradul de respectare a normelor **m.** (starea de moralitate). *c.* Cercetări asupra dinamicii valorilor, normelor **m.**, inclusiv ale comportamentului, ale moravurilor; de ex. evoluția **m.** relațiilor dintre sexe, a familiei etc. *V. corupție, normă, valori.* **C.Z.**

MORFOLOGIE (gr. *morphe*, "formă" + *logos* "studiu"). **1. M.** socială, totalitatea structurilor demografice, construite și de mediu natural care condiționează desfășurarea vieții sociale și/sau încorporează consecințele acesteia. În concepția lui E. Durkheim (*Les Règles de la méthode sociologique*, 1895) faptele de **m.** socială sînt "substratul vieții sociale", moduri de a fi, cristalizări ale unor moduri de acțiune. Numărul populației, structurile de vîrstă și sex, locuințele, drumurile, amenajările teritoriale sînt fapte de **m.** socială. Acestora el le opune fenomenele de "fiziologie socială", care sînt moduri de a face, tipuri de activități (educaționale, lingvistice, religioase etc.). Faptele de **m.** socială sînt, în concepția lui Durkheim, componenta esențială a "mediului social intern", alături de structurile de tip normativ (dreptul, moravurile etc.). Principalele proprietăți prin care mediul social intern influențează procesele sociale sînt volumul societății (numărul unităților sociale), "densitatea dinamică" (ansamblul relațiilor morale) și "densitatea materială" (locuitori pe unitate de suprafață, dezvoltarea mijloacelor de comunicație și transmisie). Gurvitch consideră "suprafața morfologică și ecologică" drept palierul cel mai vizibil al realității sociale. Structurile de **m.** socială sînt constituite prin acumulări succesive ale efectelor unor evenimente recurente de același tip (nașteri și decese pentru structura de vîrstă, construcții și demolări de locuințe pentru fondul locativ etc.) și prin procese de schimbare cu caracter nerepetitiv. Sînt caracterizate prin grad ridicat de inerție și de complexitate. În sens restrîns, în sociologia urbană, structurile de **m.** sînt reduse la cele de cadru construit și amenajat, iar distribuția populației pe categorii sociale și demografice este considerată ca structură sociologică (H. Lefevre, *La Révolution Urbaine*, 1970). **2. M.** culturală, teorie care concepe culturile organicist, ca entități închise, evoluînd după modelul biologic de la naștere la moarte. Sentimentul spațiului este considerat esențial în cadrul unei culturi. Pornind de la acest sentiment, sînt deosebite diferite tipuri de culturi: hamită și etiopă (Leo Frobenius), antică, occidentală, arabă, egipteană, chineză, rusească (Oswald Spengler) etc. *c.* Metoda **m.**, metodă de cunoaștere orientată spre identificarea formelor dominante sau secundare, primare sau derivate, opusă (în filosofia culturii) metodei fenomenologice care urmărește identificarea intenționalității, a esențelor deosebite de fenomene. *V. mediu construit.* **D.S.**

MORTALITATE fenomen demografic care exprimă, în esență, intensitatea deceselor în ansamblul unei populații sau în anumite straturi ale acesteia. Cel mai cunoscut indicator global de **m.** este *rata brută de* **m.**, ce se obține raportînd numărul decedaților dintr-un an la populația medie și înmulțind cu 1000. Intervalul de variație al indicelui este, la ora de față, încadrabil aproximativ între 6 și 20‰, dar în trecut rata de mortalitate atingea curent valori de 35-45‰, chiar în timpuri normale și valori și mai mari în perioade de epidemie, război sau alte calamități. Rata brută de **m.** nu este utilizabilă în comparații atunci cînd valorile sale sînt apropiate, deoarece acestea sînt puternic afectate de structura pe vîrste a populației. Se calculează rate specifice de **m.** (pe vîrste), iar cu ajutorul acestora se poate ajunge la valori standardizate ale ratei de **m.** sau se poate construi instrumentul fundamental de analiză a **m.**: tabela de **m.** Cu ajutorul tabelei de **m.** se obține și cel mai bun indice sintetic al **m.**: *speranța de viață la naștere* (sau *durata medie a vieții*). Aceasta arată numărul mediu de ani pe care îi are de trăit o persoană născută în anul de referință și care ar fi afectată la fiecare vîrstă de **m.** ce caracterizează vîrsta respectivă în populația dată, la momentul analizei. Actualmente, speranța de viață la naștere variază între 40 și 75 de ani, iar în cele mai vechi perioade ale omenirii, se apreciază că valoarea respectivă nu a depășit 20 de ani. Un alt indice foarte expresiv al **m.** este *rata* **m.** *infantile*, obținut prin raportarea decedaților de vîrstă sub un an la născuții vii din anul respectiv. În țările cele mai avansate valoarea indicelui este sub 10‰, în timp ce în unele țări din lumea a treia el depășește 100‰; în populațiile premoderne, el atingea frecvent valori de 200-250‰ chiar în condiții obișnuite. Deși **m.** este fenomenul demografic cel mai legat da latura biologică a ființei umane, ea este puternic influențată de factorii sociali; la rîndul său, tendința de scădere a m. în populațiile moderne a avut consecințe notabile asupra multor laturi ale vieții sociale. *V. natalitate.* **T. R.**

MOȘIERIME clasă socială formată din marii proprietari funciari și care folosea munca țăranilor fie direct, fie indirect (prin intermediul arendașilor). În preajma anului 1907 existau în România 4.171 de proprietari mari, însumînd 3.787.192 hectare, iar 1.001.302 țărani stăpîneau 3.319.695 ha, acestora din urmă revenindu-le în medie cca. 3 ha. După reforma agrară din 1921, **m.** deținea aproximativ o treime din suprafața agricolă a țării. **M.** a fost desființată în țara noastră prin reforma agrară din anul 1945. *V. feudalism, țărănime.* **I.F.**

MOTILITATE capacitate individual constituită de angajare și realizare a mișcării în spațiul social. Este o condiție a mobilității sociale, relevînd înclinația personală spre mișcare sau stabilizare. De regulă, caracterizarea **m.** se face cu referire la locul de naștere, relevîndu-se intensitatea trăirilor afective de atașament personal față de acesta. Unui nivel scăzut al atașamentului afectiv față de locul de naștere îi corespunde un nivel ridicat de **m.** M. este influențată de locul de naștere atît direct, prin creșterea probabilității de stabilizare în acest loc ca adult, cît și indirect, prin limitările sau avantajele asociate mediului social, cultural sau geografic de proveniență. Atașamentul psihologic față de locul de naștere precum și restricțiile culturale și economice locale diminuează nivelul m. și, pe un plan mai larg, extensia mobilității sociale. Din contră, accentuarea **m.** se asociază cu angajarea în procese de migrare care conduc la creșterea distanței geografice față de locul de naștere și la accentuarea distanței sociale față de statusul parental de origine prin eliberarea de

obligații sau influențele locale și prospectarea unor noi oportunități sociale și ocupaționale. *V. distanță socială, migrație, mobilitate socială.* **M.V.**

MOTIVAȚIE ansamblu de factori sau imbolduri care declanșează, energizează, mențin (sau întrerup) și direcționează acțiunile sau comportamentele unei persoane. Diferențele în abordarea teoretică a m. își au originea în concepția despre om și mediul său, în accentul pus pe importanța relativă a factorilor biologici (cum ar fi dispozițiile bioereditare), a factorilor intrinseci (interese, aspirații, așteptări etc.) sau a celor extrinseci (punitivi sau recompensatori), precum și pe interacțiunea lor. Teoriile despre m. tind să se bazeze pe presupoziția că viața individuală este animată de două categorii de forțe opuse care interacționează și motivează acțiunile sau comportamentele. Una grupează forțele generatoare de echilibru (homeostazle, stabilitate, consistență, balansare), iar cealaltă forțele care provoacă schimbarea și dezechilibrul (incertitudine, incongruență, inconsistență). Multe teorii tind să se concentreze asupra ultimei categorii de forțe, pe care le consideră înnăscute (S. Freud, R.R. White), de natură fiziologică (D.E. Berlyne, R. Pribram) sau dobîndite (H.A. Murray). Mediul poate provoca o stare de incertitudine, de dezechilibru sau indispoziție personală, ce nu poate fi tolerată întrucît ar produce tulburări accentuate. Omul ar deveni astfel motivat să acționeze pentru restabilirea echilibrului sau înlăturarea tensiunii interne. Varietatea forțelor motivatorii este foarte mare: nevoi sau trebuințe, atracții, interese, convingeri, aspirații, intenții, tendințe, scopuri, idealuri etc. ◆ Nevoile sau trebuințele sînt stări interne de necesitate care se manifestă prin apariția unui dezechilibru în sistemul organic sau de personalitate ce se cere înlăturat prin inițierea de acțiuni adecvate. Nevoile sînt fiziologice, psihologice, sociale, culturale etc. A. Maslow le-a ordonat ierarhic în cinci clase (nevoi fiziologice, de securitate fizică și socială, de dragoste și apartenență, de recunoaștere și afirmare socială, de autoactualizare, de realizare și afirmare liberă și independentă a sinelui) și a demonstrat că numai după ce au fost satisfăcute nevoile dintr-o clasă inferioară intră în acțiune mecanismele declanșatoare ale nevoilor din clasa ierarhic superioară. Dinamica manifestării nevoilor se caracterizează prin variații personale, dar mai ales depinde de contextul specific mediului social, economic și cultural care instituie anumite praguri "legitime" de satisfacere a nevoilor. De asemenea, intervin relațiile dintre nevoi și dintre persoane, putîndu-se identifica stări de involuție reciprocă sau de coevoluție (C. Mamali) a acțiunilor sau pragurilor de satisfacere a nevoilor persoanelor aflate în relație. Cercetările în domeniul calității vieții și de analiză a sistemelor sociale actuale au urmărit să catalogheze, în funcție de nivelul și perspectivele dezvoltării sociale și în vederea unei repartizări cît mai echitabile a bunurilor și oportunităților sociale, aria de cuprindere a nevoilor de bază sau fundamentale, repartizate pe sectoare și care interferează în mod hotărîtor cu realizarea unei vieți individuale și sociale normale și demne. Principalele sectoare ar fi: alimentația, locuințele, educația, cultura, serviciile și bunurile de consum, mediul sociopolitic al relațiilor, participării și realizării personale. Chiar dacă pot fi adăugate și alte sectoare, problema nu este de a fi exhaustiv în vederea specificării cantitative a nevoilor fundamentale, ci de a stabili criteriile pe baza cărora se stabilește legitimitatea nevoilor într-o societate. ◆ În aria m. sînt incluse pe lîngă nevol sau trebuințe și alte motive (aspirații, atitudini, așteptări, interese, scopuri, orientări etc.). Acestea sînt specifice atît pentru fiecare

tip de activitate, distingîndu-se între **m.** muncii, a învățării, a creației etc., cît și pentru fiecare persoană. Cea mai importantă caracteristică a motivelor este intensitatea, rezultată din combinarea forțelor pozitive și negative, interne și externe. Pentru a o pune în evidență, se consideră că orice motiv are trei dimensiuni corelate: *valența* (valorizarea afectivă pozitivă, negativă sau neutrală a însușirilor unei acțiuni sau relații), *expectanța* (anticiparea succesului sau insuccesului acțiunii și a consecințelor asociate) și *instrumentalitatea* (interinfluențarea rezultatelor). Atunci cînd cele trei dimensiuni sînt pozitiv orientate, convergente și intense, motivul însuși are o puternică forță de declanșare și energizare a activității personale. Totuși, activitățile complexe de muncă sau interacțiune socială rareori sînt declanșate și întreținute energetic de un singur motiv, ci de o constelație de motive diverse care se combină și se schimbă în timp, în funcție de: starea subiectivă personală, natura solicitărilor exterioare, intervenția unei conștiințe reflexive și selective care institue ea însăși așa-zisele **metamotive** (derivate dintr-o constelație de motive deja cunoscută și testată practic în activitate). Diversitatea motivelor poate fi cuprinsă într-o tipologie elaborată în funcție de raporturile lor cu activitatea. Se distinge astfel între: **m.** *intrinsecă* (interioară), care izvorăște din natura activității însăși, privită ca scop, valoare și cadru de realizare personală, și **m.** *extrinsecă* (exterioară), care ia forma unei tensiuni subiective generate de factori din afara activității și se manifestă prin trăiri emoționale negative (aversiune față de sancțiuni, critică sau penalizări, teamă de eșec, de pierdere a prestigiului etc.) sau pozitive (dobîndirea de beneficii sau utilități cum ar fi premii, promovare, influență, prestigiu etc.). **M.** intrinsecă este mai rezistentă în timp și la factori cu acțiune contrară, își creează propria bază generativă, are o puternică forță de declanșare și menținere a activității, duce la performanțe mai mari. **M.** extrinsecă acționează pe termen scurt și solicită o permanentă împrospătare pentru a compensa efectele de autoerodare. **M.** intrinsecă și cea extrinsecă nu se exclud, ci se completează reciproc. ◆ **M.** nu este sinonimă cu *motivarea*. În loc de a realiza o asociație simplă și directă între motive și acțiuni, sociologia se interesează de procesul continuu de motivare în care intervin diferite condiții sociale care facilitează cristalizarea și acțiunea motivelor. Aceste condiții sînt, pe de o parte, generale, referindu-se fie la nivelul dezvoltării personale, la concepția despre sine sau la nivelul și orientarea autoevaluării, fie la contextul social în care este integrată o persoană, la cadrul structural în care se desfășoară activitatea vizată sau la cultura relațiilor și conștiința valorilor dominante într-o comunitate sau într-un grup. Pe de altă parte, condițiile sînt specifice și situaționale, referindu-se la solicitările și finalitățile concrete ale unei activități sau acțiuni. Aceste condiții intervin în diferite etape ale motivării, întărind sau diminuînd intensitatea **m.**, operînd o selecție și o consacrare a anumitor motive. Deși **m.** se constitue individual, ea este contextualizată cultural și cristalizată social. Rolul **m.** nu este numai acela de a declanșa, întreține și stimula participarea la o activitate, ci și de a conduce la anumite performanțe. Relația dintre cantitatea și calitatea performanțelor și intensitatea **m.** nu este direct proporțională. Creșterea intensității **m.** (supramotivarea) conduce la accentuarea anxietății și la o îngustare a cîmpului cognitiv (centrarea exclusivă pe elementele legate de realizarea scopului). Submotivarea diminuează angajarea în activitate și reduce nivelul performanțelor. Între supramotivare și submotivare se situează *optimul motivațional*. Acesta este specific fiecărei activități și personal constituit. Intensitatea **m.** se află în

raport invers proporțional cu gradul de dificultate a sarcinilor (R. Yerkes, J. Dodson). În provocarea și menținerea optimului motivațional, trebuie avute în vedere nu numai intensitatea **m.**, ci și tipurile de motive și relațiile dintre ele pe traiectul motivării. Sociologia se interesează de **m.** nu numai pentru a înțelege cauzele interne ale comportamentelor sau acțiunilor, ci și pentru a analiza participarea și angajarea socială, a explica diferențierea performanțelor unor colectivități sociale, a specifica modul în care intervin diferite condiții sociale în procesul de motivare personală sau colectivă. *V. consistența sinelui, echilibru, eficiență, homeostazie, necesitate.* **M.V.**

MULȚIME grupare temporară de indivizi, aflați în apropiere fizică, fie din întîmplare fie deliberat, în virtutea unui obiectiv sau interes comun. Existența unor interese, motive, obiective similare, care reclamă prezența unor indivizi în același loc și în același moment, nu constituie însă condiții suficiente pentru crearea unor legături, interrelații, a unei structuri. Sociologic, noțiunea de **m.** acoperă o varietate de forme de grupare, caracterizate prin nediferențieri, lipsă de coeziune și organizare, reacție emoțională la situațiile în care este implicată. Aceste caracteristici disting **m.** de orice colectivitate cu un anumit grad de organizare și de grupul social care posedă o organizare internă definită de Instituții, modele de acțiune și mecanisme de control. Lipsa acestor elemente face ca, odată satisfăcute sau schimbate condițiile care au condus la constituirea **m.**, aceasta să se dizolve. Ilustrativ este cazul **m.** întîmplătoare, caracterizată printr-un grad redus de interacțiune emoțională și organizatorică. Existența ei este realmente momentană. Indivizii care compun această **m.** au în vedere un interes pasager. Ex. **m.** indivizilor care staționează în așteptarea autobuzului sau în fața casei de bilete a unui teatru sau care privește operația de translație a unei clădiri. **M.** al cărei comportament este direcționat prin medierea unor așteptări reglementate de modele tradiționale sau contractuale este o **m.** convențională. Ex. **m.** care nu are un obiectiv clar definit, dar care ajunge la un comportament colectiv ca urmare a stimulării mutuale a efectelor, este o **m.** expresivă. Ex. **m.** în situație de dans, jale, bucurie. Gama de reacții ce caracterizează **m.** se întinde de la extaz la agresivitate destructivă, incluzînd surescitarea, angoasa, panica. În funcție de eficiența controlului social și de tensiunile create de situațiile disfuncționale sau anomice, **m.** se comportă pasiv sau activ. **M.** activă este un instrument de rezolvare imediată a presiunii situaționale transferată în emoție colectivă. Activizarea este favorizată și de o serie de caracteristici, nevoia de conformitate, emotivitate, proximitate, anonimat, număr. În sociologie și psihologie socială, noțiunea de **m.** capătă consistență teoretică odată cu lucrările lui G. Tarde (*Les lois de l'imitation*, 1890; *L'opinion et la foule*, 1901) și de G. Le Bon (*Psychologie des foules*, 1895). Sociologia **m.** studiază condiționările sociale și culturale ale comportamentului **m.**; relația dintre frecvența și amplitudinea reacțiilor **m.** și tipul de organizare politică, economică, socială; factorii și pîrghiile de trecere de la o grupare nediferențiată și cu o acțiune, de cele mai multe ori stihlnică, la o colectivitate structurată; acțiunea mecanismelor sociale de difuzlune și manipulare și dominanța unui profil psihosocial într-o formă determinată de organizare socială. *V. acțiune colectivă, comportament colectiv, grup social.* **S.M.**

MUNCĂ (SOCIOLOGIA M.) **1.** Sens general, în filozofie, **m.** este actlvitatea de producere a bunurilor materiale și spirituale. **2.** Sens restrîns, în societățile moderne, **m.**

reprezintă activitatea de producere de bunuri și servicii recunoscute social și care reprezintă o sursă de venit pentru cel care o prestează. S.m. prezintă următoarele teme de interes major: *a. motivația* **m.** și modalități de creștere a performanțelor în m. *b. Semnificația umană a* **m.** (ce reprezintă **m.** pentru om ca activitate). Existe o largă literatură, începînd cu Marx și sfîrșind cu A. Maslow care, pornind de la complexele necesități ale omului, caută să pună în evidență semnificația umană a **m.** În acest context, omul fiind o ființă activă, orientată spre autorealizare personală și socială, **m.** reprezintă potențial o importantă sferă a realizării umane. În ea, omul își dezvoltă și confirmă capacitățile sale fizice și intelectuale (m. ca joc creativ al omului cu natura), cît și realizarea sa ca ființă socială (activitate orientată spre colectivitate). O largă literatură empirică a explorat **m.** în calitate de sursă de satisfacție/insatisfacție. Există numeroase instrumente de măsurare a caracteristicilor intrinseci ale **m.** semnificative pentru om: condiții fizice, grad de oboseală, periculozitate, repetitivitate, varietate/monotonie, calificare cerută, inventivitate solicitată, autonomie și responsabilitate prilejuită. Aceste instrumente de măsură pot fi bazate fie pe observația specialiștilor, fie pe estimarea, făcută de fiecare persoană, a caracteristicilor propriului post de **m.** Sînt explorate întrebări ca: este nevoia de muncă complexă, creativă, responsabilă, variată, o nevoie universală? care sînt factorii care fac ca această nevoie să varieze? care sînt efectele tipului de **m.** asupra stării de sănătate fizică și mentală a omului, asupra gradului său de satisfacție/insatisfacție, a dezvoltării personalității, și a comportamentului în celelalte sfere ale vieții (familia, de exemplu)? în ce măsură **m.** este o sferă a dezvoltării personalității, dar și sursă de posibile manifestări patologice în această privință. Există astfel o serie de studii asupra **m.** ca modalitate de compensare pentru dificultățile din alte sfere ale vieții, cu efecte negative de lung termen chiar și asupra performanțelor în **m.** Este ceea ce în literatura anglo-saxonă este desemnat prin termenul de "workoholic" — **m.** ca un tip de drog. Ca o generalizare a acestor studii a apărut în ultimul timp problematica *calității umane a* **m.** sau a *calității vieții de* **m.** ca o sferă a calității vieții. Revoluția aspirațiilor din anii '60 a produs un interes major pentru creșterea calității umane a m., sub toate aspectele, atît din punct de vedere fizic-elementare, cît și al conținutului său. În ultimele decenii s-au realizat investigații largi, în diferite țări, inclusiv în România, asupra calității umane a **m.**, utilizînd în mod special indicatori de tipul: satisfacția cu **m.**, calitatea percepută a **m.**, alienarea. Interesul pentru efectele complexe ale *stresului* din ultimul timp a generat o mulțime de studii asupra surselor de stres din sfera **m.** și a efectelor sale asupra omului. În fine, tot în acest context, există studii complexe asupra *șomajului*: efectele sale asupra personalității umane, a stilului de viață, asupra vieții de familie, a participării social-politice. **3.** *Dinamica tipurilor de* **m.** sub impactul diferiților factori tehnologici, social-politici și umani. Efectul evoluției tehnologice asupra **m.** reprezintă unul dintre cele mai dezvoltate domenii de investigare, atît empirică, cît și proiectivă. În primul rînd, studii asupra efectelor marilor modificări în tehnologia actuală — automatizare, informatizare, microelectronică, computerizare — asupra tipurilor de **m.**: generează ele **m.** mai înalt calificate, mai complexe, mai interesante sau nu? crează ele șomaj? afectează pozitiv sau negativ veniturile, și prin acestea, calitatea vieții? Una dintre ideile care s-au conturat cu claritate în ultimul timp în această privință se referă la estimarea că efectele directe ale tehnologiei asupra organizării **m.** par a fi fost exagerate. Aceste efecte par a fi mediate de factori sociali, culturali și orga-

nizaționali. Prima jumătate a secolului 20, cu rădăcini puternice în ultimele decenii ale secolului trecut, a fost dominată de organizarea **m.** pe *principiul* **m.** *simplificate*, a cărei formulare teoretică se datorează lui F.W. Taylor (*Principles of Scientifics Management*, 1912). Conform acestui principiu, o **m.** simplă este principial mai eficientă decît o **m.** complexă. **M.** complexă a fost în consecință divizată, descompusă în **m.** mai simple: (un post de **m.** cuprinde adesea cîteva operații simple ușor de învățat și distribuite între mai mulți muncitori). Acest principiu stă la baza liniei de asamblaj. Rezultatul acestui principiu a fost descalificarea accentuată a forței de **m. M.** devine frustrantă, plictioasă, datorită monotoniei și repetitivității, a pierderii imaginii de ansamblu. Mult timp a dominat punctul de vedere că acest principiu de organizare a **m.** reprezintă singura opțiune posibilă în stadiul mașinist de evoluție a tehnologiei. O serie de studii istorice au demonstrat însă faptul că introducerea la sfîrșitul secolului trecut a simplificării **m.** nu a reprezentat în primul rînd un mijloc de creștere a eficienței, ci mai degrabă o cale de a crește controlul asupra salariaților. Mișcările muncitorești din acea perioadă erau puternice și datorită faptului că muncitorii înalți calificați, de care depindea întreaga producție, reprezentau o fracțiune importantă a clasei muncitoare. Reorganizarea producției prin diminuarea sensibilă a ponderii muncitorilor înalt calificați și înlocuirea lor cu o masă de muncitori slab calificați sau semicalificați a avut ca efect imediat scăderea puterii social-politice a clasei muncitoare. Practicile manageriale sînt un alt factor care influențează organizarea **m.** și tipurile de posturi de **m.** Unele studii comparative între întreprinderile conduse de manageri americani și cele conduse de manageri japonezi sugerează existența unor diferențe și în modul de organizare a **m.** și a tipurilor de posturi de **m.** în condițiile aceleiași tehnologii. Sistemul de valori al comunității (aspirațiile, exigențele colectivității) par să fie și ele un factor foarte important. Revoluția aspirațiilor din anii '60, creșterea intoleranței față de **m.** simplificate și necalificate, a generat un complex program de *îmbogățire* a m. Principiul **m.** îmbogățite la nivelul actual al tehnologiei sugerează că este posibilă o organizare alternativă a **m.**, cel puțin tot atît de eficientă ca cea bazată pe principiul **m.** simplificate, caracterizată prin reconstituirea unor **m.** complexe, înalt calificate, care oferă oportunități ridicate de inițiativă, creativitate, autonomie și responsabilitate. Pe această linie este previzibilă creșterea interesului pentru "proiectarea" unor posturi de **m.** în acord nu numai cu cerințele procesului tehnologic, dar și cu exigențele omului, în contextul unei societăți dezvoltate economic și social-cultural. **4.** *Sociologia profesiilor* analizează profesiile ca rezultat al unui complex de factori tehnologici și social-culturali, dinamica acestora, sistemul de valori și poziția socială cu care sînt asociate. *V. analiza postului de muncă, industrie, îmbogățirea muncii, organizație, profesie.* **C.Z.**

N

NATALITATE fenomen demografic ce exprimă, în esență, intensitatea nașterilor în cadrul unei populații privită în ansamblul său. Cel mai adesea, **n.** este exprimată cantitativ cu ajutorul unui indice numit rata brută de **n.**, notat cu n și calculat cu formula:

$$n = \frac{N}{\overline{P}} \times 1000$$

unde N este numărul născuților vii, într-o anumită perioadă (de regulă, un an), iar $\overline{P}$ — populația medie în perioada respectivă. Valorile ratei au un interval mare de variație — practic, între 10‰ și 60‰ —, reflectînd comportamentul populației în privința nașterilor. Tendința generală observată este aceea a scăderii **n.**, proces amorsat în țările dezvoltate în a doua jumătate a secolului trecut, iar în țările în curs de dezvoltare abia în zilele noastre, ceea ce face ca actualmente să existe o enormă diversitate, pe plan mondial, în privința **n. N.** și indicii atașați ei exprimă comportamentul populației în raport cu nașterile într-un mod superficial, fapt pentru care în demografie atenția principală este îndreptată — cînd e vorba de nașteri — asupra *fertilității* și indicatorilor atașați acesteia. *V. fertilitate.* **T.R.**

NAȚIONALISM complex de idei și sentimente orientate spre afirmarea de sine a unei națiuni sau grupări etnice. Axioma **n.** constă în faptul că omenirea subzistă prin entități mai mult sau mai puțin discrete numite "etnii" (în stadiul de împlinire politică: "națiuni"), de rase, vîrste istorice și dimensiuni diferite, dar, din punct de vedere moral, cu drepturi egale în fața istoriei. Unii autori exclud din **n.** sentimentele, dar e îndoielnic că se poate reduce o asemenea mișcare socială la statutul de pură ideologie. Tensiunile și conflictele interetnice exprimă, dincolo de cauze, tocmai supraîncărcarea afectivă a grupurilor umane aflate în dispută, ceea ce generează un dezechilibru între rațiune și afectivitate și obnubilează calea soluțiilor adecvate. Spectrul de aspirații al **n.** include o mare varietate de motive, unele cu efecte faste, altele cu efecte nefaste: idealul de fraternitate, suveranitate în fața altor națiuni (de regulă mai mari și mai puternice), afirmarea identității specifice, căutarea "rădăcinilor", nevoia de vatră, continuitatea în timp, conștiință misionară în istorie, puritate etnică, făurirea "omului nou", "civilizarea" altor popoare etc. Tocmai de aceea, este dificil de realizat o tipologie a mișcărilor naționaliste; unele preced starea de independență și o rîvnesc, altele îi succed,

unele au un țel secesionist, altele revendică doar drepturi civile, încă altele au un caracter expansionist. Mai importante însă decît tipologia se arată a fi evaluările. Prin sine însuși, **n.** nu cade sub incidența eticii — el nu este nici bun nici rău înainte de a se preciza concret despre ce mișcare sau manifestare națională este vorba. Pangermanismul și panslavismul, de pildă, se înscriu în rîndul mișcărilor naționaliste, dar tot sub imboldul **n.** se petrec și desprinderile din conglomeratele imperiale; **n.** face imperiile și tot el le desface. **N.** a însoțit rasismul, fascismul, comunismul, sau mișcările meslanice, dar el a însoțit așijderea formarea statelor naționale moderne (cu Franța și Anglia drept modele), destrămarea unor imperii contemporane (ce păreau la un moment dat a sfida timpul), sau planetarizarea istoriei (proces consfințit prin înființarea Ligii Națiunilor, apoi a Organizației Națiunilor Unite). Contrar evidenței istorice, factori extra-științifici (unii politicieni și jurnaliști în primul rînd) au țesut pe seama **n.** o imagine eminamente patologică, pentru care în să există termeni deja fixați, precum "șovinism", sau "xenofobie". La răspîndirea acestei imagini a contribuit în ultima vreme și declanșarea unor violente conflicte interetnice, pe fondul destrămării unor state multinaționale (Uniunea Sovietică, Iugoslavia). Cauzele tensiunilor respective trebuie căutate îndeosebi în strategiile imperiale sau federale, care, prevalîndu-se de mobilitatea societății moderne, au încercat să eterogenizeze în chip forțat mari colectivități umane și să traseze granițe geopolitice arbitrare între diverse grupuri etnice. Alte tensiuni se cer evaluate în funcție de contextul social-istoric în care survin. Altminteri, **n.** poate însufleți și proiecte constructive, precum acea obsedantă convingere nutrită și pusă în act de elita intelectualității românești interbelice, cum că după întregirea politică de la 1918 toate națiunile Pămîntului așteptau să vadă ce vrem să fim și ce loc vrem să ocupăm în cadrul istoriei universale. Asocierea cu alte ideologii nu poate servi ca test adecvat de validare sau invalidare a **n.**; un astfel de test pot în schimb alcătui principiile democrației. La el răspundea Nicolae Iorga (*Doctrina națională*, 1922), în numele unui "**n.** democratic": "cu oameni neliberi nu se înlemeiază o țară, cu oameni neliberi nu se apără o țară și cu oameni neliberi nu progresează o țară". Afirmînd acestea, istoricul român avea în vedere și minoritățile etnice. Prin *Declarația drepturilor omului și ale cetățeanului*, Revoluția Franceză venise ca o promisiune de regenerare a societății, între altele și prin așezarea acesteia pe baze deopotrivă naționale și democratice. Astăzi, statul național, consacrat de Revoluția Franceză și organizat de-atunci după principiile unei democrații moderne în continuă perfecționare, este confruntat cu solicitările minorităților etnice. S-a observat că, paradoxal, cu cît un regim e mai democratic, cu atît revendicările minorităților devin mai intense și cu atît mai serios ele trebuie luate în seamă de puterea care guvernează (Anthony D. Smith: *Nationalism in the Twentieth Century*, 1979). Altfel spus, în regim de normală funcționare, democrația generează **n.**, iar **n.** generează democrație. ◆ Concepțiile despre natura și destinul **n.** sînt marcate, în chip firesc, de concepțiile despre *națiune*. S-au conturat în această privință două poziții diferite. Pe de o parte, viziunea așa-zisă "modernistă", cu antropologul britanic Ernest Gellner ca reprezentant principal (*Nations and Nationalism*, 1983), înfățișează națiunea drept un produs al epocii moderne, generat de capitalism, birocrație și utilitarism. Conform acestei opinii, cultivată și de marxism, națiunea nu este coextensivă esenței umane, iar dacă astăzi ea colorează viața istorică a întregii planete, faptul se datorează capacității **n.** de a răspunde unor situații și probleme ale contemporaneității. În această

alternativă, națiunea și **n.** au apărut la sfîrșitul sec. al XVIII-lea, persistența lor fiind pusă sub semnul întrebării odată cu integrarea vieții sociale în cadre transnaționale și chiar la scară planetară. Pe de altă parte, s-a cristalizat și opinia că legăturile de limbă, religie, etnicitate și teritoriu sînt primordiale, de o vechime urcînd pînă în neolitic, și că, deci, comunitățile etnice sînt entități naturale și sedii perene ale experienței umane. Principalele probleme referitoare la națiune se regăsesc astfel în problematica etnicității. Între etnie și națiune există o continuitate, diferențiată, desigur, de etapele istorice parcurse. Această viziune s-a numit "primordialistă" și are drept principal purtător de cuvînt pe Anthony D. Smith, profesor la "London School of Economics and Political Science" (*Theories of Nationalism*, 1971; *Nationalism in the Twentieth Century*, 1979; *The Ethnic Origins of Nations*, 1986). Primordialiștii recunosc tendința de estompare a **n.** prin amploarea crescîndă a organizațiilor transnaționale în industrie, comerț, finanțe, comunicații, sau în planul alianțelor politice și militare, dar ei relevă în același timp o tendință paralelă de adîncire în idiomatic, mai ales în creația culturală (literatură, artă, muzică), dependentă de limbă și de sufletul etnic. **N.** se profilează, astfel, deopotrivă ca un "stil de imaginație politică" și un "stil de producție culturală" (Jonathan Spencer), cu mari disponibilități adaptative la situații istorice din cele mai diverse și, prin urmare, cu un viitor deschis. Cum încercările de generală condamnare a lui n-au făcut decît să-l reactiveze în forme nocive, mai curînd recomandabilă e încercarea de a-l cîștiga de partea rațiunii. *V. democrație, etnic, fascism, ideologie, naționalitate, națiune, rasism.* **Gh.G.**

NAȚIONALITATE **1.** Concept politic derivat din conceptul de *națiune*. În unele accepții, **n.** și națiunea sînt concepte identice, denumind comunitățile și grupurile etnice care își exprimă și își manifestă conștiința comună printr-o voință politică orientată spre dezvoltarea identității și solidarității de interese a membrilor lor, prin mijloace politice și legal-juridice corespunzătoare acestor interese. Conștiința de **n.** este afirmată și promovată prin cultivarea simbolurilor solidarității colective: strămoși comuni, teritoriu, limbă, religie, literatură și alte producțiuni culturale, asociații și organizații proprii. **N.** care reușește, prin lupte politice, să își formeze state proprii, se constituie ca națiuni, state naționale, autodeterminate și recunoscute ca suverane de către alte state în virtutea "principiului n." **N.** denumește, în acest caz, dimensiunea sau componenta etnică a națiunii și a statului național (V. Goldiș, *Despre problema naționalităților*). **2.** În unele lucrări de politologie și sociologie, **n.** este echivalentă cu termenul de *"minoritate națională"* sau "minoritate etnică", desemnînd acea grupare etnic omogenă care este parte a unei alte națiuni organizată statal (Gall Ernö, *Dimensiunile conviețuirii, Studii despre națiune și naționalitate*, 1978). Unii autori definesc **n.** ca "națiune imperfectă"; ea desemnează acele colectivități etnice care n-au ajuns la stadiul formării unui stat național propriu. În cadrul unor state naționale multietnice, **n.** pot participa la exercitarea puterii politice în termeni egali cu alte **n.** și pot beneficia de o anumită autodeterminare relativă în unele unități administrativ-teritoriale identificate cu grupul etnic respectiv sau de autonomie culturală în aspecte privind conservarea limbii, a instruirii în limba proprie, a creației culturale etc. Spre deosebire de **n.**, termenul de "minoritate națională" ar desemna relațiile de inegalitate politică, de subordonare a unor grupuri etnice în raport cu etnia majoritară care controlează instituțiile de stat. "Minoritățile naționale", ca termen, ar implica deci prezența relațiilor de *discriminare*

și ar exprima rezultatul "unei conștiințe negative" (E.K. Francis, *Interetnic Relations. An Essay in Sociological Theory,* 1976). **3.** Într-un sens mai restrîns, **n.** denumește calitatea unui individ de a face parte dintr-o națiune organizată în stat național, drepturile și obligațiile, reglementate juridic, decurgînd din această relație de apartenență. Spre deosebire de "cetățenie", care desemnează raporturile dintre individ și stat (fără referire la **n.** acestora), **n.** îmbină anumite norme juridice cu criterii vizînd caracterul social al personalității unui individ, trăsături de personalitate și comportament care decurg din identitatea de grup, colectivă, a acestuia. **N.** se dobîndește prin naștere (copilul are **n.** părinților săi) sau se acordă printr-o procedură juridică specială, numită uneori "naturalizare", stabilită de fiecare stat. Prin reglementarea juridică a **n.** posesorii acesteia (indivizi, dar și unele organizații comerciale, de servicii) sînt puși în relație cu procedurile diferite ale dreptului internațional. Un actor social cu importanță crescîndă în viața economică și socială Internațională contemporană îl reprezintă organizațiile "multinaționale", organizații economice care își desfășoară activitatea pe teritoriul și cu resursele mai multor state naționale. Precizarea raporturilor dintre aceste organizații și instituțiile statelor naționale suscită numeroase controverse juridice, politice, economice, care, din punct de vedere sociologic, prezintă interes pentru identificarea și clarificarea teoretică a înțelesurilor noi ale **n.** în lumea contemporană. *V. etnic, minoritate socială, naționalism, națiune.* **G.N.**

NAȚIUNE grupare relativ numeroasă de persoane, delimitată teritorial și politic, ai cărei membri manifestă loialitate față de aceleași instituții și au sentimentul că aparțin aceleiași comunități. În mod obișnuit, **n.** se definește prin mai multe caracteristici cum ar fi teritorialitatea, populația, independența și guvernarea. *Teritoriul* este un element esențial în definirea **n.**, orice **n.** trăind într-o zonă geografică specifică. Există și **n.** fără teritoriu, dar acestea formează o excepție (de exemplu, evreii și-au pierdut teritoriul în urmă cu două mii de ani, dar au păstrat un puternic sentiment al apartenenței la aceeași **n.**, încît au putut să-și refacă în 1948 statul modern al Israelului). Apărarea teritoriului este sinonimă cu apărarea identității naționale. Încălcarea teritorialității conduce la războaie. Unele dintre **n.** actuale au un teritoriu rezultat din anexarea prin război a teritoriilor ocupate de alte **n.** În unele cazuri, este foarte greu de decis cui aparține un teritoriu; istoria poate fi un sprijin, dar nu întotdeauna (în cazul disputei istorice dintre palestinieni și evrei se constată că nici unii nu au fost primii ocupanți ai unui teritoriu neocupat anterior); limba și etnicitatea sînt de multe ori de o slabă utilitate pentru a decide cărui stat ar aparține de drept un teritoriu (majoritatea alsacienilor sînt sau au fost germani după limbă, cultură și nume de familie; majoritatea vorbesc însă perfect franceza și se consideră francezi. Este greu de spus dacă Alsacia ar trebui să aparțină de drept Franței sau Germaniei). Orice **n.** ființează printr-o *populație* care trăiește într-un teritoriu. Această populație are un sentiment al identității și coeziunii și, în mod obișnuit, vorbește aceeași limbă. Dar nu întotdeauna este astfel: în Elveția, Belgia, Rusia sînt vorbite mai multe limbi. Statele cu populații diverse din punct de vedere lingvistic și cultural sau în care identitățile sociale și economice sînt clar conturate și consacrate istoric prin diferențiere sînt numite *state multinaționale.* Aceste state sînt confruntate, în multe cazuri, cu mișcări separatiste, de afirmare a unor **n.** *independente.* O **n.** se caracterizează de asemenea prin *independență*, adică prin capacitatea de a se autoguverna ca entitate suverană. În relațiile

internaționale acest fapt face oblectul unei recunoașteri diplomatice din partea altor țări și în special a marilor puteri. O n. poate fi independentă de drept dar nu și de fapt. Fostele țări socialiste din Europa Centrală și de Est erau suverane și independente din punct de vedere al dreptului internațional; în realitate, ele erau în multe aspecte dependente de Uniunea Sovietică. **N.** independente se autoguvernează, au un *guvern propriu*. În anumite circumstanțe, unele guverne funcționează extrateritorial (guvernele în exil). Existența unui guvern nu înseamnă că acesta acționează în mod suveran în toate situațiile: există guverne-marionetă sau aservite unor puteri străine. ◆ În definirea n. este dificil de stabilit o listă de trăsături caracteristice obligatorii și necesare în toate situațiile. Realitatea este foarte diversă și se pretează puțin la generalizări rigide. Aceasta și pentru că **n.** sînt într-un permanent proces de construcție și de reconstrucție. ◆ Multe analize sociologice sînt convergente în a susține că **o n.** parcurge în construcția ei cinci stagii: *a. identitatea*: capacitatea unui grup de a gîndi despre sine ca aparținînd unei **n.** Acest lucru nu se realizează întotdeauna ușor: există cetățeni francezi care se autoidentifică ca fiind bretoni sau corsicani, cetățeni englezi care se prezintă ca scoțieni, englezi sau irlandezi. *b. legitimitatea*; *c. penetrarea* (capacitatea unei **n.** de a cuprinde toată populația; respectarea de întreaga populație a guvernului național. Dacă anumite zone se manifestă dezobedient, înseamnă că există probleme de penetrare); *d. participarea* (reprezentarea tuturor categoriilor de populație la activitatea de guvernare; categoriile nereprezentate se pot manifesta dezobedient și neloial); *e. distribuirea* (distribuirea avuției naționale între toate categoriile de populație; neglijarea unor zone sau categorii de populație provoacă crize sociale și instabilitate politică). Toate n. sînt confruntate cu crize în una sau în mai multe dintre cele cinci dimensiuni. Situația cea mai dramatică o prezintă unele țări din Lumea a Treia care se confruntă concomitent cu crize de legitimare, identitate, penetrare, participare și distribuire. Chiar unele state europene se confruntă cu asemenea crize (Belgia, Spania, fosta Cehoslovacie). În fosta Iugoslavie, crizele au atins puncte atît de acute încît au provocat destrămarea statului și au declanșat războaie între **n.** care s-au declarat independente. ◆ În relațiile internaționale se operează cu termenul de STAT NAȚIONAL pentru a desemna entitățile politice dominante ale lumii contemporane. **S.N.** este un fenomen relativ recent, care s-a dezvoltat în Europa în secolele XVI-XIX, după colapsul Sfîntului Imperiu Roman și odată cu emergența statelor centralizate care au dobîndit o autoritate exclusivă și monopolistă într-un teritoriu definit. În secolul al XX-lea, acest proces a devenit universal, încît **s.**n. a ajuns să fie considerat unitatea politică "ideală" sau "normală". În a doua jumătate a secolului al XX-lea se dezvoltă organizațiile politice supranaționale. *V. etnic, legitimitate, naționalism, minorități sociale, naționalitate, popor, stat*. **I.Mih.**

NAVETISM tip de mișcare teritorială a populației, constînd în deplasarea de la domiciliu la locul de muncă aflat într-o altă localitate. De regulă, frecvența pendulării între domiciliu și locul de muncă este zilnică, dar naveta se poate desfășura și mai rar. În acest ultim caz, navetistul are și o locuință provizorie în localitatea în care este situată unitatea în care-și desfășoară activitatea. Spre deosebire de migrație, care implică schimbarea domiciliului (definitiv sau temporar), naveta are loc în condițiile menținerii vechiului domiciliu. **N.** s-a dezvoltat mai ales în legătură cu apariția marilor obiective economice, care au atras forța de muncă din

localităţile învecinate sau situate la mari distanţe, atît pentru construcţia obiectivelor respective cît şi pentru activitatea productivă ulterioară. Dezvoltarea mijloacelor rapide de transport a permis mărirea considerabilă a distanţelor de navetă. Sociologia studiază **n.** ca fenomen social cu implicaţii deosebite, condiţiile în care se desfăşoară acestea, problematica integrării sociale, profesionale, comunitare şi culturale, comportamente specifice etc. În România circa o treime din forţa de muncă este cuprinsă în fenomenul de **n.** În funcţie de tipul localităţilor se disting mai multe categorii de n.: sat-oraş, sat-sat, oraş-sat, oraş-oraş. Se constituie şi o anumită specializare în ceea ce priveşte caracteristicile forţei de muncă. Astfel pe traseul sat-oraş se angajează în cea mai mare măsură muncitori locuitori ai satelor ce sînt încadraţi în unităţi economice (industriale, de construcţii etc.) din oraşe. Aşa cum este de aşteptat, pe traseul sat-sat, se înscriu agricultorl, iar pe celelalte trasee apar cu precădere intelectuali, cadre tehnice, profesori, cadre sanitare etc. Prima categorie de **n.** deţine ponderea în ansamblul fenomenului. Pe lîngă aspectele pozitive, privind asigurarea cu forţa de muncă necesară desfăşurării activităţii în unităţile economice, menţinerea gospodăriei personale de către navetiştii din rural şi participarea la unele munci agricole, reducerea presiunii în ceea ce priveşte solicitările de locuinţe în oraşe etc., **n.** comportă şi unele aspecte negative. Datorită timpului însemnat consumat cu deplasarea, apare starea de oboseală, unii navetişti manifestă un interes mai scăzut pentru pregătirea şi perfecţionarea profesională, participă în mai mică măsură la activităţile culturale. Navetiştii proveniţi din mediul rural acceptă condiţii mai dificile de muncă, execută lucrări ce necesită un efort fizic mai mare etc. Un loc aparte, prin consecinţele sale, îl deţine **n.** oraş-sat, în care sînt angrenaţi intelectuali, prin aceea că ei nu contribuie suficient la dezvoltarea localităţii în care lucrează, satul nebeneficiind de serviciile pe care aceştia le-ar putea aduce în planul vieţii spirituale. Optimizarea navetei presupune eliminarea pe cît posibil a încrucişării traseelor (deplasări echivalente dar de sens contrar, ele apar mai ales pe traseele sat-sat şi oraş-oraş), determinarea distanţelor convenabile, în funcţie de mijloacele de transport utilizate pentru a scurta cît mai mult timpul de deplasare, prin constituirea de izocrone (arii de navetă în interiorul cărora deplasarea reclamă acelaşi interval de timp) convenabile. Totodată, se pune şi problema eliminării **n.** pentru situaţiile în care nu se justifică, crearea condiţiilor optime pentru stabilirea în localităţile rurale a intelectualilor navetişti, ca şi stabilizarea unei părţi a forţei de muncă în localităţile de domiciliu. *V. migraţie, mobilitate socială, motilitate.* **I.M.**

NAZISM (NAŢIONAL SOCIALISM) doctrină şi mişcare politică de tip fascist asociată cu partidul Naţional Soclalist al Muncitorilor Germani, înfiinţat de Adolf Hitler în aprilie 1920 şi care s-a aflat la conducerea Germaniei între lanuarie 1933 şi mai 1945. Cele mai multe idei ale **n.s.** îşi au originea în gîndirea socială a secolului XIX, cînd s-au impus, mai ales în cultura germană, ideile voluntarismului, ale elitismului capabil să "ilumineze" masele, ca şl teoriile privitoare la rolul personalităţilor charismatice în istorie. Pentru Germania, secolul al XIX-lea este secolul mişcărilor naţionale ce au condus prin trei războaie la unificarea, dar şi la transformarea Germaniei într-o putere europeană. Cultul pentru valorile naţionale ca şi pentru militarism va rămîne fundamental şi în secolul următor, caracterizînd politica **n.s.** Romantismul german a jucat şi el un rol deosebit în cadrul ideologiei **n.s.** ca şi în politica liderilor germani. Thomas Mann în eseul *Brother Hitler* (1939) l-a comparat chiar pe liderul ger-

man cu arhetipul artistului romantic. ◆ Deși au fost valorificate în ideologia **n.s.** și idei ale lui Friederich Nietzsche, Oswald Spengler sau Max Weber, cei mai importanți ideologi ai **n.s.** rămîn filosoful Carl Schmitt, un teoretician al ordinii și al supremației statului, și istoricul Arthur Moeller van den Bruck, care a introdus ideea celui de al treilea "Reich" (imperiu), primul fiind Imperiul Romano-German, al doilea cel creat de Bismarck, iar în vremea sa Germania se afla în pragul formării celui de al treilea imperiu. Prin aceste trei imperii, în concepția lui van den Bruck, Germania a creat și va definitiva procesul de constituire a Europei moderne. ◆ **N.s.** a avut două coordonate de bază: egalitarismul și antisemitismul. Prima caracteristică este dată de orientarea socialistă inițială a partidului condus de Hitler (înalnte de 1920 fiind un partid muncitoresc) și pe care s-a bazat totodată caracterul de masă al **n.s.** Antisemitismul, pe de altă parte, nu este o creație a **n.s.**, fiind des întîlnit la începutul secolului ca și în secolul XIX în Europa. **N.s.** a transformat însă antisemitismul într-un principiu ideologic, după unii autori, printr-o dizidență față de marxism, înlocuind clasa socială cu rasa și păstrînd ideea că o categorie mare de indivizi este responsabilă în exclusivitate de toate disfuncționalitățile și problemele societății. La Marx era vorba de o anumită clasă socială (burghezia pentru epoca respectivă), iar la **n.s.** o anumită rasă (evreii). ◆ Un accent deosebit a fost pus în ideologia **n.s.** pe organizarea eficientă a societății, în primul rînd a sferei politice, ca și pe mobilizarea maselor pentru îndeplinirea scopurilor și idealurilor **n.s.** A. Hitler a avut o contribuție deosebită în acest sens, revoluționînd metodele de propagandă, înțelegînd printre primii rolul deosebit al amplificării, al utilizării mijloacelor de comunicare în masă, ca și al altor tehnici de eficientizare a propagandei de masă. Exemplul propagandei, despre care Hitler scrisese în *Mein Kampf* că este în stare să te facă să pierzi sau să cîștigi un război, este ilustrativ, dacă ne gîndim la utilizarea radioului și a jurnalelor de front sau la transformarea în "spectacole de sunet și lumină" a mitingurilor și a altor manifestații ale naziștilor. ◆ Ca și în cazul altor mișcări fasciste, **n.s.** a dispărut din viața politică a Europei odată cu sfîrșitul celui de al doilea război mondial. Mișcările politice ulterioare, apropiate ideologic de **n.s.**, sînt considerate a fi neonaziste. *V. fascism, genocid, ideologie, rasism, război.* **A.B.**

NECESITATE (sinonim cu *nevoie*, *trebuință*), cerință impusă de funcționarea unui sistem (individ, grup, organizație, colectivitate). În modelul funcțional, necesitatea apare sub denumirea tehnică de "cerință funcțională" — ceea ce este necesar pentru funcționarea sistemului respectiv; la T. Parsons — "precondiție funcțională". Sînt **n.** biologice și **n.** social-umane. **N.** sociale sînt de două tipuri: a. **n.** (umane) ale membrilor colectivității, recunoscute social, însumate la nivelul colectivității și promovate prin activități colective: **n.** de consum, de timp liber, de dezvoltare umană, de locuință etc. și b. **n.** ale sistemelor sociale, exprimînd condițiile funcționării acestora: **n.** de tehnologie, de materii prime, de piețe de desfacere, de disciplină socială, de motivare a performanțelor, de integrare, de soluționare a conflictelor. Din punct de vedere sociologic, **n.** *sociale* ridică cîteva probleme distincte: *a. Conștientizarea* **n.**, atît la nivel individual, cît și la nivel social. Pentru a putea fi satisfăcută prin acțiune, trebuie să fie conștientizată într-o formă sau alta. Există mai multe grade și forme de conștientizare a **n.**: *1.* Conștientizare vagă, nespecifică, luînd forma mai mult a unei neliniști, insatisfacții, a sentimentului că "ceva lipsește", "ceva trebuie făcut", fără însă a se ști "de ce este nevoie" și nici "ce trebuie făcut". *2.* Conștientizare prin instrument.

De cele mai multe ori, conştientizarea unei **n.** are loc indirect, pe baza experienţei pozitive a unei soluţii, instrument care s-a cristalizat în mod spontan şi care a fost întărit în virtutea consecinţelor sale pozitive, prin intermediul unui mecanism spontan-cibernetic: am nevoie de mîncare, de somn, de plimbare, să citesc o carte etc. fără a şti prea clar ce **n.** satisfac aceste activităţi. O asemenea formă de conştientizare este posterioară selectării unei activităţi de satisfacere a respectivei n., neputînd duce la evaluarea instrumentelor de satisfacere a **n.** cu atît mai puţin la investigarea posibilităţilor alternative de satisfacere a acestora. *3.* Conştientizarea **n.** ca atare. Ea presupune înţelegerea organizării respectivului sistem. **N.** reprezintă o stare dinamică greu sesizabilă a sistemelor, definirea ei neputînd avea loc decît pe baza unui model teoretic al sistemelor în cauză (personalităţi, grupuri sociale, organizaţii, societăţi). *b.* Recunoaşterea socială a **n.** în vederea promovării lor. Dacă conştientizarea presupune comunicare şi analiză ideologică şi/sau ştiinţifică, recunoaşterea socială a **n.** ca **n.** de satisfăcut implică mecanisme de propagandă, influenţă/convingere, negociere. *c.* Formularea **n.** ca obiective şi identificarea strategiilor de acţiune în vederea realizării lor. *d.* Feed-backul asupra gradului de satisfacere a **n.** în vederea corectării activităţii sociale. *e.* Variaţia **n.** sociale, în cazul sistemelor sociale, schimbarea organizării acestora reprezintă o sursă a variaţiei **n.** Fiecare mod de organizare are propriile sale cerinţe pentru o funcţionare eficientă. Există şi o serie de tipuri foarte generale de **n.** sau cerinţe funcţionale care sînt caracteristice pentru orice sistem social: menţinerea unui minim de integrare a părţilor, motivarea membrilor săi pentru a obţine performanţe satisfăcătoare, rezolvarea conflictelor interne, control asupra mediului etc. Există o dublă sursă de variaţie a **n.** umane: *1.* poziţia indivizilor într-un sistem social este de natură a induce acestora **n.** specifice: de ex. poziţia de capitalist induce **n.** maximizării profitului; poziţia de om de ştiinţă implică **n.** de informare, de comunicare, de obţinere a condiţiilor necesare cercetării ştiinţifice; sau **n.** de consum ostentativ din teoria lui Veblen pentru categoriile elitare; *2.* persoana umană, fiind un sistem deschis, este caracterizată nu de un set fix de **n.**, ci de unul dinamic, în evoluţie. În acest context, Marx este autorul unei teorii asupra relaţiei dintre **n.** şi producţie: necesităţile orientează producţia bunurilor necesare; la rîndul său, oferind noi bunuri, producţia modifică **n.** umane, dezvoltîndu-le, creînd noi **n.** În legătură cu modelarea **n.** individuale de către producţie există în literatură, mai mult filozofică decît sociologică, o teorie distinctă asupra posibilităţii ca, în anumite condiţii, producţia să manipuleze **n.** de consum în raport cu propria sa logică, creînd **n.** artificiale sau chiar false în opoziţie cu **n.** *autentic umane*. Acest punct de vedere îl găsim în critica "consumerismului", dar cu dezvoltări importante în analizele actuale. În ceea ce priveşte evoluţia **n.** umane, teoria lui A. Maslow asupra personalităţii oferă o perspectivă. Satisfacerea **n.** din clasele inferioare ale ierarhiei **n.** (de subzistenţă, de securitate, de dragoste şi apartenenţă, de prestigiu şi statut social) este de natură a debloca afirmarea **n.** superioare de autoactualizare, pe care el le numeşte *metanevol*. **N.** pot fi *latente/manifeste*. O **n.** se actualizează atunci cînd o condiţie necesară funcţionării sistemului respectiv devine problematică: dacă am informaţii suficiente, nevoia de informaţii este latentă, nu este manifestă. Un alt caz: în teoria lui A. Maslow, atunci cînd **n.** fundamentale, mai importante în ierarhia **n.** nu sînt satisfăcute (**n.** de subzistenţă sau securitate), **n.** superioare, de pildă cele de autoactualizare, vor fi latente. O **n.** manifestă se caracterizează prin faptul că

acționează asupra sistemului orientînd eforturile acestuia spre realizarea sa. În fine, atunci cînd condițiile satisfacerii sale nu sînt prezente, o **n.** poate tinde să treacă în latență, devenind manifestă de îndată ce apar condițiile favorabile satisfacerii sale. **N.** pot varia și din punctul de vedere al gradului. De regulă, se utilizează conceptul de nivel de aspirații pentru a desemna o asemenea variație. În contextul preocupărilor pentru lichidarea subdezvoltării s-a conturat în anii '60 — '70 conceptul de **n.** *umane fundamentale*, care definesc o viață deplină decentă și demnă. În proiectul condus de J. Galtung asupra stilurilor alternative de viață, **n.** fundamentale sînt definite la nivelul unor stiluri de viață alternative în raport cu stilul de viață consumerist generat de societatea de consum. *V. funcție, motivație.* **C.Z.**

NEGOCIERE 1. *În sociologie*, proces interacțional care implică două sau mai multe entități sociale (persoane, grupuri, instituții, organizații, comunități), cu interese neomogene ca intensitate și orientare, în schimburi reciproce de informații, schimburi reglementate de reguli implicite și/sau explicite, avînd menirea de a conduce la stabilirea unui acord, la transferul unor bunuri echivalente sau, în general, la adoptarea unei soluții reciproc acceptabile pentru o problemă care le afectează interesele. Procesul de **n.** este de regulă opus utilizării forței, violenței sau constrîngerii pentru impunerea de norme, soluții sau puncte de vedere prestabilite. În cadrul său se pot distinge trei faze: *a.* conștientizarea de către actori a problemei, a situației în care sînt implicați și a intereselor lor neomogene, adeseori divergente și competitive; *b.* implicarea în schimburi de informații orientate de scopul comun și reglementate de anumite reguli (implicite sau explicite); *c.* specificarea soluției reciproc acceptabile. Forma generală pe care o ia procesul de **n.** este comunicarea. Conceptul de **n.** a fost consacrat în sociologie mai ales de orientarea interacționismului simbolic pentru a caracteriza tranzacțiile interindividuale prin care se atașează obiectelor sau evenimentelor sociale semnificații sau caracteristici simbolice. Atunci cînd simbolurile sau semnificațiile pe care le vehiculează membrii unui grup în interacțiunile lor sînt definite consensual, grupul dispune de stabilitate, iar acțiunile individuale sînt convergente. Dacă simbolurile sînt vag definite sau semnificațiile nu sînt convergente, datorită apariției unor noi informații sau a schimbării perspectivei de interpretare, atunci se instituie în grup procese de **n.** simbolică pentru generarea consensului. **N.** se produce între persoane individuale și pentru compatibilizarea modurilor diverse de instituire a sinelui. De data aceasta **n.** simbolică se finalizează în regull care reglementează interacțiunile. O extensie interesantă și productivă a analizei **n.** interindividuale a fost realizată în teoriile schimbului reciproc (J.W. Thibaut, H.H. Kelley, *The social psychology of groups*, 1959; G.C. Homans, *Social behavior: its elementary forms*, 1961), care explică diversele comportamente sociale în termenii recompenselor și al costurilor generate de interacțiuni. Angajarea în relații și conținuturile interacțiunilor ar implica procese de **n.** sau de schimburi reciproce, explicabile cu ajutorul conceptelor de rezultat, recompensă, cost, profit, nivel de comparare. Pentru a se elucida mecanismul **n.** s-a făcut apel și la teoria matematică a jocurilor (A. Rapaport, *Two person game theory*, 1966; M. Olson, *The logic of collective action*, 1965). Din această perspectivă au fost analizate **n.** implicate în deciziile colective (cînd o colectivitate trebuie să aleagă dintre două sau mai multe alternative, deși membrii săi au preferințe diferite) și în realizarea cooperării sau competiției bazate pe distribuții de interese neomogene. **2.** *În relațiile internaționale*, **n.** este mijlocul de

abordare a unui conflict de interese, ce apare între două sau mai multe țări, în cadrul unor convorbiri pașnice menite să ducă la o ameliorare sau la o soluționare reciproc acceptabilă a diferendului. **N.** se deosebesc de formele juridice sau arbitrare de soluționare a conflictelor și se realizează prin întîlniri, mediații, conferințe, concilieri, discuții etc. (M. Malița, *Teoria și practica negocierilor*, 1972). **3. N.** contractelor colective de muncă încheiate între patroni și reprezentanții muncitorilor ia forma "**n.** *colective*" înțeleasă ca metodă de rezolvare a conflictelor care implică două părți cu interese diferite față de rezultatele **n.**, dar care decid împreună asupra procedeelor de analiză, condițiilor de angajare în muncă și nivelului de salarizare pe o perioadă determinată de timp. *V. competiție, comunicare, conflict, consens, cooperare, grup social, interacțiune, interacționism simbolic, simbol, sine.* **M.V.**

NEOIOBĂGIE concept central al teoriei sociologice elaborate de Constantin Dobrogeanu-Gherea, privind particularitățile evoluției social-economice a țărilor "înapoiate" intrate în "orbita" sistemului capitalist mondial. Această teorie a fost expusă, în principal, în cartea sa *Neoiobăgia* (1910), pe baza analizei situației României din a doua jumătate a secolului al XIX-lea pînă la răscoala țăranilor din 1907, acordînd o atenție specială sistemului agrar. Prin conceptul de **n.** autorul relevă existența unei incompatibilități între instituțiile politice, juridico-sociale, împrumutate din Occident, și relațiile economice autohtone. Suprastructura politico-socială, starea de drept, reprezenta numai o *formă* ce nu corespundea *fondului* economic, constituit de relațiile de producție iobăgiste, rezultate din modul cum a fost aplicată reforma agrară din 1864, precum și din legislațiile anterioare, în special cele referitoare la *tocmelile agricole*. Acestea au impus țăranilor cu pămînt puțin sau de proastă calitate, să intre în dependența marilor proprietari spre a lucra și moșiile acestora, pentru a produce cît mai multe cereale destinate exportului. De asemenea, mai toți țăranii aveau nevoie de bani pentru biruri, pentru răscumpărarea clăcii și pentru alte necesități. Marii proprietari și arendașii dădeau bani în schimbul învoielilor agricole. Ca urmare s-au restabilit vechile relații iobăgiste (feudale), cu următoarele consecințe: *a.* fixarea locuitorului pe pămîntul proprietarului (semn distinctiv al iobăgiei, servajului); *b.* munca silită; *c.* relațiile de producție și exploatare aveau loc în forma obligațiilor naturale. Transformările liberal-burgheze ale țărilor "rămase în urmă" sînt rezultatul intrării acestora în "orbita" țărilor capitaliste dezvoltate: "ele se mișcă în orbita acestor țări și întreaga lor viață, dezvoltare și mișcare socială e determinată de epoca istorică în care trăim, epoca burghezo-capitalistă. Și această determinațiune a vieții și mișcării sociale a țărilor înapoiate prin cele înaintate le este însăși condiția necesară de viață." (*Neoiobăgia*, 1910). Aceste schimbări sînt determinate de faptul că Occidentul capitalist, în puternica lui expansiune, avea nevoie de piețe de desfacere a mărfurilor sale și, totodată, de produse agricole pentru necesarul intern. Ca urmare, țările slab dezvoltate trimit Occidentului cereale, materii prime și primesc în schimb mărfuri industriale și modele culturale. Intrarea țărilor subdezvoltate în aceste relații cu țările capitaliste a determinat o transformare socială a lor, care cerea instituții liberal-burgheze, dar are ca efect și constituirea sistemului neoiobăgist în agricultură. Gherea afirmă că în aceste țări, ororile barbare ale servituții se completează cu ororile civilizate ale supramuncii. El numea "societăți globale" acele țări în care capitalismul a luat naștere și "societăți locale" pe acelea în care de abia pătrundea capitalismul. În sistemul social al neoiobăgiei, relațiile de dijmă și

corvezi continuau să supravieţuiască în sînul unui stat liberal burghez. Există deci o violentă contradicţie între baza feudală a societăţii şi formele suprastructurii burgheze. *V. capitalism, centru-periferie, feudalism.* **I.F.**

NEOLOCAL caracteristică a unui cuplu familial care îşi stabileşte domiciliul în alte localităţi decît cele în care locuiesc familiile de origine ale soţilor. În socletăţile în care au avut loc procese rapide de urbanizare şi mişcări migratorii puternice, foarte multe familii rurale şi majoritatea familiilor urbane au un caracter **n.** Căsătoriile **n.** conduc la o slăbire a legăturilor de rudenie şi pot genera probleme de adaptare a cuplurilor la noile reşedinţe. Amplasarea masivă a unor cupluri **n.** în unele comunităţi poate provoca şocuri culturale între populaţia locală şi cea **n.** În situaţiile în care amplasările **n.** depăşesc capacitatea de asimilare a comunităţii locale, au loc procese de schimbare a modelelor culturale sau se declanşează chiar procese anomice. Problemele cu care se confruntă familiile **n.** sînt în raport şi cu gradul de permisivitate sau de xenofobie al comunităţii în care se fixează reşedinţa. În comunităţile xenofobe, familiile **n.** sînt marginalizate spaţial şi social. Cercetările comparative de sociologia familiei au pus în evidenţă că legăturile dintre familiile **n.** şi familiile de origine ale soţilor sînt mai puternice în ţările în care procesele de mobilitate sînt mai recente şi în cazul primei generaţii care adoptă un comportament **n.** *V. căsătorie, endogamie, exogamie, matrilocal, patrilocal.* **I.Mih.**

NEOSINCRONISM o nouă perspectivă asupra fenomenelor de sincronizare, ce-şi propune să ţină seama de toate tipurile de raporturi temporale care există între culturi şi societăţi diferite: şi de cele de katacronie (*kata*, "în urmă", cronos, "timp"), şi de cele de protocronle (anticipări), şi de cele de metacronle (*meta*, "dincolo de"), nu numai de cele care provoacă egalizări (nivelări) de ritmuri şi niveluri temporale (syncronie). Poziţia **n.** este, faţă de sincronismul lovinescian, ceea ce este neoevoluţionismul faţă de evoluţionismul clasic, adică o reconstrucţie a teoriei pentru a salva ideea generală. În sensul acesta, în noua perspectivă, teoria sincronizării nu mai este asimilată teoriilor *dezvoltării*, ci teoriilor *schimbării*. Faplul sincronizării poate induce şi procese de dezvoltare, dar, totodată, poate declanşa ample procese de *subdezvoltare*, adică denivelări temporale (Katacronii), ceea ce se abate de la sensul lovinescian conform căruia sincronizarea aduce o dezvoltare nivelatoare a tuturor popoarelor. În acest sens, sincronizarea se dovedeşte a fi un *factor de schimbare*, în nici un caz o *cauză unică a dezvoltării*. O altă schimbare pe care o aduce **n.** în raport cu paradigma sincronismului lovinescian se referă la modul în care a fost conceput sistemul Europei. Pentru E. Lovinescu, Europa este un sistem monolit. Salvarea epistemologică a modelului analitic al sincronizării cere renunţarea la teza sistemului european monolitic. Europa reprezintă, în viziunea teoriei **n.**, un sistem şi o civilizaţie relativ unitare, dar acest sistem se arată alcătuit din "centre" şi "periferii", cînd este interpretat *economic*, şi dintr-un pluralism al "centrelor", cînd este interpretat ca sistem cultural. **N.**, ca perspectivă, cere să se facă distincţie între stratul *sincronizării economice* şi stratul *sincronizării culturale*. Economic, sincronismul a generat mult mai mult şi mai frecvent "periferialism" (împingere în urmă: katacronii) decît "înaintare în civilizaţie" (care nu este absentă, e adevărat). E. Lovinescu a luat în considerare numai acele *fapte* care au confirmat teza înaintării în civilizaţie pe măsura sincronizării cu Apusul, ignorînd însă *faptele periferializării* economice (katacronismul), care i-ar fi infirmat teza. O teorie validă a sincronizării

trebuie să țină seama de ambele *procese*, dintre care unul este cu semn pozitiv, dar altul este cu semn negativ. Difuziunea tehnologiilor, în viziunea sincronismului clasic, este un factor de dezvoltare. **N.** demonstrează însă că, în anumite condiții, transferul tehnologiilor poate acționa ca un "factor de subdezvoltare". Absorbția "decalajelor vechi", mijlocită de această "difuziune tehnologică", este reală (pe un atare fenomen se bazează teza sincronistă), dar acestea lasă locul altora noi, mai adînci. La acest aspect al decalajelor a reacționat teoria costurilor aferente, iar critica adusă, de pe pozițiile acestei teorii, lui Zeletin, pe un asemenea fenomen se întemeiază. Cultural, Europa seamănă mai curînd cu "universul" leibnizian decît cu sistemul lui Lovinescu. Culturile naționale au ceva din realitatea monadelor leibniziene. Fiecare monadă are în ea tot universul și infinitudinea, dar universul este, totuși, un plurarism de monade, nu una singură. Teza lui Lovinescu, a unei *lumi omogene*, cu un singur *centru*, trebuie părăsită, spre a salva *hipo*teza sociologică a sincronizărilor. *Politic* vorbind, modelul de sistem european al lui Lovinescu, își arată aceeași slăbiciune. Analizele de sociologie diplomatică arată că efectul de cîmp sociometric determină o tendință de înțelegere a "celor mari" pe seama "celor mici", așa încît sincronizarea nu lucrează întotdeauna în favoarea tuturor și oricum nu *nivelator*, adică printr-o favorizare *egală* a tuturor societăților. În fine, **n.** arată că sincronizarea nu aduce, decît extrem de rar, modele de rezolvare, ci, mai ales, noi *cadre de punere a problemelor*. Ca atare, fiecare societate trebuie să se mobilizeze, prin ea însăși, întru căutarea soluțiilor. Sincronizarea nu absolvă popoarele de căutarea creatoare a soluțiilor, ci creează doar *cadrul* unei *noi originalități istorice* în cîmpul de afirmare creatoare a acestor popoare. Sincronizarea nu aduce nici literatura *națională*, nici filosofia, nici științele *naționale*, nici instituțiile *naționale*. Ele trebuie create, într-un ritm accelerat, în laboratorul culturilor naționale, profitîndu-se de noul cadru istoric procurat grație sincronizării. Sincronizarea pregătește terenul, așadar, în mod necesar, pentru *protocronii*, pentru noi modele de inserție temporală în istorie, dintre care unele vor fi selectate istoric și vor deveni "cap de serie" în noile serii istorice ale epocii moderne. Alte societăți însă vor "naviga" multă vreme sub linia timpului, într-o katacronie primejdioasă. Acestea sînt adevăratele suburbii culturale ale istoriei. Cultural vorbind, societățile sînt confruntate cu fenomenul "suburbiei culturale" europene (cf. G. Ibrăileanu), un fenomen al *imitației* facile de modele create în altă parte. Acest fenomen a fost cercetat de C. Rădulescu-Motru, care l-a numit "pseudocultură" și l-a legat de "mimetismul cultural". Așadar, sincronizarea *masivă*, adică prin imitație *integrală*, proprie legii lovinesciene a sincronismului, nu poate duce decît la fenomenul suburbiei culturale și de aceea atît soluția cît și teza lovinesciană trebuie reinterpretate. Întrucît nici o cultură nu imită integral și masiv o altă cultură, teza *imitației integrale* trebuie înlocuită cu teza protocroniilor, a katacroniilor și a sincroniilor culturale. În felul acesta teoria protocronismului își află locul său firesc în analiza comparativă a culturilor și în cercetarea fenomenelor de circulație culturală. Cu aceste precizări, perspectiva **n.** izbutește să reinterpreteze esența *relației de interdependență*. Aceasta nu are semnificație *sintagmatică* (de simplă *aliniere* a unei culturi la alta, de imitație a unui model într-o arie de difuziune), ci una paradigmatică: opera creată într-o cultură dobîndește o valoare euristică, de paradigmă sau model de rezolvare și nicidecum de soluție gata creată și integral transpozabilă în cadrul altei culturi. În actul sincronizării circulă *modele de rezolvare*, nu *soluții*, și astfel poate fi înțeleasă posibilitatea

protocroniilor, inclusiv în ariile "periferiei economice" a marilor metropole. **N.** oferă o schimbare de optică asupra "periferiei". De vreme ce tocmai "periferiile" sînt confruntate în modul *cel mai critic* cu problemele mondializate (prezente atît în metropole, cît și în periferii) înseamnă că tocmai ele sînt candidate la găsirea unor soluții cu *valoarea paradigmatică* cea mai mare. Deci, sincronizarea planetară a creat cadrul istoric al protocronismelor multiple, diferențiale. Numai așa se poate înțelege una dintre tezele teoriei neoevoluționiste actuale, și anume teza "întreruperii filogenetice" a liniei progresului și a deplasării "centrelor evoluționare" spre "periferiile" vechilor civilizații. **N.** găsește, astfel, cadru de unificare a teoriei difuzioniste cu teoria neoevoluționistă și oferă o soluție pentru depășirea conjuncturii de "ceartă" cronicizată între cele două paradigme "evoluționistă și difuzionistă". **N.** pune capăt unei tensiuni epistemologice pentru a lăsa locul altora (cf. Ilie Bădescu, Timp și cultură. Trei teme de antropologie istorică, 1988). *V. difuziune, evoluție, modernitate, centru-periferie, sincronism.* **I.B.**

NIHILISM orientarea metafizică, literară sau culturală fundată pe principiul negării tradițiilor, convențiilor sau dezvoltărilor existente în vederea înlocuirii lor cu acelea care se vor a fi expresii "autentice" ale forțelor esențiale și primare ale ființei umane. În acest sens, premise ale **n.** pot fi identificate în unele doctrine religioase (în creștinism — noțiunea de "ultimele zile"), pentru ca o fundamentare metafizică să elaboreze Friedrich Nietzsche la sfîrșitul secolului al XIX-lea, cînd începe să apară și o literatură circumscrisă ideologiei **n.** (I.S. Turgheniev, Joseph Conrad). Pentru Nietzsche **n.** este consecința evoluției raționalismului, în special a celui tehnologic, luînd ipostaza de extremă a modernității, de expresie a voinței conștiente de sine a omului de a distruge trecutul pentru a controla viitorul prin manifestarea impulsurilor primare, atavice, eliberate de constrîngerile convențiilor raționaliste. În literatură, **n.** apare ca produs final al impulsurilor culturale orientate spre distrugerea convențiilor civilizatorii. Urmărind să evidențieze unele surse, posibilități sau tendințe ale dezintegrării unei societăți, **n.** nietzschelan avansează un punct de vedere apocaliptic cu tentă iraționalistă despre schimbarea socială. *V. conformism, modernitate, schimbare socială.* **L.V.**

NIVEL DE TRAI (sinonim "standard de viață"), grad de satisfacere a necesităților umane, specific unei colectivități, grup social, localități sau persoane. **N.t.** este un concept care a variat sensibil ca extensie în raport cu contextul teoretic în care a fost utilizat. Funcția sa teoretică a fost, de la început, aceea de a oferi o măsură asupra condițiilor de viață ale persoanei umane. Se pot distinge, în acest context, trei sensuri diferite ca extensie. **1.** Un sens strict economic care indică eficiența umană a activității economice — cantitatea de bunuri și servicii economice de care o persoană, grup, colectivitate dispune. **N.t.** poate fi aici măsurat fie în unități monetare — veniturile reale disponibile pe cap de locuitor, fie în termeni naturali — consumul de diferite bunuri și servicii: cantitatea de calorii consumate, numărul de autoturisme, televizoare, radiouri etc. Bugetul familiei reprezintă un instrument important al determinării **n.t.**, al structurii consumului și nivelului său. Dacă se iau în considerare veniturile, se poate realiza un indicator global al **n.t.**; dacă se consideră însă tipurile de bunuri și servicii consumate, varietatea lor calitativă face deocamdată imposibilă constituirea unui indicator unic, global. Întrucît în societățile actuale există și cheltuieli sociale importante care se adaugă consumului din venituri individuale, este nevoie, pentru a determina **n.t.**

și de considerarea acestora, respectiv cheltuielile sociale pe cap de locuitor, bunurile și serviciile obținute gratuit de către membrii colectivității. O limită esențială a acestui sens este că o mulțime de bunuri nu pot fi luate în considerare pentru că nu iau o formă economică. Este cazul consumului spiritual (cultură, învățămînt, etc.) de ex.. De aici necesitatea unei prime extensii. **2. N.t.** definit ca grad de satisfacere a necesităților materiale și spirituale, prin consumul de bunuri și servicii economice și noneconomice. Avantajul ei este că lărgește sfera luată în considerare: număr de spectacole vizionate, cărți citite, discuri difuzate, posibilități de petrecere a timpului liber, număr de paturi de spital și doctori la mia de locuitori, nivel școlar etc. Acest sens nu mai poate fi măsurat în termeni monetari pentru că unele din aceste bunuri și servicii nu au, cel puțin parțial, un caracter economic. Dificultatea acestei definiri este că nu mai poate fi determinat cu claritate efectul activității economice asupra vieții membrilor colectivității, fiind necesar un indicator care să reflecte direct eficiența umană a activității economice. În fine, nici acest sens nu ia în considerare o serie de condiții care afectează pozitiv sau negativ satisfacerea necesităților umane și care nu iau forma bunurilor și serviciilor: calitatea mediului natural, relațiile interpersonale, relațiile sociale, estetica mediului ambiant etc. **3.** Un sens extins: gradul de satisfacere a tuturor necesităților umane, atît prin bunuri și servicii (economice sau noneconomice), cît și prin calitatea variatelor componente ale vieții. În acest sens, **n.t.** coincide cu conceptul mai recent de *calitate a vieții*. Sînt specialiști care consideră **n.t.** drept o măsură a calității vieții, nivel al acesteia. Alții consideră că un asemenea artificiu terminologic nu este necesar: odată cu constituirea conceptului de calitate a vieții și a indicatorilor asociați acestuia, conceptul de **n.t.** nu mai are sens să fie utilizat într-o modalitate extinsă, el putînd fi utilizat doar în sensul său strict economic — cantitate de bunuri și servicii puse la dispoziția colectivității de activitatea economică, gradul de satisfacere a nevoilor globale fiind indicat de indicatorii calității vieții. **N.** *minim* de **t.** se referă la **n.t.** considerat în cadrul unei societăți ca fiind limita inferioară a unei vieți decente. El este deci definit relativ la gradul de dezvoltare al unei colectivități, la particularitățile acesteia. *V. calitatea vieții, sărăcie.* **C.Z.**

NONCONFORMISM atitudine și comportament de opunere sau de negare din partea unor indivizi sau grupuri a opiniilor, normelor sau valorilor dominante în grupurile sau societățile de apartenență. Se manifestă prin elaborarea unor norme și valori alternative, deci diferite, și prin conformarea comportamentală riguroasă față de acestea, transformîndu-se astfel în conformism. **N.** este de înțeles prin referire la anumite norme și valori. Ceea ce dintr-o perspectivă apare ca **n.**, dintr-o alta este conformism pur. De regulă, instituționalizarea **n.** duce la conformism. *V. anomie, conformism, deviață, delincvență, nihilism.* **I.F.**

NORMALITATE **1.** Stare a unui sistem de conformitate cu un sistem de valori și norme pe care el însuși sau un subiect evaluator din exterior le-a formulat; opus *anormalității*, devianței. **2.** Stare a unui sistem de conformitate cu o serie de parametrii funcționali considerați a fi normali, dezirabili, funcționare satisfăcătoare; opus *patologiei, ineficienței*. Cu referire la viața socială, conceptul de **n.** a fost inițial definit, așa cum și originea termenului o sugerează, prin raportare la *normele celui care evaluează* **n.** O asemenea înțelegere apare în sociologie a fi tot mai nesatisfăcătoare. Pe de o parte, ea vizează un nivel relativ superficial al analizei — conformitatea cu normele unei colectivități

sau ale unui subiect evaluator. Pe de altă parte, ea nu este suficient de discriminantă, ridicînd o serie de dificultăți teoretice și metodologice. Cele două sensuri ale conceptului nu coincid decît în mod parțial. În unele cazuri conformarea la norme (conformism și rigiditate) apare ca un fapt patologic. Sînt de asemenea situații în care un sistem normal nu este posibil efectiv, sau dacă este posibil, el conține o mulțime de procese disfuncționale induse de activitatea de impunere a normelor, încît poate fi taxat mai mult ca patologic. Din acest motiv, în ultimul timp conceptul de **n.** este utilizat în științele sociale mai mult în sensul de funcționare normală, satisfăcătoare. Pornind de la definirea **n.** din psihiatrie, există tendința de a înțelege în general **n.** unui sistem social sau uman în următorii termeni: competență în a face față problemelor, atitudine realistă față de sine și față de mediu, capacitate de creștere și dezvoltare continuă, orientare flexibilă, creativă spre înțelegerea și soluționarea situațiilor concrete, în loc de a se recurge la scheme de înțelegere rigide, fixate în stadiile anterioare de dezvoltare. **N.** nu înseamnă o stare de lipsă de probleme și dificultăți, ci abordarea realistă, eficace, flexibilă și creativă a acestora. *V. anomie, normă.* **C.Z.**

NORMĂ model, regulă, prescripție care reglează comportamentul indivizilor, grupurilor, organizațiilor, colectivităților. **N.** sînt de tipuri diferite: *interdicții* (tipuri de comportamente care sînt interzise, practicarea lor antrenînd diferite pedepse), *recomandări* (comportamente considerate a fi dezirabile, a căror realizare este recompensată, indicații ale performanței minime acceptate ca de exemplu **n.** de muncă,), *moduri* de a face un lucru — **n.** tehnice, modele de comportament în diferite situații. *Activitatea normativă* — activitate de elaborarea a **n.** și de impunere a lor. Sancțiunile comportamentului sînt de două tipuri: *a. Pedepse* (sancțiuni negative) — administrate fie de propria conștiință (păreri de rău, mustrare de conștiință, remușcare, regret), fie de alții — mustrări, reprobare, retragerea suportului uman, întreruperea comunicării și cooperării, marginalizare, amenințare sau acțiune agresivă violentă; pot fi aplicate de instituții și organisme (amenzi, retrogradări, sancțiuni administrative; sancțiunile juridice reprezintă un caz tipic); *b. Recompense* — laude, aprecieri, prestigiu, renume, stimă, considerare, atitudine suportivă, cooperare, recompense materiale de diferite feluri, promovare etc. Componentă principală a actlvității normative, este analizată în una din cele mai bune lucrări de sociologie publicată după război, *Sociologia succesului* de M. Ralea și T Hersini. ◆ **N.** au funcții variate. *a.* Exprimă și promovează cerințe funcționale ale unui sistem anume: "corectitudinea" reprezintă o cerință a relațiilor interpersonale; "disciplina și îndeplinirea sarcinilor" este o cerință esențială a sistemelor organizaționale. În acest sens fiecare sistem social-uman tinde să-și formuleze setul său de **n.** și valori care să-i promoveze cerințele sale funcționale; acest set de **n.** și valori specific unei activități, unui sistem este desemnat prin termenul de *sistem valorico-normativ*. Și activitatea individuală își elaborează propriile **n.**: pentru a realiza o carte, trebuie să mă documentez, să merg la bibliotecă, să renunț la o serie de activități care mi-ar împrăștia efortul. *b.* Expresie acțională a cunoștințelor acumulate. Multe norme au un caracter tehnic, nu obligatoriu. Dacă vrei să obții rezultatul *x*, este nevoie să respecți **n.** *a, b, c*, aceste **n.** fiind expresia, sub formă de recomandări, a unei cunoașteri anterioare. Din acest punct de vedere, **n.** este o modalitate simplă de învățare și de transmitere a cunoștințelor utile acțiunii. **c.** Mod simplificat de decizie, de rezolvare a unor probleme cu o ridicată

complexitate. În această ipostază, n. reprezintă o rețetă generală de soluționare a unei clase de probleme. **N.** organizaționale sînt de acest tip. Membrii organizației nu trebuie să analizeze situațiile concrete, să se întrebe ce consecințe va avea un mod sau altul de soluționare a respectivelor probleme, ci doar să identifice tipul de problemă și să aplice soluția standard care corespunde acesteia. *d.* Modalitate simplă de exercitare a controlului. Dacă ar fi să controlezi modul în care fiecare rezolvă o situație particulară sau se comportă în fiecare caz în parte, evaluarea comportamentului ar fi cel mai adesea imposibilă, fiind o problemă deschisă, supusă controverselor și incertitudinilor. Elaborarea de **n.** de soluționare a unei clase de probleme face controlul relativ simplu: s-a aplicat corect sau nu respectiva **n.**? În acest sens, ca soluție la modul subiectiv, fluctuant, dominat adesea de interese personale de acțiune în organizații, au fost promovate **n.** *generale* și *impersonale* a căror funcție este tocmai împiedicarea subiectivismului și arbitrariului. e. Crearea consensului și reducerea incertitudinii. Activitatea colectivă are nevoie de fixarea unor cadre comune (definirea obiectivelor, a situației de acțiune, a mijloacelor de adoptat). În condiții de incertitudine, stabilirea acestor cadre cognitiv-decizionale ale activității devin înalt problematice, mai ales sub aspectul consensului. Incertitudinea generează dissens, diversitate cognitivă. În aceste condiții, elaborarea de **n.** sociale asigură un cadru cognitiv-acțional comun; reprezintă baza consensului. La nivel individual, **n.** este de natură a absorbi incertitudinea, înlocuind procesul incert de analiză cognitivă a situației și de formulare a unei soluții, prin procesul mai simplu și mai cert de aplicare a **n.** Studiile lui S. E. Achs și M. Sherif au scos în evidență faptul că grupurile sociale tind în mod spontan să genereze **n.** a căror funcție nu este neapărat a promova o cerință mai generală, ci a crea un cadru colectiv de gîndire și acțiune, bază a consensului. ◆ Ca parte a activității normative, *normarea* este activitatea de elaborare de **n.**, de a crea un cadru normativ al unei activități/sistem. Unele dintre cele mai importante studii sociologice în acest domeniu se referă la respectarea **n.**: *conformism/nonconformism deviantă/activități/sistem.* Dacă la nivelul grupurilor s-au făcut studii sistematice asupra factorilor care generează comportamentul conformist sau neconformist, cît și asupra relațiilor dintre grup și deviant, la nivelul colectivității asemenea studii sînt mult mai rare. Există în această privință două puncte de vedere. Punctul de vedere etic, ilustrat poate cel mai clar de I. Kant, consideră că **n.** pot fi respectate și nerespectarea lor reprezintă un act cu o explicație strict individuală, frizînd mai mult patologicul moral. În termenii sistemului, problema respectării **n.** se pune sub forma *normalității* acestuia. În consecință, Kant consideră că este posibilă o societate complet normală, morală. Această poziție decurge din teoria sa asupra libertății: libertatea are două sensuri, un sens *negativ* — omul poate să se sustragă oricărui determinism exterior — și un sens *pozitiv* — omul poate să promoveze întotdeauna, în orice condiții, comportamentul cerut de **n.** Punctul de vedere sociologic consideră comportamentul anormal nu ca ceva de blamat, ci ca un fapt de explicat. Studiile actuale de sociologie a **n.** au scos în evidență o serie de *limite* și de *consecințe negative secundare* ale activității normative: *1.* Caracterul contradictoriu al sistemelor valorico-normative. O stare absolut normală (conformitate absolută cu normele) poate exista doar atunci cînd sistemul de **n.** este coerent, non-contradictoriu. În fapt, datorită complexității organizării sociale, subsistemele care compun societatea globală prezintă adesea cerințe normative contradictorii, punînd pe individ în situația de a fi

adesea deviant în raport cu o **n.** sau alta. *2.* **N.** promovează o serie de cerințe reale ale sistemelor social-umane, dar nu toate cerințele care presează asupra comportamentului uman individual și colectiv își găsesc sau pot să-și găsească o expresie normativă. Din acest motiv, spațiul funcțional în care comportamentul se constituie este mai complex decît sistemul valorico-normativ care operează la un moment dat. Comportamentul neconform cu **n.** este un produs al acestor cerințe, necesități, presiuni care nu au fost exprimate într-o modalitate normativă. Dacă considerăm aceste două argumente, putem înțelege de ce un sistem real rareori este normal în sensul conformității complete cu normele existente. Mai mult, există argumente că un sistem normal ar putea fi chiar disfuncțional, patologic într-un sens mai profund, diferit deci de optimul funcțional. *3.* Activitatea normativă, utilizînd în mod sistematic sancțiunile, generează inevitabil comportamente defensive. Acestea, pe de o parte, limitează eficacitatea activității normative însăși, iar pe de altă parte, generează procese disfuncționale, dezorganizatoare, inclusiv tensiuni și conflicte sociale și interpersonale între instanțele care aplică și sancționează **n.** și colectivitatea căreia acestea îi sînt aplicate *4.* **N.** stabilesc standarde minime de comportament și prin aceasta generează o tendință de regres a performanței la aceste standarde. *5.* Tind să substituie comportamentele orientate de procese cognitive complexe, centrate pe soluționarea situațiilor concrete, cu o activitate cognitivă mai simplă, fundată pe identificarea unor clase generale de situații și aplicarea quasi- mecanică a soluțiilor normate. Responsabilitatea pentru consecințele efective ale comportamentului, pentru calitatea soluțiilor adoptate este înlocuită cu responsabilitatea respectării **n.** În utilizarea excesivă a **n.** se originează o serie de patologii specifice: rigiditate, îngustime a cîmpului cognitiv și moral, plafonare sistematică a activităților cognitive. Starea de anomie reprezintă o stare de criză a unui sistem valorico-normativ. *V. anomie, consens, organizație, normalitate.* **C.Z.**

NOUA DREAPTĂ termen vehiculat mai ales de presă pentru a desemna un grup de gînditori care în anii 1970-1980 criticau ideile și metodele social-democrației în țările occidentale sau tipul de socialism din estul Europei. Ideologia promovată de ei s-ar putea situa între liberaliști și conservatori, împrumutînd din ambele pentru a construi un amestec de ideologie și mitologie de natură să conducă la revitalizarea spirituală a Occidentului. Interesul pasager pentru o asemenea opțiune s-a datorat mai mult spectaculozității decît originalității ideilor propuse. Acestea, puțin biologizante, în bună măsură xenofobe sau antisemite, cu înclinații spre extrema dreaptă, au avut, totuși, rolul lor în spulberarea mitului că "idei inteligente se nasc numai la stînga", și în reactualizarea unor teme ale liberalismului clasic. *V. noua stîngă,* **N. L.**

NOUA STÎNGĂ termen generic pentru a desemna un grup de gînditori radicali care au încercat între anii 50 și 70 să revitalizeze gîndirea socialistă. **N.s.**, legată de mișcările studențești din 1968, critica atît socialismul de tip sovietic cît și partidele comuniste din Europa occidentală. Mai degrabă o mișcare universitară, **n.s.** a repus în discuție ideea inevitabilității prăbușirii capitalismului așa cum era împărtășită de marxismul ortodox. Prin impactul său în mediile intelectuale, **n.s.** a reușit să modifice demersul socialist, impunîndu-i teme referitoare la viața personală (în special problema sexuală), la schimbarea culturală sau la valoarea progresului material. *V. comunism, marxism, noua dreaptă, social-democrație.* **N.L.**

NUPȚIALITATE fenomen demografic ce exprimă, în esență, intensitatea căsătoriilor dintr-o populație sau în diferite subdiviziuni ale ei. Indicele cel mai simplu care îndeplinește această funcție este *rata brută* de **n.**, obținut prin raportarea numărului de căsătorii încheiate într-un an la populația medie din anul respectiv. În populațiile în care instituția căsătoriei monogame este generalizată, rata de **n.** variază aproximativ între 6-13‰, valori mai mici sau mai mari decît aceste limite apărînd în circumstanțe istorice excepționale. Indicele este însă prea puțin expresiv pentru măsurarea intensității **n.**, așa încît în demografie au fost elaborate instrumente de analiză mult mai rafinate. Un interes deosebit se acordă studiului primelor căsătorii (**n.** celibatarilor), care, fiind evenimente nerepetabile, pot fi descrise cu ajutorul *tabelei de* **n. N.** este un fenomen foarte complex, fiind influențată de o multitudine de aspecte ale vieții sociale, din care cauză studierea ei presupune colaborarea demografilor cu specialiștii din alte discipline, în speță cu cei ce lucrează în domeniul sociologiei familiei. *V. familie.* **T.R.**

O

OBEDIENȚĂ modificare a comportamentului prin care un individ răspunde prin supunere la un ordin venit de la o autoritate legitimă. În sens larg, supunere față de autoritate. Experiențele de socio-psihologie au pus în evidență că, marea majoritate a oamenilor nu rezistă la dispozițiile venite de la o autoritate chiar atunci cînd apreciază că aceasta nu are dreptate. **O.** se opune spiritului critic care se manifestă prin punerea permanentă sub semnul întrebării a ordinelor venite de la o autoritate. Aceste două metode comportamentale se transmit, în principal, prin socializare. Societățile totalitare se bazează pe **o.** socializată prin intermediul tuturor instituțiilor sociale. Pe baza experimentelor realizate, S. Milgram explică **o.** prin mai mulți factori: *a. condițiile de socializare*: interiorizarea supunerii (în primii 20 de viață, individul învață să se supună); sintonizare (intrat într-o ierarhie, individul pierde o parte din autonomia sa și execută dispozițiile date de autoritate; el atribuie întreaga răspundere a actelor sale autorității, considerîndu-se doar un instrument al acesteia. Autoritatea devine sursă de recunoștință și judecător moral al individului); *b. factori de schimbare*: legitimitatea autorității (gradul de **o.** este direct proporțional cu nivelul de legitimitate recunoscut autorității); proximitatea autorității (cu cît un individ este mai aproape de autoritatea de la care primește dispoziții, cu atît gradul de **o.** este mai mare); *c. slăbiciunea rezistenței umane* (majoritatea oamenilor se supun orbește la ordinele care le primesc și doar o minoritate opune rezistență. ◆ **O.** are consecințe la nivelul individului obedient, la nivelul autorității și al grupului. La nivel individual, un individ are mai multe șanse de a da un răspuns corect dacă se supune unei autorități dotată cu experiență decît dacă ar acționa conform înclinațiilor sale. Un subordonat care se supune are mai multe șanse de a fi recompensat, în timp ce cel care nu se supune se expune la pedepse, la pierderea libertăților și a privilegiilor sau chiar a vieții. Un individ acționează mai corect atunci cînd nu se supune unei autorități lipsite de experiență. Din punctul de vedere al autorității, **o.** crește eficiența activității subordonaților, face să crească puterea autorității dar, în același timp, face responsabilă autoritatea de toate actele subordonaților, inclusiv de acțiunile incorecte ale acestora. Din punctul de vedere al grupului, **o.** poate ajuta grupul să-și atingă obiectivele atunci cînd subordonații execută acțiuni corecte și poate împiedica atingerea obiectivelor atunci cînd subordonații

acționează incorect sau sînt incapabili de a distinge între ordinele adecvate și neadecvate. Este dificil de a face o afirmație categorică dacă **o.** este bună sau rea în sine. O asemenea apreciere implică judecăți de valoare care sînt dependente de contextele în care sînt formulate. Consecințele pozitive și negative ale **o.** sînt funcție de situație: tipul autorității și competența acesteia, capacitatea subordonaților de a acționa corect, natura activităților, obiectivelor grupului. *V. conformism, deviantă, legitimitate, lider.* **I.Mih.**

OBIECTIVITATE ideal al cunoașterii științifice de a realiza descrierea și explicația fenomenelor independent de opțiunile valorice și de particularitățile subiectului cunoscător (Max Weber o numește *neutralitate etică* sau *axiologică*). Distorsiuni subiective ale înregistrării și explicării realității apar în cazul oricărei cunoașteri, inclusiv în cazul științelor naturii. Ele se datorează rolului activ al subiectului în cunoaștere, faptul că el utilizează structuri și instrumente proprii de captare a informațiilor despre realitate, care își pot pune amprenta asupra imaginii rezultate a lumii. Din acest motiv, în toate formele de cunoaștere idealul obiectivității funcționează. În cazul sociologiei, al științelor sociale și umane în general, distorsionarea subiectivă ce poate interveni în procesul cunoașterii se datorează la încă două situații suplimentare. *a.* Multe dintre datele pe care sociologia le utilizează nu reprezintă înregistrări făcute direct de către cercetător, cu instrumente special construite, ci percepții ale membrilor colectivității studiate asupra realității lor sociale ("observatori naturali"): date rezultate din interviuri, chestionare. În acest caz, cercetătorul poate fi indus în eroare de distorsiunile subiective ale percepției membrilor colectivității studiate. *b.* Presiunea structurii de interese și a sistemului de valori al colectivității, al clasei, grupului social din care cercetătorul face parte și care tinde să confere cunoașterii sale un caracter ideologic. **O.** reprezintă un proces, un ideal de care cunoașterea se apropie tendențial. Sociologia face eforturi sistematice de a identifica variatele surse de distorsiune subiectivă și ideologică, încercînd să dezvolte controale interne, proceduri de contracarare a acestora care să asigure un caracter cît mai obiectiv cunoașterii. *V. ideologie, metodologia cercetării sociologice.* **C.Z.**

OBSERVARE PARTICIPATIVĂ metodă ce pretinde cercetătorului integrarea temporară în grupul uman cercetat. În sociologie e cunoscută și sub numele de "coparticipare" (ceea ce este un pleonasm). **O.p.** e însă o metodă definitorie pentru antropologia culturală. Ea a fost impusă de profilarea antropologiei pe studiul "altor culturi". Descinzînd într-o cultură străină, de obicei exotică, antropologii au simțit nevoia decodificării ei din interior. Prima cerință sau treaptă a **o.p.** este învățarea limbii vernaculare, i.e. a limbii autohtonilor studiați. Orice cultură are un fond de idiomuri, exprimabile lingvistic. Țelul metodei este detectarea acestui fond idiomatic, dar însușirea limbii este necesară și pentru realizarea comunicării directe între cercetător și autohtoni. Într-o etapă înaintată a **o.p.**, antropologul trebuie să-și asume pe cît posibil un "rol" în sistemul social al grupului. El trebuie să participe la muncl, la ritualuri, la întruniri, la conversații; și trebuie, desigur, să locuiască la o familie din cadrul grupului. Numai așa el reușește să vadă lumea cu ochii celor studiați. O altă cerință a **o.p.** este ședere îndelungată în mijlocul grupului, perioada minimă fiind de un an. Explicația constă în caracterul ciclic al culturii, presupunîndu-se, în consecință, că în răstimp de un an observatorul poate participa la principalele evenimente din ciclul anual și din ciclul vieții. Cerințelor de mai sus, care sînt de ordin

obiectiv, li se adaugă încă una, de ordin subiectiv: **o.p.** nu poate fi aplicată decît de cercetători cu personalitate adaptabilă. În universitățile în care antropologia culturală constituie obiect de învățămînt cu program consistent de predare, o parte din acest program este rezervată în chip special pentru testarea în teren a resurselor de adaptare ale studenților la cerințele obiective ale **o.p.** Nu trebuie să se înțeleagă de aici că cercetarea antropologică de teren se reduce la observarea prin participare. Această metodă este completată de anchete, pe baza unor chestionare liber structurate. **O.p.** însă oferă avantajul de a se evita starea de artificialitate ce s-ar putea ivi în teren, între cercetător și lumea pe care el o cercetează, în cazul folosirii unor instrumente de impact cum este chestionarul sociologic. Istoricește, **o.p.** a fost aplicată mai întîi (dar fără vreo intenție metodologică) de Henry Schoolcraft, un administrator care a petrecut optsprezece ani (1822-1840) în mijlocul amerindienilor Chippewa, redactînd mai multe rapoarte asupra modului lor de viață (date arheologice, istorie, limbă, credințe, mituri, artă). Spontan sau la scară restrînsă vor mai fi aplicat-o și alții, dar metoda a fost teoretizată de antropologul britanic (de origine poloneză) Bronislaw Malinowski, după ce el însuși o aplicase în clasicele lui cercetări din Polinezia, la populația Trobriand (B. Malinowski, *Argonauts of the Western Pacific*, 1922). *V. antropologie culturală, cultură, metodologia cercetării sociologice, observație, teren.*
Gh.G.

OBSERVAȚIE (ca metodă de investigare), perceperea sistematică a atitudinilor, comportamentelor și interacțiunilor factorilor sociali, în momentul manifestării lor, conform unui plan dinainte elaborat și cu ajutorul unor tehnici specifice de înregistrare. Posibilitățile de utilizare a **o.** se diferențiază în funcție de obiectul observării, tehnica de înregistrare aplicată și poziția observatorului. Obiectul **o.** se precizează pe baza scopului teoretic urmărit, referindu-se la manifestări psihosociale ale persoanelor, timpul de producere și locul sau contextul social al acestora. Atenția se orientează către diferitele fațete ale acțiunilor și interacțiunilor sociale: forma (schimburi de mesaje, deplasări în spațiul social, caracteristici fizice ca indicii ale unor stări subiective), durata (repartiția în timpul subiectiv și obiectiv), frecvența de apariție și repetare, intensitatea, succesiunea. Observatorul poate adopta trei roluri alternative în funcție de gradul de implicare în universul observat: *a.* participant implicat emoțional și comportamental în situații sociale, înregistrînd post-festum date și informații; *b.* cercetător exterior situațiilor sociale, culegînd informații cu ajutorul unei tehnici speciale; *c.* participant-cercetător parțial implicat în situații sociale și dispunînd de posibilități de producere și înregistrare de informații. Tehnicile de **o.** sînt circumscrise de procedeele și instrumentele de înregistrare a datelor. Practica de investigare a consacrat trei posibilități: *a.* înregistrarea datelor în procesul **o.**; *b.* folosirea unor aparate de înregistrare audio, video sau audio-video; *c.* înregistrarea post-festum a informațiilor. Din combinarea variantelor de roluri adoptate de analistul social cu posibilitățile de înregistrare a datelor rezultă trei tipuri de **o.**: structurată, nedistorsionantă și participativă. Aplicarea lor se face avînd în vedere: specificul domeniului investigat, disponibilitatea tehnicilor de **o.**, gradul de pregătire metodologică a observatorului, problema și modelul teoretico-ipotetic al investigației. ◆ În **o.** *structurată* observatorul adoptă rolul de cercetător și utilizează următoarele tehnici de înregistrare a datelor: listele de control, scalele de evaluare, sistemele de codificare a interacțiunilor și descrierea narativă. Specifice **o.** structurate sînt

mai ales sistemele de codificare, care pot fi elaborate pentru aplicații particulare sau pentru o aplicare repetată în situații similare. Scopul lor este de a aduna informații privitoare la conținutul, frecvența, orientarea și tipologia interacțiunilor, respectiv a atitudinilor și comportamentelor asociate relațiilor interpersonale și manifestate în grupurile de muncă și de conducere, în general în orice grup în care se constituie o rețea de comunicare interactivă. Într-o astfel de rețea se manifestă comportamente lingvistice (schimburi de mesaje vocale, ritmicitatea roslirii, stilul vorbirii, gestică, expresii faciale, dispunere spațială etc.). Problema tehnică a **o.** constă atît în surprinderea diversității, cît și a eventualelor clase de comportamente similare. Rezolvarea acestei probleme se face prin definirea de categorii care subsumează tipuri de caracteristici similare. Precizarea categoriilor este dependentă de ipoteza cercetării. Alteori, în elaborarea unor tehnici cu aplicabilitate mai extinsă, categoriile se definesc pe baza unei teorii de referință Așa a procedat R.F. Bales (*Interaction process analysis*, 1950) pentru a construi un sistem de categorii pentru analiza interacțiunilor psihosociale. Mai întîi a distins între două tipuri de acțiuni opuse: pozitive și negative, solicitatoare (întrebări, cereri) și reactive (răspunsuri așteptate sau primite și emise). Apoi a precizat categoriile care includ comportamente similare și le-a repartizat pe tipuri de acțiuni: solidaritate, descărcare, aprobare (acțiuni pozitive), sugestie, opinie, informație (solicitare sau răspuns), dezaprobare, creșterea tensiunii, agresivitate (acțiuni negative). Pentru înregistrarea comportamentelor comunicative ale persoanelor implicate într-un grup de dezbatere sau discuție condus de un lider, putem considera următoarele categorii: *a.* privitoare la lider, oferă informații, formulează orientări, critică și își justifică autoritatea, formulează întrebări, acceptă sau utilizează informațiile participanților, apreciază și încurajează, acceptă reacții afective; *b.* privitoare la participanți: oferă informații, răspund la întrebări, inițiază o nouă direcție, formulează întrebări, dau expresie unor trăirl afective, critică și dezaprobă; *c.* liniște sau stare confuză. Principalele probleme ale definirii categoriilor de **o.** și ale operării cu ele se referă la numărul de categorii incluse într-un sistem de codificare și la modul de alocare a comportamentelor concrete pe categorii. În abordarea "moleculară" se formulează un număr cît mai mare de categorii pentru a reduce ponderea inferențelor de alocare categorială a comportamentelor concrete. În felul acesta, cresc precizia și fidelitatea sistemului de codificare, însă scade validitatea sa întrucît diversitatea unităților este foarte mare iar posibilitățile de integrare conceptuală mai reduse. În abordarea "molară", restrîngem numărul de categorii, operăm cu clase mai cuprinzătoare de incluziune a comportamentelor concrete și atașăm sistemului de codificare o notă explicativă în care se indică: regulile de corespondență semantică dintre manifestările psiho-sociale și categorii, ilustrări ale regulilor și modul de codificare sau notare a **o.** De data aceasta, crește validitatea sistemului de codificare în raport cu conceptul de referință, dar există riscul scăderii fidelității atunci cînd observatorii nu respectă prescripții din nota explicativă sau dau interpretări diferite caracteristicilor observate. Eliminarea acestui ultim risc se poate realiza prin formarea și exersarea prealabilă a observatorului. Tehnica descrierii narative constă în înregistrarea scrisă a tuturor detaliilor manifestate ale evenimentelor care corespund obiectului și scopului **o.** Se aplică în studiile de caz centrate pe grupuri sau alte componente ale organizațiilor. De exemplu, în analiza stilurilor de conducere observatorul se ghidează după ipoteza și interesele investigației pentru a

nota enunțuri ale conducătorilor cu privire la organizarea și dirijarea muncii, la acordarea de recompense sau pedepse în raport cu așteptările privind performanțele, la consistența aplicării regulilor și procedeelor de interacțiune etc. Informațiile sînt culese avînd în vedere episoade sau perioade de timp în cele mai mici detalii și fără nici o interpretare sau judecată de valoare. Avantajul descrierilor constă în culegerea unei mari cantități de informație detaliată, pe cînd dezavantajul este legat de necesitatea simplificării și integrării calitative a acesteia pentru a facilita formularea de generalizări. Totodată, trebuie avute în vedere efectele generate de prezența observatorului în contextul **o.**, considerate ca reactive și distorsionante. Pentru a le înlătura se aplică **o.** nedistorsionantă și cea participativă. ◆ **O.** *nedistorsionantă* constă în utilizarea de aparate tehnice pentru înregistrarea fenomenelor sociale în desfășurarea lor naturală. Aparatele tehnice sînt ascunse, observatorul este eliminat din scenele sociale și astfel sînt evitate și efectele reactive sistematice sau de conformare a subiecților la normele dezirabilității sociale. Se aplică nu numai pe situații sociale naturale, ci și de laborator (mai ales în jocurile de simulare). Înregistrarea este precedată de o eșantionare a situațiilor sociale și a perioadelor de timp și este urmată de codificare prin aplicarea tehnicii analizei conținutului. ◆ **O.** *participativă* presupune implicarea observatorului în activitățile sociale ale actorilor propriu-ziși pentru a înțelege mecanismele lor constitutive și a le supune analizei teoretice ulterioare. S-au conturat două variante de aplicare, în funcție de modul de înregistrare a datelor. Prima constă în implicarea observatorului în situații și evenimente sociale pînă la identificarea cu actorii și în notarea post-festum a **o.** S-a aplicat în studiul grupurilor de muncă și al devianței. Se urmăresc cu precădere ierarhii și comunicări, tipuri de interacțiuni și distribuții spațiale și temporale ale acestora, activități și performanțe, moduri de gratificare a performanțelor și de instituire a normelor pentru construirea integrării și conformării, stagnării și evoluției probabile. Într-o a doua variantă, observatorul adoptă în grup atît rolul de participant, cît și pe cel de cercetător, putînd astfel utiliza și alte metode de investigare (interviuri informale, chestionare, teste, analiza documentelor sociale etc.). În această ipostază, **o.p.** este considerată ca analiză calitativă sau etnografică, întrucît nu aplică sisteme precodificate de înregistrare a mesajelor empirice, ci pur și simplu este preocupată de culegerea datelor concrete pentru scopuri descriptive, de redare cît mai completă a situațiilor sociale în desfășurarea lor naturală. *V. analiza conținutului, etnometodologie. experiment, observare participativă, scalare, simulare.* **L.V.**

OBȘTE formă de organizare socială a vechilor sate românești. Uneori termenul se întrebuințează cu referire la satul însuși, sau, încă mai particular, la populația satului. Baza **o.** ca formă de organizare socială o constituie stăpînirea și folosirea în comun a patrimoniului funciar al satului (terenuri arabile, pășuni, păduri). În Transilvania, **o.** de pășune și pădure se numea "composesorat". Din punct de vedere juridic, composesoratele au fost prezentate de Iosif Jivan (1936, 1940). O clasificare a lor — în genealogice și negenealogice — pe baza unei cercetări în Țara Oltului a realizat Vasile V. Caramelea (1943, 1945). Despre **o.** din perspectiva istoriei a scris P.P. Panaitescu (*Obștea țărănească din Țara Românească și Moldova*, 1964). Cea mai complexă cercetare asupra **o.**, îmbinînd tehnicile sociologice de teren și documentarea în arhivă cu metoda arheologiei sociale, a întreprins-o Henri H. Stahl (*Contribuții la studiul satelor devălmașe românești*, 3 vol.,

1958-1965). În cadrul o., fiecare ins avea dreptul nelimitat de a desțeleni dintr-o pădure atîta parte cît își dorea și putea să lucreze împreună cu familia lui; odată luat în stăpînire, locul era al său și putea fi transmis ca moștenire urmașilor. Avînd în vedere că populația unui sat era alcătuită din doar cîteva "cete de neam" (uneori din una singură), proprietățile formau un singur "trup de moșie", a cărui structură oglindea structura de rudenie a satului. Membrii unei cete de neam se socoteau scoborîtori dintr-un "moș" sau "bătrîn", considerat întemeietor al satului. Dreptul de stăpînire în perimetrul o. (calitatea de membru al o., în fapt) nu era recunoscut(ă) decît dacă insul al cărui drept era pus la îndoială făcea prin arborele genealogic dovada că descindea dintr-unul din întemeietorii satului. O. avea în frunte sfatul bătrînilor, instituție consemnată sub denumirea "oamenii buni" sau "oamenii buni și bătrînl". Sfatul bătrînilor rezolva disputele economice, intervenea în certurile de familie, veghea la respectarea bunei cuviințe, funcționa drept consiliu parohial, într-un cuvînt asigura controlul social în interiorul comunității. Sub aspect juridic, o. dispunea de un cod nescris al dreptului cutumiar ("obiceiul pămîntului"). Una din regulile acestui cod era dreptul de preempțiune sau *protimisis* ("înainte cumpărare") al comunității asupra individului: individul nu avea voie să vîndă din pămîntul său unui străin, care ar fi încercat să pătrundă astfel în comunitate; dacă totuși faptul se întîmpla, o. restituia cumpărătorului prețul plătit și dejuca planul de intruziune Scopul acestei reguli era acela de a limita fărîmițarea drepturilor de proprietate. O. funcționa astfel, ca un sistem relativ închis, la această caracteristică a sa contribuiau și alte reguli: privilegiul masculinității (transmiterea drepturilor pe linie bărbătească) și căsătoria în interiorul grupului (endogamia). O. nu a rezistat totuși presiunii la care a fost supusă din partea marii proprietăți feudale. La mijlocul sec. al XIX-lea dispărea o. din Țara Vrancei, o confederație de tip arhaic, supraviețuire unică la acea dată în Europa (H. H. Stahl). Existența acestei confederații arată că o. va fi subzistat nu doar la scara comunității sătești, ci și în uniuni de obști, adevărate formațiuni politice pro-statale, promergătoare statelor feudale românești. În sec. XX, o. va fi supraviețuit numai sporadic; în zilele noastre, la Șirnea (Bran) — caz excepțional — , s-a putut descoperi și descrie (Gh. Geană, 1969) o o. pastorală, funcționînd după canoanele genului: teritoriu stăpînit în devălmășie, drepturile distribuite pe cotepărți (alci ideale), domeniul de proprietate măsurat în ocale și dramuri, expresia "frați de munte" ca formulă de adresare între obșteni ș.a. *V. arhaic, arheologie socială, devălmășie, drept cutumiar, genealogie, rudenie, sat devălmaș.* **Gh.G.**

OCUPAȚIE tip de activitate socială aducătoare de venit, desfășurată de către o persoană într-una din ramurile economiei. O. se referă la producerea de bunuri materiale și spirituale, la efectuarea unor prestații de servicii recunoscute și recompensate în cadrul societății, ceea ce îi asigură individului sursele de existență. Nu sînt incluse aici activitățile parazitare (furt, speculă etc.) aducătoare de venit care sînt practicate nu în folosul ci în detrimentul societății și de asemenea nici activitățile casnice în folos personal, cele de tip hobby, de timp liber, cu caracter recreativ. Una și aceeași persoană poate practica mai multe o. În literatura sociologică se acordă un interes sporit analizei situațiilor persoanelor cu status ocupațional dublu, cum ar fi acela de muncitor-agricultor. Treptat, în decursul istoriei, pe baza diviziunii sociale a muncii, s-a constituit o structură complexă de o., trecîndu-se de la activitățile primare, practic nediferențiate, prin care se asigura existența personală, la o muncă specializată. Pe

măsura adîncirii diviziunii muncii s-a realizat o creştere tot mai substanţială a eficienţei acesteia, ceea ce a condus la progresul mai rapid al societăţii, dar şi la sporirea considerabilă a interdependenţelor între producători, adică la o structură ocupaţională complexă. În epoca contemporană, **o.** cunosc o dinamică deosebită, ca şi un proces de profesionalizare, necesitînd o pregătire prealabilă. În cadrul ultimului recensămînt general al populaţiei (1992), **o.** persoanelor a fost înregistrată în funcţie de tipul de activitate (categorie socio-ocupaţională) — muncitori, agricultori, funcţionari, specialişti şi cadre de conducere, pe 47 de categorii şi 338 de grupe de **o.** *V. categorie socio-profesională, diviziunea muncii, muncă, profesie.* **I.M.**

OLIGARHIE conducerea unei organizaţii a unei comunităţi sau a societăţii ca întreg de către un grup mic de persoane. Robert Michels (*Political Parties*, 1967, prima pub. 1911) a formulat *legea de fier* a **o.**, conform căreia cu cît o organizaţie devine mai mare şi mai birocratizată cu atît creşte şi gradul de concentrare a puterii în mîinile unui număr redus de persoane. În societăţile moderne apare o tensiune crescîndă între extensia birocraţiei şi dezvoltarea democraţiei. Ultima solicită participarea directă la luarea deciziilor a unui număr tot mai mare de persoane, ceea ce nu-i posibil decît prin extinderea controlului birocratic în organizaţiile politice (de exemplu, în partide) şi prin concentrarea puterii de către un grup mic de conducători. Conducerea oligarhică devine o consecinţă inevitabilă, logică, a naturii birocratice specifice organizaţiilor mari. Dezvoltarea **o.** şi manifestarea legii de fier a o. trebuie puse în relaţie cu distribuirea puterii şi a controlului social (M. Crozier, 1964; R. Pahl, J. Winkler, 1974) în organizaţiile birocratice şi în diferite societăţi sau culturi (W. Ouchi, 1981). *V. birocraţie, democraţie, control social, organizare, putere politică.* **M.V.**

OMOGENIZARE proces social de eliminare a unor diferenţe structurale ale unor comunităţi, grupuri, straturi, activităţi sau practici sociale. **O.** constă în principal în: *a.* difuziunea şi adoptarea în masă a unor comportamente (o. vestimentaţiei în lumea contemporană); *b.* apariţia unor determinanţi care unifică sau standardizează statusurile sau rolurile sociale (salarizarea ca formă de recompensă a unui anumit tip de muncă în societăţile industriale creează unele consecinţe generale, indiferent de alte circumstanţe). Societăţile industriale contemporane sînt percepute ca societăţi în care procesele de **o.** sînt foarte accentuate (o. educaţională, culturală, simbolică, instituţională etc.). În general, însă, într-o societate procesele de **o.** nu exclud anumite procese de diferenţiere, respectiv în cadrul unor structuri care tind spre **o.** apar uneori tendinţe accentuate de diversificare. Diversificarea se poate realiza prin: *a.* menţinerea sau resuscitarea tradiţiei; *b.* opoziţia simplă faţă de procesele de **o.**; *c.* crearea unor tipuri noi, neomogene. Relaţia o. — diversificare este una dintre cele mai dinamice în lumea contemporană. *V. difuziune, stratificare socială.* **A.T**

ONTOLOGIE REGIONALĂ prima cercetare sistematică, de amploare, de sociologie fenomenologică din sociologia românească, elaborată de Traian Herseni în teza de doctorat: *Realitatea Socială. Încercare de ontologie regională*, I.S.R., 1935. **O.r.** are o dublă finalitate: una generală, de a funda ontologic sociologia ca disciplină prin analiza existenţială a realităţii sociale (numai după ce existenţa societăţii e *dovedită* şi numai *dacă e dovedită* se poate constitui sociologia) şi una particulară, urmărind dovedirea ontologică a valabilităţii teoriei gustiene a categoriilor constituitive, regulative, cadrelor vieţii sociale şi voinţei sociale. Premisele **o.r.** sînt: conceptul lui Husserl de

"ontologie regională", definit ca expresie a "despărțămintelor existențiale" ale realității (natură, spirit, societate) care fundează teoriile științelor particulare; "întorsătura existențială a filosofiei fenomenologice" înfăptuită de Heidegger, după care reglunile existențiale nu se deosebesc numai ca esență ci și ca existență; soluția teoretice adoptată de Simmel, Th. Litt de ocolire a apriorismului kantian în sociologie (unitatea societății purcede de la elementele ei componente, indivizii, care sînt sintetic:activi, spre deosebire de unitatea naturii care purcede de la rațiunea cunoscătoare). Problema de dovedit a **o.r.** este *societatea ca existență*. Metoda este *aporetică*, semnificînd căutarea logicii, a vieții proprii a problematicii. Prima condiție indispensabilă a **o.r.** este stabilirea datelor imediate ale trăirii în societate, din care decurg toate trăsăturile caracteristice ale societății ca existență. T. H. identifică 5 categorii de date imediate ale trăirii în societate: convietuire umană, acțiune și faptă, spirit obiectiv, ființă colectivă. Convietuirea umană constituie datul fundamental al trăirii în societate; ea semnifică a te găsi *împreună*, cuprins cu alții într-o unitate de raporturi funcționale, într-o comunitate, *nu alături*, precum cartofii într-un sac. Existența convietuirii este de natură *polară*, legătura dintre indivizi și societate fiind *esențială*, ca fețe ale aceleași realități, dar fețe bine distincte, nu absorbite una în cealaltă. După convietuire, a doua caracteristică a vieții sociale este *acțiunea*. Convietuirea este viață, manifestare. Pentru că trăim împreună, implicit activăm împreună, primordială rămîne convietuirea. Rezultatul acțiunii este *fapta*, adică scopul realizat, momentul static. T. H. definește *social* orice fenomen care poartă vreo relație existențială cu societatea în înțeles de convietuire umană și numai în măsura relației pe care o poartă (de pildă relații de *împrumut, cumpărare, producere, comunicare* etc.). Fapta unui individ trăiește în afara individului după ce a fost exteriorizată, putînd fi adoptată de ceilalți; numai existența celorlalți dă un sens și o viață neatîmată faptelor indivizilor; numai grupul dă obiectivitate spiritului omenesc, producînd *spiritul* obiectiv (o lege desprinsă de legiuitori există dincolo de creatorii ei). Tocmai fiindcă sînt *mai mulți împreună*, fără să fie o simplă sumă, fapta poate trăi desprinsă de fiecare în parte, poate cîștiga obiectivitate, ceea ce nu s-ar putea întîmpla cu fiecare în parte. Societatea există nu ca o nouă ființă, supraindividuală ci ca o nouă structură, un nou plan de existență al omului; planul existenței creatoare de cultură. Datele realității odată stabilite urmează a doua condiție a **o.r.** și anume prelucrarea sistematică a acestor date ale trăirii imediate în societate prin coordonarea unitară a "rezultatelor dovedite și verificate ce de-amănuntul". Analiza existențială a vieții sociale se oprește la *forma* care unifică indivizii și-i face societate, interesul primordial căzînd pe *socialul pur*, adică pe obiectivarea spiritului. Socialul pur este socialul în esență, obiectivitate. În vreme ce subiectivul este și psihologic și sociologic, iar absolutul este și sociologic și axiologic, *obiectivitatea spirituală* nu există în afară de societate, ea este o funcțiune structurală, un *mod* de existență și nu o existență propriuzisă. Societatea este o totalitate structurată, un plan, un mod de a fi, a cărei existență îi vine de la om care trăiește acest plan, se modelează în acest mod. T.H. definește obiectivitatea ca proprietatea unui fapt spiritual de a putea fi comunicat oricărui spirit în genere, comunicabilitatea spirituală. Omul intră în societate numai cu viața lui spirituală bazată pe *simțirea eului*, corelativ al *simțirii de noi*, structură definită *individ*. Individul este o parte a societății, deoarece este o funcțiune parțială — *eul*, dintr-o structură totală pe care o constituie grupul, *noi*. Actualizîndu-se prin trăirea și contactul cu ceilalți omul se descoperă din

ce în ce pe sine în decursul evoluției și se realizează în chip obiectiv, drumul omenirii înfăptuindu-se de la subiectivitatea existenței sale individuale la obiectivitatea exlstenței sale sociale. În final omul e ceea ce a fost la început în virtualitățile sale, dar acum apare actualizat pe deplin. Semnificația ideală a vieții, analizată pe plan ontologic, relevă trei moduri de a fi ale spiritului: subiectiv, absolut, obiectiv. Acestea reprezintă planurl de existență de esență diferită, nu constituie aspecte ale aceleiași realități ca la Hegel. Spiritul obiectiv constituie fapta spiritului subiectiv îmbogățit prin ceea ce a fost găsit în spiritul absolut pe care-l găsește de-a-gata (adevărul, dreptatea, frumosul). T.H. precizează că deși spiritul obiectiv este înfăptuirea spiritului subiectiv, totuși canoanele activității nu-i aparțin, societatea avînd *semnificație ideală*. Raporturile dintre realitate și ideal pot fi formulate în optica analizei existențiale în următorii termeni: normativitatea nu se găsește în ideal ci în realitatea însăși (omul nu poate fi constrîns din afară să fie bun, drept, societatea putînd controla doar faptele, nu cugetul); idealul trebuie să fie în concordanță cu posibilitățile de devenire ale realității. Analiza existenței ontologice a omului i-a permis, în final, autorului să cristalizeze sistemul "apriorismului existențial" care confirmă "apriorismul sociologic" al lui D. Gusti. A rezultat că primul dat al trăirii în societate — conviețuirea omenească — ne situează pe un plan structural — funcțional. Conviețuirea cuprinde un *principiu* de conviețuire, un plan de construcție după care se orînduiesc părțile pentru a conviețui. Existența societății reclamă un adaos peste viețuire si acest adaos este tocmai *structura*: "ordinea vieții împreună", planul de orînduire a vieții în comun, "un sistem unitar de raporturi", o totalitate de tipare în care se varsă viața pentru a putea să existe împreună cu alte vieți. "Societatea începe cu structura, iar structura este chiar principlul și posibilitatea conviețuirii". Concluzia lui T. H. este că realitatea socială, întrucît se structurează, schimbă prin acest fapt modul de a fi al materialului uman; în structură lucrurile există altfel decît în afară de ea: realitatea "se funcționalizează", lucrurile depind unul de altul, se determină reciproc ca existență. *V. monografie, sociologie fenomenologică.* **M.L.**

OPERATOR DE INTERVIU persoană calificată pentru intervievarea persoanelor în anchetele sociologice și sondajele de opinie publică. În cercetările sociologice, **o.i.** au sarcina de a găsi persoanele cuprinse în eșantion, de a obține acordul acestora pentru intervievare, de a pune întrebări conform ghidului de interviu sau chestionarului și de a înregistra răspunsurile (C. A. Moser, 1953). Îndeplinirea cu succes a acestor acțiuni presupune recrutarea ca **o.i.** a acelor persoane care nu au caracteristici psihomorale și fizice contraindicate (deficiențe intelectuale sau morale, handicap fizic) și care acceptă să desfășoare această activitate corect, știindcă ea solicită efort fizic și psihic și că este slab remunerată. **O.I.** se recrutează adesea din rîndul funcționarilor ieșiți la pensie, al casnicelor cu nivel de instrucție și de trai mediu, al persoanelor în căutarea unor activități temporare aducătoare de venituri suplimentare (de exemplu, studenți). Un bun **o.i.** trebuie să aibă un fizic plăcut, o mare capacitate de adaptare socială, să fie sănătos, onest, conștiincios, să fie obișnuit cu munca sistematică, să aibă o inteligență suplă, un nivel de cultură generală relativ ridicat și interes puternic pentru cunoașterea și rezolvarea problemelor sociale și de viață ale oamenilor. Formarea profesională a **o.i.** poate fi realizată fie prin experiența participării la mai multe anchete sociologice (la care se fac instructaje speciale), fie prin forme instituționalizate (cursuri speciale de scurtă

durată sau cu o durată de 6-12 luni). Oricît de atent ar fi selecționați și oricît de sistematic ar fi formați, **o.i.** rămîn o potențială sursă de eroare în anchetele sociologice, inducînd așa numitul "efect de **o.p.**". Dată fiind această situație, se impune controlul activității **o.i.** atît prin verificarea protocoalelor de interviu și a chestionarelor completate cît și prin contraanchete sau trimiterea de scrisori de verificare la adresele la care se presupune că s-au făcut interviurile. *V. anchetă sociologică, chestionar, efectul de operator de interviu, interviu.* **S.C.**

OPINIE enunț care dă expresie opțiunii cognitive și afective a unei persoane, grupsocial sau colectivitate pentru un anumit punct de vedere cu privire la un fapt sau eveniment, o relație sau interacțiune socială etc. **O.** este considerată uneori ca simplă manifestare (verbalizare) a unei atitudini latente. De aceea, poate fi utilizată pentru diagnosticarea unei predispoziții atitudinale. În funcție de aria mai extinsă sau mai restrînsă de referință, **o.** poate fi generală sau specifică. Cu cît domeniul de referință este mai cuprinzător, cu atît **o.** unei persoane este mai generală și mai convergentă cu alte **o.** Divergența **o.** tinde să se accentueze atunci cînd aria de referință este mai restrînsă, cunoștințele disponibile sînt insuficiente cantitativ sau calitativ, iar interesele personale sînt diverse. **O.** se bazează pe propria experiență, pe o cunoaștere incompletă a domeniului de referință, este motivată afectiv și dă expresie unor anumite interese personale sau colective. Diversitatea **o.** dintr-o comunitate depinde de experiențele de viață, specificul obiectului de referință, distribuția intereselor individuale și colective, dar și de gradul de libertate a exprimării lor, acesta fiind influențat de modul de distribuire a puterii și de realizare a controlului social. *V. atitudine, control social, opinie publică.* **M.V.**

OPINIE PUBLICĂ ansamblu de cunoștințe, convingeri și trăiri afective manifestate cu o intensitate relativ mare de membrii unui grup sau al unei comunități față de un anumit domeniu de importanță socială majoră. Forma de manifestare și intensitatea orientării depind de gradul de cristalizare a **o.** individuale și colective, de intensitatea motivațiilor asociate, de disponibilitatea canalelor de comunicare sau de toleranța socială față de posibilitățile de exprimare a o. Exprimarea **o.p.** poate fi verbală (scrisă și/sau orală), iconică (afișe, manifeste etc.) și nonverbală (gesturi specifice, demonstrații etc.). Nu se poate vorbi de **o.p.** în general ci numai cu referință la un domeniu de conținut anume, care constituie obiectul său. Se pot identifica manifestări și orientări ale **o.p.** față de: programe. personalități sau partide politice, dezarmarea nucleară, privatizarea întreprinderilor, poluarea fonică sau/și chimică a unei localități, consumul unui produs alimentar nou etc. Obiectul **o.p.** poate lua forme foarte diverse, constînd în: probleme, inițiative, idei, fapte sau evenimente sociale, economice, politice, culturale etc. de strictă actualitate și în raport cu care se manifestă activ sau sînt implicate profund interesele oamenilor. De regulă, distribuția intereselor este relativ neomogenă, motiv pentru care există controverse sau divergențe de **o.** în raport cu același obiect. În condiții de preexistență a acordului general și extins, ca în cazul unei legi, al unei valori sau al unui model tradițional de comportare, nu se poate vorbi de **o.p.**, întrucît consensul deja există. Cu cît obiectul **o.p.** este mai bine circumscris și formulat în termeni mai generali, cu atît crește posibilitatea consensului și scade activismul **o.p.** Obiectul **o.p.** trebuie să fie real, actual, concret și să aibă implicații deosebite în planul realizării intereselor personale sau colective pentru a spori activismul și intensitatea manifestărilor de **o.p.** Populația ale cărei interese

sînt afectate de obiectul sau domeniul de conținut al **o.p.** constituie *publicul*. Variațiile domeniilor de conținut se asociază cu variații ale publicului, pentru că fiecare domeniu al **o.p.** își are publicul său. O persoană poate să aparțină concomitent mai multor publicuri sau să nu facă parte din nici unul. O persoană face parte din public atunci cînd **o.** sa este efectivă, adică se caracterizează prin: orientare specifică, intensitate mare a trăirilor afective și militantism pentru realizarea unui obiectiv. **O.** este **p.** în măsura în care se ajunge la cuplarea sau agregarea orientărilor sau **o.** efective ale unui număr suficient de mare de persoane. **O.p.** nu este suma **o.** individuale și nici o entitate supraindividuală, ci rezultă din *activizarea* atitudinilor și intereselor, a cunoștințelor și convingerilor în relațiile interpersonale în cadrul publicului. Agregarea **o.** individuale se realizează pînă la urmă astfel încît prevalează fie orientările convergente, fie cele divergente față de aceeași problemă. De exemplu, inițiativa de construcție a unui bun colectiv este prezentată ca răspunzînd unei necesități importante a membrilor unei comunități. Populația (sau publicul) nu este omogenă în aprecierea acestei necesități, unii considerînd că alta ar trebui să fie prioritatea, alții manifestă orientări convergente cu inițiativa. **O.** diferite circumscriu aria și orientările specifice ale publicului interesat de problemă, apărînd **o.p.** în timp, ea se caracterizează printr-o anumită dinamică. **O.p.** poate să aibă anumite orientări în stadiul inițial și altele în perioade succesive de timp, fiind, de regulă, destul de fluctuantă. Totodată, **o.p.** poate fi influențată, formată sau schimbată prin oferirea de informații selectate și direcționate spre orientarea dorită și prin multiplicarea canalelor de difuziune a informației. Mai întîi se produc schimbări ale atitudinilor, respectiv ale bazei cognitive și ale trăirilor afective, și apoi se influențează comportamentele sau acțiunile efective. Pentru a produce schimbări consonante cu orientarea dorită, este necesară cunoașterea **o.p.** ◆ Cel mai frecvent instrument de investigare a **o.p.** este *sondajul de opinie*. Acesta este o variantă a metodei anchetei. Principalele etape ale elaborării și finalizării unui sondaj de **o.** sînt următoarele: specificarea domeniului de conținut sau a obiectului **o.p.**; precizarea publicului, respectiv a populației de referință: aplicarea tehnicilor de eșantionare în vederea desemnării persoanelor investigate; elaborarea întrebărilor sau enunțurilor incluse în chestionar; pilotarea chestionarului în vederea precizării validității și fidelității sale; culegerea datelor din eșantion; prelucrarea datelor în vederea formulării estimațiilor. Probleme specifice apar la nivelul eșantionării și al elaborării întrebărilor. Un sondaj de opinie conduce la rezultate cu atît mai utile cu cît estimațiile sale sînt mai corecte și corespund necesităților beneficiarilor. Pentru aceasta este necesar ca eșantionarea să se realizeze cît mai riguros din punct de vedere tehnic. Orientarea răspunsurilor la întrebările din chestionar poate să fie influențată de modul de formulare propriu-zisă a întrebărilor. Pentru creșterea validității și fidelității chestionarului, următoarele condiții de formulare a întrebărilor se cer respectate: utilizarea de cuvinte simple, obișnuite sau frecvent utilizate; evitarea ambiguității prin specificarea clară a obiectului întrebării, înlăturarea expresiilor vagi și solicitarea experienței sau **o.** persoanei investigate; evitarea tendențiozității întrebării, generată de contextul în care este plasată în formularul de chestionar și de ordinea cuvintelor de un anumit tip, (de exemplu: solicitarea mai întîi a acordului și apoi a dezacordului, adăugarea de informații prealabile care orientează în mod disimulat răspunsul etc.); neincluderea întrebărilor prezumtive (care presupun că o persoană deține o opinie sau manifestă un comportament). Întrebările din sondajul de **o.** sînt

aproape exclusiv închise (cu variante prestabilite de răspuns din care subiectul alege). Acest procedeu impune formularea exhaustivă a variantelor de răspuns. Culegerea datelor concrete se poate face prin poștă, telefon sau prin interviu. Și în acest caz trebuie respectate reguli specifice; mai ales cînd se aplică procedeul intervievării, care crează o situație de interacțiune socială ce influențează orientarea răspunsurilor. Prelucrarea datelor obținute prin sondajul de **o.** este statistică. Gradul de prelucrare depinde de interesele beneficiarilor, putîndu-se limita la repartiții de frecvențe absolute și relative sau extinde la analize multivariate. De asemenea, analiza poate să fie doar descriptivă sau să conducă la explicații și predicții, poate avea în vedere date transversale (obținute la un moment dat) sau longitudinale (prin studii panel, de cohorte, de tendințe etc.). În studiul **o.p.** prezintă interes atît cunoașterea orientărilor specifice unui anumit moment, cît și a fluctuațiilor și tendințelor conturate în timp. Importanța sondajelor de **o.** a cunoscut o creștere progresivă atît ca frecvență de realizare, cît și prin varietatea domeniilor de interes aplicativ (electoral, promovarea unor inovații, radio-TV, "consumul" cultural, marketing, demografie, publicitate, modă etc.). Ilustrative pentru această tendință sînt: existența unor instituții tradiționale de investigare a **o.p.** în multe țări (Institutul american de **o.p.** — Gallup, Institutul francez de **o.p.** — IFOP, Institutul de demoscopie din Germania, Institutul britanic de **o.p.**, iar în România — IRSOP, IMAS etc.) și creșterea acurateței tehnice de fundamentare a estimațiilor. Luarea și aplicarea deciziilor în multe instituții care promovează politici bazate pe și dependente de activarea intereselor oamenilor sînt precedate și de analize ale **o.p.**. *V. atitudine, chestionar, democrație, electorat, opinie, persuasiune.* **M.V.**

OPTIM PARETIAN formulă matematică propusă de economistul și sociologul italian V. Pareto, pentru stabilirea nivelurilor echilibrului unui sistem social prin determinarea punctelor în care există un maximum de *ofelimitate* pentru fiecare individ. Știind că: ofelimitatea este satisfacția pe care o dă unui individ consumul sau posesia unei cantități dintr-un bun economic, cantitate adăugată uneia consumate sau deținute deja de un individ; notînd ofelimitățile mărfii *A* cu Φ_{1a}, $\Phi 2a$,... pentru indivizii 1, 2, ..., iar variațiile ofelimității totale ale fiecărui individ cu $\sigma\Phi 1$, $\sigma\Phi 2$, ..., se poate scrie că:

$$dU = O = \frac{1}{\Phi_{1a}} d\Phi_1 + \frac{1}{\Phi_{2a}} d\Phi_2 + ($$

unde U = maximum de ofelimitate pentru o colectivitate, în economia politică, iar d = variațiile care se produc în funcție de drumul pe care se ajunge la punctul de echilibru. Această ecuație nu poate fi rezolvată, respectiv nu se poate asigura maximum de ofelimitate pentru toți indivizii într-un punct de echilibru al sistemului social, decît dacă o parte din ofelimitățile totale $\sigma\Phi 1, \sigma\Phi 2$, ..., este pozitivă și cealaltă parte negativă (*Manuel d'Economie Politique*, 1906). Cu alte cuvinte, **o.p.** presupune mai multe niveluri, dar Pareto postulează că trecerea de la un nivel la altul al **o.** se face numai dacă se mențin constante raporturile dintre ofelimitățile maxime ale indivizilor. Aceasta înseamnă că o societate poate atinge un **o.** corespunzător unor ofelimități individuale mai mari dacă ea își sporește venitul net obținut prin creșterea producției. Pornind de aici unii economiști marxiști (I.V. Sukhotin, A.N. Efimov) au crezut să realizarea **o.p.** este posibilă numai în condițiile economiei socialiste. În realitate, Pareto a arătat că **o.p.** presupune că rata substituirii a două sau mai multe mărfuri sau factori de producție să rămînă neschimbată, ceea ce nu este posibil decît dacă toate

unităţile economice îşi maximizează profiturile (toate adoptă, deci, cele mai ieftine metode de producţie), dacă fiecare agent economic este liber să-şi stabilească strategia de acţiune şi toţi adoptă un comportament economic raţional, dacă se menţine un echilibru relativ al cererilor şi ofertelor pe piaţa liberă, iar toţi agenţii economici cunosc perfect nivelurile acestui echilibru, şi dacă, în sfîrşit, sînt eliminate toate "externalităţile economice" (orice intervenţie a factorilor noneconomici în derularea activităţii economice). Este evident că aceste condiţii nu sînt integral satisfăcute de nici un sistem economic real. Mai mult decît atît, conform definirii şi condiţiilor **o.p.**, schimbarea raporturilor dintre ofelimităţile indivizilor dintr-o societate constituie o alternare a **o.p.** Din această cauză, Pareto consideră că numai un anumit tip de economie capitalistă, adică o economie care se bazează integral pe liberul schimb şi promovează raţionalitatea strict economică a agentului social, poate satisface condiţiile **o.p.** *V. analiză marginală, marginalism.* **I.U.**

ORAŞ formă de comunitate umană caracterizată prin: *a.* volum demografic relativ mare; *b.* organizare socială bazată pe diviziune ocupaţională şi specializare a serviciilor; *c.* reglementare instituţională, formală, a relaţiilor sociale; *d.* importanţa scăzută a relaţiilor de rudenie; *e.* relaţii de intercunoaştere redusă (anonimat urban); *f.* comportamente eterogene; *g.* cultură eterogenă, cît mai diversificată. Dincolo de acestea, **o.** prezintă trăsături specifice în diferite societăţi şi regiuni, în funcţie de procesele economice şi social-culturale care le-au însoţit istoria. Comunităţile urbane sînt analizate în antiteză cu cele rurale. În societăţile preindustriale şi chiar în fazele de început ale dezvoltării industriei, diferenţele între tipurile de comunităţi teritoriale erau puternice. În societăţile moderne, în ţările puternic dezvoltate, aceste diferenţe se estompează, distincţia sat-**o.** reducîndu-se tot mai mult la criterii ocupaţionale. Apropierea celor două tipuri de comunităţi este facilitată de procesele de mobilitate socială, modernizare, comunicare. *V. modernizare, rural, urban, urbanizare.* **M.Vn.**

ORBITARE Legea *orbitării* ţărilor înapoiate în zona de influenţă a ţărilor capitaliste dezvoltate a fost formulată de C.D. Gherea (1855-1920) în lucrările: *Neoiobăgia* (1920) şi *Asupra socialismului în ţările înapoiate* (1911). Autorul identifică două particularităţi esenţiale ale evoluţiei ţărilor înapoiate în perimetrul celor avansate: *a.* timpul în care se face evoluţia ţărilor înapoiate este mult mai scurt decît al celor înaintate; *b.* caracterul fundamental schimbat al acestei evoluţii: în ţările înapoiate, semicapitaliste, contrar evoluţiei ţărilor avansate, substratul economic se dezvoltă "în urmă" şi sub influenţa noilor forme politice şi juridico-sociale. Autorului acestei legităţi I s-a imputat (L. Pătrăşcanu) că a ignorat rolul factorului intern în evoluţia societăţii româneşti spre capitalism, îndeosebi al elementelor precapitaliste: atotputernicia capitalului comercial şi cămătăresc la oraş, regimul iobag la sate, (L. Pătrăşcanu antedatînd cu cinci decenii momentul începuturilor capitalismului în societatea românească). *V. neoiobăgie, sincronism.* **M.L.**

ORDINE SOCIALĂ **1.** Într-o manieră generală şi destul de vagă, **o.s.** desemnează ansamblul instituţiilor — şi al relaţiilor stabile dintre acestea — existent într-o societate dată. Asupra naturii **o.s.** există concepţii diferite între care cel puţin două sînt dominante în sociologia contemporană. Prima dintre ele se întemeiază pe "postulatul integraţionist" care presupune că societăţile sînt sisteme integrate funcţional, ţinute în echilibru datorită unor mecanisme regulatoare cu acţiune re-

curentă. Este unul din principiile fundamentale ale sociologiei funcționaliste. Pentru T. Parsons, de pildă, **o.s.** se întemeiază pe un sistem congruent de norme sociale generale și unanim acceptabile într-o anumită societate. În această perspectivă **o.s.** capătă un sens oarecum restrictiv, ea fiind generată exclusiv de acele modele de acțiune și interacțiune umană care sînt inspirate de aceste norme, întrunesc un consens social și deci sînt socialmente funcționale. Fenomenele disfuncționale sînt interpretate ca simptome ale proceselor de "dezorganizare" socială. Cea de a doua concepție propune o "imagine coercitivă", în care **o.s.** se bazează pe constrîngere și forță. Din această cauză ea tinde constant spre propria depășire ca urmare a acțiunii unor forțe interne, din a căror confruntare rezultă un proces neîntrerupt de schimbare. Conform teoriei marxiste — cea mai radicală dintre concepțiile conflictualiste — în societățile structurate pe baze de clasă, **o.s.** întruchipează sistemul instituțional istoricește constituit prin care se asigură dominația economică, politică, ideologică, culturală etc. a unor clase de către altele. **2.** În limbajul curent, **o.s.** semnifică desfășurarea normală a vieții sociale, cu alte cuvinte lipsa "dezordinii" (tulburări, manifestații, mișcări sociale revendicative sau contestatare etc.). *V. control social, devianță, normă.* **C.A.**

ORGANIGRAMĂ reprezentare grafică a relațiilor oficiale (formale) care se referă la modul de organizare prevăzut în statutele de funcționare și în regulamentele de ordine interioară ale organizațiilor. **O.** cuprinde relațiile ierarhice, funcționale și de cooperare dintre compartimentele și persoanele participante la realizarea activității specifice organizației respective. Elaborarea **o.** se pune mai ales odată cu constituirea marilor unități economice și reprezintă o preocupare de prim ordin în cadrul studiilor referitoare la organizarea și conducerea acestora. Sociologia privește problematica **o.** din perspectiva faptului că orice organizație, fie ea de natură economică, culturală, politică etc., este înainte de toate o colectivitate umană specific structurată, participanții avînd diferite statusuri și roluri de îndeplinit în cadrul activităților ce se desfășoară. Rolul **o.** este acela de a prescrie toate legăturile necesare bunei desfășurări a activității comune și de a indica sarcinile și responsabilitățile fiecărui participant și compartiment. Elaborarea **o.** unei anumite organizații presupune determinarea obiectivelor specifice, a dotărilor materiale și a resurselor umane, optimizarea relațiilor ierarhice, funcționale și de cooperare în desfășurarea propriei activități. Optimizarea **o.** constă în determinarea acelei structuri care facilitează în cea mai mare măsură realizarea obiectivelor, deci eficacitatea sa în condițiile existente. *V. analiza postului de muncă, birocrație, eficacitate, organizație.* **I.M.**

ORGANIZAȚIE (SOCIOLOGIA O.) grupuri de oameni care își organizează și coordonează activitatea în vederea realizării unor finalități relativ clar formulate ca obiective. Întreprinderile economice, partidele politice, școlile, instituțiile de cercetare, armata, spitalele sînt exemple de **o.** Secolul XX este, printre altele, secolul dezvoltării rapide a **o.** Prin ele însele **o.** prezintă o orientare structurală spre realizarea cît mai eficientă a finalităților lor, caracteristică pe care o găsim în mod special în cazul întreprinderilor economice. Acest fapt a conferit cercetătorilor de sociologie a **o.** mai mult o orientare aplicativă, constructivă. Găsim mai puține studii descriptiv-explicative și mai multe centrate pe întrebarea: cum ar trebui organizate **o.** pentru a se obține creșterea performanțelor lor? Deși foarte diferite între ele din punctul de vedere al tipului de finalități

urmărite și, în consecință, al procesului "tehnologic" utilizat, o. prezintă foarte multe aspecte comune din punctul de vedere al formei lor sociale. Din acest motiv, s-a constituit o sociologie a o. care tratează aspectele comune tuturor o. O. industriale reprezintă însă pe de o parte cazul cel mai investigat. Din acest motiv există o mare suprapunere între sociologia industrială și *sociologia* o. În fapt, se poate chiar considera că *sociologia* o. reprezintă o încercare de extindere pentru cazul oricărei o. a rezultatelor obținute din analiza întreprinderilor. ◆ Se pot distinge două mari domenii problematice ale *sociologiei* o.: analiza o. ca sistem social și relația dintre o. și societatea globală din care aceasta face parte. Datorită presiunilor spre perfecționare a performanței o., în situația unui mediu relativ stabil structurat, atenția a căzut firește pe analiza modalităților de organizare a o. De abia în ultimii ani interesul pentru analiza relațiilor dintre societatea globală și o. a crescut, conturîndu-se tot mai clar necesitatea unor modificări macro-structurale ale modalităților de orientare, coordonare și stimulare a performanțelor o. ◆ O. *ca sistem social.* Putem identifica două abordări distincte, dar complementare, care își concentrează atenția asupra celor două aspecte ale o.: *a.* structurile organizaționale — respectiv modalitățile specifice ale organizării activităților membrilor o. în așa fel încît să se realizeze performanțe cît mai ridicate și *b.* o. ca sisteme social-umane, compuse din indivizi, cu motivațiile lor, care intră în relații interpersonale, formînd grupuri sociale. În analiza structurilor organizaționale putem desprinde mai multe faze. În primele decenii ale secolului XX s-a dezvoltat *managementul științific clasic* (Frederick Taylor, Henri Fayol, Luther Gulick, Lyndall Urwick) al cărui principal obiectiv a fost identificarea principiilor unei organizări eficiente, rationale a o. Problemele examinate erau de tipul: diviziunea muncii și a responsabilităților, organizarea ierarhică a conducerii activității, modalitățile de realizare a controlului etc. Paralel cu această mișcare, în sociologie de această dată, se conturează influența teoriei a *birocrației* a lui Max Weber (*Wirtschaft und Gesellschaft,* 1921). În fapt intenția lui Weber, similară cu cea a întemeietorilor managementului științific clasic, era de a răspunde la întrebarea: care sînt caracteristicile unei organizări raționale care să asigure realizarea scopurilor propuse? Soluțiile identificate, fiind o generalizare a practicilor în curs de cristalizare, erau și ele în mare măsură similare: formularea de reguli generale și impersonale, disciplină strictă în aplicarea regulilor și procedurilor, sistem ierarhic de diferențiere a autorității, cu competențe strict delimitate, carieră în care promovarea se bazează pe vechime și merit, salariu fix, diferențiat în raport cu poziția în o. Weber utiliza pentru a desemna acest mod rațional de organizare considerat de el a fi unica posibilitate de atingere efectivă a obiectivelor, termenul de *birocrație.* Încă de la sfîrșitul anilor '30 a început să devină tot mai clar faptul că forma de organizare propusă atît de managementul științific clasic, cît și de Weber este departe de a fi rațională și eficientă așa cum s-a crezut. Au fost puse în evidență consecințe secundare negative ale modelelor propuse, faptul că tendințele patologice desemnate în mod curent prin termenul de birocrație reprezintă caracteristicile structural inevitabile, incluse în principiile fundamentale de organizare. Să notăm de exemplu influenta analiză a lui R. Merton (*Bureaucratic Structure and Personality*, 1940) care argumenta că cerința de a impune reguli generale și impersonale generează inevitabil ritualism, orientare defensivă, rigiditate, dificultăți în a răspunde adaptat cerințelor publicului. Reluînd punctul de vedere cristalizat la începutul anilor '30 de către Elton Mayo, Her-

bert A. Simon promovează o cu totul altă imagine a **o.**, fundată pe de o parte pe considerarea proceselor sociale și psihologice care au loc în cadrul **o.**, iar pe de altă parte pe *principiul rațională̦ții limitate*, contribuție majoră pe care el a adus-o la înțelegerea rațională̦ții sistemelor sociale complexe (*Administrative Behavior*, 1947). Despărțirea de birocratie ca ideal de organizare rațională este definitivată de influenta lucrare a lui Michel Crozier (*Le Phénomène bureaucratique*, 1964) care argumentează că birocrația, idealizată de managementul științific clasic, reprezintă mai degrabă o modalitate defensivă de organizare ca răspuns la un mediu extrem de complex. Birocrația este după sociologul francez, "o **o.** care nu-și poate corecta comportamentul învățînd din erorile sale". Desigur, critica nu este suficientă. Din anii '60 încep să apară proiecte alternative de organizare. Tom Burns și G.M. Stalker (*The Management of Innovation*, 1961) introduc două modele distincte de organizare: *modelul mecanicist*, aproximativ modelul promovat de managementul științific clasic și de Weber, și *modelul organic*, caracterizat printr-o organizare mai flexibilă, care se definește și se redefinește rapid în funcție de problemele de soluționat și de solicitări, care evită structurile rigide, fundate pe norme și reguli fixe, flexibilizează relațiile ierarhice scurtcircuitîndu-le atunci cînd este nevoie. Ideea este dezvoltată într-o influentă lucrare a lui P.R. Lawrence și J.W. Lorsch (*Organization and Enviroment*, 1967), în care se argumentează că în funcție de diferențele de mediu, atît o. cît și departamentele care le compun pe acestea trebuie să adopte structuri organizaționale diferite. Căutarea unor structuri organizaționale flexibile, care să stimuleze inovativitatea și totodată obținerea de înalte performanțe reprezintă o temă centrală a sociologiei actuale a **o.** ◆ Paralel cu căutarea unor structuri organizaționale adecvate, *sociologia* **o.** și-a concentrat atenția asupra **o.** ca sistem social-uman. Studiile întreprinse la începutul anilor '30 la uzinele din Hawthorne sub conducerea lui Elton Mayo (*The Human Problems of an Industrial Civilization*, 1933) au scos în evidență încă o limită importantă a modelelor clasice de organizare: ele se fundau pe o imagine simplificată asupra omului (homo oeconomicus), utilizînd doar motivatori extrinseci (recompense și pedepse); în plus, ele ignorau complexele procese psihosociale care au loc în interiorul **o.** Noi teme intră în analiză. Atitudinea față de muncă, față de întreprindere sînt motivatori cel puțin la fel de puternici ca cei materiali. Grupul de muncă are un rol extrem de important și, în mod special, stilul de conducere. Mișcarea "relațiilor umane" a pus problema creării unui climat uman pozitiv, suportiv, condiție esențială a unei întreprinderi cu performanțe ridicate. Studiile de psihologie socială a grupurilor, inițiate în mod special de Kurt Lewin în anii '40-'50, au oferit un mediu favorabil de dezvoltare a unei asemenea abordări. Ceea ce se caută este promovarea unui nou mod de organizare social-umană a **o.**, fundată pe principiile științelor sociale și umane care să ofere o motivare ridicată și o orientare activă, creativă. După război, orientarea relațiilor umane va fi amplificată și cunoscută mai ales sub denumirea "utilizare a resurselor umane ale întreprinderii" reprezentată de Rensis Likert (*New Patterns of Management*, 1961 și *The Human Organization*, 1967) sau Chris Argyris (*Personality and Organization*, 1957). În acest context se cristalizează ideea Dezvoltării Organizației (OD) ca proces controlat, orientat de specialiști, de transformare a **o.** existente într-un nou tip de **o.** fundat pe principiile științelor social-umane, care să utilizeze eficace resursele umane. Deși proiectul constituirii unui nou tip social-uman de **o.** a rămas o aspirație întrucîtva utopică, această orientare a contribuit major la schim-

barea organizaţiilor. În locul ierarhiei autoritare, fie ea şi raţională, fundată pe norme şi reguli generale, sînt promovate forme democratice de conducere. Dacă iniţial conducerea democratică era considerată mai mult ca participare la "locul de muncă", o creştere a controlului fiecărui membru al **o.** asupra deciziilor care îi afectează activitatea, cît şi asupra **o.** în ansamblul său (A. Tannenbaum, ed., *Control in Organizations*, 1968), în ultimul timp se promovează o participare în diferite forme a membrilor **o.** la conducere (democraţia industrială). A devenit însă clar că, în ultimii ani, problema fundamentală este aceea a proprietăţii. În ultimii ani putem găsi diferite forme de participare a salariaţilor la proprietate, mergîndu-se pînă la întreprinderi aflate integral în proprietatea salariaţilor. În procesul tranziţiei la economia de piaţă întreprinderea românească se confruntă cu un complex proces nu numai tehnic-economic, ci totodată şi social: privatizarea. În fine, în ultimul deceniu preocupările sociologiei **o.** au tins să-şi lărgească sfera preocupărilor spre mecanismele macrosociale ale orientării şi reglării activităţii **o.**, a celor industriale în mod special. Se pun probleme noi: cum să fie motivată performanţa **o.** în ansamblul lor? Ce mecanisme macrosociale să fie utilizate pentru orientarea activităţii **o.**? *V. birocraţie, democraţie industrială, industrie, muncă.*
C.Z.

ORIENTARE ŞCOLARĂ ŞI PROFESIONALĂ activitate individuală şi socială de planificare a stadiilor şi fundamentare a deciziilor care conduc o persoană la frecventarea unui tip de instituţie şcolară şi la angajarea în practicarea unei profesii. Din perspectiva succesiunii temporale, **o.s.** anticipează şi pregăteşte angajarea în profesie, întrucît ciclurile şcolare terminale sînt organizate astfel încît conduc şi la o formaţie **p.** certificată de diplome. Succesiunea este însă inversată atunci cînd avem în vedere că opţiunea **p.** este cea care determină decizia de frecventare a unei instituţii şcolare, ultima apărînd în ipostaza de condiţie de realizare a celei dintîi. În practică nu se poate însă vorbi de universalizarea unei succesiuni anume, întrucît există multiple variaţii generate de factori individuali şi sociali. Aceşti factori se referă la: dezvoltarea vocaţională individuală, dinamica social-economică a profesiilor şi organizarea filierelor de şcolarizare. **O.s.p.** îşi instituie o cale unitară şi lineară a desfăşurării atunci cînd există convergenţă între cele trei instanţe. Adeseori apar însă decalaje între ele, conducînd la incompatibilităţi între dotarea individuală, pe de o parte, şi filiera şcolară de profesionalizare, tipul de profesie practicată sau cererile sociale de calificări, pe de altă parte. Evitarea acestor incompatibilităţi presupune identificarea şi analiza modului de acţiune a factorilor implicaţi, pentru ca pe această bază să se fundamenteze activitatea de **o.s.p.** Dezvoltarea vocaţională este parte componentă a dezvoltării psihice individuale şi se constituie ca produs al interacţiunii dintre sine şi mediul de muncă. Are un caracter progresiv şi se află în relaţie cu stadiile de viaţă. Tinde să atingă stadiul de maturizare în ani adolescenţei, dar nu îşi încetează evoluţia după aceasta, apărînd noi stadii cum ar fi cel al explorării (20-30 ani), al realizării (30-50 ani), al stabilizării (50-65 ani) şi apoi al evaluării (după vîrsta de 65 de ani) (B.L. Neugarten, 1976). Interacţiunea dintre sine şi mediu este analizată prin invocarea conceptelor de sarcini ale dezvoltării, roluri sociale şi comportamente de întîmpinare (D.H. Blocher, R.S. Rapoza, 1981). Sarcinile dezvoltării şi comportamentele de întîmpinare acţionează ca solicitări faţă de sine în fiecare ciclu de viaţă, determinînd individul să acţioneze astfel încît să răspundă cerinţelor mediului social şi să fie pregătit pentru trecerea într-un stadiu nou superior de

dezvoltare. Cercetarea a pus în evidenţă planificarea superficială a **o.s.p.** a adolescenţilor atît în opţiunea pentru o profesie, cît şi în cea pentru o filieră de învăţămînt secundar şi superior. J.L. Bodden si L.E. James (1976) apreciază pe baza unor date experimentale că sarcina cognitivă de a face o alegere vocaţională realistă şi individualizată depăşeşte nivelul de dezvoltare cognitivă a adolescenţilor. Opţiunea vocaţională este puternic influenţată de aşteptările familiei şi de informaţiile obţinute în interacţiunile cu alţii semnificativi (covîrstnici, prieteni, rude, cunoştinţe întîmplătoare). În general, procesul de dezvoltare vocaţională în şcoala secundară şi în facultate nu este dependent de condiţiile anterioare ci de experienţa trăită în perioadele respective. Ca atare, **o.s.p.** se confruntă în această perioadă cu stări de indecizie şi cu absenţa unor planuri stabile şi temeinic cristalizate. Aceste stări sînt de apreciat ca normale şi cu efecte benefice, pentru că produc asimilarea de valori, interese şi scopuri de lungă durată care elimină ambiguitatea planurilor sau indecizia şi accelerează dezvoltarea vocaţională. Totodată, aceasta presupune că **o.s.p.** trebuie să ofere: *a.* sprijin în dezvoltarea conştiinţei de sine şi autoevaluării; *b.* informaţii diverse despre avantajele unei opţiuni; *c.* oportunităţile de stabilire a unor relaţii semnificative cu alte persoane angajate în domeniu şi cu diverse situaţii de muncă şi de roluri sociale. **O.s.p.** este centrată pe dezvoltarea vocaţională, dar nu în mod separat de mediul social, relaţional, de muncă şi învăţare care contribuie la dezvoltarea personală integrală. O atenţie specială ar trebui acordată informaţiilor despre lumea muncii şi a profesiilor ei mai ales despre continuitatea dezvoltării vocaţionale în condiţiile de schimbare a profesiilor şi a conţinutului muncii, care solicită noi decizii în alte cicluri de viaţă. Statisticile din ţările dezvoltate industrial pun în evidenţă faptul că în cursul vieţii o persoană este probabil să-şi schimbe profesia de circa trei ori iar ocupaţia de cel puţin şapte ori (J. Shipton, E.H. Steltenpohl, 1981). Alegerea profesiei şi ocupaţiei şi pregătirea care contribuie la dezvoltarea vocaţională solicită ca atît **o.s.p.**, cît şi planificarea devenirii personale să se desfăşoare în permanenţă de-a lungul întregii vieţi. De aici şi organizarea unor reţele de **o.s.p.** şi selecţie profesională care sînt afiliate unităţilor productive şi instituţiilor şcolare. Planificarea dezvoltării vocaţionale este un proces individual, modelat de mediul şcolar, social şi de muncă, care include perioada de anticipare şi pe cea de implementare (V. Harren, 1976). Acestor perioade le corespund stadii progresive de dezvoltare, respectiv: explorarea alternativelor şcolare şi profesionale, cristalizarea unor grupuri de alternative asociate cu judecăţi de valoare, alegerea şi specificarea potenţialului de acţiune (pentru perioada de anticipare) şi angajarea, precizarea şi efectuarea alegerii (pentru implementare). Alţi autori adoptă o perspectivă decizională în care se identifică "tipuri de strategii" sau modalităţi specifice prin care este organizată informaţia despre sine şi despre opţiunile vocaţionale (D.A. Jepsen, 1974) şi se deosebesc persoanele active de cele pasive, care doar se conformează deschiderilor de pe piaţa forţei de muncă sau a profesiilor. În ultimul timp, s-a optat pentru un model etapizat de planificare a **o.s.p.** şi a dezvoltării vocaţionale individuale (S. Walworth, J. Goodman, 1975, 1981). Etapele considerate sînt următoarele: *a.* definirea sarcinii sau conştientizarea situaţiei de decizie sub acţiunea unor factori extrinseci (presiunea familiei, cerinţe instituţionale, vîrsta) sau intrinseci (cristalizarea unor aspiraţii cognitive şi profesionale, nevoia de independenţă, etc.); *b.* culegerea de informaţii despre sine (aptitudini şi abilităţi, interese, valori, preferinţe pentru stilurl de viaţă) şi despre

lumea exterioară cu referire specială la oportunităţile **ş.** şi **p.** Pentru primul tip de informaţii au fost elaborate teste, chestionare, liste de control şi alte instrumente de diagnosticare psihologică. Pentru al doilea tip, cunoaşterea prezentului social şi a tendinţelor evolutive trebuie centrată pe lumea muncii şi a profesiilor în relaţie cu organizarea filierelor şcolare, folosindu-se profesiograme, experienţa directă şi studiul independent etc.; *c.* stabilirea unei ierarhii a propriilor valori în funcţie de informaţia disponibilă; *d.* formularea deciziei, respectiv opţiunea şi acţiunea pentru o filieră **ş.** şi **p.** presupun alegerea unei alternative şi acţiunea de realizare a ei pe baza ierarhiei valorice stabilite şi a probabilităţii subiective a rezultatelor şi riscurilor ce îi sînt asociate. Eficienţa **o.s.p.** este maximă în perioadele de tranziţie, care corespund acelor stadii de viaţă cînd trebuie făcute opţiuni privitoare la propria devenire. Ele apar fie ca urmare a evoluţiei personale, fie datorită schimbărilor din mediul şcolar, profesional sau social. Lipsa unui sistem instituţional de **o.s.p.** are efecte negative în planul dezvoltării armonioase a unei persoane şi în valorificarea socială optimă a talentelor. Selecţia profesională este o funcţie îndeplinită în unităţile productive de un departament specializat în condiţii de existenţă a mai multor candidaţi pentru aceeaşi poziţie. Scopul este acela de a alege persoana care dispune de calificările şi posibilităţile de adaptare cele mai adecvate locului de muncă. Pentru aceasta au fost elaborate baterii de teste şi alte probe psiho-sociale de analiză şi predicţie a compatibilităţii dintre profilul personal şi cerinţele profesionale ale postului de muncă. *V. analiza postului de muncă, fluxuri, ocupaţie, personalitate, profesie, sine.* **L.V.**

ORÎNDUIRE TRIBUTALĂ concept de sorginte marxistă, elaborat cu scopul de a evidenţia că trăsăturile "modului de producţie asiatic" se întîlnesc nu numai în India, ci şi în alte societăţi oriental-asiatice, în alte zone ale lumii, precum America precolumbiană sau în unele spaţii europene care nu au cunoscut existenţa sclavagismului. În cadrul **o.t.** un grup nomad sau o aristocraţie "funcţională" internă impune prin forţă comunităţilor agrare să îi predea bunuri în cantităţi şi la termene fixe (tributul) şi să presteze o serie de munci gratuite. Grupurile nomade sau aristocraţia "funcţională" se afle într-o situaţie "parazitară", deoarece nu participă la procesele de producţie. De pildă, "plusprodusele obţinute de un sat devălmaş pot fi confiscate de un grup de nomazi cuceritori, cele două fenomene, de o parte "modul de producere" şi de alta "modul de exploatare", fiind perfect distincte, exploatarea tributală fiind caracterizată tocmai prin faptul că exploatatorul e parazitar, nefăcînd parte din modul de producere, ci folosind pur şi simplu forţa" (H.H. Stahl, *Probleme confuze în istoria socială a României*, 1992). Astfel de relaţii de exploatare au fost impuse populaţiei autohtone protoromâneşti şi româneşti, din spaţiul danubiano-carpato-pontic, de diferitele populaţii nomade, precum goţii, hunii, gepizii, avarii, slavii, pecenegii, cumanii etc. În formele mai dezvoltate ale **o.t.** întîlnim, pe de o parte, comunităţile agrare care deţineau mijloacele de producţie şi produceau plusprodusul, pe de alta un *despot* şi o *aristocraţie administrativă* şi *militară*, care mai ales prin intermediul *statului*, printr-o riguroasă organizare demofiscală, îşi însuşesc plusprodusul sub formă de tribut. "Deci ceea ce se exploatează în formaţiunile tributale sînt comunităţile sătești, într-un sistem de dublă proprietate, una abstractă, dar reală, aparţinînd uniunii tribale sau statului (mai mult prin caracterul de stăpînire decît de proprietate) şi alta concretă, a comunităţilor producătoare" (H.H. Stahl, *Teorii şi ipoteze privind orînduirea tributală*, 1980). Pe lîngă predarea tributului, membrii comunităţilor

agrare erau obligați să participe la executarea unor lucrări publice (să asigure buna funcționare a sistemelor hidraulice sau a drumurilor, a fortificațiilor etc.), la realizarea unor edificii care urmăreau să proslăvească despotul sau divinitatea (ca în Mesopotamia, Egipt, "imperiile" incașe sau Maya etc.). În vederea însușirii tributului se constituie o pătură socială de *perceptori*, funcționari și militari totodată, atît în interiorul comunităților, cît și deasupra acestora, în jurul autorității centrale, care recurg și la măsuri de constrîngere violentă. Această categorie absoarbe și ea o parte a plusprodusului. Adesea, clasa "suprapusă" este formată din războinici, veniți mai ales din stepă, bine pregătiți militar, care apoi se sedentarizează în centre urbane. Ea este organizată ierarhic-militar, acordînd șefului suprem drepturi nelimitate. O dată cu apariția organizării statale, șeful suprem continuă să dețină aceleași drepturi de viață și de moarte nu numai în raport cu membrii clasei sale, ci, cu atît mai mult, și asupra celor învinși. El guvernează *despotic*, fiind considerat o personalitate "charismatică", încărcată cu atributele divinității. Ca atare, el este și șeful suprem al castel sacerdotale. O dată creat un astfel de sistem social, grupul cuceritor, aflat la putere, poate să fie înlocuit cu un alt grup războinic, care utilizează în continuare sistemul gata creat de predecesorii săi. Această substituire a unei clase "suprapuse" cu o alta era destul de frecventă (India și chiar în China). Populații nomade au format imperii organizate statal, continuînd să păstreze relațiile de tribut în regiunile cucerite. Este și cazul tătarilor care au reușit să cucerească China, impunînd acolo propriul lor împărat (Marele Han) și înlocuind clasa conducătoare. Hoarda de Aur se întindea în Asia și în Europa pînă la Carpați. În ultimul caz, întîlnim și situații în care cei cuceriți se aflau în diverse faze de formare a propriului lor stat, cum este cazul formelor de organizare cneziale și voievodale românești, iar relațiile de exploatare a lor erau tributale. În anumite circumstanțe istorice, din **o.t.** apare un feudalism cu trăsături specifice. *V. feudalism, formațiune socială, pătură superpusă, prebendă.* **I.F.**

P

PANEL (engl. *panel*, "listă a juraților, a medicilor de la asigurările sociale, a persoanelor înscrise pentru consultație la un medic"), tip de cercetare longitudinală, care constă din investigarea repetată a acelorași persoane, măsurîndu-se cel puțin în două momente evoluția acelorași variabile (opiniile, atitudinile, valorile, cunoștințele, interesele, comportamentele etc.). Cercetarea **p.** a fost utilizată inițial în studiul comportamentului electoral. În prezent, cercetarea **p.** are o sferă foarte largă: studiul opiniei publice, al eficienței propagandei, mass media, marketing, bugetele de familie ș.a.m.d. Metodologia cercetării **p.** a fost prezentată pentru prima dată în 1938 de Paul F. Lazarsfeld și Marjorie Fiske. Scopul cercetărilor **p.** este acela de a evidenția schimbarea, dinamica fenomenelor și proceselor sociale. Pentru aceasta, în tabelele cu dublă intrare se calculează "indicele de schimbare t", ca raport între schimbarea înregistrată și schimbarea maximă posibilă, "indicele de schimbare T", pe baza calculării probabilității de trecere de la o opinie sau situație la alta, și "indicele de asociere", care evaluează stabilitatea. În cercetările **p.** fixarea intervalului la care se repetă măsurarea prezintă o mare importanță: un interval prea mic sau unul prea mare, în cazul fenomenelor ciclice, pot masca evoluția, lăsînd impresia menținerii la același nivel a variabilei măsurate. Cercetarea **p.** presupune utilizarea așa-numitelor eșantioane fixe. Acceptarea de a face parte dintr-un eșantion care să fie investigat în repetate rînduri este mai redusă decît în cazul anchetelor unice: aproximativ 20 la sută din persoanele solicitate refuză de la început să facă parte dintr-un eșantion **p.** Pe parcurs, doar jumătate din cei care au acceptat inițial continuă să rămînă în eșantionul de cercetare. Mortalitatea eșantionului fix se datorează și unor factori obiectivi: schimbarea domiciliului, dispariția fizică, îmbolnăvirile etc. Se pune, deci, cu acuitate problema reprezentativității, întrucît persoanele care continuă să facă parte din eșantionul de cercetare au, foarte probabil, alte caracteristici psiho-morale și socio-profesionale decît persoanele care au încetat să mai colaboreze în cercetare **p.** În plus, intervine și problema condiționării eșantionului fix, persoanele intervievate în repetate rînduri în legătură cu aceeași temă tind să conștientizeze mai profund problemele puse în discuție, nemaifiind reprezentative pentru restul populației. Pentru eliminarea eventualelor distorsiuni se impune limitarea perioadei de participare în

eşantioanele fixe, înlocuirea periodică a unei părţi din eşantion, precum şi compararea rezultatelor cercetărilor **p.** cu rezultatele obţinute în anchetele unice. *V. anchetă sociologică, cohortă, eşantionare.* **S.C.**

PANICĂ (gr. *panikos*, "panică"), reacţie comportamentală individuală, de grup sau colectivă generată de ivirea bruscă a unui pericol deosebit de ameninţător. Aşa cum în mitologia greacă Pan, făptură jumătate om, jumătate ţap, îngrozea nimfele, provocînd **p.**, în situaţiile limită (calamităţi naturale sau sociale) apar comportamente dezadaptative, iraţionale. Frica îngrozitoare, teama disproporţionată, şocul traumatic determină în situaţii de **p.** modificarea relaţiilor interpersonale, indivizii nemaifiind orientaţi spre grup, ci spre salvarea propriei vieţi. În producerea **p.** trebuie făcută distincţie între factorii favorizanţi (starea de epuizare fizică şi psihică, penurla informaţiilor oficiale, multiplicarea zvonurilor alarmiste) şi factorii declanşatori al **p.** (apariţia şi perceperea pericolului). Pe baza cercetărilor sociologice şi psihologice de teren a situaţiilor create de seismele devastatoare, de erupţiile vulcanice catastrofale sau de inundaţiile şi incendiile de mari proporţii, s-a realizat un scenariu al comportamentelor în situaţii limită (M. Vorwerg, 1987), distingîndu-se cincifaze: frica elementară ce paralizează comportamentul, conduita de fugă (de părăsire precipitată a locului sinistrului), reactivarea relaţiilor de colaborare pentru depăşirea situaţiei ameninţătoare, participarea propriu-zisă la acţiunile comune de reorganizare a vieţii sociale şi, în fine, după înlăturarea pericolului imediat, apariţia posibilă a unor crize psihice de scurtă sau de o mai lungă durată, caracterizate prin sindromul de repetiţie şi sindromul de dependenţă infantilă. *V. comportament colectiv, zvon.* **S.C.**

PARADIGMĂ **1.** Un set de concepte, propoziţii, metode de investigaţie, cu un pronunţat caracter normativ, dezvoltat pentru a ghida cercetarea într-un anumit domeniu specificat. În acest sens, s-a consacrat celebra **p.** a analizei funcţionale propusă de R.K. Marton (Social Theory and Social Structure, 1957). **2.** Totalitatea realizărilor dintr-un domeniu disciplinar, larg acceptate de comunitatea ştiinţifică respectivă, care oferă modelul problemelor de cercetare şi a soluţiilor explorate. Acest sens lansat de Thoman Kuhn (The Structure of Scientific Revolutions, 1962) a devenit de atunci foarte influent, el descriind structurile fundamentale ale practicii de la un moment dat din ştiinţele mature (aflate în faza paradigmatică), în contrast cu ştiinţele aflate încă în curs de maturizare (în faza preparadigmatică). *V. teorie.* **C.Z.**

PARTICIPARE implicare (subiectivă, prin atitudini, aspiraţii, cunoştinţe, convingeri, anticipări, angajări) şi de integrare (obiectivă, prin acţiuni şi interacţiuni) într-un sistem de relaţii sociale. P. este o valoare, în măsura în care satisface nevoia umană de implicare şi integrare, asigură securitatea afectivă şi de apartenenţă şi un mod de a fi sau de identificare cu acel univers de viaţă care conferă sens şi orientare existenţei individuale şi sociale. Sărăcia **p.**, exprimată prin indeferentism, anomie, alienare sau apatie, este un simptom al lipsei de sens, al atomizării şi izolării sociale, ca şi indiciul stării de nerealizare a nevoii de recunoaştere şi apartenenţă. Se pot distinge mai multe forme de **p.** În funcţie de gradul transparenţei sociale, p. poate fi "vizibilă" (manifestă) sau "invizibilă" (latentă). **P.** "vizibilă" se relevă printr-o reţea de acţiuni, interacţiuni şi relaţii sociale. Ei îi sînt specifice mecanisme de evidenţiere a activismului social, asociate cu diverse simboluri, ritualuri, demonstraţii etc. Uneori aceste mecanisme pun în lumină anumite

comportamente şi le ascund pe altele. De exemplu, sînt evidenţiate ritualuri sau forme de fast ale **p.** şi sînt ascunse căile de mobilizare sau de activare, eventualele conflicte sau neînţelegeri între participanţi. **P.** "invizibilă" sau latentă se caracterizează prin lipsa de evidenţiere a comportării sau a activismului pe scena vieţii sociale şi rezidă în intenţii şi dispoziţii, analize şi reflecţii, comparări şi diferenţieri iniţiate şi practicate cel mai adesea individual. Se relevă mai ales în plan ideatic şi atitudinal. Eventualele acţiuni şi interacţiuni făcute vizibile sînt izolate şi au doar rolul de tatonare sau confruntare a unor idei şi atitudini. **P.** vizibilă poate fi expresia unei conştiinţe a angajării şi integrării, dar poate fi generată şi de însuşi modul în care este organizată şi funcţionează structura de relaţii sociale căreia îi aparţine un individ. Dacă există coincidenţă între orientarea (scopurile, interesele, motivaţiile) persoanelor şi deschiderile sau oportunităţile oferite de structura socială, sau dacă o structură socială este astfel organizată încît funcţionarea ei normală se bazează pe **p.** fiecărui individ, atunci **p.** vizibilă şi cea invizibilă coincid, iar **p.** tinde către o intensitate maximă. Dacă, din contră, nu există o astfel de coincidenţă, în sensul că structurii sociale îi este specifică o diviziune verticală accentuată a muncii şi un nivel înalt de ierarhizare a poziţiilor sociale, dacă finalităţile activităţilor sociale sînt definite şi impuse în mod rigid de un microgrup tehnocratic sau elitist, este foarte probabil ca **p.** să scadă în intensitate, să apară fenomene de neparticipare, de marginalizare socială şi de apatie. Comportamentele participative vizibile pot fi generate şi prin constrîngeri sau mobilizare forţată. În acest caz, **p.** vizibilă nu se mai bazează pe scopuri şi interese individuale şi pe convergenţa socială a acestora, ci pe necesitatea de realizare a unor scopuri induse forţat sau prin manipulare. Este o **p.** aparentă. În principiu, nu se poate vorbi decît despre **p.** socială a indivizilor într-un grup mai mare sau mai mic confruntat cu o problemă sau o sarcină anume, studiindu- se astfel **p.** politică, în producţie, socială, culturală etc. O atenţie teoretică deosebită a fost acordată **p.** la elaborarea şi aplicarea deciziilor colective în cadrul formelor democratice de conducere. În acest sens, au fost specificaţi factorii individuali şi sociali care stimulează sau diminuează **p.** unui număr cît mai mare de persoane la conducerea sistemelor sociale, la afirmarea democraţiei participative şi a autoconducerii. *V. acţiune colectivă, democraţie industrială, marginalitate.* **M.V.**

PARTID POLITIC organizaţie al cărui obiectiv final este cucerirea sau influenţarea puterii guvernamentale, în vederea promovării intereselor politice, economice, ideologice, culturale etc. ale unor grupuri, clase sau fracţiuni de clasă, comunităţi locale, etnice, religioase. **P.p.** este o instituţie specifică sistemului politic modern, structurată în forme apropiate de cele actuale în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Afirmarea **p.p.** este asociată cu extinderea democraţiei şi cu creşterea interesului maselor pentru viaţa politică (sufragiul universal, sistemele parlamentare etc.) ◆ Există mai multe căi de apariţie a **p.p.** Ele pot lua naştere în jurul unei personalităţi marcante sau sînt fondate cu ocazia unui eveniment istoric crucial (de pildă, independenţa fostelor colonii). Cel mai adesea **p.p.** se constituie pentru a încarna o ideologie (socialism, comunism, fascism, naţionalism etc.) Dacă societatea politică nu răspunde dinamicii sensibilităţilor politice ale populaţiei, societatea civilă poate genera mişcări sociale purtătoare de noi valori. Aşa cum indică unele evoluţii relativ recente, din aceste mişcări se pot desprinde **p.p.** noi (vezi evoluţia mişcărilor ecologiste din Europa occidentală şi a mişcărilor civice din Europa de est). De asemenea, trebuie semnalată, ten-

dința apariției unor **p.** de reprezentare strict regională, care sînt prezente îndeosebi în competițiile electorale și în structurile de putere locale. ◆ În cele mai timpurii referințe asupra p.p. (E. Burke, Th. Jefferson ș.a.), acesta apare ca o organizație care urmărește realizarea unor interese naționale generale. Tocqueville este printre primii la care întîlnim o abordare mai diferențiată și chiar schița unei tipologii a p.p. (*De la démocratie en Amerique*, 1835). El distinge între marile **p.** dedicate unor nobile idei revoluționare, care "răscolesc" societatea în epocile de profunde schimbări sociale, și micile **p.** care nu fac decît să "agite" societatea prin intrigi și mașinațiuni egoiste în perioadele de relativă stagnare. Pentru M. Weber, funcția principală a **p.p.** este de a menține puterea în cadrul unui grup de tip corporatist, astfel încît conducătorii acestuia să poată distribui avantaje materiale sau simbolice membrilor activi ai grupului (*Wirtshaft und Gesellshalt*, 1920). Primul studiu sociologic modern asupra **p.p.**, în special asupra structurilor interne de putere, aparține lui R. Michels (*Zur Soziologie der Parteiwesens in der modernen Domokratie*, 1911). Plecînd de la studiul social-democrației germane, sociologul italian arăta cum în interiorul unui **p.p.** a cărui vocație democratică este tradițională, prin forța lucrurilor se constituie treptat o pătură dominantă de politicieni profesioniști, preocupată de menținerea propriilor poziții și rezistență la schimbare. În aceasta constă, pe scurt, cunoscuta "lege de fier a oligarhiei" formulată de Michels. O tipologie clasică a **p.p.** a fost pusă în circulație de M. Duverger (Les partis politiques, 1958). În esență, distincția pe care o face sociologul francez între "**p.** de masă" și "**p.** de cadre" tinde să acopere **p.** cu deschidere spre largi categorii sociale pe de o parte, și **p.** burgheze pe de altă parte, din punctul de vedere al recrutării, structurilor organizatorice interne, ideologiei, strategiei de cucerire a puterii, disciplinei și gradului de participare a aderenților la viața de **p.** ◆ O serie de cercetători au fost preocupați de funcțiile **p.** în cadrul sistemului politic. Este în genere admis că **p.p.** au un rol esențial de mediere între societatea civilă și stat, între categorii de interese, precum și în rezolvarea conflictelor dintre acestea. Sînt menționate trei stadii în exercitarea acestor funcții, fiecare presupunînd strategii și mijloace politice distincte: influențarea puterii, cucerirea puterii și exercitarea puterii. R. K. Merton adăuga "funcția de propulsare socială" — pentru indivizii cărora le sînt refuzate o serie de cariere sociale "respectabile" datorită originii etnice sau apartenenței la clasele inferioare — și "funcția de tribun", prin care anumite **p.** excluse de la putere încearcă să ofere un sentiment de protecție categoriilor celor mai defavorizate. Rolul **p.** aflate la guvernare este extrem de important, întrucît ele definesc politicile statului respectiv. De asemenea, funcțiile **p.** de opoziție sînt bine definite: *a.* ele trebuie să facă permanent cunoscute punctele de vedere ale minorităților; *b.* ele trebuie să oblige guvernul să-și explice intențiile și acțiunile; *c.* ele trebuie să dovedească faptul că pot exista politici alternative la orice inițiativă a guvernului. ◆ Sociologia **p.p.** include o serie de probleme conexe: obiectivele și ideologiile politice ale diferitelor **p.**, baza socială a **p.** și modalitățile în care este mobilizat acest suport, distribuirea puterii în structurile organizaționale ale **p.** Un domeniu important în teoria politică a reprezentării privește faptul că **p.** au nevoie să cîștige voturi în afara propriilor aderenți. Această necesitate electorală le poate constrînge la modificarea obiectivelor și la redefinirea politicilor pe care le promovează în diferite conjuncturi. Plecînd de la argumentele lui Michels privind inevitabilitatea oligarhiei în p.p. și de la consecințele acestui fenomen — posibilitatea manipulării membrilor de rînd și a "trădării" filozofiei politice a **p.**

— analizele sociologice au acordat o atenție sporită corelării acestor "devieri" cu dinamica obiectivelor **p.** și a recrutării membrilor acestora. În același timp, ideile lui Michels au stimulat studierea elitelor din cadrul p.p. sub aspectele recrutării, funcționării și dinamicii acestora, precum și din punctul de vedere al culturii lor politice și al sistemelor de valori împărtășite. Cercetările sugerează că, de regulă, liderii p.p. aparțin acelorași medii, au interese și valori generale comune. Cu toate acestea, tendințele oligarhice nu se instalează în mod automat. Între membrii elitei unui **p.** pot apărea diferențe de opțiuni politice, valorice și filozofice. Acestea decompactează puterea elitei conducătoare, o slăbesc și reduc riscul unui clivaj ireductibil între lideri și membrii de rînd, în măsură în care primii trebuie să apeleze la **p.** pentru a cîștiga suport în sprijinul uneia sau alteia dintre opțiuni. Pe de altă parte, se constată o anumită rezistență — manifestată uneori permanent, alteori periodic — din partea membrilor în a ceda întreaga putere politică elitei de la vîrful **p.** Indiferent însă de gradul de actualizare al tendințelor oligarhice, **p.p.** sînt obligate să-și conserve aderența membrilor pentru a putea funcționa ca organizații electorale eficiente, ceea ce face ca elitele să nu poată ignora total obiectivele declarate ale **p.** și convingerile membrilor săi. Evident, acest lucru nu este valabil pentru societățile în care puterea se află concentrată în mîinile unui singur partid, precum în sistemele totalitare de tip fascist sau comunist, în care nu există alegeri libere. ◆ Politologii care au studiat fenomenul **p.p.** par să fie de acord că pluralismul democratic cunoaște un număr limitat de variante. Mai precis au fost identificate doar patru sisteme care se dovedesc stabile și viabile democratic: *bipartitismul pur* (Anglia, SUA), *sistemul cu două partide și jumătate* (Germania), *multipartitismul cu un partid dominant* (Japonia, Mexic) și *multipartitismul pur* (țările scandinave). Teoretic pot fi imaginate și alte tipuri de sisteme, dar s-a constatat în mod practic că acestea patru sînt configurații de echilibru, care funcționează pe perioade lungi și asigură o relativă stabilitate. ◆ O situație specială întîlnim în țările în curs de dezvoltare. Unii autori consideră că sistemul monopartid poate avea un rol determinant în formarea identității naționale și în accelerarea dezvoltării economice. Altă dihotomie clasică este aceea dintre societățile de tip sovietic, în care monopolul politic și economic al partidului-stat anulează posibilitatea oricărui proces electoral democratic, și societățile pluraliste occidentale, unde p.p. se află într-o competiție liberă pentru cîștigarea suportului electoral. ◆ În sistemele politice occidentale a fost semnalată o tendință de polarizare a **p.** în funcție de ideologiile de stînga sau de dreapta, deși tipul de sistem electoral în funcțiune influențează atît numărul și ponderea diferitelor **p.** în viața politică, cît și regruparea lor în vederea menținerii balanței politice: reprezentarea proporțională tinde să mențină în poziția de competitori principali mai multe **p.p.** care sînt nevoite să intre în coaliții de guvernare, în timp ce sistemele neproporționale favorizează, de regulă, competiția dintre două partide principale. Există concepția, mai cu seamă printre teoreticienii de orientare marxistă, că tipologia dreapta-stînga reflectă diviziunile de clase din societățile capitaliste. Cele mai importante contra-argumente față de această teză sînt următoarele: *a.* **p.p.** sînt adesea alianțe între o varietate de grupuri distincte, fiecare dintre ele avînd multe interese specifice; *b.* experiența arată că aceste alianțe sînt instabile, ceea ce duce la desprinderea periodică a unor grupuri care se plasează, aproape întotdeauna, pe o poziție de centru între orientările de dreapta și cele de stînga; *c.* **p.p.** au o relativă autonomie față de baza lor de clasă, ceea ce face să apară

diferențe între "politica de partid" și "politica de guvernare", respectiv între suportul de clasă al unui **p.** și capacitatea acestuia de a satisface aspirațiile bazei sale sociale în exercițiul guvernării. Nu degeaba s-a spus, despre unele partide, că "încep guvernarea în stînga și o termină la dreapta". Aceste devieri explică, în parte, de ce p.p. își pierd suportul electoral uneori foarte repede după ce au ajuns la guvernare. *V. clasă, democrație, electorat, fascism, oligarhie, nazism, putere, regim politic, stat.* **C.A.**

PATERNALISM (lat. *pater familias*: "capul marii familii"), concepție după care relațiile dintre patron sau directorul unei întreprinderi și subordonați trebuie să aibă un caracter uman, constituindu-se după modelul relației dintre părinte și ceilalți membri ai familiei, în special cu copiii. **P.** poate fi și doar o dimensiune a stilului de conducere cultivat de un șef în raport cu membrii din subordine. Șeful consideră că, în vederea realizării performanței, trebuie să se intereseze de problemele cu care se confruntă membrii grupului de muncă, să-i ajute la soluționarea lor. Astfel, șeful apare ca un părinte binevoitor, care, dacă este ascultat, poate să-i recompenseze în diferite moduri (prime, promovare etc.). În cazul BV, relația dintre șef și subordonați este analogă relației de dependență și inegalitate dintre copii și părinți. *V. solidarism, stil de conducere.* **I.F.**

PATRILINEAR transmisie a rudeniei numai prin tată. În acest sistem familial soția locuiește împreună cu soțul ei; copiii rămîn împreună cu tatăl lor care le transmite bunurile și numele. Acest sistem are o variantă patrilocală (copiii stau cu tatăl lor, iar acesta își are reședința împreună cu părinții lui sau în apropierea acestora) și o variantă matrilocală (copiii stau cu tatăl lor, iar acesta își are reședința împreună cu părinții soției sau în apropierea acestora). În colectivitățile tradiționale din România, sistemul familial cu răspîndirea cea mai mare era cel p. și patrilocal. În societățile contemporane, importanța reglementării p. s-a redus, transmisia rudeniei operînd atît pe cale paternă cît și maternă. Regula **p.** continuă însă să fie mai importantă decît cea matrilineară (aspect reglementat și în codurile civile). *V. căsătorie, familie, matrilinear, matrilocal, patrilocal, rudenie.* **I. Mih.**

PATRILOCAL reședință a noilor soți împreună sau în apropierea părinților soțului. În colectivitățile tradiționale acesta era sistemul cel mai răspîndit de căsătorie. Acesta decurgea și din regulile de transmitere a moștenirii bunurilor, rudeniei și numelui. Băieții moșteneau pămîntul, iar băiatul cel mai mic moștenea și casa părintească. Amplasarea locuințelor fiilor căsătoriți se făcea pe pămînturile părinților acestora, deci în comunitatea sau în apropierea comunității în care aceștia își aveau reședința. În prezent, reglementarea **p.** și-a diminuat aria de cuprindere, crescînd ponderea căsătoriilor matrilocale și, îndeosebi, a celor neolocale. Familiile **p.** continuă însă să fie mai numeroase decît cele matrilocale. *V. căsătorie, familie, matrilocal, neolocal.* **I. Mih.**

PĂTURĂ SUPERPUSĂ termen propus de M. Eminescu pentru a desemna acele pături guvernante care se folosesc de "prisosul" muncii sociale pentru consum propriu și pentru cheltuielile guvernării fără a oferi nimic în compensație. Pentru a reda sugestiv condiția **p.s.**, el folosește adeseori metafora "hotelului" în care membrii **p.s.** duc o viață de vacanță, rupți total de lumea înconjurătoare cu necazurile și problemele ei reale. "Hotelul patrioților de meserie" este metafora supremei înstrăinări a p.s. Efectul cel mai greu al consumului și cheltuielilor p.s. constă în dimi-

nuarea "sumei de puteri" mobilizate de o societate (S) în "ciclurile muncii". Această sumă (S) este "egală, zice poetul, cu valoarea reproducţiunii lucrătorului (r), plus un prisos" (p). Acest prisos, "perceput de organizaţia socială, contribuie a scade pe r". Toţi aceşti "termeni" se leagă între ei formînd o "ecuaţiune socială" S = r + p. Dacă "p e cheltuit în mod improductiv" omul va fi "nefericit". Dacă acest "prisos" va fi tradus în *"înlesniri de civilizaţie"* aduse muncii, atunci ceea ce se consumă se află *compensat* prin reînnoirea sporită a puterii de muncă a societăţii. Cu fiecare ciclu de creştere a civilizaţiei se reface ecuaţia socială şi deci echilibrul în societate. Cînd, dimpotrivă, acest prisos este consumat de pătura guvernantă fără nici o compensaţie, exprimată într-un efort creator, rezultă un *minus*, un deficit, cu care se diminuează "suma de putere" (de muncă) a unei societăţi. Aşadar, o elită poate spori civilizaţia unei societăţi şi atunci ea însăşi devine "clasă pozitivă" (clasă care sporeşte avuţia şi civilizaţia unui popor). Cînd, dimpotrivă, îşi va însuşi "prisosul" spre a-l consuma fără nici o compensaţie, societatea intră în declin. Raportul unei pături guvernante la "întreg" (societate) poate fi pozitiv şi atunci acea pătură are regim de "clasă pozitivă", sau negativ şi atunci ea are un regim de **p.s.** În toată perioada celor trei ani (1880-1883) în care Eminescu a întreprins o elaborare progresiv-întregitoare a teoriei **p.s.**, a folosit o serie de "surse" sau "izvoare" teoretice, cu scopul de a-şi crea vad pentru o nouă înţelegere a fenomenului românesc. Între acestea trebuie menţionate teoriile despre "natura statului", a lui J.S. Mill, despre poziţia şi rostul "intermediarilor" în cadrul mecanismului social (elaborată pe deplin de Mill), teoria protecţionistă a lui List şi Roscher, teoria lui Adam Smith, Leroy-Beaulieu despre muncă şi buget, teoriile lui D. Ricardo, B.Ch.P. Dunoyer, P. Verri şi E. de Sismondi, a lui Carey despre comerţ, teoriile lui Galiani şi Lavater (folosită pentru portretele oamenilor politici de la noi) şi nu în ultimul rînd, teoria "corelaţiunii creşterii şi descreşterii" şi a "selecţiei" a lui Darwin, ca să nu mai pomenim orizontul teoriilor filosofice şi antropologice în al căror sol erau plantate sus-pomenitele teorii. Prin teoria balanţei comerciale, el examinează semnificaţia sociologică a uneia dintre corelaţiile constant urmărite în analizele sale şi anume aceea dintre *muncă* şi *consum*. În interpretarea balanţei comerciale el face legături directe nu cu mersul unei economii, precum economistul, ci cu o "colectivitate politică". "Pentru noi era ceva înveterat, că, dacă un individ ce consumă mai mult decît produce se ruinează, o colectivitate de indivizi cată să se ruineze asemenea, făcînd acelaşi lucru. Cauzele acestei ruine sînt, în prima linie, cheltuielile improductive ale statului. Armata, diverse diurne şi lefuri disproporţionate cu munca şi înţelegerea oamenilor întrebuinţaţi, crearea unei clase de *proletari ai condeiului* cari direct sau indirect trăiesc din buget şi o sumă de felurite cheltuieli aduc o disproporţie din ce în ce mai mare între ceea ce poporul produce şi ceea ce *plebea patrioţilor* consumă" (Cf. Opere, vol. XI, p. 387). "Sub domnia roşie iese, din pămînt din iarbă verde, o foarte numeroasă clasă de parazîţi improductivi cu trebuinţe enorme, cari toate se satisfac direct sau indirect din punga contribuabilului ori din altă avere a statului" (Ibidem). Eminescu vine în atingere cu teoria suprastructurii în cadrul unei polemici binecunoscute, cu doi dintre marxiştii români ai mişcării soclaliste din România, fraţii Nădejde. Polemica aceasta este o norocoasă ocazie pentru cercetătorul teoriilor lui Eminescu, întrucît, prin mijlocirea ei, poate urmări, fără silnicii de interpretări, punctele în care se întîlnesc cele două teorii ca şi cele prin care se delimitează teoria eminesciană a **p.s.** de teoria marxistă a suprastructurii. În focul polemicii cu fraţii Nădejde, Eminescu

respinge ideea celor doi "marxiști" români după care *"organizarea* bazată pe capital" (deci un tip de suprastructură) ar fi "cauza mizeriei". Capitalul și organizarea bazată pe el generează exploatare, dar nu — mizerie, sub forma unei game întregi de procese ale degradării (declasare socială, degenerare etnică), sprijinite toate pe decăderea economică. În Apus, organizarea bazată pe capital, adică suprastructura capitalistă (burghezia), n-a antrenat decăderea economică, ci dimpotrivă, progresul economic, și atunci, precizează Eminescu, trebuie căutată adevărata cauză a declinului economic. Cauza mizeriei nu trebuie căutată în capital, ci în raportul dintre dezvoltarea economică a unei țări și tipul organizațiilor și legilor ei. "La noi, susține Eminescu, mizeria e produsă în mod artificial prin introducerea unei organizații și a unor legi străine, nepotrivite cu stadiul de dezvoltare economică a țării, *organizație* care *costă "prea scump și nu produce nimic"* (subl. ns.). Întrucît capacitatea medie de producție nu creștea (căci **p.s.** nu acționa spre maximizarea muncii sociale, încălcînd legea compensației muncii), era firesc ca deficitul provocat prin creșterea artificială a consumului și a cheltuielilor (necerute de mișcarea organică a societății) să fie plătit prin comprimarea mijloacelor de existență ale țărănimii. Aceasta aduce după sine o degradare a fondului biologic al societății (și deci a bazei etnice, căci țărănimea era principala purtătoare a fondului etnic). Fenomenul p.s. se manifestă ori de cîte ori o "elită" introduce un tip de organizare socială fără legătură cu structura socială organică ("naturală") a unei societăți, scumpind astfel enorm cheltuielile neproductive cerute de întreținerea clasei de postulanți și de ambițioși de rînd, care își obțin veniturile din funcții și beneficii de toate soiurile. În viziunea lui Eminescu, **p.s.** nu este o permanență, o fatalitate istorică pentru o societate. Apăsarea ei slăbește organismul societății, îl anemiază, antrenînd o suită de fenomene istorice negative — o adevărată serie istorică negativă, din care societatea nu va ieși decît odată cu încetarea fenomenului de **p.s.**: fie prin înlăturare (calea revoluționară), fie prin transformarea ei din "clasă dirigentă" neproductivă, în elita organică și creativă (care-și compensează consumul și cheltuielile printr-un efort îndreptat către maximizarea capacităților de producție ale societății) sau prin *înlocuirea* vechii pături cu alta mai capabilă păstrînd neatinsă organizarea socială politică (suprastructura). Această ultimă cale reprezintă "circulația suprastructurală a **p.s.**". **P.s.** *din analizele lui Eminescu este generată nu de un mod de producție* ci de un *mod de exploatare* a resurselor (munca și materiile prime) din "periferia" sistemului. Format la concepția determinismului evoluționist — organic al epocii sale, Eminescu va fi fost "tulburat' să constate un "fenomen aberant": menținerea unei stări sociale necerute de către organismul social-economic. Dacă legile interne ale evoluției organice normale a societății românești nu cereau și deci nu impuneau fenomenul p.s., atunci cum se explică faptul că un atare fenomen se produce totuși, devenind predominant și contribuind la declinul economic și la degradarea etnică a soclețății? Ajuns în acest punct Eminescu a lărgit enorm cîmpul analizei, atît istoricește cît și geograficește, cercetînd legile genezei și menținerii **p.s.** într-un cadru mai larg: de dizolvare a imperiilor și de constituire a noilor "periferii istorice". Într- un atare cadru, a ajuns la concluzia că, în anumite arii, istoria nu merge pe linia unei evoluții normale, firești ("naturale", cerute, adică, de structurile interne și de legile generale ale evoluției societății omenești, adică ale trecerii de la "barbarie" spre "civilizație"), preluînd dimpotrivă caracterul unei linii suburbiale. Stranii disparități și sistematice abateri față de legile evoluției se strîng într-un mănunchi de factori ai răului istoric. Eminescu scoate aceste fapte

aberante de sub statutul neobișnuitului, croind concepte și teorii pe baza cărora ajunge la depistarea legilor care guvernează suburbializarea istoriei, "periferializarea" societăților în cadrul unei civilizații date. El înclină spre ideea că ori de cîte ori se întrunesc condițiile suburbialității istorice, se produce, în mod necesar, abaterea societății de pe calea evolutivă instituindu-se linia declinului, a declasării sociale și a degenerării etnice. Conceptul care sintetizează cauzele acestei abateri este tocmai cel de **p.s.** *V. compensația muncii, selecție socială negativă, elită, suprastructură, circulația elitelor.* ***I. B.***

PERSONALITATE expresia socio-culturală a individualității umane. În limbajul comun, **p.** e sinonimul individualității puternice, impunătoare prin creație sau prin autoritatea de lider. De acest sens s-au contaminat filosofia istoriei (rolul **p.** versus rolul mulțimilor în istorie) și sociologia (teoria elitelor). Principalele contribuții la dezvoltarea acestui concept le-a adus însă, cel puțin într-o primă etapă, psihologia. **P.** a fost definită drept "organizarea dinamică în cadrul individului a acelor sisteme psihofizice care determină gîndirea și comportamentul său caracteristic" (Gordon W. Allport), sau "agregatul organizat de procese și stări psihice aparținînd individului" (Ralph Linton), sau, încă, "ceea ce permite prezicerea modului de a acționa al unei persoane într-o situație dată" (Raymond B.Cattell). S-au detectat însă peste o sută de definiții ale **p.** Multitudinea definițiilor e însoțită de lipsa de consens și în privința clasificării teoriilor: Calvin S. Hall și Gardner Lindzey (*Theories of Personality*, 1957, ed. rev. 1970) descoperă treisprezece categorii de teorii, Duane Schultz (*Theories of Personality*, 1976, 3rd ed. 1986) se oprește la opt categorii; dublul spectru de diversificare a modurilor de abordare vorbește de la sine despre complexitatea fenomenului. Termenul **p.** vine din lat. *persona*, "mască", acest din urmă cuvînt referindu-se în chip expres la măștile purtate de actori în teatrul antic. Elevația conceptuală a **p.** s-a produs odată cu progresele înregistrate de psihologia științifică în anii '20 și '30 ai secolului al XX-lea. **P.** a păstrat din sensul termenului originar referința la aspectele exterioare și vizibile cu care cineva se înfățișează în public. Importanța aspectelor exterioare în fasonarea conceptului se datorează contribuției aduse de behaviorism (Burrhus F. Skinner ș.a., pe urmele lui John B. Watson) la consacrarea psihologiei **p.** ca domeniu de cercetare în cadrul psihologiei generale. Conceptul de **p.** e însă mult mai vast; el reprezintă o constelație de caracteristici, între care cele aparente alcătuiesc doar o parte. Determinarea acestor caracteristici ultime ale individualității umane (onestitate, supușenie, agresivitate, conformism etc.) a preocupat intens pe psihologi. Desemnarea drept "trăsături " (engl. *traits* — G.W. Allport, R.B. Catteli), i.e. unități elementare în structura **p.**, evocă eforturile similare depuse în analizele de morfologie culturală ("trăsătura", de pildă, apare drept componenta ultimă a culturii la Clark Wissler). Numărul acestor trăsături e de ordinul miilor, fiecare individ întrunind relativ puține din ele și încă în dozaje variabile. De aici calitatea de unicat pe care o serie de teoreticieni au accentuat- o în contul **p.** Accentuarea unicității în teoriile despre **p.** generează însă o dificilă problemă epistemologică: dacă **p.** este unică, atunci ea nu poate fi studiată decît cu metodele idiografice ale artei sau istoriei, rămînînd deci inaccesibilă (sau, oricum, inadecvată) psihologiei în măsura în care aceasta aspiră la statutul de disciplină generalizatoare, nomotetică. Allport, cel care a aplicat psihologiei grila neokantiană nomotetic/idiografic, a găsit că soluția cea mai bună constă în a accepta poziția intermediară (duplicitară) a psihologiei (G.W. Allport: *Pattern and Growth In Perso-*

nality, 1961, ed. rom.: *Structura şi dezvoltarea personalităţii*, 1991). Dilema îşi adăposteşte propria-i soluţie: **p.** este un fenomen universal, dar se manifestă în forme individuale. Aceeaşi idee se află încorporată în afirmaţia lui Clyde Kluckhohn şi Henry A. Murray (Personality în Nature, Society and Culture, 1953) că orice om este în anumite privinţe: *a.* asemănător cu toţi ceilalţi oameni, *b.* asemănător cu unii oameni şi *c.* asemănător cu nici un alt om. O astfel de înţelegere deschide calea extinderii conceptului de **p.** de la entităţile individuale la entităţile colective şi, implicit, calea abordării **p.** nu numai din perspectiva psihologiei generale, dar şi din aceea a altor discipline, îndeosebi din perspectiva psihologiei sociale şi a antropologiei culturale. Deosebirea e, într-adevăr, consemnabilă: în vreme ce psihologia generală fixează cadrele cele mai largi de manifestare a **p.** — trăsături (precum cele deja menţionate), niveluri (conştient, subconştient), compartimente (afectivitate, cogniţie, voinţă) etc. —, psihologia socială analizează aceste manifestări în cadre sociale concrete (asociaţii, clase, instituţii, comunităţi, etnii). Ea defineşte **p.** ca rezultat al interacţiunilor sociale (între indivizii înşişi, între indivizi şi instituţii). În acest caz, **p.** apare ca o aglutinare de roluri şi aplicări de statute proprii unui sistem social. Antropologia culturală a introdus în această viziune o conceptualizare nouă, derivată din cultură, care este conceptul său central. Antropologia vede în **p.** purtătorul ultim al culturii, un purtător marcat la rîndul său de sensurile, normele şi valorile (altfel spus, de întregul conţinut al) culturii în care el se naşte şi pe care o internalizează prin enculturaţie încă din leagăn. Un domeniu foarte important al antropologiei culturale şi-a conturat ca obiect special tocmai interrelaţia personalitate-cultură (Ralph Linton: *The Cultural Background of Personality*, 1945, ed. rom.: *Fundamentul cultural al personalităţii*, 1968; John J. Honigmann: *Culture and Personality*, 1954; Idem: *Personality in Culture*, 1967; Anthony F.C. Wallace: *Culture and Personality*, 1961, ed. rev. 1970; etc.). La început, acest domeniu a fost desemnat cu o sintagmă descriptivă: "cultură şi personalitate"; ulterior i s-a spus direct "antropologie psihologică" (Francis L.K. Hsu, ed.: *Psychological Anthropology*, 1961). Există un raport de inducţie reciprocă între cele două concepte, motivat de faptul că amîndouă se nutresc din aceeaşi substanţă: comportamentul uman; acesta reprezintă materialul primar, atît pentru analiza culturii, cît şi pentru analiza **p.** De aceea, inducţia dintre ele poate trece uşor în reciprocă reducţie; A.F.C. Wallace (*op. cit.*) a făcut această demonstraţie în mod peremptoriu; el a plecat de la cea mai frecvent utilizată definiţie a culturii, enunţată de E.B. Tylor: "Cultura este acel complex ansamblu ce cuprinde datele cunoaşterii, arta, principiile morale, dreptul, obiceiul şi oricare alte iscusinţe şi deprinderi dobîndite de om ca membru al societăţii"; ca următor pas, înlocuind în această definiţie "cultura" cu "**p.**" şi "om" cu "individ" se obţine o deplin acceptabilă definiţie a **p.** Consubstanţialitatea între **p.** şi cultură face posibilă descrierea unei categorii de fenomene în termenii celeilalte şi, avînd în vedere calchierea curentă dintre hotarele culturii şi hotarele societăţii, explică extinderea conceptului de **p.** de la entităţile individuale la entităţile colective (comunităţi, etnii, naţiuni). Această extindere se concretizează în cîteva concepte derivate: "**p.** de bază", "**p.** modală", "caracter naţional". Introdus de Abram Kardiner (ed. by: *Individual and His Society*, 1939), conceptul **p.** de bază (engl. *basic personality structure*) valorifică similitudinea de trăsături psihice, caracterologice şi comportamentale, împărtăşite de membrii aceluiaşi grup uman ca urmare a experienţei comune de viaţă (v. şi Mikel Dufrenne: *La personnalité de base. Un concept sociologique*, 1953). **P.** de bază

începe să se formeze în fragedă copilărie prin acțiunea "instituțiilor primare" ale societății (concept psihanalitic vizînd hrănirea, organizarea familială, obiceiurile de îngrijire a copiilor). Acestea produc o constelație de trăsături afective, cognitive, mentale, ce alcătuiesc tocmai **p.** de bază. Fiecare grup uman își configurează propria lui **p.** de bază. La scara națiunii, **p.** de bază îmbracă forma "caracterului național". Trăsătura centrală statistic susținută, **i.e.** cu frecvența majoritară de distribuire într-o populație dată, a fost numită "**p.** modală" (Cora DuBois: *The People of Alor*, 1944). **P.** de bază își află sublimarea în "instituțiile secundare": artă, folclor, mitologie, religie. Astfel, investigarea acestor domenii cU instrumente și în scopuri de cunoaștere duce, programat sau nu, la dezvăluirea **p.** grupului respectiv, a profilului său spiritual, eventual a caracterului național. *V. antropologie culturală, caracter național, cultură, enculturație, instituție, rol, sine, psihologie socială*. **Gh.G.**

PERSUASIUNE activitate de influențare a atitudinilor și comportamentelor unor persoane în vederea producerii acelor schimbări care sînt concordante cu scopurile sau interesele agenției inițiatoare (persoane, grupuri, instituție sau organizație politică, socială, culturală, comercială etc.). **P.** se realizează în condițiile în care se ține cont de caracteristicile de receptivitate și reactivitate ale persoanelor influențate. Este o activitate de convingere bazată pe o astfel de organizare a influențelor încît să ducă la adoptarea personală a schimbării așteptate, fiind opusul impunerii sau forțării unei opțiuni. Efectele **p.** sînt dependente atît de factorii personali, cît și de cei referitori la modul de organizare a influențelor. Factorii personali sînt sinletizați în ceea ce se numește *persuabilitate*, adică acea tendință individuală de a fi receptiv la influențe și de a accepta schimbări în atitudini și comportamente. Persuabilitatea, spre deosebire de *sugestibilitate*, implică din partea individului conștiința acceptării și interiorizării mesajelor transmise în scopul influențării. Ea nu este uniform distribuită, ci variază de la o persoană la alta. Această variație se explică prin modul de structurare a sinelui sau a unor capacități și însușiri personale. Într-o primă aproximare, s-a considerat că persuabilitatea și nivelul inteligenței sînt invers proporționale. C. Hovland, **I.** Janis și H. Kelley au formulat însă ipoteza că persoanele cu o inteligență superioară vor fi mai puternic influențate de acea **p.** care se bazează pe o argumentare logică demonstrativă și mult mai puțin receptive față de **p.** care activează generalități și exemple irelevante. Persoanele cu o inteligență mai scăzute sînt mai receptive față de mesaje insistente și intens colorate, care au efecte de creștere a anxietății. Referitor la concepția despre sine: cu cît aceasta este mai bine structurată și implică o evaluare pozitivă și intensă a sinelui, cu atît persuabilitatea este mai redusă. W. McGuire a considerat însă că dacă în **p.** se distinge între receptarea unui mesaj și schimbarea în conduită, atunci se poate spune că persoanele cu o concepție structurată și pozitivă despre sine tind spre extensia receptării și reducerea schimbării. Atunci cînd mesajul **p.** amenință structura concepției despre sine, probabilitatea respingerii influenței este maximă în cazul persoanelor care se autoevaluează pozitiv și scade odată cu diminuarea autoevaluării (A.R. Cohen). Unele corelații semnificative se stabilesc între tendința spre agresivitate, autoritarism, centrarea pe sine, imaginație, pe de o parte, și persuabilitate, pe de alta (P. Secord, C. Backman). De regulă, persuabilitatea este mai mare atunci cînd există concordanță între mesajele nou transmise și cele deja stocate. Rezistența personală la schimbarea indusă de **p.** se manifestă prin: accentuarea selectivității mesajelor, dezvoltarea unor me-

canisme de apărare sau de conservare a convingerilor anterioare, evitarea stărilor de tensiune, de anxietate sau amenințare generate de noile mesaje, păstrarea stării existente de echilibru cognitiv și afectiv. Factorii referitori la modul de organizare a influențelor sînt cel mai adesea centrați pe procesul de comunicare, respectiv pe acele relații dintre sursă, mesaj, canal de transmitere, receptare și context social care o fac să fie persuasivă. Întrucît **p.** se realizează în procesul de comunicare interpersonală și socială, efectele ei sînt determinate de organizarea comunicării. V. *atitudine, comunicare, inteligență, influență, îndoctrinare, media, propagandă, sine.* **M.V.**

PIAȚA MUNCII una din principalele componente ale economiei de piață alături de piața bunurilor și piața capitalului, referitoare — în speță — la forța de muncă. *Forța de muncă* se referă, în percepția cotidiană, la capacitatea unui om de a munci. În înțelesul economic, ea reprezintă una din componentele forțelor de producție (alături de mijloacele de producție) sau resursele umane ale procesului de producție (care mai angrenează resurse materiale); îi corespunde salariul, ca element component în structura cheltuielilor (costurilor) de producție sau preț al forței de muncă. În practica statisticii economice, **f.m.** desemnează numărul populației apte de muncă, peste o anumită vîrstă (legal reglementată), care muncește sau caută de lucru; în acest sens, *oferta de forță de muncă* este disponibilul total de lucrători sau, în formă transformată și mai generală, de ore-om (de muncă) într-o economie, iar *cererea de forță de muncă* însumează locurile efective (ocupate) și potențiale (neocupate) din economia respectivă. **P.**, în general, într-o formulare pragmatică, este cadrul de interacțiune a cumpărătorilor cu vînzătorii, prin care se stabilesc prețurile și cantitățile oricărei mărfi. Într-o redare mai larg economică, este mecanismul (sistemul) de confruntare a cererii cu oferta prin mijlocirea prețurilor și tarifelor, și de stabilire pe această cale a proporțiilor dintr-o economie. Unele **p.** comportă o strictă localizare fizică (în spațiu), altele își derulează relațiile prin mijloace de comunicații la distanță (telefon ș.c.l.) sau prelucrare pe calculator (prima variantă a generat și accepțiunea cotidiană a termenului **p.**, de celelalte se leagă noțiunea de bursă) aceasta după obiectul tranzacțiilor: bunuri (stocuri) și servicii de consum, mărfuri cu destinație productivă, capital, hîrtii de valoare sau, ca în cazul ce ne interesează aici, forță de muncă. Față de cele 4 sfere ale economiei sau faze ale reproducției sociale delimitate de teoria clasică — producție, repartiție, schimb, consum — **p.** este, într-o interpretare mai restrictivă, asociată cu schimbul, iar într-una mai largă — cu întregul sistem economic ("economie de **p.**"), în raport cu care apare ca o "mînă nevăzută" ce reglează ansamblul relațiilor economice. Acea **p.** pe care se negociază și se stabilesc salariile și condițiile de angajare în muncă constitule piața forței de muncă sau p.m. Operează cu categorii precum: resurse de muncă, populație activă, populație ocupată, șomeri, grad de ocupare. O bună funcționare a economiei, inclusiv a **p.m.**, presupune utilizarea cît mai deplină a ofertei de forță de muncă (și limitarea șomajului); o utilizare integrală (la parametrii normali de intensitate și durată a timpului de muncă) corespunde unui produs național brut (*PNB*) *potențial*; față de *PNB efectiv* — rezultat al unui anumit nivel real de utilizare a forței de muncă, există un decalaj ("gross national product gap") de regulă pozitiv (semnificînd subutilizarea potențialului de muncă); un decalaj negativ caracterizează o "economie supraîncălzită". *V. economie de piață, orientare școlară și profesională, profesie.* **E.P.**

PLANIFICARE procesul de elaborare și urmărire a realizării unui plan. În acest caz, *planul* este un ansamblu de indicatori corelați care reprezintă obiectivele activității respective într-un interval viitor de timp și mijloacele necesare înfăptuirii lor. Spre deosebire de *proiectare*, **p.** include măsuri și mijloace de urmărire a realizării planului. **P.** se clasifică după: *a.* domeniul de activitate (**p.** economică, socială, urbană, a cercetării științifice etc.); *b.* nivelul la care funcționează (**p.** sectorială, de ramură, națională, zonală, locală etc.); *c.* perioada la care se referă (**p.** pe termen scurt, mediu, lung); *d.* caracterul (orientativ, obligatoriu). **1. P.** *economică* are următoarele etape: *a.* delimitarea funcției-obiectiv sau a criteriului optimizant al activității economice; *b.* evaluarea multilaterală a resurselor; *c.* determinarea sistemului de ecuații între valorile de întrebuințare finale și resurse; *d.* elaborarea unui algoritm de aplicare a **p.** Lucrările necesare **p.** sînt în general următoarele: a. elaborarea prognozelor normative în mai multe variante (macroeconomice, pe ramuri, pe probleme de sinteză, în profil teritorial); *b.* elaborarea planurilor executorii (cincinale, anuale, trimestriale); *c.* desemnarea competențelor de aplicare a planurilor și măsuri de verificare. **2. P.** *socială* este un ansamblu de acțiuni orientate spre realizarea unei acțiuni sociale sau spre rezolvarea unor tensiuni sociale, a unor situații critice din prezent sau în perspectivă. **P.** socială se aplică unor situații ca: reducerea delincvenței urbane prin acțiuni concrete și planificate asupra zonelor cu incidența sporită a devianței (Chicago, 1955); creșterea gradului de integrare rasială în școlile elementare americane (Alabama, 1969); organizarea serviciilor publice și private pentru vîrsta a treia etc. **3. P.** urbană este ansamblul măsurilor de dezvoltare controlată a regimului construcțiilor și investițiilor în orașe. Primele încercări de **p.** urbană datează din antichitate, dar numai la sfîrșitul secolului al XIX-lea, odată cu apariția primelor probleme ale circulației motorizate și supraaglomerării urbane, au început să fie elaborate liniile esențiale ale acestei activități. În prezent, **p.** urbană este rezultatul unui efort interdisciplinar, care antrenează arhitecți, sociologi, economiști, constructori, medici și reprezentanți ai puterii administrative locale. *V. analiza cost/beneficiu, decizie, eficientă, indicator social, predicție, prognoză.* **A.T.**

PLANIFICARE FAMILIALĂ utilizarea metodelor de control al nașterilor pentru programarea sarcinilor în acord cu interesele părinților și copiilor. Serviciile pe care le circumscrie **p.f.** vizează difuzarea de informații privind metodele de control al nașterilor, furnizarea de contraceptive, testarea sarciniior, consilierea în caz de infertilitate, sprijinul pentru cuplurile care doresc copii să îi poată avea, educația sexuală, avortul și consilierea în caz de avort, sprijinul în pregătirea cuplurilor pentru rolurile de părinți. ◆ Ideea **p.f.** a apărut în prima jumătate a secolului al XIX-lea în țările mai dezvoltate (Franța și Marea Britanie, apoi Statele Unite ale Americii); de atunci, dezbaterile continuă, pozițiile pro- și contra avînd numeroși adepți, la nivelul indivizilor, grupurilor, colectivităților și puterilor publice. ◆ Pînă la sfîrșitul secolului al XVIII-lea tehnicile de control al populației cunoscute din cele mai vechi timpuri erau avortul și coitus interruptus; de asemenea, unele metode mecanice și chimice se transmiteau prin tradiție, în cadrul familiilor, de la o generație la alta. Se remarca lipsa cunoștințelor sistematice privind sistemul reproductiv uman, în condițiile unor restricții culturale care delimitau sexualitatea ca subiect "tabu". ◆ Atitudinile față de populație și contracepție la începutul revoluției industriale erau reprezentate de preceptul biblic: "Fiți fecunzi, înmulțiți-vă și umpleți pămîntul". Doar în cazuri speciale oamenii încercau în mod

conștient să limiteze creșterea populației sau să respingă mărimea familiilor. În mod natural, între populație și resurse se stabilea o anumită stare de echilibru. ◆ Progresele tehnologice în domeniul producției de alimente și al igienei publice, înregistrate începînd cu sfîrșitul secolului al XVIII-lea, au redus rata mortalității infantile, rezultînd o creștere rapidă a populației. Au apărut concentrările urbane, creșterile acestora în mărime și densitate, care au fost însoțite de schimbări ale modurilor și stilurilor de viață. Sporul demografic rapid a generat o anumită teamă față de excesul de populație, care se presupunea că ar putea depăși resursele planetei. Au devenit tot mai evidente consecințele sarcinilor numeroase asupra femeilor, copiilor și calității vieții familiilor, în special în aglomerațiile urbane afectate de sărăcie. Obiectivele controlului populației au ajuns a fi discutate în lucrările de economie politică. ◆ **P.f.** s-a afirmat ca o veritabilă mișcare socială care a schimbat radical societatea, impunînd noi valori, cunoștințe și acțiuni. Obiectivul ei imediat era să facă disponibilă contracepția pentru toți indivizii. După cel de-al doilea război mondial, s-a conturat ca o parte a programului de rezolvare a problemelor majore recunoscute de societate. Astfel, au apărut programele de **p.f.**, cu sprijinul direct sau indirect al guvernelor. Principalele argumente care pledează în prezent în favoarea **p.f.** țin de: *a.* avantajele privind sănătatea. Fertilitatea neregulată, neplanificată are efecte adverse asupra sănătății și bunăstării familiilor și colectivităților, în special asupra femeilor și copiilor. Sarcinile nedorite pot agrava unele condiții cronice preexistente, conducînd chiar și la decesul mamei. O natalitate ridicată se asociază, de regulă, cu o mortalitate infantilă ridicată. **P.f.** dispune de potențialul de a preveni o mare parte a deceselor mamelor și copiilor; *b.* avantajele economice și sociale, prin asigurarea corespondenței între resurse și populație. O creștere demografică rapidă complică eforturile de îmbunătățire a bunăstării economice și sociale; **p.f.** face posibilă participarea femeilor la viața economică și socială. *c.* drepturile fundamentale ale omului. Prin accesul la serviciile de **p.f.**, cuplurile și indivizii devin capabili să decidă liber și responsabil numărul copiilor și intervalul dintre nașterile acestora. Pentru ca femeile să poată beneficia de dreptul la sănătate, să aibă șanse de a beneficia de educație, formare profesională și încadrare în muncă, ele trebuie să fie capabile să-și controleze propria fertilitate. ◆ Scopul programelor de **p.f.** este acela de a pune la dispoziția cuplurilor informații, mijloace contraceptive și servicii medicale corespunzătoare. Principalele componente ale unui program de **p.f.** vizează: cunoașterea condițiilor, definirea obiectivelor; evaluarea cerințelor de personal (medical și para-medical); evaluarea nevoilor și cerințelor populației; organizarea și prestarea activităților, a serviciilor în teritoriu; supravegherea; cercetarea și evaluarea; informarea. ◆ Cercetările bio-medicale au permis perfecționarea tehnicilor contraceptive: metodele de **p.f.** naturală (a ritmului, a mucusului cervical, a temperaturii și simpto-termală), barierele mecanice (prezervativul, diafragma, calota cervicală), barierele chimice (spermicide, burete contraceptiv), pilula, contraceptivele injectabile, implantele hormonale, dispozitivele intrauterine, sterilizarea masculină (vasectomia), sterilizarea feminină. Fiecare metodă prezintă o eficiență (rata eșecurilor), riscuri pentru sănătate și avantaje pentru sănătate, asociate cu altă utilitate decît evitarea sarcinii. ◆ În prezent, peste 100 țări din lume au programe naționale de **p.f.**, pentru realizarea cărora sînt antrenate resurse importante. Totodată, există numeroase organizații non-guvernamentale care activează în acest domeniu. *V. asistență socială, demografie, familie, natalitate, politici sociale.* **L.M.**

PLANIFICAREA FORȚEI DE MUNCĂ strategie de recrutare, alocare, utilizare, perfecționare și reținere a resurselor umane într-o întreprindere (organizație). În varianta cea mai simplă, **p.f.m.** vizează identificarea cererii unei organizații de resurse umane de muncă și specificarea mijloacelor de asigurare a unei oferte convergente cu cererea. Această relație se constituie în funcție de: dinamica cererii sociale față de bunurile sau serviciile organizației; oferta socială de calificare profesională; orizontul de timp (termen scurt, mediu și lung). **P.f.m.** trebuie să asigure: *a.* recrutarea de personal cu calificare adecvată și în număr suficient; *b.* menținerea personalului în organizații în condiții de competitivitate salarială și de satisfacții; *c.* utilizarea optimă a personalului; *d.* perfecționarea continuă a calificărilor; e. specificarea practicilor de dezangajare a personalului. **P.f.m.** începe cu analiza obiectivelor organizației, în special ale celor referitoare la marketing și producție, dar se constituie într-o activitate strategică permanentă influențată de: intensitatea competiției pe piață, politicile sociale, dinamica salarizării, schimbările demografice și tehnologice, filierele de școlarizare și profesionalizare etc. *V. analiza postului de muncă, evaluarea postului de muncă, metode de flexibilizare a muncii, ocupație, piața muncii.* **M.V.**

PLASAMENT FAMILIAL formă de ocrotire a minorilor ai căror părinți sînt decedați, necunoscuți sau în orice altă situație care duce la instituirea tutelei, dacă nu au bani sau alte mijloace materiale proprii și nu există persoane care au fost obligate sau care să poată fi obligate să-i întrețină. Cu încuviințarea părinților sau a tutorelui, acești copii pot fi dați în **p.f.** unei familii care consimte la aceasta și care prezintă condițiile morale, materiale și sanitare necesare. Familia sau persoana care primește un minor în **p.f.** îi asigură acestuia întreținerea, precum și celelalte condiții necesare creșterii și educației sale, potrivit celor hotărîte de părinți sau tutore. Totodată, în cazul în care minorii au părinți decedați, necunoscuți, cînd starea sănătății și dezvoltarea lor fizică, morală și intelectuală sînt primejduite, se poate proceda la *încredințarea* lor unei familii sau persoane, cu consimțămîntul acesteia (formă de ocrotire care nu necesită încuviințarea părinților sau tutorelui). ◆ În mod deosebit în a doua jumătate a secolului al XX-lea, numeroase studii au atestat importanța familiei și a relației părinți-copii în dezvoltarea copilului. În țările anglofone s-a dezvoltat sistemul "fostercare", menit să înlocuiască sau să suplimenteze relațiile "părinți-copii" în situațiile în care, în mod evident, copiii nu sînt îngrijiți sau nu pot fi îngrijiți în mod adecvat. Sistemul apare ca o alternativă a îngrijirii copiilor în instituții, despre care cercetările au demonstrat că are efecte negative serioase asupra dezvoltării copilului, datorită separării lui de familie. Cazurile în care se recurge la această formă de ocrotire sînt: copii neglijați sau expuși abuzurilor din partea părinților; incapacitatea familiilor de a face față problemelor cu care se confruntă; părinți cu deficiențe fizice și psihice etc. În fapt, este o încercare de a crea un mediu mai pozitiv atît pentru copil, cît și pentru reabilitarea familiei. Numeroase cercetări, ca și activitatea practică au conturat diferite modalități de sprijin al **p.f.**: proceduri de selectare și formare a părinților substitutivi; angajarea autorității publice și a organizațiilor non-guvernamentale; reduceri de impozite pentru cei care se oferă a primi copii în **p.f.**; antrenarea părinților naturali în planificarea și realizarea activităților. Toate acestea implică o activitate susținută din partea serviciilor sociale specializate, angajate în urmărirea și asigurarea condițiilor de ocrotire a copilului. *V. adopție, abuz, asistență socială, securitate socială, servicii sociale.* **L.M.**

PLURALISM cuvîntul este utilizat în mai multe sensuri, două dintre ele fiind mai importante pentru sociologie: **p.** cultural și **p.** politic. **P.** *politic* a apărut sub influența lui John Neville Figgis și, mai tîrziu, a lui Harold Truman și Edward Shils. Toți acești autori au evidențiat rolul important pe care grupurile îl joacă în viața politică. În accepțiunea actuală prin **p.** *politic* se înțelege existența și acțiunea în plan politic a mai multor organizații (partide, asociații) care mobilizează cetățenii în apărarea intereselor lor specifice. **P.** *politic* poate duce la eternizarea luptei pentru putere, în condițiile în care coexistă ideologii dihotomice, sau la moderație și compromis în societățile moderne, în, care fiecare individ este implicat în mai multe organizații și asociații. "Prins într-o rețea de afilieri multiple, individul realizează treptat că unele dintre aceste interese pot intra în conflict și astfel își moderează cerințele" (Mattei Dogan și Dominique Pelassy, *Cum să comparăm națiunile. Sociologia politică comparativă*, 1993). Pe această bază, prin compromisuri succesive, se realizează stabilitatea politică, fără a afecta fundamental o sferă sau alta a intereselor sociale. **P.** *politic* nu se confundă deci cu pluripartitismul; în sensul său modern implică, pe lîngă existența mai multor partide politice, afilierea multiplă a fiecărui individ la organizații și asociații de natură diferită. **P.** *cultural* a apărut din studiul unor societăți divizate din punct de vedere etnic, rasial, religios și ideologic și presupune coexistența mai multor tipuri de cultură politică într-o societate considerată. Așa cum afirma Crawford Young, "elementele semnificative ale **p.** cultural caracterizează marea majoritate a statelor naționale; o entitate politică omogenă reprezintă mai degrabă un caz deviant decît unul normal" (*Cultural pluralism in the Third World*, 1979). Într-adevăr, din cercetările din sociologie comparativă rezultă că nu există nici măcar o țară din cinci în care întreaga populație să vorbească aceeași limbă și nici patru din cinci marcate de prezența mai multor comunități verticale, conștiente de propria identitate. **P.** *cultural* se identifică cel mai adesea pe baza criteriului etnicității, dar cercetările sociologice recurg la acest termen și cînd este vorba de subcullurile generaționale sau rasiale. La nivelul structurilor și proceselor politice și dincolo de imensa varietate a situațiilor, p. *cultural* poate favoriza fenomene specifice ca patronajul sau clientelismul politic, facționalismul sau administrația personalizată, datorită influenței pe care unii lideri minoritari pot să o aibă asupra comunității de apartenență. Aceste fenomene pot rezulta și din preeminența loialităților "comunale" sau locale asupra unor relații cetățenești mai omogene. V. democrație, partid politic, politică. N.L.

POLEMOLOGIA ȘI SOCIOLOGIA PĂCII (gr., *polemos*, "război", *logos*, "știință"), ramură a sociologiei care studiază cauzele și consecințele sociale ale războiului și păcii în calitatea lor de fapte sociale, de proprietăți ale sistemelor sociale. În concepția lui G. Bouthoul, creatorul termenului, **p.** este cercetarea științifică a războaielor ca fenomene sociale, a formelor, cauzelor, efectelor, mobilurilor, forțelor motrice și funcțiilor lor. (*Traité de Sociologie. Les Guerres. Elements de polémologie*, 1951). Studiul războiului, din această perspectivă, este o premiză pentru definirea condițiilor păcii, ca posibilitate a cărei determinare nu se reduce doar la absența violenței armate, cît la absența violenței în general, atît a celei directe cît și a celei structurale. În perspectiva lui G. Bouthoul, **p.** depășește tradiționala "știință a războiului" care definea numai arta și tehnica, derularea strategică și tactică. Abordările războiului ca fapt social, ca mijloc pentru atingerea unor obiective sociale și politice sînt conturate în gîndirea unor înaintași. K. von Clausewitz

(*Despre război*, 1832-1834) consideră războiul ca un mijloc pentru continuarea unei politici. Politica nu este o variabilă independentă, ea mediază afirmarea intereselor conflictuale. D. Gusti (*Sociologia războiului*, 1915) preciza că războiul ca realitate socială "este produsul simultan al unor nenumărate forțe materiale, morale, intelectuale și economice... este mai mult decît numai o simplă chestiune de strategie, aprovizionări și armament, căci el rezumă o întreagă epocă istorică: toată știința, toată economia, toată cultura, toată tehnica unui timp se oglindesc într-însul!" **P.** contemporană își centrează interesul pe stabilirea corelațiilor între nivelul dezvoltării socio-economice, structurile politicului, structurile militare, caracteristicile aparatului statal și ale procesului decizional, forța opiniei publice și a liderilor politici, elemente de psihologie socială și individuală, conjuncturi. *V. război.* **S.M.**

POLIANDRIE căsătorie a doi sau mai mulți bărbați cu o singură soție. Formă puțin răspîndită, cercetările antropologice rezumîndu-se la citarea doar a două societăți poliandre (Nayar și Toda din India) și a unor grupuri din Nepal. Pahari din Nepal practică o **p.** fraternă: o femeie se căsătorește cu fratele cel mai vîrstnic, iar frații mai mici pot avea relații sexuale cu ea. Ea consideră toți frații ca fiindu-i soți și nici unul nu poate revendica drepturi exclusive asupra ei. Copiii recunosc toți frații ca fiindu-le tați și moștenesc în comun proprietatea deja comună a taților lor. Dacă familia se divizează, copiii sînt împărțiți între frații-tați, prin tragere la sorți, sau în funcție de rangul nașterii, sau cum decide mama. Etnologii și antropologii consideră **p.** drept un mijloc de a suprima partajul dintre frați, de a restrînge numărul moștenitorilor și de a suprima certurile ivite cu ocazia partajului sau un mijloc de a suplini absența bărbaților (în societățile în care bărbații petrec o bună parte din viață în grupuri militare izolate de femei sau participă la lungi procese de transhumanță). *V. căsătorie, familie, monogamie, poliginie.* **I.Mlh.**

POLI DE CREȘTERE 1. Sector sau ramură (activitate, unitate) economică pentru care sînt specifice ritmuri rapide de creștere, stimulative și pentru alte ramuri (activități, unități) economice cu care interacționează (Fr. Perroux, 1955). **2.** În urbanism **p.** de ***c.*** sau, în sens și mai larg, cei de dezvoltare, sînt localități sau arii avînd un potențial ridicat de influențare a creșterii sau dezvoltării din restul localităților aparținînd aceleiași zone social-economice. Volumul și natura investițiilor care urmează a fi realizate în **p.** de **c.** constituie principalul factor de sporire a potențialului de creștere al unității teritoriale respective. Influența **p.** de **c.** se realizează prin procese de polarizare (de convergență) al căror obiect îl pot constitui activitățile economice sau culturale, deplasările de populație etc. *V. centru/periferie, urbanism.* **D.S.**

POLIGINIE căsătorirea unui bărbat cu două sau mai multe soții. Această formă de căsătorie este considerată foarte atractivă, dar este practicată numai în unele societăți. În țările de religie creștină este condamnată de Biserică, fiind considerată o formă de păginism. Islamul permite căsătoria cu maximum patru femei. **P.** este considerată, de către cei care o practică, o formă de prestigiu și de profit, dar numai bărbații bogați își permit căsătoriile multiple, întrucît este necesar să se achite un preț al logodnicei. Din acest motiv, chiar în societățile în care p. se bucură de un prestigiu ridicat, un număr mare de familii, îndeosebi din categoriile sărace, sînt monogame. *V. căsătorie, familie, monogamie, poliandrie.* **I.Mlh.**

POLITICĂ procesul prin care un grup uman, cu opinii și interese inițial diferite, ajunge la decizii și opțiuni colective care se impun întregului grup și simbolizează o p. a acestuia în ansamblu. La nivel social global, statul este exponentul unei p. comune a întregii comunități pe care o reprezintă. Numai că atunci cînd vorbim despre p. unui stat, vorbim despre p. acestuia în raport cu alte state, ca expresie a afirmării suveranității sale. Într-o societate pluralistă, în plan intern, nu putem vorbi numai despre p. statului, ci și despre p. altor entități politice: partide, grupuri, organizații sociale sau profesionale. În interiorul unei astfel de societăți avem, deci, de a face cu o multitudine de s; numai în statele totalitare putem constata un caracter monolitic al p. interne, care ajunge astfel să "interzică" p. Această noțiune implică deliberarea, opțiunea, diferențierea atitudinilor, lupta sau consensul. Putem vorbi, astfel, despre o suspendare a exercițiului politic în regimurile totalitare, chiar dacă acestea clamează participarea sau adeziunea. P. presupune diversitatea opiniilor, chiar dacă acestea diferă doar în ce privește mijloacele și nu obiectivele vizate. Cînd oamenii sînt spontan de acord privind modalitățile unei acțiuni sau, și mai mult, ajung la unanimitate în procesul decizional, fără însă a fi constrînși, atunci nu mai au nevoie de p.. Grupurile de prieteni sau comunitățile științifice pot constitui ilustrarea acestui ideal de consens apolitic. Dar și acestea se integrează în raporturi mai ample cu alte grupuri ori cu societatea în ansamblu și, prin forța împrejurărilor, intră sub incidența p.. *Apolitismul* este astfel o noțiune relativă. Se poate considera că există grupuri nonpolitice sau apolitice într-o societate dată, dar acest caracter este propriu vieții lor interne și nu implicării lor în raporturi mai largi care implică alte grupuri, cu alte opțiuni. P. are implicații asupra modalității în care se elaborează ori se adoptă o decizie. Ceea ce comportă trei caracteristici principale: persuasiunea (rațională), negocierea și un mecanism de realizare efectivă a deciziei (execuție). P. exclude rezolvarea conflictelor prin forță, p. încetează atunci cînd intervin armele sau forța. Există, deci, similitudini între artă și p., nu numai în planul spiritual, ci și în cel al acțiunii. P. se asociază cu exercițiul puterii, care singurul poate asigura realizarea deciziilor. Chiar dacă este de neconceput fără o autoritate intrinsecă, p. este inseparabilă de putere, puterea politică fiind tocmai mariajul dintre structurile deliberative ale unei societăți și birocrația statală. Acest aspect coercitiv este deplîns de ideologiile liberale, anarhiste sau marxiste, care evocă o viitoare dispariție a p. În filosofia politică se face, începînd din anii `60, o distincție între politic (ansamblul relațiilor sociale necesare care ar constitui esența p.) și p. (modalitățile de a transforma necesarul în posibil sau chiar în imperativ). O asemenea distincție poate fi fertilă atît pentru cercetarea problematicii implicate de geneza p., cît și pentru a recupera un anumit teren al dezbaterii în jurul conceptului din zona strictă a ideologiilor. Anumite extensii ale termenului pot fi exagerate, cum este sloganul lansat de literatura feministă: "ceea ce este personal este politic". Deși intenția a fost de a atrage atenția forurilor politice asupra unor probleme privind condiția femeii, acest slogan amintește de totalitarismul politic al partidului comunist care considera că totul privește partidul, inclusiv viața privată a membrilor săi. Fenomenul de *politizare* este real în societățile actuale: tot mai multe probleme, care nu aveau altădată relevanță politică, intră, astăzi, sub incidența acesteia, dar întotdeauna este o măsură și aceasta pare să fie importanța reală a unei probleme, altădată cu implicații doar grupale sau individuale, pentru supraviețuirea unui grup sau unei comunități umane, în ansamblu. *V. conflict, ideologie, negociere, persuasiune, regim politic, stat.* **N.L.**

POLITICĂ FISCALĂ principal instrument de management macroeconomic — alături de politica monetară, politicile de venituri și politica relațiilor economice externe — constînd în stabilirea de niveluri de impozitare și de cheltuieli în scop de a influența performanța macroeconomică. Cheltuielile guvernamentale pentru bunuri și servicii (cumpărări de tancuri și cisterne, construcții de drumuri și diguri, salarii pentru judecători și ofițerii de armată etc.) determină, prin nivelul la care sînt dimensionate, proporția între sectorul publicși cel privat. În plus, cheltuielile guvernamentale afectează nivelul general al cheltuielilor și, implicit, nivelul PNB. Impozitarea, cealaltă jumătate a p.f., joacă la rîndul ei un dublu rol: pe de o parte, impozitul reduce (și, indirect, redistribuie) veniturile disponibile ale populației, scăzînd cheltuielile sale de consum, cererea globală și PNB efectiv; pe de altă parte, impozitele alimentează cu resurse financiare bugetul statului în vederea realizării principalelor lui funcții și implicit ajută la formarea prețurilor cu care se confruntă pe piață indivizii și firmele, influențîndu-le astfel imboldurile (motivația) și comportamentul ca agenți economici. *V. macroeconomie, politică socială.* **E.P.**

POLITICĂ SOCIALĂ În sensul cel mai general, prin **p.s.** se au în vedere atitudinile, programele și acțiunile îndreptate spre rezolvarea diferitelor probleme sociale. **P.s.** cuprinde deopotrivă implicarea autorităților publice, acțiunile organizațiilor nonguvernamentale și ale persoanelor individuale, reunind sectoarele public, privat și voluntar. Uneori există tendința de a limita **p.s.** la ceea ce întreprind autoritățile publice. Pe de altă parte, se atrage atenția asupra faptului că, fiind vorba de o politică publică, **p.s.** include atît ceea ce fac autoritățile, cît și ceea ce nu fac (fie ce se abțin, fie că ignoră) într-un anumit domeniu al vieții sociale. ◆ **P.s.** se definește în cadrul principiilor, valorilor și tradițiilor ce guvernează relațiile sociale dintre indivizi, grupuri, comunități și instituții cu referire la distribuția resurselor și nivelul bunăstării populației. ◆ O altă strategie de definire a **p.s.** constă în enumerarea domeniilor în atenție, cum ar fi securitatea (protecția) socială cu cele două componente de bază — asigurările și asistența; serviciile sociale publice și personale; sănătatea; educația; locuința; delincvența; statusul social, participarea și distribuția puterii, mediul înconjurător, securitatea personală etc. În fapt, se oscilează între o accepție restrînsă, potrivit căreia p.s. privește numai instituțiile bunăstării sociale și o enumerare, care se vrea a fi exhaustivă, a problemelor sociale de interes. ◆ Combinînd cele două strategii de definiție a **p.s.** vom avea ca primă delimitare instituțiile oficiale ale bunăstării sociale, mai exact sistemul securității (protecției) sociale promovat de autoritatea publică, iar pe de altă parte asistăm la încercări de a reuni în cadrul p.s. factori și acțiuni diverse din sfera socialului. Dealtfel, delimitarea strictă a **p.s.** în raport cu alte politici publice (economice, de exemplu) este dificilă, dacă avem în vedere multiplele interferențe și intercondiționări (cel mai adesea mijloacele de realizare a unei **p.s.** sînt de natură economică). Diferite modele de **p.s.** se asociază cu anumite concepții, putîndu-se distinge trei mari orientări, respectiv dreapta, stînga și centrul politic. ◆ Orientările de dreapta se sprijină pe laissez-faire, punînd accent pe maximizarea bunăstării ca efect al libertății. Distribuția veniturilor, a educației, a serviciilor medicale și sociale depinde de sistemul productiv și puterea individuală de negociere în relațiile de piață. Statul intervine, pentru a-i proteja pe cei slabi și a-i înfrîna pe cei puternici, doar atunci cînd nivelul de trai se situează sub minimul de subzistență sau este amenințată societatea. Potrivit concepțiilor de dreapta nu există o

bază morală pentru sacrificarea distribuției ce rezultă din mecanismul pieții. Poziția unui individ pe piață reflectă productivitatea lui, **p.s.** este coercitivă. Distribuția bunăstării nu se poate realiza din perspectiva morală, deoarece aceasta ar fi neproductivă și afectează drepturile și libertățile individuale. Or, o bună societate trebuie să fie productivă și liberă. Prin urmare, de pe poziții de dreapta se va argumenta necesitatea dimensionării la minim a cheltuielilor sociale, reducerea importanței sectorului public, inclusiv în domeniul social, impozite mici și neprogresive. ◆ La rîndul lor, orientările de stînga accentuează valorile egalității și drepturile tuturor cetățenilor de a lua parte la activitățile politice, economice și sociale, ceea ce nu este posibil pentru cineva aflat în stare de sărăcie. În acord cu aceste orientări, statul este răspunzător pentru organizarea relațiilor sociale, economice și politice pentru a-i permite fiecăruia să acceadă la un nivel de trai în acord cu demnitatea umană. **P.s.** cuprinzătoare nu este atît un element de generozitate cît unul al bunei funcționări a sistemului social, factor de menținere a păcii sociale și cadrul activității economice. Așa zisa orientare de stînga reunește modele diferite de **p.s.**, uneori aflate în opoziție, dacă avem în vedere concepțiile socialiste (comuniste), social-democratice sau creștin sociale. ◆ Cît privește orientările de centru, ele acordă importanță atît libertății individuale, cît și pieței ca mijloc de distribuție socială. Responsabilitatea guvernului (a statului) trece însă dincolo de a asigura doar nivelul de subzistență. Se are în vedere asigurarea unui minim social de trai, care să permită implicarea activă a individului în societate. ◆ De-a lungul timpului s-a înregistrat o evoluție a **p.s.**: de la inițiativele caritabile izolate la programe sociale complexe. Sursele care au alimentat dezvoltarea politicilor și programelor sociale sînt de natură umanitară și pragmatică în încercarea de rezolvare a problemelor existente și a asigura pacea în societate. Democrațiile occidentale au ajuns să aloce resurse importante pentru bunăstarea socială, aproape indiferent de partidele care s-au succedat la putere. Factorii de acțiune în favoarea **p.s.** ample au fost și sînt sindicatele, partidele și statul, iar acțiunile sînt stimulate de competiția electorală, de existența sectorului public (de stat) și realizarea prin intermediul instituțiilor publice și administrative. Din punct de vedere istoric, se înregistrează o evoluție a **p.s.** de la modelul individualismului represiv, la modelul individualismului liberal și apoi la modelul universalist al statului bunăstării sociale, susținut de sindicate, social democrație, social creștinism, liberalismul moderat, alte forțe sociale și politice. ◆ Modelul individualismului represiv a fost caracteristic începuturilor industrialismului reluat într-o anumită măsură de noua dreaptă. Modelul respectiv se bazează pe libertatea de acțiune a individului, dar și pe responsabilitatea lui pentru eșec. Sărăcia este considerată deopotrivă un păcat și un act delincvent ce trebuie pedepsit (Ilustrarea modelului individualismului represiv este Legea săracilor din Marea Britanie, din 1834, cu Casele de muncă). ◆ Modelul individualismului liberal crează primele elemente ale statului bunăstării sociale. Sistemul de piață este considerat calea morală și justă de obținere a prosperității, dar apar și victime ale jocului pieții, ceea ce face necesară asigurarea de risc (accidente, șomaj, boală, pensii). ◆ Modelul universalist are în vedere o viziune largă asupra nevoilor umane, care sînt gîndite la nivelul prosperității. Statul este răspunzător de bunăstarea cetățenilor săi, ceea ce impune o politică amplă de redistribuție a veniturilor. Anii '80 au înregistrat o critică puternică la adresa modelului universalist, al statului bunăstării, reproșîndu-se lipsa de performanță, eficiența scăzută a programelor sociale, risipa de resurse, abuzul de protecție

și beneficierea de ajutoare nemeritate, critici făcute de pe poziţiile liberalismului conservator, promotor al unui model rezidual de **p.s.**, potrivit căruia cheltuielile sociale trebuie menţinute la un nivel scăzut pentru a încuraja efortul individual. Introducerea sectorului privat în domeniul serviciilor sociale asociată cu atenţia sporită faţă de eficienţa programelor constituie direcţii importante de reformă a **p.s.**. Dealtfel, distincţia dintre modelele rezidual şi universalist se face în ultimă instanţă prin ponderea cheltuielilor sociale în PIB. Pentru modelul rezidual valoarea relativă a cheltuielilor se situează în jur de 20%, iar pentru modelul universalist se depăşeşte 30%. În ultimele decenii Marea Britanie a trecut de la modelul universalist la cel rezidual, în timp ce Italia a parcurs traseul de la modelul rezidual la cel universalist, promovat de marea majoritate a ţărilor occidentale. Uneori se face afirmaţia, nu lipsită de realism, potrivit căreia **p.s.** specifică modelului universalist s-a vrut şi a reuşit să fie o alternativă reformistă la modelul comunist de "rezolvare" a problemelor sociale. ◆ Nu trebuie pierdut din vedere faptul că modelul universalist de **p.s.** a fost adoptat în perioade de criză (aşa a fost cazul modelului suedez al anilor '30, al celui britanic din timpul războiului (1942), sau al celui German, cu economia socială de piaţă din anii '50), dar ulterior s-a generalizat din intenţia de a asigura ocalitate a vieţii înaltă pentru întreaga populaţie, ca efect al dezvoltării economice la care au ajuns ţările occidentale. Pentru ţările foste socialiste, aflate în tranziţie la economia de piaţă, se pune problema adoptării unui model de **p.s.** în acord cu noile caracteristici ale societăţii, în care se înlocuieşte proprietatea de stat cu proprietatea privată. *V. asistenţă socială, protecţie socială, securitate socială, sărăcie.* **I.M.**

POPOR termenul şi-a cîştigat o poziţie în circuitul cult graţie, mai ales, celebrei lucrări a lui Jules Michelet, *Le Peuple*, tipărită în 1846, una dintre cărţile fundamentale ale paşoptiştilor europeni. Pentru paşoptişti, **p.** este o persoană colectivă. Termenul va dobîndi o semnificaţie strategică în gîndirea paşoptistă a secolului al XIX-lea. "Originalitatea lumii moderne, scrie Michelet (*Histoire de la Revolution*), stă în aceea că, deşi participă şi măreşte *solidaritatea între* **p.**, întăreşte în acelaşi timp *specificul fiecărui* p. precizîndu-i *naţionalitatea*. Pînă într-acolo incît fiecare dintre ele să ajungă o *unitate* desăvîrşită, să apară drept o *persoană*, un *suflet aparte* (...) Persoana e un lucru sfînt. Pe măsură ce o naţiune capătă caracteristicile unei persoane şi devine suflet, inviolabilitatea sa creşte în aceeaşi proporţie, crima de a viola *personalitatea naţională* devine cea mai mare dintre crime". Aplicînd principiile sociologiei pure, F. Tönnies subînţelege prin termenul de **p.**, nivelul maxim de realizáre a "voinţei organice". Ţinînd seama de faptul că "voinţa organică" este expresia "unităţii vieţii", înseamnă că **p.** este chiar cadrul maximal de exprimare a acestei "unităţi". Viaţa **p.** se bazează pe "concordie", pe "cutume" (obiceiuri) şi pe *"conştiinţa religioasă"*. Cadrele sale sînt *viaţa familială*, *satul* şi *burgul*. Odată cu trecerea la modernitate, apar noi cadre ale sociabilităţii umane: *viaţa marelui oraş*, *viaţa naţională* şi *viaţa cosmopolită*. Sinteza acestora este "societatea". **P.** cu tradiţiile şi conştiinţa lui religioasă trece în umbra *naţiunii* şi a *vieţii cosmopolite* cu manifestaţiile lor politice şi cu explozia cunoştinţelor. Prin urmare, Tönnies distinge între două tipuri: *omul comunitar* şi *omul societal*. Unul se dezvoltă maximal în cadrul vieţii familiale, tradiţionale şi religioase a **p.** celălalt în cadrul convenţional, politic (sau statal) şi intelectual al naţiunilor şi al Republicii Savante, cosmopolite. "Omul comunitar" are caracter paşnic, familial, conştiinţă religioasă, sentimentele lui sînt modelate de obicei. Viaţa lui se desfăşoară în familie, în sat sau

în burg. Subiectul social al acestor cadre de viață colectivă este **p.**, ființa socială și Biserica. Acestea sînt cointensive. La rîndul său, "omul societal" este, caracterial, un om convențional (dominat și ghidat de convenție), sentimentele sale sînt modelate de politică (afectiv, deci, este un om politic), starea lui mentală este dominată de cunoștințe. Viața lui se desfășoară în marele oraș, în cadrul națiunii și în mediul cosmopolit al circulației informațiilor și opiniilor (cf. F. Tönnies, "Gemeinschaft und Geseleshaft"). Pentru Durkheim, **p.** reprezintă comunitatea ai cărei membrii împărtășesc aceleași tradiții și aceleași viziuni despre "geneza lumii, a societății și a principalelor practici sociale". Aceste tradiții pot funcționa sub *formă difuză*, într-un corp de cultură orală, conservat prin memoria colectivă nescrisă, sau sub forma unor texte care alcătuiesc împreună cartea sacră a unui **p.** O asemenea carte, bunăoară, cuprinde toate "scrierile istorice" ale *Vechiului Testament*, care expun istoria **p.** evreu de la facerea lumii și pînă după captivitatea babiloniică (Pentateuhul, adică cele cinci cărți ale lui Moise, Iisus Navi, Judecătorul, Rut, Samuel, Regii, Cronicile, Ezra, Neemia, Esterși Macabeii). Atacul la tradițiile orale sau scrise reprezintă, în ambele cazuri, atacuri contra sufletului unui **p.** Deci **p.** desemnează comunitatea de reguli și de sentimente, comunitatea ofenselor resimțite, comunitatea reprezentărilor, a experiențelor sociale și profesionale (un fel de "comunitate tehnică" etc.). Odată cu despărțirea practicilor culturale de practicile producției s-a ivit și posibilitatea scindării comunității **p.** Apar două circuite ale culturii, — populară și savantă — astfel că o "elită" se poate separa de comunitatea tradițiilor. Există, din acest punct de vedere, două tipuri de elite în lume: una care-și desfășoară activitatea în cadrul comunității culturale a propriului **p.** (elitele "organice") și elitele care se îndepărtează de acest corp comunitar, ba chiar contestă comunitatea tradițiilor pînă la disprețuirea **p.** însuși ca *ființă etnică*. Nici un intelectual evreu, bunăoară, nu se întoarce contra *Pentateuhului*, adică împotriva comunității spirituale a **p.** evreu. Nici un intelectual rus nu se ridică împotriva comunității tradițiilor și folclorului rusesc, adică împotriva **p.** rus. **P.** reprezintă, în accepția lui Durkheim, "stările puternice și definite ale conștiinței colective". Prin această conștiință comună, omul ia act de sine ca putere morală, ca instanță prin care se desăvîrșește opera divină în lume. Subiectul acestei conștiințe comune este ceea ce putem desemna cu termenul de **p.** El se manifestă în conștiința individuală ca fenomen de conștiință comună și deci ca o comunitate ideală, suprapersonală, de natură cvasi-religioasă. Chiar dacă este latentă ea are caracter real. Ea este *reală* (manifestă), în măsura în care indivizii participă la aceleași mituri, aceleași viziuni, aceleași sentimente, aceleași reprezentări. Prin această conștiință se definește sentimentul apartenenței etnice. Este posibilă obturarea funcționării acestei "comunități ideale" în conștiința individuală. Consecința acestei obturări este o gravă criză a identității etnoculturale și deci a sentimentului apartenenței, criză care se manifestă prin simptomatologiile deculturative moderne (de la nevrozele "sine-ității" la stările paranoide și anarhice). Decuparea celor care participă la un cerc de sentimente, reprezentări și credințe comune constituie **p.**, care este, deci, partea comună din conștiințele și simțirea noastră, suma similitudinilor noastre, acele stări prin care se exprimă comunitatea noastră ideală de sentimente, reprezentări și credințe. **P.** preschimbă indivizii fără legături între ei în *semeni*. Durkheim constată acest fenomen în analizele istorice ale subiectului dreptului penal, consemnînd că la cei vechi subiectul acestui drept și deci al conștiinței comune (justițiare) este **p.** El asimilează acest sublect unui tip social generic, pe care,

din perspectiva teoriei solidarității sociale, îl putem asimila "solidarității mecanice" sau prin *asemănare*. În viziunea lui Durkheim nu trebuie să spunem că un "act ofensează conștiința comună pentru că este criminal, ci că este criminal pentru că ofensează conștiința comună". (E. Durkheim, *De la division du travail social*, p. 48). Desigur că relația între *pedeapsă* și "crimă" de ofensare a "sentimentului colectiv" nu este atît de clară și directă pe cît o presupune Durkheim. Adeseori ofensele aduse acestor sentimente rămîn nepedepsite. *V. caracter național, comunitate, cultură, națiune, specific național.* **I.B.**

POPORANISM curent politico-ideologic și literar influent în societatea românească în perioada 1893-1914 datorită activității lui C. Stere și G. Ibrăileanu. Sociologia **p.** își are sursele în activitatea teoretică și ideologică (îndeosebi polemice cu socialiștii) a lui C. Stere (1865-1936). Denumirea **p.** are rațiuni polemice, exprimînd ideea de "program pentru popor" și nu "popor pentru program" (ca în cazul socialismului românesc). Principalele idei care caracterizează sociologia **p.** sînt următoarele: *a.* societatea este în esența ei "o cooperațiune". Noțiunea de cooperație este considerată de Stere ca un principiu fundamental al sociologiei, semnificînd acea "putere a maselor", acel prisos de putere nereductibilă care hotărăște "izbînda" societății în lupta pentru existență, pentru progres; *b.* statul național este cadrul de integrare socială reală întrucît are bază socială largă; *c.* în țările agricole, țărănimea (chestiunea agrară) este "singura problemă proprie" ce se impune a fi rezolvată de societate conform cu tendințele sociale ale țărănimii, cu interesele el și în sensul evoluției proprii a producției agricole; *d.* ridicarea condițiilor de viață ale țărănimii, care constituie majoritatea covîrșitoare a națiunii și care însumează toată forța ei vitală, presupune, în optica **p.**, dezvoltarea gospodăriilor țărănești familiale cu ajutorul unei puternice mișcări cooperatiste, dezvoltarea meseriilor și industriilor mici, extinderea condiționată a industriei mari (în măsura în care nu aduce prejudicii pentru viața economică); *e.* legitimitatea unui partid politic și a unui program politic în societatea românească este dată de idealul independenței naționale. Aici rezidă deosebirea esențială, după Stere, între **p.** (care-și integrează scopurile în cadrul vieții naționale, pentru poporul român) și socialism (care are idealuri internaționale); *f.* identificarea unor mecanisme sociale ale deteriorării relațiilor sociale, cum sînt procesele de înstrăinare, care se dezvoltă în cadrul civilizației urbane capitaliste, pricinuite de fenomenele reificării esenței umane, stereotipiei muncii parcelare: "omul-ciocan", "omul-roată", "omul-spadă", "omul-condei", "omul-carte". Țăranul se apropie cel mai mult de idealul omului armonios, el "muncește, simte, cugetă". **P.** a formulat teoria ocolirii fazei capitaliste, a căii specifice de dezvoltare a societății românești. *V. românism, sămănătorism, sincronism, țărănism.* **M.L**

POPULISM (în l. rusă *narodnichestvo*), termen care a fost utilizat inițial pentru a desemna mișcarea intelectualilor din Rusia anilor 1850-1880 împotriva țarismului. Intelectuali precum A.I. Herzen (1812- 1870), N.G. Cernîșevski (1828-1889) ș.a., respingînd ideile liberalismului occidental, au încercat să se opună despotismului țarist, elogiind tradițiile și "sufletul" poporului rus (ale țăranilor) pentru cultivarea căreia au militat prin scrierile lor. K. Marx și mai apoi V.I. Lenin au criticat **p.** (narodnicismul), reproșînd acestei ideologii faptul că vede în țărănime și în intelectualitate singurele forțe sociale capabile să instaureze socialismul prin dezvoltarea obștii țărănești. În prezent, prin analogie, **p.** desemnează mișcările și doctri-

nele care fac apel într-o manieră exclusivă, nediferențiată și aproape mistică la "popor" sau la "masele populare". Ideologia **p.**, sub diferite forme, este răspîndită în unele din fostele colonii și — adăugăm noi — în unele din țările foste comuniste. *V. ideologie, poporanism.* **S.C.**

PORNOGRAFIE literatură, fotografii, picturi, filme etc. avînd caracter obscen, indecent, imoral și intenția de a provoca excitația sexuală. Subiectele abordate în materialele pornografice vizează, de regulă, organele sexuale, actul sexual, perversiunile sexuale. ◆ Existența **p.** datează de cîteva secole, apariția ei fiind legată de tratarea sexualității ca subiect tabu. Producția pornografică a cunoscut o largă răspîndire în special în cea de-a doua jumătate a secolului al XX-lea, deși consecințele ei asupra moravurilor au fost frecvent semnalate de către specialiști (medici, psihologi, sociologi). Numeroase state au adoptat diferite măsuri, inclusiv juridice, încercînd să interzică sau să restrîngă la maximum producția pornografică. ◆ Etichetarea ca **p.** a diferitelor materiale este dependentă de sistemele de norme și valori. Există unele țări asiatice (India, Japonia ș.a.) sau africane unde înfățișarea unor scene sexuale nu este considerată un fapt obscen. Ceea ce în alte părți ar fi tratat ca **p.** în astfel de țări reprezintă un element important al vieții sociale, culturale și religioase. Adresîndu-se în special tineretului, **p.** îi poate influența atitudinile și comportamentele, mai ales în lipsa unei educații sexuale adecvate, încă tratată cu rezerve, făcînd loc atît prejudecăților și tabuurilor, cît și răspîndirii **p.** Impactul negativ al **p.** poate fi contracarat printr-o furnizare corectă a informațiilor despre sexualitate, ca dimensiune normală a vieții umane. *V. prostituție, tabu.* **L.M.**

POSIBIL ACȚIONAL concept utilizat în mod special în analiza funcțională și care desemnează totalitatea condițiilor fizice, umane și sociale în care actorii sociali își construiesc soluțiile la problemele lor. **P.a.** este compus din: *a.* posibilități uman-individuale de acțiune — capacitățile fizice, psihice și cognitive ale persoanelor umane; *b.* posibilitățile social-colective de acțiune — capacitatea de mobilizare a resurselor colective, de coordonare a grupurilor și comunităților; *c.* instrumentele materiale și social-instituționale de acțiune — tehnologie, instituții sociale, tradiții, organizații sociale; *d.* cunoștințele relevante la respectiva acțiune. Sistemele social-umane își construiesc elementele lor funcționale în cadrul unui **p.a.**, dar care poate fi determinat în mod obiectiv. **P.a.** reprezintă universul real al invenției umane. Alternativele între care decidentul are de ales sînt potențial incluse în **p.a.**. *V. funcție.* **C.Z.**

POST-MODERNITATE termen considerat uneori ca sinonim cu *post-modernism* sau *societate post-industrială*, iar alteori, și probabil cu mai multă acuratețe, ca referindu-se la stadiul cel mai înalt de dezvoltare a modernității, caracterizat prin afirmarea lipsei de certitudine a cunoașterii (relativism sau deconstructivism cognitiv); discreditarea principiilor evoluționiste aplicate în interpretarea istoriei și înlocuirea lor cu ideea că istoria este non-teleologică, astfel că nici un tip de "progres" nu poate fi susținut (permanentizarea schimbării, "sfîrșitul istoriei", "pluralitatea istoriilor"); instituirea unei noi ordini sociale și politice în care vechile doctrine și/sau ideologii au devenit desuete, iar altele noi (cum ar fi ecologismul) se cuplează cu mișcări social-politice adecvate, posibil generatoare de noi alternative de organizare (multiplicarea autorităților, erodarea puterii, mobilitatea super-extinsă în timp și spațiu). În timp ce **p.** este raportabilă la modernitate, ca lemă emi-

namente sociologică, *post-modernismul* se referă la stiluri și produse creatoare din literatură, pictură, sculptură sau arhitectură, în general din artă, avînd caracteristici și un nou mod de reflecție estetico-filosofică (J.F. Lyotard, *The Post-Modern Condition*, 1985; J. Habermas, *The Philosophical Discourse of Modernity*, 1987). Unele din trăsăturile propuse pentru caracterizarea **p.** sînt convergente cu cele ale nihilismului, invocîndu-se în acest sens filosofia lui F. Nietzsche. Totuși, în timp ce ideile lui Nietzsche sînt relevante mai ales cu privire la principiile promovate de iluminism, **p.** poate fi considerată ca meta-reflecție asupra reflexivității inerente modernității. În consecință, se poate susține că **p.** nu este o fază ulterioară modernității ci faza de radicalizare autoreflexivă a acesteia (A. Giddens, *The Consequences of Modernity*, 1990). Ar rezulta astfel o epocă de tranziție socială dominată de procesul de globalizare (planeta noastră a devenit, cum spune Mc. Luhan, un "sat global") și de căutarea, uneori afirmarea tranșantă, a unor noi forme de organizare și conducere, noi instituții și moduri/stiluri de viață. **P.** este termenul care identifică această perioadă de tranziție socială globală. *V. mișcări sociale, modernitate, nihilism, schimbare socială.* **L.V.**

POZITIVISM SOCIOLOGIC 1. *În sens restrîns*, termenul de **p.** se aplică lucrărilor celor care s-au autointitulat pozitiviștl sau au acceptat o astfel de etichetare. Din această perspectivă se disting două stadii distincte. Un prim stadiu a fost instituit în domeniul filosofiei sociale de către A. Comte, care a lansat termenul de *"filosofie pozitivă"* odată cu cel de sociologie în prima jumătate a secolului al XIX-lea (*Cours de philosophie positive*, 1830-1842). Cel de al doilea stadiu corespunde dezvoltării **"p.** *logic"* sau a neopozitivismului în deceniul al treilea din secolul XX de către reprezentanții Cercului de la Viena (M. Schlick, H. Camap, O. Neurath, Ph. Frank, H. Reichenbach etc.). Dintre membrii Cercului de la Vienacelcare s-a preocupat mal mult de aplicarea logicii pozltiviste în domeniul sociologiei a fost O. Neurath (*Sociology and phisicalism*, 1959; *Foundations of the social science*, 1944). Influența sa directă asupra dezvoltării sociologiei ca atare a fost însă foarte redusă (A. Giddens, 1978). Mai degrabă se poate spune că **p.** logic a impulsionat dezvoltarea metodologică în domeniul sociologiei prin lucrări ale unor filosof ai științei (E. Nagel, C. G. Hempel) și mai ales prin fundamentarea unor noi practici de cercetare (P. F. Lazarsfeld, M. Rosenberg, *The language of social research*, 1955; H.L. Zetterberg, *On theory and verification in sociology*, 1954). **2.** *În sens larg*, termenul de **p.s.** este aplicat în mod difuz pentru a caracteriza acele lucrări care într-un fel sau altul adoptă presupozițiile și principiile de abordare consacrate de **p.** filosofic. În general, sînt admise ca presupoziții filosofice de bază: *a.* asertarea fundamentului experiențial al oricărei cunoașteri, ceeace corespunde "regulei fenomenalismului" din filosofia neopozitivistă: *b.* considerarea judecăților de valoare și normative ca lipsite de conținut sau consistență empirică și deci incapabile de a fi validate prin testarea experiențială, ceea ce solicită eliminarea lor din discursul științific și opțiunea pentru o construcție teoretică neutrală valoric. În virtutea admiterii acestor presupoziții, s-a tins către accentuarea importanței faptelor ca date primare ce trebuie culese în mod independent de orice teorie. S-a ajuns astfel la o orientare empiristă de culegere necritică de fapte, care nu duc la vreo teorie, și la implicația ideologică a fetișizării realității existente. Ca principii ale abordării pozitiviste au fost consacrate următoarele: *a.* Metodologia cercetării din științele naturii poate fi adaptată și utilizată în sociologie. Fenomenele sociale sau cele incluse în aria subiectivității umane

sînt considerate ca "obiecte" ce pot fi analizate în mod similar cu investigarea obiectelor naturale. Sociologul adoptă poziția de observator al realității sociale. *b.* Produsul sau rezultatul final al investigației sociologice poate fi formulat în termeni similari celor din științele naturii, adică sub formă de legi sau de generalizări legice, iar cercetătorul social se consideră a fi un analist obiectiv, detașat, neimplicat în realitatea investigată. *c.* Sociologia este o disciplină "tehnică", incluzînd acea cunoaștere care are o formă eminamente sau predominant "instrumentală" și nu implică logic nici o valoare. În consonanță cu aceste principii s-au consacrat diverse "atitudini" pozitiviste care se orientează spre: "dezfilosofarea" discursului sociologic, aplicarea unor tehnici de testare a ipotezelor pentru consacrarea cunoașterii obiective și valide, formularea de generalizări empirice sau teoretice ce au sau pot avea statut de "legi", elaborarea de modele logico-matematice ale fenomenelor sociale sau dezvoltarea de practici formalizabile, opțiunea pentru neutralitatea axiologică a discursului sociologic, accentuarea caracterului instrumental al cunoașterii sociale pe calea elaborării și afirmării unei veritabile "inginerii sociale". Rareori și poate nicicînd presupozițiile filosofice, principiile abordării și orientările atitudinale nu sînt în mod integral identificabile în una și aceeași lucrare sociologică. Mai frecvente în sociologie sînt *atitudinile pozitiviste*, care se caracterizează prin aderarea la un principiu sau altul și ignorarea sau contestarea celor-lalte. De exemplu, un sociolog poate opta pentru susținerea caracterului instrumental al cunoașterii sociale, fără ca aceasta să implice în mod necesar aderarea la principiul neutralității axiologice. Două consecințe importante rezultă de aici. Prima este că teorii sau practici metodologice care se prezintă ca diferite dintr-un punct de vedere ajung să fie convergente sau identice din altul. Mai mult, în același demers de cercetare pot fi adoptate și practicate principii pozitiviste și nepozitiviste. A doua consecință este că termenul de **p.s.** a ajuns să aibă un grad înalt de ambiguitate semantică, astfel că aplicarea sa în caracterizarea unei analize sociale nu poate fi altfel decît eluzivă. Așa se face că în perioada ultimelor două decenii atributul de "pozitivist" a fost invocat în sociologie aproape exclusiv în contexte critice cu scopul de a blama o abordare sau a contesta rezultatele unei analize, astfel că nici un sociolog nu și-l revendică astăzi. *V. empirism, metodologia cercetării sociologice.* **L.V.**

PREBENDĂ/ PREBENDALISM "prebendă: dreptul unui slujitor domnesc (slujbaș) de a fi recompensat de la stat, pămînturile bisericii sau alte venituri publice", spune H. Gertz în glosarul alcătuit pentru lucrarea lui Max Weber (*The religion of China*). Weber îi denumește pe acești beneficiari, "prebendiari", iar sistemul politic bazat pe un "personal de prebendiari, prebendalism". Sociologul german folosește acest termen în teoria sa despre imperii, cînd analizează cele două forme de dezintegrare ale unui imperiu: "feudalizarea, ca în Europa apuseană și *prebendalizarea ca în China*". "Puterea și venitul au fost distribuite într-un caz lorzilor proprietari, autonomi, legați de o țărănime dată, iar în celălalt caz, unui strat imperial larg, semi-universalist în recrutare, deliberat menținut în afara legăturilor cu aria locală și, astfel, dependent de favorul centrului". Consecințele sistemului prebendial duc într-o direcție distinctă atît de cea feudală cît și de cea capitalistă. Tot secolul al XVIII-lea românesc, denumit secolul fanariot, a stat sub regim prebendial. Instalarea regimului fanariot s-a bazat pe un sistem prebendial de care domnul fanariot se putea servi pentru a-și recompensa elementele loiale, locale, dar mai ales pe cele aduse cu el din Fanar — Cons-

tantinopol, odată cu înscăunarea. Dregătorul fanariot primea "venitul domnesc" sau p. din partea domnului fanariot. **P.** capătă fie forma donării unei părţi din drepturile fiscale, fie forme directe. Sistemul prebendial a fost adoptat, între altele, şi pentru că îngăduia conservarea unei pături mari de pseudoboieri în condiţiile unei puternice centralizări de tip monarhic-fanariot. Un atare sistem se bazează pe "proprietatea (sau poseslunea) drepturilor fiscale". Drepturile fiscale prezentau o mare mobilitate: puteau fi *donate* şi *retrase* oricînd (sens prebendial al viitoarei arendăşii), ceea ce n-ar fi permis drepturile patrimoniale. Autoritatea prebendială, în sistemul prebendial, poate dispune de titluri după voinţă, utilizîndu-le ca p. pentru recompensarea elementelor loiale. Aceasta este esenţa arbitrariului fanariot, o formă degradată de regim paternalist. Regimul prebendial poate fi deci resuscitat ori de cîte ori se manifestă dependenţele clientelare ale unei pături faţă de autoritatea centrală (fie că este monarh, fie că este preşedinte, chestiunea e lipsită de deosebire). Acest regim a servit, în principatele române, în secolul al XVIII-lea, la transformarea "statului boieresc" într-un "stat fiscal- centralizat", ceea ce reprezintă, în viziunea lui Max Weber, tiparul "capitalismului oriental" (indiferent la raţionalizarea muncii şi a pieţei). De acelaşi sistem s-a folosit statul comunist în expansiunea sa postbelică. Sistemul prebendial dintotdeauna a relativizat patrimoniul pînă la a-l face un simplu *titlu vandabil* (practica "negoţului cu titlurile" era un proces obişnuit) şi trădează un total dezinteres faţă de raţionalizarea proprietăţii, a muncii ori a pieţei. Drepturile patrimoniale devin, în acest caz, o pîrghie de acces la drepturile fiscale. Ceea ce contează este, deci, nu cît se *produce* (ori cum se produce), ci *cît se obţine* (sau acaparează) în sistemul "dărilor" sau prin speculaţii cu titlurile, cu puterea, cu monedele etc. Aceasta arată că regimul prebendial poate avea şi orientare capitalistă nu doar "feudală". O altă caracteristică a regimului prebendial este că întreţine un mod tradiţional de utilizare a veniturilor, adică unul orientat spre *conservarea puterii*, nu spre *creşterea economică*, aşa cum se întîmplă în economia capitalistă. Aproape toate veniturile domneşti, în epoca fanariotă, erau folosite spre înduplecarea sultanului şi a dregătorilor otomani sau erau scoase din ţară spre a fi depuse în bănci străine de unde puteau fi utilizate de către domn cînd acesta era scos din domnie, în favoarea altuia. Aceasta arată de ce regimul fanariot a preferat un sistem prebendial, subminîndu-l pe cel boieresc-patrimonial, care nu i-ar fi îngăduit să dispună de enormele venituri extorcate de la localnici. **P.**, deci, este, din punct de vedere juridic, un *drept delegat* de către o *autoritate centrală* unei *pături loialiste* spre folosinţă, care este menţinută astfel într-o dependenţă foarte puternică faţă de "centru". Acest "drept delegat" poate îmbrăca formă permanentă sau temporară (acordat în schimbul obligaţiei serviciului către autoritatea centrală, care, iarăşi, poate fi permanentă sau temporară). Conţinutul acestui "drept delegat" poate fi un patrimoniu, un titlu, o funcţie, poate avea natură fiscală (arendarea unor servicii fiscale centralizate) după cum poate fi un avantaj relativ, (de poziţie, de putere), un privilegiu, o activitate comercială, o "autonomie administrativă", instituţională, locală, regională etc. Toate acestea reprezintă suportul unei relaţii de loialitate şi a arbitrariului autorităţii centrale care poate retrage, după cum voieşte, aceste drepturi date în "folosinţă". Regimul prebendial poate fi utilizat oricînd (în orice epocă); el se bazează pe crearea unui *sistem de beneficii*, acordate şi retrase de către o autoritate centrală în funcţie de loialitatea "beneficiarilor", care devin astfel "prebendiali". Esenţa relaţiei prebendiale este raportul dintre "o centrală" (a unei puteri date) şi un "strat" de persoane ori o reţea de grupuri

(inclusiv etnice) recrutate pe baze loialiste. Uneori un stat întreg se poate afla într-o relație prebendială cu o mare metropolă (un imperiu sau un alt stat); în schimbul serviciilor și loialității statului față de respectiva metropolă el poate fi recompensat (în sistem prebendial) cu anumite avantaje, beneficii și privilegii. *V. fanariotism, feudalism, societate de status.* **I.B.**

PRECIPITAREA ETAPELOR fenomen general al evoluției economice, politice, culturale a țărilor rămase în urmă, semnificînd comprimarea fazelor de dezvoltare istorică și reducerea lor la "intervale surprinzător de scurte", de ordinul deceniilor, față de "desfășurarea pe scara secolelor" a evoluției țărilor capitaliste avansate (Mihail Manoilescu, *Rostul și destinul burgheziei românești*, 1942). În mai puțin de un secol (1829-1918) evoluția României a "ars" trei etape ale capitalismului, a trecut de la sistemul legislativ constînd din "vagi pravile și din obiceiul pămîntului la Constituția lui Carol I, care reprezenta ultimul cuvînt al concepției individualiste și burgheze", recapitulînd "în grabă" istoria civilizației occidentale (M. Manoilescu, *Op. cit.*). Procesul p.e. se caracterizează, în viziunea lui Manoilescu (1891-1950) atît prin comprimarea fazelor de evoluție, printr-un fel de sinteză istorică "en raccourci", cît și printr-un decalaj. Aplicînd creator, la condițiile dezvoltării societății românești, teoria evoluționară uniformă, cu stadii fixe și similare ale evoluției oricărei societăți care trece de la o economie agrariană la una capitalistă industrială, Ștefan Zeletin (1882- 1934) a formulat ideea generală a scurtării etapelor revoluției burgheze în cazul "burgheziilor întîrziate". **P.e.** îmbracă două secvențe: *a.* o scurtare a duratei generale a revoluției burgheze române, care a străbătut în mai puțin de nouă decenii calea pe care burgheziile apusene au străbătut-o timp de cinci, șapte veacuri; *b.* este în natura burgheziilor întîrziate, arăta Zeletin, și acesta este și cazul României, de a sări peste "faze liberale" și a trece direct de la "mercantilism" la "imperialism" (*Burghezia română. Originea și rolul ei istoric*, 1925). *V. poporanism, românism, sincronism.* **M. L.**

PREDICȚIE 1. *În sens larg*, anticipare a producerii unui eveniment sau fenomen, a unei interacțiuni, acțiuni sau relații, pe baza cunoașterii disponibile. De aici rezultă sinonimia p. cu prevederea sau prezicerea. Alături de descriere și explicație, **p.** este o funcție principală a teoriei științifice. Enunțurile teoretice universale sau cu valoare nomologică au cea mai puternică forță de **p.** În sociologie, **p.** este esențialmente probabilistă. **2.** *În cercetarea socială*, tip de analiză sociologică prin care se urmărește să se specifice trăsăturile unui eveniment social (relație, interacțiune, performanță, comportament individual sau de grup etc.) pe baza informației existente și relevante despre alte evenimente cu care este asociat. Exemple: cunoașterea aptitudinilor unei persoane facilitează elaborarea de p. despre performanțele dintr-o activitate; testele de inteligență prezic capacitatea trecută, prezentă și viitoare de a învăța și a rezolva probleme; apartenența la o organizație politică prezice atitudinile față de un eveniment politic; poziția individuală într-o ierarhie socială prezice gradul de conformism social etc. În fiecare relație de acest gen apar două variabile. Prima concentrează informația utilizată pentru a face **p.** și este numită predictor, iar a doua este considerată variabilă criteriu (sau dependentă). Tipul cel mai simplu de **p.** implică un predictor și un criteriu. Incertitudinea **p.** sociologice este cu atît mai mare cu cît relația dintre predictor și criteriu este mai puțin intensă și cu cît numărul predictorilor este mai mic. Analiza statistică multivariată oferă posibilități instrumentale de

specificare a predictorilor multipli, cu ponderi diferite, pentru una sau mai multe variabile-criteriu (dependente), în condiții de stabilire și cunoaștere ale nivelului incertitudinii. Totodată, incertitudinea **p.** este influențată invers proporțional de acuratețea și *precizia estimației* parametrilor populației pe baza informațiilor culese din investigarea unui eșantion. Elaborarea de predicții multiple și cu un grad redus de incertitudine este unul din scopurile fundamentale ale cercetării sociologice. *V. incertitudine, probabilitate, statistică și sociologie.* **L.V.**

PREFERINȚĂ o orientare afectivă de tip selectiv față de unele persoane, obiecte sau situații. **P.** implică motive determinate, sprijinite afectiv, uneori atitudini exprimate în termeni polarizați (atracție-respingere) raportabile la anumite valori. În relațiile sociale, **p.** joacă un rol important. Grupurile în care relațiile interpersonale sînt bazate pe **p.** reciproce sînt capabile de performanțe superioare. Dat fiind că **p.** în relațiile sociale este susținută de compatibilitate afectivă și de tendințe de similitudine atitudinală, cunoașterea **p.** este indispensabilă în organizarea și conducerea colectivităților de proporții reduse. Plecînd de la această constatare, J.L. Moreno (1934) a pus la punct o tehnică de investigare și evaluare a **p.** socio-relaționale (sociometria). Astfel s-a observat că în grupuri există substructuri preferențiale bazate pe **p.** reciproce între membri. Cu cît un grup are mai puține astfel de substructuri cu atît membrii săi sînt mai motivați în direcția acelorași obiective. Studiul gradului de fragmentare a grupurilor poate oferi sugestii utile pentru îmbunătățirea relațiilor interne, a căilor de creștere a performanțelor. **P.** față de diverse obiecte sociale se exprimă mai ales prin atitudini. *V. atitudine, sociometrie.* **I.A.P.**

PREJUDECATĂ judecată care nu are o justificare rațională și care, de obicei, este eronată; opinie în general peiorativă, mai mult sau mai puțin implicită, fără verificare sau control critic. **P.** se constituie la nivelul simțului comun și apare la un individ sau la un grup cu privire la altul. **P.** sînt asimilate în procesul de socializare, de însușire a normelor, valorilor, modelelor de gîndire și de comportament propril grupurilor. În *Novum Organonum*, Francis Bacon numește p. *idoli*, cu efecte negative asupra dezvoltării cunoașterii. Constituirea **p.** este favorizată de izolarea grupurilor și a persoanelor și, în mod special, de situațiile de conflict sau concurență. Ele exprimă adesea "perspectiva" distinctă a grupurilor aflate în aceste situații. **P.** reprezintă o sursă importantă a conflictelor dintre grupurile etnice, rasiale, religioase. Spre exemplu, ostilitățile dintre albii și negrii din S.U.A. "Fiindcă nu înțeleg funcționarea predicției creatoare, numeroși americani de bună credință perpetuează (adesea împotriva voinței lor) prejudecățile etnice și rasiale. Ei văd în aceste credințe nu prejudecăți sau idei preconcepute, ci rezultate sigure ale propriei lor experiențe. Faptele înseși le-ar interzice orice altă concluzie" (R.K. Merton, *Social Theory and Social Structure*, 1949). Studiile lui Th. Adorno asupra persoanei autoritare (*The Autoritarian Personality*, 1950) au stabilit o relație strînsă între tipul de personalitate și **p.** Mai largi decît stereotipurile, pe care le includ, **p.** se înrudesc mai mult cu atitudinile, cu studiul cărora tind să se confunde. *V. atitudine, etichetare, opinie, relații interpersonale, socializare.* **I. F.**

PREJUDICIU 1. *În sens larg*, orice atitudine, față de o persoană, care nu este justificată de fapte. În această accepțiune, **p.** poate avea atît un sens negativ cît și unul pozitiv. De exemplu, poți respecta în mod deosebit o persoană fără să o cunoști, doar

pe considerentul că are o anumită profesiune sau o anumită vîrstă. **2.** *În sens restrîns*, **p.** presupune o raportare negativă la un anumit individ, doar pe baza simplei apartenențe a acestuia la un grup etnic, rasial sau cultural, căruia îi atribuim anumite caracteristici imaginare (stereotipuri). **P.** se distinge de *discriminare*, care reprezintă un "tratament" incorect aplicat unei persoane sau unui grup în baza unui **p.** sau a unor stereotipuri. În mod normal, discriminarea este o consecință a existenței unui **p.** R.K. Merton propune însă o imagine mai complexă a raportului **p.** — discriminare, construind o tipologie care cuprinde toate variantele posibile ale acestor combinații. Avem astfel patru tipuri de indivizi: *bigotul adevărat*, cel care prejudiciază și discriminează, *bigotul precaut*, care prejudiciază dar nu discriminează, *liberalul slab*, care nu prejudiciază dar discriminează pentru că îi este frică să se împotrivească colectivității și *liberalul puternic* care nici nu prejudiciază și nici nu discriminează. *V. discriminare, distanță socială, relație interpersonală, stereotip, stigmat.* **A. B.**

PRESĂ **1.** *În sens larg*, desemnează orice suport social ce constituie un mijloc de difuzare periodică a informațiilor și opiniilor. **2.** *În sens restrîns*, termenul se referă la ansamblul publicațiilor periodice. În această accepțiune, nu includem în cadrul **p.** mijloacele de transmitere a informațiilor care nu utilizează tiparul și deci nu putem vorbi de **p.** *audio-vizuală*. Acest ultim termen a fost monetizat relativ recent printr-o schimbare de perspectivă asupra p., accentul mutîndu-se de pe sensul originar al cuvîntului (inițial p. desemna ceea ce era produs cu presa de tipărit), pe funcțiile sociale ale **p.**, pornindu-se de la ideea că orice mijloc care preia informațiile și opiniile de la cetățeni (sau de la instituții) și le face publice trebuie inclus în cadrul **p.** ◆ Publicații cu un caracter periodic, ca mijloace de transmitere a unor informații, au apărut cu mult înainlea tiparului. În Imperiul Roman (în vremea lui Cezar) existau celebrele "Acta diurna", care pot fi considerate ca fiind cei mai îndepărtați strămoși ai cotidianelor de astăzi. De **p.**, propriu-zis, nu putem vorbi decît după apariția tiparului și în special începînd cu secolul XVI. Pînă la mijlocul secolului XIX, **p.** se adresa unui public foarte restrîns, în special din sfera economică și politică, fiind totodată un fenomen exclusiv urban. După această dată, prin apariția fenomenului "penny press" (ieftinirea **p.**) aceasta a căpătat un caracter de masă și din acest motiv ea mai este privită astăzi și ca o componentă a mass-mediei, alături de radio, televiziune, cinematograf, afiș. În această perspectivă, în sociologia mass-mediei, sînt studiate prioritar raporturile **p.** cu celelalte mijloace de comunicare în masă și în special efectele produse asupra ei de către radio și televiziune. Jean Cazeneuve (*Sociologie de la radio-télévision*, 1965) consideră astfel că **p.**, pierzînd monopolul informațiilor (datorită radioului și televiziunii) a trebuit să se adapteze prin promovarea unor analize de detaliu, prin documentare suplimentară, prin apelul la specialiști, prin superspecializare, ca și prin tendința de a promova în mod deosebit anchetele. ◆ Publicațiile pot fi clasificate utilizînd mai multe criterii. În funcție de periodicitate, putem avea: *a.* publicații care apar la intervale fixe; zilnic, în una sau două ediții (cotidianele), săptămînal (hebdomadare), bilunar, lunar, trimestrial, semestrial, anual; *b.* publicații periodice care nu sînt editate la intervale fixe. În funcție de conținut distingem publicații de informație, opinie, de senzație, ilustrate, de inimă, de modă, recreative etc. În funcție de editor, avem publicații independente, guvernamentale, de partid sau ale unor organizații. În funcție de tiraj, distingem între publicațiile cu tiraje mari (în general peste 100 000 de exemplare) și cele cu tiraje mici destinate fie unor elite, fie unor categorii

profesionale ori minorități culturale, etnice etc. În funcție de destinatar, publicațiile se pot adresa publicului larg, femeilor, tinerilor, copiilor, unor diverse categorii de specialiști etc. În funcție de sistemul de difuzare, distingem între **p.** internațională, cea națională și cea locală. În fine, mai putem clasifica **p.** în două categorii mari: publicații care sînt cumpărate de cititori și publicații gratuite. ◆ În virtutea faptului că marea majoritate a publicațiilor sînt produse spre a fi vîndute, ele pot fi privite și ca mărfuri. Din acest motiv ele trebuie să placă, să fie utile, să atragă potențialii cumpărători. În societățile bazate pe o economie de piață, acestea sînt principalele cauze ale *tratamentului informației*, care se referă la totalitatea procedeelor prin care se filtrează sau/și prelucrează informațiile brute, în funcție de gradul de interes pentru cititori, corespondența cu nevoile acestora, cu gradul de accesibilitate etc. În sistemele totalitare "condiționarea" informației se face prioritar din motive politice. Acestea sînt prezente și în societățile democratice, dar au un caracter secundar, fiind generate mai mult de o strategie editorială. ◆ O sintagmă cu semnificații speciale în care apare termenul **p.** este *libertatea* **p.** care se referă la dreptul cetățenilor de a înființa publicații (sau de a publica) fără nici un fel de restricții. Juridic, problema **l.p.** a apărut pentru prima dată în forma unui amendament la Constituția americană (1791), care interzicea Congresului elaborarea oricărui gen de lege care ar putea încălca libertatea cuvîntului și a **p.** În țările foste comuniste, în urma schimbărilor politice de la sfîrșitul anilor '80, **l.p.** a fost printre primele drepturi cîștigate și poate cel mai important. Au apărut însă și unele aspecte negative, datorită absenței unei infrastructuri specifice unei p. moderne, lipsei profesioniștilor, datorită unui nivel deontologic adesea precar ca și lipsei de experiență a publicului, neobișnuit cu alt stil de **p.** În mare parte aceste aspecte au potențat o problemă mai veche legată de utilitatea sau inutilitatea unei *legi a* **p.** (care există de altfel în unele state). În mod normal, într-o societate democratică, caracterul unei asemenea legi nu poate fi decît redundant, deoarece într-o formă restrictivă ea nu poate interzice nimic altceva decît ceea ce este deja interzis prin alte legi. În formă pozitivă ea nu poate decît garanta libertatea **p.** După al doilea război mondial, au apărut, în special în SUA, mai multe teorii privitoare la *responsabilitatea* **p.**, fundamentate de principiul că orice libertate presupune și obligații, ele concretizîndu-se adesea în adevărate campanii politice. Instituțiile juridice americane au respins promovarea unor asemenea legi pe motivul că în primul amendament la Constituția SUA nu se vorbește de responsabilitate, ci doar de libertatea **p.**, orice lege a responsabilității **p.** erodînd din principiu libertatea acesteia. (Linda J. Busby, *Mass Communication in a New Age*, 1988). ◆ Indiferent de sistemul politic, **p.** a constituit întotdeauna un important instrument ideologic ca și un mijloc strategic de promovare a dezinformării. *V. audiență, comunicare, dezinformare, mass-media, zvon.* **A.B.**

PRESTIGIU (lat. *prestigiae* "practicile iluzorii ale unui magician"), caracteristică variabilă de tip evaluativ și cultural a pozițiilor (statusurilor) sociale distribuită neuniform și ierarhic în structura socială pe straturi sau categorii sociale. **P.** poate fi *atribuit* social prin simpla moștenire a unor tradiții și prin ocuparea unor poziții (statusuri) sociale sau poate fi *dobîndit* personal prin realizarea cu succes a unor activități cu rezonanță socială. De fiecare dată **p.** este constituit social ca rezultat al unui proces de evaluare cognitivă și afectivă de către comunitate a contribuției aduse de o persoană sau un grup la realizarea unei activități. **P.** este astfel fie o recompensă simbolică investită de comunitate, adăugînd un

plus de putere sau o nouă dimensiune statusului individual, fie o sancționare a incapacității de finalizare a unei activități sau a ocupării unei poziții marginale în comunitate. **P.** variază de-a lungul unui continuum de la inferior la superior sau/și de la pozitiv la negativ, recunoașterea sa putînd fi generalizată în întreaga comunitate sau restrînsă la un grup de cunoscători. **P.** are o dinamică în timp, solicitînd o permanentă reconfirmare, care, cînd nu se produce, are efecte de erodare. Valorile diferențiate se asociază cu diverse ierarhii ale **p.**, iar schimbările din sistemul de valori generează variații ale **p.** Factorul care produce cea mai obișnuită ierarhie a **p.** individual și social este ocupația, astfel că există o coincidență remarcabilă între structura ocupațională a unei comunități și distribuția culturală a **p.** pe grupuri și persoane. *V. cultură, ierarhie, ocupație, structură socială, stratificare socială.* **M.V.**

PRETESTARE etapă a cercetării sociologice concrete constînd în verificarea (testarea) calității instrumentelor de cercetare elaborate pentru culegerea informațiilor: chestionare, planuri de convorbire, ghiduri de interviu, fișe de observație etc., în vederea definitivării lor. **P.** se realizează înaintea efectuării cercetării propriu-zise. Ea poate fi prezentată și ca o subetapă a unei etape mai generale de elaborare a instrumentelor de lucru (elaborare inițiată, testare, definitivare), sau ca o subetapă a cercetării pilot, care la rîndul ei este concepută ca o repetiție în mic a cercetării ce urmează să se desfășoare. Cerințele **p.** impun ca ea să se efectueze la categoria de populație ce alcătuiește universul cercetării, în condițiile similare celor ce vor caracteriza studiul propriu-zis, și pe un număr suficient de mare de cazuri. **P.** furnizează informații în legătură cu faptul dacă instrumentele de cercetare cuprind elemente relevante, dacă itemii sînt clar formulați și adecvat înțeleși de către populație, dacă succesiunea lor în cadrul instrumentului este optimă etc. *V. anchetă sociologică, chestionar, interviu, observație.* **I.M.**

PRIVILEGIU 1. *În Roma antică, privilegium* desemna un drept sau o lege excepțională care se referea la un singur individ. 2. *În dreptul feudal,* **p.** erau drepturi acordate unor grupuri prin care acestea erau scutite de unele obligații, primeau însemne onorifice sau compensații. **P.** feudale se acordau prin origine (nobili), funcții (intendenți regali, judecători) sau apartenență (corporații, bresle). **3.** *În sociologia contemporană,* **p.** desemnează: *a.* favorizarea unor persoane sau grupuri sociale în raport cu o regulă generală (exemplu: originea socială favorizează succesul școlar); *b.* o situație socială de excepție, de preeminență sau chiar de dominație în raport cu alte situații sociale (exemplu: funcțiile înalte se bucură de **p.** puterii. Pentru Max Weber **p.** înseamnă situația de monopol asupra unei poziții sociale). *V. etichetare socială, prestigiu.* **A.T.**

PROBABILITATE 1. *Sens apriori.* Dacă vom considera rezultatele unui experiment sau ale unei anchete sociale (scorurile la un test sau răspunsurile la întrebări) ca evenimente și vom caracteriza fiecare eveniment prin succes (f = producerea lui în direcția care ne interesează) sau prin eșec (e = rezultate care nu se conformează așteptărilor), atunci **p.** (P) a producerii evenimentului A în direcția care ne interesează este:

$$P(A) = \lim_{n \to \infty} \frac{f}{(f+e)}$$

Aceasta înseamnă că atunci cînd rezultatele producerii evenimentului sînt la fel de probabile (au aceeași șansă de a se produce), sînt reciproc independente și apar de un număr de ori

ce tinde către infinit, raportul dintre numărul rezultatelor favorabile și numărul total al rezultatelor tinde către **p.** ca o limită. Acest procedeu de calculare a **p.** este aprioric în sensul că **p.** este dată sau că putem determina **p.** unor evenimente înainte de a efectua investigația empirică. El este aplicat în teoria matematică a p., care măsoară șansele unor rezultate posibile.în situații incerte. Domeniul cel mai răspîndit de aplicare a acestui sens în sociologie este legat de operarea cu modelele statistice ale eșantionării, ale testării ipotezelor și ale elaborării inferențelor statistice. P. distribuției datelor pe un parametru este dată și nu ne rămîne decît să o confruntăm cu **p.** rezultată din investigații. Totodată, o considerabilă extensie cunoaște elaborarea de modele probabiliste ale fenomenelor și proceselor sociale pe baza tehnicilor și presupozițiilor specifice teoriei matematice a **p.** 2. Sens aposteriori. Acesta este de tip empiric, considerîndu-se că într-o serie de observații (teste, chestionare, experimente) **p.** este exprimată prin raportul dintre numărul de apariții ale unui eveniment și numărul de încercări. P. este considerată empiric prin aplicarea unor probe de măsurare, prin înregistrarea numărului de ori în care se produce un tip de evenimente și apoi prin calcularea raportului dintre numărul de apariții și numărul de încercări pentru a specifica **p.** de producere a tipului respectiv de eveniment. Se obțin astfel frecvențe relative care facilitează interpretarea **p.** bazîndu-se pe satisfacerea presupoziției că a fost examinat un număr suficient de mare de cazuri. În general, se consideră că sensul aprioric al **p.** este constitutiv sau fundamental, pe cînd cel aposterioric este operațional. Complementaritatea lor este necesară pentru dezvoltarea de aplicații ale teoriei **p.** în sociologie. 3. În sociologie, ca și în alte științe sociale, considerarea evenimentelor ca pe deplin independente este simplificatoare. Cel mai adesea evenimentele sînt mai mult sau mai puțin inter- dependente. Totodată, cunoștințele prealabile despre un eveniment sau pur și simplu producerea unui eveniment influențează **p.** producerii unui alt eveniment sau a aceluiași eveniment în instanțe ulterioare. Aceste două constatări ne conduc la considerarea **p.** condiționale. Dacă dispunem de cunoașterea **p.** evenimentului B, respectiv P(B), atunci **p.** condițională a evenimentului A este:

$$p(A / B) = \frac{p(A \cap B)}{p(B)}$$

adică **p.** lui A dat fiind B este egală cu raportul dintre produsul **p.** lui A și a lui B și **p.** lui B. Datorită cunoașterii prealabile a lui B s-a schimbat numitorul fracției inițiale de calculare a **p.** Atunci cînd sînt date **p.** condiționale și necondiționale sau cînd **p.** psihologice sau subiective au înlocuit frecventele relative, se poate aplica teorema lui Bayes sintetizată în ecuația:

$$P(H_k|D) = \frac{P(D|H)\ P(H_k)}{\sum_k P(D|H_k)\ P(H_k)}$$

unde: H_k = ipoteza care specifică o anumită valoare a unui parametru al populației; D = date rezultate din investigarea eșantionului; $P(H_k \mid D)$ = **p.** ca ipoteza H_k să fie adevărată considerînd datele din eșantion. Conform teoremei lui Bayes, această **p.** rezultă din fracția în care numărătorul este produsul a două **p.**: prima $P(D \mid H_k)$ este **p.** datelor D condiționate de ipoteza H_k care specifică o anumită valoare a parametrului considerat; a doua $P(H_k)$ este **p.** necondițională a ipotezei Hk, numită și **p.** anterioară, adică statuată înainte de eșantionare. Considerînd un set k de ipoteze, **p.** asociate fiecărei ipoteze specifică o distribuție a valorilor parametrului numită distribuție anterioară, întrucît este stabilită de analist înainte de colectarea datelor.

Ea se mai numește și **p.** subiectivă. Numitorul fracției reprezintă **p.** necondițională a datelor culese și actionează ce o constantă normalizatoare a **p.** de la numărător. Pe baza teoremei lui Bayes, informația prezentă în datele culese este combinată cu informația anterioară despre parametrul studiat pentru a obține **p.** posterioare P(Hᵢ/D). Distribuția **p.** posterioare se obține prin actualizarea distribuției **p.** anterioare cu ajutorul datelor obținute prin investigarea eșantionului. P. bayesiene stau la baza elaborării unei alte tehnici statistice de testare a ipotezelor și de elaborare a inferențelor despre parametrii populației. În statistica clasică valoarea parametrului este necunoscută și fixă. În statistica bayesiană **p.** este interpretată ca o măsură a incertitudinii unei persoane despre producerea unui eveniment sau despre obținerea anumitor date, astfel că investigatorul poate formula enunțuri probabile despre valoarea unui parametru. De exemplu, pe baza cunoașterii anterioare se poate spune cu o **p.** de 0,95 că un parametru va avea o valoare numerică situată între A și B. Aceasta înseamnă că se atribuie o **p.** subiectivă (condițională) valorllor necunoscute ale parametrului. Mai departe, aceasta va fi confruntată cu **p.** rezultate din datele investigației. ◆ Rezultatele finale ale statlsticii bayesiene și clasice nu diferă. Modul de gîndire este însă deosebit. Dacă **p.** măsoară incertitudinea și cineva este incert despre valoarea reală a parametrului, atunci trebuie operat cu un model bayesian. Dacă **p.** este măsurată cu frecvente relative iar valoarea parametrului este fixă, în sensul că enunțurile **p.** se referă la rezultatele eșantionului, atunci trebuie operat cu modelul statistic clasic. Chiar dacă deocamdată aplicațiile **p.** bayesiene sînt restrînse în soclologie, posibilitățile de extensie sînt multiple și fructuoase. *V. eșantionare, statistică și sociologie, testarea ipotezelor.* **L.V.**

PROBLEMĂ SOCIALĂ caracteristică, situație apărută în dinamica unui sistem social, care afectează negativ funcționarea sa și necesită intervenția pentru corectarea (modificarea) eliminarea sa. Unul dintre subiectele clasice ale sociologiei. La originea multor lucrări de sociologie ale secolului al XIX-lea stau **p.s.** tipice epocii respective: sărăcie, criminalitate, creșterea demografică, revolte muncitorești, morbiditatea infantilă etc. Totuși, la un moment dat, **p.s.** păreau a fi abandonate ca temă de cercetare, deoarece apăruse tendința de a-i considera pe sociologi preocupați numai de **p.s.**, ca adversari ai "establishment"-ului. (L. Horowitz, *Professing Sociology, Studies in the Life Cycle of Social Sciences*, 1972). Definirea **p.s.** depinde de un număr mare de condiții teoretice și metodologice. Astfel, R.K. Merton definește **p.s.** ca o discrepanță semnificativă între normele sociale și realitatea socială de fapt (R.K. Merton, R.A. Nisbet, *Contemporary Social Problems*, 1961). Alți autori separă **p.s.** pozitive de **p.s.** negative. Acestea din urmă sînt disfuncții ale sistemelor sociale. **P.s.** pozitive reprezintă stări, caracteristici dezirabile pentru a căror realizare sistemul face un efort, rezultatul fiind perfecționarea, dezvoltarea. Ex. de **p.s.** pozitive: industrializarea unei regiuni, informatizarea învățămîntului, dezvoltarea și modernizarea culturală ș.a. ◆ Există mai multe tipuri de cauze ale **p.s.** *a.* Ele derivă în principal din procesele de dezorganizare socială, criză, schimbare sau dezvoltare; *b.* **p.s.** care derivă din devianța personală, fiind generate de proporția "normală" de indivizi devianți prezentă într-o anumite societate; *c.* **p.s.** sînt procese, situații, structuri sociale pentru care nu există în societate mijloace eficiente de control sau care depășesc aceste mijloace (de exemplu, o rată a omuciderilor de 1/100.000 anual este considerată controlabilă și inevitabilă, dar o rată de 1/1.000 anual este o **p.s.** (H.A. Hornstein, B. Bunker,

Social Intervention, 1971); *d.* **p.s.** apar ca urmare a existenței valorilor conflictuale în societățile contemporane, valori imanente și în ultimă instanță dezirabile, și care, în anumite condiții, obțin adeziunea unor mase mari de oameni creindu-se astfel o **p.s.**, prima fază a unui eventual conflict social direct (R. Dynes. A. Clark, S. Dinitz, I. Ishino, *Social Problems, Dissensus and Deviation in an Industrial Society*, 1964). Printre **p.s.** clasice se enumeră: criminalitatea, devianța juvenilă, tulburările psihice de masă, drogurile, sinuciderile, prostituția, creșterea demografică excesivă, tensiuni interetnice, dezorganizarea familiei, conflicte de muncă, **p.s.** generate de prezența armatei și poliției în viața cotidiană, dezorganizarea comunitară, traficul urban, criza de locuințe și alte **p.** metropolitane, dezastrele naturale sau economice. În ultimele două decenii, s-au adăugat alte **p.s.**: poluarea, SIDA, marile migrații internaționale, inegalitatea economică și socială între marile regiuni ale globului, alimentația, energia și formele noi de violență (civilă, organizată, terorismul). Nu toate **p.s.** sînt și **p.** sociologice. Odată conștientizată și transmisă spre cercetare sociologilor, deci transformată în **p.** sociologică, o **p.s.** ridică trei grupuri mari de dificultăți: *a.* cauzele apariției și răspîndirii **p.s.**; *b.* anvergura **p.s.** și costurile sociale (totale și sectoriale) provocate de prezența sa; *c.* costurile și duratele preliminate pentru rezolvarea **p.s.** În cazul **p.s.** "tradiționale" (sărăcia, alcoolismul, drogurile etc.) există un sistem instituțional de prevenire, combatere, control și măsurare a nivelelor și costurilor sociale respective. În rezolvarea **p.s.**, în societățile contemporane, se apelează din ce în ce mai frecvent la acțiuni combinate — instituționale și particulare, preventive și/sau punitive. Astfel, în cazul unui dezastru natural (inundație, cutremur) se dezvoltă un sistem instituțional și unul informal de ajutoare a persoanelor afectate, adeseori cu participare internațională. Din punct de vedere genetic **p.s.** pot fi: *a. funcționale* — **p.s.** care apar în virtutea funcționării evolutive a unui sistem social: industrializarea generează exod care produce supraaglomerare urbană, ceea ce duce la o **p.s.** a locuințelor; *b. structurale* — **p.s.** care apar ca urmare a declinului unei structuri, forme, configurații sociale determinate: declinul modelului familial de fertilitate înaltă (cu mulți copii) este ireversibil, dar scăderea populației poate fi contracarată prin scăderea mortalității sau prin creșterea imigrației; *c. accidentale* — **p.s.** care apar ca urmare a unor dezastre economice (șomajul în perioadele de criză) sau naturale (epidemiile, foametea, poluarea etc.). În evoluția unei **p.s.** se pot pune în evidență următoarele faze: *a.* faza de incubație; *b.* faza de conștientizare; *c.* faza de conflict și încercare de soluționare; *d.* declinul **p.s.** respective. Cele mai multe fenomene care la un moment dat devin **p.s.** nu dispar (declinul fertilității poate fi amînat, dar nu oprit; criminalitatea poate fi redusă, dar nu eliminată etc.), ci se transformă — în anumite condiții — în probleme controlate. *V. criminalitate, delincvență, patologie socială.* **A.T.**

PRODUS INTERN BRUT — PIB — în abrevierea românească sau GDP în cea engleză ("gross domestic product") constituie o măsură a fluxului total de bunuri produse și servicii prestate într-o economie de-a lungul unei perioade determinate de timp, de regulă un an, într- un proces (de fapt, o multitudine) demarat prin *intrări* (*input*- uri = bunuri și servicii folosite în producție), încheiat prin *ieșiri* (*output*-uri) și comportînd uneori utilizarea de *produse intermediare* (= care în intervalul de timp ales trec prin mai multe cicluri de producție, destinate fiind mai degrabă unui consum intermediar, adică spre a obține alte produse, decît spre a trece direct în consumul final ca atare). **PIB** reprezintă o agregare a rezultatelor finale ale angrenării diferiților *fac-*

tori de producție. (După Marshall, factori de producție sînt lucrurile de care e nevoie spre a face o marfă. În terminologia modernă, referirea la ei se face prin amintitul "input" care, în mare, include: pămîntul, munca și capitalul (este însă în general recunoscut că gruparea nu e inatacabilă, dată fiind posibilitatea subclasificării fiecărui input în mai multe componente). ◆ De reținut că produsele ce fac obiectul consumului intermediar nu se adună (se cuprind numai bunurile folosite pentru consumul final al populației sau bunurile de investiții). Și aceasta pentru că valorile bunurilor intermediare sînt deja cuprinse implicit în prețurile bunurilor finale. ◆ Calificativul *"brut"* semnalează faptul că nu s-a făcut "curățarea" datelor de cheltuielile pe bunuri destinate înlocuirii unor părți (uzate sau depășite) ale bazei tehnico-materiale; prin scăderea cheltuielilor de înlocuire s-ar obține *produs intern net* ("net domestic product"; NDP). ◆ Calificativul *"intern"* semnalizează faptul că nu s-a cuprins venitul rezultat din investiții efectuate și proprietăți deținute de autohtoni în afara granițelor, și nu s-a scăzut venitul creat în țară, dar ce revine unor străini aflați în afară; prin aplicarea acestor două operații asupra PIB se obține *produsul național brut* în abreviere românească — PNB, iar în cea englezească — GNP ("gross national product"). ◆ Aspectele trecute în revistă conturează *conținutul teoretic* al PIB sau PNB. O valoare bănească asociată acestor conținuturi ne plasează pe terenul *PIB-ului real* sau al *PNB-ului real.* ◆ O altă problemă majoră de conținut al acestor *indicatori macroeconomici* este cuprinderea sau nu a subsidiilor și impozitelor indirecte. *Impozitele indirecte* (aplicate asupra cheltuielilor sau "pe cumpărări") ca și cele *directe* (aplicate asupra veniturilor sau averii) constituie forme de prelevare la dispoziția statului (guvernului, bugetului) a unor sume; sumele sînt destinate, între altele, a contribui la redistribuirea veniturilor prin *transferuri* (plăți fără contrapartidă făcute către persoane aflate în nevoie) sau la restructuarea producției prin acoperirea parțială a costurilor în unele sectoare aflate în dificultate (practica acordării de *subsidii* sau *subvenții*, opusă practicii de impozitare). Dacă interesează costurile efective ale producției, fără subvențiile care — în mod artificial — le ușurează și fără impozitele care — în final — le încarcă, se va opera cu indicatori ce reflectă costul factorilor de producție sau *"la preț de cost"*. Dacă, dimpotrivă, nu se procedează la eliminarea din calcul a subvențiilor (prin adăugare) și a impozitelor indirecte (prin scădere), indicatorii apar "la prețul pieței". În sensul acestor precizări, se operează cu *PIB și PNB la prețul pieții* sau cu *PIB și PNB la preț de cost*, acestea din urmă "curățate" fiind de efectul impozitelor indirecte și eventualelor subvenții (PIB/PNBp. piață minus impozite indirecte plus subvenții = PIB/PNBp.cost). ◆ Operația de "curățare" a PIB sau PNB, reale, de efectele inflației în anul respectiv transformă valoarea inițială — *PIB nominal* sau *PNB nominal* — într-una ce reflectă rezultatul procesului productiv pur, propriu-zis: *PIB (sau PNB) real efectiv*; diferența eliminată se cheamă *deflator.* ◆ În practica și teoria economiilor (ex)socialiste, agregarea indicatorilor macroeconomici prezentați aici cuprinde doar acea subdiviziune a producției considerată a reprezenta "munca productivă" (lăsînd la o parte rezultatele "muncii neproductive" — în linii mari, serviciile), cu sau fără scăderea cheltuielilor materiale, conducînd, respectiv, la concepte de *"venit național"* și *"produs social total"*, care nu intră ca atare în sistemul internațional de indicatori (ai O.N.U., UNESCO și altor organisme; acestea operează cu PIB și PNB). *V. economie de piață, macroeconomie, politică fiscală.* **E.P.**

PROFESIE tip de activitate socială ce se exercită pe baza unei pregătiri profesionale, a unei calificări. **P.** desemnează complexul de cunoştinţe teoretice şi deprinderi practice dobîndite de către o persoană prin pregătire şi se exprimă prin meseria sau/şi specialitatea însuşite. Constituirea **p.** a avut loc în cadrul procesului amplu şi de durată de profesionalizare a muncii. Pentru o perioadă considerabilă din istoria omenirii s-a menţinut o distincţie netă între activităţile intelectuale şi cele fizice (manuale). Doar primului grup i s-a aplicat denumirea de profesie — ca ocupaţie ce necesită înalte cunoştinţe de specialitate. În prezent, ca urmare a dezvoltării forţelor de producţie, a creşterii complexităţii muncii şi a cerinţelor impuse de revoluţia ştiinţifico-tehnică, profesionalizarea muncii a devenit generală. Cvasitotalitatea ocupanţilor solicită şi se exercită pe baza unei calificări, ceea ce conferă individului anumite drepturi dar şi asumarea unor responsabilităţi specifice muncii ce o desfăşoară. Conţinutul **p.**, cerinţele practicării acestora, beneficiile rezultate sînt expuse în aşa numitele *profesiograme.* În economia românească peste 95% din activităţile de muncă necesită o calificare (fac excepţie numai activităţile de manipulare a produselor, încărcare, descărcare, transport manual). Recensămîntul populaţiei din anul 1992 a înregistrat profesia persoanelor luîndu-se în considerare 4 nivele de pregătire, cu formele lor specifice, în cazul a 45 categorii şi 359 grupe de profesii: muncitori, — calificaţi prin licee de specialitate, şcoli medii tehnice, şcoli profesionale, ucenicie, cursuri, practică la locul de muncă; maiştri; absolvenţi de şcoli postliceale; absolvenţi ai învăţămîntului superior. Ca urmare a sporirii complexităţii muncii în condiţiile revoluţiei ştiinţifico- tehnice, se asistă la solicitări tot mai mari în domeniul pregătirii forţei de muncă, trecerea de la situaţia în care predominau formele de calificare realizate de către unităţile productive (ucenicie, practică la locul de muncă), la situaţia în care predomină sau devin exclusive formele de calificare în cadrul sistemului de învăţămînt, cu o creştere a numărului anilor de studiu. În ultimele decenii a sporit proporţia muncitorilor pregătiţi prin forme de calificare în cadrul învăţămîntului liceal şi profesional. ◆ Diversele analize şi calcule demonstrează contribuţia deosebită a calificării profesionale, a învăţămîntului la creşterea productivităţii muncii (se înregistrează o creştere de cîteva procente a productivităţii muncii pentru fiecare an de pregătire). ◆ Deşi orientată în raport cu cerinţele pentru etapa viitoare, calificarea realizată în tinereţe nu încheie procesul formării profesionale. Cea de a doua componentă a acestui proces o constituie perfecţionarea, destinată să faciliteze individului adaptarea la schimbările din domeniul său de activitate. Se estimează la 15 ani intervalul de schimbare a conţinutului unei profesii. Perfecţionarea profesională se realizează prin studiul individual, reciclare, policalificare şi recalificare. ◆ Perspectiva sociologică asupra profesiilor se corelează cu aceea a altor ştiinţe preocupate de acest domeniu: economie, ergonomie, psihologie, pedagogie. În ceea ce o priveşte, sociologia este interesată de studiul caracteristicilor sociale ale p. şi ocupaţiilor, de analiza influenţei activităţii de muncă, în raport cu alte sfere de preocupări ale oamenilor, asupra personalităţii şi conştiinţei lor; sînt cercetate aspecte referitoare la constituirea aspiraţiilor, idealurilor şi intereselor profesionale; orientarea, recrutarea şi selecţia profesională; cerinţele, conţinutul şi eficienţa pregătirii; dinamica ocupaţiilor şi profesiilor; caracteristicile mobilităţii profesionale; implicaţiile sociale ale schimbărilor din conţinutul muncii şi al profesiilor. *V. educaţie, fluxuri, mobilitate socială, ocupaţie, prestigiu.* **I.M.**

PROFEȚII CARE SE AUTOREALIZEAZĂ estimări, predicții care ajung să se realizeze în principal datorită faptului că au fost emise; idei care se caracterizează prin aceea că, prevăzînd o anume situație, determină sau contribuie substanțial la însăși crearea acesteia. Expresia **p.c.s.a.** și "teoria" ce o acompaniază este legată de numele lui R.K. Merton (*The Self Fulfilling Prophecy*, 1959). El oferă ca exemplu cazul unui zvon fantezist (fără bază reală) despre iminența falimentului unei bănci, zvon care, împingînd pe majoritatea depunătorilor să-și retragă banii, duce realmente la falimentul băncii. Sociologul american interpretează prin prisma *p.c.s.a.* și fenomene mai complexe, ca de ex. relațiile interetnice din S.U.A.: albii îi percep pe negri "pe bază de fapte" ca neinstruiți, uitînd sau neglijînd că ei sînt astfel tocmai datorită unor prejudecăți și practici ale albilor, profesării unei anticipații autorealizante. Practica cotidiană ca și studii experimentale riguroase arată cît de mult contează în procesele socializante și educaționale incorporarea în imaginea de sine a copiilor și tinerilor a unor aprecieri, estimări din partea celorlalți (îndeosebi a persoanelor semnificative), care devin forțe motivaționale ce orientează eforturile indivizilor spre realizarea în fapt a acestor aprecieri și estimări. S-a constatat, de pildă, că dacă unor elevi mediocri ca performanțe școlare li s-a comunicat de către persoanele percepute cu un înalt prestigiu (cercetători psihologi) că au obținut cele mai bune rezultate din clasă la testele de inteligență — testele nu fuseseră de fapt corectate —, ei și-au îmbunătățit sensibil situația la învățătură. Termenul de "profeție" din expresia **p.c.s.a.** nu are, deci, nici o conotație neștiințifică — el poate fi înlocuit, de altfel, cu cel de "predicție"; o anume idee, estimare, previziune, se (auto) împlinește, accentuînd realizarea unei posibilități, dintr-un potențial mai vast, numai în anumite condiții și eventual pe un termen scurt. Rezultă că nu orice fel de bancă va da faliment datorită unui zvon nefondat — sau în tot cazul dacă uneia i s-a intîmplat așa celelalte vor lua măsuri de protecție —, sau nu orice copil va putea ajunge la orice performanțe estimate și comunicate lui de cei din jur. *V. etichetare socială, interacționism, zvon.* **P.I.**

PROFILAXIE SOCIALĂ ansamblu de măsuri și procedee psihopedagogice, psihosociale, psihiatrice, juridice, medicale etc. capabile să prevină, să combată sau să împiedice apariția simptomelor de inadaptare sau de alienare a altor patologii sociale. Pornind de la cunoașterea și analiza cauzelor multiple ale integrării deficitare în viața socială, ale socializării inadecvate, ale relațiilor umane nesatisfăcătoare sau disfuncționale etc. **p.** își propune să descopere și să fundamenteze strategii eficiente de prevenire a acțiunilor nocive ale mediului social. **P.** este în același timp o atitudine, un punct de vedere, o stare de spirit, dar și un demers sistematic și metodic de factură interdisciplinară ce polarizează eforturile convergente a numeroși specialiști: sociologi, pedagogi, psihologi, juriști, medici etc. Scopurile și problematica sa sînt sensibil asemănătoare cu cele ale igienei mentale. Deosebirea dintre cele două domenii ale practicii sociale rezidă în spațiul mai larg de cuprindere și în arsenalul metodologic mai diversificat al **p.** În timp ce igiena mentală are în vedere protecția împotriva psihozelor, nevrozelor și a altor forme de alienare patologică, **p.**, alături de acest obiectiv, vizează și prevenirea sau combaterea comportamentelor socialmente indizerabile, a interacțiunilor morbide dintre indivizi sau dintre indivizi și mediul lor social. **P.** urmărește trei obiective distincte: *a.* reducerea incidenței inadaptării sociale prin intermediul măsurilor educative la nivelul individului și colectivității; *b.* reducerea

frecvenței inadaptării sociale grație depistării precoce a subiecților cu risc de eșec adaptiv-integrativ și intervenției recuperatorii prompte, prin mijloacele psihoterapiei, socioterapiei sau metodelor de reeducare; *c.* reducerea consecințelor inadaptării sociale prin limitarea deteriorărilor comportamentale și atitudinale ale subiecților handicapați cu ajutorul unui complex de măsuri psihologice, sociale și medicale de natură să asigure reinserția lor într-o colectivitate activă. *V. asistență socială, handicap, medicină socială, deviață.* **T.D.**

PROGNOZĂ SOCIALĂ evaluare bazată pe determinarea științifică a probabilității evoluției cantitative și calitative a unor procese, domenii de activitate, sfere ale vieții într-un anumit interval de timp aparținînd viitorului. Spre deosebire de p. economice sau tehnologice (sectoriale), **p.s.** este orientată spre problemele complexe ale socialului. Sistemul integrat care este societatea posedă structuri cu un înalt grad de organizare: științifico-tehnice, economice, politice, educaționale, culturale ș.a. Evoluția în timp a acestora pune probleme speciale studiului dezvoltării lor. În mod curent, analiza prin **p.s.** se centrează pe anumite variabile considerate "dependente" (precum: populația, instituțiile, migrația teritorială, structurile profesionale, mobilitatea socială etc.) a căror evoluție și variație depind de alte variabile considerate "independente" (sistemul economic, deciziile politice strategice, diviziunea muncii, evoluția situației internaționale etc.). Acțiunea acestora din urmă asupra primelor se studiază prin diferite metode, investigîndu-se starea lor în funcție de obiectivele evoluției și dezvoltării sistemului social respectiv. Elementele definitorii ale **p.s.** sînt următoarele: *a.* orizontul de timp pentru care se elaborează previziunea (scurt — 5 ani, mediu 6 pînă la 15 ani, lung — peste 15 ani); *b.* gradul de elaborare științifică a aparatului cercetării (în afară de metodologia specifică nivelului de complexitate a analizei, de regulă interdisciplinară, sistemică și înalt formalizată, se impune asocierea diverselor stări viitoare posibile cu anumite valori utilitare și cu determinări volitive, decizionale, care asigură orientarea viitorului în sensul dorit); *c.* caracterul orientării previziunii (ea putînd fi: normativă — orientată spre obiective clare; explorativă — analizînd tendințele posibile în viitor plecînd de la starea prezentă a proceselor avute în vedere; morfologică — cercetînd sistemele viitoare plecînd de la analiza părților lor componente; sintetică — investigînd viitorul dinspre întreg spre subsistemele sale); *d. domeniul analizei* (aici sînt posibile prognoze micro sau macroscopice, fie centrate pe sfere sau sectoare de activitate — de exemplu, învățămînt sau evoluția populației, fie localizate asupra întregului sistem social). ◆ Metodele utilizate în cadrul p.s. nu sînt, în sine, specifice doar subiectelor pur sociale. Ele sînt folosite și în p. economică sau tehnologică. Rezultatele aplicării lor, însă, depind în mare măsură de informațiile introduse, care trebuie să surprindă natura socială a elementelor realității. Metodele specifice **p.s.** sînt imposibil de raportat la o tipologie oarecare, ele se clasifică doar în funcție de caracterul orientării și natura **p.** Sînt acreditate în prezent șase mari grupuri de metode, opțiunea pentru unele sau altele fiind la dispoziția cercetătorului în funcție de obiectivele sale, *a. Metode de extrapolare* — prin care se urmărește identificarea stărilor de conservare sau variație ale condițiilor ce au imprimat o anumită formă de evoluție a unui fenomen sau proces. Supoziția de bază a acestei familii de metode este că aceleași condiții generează aceleași efecte. Aplicarea metodelor necesită serii dinamice de date privind evoluția procesului studiat pe termen cît mai îndelungat. Pe această bază apare trecerea de la postdicție (caracterizarea evoluției

fenomenelor trecute) la predicție (caracterizarea stărilor viitoare). Extrapolarea se aplică în forme diferite. În *extrapolarea prin serii dinamice* se calculează tendința centrală a valorilor seriei de date, variațiile (ciclice) în jurul tendinței, variațiile întîmplătoare și ponderea lor față de variațiile sistematice. Acest tip de extrapolare constă în calculul tendințelor viitoare, a variațiilor ciclice și a ponderii elementelor întîmplătoare. *Extrapolarea fenomenologică* pornește de la evidențierea caracteristicilor globale ale fenomenului (considerate ca independente între ele) și procedează la asamblarea lor pe baza unor ipoteze și legături asociative. Rezultatele acestei metode arată forma evoluției fenomenelor sau proceselor în funcție de dinamica particulară a caracteristicilor asociate (de exemplu: variație de tip exponențial sau logistic, monoton crescătoare sau liniară). Prin *extrapolarea vectorială* se studiază dinamica sistemelor formate din mai mulți factori aflați în interdependență. Se identifică parametrii semnificativi prin evoluția sistemului, nivelul și conținutul interacțiunilor dintre factori. Previziunea stărilor viitoare devine posibilă prin corelarea reciprocă a parametrilor definitorii și simularea diferitelor variante de evoluție a sistemului. *Extrapolarea cu ajutorul curbei înfășurătoare* surprinde rezultantele unor procese complexe formate din mai multe elemente/evenimente care intervin succesiv în evoluția de ansamblu a proceselor și le modifică semnificativ. *b. Metodele morfologice* au ca idee centrală descompunerea unei probleme de rezolvat (în cazul în speță: o evoluție viitoare) în elemente componente și reasamblarea lor pe baza unor criterii determinate. Treptele de parcurs în cadrul unei asemenea metode sînt: se stabilește natura și enunțul problemei de analizat; se enunță totalitatea factorilor și parametrilor de care depinde analiza evoluției viitoare a conținutului fenomenului sau procesului analizat; se descompun factorii și parametrii în elemente și valori ireductibile și independente, alcătuindu-se un tabel conținînd toate elementele și valorile identificate; se construiesc apoi lanțuri de legături între diferitele elemente și parametri, fiecare lanț în parte constituind o posibilă evoluție a rezolvării problemei. Tabloul astfel conturat devine o cutie morfologică cu *n* dimensiuni (n = numărul parametrilor distincți). Soluțiile obținute sînt fie posibile, fie contradictorii și imposibile, după cum se apreciază în funcție de natura problemei și de natura relațiilor interne dintre parametrii analizați. *c. Metoda scenariilor* constă în analiza evoluției unui sistem complex, plecînd de la tendințele și condiționările prezente ale sistemului ca și de la suma acțiunilor mediului extern al acestuia. Prima etapă a construcției unui scenariu constă în conturarea morfologiei sistemului (prin cunoașterea limitelor și condiționărilor interne, ca și a influențelor mediului extern). Orice scenariu pornește, evident, de la starea actuală a sistemului (t_o) și își fixează pentru analiză un moment anume de timp (t_n). Pentru investigarea transformărilor în această perioadă se poate opta pentru unul dintre mai multe tipuri de scenarii (normative, explorative, tendențiale, contrastate etc.) De asemenea, este de dorit să se enunțe unele judecăți privind dezirabilitatea stării actuale a sistemului ca și opțiunea valorică aleasă pentru a defini evoluția către t_n. În faza următoare se definesc variabilele (endogene și exogene) care influențează dinamica sistemului analizat. În al treilea moment se elaborează premisele modelului analizei pe baza ipotezelor prin care se pot defini căile ce fac posibilă atingerea unor stări sau a altora. Aceste stări viitoare ale sistemului sînt determinate de judecăți de valoare privind dezirabilitatea stărilor și de unele principii normative față de care se poate subordona evoluția viitoare a sistemului. Etapa a patra constă în elaborarea modelului propriu-

zis al evoluției în timp a sistemului. În construcția modelului apar unele restricții ce țin de validitatea formală a relațiilor dintre componente, recursivitatea acestora, evitarea erorilor diferitelor aproximări (prin trenduri fenomenologice sau prin extrapolări, de exemplu). Ultima etapă conține activitatea de redactare a scenariului, după tipul ales în prealabil și pe perioada de timp concepută inițial. *d. Metoda arborilor de pertinență* — identifică, plecînd de la un obiectiv fixat, strategii de atingere a acestuia, mijloace și dificultăți ale acțiunilor selectate. Utilizînd tehnici din teoria grafurilor, se construiesc arborescențe ce leagă diverse aspecte definitorii ale sistemului al cărui obiectiv (obiective) se analizează. Arborele are o rădăcină identificată cu obiectivul urmărit, de aici pleacă mai multe ramificații menite să furnizeze opțiuni raționale de ordonare, organizare și ierarhizare a informațiilor privind stările sistemului analizat. Arborii de pertinență orizontali evidențiază ierarhiile obiectivelor (intermediare față de obiectivul final), mijloacelor și resurselor necesare de alocat pentru finalitatea dorită. Arborii verticali pun în evidență resurse, mijloace, activități și acțiuni caracteristice subetapelor definite prin arborii orizontali. O dată constituiți arborii, se alocă fiecărui subetaj și fiecărui etaj aparte cifre de merit, cifre de pertinență, factori de ponderare, coeficienți de importanță. Astfel de scoruri și note fac să apară mai clare semnificațiile fiecărui element sau set de acțiuni-obiective în cadrul opțiunilor strategice identificate. De regulă, arborii de pertinență se utilizează consecutiv cu elaborarea de scenarii, prin care s-au conturat obiective ca și modele de relație dintre mijloace-resurse-obiective. Pentru atribuirea notelor și valorilor de pertinență sînt necesari experți în domeniile respective. *e. Metoda construcției strategiilor previzionale* urmează, în linii mari, același demers ca în cazul metodei arborilor de pertinență cu o singură mare deosebire: dacă în cazul arborilor soluția problemei ca și caracterul drumului către ea sînt strict deterministe, strategiile previzionale sau *arborii de decizie* au un caracter probabilist. În fiecare punct al acestor arbori se alocă șanse și probabilități pentru fiecare variantă posibilă precum: costuri-beneficii, timp, valori ș.a. De-a lungul arborilor de decizie pot avea loc reîntoarceri la nivele inițiale, ca și scurtcircuitarea unor nivele de complexitate intermediară, trecerea prin toate nivelele nefiind obligatorie. Și pentru această metodă, în vederea alocării probabilităților asociabile alternativelor decizionale, sînt necesari experți. f. *Metodele euristice de stimulare a creativității experților și cercetătorilor* sînt de o mare varietate, incluzînd tehnici ce solicită imaginația și puterea de anticipație a experților în felurite probleme asociate evoluțiilor în discuție, ca și a cercetătorilor în problemele viitorului. De exemplu, brainstormingul ca și alte tehnici de creativitate se sprijină pe ședințe repetate de grup (5-12 persoane) pentru producerea ideilor. Grupurile de discuție a ideilor sînt conduse de un moderator care, cunoscînd bine problema în discuție, îi stimulează și îi determină pe participanți să cerceteze toate ideile legate de tematica în discuție, de găsirea unor soluții și căi noi pentru abordarea unor domenii incerte. O altă modalitate este cea a disecării unor probleme generale în teme particulare, studiindu-se apoi, pe etape, soluțiile practice. O tehnică consacrată și larg utilizată este ancheta prin metoda Delphi. Prin ea se urmărește a obține părerea unor experți asupra apariției și desfășurării unor evenimente viitoare sau a schimbărilor în unele domenii precise. Grupul de experți este investigat pe baza unui chestionar, în cîteva runde succesive (3 pînă la 6). În prima rundă se lansează un set de întrebări legate de subiectul investigației ca, de exemplu, listarea unor evenimente posibile într-un

cîmp dat. Lista poate fi ante-elaborată de către echipa de investigație sau lăsată pentru a fi elaborată de experți. Răspunsurile sînt apoi prelucrate în funcție de opiniile acestora, de frecvența și intensitatea lor. În a doua rundă, se prezintă experților lista prelucrată a evenimentelor și se cere alocarea sau estimarea probabilității (sau datei) apariției lor precum și importanța (ierarhizarea acestora). Răspunsurile experților se analizează și se prelucrează din nou, calculîndu-se valorile centrale (probabilitățile cele mai comune și importanța fiecărui eveniment probabil) și apoi lista respectivă este adusă, din nou, la cunoștința participanților a căror opinie s-a situat departe de medie sau de consensul general, dacă el a survenit, sînt rugați să-și fundamenteze (argumenteze) și, eventual, revizuiască părerile pentru a obține acel consens dorit. Participanții pot primi informații suplimentare dacă resimt această nevoie. De asemenea, ei pot cunoaște, dacă doresc, cît de diferită este opinia lor față de a celorlalți. După acest demers se prelucrează din nou răspunsurile și acestea se aduc la cunoștința experților participanți. În a patra rundă (ultima în cazul anchetei în care stabilirea consensului necesită un interval minim de timp), dacă opiniile sînt convergente, răspunsurile se sintetizează în raport cu schema inițială și se raportează la tematica studiată. Raportul este de asemenea făcut cunoscut participanților a căror expertiză a fost utilizată în cercetarea subiectului urmărit. O altă tehnică de investigare a apariției unor evenimente viitoare, înrudită cu ancheta de tip Delphi, este metoda impactului încrucișat. Evenimentele propuse analizei sînt de data aceasta interdependente între ele. Datele de intrare ale anchetei sînt evenimentele asociate cu probabilitățile corespunzătoare de apariție ale fiecăruia, precum și cu probabilitatea ca unul (fiecare pe rînd) din evenimente să influențeze producerea celorlalte. Datele de ieșire sînt constituite din probabilitățile finale ale evenimentelor corelate. Pentru obținerea unor astfel de valori sînt necesare atîtea runde de anchetă cît să se stabilească consensul între experții participanți la ea. Cu cît lista de evenimente este mai mare cu atît crește și utilitatea alcătuirii unor scenarii care să nuanțeze interacțiunea și consecințele evenimentelor respective. *V. planificare, predicție, probabilitate, viitorologie.* **I.A.P.**

PROGRES SOCIAL evoluție necesară a omenirii spre mai bine. Conceptul de **p.s.** se fundează pe două presupoziții fundamentale: *a.* dinamica în timp a omenirii este guvernată de legi obiective, dincolo de intențiile și chiar opțiunile particulare ale oamenilor care trăiesc într-o societate la un moment dat și *b.* această evoluție necesară este spre "mai bine": societatea tinde să ofere condiții tot mai bune pentru viața umană. Este o viziune optimistă asupra sensului istoriei. Ideea a fost elaborată sistematic în secolele XVII- XVIII, fiind deosebit de influentă în epocă. Ideea de **p.** a fost legată inițial de o nouă viziune evolutivă a rațiunii (cunoașterii) și tehnologiei. Experiența dezvoltării științelor naturii a înlocuit viziunea statică asupra rațiunii, specifică filozofiei antice, cu o viziune istorică evoluționistă, cumulativistă: cunoașterea reprezintă un proces de creștere, de dezvoltare continuă în timp de la necunoscut la cunoscut. Revoluția industrială, pe de altă parte, generată și întreținută de dezvoltarea rapidă a capitalismului, oferă un alt model al unui proces de dezvoltare rapidă în timp: tehnologia. Evidența dezvoltării cunoașterii științifice și a utilizării ei în activitățile productive, ca tehnologie, au oferit modelele intuitive pentru elaborarea ideii de **p.** Sub impulsul cunoașterii și tehnologiei, societatea era considerată a se afla ea însăși într-un proces continuu de dezvoltare, tinzînd spre o stare tot mai bună pentru condiția umană. Să observăm deci că

p., spre deosebire de evoluție este definit prin criterii valorice, referitoare la condiția umană: "mai bine pentru om". Sociologia încă de la început a manifestat o atitudine negativă față de conceptul de progres, refuzîndu-i statutul științific și considerîndu-l un concept tipic filozofic sau ideologic. De regulă, el a fost înlocuit cu cel de evoluție. Următoarele critici au fost formulate la adresa **p.s.** în calitate de concept științific. *a.* Referitor la criterii s-au adus două critici. 1) **p.s.** se fundează pe judecăți de valuare și, conform viziunii pozitiviste, judecățile de valoare principial nu pot face obiectul științei, fiind expresia unor opțiuni subiective, a unor credințe care nu au statut de fapte legitime pentru o analiză științifică. 2) Relativismul cultural — estimările pe care oamenii le fac asupra a ceea ce este bine și rău nu numai că sînt pur subiective, dar și înalt variabile; ele diferă de la colectivitate la colectivitate, de la o epocă la alta. Întrucît nu există niște standarde universale ale binelui, devine imposibil a judeca dacă o societate sau o etapă istorică este "mai bună" decît o alta. Aceste tipuri de critici încep să fie tot mai mult abandonate. În primul rînd, opoziția netă între judecățile de existență și cele de valoare tinde să fie depășită, valorile devenind tot mai mult obiectiv legitim al analizei științifice. În al doilea rînd, se produce o tendință de redefinire a criteriului: în locul "mai binelui" vag și interpretabil subiectiv și cultural destul de diferit, se dezvoltă tot mai mult criterii obiective ale gradului de dezvoltare, din punctul de vedere al omului. Tematica calității vieții, cu sistemul de indicatori care sînt în proces de cristalizare, promite o determinare operațională și obiectivă a "mai binelui" uman. Calitatea vieții poate deveni un criteriu operațional, obiectiv al progresului social. *b.* Referitor la forțele care asigură progresul, la mecanismul acestuia. Progresul ar fi real dacă dinamica societății ar fi regizată de proiectele elaborate conștient. Or nu acesta este cazul. Direcția evoluției istorice a fost pînă acum diferită de obiectivele, aspirațiile colectivității. O asemenea obiecție este și ea eliminată de dezvoltarea teoriei sociologice: societatea merge spre "mai bine", nu regizată de intenții și proiecte conștient constituite ci de presiunea necesităților reale ale colectivității. Pentru acceptarea **p.s.** nu este deci nevoie neapărat de presupoziția dezvoltării conștiente a societății. *V. calitatea vieții, evoluție, interacționism, post-modernitate.* **C.Z.**

PROHIBIȚIA INCESTULUI (engl. *incest taboo*), interdicția relațiilor sexuale și a căsătoriei între indivizi marcați de un foarte apropiat grad de rudenie (tată-fiică, mamă-fiu, frate-soră). **P.I.** este o regulă universală, ea acționînd în toate societățile umane, chiar și în cele mai arhaice, făcînd deci parte din fondul primar de norme culturale care au consfințit antropogeneza. S-au semnalat, e drept, cîteva societăți (Inca, Hawaii, Egipt) în care a operat regula căsătoriei între frate și soră, dar această regulă se restrîngea numai la familiile regale. Motivația era de ordin religios: faraonul, de pildă, fiind considerat de origine divină, nu se cădea a se căsători cu o muritoare de rînd. Acestea sînt însă excepțiile care întăresc regula, fiindcă incestul era interzis și, eventual, foarte aspru sancționat în restul populației, toleranța restrînsă și parțială a incestului funcționînd ca un privilegiu în plus acordat aristocrației dinastice. Universalitatea **p.I.** a provocat imaginația explicativă a specialiștilor în științele comportamentale. S-au sintetizat (Carol M. Ember and Melvin Ember: *Cultural Anthropology*, 1981) cinci explicații posibile: *a.* teoria familiarității (Edward Westermarck): convietuirea încă din copilărie împiedică atracția sexuală reciprocă și instaurează treptat între membrii aceleiași familii indiferența sexuală; *b.* teoria psihoanalitică (S. Freud): oroarea de incest survine ca o reacție de apărare la interdicția manifestării în

familie a impulsului sexual, care, reprimat, nu dispare, ci se refugiază în subconștient; *c.* teoria dezagregării familiei (B. Malinowski): competiția sexuală intra-familială, dacă ar fi admisă, ar crea o asemenea tensiune, încît ar duce la destrămarea familiei și, de aici, la disfuncționalitatea sistemului social; *d.* teoria cooperării (Edward B. Tylor, Leslie A. White), complementară teoriei dezagregării: pentru a realiza bunăstarea, membrii unui grup uman — în cazul de față membrii grupului familial — trebuie să elimine dintre ei suspiciunea și ostilitatea și să coopereze, **p.i.**, îndeplinind tocmai această funcție; e. teoria efectelor patologice: geneticienii au constatat că reproducerea prin încrucișarea indivizilor înrudiți (engl. *inbreeding*), are efecte patologice asupra descendenților. Dincolo de orice teorie asupra faptului în sine, rămîne de elucidat cum au ajuns primii oameni să conștientizeze necesitatea **p.i.** și să o includă în fondul de norme explicite. *V. antropogeneză, cultură, familie.* **Gh.G.**

PROIECTAREA POSTULUI DE MUNCĂ tehnică de definire a **p.m.** incluse în rețeaua și ierarhia de personal ale unei organizații cu scopul de a preciza structura tehnico-organizatorică a muncii și profilul ocupațional al persoanelor care realizează munca. Au fost consacrate mai multe abordări ale **p.p.m.**: *a. managementul științific*: omul este subordonat mașinilor și metodelor, executînd sarcinile în mod ritmic conform cerințelor fluxului de producție; *b. sistemul socio-tehnic*: adaptarea **p.m.** pentru a satisface atît nevoile tehnice cît și pe cele umane; *c. îmbogățirea muncii*: activarea permanentă și conștientă de noi motive și surse de satisfacții în muncă; *d. grupuri autonome de muncă*: echipe de lucru care dețin responsabilitatea planificării, controlului și execuției muncii; e.: *calitatea vieții de muncă*: accentuarea integralității muncii, a activităților complementare variate pentru a activa noi surse de motivație a muncii. Eficiența acestor abordări variază în funcție de contextul organizațional și social-global, precum și de tipul de muncă, persoană sau grup. *V. motivație, muncă, ocupație, planificarea forței de muncă.* **M.V.**

PROMOVARE acțiune dirijată instituțional prin care se realizează trecerea unor indivizi sau categorii sociale de la o condiție socioprofesională la alta superioară, de la un anumit statut la un altul mai ridicat (sau considerat ca atare). **P.** presupune existența unor criterii, exigențe — mergînd de la unele foarte difuze — în virtutea cărora ea se efectuează. Așteptările legate de **p.** sînt un vector motivațional foarte important în viața indivizilor și colectivităților umane. Sociologia își aduce contribuția la elaborarea unor criterii în selecția indivizilor pentru **p.** în diferite sectoare de activitate. Ea studiază mecanismele și efectele p., ca fenomen major în viața socială de ansamblu. *V. motivație.* **P.I.**

PROPAGANDĂ activitate sistematică de transmitere, promovare sau răspîndire a unor doctrine, teze sau idei de pe pozițiile unei anumite grupări sociale și ideologii, în scopul influențării, schimbării, formării unor concepții, atitudini, opinii, convingeri sau comportamente. **P.** se realizează astfel încît să conducă la realizarea scopurilor și intereselor grupului pe care îl servește, neexistînd o **p.** neutrală valoric sau obiectivă. Cel mai adesea, **p.** se constituie ca un subsistem al sistemului politic al unui partid, al unui grup social sau al unui regim de guvernare și urmărește realizarea unor scopuri de manipulare. Există însă și forme de **p.** (economică, tehnică, medicală, sportivă, culturală etc.) diferențiate după conținut și prin raportare la profilul grupării sociale care o inițiază, urmărind realizarea unor scopuri persuasive.

Cînd se constituie ca sistem, **p.** dispune de: *a.* o structură instituțională specializată; *b.* o ideologie și o tablă de valori aflate în corespondență cu interesele și obiectivele grupării sociale pe care o reprezintă; *c.* mijloace și metode de transmitere a mesajelor. Structura instituțională include aparatul de conducere ierarhică, precum și centre de organizare, studiu, proiectare și difuziune ale mesajelor. Ideologia, tabla de valori, ca și interesele și obiectivele sînt luate ca referință pentru programarea și realizarea **p.** În sociologia p. o atenție deosebită este acordată mijloacelor și metodelor de transmitere. În acest sens au fost consacrate mai multe metode de p. Una constă într-o astfel de organizare a mesajelor încît să provoace trăiri și adeziuni afective, mai ales de tip emoțional. Mai întîi se indică consecințele negative ale unei opțiuni personale provocate de o agenție anume (afectare a intereselor, amenințare a poziției individuale, împiedicarea realizării unor obiective personale importante etc.) pentru a declanșa reacția afectivă negativă față de aceasta și apoi se prezintă o alternativă diferită care ar avea numai efecte pozitive. Accentul nu este pus pe argumentarea logică sau prezentarea de fapte relevante, ci pe acele informații care au o profundă rezonanță afectivă. "**P.** faptelor" (R. K. Merton, P. Lazarsfeld) este centrată pe transmiterea de fapte cît mai concrete, saturate de amănunte relevante pentru persoanele ale căror opțiuni ar urma să fie modificate. Accentul nu este pus pe fapte generale, ci pe cele personalizate și care dispun de potențialilatea descoperirii unei surprize de către receptor. Îndemnurile directe, lozincile, apelurile zgomotoase la urmarea unei căi sînt înlocuite de o astfel de selecție și prezentare a faptelor care provoacă opțiunea personală pentru acea cale prezentată ca cea mai bună dintre cele posibile. În felul acesta se lasă impresia autonomiei personale în luarea deciziei. **P.** bazată pe comunicarea persuasivă presupune aplicarea regulilor retorice de organizare a discursului, mai ales prin utilizarea unor cuvinte saturate emoțional și care se bazează pe persuabilitatea membrilor audienței. O distincție importantă se face între **p.** tactică (proiectată pe termen scurt pentru obținerea unor efecte imediate) și **p.** strategică (pe termen lung, destinată formării sau modificării valorilor, atitudinilor de bază și concepțiilor proprii indivizilor și societății). *V. atitudine, comunicare, difuziune, ideologie, influență socială, manipulare, mass-media, persuasiune.* **M.V.**

PROSTITUȚIE procurarea de către o femeie a mijloacelor de existență prin întreținere de relații sexuale cu mai mulți bărbați. Prin extensie, se constituie ca fenomen social. **P.** a existat în toate țările civilizate, din cele mai vechi timpuri, și a fost întotdeauna subiect de reglementare prin obiceiuri sau lege, punînd probleme grave pentru moralitatea, sănătatea și ordinea publică. La origini, **p.** apare a fi legată de venerația religioasă organizată pe lîngă temple, fiind nu numai tolerată, ci și încurajată. La babilonieni, fenicieni și indieni, fetele ofereau virginitatea lor drept omagiu zeilor. În plus, în Babilon prostituatele erau organizate în grupuri conduse de o preoteasă. La evrei **p.** în sine nu era interzisă, ci încredințată doar femeilor străine. În Egipt, tații erau cel care trăiau exclusiv din vînzarea farmecelor fiicelor lor, iar la perși au fost înființate primele bordeluri. ◆ Necesitatea reglementării **p.** rezidă în impactul pe care aceasta îl are asupra moralității și sănătății publice; primele reglementări datează din timpul lui Solon, în Grecia antică, stabilind amplasarea caselor speciale în anumite cartiere și monopolul de stat asupra lor. Prostituatele erau obligate la portul unei îmbrăcăminți distincte, fiindu-le interzisă participarea la serviciile religioase. Pe lîngă acestea existau curtezanele cultivate și frecventate de notabi-

lități. La romani, au apărut și mai multe reglementări: pe lîngă îmbrăcămintea distinctivă, exista un sistem de înregistrare a prostituatelor la poliție, plasarea lor sub un control social strict. Creștinismul a adoptat o atitudine mai caritabilă față de prostituate. În Evul Mediu, activitatea prostituatelor a continuat să fie reglementată, fiindu-le rezervate doar anumite străzi sau cartiere. În epoca modernă s-au aplicat două sisteme față de p.: *a.* sistemul de reglementare care o consideră ca pe un rău necesar și inevitabil; *b.* sistemul aboliționist, care pretinde suprimarea **p.** Opțiunea pentru una sau alta dintre poziții apare controversată. ◆ Cercetările au relevat cele mai importante motive extrinseci care determină o femeie să practice p. în timpurile moderne: *a.* dificultățile în găsirea unui loc de muncă; *b.* condițiile proaste de muncă, insuficient plătită; *c.* tratamentul agresiv al fetelor acasă; *d.* promiscuitatea și modul de viață indecent specifice aglomerațiilor afectate de sărăcie; *e.* agregarea unor mari mase de oameni în comunități și unități de producție, unde există un control social redus privind moralitatea tinerilor; *f.* exemplul de lux, autoindulgență oferit de clasele bogate; *g.* pornografia și distracțiile care aduc atingeri bunelor moravuri. ◆ **P.** pune probleme dificile în caz de represiune și pînă acum nici o măsură nu a putut duce la eradicarea ei. Mișcările feministe abordează problematica **p.** în termenii egalității între sexe. În fapt, **p.** este larg răspîndită, iar elementele ei au fost tratate într-o convenție internațională adoptată de O.N.U. în 1949, a cărei rezoluție cerea, în afară de măsuri represive și sanitare, o reformă profundă a moralității. *V. abuz, pornografie.* **L.M.**

PROTECȚIE SOCIALĂ ansamblu de politici, măsuri, instituții, organisme care asigură sprijinul persoanelor și grupurilor aflate în dificultate și care nu pot să realizeze prin efort propriu condiții normale, minime de viață. Prin sistemul de **p.s.** se caută posibilități de redistribuire a resurselor materiale și umane ale colectivității către acele persoane și grupuri aflate în dificultate în vederea eliminării decalajelor mari dintre aceștia și populația majoritară. **P.s.** are ca obiectiv nu crearea unei stări cronice de dependență a celor în nevoie, ci reintegrarea lor în viața normală prin stimularea forțelor active, a creșterii capacităților lor de a face față acestor probleme, a scăderii perioadelor de criză prin mobilizarea eforturilor proprii. În sens general, **p.s.** reprezintă un set de măsuri orientat spre asigurarea unui anumit nivel de bunăstare și securitate socială pentru întreaga populație și în mod special pentru anumite grupuri sociale. De asemenea, **p.s.** poate să aibă în vedere satisfacerea unor nevoi colective care nu se pot realiza corespunzător prin efort propriu prin intermediul pieței libere (ex. sprijinirea sistemului de educație și învățămînt pentru toți, promovarea culturii, asigurarea unui grad corespunzător de sănătate publică, protecția mediului etc.) ◆ **P.s.** poate să fie plasată la niveluri distincte; *a.* la nivelul întregii colectivități (ex. protejarea veniturilor populației de inflație, asigurarea unui nivel minim de consum, unor venituri minime pe familie, protejarea populației în cazuri de calamități naturale sau sociale, protecția față de criminalitate, violențe, conflicte etnice, îmbolnăviri în masă, protecția la locul de muncă, protecția drepturilor asupra proprietății, protecția împotriva corupției, alienării politice, împotriva drogurilor și abuzurilor, etc.); *b.* la nivelul diferitelor categorii (copii, vîrstnici, handicapați, șomeri etc.); *c.* la nivel personal (rezolvarea unor probleme personale legate de starea individului la un moment dat.) Sistemul economic, fundat pe piața liberă, nu e capabil prin el însuși să asigure un venit satisfăcător pentru toată populația, avînd în vedere toate riscurile care apar sau pot să apară în ciclul vieții. Eșecul pieței libere de a asigura resurse economice

corespunzătoare pentru întreaga colectivitate a făcut necesar ca în toate țările dezvoltate să apară un sistem de **p.s.** care să asigure sprijinul și ocrotirea indivizilor în toate situațiile în care ei nu mai dispun de resurse materiale și nu mai sînt capabili să-și obțină prin eforturi proprii mijloacele necesare unui trai decent, normal. Aceste situații pot fi foarte diferite. Ele se referă la bătrînețe, boală, accident, handicap, șomaj, moartea membrilor activi economici din familie etc. Pentru a asigura o **p.s.** în toate aceste situații de risc pentru persoane sau grupuri în nevoie, sînt utilizate în principal două tipuri (modalități) de sprijin: *a.* sistemul asigurărilor sociale și *b.* sistemul asistenței sociale. Fondurile asigurărilor sociale se obțin prin contribuții sistematice ale populației active care se întorc apoi la cei care au contribuit, dar acum sînt în nevoie, în funcție de contribuția lor, sub formă de pensii, ajutor de șomaj, ajutor de boală și îngrijire medicală etc. În cazul asigurărilor sociale, prestația este în funcție de contribuție. *b.* Sistemul asistenței sociale funcționează pe baza unui alt principiu. Din fonduri bugetare de stat sau din fonduri obținute voluntar de la indivizi sau de la comunitate sînt sprijinite acele persoane, grupuri în dificultate, defavorizate, vulnerabile în funcție de necesitățile lor. În acest caz, prestația se face în funcție de nevoie, nu de vreo contribuție personală anterioară, bazîndu-se pe principiul solidarității. În cadrul acestui sistem de asistență socială cel în nevoie sînt ajutați să aibă un mod de viață decent, să se încadreze social, să-și recupereze capacitatea de funcționare normală în urma unui ajutor financiar, material, social. Ajutorul aici are în vedere o perioadă limitată de timp pînă cînd persoanele cu nevoi speciale își găsesc resurse materiale, psihologice, sociale de a putea să-și desfășoare o viață normală, autosuficientă. Sfera sistemului **p.s.** este mai largă decît cea a asistenței sociale. ◆ Un instrument important al politicii de **p.s.** îl reprezintă sistemul securității sociale. Aceasta, prin intermediul unor instituții și activități, asigură un larg program de ajutor pentru cei bătrîni, bolnavi, cu disabilități, șomeri, văduve, copii abandonați care nu beneficiază de un venit corespunzător. Resursele financiare ale acestui program de sprijin vin din contribuțiile celor angajați, activi, fonduri ale asigurării de stat precum și din sistemul de taxe și fonduri speciale. În ultimul timp, tot mai frecvent este utilizat în acest cadru termenul de "rețea de securitate, (siguranță) socială" (safety net) ca un component de bază al securității sociale. Acest termen se referă la un set de măsuri publice și private orientate spre asigurarea unui nivel minim decent de trai pentru toți membrii colectivității, împiedicîndu-se astfel instalarea sărăciei. În această rețea de securitate socială sînt incluse măsuri speciale ce vizează politici sociale active ca: salarii minime, pensii minime, ajutor de șomaj corespunzător, asigurarea unui venit minim pe familie, beneficii minime pentru familii cu mulți copii, alocații pentru copii, ajutor pentru handicapați care să le permită un nivel minim decent de viață, capabile să situeze aceste persoane, grupuri defavorizate social și uman deasupra pragului de sărăcie, oficial stabilit. La acestea se mai adaugă ajutorul financiar înalt focalizat pe persoane, bazat pe testarea mijloacelor de trai ale familiilor cu venituri scăzute, care se plasează sub pragul sărăciei oficial stabilit, în ciuda beneficiilor obținute prin sistemele mai generale ("means tested benefits"). Calificarea pentru un asemenea sprijin se bazează pe analiza veniturilor familiei. Aceste beneficii pot fi monetare (în bani) sau în natură (bunuri și servicii) ◆ După revoluția din decembrie 1989, în România s-a fixat ca un obiectiv major al reformei socio-economice a perioadei de tranziție și realizarea unei reforme globale a sistemului de **p.s.** Problemele **p.s.** în prezent în România sînt gestionate în principal

de cîteva ministere, comisii, instituții locale și naționale, organizații: Ministerul muncii și protecției sociale, Ministerul sănătății, Ministerul învățămîntului, Secretariatul de stat pentru handicapați, Comisia națională pentru adopții, Ministerul justiției etc. În acest context, apare cerința elaborării unei concepții generale care să stea la baza dezvoltării sistemului de **p.s.** pe termen scurt și termen lung, de fixare a unor măsuri și strategii coerente care să aibă în vedere: un program legislativ de perspectivă; un program de dezvoltare a sistemului administrativ; stabilirea unor priorități în sfera **p.s.**; analiza tuturor resurselor economice oferite în protecția diferitelor grupuri; copii, vîrstnici, handicapați, șomeri, săraci etc.; trecerea de la măsuri pasive la măsuri active; evaluarea periodică a programelor de **p.s.** *V. asistență socială, politică socială.* **E.Z.**

PROTOCRONISM termen creat de Edgar Papu pentru a desemna anticipările culturale și condiția oricărei culturi de a crea în chip autonom, nu numai de a imita (recepta) alte culturi. "Atît imitația, principiul sincronismului, cît și anticipația, nolă a protocronismului pot exista împreună într-o cultură. Fenomenul sincronismului este valabil la noi dar a fost considerat a fi singurul. Pe lîngă el mai există și celălalt fenomen al protocronismului de care mă ocup în cartea mea" (Edgar Papu, *Din clasicii noștri*, 1967). Sincronismul și **p.** sînt două fețe ale aceleiași culturi, ele coexistînd în orice cultură. Pentru concepțiile deterministe (cum ar fi marxismul, de pildă), ideea protocroniilor este greu acceptabilă, căci presupune o anume *indeterminare* (autonomie) a culturilor. **P.** nu respinge ideea interdependenței culturilor (ideea sincronismului cultural) doar că o completează cu ideea protocroniilor culturale. **P.** susține că unele evenimente posedă caracteristici structurale *noi* și anticipatoare. Acestea sînt protocroniile (*proto* = înainte, *cronos* = timp). Împreună cu ele se cuvin menționate și alte tipuri sau specii de diferențieri temporale ale culturii: sincroniile culturale, (*syn* = împreună, *cronos* = timp), catacroniile (*cata* = în urmă, *cronos* = timp), pancroniile (A. Marino), anticronii (S. Marcus), etc. Sincroniile se exprimă sub forma raporturilor temporale nivelatoare (dintre culturi). Protocroniile se manifestă sub forma fenomenelor de anticipare iar catacroniile delimitează fenomene (raporturi temporale) de întîrziere (decalaje culturale). Un cercetător al culturii va sesiza că există epoci în care predomină sincroniile, epoci în care domină protocroniile și epoci în care predomină catacroniile. De exemplu, în ultimii 40 de ani, în tot Răsăritul Europei au predominat mai multe subtipuri de catacronii. Între acestea, proletcultul a fost o catacronie generalizată. El a împins în urmă sud-estul european. Secolul al XVIII-lea românesc este al catacronismului fanariot. Este important să identificăm subtipurile de protocronii sau de catacronii culturale în sine, căci, prin morfologia lor, ele induc fie stagnări, rămîneri în urmă, sau în cazul protocroniilor, accelerări, înaintări semnificative. De pildă, proletcultul va induce întotdeauna într-o cultură procese stagnante. Tot astfel fanariotismul. Tiparul fanariot n-a apărut din vreo influență spațială, ci pur și simplu prin diferențiere temporală. El s-a desprins din tiparul bizantin ca o formulă degradată a acestuia. Este un post-bizantinism foarte tîrziu, fără legături cu specificul "local" și total rupt de noul imperativ al istoriei. În schimb *Byzance apres Byzance* are caracterul unei protocronii sud-est europene. Este una dintre cele dintîi renașteri bizantine și se instalează în seria mare a renașterii răsăritene, care cuprinde resurecții ale Bizanțului spiritual. Edgar Papu a descoperit protocronii în arii culturale diverse. Astfel, cercetînd arta plastică a renașterii germane identifică un

expresionism înaintea expresionismului modern, iar în aria portugheză, un baroc portughez înaintea barocului spaniol. Mircea Eliade face constatarea că evreii au fost *primul* popor antic care a valorizat religios timpul istoric. Această protocronie este cea mai teribilă invenție a culturii ebraice din care a ieșit teofania ebraică, valorificată de către culturile Europei prin creștinism ("Evreii au fost primii care au descoperit semnificația istoriei ca epifanie a lui Dumnezeu și această concepție fu reluată și amplificată de creștinism", *Le mythe de l'eternel retour...*, 1969). Solomon Marcus descoperă protocronii românești senzaționale în cartea sa *Din gîndirea matematică românească*, 1975. Gabriel Sudan are o prioritate de 50 de ani în ceea ce privește descoperirea funcției recursive neprimitiv recursivă și totuși aceasta este peste tot în lume atribuită lui Akerman. Exemplele pot continua. ◆ Vechiul comparatism care ignora protocroniile luase în considerare mai ales elemente comune și eventual acele diferențieri culturale datorate influențelor spațiale sau "locale" și ignorase oarecum diversitățile sau noutățile procurate prin diferențieri *temporale* sau "epocale" (N. Petrescu). În felul acesta s-a produs o diviziune, care s-a adîncit pînă la conflict, între două paradigme: difuzionistă și evoluționistă. **P.** își propune să șteargă această diviziune (sau cel puțin caracterul ei conflictual) și să recupereze o "rămînere în urmă" (catacronie) în teoria comparativă a culturilor, datorată cultivării unilaterale a paradigmei difuzioniste și deci a raporturilor de sincronizare. Edgar Papu încadrează în clasa protocroniilor *anticipările* capabile să genereze diferențieri "epocale", să imprime timpului caracteristici structurale noi, ba chiar să statornicească *configurații temporale* durabile ("epoci"). Același interval de timp (măsurat în ani, decenii, secole etc.) poate comprima temporalități prefigurative (protocronii), dar și temporalități des-figurative (catacronii) ori con-figurative sau nivelatoare (sincronii). *Protocroniile sînt acele evenimente purtătoare de caracteristici structurale noi, capabile să modeleze configurația viitoare a unei epoci, adică să prefigureze epoca.* Edgar Papu a dovedit că o cultură, cum este cea românească, este sediul unor "protocronii europene". Atît a fost de puternică prejudecata occidentalo-centristă, care în mintea intelectualilor români legase orice inovație și deci anticipare de aria Occidentală, încît ideea sa a fost imediat respinsă. ◆ Principala sursă a rezistenței la ideea de **p.** este una de natură paradigmatică, în măsura în care **p.** presupune renunțarea la ideea determinismului integral și integrator al culturii, admițînd chiar că există în orice cultură energii autonome care se pot sustrage determinărilor, preluînd inițiativa schimbării (inovației) pe cont propriu. **P.** a trebuit să lupte contra unei mari comodități gnoseologice, fiind nevoit să frîngă inerții care țin de structurile profunde ale mentalității moderne. Concepția protocronistă a profesorului Edgar Papu a fost prima delimitare serioasă de paradigma determinismului materialist în cadrul culturilor răsăritene aflate sub imperialismul dominator al acestei paradigme. ◆ În măsura în care **p.** caută cu tot dinadinsul locul inovației, îl găsește la nivelul "forțelor spirituale interne" ale unei culturi și astfel afirmă rolul inovator al tradiției. În felul acesta, **p.** descoperă realizări culturale cu valoare de anticipație acolo unde sincronismul nu știa, nu putea ști că există, în *fondul intern* al unei culturi. **P.** nu exclude posibilitățile ca răspunsul unei culturi la probleme universale să vină, prin imitație, de la alte culturi, cum susține sincronismul. Neexcluzînd această posibilitate, **p.** își propune să analizeze acele cazuri în care răspunsul se naște în interiorul culturii "locale", "în zona unui *specific* de gîndire și simțire din care emană inițiativele protocronice" (Paul Anghel). Reafirmînd paralelismul

culturilor, **p.** respinge etnocentrismul cultural, credința că există o cultură universală față de care toate celelalte sînt culturi particulare, comprehensibile prin raportare la ea. ◆ Stabilind precedența, anticipările (Edgar Papu aduce dovezi că Dimitrie Cantemir prin inorogul său este un anticipator al psihologiei romantice, tot astfel cum Stolnicul Cantacuzino și Cantemir au anticipat ideea de "corsi e ricorsi", — ideea creșterii și descreșterii imperiilor —, cu care va lucra un G. Vico), **p.** stabilește importanța ideii de paradigmă sau de "familie de spirite" pe care o folosește corelativ cu ideea de *serie cronologică*, de precedență (anticipație). În sensul acesta ideea de "familie de spirite" permite să determinăm un indice de preponderență axiologică a unui motiv, a unei viziuni, a unor atitudini, a unor determinante stilistice etc. (cum ar fi de pildă tema și portretul lui *hombre secreto* a lui B. Gracian, pe care, cum dovedește prof. E. Papu, l-au anticipat *Învățăturile lui Neagoe Basarab*). Însă atît preponderența axiologică cît și anticiparea pot fi stabilite doar dacă includem cele două figuri și opere în aceeași "familie de spirite". Metoda **p.** ne cere deci să stabilim întîi, prin grupare paradigmatică (nu pur și simplu sintagmatică), operele și figurile care fac parte din aceeași "familie de spirite" și de experiențe creatoare. Gruparea paradigmatică permite *clasificarea* unor opere neclasificabile ca întreguri, dar ierarhizabile în raport cu una sau mai multe dimensiuni comune. În felul acesta, opere *incomparabile* ca întreg devin comparabile ca "indici de concentrare axiologică" a unei trăsături, teme, motiv etc. După stabilirea "familiei de spirite", a unor "paradigme culturale" deci, se poate trece la stabilirea *anticipării, a priorităților.* Prin urmare, **p.** nu este o metodă de cercetare a originalității, ci una de cercetare comparativă cu scopul determinării anticipărilor, adică a diferențierilor culturale datorate factorului temporal și nicidecum vreunei influențe spațiale venite dinspre alte culturi. ◆ **P.** stabilește în orice cultură *două filoane* sau surse de diferențiere: spațiale și temporale (epocale), datorate deci factorilor de spațiu (gradul de extensie a circulației culturale, bunăoară) și factorilor de timp (intensitatea actului de creație în acest caz, nu mai poate fi atribuit circulației, ci unui *moment anume*, care, prin particularitățile lui inclusiv psihologice, face posibilă inovația). În plus, **p.** susține că orice cultură este sediul celor două tipuri de diferențieri, astfel că toate culturile sînt socotite a fi și *creatoare* nu numai *importatoare.* ◆ **P.** reclamă o foarte bună cunoaștere a geografiei culturale înlăuntrul căreia se pot determina protocroniile. Pe de altă parte, studierea protocroniilor este singura cale care permite cercetarea împingerilor înapoi sau a catacroniilor. Numai după ce am stabilit protocroniile putem cerceta ce s-a întîmplat cu ele în timp, dacă împrejurările au fost favorabile ori ba, dacă au permis ori au împiedicat difuzarea lor. Cazul culturii române este unul din cele mai neobișnuite în Europa, fiindcă sînt cel puțin cîteva intervale de anticipări epocale ale culturii române în context european și, totuși, ceea ce a urmat a împiedicat valorizarea acestor inovații pe plan mai general, european. Epoca voievodală, cu acel "Byzance apres Bizance" (descoperit de Nicolae Iorga) este un caz strălucit de protocronie. Intervalul dintre domniile lui Mihai Viteazul și D. Cantemir este un al doilea moment de concentrare protocronică retezat de interregnul fanariot. Putem consemna apoi intervalul 1870-1940, urmat de un alt dezastru catacronic, chiar intervalul 1964-1974, cu prelungiri pînă prin 1984, este un interval de scurtă renaștere pe cale de a fi contestat chiar în zilele noastre. Ideea protocroniilor, izvodită de E. Papu în acest interval, este un argument protocronic al culturii române postbelice. ◆ Epocile protocronice (diferențieri "epocale") pot fi urmate de mari dezlănțuiri de forțe catacronice care

măsoară nu numai rezistența la inovație, dar și ceva mai mult. Catacronismul este un "indice de refracție" culturală a ceea ce M. Eliade numise "Teroarea istoriei". Pe cît de benefic lucrează timpul în cadrul "protocroniilor", pe atît de malefic lucrează el în cadrul catacroniilor, adică a acelor perioade de nefericită dezlănțuire a forțelor catacronismului capabile prin ele însele să împingă o cultură și o societate înapoi cu perioade mai mari sau mai mici. *V. sincronism, substrat, neosincronism, analiza comparativă.* **I.B.**

PROVOCARE/RĂSPUNS cuplu terminologic inventat de A. Toynbee pentru a desemna paradigma creșterii și declinului unei civilizații. Relația **p./r.** reprezintă forma pe care o îmbracă influența mediului asupra unei civilizații. Societățile se grupează în aceeași specie dacă sînt supuse acelorași «forțe» fiind confruntate cu o succesiune de probleme **p.** la care trebuie să "răspundă" într-un fel sau altul. "Unele eșuează, pe cînd altele reușesc să afle o soluție și la rîndul lor, unele soluții sînt imperfecte și banale în raport cu problemele implicate, pe cînd altele sînt originale și fertile în posibilități de progres ulterior". (A. Toynbee, *A study of History*, 1962). Compararea comportamentelor particulare ale diverselor "societăți" individuale, desprinderea similitudinilor, ne îngăduie să delimităm societatea mai largă în care ele se încadrează. În raport cu această societate mai largă, soluțiile succesive, adevărate "serii de evenimente", sînt opera unor "minorități creatoare" care prin chiar fertilitatea previziunilor lor exercită o "forță imitativă" ("mimesis") asupra celorlalți din interiorul societății ca și asupra "proletariatelor externe". De calitatea **r.** depinde supraviețuirea sau declinul unei civilizații în întregul ei. Relație **p./r.** este, deci, principalul mecanism care asigură supraviețuirea unei civilizații. Dacă cel de-al doilea termen al relației se blochează, civilizația intră în criză. O civilizație care eșuează în mod repetat în rezolvarea noilor solicitări ale mediului se află în situația de a prelua același model de răspuns la solicitări mereu diferite și astfel intră într-un proces de dezintegrare. Societatea cade pradă "discordiilor". "Minoritatea creatoare", nemaijucîndu-și rolul de elită capabilă să răspundă *creator* la solicitările mediului **p.**, se transformă într-o "minoritate dominantă", care-și va asigura poziția prin forța "statului universal". Așa, bunăoară, dezintegrarea civilizației elene a cunoscut, după un "timp al discordiilor", emergența "statului universal" al Imperiului Roman. Sciziunile în raport cu "minoritatea dominantă" dau naștere "proletariatului intern" (care se opune minorității dominante), proletariat din care, prin emergență, se va naște "biserica universală". La rîndul său, "proletariatul extern" eliberat de "mimesis"-ul stîrnit altădată de fosta "minoritate creatoare", va reacționa la același "timp al discordiilor" prin *"Barbarian Wölkerwarderung"* (migrația popoarelor războinice barbare). Aceste două "instituții" slujesc istoricului ca "semne" — indicatori (tokens) pentru a cerceta înrudirea (afilierea) dintre "vechea" și "noua" societate (ce se va fi ivit dintre ruinele vechii civilizații, dispărute între timp). Termenul toynbee-an a făcut carieră în politologie în strînsă legătură cu teoria elitelor. Îl vom regăsi, de asemenea, în lucrările lui J.J.S. Schreiber (*Sfidarea mondială*, 1982) într-o formulă terminologică nouă: "sfidare", care nu este altceva decît **p.** la care trebuie să răspundă creator o civilizație pentru a supraviețui. În accepțiunea lui Schreiber, problemele pe care istoria le ridică în fața omului, prin caracterul lor dificil, capătă semnificația unei "sfidări" aruncate omului. *V. cultură, civilizație, circulația elitelor.* **I.B.**

PSIHANALIZĂ Pentru gîndirea socială modernă, **p.** este, în egală măsură, o teorie a structurii și dezvoltării personalității umane și

o metodă de psihoterapie elaborată pentru tratamentul nevrozelor. Este cunoscută și sub denumirea de "psihologie abisală". Momentul de naștere a **p.** se consideră anul 1895 cînd Sigmund Freud și Joseph Breuer publică, la Viena, *Studii asupra isteriei*. Teza centrală a acestei lucrări susține că isteria este rezultatul reprimării conștiente a energiei unui proces mental însoțit de procese afective intense, energie convertită și exprimată ulterior într-un moment nedeterminat, prin manifestări corporale stridente. Recuperarea în cazul acestor maladii se făcea, la vremea respectivă, sub hipnoză și consta în eliberarea afectelor reprimate și canalizarea lor pe o cale normală, conștientă. Întrucît metoda hipnozei, ca principală cale a terapiei, s-a dovedit a fi limitată, Freud propune înlocuirea ei cu libera asociere de idei ca posibilitate de sondare a etajului neconștient al psihicului. Prin aceasta se descoperă rolul de rezervor al inconștientului în cazul proceselor psihice inhibate sau reprimate și se pune în circuitul medical termenul de **p.** ca metodă particulară de tratament a dezordinilor psihice. *1. Ca teorie a structurii și dezvoltării personalității*, **p.** consideră că viața mentală poate fi abordată din trei puncte de vedere distincte: dinamic, economic și topografic. Dinamica psihismului uman derivă din jocul unor forțe pe care S. Freud le identifică cu instinctele. Procesele mentale se sprijină pe proeminența, inhibiția sau combinarea forțelor instinctuale. Instinctele au o natură organică, se caracterizează prin persistență, mare forță energetică și sînt reprezentate mental de imagini cu încărcătură afectivă (cathexis). Două grupe de instincte sînt considerate ca fundamentale: cele de conservare ale eu-lui și cele orientate către relațiile cu obiectele externe, inclusiv sociale. De notat că instinctele sociale sînt reduse de către **p.** la combinații, în măsuri diferite, între instinctele individuale. La baza formării instinctelor sociale se află perechea de instincte ce aparțin naturii profunde, biologice a omului: instinctul "eros" al hedonismului sexual și instinctul "thanatos" al distrugerii și disoluției constituției vitale. Manifestările instinctuale ale "erosului", primind expresii prin jocul celorlalte instincte, au fost sintetizate de Freud prin termenul "libido". Rezonanța mentală a instinctelor, avînd încărcături afective diferite, depinde de configurația cathexis-ului creat, deci de energia ce însoțește fiecare expresie a manifestărilor instinctuale. Menirea psihicului este de a ține sub control cantitatea excitației căreia îi este subiect. Modalitatea de control se află în sfera principiului "plăcere-suferință", suferința fiind determinată de creșterea excitației nervoase, plăcerea de reducerea ei. Principiul plăcerii suferă modificări prin intermediul dezvoltării individuale, fiind dominat în timp de principiul realității prin care aparatul mental învață să-și amîne plăcerea satisfacerii instinctelor și să tolereze, temporar, suferința insatisfacerii lor. Ca topografie, Freud privește sistemul psihic drept un complex dominat de două influențe: instinctele primare și lumea externă. Acestea sînt cele două straturi fundamentale între care se formează, în cursul existenței, eul individual. Astfel văzută, configurația psihică se relevă în următorul mod: "sine"-le este rezervorul instinctelor și impulsurilor instinctuale, segmentul primar ontogenetic al omului; deasupra sa se clădește "eul", un strat superficial al sinelui, modificat permanent sub influența lumii externe; "supraeul" este expresia concentrată a interdicțiilor sociale și rețetarul inhibiției impulsurilor nedezirabile. Relațiile dintre aceste trei straturi sînt constituentele vieții psihice, iar conflictele dintre rolurile și manifestările lor constituie baza tulburărilor nevrotice. Pentru "sine" conștiința nu există, manifestările sale fiind pe de-a întregul inconștiente. Conștiința este funcția stratului "eu", responsabil prin intermediul supraeului de percepția lumii externe. 2. Ca metodă de

psihoterapie, **p.** și-a propus tratarea dezordinilor nevrotice. Teoria **p.** a nevrozelor este centrată pe trei concepte fundamentale. *a. Reprimarea (refularea)* — operație a vieții psihice ce exercită funcții de cenzurare a expresiilor instinctuale. Acestea au tendința de a rămîne inconștiente, eforturilor psihanalistului de a le readuce în sfera conștiinței opunîndu-i-se o rezistență considerabilă. Impulsurile reprimate prin cenzura conștientă constituie o forță psihică puternică, amenințătoare. Ruperea echilibrului între forța cu care trebuie ținută în inconștient tendința reprimată și energia cu care aceasta tinde să apară în viața psihică este generatoarea nevrozelor. *b.* Instinctele sexuale — constituie categoria cea mai reprimată, din motive sociale și culturale. Teoria **p.** infirmă credința după care viața socială începe o dată cu pubertatea. Ea probează existența unor stadii ale sexualității încă din perioada infantilă timpurie. Constituirea și fixarea libidoului are loc treptat, printr-un mecanism complicat, și orice reprimare în orice stadiu al evoluției lui conduce la formarea unor reacții inconștiente, potențatoare ulterior de nevroze. În acest domeniu, notează Freud, cenzura poate greși cel mai ușor, fixarea infantilă a libidoului determinînd forma nevrozei de mai tîrziu. Exemplul notoriu în acest context este *complexul lui Oedip*. Acest complex conține conflictul dintre alașamentul erotic față de părintele de sex opus și ambivalența (culturală) a preferințelor afective față de ambii. Complexul lui Oedip este rezultatul nerezolvării acestui conflict și al sentimentului (ce apare la maturitate) că rezolvarea sa este imposibilă. Exacerbarea consecințelor neputinței de rezolvare, întărită și de sancțiunile sociale, reprezintă sursa cea mai importantă a nevrozelor. Pe de altă parte, constată Freud, reacțiile împotriva cerințelor instinctuale ale acestui complex sînt sursa cea mai prețioasă a evoluției umane și cea mai importantă achiziție din punct de vedere social a speciei. În procesul de depășire a complexului respectiv își are originea instanța cenzurii sociale care este "supraeul". *c. Transferul* — particularitate definitorie a tulburărilor nevrotice, constînd în practica pacienților de a "revărsa" asupra terapeuților o încărcătură mare și ambivalentă (atît negativă, pînă la ostilitate, cît și pozitivă) de afecte. Stările emoționale respective nu își au originea în relațiile pacient-analist, ci sînt derivate din conflicte nerezolvate cu părinții (la vremea tinereții). Transferul este considerat de Freud ca o probă a gradului de dependență și imaturitate a bolnavului. În planul p., transferul este o stare negativă pe care terapia trebuie să o elimine pentru a reda pacientului capacitatea de depășire a rezistenței sale interne. Prin extensie, înlăturarea transferului este o reeducare, o corecție a educației primare. ◆ Între *Interpretarea viselor* (1907), *Psihopatologia vieții cotidiene* (1913) și *Trei eseuri asupra psihanalizei* (1927), Freud și-a dezvoltat atît aparatul conceptual al teoriei sale, cît și aparatul practic terapeutic. Influența teoriilor sale asupra lumii medicale, cît și asupra diverselor cercuri profesionale a fost enormă. Încă de la început, însă, datorită unor concepte controversate în teorie, au apărut unele dizidențe față de modul în care Freud înțelesese să abordeze biologia instinctuală în psihologia umană. F. Adler, de exemplu, acordă mai mare importanță instinctului ca putere, specific genului uman, decît instinctului sexual, definitoriu regnului animal; sau C.G. Jung care acordă prioritate "inconștientului colectiv", structurat de arhetipuri, asupra inconștientului individual. Însă nici una din aceste divergențe timpurii nu modifică esențial aparatul de bază al conceptiei **p. P.** a influențat în mare măsură evoluția psihologiei, filosofiei, sociologiei, antropologiei. Dezvoltările contemporane ale p. au adus în cîmpul teoriilor științifice și ai cercetărilor con-

crete teme noi precum: rolul anxietății (frica fără obiect) și al măsurilor de apărare utilizate de individul uman în luptă cu instinctele, studiul psihologic al patologiei organice, importanța relativă a copilăriei, adolescenței și pubertății în geneza nevrozelor, originea "genetică" sau "culturală" a tulburărilor mentale, studiul influențelor inconștientului asupra activităților creative și a relațiilor sociale. O serie de teoreticieni ai **p.** au contribuit la translarea procedurilor specifice acesteia dinspre psihicul individual spre mediul său cultural. Spre exemplu: K. Horney lansează ideea că fiecare tip de societate (cultură) conduce la tipul său specific de matrice a nevrozelor (evidențe în acest sens fuseseră furnizate de antropologul B. Malinowski care a arătat că societăților primitive din Melanesia le este străin complexul lui Oedip); J.L. Moreno, prin punerea la punct a unei tehnici numite "psihodramă", deplasează analiza și tratamentul afecțiunilor psihice de pe canapeaua tradițională a analistului pe o scenă socială, pacientul fiind motivat să interpreteze, sub observație, roluri sociale a căror definiție o resimte. După cel de-al doilea război mondial, **p.** și teoriile ei s-au extins considerabil asupra explicării profilului și vieții societăților în ansamblu. Erich Fromm, Th. Adorno și H. Marcuse au elaborat teorii de esență psihanalitică pentru a investiga principalele simptome ale civilizației contemporane. H. Marcuse scrie (*Eros and Civilization,* 1965) că societățile trebuie să se reîntoarcă la om nu prin satisfacerea plăcerilor, ci a nevoilor lui reale. Așa numita "societate de consum", ca formă contemporană de alienare, nu îl eliberează pe om ci, după cum crede autorul, îl constrînge să-și reprime toate nevoile ca și mijloacele de a și le satisface. **P.** s-a dezvoltat în ultimele trei decenii ca tehnică de consiliere a celor ale căror încercări de identificare cu principalii agenți de cenzură (profesori, părinți, preoți etc.) au eșuat. În Europa un nou curent în **p.** este dezvoltat de francezul J. Lacan. Acesta, sub influența structuralismului, își concentrează atenția asupra faptului că inconștientul este o structură și că problema funcționării "sănătoase" a lui pentru psihic este cea a limbajului. Metoda sa constă în adecvarea celor două limbaje diferite: a conștientului și a inconștientului. Criticîndu-l pe Freud pentru opacitate, Lacan îl acuză că nu a sesizat evidența după care cenzura psihică nu aparține individului ci, prin intermediul instituțiilor și simbolurilor sociale (instituționalizate sau nu), societății. Lacan reconsideră (*Ecrits III,* 1976) tezele lui Jung în privința inconștientului colectiv și a structurii sale prin arhetipuri. Disocierea de Freud se adîncește cînd se distinge între "nevoi" și "trebuințe". După el, obiectul dezirabil nu valorează nimic în sine, el este schimbător în funcție de dorință, subliniindu-se că aceasta este capcana "societății de consum" în umbra căreia trăiesc majoritatea indivizilor. Oamenii trăiesc mai curînd în lumea nevoilor decît în cea a trebuințelor, iar metoda de succes în rezolvarea problemelor contemporane este a face să fie identificate nevoile cu trebuințele. *V. ego, inteligență, personalitate, psihodramă, sine, sociometrie, sociodramă.* ***I.A.P.***

PSIHIATRIE SOCIALĂ (*Sociopsihiatrie*), disciplină medicală cu caracter clinico-terapeutic, care adoptă o perspectivă socială (nu, în mod obligatoriu, sociologică) în studierea bolilor psihice, respingînd punctul de vedere biologic (organic) și propunînd ca referință etiologică relația dintre psihopatologia umană și factorii sociali. Fundamentarea ei a fost posibilă în condițiile în care, alături de categoriile nosologice tradiționale (debilități mentale, nevroze, psihopatii etc.), psihiatria a fost nevoită să ia în considerare o serie de tulburări specifice, aflate la granița între normal și patologic (sindrome de tip *border-line*, adică intermediare). Dintre acestea se pot

menționa: deficiențele de adaptare comportamentală, organizările mixte ale personalității (de pildă, cea situată între nevrotic și psihotic), comportamentele marginale sau deviante etc., care își au, de cele mai multe ori, originea în structurile deficitare ale mediului social, constituind o tulburare "a relației persoanei cu lumea". Se consideră, în acest sens, că răspîndirea masivă a bolilor psihice în societatea contemporană (spre deosebire de secolul trecut cînd predominau bolile infecțioase) este un efect, mai mult sau mai puțin direct, al consecințelor nocive generate de multiplele schimbări cu caracter adaptiv datorate proceselor de modernizare ale societăților contemporane (industrializare, urbanizare, migrație etc.). Pentru acest motiv, psihiatria nu se mai poate limita la maniera tradițională de definire a bolii psihice ca "absență a normalității", ci trebuie să ia în considerare întreg contextul vieții sociale care provoacă sau facilitează degradarea personalității. Îndreptîndu-și atenția spre "patologia socială", **p.s.** este în măsură să ofere următoarele criterii de evaluare a sănătății psihice: *a.* gradul în care comportamentul social al unui individ reușește să ofere un răspuns semnificativ unei situații date; *b.* coerența logică a viziunii despre lume și înțelegerea legităților exterioare; *c.* gradul de autonomie și independență personală; *d.* capacitatea de a elabora decizii și soluționa probleme; e. aptitudinea de a face față dificultăților și evenimentelor personale, familiale și sociale; f. tendința de auto-actualizare și autorealizare a personalității etc. În raport cu aceste criterii, **p.s.** consideră că nu există nici o dimensiune ideală (sau integrală) a normalității, după cum nu poate exista nici o structură ideală de personalitate sau un tip ideal de societate. În fapt, realizarea plenară a personalității reprezintă un proiect amenințat permanent de eșec, manifestîndu-se ca aspirație și nu ca fapt împlinit. În general, abstracție făcînd de teoriile și metodologia folosită, obiectivele p.s. apar similare, în cea mai mare parte, cu cele ale sociologiei bolilor psihice (sociologiei psihiatrice), ramură recentă a sociologiei, care are ca obiect principal de studiu "sociogeneza" acestor boli (R. Bastide, 1965) și analiza acelor factori socio-culturali ce au o legătură, mai mult sau mai puțin directă, cu "etiologia și tratamentul medical, cu efectele, profilaxia și controlul social, cu importanța socială a tulburărilor comportamentale, afective și spirituale" (H. W. Dunham, 1976). Spre deosebire însă de psihiatru, angajat pe linia tradițională a cercetărilor clinice a cazurilor individuale, sociologul consideră *cazul clinic* drept o consecință a unui comportament social care încalcă norma ieșind din repertoriul rolurilor prescrise. În concepția lui T. Parsons (1957), de pildă, boala psihică este privită ca deviantă, ca incapacitate funcțională de a învăța sau accepta modelele normative, ca tip de comportament problematic care provoacă tulburări echilibrului sistemului social. Replicînd acestei concepții, care pune accentul pe identificarea normalității cu conformitatea, continuatorii lui Parsons au subliniat că orice societate oferă o marje pentru manifestarea creativității individuale, motiv pentru care un comportament deviant poate reprezenta o alternativă la ordinea prescrisă sau chiar o formă de protest, mai mult sau mai puțin activ, contra rînduielilor sociale existente. Concepția conform căreia patologia socială este în cea mai mare parte responsabilă de apariția patologiei mentale, susținută de noile curente ale sociologiei fenomenologice și interpretative (etnometodologie, interacționism simbolic etc.) au adus în centrul atenției problema caracterului totalitar și represiv al instituției psihiatrice (E. Goffman, 1961) care, prin "stigmatizarea" (etichetarea) bolnavului, creează și întreține ea însăși mecanismele

devianței psihice. Această concepție a generat o vastă mișcare de conștiință în rîndul psihiatrilor, facilitînd excesele "orientării antipsihiatrice" care, denunțînd mecanismele de control social exercitate asupra bolnavului psihic, ajunge să considere boala psihică drept "normalitate". Indiferent de obiectivele specifice urmărite și de denumirile sub care este cunoscută (p.s., sociopsihiatrie, etnopsihiatrie, psihiatrie transculturală, sociologie psihiatrică etc.), direcția socială din psihiatria contemporană încearcă să articuleze modelul "medicalist" al bolii cu determinanții ei sociali, considerînd că suportul etiologic al bolilor psihice trebuie căutat, cu prioritate, în contextele sociale și culturale, în mediul de viață al indivizilor. *V. control social, devianță (sociologia d.), etichetare, sociologia medicinei, (sociologia sănătății).* **S.R.**

PSIHODRAMA una din cele mai populare tehnici de cercetare, diagnostic și psihoterapie ale sociometriei, de certă inspirație psihanalitică, urmărind exteriorizarea conflictelor ascunse ale subiectului prin intermediul jocului dramatic. În concepția autorului ei, L.J. Moreno, manifestarea liberă a sentimentelor și atitudinilor conduce la deblocarea spontaneității și, în același timp, la mărirea conștientizării de sine grație feed-backului reglator ce se produce în mod inevitabil pe parcursul improvizației scenice. Tehnica presupune interpretarea de către subiect a propriului rol sau a unui alt rol apropiat de preocupările sale, în prezența unei asistențe formată din persoane cu dificultăți asemănătoare și avînd drept parteneri fie persoane din mediul său social fie terapeuți (ego-auxiliari). Jocul dramatic este "regizat" de un specialist psihodramaturg care schițează scenariul, împarte rolurile și stimulează emergența spontaneității la protagoniști. De regulă improvizația scenică se încheie cu o discuție de analiză a jocului ce urmărește surprinderea "beneficiilor" psihologice ale fiecărui participant. P. este utilizată deopotrivă în tratamentul nevroticilor, ca instrument de formare și dezvoltare psihologică, ca metodă de psihodiagnostic și ca mijloc de selecție profesională. *V. dinamica grupului, psihiatrie socială, psihanalîză, sociometrie, sociodramă.* **T.D.**

PSIHOLOGIE SOCIALĂ (PSIHOSOCIOLOGIE), domeniu interdisciplinar de cunoaștere științifică a interacțiunii comportamentelor și proceselor psihice umane. **P.s.** studiază *cum* se desfășoară și *cu ce rezultate* se finalizează interacțiunea comportamentelor individuale și de grup, cum influențează comportamentul unei persoane conduita altei persoane sau acțiunea grupului; cum modifică prezența altora propria activitate; care sînt mecanismele psihice ale relațiilor interpersonale și intergrupale; ce rezultă în plan spiritual din traiul laolaltă al oamenilor, din acțiunea lor comună; ce efecte au asupra personalității comportamentele, din trecut ale altora; cum influențează interacțiunea comportamentală prezentă conduita viitoare a oamenilor și grupurilor umane. **P.s.** studiază, de asemenea, stările și procesele psihice colective, situația de grup, personalitatea sub raportul condiționării socio-culturale. Floyd H. Allport (n. 1890), care a condus primul program de doctorat în **p.s.** (la Universitatea Syracusa, S.U.A.) și care a publicat prima lucrare de **p.s.** bazată pe date experimentale (Social Psychology, 1924), consideră că **p.s.** are ca obiect: "studiul relațiilor reale sau imaginare dintre persoane într-un context social dat, în măsura în care aceste relații afectează persoanele implicate în situațiile respective" (*apud*, Gustave-Nicolas Fischer, *Les Concepts Fondamentaux de la Psychologie Sociale*, 1987, p.13). Din definiția propusă de Floyd H. Allport, "apreciat, pe drept, ca fondator al psihologiei sociale ca

disciplină științifică" (*International Encyclopedia of the Social Science*, vol. I, David L. Silles, ed., 1968, p,. 271), rezultă că **p.s.** se centrează pe *relațiile interpersonale*, punînd accentul pe *contextul social*— aspect devenit astăzi *fundamental prin preocuparea de studiere a reprezentărilor sociale*. Alte definiții mai recente subliniază faptul că **p.s.** studiază sistematic *interacțiunile umane* și *fundamentele psihologice* ale acestora. (K.J. Gergen, M.M. Gergen, *Social Psychology*, 1981). Ca domeniu interdisciplinar, p.s. integrează contribuțiile teoretice și metodologice nu numai ale psihologiei și sociologiei, ci și ale altor științe despre om, natură și societate (antropologie fizică, antropologie socială și culturală, demografie, drept, economie, ecologie, etologie, etnografie, istorie, folclor, geografie umană, lingvistică, pedagogie, politologie ș.a.), oferind totodată spre reflecție celorlalte științe socio-umane rezultatele cercetărilor din propriul domeniu, concepte, teorii și metode de investigare. **P.s.** este în prezent unul din cele mai dinamice domenii ale științelor socio-umane, reunind pe plan mondial eforturile unui mare număr de specialiști, grupați în asociații științifice naționale și internaționale și editînd reviste de specialitate (de exemplu: British Journal of Social Psychology, European Joumal of Social Psychology, Human Relations, Journal of Applied Social Psychology, Journal of Personality and Social Psychology, Journal of Experimental Social Psychology, Social Behavior, Social Psychology Quarterly). Ca disciplină academică, **p.s.** s-a structurat într-un corp de cunoștințe teoretico-metodologice (**p.s.** generală) și mai multe subdomenii de specialitate (**p.s.** de ramură: psihosociologia organizațiilor, clinică, industrială, judiciară, a religiei, a opiniei publice și comunicației în masă etc.). ◆ **P.s.** are o îndelungată preistorie, dar o relativ scurtă istorie. Deși reflecțiile psiho-sociologice nu lipsesc din scrierile gînditorilor și filozofiior din cele mai vechi timpuri, constituirea **p.s.** ca domeniu de cunoaștere datează din cea de-a doua jumătate a sec. al XIX-lea. Pentru autorii francezi, fondatorii **p.s.** ar fi Gabriel Tarde (1843-1904) cu atît de controversatele sale legi ale imitației (*Les Lois de l'imitation*, 1890) și Gustave le Bon (1841-1931) cu preocupările sale de studiere a psihologiei mulțimilor (*Psychologie des Foules*, 1895). Autorii germani consideră că apariția **p.s.** a fost pregătită de activitatea etnologilor Theodor Waitz (1821-1864) și Adolf Bastian (1826-1905), care au studiat mentalitatea și specificul diferitelor popoare, și desăvîrșită de Wilhelm M. Wundt (1832- 1920), care a publicat zece volume de psihologia popoarelor (Völkerpsychologie, 1900-1920), vastă lucrare de istorie comparată a culturii, în care sînt analizate limba, arta, miturile, religia, obiceiurile, normele juridice etc. în vederea cunoașterii "sufletului poporului". În literatura anglo-saxonă de specialitate se susține cel mai adesea că, deși **p.s.** are origini îndepărtate, ea a fost lansată în 1908 prin publicarea lucrărilor Social Psychology. An Outline and Source Book de E.A. Ross și Introduction to Social Psychology de W. McDougall. Psihologul englez W. McDougall (1871-1938) și sociologul american Edward A. Ross (1866-1951) sînt primii care au publicat lucrări cu titlul de p.s. Anterior, în 1897, termenul de **p.s.** fusese utilizat de Jamas Mark Baldwin ca subtitlu al studiului Social and Ethical Interpretation în Mental Development. În constituirea și afirmarea **p.s.** ca disciplină științifică relativ autonomă, un rol important l-a jucat aplicarea experimentului în acest domeniu. Primul studiu de **p.s.** experimentală a fost realizat de Norman Tripiett și publicat în American Journal of Psychology (nr. 9, 1897). De-a lungul evoluției ei, în **p.s.** s-au conturat numeroase orientări teoretice: behavioristă, biologistă, cognitivistă, culturalistă, dinamică, topologică, gestaltistă,

marxistă, pragmatist-funcționalistă, psihanalitică, simbolică, sociometrică, structuralistă (*Dicționar de psihologie socială*, București, 1981). De asemenea s-au propus numeroase ipoteze explicative și teorii: neobehavioristă (N.E. Miller, J.C. Dollard), sociobehavioristă (A. Bandura), a conduitei sociale elementare (G.C. Homans), a rezultatelor interacțiunii (J.W. Thibault, H.H. Kelley), a interacțiunii bazată pe autoritate (J.J. Adams, A.K. Rommey), a echilibrului (F. Heider), a simetriei (Th. Newcomb), a disonanței cognitive (L. Festinger), a congruenței cognitive (C.E. Osgood, P.N. Tannenbaum), psihanalistă a funcționării grupului (W.R. Bion), a dezvoltării grupului (W.G. Bennis, N.A. Shepard), tridimensională a conduitei interpersonale (C.W. Schultz), psihanalitică a atitudinilor sociale (I. Sarnoff), a comparării sociale (L. Festinger), a realizării de grup (R.N. Ștogdill), a rolului social (R. Linton), a grupului de referință (R.K. Merton), a schimbării atitudinale (C. Hovland), a reactanței (J.W. Brehm), a complianței (H. Kelman), a minorităților active (S. Moscovici), a inoculării (W.J. McGuire), a tratării centrale și periferice a informațiilor (R.E. Petty, J.T. Cacioppo), a implicării (S. Chaiken) ș.a. (P. Golu, *Orientări și tendințe în psihologia socială contemporană*, București, 1988). Regrupînd diversele teorii, Gustave-Nicolas Fischer (1987) apreciază că în prezent principalele orientări în **p.s.** sînt: behaviorismul, cognitivismul, fenomenologia și interacționismul simbolic. ◆ În țara noastră **p.s.** a avut o evoluție contradictorie, cu momente de sincronizare europeană și nord-americană, dar și cu perioade de declin, de ideologizare forțată. Rămîne, totuși, remarcabil efortul **p.s.** românești de a se racorda la specificul național, de a studia realitățile concrete, implicîndu-se în rezolvarea problemelor sociale, contribuind la progresul cultural-științific și economico-social al României, analizînd fenomenele psihosociale din timpul regimului totalitar și emergența personalității democratice în noul context social. În faza premergătoare afirmării **p.s.** ca știință (sec. XVI-XIX), cărțile de comportare, cronicile, însemnările de călătorie și scrierile lui Dimitrie Cantemir oferă reflecții psihosociologice originale (A. Neculau, *Începuturile unei viziuni psihosociale asupra manifestărilor umane la vechii cărturari români*, 1984). Cărțile de comportare (*Carte românească de învățătură*, 1646; *Îndreptarea legii*, 1652; *Oglinda arătată omului înțelept*, 1807; *Omu de lume*, 1819; *Adunare de pilde*, 1826 ș.a.), în mod deosebit *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie* (Sec. al XVI-lea), care constituie un adevărat "manual de psihologie normativă pentru cei chemați să conducă pe alții" (T. Herseni, 1963), cuprinde numeroase teme de **p.s.** Așa cum remarcau T. Herseni și N. Radu (1962), "psihologia românească originală nu a început cu psihologia individuală, ci cu cea socială". Aportul cronicarilor (Stolnicul Constantin Cantacuzino, Grigore Ureche, Miron Costin, Ion Neculce) la dezvoltarea **p.s.** românești nu este deloc neglijabil: în cronici sînt realizate portrete psihosociologice ale domnitorilor, tipologii de personalitate, sînt discutate raporturile dintre caracteristicile înnăscute și cele dobîndite, dintre norma socială și acțiune ș.a.m.d. Însemnările de călătorie (*Descrierea Chinei*, de Nicolae Milescu, 1677; *Peregrinul Transilvan*, de I. Codru Drăgușeanu, 1833-1844) prilejuiesc observații și analize psihosociologice comparative, însoțindu-se în direcția elaborării unor modele de învățare socială. În fine, *Descrierea Moldovei* (1714) de Dimitrie Cantemir, ca și celelalte scrieri ale marelui domnitor și învățat moldovean, marchează o contribuție însemnată la cristalizarea reflecției psihosociologice în țara noastră. La sfîrșitul sec. al XIX-lea și începutul sec. al XX-lea se poate vorbi de etapa primelor fundamente teoretice ale **p.s.** româ-

nești. În această perioadă, istoricul A. D. Xenopol descrie caracteristicile psihice ale românilor (*Histoire des Roumains de la Dacie Trajane*, 1896) asemănător orientării de studiere de psihologie a popoarelor ilustrată de W. Wundt. În 1848, C. Dimitrescu-Iași (1849-1923) publică mai multe studii ale **p.s.**, reunite postum în volumul *Studii de psihologie socială* (1923). Nicolae Vaschide (1874-1907) a tipărit la Paris studiul *Psihologia socială. Legile psihologice ale imitației* (1900), în care se raportează critic la concepția lui G. Tarde (studiul a fost tradus și publicat un an mai tîrziu și în *Noua Revistă Română*, nr. 35-36). **P.s.** românească îi datorează lui Dumitru Drăghicescu (1875-1945) programul primului curs universitar de **p.s.** Lecția de deschidere a fost ținută la 12 nov. 1905 la Universitatea din București. D. Drăghicescu a publicat în 1907 *Le problème de la conscience. Etude psychosociologique* și *Din psihologia poporului român*. Tot în această primă etapă de dezvoltare a **p.s.** românești se înscrie și activitatea lui C. Rădulescu-Motru (1868-1957), care și-a continuat opera de-a lungul mai multor faze de evoluție a psihologiei în țara noastră. Opera vastă a lui C. Rădulescu-Motru cuprinde și lucrări de **p.s.** precum: "Cultura română și politicianismul" (1904), "Sufletul neamului nostru" (1940), "Psihologia industriașului" (1911), "Psihologia ciocoismului" (1911). Concepția despre necesitatea ca psihologia să studieze "omul în societate" și-a expus-o încă din anul 1898 în lucrarea "Problemele psihologiei". Cea de a doua etapă în dezvoltarea **p.s.** în România, perioada interbelică, se caracterizează, după cum apreciază Ana Tucicov-Bogdan, prin: *a.* cercetarea sistematică a fenomenelor psihologice autohtone; *b.* adecvarea metodelor și tehnicilor de cercetare la specificul fenomenelor psihosociale; c. apariția primelor lucrări ale **p.s.** propriu-zise, dintre care menționăm: *Inteligența socială și psihologia conducătorului*, de Gr. Popa (1935), *Psihologia reclamei*, de D. Tudoran (1935), *Opinia publică*, de C. Sudețeanu (1935), *Adaptarea socială*, de Fl. Ștefănescu-Goangă, Al. Roșca, S. Cupcea (1938), *Contribuții la psihologia onestității*, de Z. Barbu (1940), *Psihologia atitudinilor* sociale, *cu privire specială la români*, de A. Chircev (1941), *Conducerea la copii*, de G.M. Marica (1942), *Elevul conducător*, de L. Bologa (1943). În perioada interbelică **p.s.** academică înregistrează un deosebit avînt. La Universitatea din București, C. Rădulescu-Motru predă o suită de teme de **p.s.** în cadrul cursului de psihologie generală. Acest curs, publicat în 1923, cuprindea atît teme de psihologie individuală, cît și teme de psihologie colectivă, cu subdiviziuni de: **p.s.**, psihologie etnică și psihologie de clasă. La Universitatea din Iași, Mihai Ralea (1896-1964) predă în anii 1923-1938 un "Curs de psihologie socială" conținînd următoarele teme mari: structura socială a fenomenelor psihice umane, influența grupului asupra individului, psihologia interindividuală sau interpsihologia, influența individului asupra grupului social, patologia vieții sociale. Aportul lui Mihai Ralea la dezvoltarea p.s. în România se caracterizează, după cel de-al doilea război mondial, prin publicarea, împreună cu Traian Herseni, a lucrării "Introducere în psihologia socială" (1966). La Universitatea din Cluj, Fl. Ștefănescu-Goangă (1881-1958) a predat cursul de "Psihologie socială", tratînd teme precum: obiectul **p.s.**, ereditatea socială, grupele sociale primare și secundare, mulțimea și opinia publică, socializarea, cooperarea ș.a. După încheierea celui de-al doilea război mondial și pînă la reforma învățămîntului din 1948 sînt continuate preocupările de p.s.: Mihai Ralea expune în 1944/1945 la Facultatea de litere și filosofie (Universitatea București) un "Curs de psihologie" și publică lucrarea "Explicarea omului" (1946). În 1947/48, Al.

Roșca predă la Universitatea din Cluj un "Curs de psihologie socială experimentală" tratînd, între altele, temele: metodele **p.s.**, influența grupului asupra activităților mintale, motivația socială, atitudinile, prejudecățile, conducerea, rolul mediului social în formarea personalității. Perioada 1948-1965 reprezintă faza de declin a **p.s.** românești, cînd psihosociologiei, ca și sociologiei, nu i se mai recunoaște statutul de știință. După această perioadă asistăm la relansarea cercetărilor de **p.s.** concretă, la publicarea unor lucrări de sinteză în domeniu, a unor monografii și manuale universitare. **P.s.** a fost reintrodusă în sistemul învățămîntului superior și la Institutul de psihologie al Academiei Române a fost înființată o secție de **p.s.** Relativa izolare de comunitatea internațională a psihosociologilor, ideologizarea forțată, desființarea abuzivă a Institutului de Psihologie (1982), reducerea numărului de specialiști au creeat un decalaj între **p.s.** din România și cea din țările dezvoltate. Schimbările sociale după decembrie 1989 au generat speranța reducerii acestui decalaj și sincronizării cu evoluția **p.s.** pe plan mondial. *V. antropologie culturală, antropologie socială, demografie, ecologie, etnologie, politologie, psihiatrie socială, sociologie.* **S.C.**

PSIHOLOGIE UMANISTĂ curent în psihologie constituit în anii '50 în S.U.A. și apoi răspîndit rapid în anii '60 și '70 în Europa, cu puternice influențe în sociologie, psihologie socială, antropologie socială și culturală. Dintre personalitățile care au contribuit la conturarea noii orientări se pot cita: Abraham H. Maslow, Carl R. Rogers, Clark E. Moustakas, G. Murphy, Henry Muray, Charlotte Buhler, James F.T. Bugental, Rollo May, Anthony J. Sutich, John Cohen, Albert Wellek, Kurt Goldstein. După anii '50 apar o serie de lucrări fundamentale care vor influența întreaga mișcare: A. Maslow — *Motivation and Personality*, 1954, *Toward a Psychology of Being*, 1962, *Becoming*, 1955; Ch. Buhler — *Values in Psychotherapy*, 1962; Cl. Moustakas — *The Self*, 1956; Carl Rogers — *Client-Centred Therapy*, 1951. În 1961 apare o revistă specializată *Journal of Humanistic Psychology*, iar în 1962 se constituie *Asociația americană pentru psihologie umanistă*, care se transformă mai tîrziu într-o organizație internațională. ◆ **P.u.** s-a constituit ca o reacție de profundă insatisfacție în mod special față de psihologia tradițională, dar și față de științele social-umane în general. Psihologia tradițională, conform criticii **p.u.**, nu ia în considerare complexitatea psihicului uman și problemele vitale pentru om în calitatea sa de ființă superioară, cum sînt fericirea, idealul, sensul vieții, alirmarea umană, dezvoltarea umană, alienare, autenticitate umană, cooperare etc. științele sociale, la rîndul lor, au reprezentat o încercare de explicare *în sine* a fenomenelor sociale, făcînd abstracție de semnificația lor pentru om. Datorită inexistenței unei cunoașteri sistematice a acestei problematici, crucială pentru ființa umană, știința nu a putut oferi instrumentele necesare împlinirii și solutionării lor. ◆ *Critica freudismului.* Deși a avut meritul de a reprezenta prima abordare calitativă a psihicului uman, dezvoltînd tehnici de terapie psihologică, iar nu biochimică, freudismul a dezvoltat o imagine deformată a ființei umane. În primul rînd, accentuînd în mod corect apartenența omului la regnul animal, importanța corpului și a nevoilor biologice, el a redus complexitatea ființei umane la biologic, punînd în centrul existenței umane instinctul sexual. În al doilea rînd, freudismul a privit omul ca o ființă fundamental bolnavă, accentuînd activitatea de tratament al patologiilor umane. I-au fost complet străine preocupările de dezvoltare umană propriu-zisă. El a avut însă meritul de a fi dezvoltat un tip de terapie fundată pe ideea de reconstrucție a normalității psihice,

unde pacientul este cel care joacă un rol activ. Psihanalistul furnizează doar oportunități pentru autocunoașterea de sine și, pe această bază, a regîndirii propriei vieți psihice. ◆ *Critica behaviorismului.* Obsedat de interpretarea comportamentului uman ca un răspuns strict determinat la un stimul, behaviorismul și-a concentrat atenția în mod exclusiv asupra comportamentului "obiectiv", subiectivitatea umană fiind considerată a fi un epifenomen, o umbră de tip platonic a realității comportamentale, fiind deci lipsită de autonomie ontologică. Ca urmare a atitudinii programatic antisubiective, personalitatea umană este privită dintr-o perspectivă atomistă și reducționist-mecanicistă. **P.u.** a respins imaginea omului mașină. Existența umană nu poate fi integral determinată de factori exteriori, ea nu este un sistem pasiv, lipsit de intenționalitate și inițiativă ci, dimpotrivă, unul activ, cu o semnificantă libertate de a se autodefini, autodezvolta, autodepăși, ca personalitate distinctă și responsabilă de cursul vieții sale. ◆ *Surse filosofice.* Accentuînd rolul subiectivității în înțelegerea ființei umane, **p.u.** a încercat să valorifice o serie de orientări filozofice în care subiectivitatea era pusă ca obiect primar al analizei: *fenomenologia* și *existențialismul.* Fenomenolo- gia oferea un program de analiză sistematică a conștiinței ca realitate independentă. La rîndul său, existențialismul, respingînd abordarea *abstractă*, *universalistă* și excesiv de *rațională* a filozofiei clasice, accentua necesitatea considerării *unicității* ființei umane și necesitatea înțelegerii acesteia în *situația concretă*. ◆ O influență însemnată în cristalizarea **p.u.** a avut-o *dinamica grupului* (Kurt Lewin). Grupul social reprezintă mediul fundamental de existență a omului, prin care acesta se cunoaște și se definește. Există o logică a grupului social cu patologii și potențialități specifice. Mai ales la nivelul terapiei, metodele de grup au fost masiv preluate. Dinamica grupului deschide perspectiva înțelegerii unor componente superioare ale personalității umane și mai ales a locului pe care-l ocupă "relația cu celălalt". ◆ Modelul uman propus de **p.u.** prezintă următoarele caracteristici: persoana umană este privită ca o *totalitate*; ea reprezintă un sistem deschis orientat spre creștere, autodezvoltare; omul este atît comportamentul său elementar de natură biologică, cît și comportamentul superior, specific uman, ireductibil la biologic. Analiza trebuie să se deplaseze de la partea anormală, bolnavă, a omului, la cea sănătoasă; terapia proceselor patologice trebuie completată cu promovarea forțelor pozitive, orientate spre creștere umană. Unicitatea existenței umane: omul nu trebuie considerat ca un caz particular al unei realități generice, ci ca o ființă unică ce trebuie înțeleasă în ea însăși. Psihologia este în mod necesar o știință nomotetică, dar fiecare persoană reprezintă o combinație unică de elemente și legi generale, imposibil de redus la o schemă generală. **P.u.** este centrată pe imperativul "aici și acum". Omul "în general" este înlocuit astfel cu "omul în situație", cu problemele lui multiple de zi cu zi, ce se dezgajă "aici și acum". Individul reprezintă în el însuși un întreg armonios, care trebuie înțeles în unicitatea sa. Omul este o valoare în sine, prin simpla sa existență; respectul pentru demnitatea umană este un principiu fundamental: respectul necondiționat pentru sine și pentru orice altă ființă umană în calitatea sa de existență singulară, unică și ireductibilă. Persoana umană trebuie considerată a fi liberă și în consecință deplin responsabilă pentru propria sa viață: sarcina specialistului este, în consecință, nu de a-l orienta pe om în direcția unui model uman anume, ci de a-i oferi posibilitatea autodezvoltării, în direcția pe care singur, în mod liber și responsabil, o alege; *spontaneitatea*, ca formă fundamentală a *creativității*, este modul de constituire a

persoanei umane unice; *terapia non-directivă* propusă de C. Rogers este o consecință logică a acestui principiu. Terapeutul trebuie să fie un "consilier", "reflector" al gîndirii subiective care nu își impune propriile sale scheme de gîndire și simțire. Maturitatea reprezintă o precondiție esențială a libertății și realizării de sine: persoanele mature devin conștiente de ele însele, capabile să reflecteze asupra experienței lor de viață, mai stabile, cu un accentuat simț al identității de sine; maturitatea oferă fundamentul autonomiei: persoana matură nu mai este dirijată de motive inconștiente, de conflictele copilăriei sau de variate stereotipuri, este mai independentă de influențele exterioare și deci mai capabilă de autodezvoltare liberă și conștientă; *sinceritatea* și *umorul* sînt condiții ale creșterii autentice: eliberarea de orice prejudecată și iluzie, cruzime chiar față de orice schemă impusă de propria experiență sau de către alții, umorul ca expresie a detașării de sine și de situațiile vieții, ca modalitate a unui relativism constructiv uman. Persoanele mature sînt mai "alocentrice", mai orientate spre ceilalți, capabile să-i înțeleagă, să dezvolte sentimente de simpatie, dragoste, cooperare, sinceritate și deschidere în raport cu ei; sinceritatea și deschiderea în relațiile interpersonale pot să funcționeze ca un stimulent al dezvoltării umane doar în condițiile unei atitudini reciproce, fundamental pozitive în contextul unei morale bazate pe imperativul co-dezvoltării; ca o normă de bază ce guvernează relațiile cu ceilalți este *principiul reciprocității*; competența interpersonală reprezintă o condiție esențială a co-dezvoltării; doar dezvoltarea unei *societăți eupsihice* (Maslow) poate oferi cadrul efectivei dezvoltări umane. Terapia trebuie să fie orientată nu numai spre vindecare, ci și spre creștere umană: terapeutul trebuie să sprijine persoana umană pentru a-și "construi" propria viață, relațiile lui cu ceilalți. **P.u.** propune nu numai o teorie a omului, ci și o nouă filosofie a vieții de zi cu zi, un "weltanschaung". ◆ **P.u.** propune înlocuirea ideii de "boală mentală" cu cea de "problemă umană". Prin aceasta se elimină obsesia psihologiei clasice pentru dereglările psihologice și care de fapt para-lizează atitudinea activă, constructivă, a pacientului față de el însuși. Definind boala mentală ca o patologie a vieții umane în ansamblul ei, iar nu ca o dereglare de origine strict bio-fiziologică, individuală, **p.u.** pune bazele unor noi modele terapeutice. Ceea ce este caracteristic, în mod special, acestor metode este lipsa unei opoziții între terapie și dezvoltare umană. Terapia apare mai degrabă ca un element component al creșterii umane, ea însăși putîndu-se realiza eficient doar în contextul mai general al afirmării autentice, de sine. O primă consecință o reprezintă democratizarea relației dintre terapeut și pacient (Karen Homey). Carl Rogers a pus această idee la baza unui sistem terapeutic de mare influență, semnificativ intitulat "terapie centrată pe client". Este promovată o terapie de tip empatic. Acest gen de terapie trebuie să transcendă modul cognitiv- analitic, fondîndu-se pe capacitatea umană de a-l apropia și înțelege pe celălalt. "Terapia umanistă" nu acordă o importanță prea mare trecutului pacientului ca sursă de autolămurire a sa. Chiar dacă rădăcinile proceselor psihice actuale se găsesc în evenimentele din trecut, acestea, pentru a fi forțe active, trebuie să fie elemente constituente ale experienței prezente. De aceea, accentul este pus nu ca în psihologia freudistă pe explorarea trecutului, ci pe construcția prezentului "aici și acum". ◆ Un merit important al **p.u.** constă în descoperirea posibilităților terapeutice ale grupului în vindecarea și creșterea individului uman. Carl Rogers afirma că descoperirea tehnologiei de grup este echivalentă ca importanță cu descoperirea energiei nucleare. În momentul actual sînt utilizate variate forme de terapie de

grup ca: *T-Grupul* (grupul de învățare — "Training group"), *grupul de întîlnire* ("Encounter — Group"), *grupul de formare și educare a senzitivității* ("Sensitivity Group"), *grupul centrat tematic* ("Theme-Centred-Group", sau "Tavistock-Group", dezvoltat în Anglia), *grupul de confruntare* ("Confrontation — Group"). ◆ Un punct esențial al programului propus de **p.u.** îl constituie umanizarea educației. Următoarele direcții sînt avute în vedere: *a.* accentul pus pe latura formativă iar nu pe însușirea mecanică. *b.* accent pe autodezvoltare prin cunoaștere și asimilare, iar nu pe instruire din exterior; reactualizarea îndemnului socratic "cunoaște-te pe tine însuți"; se subliniază nu numai motivația interioară a învățării, ci și implicarea activă în programarea procesului de învățare; *c.* accent pe creativitate, pe spirit critic împotriva tiparelor rigide și a impunerii autorității în educație; *d.* umanizarea tuturor disciplinelor prin reintegrarea lor ca elemente componente ale unei viziuni umane, prin evidențierea semnificațiilor lor pentru om prin epurarea tuturor formelor opresive din procesul de educare; *e.* accentuarea motivației interne, crearea unor condiții prin care învățarea să se transforme dintr-o activitate obligatorie într-o muncă cu satisfacții majore pentru individ. Se depășește astfel polaritatea dintre învățare și joc, datorie și plăcere. ◆ **P.u.** a avut influențe importante în toate disciplinele sociale, oferind un model uman de referință. În mod special putem cita puternica influență în diferitele programe de reformă umană și socială a organizațiilor (R. Lickert, MacGregor, Cris Argyris). În mod special *teoria ierarhiei nevoilor* a lui Abraham Maslow este deosebit de influentă în abordarea motivației performanței și promovarea diferitelor programe de *umanizare a muncii.* ◆ Studiile apărute în perimetrul **p.u.**, din punct de vedere metodologic, prezintă adesea o caracteristică mai degrabă speculativ-filosofică. Deși există o experiență clinică bogată, acumulată în orientările **p.u.**, datorită lipsei unor instrumente sistematice de descriere obiectivă și unanim acceptată a faptelor la care se referă, teoriile formulate aici sînt mai degrabă impresionante intuitiv decît verificabile. Mijloace "mai tari" de culegere a faptelor și de verificare a teoriilor lipsesc într-o mare măsură. Din această cauză, **p.u.** ocupă un loc special în mișcarea științifică contemporană. Ea este privită de către unii teoreticieni, care au dezvoltat o amplă metodologie de tipul celei din științele naturii, cu multă suspiciune. *V. îmbogățirea muncii, motivație.* **E.Z**

PSIHOTERAPIE termen utilizat pentru prima dată în 1872 de Daniel Hack Tuke în lucrarea *Remarques sur l'influence de l'ésprit sur le corps* pentru a desemna "magnetismul animal", sugestia și hipnoza. Prima definiție a **p.** apare însă în 1889 la von Eeden într-o formulare ce-și păstrează și astăzi actualitatea: "orice metodă care utilizează mijloace psihologice pentru a combate boala prin intermediul funcțiilor psihice". În pofida acestor evocări tardive, p. are o (pre)istorie milenară ale cărei rădăcini se regăsesc în practicile arhaice de intervenție asupra suferinței fizice și sufletești: magia, șamanismul, ritualurile, medicina sacerdotală, etc. Abia la jumătatea secolului al XIX-lea, odată cu introducerea hipnozei și procedurilor sugestive (Charchot la Salpêtrière, Bernheim la Nancy) și a "tratamentului moral" (Pinel la Bicêtre, Reil la Halle) în clinica psihiatrică, **p.** devine o metodă de bază în tratamentul tulburărilor psihotice și nevrotice. Sub influența lui Pierre Janet și mai ales a lui Freud, după 1900 **p.** a cunoscut o dezvoltare înfloritoare. Astăzi sub această denumire sînt reunite metode și proceduri foarte diverse de intervenție psihică asupra psihismului, bazate pe recunoașterea originii psihice sau psihosociale a nebuniei sau a altor manifestări psihice deviate de la axa nor-

malității. Dintre numeroasele accepțiuni ale termenului reținem: a. ansamblu de metode de tratament ale tulburărilor psiho-comportamentale și adaptative, utilizînd mijloace elaborate în scopul exercitării unei influențe favorabile, sistematice și metodice asupra unui individ sau a unui grup. Este accepțiunea "tradițională" a termenului, conform căreia **p.** este concepută prin analogie cu modelul clasic al consultației medicale al cărei țel este "vindecarea", înlăturarea "durerii", ameliorarea "suferinței"; *b.* aspect major al relației medic-bolnav, vizînd calitatea actului medical, prescripțiile terapeutice, modalitățile de comunicare etc. ce conferă sau nu eficacitatea demersului terapeutic. Se vorbește în acest sens de boli iatrogene sau induse prin atitudinile alarmiste, de suspiciune, neîncredere, abandon ale medicului față de bolnav; *c.* terapie pentru "normali". Este accepțiunea cea mai recentă a termenului în cadrul căreia **p.** este înțeleasă ca instrument de dezvoltare a personalității în direcția maturității, competenței și autorealizării. Obiectivele operaționale sînt, în acest caz, mărirea insight-ului, mărirea auto-acceptării, strategii mai eficiente pentru înfrîngerea dificultăților, amplificarea forței eului, consolidare generală. Protagoniștii actului terapeutic, în această ultimă accepțiune, nu mai sînt "medicul" și "pacientul", ci specialistul psihoterapeut și "subiectul". În centrul oricărei **p.**, indiferent de variantele sale particulare (hipnoză, persuasiune, susținere, explorare, raționalizare etc.), se află comunicarea interumană, trăită în relația duală sau în grup, prin intermediul căreia se realizează influențarea subiectului în raport cu intenția terapeutică a metodei (suprimarea, modificarea, sau atenuarea simptomelor psihopatologice, învățarea unor noi "patternuri" adaptive, înflorirea personalității etc.). Există la ora actuală un număr imens de forme și variante de **p.**, estimat la peste 200 (J.O. Porchaska, J.K., Narcoss, 1983). Diversitatea și eterogenitatea orientărilor **p.** contemporane nu esle întîmplătoare. Ea este rezultatul multitudinii de scopuri, mijloace, concepții teoretice, niveluri de adresabilitate, formule organizatorice. De aceea și sistematizările actuale ale **p.** sînt departe de a fi atotcuprinzătoare, fiecare faclor de diversitate putînd constitui un criteriu independent de diferențiere și clasificare. De regulă, se face distincție între: *a.* **p.** individuală și **p.** colectivă. Aceasta din urmă, spre deosebire de prima, care se desfășoară în cadrul unei relații de tipul "face to face", își propune să valorifice acțiunea factorilor sociali și psihosociali în procesualitatea formării și dezvoltării persoanei umane. Metodele, tehnicile, variantele **p.** de grup sînt numeroase, majoritatea dintre ele fiind rezullatul adaptării terapeuticii individuale la formatul de grup. *b.* Se mai disting **p.** raționale, dinamice și **p.** comportamentale. Criteriul avut în vedere, în acest caz, este pîrghia instrumentală (tehnica, procedeul, "trucul") utilizată de psihoterapeut pentru a acționa la nivelul proceselor conștiente (**p.** raționale) sau inconștiente (**p.** dinamice) sau pentru a antrena formarea unor noi strategii comportamentale (**p.** comportamentale). În categoria **p.** raționale sînt incluse: "anamneza personală" a lui Jung, **p.** non-directivă a lui C. Rogers, **p.** prin consiliere (counselling), **p.** de direcție, **p.** existențialiste, și metodele mai noi, **p.** raional-emotivă (Albert Ellis), **p.** realității (William Galsser). Dintre **p.** dinamice menționăm: psihanaliza clasică și varianlele sale moderne (simplificările-Stekal; amplificările-M. Klein, Lacom; modificările- Sulliman, Horney etc.), hipnoza, sugestia în stare de veghe (P. Janet. Charchot, Bernheim), analiza tranzacțională (Eric Berne), **p.** prin strigăt primal (Arthur Jonan). P. comportamentale sînt reprezentate prin: **p.** de desensibilizare, **p.** de aversiune, metodele de relaxare (antrenamentul autogen-Schultz; reiaxarea musculară progresivă-

Jacobson), biofeedback-ul (Kamija), **p.** comportamentală, bazată pe principiile reflexologiei (Pavlov) și ale condiționării operante (Skinner) și pe teoriile învățării. *c.* Se distinge și între **p.** directive, în cadrul cărora practicianul este principalul agent al schimbării subiectului (sugestia, hipnoza, terapiile de reeducare și susținere, **p.** rațional-emotivă, **p.** realității, psihanaliza și variantele sale, **p.** comportamentale, etc.) și **p.** non-directive care plasează responsabilitatea procesului terapeutic la subiect, rolul psihoterapeutului fiind de facilitator, de "catalizator" al schimbării acestuia (p. non directivă, **p.** existențialistă, gestalt-terapia (Fr. Perls), analiza tranzacțională, grupul de întîlnire, etc.). *d.* Distincție între **p.** de restructurare, care se adresează "nevoilor" de deficit ale subiectului, fiind utilizate în tratamentul nevrozelor, sociopatiilor și al unora dintre tulburările psihotice, și **p.** de dezvoltare orientate spre "motivațiile de creștere", care sînt utilizate din ce în ce mai frecvent în sfera normalității psihice ca mijloc de ridicare a calității umane a vieții. *V. psihologia umanistă, socioterapie.* **T.D.**

PUBLIC (lat. *publicus*, derivat de la forma străveche *populus*, "popor"), în opoziție cu "privat", desemnează în ideologia liberalismului occidental al sec. al XVII-lea "domeniul de stat", spre deosebire de "spațiul privat", libertatea de conștiință și credință asigurată în cadrul societății civile. Distincția între *spațiul* **p.** și *spațiul privat* nu este simplă: există spațiu **p.** al societății politice și spațiu privat al societății civile (familie, proprietate privată, piață etc.), precum și spațiu privat al subiectivității individuale (Dictionnaire de la sociologie, sub red. lui R. Boudon, Ph. Besnard, M. Cherkaouir, B- P. Lécuyer, 1989, p. 160). În sociologia opiniei publice și a comunicației în masă, prin **p.** se înțelege "un aspect funcțional, o activitate de moment a oamenilor care trăiesc laolaltă" (M. Ralea, T. Herseni, Sociologia succesului, 1962, **p.** 339). Fiecare opinie are **p.** ei, adică un grup de persoane afectate de o problemă socială, față de care adoptă o poziție pro sau contra, exprimată cu diferite grade de intensitate (Bernard Hennessy, *Public Opinion*, 1981, **p.** 5). Dacă inițial termenul de **p.** desemna poporul (avînd ca echivalent în limba română termenul "lume"), în timp s-au diferențiat p. *locale* (determinate spațial) și **p.** *mondial* (întreaga omenire), **p.** *participant* (la acțiune) și **p.** *receptor* (al unei informații). După Georges Gurvitch (1894-1965), p., ca grup uman, format din indivizi aflați la distanță unii de alții, se caracterizează prin atitudini și opinii comune și prin continuitatea ideilor și valorilor sociale. (*La Vocation actuelle de la sociologie*, 1950, **p.** 135). Așa cum sublinia și I. Drăgan (*Opinia publică, comunicarea de masă și propaganda*, București, 1980, **p.** 82), structura **p.** este derivată din structura socială, se caracterizează printr-o accentuată mobilitate și printr-o durată în timp relativ limitată. *V. audiență, opinie publică.* **S.C.**

PUBLICITATE (lat. *publicare*/cf. fr. *publicité*, "răspîndire în public"), ansamblu de tehnici de comunicare în masă cu scopul de a informa publicul despre calitățile unor produse sau servicii și de a-l influența în sensul achiziționării acestor produse (bunuri materiale și spirituale) și al acceptării respectivelor servicii (din sfera economică, de timp liber, din domeniul ocrotirii sănătății, turismului ș.a.m.d.). Deși **p.**, ca fenomen social, a apărut în societățile preindustriale, abia odată cu dezvoltarea economiei capitaliste, cu dispariția contactului direct dintre producător și cumpărător, se poate vorbi de **p.** în sensul actual al termenului. **P.** este indispensabilă în orice sistem economic. Ea este dezirabilă numai în condițiile în care: atrage atenția asupra calităților reale ale produselor și serviciilor,

produsele și serviciile, direct sau indirect, sînt socialmente necesare; ajută la reglarea producției (T. Sauvet, *Dictionnaire économique et social*, 1975, p. 377). Începînd cu Charles Fourier, o serie de filosofi, sociologi și economiști, precum Herbert Marcuse, Vance Packard, John K. Galbraith, W.H. Whyte, Ludwig von Bertalanffy, Kurt Schilling, Aldous Huxley, Erich Fromm ș.a. au criticat efectele **p.**, mai ales generarea unor false trebuințe și manipularea comportamentului maselor (Helmut Schoeck, *Kleines Soziologisches Wörterbuch*, 1969, **p.** 357). Analiza sociologică a **p.** are în vedere scopul acestei acțiuni de influențare a opiniilor, atitudinilor și comportamentelor de achiziționare de mărfuri și de recurgere la anumite servicii. Așa-numita "formulă AIDA" (atenție, interes, dorință, achiziție) rezumă problematica psihosociologică a **p.** (Ernst F. Salcher, *Psychologische Marktforschung*, 197g, **p.** 233). Tehnicile de **p.** se bazează pe producerea unui șoc psihic, în care sînt utilizate reclame comerciale fluorescente mobile, afișe în culori percutante, sloganе comerciale (formule concise, ușor de memorat, menite să declanșeze comportamentul de achiziție). Adesea, pentru incitarea la cumpărarea anumitor bunuri, în acțiunile **p.** se face apel la pulsiunile și dorințele neconștientizate ale oamenilor, ajungîndu-se la ceea ce ziaristul și sociologul american Vance Packard denunța într-o lucrare publicată în 1957 ca "persuasiune clandestină". În acest sens, s- a dezbătut aprins și se discută și în prezent despre manipularea prin "pub invisible" (condiționare subliminală). Semnalul de alarmă a fosttras în urma unui experiment desfășurat la New Jersey (SUA) în 1956: în timpul rulării filmului *Picnic* s-au proiectat imagini ultrarapide (1/3000 de secundă) conținînd sloganul "Consumați Coca-cola!". Fără a conștientiza percepția mesajului, spectatorii, după terminarea spectacolului de cinema, s-au îndreptat într-un mare număr spre barul din apropiere unde au consumat cu precădere Coca-cola, deși aveau la dispoziție la același preț și alte băuturi răcoritoare. Experimentul a durat șase săptămîni și vînzarea de Coca-cola a înregistrat creșteri substanțiale. Alte experimente de condiționare subliminală făcute în SUA, Marea Britanie sau Franța în cadrul emisiunilor radio sau tv. au condus la rezultate contradictorii. Oficial, utilizarea condiționării subliminale în **p.** a fost interzisă, ceea ce nu înseamnă că s-a eliminat efectiv posibilitatea de a se practica această modalitate de manipulare a consumatorilor (N. F. Dixon, *Subliminal perception: the nature of a controversy*, 1971). În **p.** dispunem de trei modalități: cuvinte, imagini. numere (Jacques Durand, 1962). Făcînd bilanțul cercetărilor privind utilizarea numerelor în p., psihosociologul francez David Victoroff aprecia că în acest domeniu "numărul constituie un element la fel de important ca și imaginea" (*La publicité et le nombre*, în *Revue Française de Sociologie*, nr.I. 1978, **p.** 157). Studierea limbajului p., alegerea argumentelor pentru p., investigarea sociologică empirică a canalului **p.**, ca și studiul efectelor sociale ale **p.** constituie principalele direcții de cercetare sociologică a **p.** *V. comunicare, influență socială, public.* **S.C.**

PUTERE 1. Capacitatea cuiva de a-și impune voința în cadrul unei relații sociale, în ciuda oricărei rezistențe întîmpinate și indiferent de factorii care determină această capacitate (M. Weber, *Wirtschaft und Gesellschalf*, 1920). **P.** este o dimensiune a anumitor relații de interdependență socială, ceea ce face din ea un concept relațional. Nu se poate afirma despre o persoană sau un grup că "are **p.**" fără a se specifica în relație cu cine și ce anume îi conferă acest atribut. **P.** este mai degrabă un proces decît o entitate sau o structură fixă. ◆ Definiția weberiană nu se referă în mod deliberat la resursele care

pot face posibil exercițiul **p.** În ultimă instanță, orice conferă unei persoane sau unui grup un anumit control asupra a ceea ce alții au nevoie și doresc poate fi considerat ca o resursă de **p.** Cercetările sociologice au avut în vedere diferite asemenea resurse: capitalul, venitul, prestigiul conferit de status, cunoașterea, îndemînările deosebite și rare, virtuțile magice, charisma ș.a. Ceea ce funcționează socialmente ca o resursă de **p.** depinde de tipul de societate: de pildă, în societățile arhaice controlul ritualurilor magice poate constitui o sursă de **p.**, în timp ce capitalul are o importanță preponderentă în societățile capitaliste moderne. Distincția lui Weber între *clase, grupuri de status* și *partide* se referă la tipuri diferite de grupuri sociale, particularizate prin controlul anumitor resurse de **p.**: cele economice în cazul claselor, prestigiul în cazul grupurilor de status și accesul la aparatul politico-administrativ în cazul partidelor. Distribuția diferitelor resurse de **p.** tinde să fie organizată și instituționalizată în structuri de dominație relativ stabile pentru fiecare tip de societate. Un element important în acest proces de instituționalizare îl constituie apariția fenomenului *legitimității*. Problematica legitimității, care va deveni centrală în conceptualizarea weberiană a p., a fost sesizată încă de J.J. Rousseau: "Cel care stăpînește nu este niciodată destul de puternic pentru a rămîne mereu stăpîn dacă nu transformă forța în drept și supunerea în datorie" (*Du contrat social*, 1762). **P.** acceptată ca legitimă de către cei asupra cărora este exercitată devine *autoritate*. Weber distinge trei tipuri ideale de autoritate: *a. charismatică*, întemeiată pe "sanctitatea, eroismul sau caracterul exemplar al unei persoane și pe modelul normativ revelat sau impus de această persoană"; *b. tradițională*, avînd la bază "credința înrădăcinată în supremația tradițiilor imemoriale și în acele persoane cărora aceste tradiții le conferă legitimitate"; *c. rațional-legală*, bazată pe "credința în legalitatea reglementărilor impuse și în dreptul celor plasați în poziții de autoritate prin asemenea reguli de a emite ordine". Birocrația încarnează în mod exemplar tipul de autoritate rațional-legală, iar ceea ce Weber denumește patriarhalism, patrimonialism și feudalism au fost sisteme sociale în care a funcționat predominant autoritatea tradiției. Charisma este o forță revoluționară care a generat mișcări sociale de-a lungul istoriei, dar care degenerează în mod inevitabil prin "rutinizare" de îndată ce dispare liderul charismatic. ◆ Gîndirea modernă a fost captivată de **p.** politică, forma cea mai spectaculoasă și, în același timp, omniprezentă a **p.**, precum și de cadrul în care aceasta se manifestă în societățile moderne: statul. Față de **p.** politică, sociologia și-a manifestat interesul în cîteva direcții principale. În primul rînd, ea a considerat statul o instituție politică la fel ca oricare alta, iar instituțiile politice le-a integrat, ca o categorie distinctă, instituțiilor sociale în general. În al doilea rînd, sociologia a acordat o atenție particulară aspectelor informale, funcțiilor latente și disfuncțiilor instituțiilor prin care se exercită **p.** politică. Ceea ce a atras după sine nu numai preocuparea pentru relațiile dintre instituțiile politice și celelalte tipuri de instituții, dar și o mare deschidere în raport cu aspectele legate de bazele sociale ale **p.** În al treilea rînd, sociologia actuală tinde să confere o accepțiune foarte largă termenului de "politic". Din ce în ce mai mult se consideră că universului politic îi aparțin, fără deosebire, toate fenomenele care implică relații de p., autoritate, conducere etc. În această perspectivă, **p.** apare ca o relație socială foarte generală, ale cărei mecanisme sînt, dacă nu identice, cel puțin asemănătoare în cadrul unor instituții atît de diferite precum statul, organizația economică, partidul politic, sindicatul, biserica sau familia. ◆ În linii generale, două orientări fun-

damentale au marcat atît sociologia politică, cît și politologia în legătură cu bazele și funcționarea **p.**: consensualismul și conflictualismul. Există și o a treia tradiție, deloc neglijabilă, care a subliniat coexistența consensului și a conflictului în manifestările **p.** Pentru Tocqueville, exercitarea **p.** într-un sistem democratic implică un echilibru între forțele conflictului și cele ale consensului (*De la démocratie en Amérique*, 1835). Mai recent, un sociolog de talia lui S.M. Lipset adopta o poziție similară, considerînd că democrațiaeste un mecanism destinat adoptării deciziilor la nivel societal cu minimum de forță și maximum de consens, în condițiile existenței unor grupuri cu interese conflictuale (*Political Sociology*, în R. K. Merton et al., eds., *Sociology today*, 1959). ◆ Teoriile consensului au pus accent pe faptul că **p.** politică este cea care permite coordonarea activităților de interes general, asigurarea ordinii și a continuității sociale. Exercitarea **p.** reprezintă un instrument esențial prin care oricare comunitate își gestionează supraviețuirea. Sociologia marcată de această orientare a fost interesată de funcționarea **p.** (condiții, forme, tipologii etc.) și mai puțin de mecanismele erodării și transformării sale. Concepțiile conflictualiste au scos în evidență caracterul eminamente coercitiv al **p.** politice, impunerea sa de către grupurile dominante asupra celor dominate în scopul realizării propriilor interese. Ceea ce pare să caracterizeze această orientare este "conceptul de sumă nulă" (T. Parsons) sau teza "caracterului limitat" al p. (R.S. Lynd): într-o societate dată există o cantitate limitată de p., astfel că orice extindere a p. unui grup se face în detrimentul altuia. Pe această linie, teoria marxistă clasică a subliniat funcția principală de dominație de clasă a instituțiilor politice — statul în primul rînd — caracterul lor istoric, precum și fundamentele economice ale distribuirii p. în societate. Reducționismul economic marxist a fost ulterior nuanțat și oarecum relaxat. A. Gramsci a analizat rolul instituțiilor culturale în impunerea "hegemoniei" clasei conducătoare. Acestea contribuie, prin mijloacele lor specifice, la obținerea consensului maselor, ceea ce duce le coborîrea pragului de coerciție directă necesară pentru menținerea dominației. În aceeași ordine de idei, L. Althusser a argumentat teza funcționării "aparatelor ideologice ale statului" în sensul inculcării "respectului indivizilor față de diviziunea tehnico-socială a muncii", prin intermediul căreia este reprodusă structura de dominație existentă în societate. Th. Adorno a remarcat "totala reificare" a conștiinței sociale, cu efecte dezastruoase asupra formării unei gîndiri critice independente. ◆ Constatînd fenomenul extinderii birocrației în societățile industrializate, C.W. Mills a preluat ideea weberiană a legăturii dintre birocratizarea și profesionalizarea aparatului politico-administrativ, criticînd efectele nefaste ale acestei tendințe: clivajulcrescînd dintre instituții și public, opacizarea legăturilor dintre conducători și conduși, deteriorarea democrației și formarea unei "elite a **p.**" Acest cerc restrîns al vîrfurilor decizionale din sectoarele politice, economice și militare hotărăște destinul unei întregi societăți (*The Power Elite*, 1951). ◆ Evoluția sociologiei contemporane, îndeosebi studiile de sociologia organizațională, au adus în prim plan problematica **p.** în sens larg (conducere, autoritate etc.) și în contexte diferite de acela al instituțiilor politice propriu-zise. Pentru foarte mulți sociologi a devenit evident faptul că însuși procesul funcțional al cooperării dintre grupurile angrenate în marile organizații industriale generează conflicte de autoritate, fricțiuni, alienare. În acest sens, P. Druker a analizat motivele pentru care managementul nu poate constitui o conducere deplin legitimă, deopotrivă în interiorul organizației și la nivel societal (*The New Society*, 1950). R. Dahrendorf considera că separarea

proprietății legale asupra mijloacelor de producție de controlul direct al acestora crează noi raporturi de **p.** și noi tipuri de autoritate în societățile capitaliste avansate (vezi și A. Berle, G. Means, *The Modern Corporation and the Private Property*, 1933; J. Burnham, *The Managerial Revolution*, 1941; J.R. Galbraith, *The New Industrial State*, 1967). Sociologul german merge însă mai departe, susținînd că structura de autoritate a societății globale și a subansamblelor sale (organizații, instituții etc.) constituie, în prezent, elementul structural al formării claselor și a conflictului de clasă (*Soziale Klassen und Klasskonflict in der Industriegesellshaft*, 1957). ◆ **2. P.** *economică*: posibilitățile de acțiune și rezistența de care dispune o persoană, un grup sau o organizație (bancară, industrială etc.) în promovarea propriilor interese, și care își au originea în avere, rezerve financiare, pachete de acțiuni, dimensiunile activității desfășurate, poziția de monopol etc. ◆ **3. P.** *militară*: capacitatea de acțiune armată a unui stat, asigurată de potențialul său militar (soldați, cadre, armament, logistică). ◆ **4. P.** *de cumpărare*: capacitatea unei populații de a-și procura bunuri și servicii, determinată de raportul dintre venituri și prețuri. Dificultățile de a ține seama de stilurile de viață și de evoluția lor face ca estimarea acesteia să nu fie valabilă decît pentru grupuri omogene și pe perioade scurte de timp. ◆ **5.** *Separarea puterilor*: principiu formulat de Montesquieu (*l'Esprit des Lois*, 1748) și aflat la originea doctrinelor constituționale liberale, care prescriu independența **p.** legislative (parlament), executive (guvern) și judecătorești, concomitent cu asigurarea unor mecanisme de echilibrare a lor. *V. autoritate, birocrație, control social, clasă, democrație, elite, partid politic, regim politic.* **C.A.**

R

RANDOM-DIGIT DIALING procedeu de eşantionare în anchetele prin interviu telefonic, elaborat de R.M. Groves şi R.L. Kahn (*Surveys by Telephone*, 1978). Procedeul constă din eşantionarea numerelor de telefon, urmînd apoi selectarea persoanelor care au acces la respectivele posturi telefonice în vederea intervievării lor. Sînt stabilite mai întîi zonele geografice pe baza stratificării lor după anumite criterii în funcţie de tema anchetei. Fiecare zonă are un anumit prefix telefonic. Se face apoi selecţia aleatoare a numerelor de telefon şi a persoanelor pe baza tabelelor de selecţie elaborate de Leslie Kish (1949). *V. eşantionare, interviu.* **S.C.**

RANDOMIZARE tehnică aplicată în experimente constînd în selecţia şi alocarea aleatoare a subiecţilor în grupuri de experimentare, a grupurilor într-o ordine specifică şi a variabilelor într-o schemă controlabilă. Scopul aplicării este ca subiecţii şi variabilele implicate să aibă probabilităţi egale de selecţie sau alocare în procesul de observare sau experimentare. Conceptul a fost introdus în statistică de Ronald Fisher (*The design of experiments*, 1951) pe baza teoriei probabilităţii. Întrucît experimentarea presupune controlul tuturor factorilor care influenţează rezultatul final, **r.** oferă posibilitatea operării în condiţii de probabilitate prin reducerea stărilor de incertitudine şi eliminarea efectelor sistematice ale unor factori "exteriori". Această posibilitate se referă atît la subiecţi cît şi la variabilele independente. Cînd grupurile sînt natural constituite, pentru a fi implicate în experimentare trebuie verificată echivalenţa lor pe variabilele independente. În cazul constituirii ad-hoc a grupurilor, se utilizează procedee aleatoare sau probabiliste de selecţie a subiecţilor în grupuri. Procedeul este similar cu cel aplicat în eşantionarea simplă aleatoare. Mai întîi se listează populaţia de referinţă, menţinîndu-se caracteristicile fiecărui subiect pe variabilele independente ale cercetării. Apoi se selecţionează subiecţii cu ajutorul unui tabel de numere aleatoare. Există două procedee. Unul constă în selectarea directă a subiecţilor în grupuri, după care se verifică "echivalenţa" grupurilor pe variabilele independente. Aceasta înseamnă a compara frecvenţa aşteptată (calculată pe baza datelor despre populaţie) cu frecvenţa obţinută după selecţia aleatoare. Dacă acestea coincid sau sînt foarte apropiate, grupurile sînt "echivalente" şi reprezentative pentru populaţia de referinţă. Cînd lucrăm cu două grupuri, stabilim la întîmplare care este con-

siderat ca experimental și care de control. Dacă sînt mai mult de două grupuri, se folosesc tabele cu permutări aleatoare pentru repartizarea lor pe categorii ale variabilelor independente, rezultînd modele experimentale constituite exclusiv după criterii probabiliste. Al doilea procedeu de selectare a subiecților constă mai întîi în obținerea unui eșantion simplu aleator, după care se trece la alocarea aleatoare a fiecărei persoane pe grupuri sau "blocuri" experimentale. În felul acesta, **r.** maximizează varianța dintre grupuri și o minimizează pe cea din interiorul fiecărui grup, controlînd efectele induse de factori extraexperimentali. *V. experiment, eșantionare, statistică și sociologie.* **L.V.**

RAPORT DE CERCETARE text elaborat în urma și pe baza prelucrării, analizei și interpretării informațiilor recoltate în cercetările sociologice concrete, avînd ca scop prezentarea sistematică a rezultatelor obținute. **R.c.** se particularizează în funcție de destinatar, care poate fi: comunitatea științifică, organizații sau instituții sociale, publicul larg. ◆ **R.c.** destinat comunității științifice cuprinde o tratare aprofundată a aspectelor teoretice și metodologice ale cercetării efectuate, sînt expuse pe larg obiectivele și ipotezele de lucru, concepția asupra domeniului studiat, schema operațională și gradul de reprezentativitate, modalitățile de culegere și prelucrare a informațiilor, rezultate la care s-a ajuns, semnificațiile acestora, se fac corelații cu alte cercetări similare, se analizează confirmarea sau infirmarea ipotezelor proprii, ale rezultatelor obținute anterior în studierea aceleiași probleme, sînt relevate eventualele erori de cercetare, direcții noi de studiu pentru viitor etc. În această calitate, **r.c.** poate servi și la elaborarea ulterioară a unor articole, studii și lucrări de sinteză. Spre deosebire de **r.c.**, acestea din urmă sînt adesea selective, în ceea ce privește problematica abordată, își propun să construiască o teorie explicativă mai generală, luînd, de regulă, în considerare rezultatele mai multor cercetări. ◆ **R.c.** redactat pentru un beneficiar care a comandat lucrarea va conține mai puține elemente de ordin metodologic. În schimb, se concentrează asupra aspectelor practice, susceptibile de a fi avute în vedere pentru perfecționarea activității în domeniul studiat, în care scop sînt propuse anumite soluții la problemele evidențiate. ◆ **R.c.** destinat publicului larg, se concentrează asupra expunerii principalelor rezultate, constituindu-se o teorie explicativă aptă să contribuie la orientarea cititorului și eventual să-l ajute în activitatea pe care o desfășoară. *V. chestionar, interviu.* **I.M.**

RASĂ concept de origine engleză al cărui sens originar se referea la o întrecere sau la un concurs de viteză (sens păstrat și astăzi în limba engleză); într-o accepțiune particulară se utiliza pentru apa care curgea rapid printr-un canal îngust. Pornind de aici, sub influență franceză, în epoca modernă, termenul va fi utilizat pentru a denumi o mulțime de indivizi care se trag dintr-un izvor comun, deci au o descendență comună în linie directă. ◆ **1.** *În biologie*, termenul este utilizat pentru prima dată, într-un sens științific, **r.** fiind considerată o subdiviziune a speciei. Există trei categorii de factori în funcție de care pot fi definite **r.**: *a. geografici* — se are în vedere zona geografică (ex. elefant african); *b. ecologici*, prin raportarea la natura ecosistemului în care trăiesc exemplarele unei specii (ex. porumbel de scorbură); *c. morfologici*, diferențierile dintre subdiviziunile unei specii se fac din perspectiva particularităților morfologice (ex. barză neagră). Acești factori sînt interdependenți și sînt considerați împreună în definirea **r. 2.** *În biologia umană* se consideră că există o singură specie, Homo Sapiens, apărută cu

cel puțin 300.000 de ani în urmă, avînd astăzi trei **r.** principale (sau subspecii): caucaziană, mongoloidă și negroidă. Unii autori identifică și alte **r.** principale (ex. amerindiană). În trecut însă au existat multe altele. **R.** principale pot fi descompuse la rîndul lor în subrase (sau pur și simplu **r.**). **3.** *În sociologie*, termenul a căpătat o accepțiune prioritar socială, în special în secolul XIX, sub influența evoluționismului. Conținutul social și termenului este dat de definirea grupurilor **r.** prioritar în baza unor caracteristici culturale și doar secundar din considerente biologice. Criteriile "biologice" de identificare a **r.** sînt întotdeauna vizibile și relevante cultural într-o anumită comunitate, de regulă însă sînt foarte puțin semnificative biologic. De exemplu, culoarea pielii, un criteriu de identificare a **r.** aproape unanim acceptat, nu este o caracteristică morfologică majoră, în raport cu altele care, deși sînt definitorii, nu sînt luate în calcul, în definirea socială a **r.** De altfel, variabilitatea acestei caracteristici (culoarea pielii) în interiorul unei **r.** este atît de mare încît ea devine foarte puțin operantă. Se consideră că diferențele dintre **r.** au o bază genetică, în sensul unei tendințe de variabilitate pentru un anumit grup de gene. Diferențierile genetice dintre **r.** nu se traduc obligatoriu în caracteristici "vizibile" și sînt uneori contrare opiniilor tradiționale. De exemplu, din punct de vedere genetic **r.** caucaziană este mai apropiată de cea negroidă decît de cea mongoloidă. ◆ Dimensiunea socială a **r.** este întărită și de utilizarea *stereotipurilor* în definirea acestora (de exemplu negrii sînt considerați leneși, hipersexuali, murdari, buni cîntăreți, buni atleți; asiaticii înțelepți, obedienți, loiali). Stereotipurile joacă un rol deosebit în raportarea la **r.**, ele fiind valorificate adeseori ideologic, **r.** devenind astfel, pentru unii autori, un concept ideologic, ajungîndu-se astfel la *rasism*. ◆ În ultimele decenii lucrările dedicate problematicii **r.** au devenit mai rare deoarece mulți specialiști consideră problematică utilizarea termenului, iar alții pun la îndoială chiar existența **r.**, preferînd să utilizeze alți termeni, cum ar fi de exemplu cel de *etnie*. Un posibil argument este dat de faptul că variabilitatea genetică dintre **r.** este comparabilă (uneori chiar mai mică) cu cea existentă în interiorul acestora. Pe de altă parte, nu există **r.** pure și nici limite precise de demarcație între ele. Clasificarea **r.** este dificilă și datorită faptului că nu există un singur criteriu de clasificare ci o multitudine de criterii relativ autonome (ex. o anumită configurație a feței poate fi asociată cu mai multe tipuri de culoare a pielii). Ierarhizarea **r.**, o preocupare majoră în secolul trecut și în prima parte a acestuia, este și ea privită astăzi cu mult scepticism. Argumentul principal, diferențele între coeficienții de inteligență ai diferitelor **r.**, poate fi relativ ușor atacat deoarece instrumentele sînt construite în funcție de valorile și normele unei anumite culturi și au fidelitate și validitate scăzută atunci cînd sînt utilizate în afara acesteia. Nu trebuie exagerată nici tendința de a uniformiza **r.** Diferențierea dintre ele este firească datorită necesităților de adaptare la condiții, în primul rînd ecologice dar și socio-culturale, distincte. *V. etnic, fascism, nazism, rasism.* **A.B.**

RASISM proces de discriminare, ca și credințele și ideologiile conform cărora rasele omenești pot fi clasificate de la inferior la superior, în baza caracteristicilor biologice fundamental diferite cu care ele sînt înzestrate. Conceptul central, rasa, are însă o dimensiune socială și nu biologică, deoarece caracteristicile prin care sînt identificate rasele nu sînt, de regulă, relevante din punct de vedere biologic (de exemplu, culoarea pielii, este biologic puțin importantă în definirea raselor față de multe alte caracteristici anatomice, care, nefiind atît de vizibile, nu sînt luate în calcul). ◆ Ca doctrină, **r.** este

creația exclusivă a epocii moderne. În antichitate, religia era unicul criteriu de discriminare, cei care aveau o altă religie erau priviți nediferențiat. Creștinismul a continuat aceeași tradiție, un bun creștin putînd fi oricine primea botezul sfînt. Ideea creștinării lumii, fundamentală pentru această religie, nu s-ar fi putut împăca în nici un fel cu **r.** După Robert A. Nisbet (*Prejudices*, 1982) **r.** își are originea în reformă și în iluminism. Reforma a spart unitatea creștinismului și a distrus ideea genezei unice, legînd totodată grupul religios de etnie. Iluminismul a adus ideea evoluției și implicit a dezvoltării inegale a etniilor și a raselor. Desigur, o contribuție însemnată la constituirea **r.** au avut-o și descoperirile și contactele cu alte tipuri de societăți umane (considerate primitive) în secolul XVIII și mai ales XIX. ◆ **R.** are însă și explicații economice, justificînd anumite practici politice cum ar fi exploatarea colonială, agresiunea împotriva altor națiuni, oprimarea unor grupuri minoritare, sclavia (modernă). Presupozițiile de bază ale **r.** după Michael Banton (*The Idea of Race*, 1977) sînt : *a.* variațiile comportamentale și de obiceiuri între indivizii ce aparțin unor culturi diferite pot fi explicate ca expresii ale unor tipuri biologice diferite; *b.* în baza acestor caracteristici se consideră superioritatea europenilor, în particular a arienilor, față de orice alte categorii; *c.* contradicțiile între națiuni sau indivizi au la bază caracteristici biologice înnăscute. Robert Miles (Racism, 1989) consideră că **r.** trebuie înțeles numai ca "ideologie" care se bazează pe un proces de categorizare în care fiecare clasă este definită de asociația unor caracteristici biologice (genetice) și a unora sociale, de regulă negative, ce permit ierarhizarea grupurilor și aplicarea unor tratamente diferențiate. ◆ O formă de bază a **r.** în secolul trecut ca și în prima parte a acestuia a constituit-o *antisemitismul*. El s-a legat, în cultura germană mai ales, de concepțiile și teoriile despre sufletul neamului, suflet care se află într-o strînsă relație cu teritoriul în care se află neamul. De aici s-a născut ideea spațiului vital ca și aceea potrivit căreia evreii sînt un neam ce și-a pierdut sufletul deoarece ei nu mai au un teritoriu propriu. Antisemitismul va deveni o mișcare politică reală doar în secolul XX, mai ales în perioada conducerii naziste, în secolul XIX el fiind mai mult o mișcare culturală sau așa cum spune P. Johnson (*A History of the Modern World*, 1983) o formă a romantismului. Dintre autorii reprezentativi menționăm pe: Wilhelm Heinrich Riehl, Theodor Fritsch, Eugen Diederichs, Houston Stewart Chamberlain. Național-Socialismul va transforma antisemitismul într-o componentă de bază a ideologiei naziste, care va conduce la crime abominabile împotriva evreilor, dar și a altor grupuri etnice, în special în timpul celui de al doilea război mondial. Antisemitismul a existat și în afara spațiului german, în special în Franța, unde, după afacerea "Dreyfus", s-au impus tot mai mult *teoriile conspirației*. După Charles Maurras, conspirația venea atît din partea evreilor, cît și a protestanților, a francmasonilor, dar și a ateilor sau străinilor. ◆ Procesele de discriminare îndreptate împotriva negrilor constituie o altă formă importantă a **r.**, pe care o regăsim în epoca modernă, în special în istoria S.U.A. În acest caz nu s-a ajuns niciodată la genocid, descriminarea a îmbrăcat formele mai slabe ale sclaviei (pînă la mijlocul secolului trecut) și ale segregării (inclusiv în prezent). Politica de discriminare a negrilor a fost menținută oficial în S.U.A. în cea mai mare parte a acestui secol în baza principiului "separați dar egali" (din 1896 pînă în anii '60). Neoficial, politica segregaționistă se menține în diverse instituții și în prezent. Nu trebuie neglijat însă faptul că negrii, ca și alte grupuri rasiale sau etnice, promovează anumite forme de segregare voluntară datorită, în special, conștiinței unei identități proprii. ◆ **R.** este prezent și astăzi ca politică de discriminare în multe state din

Africa, unde imediat după obținerea independenței s-a practicat la nivel guvernamental o politică **r.** față de europeni sau arabi. În sens larg, putem vorbi însă de **r.** sau de elemente de ideologie **r.** în politica majorității statelor din Orientul Apropiat, așa cum putem vorbi și de un **r.** antiasiatic, de unul intertribal (în Africa), sau, după unii autori, chiar de unul antiamerican. *V. fascism, genocid, național-socialism, rasă, războaie, sclavie, segregare.* **A.B.**

RĂZBOI tip de interacțiune socială între două sau mai multe comunități, desfășurat în forma unui conflict violent, de regulă armat, și în baza unor norme strict determinate. **R.** este practic un fenomen universal. Elementele sale definitorii cunosc însă o mare variabilitate în funcție de modelul cultural și epoca istorică la care ne raportăm. ◆ Diversitatea formelor ca și a concepțiilor despre **r.** nu poate fi înțeleasă fără o analiză a normelor care îl reglementează. Acestea, de regulă, nu au un caracter universal și din acest motiv normele pe care le considerăm adesea ca fiind definitorii pentru **r.** nu aparțin de fapt decît celui modern. Astfel, norma distrugerii fizice a adversarului sau aceea potrivit căreia țintele legitime sînt atît grupurile militare cît și cele nemilitare (populație civilă) caracterizează în principal epoca modernă, care a promovat **r.** total și a transformat astfel dreptul de a participa la războaie într-o obligație a tuturor cetățenilor care sînt mobilizați fie pentru luptă, fie pentru muncă. În alte societăți însă, cei ce pot participa la **r.** au un statut special, acesta constituindu-se mai degrabă într-un privilegiu și nu într-o obligație, iar numărul lor putînd fi foarte mic, comparativ cu populația totală. Din acest motiv, înaintea epocii moderne, **r.** au avut dimensiuni mult mai mici (uneori chiar cîteva sute de participanți), iar caracterul lor distructiv a fost adeseori insignifiant. De exemplu, în **r.** medievale din Europa Occidentală nu au murit mai mult de doi la sută din beligeranți, față de patruzeci la sută în primul **r.** mondial. Un alt aspect important este acela că baza predominant economică a **r.** modern nu este nici ea o caracteristică universală, în istorie existînd multe tipuri de cauze generatoare de **r.**, printre care cele religioase trebuiesc menționate în primul rînd (cruciadele oferă un exemplu relevant). ◆ Există multe alte norme care reglementează **r.**, care stabilesc în fiecare societate cine are dreptul de a purta arme, de a lupta, cine eventual este obligat să participe la **r.**, cînd se desfășoară lupta, între ce ore, în ce zile, pentru cît timp, cu ce mijloace legitime, dar și norme privind desfășurarea propriu-zisă, care stabilesc cine și cum trebuie se atace, obiectivele legitime, modul de încetare a luptei etc. ◆ În analiza rolului pe care **r.** îl joacă în diverse tipuri de societăți este util să folosim un indicator care să ne ilustreze proporția specialiștilor în **r.** (militarii) într-o societate dată. Un astfel de indicator este *raportul militari-civili* care este un raport între numărul militarilor și populația totală. Cu cît acest raport este mai mare, cu atît mai mult vorbim de caracterul militar al respectivei societăți (între militari se includ, de regulă, și formațiunile paramilitare). ◆ Astăzi, atitudinea față de **r.** este în general negativă, dar nu a fost aceeași de-a lungul istoriei. Gîndirea iluminismului a fost de fapt cea care a pus pentru prima dată **r.** într-o lumină nefavorabilă, considerînd că acesta constituie o piedică majoră în calea progresului. Această raportare negativă a fost accentuată și mai mult în acest secol, datorită experienței celor două **r.** mondiale și îndeosebi atrocităților comise în ultimul. Cu toate că a fost desconsiderat în epoca modernă, **r.** este în mare parte creatorul acesteia. Statele naționale moderne au apărut și și-au stabilit granițele pe cîmpul de luptă. **R.** ca și pregătirea sau amenințarea cu **r.** au jucat însă un rol vital de-

a lungul întregii istorii a umanității. Robert A. Nisbet (*Prejudices*, 1982) consideră că funcțiile r. au fost în istorie predominant pozitive. Astfel, **r.** satisface nevoia de comunicare, asigurînd realizarea interacțiunii între culturi și prin aceasta progresul social. În cea mai mare parte a istoriei el a constituit cea mai importantă formă de interacțiune culturală, stimulînd dezvoltarea tehnicii, a științei și a economiei, ero dînd totodată caracterul conservator specific oricărei societăți izolate. Din antichitate și pînă în prezent cele mai multe creații tehnice și științifice au avut, cel puțin inițial, un caracter militar, începînd cu cele mai simple sisteme mecanice și ajungînd pînă la mașina de cusut (utilizată inițial pentru confecționarea de uniforme militare), telegraf, telefon, radio, dar și la industria de televiziune, de calculatoare sau cea nucleară. Standardizarea ca și producția de serie se leagă inițial tot de producția de armament. **R.** contribuie la dezvoltarea economiei, facilitînd afacerile și în general dezvoltarea economică. Pentru Nisbet democrația este, totodată, copilul **r.** (primele reforme democratice în Atena nu sînt altceva decît reforme militare). Garnizoana a fost deci prima școală a democrației, atît în societățile vechi, de tipul celor care sînt numite *democrații militare*, cît și în cele moderne, unde democrația s-a impus, cel mai adesea, prin **r.** Prima formă de egalitarism este cea existentă între militarii ce luptă sub același steag. Desigur, astăzi, caracterul de masă ca și potențialul superdistructiv al **r.** depreciază multe din funcțiile benefice pe care **r.** le-a avut, indiscutabil, în istorie. Pe de altă parte, r. nu mai reprezintă o formă fundamentală de comunicare interculturală. ◆ Problematica r. este și mai complicată dacă luăm în calcul întreaga diversitate de forme de beligeranță întîlnite astăzi. Pe de o parte, există **r.** *civil* care este un conflict armat între grupuri politice organizate, care urmăresc să cîștige capacitatea de control politic al statului. Cel mai cunoscut exemplu este **r.c.** din Spania (1936-1939). În practică, uneori, el este greu de distins față de *lovitura de stat* care implică mai puțini participanți, în general militari de profesie, și se reduce la o singură acțiune militară, sau față de *revoluție*, care are un caracter violent, dar mai puțin unul militar. Această distincție este puțin operantă dacă ținem cont de faptul că unele revoluții au fost **r.c.** (Revoluția engleză, 1642-1649), iar unele **r.c.** sau chiar **r.** au fost considerate, prin consecințele lor, revoluții (**r.** de independență și cel de secesiune din SUA, fiind considerate adesea, prima și a doua revoluție americană). Alte forme de beligeranță specifice epocii moderne sînt **r.** *total* și **r.** *rece*. Primul este o formă modernă de beligeranță în care întreaga populație poate fi subiect al mobilizării (ca soldați sau ca muncitori), dar și țintă legitimă în **r.**, cîmpul de luptă fiind extins la nivelul întregului teritoriu al statelor beligerante, putîndu-se utiliza, totodată, orice alt teritoriu neutru. **R.** *rece* este un conflict deschis între două superputeri în absența unor acțiuni militare reciproce, directe, între ele. **R.r.** dintre SUA și URSS, după unii autori între cele două lagăre: comunist și capitalist, desfășurat între 1945-1955 (1985 sau 1989 după alți autori) este cel mai reprezentativ exemplu. ◆ Cu toate aspectele uneori pozitive ale **r.**, astăzi, datorită capacităților militare uriașe și caracterului global și super-distructiv al **r.t.**, o posibilă conflagrație mondială ar pune în pericol întreaga civilizație umană și, din această cauză, eforturile depuse pentru menținerea păcii constituie principala coordonată a politicii internaționale a majorității statelor. *V. conflict, polemologie, politică, revoluție, stat.* **A.B.**

RECENSĂMÎNT înregistrare statistică exhaustivă a populației (a locuințelor, a animalelor etc.) efectuată de către autoritatea de stat. Practicat din cele mai vechi timpuri, la

început sub formă de numărare a populației în scopuri militare sau/și financiare, **r.**, în accepțiunea actuală, se organizează din prima jumătate a secolului al XIX-lea. Pentru România se reține anul 1838, ca debut al **r.** moderne. De atunci au mai avut loc alte zece **r.** ale populației, cel mai recent fiind cel din 7 ianuarie 1992. (Pentru constituirea seriilor de date statistice sînt semnificative **r.** din 1931, 1956, 1966, 1977, 1992). ◆ De-a lungul timpului s-a perfecționat continuu metodologia de realizare a **r.** Un moment important l-a constituit Congresul internațional de statistică din anul 1872, cînd s-au elaborat primele norme internaționale de efectuare a **r.** general al populației. În acest secol, **r.** li s-a imprimat un caracter sistematic, multe țări avînd înregistrări la fiecare 10 ani, culegîndu-se date în legătură cu principalele caracteristici demografice, rezidențiale, profesionale, sociale și culturale ale populației. Efectuarea unui **r.** general al populației implică o amplă mobilizare de forțe umane și materiale. ◆ **R.** se organizează de către o instituție specializată (comisie) desemnată de autoritatea statală. Realizarea **r.** presupune elaborarea instrumentelor de înregistrare (a chestionarelor), multiplicarea lor într-un număr corespunzător, instruirea persoanelor participante în calitate de organizatori și recenzori, informarea populației în legătură cu acțiunea întreprinsă. Culegerea informațiilor are loc prin deplasarea recenzorului la domiciliul fiecărei persoane în vederea completării, pe bază de declarație, a chestionarului. Prin dezvoltarea tehnicii moderne de calcul sporește rapiditatea în prelucrarea informației. Pentru asigurarea claritătii înregistrărilor, se definește *momentul critic* al **r.**, în legătură cu care se fac toate operațiile, fără a se lua în considerație modificările intervenite între acest moment și cel al completării chestionarului (în anul 1992 a fost ora 0 din 7 ianuarie). ◆ Datele de **r.** servesc informării și adoptării unor decizii în procesul conducerii sociale. Pentru sociolog, datele cuprinse în publicațiile ce conțin rezultatele **r.** sînt esențiale în înțelegerea unor procese macrosociale, pe care, cu mijloacele individuale de cercetare, nu le poate procura. Totodată, datele de **r.** servesc sociologului pentru a-și fundamenta propria activitate de cercetare, adesea propunîndu-și să aprofundeze — pe calea studiului intensiv — unele aspecte relevate de **r.** ◆ **R.** general al populației din anul 1992 a cuprins un număr mare de indicatori, cum ar fi: locul nașterii persoanei recenzate, anul stabilirii în localitate (dacă și-a schimbat domiciliul), sexul, data nașterii, starea civilă, numărul copiilor născuți vii și numărul copiilor născuți în viață — pentru femeile în vîrstă de peste 15 ani, naționalitatea, limba maternă, felul școlii absolvite, profesia, sursa principală de existență, sectorul social-economic al locului de muncă, ocupația, categoria socială. ◆ Analiza comparativă a datelor de recensămînt permite urmărirea în dinamică a fenomenelor pentru care există informații și adoptarea unor eventuale măsuri de corecție, dacă evoluția într-un domeniu sau altul nu este cea convenabilă. Prin sistemul de culegere curentă și stocare a unor informații, unele date de **r.** sînt aduse la zi, astfel că pentru anumite aspecte se dispune de o documentare adecvată în orice moment. Cu toate acestea, **r.** general al populației își păstrează în continuare importanța. Pe lîngă înregistrările generale, se organizează și **r.** parțiale, limitate la o anumită zonă, localitate, unitate social-economică, sau la o anumită categorie de populație. Asemenea înregistrări sînt întreprinse și de către sociolog, ca etapă preliminară într-o cercetare sau pentru procurarea informației necesare constituirii eșantioanelor reprezentative ale studiilor intensive. Conform rezultatelor recensămîntului din 1992, populația totală a României era de 22.760.449 persoane, constituite în

7.317.563 gospodării. Din totalul populației: 49,1% sînt bărbați, iar 50,9% sînt femei; 54,4% locuiesc în urban, iar 45,6% locuiesc în rural; 89,4% sînt români, 7,1% sînt maghiari, 1,8% sînt romi (se apreciază a fi o subestimare însemnată datorită nedeclarării de către unii romi (țigani) a naționalității lor), 0,5% sînt germani, 0,3% sînt ucraineni; 0,2% sînt ruși-lipoveni; cîte 0,1% reprezintă turcii, sîrbii, tătarii, slovacii, iar sub 0,1% au înregistrat fiecare din următoarele naționalități: bulgari, evrei, croați, cehi, polonezi, greci, armeni; 86,8% sînt ortodocși, 5% sînt romano-catolici, 3,5% sînt reformați, cîte 1% sînt greco-catolici, respectiv penticostali, 0,5% sînt baptiști, cîte 0,3% sînt adventiști, respectiv, uniterieni, 0,2% reprezintă fiecare din aderenții cultelor: musulman, creștin după evanghelie, evanghelic de confesiune augustină, iar cîte 0,1% sînt creștini de rit vechi, ortodocși de stil vechi, presbiterieni, 0,2% s-au declarat atei. *V. anchetă sociologică, analiză secundară, chestionar.* **I.M.**

REGIM POLITIC modul concret în care funcționează un sistem politic considerat, adică structurarea în acțiunea politică propriu-zisă a relațiilor dintre guvernanți și guvernați; implică forma de guvernare, statuarea rolurilor actorilor politici și tipul de răspuns al masei de guvernați. Între **r.p.** și sistemul politic nu există o relație univocă — este posibilă schimbarea **r.p.** fără a afecta sistemul în ansamblu (vezi Franța în 1958). În același timp, istoria recentă ne-a dovedit posibilitatea schimbării sistemului politic, **r.**, fie și provizoriu, rămînînd în cea mai mare măsură același, cum s-a întîmplat în țările foste comuniste. ◆ În istorie, s-a succedat o multitudine de **r.p.**; chiar și în zilele noastre, analiștii descoperă sau propun o largă diferențiere a acestora. Prima tipologie a **r.p.**, foarte importantă prin influența exercitată, a fost realizată de Aristotel. El a folosit drept criteriu de diferențiere numărul celor care exercită puterea. Primul **r.p.** propus de Stagirit este *regalitatea*, în care unul singur posedă puterea și care, datorită acestei personalizări, eșuează în tiranie. Al doilea este *aristocrația*: mai mulți posedă puterea și, prin acest fapt, constituie o oligarhie, devenind asupritorii celorlalți. Al treilea este caracterizat prin posedarea și exercitarea puterii de către o multitudine, constituind astfel o *democrație*. Acesta din urmă ar fi **r.p.** ideal, dar realitatea îl dezvăluie ca cel mai rău. Tipologia cea mai uzuală astăzi împarte **r.p.** în trei categorii: *democrațiile pluraliste*, caracterizate prin stratificare socială accentuată, pluralism politic și o societate civilă activă; *autoritarismul*, care izolează societatea civilă și exercită în mod autoritar puterea; *totalitarismul*, însemnînd desființarea societății civile și exercitarea unei puternice presiuni politice pentru înregimentarea maselor. O asemenea tipologie este însă imprecisă și, de aceea, nesatisfăcătoare pentru o analiză nuanțată și cuprinzătoare a **r.p.** Din această cauză mulți sociologi propun tipologii mai sofisticate de natură să ducă la rafinarea cercetării. Unii chiar visează o taxonomie care, aidoma unui tabel al lui Mendeleev, să poată cuprinde sistematic toate **r.p.** trecute, prezente sau viitoare. Evoluția **r.p.** cunoaște, astăzi, un fapt inedit — tranziția din țările excomuniste din Europa centrală și de est. Obiectivul acestei tranziții îl constituie conversiunea sistemului politic la valorile democrației pluraliste. *V. criză, putere.* **N.L.**

REGRESIE metodă statistică folosită pentru a estima sau prognoza schimbările dintr-o variabilă în funcție de schimbările din altă variabilă sau dintr-un set de alte variabile. Variabila ale cărei valori se estimează prin analiza de **r.** este denumită *dependentă* sau endogenă, iar cea în funcție de care se face estimarea este denumită *independentă* sau

exogenă. Dacă notăm pe prima cu *y* iar pe cea de-a doua cu *x*, atunci relația lor, în măsura în care este una de tip liniar, poate fi exprimată prin ecuația $y' = a + b \cdot x$, denumită ecuație de **r.** Prin *y'* se desemnează valoarea așteptată a lui *y* în funcție de *x*. Elementul cel mai important al acestei ecuații este *b*, coeficientul de **r.** a variabilei *y* asupra variabilei *x* sau **r.** lui *y* în funcție de *x*. Prin el se exprimă regula de corespondență dintre schimbările în *x* și cele în *y*. Valoarea sa indică numărul de unități cu care se schimbă (crește sau descrește) în medie variabila dependentă pentru o schimbare cu o unitate a variabilei independente. *a* este denumit termen liber al **r.** și este folosit mai mult ca element de calcul cu sens matematic, decît ca instrument pentru interpretarea relației dintre variabile. a și b poartă numele de parametrii ai ecuației de **r.** Spre deosebire de *x* și *y* care iau valori diferite și sînt observabile, parametrii au caracter constant pentru o aceiași populație și sînt neobservabili, determinîndu-se pe bază de calcul. Legătura dintre două variabile *x* și *y* este liniară dacă efectul în *y* al schimbării lui *x* cu o unitate dată este același, indiferent de nivelul la care se produce schimbarea în această ultimă variabilă. Norul de puncte care corespunde, în reprezentare grafică, distribuțiilor unităților de analiză, în funcție de cele două variabile considerate ca axe rectangulare, tinde să se ordoneze în jurul unei drepte dacă relația este de tip liniar. Aceasta poartă numele de dreaptă de **r.** și are ca expresie matematică ecuația de **r.** Trasarea ei în funcție de parametrii ecuației de **r.** se face astfel încît suma pătratelor distanțelor de la unitățile de analiză la dreapta de **r.** este minimă. Dacă relația dintre x și y nu este liniară, atunci în locul **r.** liniare se folosește **r.** neliniară. Prin transformarea variabilelor (prin logaritmare, inversare etc.) o relație neliniară poate fi convertită în una liniară, analizabilă prin **r.** liniară. Dacă, spre exemplu, considerăm relația dintre divorțialitate în urban (măsurată prin numărul divorțurilor la 1000 locuitori) și imigrarea cumulată din rural în urban (locuitori din urban născuți în rural, la 1000 locuitori) la nivelul județelor țării (în 1977), atunci relația sintetică dintre cele două variabile este exprimată prin ecuația de **r.**: divorțialitatea = 0,16 + 0,19 · imigrarea. Deci, pentru o creștere cu o unitate a ratei de imigrare se realizează în medie, o creștere a ratei de divorțialitate cu 0,19 unități. Trecerea de la o grupă de județe cu rata de imigrare în orașe de 10‰ la grupa celor cu rata respectivă de 11‰, spre exemplu, este de așteptat să fie însoțită de o creștere a ratei de divorțialitate cu 0,19. Prin intermediul coeficientului respectiv se obține, în plan general, o estimare a efectului pe care mobilitatea socio-teritorială o are asupra integrării familiei în comunitățile de la locul de sosire a migranților. Coeficientul menționat trebuie interpretat în sensul că migrația și toți factorii socio-culturali care îi sînt asociați tind să aibă asupra divorțialității un impact estimat ca sens și intensitate prin valoarea sa. Dacă sensul coeficientului de **r.** este negativ, rezultă că pentru creșterea cu o unitate pe variabila independentă se realizează, în medie, o reducere cu *b* unități la nivelul variabilei dependente. Nu există limite fixe între care variază coeficientul de **r.** Pe baza ecuației de **r.** se calculează valorile estimate *y'* ale variabilei dependente. (Pentru estimare poate fi folosită o singură variabilă independentă sau un set de astfel de variabile. În primul caz se lucrează cu **r.** simplă, iar în al doilea caz cu **r.** multiplă.) Diferențele între seria de valori observate ale variabilei dependente și cele estimate în baza ecuației de **r.** sînt denumite valori reziduale. Cu cît acestea sînt mai mici, cu atît modelul de **r.** este mai adecvat datelor la care se aplică. Pentru un județ în care imigrarea a fost de 11‰ valoarea estimată a divorțialității, folosind ecuația de **r.**, este de

2,25‰. Dacă nivelul observat al divorțialității în același județ a fost de 2‰, atunci diferența 2 – 2,25 = 0,25 indică valoarea reziduală în cazul respectiv. Variația totală a variabilei dependente este dată de suma pătratelor diferențelor dintre valorile respectivei variabile și media seriei. Această variație poate fi descompusă în *variație explicată* (calculată ca sumă a pătratelor diferențelor dintre valorile estimate ale variabilei dependente și media acesteia) și *variația neexplicată* (calculată ca sumă a pătratelor valorilor reziduale). Variația explicată este un element folosit pentru a determina cît de adecvat este modelul **r.** pentru datele la care se aplică. Această funcție o îndeplinește *coeficientul de determinație* calculat ca raport între variația explicată și variația totală. Valoarea sa este cuprinsă între 0 și 1. Cu cît această valoare este mai mare cu atît variabila independentă aleasă explică mai mult din variația totală a variabilei dependente. Termenul "explică" are, în context statistic, sensul de "asociat cu", "dă seamă de". Dacă **r.** este simplă, coeficientul corespunzător poartă numele de coeficient de determinație simplă, și se notează cu r^2. Cu cît ponderea din variația variabilei dependente explicată de variabila independentă este mai mare, cu atît r^2 are o valoare mai apropiată de 1. Extrăgînd radicalul din coeficientul de determinație se obține *coeficientul de corelație* simplă (Bravais-Pearson). Intervalul în limitele căruia variază acest coeficient este de la –1 la +1. Semnul (+) indică o relație de directă proporționalitate între variabilele puse în relație. Creșterea unuia din ele este însoțită de creșterea celeilalte. Semnul (–) indică, dimpotrivă, o variație invers proporțională, creșterea unei variabile este însoțită de descreșterea celeilalte. Cu cît valoarea coeficientului este mai apropiată de ± 1 cu atît asocierea dintre cele două variabile este mai intensă. În schimb, apropierea sa de 0 semnifică existența unui raport de independență între variabile — schimbările lor nu sînt covariante. În exemplul aies, coeficientul de corelație dintre migrație și divorțialitate este de 0,58 iar cel de determinație de 0,582 = 0,34. Rezultă că aproximativ o treime (= 0,34 x 100) din variația totală a variabilei divorțialitate este explicată prin variația migrației. Restul de (1– 0,34) x 100 = 66% este explicat de alte variabile independente. Analiza fiind la nivel de total orașe pe județe, interpretarea trebuie făcută luînd în considerație variația teritorială a divorțialității și nu pe cea individuală. Dacă unitatea de analiză nu mai este județul ci individul (caracterizat prin statusul matrimonial și prin cel rezidențial) atunci se va modifica și valoarea corelației și respectiv a determinației simple. Migrația rural-urban explică 34% din variația interjudețeană a divorțialității. Variația interindividuală a comportamentului de divorț este explicată în baza unui model de analiză diferit. În cazul **r.** multiple, ecuația de **r.** are forma:

$y' = a + b_1x_1 + b_2x_2 + ... + b_ix_i + ... + b_nx_n$,

unde y' — valoarea așteptată a variabilei dependente, x_i — variabila independentă i, iar b_i coeficientul de **r.** parțială a lui y asupra lui x_i. Valoarea coeficientului de **r.** parțială b_i indică numărul de unități cu care se modifică y prin schimbarea variabilei independente x_i cu o unitate, în condițiile ținerii sub control a valorii celorlalte variabile independente. Modelul de **r.** multiplă permite efectuarea unui experiment mental, estimînd ce s-ar întîmpla cu variația variabilei y dacă asupra ei ar acționa numai variația variabilei x_i iar celelalte variabile independente ar avea aceeași valoare la nivelul tuturor unităților de analiză. Exemplu: pentru a estima nivelul natalității (NAT) (copiii născuți vii la 1000 locuitori) într-un oraș mare (cu peste 100.000 de locuitori) din România, folosim ca predictori rata imigrării în oraș (IM), număr de televizoare la 1000 locuitori (TV), localizarea orașului în Transilvania, Banat sau Crișana-Maramureș (TRANS) și localiza-

rea orașului în Moldova (MOLD). (Datele sînt la nivelul anului 1985, pentru 21 orașe). Ultimele două variabile sînt scalate cu 1 pentru cazul apartenenței orașului la respectiva zonă și cu 0 pentru neapartenență. Orașul Iași, spre exemplu, va primi nota 1 pentru variabila MOLD și 0 pentru variabila TRANS. În schimb, la Cluj vom acorda nota 0 pentru MOLD și 1 pentru TRANS. Astfel de variabile dihotomice notate cu 0 și 1 poartă numele de variabile fictive (dummy variables). Ipoteza care stă la baza acestui model este că natalitatea variază atît în funcție de structura de vîrstă a populației (semnificată în acest caz prin IM) cît și de structuri culturale moderne (TV) sau tradiționale, asociate cu regiunea istorică de apartenență (TRANS și MOLD). Ecuația de **r.** multiplă corespunzătoare acestui model este:

NAT = 15,24 + 0,33 IM + 1,08 MOLD – 1,10 TRANS — 0,01 TV

Creșterea cu o unitate pe scala ratei de imigrare exprimate în promile este însoțită în medie de o creștere a ratei de natalitate cu 0,33 unități în condițiile ținerii sub control a celorlalte variabile independente. Creșterea cu o unitate pe scala indicatorului TV implică o reducere medie a ratei de natalitate de 0,01. Trecerea de la orașe din afara Moldovei la orașe moldovenești tinde să fie însoțită, în medie, de o creștere a ratei de natalitate cu 1,08. În schimb, prin deplasarea analizei de la orașe extracarpatice la orașe intracarpatice se înregistrează, în medie, o reducere a NAT cu 1,10 unități. (Estimările făcute sînt valabile în ipoteza respectării condiției ceteris paribus). Într-un model de **r.** în care se folosesc variabile fictive există totdeauna o categorie de unități de analiză de referință. Acestea sînt cele pentru care se înregistrează valoarea 0 pentru toate variabilele fictive incluse în ecuație. În exemplul dat, această situație revine orașelor notate cu 0 pentru MOLD și pentru TRANS, respectiv celor localizate în Muntenia, Oltenia sau Dobrogea. Termenul liber al **r.** (a) este valoarea așteptată pentru y în ipoteza că toate variabilele independente ar avea valoarea 0. Corespunzător, termenul a într-un model de **r.** cu variabile fictive indică valoarea așteptată a variabilei dependente în cazul unităților din categoria de referință. Deci, valoarea așteptată a NAT, în ipoteza valorii 0 pentru IM și TV, este de 15,24‰ pentru orașele mari din Muntenia, Oltenia și Dobrogea, de 16,32‰ pentru cele din Moldova și de 14,14‰ pentru cele din Transilvania, Banat și Crișana-Maramureș. Coeficientul de determinație multiplă, notat cu R^2, exprimă, în mod analog cu cel de determinație simplă, cît la sută din variația variabilei dependente este explicată de predictori. Prin extragerea radicalului din R^2 se obține coeficientul de corelație multiplă, notat cu R. Acesta mai poate fi calculat și interpretat și ca valoare a corelației simple dintre seria valorilor observate ale variabilei **y** și seria valorilor estimate prin modelul de **r.** al aceleiași variabile. Corelația multiplă poate fi calculată și pornind de la coeficienții de corelație simplă (r_{ij}). Pentru cazul a două variabile independente notate cu *i* și *j* și o variabilă dependentă *k*, corelația multiplă dintre *k* și *i*, *j* poate fi exprimată prin:

$$R_{k\cdot ij} = \sqrt{\frac{r_{ki}^2 + r_{kj}^2 - 2r_{ki}r_{kj}r_{ij}}{1 - r_{ij}^2}}$$

Dacă dorim să măsurăm corelația dintre variabilele k și i ținînd sub control influența pe care o altă variabilă ar putea să o aibă asupra lor, se poate calcula *coeficientul corelației parțiale*. În funcție de numărul de variabile ținute sub control, acesta poate fi de ordinul 1, 2, 3 etc. (Corelația simplă de 2 variabile este denumită și corelație de ordinul zero, în sensul că nu implică nici o variabilă ținută sub control). Corelația parțială de ordinul unu dintre variabilele *i* și *j*, ținînd sub control pe *k*, se notează $r_{ij.k}$. În mod similar, indicii variabilelor de control în corelații parțiale de ordinul 2, 3

ș.a.m.d. se notează ca și indicele *j*, respectiv după punctul care marchează cele două variabile corelate. Pentru cazul corelației parțiale de ordinul unu,

$$r_{ij \cdot k} = \frac{r_{ij} - r_{jk} \cdot r_{ik}}{\sqrt{(1 - r_{ik}^2)(1 - r_{jk}^2)}}$$

$r_{ij.k}$ poate fi interpretată și ca medie ponderată a corelațiilor r_{ij} calculate pentru fiecare din grupele de unități care au aceeași valoare *k*. Pătratul coeficientului de corelație parțială este echivalent cu *coeficientul de determinație parțială*. Acesta indică ponderea din variația variabilei dependente explicată de o variabilă independentă dată în condițiile controlării influenței celorlalte variabile independente din model. Suma coeficienților de destinație parțială din aceeași ecuație de **r.** este egală cu valoarea coeficientului de determinație multiplă. În **r.** natalității, cei patru predictori explică împreună 88% din variația acesteia. Prin extragerea radicalului din R^2 se obține coeficientul de corelație multiplă $R = \sqrt{0,88} = 0,94$. Coeficienții de determinație parțială, în același exemplu, au valorile 0,60 pentru IM, 0,14 pentru TV, 0,08 pentru MOLD și 0,06 pentru TRANS. Sosirile în localități au deci rolul hotărîtor în explicarea variației între orașe a ratei de natalitate. Atît pentru coeficienții de **r.** cît și pentru cei de corelație se determină semnificația lor statistică. În baza testelor de semnificație (*t* sau *F*) se acceptă sau se resping, cu o probabilitate de eroare aleasă, ipoteza că valoarea coeficienților respectivi este egală cu 0 (ipoteză de nul) în populația din care a fost selectat eșantionul. Valoarea critică a coeficientului de corelație simplă (pragul deasupra căruia acesta se consideră a fi semnificativ diferit de 0) se determină cu ajutorul formulei:

$$r_{critic} = \frac{t}{\sqrt{N - 2 + t^2}}$$

unde *N* — volumul eșantionului, iar *t* — este dală în tabela cu valori ale variabilei t (Student), pentru o probabilitate care se alege egală cu 0,05 sau mai mică decît 0,05. În cazul unui eșantion de peste 120 unități și pentru probabilitatea de eroare de 0,05, test bilateral, t=1,96, iar valoarea coeficientului de corelație este:

$$r_{critic} = \frac{1,96}{\sqrt{120 - 2 + 1,96^2}} = 0,18$$

Dacă valoarea calculată a coeficientului de corelație pentru un astfel de eșantion este egală sau mai mare decît 0,18, atunci se respinge ipoteza de nul și se acceptă alternativa ei care, susține că respectivul coeficient este semnificativ diferit de 0. Pentru testarea semnificației coeficientului de regresie simplă poate fi folosit testul *F* calculat ca raport între variația explicată și variația neexplicată împărțită la numărul de unități analizate minus **2.** Dacă F calculat este mai mare decît F teoretic (identificabil în tabelele speciale pentru o probabilitate dată și pentru 1 și $N - 2$ grade de libertate, unde *N*— număr unități de analiză) atunci se respinge ipoteza de nul. Valorile coeficienților de corelație sau de regresie calculate pentru un eșantion dat aproximează pe cele din populația de selecție dar nu sînt identice cu acestea decît în mod accidental. Pentru a estima mărimea lor la nivelul acestei populați se calculează intervale de încredere care dau, cu probabilități de eroare determinate, limitele între care se înscriu valorile lor. Coeficienții de corelație și de **r.** sînt prezentați de obicei însoțiți de nivelul lor de semnificație (probabilitatea cu care se respinge sau se acceptă ipoteza de nul). În cazul coeficienților de **r.** parțială este indicată și precizarea erorii standard sau a valorii testului *t* corespunzător lor. Pentru ca parametrii ecuației de **r.** calculați pe baza unui eșantion să estimeze nedistorsional paramelrii din populația de bază, datele pe care se aplică

modele de **r.** trebuie să satisfacă o serie de condiții: liniaritatea dintre variabile, caracterul normal al repartiției unităților de analiză în funcție de valorile variabilelor folosite (normalitatea repartiției *bi* — sau multi-dimensionale), egalitatea dispersiilor variabilei dependente pentru combinații date de valori ale variabilelor independente (postulatul homoscedasticității), independența valorilor reziduale între ele, absența erorilor de măsurare a variabilelor, specificarea corectă a modelului de **r.** și absența coliniarității sau a multicoliniarității între variabilele independente. Toate aceste condiții nu pot fi respectate decît într-o situație ideală. Cea mai frecventă este situația de nerespectare a lor. În general se apreciază că metoda analizei de **r.** este suficient de "robustă", în sensul de capabilă să lucreze și atunci cînd unele dintre condițiile ei de aplicare nu sînt respectate. Consecințele cele mai grave le are nerespectarea condițiilor de specificare corectă și nonmulticoliniaritate. *Specificarea corectă* implică: includerea în ecuația de regresie a tuturor variabilelor independente relevante din punct de vedere teoretic pentru predicția sau explicarea variabilei dependente; neincluderea unor variabile independente nerelevante; alegerea formei funcționale corecte a ecuației de **r.** (model liniar dacă relația este liniară și neliniar în cazul neliniarității). *Coliniaritatea* se înregistrează în situațiile în care două dintre variabilele independente sînt foarte puternic corelate între ele iar corelația lor medie cu variabila dependentă este de asemenea de nivel ridicat. Multicoliniaritatea semnifică un pattern de intercorelare de același tip între mai mult de două variabile independente. Există teste pentru identificarea multicoliniarității (Haitovsky, Farrar și Glauber). Eficacitatea lor este, însă, controversată. În seria condițiilor de aplicare a **r.** obișnuite bazate pe metoda celor mai mici pătrate trebuie incluse și cele referitoare la modelul de măsurare a variabilelor. Variabila dependentă trebuie să fie una cantitativă, de tip politomic. În cazul variabilelor dependente calitative, de tip dihotomic, se folosește **r.** logistică. Atît pentru analiza de **r.** cît și pentru cea de corelație este util să fie identificate unitățile "aberante" din punct de vedere statistic (cele care au pe o variabilă dată, valoarea normalizată cu transformarea *z*, mai mare de ± 3,16) și cele pentru care valorile reziduale (normalizate cu același test *z*) sînt foarte mari. Excluderea valorilor aberante duce la reducerea coeficientului de corelație dacă abaterile față de medie au același sens față de medie pentru ambele variabile corelate. Dacă sensul lor este diferit atunci prin eliminarea unităților respective se obține o mărire a coeficientului de corelație. Prin eliminarea unităților cu valori reziduale mari în analiza de **r.** se obține o sporire a valorii coeficientului de corelație. Valorile coeficienților de **r.** sînt, de asemenea, modificate prin excluderea unităților cu valori aberante sau cu reziduuri mari. Dacă analiza se face pentru întreaga populație și nu pe un eșantion, atunci este indicată calcularea coeficienților de **r.** și de corelație atît cu valorile aberante cît și fără ele. În analiza de tip explicativ se urmărește și determinarea importanței variabilelor independente în raport cu o variabilă dependentă dată. Coeficienții de **r.** parțială sînt adecvați unui astfel de scop numai atunci cînd toate variabilele independente sînt exprimate în aceiași unitate de măsură. Dacă variabilele respective sînt măsurate în unități diferite (ani, procente, lei etc.) atunci este mai indicată folosirea *coeficienților beta* denumiți și coeficienți de regresie standardizați. Aceștia se obțin prin înmulțirea coeficienților de **r.** (simplă sau parțială) cu raportul dintre abaterea standard a variabilei independente și abaterea standard a celei dependente. Corespunzător, prin coeficientul beta, se determină cu cîte abateri

standard se modifică variabila dependentă pentru schimbarea cu o abatere standard a variabilei independente de referință, în condițiile ținerii sub control a celorlalte variabile independente. *Coeficienții de elasticitate* sînt o altă modalitate de sporire a gradului de comparabilitate a coeficienților de **r.**. El se obțin prin înmulțirea coeficienților de **r.** parțială cu raportul dintre media variabilei independente și media variabilei dependente. Un astfel de coeficient măsoară cu cîte procente este de așteptat să se modifice, în medie, variabila dependentă pentru o modificare cu un procent a variabilei independente de referință, în condițiile ținerii sub control a celorlalte variabile independente. În general, este mai indicată folosirea coeficienților de **r.** nestandardizați decît a celor de elasticitate și beta pentru a face comparații ale acelorași relații în eșantioane diferite. Coeficientil beta și cei de elasticitate sînt mai indicați atunci cînd se urmărește descrierea relațiilor dintr-un eșantion dat. El sînt utilizați în special pentru a compara importanța unor variabile independente, măsurate cu unități diferite, în raport cu o variabilă dependentă dată, în cadrul aceluiași eșantion. Dacă variabilele independente diferă mai mult din punct de vedere al dispersiilor decît al mediilor lor, atunci este de preferat folosirea coeficienților de elasticitate. În situația în care mediile sînt mai diferite decît dispersiile, este recomandabilă utilizarea coeficienților beta. În exemplul **r.** natalității asupra imigrării și a unor indicatori semnificativi din punct de vedere cultural, fiecăreia din variabilele independente îi corespund următorii coeficienți:

	r. parțială nestandardizată	beta	elasticitate	determinație parțială
IM	0,33	0,69	0,29	0,60
TV	-0,01	-0,21	-0,27	0,14
TRANS	-1,10	-0,18	-0,03	0,06
MOLD	1,08	0,15	0,02	0,08

Atît coeficienții beta, cît și cei de elasticitate și de determinație parțială indică aceeași ierarhie de importanță a variabilelor. Influența maximă asupra natalității în orașele mari o exercită structurile pe vîrstă asociate cu imigrarea în localitate. Orientările valorice moderne asociate cu mijloacele de comunicare de masă contribuie la reducerea fertilității, cu o intensitate mai mică decît cea a migrației. Orientările valorice de tip tradițional asociate cu regiunea istorică de apartenență a orașului au cea mai redusă influență asupra natalității. Localizarea orașului în arcul intracarpatic favorizează reducerea fertilității. Amplasarea sa în Moldova contribuie, dimpotrivă, la creșterea valorilor acestui indicator. Pentru analiza intensității legăturii dintre două seturi de variablle cu valori determinate pentru același set de date se folosește *corelația canonică*. Aceasta poate fi considerată ca o extensie a corelației multiple și a celei simple. Care este, spre exemplu, intensitatea relației dintre gradul de urbanizare și migrație la nivelul țării? Dacă măsurarea lor se face prin cîte un indicator (pondere a populației urbane și rata de imigrare), atunci răspunsul poate fi dat prin calcularea corelației simple. Dacă urbanizarea se măsoară nu numai prin ponderea de populație urbană ci și prin mărimea medie a orașului din județ, atunci intensitatea relației respective poate fi măsurată prin coeficientul de corelație multiplă. În cazul în care migrația este caracterizată atît prin rata de imigrare cît și prin cea de emigrare, relația ei cu urbanizarea (estimată tot prin doi indicatori) nu mai poate fi măsurată decît prin corelația canonică. Pentru determinarea acesteia, fiecare din cele două seturi de variabile este transformat în cîte o variabilă canonică. Variabilele canonice au forma unor funcții liniare. Ele se calculează ca sumă de produse între variabilele inițiale ale setului de date de referință și ponderile specifice astfel alese încît corelația dintre

două variabile canonice să fie maximă. După ce se determină primul coeficient de corelație canonică pentru prima pereche de variabile canonice, se construiește pe același set de date o a doua pereche de variabile canonice cu coeficienți diferiți de ponderare față de cei din prima pereche. Corespunzător se calculează următorul coeficient de corelație canonică, de mărime mult inferioară primului. Operația continuă derivînd astfel de coeficienți pînă la un prag de semnificație ales. Numărul maxim de coeficienți de corelație canonică pentru aceleași date este egal cu numărul minim de variabile pe care le conține unul din cele două seturi de variabile puse în relație. Semnificația fiecărei perechi de variabile canonice poate fi înțeleasă într-un mod similar cu cel practicat pentru interpretarea factorilor în analiza factorială. Ponderile specifice unei variabile canonice pot fi însă afectate considerabil de efectul de multicoliniaritate întîlnit și în cazul analizei de **r.**. Din acest motiv, este preferabil ca interpretarea variabilelor canonice să fie făcută în funcție de ceea ce se cheamă *coeficienți de structură* (egali cu corelațiile simple dintre variabila canonică și fiecare din variabilele inițiale). Analiza de corelație canonică este aplicată încă pe scară redusă în științele sociale. Acest fapt se datorește atît familiarizării reduse a utilizatorilor potențiali cu calculul matriceal implicat în realizarea ei, cît și regulilor de interpretare (relativ slab structurate) care îi sînt asociate. Extinderea calculului automat și perfecționarea analizei de corelație canonică vor contribui probabil la extinderea ariei de aplicare a acestei metode în științele sociale. Noțiuni derivate precum cea de corelație canonică parțială (Cooley și Lohnes) sugerează mari posibilități de aplicare a metodei. *V. analiză factorială, clasificare multicriterială, eșantionare, statistică și sociologie, testarea ipotezelor statistice.* **D.S.**

RELATIVISM CULTURAL principiu teoretic cu finalitate practică, impus de antropologia culturală modernă în interpretarea culturilor lumii și a relațiilor dintre ele. Conform **r.c.**, valorile unei culturi trebuie judecate în contextul și funcționalitatea lor imanentă, iar nu după criteriile altei culturi. Unui european de pildă, îi poate apărea drept bizar sentimentul de veneraţie pe care îl au hindușii față de vacă, animal considerat sacru în India și protejat prin interdicția de a fi tăiat pentru hrană. Pe de altă parte, la fel de bizar a putut părea unui vizitator al civilizației de tip european obiceiul nostru de a introduce zilnic în gură un smoc de păr sub formă de periuță și a ne freca dinții cu acest instrument. Alte exemple pot atinge zona cea mai sensibilă a codului moral. Ceea ce într-un loc e socotit o nelegiuire, în alt loc reprezintă un obicei (**B.** Malinowski, *Crime and Custom in Savage Society*, 1926). Spre exemplu, în unele societăți arhaice se practică în mod curent, ca un obicei, abandonarea bătrînilor în locuri pustii, fapt incompatibil, în societățile de tip european, cu morala creștină. O examinare atentă a împrejurărilor în care se desfășoară acest act relevă însă posibilitățile extrem de reduse de procurare a mijloacelor de subzistență în societățile care îl practică. Principiul **r.c.** respinge etnocentrismul, adică punerea apriorică a obiceiurilor diferite de ale vorbitorului (ego) sub etichete ca "bine" sau "rău", "civilizat" sau "înapoiat" etc. Întîi de toate trebuie cercetat de ce oamenii obișnuiesc să se comporte așa și nu altfel. Percepțiile și judecățile culturale sînt dependente (funcții) de un anumit sistem cultural, care este dat și sub formă de tradiție. **R.c.** promovează ca norme necesare în relațiile dintre culturi comprehensiunea și toleranța. **R.c.** nu trebuie deci confundat cu scepticismul ori nihilismul. Criteriul relativității nu înseamnă, într-adevăr, relativitatea oricărui criteriu. În orice sistem de moralitate există un număr limitat de valori

universale, cum ar fi noțiunile de "adevăr", "frumos", "bine". Criteriile după care se stabilește ce intră în conținutul acestor valori nu sînt absolute, ci variază de la o cultură la alta. Totuși, comunicarea între două sau mai multe culturi este posibilă datorită: *a.* fondului de valori universale; *b.* fondului de valori care, fără a fi universale, sînt parțial împărtășite în comun; și *c.* posibilității de comprehensiune și de explicare a valorilor care alcătuiesc partea de diferențiere a culturilor respective. **R.c.** nu împiedică, ci, dimpotrivă, înlesnește comunicarea între culturi. *V. antropologie culturală, emic/etic, etnocentrism, valori.* **Gh.G.**

RELAȚII INTERPERSONALE tip de relații sociale caracterizate prin faptul că sînt stabilite între persoane (nu grupuri, instituții, colectivități) și sînt regizate într-o măsură semnificativă de logica necesităților umane individuale. Multe necesități individuale sînt satisfăcute în relațiile dintre persoane: suport psihologic, dragoste, stimă, reducere a incertitudinii și anxietății, afiliere, securitate, statut, prestigiu. Omul este o ființă socială și în sensul că "are nevoie de celălalt om". Dinamica acestor necesități orientează și reglează relațiile dintre persoane. Sînt relații constituite în primul rînd pentru satisfacerea necesităților de sociabilitate: relațiile de prietenie, "distracția" în comun, relațiile de dragoste. Și în relațiile sociale (relațiile de muncă, politice) componenta interpersonală este puternică. Logica **r.i.** se poate suprapune sau interfera cu logica relației sociale, distorsionînd-o pe aceasta sau facilitînd-o. ◆ **R.i.** s-au dovedit a fi importante atît din punctul de vedere al individului uman (psihologic), cît și al funcționării societății (sociologic). *Psihologic*: normalitatea psihologică și dezvoltarea umană nu reprezintă o stare strict individuală, ci se realizează în contextul **r.i.** Acestea pot fi un mediu patogen (inhibiții, dependență, manipulare, exploatare și utilizare a celuilalt, agresivitate, închidere, neîncredere, ostilitate și concurență, într-un cuvînt alienare interpersonală) sau dimpotrivă un mediu suportiv pentru manifestarea sănătoasă a personalității umane, pentru dezvoltarea umană (suport psihologic, stimulare, deschidere, sinceritate, feedback pozitiv). Un mediu interpersonal pozitiv, suportiv, bazat pe acceptare reciprocă, stimă, sinceritate, feed-back pozitiv reprezintă o condiție esențială a dezvoltării personale. Pentru aceasta este necesar, pe de o parte, să se promoveze un nou tip de **r.i.**, bazate pe noi valori, iar pe de altă parte o organizare socială care să elimine ostilitatea și dominarea. Din acest punct de vedere, antropologul american Ruth Benedict introduce conceptul de societate *sinergică*: o societate care asigură condițiile sociale și instituționale ce fac posibilă fuzionarea "egoismului" și "altruismului"; atunci cînd o persoană urmărește satisfacții personale, automat ajută pe ceilalți, iar cînd acționează altruist obține totodată recompense și satisfacții pentru sine însuși. Din perspectiva **r.i.** s-a formulat una dintre cele mai interesante critici ale alienării, dezumanizării produse de anumite tipuri de organizare socială. În opoziție s-a cristalizat proiectul unei societăți astfel organizate încît să permită dezvoltarea egală, democratică a tuturor membrilor săi, denumit de A. Maslow societate *eupsihică*. Social: organizarea sistemelor sociale care nu ține seama de necesitățile umane complexe, recurgînd la metode de coerciție, nu poate atinge nivele ridicate de eficiență. Funcționarea normală și eficientă a societății nu poate avea loc (și în acest sens s-au acumulat argumente importante), decît în condițiile în care oferă un mediu social suportiv, pozitiv pentru membrii săi. Încă din anii '30, cercetările conduse de Elton Mayo au dus la elaborarea teoriei "relațiilor umane" (*The Human Problems of Industrial Civilization*, 1933), cu mare impact asupra organizării întreprinderilor. Teza cen-

trală a "relațiilor umane" este că necesitățile complexe ale oamenilor (stimă, respect, mediu uman suportiv, pozitiv, starea de satisfacție) reprezintă o importantă sursă motivațională a performanței. Umanizarea relațiilor de muncă este o cale de a obține performanțe ridicate. De aici s-a dezvoltat o întreagă orientare în sociologia organizațională fundată pe ideea utilizării "resurselor umane ale întreprinderii". O organizație eficientă, creativă, flexibilă se fundează pe **r.i.** deschise, stimulative, în care fiecare membru participă activ, dezvoltîndu-și și afirmîndu-și propriile capacități (Rensis Likert, *New Patterns of Management*, 1961). Ignorarea individului uman reprezinte o sursă importantă de perturbări și ineficiență. În lucrările sale, Chris Argyris (*Interpersonal Competence and Organizational Effectiveness*, 1962 și *Integrating the Individual and Organization*, 1964) propune un nou tip de organizație care să asigure maximizarea satisfacerii necesităților sociale ale personalității umane ca sursă a eficienței organizației, bazat pe competența interpersonală. ◆ Reconstituirea **r.i.** după o logică umană pozitivă reprezintă obiectul diferitelor tehnici de grup dezvoltate în ultimele decenii, dintre care cele mai cunoscute sînt *T-Grupul* și *Grupul de întîlnire*. Carl Rogers, întemeietorul acestuia din urmă, aprecia că descoperirile teoretice și tehnice legate de utilizarea grupului sînt echivalente ca importanță cu descoperirea energiei nucleare. Toate formele de învățare de grup se centrează pe principiul că **r.i.** pot să reprezinte frîne sau dimpotrivă facilitatori ai dezvoltării personale, cooperării și colaborării. Unele tehnici de învățare în grup (T-Grupul) încearcă să sporească capacitatea de înțelegere de sine și a celorlalți, a proceselor interpersonale, de grup, pentru a mări capacitatea acțiunii sociale; alte tehnici (Grupul de întîlnire) sînt orientate mai mult spre dezvoltarea personalității, prin eliminarea inhibițiilor sociale, prin crearea unor **r.i.** reciproc suportive. Psihologia umanistă a adus contribuții importante la reconsiderarea **r.i.** și sociale din perspectiva necesităților umane. ◆ **R.i.** au intrat în atenție și datorită unei dileme organizatorice a societății actuale. În problema interferenței celor două logici, a activităților sociale, colective, și a **r.i.** purtătoare ale logicii individului uman, se înfruntă două strategii distincte: *a*. Promovarea unor relații sociale depersonalizate ("strategie mecanicistă"). Pentru a exclude subiectivismul, promovarea intereselor personale, comportamentul uman în contextul diferitelor activități sociale trebuie să fie supus unor norme riguroase, generale și impersonale, care să-l reglementeze strict din perspectiva logicii sistemului social. Relațiile sociale devin strict funcționale, impersonale, rezultat al îndeplinirii stricte și exclusive a cerințelor rolurilor sociale. Această strategie a fost criticată din două puncte de vedere distincte: **1.** Consecințe umane distructive. Persoana umană este pulverizată într-o mulțime de roluri ce exprimă o logică exterioară, propria sa logică rămînînd cronic subdezvoltată. Este o strategie frustrantă pentru indivizi pentru că blochează autodezvoltarea și satisfacerea necesităților umane în relațiile sociale. Are deci un efect dezumanizant. **2.** Consecințe sociale negative: Subdezvoltarea personală, frustrarea necesităților umane de ordin social generează inevitabil rigiditate, dificultăți în comunicare și cooperare; frustrarea necesităților umane are consecințe dezorganizatoare, perturbatoare pentru activitățile sociale propriu-zise. *b*. Promovarea unei strategii expresive sau "organice": găsirea unor modalități de îmbinare armonioasă a logicii sociale cu logica umană, în cadrul unor relații care să promoveze eficient atît finalitățile sociale, cît și cele personale. Activitățile sociale, umanizate, în care omul își exprimă și actualizează capacitățile sale,

personalitatea sa de ansamblu, sînt de fapt înalt eficiente și din punct de vedere social. Doar o societate umanizată este o societate care funcționează eficace. *V. dinamica grupului, grup social, interacțiune, comunicare, psihologie umanistă.* **E.Z.**

RELAȚIE SOCIALĂ (lat. *relatio*, "ducere repetată"), legătură, conexiune, raport între unități sociale, indiferent de structura acestora. În ordine istorică, **E.** de Roberty (1843-1915) este primul sociolog care a pus la baza teoriei sale ideea că fenomenele sociale sau supraorganice sînt manifestarea interacțiunii intercerebrale, așa cum fenomenele organice sînt rezultatul interacțiunii inter și intracelulare, iar fenomenele fizico-chimice sînt produsul interacțiunii inter și intramoleculare. (*La Sociologie*, 1876). Din această axiomă, numită de E. de Roberty, *ipoteza biosocială*, se deduce că **r.** reciproce între "mentalul" individual generează forme sociale (de gîndire, reprezentare și acțiune) care devin independente de indivizii propriuzișI. De aceea E. de Roberty susține că fenomenele sociale nu pot fi explicate prin cauze psihologice ci, exact invers, psihologia individuală are determinanții principali în sfera biosocială. Este premisa de la care va pleca și S. Freud — influențat de *neopozitivismul* lui E. de Roberty: în analiza psihopatologiei lumii contemporane. Continuatori ai lui E. de Roberty: A. Espinas, E. Durkheim și D. Drăghicescu (*Du rôle de l'individu dans le déterminisme social*, 1906). Acesta din urmă stabilește o corelație teoretică directă între intensitatea **r.** intermentale și facultatea de inovare a unei societăți (sau: densitatea comunicării stimulează creativitatea). Ch.H. Cooley continuă linia Roberty, plecînd însă de la premise diferite în analiza **r.s.** din grupurile primare și secundare. Astfel Ch.H. Cooley numește **r.** primare relații care implică personalitatea integrală a persoanei (**r.** mamă-copil, soț-soție, ș.a.m.d.) și **r.** *secundare* cele care sînt strict limitate la un exercițiu social parțial (**r.** vînzător-cumpărător etc.) (Ch.H. Cooley, *Human Nature and the Social Order*, 1902). Relevarea importanței interacțiunii pentru constituirea fenomenelor sociale a generat o lărgire și o specializare a conceptului de r.s. Ca majoritatea conceptelor sociologice **r.s.** are o semnificație paradigmatică, respectiv definiția conceptului depinde de modelul teoretic în care este formulată. În studiul **r.s.**, școala formală germană este cea care a imprimat notele definitorii acestui concept. G. Simmel (1858-1918) este principalul inițiator al acestei școli de sociologie relațională (*Beziehungs Soziologie*). Simmel consideră că există un număr de **r.s.** care trebuie studiate în forma lor, indiferent de contextul social-istoric în care apar, iar aceste **r.s.** (dominație, subordonare, rudenie, comunicare etc.) constituie nucleul domeniului de studiu al sociologiei (**Soclologle**, 1908). Pe aceeași linie, F. Tönnies consideră că există două tipuri principale de forme sociale — comunitatea și societatea — născute din aglutinarea a două forme fundamentale de **r.s.**, similare cu **r.s.** de solidaritate mecanică și solidaritate organică propuse mai tîrziu de E. Durkheim. Principalul teoretician al Școlii formale este Leopold von Wiese, care dezvoltă sistematic concepția lui G. Simmel. L. von Wiese clasifică **r.s.** în: *a.* **r.** *interindividuale* și *b.* **r.** între *grupuri*. **R.** interindividuale sînt: *a.* îndreptate spre *altul* (contact, apropiere, adaptare, combinare și uniune); *b.* **r.** în comparație cu altul (concurență, opoziție și conflict); *c.* **r.** mixte, în parte de orientare spre, în parte de distanțare de altul. **R.** între grupuri sînt de fapt procese sociale constituite, supraindividuale, care nu pot fi reduse la **r.** interindividuale. Acestea au mai multe forme: *a.* procese de diferențiere (mobilitatea socială, dominația, stratificarea, selecția, individualizarea); *b.* procese de integrare (unifor-

mizarea, stabilizarea, socializarea); *c.* procese de destrucție socială (exploatarea, favoritismul, corupția, radicalizarea etc.); *d.* procesele de modificare și construcție (instituționalizarea, profesionalizarea etc.). Fiecare din aceste grupe se împarte în mai multe subgrupe care conduc împreună la un tablou cuprinzînd circa 650 de tipuri de **r.s.** (L. von Wiese, *Allgemeine Soziologie*, 1924). În perioada interbelică, școala formală a pierdut din importanță, datorită în primul rînd caracterului său prea abstract. O parte din ideile acestei școli au fost preluate în psihologia grupurilor mici (r. *face to face*) și în analiza sociologică structurală. După 1960, studiul **r.s.** la nivel interindividual a fost resuscitat prin curentul interacționismului simbolic, dar de data aceasta nu ca formă a generării de social, ci ca modalitate de trăire socială. *V. agent social, dinamica grupului, interacțiune, grup social, rețea.* **A.T.**

RELIGIE (SOCIOLOGIA **R.**), tip de comportament uman (credințe și ritualuri) referitor la ființe, forțe, puteri supranaturale. În sociologie fenomenul religios este abordat dintr-o perspectivă specifică. Nu intră în competența sociologiei să se pronunțe asupra valorii intrinseci a unei credințe religioase sau a alteia și nici a **r.** ca atare. Ea analizează **r.** ca fenomen social în interacțiunea sa multiplă cu celelalte fenomene sociale, semnificația socială a **r.** *Funcțiile religiei.* Ca orice fenomen social și **r.** poate fi explicată printr-o serie de funcții pe care le îndeplinește într-un context social determinat. Mai multe asemenea funcții au fost invocate. *Funcția cognitivă.* Încă din antichitate **r.** a fost explicată ca o încercare de explicare a lumii, în condițiile lipsei unei cunoașteri științifice. Ca modalitate de cunoaștere, specific **r.** este forma sa preteoretică, mitologică. Ea are o marcată *orientare antropomorfică*, proiectînd caracteristicile existenței umane, prima existență la care cunoașterea umană a avut acces, pentru explicarea tuturor celorlalte domenii ale existenței umane. În această perspectivă, antropologul social englez E.B. Tylor (*Primitive Culture*, 1871) oferă o primă teorie sistematică, fundată pe o mare cantitate de date. Caracteristic **r.**, consideră Tylor, este ideea de suflet care a apărut din încercarea omului primitiv de a explica o serie de experiențe ca aceea a viselor, transei și morții. *Funcția acțională.* **R.** reprezintă o formă de extensie a capacității umane limitate de acțiune. James Frazer (*The Golden Bough*, 1911-1915) argumentează că omul primitiv a încercat să abordeze lumea, în completarea tehnicilor sale curente, prin *magie* (complex de tehnici prin care omul încearcă să realizeze scopurile sale prin controlul forțelor supranaturale). **R.** a apărut cînd omul a descoperit că magia este ineficace. În loc să încerce să controleze forțele supranaturale prin descîntece, formule, ritualuri, omul încearcă să înduplece, să solicite ajutorul forțelor supranaturale, subordonîndu-se acestora. *Funcția de reducere a anxietății.* Bronislaw Malinowski (*Magic Science and Religion and Other Essays*, 1948) argumentează că magia și **r.** sînt instrumente de reducere a anxietății în situațiile care depășesc posibilitățile elective de control. **R.** reprezintă o "sacralizare a crizelor vieții umane". Ea nu este o încercare de explicare a lumii, ci un răspuns la tragediile vieții umane, la conflictul dintre proiectele umane și realități. *Funcții sociale.* Emil Durkheim (*Les formes élémentaires de la vie religieuse*, 1912) argumentează că funcția religiei este de a afirma superioritatea morală a societății asupra membrilor săi, menținînd astfel solidaritatea societății. Dumnezeul clanului nu este altceva decît clanul însuși. În **r.**, "societatea se sacralizează pe ea însăși". A.R. Radcliffe-Brown (*The Andaman Islanders*, 1922), spre deosebire de Malinowski, argumentează că **r.** are în primul rînd o funcție socială, contribuind le

menținerea ordinii sociale. Riturile religioase cel mai adesea nu sînt reductoare de incertitudine și anxietate ci, dimpotrivă, generatoare de anxietate în jurul evenimentelor importante sociale, asigurînd astfel o integrare socială mai eficace a individului. Pe aceeași linie se înscriu și interpretările ecologiste ale **r.** Cercetările din antropologia culturală indică faptul că numeroase tabuuri și prescripții religioase trebuie interpretate ca modalități de adaptare a colectivităților umane la ecosistemul din care fac parte: interzicerea consumului cărnii de vacă în **r.** hindusă, de exemplu, este o soluție adaptativă eficace la condițiile ecosistemului comunităților indiene. În general, teoriile **r.** elaborate de antropologii sociali și culturali au în vedere societățile arhaice. Societățile complexe actuale pun însă probleme relativ diferite. O explicație distinctă asupra **r.** în societățile stratificate social o găsim în lucrările lui K. Marx și F. Engels. Pe de o parte, **r.** reprezintă un protest împotriva lumii alienante, dar un protest neputincios (r. îndeplinește în acest sens o funcție *compensatorie*, făcînd tolerabilă lumea reală în speranța într-o compensație în lumea de după moarte), pe de altă parte, tocmai pentru că ea reprezintă o formă eficace de compensare iluzorie a unei vieți inacceptabile, reprezintă un puternic instrument utilizat de clasele dominante pentru a menține organizarea socială care le favorizează (*Contribuții la critica filozofiei hegeliene a dreptului. Introducere*, 1844). Faimoasa expresie "**r.** este opium pentru popor" trebuie înțeleasă în acest context: marxismul consideră **r.** ca un mijloc de reacție compensatorie, iar nu unul activ, practic, transformator, la o stare social-umană insatisfăcătoare. F. Engels adaugă încă o idee: creșterea complexității sociale, trecerea de la societățile arhaice la societățile fundate pe proprietatea privată, deși este asociată cu o creștere sensibilă a controlului uman asupra naturii, este caracterizată prin declanșarea unor complexe forțe și procese sociale neinteligibile și incontrolabile care se întorc adesea împotriva omului. **R.** devine o reacție umană compensatorie tot mai marcat legată de această nouă sursă de anxietate (*Anti-Duhring*, 1878). Studiile actuale indică faptul că **r.** reprezintă un instrument important al constituirii și prezervării identității unor comunități etnice sau chiar a unor comunități constituite exclusiv prin aderența la o credință **r.** Ea a reprezentat foarte adesea un liant al vieții sociale, un instrument spiritual și instituțional al creșterii coeziunii sociale și al mobilizării resurselor în vederea unei mai bune adaptări la mediul schimbat sau al dezvoltării sociale. De exemplu, mișcările religioase care au facilitat transformarea comunităților arhaice intrate în criză și adaptarea lor la noul context social: *mișcări nativiste* (R. Linton) sau *mișcări revitaliste* (A.F.C. Wallace). Uneori diferențele dintre opțiunile religioase pot să accentueze tensiunile și conflictele din sînul unei comunități. ◆ *Sociografia religiilor.* Un efort considerabil a fost investit în descrierea sistematică a sistemelor religioase: doctrine, rituri și practici, instituții religioase. ◆ *Relația dintre* **r.** și procesele social-politice. Max Weber oferă o analiză celebră asupra influenței eticii religioase (protestantismul) asupra genezei capitalismului (*Etica protestantă și spiritul capitalismului*). ◆ *Evoluția religiilor.* În cadrul evoluționismului secolului XIX se pot găsi multe teorii privind evoluția **r.** E. B. Tylor argumenta următoarea secvență : animism, politeism, monoteism. Leslie White (*The Evolution of Culture*, 1959) argumentează ideea că există o relație strînsă între evoluția societății și evoluția **r.** Populațiile de vînători și culegători au zei *zoomorfi*, sau zei reprezentînd fenomene naturale, în timp ce populațiile producătoare de hrană, agricole, dezvoltă un panteon de zei *antropomorfi*. În statele impe-

riale, expansive, zeii servesc ca instrumente sacre ale imperialismului. În ultimul timp, multe studii sînt dedicate factorilor care influențează starea de religiozitate și de revigorare a unor mișcări religioase, cum sînt *mișcările fundamentaliste*. *V. biserică, cult.* **E.Z.**

RELIGIE CASNICĂ formă de **r.** arhaică existentă la toate popoarele indoeuropene, în special între mileniile III-I î.C. **R.c.** se concentrează exclusiv pe familie, conducătorul acesteia fiind și șeful cultului, iar strămoșii, și într-un fel, focul din vatra sacră sînt singurele divinități recunoscute de acest cult. Fiecare familie are propria sa **r.c.**, în sensul că divinitățile (strămoșii) pot fi recunoscute doar de descendenții lor direcți pe cale exclusiv ternă. Din acest motiv, elementele specifice cultului, cum ar fi rugăciunile, invocațiile, obiectele sacre, au un caracter casnic, fiind relativ diferite pentru diverse familii. Statutul de membru al cultului este comun cu cel de membru al familiei și poate fi obținut prin naștere, căsătorie sau adopțiune. Fustel de Coulanges (*La cité antique*, 1864, tr.rom. 1984) consideră că religia a stat la baza formării tuturor instituțiilor sociale, ea fundamentînd întreaga viață socială, morala, dreptul, relațiile de rudenie, de proprietate, ca și întreaga structură politică a societății.◆ Alături de **r.c.** a coexistat permanent o *religie cosmică*, probabil mai veche, bazată pe divinizarea unor elemente naturale. La Mircea Eliade, **r.c.** este opusă **r.** *publice*, care se află de regulă sub administrația statului și este împărtășită de toți cetățenii. **R.c.** și-a diminuat influența în viața socială în momentul în care forme superioare de organizare, în special cele de tip statal, au redus importanța familiei în societate. Deși trăsăturile sale caracteristice se vor altera permanent în anlichitate, **r.c.** nu a dispărut decît în momentul în care s-au impus **r.** monoteiste. Creștinismul, cel puțin în Europa, este **r.** care, către sfîrșitul antichității, a eliminat și ultimele elemente ale **r.c.** *V. biserică, mit, religie, totem.* **A.B.**

REPRESIUNE 1. *În psihanaliză*, proces psihic, conștient și voluntar, prin care se renunță la satisfacerea unei dorințe, judecată ca fiind în dezacord cu propria persoană morală. Proces diferit de refulare, acesta fiind un fenomen inconștient de autoapărare și evitare a insatisfacției. 2. *În sociologia politică*, ansamblu de acțiuni voluntare, organizate, atent planificate și aplicate, îndreptate spre limitarea posibilităților de formare și afirmare ale intereselor și acțiunilor unei persoane, grup sau organizație rivală. Uneori folosit indistinct cu *reprimare*, deși **r.** nu include și acțiuni de eliminare fizică așa cum se întîmplă în cazul reprimării. *V. îndoctrinare, manipulare, persuasiune.* **A.T.**

RESOCIALIZARE proces de reorientare și integrare în viața socială a indivizilor care au promovat comportamente marginale sau deviante. **R.** este un mijloc de control social aplicat în instituții specializate și în grupuri împreună cu unele sancțiuni punitive asupra celor care au încălcat normele și valorile social-mente dezirabile. **R.** urmărește reorientarea și remodelarea personalității individului deviant, reeducarea lui în consens cu normele de conduită acceptate de societate. În procesul de **r.** un rol important revine mediului familial care, prin mijloace specifice, poate asigura individului noi raporturi sociale, noi forme de comportament, ruperea cu faptele delincvente săvîrșite și orientarea spre scopuri dorite și permise de societate. Finalitatea procesului de **r.** constă în recuperarea și reintegrarea în societate a delincvenților, asimilarea de către aceștia a unor norme, valori și atitudini acceptate. O atenție deosebită în **r.** se acordă minorilor delincvenți pentru

care au fost proiectate și aplicate acțiuni și obiective de **r.** prin instituțiile specializate. *V. control social, devianță, socializare.* **M.Vn.**

RESPONSABILITATE acceptarea și/sau suportarea consecințelor (morale, sociale, juridice, financiare etc.) ale acțiunilor concepute și realizate. Între **r.** și răspundere există o diferență de extensie a definiției. În evaluarea **r.**, se pot avea în vedere intențiile unei acțiuni și/sau consecințele vizibile. Răspunderea implică: *a.* **r.** sau calitatea sancționării acțiunilor și consecințelor lor; *b.* cerințele și așteptările legate de un rol, dincolo de autoritatea formală; *c.* codul performanței profesionale comunitare, legale; *d.* loialitatea față de o autoritate personală sau instituțională. P. Fauconnet (*La responsabilité. Etude de sociologie*, 1920) consideră că **r.** a evoluat de la forma obiectivă, dominantă în societățile arhaice, la cea subiectivă, caracterizînd societățile moderne. În societățile marcate de conformism, constrîngerea exercitată de instanțele socializatoare și de control determină consolidarea unei morale eteronome și expiatoare și a unei **r.** obiective. În societățile moderne, caracterizate prin diferențiere socială și solidaritatea de tip organic, se pune accentul pe cooperare, care presupune autonomia părților și o morală a respectului, stînd la baza **r.** subiective (intenționale). **R.** și sancțiunea sînt disociate în acest caz. Cele două forme de **r.** coexistă, cu ponderi diferite, în toate tipurile de societăți, dar accentul s-a mutat, în cursul istoriei, de la **r.** obiectivă, colectivă și transmisibilă la **r.** subiectivă, individualizată și interiorizată. *V. actor social, acțiune socială, autonomie, sancțiune.* **S.M.**

RESURSE instrumente, capacități, materii, energii, fonduri financiare de care o activitate social-umană are nevoie pentru a se realiza. Există **r.** psihologice (capacități psihice și intelectuale, motivație), **r.** sociale (motivație a grupului sau colectivității, capacitate de acțiune comună etc.), **r.** economice etc. Fiecare activitate are **r.** sale specifice; există însă și **r.** comune mai multor activități (energia umană, resursele economice, materii prime). O întreprindere are nevoie de mijloace financiare (capital), de materii prime, tehnologie, personal calificat. Persoana umană are nevoie de timp liber pentru dezvoltarea sa, de cunoștințe etc. **R.** economice (banii) reprezintă o **r.** abstractă, fiind un instrument de obținere a celor mai multe dintre **r.** de care o activitate oarecare are nevoie. Lipsa de **r.** reprezintă o condiție cu influență negativă puternică asupra desfășurării activităților. Pentru că **r.** sînt de cele mai multe ori limitate, sistemele sînt inevitabil interesate în utilizarea *economicoasă* a lor: protejarea **r.** disponibile, utilizarea lor cît mai *eficientă*. Pentru că multe dintre **r.** sînt nu numai limitate, dar și comune mai multor sisteme, *competiția pentru* **r.** reprezintă un tip important de relație între sisteme. *V. competiție, economie de piață.* **C.Z.**

REȚEA 1. **R.** *de comunicare*, structură de reglementare a comunicării care definește în mod clar modalitățile de circulație a mesajelor între membrii grupului, stabilind totodată poziția acestora în procesul comunicațional. ◆ Studiul **r.c.** a început în anii '50, cele mai importante rezultate fiind obținute la Group Networks Laboratory at Massachusetts Institute of Technology. În aceste cercetări, **r.c.** au fost privite ca unul din modurile fundamentale în care pot fi interconectați membrii unui grup. Aceste prime cercetări ale lui A. Bavelas, D. Barrett și J. H. Leavitt au avut un caracter pur experimental, **r.** fiind construite în laborator. Treptat însă, **r.c.** au început să fie studiate și în contexte sociale reale, fiind analizate independent de orice alt tip de interacțiuni. Astăzi, analiza **r.** se prezintă ca un domeniu distinct

de cercetare care urmărește să studieze eficiența **r.c.** în funcție de caracteristicile grupurilor în care apar, de natura sarcinilor și activităților ca și a contextelor sociale în care se situează grupurile. ◆ **R.** de *c.* pot fi clasificate în mai multe tipuri, în funcție de restricțiile de comunicare existente în grup. Putem avea astfel, **r.** tip roată, cerc, y, cerc barat etc. toate aceste tipuri definind anumite traiectorii posibile ale circulației mesajelor în interiorul grupului. Aceste tipuri de **r.** au anumite caracteristici de eficiență, ce sînt corelate cu tipul sarcinii și al activităților desfășurate de grup, ca și cu caracteristicile acestuia. Contribuții deosebite la dezvoltarea tipologiei **r.c.** ca și la analiza caracteristicilor acestora au fost aduse în deceniile șapte și opt, îndeosebi prin lucrările lui Marvin E. Shaw.

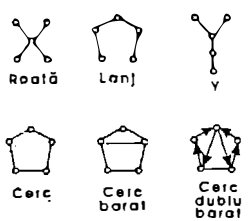

Fig. 1. Tipuri de rețele de comunicare între cinci persoane

2. *În sociologia mass-media*, **r.** *de televiziune*, mod de organizare contemporană a televiziunilor în țările dezvoltate. **R.t.** cuprinde mai multe posturi de televiziune legate între ele și conectate la un cap de **r.** (post central). Toate stațiile dintr-o **r.** sînt autonome. Legăturile dintre stații au la bază contracte care reglementează schimbul de programe ca și cedarea anumitor timpi de emisie, eventual și a unor venituri realizate din publicitate. *V. comunicare, dinamica grupului, grup social, mass-media.* **A.B.**

REVOLUȚIE 1. În general, orice schimbare spectaculoasă, de structură a unei sfere importante a vieții sociale. Se poate cita **r.** în tehnologie — **r.** industrială sau **r.** microelectronică; **r.** în comportamentul sexual; **r.** în știință, de ex. **r.** care a avut loc în secolul al XVII-lea în fizică și care a stat la baza dezvoltării întregii științe moderne. **2.** În sistemul social-politic, schimbare profundă în modul de organizare a unei societăți inițiată de regulă prin schimbări în sistemul puterii politice. În acest sens, sensul cel mai răspîndit al termenului de **r.** este: schimbare mai mult sau mai puțin violentă, de către mase largi ale populației, a vechilor elite politice, avînd drept consecință profunde schimbări în organizarea întregii societăți. Din acest punct de vedere, **r.** se deosebesc de "loviturile de palat" care, realizate de grupuri restrînse de oameni politici, transferă puterea politică de la un grup la altul, fără a se produce schimbări semnificative în organizarea societății. Ele se deosebesc și de răscoale sau revolte care reprezintă mișcări sociale cu caracter violent, dar care nu au ca urmare producerea de schimbări majore în societate. În literatură, cazuri tipice de **r.** sînt considerate: **R.** franceză din 1789, **R.** rusă din 1917 sau **R.** chineză după cel de al doilea război mondial. Schimbarea politică violentă nu pare însă a fi o condiție absolut necesară, deși ea reprezintă cel mai adesea mecanismul de declanșare a schimbărilor sociale de structură. Este de exemplu cazul **r.** engleze care prezintă mai degrabă imaginea unui proces gradual de schimbări social-economice în societatea medievală engleză, sau cazul "**r.** de sus" care, în contrast cu "**r.** de jos" (Barrington Moore) în care clasa politică conducătoare (sau o parte a ei) introduce schimbări radicale în societate. Exemplul cel mai discutat este cel al Restaurării Meiji din 1868 în Japonia: o secțiune a clasei feudale conducătoare a introdus schimbări radicale în structura socială

și politică a Japoniei, fapt care a condus la un proces rapid de dezvoltare a capitalismului industrial și la schimbări profunde în structura statului. ◆ Teoria marxistă prezintă un punct distinct în ceea ce privește **r.**, acest concept avînd un rol cheie în această teorie. În acord cu teoria marxistă, **r.** reprezintă procesul de schimbare a organizării social-economice și politice a societății, marcînd trecerea de la o formațiune socială (orînduire) la alta. O asemenea tranziție se realizează, de regulă, prin lupta de clasă: lupta dintre clasa purtătoare a unui nou mod de organizare socială și clasa vital interesată în menținerea vechii organizări sociale. În mod special, în textele marxiste sînt analizate două cazuri: **r.** burgheză care a realizat tranziția de la societatea feudală la societatea capitalistă și **r.** socialistă care urma să producă schimbarea societății capitaliste într-un nou tip de societate, societatea socialistă. Teoria marxistă a **r.** a stat la baza ideologiei partidelor comuniste și a instaurării regimurilor socialiste. Lenin este autorul unei cunoscute definiri a "situației revoluționare" — situație care poate produce o revoluție: societatea este în pragul unei revoluții atunci cînd: a. clasele oprimate nu mai sînt dispuse să accepte situația de oprimare în care se află și b. clasele dominante nu mai sînt capabile să exercite dominarea cu instrumentele sociale și politice de care dispun. Tot mai influentă, în ultimul timp, este analiza clasică a lui Alexis de Tocqueville a revoluției franceze: *The Old Regime and the French Revolution* (1856). În analiza **r.** din știință, un impact deosebit l-a avut opera lui Thomas Kuhn *(The Structure of Scientific Revolutions*, 1962). *V. evoluție, marxism.* **C.Z.**

REZIDUURI termen sociologic inventat de sociologul italian *Vilfredo Pareto* (1848-1923), în strînsă legătură cu *derivațiile*, pentru a explica structura și formele activității umane. Deoarece orice acțiune umană concretă poate fi descompusă, în scopuri analitice, într-o parte constantă și alta variabilă, prima, denumită **r.**, a fost considerată de Pareto, prin analogie cu lingvistica, "rădăcina" acțiunii umane, în timp ce partea variabilă (derivația) este doar o formă prin care se încearcă raționalizarea "rădăcinii". Dacă această raționalizare corespunde standardelor logico-experimentale ale științei, acțiunea este logico-experimentală (pe scurt, acțiune logică). Altfel, acțiunea este non-logico-experimentală (non-logică, dar nu non-rațională și cu atît mai puțin irațională). În al doilea rînd, deoarece orice acțiune umană presupune un actor și, în ultimă instanță, este reductibilă la o acțiune individuală (Pareto este, în opinia lui Boudon, un întemeietor al individualismului metodologic în sociologie), ceea ce exprimă constant un individ care acționează ține de natura umană generică. În consecință, la baza **r.** se află elementele naturii umane (instincte, predispoziții afective, sentimente, stări de spirit sau afective), iar în măsura în care aceste elemente sînt exprimate printr-un raționament non-logico-experimental (derivație) ele se identifică cu **r. R.** nu se clasifică totuși în funcție de derivații, ci în funcție de frecvența și orientarea lor față de prezent sau trecut, de exprimarea egoismului sau altruismului, de încrederea actorului în știință sau în tradiție, de orientarea actorului față de sine sau față de colectivitate, de înclinația lui sexuală instinctivă, "morală" sau "moralizatoare" etc. Astfel, Pareto distinge clasa **r.** *combinații*, care constituie partea constantă a acțiunilor ce urmăresc obținerea unor avantaje (de regulă, materiale) prin folosirea hazardată a unor raporturi neobișnuite între mijloace și scop; clasa **r.** *persistenței*, partea constantă a acțiunilor care vizează menținerea modelelor culturale existente sau resurecția unora abandonate; clasa **r.** *integrității*, generate de orientarea actorului spre sine și opusă clasei **r.** *sociabilității*, care disciplinează compor-

tamentele și cultivă sentimentele altruiste, de milă, generozitate, altruism, egalitate și ascetism; clasa **r.** *exteriorizării*, prin care actorul încearcă să abiliteze socialmente propriile instincte și credințe; în sfîrșit, **r.** *sexuale* constituie partea constantă a unei abundente literaturi moralizatoare care nu poate, totuși, diminua, după Pareto, forța instinctului sexual în raporturile dintre bărbați și femei. Deși toate acțiunile sociale sînt, la urma urmei, combinații între toate aceste șase clase de **r.**, Pareto explică stratificarea socială ce o consecință a proeminenței unei clase sau alteia de **r.**, ajungînd la o explicație psihologist-nominalistă a claselor sociale (G. Gurvitch). Totodată, deși nu acordă decît o mică importanță tipului de derivație în legătură cu care funcționează un **r.**, sociologul italian recunoaște că societatea nu este posibilă fără aceste fenomene pseudologice de raționalizare, care fac totuși ca un act să fie socializat, iar o acțiune să fie eficace social-mente. În fapt, cuplul **r.**-derivații are, în sociologia lui Pareto, un rol asemănător categoriilor marxiste de interese economice și ideologice, sociologul italian extinzînd sfera acestor categorii pentru a cuprinde astfel o arie mai largă de mobiluri și finalități ale activității umane. *V. acțiune socială, acțiune colectivă, socializare, stratificare socială.* ***I.U.***

RISC probabilitatea de producere a unui eveniment sau curs de acțiune, de regulă nedorite pentru subiect. **R.** este o expresie fie a *nedeterminării structurale a realității (caracterul probabilist obiectiv al evenimentelor), fie al incertitudinii, al insuficienței* cunoștințelor noastre despre procesele reale. R. unor evenimente: **r.** de a se îmbolnăvi de cancer al fumătorilor, r. de a fi victimă a unei agresiuni, a unui accident etc. Acest tip de r. se stabilește pe baza analizei incidenței statistice a respectivului eveniment, în raport cu o condiție anumită: a fi fumător, a locui într-un mare oraș etc. Asemenea analize se fac curent în legătură cu mulțimile de evenimente/consecințe indezirabile asociate probabilistic cu diferitele caracteristici ale grupurilor sociale, în funcție de comportamentul și de poziția lor în cadrul societății. **R.** unei decizii: în situații de decizie, decidentul se află în fața mai multor alternative, între care trebuie să aleagă. Cel mai adesea, el nu știe cu precizie: a. probabilitatea de reușită în cazul unei operațiuni sau alta și b. probabilitatea întîmplării, în cazul unei opțiuni sau altei, a unor consecințe sau reacții indezirabile. Optînd pentru o alternativă, decidentul își asumă un **r.** în ceea ce privește întîmplarea unor evenimente indezirabile, rezultate ale respectivei decizii. *Estimarea* **r.** reprezintă un grup de tehnici dezvoltate pentru determinarea probabilității ca diferite cursuri de acțiune (decizii) să producă cîștiguri sau pierderi; mai general, probabilitatea consecințelor alternative ale unui eveniment. În funcție de cunoștințele disponibile, estimarea **r.** poate lua diferite forme: estimarea mărimii cîștigurilor și pierderilor probabile asociate cu o anumită decizie, probabilitatea producerii unui eveniment dezirabil sau indezirabil sau pur și simplu imaginarea unui scenariu referitor la cel mai prost posibil curs de evenimente, fără a se putea preciza probabilitatea întîmplării sale. Pentru estimarea **r.** se pot folosi dale cu privire la frecvența întîmplării unui fenomen sau estimării subiective asupra probabilității acestuia. Din acest mod de a defini problema **r.** în procesul luării deciziei (al managementului), s-au dezvoltat o serie de teme de cercetare. *Estimarea subiectivă a probabilităților* analiza mecanismelor cognitive ale estimării subiective a probabilității unor evenimente. *Percepția* **r.**: factorii psihologici și sociali ai selectării, considerării unor **r.** și a subestimării altora. *Asumarea* **r.**: disponibilitatea unui decident de a opta pentru decizii cu **r.** ridicat; factorii psihologici și

sociali care determină o asemenea disponibilitate. *V. decizie, incertitudine.* **C.Z**

RIT acțiune sau o serie de acțiuni (comportamente) formale sau convenționale ordonate într-o desfășurare stereotipă cu caracteristici ceremoniale, specifice mai ales societăților primitive, autarhice sau tradiționale. Uneori au caracter magic sau religios, alteori îndeplinesc funcții sociale diverse, vizînd cu precădere practici inițiatice, integrarea sau reintegrarea individuală în grup, recunoașterea unei poziții dobîndite, semnalarea unei valori sau persoane, concomitent cu menținerea și întărirea modelelor de comportare, valorilor și semnificațiilor sociale, în general a culturii comunității. Se disting mai multe tipuri: *a.* **r.** *de naștere* sînt ceremonii magice practicate în comunitățile primitive la nașterea unui copil pentru protejarea acestuia de spiritele rele și pentru a-i da forță și energie ; *b.* **r.** *de purificare* sînt asociate precedentelor, împreună cu alte tabuuri, pentru a elibera mama și copilul de "întinarea" provocată de graviditate și naștere; c. **r.** *de inițiere* aveau în societățile tradiționale menirea de a pregăti copiii pentru accesul la statutul de adult. În vremurile mai recente apar sub formă de ceremonii care pregătesc accesul unei persoane într-o sectă, într-o societate secretă sau într-o asociație fondată pe anumite reguli; *d.* **r.** *puberale* iau forma ceremoniilor prin care se sancționează tranziția de la copilărie la maturitate implicînd tabuuri, izolare temporară, probe fizice, instrucție morală, investirea cu anumite semne distinctive pentru noul status; *e.* **r.** *de trecere* sînt asociate ciclurilor mari de viață, perioadelor de criză sau tranzițiilor. *V. cultură, integrare socială, ritual, socializare.* **L.V.**

RITUAL ansamblu de acțiuni sau comportamente integrate într-o succesiune strictă, manifestate individual și/sau colectiv în situații, asociindu-și sau producînd semnificații care depășesc cadrul situațional de aplicare. În societățile tradiționale, **r.** nu era altceva decît forma socială de aplicare a unui rit, pe cînd în vremurile mai recente **r.** se desprinde de rituri, mai ales de funcția magică și sancționatoare a acestora, pentru a se institui ca modalitate de conferire a unor semnificații simbolice unor evenimente sau situații sociale. Organizarea și ordinea socială presupun instituirea și practicarea unor **r.** investite cu funcții simbolice de identificare, conservare sau diferențiere, asigurînd interiorizarea, respectul și continuitatea valorilor de referință. Prin **r.** se stabilesc raporturi între organizație și individ, se asigură socializarea conformă cu universul valoric și normativ al unei ordini sociale, se generează și se menține respectul față de un mod de organizare, se consolidează influența unei ordini valorice. În funcție de aria constitutivă, se distinge între **r.** *de conservare* și **r.** *de diferențiere.* Primele funcționează într-o comunitate sau organizație cu scopul de a-i conferi identitate, distincție, continuitate, integrare și unitate valorică. Se manifestă în adunări și ceremonii de diferite feluri (primirea într-o organizație, acordarea de premii sau pedepse, celebrarea unei aniversări etc.). Uneori presupun utilizarea unei costumații specifice, a unor insigne, steaguri, lozinci sau alte însemne. **R.** *de diferențiere* sînt instituite pentru a deosebi grupurile (de vîrstă, sex, funcție socială etc.) din aceeași comunitate sau organizație în vederea stabilirii unor raporturi de respect. Ca simboluri ale ordinii expresive, **r.** instituie punți de legătură între comportarea cotidiană și sistemul valoric referențial, asigurînd continuitatea, ordinea și controlul social. *V. antropologie, control social, cultură, rit, socializare.* **L.V.**

ROL SOCIAL model de comportare asociat unei poziții sociale sau unui status,

punerea în act a drepturilor și datoriilor prevăzute de statusurile indivizilor și grupurilor într-un sistem social. Deși i se atribuie lui Ralph Linton (1893-1953) meritul de a fi utilizat primul termenul de rol în accepțiunea sociologică modernă (*The Study of Man*, 1936), în scrierile filosofice acest termen a circulat încă de la sfîrșitul sec. XIX-lea. Raymond Boudon și François Bourricaud (*Dictionnaire critique de la sociologie*, 1982, p. 471) apreciază că termenul de **r.s.** a fost folosit cu sensul său sociologic încă în 1882 de filosoful german Fr. Nietzsche (1844-1900). Sociologul american George Herbert Mead (1863-1931), accentuînd importanța îndeplinirii **r.s.**, considera că învățarea lor duce la formarea personalității și asigură funcționarea colectivităților umane (*Mind, self and society*, 1934). Ca aspect dinamic al statusului, **r.s.** exprimă atît un comportament efectiv, cît și o prescripție normativă. Din acest din urmă punct de vedere, **r.s.** reprezintă ansamblul de comportamente pe care în mod legitim îl așteaptă ceilalți de la individul care ocupă o poziție socială determinată, un status social (Jean Stoetzel, *La Psychologie sociale*, 1963). S-a propus chiar utilizarea termenului de **r.** pentru a desemna aspectul prescriptiv al conduitei asociale unui status și termenul de conduită de **r.** pentru comportamentul efectiv al persoanelor sau grupurilor cu statusuri sociale determinate. Corelativ statusurilor sociale, fiecărei persoane îi sînt proprii la un moment dat mai multe **r.s.**, care pot fi congruente sau incongruente. Ele alcătuiesc setul de **r.** specific unei persoane (R. K. Merton, *The Role-Set. Problems in Sociological Theory*, 1957). Incongruența **r.s.** poate genera conflicte inter-rol. La rîndul lor, conflictele inter-rol pot fi produse de discrepanța dintre trăsăturile de personalitate ale purtătorului de **r.s.** și prescripțiile **r.s.**, de incapacitatea individului de a satisface exigențele **r.s.**. Asemenea statusurilor, **r.s.** pot fi impuse (atribuite) și dobîndite (achiziționate). Din punct de vedere al clarității, există multiple diferențieri între **r.s.** cele profesionale sînt mai clare, așteptările celorlalți mai precise; cele legate de vîrstă sînt mai puțin clare. Acest lucru are repercursiuni în planul integrării sociale și socio-profesionale. Pe de altă parte, nu toate prescripțiile **r.s.** au aceeași importanță pentru conduită: unele sînt esențiale și obligatorii, altele sînt benevole și, în fine, o serie de prescripții introduc interdicții comportamentale (T. Parsons, *The Social System*, 1951). Între **r.s.** și personalitate există o strînsă interdependență: nu numai **r.s.** influențează personalitatea, dar și aceasta, prin interpretarea **r.s.**, contribuie la modificarea prescripțiilor de rol. Totodată, există o marjă de libertate în interpretarea **r.s.** (J. Cazeneuve, *Dix grandes notions de la sociologie*, 1976). Noțiunea de **r.s.** este frecvent utilizată în analizele microsociologice, dar și în studiile de macrosociologie. În structurile organizaționale birocratice individul este supus unor presiuni sociale care îl obligă să-și dezvolte anumite trăsături de personalitate, precum: prudența, spiritul de disciplină, supunerea necondiționată față de reguli (R. K. Merton, *Social Theory and Social Structure*, 1957). La nivelul analizelor macrosociologice s-a propus o tipologizare a **r.s.**, urmărindu-se schimbarea caracteristicilor acestora prin trecerea de la societățile tradiționale la cele industriale. Odată cu evoluția societății a sporit complexitatea setului de **r.s.** proprii fiecărei persoane și s-a mărit ponderea **r.s.** universaliste, specifice, neutre afectiv, dobîndite. Societățile tradiționale erau caracterizate prin predominarea **r.s.** particulariste, difuze, încărcate afectiv și impuse (legate de vîrstă, sex, relații de rudenie). *V. atribuire, etichetare, norme, status.* **S.C.**

ROMÂNISM "soluția" pe care C. Rădulescu-Motru (1868-1957) o concepe pentru punerea în valoare a spiritualității poporului român în condițiile europenizării sale, conferind o menire istorică țării în concertul țărilor europene. **R.** sincronizează cerințele vremii cu valorificarea însușirilor etnice, și etice, punînd de acord exigențele vieții românești cu cele europene. Esența **r.** este văzută de C. Rădulescu-Motru în: "disciplină severă în cuget și fapte", credința în statornicia pămîntului și neamului românesc, "promi- siune solemnă" de întărire a comunității familiale și sătești (satul fiind considerat o "fortăreață a neamului"), politica de selecționare a valorilor "dreaptă, pînă la cruzime", "distrugerea putregaiului" în vederea reconstrucției sănătoase, justa echilibrare între invenție și tradiție. Agenții sociali ai **r.** sînt "oamenii de vocație", oamenii cei mai bine dotați, capabili de creație conștientă și originală. Școlii îi revine menirea regenerării spirituale a locuitorilor rurali, fiind în măsură să restabilească unitatea funcțională a satului, ruptă în prezent de politicianism (Românismul. Catehismul unei noi spiritualități, 1939). V. poporanism, sămănătorism, sincronism. **M.L.**

RUDENIE apropiere biologică sau spirituală socialmente recunoscută între indivizi umani. **R.** biologică poate fi considerată consangvină (bazată pe legături "de sînge"), sau afină (prin căsătorie). **R.** spirituală (nășia, frăția de cruce etc.) este o relație de tip convențional, dar ea poate reglementa atît raporturi sociale, cît și raporturi biologice (de exemplu, interzicerea căsătoriei între o persoană din linia nașilor cu o persoană — de sex opus, desigur — din linia finilor). Caracterul socialmente recunoscut al relațiilor de **r.** merită subliniere: nu numai că trăsătura lor esențială e mai curînd socială decît biologică (Alan Barnard, Anthony Good: *Research Practices in the Study of Kinship*, 1984), dar **r.** reflectă adesea viziunea despre lume a unui grup uman (*Kinship and Cosmology: Constructing Melaphors and Models*, nr. special al revistei australiene de antropologie "Mankind", dec. 1989). De asemenea, **r.** poate servi drept paradigmă a ceea ce înseamnă consacrarea culturală a unor relații originare naturale, biologice. De pildă, relația de reproducere este universal biologică și, totuși, în unele societăți un copil spune "tată" unei singure persoane, pe cînd în alte societăți copilul folosește acel termen pentru mai multe persoane. Un alt exemplu edificator arată că în unele societăți de pe glob rudele sînt recunoscute ca atare numai pe linie masculină (descendență patrilineală), iar în alte societăți numai pe linie feminină (descendență matrilineală). În comunitățile arhaice, rețeaua de **r.** deține o importanță capitală, ea suprapunîndu-se cvasi-integral cu structura socială a grupului uman respectiv. Este un motiv în plus pentru care sistemele de **r.** reprezintă o temă centrală de studiu în antropologia culturală. S-a spus, într- adevăr, (Robin Fox, *Kinship and Marriage*, 1967) că **r.** reprezintă pentru antropologie ceea ce logica reprezintă pentru filosofie, iar nudul pentru artă; și la fel ca logica formală ori desenarea unei figuri, ea — **r.** — este în același timp și simplă și dificilă. V. antropologie culturală, familie, obște, structură socială. **Gh. G.**

RUTINĂ reiterarea de activități sau segmente de activități sociale, care se desfășoară constant în același fel, după un model bine definit. Opus **r.**, dar nu total, este creativitatea. În orice societate există și activități rutiniere și inovație (creativitate); o societate în care creativitatea este absolută, iar **r.** inexistentă este de neimaginat. Raportul dintre **r.** și creativitate, ponderea lor, diferă de la o societate la alta și cunoaște o evoluție is-

torică. În societățile simple, primitive, cvasi-izolate, **r.** este foarte accentuată, mentalitatea și comportamentul indivizilor avînd un înalt grad de standardizare, iar schimbările în timp sînt puține, în vreme ce în societățile complexe, puternic diferențiate cultural prin stiluri de viață, creativitatea este considerată o valoare și practicată ca atare, inclusiv în jucarea de roluri sociale. Totuși, și în societățile complexe se cristalizează, atît la nivelul instituțional cît și al cotidianului, o serie de practici rutiniere, care au și funcții pozitive, contribuind la structurarea sistemelor și subsistemelor socioumane, la previzibilitatea conduitelor grupale și individuale. *V. etnometodologie, rit, ritual, rol social, tradiție.* **P.I.**

S

SACRU/PROFAN **1.** Distincție utilizată într-un mod particular în sociologie de E. Durkheim (*Les formes élémentaires de la vie religieuse*, 1912). Pentru el **s.** apare numai în societate și constă într-un grup de lucruri, credințe și ritualuri care sînt respectate și adorate (sacre), fiind distincte de toate celelalte aspecte ale vieții sociale, care sînt profane. Divizarea lumii în două zone distincte, una a fenomenelor **s.** și alta a celor **p.**, constituie esența oricărei religii. Forța **s.** nu este alta decît forța societății care este anonimă și impersonală, impunîndu-se individului ca o realitate calitativ superioară. Prin venerarea obiectelor **s.** (ca și a imaginii acestora) indivizii, în ultimă instanță, nu își venerează decît propria societate. **2.** La Mircea Eliade (*Le sacré et le Profane*, 1965, tr. rom. *Sacrul și profanul*, 1991) **s.** ține de natura umană și nu de societale, manifestarea **s.** fundamentînd ontologic lumea, asigurînd totodată atributul realității spațiului, timpului și naturii. Geneza **s.** este explicată prin natura religioasă a omului, iar în relația **s./p.** singura evoluție este cea de la **s.** la **p.** prin desacralizare. Distincția **s./p.** este astfel mai puțin importantă, la fel ca și la Rudolf Otto de la a cărui lucrare (*Das Heilige*, 1917, tr. rom. *Sacrul*, 1992) M. Eliade a plecat în propria teorie a s. Pentru R. Otto este importantă nu distincția **s./p.** ci analiza componentelor raționale și iraționale din cadrul **s.**, ca și a numinosului, adică a esenței **s.**, a părții pure golite de conținutul etic al categoriei de **s.** *V. religie, secularizare.* **A.B.**

SANCȚIUNE modalitate utilizată în relațiile sociale în vederea stimulării, impunerii, descurajării sau prevenirii unor comportamente individuale sau de grup în raport cu criterii morale sau juridice explicite. **S.** pot fi pozitive sau negative. **S.** pozitive sînt administrate în cazul în care se urmărește întărirea anumitor comportamente (**s.** premiale, recompense). **S.** negative se prescriu atunci cînd se dorește respectarea unor norme, reguli sau legi în raport cu care sfera comportamentelor individuale este indizerabil de largă (**s.** de corecție sau punitive). Radcliffe Brown distinge între **s.** organizate, prin care societatea își organizează mijloacele de control social (justiția și fiscalitatea) și **s.** difuze prin care, în relații sociale mai mult sau mai puțin formalizate, se transmit expresii de aprobare sau dezaprobare. *V. criminalitate, deviantă, prestigiu.* **I.A.P.**

SAT DEVĂLMAȘ tip de comunitate teritorială specific pentru societatea medievală

românească. După H.H. Stahl, **s.d.** este o "asociație de gospodării familiale, pe baza unui teritoriu stăpînit în comun, în care colectivitatea ca atare are drepturi anterioare și superioare drepturilor gospodăriilor alcătuitoare, drepturi exercitate printr-un organ de conducere numit obște". **S.d.** a cunoscut două tipuri și anume: **s.d.** de tip *arhaic* și cel al **s.d.** *umblător pe bătrîni*. **S.d.** *arhaic* este „un sat cu obște democratic egalitară, vag colorată gerontocratic, cu o populație omogenă alcătuită exclusiv din băștinași, formînd o singură ceată, închisă nebăștinașilor, folosind trupul de moșie în «devălmășie absolută» prin «stăpîniri locurești» și, excepțional, pe «sumă de stînjeni», pe baza unei economii naturale, dominată de «folosirea» prin muncă directă a pămîntului, în tehnicile primitive ale defrișărilor și desțelenirilor permanente". Stăpînirea colectivă se întindea asupra a tot ce era creat de natură (pădure, pășune, cîmp, apă etc.), iar stăpînirea gospodărească se exercita asupra a tot ce fusese obținut prin muncă: curăturile, prisăcile, grădinile de zarzavat, helești, săpat de mîna omului, viile plantate, livezile cu pomi roditori și, în primul rînd, casa construită de fiecare familie. Apoi, obștea avea dreptul de a distribui colectiv terenurile lotizate. **S.d.** *umblător pe bătrîni* este un sat cu o obște înlăuntrul căreia s-au produs diferențieri de avere, cu drepturi inegalitare, expresie a unei populații scindate în cete multiple și calegorii sociale diverse, cei bogați începînd să domine asupra celorlalți membri cu interese antagonice, puternic invadată de nebăștinași și acaparatori locali, care-și întemeiau drepturile nu pe băștinășie, ci pe contracte, ducînd o aprigă luptă socială pentru acapararea „veniturilor" și a fondului vălmaș, pe baza unei economii de schimb și a unor tehnici de lucru ce permiteau exploatarea an de an a acelorași terenuri. În obște deveneau tot mai accentuate relațiile de exploatare, distribuțiile egalitare se făceau tot mai rar, pînă ce dispăreau cu totul în favoarea proprietății private. A doua etapă va dăinui în cazul obștilor libere pînă în secolul al XX-lea.

◆ Obștea era adunarea tuturor capilor de familie dintr-un sat, în care se ținea seama de glasul fiecărui participant, ascultate fiind mai ales cele ale „oamenilor buni și bătrîni", „oameni cu bărbi albe", cu mai multă experiență. Obștea avea, după H.H. Stahl, următoarele drepturi și îndatoriri: *a.* amestec în organizarea proceselor de producție; *b.* amestec în viața publică și privată a satului; *c.* amestec în crearea și aplicarea obiceiului pămîntului; *d.* amestec în reglementarea relațiilor intercomunitare; *e.* drept de monopol sau măcar de supraveghere a relațiilor comerciale cu exteriorul; *f.* drept de preempțiune împotriva vînzărilor funciare; *g.* îndatoriri și drepturi în privința relațiilor cu statul; *h.* dreptul de a reprezenta comunitatea; *i.* delegarea munda și tarilor satului. În cazul aservirii **s.d.**, aceste drepturi ale obștei vor fi preluate de „seniorul" feudal. Din punct de vedere geografic, se pot distinge **s.d.** de munte, de deal și de cîmpie. De asemenea, ele se împart în **s.d.** libere (moșnenești sau răzețești), **s.d.** aservite (boierești, mînăstirești, domnești) și **s.d.** libere (se găseau în proporție de masă în zonele de munte și deal, iar cele aservite în cîmpie). **S.d.** libere sînt excepționale și specifice doar țării noastre, singura țară europeană unde au dăinuit pînă în vremurile noastre, putînd fi studiate la fața locului. (H.H. Sthal, *Contribuții la studiul satelor devălmașe românești*, 3 vol, 1958-1965; *Teorii și ipoteze privind sociologia orînduirii tributale*, 1980). *V. devălmășie, feudalism, gemeinschaft, solidaritate, tradiție.* **I.F.**

SATISFACȚIE stare subiectivă rezultată din împlinirea necesităților, lipsa de tensiuni, de anxietate; se fundează pe aprecierea pozitivă a modului de desfășurare a vieții în

general sau a unei sfere particulare a acesteia. **S.** exprimă rezultatul evaluării făcute în mod continuu de subiect condițiilor sale de viață, a gradului în care acestea sînt la nivelul așteptărilor. **S.** este înrudită cu conceptul de fericire, dar există unele deosebiri între cele două. **S.** se referă la gradul în care diferitele condiții de viață, luate separat și/sau împreună, corespund cu așteptările subiectului. Ea este deci legată în mod clar de nivelul de aspirații, avînd, așa cum s-a observat adesea, un caracter mai mult adaptiv. În funcție de condiții și posibilități, subiectul își stabilește un anumit nivel de aspirații, de așteptări, și în raport cu acesta evaluează condițiile sale de viață. **S.** are, din acest motiv, un caracter oarecum minim — stabilește minimul de acceptibilitate, și totodată are un caracter motivator: dacă un aspect al vieții este nesatisfăcător, această evaluare motivează acțiunea de îmbunătățire a lui. Fericirea are un caracter mai global și "maximal" descriind experiențe "de vîrf", caracterizate prin reacție afectivă intensă; este un sentiment de *deplinătate*, de realizare globală cu viața, referindu-se la aspectele esențiale ale vieții. Ea este legată într-o măsură mai mică de nivelul de aspirații, exprimînd satisfacerea unor așteptări maximale. Pot fi satisfăcut cu locuința, dar rareori aceasta, în ea însăși, îmi poate oferi fericirea. Fericirea intervine în momente de vîrf ale vieții, în legătură cu experiența unor realizări de excepție. Relevant pentru această distincție este faptul determinat în cadrul a numeroase cercetări că persoanele în vîrstă se estimează a fi mai satisfăcute cu viața decît tinerii (aceștia, aflați într-un proces de cristalizare a propriei lor vieți, de adaptare, tind să prezinte un nivel de aspirație mai ridicat care le motivează efortul de afirmare, experimentînd din această cauză tensiuni și insatisfacții mai accentuate). În schimb, tinerii declară mult mai frecvent experimentarea de momente de fericire decît persoanele în vîrstă. Caracterul adaptiv al **s.** reiese și din analiza distribuției valorilor de **s.**: în condiții normale, grupurile, colectivitățile manifestă în legătură cu diferitele componente ale vieții lor, cît și în legătură cu viața în ansamblu, valori statistice ce se plasează ușor pe panta pozitivă a continuumului insatisfacție/satisfacție. ◆ În cercetările sociologice actuale, *indicatorii* de **s.** sînt extrem de des utilizați. *Indicatorii* de **s.** sînt de două tipuri: *a*. Indicatori construiți pe baza estimărilor subiecților a gradului lor de satisfacție: chestionare cu întrebări de tipul "Cît de satisfăcut sînteți cu...?". *b*. Indicatori construiți prin identificarea consecințelor comportamentale ale **s.**/insatisfacției: cumpărarea unui produs, frecventarea unui tip de spectacol în raport cu altul reprezintă un indiciu al gradului se satisfacție/insatisfacție cu respectivul produs sau spectacol; declararea intenției de a nu schimba profesia, chiar dacă s-ar ivi ocazia, este, de exemplu, un *indicator* al **s.** cu respectiva profesie. Popularitatea *indicatorilor* de **s.** se explică prin interesul accentuat al sociologiei în ultimul timp pentru înregistrarea reacțiilor umane la diferitele sisteme sociale (pentru sociologia industrială **s.** în muncă reprezintă o sursă a motivației performanței sau cel puțin un factor de stabilitate al sistemului organizațional), cît și pentru înregistrarea efectelor asupra omului a diferitelor condiții și activități sociale. În acest din urmă caz, *indicatorii* de **s.** sînt utilizați frecvent ca indicatori ai calității vieții. Deoarece cunoaștem încă puține lucruri despre modul în care diferitele componente al vieții afectează pe individ (pentru aceasta ar trebui să avem o înțelegere empirică clară a sistemului de nevoi și aspirații umane), *indicatorii de* **s.** ne dau o informație, deși oarecum indirectă, dar totuși importantă, asupra efectului pe care aceste componente ale vieții îl au asupra indivizilor concreți. Utilizarea *indicatorilor de* **s.** are deci, pe de o parte, o *finalitate*

umanistă — un instrument de estimare a efectelor, eficacității umane a activităților sociale —, cît și una *dinamică*, **s.** umană fiind o resursă cu importante efecte pozitive sau negative asupra activităților sociale. ◆ **S.** are o structură complexă, ea depinzînd atît de starea efectivă a condițiilor, componentelor vieții (descrisă prin indicatori de stare), cît și structura sistemului de necesități ale individului și de nivelul său de aspirație (indicatori ai criteriilor de evaluare, ai necesităților). Studiile empirice au scos în evidență faptul că, de exemplu, aceeași situație generează grade diferite de **s.** în funcție de variația nivelului de aspirații. Astfel, în unele cercetări, nivelul de școlaritate (o sursă importantă a nivelului de aspirații) exercită o influență negativă asupra gradului de **s.** cu diferite aspecte ale vieții, deși se poate presupune că nivele ridicate de școlaritate sînt asociate în general cu condiții mai bune de viață. *V. indicator social.* **C.Z.**

SĂMĂNĂTORISM curent cultural influent în societatea românească în ultimii cinci ani ai secolului trecut și primul deceniu al sec. XX, datorită publicațiilor literare "Sămănătorul", de unde a împrumutat și numele, "Luceafărul", "Făt-Frumos", "Ramuri" și colaborării unor personalități de prestigiu ca N. Iorga, Al. Vlahuță, G. Coșbuc, M. Sadoveanu. A.C. Popovici, D. Anghel, Șt.O. Iosif, I.A. Bassarabescu. Contribuția la cristalizarea identității sociologice a curentului a avut-o Nicolae Iorga, care a condus revista "Sămănătorul" între 1903-1906. Pot fi identificate cinci presupoziții sociologice ale **s.** *a.* Postulatul "ideii generatoare" a societății, a "justificației umane" a acesteia. Ceea ce întemeiază societatea și instituțiile sale nu este nici numărul membrilor, nici forma de organizare socială, ci "ideea directoare", "generatoare", a rosturilor societății, adică "justificația" sa. Aceste idei reflectă nevoile în continuă prefacere ale organismului viu al societății; ele sînt înțelese ca idealuri ce devin principii constitutive ale societății, alcătuind "seva" din care trăiește colectivitatea. Aplicată la societatea românească, "ideea directoare", "justificația" sa devine cultura națională, singura în măsură să asigure organicitatea evoluției sale. *b.* Formularea problemei sociale a generației de la 1880 în termenii "golului" de ideal național, ignorării "legii românești", politicianismului, a "formelor fără fond". Evaluarea critică de către sămănătoriști a "formelor" civilizației moderne, îndeosebi a efectelor generate de pătrunderea capitalismului în agricultură, a luat forma incriminării tiraniei invizibile a "administrației de birouri", fără contact cu realitățile, a transformării proprietății în "trecătoare plasare de capital", a ruinării micilor producători rurali și amestecul politicianismului în școală, biserică, magistratură etc. Noile "întocmeli", "abstracția oarbă" a politicianismului au asfixiat centrele naturale de viață — satele, biserica, școala, mahalalele orașelor — încurajînd speculanții și aventurierii străini de neam și de moralitate. *c.* Necesitatea dezvoltării organice a societății românești ca solidaritate națională, întemeiată pe tradiție. Alternativa la existența "fictivă", de "împrumut", concretizată în "goana după interese materiale" este considerată de N. Iorga organicitatea idealului nostru național, "legea românească". Aceasta s-a format pe încetul, "a trăit o mie de ani fără nici o școală, fără nici o ierarhie, fără nici o legătură cu lumea ortodoxă". Ideea evoluției organice a poporului român nu implică renunțarea la legile și instituțiile moderne ci presupune, în viziunea **s.** la Iorga, reîntemeierea "rațiunii minții", a "întocmelilor" generației pasoptiste și ale celei următoare pe idealul național al organicității dezvoltării naționale, prin "moralizarea" vieții politice conform tradiției "omeniei" românești. "Simțul inimii", păstrat de bătrînii buni ai satelor, tre-

buie să controleze "raţiunea minţii" politicienilor, instituţiilor publice. *d.* Identificarea păturii rurale ca tipul social purtător de valoare generatoare ("product suprem sufletesc al vieţii poporului român"), ca depozitar cultural al limbii şi spiritualităţii româneşti. Ţărănimea este considerată unica realitate românească, "numeroasă", "muncitoare", suport al viitorului, îndeosebi în forma cooperativelor ţărăneşti. *e.* Regenerarea culturală ca remediu al însănătoşirii vieţii publice, prin reconstruirea tradiţiei româneşti autentice înscrise în literatura, arta, cîntecele şi datinile poporului, pentru a servi ca modele de întemeiere şi legitimare a "întocmelilor" moderne. *V. poporanism, românism, sincronism, ţăran.* **M.L.**

SĂRĂCIE situaţie caracterizată prin lipsa (insuficienţa) mijloacelor materiale necesare vieţii. **S.** are forme şi grade diferite de severitate în funcţie de natura lipsurilor privind mijloacele de subzistenţă ce afectează persoane, familii, colectivităţi, grupuri sociale sau chiar societăţi în ansamblul lor. Între factorii răspunzători de amploarea **s.** se reţin în primul rînd: nivelul de dezvoltare economică, situaţia pieţei forţei de muncă, gradul de ocupare şi şomajul, caracteristicile locurilor de muncă, tipul de control asupra resurselor materiale, inflaţia, modul de distribuţie şi de redistribuţie a veniturilor, caracteristici demografice, sociale şi culturale, stilul de viaţă. Analiza **s.** conduce la distincţia dintre **s.** individuală şi **s.** colectivă sau generalizată. Ultimul tip se regăseşte în societăţile slab dezvoltate, ca urmare a insuficienţei resurselor, a controlului acestora de către un grup dominator şi a unui sistem defectuos de distribuţie a veniturilor. În aceste condiţii, **s.** îmbracă adesea forme agravante cum ar fi subnutriţia şi foametea. Diverse catastrofe naturale, precum şi politici eronate (printre care şi voluntarismul economic promovat de regimurile comuniste) sau acţiuni distructive (războaiele) pot aduce o societate relativ prosperă în stare de **s.** generalizată sau să adîncească şi mai mult situaţia critică deja existentă. **S.** din societăţile dezvoltate este de tipul celei individuale sau aşa-numitelor pungi de **s.**, ce afectează o parte mai mare sau mai mică de populaţie. **S.** individualizată cunoaşte, la rîndul său, forme deosebit de variate cum ar fi: cele din perioadele de criză economică, altele datorate dependenţei îndelungate a unei persoane (boală, handicap etc.), legate de ciclul vieţii (sînt afectaţi mai ales copiii şi persoanele vîrstnice), cele specifice zonelor aflate în recesiune sau cartierelor mărginaşe (mahalalele), şi terminînd, poate, cu formele de **s.** culturală, ale stilului de viaţă. Un element deosebit de important pentru determinarea **s.** îl reprezintă linia (pragul) acesteia, definită prin suma de bani necesară cumpărării bunurilor şi serviciilor considerate a asigura nivelul de viaţă convenit la un moment dat. Persoanele (familiile) care nu dispun de veniturile necesare acoperirii costurilor respective sînt considerate sărace. Standardele utilizate pentru trasarea pragului **s.** sînt influenţate de nivelul general al costului vieţii, dar şi de specificul politicii sociale adoptate în ţările dezvoltate, care au înscris combaterea **s.** printre programele prioritare, atît ca atitudine umanitară în rezolvarea problemelor, cît şi ca mijloc de obţinere a păcii sociale (cu toate acestea războiul împotriva **s.** nu s-a încheiat. Programele sociale îi ajută pe săraci, dar nu elimină **s.** din societate). Interesul manifestat pentru cunoaşterea **s.** a condus la elaborarea unor definiţii mai precise bazate pe identificarea nevoilor umane ce trebuie satisfăcute. Rezoluţia 2626 a Adunării generale a ONU defineşte săracii drept "acei oameni care nu se bucură de nivelul de trai minim compatibil cu demnitatea umană". Banca Mondială a stabilit pragul s. pentru ţările lumii a treia la

370 dolari pe an pentru o persoană. În schimb, țările dezvoltate adoptă un prag al **s.** fie ca o proporție din valoarea venitului mediu sau median, respectiv între 30% și 50%, fie pe baza unor calcule riguroase privind stocul unui coș de produse și servicii considerate a fi necesare ființei umane. Dacă în unele studii se iau în considerare doar nevoile de *subzistență fizică* — hrană (pentru o anumită normă calorică și pentru diferite componente nutritive), îmbrăcăminte, combustibil și energie, igienă personală, chirie — în alte situații se argumentează asupra constituirii unui prag al sărăciei la nivelul *minimului de trai*, care, pe lîngă produsele și serviciile subzistenței fizice, are în vedere și anumite cerințe de ordin social și cultural. Primul nivel, situat evident și el deasupra pragului fiziologic de supraviețuire, poate fi orientativ pentru asistența publică a persoanelor inactive. Cel de al doilea nivel, minimal de trai decent, are rolul de a menține sentimentul apartenenței la comunitate, precum și acela de a permite participarea socială, inclusiv favorizarea efortului individual pentru depășirea situației critice în care se află o persoană la un moment dat. Acel nivel al minimului de trai decent poate fi orientativ pentru determinarea cuantumului indemnizației minime de șomaj, al salariului minim și al venitului neimpozabil. În alte calcule ale pragului **s.**, se pornește de la suma reprezentînd cheltuielile de hrană, se înmulțește cu un factor (de regulă 3, avîndu-se în vedere estimările pe baza Legii Engel, potrivit căreia cheltuielile cu alimentația nu ar trebui să depășească 30% din bugetul familiei). Trecerea de la nivelul gospodăriilor familiale, caracterizate prin structuri demografice și ocupaționale multiple, la cel individual se realizează cu ajutorul unor scale de echivalență avînd drept bază o persoană adultă activă. Cercetările asupra nivelului de trai pot conduce la determinarea **s.** absolute, cînd o persoană nu dispune de veniturile necesare asigurării minimului de subzistență, precum și a **s.** relative, cînd nivelul de trai se situează deasupra minimului de subzistență, dar nu sînt satisfăcute nevoile sociale și culturale care să permită participarea individului la viața comunitară. Continuînd seria delimitărilor, se face distincția dintre **s.** primară, atunci cînd veniturile disponibile ale unei persoane (familii) sînt mai mici decît costul bunurilor și serviciilor considerate necesare, sau **s.** secundară, cînd veniturile, deși deasupra minimului, sînt cheltuite în mod neadecvat, rămînînd nesatisfăcute nevoile fundamentale. Pe de altă parte, utilizarea unor modalități complementare de cercetare dă posibilitatea să se compare determinările experților cu percepția populației. Dacă în unele cazuri există concordanță între rezultatul analizei experților și autoaprecierea populației privind nivelul de trai, este de așteptat însă ca unele persoane ce trăiesc în **s.** să nu se considere sărace, după cum sînt și persoane care deși au un nivel de trai relativ înalt să se considere totuși sărace, și prin urmare frustrate. Atitudinea populației față de **s.** a înregistrat o evoluție de la acte caritabile individuale la programe publice guvernamentale sau nonguvernamentale prin care s-a declarat un adevărat război împotriva **s.** *V. asistență socială, politică socială, securitate socială.* **I.M.**

SCALARE modalitate de măsurare realizată prin redarea intensității de manifestare a unor fenomene sociale și psihosociale, prin ordonarea pe un continuum sau un spațiu linear gradat (scală), ce se întinde de la extrema favorabilă (pozitivă) la extrema nefavorabilă (negativă). Din punct de vedere teoretic, scala prescrie o procedură de operaționalizare a unui concept și un model de cuantificare a domeniului studiat. Tehnic, ea este un spațiu unidimensional de-a lungul căruia sînt marcate gradele de intensitate,

prin simboluri, expresii sau valori numerice, desemnînd tot atîtea poziții distincte. ◆ Aria de aplicabilitate a **s.** se dovedește a fi extinsă, anume de cîte ori fenomenele ce constituie obiectul măsurării au una sau mai multe proprietăți ce se pot ordona în funcție de gradul de intensitate. Ele aparțin fie universului subiectiv al vieții sociale (așa zise fenomene calitative sau atribute): opinii, judecăți, aspirații, motivații, convingeri, satisfacții; fie sferei acțiunilor și comportamentelor umane. ◆ Prin **s.** se realizează cel puțin un nivel ordinal de măsură (eventual parțial ordonat), depășindu-se nivelul nominal, al tipologiilor, pentru a se obține o diferențiere de grad, (evident atunci cînd domeniul cercetat comportă astfel de diferențieri). Neajunsul principal al unor tehnici de **s.** se referă la faptul că ele exprimă mai degrabă forma (modalitatea de opinare), nu conținutul opiniilor. Deși acest lucru permite o anumită standardizare în domeniul măsurării, aceeași scală pulînd fi utilizată în studierea unor fenomene relativ diferite, se atrage totuși atenția că algoritmul **s.** ar fi preferabil să nu fie elaborat independent de conținutul a ceea ce se cercetează. ◆ Potrivit unei accepții restrînse, **s.** ar include numai procedeele în care: *a.* obiectele sînt plasate pe scală conform unei metodologii constante; *b.* există un model al legilor de repartizare; *c.* sînt elaborate criterii obiective de apreciere a gradului de corespondență dintre model și materialul observat; *d.* ordinea de scală rezultă din datele culese. Prin urmare, se descoperă un continuu latent existent în datele de observație. În acest fel însă, s-ar exclude o serie de tehnici de **s.** mai puțin riguroase, dar care se dovedesc utile în activitatea de cunoaștere a unor fenomene sociale și psihosociale. Accepțiunea extinsă a **s.** cuprinde toate tehnicile de plasare (simbolică sau reală) a unor obiecte pe un continuum. ◆ Ansamblul scalelor întîlnite în cercetarea socială pot fi grupate în două mari clase, în funcție de structura lor: *scale simple* — alcătuite dintr-un singur item ale cărui componente se distribuie pe un continuum; *scale compuse* formate dintr-un set de itemi ce se referă la aceeași proprietate (dimensiune, variabilă) a fenomenului analizat. Acestor clase le corespund mai multe *tipuri* în funcție de domeniul de aplicabilitate, precum și o multitudine de forme particulare de construcție. ◆ *Scalele simple* cele mai răspîndite sînt ierarhizările și notările (evaluările). *Scalele de ierarhizare* sînt alcătuite din variantele de răspuns la diferite întrebări de opinie, ori de cîte ori se poate introduce o diferențiere de grad, exprimînd o anumită intensitate (ierarhie). Ele descriu comportamentul verbal al subiecților investigați, modelînd felul de a opina, de a emite judecăți, de a aprecia. Se surprinde intensitatea cu care oamenii sînt de acord sau în dezacord, acceptă sau resping o idee etc. ◆ *Scalele de notare* (sau de evaluare) sînt alcătuite din judecăți, aprecieri, evaluări emise pe baza unor criterii explicite, privitoare la acțiunile și performanțele indivizilor și grupurilor umane, la calitățile persoanelor, obiectelor, acțiunilor, ideilor, obiectivelor etc. Dacă în cazul scalelor de ierarhizare a variantelor de răspuns la întrebările de opinie, procesul apreciativ ține exclusiv de persoanele investigate, la scalele de notare acest proces este controlat printr-un set de criterii obligatorii, notarea se realizează de către subiecții investigați sau de către un grup de experți (judecători, arbitri). Scalele de notare sînt și domeniul de apariție a multor erori. Deși se urmărește obținerea unor judecăți obiective, notarea poate fi dependentă de subiectivitatea celor ce o efectuează, în care caz pot rezulta opinii, poziții individuale și nu aprecieri cu valoare de generalitate. Pentru prevenirea erorilor și obținerea unor notații obiective se impune o definire cît mai exactă a scalei, a punctelor sale de referință și a criteriilor de notare, instruirea adecvată a

judecătorilor și controlul activității lor, cunoscut fiind faptul că apar diferențieri între oameni. Unele erori de notare au caracter sistematic, cum ar fi efectul halo, erodarea generozității (sau contrarul ei), a poziției mediane (prin evitarea extremelor), a contrastului etc. ◆ Formele scalelor simple se pot prezenta ca serii de categorii verbale ordonate — scale itemizate; ca spații gradate, în care se utilizează un număr impar de puncte și cărora le pot fi asociate și expresii verbale — *scale grafice* (corespunzătoare unui nivel de măsură de interval), sau ca *serii ordonate* ale unor caracteristici ale fenomenelor sociale și psihosociale. ◆ *Scalele compuse.* Itemii care intră în construcția lor (adesea scale simple de ierarhizare sau de notare) alcătuiesc un chestionar și reprezintă indicatorii prin care a fost operaționalizată o anumită variabilă (atitudine, comportament). Elaborarea scalei — a instrumentului de măsură, poate avea loc anterior aplicării sale sau cele două activități (elaborare și aplicare) se efectuează printr-o singură culegere a informațiilor. Prin, elaborare se urmărește obținerea unui set de propoziții ordonate în funcție de intensitatea pe care o exprimă. Ulterior, fiecărei propoziții i se atribuie o valoare de scală. Aplicarea urmărește măsurarea distribuției caracteristicii respective în rîndul ppopulației, fiecărei persoane i se poate determina o valoare (poziție pe scală) în funcție de datele de observare. Scalele compuse diferă după domeniul de aplicabilitate, metoda de construcție, modelul de răspuns, nivelul de măsură etc. Gruparea lor în trei mari tipuri permite o prezentare sintetică a multitudinii scalelor existente: *diferențiale, sumative* și *cumulative* (D.R. Heise). Fiecărui tip îi corespunde un anumit model al relațiilor dintre indicatorii empirici: scalele diferențiale exprimă o relație nonmonotonă (valorile indicatorilor se schimbă secvențiai de-a lungul continuumului), cele sumative redau modelul liniar (mișcarea de-a lungul continuumului crește sau descrește valoarea indicatorului), iar scalele cumulative reflectă modele puternic ierarhizate, atunci cînd valorile dobîndite de un indicator se mențin prin trecerea de la un indicator la altul. ◆ *Scalele diferențiate* sînt aplicabile situațiilor de tipul preferință/respingere. Au fost inițiate de către L.L. Thurstone, (al cărui nume îl poartă), prin elaborarea (1927) a scalelor comparației în perechi, a intervalelor aparent egale și a intervalelor succesive (determinate ulterior). În construcția scalelor se cere subiecților judecători să emită o judecată privind poziția unor propoziții, expresii pe o scală, un spațiu definit anterior, iar în măsurare se cere subiecților investigați să-și exprime opinia, prin acceptarea sau respingerea propozițiilor incluse în instrumente de măsurare. Domeniul de aplicabilitate al scalelor diferențiale îl reprezintă variabilele psihosociale, cînd situația poate fi analizată în termeni de similaritate/disimilaritate, preferință/respingere, cum ar fi importanța unor evenimente, acțiuni, valori, gravitatea unor delicte etc. ◆ *Scalele sumative* (inițiate de către R. Likert, 1931) sînt cele mai răspîndite, ele cuprind valori sintetice (scoruri) pentru seturi de indicatori ce exprimă o anumită variabilă (caracteristică, dimensiune socială, atitudine, comportament, trăsătură de personalitate). În scala sumativă toți indicatorii au aceeași importanță din punct de vedere al puterii de a reflecta proprietățile fenomenului studiat, ceeace permite elaborarea indicatorilor generali (scoruri). Scala se realizează printr-o singură culegere de informații, subiecților li se cere să-și exprime gradul de acord/dezacord cu fiecare indicator introdus în scală (sînt utilizate ierarhizările cu 5 grade de intensitate, tip Likert). După o procedură de verificare a unidimensionalității, se determină scorurile pentru fiecare subiect, prin însumarea valorilor de răspuns la fiecare item. În lipsa unidimensionalității rezultă

rnăsurători index, simple scoruri, a căror utilitate poate fi valoarea predictivă asupra comportamentului uman. ◆ *Scalele cumulative* (inițiate de către E. Bogardus — 1925, prin scala distanței sociale și L. Guttman — 1941, prin analiza de scalogramă) prezintă avantajul că, în condițiile existenței unei serii ierarhizate, furnizează o singură valoare de scală, din care se poate deduce poziția individuală, exprimată prin itemul acceptat cu valoarea cea mai mare. Coeficientul de reproductibilitate

$$(CR = 1 - \frac{n \cdot erori}{nr.sub \times nr.itemi})$$

este acceptabil dacă este mai mare de 0,95, și superior reproductibilității teoretice (CR_t), desemnînd modele cumulative (unidimensionale). *V. măsurare.* **I.M.**

SCHIMB operație prin care un agent individual sau colectiv cedează unui alt agent un bun sau un serviciu, primind un echivalent. **S.** poate fi direct sau indirect, egal sau inegal, voluntar sau involuntar. *a.* **S.** *social* este operația de transfer de bunuri, servicii, poziții sau simbolurisociale de la un agent la altul, ca urmare a acțiunii legilor sociale sau unei înțelegeri explicite. Pentru Peter M. Blau, principalul teoretician al **s.** social, acesta este o acțiune voluntară, niciodată bazată pe coerciție, prin care se crează obligații viitoare de **s.** motivat de rezultatele așteptate ale operației respective. **S.** *social* stă la baza unei teorii despre putere, autoritate și structurare socială. (Peter M. Blau, *Exchange and power in social life*, 1964). *b.* **S.** *cultural* este o operație de comunicare și, uneori, de transfer de bunuri, servicii și valori culturale de la un agent la altul. *c.* **S.** *economic* este o operație de transfer în cadrul relațiilor de **s.**, formă principală a relațiilor economice într-o societate. *d.* **S.** *economic inegal* — element de bază al teoriei transferurilor de capital și plusvaloare fără compensație completă; formă de manifestare a procesului de prelevare a plusprodusului de la o zonă, mediu social, țară sau grup social la altul. *V. economie, interacțiune, negociere.* **A.T.**

SCHIMBARE SOCIALĂ constă în trecerea unui sistem social sau a unei componente a acestuia de la o stare la o altă stare diferită calitativ și/sau cantitativ. Specific **s.** este faptul că ea însăși este o stare, chiar tranzitorie, ce trebuie considerată ca atare, și în același timp vizează diferențele dintre două stări succesive ale sistemului. În general, sociologia abordează **s.** la două niveluri distincte: *a.* **s.** (macrosocială) a societății globale, făcîndu-se referiri la creștere, evoluție, dezvoltare, progres, regres; *b.* **s.** (microsocială) a anumitor subsisteme sau componente ale societății. Cele două niveluri nu sînt în mod necesar și consecvent puse în relație, unele teorii sociologice concentrîndu-se asupra **s.** macrosociale iar altele asupra celei microsociale. ◆ Începuturile moderne ale teoriei despre **s.s.**, în general, și despre progres, în special, sînt de identificat în "cearta" dintre antici și moderni din a doua jumătate a secolului al XVII-lea. Gînditorii secolului al XVIII-lea (in special A. de Saint-Pierre, A.R.J. de Turgot, M.-J. de Condorcet, A. Ferguson) consideră **s.s.** ca uniformă, lentă, graduală, continuă și universală. Secolul XIX, dominat de ideea de evoluție, consacră nu numai sociologia ca știință independentă. ci și **s.s.** ca una din temele ei dominante. Urmîndu-i pe M.-J. Condorcet și A. Ferguson, A. Comte consideră că în locul "filosofiei superficiale" a acelor istorici care se limitează la adunarea de date puse pe un tablou al succesiunilor, este necesar să fie avută în vedere legea de bază a istoriei relevată de trecerea progresivă a cunoașterii prin stadiile: teologic, metafizic și pozitiv (*Cours de philosophie positive*, 1830-1842). Toate popoarele au avut aceeași istorie și au trecut prin aceleași stadii progre-

sive. Depinzînd de natura permanentă a umanității, progresul societății, după Comte, trebuie să fie același în toate timpurile, diferențele fiind doar de ritm. Istoria nu este ciclică, ci progresivă și implacabilă în urmarea stadiilor. **S.s.** este produsul forțelor interne ale societății, rezultă din natura umană universală, este continuă, normală și uniformă în spațiu și timp. Diferențele care apar sînt efecte ale unor cauze accidentale și pasagere. Pentru a ilustra acest tip de **s.** nu trebuie făcut uz de metoda comparativă a biologilor, care distinge serii statice și coexistente de organisme utilizînd criteriul complexității organice, ci de acea metodă istorică prin care se pun în evidență seriile consecutive. În tentativa sa, Comte preia necritic concepția despre **s.** dominantă în secolul XVIII (uniformă, graduală...) și o aplică în analiza sociologică a dezvoltării sociale. De altfel, mulți sociologi din secolul XIX au insistat asupra specificului metodei istorice, dar nu și asupra postulatelor de caracterizare a **s.s.** H. Spencer, de exemplu, deși s-a depărtat de unele principii deterministe ale lui Comte, a preluat aproape integral conceptul precedent de **s.** Pentru Spencer, natura esențială a evoluției "in sine" constă în procesul de diferențiere, de apariție a eterogenului din omogen. Date fiind "nivelurile de corespondență" din natură, se consideră "istoria tuturor organismelor" (inclusiv a societății) ca fiind generată de "legea procesului organic" ca lege universală a progresului. **S.** este universală și uniformă în întreaga natură, deci și în societate, urmînd calea de la omogen la eterogen, de la simplu la complex, de la nediferențiat în formă și funcție la diferențiat. Evoluționismul biologic al lui Ch. Darwin își găsește un corespondent în cel din societate, fără a se considera ca esențiale diferențele dintre regnuri sau cele din același regn. Progresul, dezvoltarea și evoluția sînt luate ca sinonime cu s. (*The study of sociology*, 1874; *Progress, its law and cause*, 1899). Legile generale ale **s.s.** nu lasă loc pentru considerarea diferențelor. E. Durkheim a urmat în mare parte acest evoluționism spencerian, plasînd diferitele societăți pe un "arbore genealogic" (*Sociologie. Regulile metodei sociologice*, trad. în română, 1924). Diferențierea propusă de Durkheim, între solidaritatea mecanică și cea organică, produsă de accentuarea diviziunii muncii, nu este menită să indice varietatea vieții sociale ci o lege aplicabilă "organismelor ca și societăților" și care guvernează întreaga lume. Deși Durkheim s-a preocupat în principal de geneza și conservarea ordinii sociale, pentru el, ca și pentru Comte și Spencer, **s.s.** este privită ca naturală, implacabilă, urmînd o lege evolutivă, lentă, graduală și continuă. Ritmul poate varia, dar succesiunea este fixă și unidirecționată, conducînd la o îmbunătățire inerentă. **S.s.** este globală sau integrală, în sensul că odată cu societatea se schimbă toate componentele. Un alt teoretician al **s.s.** a fost K Marx. Preocupîndu-se de stadiile dezvoltării sociale, el e analizat structura modului de producție și a distins tipuri de formațiuni sociale cărora le corespund forme distincte de proprietate, producție și structură de clasă. Lupta de clasă se află la baza tuturor transformărilor sociale ("istoria tuturor societăților de pînă acum este istoria luptelor de clasă"). Teoretizarea revoluției ca tip de mișcare socială generatoare de **s.** se realizează pentru prima dată în termeni sociologici. Și tot pentru prima dată, în locul uniformității **s.** se prezintă variațiile și diferențele sincronice și diacronice, punîndu-se accentul pe participarea agenților istorici umani în modelarea procesualității **s.** Evoluționismul doctrinelor sociologice din secolul XIX a fost adesea pus sub semnul influenței lui Ch. Darwin (*The Origin of species*, 1859), ceea ce constituie temei de argumentare pentru sociobiologii contemporani în favoarea unei necesare și accentuate convergențe a socio-

logiei și biologiei. În ciuda unei concomilențe istorice, evoluționismul darwinist și cel sociologic au avut problematici distincte și moduri de abordare diferite (F.J. Taggart, 1925; K. Boch, 1955, 1978). În deceniul al patrulea al secolului nostru evoluționismul este considerat ca desuet, fără a fi fost înlocuit de o teorie a **s.s.** Funcționalismul a jucat un rol important în această înlăturare, T. Parsons sintetizînd un punct de vedere pesimist în legătură cu posibilitatea unei teorii a **s.s.**: „...o teorie generală a proceselor de schimbare în sistemul social nu este posibilă în stadiul actual de dezvoltare a cunoașterii" (*The Social System*, 1951). O astfel de teorie ar presupune o cunoaștere aprofundată a legilor sistemului social al a **s.** acestuia, ceea ce încă nu există. În virtutea acestei perspective, funcționalismul structural s-a dezvoltat ca o teorie a ordinii sociale, a regulilor de menținere sau conservare a sistemului, **s.s.** apărînd mai degrabă ca un fenomen de patologie socială. După perioada de dominare a funcționalismului a urmat una în care teoriile sociologice au fost resistematizate în funcție de accentul pus pe ordinea și conservarea socială sau pe conflict și **s.s.** (A. Gouldner, 1971). Se produce, totodată, o resurecție a evoluționismului și o preocupare insistentă față de analiza **s.** (S.N. Eisenstadt, 1970; L.A. Sklair, 1970; H.R. Sarringer, 1965) în condiții de participare a agenților social-istorici, de diversificare a formelor și ritmurilor pe care le ia sau a sectoarelor în care se produce. Analiza sociologică vizează descrierea, explicarea și predicția **s.** unui sistem social ca întreg sau/și în interiorul sistemului a diferitelor componente. Cele două niveluri ale analizei nu sînt neapărat coincidente. În mod tradițional au fost dezvoltate teoriile macrosociale ale s.s., numai în ultimele decenii propunîndu-se teorii cu orientare microsocială. Această situație este explicabilă și printr-o caracteristică a **s.s.**: rareori, dacă vreodată, există coincidență între direcțiile și ritmurile de **s.** ale diferitelor componente ale sistemului social. De exemplu, într-un sistem social se poate schimba distribuția relațiilor de putere fără ca aceasta să conducă în mod necesar la **s.** în tehnologia sau în organizarea producției; sau se poate schimba structura tehnico-economică a producției fără să se producă **s.** corespunzătoare în cultură; sau sistemul ca întreg să fie înscris pe o cale de **s.** concomitent cu conservarea unor componente tradiționale. ◆ Cercetarea **s.** se orientează către diferite aspecte sau probleme. O primă problemă se referă la detectarea *factorilor* care generează **s.** Aceștia sînt consideraţi ca endogeni sau exogeni în raport cu domeniul analizat. Ignorarea factorilor generatori este specifică unei concepții care admite imanența **s.** uniforme și continue în timp. **S.** deja înfăptuite conduc la noi **s.** și astfel se menține o evoluție autodirijată sau autotelică. Teoriile clasice (evoluționiste) despre **s.** se înscriu, de regulă, pe o astfel de linie. Modelul factorial al **s.s.** identifică factori exogeni sau endogeni sau și unii și alții investindu-i cu putere generatoare. În acest sens, au fost invocați factori macrostructurali, de genul condițiilor naturale, factorilor producției (unelte, forță de muncă, metode de muncă), relațiilor de producție, mișcărilor sociale (luptei de clasă) etc., sau factori microstructurali organizați într-un context. Acesta are efecte structurale asupra elementelor care îi sînt subsumate. De exemplu, organizarea și orientarea relațiilor dintr-un grup sau ale altor componente ale grupului generează acel context care are efecte asupra fiecărui individ (M. Sherif, *The psychology of social norms*, 1936). Chiar dacă sociologia actuală tinde să renunțe la ideea existenței unei cauze unice și universale a **s.s.**, ea nu a încetat să se preocupe de identificarea factorilor generatori de **s.** endogenă sau exogenă și să caracterizeze tipurile și formele principale, precum și procesele pe

care **s.** le implică. În **s.** exogenă se identifică un factor sau mai mulți care sînt exteriori sistemului considerat și care produc stări specifice de dezvoltare în interiorul lui. De exemplu, pentru a explica dezvoltarea capitalismului occidental Max Weber a considerat că reforma protestantă a creat o etică a spiritului întreprinzător, eliberat de constrîngerile tradiționale, ceea ce ar fi stimulat investițiile și acumulările capitaliste. În sociologia rurală, H. Mendras (*La fin des paysans*, 1967) explică modul în care introducerea unei inovații în sistemul de viață și producție rurală atrage după sine o veritabilă transformare în lanț a respectivului sistem. **S.** endogene pot fi evolutive, constînd în modificări ale regulilor de funcționare ca urmare a unor combinații specifice ale elementelor componente ale sistemului, sau reproductive, atunci cînd se menține cadrul structural al sistemului dar se introduc variații în funcționarea sa efectivă (K. Marx distinge între reproducția simplă și cea lărgită și include procesele reproductive **nu** în aria stagnării ci în cea a **s.**). În general, rareori și numai cu riscul unor simplificări se poate dis-tinge: s. endogenă de cea exogenă, cele mai multe **s.** fiind concomitent endogene și exogene. Numai într-o variantă structuralistă strictă **s.** apare ca produs exclusiv al mecanismelor structurale interne, viitorul fiind deja prefigurat de starea prezentă a structurii. O altă problemă se referă la *modul specific de identificare a* **s.s.** În general, **s.** se poate referi la: procesul de tranziție de la o stare la alta a sistemului; diferențele dintre două stări succesive ale unui sistem; regularitatea procesului de **s.**; mecanismele de producere a **s.** Există două concepții oarecum diferite despre **s.**, după cum se pune accentul pe caracterul său determinant, legic, sau pe caracterul său probabilist. Teoriile clasice despre **s.** operează cu principii deterministe, de tipul succesiunii inexorabile a fazelor de dezvoltare a unei societăți (A. Comte, H. Spencer, E. Durkheim etc.). Dacă astfel de legi ar fi temeinic fundamentate, atunci s. ar putea fi planificată și sistemul social ar fi astfel perfecționat încît să se accelereze progresul spre un ideal prestabilit. **S.s.** depinde însă de o varietate de factori endogeni și exogeni, astfel că tranzițiile și procesele iau un curs probabilist. Există o variabilitate a ritmurilor de **s.** a diferitelor componente ale unui sistem social și o dialectică a continuității și discontinuității lor. Controlul probabilității **s.** și creșterea acesteia se pot realiza prin facilitarea și multiplicarea inovațiilor tehnice, științifice și organizatorice. ◆ Un alt factor generator de **s.s.** este reprezentat de mișcările sociale, ca expresii ale aspirațiilor comune ale oamenilor de a realiza un același scop cu mijloace similare. La baza oricărei mișcări sociale se află discrepanța dintre nevoi și mijloacele disponibile de satisfacere. O astfel de stare generează tensiuni subiective și relaționale care tind să se generalizeze pînă la a cuprinde grupuri mari de oameni (J. Szczepànski, 1970), să devină tot mai organizate și să solicite producerea unei **s.** În funcție de tipul de **s.** vizat, se disting mișcările protestatare, reformatoare și revoluționare. Mișcările protestatare sînt inițiate de grupuri mari de oameni, se manifestă prin nemulțumire și protest, prin contestarea unor regularități sociale statornicite, dar nu sînt ghidate de o concepție clară despre tipul de s. ce ar urma să se producă (P. Bourdieu, *Les héritiers*, 1969). Mișcările reformatoare vizează **s.** sectoriale în cadrul sistemului social existent (emanciparea femeilor, blocarea poluării, protecția animalelor etc.). Instituționalizarea acestor mișcări se asociază și cu o regresiune a militantismului pentru **s.** Mișcările revoluționare se deosebesc prin scop și metodă de precedentele. Scopul lor este de a schimbe organizarea sistemului social ca atare, de a produce o **s.s.** și politică radicală, iar mijloacele folosite sînt atît pașnice, cît și

violente, folosesc o strategie și o tactică specifice, programate de un grup de avangardă (partid politic). În mod tradițional, cele mai importante revoluții sînt considerate a fi cele care duc la **s.** puterii politice într-o societate. Mai recent, atenție sporită se acordă și **s.** tehnologice, spirituale, culturale etc., mai ales că, pe lîngă **s.** macrostructurale, în orice sistem social au loc multiple **s.** de amploare variabilă. ◆ În metodologia cercetării sociale s-au dezvoltat diferite tehnici de analiză a **s.s.** precum și modele, unele formalizate, ale **s.** (J.S. Coleman, *Models of change and response uncertainty*, 1964; *The mathematical model of change*, 1968; G.W. Bohrnstedt, *Observations on the measurement of change*, 1969). Analiza longitudinală, realizată în diferite variante (panel, cohorte etc.) și finalizată în modele cauzale sau interacționale, facilitează studiul microstructural, bazat pe date empirice, al **s.** *V. conflict, cauzalitate, dezvoltare, evoluție, modernitate, modernizare, post-modernitate, progres, revoluție.* **L.V.**

SCHISMĂ divizare a creștinismului în Biserica de Apus și cea de Răsărit, începută în secolul al IV-lea. Cauzele acestei divizări sînt multiple: tradiții culturale diferite, necunoașterea reciprocă a limbilor și a literaturilor teologice, divergențe de ordin doctrinar sau eccleziastic. Ruptura a fost produsă de adăugarea lui *filioque* la crezul de la Niceea și Constantinopol care devenea: "Duhul purcede de la Tatăl și de la Fiul". Această adăugare reprezenta două concepții diferite despre divinitate: trinitarismul apusean în care Duhul Sfînt este garant al unității divine și concepția răsăriteană în care Dumnezeu-Tatăl este izvorul, principiul și cauza Trinității. Ruptura completă între cele două biserici se produce în secolele XI-XIII. În anul 1054 patriarhul Cerularie al Constantinopolului este excomunicat prin hotărîrea papei Leon al IX-lea; în anul 1204 armatele cruciadei a IV-a atacă și jefuiesc Constantinopolul. După 1261 sînt reluate tratativele ecleziastice cu Roma în vederea reunificării bisericilor. La Consiliul de la Florența (1438-1439) reprezentanții Bisericii de Răsărit au acceptat condițiile impuse de Roma, dar unirea a fost invalidată de clerul și de credincioșii ortodocși. Ideea unirii celor două biserici a fost reluată în a doua jumătate a secolului al XX-lea de către ecumenism. *V. biserică, ecumenism.* **I.Mih.**

SCLAVIE tip de dominație asupra unor persoane care nu au proprietăți sau drepturi și care sînt considerate, de regulă, obiect al proprietății, controlîndu-li-se toate aspectele vieții de către cei care exercită această dominație. **S.**, ca instituție, presupune atît statusul de sclav cît și pe cel de stăpîn. Definirea acestora ca și a relației dintre ele este problematică dată fiind variabilitatea deosebită a elementelor ce caracterizează acest tip de instituție. ◆ Distingem două modele distincte: **s.** *economică* sau lucrativă și **s.** *neeconomică*. Modelul *economic* se referă la situația în care sclavii sînt utilizați prioritar în activitățile productive. Trebuie subliniat însă faptul că nici o societate nu s-a bazat exclusiv pe munca sclavilor și că doar trei societăți au avut în istorie un model pur economic de **s.**; în antichitate, Grecia și Roma, iar în epoca modernă, America (sclavia neagră pînă la mijlocul secolului XIX). Au existat însă diferențe între modelul grec și cel roman, (**s.** fiind mult mai importantă economic la romani) ca și în interiorul Greciei, care a menținut permanent mai multe modele corespunzătoare celor mai importante cetăți. Modelul *neeconomic* este mult mai des întîlnit și nu presupune că sclavii nu ar avea utilitate economică, ci doar faptul că ei nu sînt utilizați în cele mai importante sectoare productive. Ei pot fi un indicator de prestigiu ca în societățile africane, "obiecte" de lux sau membrii inferiori ai familiei. Dis-

tinclia între cele două modele este desigur gradată, existînd și alte societăți în istorie care au înclinat mult spre modelul economic (în general societățile dezvoltate, cum ar fi Egiptul și China în antichitate). ◆ O. Patterson (*Slavery and Social Death: a Comparative Study*, 1982) identifică trei trăsături universale ale scalviei: *a.* stăpînul are dreptul nelimitat de a utiliza sau a amenința cu violența; *b.* sclavul este genealogic izolat, negăsindu-i-se orice drept prin naștere; *c.* sclavul nu are onoare. Există însă numeroase probleme în legătură cu aceste caracteristici și în general în identificarea elementelor definitorii ale acestei instituții. **S.** nu este în mod obligatoriu menținută genealogic, statusul de sclav este dobîndit prioritar prin naștere, dar poate fi obținut și ca urmare a unei sancțiuni (China antică), prin război sau comerț (în Grecia antică, de exemplu, tatăl își putea vinde copilul ca sclav). Ideea de proprietate asupra sclavilor este în general evitată dat fiind conținutul foarte diferit al acesteia în diverse culturi și epoci. Este acceptată mai degrabă ideea că sclavii nu posedă nici un fel de bunuri și nu se pot bucura de nici un fel de drepturi. Nu trebuie să ne gîndim totuși că stăpînul avea libertate absolută asupra sclavilor. Legile cetății, normele morale sau ale familiei limitau în antichitate, destul de mult, drepturile stăpînului. Faptul că acesta din urmă avea dreptul să-și omoare sclavii nu este foarte relevant deoarece același drept avea tatăl în Grecia sau Roma și asupra soției sau copiilor. ◆ Într-o societate determinată sclavii sînt identificabili prin faptul că au statusurile cele mai proaste față de alte categorii. Variațiile între diverse societăți, în care a existat această instituție, sînt foarte mari, așa cum sînt și cele privitoare la modurile în care se poate face sau nu eliberarea acestora. Cele mai cunoscute modalități de eliberare sînt: răscumpărarea, adoptiunea, mariajul (sau concubinajul cu stăpînul), ca urmare a morții stăpînului, a unor decizii politice sau a unor fapte de eroism în război. ◆ Dificultatea majoră în analiza **s.** este dată de faptul că modelele cele mai cunoscute și studiate, cel grec și cel roman în antichitate și cel american la începutul epocii moderne, sînt mai mult excepții ale acestui tip de dominație, dar în baza cărora se analizează sau doar se etichetează toate celelalte modele specifice antichității, parțial epocii medievale ca și unora dintre societățile arhaice studiate în ultimele două secole. *V. clasă, ideologie, instituție, rasism, război, relație socială. segregație, structură socială.* **A.B.**

SECTĂ grupare religioasă de dimensiuni mici care respinge majoritatea stilurilor de viață și valorilor societății dominante. Membrii **s.** consideră celelalte interpretări religioase ca fiind eronate și apreciază societatea globală ca fiind decadentă sau diavolească. **S.** sînt adesea expresia unei dizidențe sociale. Unele se pot transforma, prin expansiune, în culte sau denominări. **S.** urmăresc să răspundă unor nevoi individuale sau unor nevoi de grup ce sînt resimțite ca privări impuse de către societate sau de către sistemul religios dominant. Ele se manifestă ca anti-biserici, insistă pe spontaneitatea aderării și resping în fazele inițiale orice instituționalizare. Charisma preotului sau profetului are un rol esențial. Ele se manifestă, de asemenea, "împotriva lumii" întrucît apar din frustrările impuse de societate și funcționează ca modalități de răspuns la acestea prin refugiul în valorile religioase. **S.** oferă membrilor lor mijlocul de a depăși sentimentele de frustrare prin înlocuirea lor cu sentimentul perfecționării religioase și al privilegiului de salvare în lumea de apoi. Ele urmăresc constituirea unor comunități ale celor puri și perfecți, calități ce sînt rezervate doar membrilor de calitate care vor fi aleși pentru a sta alături de Dumnezeu. Membrii **s.**

se compară cu ceilalți în raport nu cu valorile seculare ci cu statutul lor religios mai ridicat. **S.** se dezvoltă îndeosebi în perioadele de schimbări sociale rapide în care sentimentele de frustrare sînt mai frecvente. Au fost repertoriate peste 350 de **s.**, de o mare diversitate, ceea ce face foarte dificilă clasificarea lor. ◆ În mod obișnuit, se disting cîteva "familii de **s.**": *a. anabaptiste* (Biserica Fraților, Biserica Fraților Uniți după Evanghelie, Frații Hutterieni); *b. mișcările de deșteptare* (Adunarea Fraților, darbiștii, biserica apostolică, Societatea prietenilor sau quakerii, Armata Salvării, Mișcarea Penticostală); *c. milenariste* (adventiști de ziua a șaptea, Martorii lui Iehova, Prietenii Omului); *d. mormonii; e. vindecătorii* (scientiștii și antoniștii). *V. biserică, culte, denominări, religie.* **I.Mih.**

SECULARIZARE proces caracteristic în special epocii moderne, care constă în tendința de diminuare a rolului religiei în viața socială. Sub raport instituțional, datorită **s.** religia tinde să nu mai constituie o instituție dominantă în societatea modernă, dat fiind că ea își pierde influența asupra politicii și administrației statelor, ca și asupra altor instituții sociale. Dintre acestea, cele mai importante sînt cele ale controlului social, biserica modernă pierzînd dreptul de a-și organiza tribunale, închisori, efective militare etc. **S.** este exprimată și de scăderea rolului religiei în socializarea indivizilor prin pierderea controlului asupra educației formale. Un alt factor al **s.** este scăderea numărului de membrii ai bisericilor și creșterea numărului de atei. Ateismul a cîștigat teren deoarece, în plan ideatic, concepțiile, teoriile și ideile religioase tind, sau par să tindă, în epoca modernă, să fie înlocuite de cele științifice. Afirmarea individualismului, a valorilor liberale, subordonarea normelor sociale celor economice ca și presiunea societății moderne pentru controlarea și organizarea timpului liber al indivizilor, constituie cîteva din elementele care stau la baza **s.** Acest fenomen este mult mai complex și nu trebuie înțeles ca un simplu atribut al modernizării. Pe de o parte, presiuni ale statului pentru laicizarea unor instituții sociale au existat și în evul mediu, concretizate în luptele dintre "puterea temporală" și cea "spirituală", iar pe de altă parte, religia joacă un rol important și în societatea contemporană. Asistăm astfel la apariția unor noi mișcări și organizații religioase, la creșterea numărului de membrii ai unor biserici, dar și la implicarea tot mai accentuată a religiei în mișcările sociale și naționale din prezent. Exemplele mișcărilor sociale din Estul Europei, în special Polonia, Lituania, Letonia, Estonia, războiul civil din fosta Iugoslavie, ca și al conflictelor din Orientul Apropiat, sînt concludente în acest sens. *V. religie, sacru/profan.* **A.B.**

SECURITATE SOCIALĂ sistem de legi, instituții și activități destinate asistării persoanelor afectate de anumite riscuri la care este expusă, în principiu, întreaga populație (șomaj, sărăcie, accidente de muncă, boli profesionale sau de altă natură, invaliditate, maternitate, văduvie, bătrînețe etc.) și prin care se alocă resurse în aceste scopuri cu titlu de drepturi prevăzute de lege și nu ca ajutor filantropic. Istoric primele măsuri de protecție socială (a muncitorilor în special) au fost de tip restrictiv: limitarea muncii femeilor și a copiilor, reducerea timpului de lucru ș.a. Cele dintîi măsuri pozitive s-au datorat inițiativei private, fie sub forma unor ajutoare naturale (societăți de prevedere ale muncitorilor), fie sub o formă paternalistă în cazul unor întreprinderi mari și prospere care au alocat resurse pentru ajutorarea propriilor salariați. În prima jumătate a secolului nostru, și în mod deosebit după cel de-al doilea război mondial, se constată: *a.* o sistematizare doctrinară mai pronunțată în domeniul **s.s.** (principii, teorii, obiective); *b.* instituirea unei

legislații cu un mai accentuat caracter pozitiv; *c.* o socializare lărgită atît în privința sferelor de aplicare cît și sub aspectul finanțării. Sistemele actuale de finanțare au ca principale surse vărsămintele întreprinderilor, contribuțiilor individuale ale populației și alocațiile bugetare. În principiu, se are în vedere o redistribuire a veniturilor între categoriile active și cele inactive, între populația sănătoasă și cea afectată de anumite maladii sau incapacități fizice, între celibatari și cei care au de întreținut familii numeroase, între diferitele niveluri ierarhice și de venituri (în anumite limite), între sectoare economice (de regulă între industrie și comerț, pe de o parte, și agricultură, pe de alta) etc. *V. asistență socială, protecție socială, servicii sociale.* **C.A.**

SEGREGARE (lat. *se*, "aparte" și *grex, grecis*, "mulțime"; *segregatio*, "a se așeza aparte"). **1.** Separare rezidențială a persoanelor cu caracteristici rasiale, etnice, culturale sau ocupaționale similare, care tind să se așeze și să locuiască în acele zone ale unei comunități ocupate deja de alte persoane (grupuri) avînd respectivele caracteristici particulare. Prin **s.** se mențin și se întăresc manifestările atitudinale și comportamentale care îi aseamănă pe membrii grupurilor rezidențiale și în același timp îi deosebesc de membrii altor grupuri. **S.** marchează "granița" topografică sau/și simbolică în relațiile dintre "noi" (in-group) și "ei" (out-group). Termenul de **s.** a fost introdus în această accepție de către R.E. Park și E.W. Burgess (*Introduction in the Science of Sociology*, 1924), în contextul teoriei ecologiei sociale urbane. În teoriile ecologice ale grupurilor etnice, relativ recente (F. Barth, M. Hechtner), conceptul de **s.** este asociat conceptelor de "nișă ecologică", "diviziune culturală a muncii", "graniță culturală". Se subliniază dimensiunea simbolică a s. care uneori are, alteori nu are o proiecție topografică corespunzătoare. **2.** Într-o altă accepție, **s.** denumește acele situații de separare geografică și de folosire separată a diferitelor resurse și servicii sociale care sînt impuse cu forța unor grupuri cu statut subordonat, dominat. Cu acest sens **s.** este folosită în analiza relațiilor majoritate-minoritate, în relațiile inter-etnice, în teoriile conflictului social. Situații de **s.** forțată sînt ilustrate în ghetourile evreilor din Europa medievală, de "slums"-urile negrilor în diferite regiuni ale SUA, de politica de apartheid practicată în Africa de Sud. **3.** Prin extensie, **s.** dobîndește în unele lucrări același înțeles ca și *discriminarea*, denumind diferitele practici mai mult sau mai puțin instituționalizate prin care se limitează accesul unor grupuri sociale la resursele de venit, statut, prestigiu social, reproducîndu-se inegalitățile dintre grupurile dominante și *minorițile* etnosociale. *V discriminare, minorități sociale.* **G.N.**

SELECȚIE SOCIALĂ NEGATIVĂ concept creat de Eminescu dintr-o intenție declarată de a propune propriul său corectiv teoriei darwiniste a luptei pentru existență și deci a selecției naturale. Teoria darwinistă ne spune că lupta pentru supraviețuire sacrifică elementele cele mai slabe și le selectează pe cele superioare, mai bine adaptate. "Selecția naturală", în viziunea lui Darwin, este un proces cu semn pozitiv pentru că cei ce supraviețuiesc (prin selecție naturală) sînt cei mai buni, mai bine adaptați. Eminescu face, însă, constatarea că uneori *mediul social* favorizează, selectează elemente negative, inși mahalagești, lingușitori, vicleni etc. Procesul prin care aceste elemente "ajung a exploata și stăpîni elementele sănătoase și puternice" ale unei societăți este denumit de Eminescu **s.s.n.** *Superioritatea* prin aptitudine, muncă și știință este înlocuită cu "dominația" prin viclenie, lingușire, hoție, parazitism, minciună etc. "Naturile viguroase vor căta a întipări mediului

caracterul lor, cele slabe se vor adapta ca ceara unui mediu nedemn chiar, încît slăbiciunea e din acest punct de vedere un titlu de existență". (M. Eminescu, *Scrieri politice*, 1931, p. 99). Această "adaptabilitate cu un mediu nesănătos, nedemn" este o consecință, dar și o condiție a **s.s.n.** Rezultatul acestei **s.n.** este "pătura superpusă". "Într-un mediu social și național corupt prin influență și dominație străină vor fi promovate în ierarhia socială elementele care se adaptează pasiv, ușor și repede mediului social corupt". Pe de altă parte, "înmulțirea peste măsură a oamenilor ce trăiesc din munca aceleiași sume de producători" provoacă "declasarea socială", care devine apoi mediu al **s.n.**, căci "oamenii declasați" reprezintă "instrumentele cele mai bune, pentru că sînt cele mai coruptibile" de care se poate servi o dominație "pentru a exploata țara, populațiile ei autohtone" (Ibidem, p. 62-63). Teoria **s.s.n.** este o contribuție originală, a lui Eminescu, la cercetarea procesului prin care o "pătură superpusă" poate schimba întregul sistem de stratificare al unei societăți (cf. I. Ungureanu, *Paradigmele cunoașterii societății*, 1990, p. 156). Ceea ce face posibilă **s.s.n.** este fenomenul — propriu mai cu seamă societăților moderne — de relaxare a legăturii dintre "titlurile deținute de membrii unei "elite" și "capacitățile" sau "competențele" lor efective ("indicii de excelență", cu termenul lui Pareto). Așa se face că în elită se aglomerează inși fără merite și fără capacități. Procesul care conduce la un asemenea rezultat este numit de Eminescu **s.s.n.** "Cu totul altfel stau raporturile la noi / decît în Apus n.n. /, scrie Eminescu. Trecerea din clasele de jos în cele de sus nu e reglementată prin nici un fel de organizații (...). *Fără muncă, fără merit*, mii și mii de indivizi (...) se superpun poporului românesc..." (M. Eminescu, *Opere IV*, 1938-1939). Pareto nu admite acest fenomen decît cu caracter de excepție. Eminescu demonstrează că, în România, dimpotrivă, excepția devine regulă: "... am dovedit că deasupra poporului român istoric (...) s-a superpus o pătură (...) în rîndul celor ce-o compun (...) nu se poate naște un autor de exemplu, un om de știință sau de litere, un om care să *compenseze* prin știință sau talent *munca națională* ce-l susține (...). În toate ramurile vieții intelectuale și ale statului, în toate încheieturile organice ale națiunii s-au încuibat paraziți; tocmai centrele organice sînt cuiburile în care se prăsesc și se înmulțesc" (M. Eminescu, ibidem). Pareto face ipoteza (variabilă pentru cazul normal) că între "etichetă" și gradul de excelențe a celui care-o deține ca *titlu*, ca funcție ori ca poziție, există o relație statistic necesară și încadrează toate abaterile în clasa excepțiilor nesemnificative. Să ne imaginăm însă o societate în care nu funcționează corelația dintre *titlu* și *competență* (capacitățile cerute de titlu). În acest caz, legea circulației sociale nu se va bloca, dar ceea ce va circula va fi nu *excedentul* unei capacități ci *deficitul* ei. Eminescu numește acest proces **s.s.n.** Pareto analizează cazul în care **s.s.** esle un joc de "sumă pozitivă" și ignoră cazul acelui joc al selecției prin care ceea ce se adună în "elită" dă un rezultat de "sumă negativă". În acest caz, elita este un *loc* de *acumulare a deficitului social* și acest deficit se rezolvă pe seama "parazitismului social", deci în contul și pe seama muncii necompensate a societății. Ideea teoretică a **s.n.** și a unei elite cu semnul minus nu-și pierde valabilitatea cînd părăsim cazul empiric al societății românești. Ea este cu adevărat o idee teoretică, nu pur și simplu o "generalizare empirică", și ca atare își păstrează valoarea teoretică independent de situația empirică prin care s-a ilustrat. *Ce este o elită cu semnul minus? Aceea în care se adună cei ai căror indici dă capacitate reală se află sub nivelul indicilor de capacitate ceruți de titlurile ocupate ("etichetele" corespunzătoare locului*

deținut într-o "clasă" a societății). Elita, în sensul sociologiei paretiene, îi cuprinde pe cei care au indicii maximi de capacitate. Din acest punct de vedere vom constata că acest concept al lui Pareto este un "concept teoretic", redă un caz *limită*. Oricum, elita reprezintă o "clasă pozitivă", la Pareto, adică acea "clasă" care grupează cele mai înalte capacități în raport cu titlurile ("etichetele") corespunzătoare. Putem să ne imaginăm însă și cazul opus, al unei "clase superioare și negative", care grupează altminteri spus, indivizii cu indicii de capacitate cei mai scăzuți. Cazul ar fi acela în care, de exemplu, în elita medicilor s-ar afla nu medicul cu indicele cel mai ridicat de capacitate ci acela care are indicele cel mai scăzut de capacitate. Prin urmare, într-o societate nu circulă doar indicii ci și "etichetele" astfel că la adăpostul unei etichete pot circula nu "capacități" ci "nulități" și în felul acesta, în locul capacităților, în elită se acumulează nulitățile. Și aceasta pentru că orice titlu are un indice de excelență care variază de la un minim la un maxim. În viziunea lui Pareto, o elită este o mărime sociologică de valoare pozitivă. Dar această mărime poate avea o valoare negativă dacă în elită se grupează indivizi cu indici minimi de capacitate profesională în raport cu nivelul la care se situează titlurile (etichetele) deținute. Aceasta este o "clasă negativă". De unde putem deduce aceasta? O elită înseamnă combinarea dintre un număr de titluri P_i și un număr N_i de indivizi cu indicii (nivelurile) cei mai ridicați pentru capacitățile cerute de acele titluri. Deci:

$(\Sigma P_i max \cdot N_i max)$ / numărul total al membrilor elitei)

Dar pot fi cazuri în care mărimile să fie asociate prin relație invers proporțională: deci nivelurile profesionale care cer competențele cele mai înalte să fie ocupate de indivizi cu capacitățile cele mai scăzute. Deci:

$(\Sigma P_i min \cdot N_i min) / N$

Este cazul în care avem un deficit de capacități profesionale în populația care ocupă (deține) locurile într-o elită. Cînd numărul celor care dețin "eticheta" unei clase fără a avea calitățile corespunzătoare acesteia îl depășește pe al celor care posedă eticheta ei au calități corespunzătoare ei, vorbim despre *"clasă negativă"*. Pareto asimilează conceptul său de elită acelor cazuri în care "locurile" sau "eticheta" cu indice maxim de capaoitate sînt ocupate de indivizi cu indici maximi de capacitate (este primul caz). Cazul al doilea descrie acele situatii în care elitele capătă profil de "clasă negativă" (clasă în care se acumulează un deficit de capacități și competențe: adică "locurile" din elită sau eticheta sînt ocupate (deținute) de inși cu capacități mediocre). Prin urmare, este corect să vorbim despre "clase pozitive" și "clase negative", așa cum și procedează Eminescu în sociologia sa. Cît privește elitele, acestea sînt "clase teoretice" întrucît prezumăm că ele trebuie să fie constituite din indivizi cu indici maximi de capacitate. În realitate însă aceste elite "teoretice", ca ansamblu de "locuri" (titluri) cu indici "teoretici" superiori, pot fi ocupate de inși cu indici inferiori de capacitate ("clase negative"). Procesul prin care o "elită", ca ansamblu de titluri cu indici maximi de excelență, este ocupată de o clasă de indivizi cu indici minimi de capacitate ("clasă negativă") poartă numele de **s.s.n.**. *V. circulația elitelor, compensația muncii, pătură superpusă.* **I.B.**

SEMICULTURĂ concept folosit de C. Rădulescu-Motru (1868-1957) pentru a desemna lipsa armoniei între elementele sufletești ale unui popor, prezența unor "oscilații și ciocniri", absența unei unități sufletești, dar care nu lăsa impresia unui "rău întocmit", ci a "ceva nedesăvîrșit". **S.** nu are acea notă de falsitate pe care o întîlnim la pseudocultură, ci "stă la jumătatea drumului" ce duce la cultura desăvîrșită. Orice popor care nu este

strivit de condiții istorice, geografice, antropologice nenorocite poate atinge starea de **s.**. Popoarele semiculte oferă un mediu sănătos indivizilor și permite ivirea unor "indivizi extraordinari" din eforturile cărora a rezultat cultura (*Cultura română și politicianismul*, 1904). *V. cultură, pseudocultură.* **M.L.**

SERENDIPITATE (*Serendip*, "numele antic al țării Sri Lanka"), termen lansat de Horace Walpole în 1754 într-o scrisoare către Horace Mann pentru a desemna "facultatea sau șansa de a găsi o evidență neprevăzută pentru anumite idei sau (pentru a se referi) la identificarea surprinzătoare a noi obiecte sau relații care nu erau în mod special căutate". În sociologie, **s.** este un procedeu metodic de observare colaterală a acelor manifestări, fenomene sau evenimente care sînt sau par neanticipate sau ciudate, dar care au efecte strategice în contextul unui proiect de cercetare. Accentul este pus pe posibilitățile de descoperire, din întîmplare sau datorită perspicacității, a unor rezultate importante care nu erau inițial căutate. De aceea se numesc rezultate sau descoperiri serendipitale. Aplicarea exclusivă a algoritmului de testare a ipotezelor are asociat riscul de îngustare a cîmpului investigativ, a curiozității de a observa alte manifestări sau de a culege alte date decît cele pe care ipoteza inițială le solicită. **S.** îndeamnă la manifestarea activă și extinsă a curiozității investigative provocate de apariția unor inconsistențe în date sau a unor deviații de la normalitatea aparentă. În felul acesta se adună noi date și informații, se fac noi inferențe și chiar se reformulează ipotezele inițiale sau se adaugă altele noi, extinzîndu-se sau schimbîndu-se cadrul teoretic inițial. *V. imaginație sociologică, testarea ipotezelor statistice.* **L.V.**

SERIE termen invocat de A.D. Xenopol (*Les principes fondamentaux de l'histoire*, 1899, *La théorie de l'histoire*, 1908) pentru a legitima din punct de vedere logic științele istorice, care au ca obiect fenomenele individuale, particulare și unice ce nu pot fi subsumate, prin generalizare, legilor cauzale. **S.** constă în înlănțuirea cauzală în timp (serialitate) a fenomenelor individuale, particulare, unice, adică a faptelor de succesiune, fiind factorul logic constitutiv al științelor istorice. Ea îndeplinește rolul de "organizator științific", de sistematizator al istoriei, similar cu rolul pe care-l are noțiunea de lege în constituirea științelor teoretice care au ca obiect faptele de repetiție. **S.** este considerată de Xenopol o soluție teoretică superioară conceptului de valoare istorică (W. Dilthey, W. Windelband, H. Rickert) pentru legitimarea științifică a disciplinelor istorice. Descoperirea **s.** rezultă din cercetarea minuțioasă a faptelor succesive, tot așa cum descoperirea legilor rezultă din studiul faptelor coexistente dar de repetiție. În toate **s.** istorice își fac prezența trei factori: forța evoluției, acțiunea mediului și puterea individualității. **S.** pot fi paralele sau succesive. *V. cauzalitate, lege, sociologie.* **M.L.**

SERVICII SOCIALE **1.** Totalitatea serviciilor oferite de către stat populației în mod gratuit sau la un tarif redus. Prin **s.s.** se distribuie o parte considerabilă a fondurilor de consum social. Cuprinderea și importanța acestora diferă de la o societate la alta, de la o etapă istorică la alta etc. Principalele domenii în care în forme și în grade diferite se dezvoltă **s.s.** sînt: ocrotirea sănătății, învățămîntul, activitățile cultural-artistice, educația fizică și sportul, transportul în comun etc. Gradul de dezvoltare a **s.s.** este direct proporțional cu nivelul economic de dezvoltare a societății și cu importanta acordată în politica de stat problemelor de asigurare a condițiilor de viață a populației și reducerii inegalităților sociale. **2.** În sens larg, **s.s.** desemnează totalitatea serviciilor pe care o

comunitate (localitate, asociație etc.) le asigură total sau parțial, pentru toți membrii ei sau pentru segmente particulare care manifestă o nevoie sporită de astfel de servicii. În această accepțiune, în sfera **s.s.** sînt incluse și serviciile oferite de comunitățile locale sau de către asociații membrilor lor. Cercetarea sociologică a **s.s.** este interesată în special de accesibilitatea diferitelor categorii sociale la **s.s.**, calitatea generală și specifică a acestor servicii, modul în care sînt organizate, consecințele sociale ale funcționalității lor eficiente sau deficitare, dinamica nevoilor de **s.s.** în raport cu caracteristici ale populației și ale societății globale, raportul dintre grupurile marginale și **s.s.** *V. asistență socială, calitatea vieții, sociologie economică.* **D.S.**

SEX (RELAȚII ÎNTRE SEXE) Identitatea sexuală este o componentă esențială a personalității umane. Toate societățile folosesc diferențele anatomice dintre bărbat și femeie pentru a defini anumite roluri de **s.** Acestea sînt ansambluri de obligații și îndatoriri atribuite în raport cu **s.** Atribuirea începe în prima perioadă a vieții copilului; acesta învață să fie bărbat sau femeie și își păstrează identitatea întreaga viață. În raport cu rolurile de **s.**, se așteaptă ca tradițional femeia să fie pasivă, blîndă, îndurătoare, dependentă, iar bărbatul să fie activ, independent, capabil de autocontrol, dominant și chiar agresiv. El ar asigura securitatea economică a familiei, ar proteja membrii familiei împotriva pericolelor exterioare, ar lua decizii importante și ar fi principalul deținător al autorității. Rolul tradițional al femeii este centrat pe casă și familie; prestigiul soției este derivat, în mod obișnuit, din prestigiul soțului. Rolurile de **s.** sînt mai precis prescrise în cazul bărbaților. Fetele tinere pot adopta unele comportamente considerate tradițional a fi asociate bărbatului (să îmbrace pantaloni, să practice un sport de performanță), dar bărbatului nu i se permite să se îmbrace cu rochii, să se fardeze sau să poarte bijuterii). Dacă diferențele dintre **s.** sînt evidente și puternic înrădăcinate în fiecare societate, în schimb este mai dificil de explicat căror factori se datorează ele. În acest domeniu se confruntă două explicații: una care apreciază că factorii biologici sînt esențiali și a doua care insistă pe rolul factorilor culturali. *Explicația biologică* pornește de la deosebirile genitale dintre bărbat și femeie. Din aceste deosebiri decurg unele consecințe: secrețiile hormonale la bărbați permit dezvoltarea musculară și conferă o forță fizică mai mare; dar aparatul genetic masculin este mai puțin protejat împotriva unor maladii; bărbatul se maturizează mai greu decît femeia; rata mortalității este mai mare la bărbați; durata medie a vieții este mai mare la femei. Cercetările psihologice au pus în evidență faptul că diferențele dintre **s.** se manifestă din primii ani de viață, ceea ce a permis formularea ideii că ele sînt determinate biologic. În replică cu aceste teorii, au fost formulate teoriile *influențelor culturale* care argumentează că diferențele foarte timpurii se pot datora și faptului că socializarea diferențială a **s.** începe practic de la naștere. Dacă diferențele între **s.** ar fi determinate doar biologic, înseamnă că ele ar trebui să fie similare în toate culturile. Or, în realitate, întîlnim o mare varietate de seturi de roluri în raport cu **s.** De aici se deduce concluzia că factorul determinant este cultura. Rolurile de **s.** se dobîndesc prin socializare: individul învață atitudinile și comportamentele care se așteaptă de la cel care aparține unei categorii de **s.** Socializarea se face în raport cu anumite stereotipii sexuale: băieții sînt îmbrăcați în albastru și fetele în roz; camerele lor sînt decorate diferit; jocurile și jucăriile sînt diferite. Un rol esențial revine limbajului: copiii învață cu ajutorul cuvintelor să facă diferențele dintre **s.** și, în același timp, învață că bărbatul este plasat mereu înainte (inclusiv în

învățarea gramaticii: întîi apare "el" și pe urmă "ea"). Socializarea băieților este mai dificilă decît a fetelor și se face, de multe ori, în termeni negativi (se menționează ce nu are voie să facă: să nu plîngă, să nu fie fricos, să nu se joace cu păpuși). Întrucît socializarea este făcută în principal de către mamă, fetele învață mai ușor rolul **s.**, putînd utiliza și identificarea cu părintele. Diferențierea rolurilor de **s.** devine și mai evidentă în perioada adolescenței: fata devine interesală să atragă băieții și învață că poate realiza acest lucru manifestîndu-și "feminitatea". Școala accentuează stereotipiile sexuale; multe texte pentru copii sînt construite pe diferențierea tradițională e rolurilor de **s.** Consilierii școlari și profesionali acționează în aceeași direcție: orientează fetele spre ocupații "feminine" și băieții spre ocupații "masculine". Mijloacele de comunicare în masă întăresc stereotipiile sexuale (chiar și în cele mai recente producții cinematografice și TV, pretins nonconformiste bărbatul este prezentat ca fiind puternic, curajos, întreprinzător, iar femeia ca fiind simpatică, grațioasă, atractivă, dacă nu chiar un obiect sexual pentru bărbați). ◆ În majoritatea societăților, rolurile bărbaților și femeilor nu sînt numai diferite dar sînt și *inegale*. Din punct de vedere psihologic, bărbatul este educat să fie dominant, să aibă rolul principal în luarea deciziilor, în timp ce femeia este educată să fie supusă și obedientă. Inegalitățile dintre sexe sînt înrădăcinate în structurarea și funcționarea tuturor instituțiilor sociale: educație, muncă, exercitarea puterii. Femeile sînt supuse unui *sexism instituționalizat* (stereotipii sexuale, prejudicii și discriminări). Deși discriminările tradiționale în accesul la o *carieră educațională* au fost legal înlăturate în majoritatea țărilor dezvoltate sau în curs de dezvoltare, în realitate continuă să funcționeze anumite discriminări. Chiar părinții încurajează mai mult băieții să urmeze o carieră școlară superioară. Dacă numărul bacalaureaților este aproximativ egal pe cele două **s.**, în schimb numărul absolvenților (bărbați) de învățămînt superior este mai mare decît numărul absolventelor, iar numărul bărbaților cu titlul de doctor este de cîteva ori mai mare decît numărul femeilor care obțin acest titlu. Majoritatea femeilor urmează studii umaniste sau care conduc la o carieră didactică în învățămîntul preuniversitar, în timp ce majoritatea bărbaților urmează studii inginerești, manageriale sau care conduc la o carieră științifică. În *domeniul muncii* s-au înregistrat schimbări semnificative. Pînă la jumătatea secolului al XX-lea, numărul femeilor care aveau o activitate permanentă extrafamilială era redus. După 1950, ponderea femeilor cu o ocupație extrafamilială permanentă a crescut rapid, ceea ce a făcut să crească și ponderea lor în totalul forței de muncă. Sub acest aspect, situația este foarte diferită de la o țară la alta. Gradul de ocupare cel mai ridicat se întîlnește în țările socialiste și în fostele țări socialiste din Europa. Explicațiile acestor diferențe sînt atît de natură economică (salariile relativ scăzute ale bărbaților obligă femeile să caute un loc de muncă) cît și politică (promovarea politică a egalității femeilor cu bărbații). Deși accesul la muncă este mai puțin discriminatoriu sau nediscriminatoriu, femeile continuă să fie plătite mai puțin decît bărbații. În unele situații este vorba de o discriminare absolută: deși bărbatul și femeia îndeplinesc aceleași condiții de calificare, competență profesionale sau vechime, ei primesc salarii diferite. Această procedură se conformează și stereotipiilor sexuale conform cărora bărbatul trebuie să primească un salariu mai mare întrucît el are de întreținut o familie. În alte situații, este vorba de o discriminare relativă provenită din faptul că femeile ocupă mai ales funcții subalterne și au o experiență profesională mai scurtă. Multe ocupații sînt dimensionate "masculin" sau predominant "masculin" (ma-

joritatea profesorilor universitari, a polițiștilor și inginerilor sînt bărbați), în timp ce altele sînt dimensionate "feminin" sau predominant "feminin" (majoritatea persoanelor care lucrează în învățămîntul preuniversitar, în librării, în activități de secretariat sînt femei). Această dimensionare în raport cu s. implică și o anumită inegalitate: femeile secretare sînt subordonate unui șef bărbat, asistentele medicale sînt subordonate unui doctor bărbat. În unele profesii considerate esențial masculine (judecători, avocați, arhitecți, medici) s-a constatat în anii 1970-1980 o creștere a ponderii femeilor, fără a se ajunge însă la egalizarea ponderii bărbaților. Profesiile predominant feminine oferă puține posibilități de avansare în ierarhia organizațională. Companiile sînt reticente în a accepta femei tinere în posturi de conducere, pe considerentul că peste un anumit timp femeia își va întrerupe activitatea pentru a naște și a-și îngriji copiii. După încheierea fertilității, femeia este considerată prea bătrînă pentru a ocupa un post de conducere important. Unul dintre domeniile cu cele mai puternice manifestări ale sexismului instituționalizat este politica care este considerată în majoritatea societăților ca fiind o activitate rezervată bărbaților. Numărul femeilor care ocupă funcții de șefi de state, șefi de guverne, miniștri sau prefecți este foarte redus. În conformitate cu stereotipiile sexiste, se apreciază că este "nefeminin" ca femeile să se implice într-o activitate "murdară" cum este politica. În unele societăți, sexismul în politică a început să se diminueze. În S.U.A., Franța, Germania, guvernele cuprind cel puțin 2-3 femei cu rang de ministru. Prin aceasta se răspunde presiunilor exercitate de mișcările feministe și, în același timp, se ia în considerare faptul că femeile reprezintă o categorie electorală extrem de importantă. ◆ Deosebiri între rolurile bărbaților și femeilor există în fiecare societate, dar ele devin o problemă socială atunci cînd un număr semnificativ de oameni obiectează împotriva sexismului instituționalizat. Răspunsurile date de cercetările sociologice la problemele ce decurg din diferențierile de s. diferă în raport cu perspectiva teoretică utilizată. *Perspectiva funcționalistă* consideră că problemele legate de rolurile de **s.** decurg din schimbările sociale care au avut loc în societate. În mod tradițional, diferențele între rolurile de **s.** erau bazate pe diferențierile biologice: femeia se ocupa cu gospodăria și cu copiii, iar bărbatul asigura suportul economic. Revoluția industrială a perturbat aceste aranjamente tradiționale. Realitatea economică s-a schimbat însă mult mai rapid comparativ cu atitudinile și mentalitățile. Soluția propusă de funcționaliști la această problemă este de a asigura o mai mare conformitate a atitudinilor și așteptărilor cu actualele condiții. Unii autori argumentează chiar o reîntoarcere la trecutul stabil și consideră că o egalitate a **s.** este disfuncțională. Diviziunea tradițională a muncii între bărbați și femei este considerată că a fost mai eficientă întrucît ea permitea socializarea unor roluri de **s.** specializate în cadrul unor familii stabile. Alți funcționaliști argumentează necesitatea unei redefiniri a rolurilor de **s.** prin luarea în considerare a schimbărilor economice, politice și sociale și a unei restructurări a instituțiilor sociale pentru a elimina sexismul care le este implicit. *Perspectiva conflictualistă* consideră că discriminarea femeilor este unul dintre aspectele opresiunii universale. Bărbații și-au folosit forța pentru a domina femeile și au creat instituții prin care să-și perpetueze puterea și autoritatea. Schimbările economice și politice au permis femeilor să cîștige mai multă putere și autoritate. Ele devin tot mai conștiente de discriminările la care sînt supuse și se mobilizează să înlăture sexismul instituționalizat. Pentru perspectiva funcționalistă, acțiunea socială constituie calea de urmat pentru a instaura justiția în raporturile dintre s. *Pers-*

pectiva psiho-sociologică consideră că deosebirile dintre rolurile de **s.** sînt puternic atașate personalității și sînt rezultatul socializării diferențiate. *Perspectiva biosocială* consideră deosebirile dintre **s.** ca fiind condiționate biologic; în acest caz, nimic nu mai este de făcut, realitatea trebuie acceptată așa cum este. *Perspectivele behavioriste* și *interacționiste* argumentează că inegalitățile dintre s. pot fi eliminate prin modificarea procesului de socializare. ◆ RAPORTURI ÎNTRE SEXE. Analiza științifică a comportamentelor sexuale și a **r.s.** este dificil de realizat întrucît se confruntă cu numeroase tabuuri, jumătăți de adevăr sau considerații false. O idee puternic înrădăcinată în conștiința colectivă și care influențează și cercetarea științifică constă în aprecierea unui anumit tip de comportament sexual ca fiind normal și în etichetarea celorlalte tipuri de comportamente ca fiind anormale. Cercetările antropologice au pus în evidență că orice tip de comportament sexual a fost sau este practicat într-o societate în care a fost sau este considerat normal. Sociologia **r.s.** este în mare parte tributară concepției creștine asupra sexualității. Creștinismul timpuriu a acceptat relațiile sexuale numai între soți și numai în scopul reproducerii. Abstinența era considerată un ideal pentru bunul creștin, iar preocuparea pentru sexualitate era văzută ca cevadiavolesc. Unele culte protestante sau neoprotestante au reafirmat reprimarea dorinței sexuale. În general, se poate constata în istoria sexualității din societățile vestice o alternanță a perioadelor de represiune cu cele de permisivitate în relațiile sexuale. De asemenea, se poate observa o permanentă distanță între morala sexuală și comportamentele sexuale efective. ◆ În toate societățile sexualitatea este asociată cu *iubirea*. Filosofii antici au arătat că iubirea nu este la fel în toate situațiile. Din acest motiv, grecii utilizau trei expresii diferite: *eros* care desemna iubirea romantică sau sexuală; *agape* care desemna iubirea altruistă și *philos* care desemna iubirea fraternă. În psihologia contemporană este larg utilizată clasificarea lui Jophn Alan Lee (*Colours of Love*, 1974) bazată pe un model circular cu șase tipuri: *a. iubirea romantică* (atracția este irațională și are o puternică componentă erotică); *b. iubirea maniacă* (emoție intensă și pasiune, dorință puternică de posesiune); *c. iubire egoistă* (preocuparea este de a implica emoțional partenerul cît mai mult posibil, evitîndu-se dependența emoțională față de acesta); *d. iubirea pragmatică* (evaluarea atentă a părților bune și rele ale partenerului, fără pasiune, într-o manieră competitivă); *e. iubirea camaraderească* (prietenie de lungă durată, bazată pe loialitate și încredere, pasiunile sînt reduse); *f. iubirea altruistă* (preocuparea pentru nevoile partenerului, fără pretenție de recompensă). Aceste tipuri sînt inegal distribuite în raport cu **s.**, vîrsta, apartenența etnică. ◆ Analizele sociologice și antropologice au pus în evidență faptul că **r.s.** s-au modificat de-a lungul istoriei. O schimbare vizibilă în **r.s.** s-a produs la sfîrșitul secolului al XIX-lea și în secolul al XX-lea. Aceste schimbări au fost considerate de unii analiști drept o "revoluție sexuală". La o analiză mai obiectivă se constată însă că această "revoluție" constă mai curînd în faptul că tinerii sînt mai deschiși în a discuta problemele lor sexuale și că schimbările sînt mai puțin semnificative la nivelul comportamentelor efective. O altă schimbare constă în faptul că problemele sexuale sînt frecvent prezente în mijloacele de comunicare în masă. Datele științifice privind sexualitatea în societățile contemporane au început să devină tot mai numeroase, deși multe dintre ele au fost obținute prin utilizarea unor metodologii discutabile (insuficientă reprezentativitate, ponderea mare a nonrăspunsurilor). Cercetările sînt convergente în a susține că au

avut loc: o creștere a ponderii persoanelor cu o experiență sexuală premaritală, o scădere a vîrstei medii la prima experiență sexuală, o creștere a ponderii cuplurilor în care unul sau ambii parteneri au relații sexuale extramaritale, o extindere a practicării sexualității orale, o descreștere a practicii prostituției, o intensificare a utilizării mijloacelor contraceptive, o creștere a utilizării materialelor erotice și, în general, o creștere a liberalismului sexual. Schimbările sînt mai evidente la nivelul tinerilor și persoanelor cu un nivel ridicat de instrucție. La nivelul cunoștinței publice, schimbarea cea mai evidentă este liberalismul sexual al femeilor: exprimarea publică a problemelor lor sexuale, exprimarea dreptului la satisfacție sexuală. Acesteschimbări nu au dus însă la eliminarea sexismului instituționalizat. Un aspect controversat al liberalismului sexual îl constituie practicarea deschisă a *homosexualității*. Nu se poate afirma cu certitudine că a avut loc o creștere a practicilor homosexuale; datele pentru perioadele anterioare sînt aproape inexistente sau nu pot fi utilizate pentru o comparație validă. Singurul lucru evident este faptul că homosexualii nu-și mai ascund opțiunea sexuală. Explicația științifică a homosexualității este într-o fază incipientă, teoriile existente putînd fi considerate mai curînd ipoteze. Unele explicații afirmă că homosexualitatea este ereditară; altele identifică originile acestui tip de comportament în familie (homosexuali au avut o mamă dominatoare și posesivă și un tată neafectiv și ostil). Teoriile sociologice apreciază că homosexualitatea se învață și este determinată de contextele societale. Creșterea numărului cazurilor îmbolnăvirilor de SIDA a frînat temporar practicarea homosexualității, îndeosebi a celei de grup. Încadrarea legală a acestui comportament sexual este foarte diferită de la o societate la alta: în unele țări, reprimarea este foarte puternică, mergînd pînă la condamnarea la închisoare pe viață; în alte țări, homosexualitatea a fost legalizată sau practicarea ei este tolerată. Reprimarea se concentrează aproape exclusiv asupra homosexualității masculine, în timp ce homosexualitatea feminină (lesbianismul) este, în mod obișnuit, ignorată. ◆ Un declin evident a înregistrat practicarea *prostituției*, fapt datorat atît liberalismului sexual cît și creșterii numărului de locuri de muncă pentru femei. În țările din Europa de Est, practicarea prostituției s-a intensificat după 1990. Situația este explicabilă prin starea generală de criză din aceste societăți și prin faptul că anterior fusese sever reprimată. Din punct de vedere legal, prostituția este ilegală în majoritatea societăților, dar în multe locuri este tolerată pe considerentul că răspunde unor nevoi sociale și că interzicerea ei ar provoca probleme mult mai grave. ◆ Liberalismul sexual a fost asociat și cu extinderea *pornografiei*. Definirea obscenității este o problemă foarte dificilă și se face în mod foarte diferit de la o societate la alta și chiar în cadrul aceleiași societăți de la un grup la altul. Deosebirea care se face în ultima vreme între materiale erotice și materiale pornografice este imprecisă și subiect de interpretări diferite. Interdicția pornografiei se confruntă pestetot cu aspecte legate de drepturile și libertățile indivîdului. Cercetările privind impactul social al pornografiei sînt divergente: unele consideră că pornografia contribuie la creșterea ratei violurilor; altele susțin că nu există o corelație semnificativă între expunerea la pornografie și rata violurilor. Cenzurarea pornografiei poate răspunde la imperativele moralei publice, dar poate fi folosită și ca un mijloc de reprimare a unor creații artistice. ◆ *Problemele sociale și juridice* ale **r.s.** sînt extrem de complicate. În trecut exista un consens relativ asupra sexualității normale și anormale, iar legile erau, în bună parte, în concordanță cu așteptările sociale. În prezent, nu mai există o concordanță

între comportamentele sexuale elective, așteptările sociale și reglementările legale. În S.U.A., de exemplu, legile prevăd pedepse foarte severe (pînă la 20 de ani închisoare) pentru cuplurile care practică sexualitatea orală. Cercetările indică însă că această practică sexuală este utilizată de peste jumătate din numărul cuplurilor americane. Consensul asupra ceea ce nu este permis în raporturile sexuale se reduce la cîteva aspecte: condamnarea violurilor, interzicerea contactelor sexuale în locurile publice, interzicerea folosirii copiilor pentru practici sexuale. Răspunsurile date problemelor sociale ale **r.s.** se diferențiază în raport cu perspectiva teoretică adoptată. *Funcționaliștii* consideră că prostituția este inevitabilă și benefică pentru societate (crează locuri de muncă pentru cei cu calificare slabă, permite persoanelor care nu doresc sau nu pot să aibă relații sexuale permanente să-și satisfacă necesitățile sexuale, evitînd astfel utilizarea violenței). Tot din perspectiva funcționalistă se argumentează și restrîngerea raporturilor sexuale premaritale și extramaritale pe motivul că s-ar asigura integritatea sistemului de rudenie, s-ar evita confuziile în ce privește paternitatea și s-ar facilita transmisia moștenirii spre copii. Restricțiile sexuale sînt funcționale întrucît permit utilizarea energiei în scopuri sociale mai utile. Pornografia ar trebui eliminată întrucît încurajează sexualitatea premaritală și extramaritală. Homosexualitatea ar trebui interzisă pentru că ea nu îndeplinește nici o funcție socială utilă. Din *perspectiva conflictualistă*, pornografia, homosexualitatea și prostituția sînt forme ale luptelor sociale și domenii ale discriminării. Reprimarea lor se dovedește în cele din urmă disfuncțională, întrucît conduce la crearea unei "piețe negre" a obiectelor și serviciilor interzise și la încurajarea crimei organizate pentru asigurarea controlului acestei piețe foarte profitabile. Adepții conflictualismului insistă pentru mai multă permisivitate din partea societății în atitudinea față de comportamentele sexuale și încurajează lupta organizată pentru recunoașterea drepturilor "minorităților sexuale". *V. căsătorie, discriminare, familie, feminism, homosexualitate, pornografie, prostituție.*
I.Mih.

SIMBOL (gr. *symbolon* "semn de recunoaștere"), ceva (orice) care social reprezintă, evocă, *semnifică* altceva decît este. De exemplu, în poemul lui Edgar E. Poe "Never more", corbul apare ca pasăre a morții, a pierderli ireparabile. Ceasul și semaforul simbolizează ordinea din lumea orașelor. Există o simbolistică a culorilor. "În sistemul actual — scria Cl. Lévi Strauss —, semnul roșu evocă primejdia, violența, sîngele, iar verdele speranța, calmul și desfășurarea placidă a unui proces natural, ca acela al vegetației... Dacă opoziția *roșu/verde* este inversată, conținutul ei semantic este decalat în mod perceptibil, pentru că roșul rămîne roșu, iar verdele rămîne verde, nu numai în calitate de stimuli senzoriali dotați fiecare cu o valoare proprie, ci pentru că ele sînt suporturi ale unui simbolism tradițional". **S.** este o componentă fundamentală a oricărei culturi. Oamenii sînt singurele ființe care au capacitatea de a crea și a utiliza **s.** Într-adevăr, **s.** au transformat strămoșii antropoizi în oameni și i-au făcut ființe sociale. Alte organisme pot comunica semnificații prin gesturi, sunete, atingere și emanații chimice, dar într-o mare măsură semnificațiile (înțelesurile) acestor semnale sînt programate genetic. Actele noastre sociale implică o activitate simbolică (limbă, gesturi), o transformare constantă a rolurilor, respectiv a actorilor, fiecare din ei devenind într-un anumit sens "un altul generalizat". Interacționismul simbolic a evidențiat înrîurirea reciprocă a indivizilor prin **s.**, semnificații și interpretări. *Limba* (vorbită și scrisă) este cea mai importantă

componentă a simbolismului social. Ea este "vehiculul" spiritului și cel mai însemnat mijloc de comunicare și de socializare. După E. Sapir, formele scrise sînt **s.** secundare ale **s.** vorbite, adică "**s. de s.**". *Expresiile faciale (mimica) joacă și ele rolul de* **s.** sociale. Prin intermediul lor vizualizăm bucuria, dezgustul, surpriza, tristețea, mînia, indiferența etc. *Gesturile* se referă la mișcările corpului prin care se poate exprima o idee, un sentiment etc., sau pentru a da mai multă expresivitate vorbirii. Spre deosebire de **s.** verbale, **s.** nonverbale sînt mult mai abundent folosite în interactiunile sociale. Bazat pe experimente, Albert Mehrabian a stabilit că impactul total al unui mesaj este în proportie de 7% verbal, 38% vocal și 55% facial. Un alt specialist, Raymond L. Birdwhistell sugerează că nu mai mult de 30 pînă la 35% din semnificațiile unei conversații sau ale unei interacțiuni sînt transmise prin intermediul cuvintelor. *Obiecte* ca steagurile, statuile, picturile, icoanele, uniformele, de asemenea servesc ca **s.** sociale. Filosoful german E. Cassirer arăta că "omul nu mai trăiește într-un univers exclusiv fizic, ci într-un univers simbolic. Limbajul, mitul, arta... sînt componente ale acestui univers. Omul nu mai poate înfrunta realitatea în mod nemijlocit, el nu o mai poate privi față în față... Atît de mult s-a învelit pe sine cu forme lingvistice, cu **s.** mitologice sau cu rituri religioase, încît nu poate vedea sau cunoaște nimic decît prin mijlocirea acestui mediu artificial". Cultura constă — după acesta — în **s.** și se transmite prin comunicarea **s.** Omul nu este numai *animal rațional* este deopotrivă emoțional și rațional, mai precis un *animal symbolicum*, un utilizator de simboluri. *V. limbă, interacționism simbolic, cultură.* **I.F.**

SIMPLEXIA VALORILOR neologism derivat din lat. *simplex*, "unitar", și aplicat în sociologia axiologică creată de Eugeniu Speranția (1888-1972). El desemnează "factorul unificator", "nucleul de valori" care conferă identitate grupurilor sociale. Termenii sinonimi: țesătura conținuturilor (valorilor) circulante, nucleul imponderabil al valorilor, complex spiritual interpsihic, factorul ideal (*Introducere în sociologie, II, Principiile fundamentale ale sociologiei*, 1939). Elementele constitutive ale **s.v.** sînt: ideile, credințele, idealurile, modurile de apreciere care circulă în grupurile sociale. Sursa valorilor circulante sînt elitele, masa populației fiind depozitarea acestora. **S.v.** influențează afinitatea și gradul de coeziune al grupurilor prin: modul cum oglindesc unele caractere psihologice sau antropologice ale grupului, selecția și supraviețuirea conținutului valorilor, influența reciprocă a conținuturilor circulante și a "totalului" lor. *V. sociologie românească, valoare.* **M.L.**

SIMULARE tehnică cvasiexperimentală de cercetare care constă în substituirea unui sistem cu un model în vederea studierii fenomenelor, relațiilor și proceselor cu un grad înalt de complexitate. **S.** nu se reduce la imitarea sau reproducerea sistemelor reale, ci introduce simplificări strategice în compoziția lor pentru a accentua caracteristici sau relații reprezentative. Între modelul de **s.** și sistemul de referință apare astfel o distanțare numită "decalaj al **s.**" (R.P. Abelson, 1968). Mărimea decalajului depinde de amploarea simplificărilor introduse și de gradul de cunoaștere prealabilă a sistemului supus **s.** De altfel, **s.** presupune un anumit nivel prealabil de cunoaștere a sistemului real. Forma însăși a **s.** depinde de acest nivel. În acest sens, se disting trei tipuri de **s.**: *a. Iconică:* se bazează pe cunoașterea comună, descriptivă sau preteoretică și ia forma jocurilor de **s.** în care sînt reprezentate prin analogie relații sau procese specifice unor grupuri, organizații sau comunități. Este forma cea mai răspîndită de practicare a **s.** în științele sociale, în general,

și în sociologie în special, constînd în implicarea de persoane care joacă anumite roluri, identifică probleme și aplică strategii de soluționare prin interacțiuni reglementate de anumite reguli. Domeniul de aplicare a jocurilor de **s.** este destul de vast: dinamica grupurilor sociale, raporturi între partide, organizații sau categorii sociale, analiza ierarhiilor organizaționale și a relațiilor intergrupale, analiza practicilor de elaborare a deciziilor etc. Tehnica de elaborare și aplicare a jocurilor de **s.** este oarecum standardizată, presupunînd doar adaptări în funcție de obiectivele urmărite și de conținuturile specifice sistemului simulat (H.W. Smith, 1975). *b.* **S.** *simbolică* este aplicată mai ales în studiul sociologic al relațiilor internaționale și al relațiilor dintre organizații sau dintre comunități în condiții de densitate mare a interacțiunilor. Se realizează în formă analogică sau omologică, în funcție de distanța dintre sistemul real și modelul de **s.** În forma analogică entitățile reale sînt substituite cu altele mai ușor manipulabile și controlabile, dar care se comportă ca și cînd ar fi reale. Forma omologică operează cu entități și variabile care numai în aparență sînt similare cu referințele reale (H. Guetzkow, 1963; M. Inbar, C.S. Stoll, 1972). Specifică pentru **s.** simbolică este intervenția nu numai a actorilor, ci și a calculatorului ca instrument de oferire a informațiilor necesare actorilor implicați în jocurile de **s.** sau ca instrument de continuare a **s.** inițiate în variantă iconică și dezvoltată apoi în plan formal pentru scopuri prospective și evaluative (J.S. Coleman, 1964). *c.* **S.** *formalizată:* sistemul simulat este formalizat logic sau matematic, transpozabil ca model în limbajul calculatorului și studiat în mod interactiv în variantă stochastică sau deterministă. Se aplică pentru studierea unor procese psihologice individuale, rețele de comunicare interumană, procese decizionale, sisteme sociale cu grad înalt de organizare. Presupune o cunoaștere aprofundată a sistemului pentru a-l reprezenta printr-un model formalizat și o bancă de date și informații care să ofere baza empirică a **s.** Scopurile **s.** formalizate sînt predominant predictive și evaluative (H.S. Perloff, L.Wingo, 1968). ◆ **S.** este și mai ales tinde să devină una din cele mai puternice tehnici de cercetare cvasiexperimentală în sociologie. Criteriul principal de validitate a aplicării constă în realizarea izomorfismului dintre variabilele sistemului real și cele implicate în construcția modelului. În timp ce validitatea internă rezultă din raționalitatea modelului, validitatea externă este încă problematică. După unele aprecieri, **s.** este nu numai o metodă de analiză, ci chiar o direcție nouă și productivă de dezvoltare a cercetării sistemelor complexe (F.M. Borodkin, B.D. Mirkin, 1977; A.Gheorghe, 1979). *V. experiment, formalizare în sociologie, idealizare, inteligență, interacțiune, model.* **L.V.**

SINCRONISM termen propus de Eugen Lovinescu pentru a explica "sensul dezvoltării popoarelor" și formația "civilizației române moderne". În viziunea lui E. Lovinescu, "există un spirit al veacului numit de Tacitus, *Saeculum*, adică o totalitate de condiții materiale și morale configuratoare ale vieții popoarelor europene într-o epocă dată". Sincronizarea se referă, într-o primă accepțiune, la acțiunea nivelatoare pe care acest spirit al veacului o exercită asupra structurilor mentale ale societăților (europene), impunîndu-le astfel o *direcție unică* și *ritmuri comune* de evoluție. Acest "spirit" al veacului se desprinde din gradul de evoluție intelectuală ca și din situația economică a epocii și îmbracă forma unei "invenții". Aceasta se difuzează apoi, prin imitație socială, în toate societățile. Difuziunea acestei "invenții" prin "contagiune mentală" reprezintă conținutul legii **s.** Procesul de sincronizare are, deci, într-o a doua accepție, înțelesul unui proces de difuziune,

prin contagiune mentală, a formelor și ideilor moderne în cuprinsul societăților tradiționale, "trezindu-le" astfel din "somnul" tradiției. E. Lovinescu preia ideea de contagiune mentală de la sociologul francez G. Tarde, care o întrebuințase pentru studiul relațiilor dintre indivizi, și o aplică relațiilor dintre societăți. În raportul cu legea imitației a lui G. Tarde, Lovinescu aduce unele corecturi pe baza teoriei lui G. Le Bon. Spre deosebire de legea imitației, legea **s.** se referă la rolul influențelor ideologice asupra dezvoltării civilizațiilor (caracterul anticipator al influențelor ideologice). În al doilea rînd, legea **s.** ne previne că influența nivelatoare a ideologiei nu se transmite dinlăuntru în afară, ca în viziunea lui Tarde, ci invers, din exterior spre interior, adică de la forme la fond, sau mai exact, de la forme ideologice la structuri sufletești. E. Lovinescu găsește ilustrare legii sale în acțiunea creatoare a ideologiei apusene. ("Prin acțiunea creatoare a ideologiei apusene și prin influența capitalismului, societatea noastră și-a schimbat *revoluționar* structura; pe *temelii agrare* s-a ridicat civilizația burgheză. Pornind din straturile adînci ale sufletului, literatura n-a putut ține pasul revoluției *formelor sociale*; (...) ea a luat o *atitudine critică* față de revoluția socială"). Sincronizarea, deci, în al treilea rînd este un proces de evoluție de la forme la fond. Propagarea formelor noi se realizează, cum am precizat, prin contagiune, *de sus în jos*, adică de la forme spre fond. Propagarea aceasta a fost actul prin care "axa vieții noastre politice și culturale s-a schimbat din Răsărit în Apus; de ea se leagă viitoarea formă revoluționară a societății românești" (E. Lovinescu. *Istoria civilizației române moderne*, 1972). Concluzia lui Lovinescu este că, în situația noastră, evoluția de la forme la fond este singura normală. Prin urmare, într-o a patra accepțiune, sincronizarea constă în schimbarea axului de gravitație a unei culturi sub presiunea aceluiași spirit al veacului. Sensul difuzionist al ideii este încă mai conturat aici. Spiritul veacului este situat într-o anumită arie — în cazul analizat de Lovinescu, în Europa apuseană — de unde se transmite în *țările întîrziate*, care astfel se manifestă o vreme ca "periferii" sau "suburbii" ale "centrului" apusean. Acest interval de transmitere a formelor de la centru la periferie prin difuziune, reprezintă *primul moment* al legii **s.** și anume momentul *"determinațiunii"*. Al doilea moment al acțiunii legii este cel al *dezvoltării inter-dependente* a societăților sincronizate. Acest moment aproximează mai adecvat etimologia termenului (din gr. *syn*, "împreună", *cronos*, "timp"). Teoria **s.** susține că orice societate este *influențată în evoluția ei de evoluția altor societăți, dar "nu este corect să interpretăm influența ca determinare", după cum, pe de altă parte, ipoteza "evoluției uniliniare* pe care o susține teoria **s.** a fost infirmată atît de știința modernă cît și de evoluția societăților". (I. Ungureanu). Totodată, cum ideea de sincronizare se asimilează cu ideea de *nivelare*, înseamnă că rezultatul sincronizării nu este o *nouă ordine* ci o *dezordine generalizată, fiindcă nivelarea este entropică* (I. Ungureanu). Prin urmare, prin sincronizare, interpretată în acest sens, obținem și efecte de involuție, nu doar de evoluție. Dacă **s.** nu-și poate rezerva statutul de lege sociologică, în schimb, credem că ideea de sincronizare poate fi utilizată ca "ipoteză sociologică" (Ion Ungureanu, *Paradigme ale cunoașterii societății*, 1991). "În fapt, dacă privim sincronizarea ca un proces secular, atunci orice sistem socio-cultural este sincronic, iar legea **s.** nu ne mai spune nimic, fiindcă rămîne doar o banalitate. Dacă duratele sincronizării sînt reduse la ani, luni sau zile, vom găsi puține fenomene socioculturale care evoluează după legea **s.**" (Ibidem). Teoria s. poate fi deci utilizată numai ca teorie a *perioadelor de sincronizare* și numai dacă "obiectele" sincronizării sînt delimitate spațio-

temporal. În plus, trebuie să ținem seama de faptul că unele "procese de sincronizare" pot genera efecte de rămînere în urmă, încît o teorie extinsă a sincronizării trebuie să țină seama și de cata-cronii (*Kata*, "în urmă", *cronos*, "timp"), nu numai de sincronii. Acest aspect sancționează teza după care, în orice condiții, faptul de sincronizare induce dezvoltare, progres, înaintare în civilizație. Ca atare, o teorie a fenomenelor de sincronizare trebuie se țină seama de toate tipurile de raporturi temporale, și de cele catacronice și de cele de proto-cronie (*proto*, "înainte", *cronos*, "timp") și de cele de metacronie (*meta*, "alături de, dincolo de"), adică de deplasarea laterală a liniei evoluționare. *V. difuziune, evoluție, modernitate, neosincronism, protocronism, schimbare socială.* **I.B.**

SINE integrare a gîndurilor, sentimentelor, aspirațiilor și proceselor biologice într-o existență umană individuală cu caracteristici de funcționare armonioasă; ansamblu de procese organizatorice (stereotipuri perceptive, seturi de acțiuni, mecanisme de apărare) care prezintă personalitatea individuală ca un sistem coerent și integrat în relație cu alții; structură relativ stabilă de cunoștințe, valori, atitudini, convingeri, modele de comportare și relaționare socială constituită de-a lungul istoriei vieții individuale ca urmare a perceperii, analizei conștiente și interiorizării propriilor experiențe și ale altora și care conferă unei persoane o identitate proprie. În acest ultim sens, **s.** este o construcție personală în contexte socio-culturale specifice, funcții edificatoare importante avînd limbajul, proiecția și identificarea, succesul și insuccesul personal, retroacțiunea (*feed-back*) socială. Se pot distinge două componente funcționale ale **s.**, avînd în vedere două funcții diferite ale individului ca ființă socială; funcția de a acționa asupra mediului (s. subiect sau inițiator de acțiuni) și funcția de a recepta acțiuni (s. obiect sau receptor) (J.S. Coleman, *Foundations of social theory*, 1990). Această distincție are implicații în analiza organizațiilor și a corporațiilor, în abordarea socială a unor probleme juridice etc. **S.** rezultă din confruntarea a ceea ce crede eul despre propria constituție și ceea ce cred alții despre manifestările eului pe scena vieții. De aceea G.H. Mead (*Mind, self and society*, 1934) a susținut că **s.** trebuie pus în relație cu "altul generalizat" (ca sinteză individual produsă de manifestări, trăsături, atitudini, modele de comportare apărute în interacțiunile diverse cu alții) și cu "altul semnificativ" (*feed-back* informațional dinspre ceilinvestiți de o persoană cu o poziție privilegiată în raporturile de interacțiune). În afară de **s.** (nediferențiat sau) global, care conferă identitate unei persoane, se poate remarca și un **s.** diferențiat pe rolurile sociale atribuite sau asumate de o persoană în relație cu alții, ultimul fiind o particularizare a primului. Din *perceperea* și *analiza* propriilor experiențe rezultă o structură cognitivă care transcende aspectele concrete ale diverselor acțiuni și interacțiuni ce solicită o persoană și are menirea de a organiza și corela abilitățile, ideile, obiceiurile și sentimentele unei persoane în forma *conceptiei despre* **s.**. Aceasta are grade diferite de consistență (P. Lecky, 1945). O dimensiune importantă a concepției despre **s.** este *evaluarea* **s.**, respectiv gradul în care o persoană apreciază sau dezaprobă ceea ce percepe ca aparținînd propriului **s.** Aceasta se constituie și evoluează în relație cu *controlul* **s.**, care este un set de abilități prin care o persoană se autocontrolează și controlează mediul social sau fizic înconjurător, depinzînd de nivelul autocunoașterii și al cunoașterii mediului ambiant, de modul de impunere a regulilor sociale și a mediului fizic, de gradul de încurajare socială a independenței și inițiativei sau a dependenței și conformismului, de orientarea s. spre apărare sau spre expansiune (dominare). De

regulă, în sociologia orientată pozitivist ("obiectivă) nu-i loc pentru **s.**, întrucît ar fi un concept prea vag şi indeterminabil, pe cînd în sociologia "interpretativă" (interacţionismul simbolic, etnometodologie, fenomenologia socială) sau "umanistă" **s.** deţine o poziţie explicativă centrală. *V. consistenţa sinelui, ego, inteligenţă, personalitate, psihologie umanistă.* **L.V.**

SINGURĂTATE stare psihologică legată de unele experienţe subiective de viaţă pe baza cărora individul are sentimentul separării lui de ceilalţi, se simte, se percepe izolat; **s.** se defineşte în raport de o nevoie specific umană: nevoia de celălalt. Relaţia cu celălalt are o serie de funcţii esenţiale pentru normalitatea eului: securitate, împlinire a cerinţelor biologice (hrană, adăpost, reproducere), funcţii suportiv-psihologice şi culturale (identitatea de sine prin comparare cu celălalt, reducerea fricii şi anxietăţii, formarea sentimentelor de dragoste, prietenie, acceptare reciprocă, auto-evaluarea şi evaluarea etc.); în **s.** individul experimentează lipsa de comunicare; se simte dezrădăcinat de mediul socio-cultural în care trăieşte; simte lipsa suportului afectiv-emoţional, a identificării cu grupul, comunitatea (lipsa sentimentului de apartenenţă); conştientizează pînă la dramatizare nevoia de celălalt. ◆ Cercetări şi experimente legate de procese şi fenomene ale însingurării din perspectivă psihologică, sociologică, psihosociologică, antropologică au apărut în anii '60-'70 în S.U.A. şi Europa, (Weiss, 1973, Moustakas, 1972) ele dobîndind o mare popularitate în anii '80 (Rubenstein şi Shaver, 1982, Peplau şi Perlman, 1982). Starea de **s.** a fost dramatizată în filosofia existenţialistă care i-a acordat un loc deosebit în ontologia umanului; o preocupare distinctă s-a conturat în legătură cu **s.** şi din perspectiva interesului public, a unor instituţii. ◆ **S.** se diferenţiază prin forme, surse, intensitate şi durată. În raport de surse, avem următoarele forme ale **s.**: **s.** prin izolare forţată (accidente); **s.** prin izolare dorită, căutată (exprimă cerinţa autonomiei eului, a identităţii de sine, a regăsirii autenticităţii eului, de protecţie împotriva unor relaţii exterioare care pot să fragmenteze, să distorsioneze, să dezagrege logica vieţii interioare); **s.** prin izolare în închisori şi instituţii (orfelinate, spitale, case de bătrîni, instituţii pentru handicapaţi etc.); **s.** ca rezultat al alienării în relaţiile sociale (s. în prezenţa celorlalţi: prieteni, familie, colegi); **s.** ca stare predominant emoţional-afectivă (despărţirea de cel iubit, de copii, de părinţi). Deşi unii cercetători au considerat ca o măsură a **s.** numărul, cantitatea de relaţii cu ceilalţi, s-a observat că **s.** nu e numai în funcţie strict de cantitatea acestora, ci de semnificaţia pe care fiecare persoană o acordă situaţiilor respective. Este vorba aici de intensitatea, gradul **s.** perceput de persoana în cauză. Starea de **s.** acoperă o arie largă de procese psihice, începînd cu stări trecătoare, de scurtă durată, de insatisfacţie vagă, plictiseală în prezenţa celorlalţi, trecînd prin sentimentul cronic, acut, de izolare psihică, lipsă de comunicare, neîncredere în ceilalţi (patologii ale **s.**) şi ajungînd la forma cea mai severă a **s.** care poate conduce la sinucidere. ◆ Deşi o sursă importantă a **s.** se găseşte în dezechilibrul relaţiilor interpersonale, **s.** poate fi şi un efect social structural. Există situaţii sociale de risc pentru unele grupuri (adolescenţi, tineri, divorţaţi, văduve, handicapaţi sau grupuri marginalizate social şi economic cum sînt săracii, minorităţi etnice) care prin limitarea oportunităţilor de integrare sînt expuşi mai mult decît alţii la însingurare. Efectele **s.** sînt diferite de la un individ la altul în funcţie de vîrstă, sex, situaţie concretă de viaţă şi de aceea terapia pentru patologiile **s.** este individualizată. *V. izolare, motivaţie, psihoterapie, socioterapie, sine.* **E.Z.**

SINUCIDERE suprimare intenționată a propriei vieți. Prin raportarea mai multor cazuri de **s.** la o populație dată se obține o măsură a intensității fenomenului de **s.** la nivel social. Durkheim (*La Suicide*, 1897) distinge patru tipuri de **s.** — anomică, egoistă, altruistă și fatalistă. Primul tip de **s.** este favorizat de situațiile anomice, caracterizate prin dezintegrarea structurilor normative ei valorice, prin definirea neclară a scopurilor individuale, prin conflict între mijloace și scopuri etc. În situațiile în care orientările valorice dominante sînt de tip individualist, cu interacțiuni reduse între individ și grup, sînt favorizate **s.**, de tip egoist. În **s.** altruistă, motivația o constituie dorința de a face bine altora (acte de eroism etc.). **S.** fatalistă, menționată în treacăt numai de către Durkheim, se produce ca reacție la norme prea restrictive care blochează orice perspectivă individuală (**s.** scalvilor). Fenomenul de **s.** a fost pus în relație cu comunitatea rezidențială (mai intens la orașe decît la sate), convingerile religioase (mai intens la protestanți decît la catolici, la libercugetători decît la credincioși), mobilitatea socială (favorizat de mobilitatea descendentă), stabilitatea vieții de familie (**s.** mai frecventă la femeile divorțate decît la cele căsătorite), imitație sau contagiune socială, vîrstă (**s.** crește ca frecvență o dată cu numărul de ani), sex (**s.** mai frecventă la bărbați decît la femei, ca act împlinit, dar ca tentativă de **s.** fiind mai frecventă la femei), categoria socială, perioada de criză economică, de război etc. Geografia **s.** are o mare stabilitate în timp, țări precum Ungaria menținînd rate foarte ridicate (numărul de **s.** la 100 000 de locuitori fiind de 32 în anii '30 ai acestui secol și de 46,6 în 1980). Rate foarte reduse ale **s.** se înregistrează în Italia (8,5 în anii 1931-1938 și 5,9 în 1971-1978). Sau, pe arii și mai întinse, Europa centrală continuă să aibă rate de **s.** mai mari decît cea meridională. (Pentru o analiză complexă vezi J-C. Chesnais, *Histoire de la violence en Occident de 1800 à nos jours*, 1981). În psihologie și medicină se folosește frecvent, ca sinonim cu **s.**, termenul de *suicid*, calchiat după francezul suicide. *V. abuz, asistență socială, calitatea vieții, sex, violență, devianță.* **D.S.**

SISTEM SOCIAL În general prin **s.** se înțelege o mulțime de obiecte care acționează între ele atît de intens încît stările lor sînt interdependente, modificarea unuia ducînd la modificări determinate în toate celelalte prin natura sa, viața socială prezintă caracteristica de **s.** la toate nivelele sale de organizare: grupul de muncă, familia, întreprinderea, localitatea, societatea globală, umanitatea. Unitatea cea mai simplă care prezintă caracteristica de **s.** a vieții social-umane este *activitatea* care reprezintă un **s.** de comportamente, de acțiuni, astfel organizat și orientat încît să realizeze o anumită finalitate: cititul unei cărți, producerea unui produs, construirea unei case. Ceea ce distinge un **s.s.** de un **s.** uman individual este participarea mai multor persoane la respectiva activitate. Dacă cititul unei cărți de către o persoană reprezintă un **s.** uman, ridicarea unei case de către un grup de constructori reprezintă un **s.s.** ◆ **S.s.**, ca de altfel și celelalte tipuri de **s.**, se caracterizează printr-o stare de echilibru intern care poate fi *static* sau *dinamic*. Echilibrul static reprezintă o configurație de stări a elementelor **s.** care sînt reciproc compatibile, prezentînd deci o mare stabilitate. În acest sens, un **s.** poate avea mai multe configurații, stări interne posibile, fiecare prezentînd un grad ridicat de stabilitate. **S.** dinamice sînt caracterizate prin faptul că schimbările interne sînt continui, fără a se ajunge la forme de echilibru înalt stabile. Echilibrul reprezintă mai mult un proces continuu de echilibrare și reechilibrare. Un exemplu foarte simplu de asemenea **s.** dinamic îl oferă

analiza dinamicii **s.** mondial întreprinsă de colectivul condus de D. H. Meadows (*Limits of Growth*, 1972) care ia în considerare 5 parametri fundamentali care se influențează continuu unul pe celălalt: producția industrială, producția agrară, resursele naturale, populația și poluarea. **S.s.** are o anumită evoluție datorită dinamicii acestor 5 parametri. O distincție foarte utilă metodologic este între **s.***finaliste* și **s.***de interacțiune* sau *supra***s. S.** *finaliste* se caracterizează prin faptul că întreaga lor organizare (structurare) și dinamică este determinată de realizarea unei finalități. Fabricarea unui tip de produse determină organizarea internă a unei întreprinderi; dezvoltarea cunoașterii determină modul de organizare a activităților de cercetare științifică la nivelul activității unui cercetător sau a unui institut de cercetători. Un **s.** *finalist* este compus dintr-o mulțime de acțiuni astfel constituite încît ansamblul lor să ducă la realizarea respectivei finalități. De regulă, **s.** *finaliste* tind să-și exprime organizarea într-un amplu **s.** de statute și roluri. Statutele și rolurile formează un **s.** pentru că fiecare are funcția sa, completîndu-se reciproc astfel încît să asigure realizarea unor finalități specifice. Ex. statutele/rolurile medicului și pacientului formează un **s.** a cărui finalitate este vindecarea pacientului. **S.** de *interdependență* nu sînt finaliste, ci sînt compuse din mai multe *sub***s.**, de regulă finaliste, care interacționează, tinzînd să realizeze un anumit echilibru care reprezintă o rezultantă a acestor interacțiuni. Din faptul că reprezintă un **s.** *rezultat* din interdependența mai multor **s.** orientate finalist, ele pot fi numite *suprasisteme* (sisteme din sisteme). R. Boudon dă un exemplu foarte simplu de **s.** *de interacțiune*: cozile la 2 case de bilete învecinate vor tinde să fie egale. Starea de egalitate reprezintă nu o finalitate a **s.** celor două cozi, ci rezultanta finalității fiecărei persoane de a-și minimiza așteptarea. Analiza **s.** se realizează în funcție de tipul de **s.** avut în vedere. Analiza **s.** *finaliste* se realizează și ea în mai multe variante. *a. Analiză funcțională apriorică:* se pornește de la finalitatea generală sau de la cerințele funcționale fundamentale ale oricărui **s.** sau ale tipului de **s.** avut în vedere și se caută să se identifice tipul de elemente care realizează aceste cerințe funcționale. Este cazul teoriei lui T. Parsons. Acesta consideră că orice **s.** trebuie să realizeze 4 precondiții funcționale: realizarea scopului, adaptarea, menținerea modelului latent și integrarea. Pornind de la aceste imperative funcționale fundamentale, se pot detecta în organizarea unui **s.** real acele *sub***s.** care au funcția de a le realiza (*Social System*, 1951). Același tip de analiză se realizează adesea și în legătură cu întreprinderea. Finalitatea ei generală este stabilită; de asemenea principalele tipuri de cerințe funcționale și de subs.: producție, marketing, cercetare și dezvoltare, personal etc. *b. Analiza funcțională "aposteriorică"* pornește invers, de la descrierea amănunțită a organizării **s.** — statute și roluri, norme de acțiune — și se încearcă să pună în evidență funcția pe care fiecare element identificat anterior o îndeplinește. Analiza **s.** *de interdependență* generează alte tipuri de abordare. a. Detectarea efectelor interacțiunii dinamice dintre elemente, prin intermediul unui **s.** de ecuații. Este cazul analizei de **s.** dezvoltată de J. W. Forrester. *b.* Pornind de la analiza orientărilor **s.** *finaliste* componente (indivizii umani în ultimă instanță) se pot formula legile de compunere și agregare a acestora și care formează substanța **s.** de interacțiune. Ex. analizele lui R. Boudon (*La logique du social*, 1979, *Les effets pervers*, 1977). **S.** *finaliste* conțin următoarele mari tipuri de elemente: *a.* actorii — indivizi, grupuri sau chiar colectivități; *b.* acțiunile, comportamentele acestora care reprezintă substanța sistemului propriu-zis (**s.** este o mulțime de acțiuni); *c.* relațiile de interdependență dintre elementele compo-

nente ale sistemului. ◆ Este necesar a se opera distincția dintre **s.** și *structură*. Structura reprezintă modul de organizare internă a unui **s.** Un **s.** poate avea o structură sau alta. O întreprindere de exemplu poate fi fundată pe o structură ierarhic-autoritară sau pe o structură ierarhic-democratică, sau pe o altă formă alternativă de conducere. Toate aceste structuri sînt alternativ funcționale. Adesea, un **s.** poate avea *simultan* mai multe structuri alternative: starea lui internă, sub presiunea diferiților participanți, poate oscila între o structură sau alta (*principiul pluralității structurale*). De exemplu, o întreprindere poate tinde să aibă o ierarhie autoritară generată de comportamentul directorului și a altor participanți care promovează un comportament autoritar, îl acceptă și solicită, în timp ce alți participanți tind să promoveze o structură democratică, **s.** rezultat fiind o oscilație și o tensiune între cele două tendințe structurale. O problemă tot mai importantă a analizei este relația dintre s care pot fi: relații de sub- și supraordonare (**S.***sub***s.**), sau relații de vecinătate, de influență reciprocă, de competiție sau de cooperare. Teoria matematică a jocurilor reprezintă un instrument foarte util de analiză a relațiilor dintre sistemele aflate în competiție/cooperare. *V. funcție, structură.* **C.Z.**

SOCIAL-DEMOCRAȚIE Deși la începuturile sale legată de marxism, **s.d.** este astăzi foarte diferită. Originile sale trebuie căutate în discuțiile generate de fondarea partidului social-democrat german în 1875 ca urmare a unui acord între Lassalle și marxiștii ortodocși. "Programul de la Gotha", care definea orientările acestui partid, avea să fie violent criticat de Marx. Această critică este încă și astăzi actuală pentru a marca deosebirile radicale dintre s.d. și marxism. În viziunea **s.d.**, socialismul este un obiectiv posibil de realizat prin evoluția societății capitaliste, prin reforme treptate care să asigure un grad tot mai înalt de echitate socială. Bernstein, unul dintre cei mai importanți teoreticieni ai **s.d.** apăra ideea că dezvoltarea capitalismului nu duce automat la socialism, care este mai degrabă un ideal de atins prin dezvoltare, civilizație și democrație și nu impus printr-un partid de avangardă, cu scopuri și structuri clandestine. Revoluția nu mai este necesară într-o asemenea accepțiune, pentru că cei doi piloni teoretici (adică pauperizarea generală și polarizarea) pe care se sprijină această idee nu mai există. În consecință, lupta pentru socialism este, în mod necesar, graduală și ia, în principal, calea reformelor. Pe plan politic, ar fi vorba de realizarea unei veritabile democrații, iar pe plan economic, obiectivul l-ar constitui apropierea de către muncitori a mijloacelor de producție prin acțiune politică și sindicală. Varianta engleză, *fabianismul*, este influențată de teoreticienii "noului liberalism", Hobhouse și Wallas. În timp ce vechiul liberalism își fixa drept scop suprimarea constrîngerilor și limitărilor în domeniul comercial și în societatea civilă, "noul liberalism" urmărește realizarea unei mai mari justiții sociale și o repartiție a bunurilor economice de natură să asigure fiecăruia cea mai mare libertate. Mijlocul îl constituie intervenția statului în economie. Concepția **s.d.** avea să primească un sprijin teoretic important prin lucrările lui Keynes și Burnham, preluate de social-democrați atît pentru a demonstra inexactitatea analizei marxiste, cît și pentru a determina evoluții noi în economiile țărilor din Europa occidentală. După cel de-al doilea război mondial, influența partidelor social-democrate a crescut foarte mult. Acestea și-au întărit legăturile și influența în cadrul Internaționalei Socialiste, unele din ele parvenind în mai multe rînduri la guvernare. **S.d.** a avut un rol stimulator în dezvoltarea postbelică a societăților europene, prin caracterul său de model cultural alternativ.

Atenuarea conflictelor sociale, apariția instituțiilor de mediere, întărirea caracterului pluralist al democrațiilor europene sînt strîns legate de această doctrină și mișcare politică. Autoprotejîndu-se față de influența unor opțiuni voluntariste de origine comunistă sau "socialdemocratică", **s.d.** definește socialismul în termeni ca redistribuire sau egalitate crescîndă prin intermediul unei economii mixte. *V. conservatism, ideologie, liberalism, politică, putere.* **N.L.**

SOCIALITATE **1.** Concept fundamental al sociologiei, prin care se răspunde întrebării dominante în mai toate concepțiile și teoriile sociologiei: cum este posibilă ordinea socială? ("problema hobbesiană a ordinii"). **S.** este considerată drept premisa constitutivă a societății și este explicată fie ca o consecință a naturii umane (omul este o ființă socială), fie ca o consecință a înțelegerii sau acordului rațional stabilite între oameni (contract social). În primul caz, natura umană este analizată ca un complex de instincte, înclinații, sentimente, stări de spirit etc., care determină individul uman să se asocieze cu ceilalți sau, dimpotrivă, să concureze cu aceștia, ceea ce permite definirea **s.** ca instinct social. În al doilea caz, **s.** este explicată ca un produs al rațiunii și este definită, prin urmare, ca o normă sau valoare socială. În ambele situații, s poate fi însă considerată ca formă a inter-existenței oamenilor, a existenței sociale, mai precis, a ordinii sociale. În analiza **s.** trebuie să avem în vedere următoarele: a. determinanții economici ai **s.** acționează totdeauna în strînsă legătură cu cei noneconomici (biologici, bioecologici, demografici, culturali și spirituali în general); *b.* s. se constituie în tipuri sau forme corespunzătoare structurilor economice ale societății (cooperativ/competitive, participativ/coordonatoare, egalitare/inegalitare) și/sau structurilor care rezultă din interacțiunea variabilelor economice și noneconomice ale societății; *c.* orice formă sau tip de **s.** are o determinare *istorică*, în sensul că se schimbă odată cu modificarea propriilor determinanți și, în general, în sensul că se transformă corespunzător condițiilor (împrejurărilor) de loc și de timp ale existenței umane. **2.** Sinonim al sociabilității, care definește caracteristica omului de a fi ființă socială, respectiv de a trăi în societate, de a se integra în aceasta prin procesul de socializare) sau pur și simplu de a se asocia cu alte ființe umane. Între **s.** și sociabilitate sînt însă diferențe, determinate de faptul că sociabilitatea cuprinde doar manifestările "pozitive" (G. Simmel) ale **s.** (altruism, cooperare, gregarism, întrajutorare etc.). Prin urmare, sociabilitatea poate fi definită, prin raportare la **s.**, doar ca o formă sau ca un tip al acesteia. Dar chiar și atunci cînd în cadrul formelor sociabilității sînt incluse și asociațiile umane realizate prin "opoziție", trebuie să distingem cele două concepte, fiindcă **s.**, ca premisă constitutivă a societății, este și premisa sociabilității. *V. contract social, socializare, societate.* **I.U.**

SOCIALIZARE **1.** Extinderea numărului de agenți individuali care exercită control sau participă direct la dezvoltarea unui sistem, subsistem sau sector de activitate. În acest sens, se are în vedere **s.** producției și a muncii sau **s.** mijloacelor de producție. Ca urmare a adîncirii diviziunii muncii, a combinării unor funcții specializate de muncă și a concentrării lor în unități productive, se produce **s.** muncii și producției. **2.** Proces psihosocial de transmitere-asimilare a atitudinilor, valorilor, concepțiilor sau modelelor de comportare specifice unui grup sau unei comunități în vederea formării, adaptării și integrării sociale a unei persoane. În acest sens, **s.** este un proces interactiv de comunicare, presupunînd dubla considerare a dezvoltării individuale și a influențelor sociale, respectiv modul perso-

nal de receptare și interpretare a mesajelor sociale și dinamica variabilă a intensității și conținutului influențelor sociale. **S.** presupune învățarea socială ca mecanism fundamental de realizare, finalizîndu-se în asimilarea indivizilor în grupuri. Studiul sociologic al **s.** se bazează pe distingerea și corelarea de variabile care se referă la: caracteristici individuale (vîrstă, sex. maturizare, dezvoltare, inteligență etc.); agenții ai **s.** (cultură, națiune, organizații, familie, grupuri, clase sociale, școală); metode și forme de transmitere (limbaj, mecanism de control, ritualuri, practici de creștere a copiilor și de integrare socială, forme de imitație, de identificare, substituire, inhibiție sau întărire); structuri de atitudini, valori, acțiuni și comportamente (roluri și statuturi sociale, moralitatea relațiilor sociale, etica muncii, orientări politico-civice, performanțe, altruism, integrare, conformare etc.). Enumerarea variabilelor, care nu se vrea exhaustivă, a ținut cont de frecvența apariției lor în contexte analitice ale **s.** Prin combinații teoretice multiple se pot caracteriza sau individualiza tipuri diverse de **s.** În general, ținînd cont de finalitatea urmărită sau de efectele deja produse, se distinge între **s.** adaptivă sau integrativă și **s.** anticipatoare. Prima conduce la configurarea acelor caracteristici sau capacități personale care facilitează integrarea, participarea și realizarea socială a unor activități într-un cadru instituțional dat. **S.** anticipatoare constă în asimilarea acelor norme, valori și modele de comportate care facilitează adaptarea sau integrarea într-un cadru instituțional sau organizațional viitor. Uneori s. anticipatoare poate conduce, în plan personal, la situații de conflict valoric sau normativ. Intensitatea **s.** este maximă în copilărie sau în perioadele de tranziție de la un stadiu de viață la altul. Cu o intensitate mai redusă **s.** se realizează de-a lungul întregii vieți a unei persoane. Din păcate, au fost realizate mai ales studii transversale ale s. și prea puține de tip longitudinal, care ar fi mult mai relevante. Corelate cu **s.** sînt procesele de desocializare și de resocializare (s. secundară). Desocializarea presupune izolarea fizică și socială a unei persoane sau depărtarea ei de contextele sau persoanele care i-au satisfăcut nevoile de interacțiune și i-au sprijinit statusurile adoptate, în vederea eliminării modelelor de comportare și de interacțiune anterior însușite. Resocializarea este concomitentă cu desocializarea și constă în orientarea învățării și controlului social către asimilarea și manifestarea de comportamente individuale compatibile cu tabla de valori și atitudini a noului sistem integrator. Eficacitatea resocializării depinde nu numai de receptivitatea individuală, ci și de intensitatea controlului social exercitat de noua agenție de **s.** și de gradul de eliminare a factorilor gratificatori anteriori. *V. asimilare, comunicare, control social, învățare socială.* **L.V.**

SOCIALIZAREA NAȚIUNILOR scop final al sociologiei comparate elaborate de Nicolae Petrescu (1886-1954), semnificînd încrederea obstinată a autorului în destinul terapeutic (și menirea reformatoare) al spiritului sociologiei sale, avînd următorul conținut: conduita națională trebuie să înceteze să genereze tensiuni și conflicte devenind *socială* prin *admiterea* faptului că orice grup social aparține, ca parte, întregului. **S.n.** presupune eliminarea din conștiința indivizilor și grupurilor a doctrinei false a individualității absolute a statelor naționale, grupurilor etnice și creerea conștiinței comune a identității naturii umane. **S.n.** se întemeiază pe trei rațiuni: *a.* națiunile manifestă o identitate în structura lor psihologică; *b.* interesele lor individuale și imediate necesită cooperare; *c.* idealurile lor culturale pot fi deplin realizate doar în cadrul societății umane (care depășește granițele locale și naționale). *V. comparație, conflict, națiune.* **M.L.**

SOCIÉTATE Mod organizat de existență în sfera fenomenelor vieții. Dacă **s.** presupune existența comunitară a unor indivizi articulați în ansambluri mai multori mai puțin persistente, atunci ea este proprie nu numai lumii umane, dar, în grade diferite, și multor specii din lumea animală. Etologia și sociologia au confirmat, într-adevăr, că chiar și la nivelul speciilor inferioare viețuitoarele își organizează comportamentul în forme care amintesc de ceea ce în sfera umanului se numește familie, proprietate, ierarhie, teritoriu comun, întrajutorare, altruism. Prezența comportamentului social la viețuitoare inferioare speciei umane l-a determinat pe René Maunier (*Introduction à la sociologie*, 1938) să considere că alături de studiul **s.** umane, sociologia ar trebui să-și integreze și tabloul societăților animale. Analogia între viața socială a oamenilor și viața socială a animalelor a fost observată încă din antichitate (s-a vorbit atunci, de pildă, de "republici de furnici"), însă abia în secolele XVIII-XIX această analogie devine obiect de observație specială, îndeosebi din partea biologilor, culminînd cu lucrarea lui Alfred Espinas, *Sociétes animales* (1877, teză de doctorat, cf. Maunier, *Op. cit.*). Sociologii, prin Durkheim în primul rînd, s-au arătat dintru început refractari la asemenea analogii, restrîngînd caracterul vieții animale la instincte și reflexe. Nici antropologia culturală n-a fost străină de o asemenea reacție. Teoria supraorganicistă a culturii (A. L. Kroeber, *The Superorganic*, 1917) aducea în prim-planul discuției două idei directoare: întîi, cultura este supra-individuală, determinismul ei nu se reazemă în chip esențial pe indivizii umani; apoi, cultura deține slabe și imprevizibile legături cu substratul biologic al existenței umane. Posibilitatea de a studia comportamentul uman și cel zoologic într-o perspectivă unificatoare părea, deci, compromisă la începutul sec. al XX-lea. Semnificația acestor prime reacții nefavorabile venite dinspre sociologie și antropologia culturală ne apare, peste timp, mai limpede: în cazul lumii animale, socialitatea nu intră în diferența specifică; în cazul omului, această includere are loc (firește, cu necesitate). Altfel spus, socialitatea este un fenomen secundar pentru cunoașterea biologică (unde anatomia, fiziologia și structura genetică a organismelor reprezintă teme specifice de studiu); în schimb, la om socialitatea ține de atributele esențiale și nu întîmplător denumirea generică de "științe sociale" se aplică adesea disciplinelor mai îndreptățite, poate, a se numi "antropologice", sau "socio-umane". Altminteri, nu e mai puțin adevărat (iar sociologii și culturologii s-au convins de aceasta ulterior) că, totuși, **s.** umană nu poate fi înțeleasă complet fără a se ține seama de substratul biologic al indivizilor ce intră în componența ei. Dacă, de exemplu, luăm **s.** ca grup uman, prima ei ipostază e cea demografică; **s.** e întîi de toate o populație, cu toate atributele acesteia, inclusiv cu tendința firească de a se reproduce biologic. Însăși criteriile de "sex" (dupi o uzanță mai nouă "gen") și "vîrstă", care generează importante configurații ale structurii unei **s.** (= ale structurii sociale) sînt în fapt criterii naturale, biologice; *consacrarea* și *efectele* lor (ceea ce, e drept, nu înseamnă puțin lucru) reprezintă procese sociale, dar criteriile ca atare sînt naturale. Devine o dată în plus explicabil de ce sociologii folosesc frecvent în locul termenului **s.** expresia "viață socială". Traian Herseni (*Sociologie. Teoria generală a vieții sociale*, 1982) definea sociologia drept "știința formelor colective de viață omenească", anunțîndu-și explicit predilecția pentru substituirea, de cîte ori se potrivește, a termenului **s.** cu expresia "viață socială". Anthony Giddens (*The Constitution of Society*, 1986) relevă două categorii de sensuri ale conceptului de **s.** O primă categorie subsumează cristalizări specifice de *relații* între

indivizii umani și între instituții (s. capitalistă, **s.** rurală, **s.** plurală etc.). @BODY-CONT = A doua categorie vizează caracterul de *unitate* (entitate) pe care îl dobîndesc relațiile sociale relativ hotărîcite (s. germană, **s.** românească, **s.** europeană etc.); tot în această categorie de sensuri se integrează și comunitățile mici, care sînt reprezentative pentru o zonă determinată (avînd deci valoare de eșantion) și care servesc drept baze de cercetări etnografice (s. Nuer, **s.** Tikopia, sau — dacă formula aceasta s-ar fi fixat și în limbajul românesc de specialitate — **s.** Nereju. **s.** Drăguș etc.); în fine, în aceeași categorie secundă pot fi introduse, de asemenea, asociațiile profesionale (de pildă: Societatea de Antropologie din Paris, Asociația Europeană a Antropologilor-Sociali, Asociația Sociologilor din România). Chiar și cu aceste precizări, conceptul ca atare de **s.** rămîne vag și expus obiecțiilor. În 1989, Grupul de Dezbateri în Teoria Antropologică / GDAT de pe lîngă Universitatea din Manchester a luat în discuție moțiunea cu titlul *The Concept of Society in Theoretically Obsolete / Conceptul de societate este teoretic perimat* (discuții publicate în 1990). Marilyn Strathern, care a și propus moțiunea, contestă utilitatea acestui concept, prezentîndu-l ca o reificare a unei abstracții și avansînd ca posibil substitut al **s.** *socialitatea* însăși. S-a făcut observația (Elizabeth Tonkin) că **s.**, ca orice alt concept, operează mai bine în unele cazuri empirice decît în altele. S-a mai relevat, de asemenea, (Tim Ingold) că atitudinile față de acest concept exprimă două moduri de a gîndi: gîndire relaționistă, pe de o parte, gîndire atrasă de entități pe de alta. În general, contestațiile la adresa conceptului de **s.** sînt ecouri tîrzii ale structuralismului, pornite în special din concepția lui Edmond Leach. Chestiunea este încă în discuție (Kuper, *Conceptualizing Society* 1992). Ce-i drept, prin sine însuși conceptul de **s.** nu încapsulează o față euristică deosebită. Folosit destul de des în limbajul comun ("joc de **s.**", "om de **s.**", "**s.** omenească" etc.), el nu-și realizează operaționalitatea analitică decît sub forma altor concepte — să le zicem "izotropice" — precum: "sistem social", "structură socială", "comunitate" (fie mică, fie complexă). Lucrurile nu stau însă altfel în privința unor concepte din alte discipline științifice. Conceptul de "cultură" în antropologie, de ex., nu este operațional prin sine însuși, ci prin intermediul unor concepte derivate, precum: "categoriile universale ale culturii", "cultură materială", "cultură spirituală" etc. *V. antropologie culturală, comunitate, cultură, sistem social, sociobiologie, sociologie, structură socială.* **Gh.G.**

SOCIETATE CIVILĂ La început, termenul desemna acea parte a societății diferită de organizațiile militare sau congregaționale și era sinonim cu termenul de "societate politică". Pe măsură ce sfera politică a societății s-a particularizat tot mai mult, termenul a început să denumească acele aranjamente, coduri și instituții sociale și economice, altele decît cele statale. Acest termen provine din latină (*civilis societas*). Principalele sale semnificații le datorăm lui Cicero. În accepția lui, sînt subsumate aici nu numai statul sau indivizii, ci și condițiile de viață ale unei comunități politice civilizate, suficient de dezvoltată pentru a cuprinde orașe cu legi proprii, relații sociale cu deliciile și libertățile unei "vieți civile" și unei economii de piață. Aici se originează aspirațiile "comunelor" sau "burgh-urilor" medievale, reprezentate de clasa care avea să le poarte numele — burghezia și să le includă într-o ideologie. Pentru John Locke, "societatea civilă sau politică" se opune autorității paternale și stării de natură și este un factor de progres, generator de confort și de ordine bazată pe lege. Hegel și Marx aveau să inverseze acest

raport moral implicit, promovînd o perspectivă în care societatea civilă apare ca o stare atinsă prin mercantilism, egoism și avariție, în care omului îi lipsește căldura și coeziunea morală a societăților primare. Acum, prin **s.c.** se înțelege o ordine socială și economică care se transformă conform propriilor reguli, independent de cerințele etice ale asociațiilor legaliste sau politice. Termenul se referă la aspectele nonpolitice ale ordinii sociale contemporane, a căror importanță a crescut atît de mult încît se discută dacă există un acord între **s.c.** și stat. În societățile pluraliste, **s.c.** a obținut un loc foarte important, constituind una dintre formele cele mai importante de apărare a indivizilor și grupurilor umane în fața expansiunii statale și furnizînd mijloacele de influențare a deciziilor politice. Cel mai eficient și care a devenit o componentă a sistemului politic este *grupul de presiune* sau *lobby*, cum este numit în Statele Unite. Grupul de presiune este forma specifică prin care se articulează, se agregă și se exprimă varietatea intereselor dintr-o societate pluralistă. Presiunea este exercitată atît asupra partidelor politice, cît și asupra instituțiilor de putere — parlamente și guverne, mai nou chiar asupra instituțiilor Comunității Europene prin forme extrem de variate și specifice de la țară la țară. Cele mai active, pe acest canal al influențării sociale, sînt astăzi minoritățile etnice, culturale sau religioase, unele dintre ele devenind adevărate centre de polarizare politică sau de putere. *V. putere, stat.* **N.L.**

SOCIETATE DE MASĂ societate în care grupurile primare, informale și relațiile bazate pe comunitate și tradiții au fost înlocuite cu relații contractuale, utilitare și cu grupuri secundare și formale. Este etapa finală în trecerea de la *gemeinschaft* la *gesellschaft*. **S.m.** se caracterizează prin anonimitate, grupări de tip asociativ, economie diversă, mobilitate, specializare și diferențiere extreme, solidaritate organică, complicație a vieții sociale, specializarea rolurilor și statusurilor, statusuri parțiale și dobîndite dependente de educație, mare diversitate de roluri, distanțare față de rol, conflicte interroluri, relații pe bază de roluri fragmentate, putere bazată pe valori extralocale, funcții manifeste, multiplicarea grupurilor de segregare și conflict, organizare pe baza sistemului de vot, viață socială concentrată pe ocupație, textură relaționară slabă, opțiuni individuale în afara normelor și valorilor tradiționale, alienare și redundanță socială scăzută. Este un tip ideal care nu se regăsește ca atare nicăieri dar ale cărui trăsături sînt tot mai vizibile în toate societățile moderne. Comportamentele în **s.m.** sînt neorganizate, nestructurate și neconcordante; ele pot lua forma zvonurilor, modei, pasiunilor, foliilor, isteriei colective, panicii. Multe teorii sociologice susțin că majoritatea trăsăturilor negative ale **s.**m. nu sînt inerente dezvoltării societale moderne ci decurg din efectele intenționate sau perverse ale unor politici economice și sociale. *V. comportament colectiv, gemainschaft- gesellschaft, masă.* **I.Mih.**

SOCIETATE DE PIAȚĂ termen de esență weberiană, utilizat pentru a desemna starea unei societăți care depinde într-un grad semnificativ de o "situație de clasă" (opusă unei "situații de status"). "**S.p.** este acel tip de societate care se orientează obiectiv, în conformitate cu interesul pentru bunurile de schimb, și numai pentru acestea", într-o atare societate: *a.* predomină "legalitatea rațională, în particular, invariabilitatea promisiunii făcute" și aceasta "reprezintă substanța eticii pieții"; *b.* "piața este în opoziție completă cu toate acele comunalizări, care presupun o fraternizare"; *c.* schimbul liber se petrece (...) în afara comunității de vecinătate

și a oricăror legături personale"; a. "comerțul" capătă caracterul unui "schimb mut", adică se desfășoară fără "contacte personale" (cf. Max Weber, *Economie et Société*, 1971, t I, p. 634-35). Teoria **s.p.** ne spune, de exemplu, că și muncitorul și capitalistul (reprezentanții celor două "clase economice": "posesoară" și "producătoare") sînt "interesați", înainte de orice altceva, de *realizarea schimbului* și de *raționalizarea* lui, cel doi fiind total "liberi" în fața relației de schimb unul să-și vîndă forța de muncă la un preț cît mai ridicat (achiziționarea de *venituri*), celălalt să folosească forța de muncă pentru a-și spori *posesiunea*. Același interes îi trimite pe *piață* și îi îndeamnă să raționalizeze la maximum relația (chiar dacă aceasta îi și opune pe unul celuilalt). Este clar deci că "situația de clasă este, în ultimă instanță, o situație de piață", ceea ce înseamnă că "șansele se viață" ale oamenilor depind aici de pozițiile lor pe "piața capitalistă" și față de ea. Situația de clasă se definește prin poziția indivizilor față de proprietate și de condițiile de viață materială. Proprietatea și condițiile de viață economică sînt deci principaiele criterii ale conduitelor sociale în **s.p.** Activitatea socială "vizează" aici un *scop rațional*, prestabilit pe baza criteriilor pieții (ale maximei și raționalei adecvări a mijloacelor la scopuri). Dacă societățile de status se diferențiază pe *stări* sau *grupuri de status*, **s.p.** se diferențiază, cel puțin în *primă instanță*, în *clase economice* care se transformă în *clase sociale*, din care se pot naște eventual și grupări de status. Observăm deci că, deși, *tipologic*, cele două societăți sînt principial opuse, polarizate, în plan *istoric* concret, ele nu se *exclud* obligatoriu, ba chiar pot deriva unele din altele. Astfel, dintr-o puternică **s.p.** se poate naște o societate de status cu un foarte pronunțat sentiment al diferențierii de status (după "prestigiu" și "privilegiu" de status). Clasele economice sînt deci principala realitate a societății de clasă și Max Weber le împarte în "clasa posesorilor" (pentru care proprietatea este definitivă) și "clasa producătorilor" (pentru care definitorii sînt "veniturile economice", adică accesul la bunurile și serviciile existente pe piață). Teoria **s.p.** permite analiza claselor economice, a transformării lor în "clase sociale" sau în "caste", mijlocește analiza mobilității sociale, a "comunalizării" și a "societizării". Situația de clasă este, în ultimă instanță, o situație de piață, în sensul că "șansele de viață ale indivizilor" pot fi reglementate de piața de mărfuri, de piața forței de muncă și de întreprinderea capitalistă. Acest aspect este esențial pentru definirea "societății de piață" (cf. și Ion Ungureanu, *Paradigme ale cunoașterii societății*, 1991, p.141). *V. clasă socială, economie de piață, societate de status.* **I. B.**

SOCIETATE DE STATUS concept creat de sociologul german Max Weber pentru a desemna acel tip de societăți în care predomină ceea ce el numește "situațle de status". "În contrast cu *situația de clasă*, determinată pur economic, scrie Weber, dorim să desemnăm ca *situație de status* orice componentă tipică a vieții oamenilor care este determinată de o *estimare socială a prestigiului*, specifică, pozitivă sau negativă (...). Prestigiul de status (status honour) se sprijină întotdeauna pe distanță și excludere". În **s.s** averea este subordonată prestigiului și nu interesului de capitalizare a venitului ca în "societatea de piață". Deci "prestigiul" este cel care întemeiază "stările", situația sau "grupurile de status", pe cînd "factorul" care crează clasele este interesul economic, și anume acele "interese implicate în existența pieței (...). Ordinea de status înseamnă exact inversul" (Max Weber, *Economy and Society*, 1968, vol. 2, p. 926-38). Criteriul situației de status, așadar, nu este cel economic (poziția oamenilor față de piața bunurilor, condițiile economice ale clasei, în genere), ci *privilegiul*,

respectiv "pretenția considerației sociale", "prestigiul" sau "onoarea de status". Acest *prestigiu* se dobîndește grație unui mod de viață, printr-un tip de educație ori ca prestigiu al unei "profesii". Curiozitatea este că acest prestigiu se răsfrînge asupra întregii familii și chiar se moștenește, astfel că nu poate fi *pierdut*, dar, în schimb, poate fi "uzurpat". Societățile sînt confruntate adeseori cu mișcări uzurpatoare, astfel că, după o asemenea mișcare, mai devreme ori mai tîrziu, urmează o reacție legitimistă la uzurpare. În sensul acesta, există mișcări sociale care pot fi asimilate integral la tipul reacțiilor legitimiste contra unei uzurpări de status. Desigur nu toate revoluțiile sînt mișcări de reacție. **S.s.** este constituită în temeiul unor postulate și principii opuse "regulilor pieții", dar ea însăși nu acționează obligatoriu contra "pieții". O societate de "clase" poate evolua spre o **s.s.**, dacă clasele sociale se transformă în "grupări de status". **S.s.** înflorește pe terenul economiei de consum liturgico-monopoliste, feudale sau patrimonial stratificate, în timp ce clasele producătoare apar pe solul unei economii de piață. **S.s.** aliniază resurse și preocupări pe linia unui consum care pare irațional din punct de vedere economic. Din acest punct de vedere s-ar putea susține că **s.s.** se interesează mai mult de consum și mai puțin de raționalizarea pieții, ori că acționează chiar pe o direcție care blochează afirmarea "pieței libere". Pe de altă parte, judecînd după anumite aspecte ale societății americane, opoziția dintre cele două tipuri de situații — de status și de clasă — s-ar dezvolta mai degrabă în direcția complementarității lor decît în aceea a excluderii lor. Astfel, din punct de vedere *economic*, diferența dintre clasa de mijloc ("gulere albe") și clasa muncitoare ("bluzele albastre"), în America este aproape nulă. Ele nu se deosebesc prin "condițiile de existență", ci prin "stilul de viață", care stabilește *diferențe de status* extraordinare între cele două grupări (cf. Ion Ungureanu, *Paradigme ale cunoașterii societății*, 1991, 143). Prin urmare, stratificarea de status nu poate fi confundată cu diferențierea de clasă și nu se află într-o opoziție radicală cu "etica pieții". Grupul "gulerelor albe" va acționa, bunăoară, ca "grup de status" în relațiile cu "bluzele albastre", dar, totodată, se va manifesta ca grup cu orientare rațională în finalitate (raționalizare instrumentală) în relațiile sale cu "patronul". Pe de altă parte, e bine să reținem precizarea, de esență weberiană, că atunci cînd "bazele achiziționării și distribuției bunurilor sînt stabile, înflorește stratificarea de status. Orice repercursiune tehnologică și orice transformare economică amenință însă stratificarea de status și împinge în față clasele. Epocile și țările în care situația de clasă are o semnificație preponderentă sînt, de obicei, cele în care s-au produs asemenea transformări tehnologice sau economice" (C. W. Mills (ed.) *From Max Weber: Essays in Sociology*, Oxford, 1946, p. 195). *V. clasă socială, gulere albe/albastre, societate de piață.* **I. B.**

SOCIOBIOLOGIE domeniu de studiu al bazei biologice a comportamentelor sociale, animale și umane, utilizînd legile evoluției biologice ca fundament explicativ. Ca disciplină de studiu relativ constituită, **s.** apare la jumătatea deceniului al optulea al secolului nostru, odată cu publicarea de către Edward O. Wilson, profesor de entomologie la Universitatea Harvard (S.U.A.), a lucrării *Sociobiology: the new syntesis* (Harvard University Press, 1975). După cincisprezece ani de la tipărirea "noii sinteze" asupra evoluției — în fond, o încercare de actualizare pe baza geneticii moleculare a vechilor principii ale *darwinismului social* — nu se poate stabili cu suficientă precizie nici aria de preocupări a **s.**, nici direcțiile ei de evoluție; uneori se face distincție între **s.** animală și **s.** umană, între **s.**

wilsoniană și **s.** newilsoniană. Însuși inițiatorul **s.** își nuanțează și își lărgește continuu concepția. Inițial, E.O. Wilson și-a axat cercetările pe comportamentul insectelor sociale, iar, în explicarea apariției anumitor instituții sociale și comportamente umane, s-a situat pe pozițiile darwinismului social. În concepția sa, evoluția prin selecție naturală s-ar afla la baza comportamentelor sociale. Nu se mai invocă supraviețuirea indivizilor care prezintă anumite avantaje în lupta pentru existență, ci se afirmă că "aptitudinea darwiniană" sporită a unor gene determină propagarea lor mai intensă. Organismul ar avea ca principală funcție reproducerea genelor, constituind doar un suport temporar pentru ele. Anumite gene obțin de la generația care supraviețuiește o reprezentare superioară altor gene. Lupta pentru existență nu se mai duce între indivizi, ci între gene. La data apariției **s.**, poziția ideologică a lui E.O. Wilson a fost calificată drept rasism, mulți oameni de știință (biologi, geneticieni, sociologi, antropologi, psihologi etc.) și filosofi constituindu-se în asociații de luptă împotriva **s.** (*Sociobiology Study Group*, S.U.A., *Science of Ideology Group of British Society for Social Responsability in Science*, Marea Britanie). S-a reproșat **s.** că "reunește mendelismul vulgar, darwinismul vulgar și reducționismul vulgar în sprijinul statuquo-ului social" (R. C. Lewontin, S. Rose, L. J. Kamin, *Nous ne sommes pas programés*, La Decouvert, Paris, 1985, p. 331). Publicarea eseurilor lui E.O. Wilson *Despre natura umană (On Human Nature*, 1978) a dezvăluit și mai pregnant limitele teoretice și metodologice ale **s.** Conceptele cu care operează **s.** (aptitudine darwiniană, aptitudine darwiniană globală, egoismul și altruismul genelor, interesul reproductiv, interesul genetic ș.a.m.d.) nu sînt riguros definite, lăsîndu-se posibilitatea unor interpretări contradictorii. Explicațiile sînt, adesea, contradictorii: supraviețuiesc genele cu aptitudine darwiniană ridicată, deci indivizi apți, care sînt apți tocmai pentru că supraviețuiesc (Pierre Thuillier, 1979). După E.O. Wilson comportamentele sociale precum: patriotismul, *agresivitatea*, confor- mismul etc., ca și instituțiile și fenomenele sociale: familia, statul, diviziunea socială a muncii, războaiele etc. au o determinare naturală, sînt programate genetic. În scrierile mai noi ale lui E. O. Wilson se încearcă o nuanțare a determinismului biologic, fără a se renunța la principiile de bază ale darwinismului social. Astfel, în lucrarea Genes, *Mind and Culture: the Coevolutionary Process* (1981), scrisă împreună cu Charles Lumsden, "părintele" **s.** încearcă să explice evoluția societății pe baza coevoluției gene-cultură formulînd "legea celor 1000 de ani", timpul necesar pentru ca în lupta dintre gene să învingă gena avantajoasă. E. O. Wilson consideră că folosindu-se ingineria genetică și realizîndu-se buna gestiune a genelor, în viitor, vor putea fi depășite multe din problemele sociale: difuzarea tehnicii și tehnologiilor moderne, protecția împotriva bolilor, dezorganizarea socială ș.a. Deși mai nuanțat, determinismul biologic rămîne poziția de fond a **s.** wilsoniene. Aceasta rezultă și din lucrarea *Biophilia* (1984), în care E. O. Wilson analizează raportul dintre mediul natural, emoțiile biofilice (programarea genetică a omului de a se atașa la ceea ce e viu), spirit și cultură. *V. darwinism social.* **S.C.**

SOCIODRAMĂ procedeu bazat pe "jocul de rol" imaginat de Moreno, avînd drept scop analiza și/sau ameliorarea relațiilor interpersonale din cadrul unui microgrup real sau constituit în mod artificial. Adevăratul său subiect nu este individul, cu problemele sale personale, ca în cazul psihodramei, ci o colectivitate umană al cărei membri aparțin acelaiași mediu socio-cultural. Principiul metodei este următorul: participanților la ședința de **s.** li se propune un subiect dramatic ce re-

levă un incident sau o situație de conflict identice sau asemănătoare celor din viața reală a grupului studiat. Un conducător al jocului, psiholog sau psihoterapeut, distribuie apoi rolurile în conformitate cu statutul privat al fiecărui actor, urmărindu-se reconstituirea atmosferei naturale de tensiuni și conflicte ale colectivității respective, fără a se limita însă libertatea de creație și interpretare scenică a participanților. Retrăirea în comun a situațiilor stresante și încordate din viața reală a grupului va prilejui conștientizarea motivațiilor ascunse, a prejudecăților, a traumelor refulate etc., concomitent cu eliberarea emoțională a participanților. Se crează astfel premisele unei schimbări atitudinale, comportamentale și valorice intra și intergrupale. La fel ca și psihodrama, **s.** se practică astăzi în numeroase veriante și este utilizat în diverse domenii ale practicii sociale: psihiatrie, formare și selecție profesională, învățămînt, educația adulților etc., nu numai ca procedeu socioterapeutic, ci și ca mijloc de antrenament psihosocial, ca formă privilegiată de învățare socială, etc. *V. sociometrie, socioterapie.* **T.D.**

SOCIOGRAFIE **1.** Nivel și ramură ale cunoașterii sociologice, constînd în culegerea de date brute privind obiectele, fenomenele, relațiile și procesele sociale, în descrierea pe cît posibil obiectivă a acestora, în măsurarea lor și în realizarea unor statistici (tabele, grafice etc.) ale fenomenelor sociale observate, toate acestea realizate fără a se avea în vedere (cel puțin explicit) o anumită poziție teoretică sau de principiu, ci doar în baza unei obiectivități definite, de regulă, prin normele observației din științele naturii. Ca nivel al sociologiei, s. trebuie delimitată de sociologia generală, abstractă sau pură, preocupată de cercetarea logicii societății, și de sociologia concretă, aplicată sau practică, care cercetează modul în care funcționează, într-o societate determinată, logica generală a societății. Dacă sociologia abstractă poate fi elaborată pe o cale mai degrabă deductivă, cea concretă este prin excelență inductivă. În consecință, **s.** este strîns legată de sociologia concretă, căreia îi furnizează o parte importantă a materialului ei empiric, dar nu se confundă cu sociologia concretă, deoarece scopul ei principal nu este explicativ, ci descriptiv, iar în acest scop este considerată ca o primă treaptă a cunoașterii sociologice. **2.** Modalitate reducționistă de a înțelege, defini și practica cercetarea sociologică și chiar sociologia în general, ca simplă descriere constatativă a unor fragmente ale realității sociale concrete, sociologul respingînd, în perspectiva pe care o presupune această modalitate, nu numai orice judecată de valoare, dar și judecățile de realitate a căror generalitate nu ar fi validată strict empiric. De aceea se poate spune că unele dintre cercetările sociologice empiriste nu reușesc să depășească nivelul pur descriptiv și constatativ al **s.** iar concepția după care sociologia în ansamblul ei ar trebui definită restrictiv ca o știință descriptivă și constatativă, fără pretenția de a formula legi și de a elabora explicații științifice cauzale, este denumită adesea și prin termenul de *sociografism. V. legi sociologice, metodologia cercetării sociologice, sociologie, statistică și sociologie.* **I.U.**

SOCIOLINGVISTICĂ studiu interdisciplinar al relațiilor dintre structura limbii și structura socială. Termenul de **S.** este folosit pentru prima dată de Haver C. Currie (1953) într-o analiză a raportului dintre vorbire și status social. O dezvoltare rapidă a cercetărilor din domeniu se produce începînd cu deceniul al șaselea al secolului nostru, mai întîi în S.U.A., unde apar și primele antologii de studii editate de William Bright (*Sociolinguistics*, 1966) și Stanley Lieberson (*Explorations in sociolinguistics*, 1966). În S.U.A. **S.** se des-

prinde din antropologia culturală care dispunea deja de tradiția consacrată de Fr. Boas (1911) și E. Sapir (1921) de studiere a limbii comunităților indigene de indieni în relație cu formele lor culturale de viață. În Europa, dialectologia și parțial lingvistica istorică abordau și probleme ale diferențierii limbii în funcție de unii factori sociali (generație, cultură, profesiune etc.), iar în cadrul școlii sociologice franceze au fost analizate aspecte ale raporturilor dintre evoluția limbii și a societății (A. Meillet, 1921; J. Vendryès, 1921; A. Séchehaye, 1921). Totuși, **s.** se constituie ca o disciplină distinctă mai ales sub influența inițială a cercetărilor din S.U.A., de unde se extinde și în țările europene. W. Bright (1966) definește **s.** ca analiză a covariației sistematice a structurii limbii și a structurii sociale, punînd accentul pe sursele sociale ale diversității lingvistice. Abordarea interacționistă consideră variațiile în modul de folosire a limbii ca indici ale structurii sociale, aceasta din urmă fiindtotodată un element determinant al selecției formelor lingvistice utilizate în comunicare. **S.** este înscrisă în seria de cercetări dezvoltate în cadrul etnolingvisticii și psiholingvisticii, diferențele dintre ele manifestîndu-se mai mult în privința preocupărilor și modurilor dominante de abordare decît în cea a conținutului. Același lucru se poate spune și despre eventualele diferențe dintre **s.** și sociologia limbii sau a limbajului. Se pare totuși că în referințele lingviștilor este preferată denumirea de **s.** pe cînd sociologii o preferă pe cea de sociologie a limbii sau a limbajului. Sociologii se preocupă mai ales de efectele structurii sociale asupra utilizării limbajului, considerînd de regulă că organizarea ierarhică a categoriilor sociale (în special structura de clasă) determină distribuția socială a semnificațiilor culturale sau lingvistice vehiculate prin limbă și procedeele interpretative generate de acestea. De exemplu, sociologul B.B. Bernstein (*Class, codes and control*, 1975) adoptă ca premisă punctul de vedere al gramaticii structurale, după care sistemul de reguli gramaticale ale limbajului poate genera o mare varietate de coduri ale vorbirii, și consideră că este important de știut care cod al vorbirii este utilizat de o anumită grupare socială. Codul sociolingvistic al vorbiri este o calitate a relațiilor sociale și este, totodată, determinat de structura socială, pentru ca la rîndul său să poată contribui la schimbarea structurii de relații care l-a generat. Lingviștii sînt preocupați mai ales de problemele diversității (sau omogenității) lingvistice produse de structura socială și de modul în care limbajulreflectă și influențează structura socială, depărtîndu-se astfel de imaginea structurii uniforme, monolitice, a limbilor, acreditată de lingvistica formalizantă (L. Ionescu-Ruxăndoiu, D. Chițoran, *Sociolingvistica. Orientări actuale*, 1975). În virtutea acestei diferențierl de abordare, sociologia limbajului tinde să fie integrată în proiectul mai amplu al unei "sociologii a transmiterii culturale", în care limbajul este numai unul din instrumentele implicate în mecanismele producerii, transmiterii și reproducerii culturale (B. Bernstein, 1975; P. Bourdieu, 1970, 1981), pe cînd **s.** s-ar încadra, cu specificul său, în seria abordărilor psiholingvistice, extralingvistice etc. ale variațiilor de utilizare a limbii. Alteori în sociologie analiza limbajului este integral subsumată abordării interacțiunilor sociale considerate drept cadre de vehiculare a semnificațiilor și interpretărilor variabile situațional, fără a se formula concluzii explicite despre structurarea socială a limbajului, ci numai despre mecanismele interacționale ale vieții sociale. Acest mod de abordare coincide, fie și parțial, cu cercetările de microsociolingvistică orientate către analiza interacțiunilor verbale și a rețelelor de comunicare dependente de rol-status-urile persoanelor implicate în situație (J. Fischman, 1968). Asemenea cercetări se desfășoară cu

privire la o *comunitate lingvistică*, adică într-o colectivitate umană care folosește un corpus comun de semne verbale prin interacțiuni comunicative frecvente și directe și care se deosebește de alte colectivități în privința folosirii limbii. Cercetările care sînt orientate către desprinderea unor regularități ce transcend cadrul unei comunități lingvistice și pun în evidență relații constante între folosirea limbii (oricare ar fi ea) și situații sau instituții sociale cu un caracter accentuat de permanență aparțin macro-**s.** Deglosia (Ch. A. Ferguson, 1959) și bilingvismul atrag cele mai multe cercetări de macro-**s.** În cadrul aceleiași comunități lingvistice se analizează repertoriul verbal specific a cărui structură este dependentă de nivelul dezvoltării socioeconomice și culturale a colectivității, dar și varietățile individuale (ideolecte), regionale (dialectel și globale (sociolecte). Atunci cînd accentul este pus pe varietățile determinate de contextul situației de comunicare, sînt avute în vedere atît registrele discursivității (tehnice sau nontehnice, orale sau scrise, colocviale sau formale), cît și dependențele de setul de status-roluri particularizat individual (M. Halliday, A. McIntosh, P. Strevens). Totalitatea rolurilor de comunicare identificate într-o comunitate constituie matricea comunicării (J. Gumperz, 1971), căreia îi corespunde o matrice a codurilor. În această privință, se consideră că o limbă utilizată constituie ea însăși un cod lingvistic. Atunci cînd se disting moduri variabile de utilizare a limbii în funcție de structura socială (ocupațională, profesională sau de clasă) a unei societăți, rezultă diferite coduri sociolingvistice. B. Berstein (1975) definește codul sociolingvistic prin "probabilitatea de a prezice pentru un anumit vorbitor care elemente sintactice vor fi utilizate pentru a organiza înțelesul" și distinge între codul elaborat (probabilitatea de predicție redusă datorită capacității vorbitorului de a alege dintr-un evantai de alternative) și codul restrîns (probabilitate mare de predicție). Analiza diferențierii codurilor s-a asociat cu studiul barierelor lingvistice dintr-o comunitate, adică a dificultăților ce apar în procesul de comunicare ca urmare a pozițiilor diferite ocupate în structura socială și necoincidenței parțiale dintre sistemele de semne verbale utilizate. Accentul este pus pe diferențierea accesului și a înțelegerii limbajelor de specialitate și a competenței lingvistice (capacitatea de stăpînire a limbii), respectiv a performanței (utilizarea acestei capacități în verbalizarea mesajelor). Un alt domeniu al **S.** este delimitat de analiza schimbării lingvistice în funcție de unele procese care au loc în structura socială (în special mobilitatea) sau în procesul de dezvoltare economică, tehnologică și culturală. Stratificarea socială este pusă în corespondență cu o stratificare stilistică a folosirii limbii, iar mobilitatea produce schimbări nu numai în pozițiile sociale, ci și în stilurile de vorbire (W. Labov, 1966). O direcție productivă de cecetare s-a dovedit aceea în care se reconstruiesc structuri sociale sau faze istorice ale unor comunități prin intermediul analizei lingvistice a terminologiei mai vechi sau mai noi folosite pentru caracterizarea familiei, a grupurilor sociale sau a ierarhiei din interiorul lor (G. Devoto, 1968). Considerînd cultura ca mediatoare între structurile sociale și cele lingvistice, s-a procedat și la analiza semiotică a raporturilor dintre limbaj, ca sistem sintactic, și cultură și ideologie, ca sisteme semantice (U. Eco, 1968). Se deschide astfel posibilitatea extinderii analizelor semiotice ale comportamentelor și relațiilor sociale, ceea ce ar avea efecte pozitive atît asupra dezvoltării lingvistice, cît și a sociologiei. *V. cod, cultură, educație, interacționism.* **L.V.**

SOCIOLOGIA CUNOAȘTERII direcție teoretică în sociologie, al cărei program

constă în analiza contribuției factorilor sociali la producerea, structurarea, validarea, difuzarea (eventual distorsionarea) cunoștințelor umane. Peter Hamilton (*Knowledge and Social Structure*, 1974) situează premisele **s.c.** în epoca luminilor (Vico, Montesquieu), care au generat, între altele, epistemologiile empiriste (Hume). Acestea au postulat evaluarea cunoștințelor umane în funcție de experiența socială a celor care le livrează (gînditori, oameni de știință). Concis, **s.c.** radiografiază dependența ideilor de cadrul lor social. Ei îi revine, astfel, chemarea de a releva geneza ideologiilor, ca ansambluri de idei asociate anumitor grupări sau clase sociale. Marxismul, cu teza sa despre funcția și stratificarea de clasă a ideilor, s-a plasat în miezul problematic al **s.c.** Marxismul însă, prezentîndu-se ca ideologie atașată proletariatului, a confiscat adevărul și justețea în propria-i favoare. El a substituit relativismul și pluralitatea valorilor din interiorul unei societăți cu propriul monopol asupra autenticității. Materialismul istoric a putut fi, astfel, prezentat ca singura filosofie științifică, sociologia marxistă ca singura sociologie științifică (sau cu adevărat științifică) etc. În mod similar a putut fi acaparat și sensul istoriei: evoluția umanității pînă la revoluția socialistă ar fi doar pre-istorie, istoria autentică ar începe doar odată cu eliberarea proletariatului. Obiectiv vorbind, diferențierea cunoștințelor, ideilor și valorilor în funcție de structura socială e un fapt, iar **s.c.** e chemată, tocmai, să-l conceptualizeze. Emile Durkheim, Max Scheler, Max Weber, Georg Lukács, Școala de la Frankfurt au adus contribuții importante în această direcție. În aceeași perspectivă poate fi apreciată și corelația stabilită în antropologia culturală între cultură și structura socială. Cel care s-a străduit să ridice **s.c.** la rangul de disciplină științifică a fost însă Karl Mannheim (*Ideologie und Utopie*, 1929). Mannheim circumscrie explicit sfera de preocupări a s.c. la universul ideologiilor și al utopiilor. Ideologiile sînt sisteme de idei care oferă imaginea unei ordini sociale existente, în timp ce utopiile sînt construcții ce propun o ordine socială viitoare; și utopiile sînt în fapt tot ideologii, dar încă neactualizate; atît ideologiile *in actu* cît și utopiile sînt, desigur, reflectări interesate ale grupurilor generatoare. Mannheim acceptă, totuși, posibilitatea ca în societate să existe și indivizi liberi prin ideile lor de apartenență la vreo clasă socială. Grupați într-o entitate de tip intelectual tocmai după acest criteriu al libertății, ei ar putea profesa un fel de supra-ideologie, o sinteză a marilor ideologii (pînă în acel moment antagonice) ale timpului: fascism, comunism, liberalism, conservatorism. Mannheim a investit deci în **s.c.** o speranță salvatoare, sortită să rămînă, după cum se vede, ea însăși o utopie. Faptul nu invalidează însă virtuțiile analitice ale **s.c.** și putința ei de a conceptualiza relația dintre structura socială și datele cunoașterii. *V. ideologie, marxism, structură socială.* **Gh.G.**

SOCIOLOGIA MEDICINEI (sociologia sănătății), sociologie de ramură relativ recentă (deceniul 5), apărută ca urmare a progresului înregistrat de știința medicală, din punct de vedere tehnic și organizațional, și a penetrației cunoașterii sociologice în perimetrul științelor medicale. Orientarea către social în medicină are îndelungate tradiții, fiind determinată de multiple necesități practice vizînd optimizarea și umanizarea actului medical. În acest sens, reconsiderarea patologiei umane din perspectiva interacțiunii factorilor biologici cu cei sociali și a influenței mediului social ca importantă variabilă etiologică, aprecierea stării de sănătate a populației ca indicator de bază al bunăstării sociale, concentrarea activității profilactice și preventive asupra grupurilor și colectivităților și considerarea raportului între medic și pacient ca o relație instituțională au contribuit în

cea mai mare măsură la depășirea punctului de vedere al medicinei curative, strict biologice. Pentru sociologie, abordarea problematicii medicale a însemnat extinderea domeniului său de cercetare în direcția studierii unor aspecte specifice legate de descifrarea rolurilor profesionale și a mecanismelor organizaționale ale medicinei ca instituție, de aplicare în practică a idealului social al sănătății ca stare "normală". Această convergență de preocupări a avut drept primă consecință înlocuirea definiției negative e sănătății ("absență a bolii sau a infirmității") cu una pozitivă ("condiție de bunăstare, psihică și socială" — O.M.S.), care extinde semnificația actului medical dincolo de limitele sale terapeutice tradiționale, pentru a îngloba în sfera preocupărilor sale planificarea și optimizarea condițiilor de sanogeneză. Apropiată ca obiect de studiu de preocupările medicinei (igienei) sociale, dar deosebită de aceasta în ceea ce privește metodele folosite și finalitățile urmărite, **s.m.** își propune să evalueze influența principalilor factori (de natură politică, tehnică, economică, demografică, juridică, culturală, organizațională etc.) care contribuie la promovarea sănătății colectivităților umane, studiindu-i nu atît diferențiat, cît mai ales din punct de vedere al dependențelor lor funcționale de întreg contextul social. Orientată, cu prioritate, încă de la începutul constituirii ei, către studiul instituțiilor de îngrijire a sănătății și al profesioniștilor lumii medicale, **s.m.** cunoaște o mare răspîndire în S.U.A., unde cercetarea organizațiilor reprezintă un adevărat "punct strategic" (R. K. Merton). Din punct de vedere teoretic, contribuții mai importante au adus T. Parsons (1957), R. K. Merton (1957), P. Kendall (1957), H. E. Freeman, S. Levine și L. G. Reeder (1963), D. Mechanic (1968), M. Field (1969), E. Freidson (1970). Inițial, principalele preocupări teoretice ale s.m. au fost inspirate de schema "clasică" a sociologului american T. Parsons care, punînd problema ordinei sociale în termenii *establishment*-ului, a integrării conformiste în cadrul societății, califica boala ca o formă de comportament deviant, iar sănătatea ca un comportament normal. Următorul sistem categorial definește de pildă, cele mai semnificative drepturi și obligații ale rolului de pacient în schema lui Parsons: scutirea de obligațiile rolului social normal, absolvirea de responsabilitate pentru incapacitatea funcțională indusă de boală, obligația de însănătoșire, datoria de a căuta ajutor calificat și a coopera cu instituțiile competente. La rîndul său, rolul medicului trebuie să implice: competență tehnică, universalism, specificitate funcțională, neutralitate afectivă și orientarea către colectivitate. Sub influența noilor preocupări, apărute într-o serie de țări din Europa, în domeniul reformării și optimizării sistemului medico-sanitar, tezele lui Parsons au fost abandonate, înregistrîndu-se o marcată tendință de trecere, în domeniul analizei, de la o perspectivă microsociologică la una macrosociologică, de la un cadru de referință psihosocial (evaluarea rolului și a comportamentului), la o analiză instituțională (cercetarea organizațiilor medicale, a deciziilor în materie de sănătate etc.). În consecință, **s.m.** se orientează, cu precădere, în prezent spre următoarele domenii de cercetare: *a.* distribuția socială a bolilor; *b.* etiologia socială și ecologia îmbolnăvirii; *c.* influențele exercitate de factorii sociali care intervin în procesul terapeutic; *d.* umanizarea actului medical; *e.* medicina ca instituție de control social; *f.* spitalul ca organizație; *g.* sociologia învățămîntului medical ș.a. Pentru sociolog, abordarea acestei vaste problematici implică o opțiune de principiu, concretizată în alegerea pe care trebuie s-o facă între studiul teoretic al instituției medicale în relație directă cu ansamblul sistemului social și participarea sa la activitatea practică de prevenție și trata-

ment al bolii, activitate rezervată, de obicei, numai medicului. Conform celor mai mulți autori, contribuțiile sociologiei la practica medicală sînt atît indirecte (de pildă, adaptarea și aplicarea analizelor lui Weber sau Gouldner la birocrația spitalicească), cît și directe (concretizate în cercetările efectuate în domeniul sănătății și bolii). Majoritatea studiilor în acest domeniu sînt descriptive (analiza funcționării instituțiilor de îngrijire), cîteva sînt explicative (analiza etiologică a bolilor) și foarte puține au un caracter predictiv (măsura în care anumiți factori predispun la apariția unor boli, previziunea gradului de răspîndire a unui medicament în anumite grupuri sociale etc.). **S.m.** se ocupă nu atît de boli, cît de grupurile de bolnavi, de relațiile lor cu corpul medical, de mecanismele de definire (diagnosticare) care contribuie la reacțiile, comportamentele și rolurile acestor grupuri, influențate de factorii de natură socială și culturală. *V. medicină socială.* **S.R.**

SOCIOLOGIA TURISMULUI sociologie de ramură care cercetează **t.** ca fenomen social. Elementul central al definirii **t.** este călătoria, concepută ca o deplasare provizorie în afara localității de reședință. Dar, pentru a deveni un fenomen social, este necesar ca deplasările dintre localitățile de domiciliu și zonele de interes turistic să capete amploare, iar motivația călătoriei să fie determinată de factori și procese sociale. De aceea, migrația turistică nu poate apare decît odată cu perfecționarea mijloacelor moderne de deplasare: transportul feroviar, aerian și în special rutier (automobilul și autocarul). M. Boyer subliniază faptul că **t.** este una din consecințele dezvoltării civilizației industriale, nu numai datorită unei tehnologii capabile să deplaseze într-un timp scurt mase largi de oameni, dar și apariției unor nevoi de natură socială și culturală care pot fi satisfăcute prin călătoria turistică. Fenomenul turistic a fost cercetat mai întîi exclusiv din perspectiva economică (investiții, beneficii obținute din sumele cheltuite de turiști, aport de devize etc.). Primele referiri la aspectele sociale ale **t.** se întîlnesc în anii 1930. Într-un studiu apărut în Elveția, R. Glücksmann se desprinde de punctul de vedere economic, numind **t.** "un fenomen social". Lucrările consacrate în întregime analizei sociologice apar în perioada postbelică: M. F. Lanfant *Sociologie du tourisme* (1978), R. Lanquar *Sociologie du tourisme et des voyages* (1985). Principalele teme abordate de **s.t.** decurg din însuși modul în care este analizată natura **t.** Dincolo de multiplele accepții date termenilor de **t.** și turist, se desprind două mari curente de gîndire. Primul dintre acestea consideră **t.** ca o activitate exclusivă a timpului liber. Așadar, călătoria turistică se practică numai în timpul vacanțelor, concediilor, sfîrșitului de săptămînă și are o motivație specifică loisirului. Răspunsurile la noile probleme ridicate de practicarea **t.**, căutarea celor mai adecvate metode de cercetare a unor activități cu o pondere din ce în ce mai mare în ansamblul preocupărilor de timp liber, eforturile de clarificare teoretică și conceptuală au determinat o delimitare a **s.t.**, ca ramură distinctă de **s.** *timpului liber*. Din această perspectivă, J.R. Aramberri abordează cîteva teme semnificative pentru cadrul teoretic al **s.t.**: relația dintre timpul continuu (timpul de muncă) și discontinuitatea temporală în care se desfășoară **t.**, opoziția dintre activitățile și valorile profesionale pe de o parte și, pe de altă parte practicarea **t.** care, prin natura sa, este legat de consumul superfluu, de creativitate, de joc, de libertate. Al doilea mare curent de gîndire în cadrul **s.t.** plasează fenomenul turistic într-o perspectivă mult mai largă, înglobînd toate mișcările de persoane, indiferent de motivația părăsirii provizorii a localității de reședință. În această accepție, sub incidența **s.t.** intră și călătoriile de interes familial, cele care

urmăresc scopuri economice sau comerciale (turism de afaceri) sau ocazionate de diverse reuniuni internaționale (turism de congrese). Temele cercetate de **s.t.** sînt astfel substanțial îmbogățite, permițînd o analiză globală a mișcărilor de persoane, cu efecte nu numai asupra turiștilor, dar și asupra populației din zonele receptoare. Pentru înțelegerea unitară a fenomenului **t.**, K. Przeclawski stabilește mai multe tipologii: o tipologie a turiștilor, una a populației locale (populația gazdă) și o tipologie a politicilor de primire. Obiectul **s.t.** este studiul migrației turistice din perspectiva ambelor comunități umane implicate în această mișcare: comunitatea din rîndul căreia se recrutează turiști și populația locală din zona receptoare. În consecință, direcțiile de cercetare se structurează pe trei domenii. *a.* Analiza factorilor și proceselor care au determinat apariția **t.** ca fenomen de masă: industrializarea și urbanizarea, creșterea veniturilor și a timpului liber, progresele tehnologice în domeniul transportului și al comunicațiilor, atingerea unui anumit standard al nivelului de instrucție și educație, diversificarea nevoilor bio-fiziologice, psihologice, și culturale, ca urmare a traiului într-un mediu intens urbanizat. Din acest motiv **t.** este perceput ca un fenomen asimetric: fluxurile turistice sînt orientate dinspre zonele urbanizate către arealele rurale, dinspre țările bogate către țările slab dezvoltate, dinspre Nord către Sud. *b.* La nivelul populației gazdă se cercetează structurile economice, sociale și culturale apte să asigure o activitate corespunzătoare în vederea primirii de turiști, valorile naturale, arhitectonice, artistice și culturale care se constituie în atracții turistice (potențialul turistic al unei zone). După A. S. Travis, esența **t.** trebuie căutată în cultura populației primitoare, în atitudinile și valorile specifice gazdelor. *c.* A treia direcție de cercetare se referă la studiul impactului **t.** atît asupra comunității generatoare de turiști, cît și asupra populației gazdă, în cadrul așa-numitei teorii a întîlnirii dintre cele două culturi, în care agentul de legătură este turistul. K. Przeclawski subliniază faptul că turistul este totodată receptor și emițător de mesaje, iar populația locală este un mediu care recepționează mesaje relevante. Din această perspectivă mai multe studii și cercetări au pus în evidență schimbările intervenite în comunitățile locale, ca urmare a introducerii **t.**: procese de transformare a unor comunități închise în comunități deschise, schimbări în orientările valorice și în stilul de viață ale membrilor societății gazdă, reînnoirea interesului pentru moștenirea istorică și arhitecturală. Sînt cercetate, de asemenea, schimbările intervenite în structura socială a populației gazdă, datorită implementării în zonă a echipamentelor turistice. Intervin modificări în structura forței de muncă și, implicit, în sistemul de instrucție și educație, rolurile și relațiile în cadrul familiei se schimbă uneori în mod spectaculos, se înregistrează o creștere a mobilității sociale și profesionale etc. Mai mult decît atît, P. Rambaud cercetează procesele de urbanizare ale unei localități rurale, ca urmare a apariției **t.** în zonă. În același context sînt analizate și efectele negative înregistrate la nivelul populației locale. J. Jafari, cercetînd mai multe țări receptoare de turiști, scoate în evidență costurile sociale ale **t.**: cultura locală și chiar unele ceremonii religioase devin marfă pentru consumul turiștilor; arhitectura locală este poluată datorită construcțiilor de interes turistic conectate la lanțurile internaționale de hoteluri; apariția xenofobiei, ca urmare a modului în care turiștii privesc "ciudățeniile" modului de viață local-nic, lipsei de respect pentru lăcașurile sacre; creșterea delincvenței și a prostituției etc. Totodată, populația generatoare de turiști suferă ea însăși transformări, în urma contactului cu alte lumi și alte civilizații existente în zonele în care se află obiectivele turistice. În acest do-

meniu sînt cercetate în special unele modificări în cultura și orizontul de cunoaștere ale populației, reorientări în privința modului în care sînt gîndite și apreciate alte culturi, o reconsiderare a propriilor valori. În ultimul timp, sînt tot mai mult cercetate efectele nedorite ale **t.** de masă care micșorează șansele de contact dintre cele două culturi. S-a pus în evidență fenomenul de alienare provocat de industria **t.** care, pe de o parte, creează adevărate enclave în zonele receptoare, contactul cu populația locală făcîndu-se aproape exclusiv prin intermediul personalului prestator de servicii, iar, pe de altă parte, oferă produse turistice standard, neconforme cu dorința de libertate și creativitate manifestată de turiști. ◆ Metodele **s.t.** nu diferă în esență de cele utilizate în alte ramuri de cercetare sociologică. Deosebit de frecventă este metoda observației coparticipative în cadrul grupurilor de turiști. Principalii indicatori folosiți în anchetele sociologice sînt nivelul veniturilor, categoria socioprofesională, nivelul de instrucție, structura familiei, gradul de urbanizare, condițiile de viață și de muncă, durata concediului sau vacanței și, bineînțeles vîrsta, care operează distincții foarte clare referitoare la motivații și distincții turistice. O altă serie de indicatori se referă la comportamentul turistic propriuzis: frecvența plecărilor în vacanță, preferințele în materie de destinație turistică, tipuri de **t.** practicate, forme de cazare preferate, mijloace de transport folosite etc. În țara noastră, preocupările de sociologie a **t.** datează din anii 1970, odată cu apariția unei puternice baze materiale care a dus la dezvoltarea **t.** național și internațional. Un interes special a fost acordat sondajelor de opinie aplicate turiștilor români și străini aflați în stațiunile balneare, montane sau de litoral. Pe baza datelor culese s-au putut stabili unele tipologii de turiști, structurate pe motivații de călătorie, zone și obiective frecventate, preferințe pentru anumite servicii turistice etc. O altă direcție a cercetărilor s-a orientat către studii de caz în anumite localități sau zone, cu un bogat potențial turistic, dar nevalorificat. De asemenea, s-au efectuat cercetări în rîndul populației generatoare de turiști — cu preponderență în zone intens urbanizate — care au permis o cunoaștere a comportamentului turistic, a modului în care sînt receptate valorile specifice **t.**, a sumelor alocate din bugetul familiei pentru practicarea **t.** etc. *V. acculturație, cultură, mobilitate socială, migrație.* **D.M.**

SOCIOLOGIE (lat. *socius*, "social" și gr. *logos*, "știință"), în sensul cel mai general, știință a socialului. Pentru a delimita însă cu mai multă precizie specificul abordării **s.** este necesar a se lua în considerare constituirea și dinamica în timp a **s.**, relațiile ei cu celelalte științe sociale. **S.** s-a constituit ca știință independentă în anii '30-'40 ai secolului XIX, inițial mai mult sub forma unor proiecte epistemologice, fiind reprezentată de cîțiva mari gînditori. De abia spre sfîrșitul secolului trecut și începutul secolului XX s-a constituit o comunitate disciplinară propriu-zisă, **S.** fiind recunoscută instituțional prin introducerea ei ca disciplină de învățămînt. ◆ Două mari condiții au influențat constituirea **s.** ca știință. *a. Condiții epistemologice.* Dezvoltarea spectaculoasă a științelor naturii în secolele XVII-XVIII a generat un model exemplar de știință caracterizat prin cîteva presupoziții fundamentale: *1.* obiectul științei îl reprezintă fenomenele reale dintr-un domeniu de referință oarecare; *2.* principiul determinismului: constituirea și dinamica fenomenelor din domeniul de referință sînt guvernate de *legi* care urmează a fi descoperite de către știință; *3.* funcția descriptiv-explicativă a științei: orice știință trebuie să ofere atît o descriere a fenomenelor reale, cît și o explicare/predicție a lor; *4.* structura teoretico-metodologică a științei: orice știință este compusă din *teorii* cu funcții

explicativ-predictive și o metodologie de descriere și prelucrare a faptelor, de construire a teoriilor și de testare a acestora. Exista, deci, deja un model de științificitate considerat a fi valabil pentru orice știință. Se poate considera, în consecință, că procesul de constituire a **s.** ca știință a început odată cu formularea unui program general de a aplica metodele de cercetare științifică, dezvoltate în științele naturii, la analiza fenomenelor sociale. În cazul **s.**, mai era nevoie de încă ceva: de eliberarea de modul tradițional, filozofic- speculativ, de a privi realitatea socială. Realitatea socială, spre deosebire de cea naturală, era considerată a reprezenta o *existență derivată*, lipsită de c logică intrinsecă. Socialul era tratat ca o simplă obiectivare, mai mult sau mai puțin distorsionată, a ideilor, prejudecăților, proiectelor, iluziilor, aspirațiilor membrilor colectivității. Era nevoie, deci, de a considera fenomenele sociale ca *fapte*, având un statut existențial-ontologic autonom, obiectiv, fiind guvernate de legi obiective. Un asemenea proiect a fost formulat de Auguste Comte care introduce totodată în 1838 și termenul de "sociologie" (*Cours de philosophie positive*, 1830-1842) ca studiu pozitiv al faptelor sociale, urmînd să evidențieze ansamblul legilor fundamentale proprii acestora și care nu pot fi derivate pur deductiv din studiul individului uman. Noua știință trebuia să se fundeze pe observație, subordonînd teoria științifică faptelor. Unei asemenea exigențe, cu mai mult de cinci decenii mai tîrziu, E. Durkheim avea să-i dea o formulare celebră: faptele sociale trebuie să fie tratate ca "lucruri", avînd un sens intrinsec, autonom, pe care știința urmează a-l pune în evidență (*Règles de la méthode sociologique*, 1894). Programul formulat de Comte exprima mai mult o intenție epistemologică, neconținînd vreo indicație mai precisă asupra modului în care noua disciplină urma să procedeze. Analize efectiv **s.**, exemplare, nu pot fi găsite în lucrările acestuia. Un program similar a fost formulat de K. Marx cu cîțiva ani mai tîrziu, mai precis la începutul anilor 1840, pornind însă de la un context filozofic specific. Punctul de pornire al abordării științifice a fenomenelor sociale trebuie să fie o opțiune materialistă: nu conștiința determină modul real în care oamenii își organizează viața lor socială, ci mai degrabă aceasta este o "reflectare" a vieții lor reale, materiale. Semnificația fenomenelor sociale nu trebuie căutată în conștiința autorilor lor, ci în ele însele, fiind produsele unui determinism obiectiv, similar cu cel care guvernează și natura. Fenomenele sociale trebuie explicate prin ele însele, prin interdependența lor obiectivă. E. Durkheim avea să formuleze acest principiu epistemologic fundamental pentru **s.** astfel: "faptele sociale nu trebuie să fie explicate prin conștiința autorilor lor, ci prin alte fapte sociale". Prin aceasta, sociologia s-a constituit încă de la început ca o abordare descriptiv-explicativă a realității sociale, așa cum este ea în mod obiectiv, în opoziție cu abordările *speculativ-normative*. Filosofia tradițională avea o orientare precumpănitor normativă. Ea era interesată mai mult de modul în care realitatea socială "ar trebui" să fie, în loc de a explica cum "este" ea în mod efectiv. Întemeierea **s.** trebuia să răstoarne relația *normativ/explicativ*. Perspectiva descriptiv-explicativă trebuie să întemeieze perspectiva normativă, dacă aceasta nu vrea să fie utopică, ci științifică. Dezvoltarea modelului de științificitate în **s.** a dus la o discreditare rapidă a discursivității gîndirii filozofico-speculative, mult prea vagi și necontrolate. Paralel cu acest model de științificitate, în **s.** a evoluat și un model alternativ, fundat pe ideea că sensul ultim al fenomenelor sociale este nu obiectiv, ci subiectiv, conferit de intențiile, aspirațiile, proiectele actorilor sociali. În consecință, metoda specifică sociologiei nu poate fi cea *explicativă*, utilizată de către științele naturii,

ci *comprehensivă*. Avîndu-și sursa în diverse curente filozofice (filozofia germană a istoriei din a doua jumătate a secolului trecut, fenomenologia, existențialismul) acest curent îl găsim și în **s.** actuală în diferite variante: interacționism simbolic, etnometodologie, sociologie fenomenologică. Deși acestе abordări au adus contribuții importante în înțelegerea mecanismelor subiective ale vieții sociale, acest model alternativ de științificitate, deși destul de influent în diferite perioade, nu a reușit să devină niciodată dominant. *b. Condiții social-structurale.* **S.** nu putea apare decît într-o societate care, eliberată de tutela structurilor fixate de tradiție sau de o conducere de tip autocrat, se orientează spre punerea pe baze raționale a organizării sale, caută să soluționeze problemele sale prin mijloace non-represive, fundate pe cunoaștere. Formula lansată de A. Comte "savoir pour prévoir pour pouvoir" sintetiza această opțiune socială activă a **s.** Înțelegerea non-ideologică a socialului se leagă organic de necesitatea reconstrucției sale raționale. Nu este întîmplător faptul că democrația antică greacă, cu orientarea sa spre construirea colectivă, rațională a formelor de organizare social-politică, anticipează cu aproape două milenii și jumătate nașterea s., în mod special prin analizele lui Aristotel. În societatea actuală, **s.** s-a dezvoltat rapid, Societatea capitalistă din Europa și SUA prezintă un cadru extrem de favorabil dezvoltării **s.** în cea de a doua jumătate a secolului trecut și în special în secolul XX. **S.** este legată de intrarea societății capitaliste intr-o fază de dezvoltare rapidă și de maturizare structurală. Aici, în prima fază **s.** și-a concentrat atenția asupra *problemelor sociale*. Ea era chemată să contribuie prin informații, cunoștințe și soluții practice la rezolvarea problemelor sociale complexe care nu puteau fi soluționate prin mecanismele pieței economice: sărăcie, urbanizare, integrare a imigranților, dezvoltare a sistemului de învățămînt, sănătate, lupta împotriva criminalității. Edward Shils remarcă astfel că în secolul XIX dezvoltarea studiilor sociologice manifestase o accentuată preferință pentru săraci, marginalizați, imigranți, prostituate, femei părăsite, mame necăsătorite, copii ilegitimi, delincvenți. La aceasta se adăuga soluționarea non-represivă a conflictelor sociale. Scopul ultim era ridicarea gradului de integrare socială, dezvoltarea unor tehnici non-violente de rezolvare a conflictelor sociale, îmbunătățirea condițiilor de viață a grupurilor marginale, în așa fel încît să scadă tendințele sociale disruptive. De abia din anii '30 ai secolului XX **s.** trece într-o nouă etapă prin dezvoltarea instrumentelor practice de perfecționare a unor subsisteme importante ale funcționării societății capitaliste: **s.** industrială a contribuit eficace la creșterea performanțelor întreprinderii prin utilizarea mai rațională și mai eficientă a resurselor sale umane; **s.** politică s-a dezvoltat în mod special ca răspuns la necesitatea de cunoștințe specializate ale sistemului politic: analiza comportamentului electoratului, de exemplu. Perspectiva țărilor în curs de dezvoltare de la sfîrșitul secolului trecut și pînă astăzi a oferit un cadru social distinct dezvoltării **s.** Este ilustrativ din acest punct de vedere dezvoltarea rapidă a **s.** românești în perioada interbelică. Ea s-a concentrat asupra căilor prin care o societate relativ înapoiată ar putea, în condițiile existenței unui sistem capitalist dezvoltat pe plan mondial, să realizeze un proces rapid de dezvoltare socială și economică. Aici **s.** s-a constituit cu vocația *reformei sociale*. Apărută ca un instrument al perfecționării sociale, **s.** nu întîmplător a manifestat de la început o predilecție specială pentru *prezent* și pentru societatea din care sociologul face parte. Deși vocația s. este de a fi o știință universală a societății, studiile istorice și cele comparative ocupă încă un loc

modest în practica **s.** actuale. **S.** românească a fost, în acest sens, definită de D. Gusti ca "știință a națiunii", avînd ca funcție cunoașterea realității sociale în vederea sprijinirii unor schimbări sociale și economice care să asigure o dezvoltare susținută — un instrument al reformei sociale. Țările lumii a treia oferă o imagine similară (America latină, de ex.): **s.** încearcă să identifice mijloacele dezvoltării sociale, angajîndu-se adesea în lupta împotriva forțelor economice și politice responsabile de perpetuarea subdezvoltării. ◆ *Specificul sociologiei în raport cu celelalte științe sociale.* Pe măsura dezvoltării unei multitudini de științe sociale care se ocupă cu diferite aspecte ale realității sociale (istoria și economia ca științe cu îndelungată tradiție, demografia, politologia, științele juridice etc.) s-a pus tot mai acut problema determinării specificului **s.** Definirea ei ca știință a realității sociale pur și simplu este clar că nu mai este satisfăcătoare în condițiile în care în legătura cu fiecare sferă particulară a vieții sociale există tendința dezvoltării, oarecum în afara **s.** și în paralel cu aceasta, de discipline specializate. În această perspectivă se pot desprinde două mari poziții în definirea **s.** *a.* O definiție în sens restrîns: există o distincție principială, absolută între **s.** și celelalte științe sociale. S. reprezintă o știință a *formelor sociale* ale activității umane, conținuturile variate ale acestora reprezentînd obiectul diferitelor științe sociale particulare — științele economice, politologia, criminologia etc. **S.** se ocupă deci cu caracteristicile generale, abstracte ale comportamentului social, ale relațiilor sociale, grupurilor, colectivităților. Ar putea fi deci numită o știință a socialului, iar nu a realității sociale, care face obiectul și altor discipline. În acest context, **s.** reprezintă totodată o *metodologie generală* a investigării fenomenelor care compun societatea, în calitatea lor de fenomene sociale, iar nu economice, politice, juridice. *b.* O definiție în sens larg: distincția dintre **s.** și celelalte științe sociale este relativă și istorică. **S.** este atît o știință a socialului, ca formă generală de existență a vieții umane, cît și o știință a societății globale, a organizării și dinamicii sale, a subsistemelor din care se compune societatea globală și a relațiilor lor atît cu sistemul social global, cît și cu celelalte subsisteme ale acestuia. Conform acestei definiții, **s.** reprezintă o disciplină științifică multiplu structurată, din care putem desprinde următoarele nivele distincte: 1. *O teorie generală a socialului*, (teorie a *organizării sociale*). O găsim în diferite denumiri ca de exemplu: teoria sistemului social, a acțiunii sociale, teoria abstractă a organizării sociale, logica socialului. Se face abstracție de conținutul concret al diferitelor fenomene sociale (economic, politic, juridic) analizîndu-se doar caracteristicile lor de a fi sociale. 2. *O teorie a societății globale — macrosociologia.* Este o teorie a tipurilor de societate, a marilor tipuri de organizare a societăților globale, cu importante implicații pentru înțelegerea fiecărui fenomen social particular, a fiecărui subsistem. *3. Sociologii de ramură* (sociologia industrială, sociologia familiei, sociologia economică, a artei etc.) reprezintă teorii ale diferitelor componente, subsisteme ale societății globale, atît ca fenomene sociale, cît și subsisteme ale societății globale, analizînd influențele reciproce dintre acestea. De regulă, sociologiile de ramură tind să fie dublate de discipline care se concentrează pe logica particulară a subsistemelor respective (economia politică, politologia). Între sociologiile de ramură și disciplinele sociale referitoare la aceleași subsisteme există o evidentă complementaritate. Datorită acestei situații specifice, deși **s.** este o disciplină distinctă, cu sistemul său conceptual și metodologia sa proprie, analiza variatelor probleme, procese, fenomene sociale impune o abordare multidisciplinară. Tocmai datorită poziției sale, **s.** este adesea în situația de a coordona și inte-

gra eforturile multidisciplinare, fără însă a se elimina cercetarea sociologică autonomă, cu logica ei. În literatura franceză, găsim, pe această linie, definirea **s.** ca avînd drept obiect al analizei "fenomenele sociale totale" (Mauss), adică ansambluri ireductibile care integrează toate activitățile sociale particulare — economice, politice, juridice, religioase. Un moment crucial în dezvoltarea **s.** ca știință l-a constituit trecerea de la utilizarea datelor preluate din surse exterioare (statisticile oficiale produse de administrația statală sau observațiile captate la nivelul simțului comun de către sociologul însuși), la producerea prin mijloace proprii a datelor necesare. Un loc special îl ocupă datele obținute prin interviu și chestionar, pe eșantioane reprezentative (sampla survey). Utilizarea interviurilor în mod sistematic a început în Anglia încă la sfîrșitul secolului XIX, dar de abia după cel de al doilea război mondial s-a produs o adevărată revoluție în metodologia culegerii și prelucrării datelor. ◆ *Unitate și diversitate în sociologie.* Spre deosebire de științele naturii, **s.** prezintă imaginea unei discipline cu un grad ridicat de diversitate. Există o tendință puternică de constituire a unui limbaj teoretic și a unei metodologii de cercetare relativ unitare care reprezintă premisele unei viitoare paradigme unificate a **s.**, complementar însă există și o largă diversitate de abordări, de teorii, de teme. Diversitatea în **s.** actuală are două surse distincte: *a.* Sursa cognitivă. În limbajul lui T. Kuhn, **s.** se află încă în faza preparadigmatică: ea este caracterizată printr-o mulțime de teorii competitive, care se exclud, dar se și completează reciproc, aflate mai mult în relații de complementaritate. Incapacitatea construirii unor teorii sintetice, care să cuprindă pluralitatea perspectivelor, face ca existența multitudinii de abordări complementare să fie cronică. Relațiile complexe dintre diferitele nivele ale **s.** sînt producătoare de o diversitate specifică. Analiza unor fenomene sociale particulare implică de regulă atît o teorie generală a organizării sociale, cît și o teorie a sistemului social global, o macrosociologie. Teoriile de la alte nivele implicate în orice abordare pot fi *explicite* sau *tacite*. Divergențele dintre diferitele abordări își pot avea sursa și în *teoriile* de la alte nivele, pe care se fundează respectivele analize. Holismul sau individualismul metodologic sînt exemple de teorii sociologice mai generale care, implicate în analize mai particulare, generează diferențieri specifice. *b.* Sursa socială. Dezvoltată în contexte sociale diferite, inevitabil **s.**, ca știință a realității sociale, va prezenta o mare diversitate. ◆ Se pot desprinde diferențieri în cadrul **s.** și pe alte axe. Astfel, pe *axa teoretic/empiric*, în contrast cu **s.** *teoretică* care construiește modele teoretice, după o metodă ipotetico-deductivă, pornind nu de la o bază de date sistematic culese, ci mai mult de la caracteristici abstracte ale socialului, **s.** *empirică* este orientată spre descrierea sistematică a realității sociale, spre acumularea de date referitoare la o problemă socială sau alta. Monografiile empirice sau sondajele de opinie publică sînt tipice pentru acest gen de **s.** Distincția este relativă, între aceste două tipuri limită existînd o mulțime de variante intermediare. Mai importantă este diferențierea pe *axa explicativ/aplicativ (constructiv).* **S.** *aplicativă* sau *constructivă* numită de mulți și *inginerie socială*, în analogie cu diferențierea științe teoretice ale naturii/inginerie, științe tehnice, reprezintă o disciplină orientată activ spre rezolvarea problemelor sociale, spre *elaborarea*, *implementarea* și *evaluarea* variatelor programe de schimbare/dezvoltare socială. Într-o oarecare măsură, **s.** aplicativă caută să convertească cunoștințele acumulate de **s.** explicativă în instrumente de transformare socială. S. aplicativă este însă mai mult și adesea altceva decît "aplicația" unor

cunoştinţe deja acumulate. Cel mai adesea, ea însăşi reprezintă o sursă importantă de noi cunoştinţe empirice şi teoretice. Datorită faptului că de cele mai multe ori în momentul angajării **s.** în realizarea unui proces de schimbare socială, aceasta nu dispune decît parţial de cunoştinţele necesare, o sarcină importantă a aplicării o reprezintă producerea, în paralel, a cunoştinţelor necesare. Termenul de *acţiune-cercetare* se referă tocmai la o asemenea particularitate: aplicarea **s.** în soluţionarea unei probleme sociale porneşte de la o bază de cunoştinţe de regulă insuficientă; în cursul acţiunii care aplică aceste cunoştinţe, se produce secundar, dar orientat, atît o verificare a cunoştinţelor acumulate, cît şi o îmbogăţire, completare a acestora cu noi cunoştinţe. Aplicarea (acţiunea) reprezintă totodată şi o activitate de cercetare. **S.** oferă activităţii practice: cunoştinţe teoretice despre mecanismele funcţionării vieţii sociale, despre consecinţele directe sau indirecte, intenţionate şi neintenţionate ale diferitelor procese sociale, sau intervenţii; informaţii empirice despre realitatea socială; predicţii asupra dinamicii sistemelor sociale, a diferitelor tendinţe; diagnoza problemelor sociale şi soluţii la acestea; evaluarea variatelor programe de schimbare socială, un *feed-back* continuu asupra eficienţei diferitelor activităţi sociale. Rolul practic al sociologului s-a cristalizat în societatea actuală în contextul mecanismelor democratice. Departe de a fi un tehnocrat, sociologul şi-a dezvoltat expertiza mai mult ca secondant-consultant al practicianului, oferind totodată cunoştinţele sale specializate întregii colectivităţi, sprijinind prin aceasta participarea democratică. ◆ S. *universitară.* Pătrunderea **s.** în universităţi ca materie de studiu şi, ulterior, ca direcţie de profesionalizare s-a petrecut relativ tîrziu. Ca odirecţie de specializare universitară, susţinută de un departament orientat totodată spre promovarea cercetării, apare pentru prima dată în S.U.A. în 1892 la Universitatea din Chicago. Ca obiect de predare, dar fără a constitui încă un departament, este introdusă la Paris în 1906, unde Durkheim devine profesor de **s.** în 1913. Prima catedră de **s.** ia fiinţă în Anglia în 1907 la London School of Economics. În Germania de abia după primul război mondial **s.** pătrunde în universităţi, fiind însă suspendată de regimul nazist. În ţările scandinave ea este introdusă de abia după cel de al doilea război mondial. *V. istoria sociologiei, metodologia cercetării sociologice, sociologie românească.* **C.Z.**

SOCIOLOGIE CLINICĂ domeniu cu caracter multidisciplinar care are ca obiect analiza şi evaluarea critică a problemelor sociale, în scopul intervenţiei practice pentru ameliorarea sau soluţionarea lor. Noţiunea de **s.c.** a fost elaborată în anul 1930 de către patologul american Milton C. Winternitz, decan al Şcolii de Medicină a Universităţii Yale, care a propus crearea unui departament special de **s.c.**, dedicat activităţii de terapie "socială" (socioterapie) în medicină, avînd ca obiective principale recuperarea şi reinserţia socială a bolnavului. În anul 1931, sociologul american Louis Wirth aduce propunerea lui Winternitz în dezbaterea sociologilor, publicînd, în "American Journal of Sociology" (nr. 37(1), 1931, p. 49-66), un articol în care caracterizează noua disciplină ca fiind una dintre "domeniile principale ale sociologiei". Ulterior, **s.c.** a devenit o orientare distinctă în sociologia problemelor sociale, care îşi propune trei obiective principale; *a.* analiza "clinică" a unei stări colective cu caracter critic, concretizată într-un "diagnostic" pus de experţi, care consideră această stare ce un aspect problematic al vieţii sociale; *b.* cercetarea cauzelor şi condiţiilor care determină această stare, evaluarea opiniilor publicului, a politicilor şi practicilor sociale existente cu pri-

vire la ameliorarea și eradicarea ei; *c.* activitatea de intervenție practică vizînd furnizarea unor soluții operaționale. În prezent, **s.c.** implică utilizarea perspectivei analitice (interpretarea cu caracter clinico-operațional) în majoritatea ariilor problematice ale vieții sociale printre care incidența colectivă a bolilor, starea de infracționalitate, "vîrsta a treia" (bătrînețea), divorțurile, avorturile, copiii abandonați etc. Sociologii clinicieni activează în diverse sectoare sociale, în calitate de socioterapeuți, moderatori de conflicte, specialiști în dezvoltarea organizațională, administratori sociali, practicieni în domeniul politicii sociale etc. Fiecare dintre ei este specializat în unul sau două nivele de intervenție (individuală sau socială), avînd capacitatea de a efectua analize, dezvolta metodologii și tehnici operaționale, de a iniția acțiuni cu caracter practic în scopul soluționării problemelor sociale cu care se confruntă. Ceea ce distinge activitatea sociologului clinician de cea a altor profesioniști care lucrează în domeniul asistenței sau politicii sociale este utilizarea, cu prioritate, a observației participante, ceea ce are drept consecință adoptarea unei perspective din "interior" asupra problemei sociale, identificabile cu punctul de vedere al populațiilor sau grupurilor implicate. În ansamblul lor, evaluările diagnostice utilizate în **s.c.** îmbină teoria sistemelor cu orientările sociologiei fenomenologice, considerînd problema socială ca o "situație de viață" trăită în mod dramatic de participanți și ale cărei resorturi nu pot fi clarificate decît din perspectiva unei abordări integrale, sistemice și funcționale, care conectează aspecte problematice înrudite. Pentru acest motiv, interpretările teoretice în acest domeniu au un caracter eclectic, fiind un rezultat al împrumuturilor și transferurilor conceptuale din alte discipline și orientări teoretice: de exemplu, teoria conflictului și beheviorismul, interacționismul simbolic și structural-funcționalismul, etnometodologia și teoria sistemelor etc. Contribuțiile principale pe care le aduce **s.c.** rezolvării sau ameliorării problemelor sociale sînt următoarele: *a.* analiza teoretică — elaborarea unei evaluări complexe și integrale a problemei pe baza sintetizării principalelor modele teoretice existente în disciplinele care se ocupă de aria studiată (psihologie, sociologie, demografie, medicină, criminologie etc.); *b.* cercetarea practică — dobîndirea unor date și informații despre populația studiată, investigarea opiniilor sale și ale experților cu privire la diferitele căi de rezolvare a problemei, confruntarea acestor opinii cu eficacitatea măsurilor oficiale de politică socială, inventarul măsurilor de asistență socială etc.; *c.* intervenția operațională prin sprijinul efectiv acordat indivizilor sau grupurilor în schimbarea situației lor de viață. Deși principala tehnică utilizată în **s.c.** este studiul de caz, totuși aplicarea perspectivei sistemice extinde analiza și intervenția practică la nivelul unor întregi grupuri, organizații sau comunități locale. Scopul fundamental al **s.c.** este, de fapt, declanșarea unei activități de intervenție oportună, înainte ca efectele unor probleme sociale să afecteze întreaga comunitate, iar această acțiune se desfășoară în baza unei decizii elaborate ca urmare a confruntării condițiilor obiective care generează starea socială problematică cu modul ei de percepere de către populația implicată. Așa cum subliniază Jonathan Freedman, sociologul clinician "încearcă să înțeleagă natura factorilor societali care împiedică individul sau colectivitățile de a activa eficace", iar, în acest scop, el "trebuie să fie capabil să treacă dincolo de modul de formulare de către client a problemei, pentru a lua în considerare tendințele sociale cu caracter mai larg". *V. asistență socială, politică socială.* **S.R.**

SOCIOLOGIE ECONOMICĂ Spre deosebire de alte ramuri ale **s.**, **s.e.** este o disciplină tematică. **S.** rurală, urbană, organizațională, a familiei, a grupurilor mici studiază unități sociale. **S.e.** studiază fenomene sociale aparținînd unui domeniu tematic (economic) la fel ca și **s.** artei, dreptului, educației sau religiei. Dificultatea de a defini s.e. provine din faptul că "variabila economică" apare aproape în toate sistemele teoretice și cercetările empirice din s. Din acest punct de vedere specializările, în **s.e.** sînt mai degrabă efectul unei diviziuni a muncii științifice decît efecte ale particularităților domeniului tematic studiat. Astfel, sistemele teoretice din **s.** pot fi clasificate ca: sisteme în care variabilele economice sînt independente, generatoare de forme și relații sociale (K. Marx, W. Sombart, V. Pareto, M. Weber, T. Parsons); *b.* sisteme în care variabilele economice sînt dependente, economia fiind produsă de structuri sociale (sociologismul lui E. Durkheim), biologice (organicismul) sau geoclimatice (antropogeografismul). În același timp, sistemele teoretice ale economiei politice pot avea ca premise: a. propria structură productivă — K. Marx (*Capitalul*, I, cartea II, cap. XX); *b.* comportamentul individual al oamenilor — marginalismul; *c.* structurile sociale supraindividuale (ca organizațiile, clasele), înclinațiile psihosociale — J.M. Keynes. Prin urmare se pot distinge: partea economică a unui fenomen social și partea socială a unui fenomen economic, aspecte care apar ca diferențiate din perspectiva cercetătorului. Exemplu pentru primul caz: studiul relațiilor dintre organizarea producției și structura socială generată de aceasta în cazul satelor devălmașe (H.H. Stahl, *Contribuții la studiul satelor devălmașe*, 3 vol, 1958-1965). Exemplu pentru al doilea caz: E. Durkheim, *De la division du travail social*, 1893, care studiază aspectele contractuale ale fenomenelor economice. De altfel, chiar de la originile **s.** s-au înregistrat dificultăți de delimitare între **s.** și economie politică, după cum apare și din controversa dintre A. Comte (**s.** înglobează economia politică) și J.S. Mill (**s.** și economia politică au același statut epistemologic). În consecință **s.e.** este studiul condițiilor istorice și sociale în care funcționează legile economice. ◆ O clasificare a ramurilor s.e. poate fi făcută după structura procesului economic. Astfel există: *a.* **s.** producției — studiul comportamentului, relațiilor și organizațiilor formate în cursul producției de bunuri economice, avînd ca discipline foarte dezvoltate **s.** muncii (industriale, agricole, intelectuale); *b.* **s.** schimbului și repartiției economice — care studiază comportamentele și valorile orientative ale activităților de schimb, repartiție și circulație; *c.* **s.** consumului — studiul comportamentelor și aspirațiilor de consum de bunuri materiale și culturale și de servicii (turistice, comerciale, artistice etc.). ◆ Relațiile dintre economie și societate pot fi analizate în context istoric sau contemporan. Astfel există studii de **s.e.** a societăților primitive (R. Thurnrnwald, B. Malinovski, M.J. Herskovitc ș.a.), antice, feudale, capitaliste, asiatice etc. În fiecare caz în parte relațiile societate-economie se pot desfășura pe trei nivele analitice. La nivel macrosocial, **s.e.** studiază raporturile dintre tipul și structura societății și subsistemul său economic (T. Parsons, N.J. Smelser, *Economy and Society*, 1956). La nivel mediu, **s.e.** studiază relațiile dintre diferitele componente ale societății — sectoare (politic, social, cultural), instituții (stat, armată, biserică), grupuri și organizații (familie, bresle), straturi sociale — și elementele corespunzătoare ale economiei (producție, reparație, circulație, consum). La nivel individual **s.e.** studiază comportamentele și valorile după care se ghidează într-o epocă dată membrii unei societăți în raport cu sistemul economic (comportamentul de capitalizare, econo-

mizare, achiziționare, raționalitatea muncii individuale, locul muncii și consumului în viața individuală etc.) *V. economie, muncă, organizație, servicii sociale.* **A.T.**

SOCIOLOGIE FENOMENOLOGICĂ

concepție sociologică ale cărei baze filosofice au fost puse încă din 1932, de către *Alfred Schutz (Der sinnhafte Aufbau der sozialen Welt)*, dar care a fost dezvoltată în Anglia și S.U.A. mai ales în anii '60 și '70. A. Schutz și-a propus să depășească unele limite sau neclarități ale sociologiei lui Max Weber utilizînd metoda reducției fenomenologice, propusă de filosoful E. Husserl. Astfel, deoarece Weber nu a făcut o distincție clară între înțelegere și semnificație subiectivă pe de o parte, și cunoaștere și înțelegere obiectivă, pe de altă parte, Schutz consideră pe bună dreptate că acestea din urmă pot fi interpretate, în accepțiunea weberiană, ca referindu-se la "lucruri de la sine înțelese" sau "luate ca atare", ceea ce înseamnă că semnificația și cunoașterea obiectivă a realității sociale sînt neproblematice. Fenomenologia ne învață, dimpotrivă, că toate valorile culturale sînt asimilate de individ prin socializare, iar statutul lor științific nu poate fi stabilit fără a fi "chestionate", supuse reducției fenomenologice sau "puse între paranteze". Procedînd în acest fel, Schutz ajunge la concluzia că, în realitate, cunoașterea obiectivă a obiectelor sociale și culturale este totdeauna o cunoaștere *derivată* sau de gradul al II-lea, deoarece ea se bazează pe interpretarea cunoașterii de gradul I, realizată de indivizi care acționează și interacționează în viața lor cotidiană. Ca și filosofi, înțeleg prin "chestionarea" culturii "întoarcerea la lucruri", respectiv identificarea structurilor profunde ale conștiinței umane, deoarece orice "lucru" există în măsura în care face obiect al unei intenții conștiente. S.f. nu mai caută însă aceste structuri în ego-ul transcendental, cum făcea Husserl, ci în intersubiectivitatea umană. Aceasta constă dintr-un ansamblu de interpretări intersubiective ale semnificațiilor acțiunilor individului și ale celor cu care el interacționează. Interpretările intersubiective sînt structurate, prin procesul de socializare, în ceea ce Schutz a numit *tipificații*, forme de descriere, clasificare și ordonare a obiectelor sociale, care compun un fel de sociologie spontană, cu funcții pragmatice nemijlocite, utilizată de actorul social pentru a clarifica contextul interacțiunii lui cu ceilalți. Obiectivitatea tipificațiilor nu este, deci, garantată de la sine, dar sociologul nu trebuie să-și facă iluzii crezînd că poate avea acces direct la semnificațiile subiective ale actorilor, ocolind tipificațiile. Dimpotrivă, șansa obiectivității cunoașterii sociologice constă în construirea unor *tipuri* sociologice rezultate din interpretarea tipificațiilor cu ajutorul unor procedee logice ale cunoașterii obiective, dar urmărind permanent ca tipificațiile să se regăsească în tipuri, ceea ce este posibil numai dacă sociologul revine mereu la interpretarea semni- ficațiilor subiective primare. Prin urmare, în **s.f.** tipurile nu mai sînt, ca în sociologia weberiană, constructe raționale obținute prin idealizarea logică, ci un fel de substitute ale obiectelor analizate (Schutz le numește "păpuși"), a căror validitate științifică se măsoară nu atît prin consistența lor logică, cît prin *adecvarea* față de tipificații. În măsura în care un tip este adecvat față de un ansamblu de tipificații, adică în măsura în care există o corespondență *empirică* între conceptele elaborate de profani (tipificații) și cele ale sociologiei științifice (tipuri), el explică realitatea socială ca o realitate construită de către actori, iar structurile sociale apar ca momente ale proceselor interacțiunii subiective a actorilor. Caracteristice abordării sociologice fenomenologice sînt analizele microsociologice ale grupurilor, organizațiilor sau ale unor

procese sociale cum sînt: comunicarea și intercomunicarea umană, geneză și evoluția sistemului de credințe și valori, cunoașterea socială comună, integrarea microsocială, alienarea, identitatea socială, devianța etc. În cercetarea acestora, sociologii fenomenologi introduc însă puncte de vedere care îi diferențiază în raport cu schema teoretică de principiu pe care o acceptă în comun. De aceea, putem delimita mai multe variante ale **s.f.**, între care au loc adesea dispute teoretice, metodologice și ideologice. ◆ Există, astfel, o direcție a **s.f.** care este preocupată de *analiza construcției sociale a realității* (Th. Luckmann, P. Berger) prin procesele de obiectivare, exteriorizare (instituționalizare) și interiorizare a activităților sociale realizate în lumea vieții cotidiene a oamenilor. Inspirată atît de filosofia fenomenologică, cît și de sociologia durkheimistă și weberiană, această variantă a **s.f.** demonstrează că, în ciuda subiectivității ei, realitatea socială conține un sistem de constrîngeri și de control social prin care anumite grupuri sociale reușesc să se impună în structura societății, devenind dominante din punct de vedere politic ca urmare a monopolizării universului "sacru" al *lumii vieții* oamenilor (valori ultime, norme generalizate, legitimări culturale etc.). Varianta *dramaturgiei sociale*, reprezentată de sociologul emerican E. Goffman, insistă mai mult asupra procedurilor de creare și abilitare a vizibilității sociale, prin care structurile sociale pot fi mobilizate în direcția vizată de interesele actorilor, cele mai multe dintre aceste proceduri fiind similare celor folosite de actorii dramatici în tentativa lor de a convinge publicul că realitatea este ea însăși o lume a aparențelor. Cînd aceste proceduri sînt analizate din perspectiva eficienței lor în viața cotidiană a oamenilor, **s.f.** se concretizează într-o abordare sociologică care s-a desprins treptat de fenomenologie, denumită *etnometodologie* sau *neopraxiologie* (H. Garfinkel). O variantă încă mai îndepărtată a **s.f.** este *sociologia reflexivă* (A.W. Gouldner), care, mizînd pe caracterul reflexiv al cunoașterii sociologice, respectiv pe legătura dialectică dintre tipificații și tipuri sociologice, își propune să-i ofere subiectului cunoașterii sociologice instrumentele științifice necesare pentru a-și putea integra propria cunoaștere în cultura de ansamblu a unei anumite societăți, contribuind astfel la dezvoltarea culturală a omului și la umanizarea societății. În sfîrșit, deoarece acceptă principiul reciprocității perspectivelor, propus de A. Schutz, respectiv obligativitatea cercetării sociale de a privi realitatea atît ca acțiune, cît și ca Act, atît din perspectiva actorului, cît și din aceea a constrîngerilor sociale la care se supune acesta, *interacționismul simbolic* este și el considerat uneori ca o variantă a **s.f.** ◆ În general, toate variantele **s.f.** s-au constituit ca abordări sociologice antipozitiviste, opuse mai ales sociologiei structuralist-funcționaliste, celei empirice și tuturor concepțiilor sociologice care preferau să analizeze societatea preponderent din perspectiva sistemului social, neglijînd, într-un fel sau altul, subiectivitatea specific umană pe care o presupune orice acțiune socială. De aceea **s.f.** urmărește să evidențieze procesualitatea vieții sociale, rolul inițiativei și al acțiunii umane în producerea realității sociale, importanța vieții de zi cu zi a oamenilor pentru înțelegerea științifică a societății și reorientarea sociologiei ca știință spre analiza problematicii concrete a vieții oamenilor în contextele imediate ale activității lor. **S.f.** are meritul de a fi reabilitat statutul cunoașterii subiective în știința și viața socială, dar prin procedeele de analiză și interpretare pe care le propune și le utilizează ea nu reușește totdeauna să depășească limitele abordării psihologice (uneori psihologiste) a societății. Integrarea analizei microsociologice (preferată în **s.f.**) cu analiza macrosociologică (la care sociologii fenomenologi își

propun să ajungă) rămînînd încă problematică și dificilă. *V. dramaturgia socială, etnometodologie, interacționism simbolic, pozitivism.* **I.U.**

SOCIOLOGIE ISTORICĂ 1. Ramură a sociologiei, specializată în cunoașterea dimesiunii temporale a fenomenelor sociale. Spre deosebire de istorie, care analizează timpul istoric ca structură a desfășurării vieții sociale, **s.i.** este preocupată de evidențierea relațiilor dintre elementele structurale ale unor sisteme sociale globale sau de relevarea multiplicității formelor timpului social. În primul caz, **s.i.** apare ca o componentă a cercetării sociologice comparate, tendința actuală fiind aceea de a se trece de la compararea sincronică a societăților (care utilizează condiția *ceteris paribus*), la compararea longitudinală, diacronică a acestora, bazată pe folosirea condiției ceteris *non-paribus*, așa cum fac, în lucrările lor, S.N. Eisenstadt, S.M. Lipset, G. Almond. Pentru relevarea multiplicității formelor timpului social, R.K. Merton (*Socially expected durations*, 1984) a propus conceptul de așteptări sociale față de durate, reelaborînd astfel idei mai vechi ale lui P.A. Sorokin (*Sociocullural Causality, Space, Time*, 1943), G. Gurvitch (*The Spectrum of Social Time*, 1948), E. Moore (*Man, Time and Society*, 1963), care nu reușeau totuși să delimileze temporalitatea socială a fenomenelor de contextele istorice în care acestea se dezvoltă, ceea ce a făcut ca studiile asupra timpului social să fie considerate fie ca o anexă a cercetărilor istorice, fie doar ca un capitol al sociologiei schimbărilor sociale. Asociind semnificația timpului cu structurile sociale, Merton propune o viziune despre **s.i.** ca ramură a sociologiei, relativ independentă de cercetarea istorică, cel puțin în măsura în care duratele sociale apar ca niște consecințe ale interacțiunii dintre durata efectivă a unui fenomen social și durata prevăzută pentru realizarea lui. În această interacțiune, important nu este timpul istoric, ci complexul de așteptări ale oamenilor față de scurgerea timpului cronologic. De exemplu, durata rezidenței într-o comunitate are importante consecințe asupra măsurii în care individul se implică în viața organizată a comunității, dar aceste consecințe devin independente de durata efectivă a rezidenței, fiind determinate de anumite termene fixate socialmente pentru realizarea integrării, asimilării etc. unui individ sau grup în respectiva comunitate. Asemenea termene există pentru derularea oricărui fenomen social, adică, în terminologia lui Merton, orice fenomen social are o *scadență*, ceea ce face posibilă studierea comportamentelor anticipatorii în viața socială ca fenomene istorice *sui generis*, de care nu se ocupă istoria, inclusiv istoria socială, ca ramură sau știință independentă a istoriei. **2.** Sintagmă folosită pentru denumirea — numai rareori explicită — a unei anumite viziuni despre studiul istoriei și al sociologiei sau despre raporturile dintre aceste două științe sociale. Respingînd toate delimitările dihotomice propuse pentru stabilirea raporturilor dintre sociologie și istorie (prezent/trecut, nomologic/ideografic, realitate inconștientă/ conștientă, fenomene generale, colective, repetabile/fenomene individuale, singulare, nerepetabile etc.) fondatorii școlii de istorie a revistei *Annales*, M. Bloch și L. Lefebvre, ca și continuatorii lor, între care cel mai cunoscut este istoricul francez F. Braudel, consideră că există o singură știință a societăților globale, trecute și prezente, ca și a fenomenului uman în toată complexitatea lui. Această știință este istoria, înțeleasă ca "dialectică a duratei" pe toate palierele timpului istoric (scurt, mediu, lung), fiecăruia dintre aceste paliere fiindu-i asociată o sociologie, dar și o istorie evenimențială, conjuncturală și structurală. Or, soci-

ologia se confundă cu istoria structurală, singura diferență dintre ele fiind aceea că istoria este preocupată de studierea timpului uniform al vieții sociale, pe cînd sociologia concepe timpul social pur și simplu ca o dimensiune a realității sociale, imaginîndu-și viața ca un mecanism ce poate fi oprit pentru a i se proiecta o imagine statică, relativ imobilă (F. Braudel, *Histoire et sociologie: la long durée*, 1958). Studiile elaborate din această perspectivă a identității istoriei și sociologiei ca discipline științifice reprezintă ceea ce se înțelege astăzi îndeobște prin **s.i.** Ideea acestei identități este însă mai veche, iar cel care a formulat-o între primii a fost gînditotul român A. D. Xenopol. El definea istoria nu ca o știință socială particulară, ci ca "un mod de concepțiune asupra lumii", respectiv ca "modul succesiunii", diferit de cel al repetiției. Dacă acesta din urmă este definitoriu pentru sociologia statică, în cadrul modului succesiunii este de asemenea posibilă o sociologie, denumită de Xenopol "dinamică" și identificată cu istoria propriuzisă. În consecință, **s.i.** este, în concepția lui Xenopol, o disciplină aflată la întretăierea istoriei și sociologiei (*La théorie de l'histoire*, 1908). **3.** Sinonim al istoriei sociale, dacă aceasta nu este considerată ca o disciplină relativ autonomă, ca "sursă de inspirație" pentru istoria economică și politică și mai ales dacă nu urmărește doar o descriere a evoluției sociale, ci elaborarea unei teorii a acestei evoluții (J. Topolski, *Metodologia historii*, 1973). O concepție mai elaborată despre istoria socială ca **s.i.** a propus Ștefan Zeletin (*Istoria socială*, 1927). El crede că istoria nu poate fi știință decît dacă studiază cauzalitatea genetică a fenomenelor istorice. Cum cauzele oricărui fenomen istoric nu pot fi găsite decît în societate, rezultă că istoria nu este știință decît ca istorie sociologizată sau ca sociologie istorică ori pur și simplu ca istorie socială. Aceasta se deosebește de istoria tradițională sau cronologică fiindcă nu mai studiază fenomenele individuale, ci curentele sau procesele care apar ca produs colectiv al societății; nu este o istorie a creatorilor personali ai faptelor istorice, ci una cu desăvîrșire anonimă; nu se ocupă de faptele istorice unice, ci numai de cele reversibile, care reapar ori de cîte ori sînt create condițiile sociale pentru apariția lor. *V. istorie socială, sociologie.* **I.U.**

SOCIOLOGIE POLITICĂ Deși un domeniu hibrid prin excelență, **s.p.** este una dintre cele mai dezvoltate și mai mature discipline de ramură ale sociologiei. La acest nivel au adus-o, în principal, cercetările comparative. Totuși, discuțiile în jurul obiectului său de studiu nu au încetat, fiind influențate, mai ales, de controversele eterne privind definirea științei politice. Întrebări ca: știință autonomă sau sociologie particulară?; știință a statului sau știința statului în totalitatea sa?; știință a puterii?, continuă să rămînă deschise. Unii încearcă să tranșeze definitiv problema: *știința politică* este **s.p.** (J.P. Cot și J.P. Mounier, *Pour une sociologie politique*, 1975). Dincolo de asemenea poziții nete, obiectul **s.p.** s-a prefigurat ca fiind studiul proceselor sociale care determină comportamentele politice sau, în sens mai larg, studiul politicului ca domeniu specific al socialului. Natura acestui obiect pare să fie adecvat surprinsă de Pierre Birnbaum: "Plonjînd în istorie, societățile sînt eminamente conflictuale, politicul nefiind altceva decît locul de exprimare și eventual de mediere a opozițiilor sociale... Semn de conflict, politicul nu s-ar putea complet explicita doar prin cauzele pe care le exprimă, ci constituie, ei însuși, o activitate specifică care se derulează într-un anume loc". (*Sociologie de l'Etat*, 1979, p. 7). Locul privilegiat pe care îl ocupă politicul în cadrul societăților moderne alectează și disciplinele care au ca obiect de studiu acest domeniu. Astfel specialiștii în dreptul public—

constituționaliștii și "internaționaliștii" — ocupă un loc aparte printre juriști. Divorțul pare și mai accentuat în știința economică: economia publică sau națională se organizează într-o disciplină distinctă a gestiunii — economia întreprinderii. Din acest punct de vedere, sociologia se situează la jumătatea drumului între unitatea relativă a dreptului și frontierele care trec prin economie (Daniel-Louis Seiler, *Politique comparative*, 1982). Autonomia relativă a **s.p.** nu rezidă numai în natura obiectului său, ci și în faptul că este, după expresia lui Cot și Mounier, "fiica incestuoasă a istoriei și dreptului". (*Op. cit.*, p. 11). Unii deplîng această origine "nefericită", dar cei mai mulți subliniază avantajele unei atari condiții, care permit sociologiei politice realizarea unor sinteze, pe baza cercetării comparative, care implică cele mai importante domenii ale vieții sociale contemporane. Îmbinînd trei opțiuni metodologice — sociologică, istorică și comparativă — **s.p.** a devenit locul privilegiat al unui aport creativ demn de toată atenția. Această disciplină s-a delimitat net de *politologie*, care, la rîndu-i, s-a specializat, studiind structurile și funcționarea specifică a unui sistem politic. În același timp, domeniul său de studiu s-a extins și nuanțat continuu, provocînd apariția unor subdiscipline ca *sociologia revoluției*, *a mutațiilor*, *a dependenței*, *a relațiilor internaționale*, *sociologia electorală*, *generațională* etc. În ce le privește, acestea se autonomizează continuu, dobîndind un statut de sine stătător. Avem de a face, de fapt, cu o tendință generală în științele sociale. De la fragmentarea inițială generată de necesitatea de specializare, s-a trecut la noi recombinări și încrucișări prin hibridare și constituirea de noi discipline științifice. **S.p.** s-a eliberat astăzi de dihotomiile ideologice care au dominat multă vreme dezbaterile în acest domeniu, ca și de generalizările teoretice hazardate inspirate de marxism. De altfel, încă Max Weber, al cărui aport în **s.p.** inspiră și astăzi noi curente, se prezenta ostentativ ca un "antimetafizician". În acest mod, sublinia Julien Freund, "el intenționa să-și manifeste aversiunea față de vastele sinteze romantice care pretindeau că explică sistematic lumea, viața și societatea, plecînd de la un unic element sau concept. De aici ostilitatea sa față de filosofiile istoriei, cele ale lui Hegel, Marx sau Comte, prin care se încerca o explicație completă și holistă a realității". (*Max Weber*, 1969, p. 14). În același timp însă, "nici un sociolog sau specialist în științe politice implicat în cercetarea comparativă nu poate evita să devină, la un moment dat, un teoretician; dar și unul și altul trebuie să reziste tentației de a ajunge prizonierul "marii explicații", prea cuprinzătoare pentru a nu stîrni îndoieli. Tentația de a imagina cadre teoretice capabile să-și integreze, ca într-un splendid puzzle, toate descoperirile și datele acumulate din firimituri este mare. Într-adevăr, dezvoltarea tehnicilor statistice, astăzi excesiv de simple prin apariția computerului, au făcut și mai presantă nevoia de scheme logice articulate. Rafinarea acestor instrumente teoretice și conceptuale este problema noastră principală, dacă nu vrem ca progresul colectării de date să eșueze într-un vid grandios". (Mattei Dogan și Dominique Pelassy, *Cum să comparăm națiunile. Sociologia politică comparativă*, 1993, p. 34). *V. ideologie, politică, putere, stat.* **N.L**

SOCIOLOGIE ROMÂNEASCĂ ansamblul doctrinelor, concepțiilor, teoriilor, tezelor și cercetărilor sociologice elaborate de oamenii de știință români. Deoarece constituirea sociologiei ca știință s-a făcut prin delimitarea unei problematici specifice sau particulare de studiu, în raport cu aceea a altor științe sociale, cu ideologiile și cu filosofia, iar problematica specifică studiului sociologic este circumscrisă formelor particulare de

constituire a societăților moderne, sociologia are, prin natura preocupărilor ei științifice, o dimensiune *națională*. Constituirea sociologiilor naționale, ca și evoluția acestora, trebuie analizate, la rîndul lor, în raport cu ansamblul social și cultural în care sociologiile naționale s-au integrat de la început sau pe parcursul dezvoltării lor. De alttel, tocmai prin această integrare s-au putut constitui sociologii naționale în adevăratul sens al cuvîntului. Ele au formulat, în strînsă legătură cu problematica generală constitutivă a sociologiei, o problematică particulară constitutivă. Dacă orice știință urmărește să realizeze o reconstrucție rațională a problematicii sale de studiu, sociologia poate fi definită drept o formă de cunoaștere rațională a lumii, care urmărește "desvrăjirea" (Weber) sau "demistificarea" (Marx) lumii sociale prin explicarea științifică a acesteia. În consecință, **s.r.** s-a constituit din încercările de a explica, de a reconstrui rațional, cu ajutorul schemelor teoretice elaborate de știința sociologică generală, structurile specifice ale unei societăți naționale, ale societății românești. Or, avînd în vedere că **s.r.** este o componentă importantă a culturii noastre naționale, constituirea ei ca știință nu s-a putut face decît atunci cînd cultura națională a căpătat trăsăturile caracteristice modernității, de fapt, atunci cînd ea a asimilat schemele de evaluare rațională/științifică a lumii în general și a celei sociale în special. Aceasta s-a întîmplat și în țara noastră, ca și în alte țări, odată cu destrămarea structurilor social-economice și politice ale feudalismului și apariția elementelor specifice structurilor capitalismului. Modul în care s-au produs aceste transformări, momentele lor semnificative și consecințele transformărilor sociale produse în societatea românească sînt tot atîtea indicii sau criterii istorice după care vom distinge aspectele specifice ale constituirii și evoluției **s.r.** Pe de altă parte, datorită diversității schemelor de raționalitate, asimilate în cultura noastră națională în vederea evaluării științifice a lumii sociale (ideologii, doctrine, concepții filosofice, politice etc.), adică diversității a ceea ce numim astăzi "prezumții metafizice ale sociologiei", vom putea distinge nu una, ci mai multe forme de constituire a **s.r.** Și cum aceste scheme reprezintă puncte de vedere din care a fost abordată problematica specifică a modernizării societății românești, în condițiile realizării și dezvoltării unității ei naționale și ale independenței de stat, principalele puncte de vedere care au stat la baza constituirii **s.r.** pot fi identificate pornind de la următoarele forme sau tipuri ale raționalității sociale, toate fiind constitutive pentru această sociologie: *a.* raționalitatea teoretică, definită printr-un ansamblu de valori derivate din "rațiunea umană" ca entitate filosofică sau "teoretică"; *b.* raționalitatea practică, înfățișată ca o formă de concretizare în societate a unor anumite clase sociale, scopuri considerate singurele legitime istoric și care nu pot fi realizate decît prin acțiunea revoluționară a maselor sau a claselor sociale respective, prin practica socială revoluționară; *c.* raționalitatea instrumentală, care semnifică evaluarea raporturilor dintre mijloacele și scopurile activității sociale din punctul de vedere al eficienței, al adecvării logice a mijloacelor existente la un ansamblu de scopuri date, predeterminate; *d.* raționalitatea substanțială, care judecă această adecvare nu din punctul de vedere al eficienței sau al logicii adecvării, ci al reprezentativității scopurilor sociale față de valorile ultime sau substanțiale ale istoriei unui grup social, de regulă, ale istoriei unui popor sau a unei națiuni. Acestor tipuri de raționalitate socială le corespund patru *serii constitutive* ale **s.r.** *a.* Abordarea societății românești din punctul de vedere al raționalității teoretice constă în considerarea unor valori general-umane, cum sînt egalitatea și

libertatea, ori a unora general-sociale (democrația, progresul), toate subsumate rațiunii, ca facultate cognitivă a omului, drept scopuri și norme ale modernizării societății românești și în raport cu care trebuie judecate și orientate și procesele dezvoltării naționale. Seria raționalității teoretice începe cu încercarea pe care a făcut-o I. Heliade Rădulescu de a explica sociabilitatea ca valoare ultimă a societății moderne și ca premieră a dezvoltării sociale naționale (*Equilibru între antithesi sau Spiritul și Materia*, 1859-1869). Heliade analizează structurile sociale din perspectiva funcțiilor și consecințelor lor pentru dezvoltarea sociabilității omenești, elaborînd astfel o teorie originală despre structura și mobilitatea socială: teoria "ciocoiei" și a "boieriei". Această teorie va fi reluată, într-un fel, de Vasile Conta (*Teoria ondulației universale*, 1976), prin concepția acestuia despre sociabilitatea altruistă și sociabilitatea organică, ca forme de conservare a "undelor sociale", de C. Dimitrescu-Iași, care considera sociabilitatea ca o formă de "moralizare" a științei (*Cele două morale*, 1907), și va deveni, în viziunea lui Dumitru Drăghicescu, teoria democratizării geniului și a aristocratizării maselor (*Du rôle de l'individu dans le déterminisme social*, 1904). Esențială în această serie a **s.r.** este tensiunea dintre forma generic-umană a sociabilității și forma ei particular-națională, tensiunea exprimată sintetic, în gîndirea social-politică a lui S. Bărnuțiu, prin considerarea raporturilor dintre statul juridic și statul național. Constituirea statului român unitar va duce la construcția seriei raționalității teoretice a **s.r.**, dominantă fiind, în perioada dintre cele două războaie mondiale, ideea europenizării ca strategie a modernizării societății românești. Această idee este susținută prin elaborarea unor scheme sociologice noi: dinamismul cultural și expansiunea universitară, la V.I. Bărbat (*Dinamism cultural*, 1928, *Extensiunea universitară*, 1926), integralismul sociologic și paralelismul socio-instituțional la P. Andrei (*Sociologie generală*, 1936), diferențierile epocale, locale și naționale (N. Petrescu, *The Interpretation of National Differentiations*, 1929), teoria sincronismului, elaborală de E. Lovinescu (*Istoria civilizației române moderne*, 1924-1926), structura socială a cunoașterii (Alexandu Claudian, *Cercetări filosofice și sociologice*, 1935), simplexia valorilor (E. Speranția, *Tradiția și rolul ei social*, 1929) etc. *b.* Seria raționalității practice consideră că valorile ultime ale societății nu sînt derivate ale rațiunii, ci un produs istoric al acțiunii maselor sau claselor sociale. Astfel, N. Bălcescu interpretează sociabilitatea ca o formă istorică a revoluțiilor sociale naționale, nu ca o entitate generic-umană; primii gînditori socialiști vor fundamenta ideea de sociabilitate pe dezvoltarea istorică revoluționară a colectivismului și pe eliminarea exploatării de clasă ca premise ale emancipării naționale (dr. Russe, N. Codreanu, Ștefan Stâncă, P. Mușoiu, Raicu Ionescu-Rion), iar C. Dobrogeanu-Gherea va elabora teoria neoiobăgiei pentru a explica modul concret în care evoluția ideilor și a transformărilor socialiste este condiționată de complexul istoric național, pe de o parte, și de cel internațional, pe de altă parte (*Neoiobăgia. Studiu economic-sociologic al problemei noastre agrare*, 1910). Se poate spune că tensiunea dintre urmărirea idealurilor naționale și relațiile istorice naționale a constituit principala temă a sociologiei rațională practice în România, un loc central în dezbaterea teoretică prilejuită de această tensiune avînd și contribuțiile lui Vasile Goldiș la fundamentarea materialist-istorică a sociologiei națiunii (*Despre problema naționalităților*, 1912). *c.* Elementul specific constituirii seriei raționalității instrumentale a fost analiza societății românești din perspectiva mijloacelor sale de a se moderniza an-

gajîndu-se pe calea dezvoltării capitaliste. Sociologii din această serie au considerat că această angajare este *singura* în măsură să consolideze dezvoltarea noastră națională independentă și că, dată fiind forța capitalului de a universaliza lumea, structurile noastre sociale, marcate de specificitate istorică, trebuie explicate prin raportare la schema generală de evoluție a capitalismului, ca faze (uneori doar incipiente) ale acestei evoluții. Ideea a fost susținută sistematic, în perioada interbelică, de Ștefan Zeletin (*Burghezia română. Originea și rolul ei istoric*, 1925), dar ea are o istorie mult mai lungă, care începe cu viziunea sociologică a lui I. Ghica despre "misiunea românilor", continuă cu intuițiile sociologice post-iluministe ale lui C.A. Rosetti, capătă o configurație doctrinară la I.C. Brătianu (primul gînditor român care folosește explicit termenul de sociologie în articolul program publicat în "Republica Română", nr. 1 din 1851) și devine, la A.D. Xenopol (*La théorie de l'histoire*, 1908), o schemă de evaluare a raționalității istoriei. H. Sanielevici o va susține atît prin elaborarea unei teorii despre diferențierea socială a raselor și importanța acesteia pentru cultura națională, cît și prin pledoaria lui pentru deschiderea economiei românești față de capitalul străin și de formele de organizare socială capitaliste (*Cercetări critice și filosofice*, 1916, *Poporanismul reacționar*, 1921). Reprezentanții seriei raționalității instrumentale a **s.r.** devin treptat susținătorii unor scheme sociologice explicative de inspirație pozitivist-evoluționistă, cum este cazul lui Spiru Haret (*Mecanica socială*, 1910), al lui G.D. Scraba (*Sociologie*, 1914, *La dialectique historique*, 1922) sau H. Fundățeanu (*Principii de sociologie generală*, 1925). Ei acordă, în general, stării de spirit naționale o funcție strict utilitară reprezentativă fiind, în acest sens, concepția lui G. Barițiu despre funcțiile sociale naționale ale opiniei publice. Uneori, ca în cazul sociologiei corporatiste a lui M. Manoilescu, opinia publică este însă înlocuită cu un corp social conducător (elită), care trebuie să-și asume misiunea istorică de a mobiliza masele în direcția reprezentată de mișcarea unității sociale-tip, care este națiunea (*Rostul și destinul burgheziei românești*, 1942). Alteori, opiniei publice îi este substituit un concept sociologic împrumutat mai ales din gîndirea social-politică și juridică franceză (*solidaritatea*), care este interpretat ca o creație juridică (M. Djuvara), politică (I.N. Angelescu), socială sau cooperatistă (N. Ghiulea, Gr. Mladenatz). În sfîrșit, abordarea instrumentalistă a rationalității sociale nu putea să nu conducă la elaborarea unei viziuni instrumentale despre sociologia însăși, ceea ce s-a întîmplat în perioada interbelică, cînd **s.r.** a fost teoretizată și a început să fie considerată — sub direcția teoretică și organizatorică a lui Dimitrie Gusti — ca o știință în slujba națiunii, respectiv, a realizării unui amplu program de reforme sociale prin știință și cultură națională, într-o viziune apropiată de ceea ce numim astăzi inginerie socială (H.H. Stahl). Această orientare a **s.r.** a condus de fapt la cea mai înfloritoare perioadă a evoluției sale, Gusti formînd o școală de sociologie care s-a bucurat de un mare prestigiu atît pe plan intern, cît și internațional, și ridicînd pe o treaptă calitativă nouă o lungă tradiție românească a cercetării sociale monografice. Totodată, prin sistemul său teoretic integralist, în care centrală era ideea (legea) paralelismului sociologic, Gusti a atras în cadrul școlii monografice de la București, al Institutului Social Român și al revistelor de sociologie conduse de el, numeroși oameni de știință din domeniul istoriei, economiei, agronomiei, medicinei etc., punînd bazele unei strategii originale de cercetare interdisciplinară (D. Gusti, *La science de la réalité sociale*, 1941). *d.* Reprezentanții seriei raționalității substanțiale a sociologiei românești și-au

elaborat lucrările în mare măsură ca o reacție critică la schemele raționalității instrumentale. Centrală a fost ideea că modernizarea socială trebuie subordonată idealurilor naționale, luînd în considerare acele elemente ale structurii sociale care și-au dovedit viabilitatea istorică sau, în orice caz, realizînd doar acele schimbări sociale care sînt în stare să dezvolte structurile sociale, economice, culturale și politice prin care s-a păstrat ființa națională a poporului. Dacă M. Kogălniceanu începe seria raționalității instrumentale a *s.r.*, iar Titu Maiorescu a creat cadrul cultural, politic și ideologic care a susținut-o, cel care a fundamentat-o este Mihail Eminescu, care a elaborat, de altfel, un complex teoretic original privind pătura superpusă, compensația prin muncă și dezvoltarea organic-națională a societății românești moderne. Unele idei sociologice ale lui Eminescu au fost reelaborate în lucrările de istorie ale lui N. Iorga privind statul modern și cultura națională. C. Stere (*Social-democrație sau poporanism*, 1907-1908) a elaborat o teorie sociologică originală despre democrația națională, A.C. Popovici a întreprins o critică sociologică pertinentă a civilizației moderne (*Naționalism sau democrație*, 1910), iar V.N. Madgearu (*Agrarianism, capitalism, imperialism*, 1936) a analizat perspectivele dezvoltării capitaliste a țării noastre din punctul de vedere al evoluției capitalismului în Europa răsăriteană. La începutul secolului al XX-lea au apărut și primele încercări de a deturna semnificația seriei raționalității substanțiale a **s.r.** într-o direcție politică și ideologică reacționară, A.C. Cuza, mai întîi, apoi N. Roșu, N. Crainic și Traian Brăileanu promovînd o sociologie în care națiunea, ca valoare ultimă sau substanțială a unei societăți, este considerată ca o realitate în sine, cu scopuri doctrinare specifice ideologiei de dreapta, elitiste, antisemite, mistico-religioase, biologiste etc. Trăsăturile **s.r.** de la începuturile ei și pînă la instaurarea orînduirii socialiste în țara noastră, sînt, în esență următoarele: *a.* **s.r.** s-a constituit ca o știință a societății românești, ale cărei evoluții, structuri și transformări a încercat să le explice utilizînd scheme teoretice originale sau adaptate original; ea nu este, deci, rezultatul unui fenomen de "împrumut cultural", ci un produs autohton, rezultat din preocuparea de a evalua științific raționalitatea realizării idealurilor diferite ale dezvoltării sociale; *b.* în această preocupare două aspecte au fost centrale: pe de o parte, cercetarea socială concretă sau empirică a realităților naționale, mai ales prin promovarea studiilor monografice; pe de altă parte, angajarea ideologică și politică directă a celor mai mulți dintre reprezentanții **s.r.** din această perioadă; *c.* caracterul public al **s.r.**, marcat de prezența ei în publicațiile culturale ale perioadei, cît și de angajarea sociologilor, individual sau instituțional, în activitățile social-politice de interes național; *d.* orientarea preponderent democratică a **s.r.**, promovarea unei atitudini favorabile schimbării sociale pe plan național; *e.* continuitatea serială, manifestată prin gruparea principalilor reprezentanți ai **s.r.** în jurul unor idei-forță, elaborate și reelaborate în funcție de schimbarea contextelor social-istorice și politice naționale. În continuitatea serială a **s.r.** a survenit, ca urmare a politicii anticulturale a anilor '50, o perioadă în care tradițiile sociologice naționale au fost ignorate sau blamate, pe fondul promovării instituționale, cu ajutorul mijloacelor politice, a unei atitudini de discreditare a sociologiei ca știință și de negare a importanței ei. Deși conducerea comunistă a țării a încercat, după 1965, o reluare a cercetării sociologice în țara noastră, subordonarea politică și ideologică cvasi completă a sociologiei nu a permis, de fapt, dezvoltarea ei. De altfel, după numai un deceniu au fost luate măsuri de lichidare a învățămîntului sociologic specializat și pentru înregimentarea ideologică și politică

ceaușistă a întregii activități de cercetare sociologică. Deși au continuat să apară lucrări sociologice interesante, iar unele valoroase, **s.r.** s-a caracterizat, în această perioadă, prin stagnare și, într-o anumită măsură, prin falsificarea politico-ideologică a enunțurilor ei științifice, cu scopuri propagandistice evidente. O analiză cantitativă a producției **s.r.** din perioada 1944-1980 (volume, studii și articole publicate, rapoarte de cercetare nepublicate, teze de doctorat susținute) a stabilit următoarea distribuție a acesteia; *a.* analiza teoretică și empirică a comunităților rurale și urbane, a unităților economice și a proceselor de urbanizare, modernizare, industrializare și transformare colectivistă a agriculturii; *b.* analiza teoretico-conceptuală a sistemului social, funcționalității, dinamicii și structurii acestuia; *c.* investigarea problemelor integrării sociale, ale educației, învățământului și ale tineretului; *d.* studii demografice și sociodemografice realizate în cadrul anchetelor sociale privind structura populației și modificările ei, migrația și mobilitatea socială, distribuția populației României după indicatori sociali importanți pentru politica și planificarea dezvoltării economico-sociale a țării; *e.* evaluarea critică a teoriilor sociologice în cadrul cercetărilor de istoria sociologiei românești și universale; 6. analiza sociologică a dinamicii fenomenului cultural. Alte categorii tematice cu o pondere semnificativă în cadrul producției sociologice românești în perioada 1944-1980 sînt: sănătatea publică și sociologia medicinei; epistemologie socială, metodologia și tehnicile de cercetare sociologică; psihosociologie, individ, grup, colectivitate socială; familia și locuința; opinia publică și propaganda; sociologie politică (politică, stat, partid, democrație; conducerea științifică a societății; sociologia mass-media; timpul liber și utilizarea lui; etnografie și folclor; sistemul normativ și juridic; sociologia religiei, a sportului, militară etc.). În ultimul deceniu, nu s-au produs modificări semnificative în distribuția temelor cercetării sociologice românești, dar se poate remarca o creștere a interesului pentru fundamentarea epistemologică a sociologiei, pentru dezvoltarea abordării socio-istorice și socio-antropologice și pentru o mai largă deschidere spre analiza fenomenului politic cu mijloacele sociologiei. De asemenea, anii '80 au marcat o orientare prospectivă mai categorică a **s.r.** și apariția unor domenii noi ale acesteia: calitatea vieții și stilurile de viață, modernizarea socială și organizarea științifică a producției și a muncii, comportamente socioprofesionale și culturale determinate de procesele revoluției științifice și tehnice contemporane. Constrîngerile politice și ideologice caracteristice dictaturii ceaușiste au împiedicat afirmarea acestor direcții noi ale **s.r.** și au întîrziat cu decenii evoluția acesteia. *V. istoria sociologiei, modernitate, sociologie.* **I.U.**

SOCIOLOGIE RURALĂ ramură a sociologiei care studiază originea, evoluția, structurile sociale și relațiile teritoriale ale satelor. Evoluția **s.r.** — în sensul de cercetare directă, la teren a satelor — a fost precedată de studii ale altor discipline (economie politică, geografie, agronomie). Astfel, din perspectivă economică, structurile rurale au fost studiate în Europa încă de fiziocrați, teoreticieni care considerau că sursa avuției naționale este pămîntul, respectiv munca agricolă. Din perspectivă statistică, problema definirii satului a apărut odată cu primele recensăminte moderne, datorită dificultăților de identificare și localizare ale fiecărei unități rurale în parte. Evoluția **s.r.** este diferită în Europa și în SUA. În SUA — multă vreme societatea cea mai urbanizată din lume — studiul **s.r.** a fost impulsionat de marile probleme economice și sociale generate de o urbanizare specifică și de existența unei

rețele de așezări mici, diferite ca aspect și structură de satele europene. Spre sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX- lea s-au înregistrat profunde anomalii pe piața alimentară din SUA (supraproducții în unele zone și foamete în altele; ani cu recolte mari, dar fără cumpărători și ani cu subproducții acute; depopularea unor întinse regiuni în special în sud prin migrația forței de muncă de culoare spre orașele din nord în prima generație după abolirea sclaviei; dispariția fermierilor mici și mijlocii și creșterea păturilor sărace rurale și urbane ș.a.m.d.). Aceste probleme au dus la adoptarea unei politici guvernamentale de cercetare și acțiune în mediul rural, politică inaugurată de Th. Roosevelt, care a creat în 1908 "Country Life Commission" cu scopul precis de a studia: *a.* tehnologia agricolă; *b.* economia agrară; *c.* structurile sociale și înclinațiile psihologice ale fermierilor; *d.* rețelele de așezări rurale și mijloacele de transport; *e.* mijloacele de echilibrare socială a vieții rurale și de reașezare a rolului satului și agriculturii în contextul național. În 1919 W. Wilson a înființat la Ministerul Agriculturii "Divizia pentru populație și viață rurală" care a impulsionat cercetările de sociologie și economie rurală, ajungîndu-se după marea criză din 1929-1933 la un sistem etatic de finanțare și intervenție în mediul rural. În 1925 în SUA **s.r.** se preda în 500 de institute, în timp ce în Europa numărul cursurilor de **s.r.** nu depășea 20. De altfel, societatea americană este una dintre puținele societăți industrializate și urbanizate din lume în care imaginea asupra muncii agricole și vieții la țară este pozitivă ("mitul fermierului", "nostalgia fermei" ș.a.m.d.). Între tratatele de **s.r.** care au avut cea mai mare influență în SUA în perioada interbelică menționăm cele semnate de A. Dunn (1920), E.N. Bennt (1924), Ch.I. Galpin (1924), J.M. Gillette (1925), H.B. Hawtorn (1926). Pentru această perioadă lucrarea clasică este P.A. Sorokin, *Principles of Rural-Urban Sociology* (1929).

◆ În Europa, satul era studiat de mai bine de un secol, dar în special din punct de vedere etnografic și geografic. Spre sfîrșitul secolului al XIX-lea, "problema agrară" era una dintre problemele politice și economice de prim ordin în Europa, fie datorită pronunțatului exod rural al șomajului agricol din Europa occidentală, fie datorită marilor schimbări produse de penetrarea relațiilor de producție capitaliste în societățile rurale tradiționale din Europa de răsărit (Rusia, România, Peninsula Balcanică). Studiile de **s.r.** se multiplică, fără a ajunge însă *la* răspîndirea și impactul celor de sociologie urbană și industrială. Apare și o puternică mișcare cooperatistă, în special în mediul rural din Germania, Țările de Jos și Austro-Ungaria. După primul război mondial, în majoritatea țărilor din răsăritul Europei au loc reforme agrare care limitează puterea marii proprietăți și modifică aspectul economic al mediului rural. Numai în România după reforma agrară din 1921 apar zeci de sate noi, cu proprietari individuali și cu loturi de pămînt acordate de stat, cu sau fără răscumpărare.

◆ În perioada de după cel de-al doilea război mondial **s.r.** se dezvoltă pe toate continentele, în raport direct cu problemele sociale, economice, politice, financiare, tehnologice ridicate de tranziția demografică rurală, deruralizare și urbanizare, revoluția mijloacelor de transport, evoluția rapidă a tehnologiei agricole, irigațiilor, geneticii etc. În prezent **s.r.** este o disciplină diversificată avînd mai multe specializări: *a.* studiul factorilor sociali ai economiei agricole; *b.* analiza structurilor sociale specifice mediului rural; *c.* analiza regională a rețelelor de așezări rurale; *d.* studiul instituțiilor specifice mediului rural; *e.* monografiile rurale sau zonale. **S.r.** — ca și sociologia urbană — are un profund caracter concret, și instrumental. Caracterul concret al **s.r.** constă în faptul că studiile respective sînt în general centrate pe unități sociale bine defi-

nite, reduse ca dimensiuni, ușor de delimitat și de comparat cu altele. Caracterul instrumental al **s.r.** rezultă din faptul că studiile de teren în domeniu au aproape întotdeauna o virtuală utilitate practică pentru creșterea calității vieții rurale, sporirea productivității agricole, modernizarea instituțiilor, evaluarea tendințelor viitoare, schimbarea sau conservarea unor valori specifice. Mediul rural este cel în care cercetarea sociologică coparticipativă este cea mai frecventă. ◆ În **s.r.** există mai multe modele de cercetare: *a.* modelul tradiționalist consideră mediul rural, respectiv satul, ca fiind "adevăratul" păstrător al spiritului, specificității și originalității unei societăți sau unei culturi, iar cercetările conduse după acest model caută să releve valorile, comportamentele și simbolurile rurale tradiționale; *b.* modelul meliorist consideră mediul rural ca fiind forma genetică a societății moderne, dar insuficient evoluat și care trebuie adus la nivelele structurilor urbane; cercetările care adoptă acest model urmăresc în general măsurarea decalajelor urban/rural (venituri, educație, confort, productivitate etc.) și caută mijloace de reducere a acestora; *c.* modelul ecologic relevă specificitatea, particularitățile și avantajele modului de viață rural contemporan, modificat în urma transformărilor din timpul revoluției industriale și RTS; *d.* modelul cronoregresiv, utilizat în general în monografiile de așezări rurale, dar și în studiile tematice (evoluția unei meserii rurale, unei structuri, instituții sau tradiții) — își propune să releve evoluția istorică a unui sat plecînd de la aspectul său contemporan și indicînd cauzele schimbărilor succesive. Pentru acest model de cercetare satul este o proiecție a istoriei pe teren (cf. J.L. Durand-Drouhin, L.M. Szwergrub, I. Mihăilescu — *Rural Community Studies in Europe*, 3 vol, 1981-1985). ◆ În țara noastră **s.r.** are o bogată tradiție, recunoscută și pe plan internațional. Înainte de primul război mondial studiile de **s.r.** sînt relativ nesistematice, punînd accentul pe economia rurală, etnologie și "problema țărănească", respectiv ansamblul analizelor socio-economice privitoare la structura, rolul și statutul țărănimii și proprietății agricole în societate, economie și politică. Totuși, chiar și în această perioadă se înregistrează cercetări specifice de **s.r.**, în general pornindu-se de la o comandă de stat sau de la o inițiativă academică. Astfel primele analize regionale (I. Ionescu de la Brad, *Agricultura română din județul Dorohoi*, 1866, *Mehedinți*, 1868, *Putna*, 1869) sînt efectuate pe baza unei ordonanțe domnești din 28.11.1864 care cerea tuturor inspectorilor agricoli să întocmească descrierea unui județ. În 1877 Ministerul instrucțiunii publice adoptă o dispoziție prin care se cerea învățătorilor să redacteze monografii de sate și ca urmare B.P. Hașdeu redectează, transmite și recoltează două chestionare, unul privind obiceiurile juridice ale poporului român (1877) și altul lingvistic (1884). Mai sociologic este primul, axat pe aspectele sociale și economice ale satului moldovenesc, muntenesc și oltenesc. Răspunsurile la ambele chestionare însumează peste 20.000 de pagini, aflate la BAR, parțial prelucrate (I. Mușlea, Ov. Bîrlea, *Tipologia folclorului. Din răspunsurile la chestionarele lui B.P. Hașdeu*, 1970). În 1876 Societatea Română de Geografie începe acțiunile în vederea realizării monografiilor județene, elaborate în intervalul 1887-1896 (32 de monografii) și apoi *Marele Dicționar Geografic al României*, 5 vol. (1898-1902), toate cuprinzînd date sistematice și concrete despre așezările rurale. În 1903 Ministerul de interne condus de V. Lascăr inaugurează un "Program al monografiei unei comune rurale" care va sta la baza a peste 60 de monografii rurale publicate, iar Ministerul Domeniilor cere elaborarea unor monografii ale "moșiilor" statului și Coroanei, din care se desprind atît elemente științifice privind viața rurală,

munca agricolă și neagricolă din sate, cît și propuneri de îmbunătățire. În Transilvania și Banat societatea "Astra" — Sibiu inițiază primele monografii românești despre sate și comune cu populație românească. Tot în această perioadă apar primele nomenclatoare de sate și primele proiecte de geografie socială a satului românesc (Nestor V.A. Urechia, 1902). În paralel, "problema țărănească" a făcut să apară o literatură sociologică de foarte bună calitate analitică și cu propuneri de intervenție în lumea rurală bine argumentate. În special după publicarea rezultatelor recensămîntului general din 1899 (L. Colescu) lucrările care tratează "problema țărănească" devin mai consistente din punct de vedere științific și mai adecvate ca argumentare. Printre autori de lucrări privind "problema țărănească" înainte de primul război mondial menționăm: R. Rosetti, C. Dobrogeanu-Gherea. C. Stere, C.C. Arion, S. Haret, Vasile M. Kogălniceanu, N. Iorga, G.D. Creangă, C. Garoflid. După primul război mondial se continuă elaborarea monografiilor de sate, atît în linie tradițională, cît și conform noilor prescripții metodice elaborate în cadrul Școlii monografice de la București. Studiile de **s.r.** privind structura socială, instituțiile rurale (în special cooperativele țărănești), factorii sociali și culturali ai producției, consumului și acumulării agricole și rurale, starea alimentației, sănătății, educației, construcțiilor și culturii în mediul rural cunosc o dezvoltare fără precedent. Școala Monografică se impune după 1930 în Europa ca una dintre cele mai originale, mai dinamice și mai competente scoli de **s.r.**, în așa fel încît Congresul Mondial de Sociologie din 1939 urma să fie ținut la București. Modelul cercetărilor Școlii monografice era de tip tradiționalist cu un puternic accent pe implantarea unor cunoștințe și instituții noi, moderne, în mediul rural cu scopul ridicării calității vieții locuitorilor. În această perioadă prestigiul, **s.r.** crește mult, atît în mediile academice, cît și în mass-media și administrație publică, în condițiile în care circa 80% din populația țării era rurală și circa 75% agricolă. Constituită în jurul personalității prof. Dimitrie Gusti, Școala Monografică a permis un număr mare de experiențe sociale, științifice și culturale, cu rol stimulator pentru ansamblul societății românești din acea perioadă. Primul curs tipărit de **s.r.** apare în 1940 (T. Herseni), al doilea în 1948 (G.M. Marica), iar după 1966 apar cursuri de **s.r.** la București (Institutul de agronomie, 1974) și Iași (1977). După 1966 **s.r.** este inclusă ca materie de învățămînt — împreună cu sociologia urbană — în mai multe institute și universități. După 1966 cercetările de **s.r.** adoptă în general modelul meliorist, în noile condiții determinate de existența economiei planificate, centralizate și cooperativizate din agricultură. Temele principale ale cercetărilor din domeniu sînt în această perioadă: structurile sociale în mediul rural, navetismul rural-urban și migrația spre orașe, factorii sociali ai economiei rurale și calitatea vieții în mediul rural. Monografiile de sate și comune cunosc un ritm înalt de apariție (circa 200 în perioada 1968-1989), relevînd creșterea interesului pentru definirea identității locale. Mediul rural rămîne în continuare un mediu social important în țara noastră (11 milioane de persoane rezidente în 1985, tot atîtea ca și în 1930 la actualul contur al țării). *V. comunitate, monografie sociologică, recensămînt, sat devălmaș.* **A.T.**

SOCIOLOGISM **1.** *În sens restrîns*, termen prin care este caracterizată concepția sociologică a lui *E. Durkheim* (1858-1917) și a numeroșilor săi discipoli (Marcel Mauss, Henri Hubert, François Simiand, Maurice Halbwachs, Paul Lapie, Paul Fauconnet, Georges Davy, Robert Hertz) din cadrul Școlii sociologice franceze. Durkheim refundamentează sociologic categoriile filosofiei

kantiene, fiind de acord cu I. Kant în privința existenței unor structuri *a priori* ale conștiinței, dar respingînd localizarea acestor structuri în conștiința individuală. Substratul ordinii lumii este constituit, după Durkheim, de ansamblul *reprezentărilor colective*, o sinteză a reprezentărilor psihice individuale sau un fel de "conștiință a conștiințelor", care, ca sinteză, își pierde caracterul psihic și devine o realitate *sui generis*, supraorganică. Deoarece această realitate este preexistentă conștiinței indivizilor, pentru a înțelege ordinea lumii, trebuie să explicăm structura *clasificării* ei de către o colectivitate socială, iar pentru înțelegerea acestei structuri trebuie să explicăm regulile sau principiile organizării sociale a colectivității respective. De exemplu, pentru a explica statutul, funcțiile și evoluția credințelor religioase, Durkheim descrie și explică formele de clasificare corespunzătoare a două tipuri de organizare socială, bazate pe principiul solidarității mecanice, respectiv organice, a căror evoluție poate fi urmărită analizînd evoluția instituțiilor juridice penale și civile. în general, orice fapt social își are cauza, după Durkheim, totdeauna într-un fapt social. Această afirmație a fost adesea considerată drept principiu al **s.** și la ea se raportează cea mai mare parte a criticii sociologiei lui E. Durkheim. Dacă această critică îi reproșează sociologului francez postularea unei structuri relativ omogene a lumii, adică a unui tip de ordine socială, ea este o critică întemeiată. Dacă i se reproșează lui Durkheim reducționismul în explicarea cauzalității fenomenelor sociale, critica este neîntemeiată, fiindcă atît Durkheim, cît și discipolii săi au considerat acțiunea cauzală a tuturor faptelor din societate, dar au arătat că acestea devin agenți cauzali ai faptelor sociale numai în măsura în care se manifestă ca fapte sociale. De exemplu, salariul este un agent cauzal social în măsura în care este considerat din perspectiva funcțiilor sale în sistemul normativ al vieții sociale, respectiv în raport cu nivelul și modul de trai. **2.** *În sens larg*, **s.** este sinonim, după Petre Andrei (*Sociologie generală*, 1936), conceptului de totalitate, adică raportării oricărui fenomen social la "totul" sau ansamblul social; în această accepțiune, **s.** cuprinde toate teoriile despre societate care nu o concep pe aceasta doar ca o sumă de indivizi, care caută cauzele sociale în afara acțiunii indivizilor și care concep societatea ca o realitate exterioară indivizilor, constrîngătoare în raport cu ei. **3. S.** *vulgar*, concepția care explică motivațiile, mecanismele, structura și finalitățile oricărei creații spirituale și îndeosebi ale creațiilor literar-artistice, prin reducerea mecanică a acestora la caracteristicile și tipurile structurilor sociale: creația spirituală este, în accepțiunea **s.** *vulgar*, un simplu epifenomen al structurilor sociale. *V. cauzalitate, fapt social, sociologie.* **I.U.**

SOCIOMETRIE (lat. *socius*, "ființă socială", "social", lat. *metrum* "măsurătoare"). În accepțiunea originară, indicată prin însăși etimologia cuvîntului, **s.** înseamnă măsurarea fenomenelor sociale (prin intermediul metodelor statistice). În înțelesul său uzual și actual însă, **s.** desemnează concepția teoretică și sistemul metodologic creat și impus în sociologie și psihosociologie de L.J. Moreno, în jurul anilor 30, odată cu apariția lucrării *Who shall survive?*. Doctrina moreniană pornește de la o viziune psihologizantă asupra societății, de factură bergsoniană, în centrul căreia se află noțiunile de spontaneitate și creativitate pe baza cărora este fundamentat un ansamblu de tehnici și procedee de diagnostic și de analiză a relațiilor interpersonale din cadrul grupurilor mici. În opinia lui Moreno, "realitatea socială" este rezultatul interacțiunii între două paliere distincte ale socialului și anume: "societatea externă" sau "macrostructura", reprezentată prin totalitatea structurilor sociale instituționa-

lizate şi oficiale, bazate pe reguli şi norme de funcţionare de tip birocratic, cum ar fi statul, biserica, şcoala, armate etc. şi "matricea sociometrică" sau "microstructura" considerată factorul determinant al întregii dezvoltări sociale formată din multitudinea relaţiilor preferenţial afective de atracţie-respingere-indiferenţă, ce se stabilesc în mod spontan la nivelul microgrupurilor şi au un caracter neoficial şi informal. Acest din urmă palier, spre deosebire de primul care este direct observabil prin însuşi caracterul său instituţionalizat, este ascuns, invizibil, implicit. Pentru a putea fi evidenţiat este necesară analiza sociometrică ce poate ti realizată cu ajutorul unor tehnici speciale, între care *testul sociometric* ocupă locul privilegiat. Între "societatea externă" şi "matricea sociometrică" tind să se stabilească raporturi contradictorii de opoziţie şi conflict, justificate de Moreno prin natura diferită a celor două straturi sociale: pe de o parte, "societatea externă", lipsită de flexibilitate, încearcă să impună structuri formale şi rigide; pe de altă parte, constelaţiile afective ale "microstructurii" tind să propulseze manifestări spontane şi novatoare. Armonizarea relaţiilor între cele două paliere ale "realităţii sociale" nu este posibilă, socoteşte Moreno, decît prin înfăptuirea "revoluţiei şi reconstrucţiei sociometrice", al cărei ţel este crearea unei societăţi în care macrostructura să coincidă cu microstructura. Imaginea universului social creată de Moreno precum şi proiectul său al "revoluţiei sociometrice" sînt, de la bun început, superficiale şi utopice. Pe de altă parte însă, **s.** are meritul de a fi introdus în cîmpul investigaţiei sociologice fenomenele interindividuale şi procesele afective şi de a fi creat o metodologie viabilă de diagnostic şi de ameliorare a acestor fenomene şi procese ale grupului mic. De altfel, singurele concepţii moreniene preluare în literatura de specialitate pentru valoarea lor explicativă şi operaţională sînt cele care definesc geneza, extensiunea şi intensitatea raporturilor psihoafective din cadrul microgrupurilor. Acestea sînt: *teleelementul, atomul social, molecula socială, socioidul. Teleelementul*, caracterizat de Moreno drept "cea mai mică unitate de sentiment transmisă de la un individ la altul", este o caracteristică a afectivităţii umane ce face posibilă legătura intersubiectivă, de tipul atracţie-respingere-indiferenţă dintre oameni, dintre ei şi rolurile lor, dintre ei şi anumite obiecte. Ansamblul reţelelor "tele" ce se cristalizează în jurul unei persoane constituie *atomul social* ce poate fi mai bogat sau mai rarefiat în funcţie de "unităţile de sentiment" pozitive, negative sau neutre îndreptate spre persoana respectivă. Interrelaţionarea atomilor sociali generează *molecula socială*, care la rîndul său este unitatea constitutivă a *socioidului* (o constelaţie de molecule sociale). Descifrarea tuturor acestor configuraţii afectiv-preferenţiale se poate realiza cu ajutorul metodelor sociometrice de "măsurare aici şi acum" a structurilor informale din interiorul grupurilor, şi anume: testul sociometric, psihodrama, sociodrama, matricea sociometrică. Arsenalul metodologiei sociometrice include, alături de procedee de cunoaştere a vieţii afective a grupurilor, şi procedee de ameliorare şi reconstrucţie psiho-socială a relaţiilor interpersonale nefuncţionale sau indezirabie, şi anume psihodrama şi sociodrama. *V. psihodrama, relaţii interpersonale, sociodrama, test sociometric.* **T.D.**

SOCIOTERAPIE termen introdus în vocabularul psihiatriei în perioada 1940-1950 şi preluat ulterior în literatura sociologică şi psihosociologică. Sub această denumire sînt reunite metode psihologice şi pedagogice foarte diverse, vizînd socializarea, reeducarea sau dezvoltarea individului şi care au în comun utilizarea forţelor interactive ale grupului social ca factori operaţionali ai actului terapeutic. Accepţiunile acordate termenului

S. sînt numeroase și diferite de la un autor la altul și de la o situație la alta, mergînd de la formulări foarte generale, cum ar fi "terapie de mediu" (Sivadon), "terapie" prin "eu social" (Baldwin), sinonim cu psihoterapia de grup etc. și pînă la definiții foarte înguste ce reduc **s.** la una sau alta din variantele sale particulare (ergoterapia, terapeutica instituțională, terapia familiei etc.). În marea lor diversitate însă, toate aceste accepțiuni au în comun accentul pus pe rolul decisiv al dimensiunii sociale în procesualitatea terapiei și dezvoltării persoanei umane. Este cunoscut faptul că sistemele de interrelații nesatisfăcătoare, bazate pe tensiuni, conflicte, ridiculizare etc., induc comportamente nevrotice, anxietate, frustrație, sentimente de culpabilitate, incapacitate de adaptare la locul de muncă etc. Dimpotrivă, un climat uman pozitiv și flexibil va favoriza echilibrul psiho-comportamental, încredere în sine, dispoziția afectivă tonică, și, pe această bază, o integrare eficientă a individului în muncă, în familie, în viața socială. Ori, tocmai această "funcție vitală" a relațiilor sociale în formarea și dezvoltarea omului stă la baza tuturor concepțiilor sociologice și psiho-pedagogice care utilizează dinamismul interacțional al grupului ca mijloc de schimbare socială și umană. În acest context se înscrie și **s.** care, asemeni tuturor celorlalte strategii colective psihoterapeutice sau formative, își propune "să reconstituie", prin mijloacele sale specifice, procesul de formare și dezvoltare a individului. La fel ca și psihoterapia de grup cu care adesori este confundată, **s.** va căuta să selecteze și să actualizeze din multitudinea influențelor pe care oamenii le pot exercita unii asupra altora conștient sau inconștient, deliberat sau nu, pe acelea ce pot avea efecte favorabile asupra recuperării, socializării sau evoluției subiectului (subiecților) supus terapiei. Acest fapt se poate realiza fie în cadrul comunității terapeutice omogene din punct de vedere al tulburărilor psihice sau adaptive, al preocupărilor profesionale, al aptitudinilor, intereselor etc., fie prin modificarea artificială a unor grupuri sociale deja existente. (Ultima dintre cele două modalități de realizare a **s.** este indicată de H. Pieron în *Dictionnaire de pédagogie*, 1968, prin însăși definiția **s.**: "modificarea artificială a unui mediu social în scopul de a permite adaptarea la mediu a deficientului mental"). Nota distinctivă a **s.** în raport cu celelalte metode colective o constituie faptul că ea este aproape întotdeauna centrată pe o anumită formă de activitate (muncă, sport, dans, artă, activități culturale etc.), identică sau similară cu activitatea grupurilor reale de muncă și viață. Chiar și atunci cînd se desfășoară într-un mediu artificial — de regulă clinica psihiatrică — activitățile asociate **s.** au un caracter organizat, uneori instituționalizat, au continuitate, finalitate și utilitate socială. Principalul lor scop este să-l transforme pe subiectul handicapat într-un om funcțional și eficient pentru sine și pentru societatea în care trăiește. Din acest punct de vedere **s.** este cea mai complexă formă a terapiilor psihologice și psihosociale. Ea nu urmărește atingerea unor obiective fragmentare — conștientizarea traumelor refulate, înlăturarea simptomelor patologice sau catharsis emoțional — ci revitalizarea întregului potențial bio-psiho-social al individului în vederea reintegrării sale sociale. Nu întîmplător școala ieșeană de psihiatrie, care a introdus în practica psihiatrică conceptul de "om total" definit și dezvoltat de P. Bránzei, asociază **s.** cu psihoterapia integratoare pentru a sublinia perspectiva holistă a **s.** De regulă, în cadrul **s.** sînt incluse activități socio-culturale desfășurate în cadrul unei organizații sociale mai mult sau mai puțin structurate ce permit ajustarea comportamentelor individuale la normele grupului, dezvoltarea expresiei în grup, asumarea unor roluri și responsabilități. Aceste organizații sînt reprezentate prin "clu-

buri" mai mult sau mai puțin specializate (sport, jocuri de societate, vizionări de filme, audiții muzicale etc.), cenacluri literare (axate pe stimularea creațiilor proprii sau pe dezbateri critice asupra unor opere literare, întîlniri cu scriitori) sau prin "asociații" cu sau fără caracter permanent centrate pe organizarea de serbări, reuniuni. Ele sînt în general create și animate de bolnavi, cu concursul personalului sanitar, al unor animatori socioculturali sau chiar al unor foști bolnavi recuperați. Din categoria demersurilor socioterapeutice mai fac parte: ergoterapia, terapiile expresive — ambele fiind variante ale terapiei ocupaționale — și terapia familiei. *Ergoterapia* desemnează tratamentul prin muncă în scopul readaptării profesionale, al educării capacității de efort, al dezvoltării comportamentului social, al "valorizării" subiectului spitalizat prin (re)dobîndirea sentimentului importanței și utilității sociale. Activitățile terapeutice, extrem de variate, mergînd de la producția artizanală și pînă la fabricația de serie, se desfășoară în cadrul unor grupuri constituite, de la un caz la altul, după criteriul omogenității sau complementarității și comportă o organizare similară cu cea a colectivităților reale de muncă: repartiția echitabilă a beneficiilor, asumarea unor responsabilități și roluri sociale. Principalii agenți terapeutici ai ergoterapiei sînt învățarea, comunicarea interumană, obiectivarea subiectului prin crearea unui produs cu propriile sale mîini, creativitatea. Cu excepția activităților repetitive și monotone, ce pot avea chiar efecte negative asupra recuperării bolnavului, orice altă muncă are valențe socioterapeutice ce provin din însești caracteristicile intrinseci ale unei munci avînd finalitate și utilitate socială. Prin semnificația sa majoră de principal proces între om și natură, om și om, munca este, fără îndoială, un instrument esențial de reconstrucție psihologică și psihosocială. ◆ Terapiile expresive cuprind activități foarte diverse — muzică, artă, dans etc. — ce urmăresc recuperarea sau socializarea subiectului prin intermediul creației artistice. Se sprijină pe ipoteza că cea mai importantă trăsătură a ființei umane, creativitatea, poate constitui un factor de intervenție cu multiple valențe terapeutice: ocupaționale, proiective și recreative. Toate modalitățile creației artistice — pictura, sculptura, modelajul, creația literară — contribuie la reeducarea funcțională a subiectului datorită contactului fizic cu materialul brut și datorită mobilizării expresive a subiecților. În clinica psihiatrică majoritatea activităților creative se desfășoară în grupuri de dimensiuni variabile centrate pe realizarea unei sarcini comune (pregătirea unei expoziții, efectuarea unor obiecte artizanale pentru a fi valorificate, reprezentații publice) în cadrul căreia terapeutul (monitorul) caută să stabilească o atmosferă securizantă, permisivă, favorabilă suprimării inhibițiilor, anxietății, mecanismelor de apărare. Durata și periodicitatea ședințelor este stabilită în funcție de caracteristicile specifice ale colectivității terapeutice unde se folosesc aceste metode. De reținut este faptul că o. este de dorit să nu fie redusă la una sau alta din variantele sale particulare, ci să se sprijine pe un program complex și unitar de activități variate și stimulative ce definesc întreaga cultură terapeutică a clinicii psihiatrice. *V. asistență socială, dinamica grupului, psihologie umanistă, psihoterapie.* **T.D.**

SOLIDARISM concepție de tip contractualist, formulată, mai întîi, de L. Bourgeois (*Solidarité*, 1896) și dezvoltată de unii juriști, economiști, sociologi (C. Bouglé, G.L. Duprat etc.), după care omul, încă de la naștere, este "debitor" societății din care face parte, deoarece fără ajutorul acesteia ar pieri îndată după naștere. Individul primește totul de la societate: ocrotire, îngrijire, întreținere, educație etc. Nu există un contract propriuzis între in-

divid și colectivitate, dar fiecare individ își asumă o serie de obligații sociale de care, ajuns în deplinătatea facultăților sale, trebuie să se achite. Prin urmare, este firesc să i se ceară individului să-și plătească "datoriile" față de colectivitate. Fără îndeplinirea sistemului de obligații ale membrilor săi, societatea nu ar mai putea exista. Limite: proclamă armonia socială în toate tipurile de societate; societatea "creditoare" și individul "debitor" implică existența unui contract "tacit", acesta fiind în fond o ficțiune; societatea este abordată dintr-o perspectivă individualistă. *V. corporatism, societate.* **I.F.**

SOLIDARITATE comunitate de interese, idei, credințe, sentimente, opinii, generatoare ale unui mod unitar de acțiune. Sociologul francez E. Durkheim utilizează în cartea sa *De la division du travail social* (1893) conceptele de **s.** *mecanică* și **s.** *organică* pentru a surprinde deosebirile esențiale dintre societățile arhaice și cele moderne. **S.** *mecanică* se caracterizează prin faptul că membrii comunității se *aseamănă* între ei, trăiesc sentimente similare, aderă la aceleași valori și credințe, au voințe convergente. Există o conformitate a cunoștințelor individuale la tipul de conștiință colectivă, diferențierile fiind estompate. **S.** *mecanică* este analoagă cu organizarea corpurilor anorganice. Ea se întîlnește în clanuri, triburi și în general în orice societate simplă. **S.** *organică* este produsul diviziunii sociale a muncii și caracterizează societățile "evoluate". Unitatea coerentă a colectivității rezultă sau se exprimă prin *diferențiere socială*. Indivizii nu mai sînt asemănători ci *diferiți*, iar consensul, coerența socială sînt asigurate prin diviziunea socială a muncii. Durkheim relevă faptul că individualitatea întregului crește o dată cu cea a părților, societatea devine mai capabilă să se armonizeze cu ansamblul, în timp ce fiecare component are propriile sale mișcări. În cadrul ei, fiecare are propria sa personalitate, sfera conștiinței colective restrîngîndu-se în favoarea celei individuale. Durkheim denumește *organică* acea **s.** care este întemeiată pe diferențierea indivizilor, prin analogie cu organele ființelor vii, care exercită fiecare o funcție proprie, neasemănătoare între ele, toate fiind în aceeași măsură indispensabile vieții. *V. coeziune, solidarism.* **I.F.**

SONDAJ DE OPINIE (fr. sondage d'opinion), metodă de cunoaștere a opiniei publice pe baza chestionarului și a eșantionării. Termenul de **s.o.** este echivalent celui de *Public Opinion Polls* (engl.) și a celui de *"Demoskopie"* (germană). Utilizarea altor termeni (gr. doxometrie, psephologie) pentru a desemna măsurarea opiniei publice nu s-a impus. Chiar dacă **s.o.** au apărut și s-au perfecționat din punct de vedere tehnic pun utilizarea lor pentru a cunoaște opiniile alegătorilor, și pe această bază, pentru a prognoza comportamentul electoral, aceasta nu înseamnă că domeniul de aplicare al **s.o.** se restrînge la studiul preelectoral. Mai mult chiar — așa cum remarca sociologul englez C.A. Moser (*Survey Methods in Social Investigation*, 1958) — nu este un lucru extraordinar să prevezi cu aproximație ceea ce într-un interval scurt de timp poți afla cu exactitate. Din acest punct de vedere, aplicarea **s.o.** pentru studierea comportamentului economic, cultural, politic — participativ este fără îndoială mai fructuoasă. Sondajele preelectorale dau însă posibilitatea evaluării preciziei cu care s-au măsurat opiniile. Primele **s.o.** organizate sînt legate de numele lui George Gallup, care, în 1928, susține teza de doctorat în psihologie cu titlul: *"O metodă obiectivă pentru determinarea interesului cititorilor față de textele unui ziar."* Ideile susținute în această teză (necesitatea chestionării directe a publicului și posibilitatea studierii pe grupuri reprezentative) este pusă în practică cu ocazia alegerilor

generale din 1934. Un an mai tîrziu, în 1935, este înființat Institutul care va fi cunoscut în întreaga lume sub numele de *Gallup Poll* (Institutul American de Opinie Publică). Institutul și-a dobîndit o largă popularitate și un prestigiu deosebit cu ocazia alegerilor prezidențiale din 1936, cînd majoritatea observatorilor politici înclinau să creadă în eșecul alegerii lui Franklin D. Roosevelt. Marea revistă "Literary Digest", pe baza lansării a 10 milioane de buletine de vot (din care au fost recuperate aproape 2.000.000) anunțase ca sigură victoria lui London, contracandidatul lui Roosevelt, care va obține în final doar 370 de voturi din totalul de 531. Institutul Gallup a chestionat doar 5.000 de persoane, s-a pronunțat în favoarea lui Roosevelt și sufragiile obținute de acesta s-au apropiat cu o deviație de -6,8% de pronosticul dat de Institut. Unii specialiști (Jean Stoetzel, Alain Girard, 1973) consideră că acest succes constituie actul de naștere al **s.o.** În perioada 1936-1987 Gallup Poll a efectuat peste 7.000 de sondaje de opinie a căror precizie a crescut continuu. Deviația rezultatelor sondajelor preelectorale Gallup față de rezultatul urnelor, pentru perioada amintită, a fost de 2,1%. În intervalul 1936-1950 deviația a fost 3,6%, în intervalul 1952-1970 de 1,7% și în intervalul 1972-1984 de 1,2% (cf. *Gallup Poll accuracy record, The Gallup Report*, 1985, p. 33). Deceniul patru al sec. XX marchează instituționalizarea **s.o.** Concomitent cu sondajele Gallup au fost inaugurate **s.** politice organizate de Elmo Roper. Rezultatele acestor **s.** au început să fie publicate în revista trimestrială *Public Opinion Quarterly,* care apare cu începere din 1937, sub influența lui *Hadley Cantril.* Tot în 1937, datorită activității lui *P.F. Lazarfeld* ia ființă primul organism specializat de studiere a comunicațiilor în masă (*"Bureau of Applied Social Research"*). La finele "deceniului cercetării opiniei publice" se înființează sub conducerea prof. Hadley Cantril, Biroul de cercetări al opiniei publice la Princeton, iar un an mai tîrziu, în 1941, Central Național de cercetare a opiniei publice de pe lîngă Universitatea din Denver. Perfecționarea **s.o.** este continuă. Chiar eșecul unor pronosticuri electorale a impulsionat perfecționarea **s.o.** Răsunătorul eșec al sondajului electoral din 1948, cînd s-a pronosticat victoria lui Dewy împotriva viitorului președinte Truman, a impus o examinare critică a metodelor de sondaje. Așa cum remarcau *Jean Stoetzel* și *Alain Girard* (*Les sondages d'opinion publique*, 1973), prăbușirea unui avion nu condamnă aviația și eșecul **s.o.** din 1948 n-a împiedicat dezvoltarea lor. În **S.**U.A. numărul organizațiilor de studiere a opiniei publice în 1971-1972 era de 107. Și în celelalte țări **s.o.** au înregistrat un avînt deosebit. În Franța, primul Institut de opinie publică este creat în 1938. *L'institut français d'opinion publique* (IFOP) își reia activitatea chiar din prima zi a Eliberării (august 1944). Mai recent, în 1962, este creată o altă organizație de **s.o.**, *Société française d'enquêtes par sondages* (SOFRES) care împreună cu IFOP au procedat la efectuarea unor **s.** preelectorale cu începere din 1965. În afara acestor două centre de sondare a opiniei publice, o amplă aqtivitate de cunoaștere a audienței și opiniei radio- și telespectatorilor o desfășoară Oficiul radio și televiziunii franceze (ORTF). În Marea Britanie, alături de Institutul de opinie publică (BIPO) creat în 1936, BBC-ul efectueeză **s.** pentru a cunoște audiența și aprecierile radio și telespectatorilor. În R. F. Germania, la Allensbach există din 1947 un *Institut de demoscopie*, specializat în **s.o.** În foate țările lumii există azi un interes real pentru **s.o.** După ce au fost create *Asociația americană pentru studiul opiniei publice* (1946) și *Comisia europeană pentru studiile opiniei publice și ale pieței* (1947), în 1956 a luat ființă *Asociația mondială pentru studiul opiniei publice* (WAPOR) care are statut con-

sultativ în UNESCO. În țara noastră, deși a existat un interes permanent al cercetătorilor pentru studierea opiniei publice, nu a funcționat decît în perioada 1967-1980 o instituție specializată în efectuarea **s.o.** (Oficiul de studii și sondaje al Radioteleviziunii). După evenimentele din decembrie '89 a luat ființă *Institutul Român pentru Sondarea Opiniei Publice — IRSOP* (1990), care împreună cu *Institutul de Științe Sociale Aplicate* (INFAS) din Bonn, a realizat pentru prima dată în România prognozarea și analiza computerizată a alegerilor parlamentare și prezidențiale (P. Datculescu, K. Liepelt, *Renașterea unei democrații: Alegerile din România de la 20 mai 1990*, IRSOP, 1991). Cu aceeași ocazie a efectuat sondaje preelectorale și *Grupul pentru Dialog Social* — GDS (P. Câmpeanu, Adriana Cambes și M. Berindei, *România înainte și după 20 mai*, 1991). În prezent desfășoară activitate de sondare a opiniei publice mai multe institute de cercetare private (IRSOP; CIS; SOCIOBIT; IMAS; SCOP; ISOGEP ș.a.), precum și institutele Academiei Române (de Sociologie, Cercetare a Calității Vieții, Psihologie) și catedrele de sociologie din Universitățile de stat și particulare. Se duc tratative pentru înființarea unei filiale Gallup în România. *V. audiență, chestionar, demoscopie, efectul de operator, electorat, eșantionare, interviu, opinie publică, operator de interviu.* **S.C.**

SPĂLAREA CREIERULUI (engl. *Brainwashing*), acțiune conștientă de schimbare completă, manipulativă a întregului sistem de valori, atitudini, credințe ale unei persoane prin încercarea de îndoctrinare forțată de regulă, această îndoctrinare are în vedere însușirea unor noi concepții politice sau religioase, crearea unei dependențe totale de un grup politic sau religios. ◆ Metodele utilizate în **s.c.** constau în: izolarea forțată a persoanei (închisoare, interdicție de a comunica cu cei din jur, deprivare totală de climat afectiv-emoțional) în urma căreia se simte acut nevoia de celălalt, torturi fizice și psihice, supunerea persoanei unui stress foarte ridicat, presiunea psihologică a grupului, folosirea compromisului gradual (principiul "the foot in the door" care se sprijină pe logica primei concesii, pornind de la concesii mărunte, foarte mici, care apoi susțin și antrenează un șir întreg de compromisuri din ce în ce mai mari; acestea conduc treptat la o convertire, la un mod nou de gîndire prin persuasiune psihologică). Metodele utilizate în **s.c.** combină forțarea cu manipularea și acceptarea benevolă. ◆ Teoria **s.c.** s-a cristalizat ca rezultat al analizei experienței prizonierilor americani în închisorile chineze, capturați în timpul războiului din Coreea. Specialiștii americani (Segal, 1954; Edgar Schein, 1956) au fost surprinși de eficacitatea îndoctrinării comuniste a sute de prizonieri americani din închisorile chineze (controlul total al gîndirii acestora de către cei care i-au capturat), concretizat în refuzul unora de a se mai întoarce în America și de interiorizarea sistemului de valori și credințe (ideologia comunistă) de către o mare parte a altora. Tehnicile de **s.c.** descrise în literatura americană pot fi regăsite în "celebrul experiment" din închisoarea de la Pitești. Lucrările care descriu cutremurătoarea experiență trăită de studenții arestați la sfîrșitul anilor '40 de regimul comunist român reprezintă un material de excepție pentru înțelegerea eficacității, pe termen scurt, a metodelor de **s.c.** *V. îndoctrinare, manipulare, persuasiune, violență.* **E.Z.**

SPECIFIC NAȚIONAL "complex de determinate spirituale", "calitate culturală" sintetică, "patrimoniu stilistic", cîmp de polarități psihometrice, "matrice stilistică" în stare să facă inteligibil un anume "apriorism etnic", distribuție discontinuă de la o societate la alta

de trăsături (elemente) culturale, personalitate de bază (modală, națională, socială), model cultural (național), ansamblu de simboluri, modele și instituții culturale distincte de la o societate la alta etc., toate acestea sînt concepte care pot fi utilizate competitiv și complementar pentru a defini **s.n.** Una dintre cele mai vechi abordări ale chestiunii o vom găsi la Montesquieu, *Despre spiritul legilor*. Cu numai cîțiva ani înainte, Cantemir încerca să definească "firea neamurilor" ("firea moldovenilor"). În genere, la cronicarii noștri problema "specificului" se pune sub expresia "spaimei de alunecare obștească în uitare". În 1835-40 A. de Tocqueville face o tentativă de studiere a diferențelor naționale într-o lucrare sistematică (*La democratié en Amérique*). Antropologia culturală americană (M. Mead, R. Benedict) va impune definitivconceptul (R. Benedict, *Chrysanthemum and the Sword*, 1946, în care studiază **s.n.** japonez). În 1955 G. Gover scrie *Exploring English Character*. Contele Keysserling va consacra ample cercetări **s.n.** al popoarelor europene (*Analyse spectrale de l'Europe*), american (*Psyphanalyse de l'Amérique*) și a celor din America Latină. L. Blaga în lucrarea sa de filosofia culturii *Trilogia culturii* determină **s.n.** la nivelul "patrimoniului stilistic" al popoarelor interpretînd **s.n.** ca ansamblu de "potențe creatoare" exprimate în "funcții categoriale" sau "determinante stilistice" ale spiritului creator al unui popor. Ansamblul acestor determinante stilistice alcătuiesc "matricea sau cîmpul stilistic" al unui popor și reprezintă un "apriorism etnic" deci un "cîmp" de virtualități creatoare nesecate care menține spiritul creator al unui popor pe o anumită direcție creatoare pe lungi durate istorice. Aceste matrici stilistice imprimă oricărei culturi un specific ireductibil și face ca raportul dintre culturi să fie guvernat de legea "paralelismului culturilor" (formulat pe cazul ariilor mari de Spengler). În felul acesta L. Blaga dă o rezolvare nesperată chestiunii etnocentrismului cultural. Pe fundalul acestor matrici stilistice primare (propril popoarelor și deci definitorii pentru **s.n.**), un popor este în stare să participe la toate experiențele stilistice ale omenirii, comune unui grup mai mare ori mai mic de popoare (romantism, clasicism, baroc etc.) aducînd în aceste experiențe un coeficient propriu (numit de Blaga, "coeficient etnic") care ține tocmai de propria sa matrice stilistică. Conceptul de personalități de bază introdus de A. Kardiner și Cora du Bois pune accentul pe dimensiunea psihologică a **s.n.** (cînd un grup de persoane trăind pe același teritoriu — cel național, eventual — a fost socializat în același mod, rezultă un tip de personalitate comun indivizilor aparținînd acelei societăți. A. Kardiner, *The individual and his Society*, 1939). Așadar **s.n.** nu trebuie interpretat ca fenomen de omogenitate culturală, care nu apare la nici una dintre societățile moderne. Poate că mai apropiat de un demers operațional de definire a **s.n.** este modelul de abordare propus de G. Călinescu. În concepția sa există într-o cultură o "specificitate totală și alta parțială". Nicăieri nu poate fi găsit un "factor etnic pur". "Specificul național fiind un element structural nu se capătă prin conformare la o ținută canonică". "Specificul nu e un dat care se capătă cu vremea (...), el e un cadou congenital. Și, fiindcă nu se capătă, nici nu se pierde (...). (Așadar) spaima că ne-am putea falsifica (prin imitație) trebuie să dispară". Călinescu propune conceptul de "zone de specificitate". "Specificitate totală" s-ar găsi într-un cerc de maximă intensitate a trăsăturilor definitorii pentru **s.n.** În jurul acestui cerc s-ar desfășura "zone de specificitate parțială", cum ar fi cea tracică din care ies Caragiale și Macedonski. "Granițele unur popor", așadar, "nu sînt rigide", astfel că prin Caragiale, Macedonski, Bolintineanu, "lumea geto-carpatică face legătura cu familia obștească traco-getică și își reamintește de structura ei antic balcanică".

"Eminescu, Titu Maiorescu, Creangă, Coşbuc, Goga, Rebreanu, Blaga etc. (...) sînt consultabili pentru nota noastră specifică primordială", după cum Alecsandri ori Odobescu, "cu tinctură mai mult ori mai puţin grecească, sînt reprezentativi pentru ramura noastră meridională". Concepţia modernă de psihometrie culturală (reprezentată între alţii de Cattel) pare a furniza o direcţie de viitor pentru cercetările **s.n.** Toate aceste abordări luate separat reuşesc să surprindă un aspect ori altul al fenomenului. Integrate într-un complex "multiparadigmatic" de cercetare ar putea oferi o perspectivă lămuritoare asupra unui fenomen atît de complex ce acesta al **s.n.** (care răbufneşte violent în cîmpul cunoaşterii mai cu seamă în momentele de criză a constiinţei colective). O direcţie cu totul originală a cercetărilor vom întîlni la istorici mari precum B.P. Haşdeu, N. Iorga, V. Pârvan, A.D. Xenopol; ori la filosofi şi etnopsihologi precum T. Maiorescu, S. Mehedinţi, C. Rădulescu-Motru (cu o foarte însemnată teorie a "românismului"), C. Noica; la sociologi precum D. Gusti, D. Drăghicescu, G. Ibrăileanu, la istorici ai culturilor precum M. Eliade. În viziunea lui Xenopol (*Cultura naţională*, 1868) caracterul etnocultural este alcătuit dintr-un cîmp de interese şi trăsături caracteristice proprii culturii naţionale, identificabile în limbă, drept, moravuri, literatură, tradiţii şi artele frumoase. Nu toate ramurile unei culturi poartă semnul **s.n.**. Elementul central al **s.n.** este "conştiinţa de sine" ("cînd un popor a ajuns la conştiinţa de sine, cînd el a început a se dezvolta, atunci el nu piere pînă nu împlineşte rolul său istoric pe pămînt"). În viziunea lui M. Eminescu, afirmarea conştiinţei de sine a unui popor parcurge trei etape spre deplina sa universalizare: "Momentul întîi popoarele învaţă a cugeta, momentul al doilea, cugetă asupra sa însuşi, al treilea, cugetă asupra lumii întregi şi pentru lumea întreagă". N. Iorga se află în consens cu B.P. Haşdeu în ceea ce priveşte utilizarea metodei stratului şi substratului pentru a caracteriza mişcarea specificului etnocultural în istorie. **S.n.** se face inteligibil în lectura a ceea ce istoricul denumeşte "drama neamurilor în istorie", deschizînd o direcţie nouă în cercetarea acestui fenomen. V. Pârvan se arată şi el sensibil la fenomenul curios de "retragere" (ascundere) a sufletului colectiv "la popoarele prea chinuite de adversităţile istorice". La acestea "se formează un fel de carapace spirituală în care sufletul se refugiază spre a se păstra intact. Observatorul superficial vede numai carapacea pietroasă şi inertă; în specie: fatalismul, insensibilitatea la nevoile unei vieţi mai omeneşti, tradiţionalismul, neîncrederea (...), şi necioplirea în diferite manifestări individual-sociale..." Nicolae Iorga va lega pericolul acestor lunecări în mod explicit de politicianismul şi demagogia "păturii suprapuse". C. Rădulescu-Motru apreciază că Europa "cere de la popoarele sale o cît mai sinceră diferenţiere a tipurilor naţionale" în contextul afirmării "personalismului energetic" al fiecărui popor (*Românismul, catehismul unei noi spiritualităţi*, 1936). M. Vulcănescu (*Dimensiunea românească a existenţei*, 1943), D. Drăghicescu (*Din psihologia poporului român*, 1907, S. Mehedinţi (*Vechimea poporului român*, 1924) şi alţii vor dirija cercetările **s.n.** în tot atîtea direcţii fertile care-şi vor afla o sinteză nouă în direcţia unei "sociologii a naţiunii" pe care o propunea D. Gusti în 1939 (*Cunoaştere şi acţiune în serviciul naţiunii*). *V. caracter naţional, cultură, istorie socială, naţiune, personalitate, popor, sociologie românească.* **I.B.**

SPONTAN mecanism de organizare, funcţionare şi schimbare a sistemelor social-umane opus mecanismului conştient. Comportamentul individual şi colectiv nu se constituie decît într-o mică măsură conştient,

ci prin mecanisme care doar parțial, și adesea eronat, sînt conștiente. Membrii colectivităților umane, prin acțiunea lor cumulată, adesea pe lungi perioade de timp, incluzînd contribuția a mai multe generații, constituie treptat organizarea complexă a unei societăți, fără ca nici un membru al colectivităților să fie conștient de semnificația și direcția procesului de organizare. Economia, politica, morala, familia, limba ca instrument esențial al comunicării etc. sînt produse colective spontane, neconștiente. Ele s-au constituit mai mult printr-un mecanism spontan-cibernetic: necesitățile resimțite difuz au dus la selectarea, pe baza experienței (prin feedback), a soluțiilor adecvate; construcția marilor sisteme de organizare socială s-a realizat "pas cu pas", "cărămidă cu cărămidă", prin cumulări și reconsiderări continue ale relațiilor dintre elemente, rezultatul fiind sistemul extrem de complex de organizare pe care nici un individ nu l-a proiectat dinainte și cel mai adesea, după cristalizare, cei care acționează în interior, nu sînt conștienți de semnificația sa. Conștiința ulterioară pe care colectivitatea o are asupra formelor sale de organizare nu poate fi o conștiință adecvată. Conceptul de ideologie exprimă tocmai o asemenea relație de complementaritate între procesele **s.** de constituire a organizării sociale și conștiința actorilor, inevitabil parțială și chiar distorsionată. Pe aceeași linie, C.Lévi-Strauss avertiza pe antropolog să nu se lase mistificat de indigen, confundînd explicația pe care indigenul (membrul colectivității analizate) o dă formelor sale de organizare, cu explicația pe care omul de știință trebuie să o formuleze. Mitul reprezintă o asemenea formă de conștientizare de sine a societăților arhaice care nu trebuie confundat cu logica obiectivă a organizării acestora. ◆ Există o tendință clară de trecere a societății umane de la mecanisme **s.** la mecanisme conștiente. Spre deosebire de mecanismele **s.** mecanismele conștiente se caracterizează prin următoarele: *a.* formularea cu claritate a obiectivelor de realizat, pe baza diagnozei necesităților: *b.* explorarea posibilului acțional și identificarea posibilităților alternative de realizare a acestora; *c.* evaluarea alternativelor și alegerea soluției care pare a fi, pe baza cunoștințelor acumulate, cea mai bună. Mecanismele conștiente sînt moduri decizionale de organizare și funcționare a sistemelor sociale, spre deosebire de mecanismele **s.** care nu sînt, pe ansamblu, decizionale, ci reprezintă rezultanta neintenționată a acțiunilor indivizilor umani. Se consideră în mod general că mecanismele conștiente, decizionale sînt potențial superioare celor **s.** Ele prezintă însă o fragilitate fundamentală: calitatea lor depinde critic de calitatea și cantitatea cunoștințelor existente. La un nivel de cunoaștere scăzut, mecanismele conștiente, suspendînd în mare măsură mecanismele **s.** de reglare a activității, pot fi semnificativ mai puțin eficiente decît acestea, evoluînd adesea în direcții patologice: rigiditate, voluntarism, utopie. Avantajul mecanismelor **s.** stă tocmai în reglarea lor materială, în conectarea directă a procesului la experiență. Ele tind însă să fie cronic suboptimale, fundîndu-se pe strategia satisfăcătorului (H.A. Simon). *V. conștiință, decizie, ideologie.* **C.Z.**

STAT Termenul implică atît un fenomen istoric foarte complex, cît și o noțiune care s-a cristalizat treptat, prin delimitări succesive, datorate reflecției filosofice și analizei științifice. Și astăzi, această noțiune are accepții diferite în funcție de o anumită perspectivă ideologică sau chiar de disciplina științifică ce o incorporează. În general, se exclud din ceea ce se numește **s.** formele primitive de organizare a societăților nomade, datorită faptului că acestea nu au o ordine bine definită. În orice accepțiune, existența **s.** presupune raporturi fixe între o comunitate și un teritoriu.

Cel mai adesea, noțiunea de s. desemnează o comunitate politică, un corp politic, care a cunoscut de-a lungul istoriei forme foarte variate și care, prin mutațiile suferite, constituie unul dintre cele mai importanle centre de interes pentru știința istorică. Totuși, în evoluția sa, **s.** și-a păstrat caracteristici universale: atît *polis*-ul grec, cît și *regnum*-ul medieval sau republicile moderne au anumite trăsături comune. În planul acțiunii, **s.** se impune oamenilor ca o necesitate. În primul rînd, prin **s.** se creează raporturi stabile între indivizi și bunurile pe care aceștia le posedă, adică o anumită unitate între oameni și societate, în sensul cel mai elementar al acestui termen. În al doilea rînd, această activitate presupune un anumit tip de ordine, o formă de guvernare și, deci, o anumită lerarhie. În sfîrșit, activitatea care susține și instituie **s.** este mereu exclusivă și specifică, ceea ce înseamnă că se afirmă prin opoziție cu cei care nu sînt membrii acestei comunități politice. **S.** își recunoaște și protejează resortisanții. Această ultimă caracteristică are o importanță și mai mare în epoca modernă și este pusă în evidență de scopul activității care generează și întreține existența s. În mod concret, s. implică astăzi nu numai o luptă pentru a substitui ordinea anarhică, ci și pentru a promova o ordine adevărată, autentică și justă, pentru a deveni, deci, o ordine de drept. Importante sinteze filosofice și politice au fost consacrate reflecției privind acest fenomen. Mai pertinente sînt considerate cele ale lui Platon, Aristotel, Hobbes sau Hegel. Cel mai important aport al acestora constă în delimitarea sferei conceptului de **s.** Rînd pe rînd, se demonstrează deosebirile dintre **s.** și căminul domestic sau familie, dintre s. și puterea eclesiastică, descifrîndu-se natura sa esențialmente politică. Statele totalitare din secolul XX pot fi considerate un recul din acest punct de vedere: societatea ca un ansamblu de activități spontane a fost reintegrată în **s.**, iar acesta subordonat unui partid, posibil de a fi comparat cu o mișcare religioasă al cărei lider devine un fel de părinte. Controversele în jurul noțiunii de **s.** continuă și astăzi. Accepția marxistă, după care statul este un instrument al dominației de clasă mai are o anumită influență, inclusiv în sociologie. În plus, liberalismul radical, cel al lui Heyek, de exemplu, susține că **s.** coercitiv se opune spontaneității esențiale a societății și deci, tipul de ordine promovat de **s.** (ordinea de comandă) ar trebui restrîns la maximum. Aceste accepțiuni restrictive par să eludeze faptul istoric că **s.** a însemnat reproducerea constantă a societății umane în forme care, oricît de imperfecte, au fost remodelate de ideile apărute din strădania de a-i defini natura și modul concret de constituire. Anumiți istorici consideră, de asemenea, că noțiunea de **s.** desemnează un fenomen recent, tipic modern, născut odată cu Renașterea și Reforma. Într-adevăr, termenul desemna din secolul al XIV-lea pînă la sfîrșitul secolului al XVII-lea corpul politic în general ("statele generale"), dar aceasta nu privește întreg fenomenul, ci numai interpretarea lui modernă. În această înțelegere modernă, **s.** are cîteva atribute esențiale: suveranitatea, capacitatea de autodeterminare, unitatea de teritoriu, reprezentativitatea. Acestea, la rîndu-le antrenează dezbateri ample al căror sens principal este o mai bună definire a raporturilor dintre **s.** și societatea civilă, dintre public și privat, dintre majorități și minorități, în ultimă instanță, dintre individ ca unitate autonomă și comunitatea politică organizată. Democrațiile pluraliste constituie mediul cel mai fertil atît al evoluției formelor activității statale, cît și al ideilor despre raporturile multiple în care **s.** se situează într-o societate modernă. *V. birocrație, putere, societate civilă, subsidiaritate.* N.L.

STATICĂ SOCIALĂ perspectivă în studierea societății prin care se încearcă descrierea, analiza și explicarea ordinii sociale; opusă perspectivei DINAMICII, căreia îi este specifică studierea evoluției, transformării, schimbării ordinii sociale constituite. Atît perspectiva sociologică statică, cît și cea dinamică au fost introduse de *Auguste Comte* (1798-1857), prin analogie cu anatomia și fiziologia omului. **S.s.** cuprinde, în viziunea lui Comte, studiul pozitiv, adică experimental și rațional, al interacțiunilor dintre părțile componente ale unui sistem social, respectiv dintre forțele materiale, intelectuale și morale, corespunzătoare triplei alcătuiri a naturii umane: activitate, inteligență, sentiment. Interacțiunea dintre cele trei forțe generează *structura* societății și elementele acesteia: limbajul, înțeles ca depozitar al cunoștințelor acumulate în istoria umanității; proprietatea, înțeleasă ca raport sau funcție socială; familia, adică unitatea anatomică sau structurală de bază. Elementele structurale ale societății sînt legate între ele prin religie, definită drept starea de armonie a individului și colectivității, la care se poate ajunge prin deplina coordonare a părților componente ale structurii sociale (*Systéme de politique positive ou Traité de sociologie instituant la Réligion de l'Humanité*, vol. 2, 1852). Studiului **s.s.** îi este complementar cel al dinamicii sociale, care explică mișcarea evolutivă de la o stare teologică spre una pozitivă, trecînd printr-o etapă intermediară, critică și distructivă, stare metafizică. Această mișcare este subordonată acțiunii legii celor trei stări, care poate fi interpretate în moduri destul de diferite. Dacă o considerăm ca lege a evoluției ideilor și credințelor religioase de la fetișism, politeism și monoteism, la religia abstractă a metafizicii și la cea concretă a umanității, legea celor trei stări este infirmată de cercetarea sociologică modernă. Dacă o privim doar ca un principiu metodologic al cercetării sociologice, care arată tendința forțelor materiale ale societății de a se exprima în acțiunea fortelor intelectuale și morale, legea celor trei stări este corectă. Ea ne arată că, în ciuda preponderenței lor sociale, forțele materiale ale societății sînt "puse în mișcare" de idei, cum spune Comte. Într-adevăr, sociologul francez considera de fapt religia umanității ca o formă de socializare, deci de activare a ideilor. Or, în funcție de gradul și forma de activare sau de socializare a ideilor, putem distinge mai multe tipuri de unitate sau coeziune socială, întemeiate pe dominarea grupului religios în asociație cu grupul militar dintr-o societate, pe preponderența ideologiilor și a puterii legiuitorilor sau pe asocierea dintre știință și industrie. Chiar dacă nu este unanim acceptată astăzi, ideea că sensul evoluției sociale îl reprezintă raționalizarea crescîndă a lumii este dominantă în sociologia și cultura modernă, iar primul care a formulat-o, ca o consecință a legii celor trei stări, a fost A. Comte. Distincția dintre **s.s.** și **d.** a fost reluată și dezvoltată de sociologul american *Pitirim A. Sorokin* în anii dintre cele două războaie mondiale (*Social and Cultural Dymanics*, 1937-1941). **S.s.** este, în concepția lui Sorokin, studiul structuralității realității socioculturale, iar structuralitatea, adică ceea ce Comte numea ordinea socială, este rezultatul interacțiunii dintre subiecții acestei realități (indivizii, relațiile dintre ei și grupuri de indivizi), pe de o parte, și sistemele *subiectiv-semnificante* (valori, norme, simboluri) și *cauzale* (obiecte și procese fizico-chimice, biologice, etc., prin care se externalizează și se socializează ideile, valorile, normele), pe de altă parte. Analizînd mișcarea, procesele sociale, d.s. este știința uniformităților și a ritmurilor sociale, a duratelor și amplitudinii acestora, toate guvernate de legea imanenței schimbării, care arată că orice schimbare socială își are cauzele în structurile realității socioculturale. ❖ Devenit relativ desuet după

cel de-al doilea război mondial, în special datorită constituirii și dezvoltării abordării structuraliste în sociologie și antropologie, conceptul de **s.s.** a fost treptat părăsit în teoria sociologică, mai ales datorită conotațiilor sale ideologice conservatoare. De un interes deosebit s-a bucurat perspectiva complementară **s.s./d.s.**, care a fost teoretizată din puncte de vedere noi, îndeosebi în anii '70. De exemplu, K.E. Boulding (*A primer on Social Dymanics*, 1970) a încercat să găsească o bază modernă legăturii dintre ordine și progres social, considerînd că istoria poate fi studiată ca un *sistem* în măsura în care o înțelegem ca interacțiune a proceselor dialectice sau conflictuale și nondialectice (evoluționare, cumulative, continue). Problema este, deci, de a găsi anumiți invarianți structurali (componente ale ordinii sociale) a căror evoluție poate explica inclusiv schimbarea socială, K.E. Boulding alegînd trei asemenea invarianți (oamenii, producția economică și organizațiile), care ar forma "top saga evoluției societale" în sensul că ne-ar putea ajuta să identificăm principalele structuri, forme sau faze ale evoluției societății, o premisă pentru formularea unor legi de tipul legii celor trei stări a lui A. Comte (*Ecodynamics. A New Theory of Societal Evolution*, 1978). *V. evoluție, modernitate, post-modernitate, ordine socială, schimbare socială.* **I.U.**

STATISTICĂ ȘI SOCIOLOGIE Statistica (**st.**) oferă sociologiei (s.) mijloace sau tehnici pentru ordonarea, serierea, sistematizarea, concentrarea sau corelarea datelor empirice. Analiza **st.** a datelor nu se substituie analizei teoretice, ci oferă o bază pentru testarea, analiza și interpretarea propozițiilor ipotetice din **s.** sau pentru sistematizarea semnificațiilor inerente datelor sociale. Solicitînd măsurarea proprietăților cantitative ale fenomenelor, relațiilor sau proceselor sociale, st. a contribuit la dezvoltarea așa-numitei **s.** *cantitative*, fără însă a elimina analiza calitativă sau interpretativă a datelor. H.M. Blalock (1972) distinge două funcții ale **st.** în **s.**: descrierea și inducția. Din **st.** *descriptivă* se aplică tehnici de reducere sau de condensare a unei multitudini de date într-una sau mai multe unități sintetice pentru caracterizarea distribuției și variabilității datelor subsumate unei singure variabile (analiză univariată), în condiții de minimizare a distorsiunilor. Să presupunem că am elaborat un chestionar cu 20 de întrebări pentru a investiga opiniile și atitudinile ce caracterizează 400 de persoane cu privire la un set de probleme. După efectuarea chestionării obținem o mare cantitate de date diverse: pentru fiecare întrebare avem 400 de răspunsuri iar pentru întregul chestionar 8.000 de informații. Este destul de dificil ca în mod intuitiv să spunem ceva sintetic despre aceste date. Dacă vom considera fiecare întrebare ca individualizînd o variabilă, **st.** descriptivă ne oferă posibilități de sintetizare a informațiilor prin calcularea de coeficienți sau măsurători ale tendinței centrale (medie aritmetică, median, modul), ale repartiției datelor pe subclase (proporții, procente, frecvențe, decile, quartile, percentile) sau ale dispersiei (abateri de la medie, abatere-standard, coeficient de variație). Desigur că prin sintetizare este pierdută o cantitate de informație sau rezultatele calculelor ne pot orienta spre o interpretare denaturată a datelor reale. Există însă posibilități de control statistic al distorsiunilor și oricum limitele coeficienților statistici trebuie indicate cu claritate, evitînd tendința de elaborare a unor interpretări neconforme cu realitatea. Analiza din **st.** descriptivă centrată pe o singură variabilă poate fi extinsă pentru a explora relațiile dintre două (analiză bivariantă) sau mai multe variabile (analiză multivariată) și pentru a specifica modul în care anumite variabile (numite independente) explică variația altora (numite dependente). În exemplul considerat, nu este

suficient să știm tendința centrală și variația atitudinilor față de o problemă, ci s-ar dovedi mai profitabil teoretic și practic să detectăm factorii care generează și explică variația. În acest sens, cea mai largă aplicare în cercetarea sociologică o are analiza multivariată, întrucît orice fenomen sau proces social este multidimensional, presupune considerarea unui evantai de variabile și indicatori de caracterizare aflați ei înșiși în raporturi diverse. În timp ce **st.** *descriptivă* este limitată la analiza datelor culese prin investigarea unui eșantion, **st.** *inductivă* are funcția de a facilita elaborarea de inferențe despre întreaga populație din care a fost extras eșantionul. Ea se bazează pe teoria matematică a probabilității și oferă posibilități de elaborare a generalizărilor despre o populație pe baza investigării unui eșantion al acesteia și de formulare a unei legi generale întemeiate pe observații repetate. Pentru a aplica **st.** inductivă este necesar, mai întîi, ca investigația empirică să fie precedată de eșantionare, adică de acea tehnică prin care dintr-o populație este extrasă, în anumite condiții, o parte (un eșantion) prin analiza căreia pot fi obținute informații generalizabile la nivelul întregii populații. Caracteristicile cantitative ale unei populații sînt individualizate de *parametri*, pe cînd cele ale unui eșantion de *valori statistice*. Parametrii sînt valori fixe referiloare la populație și sînt, în general, necunoscuți. De exemplu, vîrsta medie a muncitorilor de la o mare uzină din oricare perioadă dată poate fi necunoscută, dar probabil că toți analiștii curioși ar identifica aceeași mărime. Valorile statistice variază însă de la un eșantion la altul. Dacă am selecta aleator cinci eșantioane de muncitori din respectiva uzină și am calcula de fiecare dată vîrsta medie, este foarte probabil să obținem numere diferite. Spre deosebire de parametri, valorile statistice pentru un eșantion dat pot fi calculate și cunoscute. Ceea ce nu știm este cît de reprezentativ este eșantionul în raport cu populația și cît de apropiată este valoarea statistică obținută prin calcul de valoarea parametrului corespunzător necunoscut. În ultimă instanță, interesul principal al cercetării se concentrează asupra populației, iar eșantionul îl investigăm numai pentru a ajunge la concluzii despre populație. Cu acestea am ajuns la specificarea celui de-al doilea domeniu al **st.** inductive, referitor la elaborarea inferențelor statistice. Acesta este procesul prin care estimăm diferiți parametrii ai populației pe baza valorilor statistice cunoscute, dar altfel irelevante, ale eșantionului. Problema este una de testare a ipotezelor preformulate, de luare a deciziei privind valoarea predictivă a estimatorilor statistici în raport cu parametrii populației. Rareori ne limităm în cercetarea sociologică numai la descrierea **st.** a unui set de date, fără a urmări să elaborăm inferențe sau să formulăm generalizări teoretice. Se poate chiar spune că **st.** inductivă este modul reprezentativ de aplicare a **st.** în sociologie. Extinderea cea mai mare în cercetarea sociologică o are analiza **st.** multivariată aplicată în vederea elaborării de inferențe statistice, de fundamentare a generalizărilor teoretice extinse la nivel de populație prin procedee inductive. În funcție de poziția deținută în analiză și în succesiunea timpului social, variabilele incluse în analiza multivariată se împart în două și uneori în trei categorii. Prima categorie include *variabilele dependente* sau *criteriu* a căror variație urmează a fi explicată. Pentru aceasta este necesar a detecta acei factori care, într-un fel sau altul, justifică, generează sau interferează cu variația variabilelor dependente. Acești factori sînt incluși în a doua categorie de *variabile* numite *independente* sau *predictori*. În succesiunea temporală, predictorii preced variabilele-criteriu. Dacă nu se poate identifica o succesiune temporală a categoriilor de variabile, atunci se specifică o

ordine logică fundamentată teoretic. În sfîrșit, o ultimă categorie include *variabilele intermediare*, situate între precedentele și care sînt dependente în raport cu predictorii principali și independente în raport cu variabilele-criteriu. Analiza statistică multivariată se poate concentra asupra gradului de similaritate a variabilelor din aceeași categorie (analiză intracategorială) sau asupra numărului și naturii relațiilor dintre două categorii (analiza intercategorială) sau asupra relațiilor dintre trei sau chiar mai multe categorii (analiză structurală în care este posibilă creșterea numărului de variabile intermediare). Fiecărui tip de analiză îi sînt specifice anumite tehnici statistice. Analiza intracategorială include: *a.* analiza contingenței, care se concentrează asupra variabilelor în care persoane, evenimente sau manifestări sociale asamblate în tabele de frecvențe sînt repartizate pe categorii discrete în vederea testării independenței lor calitative; *b.* analiza grupărilor ("clusters"), care conduce la clasificări ale variabilelor sau ale entității sociale (persoane, instituții, zone etc.) pe baza asemănărilor și deosebirilor, apropierilor sau distanțelor sociale; *c.* analiza factorială care reduce numărul variabilelor dintr-o categorie la cîțiva factori reprezentativi și necorelați statistic între ei. Analiza intercategorială se realizează statistic prin: *a.* analiza de regresie în care variația specifică uneia sau mai multor variabile dependente este explicată de un set de variabile independente (predictori); *b.* corelația canonică pune în relație două seturi de variabile pentru a identifica diverse combinații, eventuale suprapuneri sau variabile redundante; *c.* analiza variației și covariației testează diferențele dintre mediile specifice variabilelor măsurate; *d.* analiza descriminantă facilitează clasificarea entităților sociale eterogene; *e.* detectarea autonomă a interacțiunilor identifică efecte de interacțiune între predictori în vederea repartizării persoanelor pe grupuri și subgupruri omogene în interior și diferențiate unele de altele. Tehnicile de analiză structurală sîntatît instrumente statistice, cît și generatoare de teorii sociologice: *a.* analiza "path" se bazează pe ecuații de regresie multiplă pentru a identifica și caracteriza relații cauzale între variabilele predictor, intermediare și criteriu în cadrul unor modele cauzale recursive si nerecursive; *b.* analiza relațiilor structurale lineare este aplicată în construcția de modele cauzale care includ indicatori multipli ai unor variabile implicate în cauzare reciprocă. Datele utilizate în aceste analize se pot referi la persoane, la grupuri, instituții sau organizații și la persoane aparținînd acestora din urmă. În general, trebuie avut în vedere că analizele statistice nu sînt ele însele generatoare de teorie. Această situație are o implicație importantă. Instrumentele de investigație empirică, tipurile de măsurători și tehnicile de analiză statistică sînt elaborate sau aplicate pornind de la un model teoretico-ipotetic formulat. Nimic nu poate suplini analiza teoretică propriu-zisă și imaginația interpretativă a cercetătorului. Adecvarea analizelor statistice vizate la modelul teoretico-ipotetic formulat nu este o operație amînată sau considerată doar în faza de prelucrare a datelor, ci asociată proiectării globale inițiale a cercetării. Numai astfel se poate valorifica la maximum și imaginativ potențialul instrumental-tehnic al

st. în **s.**. *V. cauzalitate, clasificare multicriterială, eșantionare, predicție, probabilitate, regresie, testarea ipotezelor statistice.* **L.V.**

STATISTICĂ UNIVARIATĂ capitol al statisticii care prescrie modalitățile de ordonare, descriere și analiză a datelor culese în funcție de diverse criterii, aceste criterii fiind privite în mod independent unul de altul, adică fără a se evidenția relațiile dintre ele. Datele de tip statistic, sînt rezultate, într-un prim și cel mai elementar mod de sistematizare, sub for-

ma a ceea ce în statistică poartă denumirea de *caracteristică* sau *serie statistică*. Orice caracteristică presupune existența unei însușiri, trăsături etc., comună fiecărui individ din populația investigată, însușire ce prezintă diferite forme sau grade de manifestare. Caracteristicile se clasifică în două categorii: *calitative*, atunci cînd trăsătura se evaluează pe scale nominale sau ordinale, și *cantitative* (sau *variabile statistice*), atunci cînd trăsătura și demersul metodologic permit măsurarea în sensul propriu al termenului, deci cînd evaluarea se face pe scale de intervale sau rapoarte. În primul caz, indivizii statistici se distribuie într-o mulțime de clase ale caracteristicii, care sînt desemnate prin nume ce trimit, de regulă, spre semnificat; ca simboluri ale claselor se pot utiliza și numerele, numai că, pentru caracteristicile calitative, ele nu au nici o funcție de semnificație, exceptînd cazul scalelor ordinale, cînd numerele pot indica ordinea claselor. În al doilea caz, fiecare individ primește o valoare numerică, cu funcția de măsură a manifestării însușirii, iar construcția concretă a caracteristicii e dependentă de mai mulți factori. Dacă însușirea se măsoară pe o scală restrînsă și ia numai valori discrete, atunci sub fiecare valoare dintr-un interval sau cînd valorile discrete sînt în număr foarte mare, se procedează la formarea de *intervale de grupare*, a căror mărime și al căror număr sînt dictate, în principal, de nevoile cercetării. Prin urmare, o caracteristică poate fi prezentată ca un tabel cu două linii (sau coloane), prima conținînd clasele, valorile sau intervalele de valori, iar a doua *frecvențele*, adică numărul de indivizi prezenți în fiecare clasă. Iată, spre ilustrare, cîteva tipuri de caracteristici, cu mențiunea că datele prezentate sînt fictive. Pornind de la informația cuprinsă în tabele, se poate întreprinde o serie de calcule și analize suplimentare. Să presupunem că o caracteristică are s clase — notate $A_1, A_2, \ldots, A_s$ — sau s valori — luate în ordine descrescătoare și notate cu $x_1, x_2, \ldots, x_s$ — că numărul indivizilor subsumați unei clase sau valori este k_i și că numărul total de indivizi este n. De la *frecvențele absolute*, k_i, se ajunge la *frecvențele relative*, p_i, prin împărțirea primelor la n: $p_i = k_i/n$. Frecvențele relative pot fi interpretate ca ponderi ale claselor în totalul populației sau ca probabilități cu care indivizii se plasează într-o clasă sau alta. Evident că frecvențele relative sînt valori pozitive subunitare și suma lor este egală cu unitatea, dat fiind că suma celor absolute este n. Tot un tip de frecvențe relative (dar nu la unitate, ci la 100) sînt procentele, care se obțin înmulțind cu 100 frecvențele relative la unitate. Calculul frecvențelor relative și al procentelor se face pentru a avea o imagine mai clară a modului de distribuire a indivizilor în clase și, mai ales, pentru a putea compara două sau mai multe serii statistice. Un pas mai departe în analiza univariată a variabilelor statistice constă în calcularea unor indicatori de diverse tipuri, dintre care cei mai cunoscuți sînt cei de *poziție* (sau ai tendinței centrale) și cei de *dispersie* (sau împrăștiere). Primii încearcă să evidențieze, printr-o singură valoare, tendința întregului grup, situația mijlocie sau tipică. Cei din categoria a doua urmăresc să măsoare gradul de eterogenitate a populației, gradul de dispersare a indivizilor pe scala valorilor variabilei respective. Dintre indicatorii de poziție, cei mai cunoscuți și mai utilizați sînt:

Media (aritmetică). Se obține împărțind suma valorilor individuale la efectivul populației sau al eșantionului. Pentru o variabilă X, se notează cu $\bar{x}$ și este egală cu

$$\frac{1}{n}\sum_{i=n}^{n} x_i \quad \text{sau} \quad \frac{1}{n}\sum_{i=n}^{s} k_i x_i,$$

în cazul cînd mai mulți indivizi iau o aceiași valoare.

Tabelul 1. *O caracteristică de tip calitativ, obținută cu o scală nominală: distribuția pe facultăți a studenților dintr-un institut de învățământ superior*

Facultăți	Mecanică	Electrotehnică	Construcții	Total
Nr. studenți	1 000	500	700	2 200

Tabelul 2. *O caracteristică de tip calitativ, obținută cu o scală ordinală: distribuția subiecților după răspunsurile la o întrebare de satisfacție*

Variante de răspuns	Foarte puțin	Puțin	Relativ puțin	Moderat	Relativ mult	Mult	Foarte mult	Total
Nr. de subiecți	50	100	150	200	250	150	100	1 000

Tabelul 3. *O caracteristică de tip cantitativ cu valori discrete: distribuția gospodăriilor unei localități, după numărul persoanelor care le compun*

Nr. de persoane în gospodărie	1	2	3	4	5	6	7	8+	Total
Nr. de gospodării	50	100	150	100	75	50	25	25	575

Tabelul 4. *O caracteristică de tip cantitativ cu intervale de grupare: distribuția notelor candidaților*

Note	1-1,99	2-2,99	3-3,99	4-4,99	5-5,99	6-6,99	7-7,99	8-8,99	9-10	Total
Nr. candidați	25	75	150	200	250	225	175	100	50	1 250

Tabelul 5. *Frecvențele cumulate ale tabelului 4*

Note sub	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Nr. de candidați	0	25	100	250	450	700	925	1 100	1 200	1 250

Media geometrică (G). Este dată de formula

$G = \sqrt[n]{x_1 x_2 \ldots x_n}$, respectiv $G = \sqrt[n]{x_1^{k_1} x_2^{k_2} \ldots x_s^{k_s}}$

cînd se lucrează cu frecvențe. Pentru calcule, se mai pot folosi și expresiile obținute prin logaritmare:

$$\lg G = \frac{1}{n}\sum_{i=1}^{n} \lg x_i \quad \text{sau} \quad \lg G = \frac{1}{n}\sum_{i=1}^{s} k_i \lg x_i$$

Media armonică (H). Este valoarea a cărei inversă este media aritmetică a inverselor valorilor lui X:

$$\frac{1}{H} = \frac{1}{n}\sum_{i=1}^{n} \frac{1}{x_i} \text{ sau, cu frecvențe, } \frac{1}{H} = \frac{1}{n}\sum_{i=1}^{n} \frac{k_i}{x_i}$$

Mediana (Me). Este valoarea care, în cadrul seriei statistice, separă efectivul populației în două părți egale. Nu are o formulă atît de simplă cum este cea a mediei; mai mult, o valoare mediană propriu-zisă nu există decît dacă numărul n este fără soț, cînd există, de fapt, un individ mijlociu (al $\frac{n+1}{2}$ lea) a cărui valoare este mediana. Dacă n este par, se iau indivizii de rang $\frac{n}{2}$ și $\frac{n}{2}+1$, cu valori, să zicem, x_i și x_{i+1}, iar mediana poate fi orice valoare din intervalul (x_i, x_{i+1}); de regulă se ia media aritmetică a celor două valori.

Modul (valoarea modală sau *dominanta).* Se utilizează numai cînd se lucrează cu frecvențe, fiind valoarea luată cu cea mai mare frecvență. Se poate vorbi și de valori modale relative atunci cînd frecvențele mai multor clase, neînvecinate, le întrec pe cele din imediata lor vecinătate; avem de a face atunci cu serii *bimodale* (cu două moduri) sau *plurimodale.* ◆ Din multitudinea indicatorilor de împrăștiere, menționăm: *Amplitudinea.* Este cel mai simplu și mai puțin expresiv indicator de împrăștiere, reprezentînd diferența dintre valoarea maximă și cea minimă în seria statistică. *Abaterea interquartilă.* Se pornește de la ideea că valorile extreme nu sînt caracteristice seriei și se elimină. Pentru aceasta, se împarte, prin valori, efectivul populației în mai multe părți egale. Valorile care realizează o diviziune în patru părți egale se numesc *quartile* (notate cu q_1, q_2 și q_3, unde, evident, q_2 = Me). În mod analog, se pot calcula decilele (valori care împart volumul în 10 părți egale), *centilele* (realizînd 100 de părți) ș.a.m.d. Abaterea interquartilă este jumătate din lungimea intervalului (q_1, q_3) — interval ce conține 50% din indivizii studiați, adică este egală cu $\frac{1}{2}(q_3 - q_1)$. *Abaterea medie.* Se obține utilizînd o valoare fixă a (de regulă, din intervalul valorilor seriei), față de care se calculează abaterile fiecărei valori individuale; se elimină semnele și se calculează media abaterilor. Deci abaterea medie de la *a* este:

$$A(a) = \frac{1}{n}\sum_{i=1}^{n} |x_i - a| \text{ sau, cu frecvențe}$$

$$A(a) = \frac{1}{n}\sum_{i=1}^{s} k_i |x_i - a|.$$

Dacă *a* este tocmai media, avem *abaterea medie de la medie* sau, pur și simplu *abaterea medie*:

$$A = \frac{1}{n}\sum_{i=1}^{n} |x_i - \bar{x}| \quad \text{sau} \quad A = \frac{1}{n}\sum_{i=1}^{s} k_i |x_i - \bar{x}|$$

Abaterea medie pătratică. Se procedează ca mai sus, numai că, pentru eliminarea semnului diferențelor, acestea se ridică la pătrat, fiind apoi necesară extragerea radicalului. Deci vom avea o abatere medie pătratică de la a:

$$S(a) = \sqrt{\frac{1}{n}\sum_{i=1}^{n} (x_i - a)^2} \quad \text{sau, cu frecvențe,}$$

$$S(a) = \sqrt{\frac{1}{n}\sum_{i=1}^{s} k_i (x_i - a)^2}.$$

Cînd $a = \bar{x}$, mărimea se numește *abatere standard* și se notează, de obicei, cu litera grecească σ.

Deci $\sigma = \sqrt{\frac{1}{n}\sum_{i=1}^{n}(x_i - \bar{x})^2}$ sau

$$\sigma = \sqrt{\frac{1}{s}\sum_{i=1}^{10} k_i(x_i - \bar{x})^2}$$

Pătratul acestei mărimi, σ^2, se numește *varianță*. Cînd se lucrează pe eșantion, se folosește o formulă ușor modificată, media pătratelor obținîndu-se prin împărțirea la *n-1*, ceea ce asigură o mai bună estimație a abaterii standard din populație; desigur, pentru eșantioane mari, este practic indiferent dacă se lucrează cu *n-1* sau cu *n*. Pentru compararea dispersiilor a două caracteristici măsurabile cu unități de măsură diferite, se folosește *coeficientul de variație*: $v = \sigma_x / \bar{x}$, care este un indicator "abstract", adimensional. El are o semnificație numai cînd variabila X se măsoară pe scală de rapoarte și media nu se află în vecinătatea lui zero.

Seriile statistice pot fi prezentate și sub formă grafică. Dintre extrem de multele imagini grafice care pot fi atașate unui tabel de frecvențe vom menționa doar două: *histograma* și *poligonul frecvențelor*. Histograma se folosește în cazul caracteristicilor calitative sau al celor cantitative cu intervale de grupare. Pe o axă orizontală se fixează segmente corespunzînd claselor sau intervalelor, segmente pe care apoi se ridică dreptunghiuri cu înălțimea proporțională cu frecvențele corespunzătoare. Poligonul frecvențelor se utilizează numai pentru variabile și se construiește reprezentînd, într-un sistem de axe ortogonale, puncte cu abscisa *x* (valoarea discretă sau valoarea centrală a intervalului de grupare) și ordonata *k* (frecvența), puncte ce se unesc apoi din aproape în aproape cu segmente de linie dreaptă, rezultînd o imagine poligonală. Un interes deosebit îl prezintă liniile poligonale atașate tabelelor cu *frecvențe cumulate*. De pildă, cifrele din tabelul 4 pot fi scrise astfel încît să indice cîți candidați au obținut o medie *sub*(sau *peste*) o valoare dată (vezi tabelul 5). Pornind de la situația cînd o variablă poate lua, teoretic vorbind, orice valoare pe un interval (a, b) — ne putem închipui că prin înmulțirea și deci micșorarea intervalelor se va ajunge ca linia poligonală să "tindă" spre o curbă. Numai că o încercare practică ne ve arăta, după cîțiva pași, că frecvențele obișnuite vor scădea rapid, figura "prăbușindu-se" pe axa absciselor. Putem scăpa de acest inconvenient lucrînd cu frecvențe cumulate, pentru care graficul rămîne mereu crescător, tinzînd spre totalul populației. Imaginînd că am putea continua la nesfîrșit procedura de înjumătățire a intervalelor, poligonul frecvențelor cumulate va tinde la o curbă netedă, reprezentînd graficul unei funcții F(x) continuă, derivabilă și crescătoare, funcție ce poate fi interpretată ca imagine ideală a distribuției empirice a frecvențelor cumulate. Derivata acestei funcții — s-o notăm f(x) — va fi, la rîndul său, imaginea ideală a distribuției inițiale. Dacă reducem totul la unitate, atunci valoarea funcției F într-un punct oarecare x_0 va da probabilitatea ca un individ să ia o valoare mai mică decît x_0, iar diferența $F(x_2) - F(x_1)$ probabilitatea ca o valoare să se afle între x_1 și x_2. Aceleași probabilități sînt date de integralele

$$\int_a^{x_0} f(x)dx \quad \text{și, respectiv,} \quad \int_{x_1}^{x_2} f(x)dx$$

datorită relației dintre funcțiile *f* și *F*. Am schițat, în mod foarte simplificator dar intuitiv, calea pe care se poate ajunge de la distribuții empirice la distribuții ideale sau teoretice, marcînd într-un fel și diferența între statistica obișnuită și statistica matematică. În aceasta din urmă în loc de caracteristică se vorbește de *variabilă aleatoare*, iar frecvențelor le iau locul probabilitățile. Funcția F(x) se numește funcție de repartiție, în vreme ce pentru f(x) se folosesc mai multe denumiri: funcție de distri-

buție, densitate de repartiție, densitate de probabilitate, lege de distribuție etc. În statistica matematică sînt studiate o serie de *legi de distribuție*, dintre care unele au remarcabile aplicații în științele sociale.

Legea normală. Este cea mai cunoscută pentru că are cele mai diverse aplicații în analizele de tip statistic, aplicații atît de natură practică — în sensul că multe distribuții empirice se apropie de una normală, inclusiv distribuția unor valori de eșantioane —, cît și teoretică, avînd, printre altele, și proprietatea că reprezintă o lege limită, spre care, în anumite condiții, tind aproape toate celelalte legi de distribuție. Expresia matematică a funcției este:

$$f(x) = \frac{1}{\sigma\sqrt{2\pi}} e^{v2\frac{(x-\bar{x})}{\sigma^2}}$$

unde e și π sînt binecunoscutele constante matematice, $\bar{x}$ și σ^2 sînt, respectiv, media și abaterea standard a variabilei $\bar{X}$. Graficul funcției este cunoscuta curbă sub formă de clopot (*curba lui Gauss*) care are cîteva proprietăți importante: (i) este simetrică și unimodală, media coincizînd cu modul și mediana, fiind deci crescătoare în stînga și descrescătoare în dreapta acestei valori centrale; (ii) forma curbei, "mai plată" sau "mai ascuțită", este determinată de valoarea mai mare sau mai mică a lui σ; (iii) suprafața delimitată de curbă, axa Ox și două verticale duse în puncte simetrice față de medie, la o *distanță măsurată în abateri standard*, sau, ceea ce este același lucru, probabilitatea ca un individ să ia o valoare cuprinsă într-un interval $(\bar{x} - z \cdot \sigma, \bar{x} + z \cdot \sigma)$ este identică pentru toate curbele normale. De exemplu, această probabilitate este egală cu 0,68 pentru z=1, cu 0,95 pentru z=2, cu 0,99 pentru z=2,6, cu 0,997 pentru z=3, cu 0,999 pentru z=3,3 etc. Prin schimbarea de variabilă $z = (x - \bar{x})/\sigma$, funcția devine:

$$f(z) = \frac{1}{\sqrt{2\pi}} e^{-1/2\, z^2}$$

purtînd denumirea de *lege normală redusă* și fiind caracterizată de proprietatea că media este zero și abaterea standard este unu.

Legea binomială. Corespunde unei variabile aleatoare discrete la care se ajunge prin următorul raționament. Să presupunem că avem o populație formată din două tipuri de indivizi: A și B (de pildă, o urnă cu bile albe și negre). Fie p probabilitatea ca luînd la întîmplare un individ din populația aceasta să fie de tip A (bilă albă) și q probabilitatea complementară. Experiența de tip statistic constă în a alege de n ori, la întîmplare, cîte un individ, înregistrînd tipul căruia îi aparține și reintroducîndu-l în populație înainte de a-l extrage pe următorul. Se poate întîmpla ca în cele n extrageri ale unei experiențe indivizii de tip A să iasă de zero ori, o dată, de două ori,..., de n ori. Legea binomială dă probabilitățile de apariție pentru fiecare situație de mai sus. În general, probabilitatea ca să iasă k unități de tip A în cele n extrageri este:

$$P_n(k) = C_n^k p^k q^{n-k}.$$

După cum se observă, probabilitatea este termenul general al dezvoltării binomului $(p+q)^n$, de unde și denumirea legii.

Legea χ^2 (*hi pătrat*). Este o lege de probabilitate ce se obține prin însumarea pătratelor unui număr de variabile aleatoare normale reduse independente:

$$\chi^2 = X_1^2 + X_2^2 + . \ + X_n^2.$$

Se utilizează cu precădere în problemele de apreciere a posibilității de a ajusta o serie de frecvențe empirice printr-o lege teoretică dată. Tabelele referitoare la distribuția χ^2 dau probabilitatea cu care valorile funcției depășesc anumite limite. *V. statistică și sociologie, testarea ipotezelor statistice.* **T.R.**

STATUS (lat. *status*), poziție ocupată de o persoană sau de un grup în societate. Această poziție are două dimensiuni: orizontală și verticală. Dimensiunea orizontală a **s.** se referă la rețeaua de contacte și de schimburi reale sau posibile pe care individul le are cu alte persoane situate la același nivel social. Dimensiunea verticală vizează contactele și schimburile cu persoanele situate în ierarhia socială într-o poziție superioară sau inferioară (Raymond Boudon, François Bourricaud, *Dictionnaire critique de la sociologie*, 1981, p. 511). **S.** este definit astfel ca un ansamblu de relații egalitare și ierarhice pe care individul le are cu alți membrii din grupul din care face parte. Termenul de **s.** a fost utilizat inițial în filosofia socială, desemnînd drepturile și datoriile unei persoane, puterea de care acesta dispune. Emile Durkheim (1858-1917) a analizat anomia prin dereglarea ierarhiei de **s.** (*De la division du travail social*, 1893). Max Weber (1864-1920) a dat termenului de **s.** înțelesul de prestigiu social (*Wirtschalt und Gesellschaft*, 1921). Din perspectiva antropologiei culturale, Ralph Linton (1893-1953) a utilizat termenul de **s.** cu înțelesul de colecție de drepturi și de datorii generale de locul ocupat de individ în societate (*The Study of Man*, 1936). Talcott Parsons (1902-1979), atrăgînd atenția asupra caracterului complementar al **s.**, face distincție — ca și R. Linton — între **s.** atribuite (legate de anumite calități ale individului: vîrstă, sex) și **s.** achiziționate, pentru care individul optează, face anumite eforturi (*The Social System*, 1951). S-a făcut distincție, de asemenea, între **s.** actual, pus în evidență în situația socială concretă, și **s.** latent, neactualizat, dar posibil de evidențiat în alte situații sociale. Fiecare persoană posedă concomitent mai multe **s.** Ele pot fi grupate în trei categorii: **s.** biologic, **s.** familial și **s.** extrafamilial (E. K. Wilson, 1966). Toate **s.** asociate unei persoane formează setul de **s.** În societățile moderne **s.** profesional apare ca un factor central în constelația **s.** părțiale care compun setul de **s.** ale persoanei. **S.** profesionale se divid în **s.** formale (oficiale, distribuite conform organigramei) și **s.** informale (dobîndite pe baza caracteristicilor psihice ale persoanei). **S.** părțiale ale unei persoane pot fi congruente sau incongruente, generînd în acest caz conflicte interstatus (de exemplu, conflicte între **s.** familial și **s.** profesional). Unele **s.** sînt generatoare de conflicte prin însăși natura lor. În sociologia organizațională s-a relevat că pozițiile ierarhice intermediare determină conflicte intrastatus (de exemplu, **s.** profesional de maistru într-o întreprindere industrială, cel de asistent universitar ș.a.m.d.). Cercetările sociologice concrete au arătat că modul în care persoana își percepe propriul **s.** intervine decisiv în depășirea conflictelor inter- și intra- status. De asemenea, s-au găsit corelații semnificative între cristalizarea **s.** și atitudinile politice (Gerhard E. Lenski, 1954), între **s.** și anumite boli psihice (R.W. Trumkin, 1955; R. Bastide, 1965), ca și între **s.** profesional formal și satisfacția muncii (A.S. Tannenbaum, 1986). **S.** se exprimă printr-o serie de simboluri și de semne distinctive cum sînt medaliile și decorațiile, uniforma de serviciu, portul național etc.. Uneori termenul de **s.** este înlocuit prin simbolul său. Astfel sînt utilizați termenii de "blue collar" (gulere albastre) pentru a desemna **s.** de muncitor manual și "white collar" (gulere albe) pentru **s.** de specialist fără funcții de conducere. C. Wright Mills (1917-1962) desemna prin "white collar" pătura de mijloc a societății contemporane (*White Collar. The american middle class*, 1951). *V. prestigiu, rol social.* **S.C.**

STATUS SOCIO-ECONOMIC poziția socială a unei persoane sau grup uman în cadrul societății determinată de apartenența de clasă, poziția în sistemul de stratificare socială, ocupația, nivelul de pregătire, venitul,

participarea la conducerea vieții social-economice și politice, stilul de viață, prestigiul social etc. Elementele componente ale **s.s.-e.** constituie ele însele aspecte distincte, o parte dintre ele sînt atribuite (prin moștenire socială), altele sînt dobîndite (achiziționate în decursul existenței individului sau a grupului). ◆ **S.s.-e.** poate fi analizat ca un indicator general (sintetic), un indice constituit din agregarea valorilor elementelor componente, în calitate de statusuri particulare: de clasă, ocupație, educație, venit, etc. La rîndul său **s.s.-e.** apare și ca o varietate a statusurilor sociale multiple ce pot caracteriza o persoană sau un grup social, începînd cu cele "naturale": bărbat, femeie; soț, soție; copil, părinte; și ajungînd la cele care definesc pozițiile economice, politice, culturale sau la cele psihosociale. ◆ Sistemul **s.s.-e.** este deosebit de relevant pentru definirea unor trăsături ale structurii sociale, iar trecerea de la un status la altul semnifică o mobilitate socială (P. Sorokin), pe verticală (ascendent/descendent) sau pe orizontală. Pentru cercetarea sociologică este de un real interes cunoașterea modalităților de constituire a **s.s.-e.** la un moment dat, contribuția moștenirii sociale, față de rolul activității individului și capacitatea lui de a ocupa diferite poziții în spațiul social: factorii de schimbare și dinamica **s.s.-e.**; mecanismele prin care se realizează acestea; implicațiile individuale și colective ale unui anumit **s.s.-e.**. ◆ În societate, ansamblul **s.s.-e.** alcătuiește o structură specifică, un spațiu social determinant. O importanță aparte o constituie modul de dispunere; în societăți puternic stratificate **s.s: e.** sînt ierarhizate, cu diferențieri de la o țară la alta; pe cînd într-o societate fără decalaje și diferențieri marcante **s.s.-e.** tinde să se apropie, să aplatizeze structura de stratificare. Congruența **s.s.-e.** se referă la situația în care toate elementele componente au valori apropiate (joase, medii sau înalte), după cum incongruența redă o situație în care aceste valori sînt foarte diferite. **S.s.- e.** de nivel scăzut ca și multe din incongruențe sînt generatoare de frustrare, ele marcînd în mod negativ viața și activitatea persoanei; unele incongruențe pot fi însă și compensatorii. *V. categorii socio-profesionale, status, stratificare socială.* **I.M.**

STEREOTIP (gr. *stereos*, "solid", "fix", și *typos*, "caracter") credințe despre caracteristici psihologice și/sau comportamentale ale unor categorii de indivizi, grupuri sociale (de sex, vîrstă, etnice, religioase etc.); astfel de credințe sînt fixate în imagini șablonizate, durabile, "preconcepute", în sensul că nu se bazează pe observarea directă, proaspătă a fenomenelor, ci pe moduri de gîndire aprioric, rutinizate, deseori arbitrare, fără legătură cu indivizii sau grupurile sociale evaluate. Termen introdus în științele sociale de W. Lippman (*Public Opinion*, 1922), care acordă acestor "clișee din mintea noastră", un rol de "economie a gîndirii": în loc de opinii formate prin observație directă și judecată critică, recurgem la scheme simplificatorii, gata formate, învățate în procesul socializării. **S.** reprezintă componenta *emoțională* a atitudinilor individuale și colective, în timp ce prejudecata reprezintă componenta *cognitivă*, iar discriminarea componenta *acțională* a acestor atitudini în relațiile dintre indivizi și grupuri sociale. În uzajul recent din științele sociale, **s.** și prejudecata desemnează îndeosebi atitudinile nefavorabile față de anumite categorii etnice sau rasiale. Cercetări empirice și încercări de generalizare analizează **s.** din perspectiva teoriilor socializării, a teoriei grupului de referință, a teoriei conflictului social în relațiile interetnice etc. *V. atitudine, etichetare, stigmat.* **G.N.**

STIGMAT orice atribut ori semn, fizic sau social, care devalorizează, identitatea unui

actor social pînă acolo încît el nu mai poate beneficia de întreaga acceptare a societății. E. Goffman a lansat în sociologie acest termen, cu referire la dramaturgia socială (E. Goffman, *Stigma. Notes on the management of spoiled identity*, 1964). O deformație fizică ori o ocupație nedizerabilă social constituie exemple de **s.** Putem distinge între un **s.** vizibil și unul ascuns. În ultimul caz, individul care îl posedă este doar potențial descreditabil (ex. impotența). Individul are în această situație o posibilitate mult mai mare de a manipula **s.** Tendința generală esle de a limita efectele negative ale stigmatizării, transformînd dezavantajele în avantaje, persoanele raportîndu-se la propriul **s.** preponderent în situațiile în care el poate constitui un avantaj. O altă tendință este aceea ca indivizii cu un anumit **s.** să lupte pentru căpătarea unei identități normale. Aceste acțiuni sînt eficiente mai ales în situațiile în care **s.** caracterizează grupuri mari de indivizi. Lupta pentru drepturi a homosexualilor sau a prostituatelor poate constitui un exemplu. *V. discreditare, dramaturgie socială, etichetare, handicap, homosexualitate, prostituție.* **A.B.**

STIL DE CONDUCERE complex comportamental, profil caracteristic activității unei persoane aflate într-o poziție de conducere a unui grup, organizații, colectivități. În mod special s-a dezvoltat în legătură cu conducerea directă (a grupului). Interesul major pentru stilul de conducere își are originea în preocupările de sociologie industrială, orientate spre creșterea performanțelor întreprinderilor. **S.c.** a apărut ca o *variabilă strategică*: el are, pe de o parte, o puternică acțiune cauzală asupra performanței, iar pe de altă parte este, între limite destul de largi, manipulabil, poate fi perfecționat. De aici, orientarea celor mai multe studii: care este **s.c.** cel mai bun și cum poate fi el difuzat larg în masa organizațiilor. Tematica **s.c.** pornește de la delașarea de abordarea psihologică. Încercarea de a determina caracteristicile profunde ale personalității șefului în vederea unei selecții mai bune a acestuia a demonstrat faptul că performanțele conducerii, deși depind într-o măsură importantă de tipul de personalitate, se datorează mult mai mult tipului de comportament adoptat, care poate fi învățat, schimbat. Pornind de la ideea că **s.c.** este într-o largă măsură responsabil de moralul grupului, de motivația performanței, de atitudinea membrilor acestuia față de muncă și față de organizația în care lucrează, s-au depus eforturi sistematice de a se identifica principalele **s.c.**, de a se evalua eficiența acestora (care **s.c.** este mai bun) și de a se imagina modalități de formare a șefilor de la diferitele nivele ierarhice în spiritul **s.c.** considerat a fi cel mai bun. Există cîteva tipologii devenite clasice ale **s.c.** Tipologia lui Malpin și Winer: pe baza analizei factoriale a unui bogat eșantion de comportamente de conducere, sînt puși în evidență doi factori (dimensiuni) fundamentale ale **s.c.** care se pot manifesta într-o mare varietate de caracteristici: *considerație* (atitudine pozitivă față de oameni, respect, stimă) și *inițiere de structură* (capacitatea de a formula cu claritate obiectivele de realizat și mijloacele adecvate, de a defini cu claritate situația). Acești doi factori sînt independenți, putînd da mai multe combinații posibile. Stilul considerat a fi cel mai eficient este cel care prezintă valori ridicate la ambii factori. Tipologia lui K. Lewin, R. Lippitt și R. White care distinge **s.c.** în funcție de practicile de decizie considerate a fi determinante pentru întregul profil al conducătorului: *autoritar* (ia singur deciziile, fără a se consulta cu grupul), *democrat* (se consultă cu grupul sau antrenează grupul la un proces colectiv de decizie) și *permisiv* (*laissez-faire* — lasă grupul să se organizeze în mod spontan). Tipologia a fost reluată de R. Likert care

propune 4 **s.c.**: *autoritar opresiv* (arbitrar, capricios, agresiv), *autoritar obiectiv* (corect, principial, dar ia deciziile fără a consulta grupul), *democrat consultativ* (ia deciziile pe baza consultării sistematice a grupului) și *democrat participativ* (organizator al procesului colectiv de decizie; grupul ia deciziile). În privința performanțelor **s.c.**, există două abordări: *universalistă* și *situațională* sau *contextualistă*. Abordarea universalistă consideră că există un singur **s.c.** cel mai bun indiferent de condiții, cel puțin în ceea ce privește societatea actuală. Se pot desprinde, în acest sens, trei mari direcții de perfecționare a **s.c.**: *a.* sporirea centrării umane (mai multă grijă, considerație, respect, suport pentru persoana umană); *b.* utilizarea unor tehnici de motivare, fundate pe cunoașterea personalității, orientate spre ridicarea spiritului de responsabilitate și a conștiinței profesionalismului, în locul mijloacelor coercitive; *c.* democratizarea conducerii, înlocuirea stilurilor autoritare cu stiluri democratice de conducere. **S.c.** democratic, centrat pe om, acționează pozitiv nu numai asupra moralului, dar și asupra performanțelor. Abordarea situațională (de ex. F. Fiedler) consideră că în diferite situații, **s.** de **c.** diferite sînt recomandabile. Factorii situaționali care par să afecteze **s.c.** sînt: gradul de complexitate/incertitudine a sarcinilor de realizat; atitudinea grupului față de obiectivele comune și față de șef, puterea acordată șefului de a sancționa. Perfecționarea **s.c.** reprezintă o componentă strategică în programul de utilizare mai eficientă a resurselor umane ale organizațiilor. Au luat o amploare deosebită diferitele forme de perfecționare/schimbare a **s.c.**, începînd cu forme de perfecționare a capacității de cunoaștere de sine și a celorlalți, de perfecționare a capacității de a comunica și interacționa eficace (T-Grupurile, de exemplu) și sfîrșind cu diferite forme mai particulare de asimilare a unui stil anumit de conducere considerat a fi cel mai bun (ex. Grila managerială a lui Black și Mouton). *V. birocrație, conducere, organizații, oligarhie.* **C.Z.**

STIL DE VIAȚĂ ca și modul de viață, se referă la totalitatea activităților care compun viața unei persoane, grup, colectivitate, dar dintr-o perspectivă nu descriptiv-explicativă, ci *intern-structurală* și *normativă*. **S.v.** este asociat cu încercarea de a evidenția unitatea structurală, profilul modului de viață, identificarea *principiului organizator intern*. Preluînd ideea de stil din artă, sociologia **s.v.** caută să identifice în pluralitatea manifestărilor concrete ale vieții individuale din diferitele sfere, determinate de diferiți factori exteriori, un principiu unificator intern, generator de unitate în diversitate. Natura unui asemenea principiu organizator intern poate fi căutată în mai multe direcții: a. Un tip de personalitate asociat cu o anumită cultură și organizare socială. Este cazul celebrei analize a lui R. Benedici asupra stilului *apolinic* și *dionisiac*, ilustrat prin două comunități indiene, Zuni și Kwakiutl. Stilul apolinic: seninătate, cumpătare, înțelepciune, lipsa violenței; "calea de mijloc" este principiul fundamental; refuzul individualismului și accentuarea colectivismului, cooperării în defavoarea concurenței și competiției; aderiunea la tradiție, caracterul ceremonial al relațiilor, respingerea rivalității și a afirmării ostentative de sine, evitarea experiențelor disruptive și a manifestărilor agresive. Stilul dionisiac: pasional, individualist, accentuează afirmarea de sine, manifestă ostilitate față de ceilalți, rivalitate, concurență; amatori de manifestări zgomotoase, violente, de experiențe limită; megalomanie, goană după statut social, aroganță față de ceilalți, comportamente tiranice. *b.* Un tip de personalitate cristalizat în condiții social-culturale mai puțin specificate, posibil patologic: este cazul celebrei analize a personalității autoritare a lui Adorno care este

asociat cu un stil de viață specific. *c.* O strategie de viață, pentru care individul optează și care orientează toate manifestările sale particulare. Ascetismul, activistul social, cercetătorul științific, "trăirea clipei" etc sînt asemenea strategii de viață care generează **s.v.** Din acest punct de vedere, **s.v.** reprezintă o *opțiune*. În ultimul timp se prefigurează o nouă direcție de cercetare: evaluarea stilurilor și modurilor de viață din punctul de vedere al calității vieții pe care ele o pot asigura. Se reia astfel o lungă tradiție a explorării strategiilor de viață capabile să maximizeze, în limitele unor condiții date, fericirea. Eliberarea omului de servitutea necesităților elementare de supraviețuire, amplificarea oportunităților, pot relansa discuția antică asupra **s.v.** care să asigure împlinirea umană. În același timp, din punct de vedere sociologic este important a investiga posibilitatea promovării acelor cadre sociale care să facă posibile **s.v.** dezirabile. *V. calitatea vieții, mod de viață.* **C.Z.**

STOC DE ÎNVĂȚĂMÎNT capitalul intelectual acumulat de populația unei țări prin studii școlare și universitare. Definit operațional, **s.î.** al unei țări la un moment dat reprezintă suma anilor de studii care au fost parcurși de întreaga populație școlarizată. Se poate stabili atît un **s.î.** *brut* prin simpla însumare a numărului de ani școală ai fiecărei persoane, cît și un **s.î.** *ponderat*, în care anii de învățămînt corespunzători unor niveluri de instrucție superioară se ponderează, ținînd seama de diferențele calitative dintre un an de școală primară, de exemplu, și un an de învățămînt superior. Pe baza acestor indicatori, care nu izolează influența volumului populației, poate fi calculat un indicator standardizat (și deci comparabil): *durata medie de școlarizare*, obținut prin împărțirea **s.î.** la numărul populației (la o anumită dată sau ca medie anuală). Cercetările recente arată că sporurile înregistrate de **s.î.** sînt însoțite de o creștere a eficienței economice a învățămîntului care, la rîndul său, devine un factor principal al ridicării eficienței populației ocupate. Cuantificarea și analiza **s.î.** s-au dovedit extrem de utile în condițiile în care mulți specialiști includ printre factorii creșterii economice modificarea calitativă a forței de muncă atribuită învățămîntului. *V. educație, profesie.* **C.A.**

STRATIFICARE SOCIALĂ dispunere ierarhică a unui set de grupuri, categorii, straturi sociale pe o scală constituită pe baza unuia sau mai multor criterii. În literatura sociologică, noțiunea de **s.s.** se folosește în mai multe sensuri, dintre care cel mai larg este acela care implică orice formă de diferențiere socială capabilă să decupeze în societate grupări aflate într-o relație de ordine totală sau parțială. Alteori, termenul de **s.s.** se aplică numai în cazul utilizării unor criterii *specifice* de clasificare, ca, de pildă, cele legate de putere, venituri, ocupații, prestigiu social, nivel de instrucție etc. Luată în sensul său general, noțiunea de **s.s.** se identifică cu sau o include pe cea de *structură socială*; în acest din urmă caz, teoria **s.s.** fie că abordează în chip distinct problematica structurii *de clasă* a societății, fie că încearcă eliminarea *de facto* a acesteia din cîmpul cercetării sociologice, identificînd clasa cu stratul social, atunci cînd termenul de clasă mai este folosit. În mod clar această ultimă tendință se întîlnește în cadrul curentului *funcționalist*, unde s-au elaborat și cele mai explicite teorii referitoare la **s.s.** Numitorul comun al tuturor concepțiilor funcționaliste îl reprezintă principiul conform căruia stratificarea, existentă în orice tip de societate, își are temeiul în faptul că ea răspunde unei necesități sociale. Inițiatorii teoriei funcționaliste a **s.s.** sînt considerați K. Davis și W.E. Moore, care, într-un binecunoscut articol, publicat în 1945, au încercat să

elaboreze o schiță teoretico-explicativă a fenomenului de **s.s.** Ideea lor de pornire este aceea că orice societate trebuie să realizeze, într-un fel sau altul, distribuirea indivizilor în diversele poziții sociale și să-i determine să îndeplinească sarcinile aferente acestor poziții. Dar, datorită faptului că pozițiile sociale nu comportă îndatoriri egale și pretind competențe diferite unele situații fiind mai plăcute decît altele, unele sarcini mai ușor de îndeplinit etc., este nevoie, pentru a fi ocupate toate pozițiile, ca societatea să distribuie recompense diferite, care se găsesc la originea inegalităților sociale și a **s.s.** După ei, recompensele se pot grupa în trei categorii: cele care furnizează mijloace de subzistență, cele care oferă mijloace pentru distracție, petrecerea timpului liber etc. și cele care afectează relațiile individului cu ceilalți. Mărimea recompensei este dependentă de cei doi factori fundamentali: importanța socială a activităților și dificultățile în recrutarea celor competenți în a le realiza. Chiar judecînd-o numai în cadrul paradigmei funcționaliste, teoria lui Davis și Moore are o serie de slăbiciuni, care au fost repede detectate și s-a încercat consolidarea ei. Mai bine elaborată apare teoria lui T. Parsons, care, pornind de la aceeași idee a necesității sociale la care răspunde stratificarea, consideră că sistemul de ierarhii este bazat pe *valorile supreme* ale fiecărei societăți. După Parsons, societatea își întemeiază judecățile de valoare relative la **s.s.** pe trei categorii de elemente: *a.* calitățile pe care individul le posedă prin naștere, *b.* realizările sau performanțele sale și *c.* ceea ce el dobîndește în viață (bogăție, competență etc.). Pentru clasarea indivizilor, în funcție de aceste elemente, Parsons distinge patru categorii de valori: universalismul (capacitatea de adaptare, raționalitatea, eficiența etc., deci ceea ce-i permite societății să se adapteze la condițiile de existență), scopurile colective, integrarea (solidaritatea socială) și menținerea modelului cultural. În fiecare societate toate aceste patru tipuri au importanța lor, dar accentul se deplasează de la unul la altul. De pildă, în societățile vechi prevala menținerea modelului, pe cînd în cele industriale — universalismul. De exemplu, în SUA se bucură de un prestigiu mai ridicat cei care produc noutăți cognitive sau tehnice. Teoriile funcționaliste asupra **s.s.** suferă de o serie de vicii de formă și de fond. Mai întîi ele au pretenția de a fi teorii ale structurii sociale și, prin urmare, încearcă să elimine noțiunea de clasă sau s-o "dizolve" în cea de strat. Or, ierarhizarea stratiformă folosită de ei implică o configurație ierarhică graduală, deci cu treceri de la unstrat la altul, prin demarcații pe o scală continuă. Acest lucru maschează opoziția de interese între clase și posibilitățile de conflict generate de ea. Mai mult, o astfel de continuitate implică și impune recunoașterea unui mare grad de convenționalitate în decuparea straturilor sau a "claselor", ceea ce duce, în fond, la negarea existenței obiective a acestora. Consecința imediată a acestei poziții este accentul pus pe caracterul funcțional al fenomenelor sociale, doctrina fiind incapabilă să explice schimbarea socială, al cărei resort final se află tocmai în diferențierea socială. În sfîrșit — deși lista obiecților ar putea continua — atunci cînd este vorba de a specifica exact criteriile de stratificare, teoriile funcționaliste le reduc la unul singur: prestigiul social, evaluat fie prin autoapreciere, fie prin aprecierea celorlalți; deci **s.s.** se identifică, practic, cu imaginea pe care oamenii și-o fac despre ea. Desigur, gama teoriilor asupra **s.s.** nu se reduce doar la cele de natură funcționalistă, paleta de poziții fiind mult mai largă. Dintre personalitățile mai cunoscute, cu contribuții în domeniul teoretic sau metodologic, amintim pe americanii L. Warner, M. Tumin, P. Blau, O.D. Duncan. W. Mills, B. Barber, pe germanul R. Dahrendorf, pe francezii R. Aron, P. Bourdieu, C. Baude-

lot, R. Establet etc. ◆ În sociologia marxistă problematica **s.s.** a fost abordată relativ diferit, în funcție de timp și loc. În perioada dogmatică, preocupările față de asemenea teme au fost practic inexistente, pe considerentul că structura clasială a societății ar fi suficientă pentru a da seamă de toate fenomenele legate de poziția socială a oamenilor, iar lipsa unei sociologii empirice nu a făcut decît să faciliteze asemenea interpretări. După reluarea cercetărilor concrete, sociologia marxistă a oscilat mereu între dorința de a satisface nevoile de cunoaștere, pentru care era necesară elaborarea unor scheme de stratificare mult mai detaliate și mai operante (empiric) decît cea clasială, și între dorința de a păstra distanța față de o noțiune ce părea, prin esența ei, neintegrabilă în sau ireconciliabilă cu teoria marxiste a claselor sociale. Cum necesitatea cercetărilor concrete s-a impus pînă la urmă, au urmat de aici, logic, două poziții de principiu: una care susținea că orice încercare de **s.s.** trebuie operată numai prin raportarea explicită la clasele sociale (deci, practic, o stratificare doar *în interiorul* claselor sociale) și alta, mai recentă, care recunoaștea relativa independență a ordinii de stratificare de structura de clasă, insistînd asupra diferenței de obiect, finalitate și semnificație între cele două genuri de studii. Datorită întîrzierii cu care a ajuns la abordarea concretă a problematicii **s.s.**, sociologia marxistă nu are încă puse la punct scheme operaționale de studiu cu largă utilizare în cercetarea empirică, ceea ce face ca și rezultatele ei, în domeniu, să fie mai modeste. Este de așteptat ca analiza **s.s.** din țara noastră să se racordeze rapid la standardele sociologice internaționale atît în plan metodologic, empiric, cît și teoretic. *V. clasă socială, prestigiu, structură.* **T.R.**

STRES (engl. *stress*, "presiune, încărcare, apăsare, apărare, solicitare"), răspuns nespecific al organismului la orice solicitare. Hans Selye (1907-1982) a definit în 1935 pentru prima dată termenul de **s.** în accepțiunea sa biologică modernă. **S.**, ca răspuns nespecific, global, este o caracteristică a materiei vii, lipsa totală a **s.** fiind echivalentă cu moartea. Hans Splye a introdus distincția între **s.** (stare de confort sau disconfort) și distres (termen din engleza medievală care semnifică "necaz, dificultate", situație neplăcută) și a identificat trei stadii în procesualitatea **s.**: reacția de alarmă (primul răspuns al organismului, mobilizarea generală a forțelor de apărare a organismului), stadiul de rezistență, în care sînt activate mecanismele de autoreglare, și stadiul de epuizare, foarte asemănător reacției de alarmă, cînd, datorită prelungirii acțiunii agenților nocivi, adaptarea organismului cedează (H. Selye, *Stress*, 1950). Numeroase cercetări au analizat, în afara **s.** biologic, și alte tipuri de **s.**: psihic, psihosocial, organizațional, socio-cultural. S-a ajuns la concluzia că **s.** nu reprezintă numai o stare nervoasă, nu este totdeauna consecința unei acțiuni nocive, că efectul **s.** persistă și după încetarea influenței stresorului, că **s.** nu trebuie evitat, ci menținut la un nivel optim. Rezistența la **s.** este variabilă de la individ la individ, tipul A de personalitate (caracterizat printr-o accentuată tendință de competitivitate) fiind mai rezistent la **s.** decît tipul B (situat la polul opus tipului A). Persoanele aparținînd tipului B resimt ca **s.** ambiguitatea și conflictul de rol (H. Pitaru și colab., 1987). De asemenea, profesiunea și stilul de viață influențează rezistența la **s.** Satisfacția muncii și vieții, relațiile interpersonale bogate și intense, dragostea împlinită, satisfacția raporturilor sexuale — așa cum remarca Kark Hecht (1987) — îl face pe om greu vulnerabil la distres. *V. conflict, frustrare, motivație.* **S.C.**

STRUCTURĂ Se pot distinge două orientări în aplicarea termenului de **s.** în sociologie: una istorică, relevată în *structuralism*, și alta metodologică, manifestată în abordarea sau *analiza structurală*. Ele operează cu accepțiuni ale **s.** numai parțial similare. În sensul cel mai general, **s.** este o totalitate rezultată din relațiile de interdependență dintre elementele componente. Consecința derivată din această accepțiune este că relația este mai importantă decît părțile. Implicația este în aceeași măsură valabilă și pentru definirea sistemului, ceea ce face ca cei doi termeni să fie nu numai complementari, ci și identici prin sensurile care le sînt conferite. Uneori o noțiune este chiar definită prin cealaltă, așa cum procedează J. Pieget cînd spune că "**s.** este un sistem de transformări", iar T. Parsons că sistemul social rezidă în organizarea structurală și funcțională a societății. Alteori **s.** reprezintă aspectul invariabil al sistemului sau acesta din urmă include mai multe **s.** distincte (organizațională, socio-profesională etc.), sistemul fiind global, iar **s.** — componente topologice ale acestuia. Într-un sens mai restrîns, **s.** este rezultatul analizei (metodei) structurale și ia forma unui model abstract prin care se oferă posibilități de: *a.* integrare a elementelor într-o totalitate (sistem), astfel că proprietățile elementelor depind parțial sau integral de totalitate; *b.* ordonare a relațiilor de interdependență dintre elemente într-o configurație care indică atît constanța, cît și amploarea și orientarea schimbărilor sau transformărilor; *c.* prezicere a constituției totalității atunci cînd unul sau mai multe elemente sînt supuse anumitor modificări (autoreglajul **s.**); *d.* ordonare inteligibilă a tuturor faptelor observate despre elemente și relațiile lor în cadrul totalității (sistemului). Aplicînd această accepțiune, în loc ca analiza să se concentreze asupra descrierii instituțiilor sociale, este necesar să se demonstreze cum într-o societate instituțiile sînt integrate într-un sistem ce dispune de o **s.** specifică, neîntîmplătoare și cu proprietăți generative sau autoreglatoare. La nivel descriptiv poate apare o varietate deconcertantă de instituții prea puțin legate unele de altele, pe cînd analiza structurală ar evidenția cum diversele instituții nu sînt altceva decît moduri particulare de soluționare a unei probleme generale referitoare la organizarea socială. ◆ Accepțiunea generală a termenului de **s.** a fost aplicată mai ales în analiza istorică a *structuralismului sociologic*. În această privință se disting două direcții: una extinsă și alta restrictivă. În *varianta extinsă* se consideră că structuralismul sociologic s-ar fi afirmat în secolele XIX și XX sub influența modelelor biologice, matematice și mecanice ale realității. De exemplu, R.K. Merton consideră că "analiza structurală în sociologie implică o confluență de idei derivate în principal din Durkheim și Marx" (*Structural analysis in sociology*, 1976). Din punctul de vedere al lui T. Bottomore și R. Nisbet (*A history of sociological analysis*, 1978) structuralismul sociologic a fost dezvoltat de G. Vico, A. Comte, K. Marx, E. Durkheim (și școala sa ramificată în atropologie prin M. Mauss, M. Halbwachs, A.R. Radcliffe-Brown sau în istoria socială mai ales prin L. Febvre, M. Bloch, F. Braudel din jurul revistei *Annales: Economies, sociétés, civilisations*). A. Comte ar părea să fie primul sociolog care operează relativ sistematic cu teze și presupoziții structuraliste, mai ales cînd admite că unul din principiile filosofiei pozitive este acela că un sistem poate fi format numai din unități care îi sînt similare și că societatea nu poate fi descompusă în indivizi, tot așa cum o linie nu poate fi redusă la puncte iar o suprafața geometrică la linii. E. Durkheim ar anticipa în multe privințe structuralismul antropologic al lui C. Lévi-Strauss atunci cînd se referă la geneza și manifestarea "categoriilor minții" (cauzarea, forța, spațiul, timpul), la analiza in-

cestului și sinuciderii sau cînd plasează actele, credințele sau alte elemente ale vieții umane în contexte sociale mai cuprinzătoare relevate prin conexiuni și relații, statice sau dinamice, între faptele sociale. Tradiția germană a structuralismului sociologic a fost consacrată prin concepția lui K. Marx și a lui F. Tönnies, G. Simmel, L. von Wiese. Influența lui Marx asupra structuralismului modern este relevată de conceperea faptelor de viață socială ca aspecte ale unui proces istoric și de integrarea lor într-o totalitate de tipul modului de producție sau al formațiunii sociale. În tradiția structuralistă sînt uneori incluși și H. Spencer sau T. Parsons. Pentru Parsons **s.** este postulată pentru a prospecta ordinea funcțională a realității sociale, pentru a preciza rosturile funcționale constituite social, astfel că analiza structurală este subordonată analizei funcționale. Referindu-se la varianta extinsă a structuralismului sociologic, R. Boudon (*A quoi sert la notion de "structure"? Essai sur la signification de la notion de structure dans les sciences humaines*, 1968) considera că dacă obiectul supus cercetării este conceput ca o totalitate de elemente între care există relații de interdependență, atunci ne aflăm pe terenul purei evidențe, astfel că ar fi greu de găsit un sociolog care să nu fie structuralist. Istoria științei sociale s-ar suprapune în mare parte cu istoria structuralismului. S-ar produce astfel atît o extindere exagerată a ramificațiilor structuralismului, cît și o reificare a unor postulate moderne, dezvoltate în lingvistica și antropologia structurală din necesități interne care le-au fost specifice, dar care au fost extinse în alte domenii, cum ar fi al sociologiei, unde se ridică o problemă de legitimitate explicativă și de evitare a tendințelor reificatoare. În *variantă restrînsă*, structuralismul este o orientare teoretică și metodologică care s-a dezvoltat în științele sociale mai ales în deceniul al șaptelea al secolului nostru, cu predilecție în Franța. El a fost mai întîi inițiat în lingvistică și antropologie și apoi extins în alte științe sociale, pentru ca J. Piaget să-i consacre o lucrare de sinteză (*Le structuralisme*, 1968). Influențe în sociologie s-au dovedit a fi lucrările lui C. Lévi-Strauss (*Anthropologie structurale*, 1958) și J. Piaget (*Etudes socio-logiques*, 1962). În varianta sa restrînsă și modernă, structuralismul se concentrează asupra analizei structurale, promovoază aplicarea unor tehnici și modele riguroase de cercetare a fenomenelor sociale și se caracterizează, mai ales în lucrările lui C. Lévi-Strauss, M. Foucault și L. Athusser, prin antiumanism teoretic, antiistorism și antiempirism. În analiza sociologică, antiumanismul teoretic constă în ignorarea sau înlăturarea programatică a acțiunilor conștiente sau finaliste ale indivizilor și grupărilor sociale. Explicația sociologică este elaborată în termenii "cauzalității structurale". Dacă se distinge între activitatea socială intențională și proprietățile neintenționale inerente relațiilor sociale (M. Godelier, *Rationality and inationality în economics*, 1974), atunci la baza constituirii, funcționării și evoluției sistemului social s-ar afla compatibilitatea sau incompatibilitatea dintre structuri, dezvoltarea contradicțiilor structurale. Orientarea antiistoristă a structuralismului se relevă fie prin predominanța sau chiar exclusivismul abordărilor sincronice centrate pe identificarea caracteristicilor structurale universale ale societății umane, fie printr-o poziție mai moderate de subordonare a istoriei față de analiza structurală a societății, întrucît numai după ce am înțeles mecanismele constituitive ale socialului și ale schimbării sale structurale putem explica devenirea istorică. Antiempirismul structuralismului modern se relevă prin operarea cu un concept teoretic de **s.**, prin opțiunea programatică pentru acea dezvoltare a cercetării și cunoașterii sociale în care obiectul analizei

este construit și reconstruit teoretic cu ajutorul acelor concepte care se referă la realități "ascunse" și nu la datele concrete, direct accesibile pe care se fundează o abordare empiristă. Mutația fundamentală pe care o produce structuralismul modern rezidă tocmai în redefinirea **s.** ca model abstract și, pe această bază, în elaborarea unui tip distinct de analiză structurală. Reconstrucția istorică a structuralismului sociologic s-a făcut pe baza perspectivei deschise de analizele structurale recente și a constat în identificarea unor aplicații sau dezvoltări care oarecum se conformau noilor principii și presupoziții. De aici au rezultat și fluctuațiile destul de mari, de la un istoric al sociologiei la altul, în considerarea reprezentanților tradiției structuraliste. Convergența dintre structuralism și analiza structurală s-a realizat numai în anii șaizeci-șaptezeci ai secolului XX. De data aceasta se operează cu o accepțiune restrînsă a termenului de **s.** și se propune un tip distinct de metodologie a analizei structurale. În această dezvoltare nu pot fi ignorate influențele exercitate de cercetările lingvistice inițiate de F. de Saussure și dezvoltate în fonologie (Z. S. Harris) și în gramaticile structurale (N. Chomsky), de cercetările antropologice ale lui C. Lévi-Strauss (care considera că prin aplicarea "metodei structurale" la nivel microsociologic va exista posibilitatea de a discerne "legile de **s.** cele mai generale") și de psihologia gestaltistă (M. Wertheimer, W. Lohler, K. Koffka). ◆ Metodologia analizei structurale se fundează în sociologie pe anumite principii. În primul rînd, obiectivul analizei constă în construcția unității integrale a variațiilor elementelor corelate. Referința sa este totalitatea globală analizată din interior pentru a pune în evidență configurația rezultată din relațiile elementelor componente. În al doilea rînd, analiza structurală nu este empirică ci teoretică, nu se aplică atît realității cît modelelor acestei realități. Realitatea analizată este considerată ca un sistem și este descrisă structural în termenii teoretici ai unei axiomatici și ai teoremelor deduse din aceasta, introducînd astfel ordine explicativă în diversitatea manifestărilor fenomenale sau empirice. Analiza structurală presupune elaborarea unei teorii explicative, adeseori formalizate, despre sistemul global, menite să dea seamă de manifestările aparent inexplicabile, să dea coerență faptelor disparate și să releve interdependențele dintre elementele sistemului. În al treilea rînd, analiza structurală se concentrează asupra relațiilor, a formei, orientării și densității lor, abstracție făcînd în mod strategic de conținuturile variate vehiculate concret. A înțelege viața socială înseamnă a detecta mecanismele și codurile de funcționare ale **s.** relaționale și a evidenția caracterul lor determinant în raport cu elementele componente. Proprietățile componentelor sînt cele conferite de **s.** astfel că a înțelege viața individuală înseamnă a o integra în universul de relații care îi este specifică și a o explica prin **s.** generativă. În al patrulea rînd, analiza structurală este preocupată să releve moduri constituitive și statornicite. Evoluția sau devenirea sînt efecte structurale, adică moduri de structurare a **s.** sau de autoreglaj al unei **s.** Problema nu este de a reda succesiuni în timp, ci de a desprinde moduri de articulare și de ierarhizare ale **s.** într-o serie a permanențelor care uneori apar și alteori dispar. Urmînd aceste principii, analiza structurală s-ar finaliza în modele teoretice formalizate ale totalității relațiilor statornicite într-un sistem. Numai că între instituirea principială și aplicarea practică în cercetarea sociologică nu s-a stabilit o convergență deplină. De regulă, analiza structurală aplicată s-a conformat unuia sau unora dintre principiile menționate, rezultînd în plan metodologic mai multe variante practice. ◆ Într-o primă variantă sînt avute în

vedere *efectele contextuale*, compoziționale, interacționale sau structurale ale unei totalități asupra elementelor componente individuale. De exemplu, P.M. Blau (1957) consideră că efectele structurale sînt consecințe ale influențelor exercitate de sistemul de relații dintr-un grup asupra comportamentelor individuale, iar P. Lazarfeld și H. Menzel (1961) au numit caracteristici structurale ale unei grupări umane pe acelea care rezultă din configurația relațiilor interindividuale. Conform acestei variante aplicative a analizei structurale, fenomenul de explicat trebuie plasat într-un context structural pentru a releva efectele altor fenomene cu care se corelează asupra constituirii sale, pentru a stabili compatibilitate a/incompatibilitatea sa cu alte elemente ale aceluiași sistem integrator sau pentru a identifica anumiți factori structurali supraordonați care ar fi responsabili de constituția și manifestările unor fenomene particulare. Într-o altă variantă explicativă accentul este pus pe *identificarea* **s.** *unui sistem* și pe explicarea dinamicii acestuia pe baza legilor de transformare ale **s.** A identifica structura unui sistem înseamnă a specifica elementele acestuia, stările lor particulare și relațiile în care sînt implicate pentru a detecta configurații, tipologii, forme de echilibru. Mulțimea configurațiilor posibile este derivabilă pe baza cunoașterii legilor de formare și transformare ale relațiilor din sistem. Acest procedeu a fost aplicat de C. Lévi-Strauss în teoria **s.** parentale (*Les structures élémentaires de la parenté*, 1949). Anterior, etnologii procedau la descrierea relațiilor parentale și se confruntau cu problema marii diversități a regulilor de interzicere a incestului. Lévi-Strauss a depășit acest impas urmărind să demonstreze că sistemele de reguli observate în societățile arhaice sînt soluții particulare ale unei "probleme generale" privitoare la necesitatea de a asigura o anumită repartiție a femeilor pe diferitele segmente constituitive ale societății. Una și aceeași problemă generală dispune de soluții particulare, nealeatoare și coerente în diferite contexte sau sisteme sociale. Într-un alt plan, analiza *dinamicii sistemelor* pe baza specificării **s.** lor este pe larg aplicată în așa-numitele "modele mondialiste" dezvoltate de J. Forrester (*World dynamics*, 1974), D.H. Meadows și colectiv (*The limits to growth*, 1972) sau I. Wallerstein (*The modern world system, capitalist agriculture and the origins of the European world economy in the XVI-th century*, 1979). ◆ În afara sensului consacrat de analiza structurală, termenul de **s.** este aplicat și cu sensuri specifice în contexte sociologice destul de diverse, desemnînd: coerența și interdependența instituțiilor sociale (G.P. Murdock, *Social structure*, 1949); omogenitatea faptelor sociale incluse în același tip sau într-o clasă de elemente comune (s. unui tip sau a unei clase de fapte sociale; distribuția neîntîmplătoare a unei mulțimi de obiecte sociale pe mai multe poziții ca în cazul **s.** socio-profesionale care se referă la repartiția indivizilor dintr-o populație pe poziții socio-profesionale; configurația unei organizații sau a unui grup, respectiv **s.** relațiilor constituite). Contribuția principală a structuralismului și analizei structurale în sociologie rezidă în accentuarea analizei relațiilor, a caracterului integrator al **s.** Neajunsul princial al analizei structurale, în ciuda dezvoltării unor aplicații metodologice interesante, rezidă în transformarea **s.** într-o entelehie, care s-ar dezvolta prin ea însăși, în forma unui proces de autorealizare, reducînd agenții istorici și sociali la rolul de simpli produși ai **s.** iar acțiunile lor sociale la manifestări epifenomenale ale legilor structurale. *V. cauzalitate, empirism, formalizarea în sociologie, sistem.* **L.V.**

STRUCTURĂ SOCIALĂ ansamblul relațiilor relativ stabile ce caracterizează sistemul social al unei societăți, alcătuit din comunitățile, colectivitățile, clasele, categorii-

le și grupurile sociale existente la un moment dat. **S.s.** înglobează totalitatea relațiilor dintre și din interiorul diferitelor forme de conviețuire și activitate umană în cadru) societății aflată pe o enumită treaptă de dezvoltare social-economică. **S.s.** este o realitate complexă, multidimensională, de aceea și definirea ei are un caracter descriptiv, de enumerare a elementelor componente. ◆ În determinarea s.s. se pornește de la identificarea componentelor sistemului social. Se au în vedere: populația (cu distribuțiile caracteristice de sex, vîrstă etc.) ce conviețuiește în cadrul unei *comunități umane globale*, pentru societățile contemporane este vorba de *națiune* (inclusiv minoritățile naționale) organizată într-o *comunitate statală*; apoi *familia* — grup social comunitar specific; *colectivitățile teritoriale* — satul, orașul (adesea și ele considerate a fi comunități umane); *clasele, categoriile și grupurile sociale*; *categoriile ocupaționale și profesionale sistemul de stratificare socială*; pentru a include doar elementele asupra cărora există un grad înalt de acord între specialiștii problemei. ◆ În funcție de dispunerea elementelor componente și a subdiviziunilor acestora pe orizontală și/sau pe verticala spațiului social, se pot delimita diverse procese de stratificare mai mult sau mai puțin accentuate, unele din ele, cum ar fi venitul și puterea afectînd în mod decisiv viața oamenilor. Pentru sociolog cunoașterea **s.s.** din anumite etape de evoluție ale societății prezintă o importanță deosebită. ◆ Studiul obiectiv și sistematic al **s.s.** (prin intermediul recensămintelor populației — viziunea globală fiind indispensabilă — și al cercetărilor sociologice) furnizează explicații dintre cele mai consistente referitoare la activitatea oamenilor și la modul lor de viață istoricește determinat; la mărimea și caracteristicile diferitelor comunități umane, colectivități, clase, categorii, grupuri și straturi sociale; tendințele în evoluția lor viitoare; sesizarea mutațiilor intervenite în privința pozițiilor sociale ale indivizilor și grupurilor, ale statusului lor social, volumele de mobilitate și fluxurile acesteia, raportul dintre autoreproducere și transfer social; a modului în care se înfăptuiesc principiile echității sociale și se asigură șansele de acces social, politic, profesional, cultural; sursele și distribuția prestigiului social și a recompenselor; dispunerea stratificată sau relativ omogenă a elementelor ce alcătuiesc **s.s.**, ca și a acesteia în ansamblul său etc. ◆ **S.s.** rezultă din procesul interacțiunii oamenilor. Constituirea colectivităților sociale relativ stabile este condiționată de cristalizarea unei anumite structuri. În societate se întîlnesc și "grupuri" nestructurate, dar existența lor este de scurtă durată (mulțimea). Pentru a supraviețui și mai ales pentru a acționa ca entitate, orice grup uman are nevoie să dezvolte un minimum de structurare socială. Procesul cristalizării unei structuri specifice constituie deci o legitate pentru orice colectivitate și prin urmare și pentru societatea în întregul său. Pe lîngă **s.s.**, în cadrul societății se constituie o serie de alte structuri corespunzătoare sistemelor economic, cultural, politic, juridic, informațional și de comunicare etc. Odată constituită, **s.s.** nu rămîne neschimbată, ci evoluează sub acțiunea diverșilor factori determinanți de natură economică, demografică, culturală, politică — pentru a-i enumera pe cei mai semnificativi. ◆ Dacă analizăm diferențiat, pe elemente componente modul în care se instituie structurile caracteristice, succint ar fi de reținut: *comunitățile umane* (națiunea, familia, colectivitățile teritoriale) își au întemeierea în nevoia funciară a omului de a trăi împreună cu semenii săi, ceea ce îl determină să dezvolte forme specifice de viață colectivă (unități sociale); la rîndul lor *clasele și categoriile sociale*; parțial *sistemul de stratificare* reflectă caracteristicile formelor de producție; iar *categoriile ocupaționale și profesionale*

apar și evoluează în baza diviziunii sociale a muncii. ◆ Pe lîngă structurile funcționale, apar sau evoluează și forme de structurare socială disfuncționale, chiar parazitare. ◆ Supusă determinărilor multiple, **s.s.** dispune și de o anumită autonomie, avînd o legitate proprie de evoluție, caracterizînd un proces neîntrerupt de transmitere a ei, integrală sau într-o formă schimbată, de la o generație la alta. În perioada de relativă stabilitate a **s.s.**, ca urmare a menținerii societății pe aceleași coordonate, predomină procesele de autoreproducere socială de la o generație la alta. Atunci cînd societatea se află într-o etapă de tranziție de la un tip sau nivel de dezvoltare la altul predomină însă procesele de mobilitate socială. În societatea modernă, școala tinde să devină în tot mai mare măsură mijlocul prin intermediul căruia sînt plasați indivizii în spațiul social, fără a putea totuși înlătura mecanismele de autoreproducere sau transfer, a căror determinare este mult mai profundă. ◆ Avînd în vedere aceste elemente, se identifică diferite modele ale reproducerii structurii sociale: *modelul tradițional* (preindustrial), structura socială fiind relativ închisă, predomină procesele de autoreproducere, rareori indivizii își părăsesc grupul social de origine; *modelul industrial*, structura socială este deschisă, au loc transferuri mari de populație din rural și agricultură spre urban și industrie, totodată se crează noi poziții sociale ceea ce stimulează și mobilitatea de schimb; *societatea dezvoltată* (postindustrială), se suprapun schimbările structurale datorate schimbării rapide în condițiile revoluției științifico-tehnice, expansiunii serviciilor etc., cu cele legate de mobilitatea ce antrenează diversele categorii și grupuri de populație în mișcarea pe orizontală dar și pe verticala spațiului social în ambele sensuri. Caracteristica principală a structurii sociale a țărilor dezvoltate este dată de constituirea clasei mijlocii în care intră marea majoritate a populației, ceea ce reduce simțitor rolul structurii de clasă în favoarea categoriilor și grupurilor profesionale. ◆ Pentru unele societăți, printre care și România, modelele clasice au fost însoțite, cel puțin pentru anumite perioade, de experiența comunistă, caracterizată de intervenții de ordin administrativ în evoluția structurii sociale, unele procese fiind stopate, altele, dimpotrivă, fiind stimulate sau pur și simplu create artificial. ◆ Analiza proceselor de autoreproducere și transfer social se efectuează în strînsă legătură cu caracterul de ansamblu al **s.s.** În anumite condiții, atît autoreproducerea cît și mobilitatea socială pot avea fie efecte pozitive fie efecte negative. Așa de exemplu, autoreproducerea asigură conservarea unor anumite norme valoroase de grupe, inclusiv în planul tradițiilor, al exercitării unor profesii etc., și transmiterea lor de la o generație la alta. La rîndul ei, mobilitatea socială asigură o mai bună selecție a competențelor. Totodată însă autoreproducerea poate perpetua grupurile sociale privilegiate sau pe cele defavorizate, ceea ce în ansamblu este un fenomen negativ în raport cu asigurarea șanselor de acces la poziții sociale superioare. De asemenea, și în privința mobilității se pot detașa și efecte negative, nefiind edificator doar volumul mobilității. În fapt multe din deplasările care se produc, cu costuri sociale importante, nu se soldează cu beneficii nici pentru individ, nici pentru societate. ◆ **S.s.** a României a cunoscut mari schimbări în acest secol și este în continuare supusă unor evoluții deosebit de dinamice. Pe anumite segmente, mai ales cel clasic, schimbările pot fi caracterizate de-a dreptul dramatice cu răsturnări și reveniri. În prima jumătate a secolului XX, mai ales după primul război mondial, odată cu constituirea țării în granițele sale firești, se urmează în continuare traiectul dezvoltării capitaliste, în care s-a intrat din secolul anterior. Societatea româ-

nească, structura ei socială rămîn însă preponderent rurale și țărănești, cu evidente evoluții de dezvoltare industrial-urbană, respectiv de întărire a sistemului categorial specific stadiului capitalist. După cel de-al doilea război mondial, în perioada comunistă, pe fondul unei industrializări rapide, ritmul dezvoltării industrial-urbane se amplifică, producîndu-se și importante dezechilibre mai ales demografice și economice. Unele procese specifice structurii sociale și-au continuat trendul în consens cu evoluția societăților moderne. Raportul dintre populația urbană și cea rurală în anul 1989 era de 52-48%, față de 22-78% în anul 1950. De asemenea, s-a schimbat radical raportul dintre proporția populației ocupate în agricultură, respectiv în ramuri neagricole: de la 74-26%, la 28-72%. În aceeași perioadă s-au produs însă și mari destructurări și restructurări sociale. Schimbarea provine de la constituirea proprietății socialiste în toate sectoarele economice. Vechiul sistem al categoriilor sociale a fost complet destructurat, au dispărut categoriile legate de marea și mica proprietate. S-au format și alte clase și grupuri sociale, cum ar fi clasa muncitoare și țărănimea cooperatistă, a căror existență era considerată a fi temporară în procesul formării "poporului unic muncitor", scopul declarat fiind acela al realizării omogenizării sociale, prin apropierea între condițiile de viață și de muncă ale oamenilor. S-a obținut însă o egalizare în sărăcie, iar unele îndepliniri de ordin social au fost plătite cu îngrădirea libertăților cetățenești. ◆ După Revoluția din decembrie 1989 se creează condițiile celei de a doua restructurări clasiale de tip capitalist, prin privatizare și formarea economiei de piață. Constituirea unei clase mijlocii majoritare va necesita însă o perioadă relativ mare de timp. În ce măsură va avea loc o tranziție fără convulsiile și conflictele sociale care au însoțit prima evoluție capitalistă depinde de o multitudine de factori începînd cu modalitățile de realizare a privatizării în beneficiul populației, combaterea tendințelor de monopol, încorporarea unei componente sociale majore în deciziile macroeconomice, punerea în practică a unui program eficient de protecție socială, ceea ce să recunoaștem nu va fi ușor, dar nici imposibil de obținut, în condițiile unei asanări morale și a concentrării pe marile probleme ale țării, ale diverselor grupuri aflate în competiție socială și/sau politică. **(I.M.)** ◆ **S.s.**, concept de sorginte sociologică, este preluat și integrat de asemenea printre conceptele de bază ale antropologiei culturale, pentru forța sa euristică. **S.s.** desemnează aici tabloul pozițiilor pe care le ocupă și rolurilor pe care le joacă indivizii umani în cadrul sistemului social. Reprezintă o concretizare la domeniul vieții sociale a conceptului general de "structură". A cunoscut cea mai însemnată dezvoltare prin meritele unui șir de eminenți antropologi britanici, care au mizat totul *cu* acest concept, obnubilîndu-l pe cel de "cultură". În fruntea lor, A.R. Radcliffe-Brown a împărțit studiul **s.s.** — dătător de seamă pentru antropologia socială însăși — în trei direcții: morfologie socială, fiziologie socială și studiul schimbării sociale. Nuanța biologistă a terminologiei are o adresă precisă, Radcliffe-Brown aspirînd pentru antropologia socială la statutul de "știință naturală a societății". Morfologia socială comparativă tinde la o clasificare a tipurilor de sisteme structurale, după modelul clasificărilor sistematice (a substanțelor, sau a plantelor și animalelor) din chimie și biologie. La rîndu-i, studiul fiziologic răspunde la întrebări ca acestea: cum persistă sistemele structurale? care sînt mecanismele ce mențin o rețea de relații sociale și cum funcționează aceste mecanisme? (Răspunzînd la aceste întrebări, Radcliffe-Brown rezervă diviziunii sociale a muncii un loc important ca aspect al **s.s.**). În fine, studiul schimbării sociale

urmărește progresul și evoluția unui sistem social: progresul însemnînd acel proces prin care ființele umane ajung să controleze din ce în ce mai bine mediul fizic, iar evoluția constînd în "procesul de emergență a unor noi forme de structură". Discipolii lui Radcliffe-Brown au nuanțat aceste idei. E.E. Evans-Pritchard a pus accentul pe noțiunea de "grup uman", înțelegînd prin **s.s.** "o combinație organizată de grupuri". După S.F. Nadel, la structura unei societăți se ajunge abstrăgînd dintr-o populație concretă și din comportamentul ei rețeaua de relații existente între indivizii umani aflați în roluri interdependente. R. Firth vede esența **s.s.** în acele relații sociale de importanță critică pentru comportamentul membrilor societății și pentru forma acesteia. Indiferent de nuanțe, pentru toți cei enumerați **s.s.** există ca realitate: fie în faptele sociale, fie într-o ipostază derivată direct din acestea. Cu totul diferit tratează tema C. Lévi-Strauss. După opinia antropologului francez, expresia **s.s.** nu are de-a face cu realitatea empirică, ci cu modele construite deasupra ei. Structura apare drept un procedeu conceptual construit de cercetător spre a-și înlesni mînuirea datelor empirice. Modelul ca atare rămîne un instrument speculativ. Valoarea lui stă în capacitatea de a genera ipoteze. Un model de acest soi constituie un procedeu auxiliar în explicație, fără nici o pretenție existențială. El există, în calitate de construcție logică, numai în mintea antropologului sau sociologului. Disputa ce a avut loc pe această temă între Radcliffe-Brown și Lévi-Strauss a atins chiar un oarecare grad de acuitate și reprezintă reactualizarea în spațiul unei științe anume — antropologia — a clasicei controverse filosofice între empirism și raționalism. Problema este insolubilă în cadrul unei logici binare (ori/ori). Dacă **s.s.** ar fi o construcție pur mentală, atunci de unde vine eficiența ei explicativă, valoarea ei operațională? Conceptul de **s.s.** poate fi privit într-adevăr și ca o abstracție, dar una cu ramificații salutare în straturile realului. Și în ce constă, explicit vorbind, valoarea euristică a acestui concept în cadrul analizelor antropologice asupra culturii și asupra personalității? În primul rînd, **s.s.** este unul din factorii care dau seama de bogăția de elemente ce intră în componența unei anumite culturi. Spectrul general al unei culturi, precum și spectrul de variație a unui element în cadrul culturii respective depind într-o măsură importantă de gradul de diferențiere internă a societății în cauză. În consecință, elementele culturale — piese de port, gesturi, vorbe etc. — dețin adeseori funcția de însemne prin care obștea poate identifica ușor statutul social al unui membru al său. În al doilea rînd, **s.s.** dă seama de ordinea interioară a unei culturi. Nu poate exista o cultură coerentă fără o **s.s.** relativ stabilă și unitară. Nu se poate vorbi de *pattern* cultural decît cu condiția ca indivizii umani să-și cunoască și să-și recunoască reciproc rolurile în sistemul social. În ceea ce privește valoarea euristică a conceptului de **s.s.** în raport cu cel de personalitate, ea rezultă din condiția omului de ființă socioculturală. Smuls (firește în chip ipotetic) din rețeaua socială, individul uman rămîne doar cu determinațiile ce le deține ca entitate fizică. Personalitatea este, în esență, ceea ce individul uman datorează societății și culturii. Chiar prin naștere (în momentul în care primește un nume, sau este înscris într-un registru), insul uman se plasează fără voia și fără știrea lui într-o **s.s.**: într-un grup de rudenie, într-o categorie socială etc. Prin funcția sa ordonatoare exercitată asupra culturii și personalității, **s.s.** contribuie la constituirea, dar mai ales la reglarea acelui continuum socio- psiho-cultural în care ființa umană își duce existența. *V. antropologie culturală, cultură, personalitate, rol, stratificare socială.* **Gh.G.**

SUBSIDIARITATE principiu conform căruia deciziile politice nu trebuie luate la un nivel mai înalt decît este nevoie. În acest sens, se vizează o organizare descentralizată a responsabilităților, încît să nu se încredințeze unei unități sociale mai largi ceea ce poate fi bine realizat la alta mai restrînsă. Dezbătut în principal în doctrinele partidelor creștine, principiul s-a dezvoltat datorită influenței Bisericii Catolice, care consideră că ar fi greșit a se retrage individului și a se încredința comunității mai largi ceea ce întreprinderea privată și efortul personal pot realiza; de asemenea, ar fi injust și dăunător pentru ordinea corectă a încredința unei societăți mai largi, funcții și servicii de rang mai înalt, care pot fi realizate de unități sociale mai mici, pe un plan mai redus. Conceput în acest mod, ajutorul acordat membrilor societății nu alterează legăturile lor directe. Principiul are deci o puternică fundare morală, în sensul recunoașterii normelor sociale dominante, ca și a unei forțe practice considerabile, bazîndu-se pe o anumită concepție despre societate, după care solidaritatea este determinată de proximitatea relațiilor sociale. Întrucît există moduri structurate ale relațiilor directe dintre oameni, intervențiile statului trebuie să acționeze în acest cadru social, fără a-i afecta caracterul pozitiv. Acțiunile și responsabilitățile eșaloanelor superioare ale societății trebuie văzute ca subsidiare celor ale unităților inferioare. În această perspectivă, intervenția statului apare ca indizerabilă atunci cînd există alternative disponibile de preferat — mai apropiate de cei vizați — justificabile prin apărarea libertății și independenței personale a individului. Astfel, în domeniul protecției sociale sînt de preferat prestațiile agenților situați la nivele apropiate individului față de cele generale, universale, la nivel național; acestea din urmă sînt acceptate doar cînd o serie de beneficii pentru cei îndreptățiți nu pot fi asigurate prin intermediul altor mijloace. Conform **s.** principalele componente ale seturilor de nivele și servicii, în acord cu funcțiile și scopurile lor, trebuie să se contureze cît mai aproape de cei vizați. Furnizarea privată de sprijin este mai directă decît cea publică. **S.** este structurată nu numai pe preferința individului față de comunitate, ci și pe favorizarea politicii locale față de cea națională. Principiul a ajuns la o relevanță deosebită în dezbaterile organizate la nivelul Comunităților Europene, fiind aplicat în reglementările diferitelor activități din domeniile politic, economic, social (problema monetară, protecția consumatorului, activitățile culturale, politica pescuitului, politica socială). În acest mod, se asigură distribuirea responsabilității între instituțiile comunității și statele membre. La nivelul politicii sociale europene, principiul are ca efect limitarea acțiunilor oricărui corp supranațional, deciziile fiind luate la nivelul cel mai de jos posibil. *V. organizație, politică socială, servicii sociale.* **L.M.**

SUBSTRAT termen izvodit de către B.P. Hașdeu pentru a desemna străturile lingvistice profunde ale unei comunități vorbitoare. Astfel, cel ce examinează limba română va descoperi în adîncurile ei istorice substratul civilizațiilor geto-dacice. N. Iorga va folosi și el conceptul demonstrînd tot timpul că în studiul istoriei putem distinge **s.** de straturi etajate, de la carcasele imperiilor și pînă la diversele adstraturi (influențe laterale). F. Braudel a sistematizat și el modelul unei istorii cu trei etaje, la "parter" fiind "palierul" "vieții materiale", deasupra, la "primul etaj", cel al "economiilor" și peste ele, palierul "ierarhiilor capitaliste", fiecare dintre etaje avîndu-și propria sa linie evoluționară și un *timp* cu durată variabilă. Gurvitch, sociolog francez, a propus și el un model *în scară* al determinismelor sociale, de la micro-determinisme la macro-determinisme, model care l-a influențat pe Braudel.

Pentru Braudel, numai formele mari (dimensiunea mare) și durata lungă generează civilizații, formele mici n-au nici o însemnătate în acest proces, fiind ocolite de "săgeata timpului" cu bătaie lungă și neizbutind să fie decît cel mult "culturi", forme strict vegetative de existență, în genul structurilor naturale. În viziunea lui Iorga, însă, etajul care, la Braudel, este al "vieții materiale", nu este ocolit de durata lungă, avîndu-și propriile lui ierarhii și forme durabile. La Braudel, *viața rurală* ține de etajul "vieții materiale", ori la Iorga, acest "etaj" are capacitatea de a conserva forme majore de civilizație, cum se întîmplă cu *ordo romana*, care, în aria latinității orientale, este conservată tocmai de comunitățile țărănești. Iorga n-are prejudecata braudeliană a situării "vieții materiale" doar la "parterul" istoriei. Barbarii cuceritori, de pildă, deși n-au trecut de "stilul" acestui "palier" al vieții materiale, se află totuși la un etaj *suprapus* față de populațiile agricole, sedentare, peste care se așează o vreme. La rîndu-le, acestea pot fi moștenitoarele *ierarhiilor* romane, ale acelei *ordo romana* care ar fi trebuit, în "tabelul" lui Braudel, să fie la "etajul" superior al istoriei. Conceptul de **s.** intră în sistemele sociologice grație sociologului comparatist, N. Petrescu. Acesta îl utilizează din necesitatea de a explica "diferențierile sociale" și deci densitatea societăților. **S.**, în viziunea sa, este acea parte comună a "diferențierilor sociale". Orice realitate socială este, deci, compusă dintr-o "parte constantă" și o "parte variabilă", care deci cuprinde totalitatea "diferențierilor sociale". Orice realitate socială are deci un aspect *vizibil*, numit de N. Petrescu, *suprafață*, și un aspect profund, nevizibil, denumit **s.** "*Suprafața* este societatea umană considerată ca realizare a procesului de diferențiere...; suprafața depinde de **s.** sau *societatea umană* se bazează pe *natura umană* în sensul că una nu poate exista fără alta. Deci, manifestările particulare ale societății umane sînt în funcție de trăsăturile universale ale naturii umane. Ele există numai în relație cu natura umană". (N. Petrescu. *The interpretation of national differentiations*, London, 1929). **S.** este deci tot una cu natura umană care, în accepția lui Petrescu, reprezintă "trăsăturile reale comune ale vieții sociale a omului". Pe de altă parte, **s.** este structura profundă a oricăror manifestări sociale, diferențiate în realitatea lor. Sociologul trebuie deci să țină seama de existența celor două niveluri (paliere) ale oricărei realități sociale: nivelul structurilor de profunzime sau de **s.** și nivelul diferențierilor sociale sau de suprafață. Cum prin diferențieri sociale, N. Petrescu înțelege "instituțiile" de orice fel — obiceiuri, tradiții, credințe și idealuri politice, teoriile economice, clasele sociale, interesele locale și naționale, legislația, concepțiile religioase etc. —, înseamnă că **s.** este partea lor *comună* și *constantă*, care în plus, reprezintă conținutul însuși al "naturii umane". Orice analiză sociologică va fi încheiată cînd va fi cuprins deopotrivă și "suprafața", "structurile de profunzime" și "societățile", adică ansamblul "diferențierilor sociale". *V. societate, natură umană, sociologie comparată, structură, suprastructură, stratificare.* ***I.B.***

SUBURBANIZARE 1. Proces de extindere a ariilor suburbane și de accentuare a caracteristicilor lor specifice. **S.** este o componentă a restructurării raporturilor dintre rural și urban pe de o parte, și dintre centrul și periferia orașului pe de altă parte. Din punct de vedere demografic, **s.** presupune creșterea populației din ariile vecine orașului. În țările dezvoltate aceasta s-a produs în special prin exurbație, pe cînd în țările în curs de dezvoltare s-a realizat în special prin imigrarea ruralilor. Cu cît procesul de **s.** a fost mai intens, cu atît mișcarea pendulară zilnică a populației între ariile centrale ale orașului și

cele suburbane este mai intensă și se desfășoară pe distanțe mai mari. Sub aspect ecologic, **s.** implică extinderea limitelor vechiului oraș sau crearea de noi localități în apropierea centrului urban, transformarea unor localități rurale apropiate în arii suburbane. **S.** poate avea ai o componentă instituțională, de transferare a unor întreprinderi productive sau a unor instituții din aria centrală a orașului în cea periferică. În condițiile în care se realizează prin transformarea unor localități rurale, **s.** implică și o transformare a unor modele comportamentale rurale, o modificare a modului de utilizare a terenurilor agricole (apariția de amenajări pentru agrement etc.), creșterea ponderii persoanelor cu ocupare parțială în agricultură. Principalele tipuri de consecințe ale **s.** pot fi: construirea unor regiuni urbane, a unor arii suburbane cu funcții de locuire sau de producție și dezvoltarea unui mod de locuire suburban, diferențiat de cele urban și rural. **2.** Mod de realizare a unei urbanizări dezechilibrate prin crearea unui mare număr de locuri de muncă în orașe, fără a dezvolta în egală măsură infrastructura pentru locuire (I. Szelenyi, 1983). În acest sens conceptul este complementar celui de "supraurbanizare" (B. Hoselitz, 1953, Davis și Hertz Golden, 1954) definit ca urbanizare fără industrializare sau ca urbanizare rapidă în condițiile în care unei emigrări puternice din rural în urban nu îi corespunde o creștere corespunzătoare a numărului de locuri de muncă în orase. 3. Urbanizare de nivel mai redus sau necorespunzător dintr-o zonă în raport cu un standard de urbanizare considerat superior (la nivelul unei alte regiuni, la nivelul mediu al țării etc.) Semne ale s. astfel înțelese pot fi: mărimea redusă a orașelor, slaba dezvoltare a infrastructurii urbane, modele urbane de comportament insuficient cristalizate etc. *V. urbanism.* **D.S.**

SUCCES reușită, izbîndă, performanță obținută de către o persoană sau un grup și recunoscută ca atare de către colectivitate. **S.** are două componente: una individuală — rezultatul favorabil al unei acțiuni; obținut într-o competiție, într-un domeniu de activitate — și una socială — acceptarea și recompensarea de către grup sau societate a unor rezultate și performanțe. M. Ralea și T. Hariton (*Sociologia succesului*, 1962) relevă faptul că **s.**, mecanismele de apariție și consolidare a sa sînt strîns legate de valorile sociale. Din punct de vedere istoric, societățile umane, o dată cu evoluția lor, impun mecanisme sociale complementare pentru întărirea valorilor dominante în epoca respectivă. În orice tip de societate se pot regăsi, deopotrivă, sancțiuni penale ca și sancțiuni premiale. Ambele tipuri de sancțiuni sînt menite a face mai explicite valorile sociale impuse de tipul respectiv de organizare socială și de scopurile sale. Conformarea în sensul dorit a performanțelor este condiția **s.** Dar acesta devine un bun public doar atunci cînd grupul dominant al societății dorește să promoveze acea valoare conținută în performanțele respective. Victoriile militare și cucerirea de teritorii în antichitate, stăpînirea de pămînt și de "suflete" sau construcția de monumente în perioada feudală, posesia materială și puterea politică în epoca modernă sînt forme ale **s.** față de care, în timpurile respective, societățile au dezvoltat sisteme instituționale de încurajare, sprijin și consacrare. Grupurile sociale și, prin extensie, societățile posedă mecanisme speciale pentru selecția s. în funcție de locul și rolul acestuia în dinamica socială. Se pot distinge forme graduale ale **s.** după măsura creșterii recunoașterii sale publice: lauda (forma cea mai simplă), reputația, popularitatea, celebritatea și gloria. Această scară a s. nu este cumulativă și nu impune în mod necesar parcurgerea gradată a treptelor sale. După Ralea, Hariton, Hirsch etc., evoluția pe scara

s. este dependentă atît de mecanismele și valorile instituțiilor ce au creat-o cît și de recunoașterea în plan social a valorii exprimate (valoarea publică). Este posibilă și o tipologie a **s.**, din care se poate selecta: **s.** de tip *ctitorial* (al întemeietorilor); **s.** de tip *agonal* (al învingătorilor în lupte, competiții); **s.** de tip *charismatic* (al calităților unei personalități); **s.** de tip *reprezentativ* (reușitele unui grup, ale unui partid, ale unei națiuni); **s.** de tip culminal (al performanțelor excepționale); **s.** de tip *original* (al conduitelor și atitudinilor singulare). *V. sancțiune, valoare.* **I.A.P.**

SUPRADETERMINARE **1.** În analiza cantitativă a cauzalității, caracteristica modelelor cauzale de a fi valide pe planuri definite ale explicației. Sensul principal este că există întotdeauna un plan al explicației pe care o relație cauzală determinată apare ea însăși ca fiind supradeterminată. Exemplu: dacă se constată o relație cauzală puternică între venit, funcția în organizație și satisfacție, acest model poate fi supradeterminat de grupele de vîrstă în interiorul cărora modelul funcționează constant, dar nu identic, respectiv nu cu aceeași intensitate. **2.** Louis Althusser (*Lire Marx*, 1968) separă *cauzalitatea structurală* de **s.** Cauzalitatea structurală este cauzalitatea unei structuri față de componentele sale, a unei structuri față de altă structură sau a ansamblului sistemului față de nivelele sale structurale. **S.** este combinația determinărilor cauzale structurale asupra unuia și aceluiași obiect. Astfel, pentru L. Althusser, clasele sînt supradeterminate, deoarece fiecare cauzalitate structurală în parte a celor trei nivele sociale (economic, politic, ideologic) nu este suficientă pentru a explica componența și funcționarea claselor în istorie și societate. *V. cauzalitate, determinism social, structură.* **A.T.**

Ș

ȘOMAJ fenomen negativ al economiei care afectează o parte a populației active devenită redundantă prin neasigurarea locurilor de muncă. Potrivit definiției date de Biroul Internațional al Muncii, somer este oricine are mai mult de 15 ani și îndeplinește simultan următoarele condiții: este apt de muncă, nu muncește, este disponibil pentru o muncă salariată, caută loc de muncă. Din punct de vedere economic, **ș.** este apreciat ca expresie a unor dezechilibre: *a.* pe piața muncii, **ș.** apare atunci cînd oferta de forță de muncă este superioară cererii; *b.* pe piața bunurilor și serviciilor, **ș.** apare cînd producția este inferioară cererii. În consecință, **ș.** se formează pe baza a două mari procese: *a.* pierderea locurilor de muncă de către o parte a populației ocupate; *b.* creșterea ofertei de muncă prin atingerea de către noile generații a vîrstei legale pentru a se putea angaja. În funcție de cauzele care determină aceste procese, **ș.** cunoaște următoarele forme: ciclic sau conjunctural, structural și tehnologic. ◆ *Ajutorul de* **ș.** reprezintă un venit minim garantat pentru cei care se încadrează în categoria de **ș.** Mărimea acestui ajutor și durata pentru care se acordă diferă de la o țară la alta, în funcție de o serie de condiții concrete. Guvernele, organizațiile profesionale și sindicale sînt interesate să se diminueze volumul **ș.** Sociologia este interesată de cunoașterea fenomenului **ș.** sub aspectul ponderii diferitelor categorii de vîrstă, nivel de pregătire, sex, domeniu de activitate, zonă geografică etc. Totodată, prin ramurile ei specializate, sociologia studiază consecințele **ș.**, aplică terapii individuale și de grup necesare depășirii acestora. *V. economia de piață, servicii sociale* **M.Vn.**

T

TABU sistem de crezuri, norme, reguli și practici elaborate și întreținute de diferite comunități, prin care se interzice efectuarea unor acțiuni. **T.** înseamnă restricție, prohibiție, interdicție, a cărei încălcare de către individ este grav sancționată de grup și care, de altfel, este indusă membrilor unei culturi în procesul de socializare, astfel încît ei înșiși să o resimtă ca o necesitate lăuntrică. Se consideră că t. este asociat pe de o parte cu respectul față de sacru, iar pe de altă parte cu frica și pericolul. Bogatul material etnografic cules pe această temă arată că **t.** are și aspecte disfuncționale (traumatisme psihice) și funcționale (ordonare și reglementare a vieții sociale și expresie a valorilor general împărtășite). **T.** ocupă un loc central din acest unghi de vedere în societățile simple, arhaice, unde nu există legi juridice scrise. Anumite forme ale **t.** (t. incestului, de exemplu) au fost legiferate juridic în societățile complexe, moderne. *V. cultură, incest, sacru.* **P.I.**

TAYLORISM teoria și practica potrivit căreia maximul de eficiență în utilizarea mașinilor și a forței de muncă se obține prin aplicarea principiului muncii simplificate, adică teza că munca simplificată este cu necesitate mai eficientă decît cea complexă. Sistemul industrial a practicat și continuă să practice, în general, un asemenea principiu, munca complexă fiind descompusă în operații cît mai simple, atribuite la muncitori diferiți. Muncitorul are astfel o sarcină delimitată, de obicei aceeași, și foarte simplă, deci și monotonă. Lucrul la bandă și liniile de asamblare sînt un exemplu concludent pentru modelul taylorist. Astăzi există încercări, la care își aduce contribuția și sociologia industrială, de a înlocui ideea și practica muncii simplificate cu aceea a muncii îmbogățite. **T.** se leagă de numele inginerului și economistului american F.W. Taylor (1856-1915), care și-a expus sistematic tezele în lucrarea *Principles of Scientific Management* (1912). Taylor nu a vizat numai raționalizarea raportului om-mașină și a organizării locurilor de muncă, ci a tuturor compartimentelor și nivelurilor întreprinderii, în vederea atingerii unei productivități maxime. Viziunea lui rămîne însă, din punct de vedere psihosocial, destul de simplistă pentru că avea la bază concepția despre om ca *homo oeconomicus*, asertiunea că singura forță care îl motivează să muncească este obținerea cîștigului. Pe de altă parte, e de recunoscut că implementarea principiilor tayloriste în industrie, ceea ce a însemnat o revoluție pe planul eficienței și

productivității, a condus implicit și la o considerabilă creștere a calității vieții în general. *V. calitatea vieții, muncă.* **P.I.**

TEHNOCRAȚIE doctrină social-politică în care, admițîndu-se extinderea raționalității tehnico-științifice în organizarea și funcționarea societăților moderne, se susține rolul tehnicii ca factor primordial în viața socială și necesitatea exercitării puterii politice de către elitele tehnice. Termenul a fost lansat în 1919 de William Henry Smith care definea **t.** ca "o teorie de organizare socială și un sistem de organizare rațională a industriei". Această opțiune a tins să se consolideze în S.U.A., pe fondul crizei economice din 1929-1933, în jurul lui Howard Scott care, împreună cu A.A. Berge jr. și G.C. Means, promovează ideea posibilității de soluționare a problemelor economico-sociale cu ajutorul unor modele de organizare bazate pe dezvoltările din știință și tehnică. La începutul deceniului al cincilea, unele idei dezvoltate în teoria socio-economică a lui Thorstenn Veblen și în concepția lui L. Trotsky despre tendințele birocratice apărute în socialismul etatic de tip stalinist au fost reluate de către James Burnham (*The managerial revolution*, 1941) și Bruno Rezzi (*La bureaucratisation du monde*, 1939). J. Burnham apreciază că, în urma "revoluției manageriale" a sistemelor de conducere și organizare socială, ar apare un tip nou de societate dominată de intelectualitatea tehnico-științifică, de conducătorii specialiști și nu de cei politici. **T.** a evoluat astfel de la centrarea pe problemele organizării optime a industriei la cele privitoare la conducerea și organizarea integrală a societății, la raportul dintre tehnică și politică, și mai ales la problematica puterii politice. J. Ellul, H. Schelski, G. Bouthoul și unii teoreticieni ai societății post-industriale (în primul rînd D. Bell) se orientează cu precădere către analiza puterii politice, apreciind că "puterea nu mai este altceva decît utilizarea unui sistem tehnic, iar politica nu mai este decît o tehnică printre altele" (J. Ellul, *L'illusion politique*, 1965). Societatea și activitatea de conducere și-ar pierde treptat caracterul politic și democratic, puterea tehnicienilor, în virtutea cunoștințelor și capacităților lor de rezolvare științifică a problemelor conducerii, fiind de necontestat și relativ nelimitată. **T.** și democrația devin astfel incompatibile. Principiile ideologice ale **t.** se bazează deci pe analiza raportului dintre tehnic și politic și consideră intelectualitatea ca o categorie omogenă în raport cu conducerea socială. În general, **t.** operează reducționist în abordarea raționalității sociale (economice sau politice) întrucît o consideră doar ca o raționalitate instrumentală vidată de alte scopuri și valori în afara celor circumscrise eficienței. *V. birocrație, ideologie, intelectualitate, raționalitate.* **L.V.**

TEHNOCULTURĂ termen propus de R. Berger, spre a desemna modelele culturale artificiale croite după modelul tehnicii. "Cultura ai cărei moștenitori sîntem", arată Berger, s-a stabilit din neolitic, după modelul agriculturii: "holde", "semințe", "seceriș", totul bazîndu-se pe ideea că bunurile trebuie întreținute în vederea unei moșteniri pe care trebuie s-o perpetuăm: o cultură-capital, ale cărei interese cumulative făceau din spiritul cultivat un spirit cultivator (R. Berger, *Mutația semnelor*, 1978). Acestui model de cultură tinde să i se substituie azi cel impus de tehnică sub forma **t.** Spre aceeași concluzie tind și analizele unor evoluționiști precum D. Bell sau H. Kahn. **T.** deci are, în al doilea rînd, accepția unui *ciclu cultural* întemeiat pe modelele și valorile tehnicii, distinct de ciclul agriculturii, cu care totuși poate coexista. Este de reținut, în acest sens, teza lui L. Mumford cu privire la geneza "megamașinii" încă în civilizațiile Orientului antic. Megamașina însă, ca produs al îmbinării unor religii cu supra-

structuri militar-războinice, este o fațetă specială a **t.**, adică a "culturilor artificiale" care se îndepărtează de legile și modelul "agriculturii", așa cum l-a teoretizat L. Berger. *V. cultură, ciclu cultural.* **A.B.**

TEHNOLOGIE termen utilizat în mai multe accepțiuni cu semnificații relativ slab conturate. La modul general, **t.** se referă la aplicarea practică a cunoașterii prin intermediul tehnicilor (ca ansambluri de instrumente, metode și norme) utilizate în activitățile productive. În mod obișnuit, dar nu și necesar, **t.** este privită în relație cu sectorul productiv al vieții sociale, așa cum uneori este analizată în corelație cu știința, deși nu se reduce la aplicarea cunoașterii științifice, deoarece **t.** nu se bazează exclusiv pe știință. Formele simple de mecanizare de la începutul epocii industriale, de exemplu, nu au avut nici o legătură directă cu știința. ◆ **T.** are trei dimensiuni: *a.* una *materială*, care se referă la ansamblul de unelte, instalații, mașini, aparate și dispozitive utilizate în anumite activități sociale (productive prin excelență); *b. normativă*, care cuprinde normele de utilizare ca și rețetele de organizare asociate unei **t.**; *c. socială*, reprezentată de corpul de abilități și comportamente individuale și colective, ca și de normele sociale generate de utilizarea unei anumite **t.** În general, orice **t.** a fost inițial privită în societate mai mult sau mai puțin negativ. Acest tip de raportare este datorat dimensiunii sociale a **t.**, care deși este cel mai puțin vizibilă, este responsabilă în cea mai mare măsură de "șocul" social al introducerii **t.**, datorită presiunii acestora de a schimba abilitățile și comportamentele existente ca și normele sociale asociate vechilor **t.** ◆ Între dimensiunea sau componenta materială a unei **t.** și cea socială există un anumit decalaj în timp, în sensul unei lipse de adaptare la o nouă **t.** Subliniind acest aspect, William Felding Ogburn (*On Culture and Social Change; Selected Papers*, 1964) a elaborat teoria decalajului cultural, potrivit căreia problemele și conflictele sociale sînt datorate, în principal, incapacității instituțiilor sociale de a ține pasul cu schimbările tehnologice. ◆ Impactul **t.** asupra vieții sociale comportă multe alte aspecte, printre care cele legate de deteriorarea ecosistemului uman sînt deosebite. Mario Bunge (*Știință și Filosofie*, tr. rom 1984) consideră că aspectele negative ale funcționării **t.** în societate se datorează existenței unor principii morale, ce caracterizează și astăzi gîndirea umană, potrivit cărora: *a.* Omul este independent de natură; *b.* El are dreptul (datoria chiar) de a supune natura spre binele individual sau social; *c.* El nu are nici o responsabilitate față de natură; *d.* Scopul suprem al **t.** este să ajute la exploatarea maximă a resurselor naturale și umane; *e.* Tehnologii sînt eliberați de orice probleme morale legate de activitatea lor, acestea revenind exclusiv politicienilor. Reconsiderarea acestor principii este un demers esențial în efortul de eliminare a aspectelor sociale negative ale **t.** ◆ **T.** a mai fost pusă în relație și cu alienarea (începuturile le putem găsi la Marx), cu ideologia (Habermas), dar ei cu teoriile modernizării și industrializării. Indiferent de perspectivele și pozițiile adoptate, **t.** rămîne definitorie în caracterizarea societății contemporane, aspectele sale negative fiind de regulă contextuale, legate de o incapacitate temporară de adaptare și nu au, în mod normal, un caracter structural. *V. cultură, instituție, știință.* **A.B.**

TEREN denumire generică pentru spațiul de desfășurare a cercetărilor concrete în unele științe social-umane cum ar fi sociologia, antropologia; alte științe din această categorie — psihologia, lingvistica — pot fi de asemenea practicate în **t.**, dar ele sînt în bună parte practicabile în laboratorul experimental, în cabinet, sau în bibliotecă. În limbajul inter-

național de specialitate expresia curentă cu virtuți conceptuale pentru cercetarea de **t.** este engl. *field work*. T., chiar și pentru antropologie și sociologie, reprezintă însă numai o fază a cercetării: prima, de recoltare a materialului empiric. După Traian Herseni (*Sociologie*, 1982), sociologia e cu preponderență "de cabinet" în operațiunile ei macrosociologice și nu e propriu-zis de **t.** decît în cercetările de tip microsociologic. O situație aparte în ceea ce privește atitudinea față de **t.** se desprinde din istoria antropologiei culturale. Socotind mijlocul sec. al XIX-lea drept momentul de cristalizare a antropologiei culturale ca disciplină științifică, aceasta a fost cultivată la început ca disciplină "de cabinet", sau "de fotoliu": antropologul — persoană interesată de "alte culturi", exotice și arhaice — ședea acasă în metropolă, materialul empiric fiindu-i recoltat de coloniști, misionari sau călători, adică de persoane neprofesioniste. Expediția britanică din 1898 în Strîmtorile Torres, condusă de Alfred C. Haddon, este de aceea considerată ca o schimbare hotărîtoare în maniera de a practica antropologia socială și culturală. Această manieră se va impune definitiv în deceniile 2-3 ale sec. XX prin Bronislaw Malinowski și prin discipolii lui Franz Boas. Cercetarea de t. poate fi efectuată atît individual cît și în echipă interdisciplinară. În această a doua alternativă — în echipe chiar foarte mari — a lucrat Școala monografică organizată de D. Gusti. Complementar (iar nu opus) cercetării de bibliotecă, pretinzînd aptitudini și angajînd o mentalitate, **t.** reprezintă un stil de viață științifică. *V. antropologie culturală, metodologia cercetării sociologice, sociologia românească.* **Gh.G.**

TERITORIALITATE caracteristică a grupurilor, ca și a indivizilor din interiorul acestora de a-și delimita teritorii și de a avea anumite comportamente specifice în raport cu acestea. Termenul a fost preluat din etologie unde **t.** se întîlnește în comportamentul celor mai multe specii de animale superioare. În sociologie nu se pune însă accentul pe baza instinctuală, ci pe dimensiunea socială a acestui fenomen. Irwin Altman (*The environment and social behavior*, 1975) distinge trei tipuri de teritorii: *a.* primare, în care individul/grupul poate exercita un control total iar utilizarea este de lungă durată (dormitor, birou, automobil); *b.* secundare, care sînt utilizate în mod regulat, dar controlul asupra lor nu se exercită decît în momentul utilizării (locul în bancă, o masă dintr-un bar frecventat periodic, locul de parcare); *c.* publice, care sînt utilizate întîmplător, numai dacă nu sînt ocupate de alți indivizi și asupra cărora nu există drept de control (un loc pe plajă, o cabină telefonică, o bancă într-un parc). În cadrul unor asemenea teritorii, indivizii sau grupurile au comportamente specifice, dintre care cele de apărare sînt cele mai importante (în special, în teritoriile primare și secundare). Asocierea unor comportamente, instituite în anumite tipuri de teritorii, tinde să se facă independent de situația și contextul acțional particular. De exemplu, vorbim în șoaptă într-o bibliotecă chiar dacă nu există nici un cititor în momentul respectiv sau evităm să utilizăm un anumit teritoriu primar dacă știm că aparține altei persoane, chiar dacă aceasta nu este de față. Atît grupurile cît și indivizii "marchează" de regulă teritoriile. Pentru aceasta sînt utilizați fie marcatori de graniță, pentru a delimita propriile teritorii, fie marcatori centrali, semnalînd zona cea mai importantă a unui teritoriu. Ca marcatori pot fi utilizate haine, plase, afișe, fotografii, țigări aprinse, desene obscene etc. **T.** a fost studiată în foarte multe cadre sociale: închisori, spitale, școli, dormitoare, vapoare aflate în trafic pe distanțe lungi etc. În cazul indivizilor, cercetările asupra **t.** s-au concentrat asupra spațiului interpersonal, încercîndu-se să se delimiteze diferite zone

ale acestuia. Fiecare zonă are o dimensiune definită social și este caracteristică pentru anumite tipuri de activități. E.T. Hall (*The hidden dimension*, 1966) distinge patru astfel de zone: *a.* zona intimă, (pînă la 45 cm); *b.* zona personală (45-120 cm); *c.* zona socială (1,2-3,6 m); *d.* zona publică (peste 3,6 **m**). În fiecare zonă se pot desfășura anumite activități, iar accesul în interiorul lor este strict reglementat. *V. dinamica grupului, etichetare, grup, relație interpersonală.* **A.B.**

TERORISM utilizare a violenței în scopuri sociale sau politice de către indivizi, grupuri organizate sau state. Spre deosebire de celelalte forme de violență, **t.** provoacă teamă, teroare sau chiar panică în rîndul populației și afectează persoane inocente sau "necombatante". Prin **t.** se urmărește cîștigarea de concesii, obținerea publicității maxime pentru o anumită cauză, provocarea represiunii, distrugerea ordinii sociale sau destabilizarea instituțională, întărirea obedienței față de anumite grupuri de interese. Acordul asupra definirii termenului este relativ redus. În mod obișnuit, se distinge între **t.** de stat (de mari proporții, exercitat de agenții care dețin monopolul coerciției și combinat cu anumite ideologii) și **t.** politic sau facțional (exercitat de actori non-statali, la nivel intern). În perioada 1970-1990, **t.** e cunoscut un proces de transnaționalizare și chiar de intercontinentalizare. El este paracticat de grupuri foarte diferite (etnice, religioase, politice) și se autojustifică prin ideologii foarte diferite. În ciuda divergențelor dintre punctele de vedere ale statelor, se intensifică acțiunile de instituire a unor mecanisme internaționale de combatere a **t.** *V. agresivitate, violență.* **I.Mih.**

TERȚIARIZARE extinderea activităților din sectorul terțiar (servicii), reflectată în creșterea populației ocupate în acest sector. Conform teoriei lui C. Clark, preluată cu mici modificări și de alți economiști (J. Fourastié, A. Sauvy ș.a), în societățile industriale există trei sectoare economice fundamentale: *sectorul primar*, în care sînt incluse activități de bază precum agricultura, silvicultura, pescuitul, vînătoarea și industria minieră; *sectorul secundar*, care cuprinde industriile prelucrătoare și construcțiile; *sectorul terțiar*, rezervat unor activități complementare primelor, a căror finalitate nu constă în producerea unor obiecte, ci furnizarea serviciilor indispensabile celorlalte tipuri de activități economice: transporturi și telecomunicații, comerț, asigurări, administrație, turism, învățămînt, sănătate ș.a. În prezent, această grupare este însușită și recomandată spre folosire de organismele specializate ale O.N.U. În societățile industriale dezvoltate s-a produs o expansiune spectaculoasă a activităților caracteristice sectorului terțiar, acesta ajungînd nu numai să egaleze, dar chiar să depășească sectorul secundar sub aspectul ponderii populației ocupate. Această situație este radical diferită în raport cu fazele timpurii ale industrializării, cînd activitățile secundare absorbeau cea mai mare parte a forței de muncă. Literatura sociologică utilizează mai mulți termeni pentru a desemna societățile industriale dezvoltate care au atins un grad înalt de **t.**: "societăți de servicii", "societăți post-industriale", "societăți de consum" ș.a. În general, se consideră că în procesul dezvoltării sînt satisfăcute aproximativ succesiv mai întîi nevoile primare, apoi cele secundare și, în sfîrșit, nevoile terțiare, fiecare dintre acestea devenind dominante (și presante) în etape distincte ale dezvoltării economice-sociale. Sub aspect sociologic, modificarea structurii populației ocupate prin extinderea sectorului terțiar a fost pusă în legătură cu apariția unor mutații sociale, atitudinal-valorice și ideologice (restaurarea și diversificarea claselor de mijloc, creșterea ponderii și importanței "gulerelor albe", con-

formism social, conservatorism politic, răspîndirea ideologiei consumeriste etc.). *V. clasă socială, gulere albe/albastre, ocupație, profesie, servicii.* **C.A.**

TEST PSIHOLOGIC (engl. *test*, "probă, încercare, analiză, examen"), probă standardizată cu ajutorul căreia se determină poziția relativă a unei persoane în cadrul unei populații, în ceea ce privește una sau mai multe caracteristici psihice. Antropologul englez Sir Francis Galton (1822-1911) se pare că a fost primul care a utilizat **t.p.** pentru studierea a ceea ce el numea "eminență" sau "înzestrarea intelectuală neobișnuită" (Fr. Galton, *Inquiries into human faculty*, 1883). Termenul de **t.p.** ("mental tests") a fost folosit pentru prima dată în 1890 de J. McKeen Cattell (1860-1944) cu sensul de examinare psihologică a unei persoane. Primul **t.p.** propriu-zis a fost creat în 1905 de psihologul francez Alfred Binet (1857-1911), în colaborare cu dr. Simon, fiind cunoscut sub denumirea de "scara metrică a inteligenței". Testul Binet-Simon a fost în numeroase rînduri revizuit și tradus: în 1916, L. Terman l-a adaptat pentru populația americană, sub denumirea de testul Stanford-Binet; în 1937 este din nou revizuit și utilizat în S.U.A. sub denumirea de "scara Terman-Merrill". Această variantă a testului a fost revizuită, complectată și adaptată pentru populația românească în 1940 de Florian Ștefănescu-Goangă (1881-1958), întemeietorul primului Institut de psihologie experimentală, comparată și aplicată (1922) din țara noastră. **T.p.** au fost aplicate la scară de masă în S.U.A. în perioada primului război mondial (Army-Alpha-Tests pentru măsurarea inteligenței recruților alfabetizați și Army-Beta-Tests pentru recruții analfabeți). Utilizarea **t.p.** a cunoscut o largă aplicativitate în țările dezvoltate industrial nu numai în cercetarea științifică, dar și în selecția și orientarea școlară și profesională. După o perioadă de interdicție a folosirii **t.p.** în fosta U.R.S.S. (din 1936 pînă la dispariția dictaturii staliniste) și în alte țări foste socialiste (inclusiv în țara noastră), preocuparea pentru adaptarea și elaborarea de **t.p.** a fost reluată. În prezent, pe plan mondial, există o literatură de specialitate extrem de bogată și un număr de cîteva mii de **t.p.**, cu multiple variante. **T.p.** pot fi clasificate după diferite criterii: tipul de informație obținută (teste de inteligență, aptitudini, personalitate, interese etc.); extinderea și profunzimea informațiilor (teste omogene, care măsoară o singură caracteristică psihică, și teste eterogene, saturate de mai multe caracteristici psihice); tipul de prelucrare a informației (teste cu răspunsuri la alegere, libere și forțate); strategia solicitării răspunsurilor (teste verbale și nonverbale, teste cu timp prestabilit și teste la care viteza de rezolvare nu se ia în calcul pentru cotare); modul de administrare (teste individuale și teste colective); materialul utilizat (teste creion-hîrtie și teste aparat sau teste pe calculatorul electronic) (Paul Popescu- Neveanu, *Dicționar de psihologie*, 1978, p. 719; *Dicționar enciclopedic de psihologie*, vol. III, Universitatea București, 1979, p. 428). Cel mai frecvent se face distincție între: *a.* teste de inteligență, care măsoară inteligența generală sau factorii speciali ai inteligenței; *b.* teste de performanțe vizînd capacitățile motorii, senzoriale sau intelectuale; *c.* teste de personalitate, urmărind măsurarea anumitor trăsături psihice, atitudini, interese etc. cu scopul determinării profilului caracterial și tipul de personalitate (James Drever, Werner D. Fröhlich, *Wörterbuch zur Psychologie*, 1970, p. 260). Dintre cele mai cunoscute **t.p.**, utilizabile și în cercetările sociologice, amintim: Testul de dexteritate manuală, Inventarul multifazic de personalitate (MMPI), testul Lahy, testul Meili, testul PF 16, testul Rorschach, testul Rosenzweig, testul tematic de

apercepție (T.A.T.), testul Szondi, testul Wechsler, cu variantele WAIS și WISC (Anne Anastazi, *Psychological Testing*, ed. a VI-a, 1988). Pentru a fi utilizabile, **t.p.** trebuie să corespundă criteriilor de *validitate*, *fidelitate* și *sensibilitate* (să permită diferențierea indivizilor testați). Reetalonarea testelor elaborate în alte spații socio-culturale constituie o cerință obligatorie; de asemenea, respectarea cerințelor deontologiei psihologice. **S.C.**

TEST SOCIOMETRIC instrument de bază al arsenalului metodologic al sociometriei moreniene ce permite descrierea cantitativă și calitativă a structurii socio-afective și a organizării informale a grupurilor primare așa cum sînt ele constituite "aici și acum" în situațiile reale de viață. Cu ajutorul **t.s.** pot fi evidențiate: *a.* configurația spontană a relațiilor preferențiale de atracție, respingere, indiferență. *b.* poziția ocupată de fiecare membru al grupului în raport cu ceilalți (identificarea celor izolați, a celor populari). *c.* rețelele de comunicare ce se stabilesc în grup. *d.* eventualele tensiuni sau conflicte latente. *e.* sub-grupurile, clanurile formate din cei care se aleg între ei. Într- un **t.s.** sînt formulate întrebări prin care se solicită fiecărui membru al grupului restrîns să arate cu cine dorește și cu cine nu dorește să se asocieze într-o activitate precisă: muncă, sport etc. Pentru obținerea unei imagini cît mai complexe și cît mai autentice a configurației inter-relațiilor preferențiale, sociometrii recomandă utilizarea mai multor criterii de exprimare a preferințelor ce vor fi alese în funcție de natura și situația concretă a grupului studiat (grup de copii, de adolescenți sau adulți) grup ce funcționează în școală, în industrie, administrație etc. Pentru o "radiografiere" cît mai obiectivă a configurației relaționale a grupului restrîns, datele brute furnizate de **t.s.** se cer completate cu alte metode psihologice și interpretate cu prudență. *V. sociometrie.* **T.D.**

TESTAREA IPOTEZELOR STATISTICE Atunci cînd o investigație de tip statistic se efectuează pe un eșantion, orice rezultat obținut are o valoare relativă, în sensul că datele respective nu numai că nu coincid cu cele referitoare la populație, dar nici măcar nu se poate ști cu certitudine care este diferența dintre cele două genuri de date, de vreme ce starea populației este, de regulă, necunoscută. Teoria matematică a probabilităților oferă însă proceduri pentru evaluarea rezultatelor studiilor selective, permițînd o estimare, *în termeni de probabilitate*, a marjei maxime de eroare ce se poate comite prin utilizarea mărimilor din eșantion în locul celor care caracterizează populația. Așa, de exemplu, dacă avem de estimat o valoare *v* din populație (de pildă, o medie), prin valoare *v'* din eșantion, este posibil să se determine un interval $(v'-\Delta, v'+\Delta)$, numit *interval de confidență* (sau de încredere) în care valoarea v se va plasa cu o probabilitate *P*, suficient de ridicată, numită *nivel de încredere*. Probabilitatea complementară p=1 – P, care ne indică deci ce șanse avem de a comite o eroare cînd afirmăm că mărimea v se află în intervalul de confidență, se numește *prag de semnificație* sau *coeficient de risc*. Prin urmare, asupra populațiilor studiate selectiv nu se pot emite judecăți cu valoare de certitudine, ci se pot exprima niște supoziții care poartă denumirea de *ipoteze statistice*. **T.I.s.** înseamnă supunerea ipote-zelor unor probe, numite *teste statistice*, operație în urma căreia ipoteza se respinge sau se acceptă. O asemenea decizie are întotdeauna la bază calculul intervalului de confidență ce corespunde unui prag de semnificație ales. Pentru facilitarea operațiilor practice, prin testele statistice se indică, de regulă, numai procedura concretă de lucru — utilizatorul nefiind nevoit să refacă logica întregului demers —, procedură ce constă, în principiu, în calcularea unei valori specifice testului (notată cu *z*, *t*, *F*, χ^2 etc.) cu

ajutorul datelor de cercetare, valoare ce se compară apoi cu valorile "critice", aflate într-un tabel, și se decide dacă ipoteza se respinge sau nu. Teslele se pot clasifica în *parametrice* și *neparametrice*, primele referindu-se la indicatori ai caracteristicilor cantitative (medie, coeficient de corelație, abatere standard etc.), iar cele din urmă fiind aplicabile caracteristicilor calitative (vizînd distribuții de frecvență, coeficienți de asociere etc.). Atunci cînd ipotezele privesc anumite *valori* ale ca-racteristicilor, se vorbește de *teste de semnificație*; cînd se pune problema de a evalua natura unei distribuții de frecvențe în ansamblul său, prin raportare la o distribuție ideală — lege de probabilitate —, testul se numește *de concordanță*. Prezentăm mai jos, succint, cîteva teste statistice utilizate frecvent în studiile de sociologie.

u *Testul z*. Se aplică în cazul eșantioanelor mari (n > 60), pentru testarea semnificației diferenței dintre două valori, dintre care cel puțin una este obținută pe eșantion. Procedura se bazează pe proprietatea că mulțimea valorilor v', ale unei mărimi specifice, obținute prin cercetarea — ipotetică — a tuturor eșantioanelor de aceeași dimensiune, *n*, are o distribuție normală în jurul valorii reale, *v*, din populație. Calculînd abaterea standard a acestei distribuții — notată cu *e* și numită *eroare standard*, deoarece arată cu cît se abate, în medie, o valoare oarecare de eșantion de la valoarea din populație —, se poate întotdeauna determina probabilitatea P ca valoarea din populație să aparțină unui interval de confidență (v' - z.e; v' + z.e), a cărui lungime este măsurată în erori standard; sau, altfel spus, probabilitatea ca v'-ze < v < v'+ze. Aceste inegalități conduc imediat la formula cunoscută a testului. Avînd de comparat două valori *a* și *b*, din care cel puțin una este determinată pe eșantion, se calculează mărimea *z* cu formula:

$$z = \frac{|a - b|}{e}$$

mărime ce arată cîte erori standard cuprinde diferența a – b, luată fără semn, și care se compară cu valorile critice din tabel. În fapt, pentru testul z, se uzează doar de cîteva valori critice: 2; 2,6; 3; 3,3, pentru care pragurile de semnificație corespunzătoare sînt: 0,05; 0,01; 0,003 și, respectiv 0,001. Dacă, de exemplu, valoarea calculată a lui *z* este superioară lui 2,6, atunci se poate afirma că există peste 99% șanse ca diferența să fie semnificativă; se mai scrie: "diferența este semnificativă la nivelul $p < 0,01$". Într-o altă exprimare, se spune că se respinge *ipoteza nulă* (adică ipoteza că cele două valori caracterizează populații identice, deci că o valoare poate fi reprezentată prin cealaltă sau că diferența poate fi pusă pe seama fluctuațiilor de eșantionare), la pragul de semnificație de 0,01. În practica statistică se apreciază că dacă valoarea lui *z* este mai mică decît 2, deci coeficientul de risc depășește pragul de probabilitate de 0,05, ipoteza nulă nu poate fi respinsă, adică diferența nu este semnificativă. Faptul nu înseamnă că ea este nesemnificativă, în sensul că valorile corespunzătoare lui a și b în populație ar fi identice, ci pur și simplu că nu avem temeiuri suficiente se spunem că ele sînt diferite. Deci ipoteza nulă poate fi respinsă dar nu confirmată. ◆ Dată fiind multitudinea valorilor ce se cer comparate, în cadrul studiilor de sociologie empirică, testul *z* are numeroase aplicații practice. Procedura este mereu aceeași, numai că, în funcție de natura valorilor comparate, expresia erorii standard se schimbă. Iată cîteva situații: *a*. Comparația între o medie de eșantion $\bar{x}'$ și o valoare fixă *a* sau între o proporție de eșantion p' și o proporție fixă *q*. Dacă selecția este repetată, formula erorii standard este $e = \sigma_x / \sqrt{n}$, unde σ_x este abaterea standard a variabilei în po-

pulație sau abaterea standard a proporției în populație, dată de formula: $\sigma_p = \sqrt{p(1-p)}$. O bună estimație a acestor abateri standard în populație se obține folosind valorile corespunzătoare din eșantion. De exemplu, să presupunem că pe un eșantion de 900 gospodării rurale dintr-o zonă *A* s-a determinat mărimea medie a gospodăriei $x' = 3,40$ membri, cu o abatere standard $\sigma_x = 1,80$. Se cere să se compare această medie cu media de 3,10 ce caracterizează ansamblul gospodăriilor dintr-o zonă *B*. Se observă că:

$e = 1,80 / \sqrt{900} = 1,80 / 30 = 0,06$ și că

$$z = \frac{3,49 - 3,10}{0,06} = \frac{0,30}{0,06} = 5$$

Prin urmare, $z > z_o = 3,3$ pentru $p = 0,001$, ceea ce înseamnă că diferența este semnificativă la nivelul de probabilitate $p < 0,001$, deci că există mai puțin de o șansă la mie ca să greșim atunci cînd spunem că în zona *A* familiile sînt mai mari decît în *B*. *b*. Comparații între două medii, $\bar{x}'_1$ și $\bar{x}'_2$ (sau două proporții p'_1 și p'_2) provenite din eșantioane diferite și independente. În formula lui *z*, la numărător va apare, evident, diferența celor două medii sau proporții iar la numitor eroarea standard a diferenței mediilor de eșantionare, dată de formula:

$$e = \sqrt{\frac{\sigma_{x1}^2}{n_1} + \frac{\sigma_{x2}^2}{n_2}},$$

unde σ_{x1} și $\sigma x2$ sînt abaterile standard — ale variabilei sau ale proporției — în cele două populații, care și aici se pot înlocui cu cele din eșantionare.

◆ *Testul t* (al lui Student). Se folosește pentru aceleași scopuri ca și testul z, numai că se aplică la eșantioane mici, unde distribuția valorilor de eșantionare nu mai urmează o lege normală, abaterile de la aceasta fiind cu atît mai însemnate cu cît volumul eșantionului e mai redus. Mărimea t se calculează cu aceeași formulă ca și z, $t = \frac{|a-b|}{e}$, însă valorile critice ale lui *t*, corespunzătoare unui prag de semnificație, sînt dependente și de *numărul gradelor de libertate*, γ, care, de regulă, se obține astfel: $\gamma = n - 1$.

◆ *Testul F* (Fisher-Snédécor). Se utilizează pentru a testa dacă variația unei variabile este mai mare într-o populație decît în alta, comparația fiind făcută folosind două eșantioane mici, cîte unul din fiecare populație. Să notăm cu $P = \sigma_1^2 / \sigma_2^2$ σ_1^2 varianța în primul eșantion și cu σ_2^2 varianța în cel de al doilea și să presupunem că prima din cele două valori este mai mare. (Evident, în cazul de față avem de comparat numai mărimi pozitive). Spre deosebire de cazurile precedente, aici nu se calculează diferența, ci raportul dintre valorile ce se compară. Deci, se calculează mărimea $P = \sigma_1^2 / \sigma_2^2$ și se caută valoarea critică a lui F în tabel, corespunzător pragului de semnificație dorit, numărului de grade de libertate al primului eșantion ($\gamma_1 = n_1 - 1$) și al celui de al doilea eșantion ($\gamma_2 = n_2 - 1$). Dacă *F* calculat este mai mare decît valoarea critică din tabel, se respinge ipoteza nulă, ipoteză conform căreia cele două eșantioane ar proveni din populații cu aceeași varianță.

Evident, tabelele cu valorile critice ale lui F sînt mult mai complicate, ele fiind tridimensionale, căci surprind simultan pragul de semnificație precum și cele două serii de numere pentru gradele de libertate.

◆ Testul χ^2 (hi pătrat). Este un test de concordanță, neparametrică, folosit pentru a testa gradul de "apropiere" dintre o distribuție empirică și una teoretică. Nefăcînd deci apel la valorile variabilei, el poate fi utilizat atît în cazul caracteristicilor cantitative cît și în cel al caracteristicilor calitative. Dacă prin procedurile anterioare se testa semnificația diferenței dintre două *valori*, prin cea de față

se testează diferența dintre două *structuri*. E important de subliniat că testul χ^2 se aplică oricăror tipuri de frecvențe, indiferent de dimensiunea tabelelor în care acestea apar. Astfel, pentru tabelele de contingență se poate testa semnificația asocierii, comparînd frecvențele empirice cu cele obținute în ipoteza de independență a factorilor. Mărimea χ^2 este dată de expresia

$$\chi^2 = \sum_{i=1}^{s} \frac{(k_i - m_i)}{m_i}$$

unde *s* este numărul claselor de frecvență (al căsuțelor din tabel), k_i — frecvențele empirice iar m_i — frecvențele teoretice, care se deduc dintr-o ipoteză explicitată și din mărimea eșantionului, astfel încît suma lor să fie identică cu cea a frecvențelor empirice și egală cu *n*. Numărul gradelor de libertate, γ este egal cu s-l, dacă tabelul este unidimensional, cu (s-l) (t-l), dacă e bidimensional cu *s* linii și *t* coloane etc. După calcularea mărimii χ^2, se caută în tabel valoarea critică $\chi_0(p)$, în funcție de numărul gradelor de libertate și de pragul de semnificație ales. Dacă valoarea calculată este mai mare decît cea din tabel — $\chi^2 > \chi_0(p)$— vom spune că ipoteza nulă se respinge, adică cele două distribuții comparate diferă semnificativ sau că distribuția empirică nu concordă cu cea teoretică. *V. serendipitate, statistică și sociologie, testarea teoriilor sociologice.* **T.R.**

TESTAREA TEORIILOR SOCIOLOGICE probare prin diferite mijloace a adevărului unei teorii sociologice. Datorită complexității realității sociale, a gradului încă scăzut de elaborare a teoriilor sociologice, cît și a intervenției active a pozițiilor ideologice în procesul evaluării acestora, testarea aici are o serie de particularități în raport cu testarea în științele naturii. Se poate estima însă că, în general, procedurile și mecanismele testării sînt aceleași. În primul rînd, trebuie să notăm că, cel mai adesea, testarea unei teorii sociologice, mai mult decît în alte științe, foarte rar duce la verdicte limită (acceptarea ca adevărată sau respingerea ca falsă); de regulă, ea duce la constituirea unei aprecieri mai relative și mai deschise: sporește verosimilitatea unei teorii, plauzibilitatea ei sau dimpotrivă neverosimilitatea, implauzibilitatea acesteia. În al doilea fiind, trebuie să ținem seama de faptul că în sociologie de cele mai multe ori nu avem atît teorii complet concurente, alternative — teorii care se exclud complet reciproc, oferind explicații strict alternative —, cît mai ales teorii complementare. Fiecare teorie dezvoltă o perspectivă asupra realității complexe, neexcluzînd în mod absolut alte perspective. Incompatibilitatea este parțială, fiind dublată de complementaritate. Adoptarea unei teorii nu presupune deci respingerea completă, principială a celorlalte teorii. Putem desprinde următoarele proceduri de testare a teoriilor: *a. Proceduri empirice* — confruntarea teoriilor sociologice cu faptele. Există o gamă largă de teste empirice, cu valoarea de probare diferită începînd cu invocarea cazurilor empirice exemplare pe care teoria se construiește, faptele pe care aceasta pare a le explica, concordanța difuză, intuitivă cu experiența și sfîrșind cu confruntarea sistematică a predicțiilor teoriei cu datele empirice. De asemenea o procedură de testare empirică o reprezintă și considerarea promisiunilor explicative ale teoriei, dacă aceasta va fi dezvoltată. Anomaliile empirice (faptele care nu par a fi explicate sau care chiar par să contrazică teoria) sînt mult mai ușor tolerate în cazul sociologiei decît în cazul științelor naturii, atît datorită gradului mai puțin precis al teoriilor însele, al caracterului lor parțial, cît și datorită complexității. *b. Proceduri teoretice* Se pot distinge aici trei tipuri de proceduri. În primul rînd compatibilitatea respectivei teorii cu alte teorii sau cu teorii mai generale (faptul

că este deductibilă dintr-o altă teorie). În al doilea rînd, existența alternativelor teoretice, a unor teorii competitive este un semn parțial de inadecvare. Din acest motiv, critica acestora reprezintă o probă importantă a corectitudinii unei teorii. O altă procedură rezide în analiza presupozițiilor teoretice tacite ale respectivei teorii. O teorie asupra organizațiilor care se fundează pe o opțiune holistă (organizația este un sistem a cărui logică modelează în mod absolut comportamentul indivizilor; tot ce se întîmplă în organizație este rezultatul cerințelor funcționale ale acesteia) poate stîrni puternice rezerve sau critici de principiu din partea celor care resping în principiu holismul. Sau o teorie care pornește de la teza că acțiunile umane nu sînt determinate de situația reală, ci de perceperea situației poate genera o atitudine negativă de principiu din partea unor sociologii care prezintă o opțiune de principiu pentru o metodologie explicativă care accentuează rolul factorilor obiectivi. *c. Proceduri metodologice*: faptul că o teorie se formulează în limbajul curent al sociologiei la un moment dat, utilizînd o metodologie atît teoretică, cît și empirică standard, reprezintă un argument important în favoarea sa. Dimpotrivă, dacă ea pare a se fi formulat într-un limbaj depășit, cu o metodologie învechită sau imprecisă, interesul pentru respectiva teorie poate fi scăzut, comunitatea putînd să o ignore. *d. Testare ideologică*. Dacă se poate demonstra că o teorie implică o ideologie indizerabilă, respingerea ei devine probabilă. Dacă un sociolog radical detectează în teoria lui Parsons o opțiune conservatoare, acest lucru este suficient pentru acesta să manifeste rezerve fundamentale în legătură cu teoria în cauză. Dacă un sociolog de stînga definește abordarea sociologiei industriale ca fiind orientată de interesele patronatului, aceasta va fi privită cu suspiciune cu excepția situației în care sociologia industrială este considerată totodată ca un instrument de umanizare a muncii, indiferent de motivele pentru care acest lucru se face. *e. Testarea practică, prin experimentare*. Imaginarea unor experimente controlate reprezintă o formă puternică a testării. Foarte adesea, din variate motive, experimentul sociologic ridică încă dificultăți insurmontabile. Mai frecventă este încercarea de a utiliza în activitatea socială reală diferite teorii, în scopul realizării unor obiective practice. Rezultatele testării practice nu sînt nici ele absolute. Succesul practic reprezintă o confirmare mai solidă a unei teorii, în timp ce eșecul este un indicator mult mai slab al falsității acesteia. Rezultatele negative pot fi însă datorate fie intervenției unei mulțimi de factori de care teoria respectivă face, în mod normal, abstracție, fie datorită falsității altor teorii implicate în acțiunea practică. Reușita tinde deci să fie mai semnificativă decît nereușita. ◆ **T.t.s.**, indiferent de procedurile utilizate, nu este decît rareori decisivă. Rezultatul testării, de regulă, poate fi: a. teoria este întărită, apare a fi mai plauzibilă; b. respingerea ei ca fiind falsă; c. opțiunea pentru o teorie alternativă care pare a fi mai bună, nu pentru că s-ar fi probat falsitatea teoriei în cauză, ci mai mult datorită acumulării insatisfacției față de ea; d. abandonarea respectivei teorii ca urmare a creșterii neîncrederii în respectiva teorie, acumulării dificultăților și criticilor, a sentimentului că "se bate pasul pe loc", sau pur și simplu a depășirii limbajului în care a fost formulată, a discreditării metodologiei care o fundează. În acest caz, atenția cercetătorilor poate să se deplaseze fie spre un alt domeniu există întregi domenii tematice care sînt abandonate), fie spre o teorie complementară care nu o exclude într-un sens strict pe prima. *V. complementaritate, serendipitate, testarea ipotezelor statistice*. C.Z.

T-GRUP (eng. *Training Group*, "grup de învățare"), tehnică de învățare elaborată în

1946 de un grup de psihologi sociali (K. Lewin, R. Lippitt) al cărui obiectiv este de a îmbogăți capacitatea participanților de a se înțelege pe ei înșiși, pe ceilalți, efectele comportamentelor lor asupra celorlalți, procesele de grup: a forma capacități de comunicare și cooperare. **T.g.** reprezintă totodată un important mijloc de terapie atît individuală, cît și de grup: sînt identificate structurile patologice atît individuale, cît și de grup, care blochează comunicarea și cooperarea, cristalizîndu-se un nou mod de a înțelege, de a acționa și interacționa. Tehnica **t.g.** accentuează analiza proceselor de grup actuale ca sursă a învățării. Grupul este pus să acționeze ca grup, fiind mereu orientat spre analiza propriilor comportamente actuale. Valorile fundamentale promovate de către **t.g.** sînt: acceptare de sine și acceptarea celorlalți, egalitate, participare, stil democratic, utilizarea științei, deschidere reciprocă și sinceritate, feed-back deschis și pozitiv. Noul mod de comportament individual și colectiv este susținut de noile norme de grup create în cursul interacțiunii. **T.g.** se fundează deci pe relațiile interpersonale caracterizate de o profundă implicare personală, înalt expresive. Ca tehnică este frecvent utilizată pentru a forma cadrele de conducere și în scopuri de terapie individuală. *V. grup, relații interpersonale.* **E.Z.**

TIMP LIBER (fr. *loisir*), acea parte a timpului extraprofesional, care îndeplinește, după J. Dumazedier, trei funcții principale: *odihnă, divertisment* și *dezvoltarea culturală a personalității*. **T.l.** este o componentă definitorie a civilizației contemporane, avînd o influență deosebită asupra dezvoltării economico-sociale. **T.l.** se află într-o strînsă conexiune cu *timpul de muncă* care este principalul factor limitativ, dar nu singurul, diverse alte activități sociale sau comunitare avînd funcții limitative. Prin urmare, **t.l.** se constituie în afara și dincolo de obligațiile profesionale, familiale și sociale. În timp ce odihna este principalul remediu al oboselii, ea asigurînd refacerea fiziologică a forței de muncă, divertismentul are un rol important în recreere (plimbări, întîlniri cu prietenii, mersul la teatru sau cinema, grădinăritul, mersul la pescuit, la un meci de fotbal etc.). O altă funcție majoră a **t.l.** o reprezintă dezvoltarea personalității umane, creșterea "zestrei sale culturale". Un rol important în realizarea acestei funcții îl au mijloacele de comunicare în masă (presa, radioul, T.V.). Un loc important în cadrul **t.l.** îl are concediul (vacanțele). Mărimea și modul de folosire **a t.l.** diferă de la un tip de societate la altul, depinzînd de gradul de dezvoltare economică, de la o categorie socio-profesională la alta. *Bugetul de timp* este principalul mijloc de studiere a timpului în general și a **t.l.** în particular cheltuit de o persoană (sau grup social). El presupune întocmirea unor formulare în care sînt consemnate toate activitățile (inclusiv somnul, repausul) pe care le desfășoară o persoană pe o perioadă de 24 de ore. *V. muncă.* **I.F.**

TIP IDEAL construcție conceptuală propusă de Max Weber cu scopul de a identifica și explica științific cauzele activităților sociale. Deoarece realitatea socială are totdeauna mai multe aspecte decît poate releva știința societății, realitatea cunoscută este totdeauna reconstruită, în mod abstract, cu ajutorul conceptelor. Pentru ca această reconstrucție să fie riguroasă, sociologul trebuie să precizeze totdeauna punctul sau punctele de vedere din care el studiază societatea si cărora le corespund doar anumite aspecte ale realității sociale studiate. În consecință, punctele de vedere alese de cercetător și aspectele corespunzătoare acestora din realitatea empirică sînt reconstruite, prin ordonarea celor din urmă în funcție de cele dintîi, într-un tablou mental omogen, care reunește relații si

evenimente istorice specifice, accentuînd în mod unilateral unul sau mai multe puncte de vedere și legînd între ele fenomene care apar altfel izolate, difuze și discrete (*Gesammelte Aufsälze zur Wissenschaftslehre*, 1922). Accentuarea unilaterală a punctului de vedere (care corespunde, de fapt, unei valori) conferă **t.i.** un caracter utopic, dar utopia are aici un sens pur logic, neevaluativ. **T.i.** nu este, deci, opus dimensiunii empirice a realității sociale, ci, dimpotrivă, această dimensiune este permanent prezentă în construcția **t.i.** Spre deosebire, însă, de tipurile medii sau statistice, ca și de conceptele generice, **t.i.** nu se construiesc prin însumarea notelor comune sau generale ale fenomenelor, ci prin elaborarea rațională a *ideii*, definitorie pentru aceste fenomene. De pildă, capitalismul este un concept des folosit în teoriile sociologice, dar adesea acest concept nu este, după Weber, riguros precizat, în sensul că nu permite delimitarea riguroasă a judecăților de realitate și a celor axiologice pe care el le implică. Pentru realizarea acestei delimitări se construiește un **t.i.**, al capitalismului, făcînd o distincție clară între sistemul economic, doctrina și teoria socială implicate în conceptul de capitalism, între capitalul financiar, comercial și industrial, ca ei între fazele evolutive sau istorice ale capitalismului. Această distincție se face în funcție de punctul de vedere ales de cercetător (burghez, socialist, anarhist etc.), în așa fel încît construind **t.i.** al sistemului economic capitalist industrial din secolul al XIX-lea și cunoscînd punctul de vedere din care am făcut această construcție, putem să facem "imputații cauzale" diferitelor fenomene implicate de realitatea socială capitalistă, comparîndu-le cu **t.i.** construit și măsurînd probabilitatea devierii lor de la **t.i.** rațional construit. ◆ Considerat ca un procedeu general al reconstrucției abstracte a realității empirice, **t.i.** este doar unul dintre instrumentele metodologice ale cunoașterii sociologice. El este o variantă a ceea ce J.C. McKinney (*Constructive Typology and Social Theory*, 1966) numește tip construit, "o selecție, o abstracție, combinație și uneori accentuare — intenționate și planificate — ale unui grup de criterii cu indicatori empirici, care servesc ca bază de comparare pentru cazurile empirice". Weber însuși preciza că toate "legile" și construcțiile privind dezvoltarea istorică, pe care le-a elaborat marxismul, aparțin, de fapt, **t.i.** De aici s-a tras însă concluzia greșită că orice concept științific este un **t. i.** În realitate, **t.i** este o construcție mentală specifică doar acelor discipline științifice care studiază obiecte cu semnificație culturală. El este absolut necesar pentru aceste discipline datorită caracterului reflexiv al realității socioculturale și faptului că, după Weber, nu se poate face o opțiune legitimă pentru o valoare fără ca, prin această opțiune, să nu punem în umbră valori la fel de legitime, dar care nu au semnificație culturală pentru punctul de vedere stabilit inițial. Prin urmare, **t.i.** reprezintă constructe mentale care nu sînt nici adevărate, nici false. Valoarea lor constă în adecvarea la studierea unui aspect al realității studiate, iar măsura acestei adecvări poate fi stabilită ca măsură a regăsirii *ideii* despre acest aspect atît în realitatea empirică, cît și în **t.i.** construit. Nici **t.i.** și nici ideea pe care o semnifică el nu au validitate empirică, fără ele nu putem avea acces la măsurarea probabilității relațiilor cauzale implicate în realitatea empirică. *V. idealizare, metodologia cercetării sociologice, sociologie.* I.U.

TRADIȚIE (lat. *tradere, traditus, traditum* (vb.), "a transmite", "a transfera"; *traditio* (subst.), trecere, transmitere, transfer, renunțare la ceva, predare, trădare, ceea ce este transmis din trecut în prezent, de la o generație la alta, prin viu grai, prin scris, prin imitație de gesturi etc. Construcții, tehnici de lucru, obiecte, limba, obiceiuri, moduri de a

acționa etc. pot constitui obiect al **t.** Se consideră că pentru ca un obicei, tip de comportament. obiect etc. să fie admis ca **t.** este necesară transmiterea, trecerea lui succesivă la trei generații. **T.** se referă la durata în timp. Opus **t.** în acest sens, este moda, ceea ce se limitează la acțiunile, credințele etc. ale unei singure generații. Sociologia analizează **t.** ca o componentă de bază a vieții sociale, a sociabilității. Ea este prezentă în toate sferele și nivelele de organizare a societății, în procesele de *socializare* și manifestare a personalității actorilor sociali. **T.** indică un tip distinct de *instituții sociale*, obișnuințe și obiceiuri, moduri de a acționa, a simți și a gîndi care sînt "moștenite din trecut". Ca forme prereflexive de acțiune și gîndire, **t.** sînt prezente în *stereotipurile* implicate în relațiile de cooperare și/sau conflict dintre grupuri sociale și membrii lor. **T.** servesc drept principiu de orientare al acțiunii sociale, îndeosebi în cazul indivizilor și grupurilor sociale care își formează identitatea și solidaritatea socială, conștiință de grup, prin raportare la trecut. Acesta este, de exemplu. cazul grupurilor *etnice*, formate și menținute prin raportare la strămoșii comuni, la trecutul istoric, la simboluri, obiceiuri, moduri de vorbire etc. moștenite de la generațiile anterioare. În cazul acțiunilor, a comportamentelor individuale și de grup, ceea ce se transmite prin **t.** nu sînt aceste acțiuni ca atare, care se consumă odată cu îndeplinirea lor, ci modele sau imagini despre acțiuni sau/și persoane care au performat acțiunile, precum și credințe care recomandă, reglementează, permit sau inițiază reluarea, repetarea sau imitarea acțiunilor respective (E. Shills, *Tradition*, 1981). Referindu-se la trecut, **t.** nu reprezintă numai amintiri despre trecut; ele sînt continuarea trecutului în prezent și ca atare sînt la fel de actuale și constrîngătoare ca și relațiile date în experiența prezentului. **T.** este un "fenomen de durată, de statornicie a structurilor sociale, materiale și spirituale, precum și de repetiție a acțiunilor umane,... în cadrul proceselor sociale specifice oricărei conviețuiri sociale" (H.H. Sthal, *Eseuri critice despre cultura populară românească*, 1983). În unele teorii sociologice **t.**, ca formă prereflexivă de a acționa, a simți și a gîndi, este opusă *raționalizării* sau *raționalității* sociale. Astfel, Max Weber distinge trei tipuri de legitimare a autorității sau a puterii sociale: autoritatea tradițională, autoritatea rațional-legală și autoritatea charismatică. Autoritatea tradițională pretinde legitimare prin referire la legăturile cu trecutul și își justifică acțiunile prin conformarea lor cu acțiunile precedente. Autoritatea rațională sau raționalizarea acțiunilor presupune eliminarea deciziilor care nu pot fi justificate prin raportare la consecințele lor anticipate, ele însele evaluate rațional pe baza unor legi empirice cu validitate generală. O formă sau un proces de raționalizare al societății în general, sau a unor sectoare particulare ale acesteia o reprezintă *modernizarea*. Teoriile privind dezvoltarea economică și socială operează frecvent cu distincția dintre "societăți tradiționale" și "societăți moderne", diferențiate și opuse după criterii variate. În unele teorii recente este criticată preferința acordată în sociologie modernizării și neglijarea sau "condamnarea" (sub influența ideologiei iluministe) necritică a **t.** (E. Shills). O mai mare atenție este acordată în ultimele decenii analizei **t.** ca proces complex, care are nu numai elemente reproductive, repetitive, ci și elemente de selectare a acțiunilor, credințelor etc. atribuite trecutului, de interpretare a acestora corespunzător valorilor și intereselor de re-activare a **t.** Mecanismele **t.** ca proces social implică deci și elemente de variație, de recreere a trecutului corespunzător nevoilor prezentului, de "inventare a tradițiilor" sau chiar de "modernizare a tradiției".

Printr-o astfel de perspectivă se distinge în cadrul **t.** un "nucleu dur" format din elemente relativ constante, stabile, el însuși eterogen și supus schimbărilor, care stabilește însă o continuitate între momentele succesive ale aceleiași istorii. **T.** reprezintă unul dintre principalele elemente de constituire a *culturii*, ansamblul de tehnici, valori, obiceiuri transmise prin "ereditate socială" indivizilor și grupurilor sociale din fiecare generație, îmbogățite prin inovațiile acestora care, dacă se dovedesc utile și sînt preluate de generațiile succesive. devin ele însele tradiții. *V. aculturație, cultură, instituție, modernitate, postmodernitate, socializare, tradiție orală.* **G.N.**

TRADIȚIE ORALĂ mecanism de transmitere prin viu grai a culturii. Prin extrapolare, a ajuns să semnifice un stil de existență culturală (oralitatea) și chiar conținutul vizat în cele două accepțiuni (un ansamblu închegat de datini). Tradiția este o condiție *sine qua non* pentru continuitatea și deci pentru existența unei culturi, iar în ultimă instanță a unei comunități umane. Tradiția conferă legitimitate, întărind astfel identitatea unui grup, cu atît mai mult cu cît consistența tradiției este direct dependentă de stabilitatea și vechimea grupului respectiv. Tradiția poate fi de două feluri: orală și scrisă. **T.o.** este specifică societăților fără scriere (iliterate), pînă într-acolo încît societățile în care oralitatea primează au fost numite "tradiționale". Tradițională însă este în esența ei orice cultură, iar apariția scrierii nu suprimă oralitatea, ci sporește complexitatea tradiției în ansamblul ei, generînd două mari categorii de probleme: transmiterea orală a compozițiilor scrise și, invers, fixarea în scris a producțiilor orale (pentru o prezentare mai complexă a relației dintre cele două tipuri de tradiție v. Jack Goody: *The Interface between the Written and the Oral*, 1987). Cercetate intens de folcloriști, de etnologi și criticii literari, genurile din componența **t.o.** au atras în ultima vreme atenția unor antropologi culturali de orientare istoristă. Ideea conducătoare este aceea de a reconstitui istoria unor comunități fără scriere pe baza **t.o.** (Jan Vansina, *De la tradition orale. Essai de méthode historique*, 1961, Elisabeth Tonkin: *Narrating Our Past. The Social Construction of Oral History*, 1992). O asemenea tentativă pune în valoare funcția **t.o.** de memorie colectivă a comunității. S-a spus, astfel, că poezia în regim de oralitate) poate îndeplini rolul îndeplinit de codul genetic în lumea animală sau de carte în societățile literate. O problemă care cere multă perspicacitate în abordare este cea referitoare la felul în care oralitatea structurează stilul de a gîndi al oamenilor (în acest caz comparația cu cultura scrisă devine din nou necesară). De interes accentuat sociologic sînt întrebările despre "purtătorii de cuvînt" ai comunității, prestigiul lor în sistemul de roluri, rețelele pe care circulă informația orală, care sînt împrejurările în care ea poate fi distorsionată, cum pot (dacă pot) fi corectate acele distorsiuni. cum contribuie **t.o.** la homeostazia sistemului social. *V. arhaic, cultură, enculturație, modernitate, post-modernitate, tradiție.* **Gh.G.**

TRANSLAȚIA DIFERENȚELOR principiu conducător al sociologiei comparate elaborate de Nicolae Petrescu (1886-1954). Esența acestui principiu constă în înțelegerea diferențierilor sociale de epocă. loc, timp, grup etnic (naționale) în funcție de însuși procesul social al diferențierii (aceasta din urmă are caracter dual, implicînd relația dintre: suprafața — substratul vieții sociale, societate — natura umană, valorile naționale — valorile generale umane). **T.** se referă la diferențierile produse de un grup național, exprimînd aceste diferențieri (de limbă, obiceiuri, mentalitate) fie în termenii particulari ai unui grup național dat, fie în termenii generali ai naturii

umane. Există, astfel, două feluri de **t.**, după cum sînt două feluri de termeni comuni la care pot fi raportate fenomenele comparate. Cînd comparația se face în concordanță cu un standard de judecată particular (local, de epocă, național-etnic), **t.** este inevitabil parțială; dacă extindem comparația, evaluînd diferențierile în termenii generali ai naturii umane, obținem o **t.** completă. **T.** parțială, deși colorată subiectiv, constituie un prim pas în direcția interpretării obiective. Singura cale de evitare a interpretării greșite este extinderea **t.** parțiale la una completă prin compararea și judecarea fenomenelor din punctul de vedere al cerințelor naturii umane. *V. comparație, națiune, socializarea națiunilor.* **M.L.**

TRANSPARENȚĂ SOCIALĂ calitate sau caracteristică a interacțiunilor sociale de a fi sau de a fi făcute vizibile, de a se manifesta în mod deschis pe scena vieții sociale. Expresie sinonimă cu cea de vizibilitate a comportamentului (R.K. Merton). **T.** relațiilor sociale este proporțională cu gradul lor de standardizare și repetabilitate, cu măsura conformării la o normativitate riguroasă și clară, cu stabilitatea și universalitatea criteriilor de apreciere socială, cu intensitatea și libertatea circulației informațiilor etc. **T.s.** variază de-a lungul unui continuum, poate fi mai redusă sau mai extinsă, dar nicicînd nu atinge valori extreme. Variabilitatea **t.s.** este influențată și de poziția internă sau externă a observatorului în raport cu un grup sau o comunitate considerată. Ceea ce pentru un observator extern este opac, pentru un membru al grupului poate fi pe deplin **t.** Relația inversă este la fel de posibilă. Cînd un grup sau o comunitate este amenințat(ă) din afară, este probabil să crească **t.** internă și opacitatea externă ca mecanism de apărare. Lipsa de **t.** internă este un mecanism tipic de apărare care are drept consecințe îngreunarea cooperării și creșterea cantității de energie individuală investită în cunoașterea și anticiparea cursului probabil al relațiilor. Controlul social este o cale de reglare a intensității **t.s.** Puterea (politică) este mai mult înclinată spre opacizare, iar exercițiul democratic al puterii spre **t.s.** Totuși, în anumite condiții, o **t.** totală poate genera probleme sociale, mai ales cînd este indusă forțat și cînd nu sînt invocate rațiuni explicative. *V. control social, grup social, interacțiune, normă socială.* **L.V.**

TRANZIȚIE termen intrat în limbajul științific după căderea sistemului socialist, pentru a desemna procesul de trecere de la sistemul socialist de organizare socială la un sistem de tip capitalist- occidental. **T.**, în general, ca procese de trecere de la un mod de organizare socială la un altul, de schimbare socială structurală au existat frecvent în istorie. Procesul general de **t.** nu a primit încă în sociologie o atenție specială. Nu există teorii suficient de elaborate în această privință. **T.** de la organizarea socialistă la cea capitalist-occidentală reprezintă un fenomen istoric cu totul nou, aflat de abia la începuturile sale, despre care nu există încă suficiente informații acumulate și, în consecință, nici teorii satisfăcătoare. Ceea ce este evident pentru toți în momentul de față este că procesul de **t.** al țărilor foste socialiste este mult mai complex decît se credea inițial ridică o mulțime de necunoscute și se va întinde pe o perioadă de timp mai îndelungate decît se anticipa. În mod special, două direcții majore de schimbare se au în vedere: *a.* înlocuirea sistemului politic totalitar bazat pe un partid politic unic, cu un sistem politic democrat, de tip pluripartidist; *b.* înlocuirea economiei de comandă, centralizate cu o economie de piață. În acest din urmă proces, *privatizarea* întreprinderilor are un rol cheie. În plus, pentru a se putea dezvolta economii competitive, moderne, este nevoie în același timp de o profundă restructurare economico-tehnologică, atît la nivelul

fiecărei întreprinderi, cît și al economiei naționale în ansamblu. **C.Z.**

TRANZIȚIE DEMOGRAFICĂ perioadă istorică în care o populație aflată în proces de modernizare trece de la niveluri ridicate ale natalității și mortalității la niveluri scăzute. Teoria **t.d.** are ca punct de plecare constatarea empirică că între procesul de industrializare și nivelul fertilității există o corelație inversă. **T.d.** este un proces legic, obligatoriu pentru toate populațiile afectate de un tip anumit de dezvoltare economică și socială. Această paradigmă cu paternitate multiplă (A. Landry, W. Thomson, F.W Notestein, K. Davis, A.J. Coale, J.G. Caldwell. J.C. Chesnais) oferă un cadru pentru descrierea, explicarea și predicția proceselor de destructurare și restructurare care caracterizează evoluția principalelor componente ale mișcării demografice, în condițiile unei dezvoltări de tip industrial. Schema cea mai simplă propune trei stadii: *pretranzițional* (populații caracterizate prin nivele ridicate ale natalității și mortalității); *tranzițional* (scăderea mortalității și menținerea pentru un timp a unei natalități ridicate duce la un spor natural mare și la o rată rapidă de creștere — "explozia demografică", după care natalitatea scade tendențial); și *post-tranzițional* (populații cu nivele scăzute ale natalității și mortalității). Variantele recente consideră că **t.d.** nu este numai a natalității și mortalității; lor li se adaugă tranziții ale structurii pe vîrste, ale familiei, ale migrației, etc. *V. fertilitate, industrializare, natalitate.* **S.M.**

TRIB (lat. *tribus*, din *tres, trio*, "trei"; unul din cele trei grupuri în care erau împărțiți inițial locuitorii Romei antice), tip sau formă de comunitate umană; sistem de organizare socială în care colectivități relativ autonome (ginți, sate, grupuri nomade și/sau localizate) sînt reunite într-o comunitate mai cuprinzătoare, prin îmbinarea principiului teritorial și a celui genealogic de definire a asemănării membrilor aceluiași **t.** și ai deosebirii față de membrii altor colectivități sociale. Trăsăturile distincte ale **t.** sînt teritoriul comun, limba comună, cultură (credințe, ceremonii, simboluri etc.) comună, conștiința unor legături genealogice, reale și/sau fictive, comune. Unii autori (îndeosebi în literatura marxistă) consideră **t.** ca formă de comunitate premergătoare poporului și *națiunii*, **t.** deosebindu- se de acestea prin absența (sau slaba dezvoltare) a unei comunități de viață economică și politică (absența statului, îndeosebi). În practica științifică actuală termenul de **t.** denumește realități sociale eterogene, cu mari variații de la regiuni geografice și perioade istorice diferite. În unele situații concret-istorice **t.** pot fi integrate în activități economice complexe, desfășurate pe spații largi, cuprinzînd populații numeroase și dăinuind lungi perioade de timp, Sub aspectul organizării politice, unele triburi pot fi acefale, lipsite de instituții politice distincte; alte **t.** sau confederații de **t.** au conducere politică separată de restul societății, uneori centralizată (rege, consiliu tribal). O problemă sociologică de interes în analiza **t.** o constituie modul de rezolvare a tensiunilor dintre principiul genealogic și principiul teritorial implicate în organizarea tribală. Cînd principiul teritorial predomină, formele sociale tind să se organizeze după modelul relațiilor politice, conducînd spre "societăți demotice" (E.K. Francis), sau "civitas" (L. White). Prin contrast, în "societățile etnice" (Francis), identitatea și solidaritatea socială sînt exprimate simbolic și legitimate în termeni genealogici. Distincția este operantă în analiza proceselor de formare a *națiunilor* și a statelor naționale în societățile post-coloniale contemporane, frecvent confruntate cu fenomenul "tribalismului". Acest termen se referă la tendințele de rezistență a diferitelor segmente (grupuri) ale societăților recent decolonizate față de

procesele de integrare într-un stat centralizat, dominat deseori de reprezentanții unor etnii particulare, identificate ca **t.** diferite față de promotorii propriului tribalism. Și în societățile dezvoltate, tensiuni și mișcări politice pot fi exprimate și legitimate prin glorificarea triburilor ancestrale (de ex. glorificarea triburilor teutonice în ideologia național-socialismului german). *V. națiune.* **G.N.**

TRIUNGHIULARIZARE tip de abordare în investigația socială constînd în aplicarea mai multor metode de cercetare pentru a obține date cît mai valide și fidele. Termenul este preluat din domeniul navigației sau al strategiei militare, unde un set de operații și măsurători se aplică unor elemente corelate sau corelabile pentru stabilirea coordonatelor unei poziții în spațiu. În sociologie, **t.** se poate aplica la mai multe niveluri: *a.* în același instrument de investigație (de exemplu, chestionar sau interviu), prin includerea de itemuri sau întrebări și scale de măsurare, care se verifică reciproc; *b.* într-un proiect de cercetare, prin elaborarea și aplicarea de metode, instrumente sau tehnici alternative dar corelate de culegere a datelor empirice, (transversale și longitudinale, observație și chestionar etc.); *c.* în prelucrarea datelor, prin aplicarea de tehnici cantitative și/sau calitative pe același set de date pentru verificări reciproce. Se înțelege că de fiecare dată aplicațiile vizează același domeniu investigat. Prin extensie, **t.** este esențială pentru aplicarea principiului metodologic al *complementarității* strategiilor de abordare a realității sociale (L. Vlăsceanu, *Metodologia cercetării sociologice*, 1982), referindu-se la: modelele teoretico-ipotetice, tipurile de date colectate într-o cercetare, investigatorii (analiștii sociali) implicați, metodele de cercetare și prelucrare a datelor. *V. metodologia cercetării sociologice, sociologie, statistică și sociologie.* **L.V.**

Ţ

ŢAP ISPĂŞITOR persoană sau grup social, caracterizate prin posibilităţi reduse de apărare, asupra cărora se revarsă agresiunea acumulată. În sociologie, **ţ.i.** este considerat a fi o modalitate de manifestare a agresivităţii şi, în consecinţă, este folosit ca indiciu al nivelului de agresivitate într-un grup sau colectivitate. Conform ipotezei frustrare/agresivitate, frustrarea generează un nivel ridicat de agresivitate care, în condiţii normale; este orientată împotriva sursei care a produs frustrarea. Dacă însă sursa reprezintă o forţă puternică, inhibînd agresivitatea, aceasta tinde să se elibereze orientîndu-se asupra unui obiect slab, lipsit de apărare. Cu cît frustrarea este mai puternică şi tendinţele agresive vor fi mai accentuate, cu atît individul, grupul, colectivitatea vor fi mai tentaţi să transforme alţi indivizi, grupuri, colectivităţi în ţ.i.. Agresivitatea faţă de grupurile etnice minoritare în regimurile fasciste a fost interpretată prin această teorie: regimurile fasciste, puternic frustrante, generează un nivel ridicat de agresivitate în cadrul colectivităţii; aceasta, neputîndu-se orienta spre sursa frustrării, este transferată asupra ţ.i. Tehnica este utilizată şi în condiţii de laborator ca un indiciu al nivelului de, agresivitate. *V. agresivitate, altruism, frustrare.* **C.Z.**

ŢARĂ cuvînt cu semnificaţia de pămînt românesc liber, în toată întinderea lui şi cu tot sacrul ce se cuprinde în el (N. Iorga). Solidar cu "stat" (unde accentul cade pe dimensiunea politică) şi cu "patrie" (cu accent afectiv-valoric), **ţ.** aduce în prim plan o semnificaţie antropogeografică. Între limbile de origine latină, româna este singura care deţine pentru realitatea antropogeografică respectivă un termen încărcat de amintire etimologică: **ţ.** vine din lat. *terra*, "pămînt". Acelaşi etimon latin a dat şi alte derivaţii: "ţărînă", "ţarină", "ţăran", acest din urmă cuvînt avînd un dublu înţeles: de "lucrător al pămîntului" şi, totodată, de "om al locului", "autohton". Noţiunea curentă de **ţ.**, care se suprapune în referirile cotidiene cu cea de stat sau de patrie, cunoaşte şi altă ipostază, înfăţişată ca o intensiune a celei dintîi. Ea apare în denumirea unor zone bine delimitate geografic (de obicei depresiuni intra- sau pericarpatice), situate în interiorul **ţ.** celei mari: Ţara Birsei, Ţara Loviştei, Ţara Oaşului, Ţara Oltului, Ţara Vrancei etc. În această ipostază intensională, **ţ.** reprezintă un izolat zonal, în care izolarea se realizează sub mai multe aspecte, în principal geografic (relief depresionar), demografic (endogamie de zonă) şi cultural (arie culturală distinctă). Istoriceşte, ţ. s-au

format ca niște "ochiuri" de populație, situate în zonele depresionare și organizate probabil în obști (proces descris de Ion Simionescu, Ion Conea, Ion Chelcea). La ele se va fi gîndit N. Iorga atunci cînd vorbea de "Romaniile populare", formațiuni de populație rămase pe teritoriul Daciei după retragerea armatelor romane și constituind nucleele voievodatelor românești. Prin caracteristica lor de izolate mari, ț. au contribuit la conservarea și continuitatea elementului autohton în spațiul carpato-pontic. De asemenea, ca eșantioane antropogeografice reprezentative pentru întreaga populație și cultură românească, ele s-au dovedit foarte adecvate abordărilor monografice din perspectiva etnografiei; astfel de monografii zonale au realizat Ion Conea (*Țara Loviștei*, 1934), Nicolae Dunăre, coord. (*Țara Bîrsei*, 2 vol. 1972-1974), Gh. Focșa (*Țara Oașului. Studiu Etnografic*, 1975), Ion Diaconu (*Ținutul Vrancei. Etnografie, folclor, dialectologie*, 4 volume 1969-1989) etc. *V. Izolat, obște, zonă.* **Gh.G.**

ȚĂRAN persoană care trăiește într-o comunitate țărănească. Aceasta din urmă se definește prin: autonomie (independență relativă față de societatea globală); autosubzistență (nediferențiere a producției și consumului); raporturi de tip comunitar; relații pe bază de roluri multiple; conflicte intrarol; economie simplă (predominant agricolă); slabă diviziune socială a muncii; solidaritate mecanică; suprapunerea familiei și gospodăriei; viață guvernată de legături interindividuale; statusuri prescrise și totale; societate de status; educație dependentă de status; acceptare ridicată a rolurilor; textură relațională densă; putere bazată pe valori locale; textură de roluri de slabă densitate; frecvența funcțiilor latente; relații de conjuncție și disjunctie; organizare pe baza unanimității; viață socială orientată local și regional; acceptarea normelor și soluționarea conflictelor prin consens; redundanță socială mare; nivel ridicat de intercunoaștere; dominația tradițiilor; medierea relațiilor cu exteriorul comunității. *V. comunitate, sociologie rurală.* **I.Mih.**

ȚĂRĂNISM curent de idei (sociologice și economice) și doctrină politică de partid dezvoltate în perioada dintre cele două războaie mondiale de personalități ca V. Madgearu, C. Stere, M. Ralea, M. Manoilescu, N. Cornățeanu, I. Mihalache, Gh. Zane, Ernest Ene și, în anumite privințe, C. Rădulescu-Motru. Teza fundamentală a sociologiei țărăniste (de proveniență poporanistă) este că evoluția societăților cu mediu social pregnant agrar-țărănesc urmează o cale proprie, necapitalistă, bazată pe forme de organizare economică de tip familial, care nu utilizează forța de muncă salariată și căreia îi corespunde o psihologie și o concepție specifică despre profit, salariu, rentă. Un concept central al sociologiei țărăniste este "proprietatea de muncă" a gospodăriilor familiale țărănești, definită prin atribute ca: trăinicie, rezistență, stabilitate și rentabilitate (V. Madgearu, *Agrarianism, capitalism, imperialism. Contribuțiuni la stadiul evoluției sociale românești*, 1936). Creditul, cooperația și școala sînt considerate de sociologii țărăniști ca factori esențiali ai intensificării producției agricole țărănești, aceasta din urmă fiind condiția necesară a creării unei industrii naționale cu adevărat creatoare. Aducînd corecții viziunii poporaniste asupra ocolirii capitalismului, V. Madgearu examina influența exercitată de dezvoltarea capitalismului asupra clasei țărănești în funcție de regimul agrar neoiobag și de structura generală economică. Alte contribuții sociologice ale acestui curent pot fi menționate următoarele: ideea interdependenței între suprapopulația agricolă relativă, densitatea rurală, nivelul de trai al gospodăriilor țărănești

și structura socială a țării; teoria societății țărănești active, creatoare din punct de vedere istoric, aflată la antipodul altor puncte de vedere (socialiste, liberale) care considerau masele țărănești inerte, pasive, conservatoare; ideea că modelul culturii popoarelor agricole se diferențiază de modelul culturii popoarelor cu orașe mari. *V. poporanism, precipitarea etapelor, românism, sămănătorism, sincronism.* **M.L.**

U

UMANISM discurs filozofic orientat spre promovarea omului, cu necesitățile sale, ca valoare ultimă, criteriu suprem de evaluare a realității sociale. Inițial **u.** a apărut în Renaștere, desemnînd o reacție față de gîndirea medievală care subordona complet omul lui Dumnezeu. **U.** Renașterii repune omul în centrul preocupărilor ca valoare supremă. Fiecare societate tinde să producă propriul său u. ◆ *Sociologia umanistă*, orientare în sociologia actuală caracterizată prin evaluarea tuturor componentelor vieții sociale și a organizării societății în ansamblul său prin prisma valorilor fundamentale ale persoanei umane. Pe de o parte, găsim o critică umanistă (în raport cu valorile umane) a societății contemporane, iar pe de altă parte, proiectul reconstrucției sociale în perspectiva valorilor umane. *Sociologia umanistă* reprezintă o reacție împotriva sociologiei care acceptă necritic status-quo-ul rațională și justificării formelor de organizare socială existente. Poate cel mai interesant produs al sociologiei umaniste este analiza consecințelor dezumanizante, alienante ale societății actuale. Nu este întîmplător faptul că sociologia umanistă se împletește cu *sociologia critică* și *sociologia radicală*. *Psihologia umanistă* (Abraham Maslow, Carl Rogers, Charlote Bühler etc.) s-a constituit ca reacție la psihologia standard caracterizată fie prin reducționism (concentrarea asupra aspectelor psihice mai simple, mai ușor de abordat cu o metodă științifică, amînînd abordarea problemelor complexe, dar definitorii pentru ființa umană). Psiholohia umanistă încearcă să abordeze frontal problemele complexe ale ființei umane, formulînd căi pentru construirea unei vieți pline de sens, prin depășirea alienărilor de tot felul și prin dezvoltarea persoanei umane pe aliniamentele sale autentice. V. perso*nalitate, psihologie umanistă, sine*. **E.Z.**

UNITATE SOCIALĂ termen generic prin care se desemnează orice grupare, colectivitate sau comunitate umană, asociație, organizație sau instituție socială. Existența fenomenologică a socialului se prezintă sub forme de unități și relații între ele, aducătoare de procese sociale — arată D. Gusti (*Problema sociologiei* — 1940) **U.s.** reprezintă realități supraindividuale. Oricît de simple ar fi, ele alcătuiesc o grupare de indivizi; mai mult însă decît suma membrilor săi, sînt o totalitate de viață socială. Diferitele **u.s.** se află în interacțiune. Combinațiile, agregarea lor dau naștere la unități tot mai

complexe. Exemple de **u.s.**: familia, satul, orașul, comunitatea națională, de stat, echipa de muncă, întreprinderea, clasa de elevi, școala, partidele politice, asociațiile culturale, sportive, civice, grupurile de prieteni. Orice **u.s.** se caracterizează printr-o structură de relații între membrii care o alcătuiesc și îl sînt specifice anumite forme de manifestare fie în planul vieții comunitare, fie în planul activității economice, sociale, politice ideologice, culturale etc. Ele devin obiect de studiu pentru sociologie, în calitate de elemente ce compun viața socială, părți constituitive ale socialului, avîndu-se în vedere cercetarea genezei, a structurii, a modului lor de ființare, a influențelor pe care le au în societate. *V. organizație, instituție, grup social.* **I.M.**

URBANISM 1. Ansamblul activităților de organizare a componentelor materiale (cadru natural, resurse economice, cadru construit, populație etc.) ale unităților teritoriale de locuire (sat, comună, oraș, zonă, teritoriu național etc.) în scopul îmbunătățirii calității vieții. Principalele secvențe în acțiunile de **u.** sînt legate de cunoașterea și evaluarea situației actuale (identificare de resurse, probleme, tendințe etc.), proiectarea soluțiilor de dezvoltare și implementarea acestora. **2.** Cercetarea științifică avînd caracter interdisciplinar destinată activităților de **u.** **3.** Activitate de proiectare care valorifică rezultatele cercetării de **u.** în vederea formulării propunerilor de dezvoltare la nivelul diferitelor unități teritoriale de locuire. În întocmirea documentațiilor de **u.** (a studiilor și schițelor de **u.**, în special) cercetarea și proiectarea de **u.** sînt sau ar trebui să fie puternic corelate. Secvența finală a activităților de **u.** — implementarea propunerilor formulate la nivel de proiectare — este realizată prin lucrări de amenajare complexă a teritoriului, distribuire a factorilor de producție în teritoriu, implantare industrială, participare locală etc. În funcție de unitatea teritorială pe care o vizează, **u.** poate fi: teritorial (zone, județe, teritoriu național etc.), de localități (sate, orașe) sau la nivel de ansamblu urbanistic, arie de localitate urbană sau rurală. În cadrul activității de **u.**, sociologia este utilă atît în fundamentarea proiectării cît și în identificarea resurselor și mecanismelor sociale de implementare a proiectelor de **u.** și în evaluarea consecințelor sociale ale realizării soluțiilor de **u.** Cercetarea sociologică este singura în măsură să ofere o imagine cuprinzătoare a problemelor sociale din teritoriul de referință, cu dimensiunile lor mai mult sau mai puțin conștientizate de către populație (Identificarea sociologiei cu cercetarea de opinie și respingerea ei din acest motiv de către unii urbaniști sau decidenți în materie de urbanism este nu numai nefondată, ci și dăunătoare din punct de vedere social, deoarece favorizează substituirea unei cunoașteri de tip științific cu opinia unei persoane. Confuzia dintre competența tehnică și cea de cunoaștere socială nu poate avea decît efecte negative pentru **u.**) Temele majore ale cercetării sociale pentru **u.** sînt mobilitatea socială și teritorială a populației, consumul de timp social în funcție de particularități ale cadrului construit și ale rețelei de servicii, configurația rețelelor de localități constituite în sisteme de localități, gruparea unităților teritoriale cu profiluri social-economice și culturale asemănătoare, participarea locală, structurile sociale și demografice, satisfacția comunitară, fenomene și procese demografice etc. Toate acestea, este util să fie abordate descriptiv și explicativ, static și dinamic, constatativ și evaluativ. În ansamblu, cercetările de morfologie socială sînt principala direcție de fundamentare sociologică a acțiunilor de **u.** *V. ekistică, ecologie, locuință, locuire, morfologie socială, oraș.* **U.S.**

URBANIZARE proces social global prin care se produce o transformare a structurilor sociale și profesionale, o restructurare a formelor de existență rurală și a vechilor forme urbane după modele noi. Procesul de **u.** se realizează pe mai multe direcții: *a.* prin dezvoltarea orașelor existente ca urmare a construirii unor obiective industriale și a extinderii rețelei de servicii; *b.* transformarea unor localități rurale în orașe, ca urmare a amplasării unor întreprinderi industriale în mediul rural, creșterii demografice, a lărgirii diviziunii activităților: *c.* prin pătrunderea unor caracteristici urbane în toate tipurile de colectivități (**u.** *difuză*). Procesele de **u.** au particularități de la o țară la alta, în funcție de caracteristicile economico- sociale, de politicile sociale și de procesele de modernizare, antrenînd consecințe pozitive la nivel global. **U.** a dus la creșterea populației urbane în lume, atît ca volum cît și ca pondere în populația totală, în unele țări ajungînd să cuprindă cea mai mare parte a populației. Dezvoltarea masivă a orașelor, antrenarea unor procese dinamice pot duce însă și la frustarea indivizilor, la creșterea frecvenței divorțurilor, delincvenței. *V. industrializare, modernizare, urbanism.* **M.Vn.**

UTOPIE (gr. οὐ, "nu", τοπος "loc", "loc care nu există"), termen inventat de Thomas Morus — prima dată este semnalat în scrisoarea sa către Erasmus din 12 noiembrie 1516 — pentru a desemna o insulă imaginară unde domnește o nouă formă de guvernare. Termenul a pătruns apoi în cultură, diversificîndu-și înțelesurile Al. Ciorănescu (*L'Avenir du passé*, 1972) îi înregistrează cinci sensuri: *a.* Titlul operei lui Thomas Morus *Utopia. Cartea de aur a lui Thomas Morus, pe cît de utilă pe atît de plăcută, despre cea mai bună întocmire a statului și despre noua insulă Utopia*, una din primele scrieri egalitariste ale Renașterii, dar ca formulă literară o continuare a *Republicii* lui Platon. *b.* Scrierile care prezintă analogii cu u. lui Thomas Morus, în principal descrieri ale unor călătorii la capătul cărora se găsește o insulă — sau un tărîm — unde domnește o societate altfel organizată decît cele cunoscute. *c.* Proiect irealizabil, imposibil, lipsit de temei real. d. "Orientare care transcende realitatea și care, în același timp, rupe legăturile ordinii existente" (K. Mannheim, *Ideologie und Utopie*, 1921); în acest sens, **u.** este proiecția refuzului societății prezente și prezentarea critică a unei realități considerate înjositoare, paralel cu înfățișarea unei lumi mai drepte. K. Marx și F. Engels folosesc termenul de *socialism* **u.** în sensul ultim respectiv: o critică a ordinii existente și o prezentare idealistă a lumii viitoare. *e.* Metodă literară care constă în a imagina o situație fictivă care apoi să fie analizată pentru a obține o demonstrație sau o consecință dorită. Astfel *parabola* lui H de Saint-Simon (ce s-ar întîmpla dacă ar dispărea nobilimea și clerul din Franța? dar dacă ar dispărea meșteșugarii, bancherii, industriașii și agricultorii?) și romanul lui Samuel Butler *Erewhon* (ce s-ar întîmpla dacă o comunitate ar refuza folosirea mașinilor) sînt exemple ale folosirii metodei **u.** Pînă la Revoluția Franceză **u.** devenise un gen literar, o formă de critică a societății și o modalitate de a exprima indirect idei greu de promovat altfel. După Revoluția Franceză, **u.** se diversifică foarte mult, apărînd și *anti*-**u.** (descrieri ale unui dezastru viitor — o altă denumire este **u.** *negativă*). În secolul al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, u. nu mai este examinată numai în relație cu prezentul și realitatea imediată, ci și în raporturile: **u.**/știință (K. Marx, E. Renan); **u.**/ideologie (G. Le Bon, K. Mannheim); **u.**/mit (G. Sorel). Pînă la primul război mondial predominau **u.** industriale pozitive, amestec de critică a societății contemporane și imagine a unei lumi mai dezvoltate și mai civilizate, fie prin conservarea progresului tehnologic, fie prin renunțarea la

el. Se disting astfel **u.** paseiste, narodnic-poporaniste și **u.** tehnologice (J. Verne, H.G. Wells). M. Ralea consideră că orice sistem socialist cuprinde trei componente: o critică a societății actuale, un plan de organizare viitoare și o tactică de aplicare în vederea cuceririi puterii politice, incluzînd astfel u. în structura oricărui proiect de organizare și schimbare a lumii. (*Ideea de revoluție în doctrinele socialiste*, 1922). **U.** pot fi geografice (Platon, Morus), sau temporale (Mercier, Wells), în acest caz numindu-se *uchronii*. E. Bloch (*Geist der Utopie*, 1923) consideră spiritul **u.** ca fiind imanent structurii culturale europene, expresie a dorinței, voinței și nevoii de schimbare permanentă. **U.** fiind un mod de a vorbi despre viitor, A. Decouflé (*L'an 2000*, 1975) distinge șase moduri de a obține un discurs despre ceea ce poate fi: divinația, profeția, futurologia, prospectiva, science-fiction, și **u.** În prezent se poate considera că **u.** este o practică simbolică cu următoarele funcții: *a.* **u.** ca evaziune-speranță-uitare (literatură **u.** pozitivă, optimistă); *b.* **u.** ca predicție (înveliș literar pentru scenarii posibile ale viitorului); *c.* **u.** ca puniție (pedeapsă pentru rău) și submoralitatea prezentului); *d.* **u.** ca plan, ghid, călăuză în acțiuni de transformare socială. *V. acțiune socială, ideologie, modernitate, schimbare socială.* **A.T.**

V

VALOARE aprecierea pe care un subiect o manifestă față de un obiect (lucru, idee, atribut, relație), după criteriul socialmente împărtășit al satisfacerii unei nevoi sau unui ideal. 1. Se spune adesea despre ceva că are sau nu are **v.**, că merită sau nu merită atenție. Ocurența deosebită în limbajul cotidian a cuvîntului **v.**, ori a unor expresii echivalente lui, dovedește importanța actului de evaluare în viața omului. Eugeniu Speranția caracteriza omul ca o ființă cu vocația **v.** ("axiotropism"). *a.* Conceptul de **v.** s-a folosit mai întîi în știința economiei. Karl Marx considera că **v.** unei mărfi este determinată de cantitatea de muncă abstractă încorporată în ea și, în consecință, de timpul de muncă socialmente necesar pentru producerea ei. În economia de piață, un rol principal în stabilirea **v.** îl exercită raportul dintre cerere și ofertă. *b.* Într-un sens particular se întrebuințează termenul **v.** în epistemologie, unde se vorbește de "înclinația valoric orientată" (engl. *value-oriented bias*) a științelor sociale. Obiectivitatea științifică ar fi, în acest domeniu, afectată de imposibilitatea cercetătorului de a se desprinde în judecățile lui științifice de influența sistemului de **v.** al grupului sau clasei sociale din care el însuși face parte. S-a demonstrat însă (Ernest Nagel, Abraham Kaplan etc.) că unor înclinații asemănătoare li se supune și cercetătorul din științele naturii și că, în pofida unor dificultăți incontestabile, judecățile obiective sînt posibile și în științele social-umane. De altfel, aceasta este chiar menirea distincției emic/etic operată în antropologia culturală: de a-l face pe cercetător să rupă cercul subiectivității, din care părea la un moment dat să nu aibă ieșire. *c.* În filosofia culturii, studiul **v.** s-a dezvoltat pînă la condiția de disciplină de sine stătătoare, sub numele de "axiologie" (gr. *axios*, "care merită", "care e demn de ceva"). Contribuții de seamă la întemeierea acestei discipline a adus, la începutul sec. XX, Școala de la Baden, prin Heinrich Rickert (Zwei Wege der Erkenntnistheorie, 1909; Vom System der Werte, 1913 etc.) și Wilhelm Windelband (Präludien. Aufsätze und Reden, 1911; Einleitung in die Philosophie, 1914; etc.). În viziunea acestora, **v.** umane — adevărul, frumosul, binele etc. — constituie un fel de repere absolute, de care fiecare popor s-ar apropia prin intermediul culturii proprii, în decursul istoriei. Pe altă poziție s-a situat Petre Andrei (*Filosofia valorii*, scrisă: 1918, tipărită postum: 1945). La filosoful român, cultura este cea care integrează și orientează v. (nicidecum invers), cultura, la rîndul ei, exprimînd idealul națiunii. În ge-

neral, abordările filosofice ale **v.** pun în evidență calitatea omului de ființă creatoare. De aceea, Eduard Spranger, Tudor Vianu ș.a. clasificau **v.**, după tipurile de activitate umană, în **v.** economice, politice, artistice, morale etc.. Odată cu progresele sociologiei și antropologiei, axiologia și-a mutat accentul pe aspectul social-relațional al **v.** *d.* Fiind o relație cu o pregnantă dimensiune socială, v. s-a bucurat de o tratare amănunțită în științele comportamentale: în sociologie, în psihologia socială și mai ales în antropologia culturală. **V.** este o relație socială pentru că nu orice opțiune, dorință sau apreciere individuală se recomandă prin consistență, ci numai acelea care merg în consens cu opțiunile, dorințele, sau aprecierile de grup. Un sistem valoric angajează o comunitate umană și o tradiție. Acest fapt scoate **v.** de sub spectrul subiectivității arbitrare, fără a-i anula însă condiția de ipostază subiectivă a culturii. Există un imanent "nu știu ce" care face ca mai multe culturi, subzistînd în același areal ecologic și influențîndu-se între ele în egală măsură, să se deosebească, totuși, unele de altele. Problema aceasta l-a preocupat pe antropologul Clyde Kluckhohn (*A Comparative Study of Values in Five Cultures*, 1951). Întrucît explicația funcționalistă (la nevoi asemănătoare — culturi asemănătoare) nu mai putea opera, deosebirile au fost puse de Kluckhohn pe seama unui latent complex de factori lăuntrici, constînd în opțiuni, preferințe, idealuri diferite. Așa s-a născut un amplu proiect de cercetare comparativă a **v.** Spre a fi deosebite de **v.** individuale, celе de grup au fost numite "orientări valorice". Acestea, la rîndul lor, se impart în orientări dominante (categorii mari de **v.**) și orientări variante (diferențiabile după etnie, clasă socială, rol etc.). Orientările valorice dominante reprezintă un *pattern* universal al orientărilor valorice umane. Florence Kluckhohn a elaborat un asemenea *pattern* compus din cinci orientări; le prezentăm, consemnînd după fiecare, în paranteză, și "soluțiile tip": *a.* Predispoziții înnăscute (rău, nici bun nici rău, bun); *b.* Relația omului cu natura (omul supus naturii, omul integrat în natură); *c.* Dimensiunea timpului (orientare spre trecut, orientare spre prezent, orientare spre viitor); *d.* Tipul de personalitate prețuit (care ființează, care ființează întru devenire, care înfăptuiește); și *e.* Modalitatea relației cu semenii (lineală, colaterală, individualistă). Constituind o realitate latentă, lumea **v.** nu poate fi cunoscută decît în mică parte prin observarea tacită. În această împrejurare, devine necesară folosirea chestionarelor (psiho)sociologice. (**Gh.G.**) ◆ **2.** În sociologie sînt analizate **v.** incluse, de regulă, într-un sistem de preferințe ale unei persoane, grup social sau comunitate. Atît pentru E. Durkheim, cît și pentru M. Weber, **v.** trebuie considerate de către sociolog ca *fapte sociale* cu un rol esențial în asigurarea unității sociale. **V.** colectivității sînt inculcate membrilor săi (însușite, împărtășite) și prin aceasta este asigurată în mare măsură ordinea socială, unitatea funcțională a societății. **V.** nu sînt deci, în această viziune, preferințe subiective individuale, ci preferințe socializate, supraindividuale, care sînt transmise și promovate prin mecanisme sociale. **V.** se referă la *stări* sau *moduri de acțiune* considerate a fi dezirabile. Ele au un rol esențial în orientarea acțiunilor umane, în stabilirea obiectivelor și scopurilor de atins, a strategiilor, metodelor căilor de acțiune. Din acest motiv, în sociologie **v.** sînt adesea invocate ca un important factor explicativ. În sociologia lui Max Weber, **v.** par adesea să reprezinte punctul de pornire ale explicației sociologice: opțiunile valorice pe care un actor social le face sînt responsabile de orientarea acțiunilor sale și deci pot fi invocate ca factori explicativi. Tradiția weberiană a influențat în mod special abordarea sociologică americană, mai ales prin T. Par-

sons. După cum remarcau însă R. Boudon și Bourricaud, recursul la **v.** constituie adesea pentru sociologi un *deux ex machina*; orice fenomen social este explicat prin **v.** actorilor. Deși **v.** au un rol explicativ foarte important, ele trebuie la rîndul lor să fie explicate. Ele reprezintă expresia subiectivă, individuală și colectivă a modului de organizare a sistemelor social-umane, a condițiilor lor de funcționare. Nu putem astfel explica familia monogamă prin **v.** care stau la baza ei, ci prin particularitățile umane și sociale, inclusiv demografice, care au impus monogamia ca formă de organizare a familiei în cea mai mare parte a societății umane. **V.** unei persoane, grup, colectivități tind să se constituie într-un sistem ierarhizat de preferințe, alături de **v.** fiind incluse și preferințele între **v.** Prin însuși caracterul lor de dezirabilitate, **v.** tind să ia o formă normativă, să fie exprimate sub formă de norme de acțiune. Pentru a desemna complexele de **v.** și norme care reglementează un sistem de activități se utilizează adesea termenul de *sistem valorico-normativ*. Există discuții în ceea ce privește coerența sistemului de **v.** al unei colectivități sociale. Sistemul de v. al unei persoane, grup sau colectivități, deși, în mod normal, tinde spre o creștere a coerenței sale interne, este fundamental contradictoriu, fapt care exprimă contradicțiile reale ale organizării sociale, orientarea diferită a subsistemelor vieții sociale, a grupurilor și claselor sociale. Tematica **v.** apare în analiza *situațiilor de opțiune*: opțiunea între stiluri de viață la nivelul individualului sau opțiuni între sisteme politice, economice la nivel colectiv. Opțiunea între v. este expresia subiectivă a unui *determinism pluralist*: în cele mai multe dintre situații, indivizii, grupurile, colectivitățile pot opta între mai multe căi de dezvoltare, *evaluarea* dezirabilității lor fiind esențială. Datorită importanței **v.** în dinamica vieții sociale, sînt multe studii sociologice care au ca obiect identificarea configurațiilor de **v.**, a dinamicii acestora în timp, cît și a variației lor în cadrul unei colectivități. În ce măsură, de exemplu, **v.** egalității caracterizează o colectivitate? Care este conținutul concret al acesteia? Pînă la ce limită egalitatea este considerată a fi dezirabilă? Și, în cazul acestui exemplu, problema de lămurit în ultimă instanță este: în ce condiții egalitatea devine mai mult sau mai puțin dezirabilă? *V. antropologie culturală, atitudine, cultură, normă, tradiție orală.* **C.Z.**

VARIANȚĂ (ANOVA) ȘI COVARIANȚĂ (ANCOVA) tehnici de analiză statistică a datelor avînd funcția principală de a compara mediile aritmetice a două sau mai multe eșantioane, grupuri independente de scoruri sau mulțimi de scoruri, obținute în două sau mai multe momente de măsurare, și de a testa diferențele dintre medii. Se aplică scorurilor obținute în investigații bazate pe: experimente în care subiecții sînt alocați aleator pe tipuri de tratamente (variabile independente) selectate de analist; studii comparative al căror scop este de a constata diferențele dintre populații natural constituite; anchete care urmăresc să descrie distribuția răspunsurilor dintr-o singură populație sau diferențele dintre răspunsurile subiecților repartizați pe subclase în aceeași populație; analize de tip pretest — posttest ale efectelor unor intervenții sociale; studii longitudinale în care datele sînt colectate prin aplicarea repetată a aceleeași scale pe același eșantion sau pe cohorte. Operarea cu o singură variabilă dependentă este specifică pentru *ANOVA* simplă, pe cînd implicarea a două sau mai multe variabile dependente conduce la *ANOVA* multiplă (*MANOVA*). Aplicarea tehnicii statistice presupune: normalitatea distribuției datelor, eșantioane aleatoare independente, abateri echivalente la nivel de populație. Pentru a-i înțelege calea de utilizare în

prelucrarea datelor, este necesar să se descrie modelul general și să se prezinte testele de semnificație și modul de estimare a efectelor. ◆ Tehnica *ANOVA* se bazează pe modele lineare care prezintă repartiția scorurilor unei variabile pe componente prespecificate. Să considerăm un exemplu ipotetic în care măsurăm intensitatea atitudinii față de economisirea de energie electrică în trei grupuri (g_1, g_2, g_3) diferențiate ierarhic în funcție de nivelul de instruire tehnică prealabilă a subiecților, astfel că $g_1 > g_2 > g_3$ (nivelul de instruire tehnică a subiecților din g_1 mai mare decît în g_2 care-i mai mare decît g_3). Fiecare subiect dintr-un grup se caracterizează printr-un scor pe scala de măsurare a intensității atitudinii. Pe această bază calculăm mediile separat pentru cele trei grupuri (sau eșantioane) și o medie globală (ignorînd apartenența de grup). Totodată, admitem că grupurile au un număr egal de subiecți. Din moment ce am presupus că populațiile din care au fost extrase eșantioanele au aceeași deviație standard, putem considera doi estimatori independenți ai **v.** comune ce le este specifică. Un estimator este media ponderată a **v.** din cadrul fiecărui grup, pe cînd celălalt implică **v.** mediilor separate ale grupurilor considerate ele însele ca scoruri în raport cu media globală. Testul de semnificație aplicat în *ANOVA* solicită compararea acestor doi estimatori ai **v.** la nivel de populație, ipoteza nulă asertînd echivalența mediilor celor trei grupuri. Dacă testul relevă că grupurile au medii diferite, analistul poate estima diferențele dintre ele și respinge ipoteza nulă. Pentru aceasta se procedează la raportarea celui de al doilea estimator la primul. A admite ipoteza nulă înseamnă a obține un rezultat al raportului egal cu unitatea. Dacă mediile populațiilor diferă, atunci al doilea estimator este mai mare decît primul, iar rezultatul fracției este mai mare decît unitatea și, prin testarea acestei mărimi fracționare, putem ajunge la respingerea ipotezei nule. ◆ La baza calculului celor doi estimatori se află termenul de variație, care reprezintă suma deviațiilor pătrate față de medie. Variația totală față de media globală pentru toate grupurile este:

$$\sum_{i=1}^{N}\left(X_i - \bar{X}\right)^2$$

unde: N = numărul subiecților; X_i = scorurile individuale ale subiecților; $\bar{X}$ = media aritmetică. Variația reprezintă deci o sumă pătrată nedivizată de numărul subiectilor. Știm însă că subiecții sînt repartizați pe categorii, grupuri sau eșantioane. Rezultă că putem face o distincție între două componente ale variației totale. Una se referă la variația din cadrul fiecărui grup (abaterile scorurilor individuale de la media grupului), iar cealaltă la variația dintre grupuri (deviațiile mediilor grupurilor de la media globală). Prima se mai numește și variație neexplicată, întrucît vizează fiecare grup în mod individual și nu ia în considerare efectele variabilei care categorizează grupurile. A doua este o variație explicată, întrucît se bazează pe considerarea diferențelor dintre mediile grupurilor și ale acestora față de media globală, adică invocă în scopuri explicative variabila care diferențiază grupurile. Dacă grupurile luate separat sînt omogene (variația din cadrul grupului este nulă sau mică) iar diferențele dintre ele (variația dintre grupuri) sînt mari, atunci variabila care diferențiază grupurile explică o proportie apreciabilă din variația totală. În exemplul propus, dacă subiecții cu același nivel de instruire au aceeasi intensitate a atitudinii, iar atitudinile diferă în cele trei grupuri, atunci variația atitudinii față de economisirea de energie este explicabilă prin invocarea nivelului de instruire tehnică prealabilă a subiecților. Cunoscînd nivelul de instruire tehnică a unui subiect putem prezice cu o anume

	Categorii, grupuri sau eșantioane				Total
	C_1	C_2	...	C_k	
Scoruri	X_{11}	X_{12}	...	X_{1k}	
	X_{21}	X_{22}	...	X_{2k}	
	X_{31}	X_{32}	...	X_{3k}	
	...	...	...	...	
	...	...	...	...	
	X_{N1}	X_{N2}	...	X_{Nk}	
Sume	$\sum_{i=1}^{N} X_{i1}$	$\sum_{i=1}^{N} X_{i2}$	...	$\sum_{i=1}^{N} X_{ik}$	$\sum_i \sum_j X_{ij}$
Medii	$\bar{X}$	$\bar{X}$	...	$\bar{X}$	$\bar{X}$
Nr. de subiecți	N_1	N_2	...	N_k	N

Fig. 1: *Reprezentarea simbolică a datelor pentru ANOVA*

exactitate intensitatea atitudinii sale față de economisirea de energie. Pentru a indica procedeul de calcul aplicat în *ANOVA* vom urma pașii formulați de H.M. Blalock (*Social Statistics*, 1972). Datele primare pentru *ANOVA* sînt incluse într-un tabel de genul celui din fig. 1.

Pe coloane sînt reprezentate scorurile fiecărui subiect (X_{ij}) aparținînd unei categorii (C_1, C_2,...,C_k). La baza fiecărei coloane sînt prezentate sumele scorurilor indivíduale, mediile pe categorii și se indică numărul subiecților incluși. În coloana "total" se specifică suma tuturor scorurilor, media globală și numărul total de subiecți. Considerînd datele primare incluse în acest tabel se procedează la calculul estimatorilor **v.** Mai întîi se calculează suma totală a pătratelor aplicînd formula:

$$\text{Suma totală a pătratelor} = \sum_i \sum_j X_{ij}^2 - \frac{\left(\sum_i \sum_j X_{ij}\right)^2}{N}$$

Apoi se calculează **v.** dintre grupuri (categorii):

Varianța dintre grupuri =

$$= \left[\frac{\left(\sum_i X_{i1}\right)^2}{N_1} + \frac{\left(\sum_i X_{i2}\right)^2}{N_2} + ... + \frac{\left(\sum_i X_{ik}\right)^2}{Nk}\right] - \frac{\left(\sum_i \sum_j X_{ij}\right)^2}{N}$$

◆ Variația din grupuri este egală cu diferența dintre suma totală a pătratelor și variația dintre grupuri. Estimatorii **v.** comune rezultă din împărțirea fiecărei valori obținute prin procedeele de mai sus la gradele corespunzătoare de libertate, respectiv: pentru variația totală: (N-1); pentru variația dintre grupuri: (k-1), k fiind numărul de categorii (coloane); pentru variația din cadrul grupurilor: (N-K). Testul de semnificație este F și se obține împărțind variația dintre grupuri la variația din grupuri. Dacă rezultatul raportului este mai mare decît unitatea, pentru a decide asupra semnificației sale statistice și asupra puterii explicative a variabilei independente se consultă tabelele statistice specifice distribuției F. Dacă valoarea F obținută din calcul este mai mare decît valoarea critică din tabele pentru (k-1) și (N-k) grade de libertate și la un nivel ales de semnificație atunei ipoteza nulă este respinsă și se admite că variabila independentă explică variația sau că grupurile analizate diferă între ele. ◆ *ANOVA* poate fi extinsă la cazurile în

care se operează cu două sau mai multe variabile independente. De regulă, dar nu exclusiv astfel de analize sînt aplicabile pe date experimentale întrucît acestea sînt obținute în condiții de control riguros al variabilelor. Vom considera mai întîi *ANOVA* cu două variabile independente. În exemplul propus anterior, să presupunem că am aplicat trei procedee de informare a subiecților cu privire la efectele economisirii de energie și că aceste procedee (ale căror conținut și aplicare nu le detaliem aici) se diferențiază după cantitatea de informație activată astfel că $p_1 > p_2 > p_3$. Ne așteptam ca procedeele de informare să influențeze intensitatea atitudinii, în sensul că o creștere relativă (specificată) a cantității de informație conduce la o diferențiere semnificativă a intensității atitudinii față de economisirea de energie. În tabelul din fig. 1 se adaugă o nouă variabilă independentă cu trei categorii reprezentate pe rînduri. Rezultă nouă celule în tabel, fiecare avînd un număr egal de subiecți Desigur că analiza se poste desfășura considerînd numai datele consemnate pe rînduri pentru a testa efectele noii variabile independente. Procedeul este același ca în cazul analizei pe coloane. Totuși, operînd cu două variabile independente, sîntem interesați să le analizăm împreună. A introduce o nouă variabilă în analiză înseamnă a reduce variația neexplicată. Totodată, ne așteptăm ca să apară două tipuri de efecte ale variabilelor independente. Pe de o parte, sînt efectele induse separat de fiecare variabilă. Pe de altă parte, apar efecte ce trebuie puse în legătură cu cornbinarea sau cu interacțiunea celor două variabile. În exemplul nostru, aceasta înseamnă că pe lîngă diferențele produse în mod separat de nivelul prealabil de instruire tehnică și de cantitatea nouă de informații oferită, intervin și cele care rezultă din combinarea acestor variabile. Altfel spus, interacțiunea dintre nivelul prealabil de instruire tehnică și noua cantitate de informație se produce neuniform în rîndul subiecților, ceea ce este de așteptat să ducă la variații în intensitatea atitudinii față de economisirea de energie. Rezultă că variația totală este echivalentă cu suma variației dintre coloane și dintre rînduri a interacțiunii și a variației din fiecare subclasă individualizată în celulele tabelului de categoriile celor două variabile. Calculul variației dintre rînduri este similar cu cel al variației dintre coloane. Același lucru s-ar putea spune și despre variația dintre subclase cu deosebirea ce se utilizează în calcul sumele fiecărei subclase. Variația din subclase este egală cu diferența dintre variația totală și variația dintre subclase, iar interacțiunea rezultă din diferența care se face între varlația dintre subclase și variația însumată pentru rînduri și coloane. Gradele de libertate, vor fi: **(r-1)** pentru variația dintre rînduri; **(k-1)** pentru variația dintre coloane; (r_1-1) pentruvariația dintre subclase. (k-1) (r-1) pentru interacțiune; $(N-r_1)$ pentru variația din subclase; (N-1) pentru variația totală. Trei estimatori ai v. vor fi utilizați: variația dintre coloane, cea dintre rînduri și interacțiunea. Testarea statistică a acestor estimatori se face tot cu ajutorul distribuției F în manieŗa prezentată. Probleme specifice se pun în legătură cu interpretarea rezultatelor statistice. Efectele variabilelor independente luate separat se numesc în statistică efecte principale, iar cele induse de combinarea lor efecte de interactiune. Efeclele principale pot fi interpretate ca efecte medii ale unei variabile independente asupra nivelului variației specifice celeilalte Totuși, dacă interacțiunea lor este puternică, distincția dintre efectele principale și cele de interacțiune nu mai este ușor de exprimat în termeni teoretici. Astfel, în condiții de interacțiune puternică a nivelului prealabil de instruire tehnică și a cantității noi de informație este dificil din punct de vedere teoretic să fie ignorate diferențele reale apărute, numai pentru că sînt invocate efec-

tele medii ale uneia sau alteia dintre variabile. Distincția dintre efectele principale și cele de interacțiune este aplicabilă doar în plan statistic, nu și în analiza teoretică. Terminologia statistică nu trebuie să fie tale quale transferată în sociologie substituindu-se conceptelor teoretice specifice. În cazul nostru, cea ma, adecvată interpretare sociologică este că, atunci cînd rezultă din calcul o interacțiune statistică semnificativă, variabilele independente implicate să fie considerate ca avînd efecte comune asupra variabilei dependente, efecte care sînt prea complexe pentru a fi descrise de un model aditiv simplu. Efectele de interacțiune nu sînt diferite de efectele principale, ci exprimă același lucru în alți termeni statistici, indicînd totodată existența unei relații mai complexe decît s-a anticipat. În situația în care interacțiunea nu este semnificativă statistic, cantitatea care-i corespunde este adăugată variației neexplicate (din subclase) iar rezultatul este luat ca numitor în fracția de calculare a lui F. În felul acesta, crește numărul gradelor de libertate asociate cu variația din subclase și va fi nevoie de o valoare mai mică a lui F pentru stabilirea nivelului de semnificație statistică. ◆ *ANOVA* poate opera cu un număr teoretic nelimitat de variabile independente. Practic apar însă dificultăți greu de depășit, mai ales că trebuie respectată restricția existenței unui număr egal de subiecți în fiecare componentă a tabelului de clasare a datelor. Dacă avem un caz cu trei variabile independente (A, B, C), variația totală include: variațiile separate dintre categoriile lui A, ale lui B și ale lui C, variația indusă de interacțiunile (AxB), (AxC), (BxC), (AxBxC) ai variația neexplicată (din cadrul subclaselor). Analiza devine și mai complicată prin adăugarea unei alte variabile independente, sporind și numărul testelor F pentru fiecare ipoteză. ◆ În cercetarea experimentală este posibil ca numărul subiecților în fiecare categorie să fie controlat prin procedeul alocării aleatoare iar despre unele interacțiunl să se facă presupoziții simplificatoare, ceea ce reduce din complexitatea analizei. În cercetarea sociologică este important ca *ANOVA* să fie utilizată în condițiile în care se elimină restricția existenței unui număr egal de subiecți în fiecare categorie sau subclasă. Pentru aceasta se aplică un procedeu de calcul care constă în considerarea mediilor specifice diferitelor subclase ca scoruri individuale. Sumele pătratelor și estimatorii **v.** se calculează presupunînd că în fiecare celulă (subclasă) a tabelului există un singur caz reprezentat de un scor care este media aritmetică a scorurilor subiecților ce aparțin respectivei subclase. O dificultate apare atunci cînd există disproporții mari între numărul subiecților din diferite subclase, întrucît variabilele de pe rînduri și de pe coloane vor fi intercorelate. Variația explicată de variabila de pe coloane va fi explicată și de variabila reprezentată pe rînduri, ceea ce va duce la o stare de ambiguitate, neputînd distinge variabila căreia să i se acordă credit în explicarea v. comune. ◆ *ANCOVA* este o extindere a *ANOVA* încorporînd în analiză una sau mai multe variabile sau scale care au fost deja măsurate sau aplicate și care oferă informații relevante pentru noul stadiu de cercetare. Variabila sau scala adăugată se numește covariată. În cercetarea sociologică; *ANCOVA* se aplică atunci cînd variabilele anterior măsurate definesc grupuri sau categorii discrete (precis delimitate) sau cînd o scală standardizată a condus la obținerea unor date importante pentru categorizarea subiecților. Covarieta acționează ca o variabilă de control, în sensul că analizăm raportul dintre o variabilă dependentă și una sau mai multe variabile independente, eliminînd sau ținînd constante efectele induse de o altă variabilă care ordonează subiecții sau entitățile analizate în anumite categorii importante. Astfel, putem avea în vedere diferențele din-

tre atitudinile subiecților față de economisirea de energie (variabila dependentă) în condiții de asimilare a unor cantități variabile de informație despre energie (variabilă independentă) controlînd efectele induse de categorizarea subiecților în funcție de nivelul anterior de pregătire tehnică (covariată sau variabilă de control). Comparația se va centra pe mediile scorurilor individuale repartizate pe categoriile covariatei. Calculele necesitate de *ANCOVA* sînt mai laborioase și nu le vom detalia aici. Utilizarea calculatorului este iminentă, mai ales în cercetarea sociologică a unor eșantioane mai mari. În general, *ANOVA* și *ANCOVA* sînt strîns legate de analiza de regresie, fiind subsumate aceluiași model matematic. Spre deosebire de analize de regresie, *ANCOVA* facilitează nu numai identificarea efectelor principale ale variabilelor independente, ci și specificarea eventualelor interacțiuni, ceea ce este foarte important pentru elaborarea de explicații teoretice pertinente. *V. clasificare multicriterială, statistică, statistică descriptivă, testarea ipotezei, regresie.* L.V.

VECINĂTATE 1. În sens larg, relație de apropiere între două sau mai multe elemente într-un cadru de referință dat. **2.** Relația socială constituită între persoane care locuiesc sau lucrează în apropiere. Persoanele aflate în situația de **v.** adoptă unele față de altele comportamente condiționate de șansele sporite de intercunoaștere și interacțiune pe care le au (cooperare sau conflict, evitare etc.). Modelul tradițional al relației de **v.** de tip sătesc, caracterizat prin interecțiune intensă, tinde să fie înlocuit în noile ansambluri urbane prin relații de **v.** cu intensitate minimă, bazate pe raporturi de anonimat. Chiar în astfel de condiții relațiile de **v.** pot cîștiga în intensitate și încărcătură afectivă odată cu creșterea vechimii de locuire, în funcție de compoziția socială a populației învecinate și de modul în care este realizat cadrul construit pentru locuire. **3.** Grup social constituit, în special în mediile cu pulernică orientare comunitară (sate tradiționale, comunități etnice), structurat în baza unor puternice relații de întrajutorare și intercunoaștere, a unor proiecte comune de acțiune și a unor roluri specializate (precum "tatăl de vecinătate", casierul etc. în unele comunități săsești din Transilvania). **4.** *Unitatea de* **v.** (Clarance Perry, 1928-1930) este considerată în teoria și în practica de sistematizare drept unitate urbanistică de bază a zonei urbane de locuit. Realizarea unei astfel de unități implică asigurarea unui raport optim între locuințele, dotările de folosință zilnică, amenajările și rețeaua stradală. Sînt urmărite în acest fel atît creșterea confortului de locuire cît și favorizarea unor relații de tip comunitar în cadrul unității de **v. 5.** În matematică, vecinălate a unui punct x, submulțime a unui spațiu topologic care conține o mulțime deschisă căreia îi aparține x. *V. ekistică, locuire.* **D.S.**

VICTIMOLOGIE ramură a *criminologiei*, de interes sociologic, avînd ca obiect de studiu caracteristicile victimei infracțiunii (persoana sau grupul care a suferit un prejudiciu sau i s-a adus o vătămare a intereselor sau a integrității sale corporale). Investigarea detaliată, prin studii de caz, a circumstanțelor în care s-a produs agresiunea (locul, timpul și modalitatea de comitere a infracțiunii) și, mai ales, a datelor situaționale ale victimei (sexul, vîrsta, profesia, nivelul de educație, starea civilă, condițiile materiale, starea psihică, raporturile întreținute cu infractorul: ocazionale sau frecvențe etc.) aduce multiple informații în sprijinul evaluării și explicației motivelor săvîrșirii anumitor categorii de infracțiuni care se produc cu o anumită frecvență (de pildă, crimele sau violurile). Asamblarea și corelarea acestor informații, sub forma unor "modele" sau tabele predictive cu

caracter victimologic, oferă un sprijin inestimabil pentru activitatea practică de prevenție, pentru concentrarea ei, cu precădere, asupra locurilor sau persoanelor celor mai expuse agresiunilor. Studiul victimologic al violurilor, de exemplu, a permis să se constate că acest tip de infracțiuni se produce, în majoritatea cazurilor, în condițiile unor relații prealabile între infractor și victimă, ale încrederii excesive a victimei în "bunele intenții" ale agresorului, în ușurința cu care privește ea invitația acestuia în medii străine — de unde și ideea unei responsabilități împărțite între infractor și victimă. **V.** capătă în prezent din ce în ce mai multă pondere în analizele criminalistice, în studiile medicinei legale și în cercetările sociologice din domeniul delincvenței, mai ales prin așa-numitele anchete sociale cu privire la "victimizare", care își propun estimarea numărului de infracțiuni contra persoanelor ori bunurilor acestora, neraportate sau trecute sub tăcere de victime datorită sentimentelor de rușine, teamă ori culpabilitate împărțită cu agresorul. Datele culese prin intermediul acestor anchete permit evaluarea cantitativă și calitativă a tendințelor fenomenului infracțional care nu sînt consemnate în statisticile oficiale. *V. criminalitate (sociologia criminalității).* **S.R.**

VIITOROLOGIE analiză a manifestărilor unor evenimente mai mult sau mai puțin previzibile ce se vor desfășura în viitor, într-o perioadă de timp determinată. Acest segment de timp care este viitorul a preocupat dintotdeauna oamenii. În antichitate, de exemplu, întîmplărilor și evenimentelor viitoare li se acordau o mare însemnătate, într-un fel de ele depinzînd acțiunile prezentului. Celebrul oracol de la Delphi juca rolul unui îndrumător înainte de războaie, călătorii sau alte evenimente de importanță. În epoca actuală, interdependența proceselor constitutive ale societăților și globalizarea relațiilor economice, sociale, militare au condus la apariția unui cîmp distinct de investigație în forma **v.** O. Flechtheim lansează în 1943 termenul de *futurologie* pentru a desemna suma preocupărilor cu caracter științific legate de investigarea viitorului. Accepții diferite ale intereselor de cercetare a viitorului, atît în conținut cît și în privința gradului de formalizare și normativitate, sînt utilizate în paralel sub termeni precum prognoză, prospectivă, conjunctură. Demersul cercetării științifice a viitorului are drept specific un orizont net particular față de alte științe. Cîmpul său de studiu se află într-o multiplă indeterminare. Datorită modificărilor bazelor epistemologice ale științelor moderne, viitorul este privit într-o manieră probabilistă, fiind aproximabil prin pluralismul posibilităților evenimențiale. Astfel s-a formulat sintagma "viitorilor posibili", ca și dihotomia viitoridezirabili — viitori indezirabili. Generarea de noi și noi metode din ce în ce mai formalizate de a surprinde în cîmpul probabilităților acele evenimente posibile și dezirabile a evidențiat existența unor tendințe față de care se pot circumscrie evoluțiile viitoare. Parte din aceste evoluții se pot subsuma unor legități, parte nu, aceste din urmă fenomene fiind parțial controlabile. Din această perspectivă, unele sisteme sociale au adaptat ca sistem de control al macroevenimentelor economice și sociale planificarea. Ea se aplică unor perioade de timp determinate (cel mai frecvent 5 ani), avînd în vedere supoziția controlului punctiform al evoluției și dezvoltării. Acest interval este o anticipare normativă a viitorului pe termen scurt. Mai există în studiul viitorului abordări pe termen mediu (6-15 ani) și pe termen lung și foarte lung (perioade de peste 16 ani) *V. planificare, predicție, prognoză.* **I.A.P.**

VIOL raport sexual impus de o persoană de sex masculin unei persoane de sex feminin, prin constrîngerea acesteia sau profitînd

de imposibilitatea ei de a se apăra ori de a-și exprima voința. În majoritatea societăților este considerat o infracțiune gravă, deși din motive diferite. În legea talmudică se făcea distincție între seducție și **v.** incriminîndu-se în mod deosebit valoarea unei virgine. În unele triburi africane, **v.** este aspru sancționat fiind considerat o violare a drepturilor de proprietate, femeia aparținînd ori tatălui, ori soțului. În unele societăți **v.** este permis multe popoare antice aveau obiceiul violării femeilor din teritoriile cucerite, iar printre unele triburi americane, **v.** de către 20 de bărbați sau mai mulți este prevăzut ca pedeapsa pe care un soț o aplică soției adultere. În legislația modernă, **v.** constituie o atingere a persoanei, fiind tratat ca infracțiune contra moravurilor, pedepsită cu privarea de libertate. În același timp, există o serie de circumstanțe agravante: dacă fapta a fost săvîrșită de mai multe persoane, dacă victima a fost minoră, dacă autorul are legături particulare cu victima (care se afla în îngrijirea, ocrotirea, educarea, paza sau tratamentul acestuia), dacă s-a cauzat vătămarea gravă a integrității corporale sau a sănătății dacă a avut ca urmare moartea sau sinuciderea victimei. În cazul în care partea vătămată este minoră, cu deficiență mintală sau cu lipsa discernămîntului privind consecințele fizice ale raportului sexual, consimțămîntul nu este relevant. Tentativa se pedepsește. *V. abuz, avort.* **L.M.**

VIOLENȚĂ utilizarea forței și a constrîngerii de către un individ, grup sau clasă socială în scopul impunerii voinței asupra altora. Date fiind multiplele sale conotații în limbajul cotidian sau științific, **v.** dobîndește semnificații particulare în funcție de contextul de referință în care își fixează sensul. **1.** Din punct de vedere juridic. **v.** caracterizează folosirea forței fizice sau a autorității personale pentru a produce un prejudiciu sau o vătămare integrității unei persoane (**v.** criminală, omucideri, loviri și răniri voluntare, violuri etc.). **2.** în socioiogia politică, a claselor și a relațiilor internaționale, **v.** semnifică un mijloc coercitiv utilizat pentru asigurarea dominației de clasă sau pentru dobîndirea unei poziții dominatoare concretizat sub forma războaielor de cucerire terorismului internațional ș.a. (**v.** colectivă sau instituționalizată); în acest sens, materialismul istoric, ca parte integrantă a ideologiilor comuniste, subliniază rolul **v.** în istorie, considerînd că ea este legată de urmărirea unor scopuri dependente de o serie de condiții obiective și subiective, de strategia care trebuie adoptată în anumite împrejurări revoluționare etc. 3. În antropologia culturală, v. este echivalentă cu constrîngerea exercitată de o anumită comunitate culturală asupra alteia sau de un anumit sistem normativ asupra altora, prin intermediul unor agenți represivi cu caracter economic, politic sau spiritual, în scopul adoptării modelului dominator. 4. În psihologie v. desemnează comportamentul agresiv manifestat, cel mai adesea, în urma unor frustrări (pentru Freud, de exemplu, "conflictul oedipian" este însoțit de dorința inconștientă a copilului de a omorî pe toți aceia care se opun realizării dorinței lui de afecțiune maternă), tendințe de frustrare și conduite (auto)agresive caracterizează și pe sinucigași, sinuciderea reprezentînd un tip de **v.** noncriminală, privată, care are ca scop suprimarea voluntară a vieții unei persoane. În sociologie, **v.** nu este considerată numai o resursă a puterii claselor sau grupurilor privilegiate, ci și un mijloc compensator la care recurg clasele și grupurile sociale defavorizate (atunci cînd promovarea intereselor lor nu se poate realiza pe căi "normale") sau *marginalizate*, constituite din indivizi lipsiți de resurse, neintegrați social ori socializați în mod deficitar (ca o reacție de compensare față de situația stigmatizantă și deci, deviantă în care se află). Absența accesului la mijloacele instituționalizate de realizare a scopurilor

socialmente dezirabile constituie motivul pentru care acești indivizi recurg la mijloace ilicite, ilegitime, adeseori violente, prin intermediul cărora pot dobîndi acces la "oportunități sociale"; **v.** este astfel, o consecință a marginalizării, a proceselor de dezorganizare socială, a anomiei și neintegrării sociale, manifestîndu-se prin comportamente agresive care încalcă legea sau codurile normative nescrise. **V.** este utilizată în sociologie și în alte contexte interpretative în afară de cel menționat: **v.** *maritală* ori *familială*: ansamblul conflictelor din grupul familial care au ca efect maltratarea partenerului sau a copilului; **v.** *protestatară*: acțiunile violente întreprinse de grupurile minoritare ca răspuns la prejudicii și discriminări etnice ori rasiale; **v.** *socializată*: dobîndirea tehnicilor care implică **v.** *colectivă* prin intermediul mass-media; **v.** *simbolică*: noțiune introdusă de sociologul francez Pierre Bourdieu pentru a caracteriza autoritatea sau influența culturală exercitată de clasele dominante în scopul asigurării puterii; **v.** *structurală* termen utilizat de sociologul francez Madeleine Grawitz cu referire la procesul de menținere în țările subdezvoltate a unor structuri economice care favorizează neo-colonialismul. *V. acultu-*

rație, agresivitate. autoritate, coerciție, forță socială, frustrare, putere, război. **S.R.**

VÎRSTĂ timpul scurs de la nașterea unei persoane pînă la un anumit moment de observare. **V.** constituie o variabilă demografică foarte semnificativă în anchetele sociologice. În mod obișnuit se iau în considerare copilăria, adolescența, tinerețea, maturitatea și bătrînețea. Trecerea de la un stadiu de **v.** la altul se face prin rituri de trecere, asupra cărora au atras atenția etnologul francez Arnold Van Gennep (1873-1957) și, la noi în țară, etnograful și sociologul Ion Chelcea (1902-1990). În funcție de **v.**, în fiecare societate se fixează: școlarizarea obligatorie, majoratul, satisfacerea serviciului militar, admiterea în cîmpul muncii și la concursul pentru ocuparea anumitor funcții, ieșirea la pensie. Așa cum se precizează în *Dictionnaire de sociologie* (Paris, A. Colin, 1991) editat de Gilles Ferréol, trebuie făcută distincția între "efectul de **v.**" (îmbătrînirea biologică) și "efectul de generație" (influența contextului spațio-temporal). *V. cohortă, generație, rit.* **S.C.**

X

XENOCENTRISM preferință pentru idei și produse străine. Opusul etnocentrismului. **X.** se poate manifesta în raport cu un alt grup din cadrul unei societăți sau în raport cu altă societate. El semnifică o stare de neadaptare socială, de refuz total sau parțial al simbolurilor, valorilor și normelor unui grup sau chiar ale unei societăți. Atitudinile xenocentriste predispun indivizii la părăsirea grupului din care fac parte. *V. etnocentrism.* **I.Mih.**

XENOCRAȚIE termen frecvent utilizat de către Eminescu în analizele sale politice de la "Timpul", oficiosul Partidului conservator. O pătură superpusă, observa el, poate funcționa în regim de "Xenocrație" (*xenos* = străin, *cratos* = putere), adică de "putere înstrăinată" în raport cu viața și interesul societății locale. **X.** înseamnă, deci, la Eminescu, trei lucruri: *a. putere înstrăinată* de poporul asupra căruia o clasă își exercită dominația: *b. putere locală subordonată* unei puteri străine ("putere delegată"), cu scopul de a promova pe plan local interesele dominației străine; *c. puterea exercitată de străini* într-o țară ocupată nu cu forța armelor ci prin "strecurare" și "cucerire" progresivă de instituții, poziții și pîrghii în sînul societătilor locale. *V. elită, circulația elitelor, compensația muncii, pătură superpusă, selecție socială negativă.* **I. B.**

XENOFOBIE (gr. *xenos*, "străin" și phobos, "spaimă", "teamă"), atitudine de teamă, respingere și/sau ură față de persoanele străine de grupul etnic din care face parte subiectul; suspiciune, respingere față de comportamente, instituții, forme culturale (obiceiuri, limbă, idei etc.) considerate a fi străine în raport cu ceea ce este nativ, autohton. Definiția "străinului" ca persoană sau grup depinde de criteriile de identificare operante în relațiile dintre grupuri sociale la un moment dat. Străini, ca obiect al atitudinilor *x.*, pot fi persoanele aparținînd unor popoare sau entități politico-statale diferite de ale subiectului (de ex. cetățeni ai altor state) sau concetățeni de altă rase, naționalitate, etnie în cadrul aceleiași entități statale. **X.** este un fenomen individual și colectiv, o componentă a relațiilor inter-etnice, o formă particulară, extremă, de manifestare a *prejudecăților* și *discriminărilor* etnico-rasiale, a *etnocentrismului.* Manifestările de **x.** au fost analizate în sociologie și în psihologia socială după modelele teoretice aplicate în studiul fenomenelor de prejudecată și discriminare. Nume-

roase studii de acest fel au avut ca obiect fenomenele de antisemitism, formă frecventă de **x.** În continuarea analizelor inițiate de G. Simmel (1908) ai A. Schutz (*The Stranger*, 1944), cercetări particulare au documentat instituția socială complexă a "străinului" în societăți și condiții istorice diferite. Atitudinile față de cei identificați ca străini sînt ambivalente, implicînd și recunoașterea contribuțiilor sociale pozitive, acordarea de privilegii, toleranța față de diferențele culturale etc. Atitudinile **x.** apar frecvent în situații de schimbare socială rapidă, de crize economice și politice, în perioade de război etc. În astfel de situații, străinilor le sînt atribuite uneori roluri specifice instituției sociale a "țapului ispășitor". **X.** este analizată, de asemenea, în relație cu procesele de formare a entităților politice care se legitimează prin ideologia "naționalismului etnic" (E.K. Francis, *Interethnic relations. An essay in Sociological Theory*, 1976). **X.** este asociată, în aceste situații, cu manipularea politică a sentimentelor de nativism, etnocentrism, atașament față de tradițiile culturale autohtone. În ideologiile naționaliste extremiste, fasciste, **x.** este prezentată ca un important principiu de organizare socială a statului etnocratic. Uneori, **x.** este corelată cu termenul de rasă, care, în limbajul și în conștiința comună se referă la grupuri sociale diferite între ele, sursa diferențelor fiind redusă la atribuirea unor strămoși comuni, deseori subiect de speculații mitice. Confuziile și prejudecățile legate de această accepție a termenului de rasă sînt întreținute și amplificate de ideologiile rasiste. Conform acestor ideologii, diferențele de rasă, presupuse ca evidente și imutabile, stau la baza diferențelor culturale dintre grupurile sociale și sînt, ca urmare, aspectul esențial al sistemului de stratificare socială. Rasa de apartenență este considerată ca superioară tuturor celorlalte grupuri etnice, lingvistice, religioase etc. socotite în bloc ca aparținînd unor rase inferioare, impure; această inferioritate "naturală" justifică și presupune măsuri de protejare a raselor superioare prin izolarea, *segregarea* și eventual exterminarea raselor inferioare. Inițiate de lucrările lui A. Gobineau și H.S. Chamberlain în a doua jumătate a sec. al XIX-lea, ideologiile rasiste au primit o prioritate teoretică și o aplicare practică dusă pînă la genocid în politica național-socialismului german. Reproducerea inegalităților economice, politice, de clasă socială dintre grupurile sociale constitutive majorității societăților contemporane, duce și la menținerea prejudecăților și a *discriminărilor* rasiale, la generarea conflictelor rasiale, ca formă specifică de manifestare a conflictelor sociale. Datorită conotațiilor negative date de ideologiile rasiste conceptului de rasă, în sociologia contemporană există tendințe de evitare a folosirii acestui concept considerat de A. Montagu drept "cel mai periculos mit" inventat de om. Pentru denumirea proceselor sociale prin care se condiționează alegerea partenerului de mariaj (cu consecințe asupra descendenței și a transmiterii anumitor caractere ereditare) sînt folosite conceptele de grup etnic, naționalitate, clan, comunitate. *V. discriminare, distanță socială, minorități sociale, prejudecată, rasă, segregație, țap ispășitor.* **G.N.**

Z

ZONĂ parte dintr-un teritoriu delimitată pe baza unuia sau mai multor criterii. Noțiunea de **z.** capătă semnificații diferite în funcție de disciplina științifică la care se raportează. Astfel, putem distinge: **z.** *geografică*, delimitată prin caracteristici fizice precum: clima, solul, vegetația ș.a.; **z.** *ecologică*, caracterizată prin anumite calități referitoare la viața unei specii vegetale sau animale; ea poate circumscrie un ecosistem; **z.** *etnografică*, delimitată pe baza particularităților comune privind portul, obiceiurile, uneltele, construcțiile etc.; **z.** *economică*, definită prin valorificarea superioară a unor resurse minerale (**z.** carboniferă, **z.** petrolieră etc.); **z.** *administrativă* (ex. județul). În interiorul unui oraș putem distinge **z.** funcționale, după profilul dominant: **z.** administrativă, **z.** industrială, **z.** comercială, **z.** rezidențială (locuințe), **z.** culturală, **z.** de agrement. Centrele urbane, în funcție de mărimea lor, amploarea și diversitatea activităților, își creează **z.** de *influență* în regiune. De asemenea, **z.** poate circumscrie în teritoriu sisteme de așezări, cum sînt *sistemele de convergență de gradul I*, care cuprind așezările rurale și urbane locale, legate de un centru polarizator (la nivel județean); *sisteme de convergență de gradul II*, care înglobează sistemele de convergență de gradul I pe o treaptă superioară, prin integrarea lor în fluxurile regionale; *sistemele de convergență de gradul III*, care integrează sistemele de mai sus în marile circuite la nivel național. ◆ În cadrul cercetărilor sociologice întreprinse în țara noastră, conceptul de **z.** a fost definit și utilizat, mai ales, în legătură cu studierea proceselor urbanizării. De fapt, cele mai frecvente cercetări de tip zonal sînt cele referitoare la urbanizarea zonelor înconjurătoare ale orașelor și la dezvoltarea așezărilor urbane nu ca simple orașe, ci ca regiuni urbanizate (D. Abraham, 1991). Cercetări zonale importante au fost făcute în legătură cu urbanizarea (*Procesul de urbanizare în România. Zona Slatina-Olt*, 1970; *Le processus d'urbanisation en Roumanie*, 1974). După Al. Bărbat, în delimitarea unui "ansamblu zonal", se pot distinge două criterii principale: *a.* criteriul **z.** *de influență urbană în teritoriu* (sau al zonei de convergență urbană); *b.* criteriul *tipurilor zonale complexe*. Primul criteriu pleacă de la ideea că fiecare așezare urbană își are "mediul său regional" (respectiv rural), "hinterlandul" său, spațiul său de influență și de predominare. Al doilea criteriu presupune clasificarea unui ansamblu teritorial în **z.** *specifice*, putînd include compartimente diferite: unele urbane, altele în curs de urbanizare, unele de un ruralism pur, iar altele implantate cu mici centre industriale sau de tip urban.

"Nu nivelul atins sub aspectul urbanizării ar fi criteriul determinant al delimitării zonale, ci *specificitatea și potențialitatea geografică, economică, demografică și spirituală* a complexului teritorial dat. Putem avea în vedere aici o anumită poziție sau un caracter funcțional specific al unui teritoriu, făcînd parte dintr-o întindere mai vastă, o specificitate dinamică în funcție de anumite variabile și valori caracteristice în dezvoltare, un anumit stadiu pe linia dezvoltării istorico-economice sau, privind prospectiv problemele, în funcție de perspectiva ce i se deschide complexului zonal, respectiv prin condițiile obiective ce-i sînt date sau prin factori interni și externi ce ar putea interveni în dezvoltare" (Al. Bărbat, *Cercetarea sociologică zonală*, 1972). H.H. Stahl consideră că "din punct de vedere zonal ceea ce ne interesează nu este numai orașul și periurbanul său, ci zone cu mult mai largi, în speță, județele în totalitatea lor". Aceasta aduce și o contribuție importantă la elaborarea metodologiei cercetărilor interdisciplinare zonale (H.H. Stahl, *Teoria și practica investigațiilor sociale*, vol. II, 1975). *V. ecologie (urbană), ekistică, monografie sociologică, oraș, sat, urbanizare.* **I.F.**

ZVON afirmație prezentată drept adevărată fără a exista posibilitatea să i se verifice corectitudinea. **Z.** sînt puse în circulație pentru că au o dublă funcție: de a explica și de a atenua anumite tensiuni emoționale. De exemplu, calomnierea unei persoane are ca efect atenuarea urii ce i se poartă. Circulația **z.** este dependentă de contextele societale (credibilitatea instituțiilor sociale, sistemul de organizare și circulație a informației formale, tipurile raporturilor de putere), de trăsăturile de personalitate ale indivizilor și de nevoile psihosociologice ale indivizilor și grupurilor. Lucrările lui Allport si Postman (1965) au pus în evidență trei legi de transmitere a **z.**: *a. legea sărăciei sau nivelării* (pe măsură ce **z.** circulă, el tinde să devină mai scurt, mai ușor de înțeles și de relatat); *b. legea accentuării* (întărirea anumitor detalii, care dobîndesc un loc central în semnificația **z.**); *c. legea asimilării* (conservarea și reorganizarea informațiilor în jurul unor motive centrale). Asimilarea se poate face la tema centrală, prin condensare, prin anticipare și prin stereotipuri verbale. **Z.** tind să se ajusteze intereselor individuale, apartenenței sociale sau rasiale, prejudecăților personale ale celui care le transmite. Cercetările lui Allport și Postman au arătat că indivizii care propagă **z.** se confruntă cu dificultatea de a sesiza și de a reține în obiectivitatea lor elementele lumii exterioare. Pentru a putea să le utilizeze, ei trebuie să le restructureze și să le ajusteze modelului lor de înțelegere și intereselor lor proprii. Cercetările lui Kapferer (1987) au arătat că circulația **z.** se bazează pe trei condiții esențiale: credibilitatea, aparența de adevăr și dezirabilitatea conținutului informației. Circulația **z.** apare ca un sistem de canalizare a fricii și incertitudinii în fața unor situații ambigue. Circulația **z.** este corelată cu forme, cantitatea, calitatea și credibilitatea informației oficiale sau formale. Cu cît aceasta din urmă este mai săracă, incompletă sau puțin credibilă, cu atît se intensifică propagarea **z.** Din acest motiv, în societățile totalitare care monopolizează informația formală, **z.** au o mare răspîndire. Uneori ele sînt lansate de mijloace de propagandă ale statului totalitar pentru a provoca anumite atitudini și comportamente care ar fi mai greu de obținut prin utilizarea mijloacelor formale. Circulația **z.** se restrînge atunci cînd există posibilitatea verificării rapide a adevărului unei informații. *V. comunicare, influență socială, informație.* **I. Mih.**

INDICATORI

» DEMOGRAFICI «
» ECONOMICI «
» SOCIALI ȘI SOCIOLOGICI «

INDICATORI DEMOGRAFICI

Vladimir TREBICI

• POPULAȚIA. STĂRI ȘI STRUCTURI

Populația (P) este ansamblul sau colectivitatea de locuitori **ocupînd** un anumit teritoriu (S): cazul cel mai general este *populația națională*.

Subpopulația (P_x și P_i) **este o** fracțiune din această populație, constituită după o caracteristică oarecare (demografică, socială, economică etc.) cum ar fi populația masculină și feminină, populația tînără, adultă și vîrstnică, populația activă și inactivă, populația urbană și rurală.

Structura populației este o repartiție după o caracteristică oarecare (Σ): structura **pe** sexe și vîrste, structura după stare civilă etc. Descrierea structurii se face cu mijloacele clasice ale statisticii: repartiție, medie, mediană, quartile, decile etc.

Starea populației este situația ei numerică consemnată la un moment dat de timp, de obicei cu prilejul recensămîntului populației. Starea este modificată în permanență de *mișcarea populației* (naturală și migratorie). Raportul dintre starea populației și mișcarea ei este desemnată de raportul dintre *stocuri* și *fluxuri*.

Populație la recensămînt (P_c)

Numărul populației la recensămîntul populației, pe baza înregistrării individuale și a prelucrării corespunzătoare. La recensămîntul populației și al locuințelor din 7 ianuarie 1992 numărul populației a fost de 22.760.449.

Populație medie (P)

Numărul populației la mijlocul perioadei, de obicei, la mijlocul anului, calculat fie ca medie aritmetică a numărului populației la începutul și sfîrșitul anului, fie prin luarea în considerare a mișcării populației în decursul anului. În publicațiile statistice figurează ca "populația la 1 iulie" a anului respectiv. Acesta este numărul populației folosit la calculul ratelor demografice (de mortalitate, natalitate, nupțialitate, divorțialitate etc.). În 1991 populația medie a României a fost de 23.185.084.

Populație la un moment de timp (P_t, P_{t+1})

Număr estimat al populației la 1 ianuarie al fiecărui an: $P_{t+1} = P_t + \Delta$, în care P_t – numărul populației la 1 ianuarie anul anterior, P_{t+1} – numărul populației la 1 ianuarie al anului următor, iar Δ – creșterea totală (sporul total) a populației între cele două date, compusă din creșterea naturală și creșterea migratorie. În perioada intercensitară 5 ianuarie 1977 și 7 ianuarie 1992, populația României a crescut cu 1.200.539 persoane față de 21.559.910, cît a fost numărul ei la 5 ianuarie 1977. În această creștere totală 1.977.202 a reprezentat creșterea naturală și – 776.663 creșterea migratorie (negativă). Pentru proiectările demografice se folosește numărul populației la 1 ianuarie și nu numărul la 1 iulie.

Densitatea geografică (aritmetică) a populației (d)

Numărul de locuitori ce revine pe unitate de suprafață, după formula: $d = \frac{P}{S_{(km^2)}}$ La recensământul populației din 7 ianuarie 1992:

$$d = \frac{22.760.449}{237.500\ km^2} = 95{,}8\ \textit{locuitori pe}\ km^2$$

Se folosesc și alți indici: densitatea fiziologică, densitatea agrară, înlocuindu-se valorile de la numărător și numitor.

Populație după sex (Ps)

Subpopulație rezultată din repartiția după caracteristica demografică "sex". Cele două subpopulații sînt: populația masculină (P^M) și populația feminină (P^F). În publicații, ele apar sub denumirea de "bărbați" și "femei".

Rată de masculinitate

Proporția persoanelor de sex masculin în populația totală:

$\frac{P^M}{P^M + P^F} \cdot 100$. La recensământul din 1992, rata a fost:

$$\frac{11.182.290}{11.182.290 + 11.578.159} \cdot 100 = \frac{11.182.290}{22.760.449} \cdot 100 = 49{,}1\%$$

Raport de masculinitate

Raport rezultat din împărțirea numărului persoanelor de sex masculin la numărul persoanelor de sex feminin:

$$\frac{P^M}{P_F} \cdot 100$$

La nivelul populației totale, în 1992 raportul a fost

$$\frac{11.182.290}{11.578.159} \cdot 100 = 96{,}6$$ bărbați la 100 femei.

Se calculează pe ani de vîrstă, grupe cincinale de vîrstă, uneori pe grupe mai mari. În România, raportul de masculinitate este supraunitar pînă la vîrsta de aproximativ 40 de ani, după care devine subunitar. De exemplu, la vîrsta de 2 ani

raportul este: $\frac{182.467}{175.992} \cdot 100 = 103,1$; în schimb la vîrsta de 80 ani: $\frac{32.044}{48.299} \cdot 100 = 66,3\%$.

Explicația acestei regularități este următoarea: la naștere raportul de masculinitate este de 106 M : 100 F; din cauza supramortalității masculine, valorile raportului se diminuează, ajungînd subunitare la vîrsta de 40-44 ani. Raportul de masculinitate după vîrstă se calculează și pentru diferite subpopulații: urbană și rurală, activă și inactivă, pe județe etc.

Populație după vîrstă (P_x)

Subpopulații rezultate din repartiția după caracteristica demografică "vîrstă". Vîrsta se exprimă în ani, grupe cincinale și, uneori, în grupe mai mari. Vîrsta este întotdeauna un interval. De pildă, populația în vîrstă de 2 ani împliniți înseamnă de la 2 ani la 3 ani, fără să atingă limita superioară. Pentru diferite calcule se ia mijlocul intervalului de vîrstă – ${}_nP_x$, în care: x – vîrsta; n – intervalul (un an, cinci ani)

– ani de vîrstă: ${}_1P_x$;

– grupă cincinală: ${}_5P_x$;

– mijlocul intervalului: (x + 0,5) și (x + 2,5) ani.

Numărul populației în vîrstă de 60-64 ani se notează cu: ${}_5P_{60}$, – iar mijlocul intervalului de vîrstă este de 62,5 ani. În mod convențional, repartiția după vîrstă începe cu vîrsta de zero ani (0-1) și se oprește la 100 ani, cuprinzînd deci 100 clase de vîrstă, corespunzătoare unui număr de 100 generații. Populația la recensămîntul din 7 ianuarie 1992 cuprinde deci generațiile apărute în anii 1892-1991. Generațiile anterioare anului 1892 au efective foarte reduse. Populația totală se compune din efectivele pe ani de vîrstă:

$$P = \sum_{x=0}^{100} {}_1P_x$$

sau din efectivele pe grupe cincinale:

$$P = \sum_{x=0,4}^{95,99} {}_5P_x .$$

Repartiția populației după sex și vîrstă poartă denumirea de repartiție (sau structură) *demografică fundamentală*. Reprezentarea grafică a acestei repartiții este *piramida vîrstelor*. Cel mai util este ca repartiția populației să fie la 1 ianuarie al anului respectiv, deoarece în acest caz efectivele cohortelor pe vîrstă corespund exact cu generațiile (tabel nr.1).

Vîrstă medie a populației ($\bar{x}$)

Media aritmetică ponderată a efectivelor populației repartizate după vîrstă (ani sau grupe cincinale):

$$\bar{x} = \frac{\sum_{x=0}^{100} (x + 0,5) \cdot {}_1P_x}{\sum_{x=0}^{100} {}_1P_x} \text{ (ani)},$$

$$\bar{x} = \frac{\sum_{x=0}^{95-99} (x + 2{,}5)_5 P_x}{\sum_{x=0}^{95-99} {}_5P_x} \quad \text{(grupe cincinale)}$$

O simplificare utilă aduce folosirea frecvențelor relative în locul frecvențelor absolute:

$$P_x^{\cdot} = \frac{P_x}{\sum_{x=0}^{100} P_x} \cdot 100, \text{ de unde}$$

$$\sum_{x=0}^{100} P_x^{\cdot} = 100.$$

La 1 iulie vîrsta medie a populației totale a fost de 34,8 ani (rotunjit). (Tabel nr. 1)

Vîrsta mediană a populației ($\bar{x}_{MED}$)

Valoarea numerică a vîrstei care împarte în două efectivul populației. Se folosește formula simplificată de interpolare:

$$\bar{x}_{MED} = x_{MED} + n \frac{\frac{\sum P_x}{2} - \sum P_x - 1}{P_{MED}}$$

în care:

x_{MED} – intervalul de vîrstă în care se află mediana;

n – mărimea intervalului (un an sau 5 ani);

$\frac{\sum P_x}{2}$ – jumătatea efectivului populației totale;

$\sum P_x - 1$ – numărul cumulat al populației pînă la intervalul median;

P_{MED} – efectivul populației din intervalul care conține mediana.

La 1 iulie 1991, vîrsta mediană a fost de 32,8 ani. Prin urmare 11.992.542 locuitori se găsesc sub această vîrstă, iar cealaltă jumătate (11.992.542) se găsește peste această valoare. Pentru o descriere mai amplă se folosesc quartilele, decilele și percentilele. Se folosesc formule de interpolare după modelul medianei.

Exemplu. Quartila întîi (Q_1) se calculează astfel:

$$Q_1 = 15 + 5 \frac{25 - 23{,}1}{8.1} = 16{,}2 \text{ ani.}$$

Un număr de 5.796.271 se află sub vîrsta de 16,2 ani, iar restul de 17.388.813 au o vîrstă superioară celei de 16,2 ani. În publicațiile demografice ale O.N.U. se acordă, în ultimii ani, preferință vîrstei mediane în locul vîrstei medii.

Populația de vîrstă tînără ($P_{0\text{-}14 \text{ ani}}$)

Segment de populație cuprins între 0 și 14 ani, deci incluzînd 15 clase de ani de vîrstă.

Populația de vîrstă adultă (P_{15-59})

Segment de populație cuprins între 15 și 59 de ani, incluzînd 45 de clase de ani de vîrstă.

Populația de vîrstă bătrînă ($P_{60 \text{ și peste}}$)

Segment de populație cuprins între 60 de ani și peste, deci convențional 40 de clase. Limitele sînt convenționale: uneori se folosesc grupele 0-19 ani, 20-64 ani, 65 ani și peste. La recensămîntul din 1992 aceste trei grupe se prezintă astfel (în procente):

Grupa de vîrstă	Ambele sexe
0-14 ani	22,4
15-59 ani	60,8
60 ani și peste	16,8
TOTAL	100,0

Raport de dependență (după vîrstă)

Raport, exprimat în procente, între numărul populației de vîrstă tînără și al populației de vîrstă bătrînă, pe de o parte, și numărul populației de vîrstă adultă:

$$\frac{P_{0\text{-}14 ani} + P_{60 \text{ ani și peste}}}{P_{60 \text{ ani și peste}}} \cdot 100$$

În locul numerelor absolute se pot folosi numerele relative:

$$RDV = \frac{22,4 + 16,8}{60,8} \cdot 100 = 64\%$$

Deci 100 persoane de vîrstă adultă "suportă" 64 tineri și bătrîni. Se calculează separat pentru cele două grupe mari de vîrstă. *RDV* măsoară "presiunea" celor două subpopulații. Nu este identic cu raportul de dependență economică. Proporția populației vîrstnice (60 de ani și peste), vîrsta mediană și raportul de dependență sînt indici care descriu procesul *de îmbătrînire demografică* (v).

Populație după stare civilă

Subpopulații rezultate din repartiția statistică a populației totale după caracteristica "stare civilă": necăsătorit(ă), căsătorit(ă), văduv(ă), divorțat(ă). Criteriile sînt cele stabilite de legislația fiecărei țări. Repartiția este pe sexe și vîrstă. Se determină la recensămîntul populației. La recensămîntul din 1992 situația se prezenta astfel:

Stare civilă	Simbol	Ambele sexe	
		mii persoane	%
Necăsătorit	P_c	8.871	38,9
Căsătorit	P_m	11.659	51,2
Văduv	P_v	1.657	7,3
Divorțat	P_d	600	2,6

Pe baza repartiției populației după stare civilă, sex și vîrstă se calculează indici precum: vîrsta persoanelor celibatare la prima căsătorie (indicele lui J. Hajnal), frecvența celibatului definitiv, importanți în sociologia și demografia familiei și a nupțialității.

- **MIȘCAREA NATURALĂ A POPULAȚIEI**

Numărul populației (P) este modificat în permanență datorită nașterilor (N) și deceselor (M), în așa fel încît $P_{t+1} = P_t + (N-M)$. Conventional, mișcarea naturală nu cuprinde numai nașterile și decesele: sînt incluse de asemenea căsătoriile și divorțurile, dată fiind incidența acestora asupra nașterilor și familiei. Pentru descrierea și analiza mișcării naturale sînt indispensabile noțiunile de *evenimente* (demografice): *naștere, deces, căsătorie* și *divorț*. Suma acestor evenimente pe o perioadă de timp (de obicei un an) reprezintă fluxurile de evenimente. Ele pot fi evenimente unice, nerepetabile (decesul) și repetabile (căsătoria, nașterea, divorțul). Atunci cînd masele de evenimente sînt analizate în raport cu populația, ele devin *fenomene demografice* (mortalitate, natalitate, fertilitate, nupțialitate, divorțialitate). Evenimentele se raportează întotdeauna la o populație sau o subpopulație supusă riscului respectiv (în sens probabilist). Optica în care se analizează aceste fluxuri de evenimente, poate fi *transversală* (v) și *longitudinală* (v), cu alți termeni, sincronică și diacronică. Cei mai importanți indici sînt: *calendarul* evenimentelor și *intensitatea* acestora. Sursa pentru cunoașterea mișcării naturale este statistica stării civile pe baza buletinelor de stare civilă.

Decesele și mortalitatea populației.

Evenimentul este decesul sau moartea (M), populația expusă riscului de moarte este întreaga populație (P), fenomenul demografic este *mortalitatea* (v), înțeleasă ca acțiune a morții asupra populației (sau a subpopulațiilor), măsurată cu diferite rate (frecvențe relative). Cea mai corectă descriere a mortalității ne dă *tabela de mortalitate*.

Rată brută de mortalitate (RBM sau m)

Frecvența deceselor în populația totală, după formula:

$$RBM = m = \frac{M}{P} \cdot 1000$$

În 1991, numărul deceselor a fost de 251 760, iar numărul populației la 1 iulie 1991, de 23.185.084, de unde:

$$RBM = m = \frac{251.760}{23.185.084} \cdot 1000 = 10.88 = 10.9‰$$

Acestei rate i se mai spune mortalitate generală. Se calculează separat pentru populația masculină și cea feminină.

$$RBM^M = m^M = \frac{134.547}{11.435.286} \cdot 1000 = 11.8‰$$

$$RBM^F = m^F = \frac{117.213}{11.749.798} \cdot 1000 = 10.8‰$$

Rată de mortalitate după vîrstă (m_x)

Frecvența deceselor în populația repartizată după caracteristica "vîrstă":

$$m_x = \frac{M_x}{P_x} \cdot 1000, \text{ în care x – vîrsta (în ani sau grupe cincinale).}$$

În 1991, decesele feminine la vîrsta de 10-14 ani au fost de 330, iar numărul populației de 10-14 ani la 1 iulie 1991 de 949.226 deci:

$${}_5m_{10} = \frac{{}_5M_{10}}{{}_{15}P_{10}} \cdot 1000 = \frac{330}{946.226} \cdot 1000 = 0{,}35‰$$

La vîrsta de 80-84 ani:

$${}_5m_{80} = \frac{{}_5M_{80}}{{}_{15}P_{80}} \cdot 1000 = \frac{22.173}{177.467} \cdot 1000 = 124{,}9‰$$

Mortalitatea este funcție de vîrstă și sex. În exemplul de mai sus mortalitatea la populația feminină de vîrstă de 80-84 ani este de 357 ori mai mare ca la grupa de vîrstă 10-14 ani.

Rată standardizată de mortalitate (m*)

Rată calculată în raport cu o populație standard (P*) (metoda directă) sau o rată din rate specifice standard de mortalitate. Rata se folosește pentru asigurarea comparabilității diacronice și sincronice (între țări, de exemplu). Operația este necesară – ca și în cazul altor fenomene demografice – pentru că rata generală este o medie aritmetică ponderată cu efectivele populației de vîrstă respectivă:

$$m = \frac{M}{P} \qquad m_x = \frac{M_x}{P_x}$$

de unde:

$$m = \frac{\sum m_x P_x}{\sum P_x}$$

Ponderile (P_x) variază de la o populație la alta, de aceea se folosește populația standard.

Rata de mortalitate infantilă (m_0)

Frecvența deceselor în vîrstă de 0 ani (decese infantile) în populația în vîrstă de 0 ani. Convențional, rata se calculează ca raport între numărul deceselor sub 1 an și numărul născuților-vii din aceeași perioadă:

$$m_0 = \frac{M_0}{N} \cdot 1000$$

În 1991, $M_0 = 6258$, iar $N = 275.275$,

$$m_0 = \frac{6.258}{275.275} \cdot 1000 = 22{,}7‰.$$

Exprimînd influența unui număr mare de factori (sanitari, educaționali, economici, sociali etc.), rata de mortalitate infantilă este un indice al calității vieții populației sau subpopulațiilor respective. Rata se calculează pe total țară, pe mediile urban și rural, pe județe și provincii istorice. Analiza aprofundată a mortalității infantile cere detalierea ei în: mortalitate endogenă și mortalitate exogenă, mortalitate neonatală și postnatală, pe cauze de deces.

Rată de mortalitate pe cauze de deces

Rată specifică de mortalitate rezultată din raportarea deceselor de o anumită cauză la numărul populației respective. În 1991, numărul decedaților din cauza bolilor cardiovasculare a fost de 152.607. Rata specifică de mortalitate datorată acestei cauze:

$$\frac{152.607}{12.185.084} \cdot 1000 = 6{,}6‰$$

Se calculează ca proporții la 100.000 persoane.

Tabela de mortalitate

Tabel conținînd seriile funcțiilor biometrice ce descriu mortalitatea ca funcție de vîrstă pentru o populație sau subpopulație, dintr-o anumită perioadă de timp. Principala serie de valori se referă la probabilitățile de deces ($_nq_x$) pe baza căreia se calculează celelalte funcții biometrice. Se elaborează și se publică, de obicei, de oficiile naționale de statistică. Poate fi completă (pe ani de vîrstă) și prescurtată (pe grupe de ani de vîrstă). Cea mai recentă tabelă de mortalitate publicată pentru România este pe anii 1988-1990, descriind deci mortalitatea pe acești trei ani.

Funcțiile sînt:

- x – vîrsta exactă;
- l(x) – numărul supraviețuitorilor de vîrstă (x) dintr-o cohortă ipotetică de 100.000 născuți-vii;
- d(x) – probabilitatea de deces, adică probabilitatea ca o persoană de vîrstă (x) să decedeze înainte de a atinge vîrsta de (x+1);
- p(x) – probabilitatea de supraviețuire, complementul probabilității de deces: p(x) = 1 – q(x);
- L(x) – numărul mediu al supraviețuitorilor în intervalul de vîrstă (x) la (x+1), calculat ca $\frac{l_{(x)} + l_{(x+1)}}{2}$;
- e(x) – speranța medie de viață la vîrsta (x), reprezentînd numărul pe care îl mai are de trăit o persoană de vîrstă (x) dacă ar trăi tot restul vieții în condițiile mortalității specifice perioadei pentru care s-a calculat (în cazul nostru anii 1988-1990).

Pe baza tabelei de mortalitate se mai calculează și alte valori: T(x) – suma ani-om – anilor trăiți de cohorta ipotetică respectivă; x_{MED} – vîrsta mediană sau probabilă ; x_{MOD} – viață modală sau normală. Pentru întocmirea tabelei de mortalitate, inputul informațional este: repartiția deceselor după vîrstă ($_nq_x$) și a populației după vîrstă ($_nP_x$): pe această bază se determină ratele specifice de mortalitate ($_nm_x$). Acestea se convertesc în probabilități de deces, după o formulă simplificată:

$$_nq_x = \frac{2_nm_x}{2 + {}_nm_x}$$

În sfîrșit, valorile $_nq_x$ se aplică la numărul supraviețuitorilor al căror efectiv inițial, l_0 = 100.000 (rădăcina tabelei). Tabela de mortalitate se întocmește, în mod obișnuit, *transversal* (v), iar valorile ei sînt valabile pentru o cohortă (generație) ipotetică sau sintetică. Sirul valorilor L(x) reprezintă populația staționară, ca model matematic. Reproducem tabela de mortalitate a populației României (ambele sexe) pe anii 1988-1990.

Vîrsta (x)	Numărul supraviețuitorilor l(x)	Numărul deceselor d(x)	Probabilitatea de deces q(x)	Numărul mediu al supraviețuitorilor L(x)	Speranța de viață e(x)
(0)	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
0 ani	100.000	2.609	0,02609	98.695	69.56
...	...	...	...	...	...
50 ani	88.101	659	0,00741	87.774	25.97
...	...	...	...	...	...
90 ani	4.987	1.369	0.27444	4302	2.63

Să se observe că 100.000 de supraviețuitori (la naștere) au șansa (medie) să trăiască 69,56 ani; în schimb cei 88.101 supraviețuitori la 5 ani au șansa să mai trăiască 25,97 ani (deci 50 + 25,97 ani = 75,97 ani), iar cei 4987 de supraviețuitori ajunși la vîrsta de 90 ani păstrează șansa de a mai trăi 2,63 ani (deci 90 + 2,63 = 92,63 ani).

Speranță de viață la naștere (e_0^0)

Numărul mediu de ani de viață pe care îi are de trăit o persoană de la naștere pînă la vîrsta limită (ω), considerînd că persoana va trăi în condițiile mortalității din perioada pentru care s-a făcut tabela de mortalitate.

Formula de calcul: $e_0^0 = \frac{T_x}{l_0} = \frac{\sum L(x)}{l_0}$

După tabela de mortalitate 1988-1990, speranța de viață la naștere a fost:

- ambele sexe: 69,56 ani,
- bărbați: 66,56 ani,
- femei: 72,65 ani.

Fiind vorba de valori transversale (pentru o cohortă ipotetică), sensul este următorul: un nou-născut în anii 1988-1990 are șansa de a trăi în medie 69,56 ani dacă pînă în anii 2088-2090 mortalitatea pe vîrste va fi cea observată în anii 1988-1990. Se înregistrează frecvente confuzii cu longevitatea speciei umane, considerată de biologi a fi de 115-120 ani, uneori, cu vîrsta medie a populației. I se mai spune durata medie a vieții: demografic i se mai spune *viața medie*, fiind calculată ca o medie aritmetică.

Viață mediană sau viață probabilă (v_{MED})

Durata de viață pe care un nou-născut are o șansă din două de a depăși, în condițiile tabelei de mortalitate respective. Se determină cu ajutorul formulei de interpolare:

$$V_{MED} = x_{MED} + k \frac{l_{x_{MED}} - \frac{l_0}{2}}{l_{x_{MED}} - l_{x_{MED}+1}}$$

în care: x_{MED} – începutul valorii intervalului de vîrstă în care se află mediana;

$\frac{l_0}{2} = \frac{100.000}{2} = 50.000$

– l_{x+n} – numărul supraviețuitorilor la începutul intervalului x + n, anterior intervalului corespunzător medianei;

– l_{x+n+1} – numărul supraviețuitorilor din intervalul imediat posterior intervalului corespunzător medianei;

– k – mărimea intervalului (1 an, 5 ani).

În coloana (1) vîrsta mediană se află între 74 de ani (numărul supraviețuitorilor este de 52.366) și 75 ani (numărul supraviețuitorilor este de 49.472);

Pînă la vîrsta de 74,82 ani supraviețuiește o jumătate din cohorta ipotetică; cealaltă jumătate se va stinge treptat după această vîrstă.

Viață normală sau vîrstă modală la deces (V_{MOD})

Vîrsta la bătrînețe care corespunde valorii modale a deceselor:

$$V_{MOD} = x_{MOD} + \frac{d_m - d_{m-1}}{2d_m - d_{m-1} - d_{m+1}}$$

În coloana (2) numărul cel mai mare de decese se înregistrează la vîrsta de 80 de ani; 3.545; la 79 ani, numărul deceselor a fost de 3395, iar la vîrsta de 81 a fost de 3.459.

"Normal" ar fi ca oamenii să ajungă la această vîrstă cînd se înregistrează cea mai mare frecvență a deceselor. Pentru populația României, pe baza tabelei de mortalitate 1988-1990, cele trei valori sînt următoarele (ambele sexe). Speranța de viață la naștere (durata medie a vieții sau viața medie): 69,45 ani. Viața probabilă (viața mediană): 74,82 ani. Viața normală (viața modală la deces): 80,64 ani.

• CĂSĂTORIILE ȘI NUPȚIALITATEA. DIVORȚURILE ȘI DIVORȚIALITATEA

Evenimentul este căsătoria (C), iar fenomenul demografic este nupțialitatea, frecvența căsătoriilor într-o populație sau subpopulație. Evenimentul este repetabil, de aceea se modifică atît căsătoria prin introducerea noțiunii de rang, cît și populația expusă riscului. Distingem deci căsătoria de rangul unu, sau *prima căsătorie* (C'), înțelegîndu-se căsătoria din starea civilă necăsătorită și *recăsătoria* (C''), adică căsătoria din starea civilă de văduvă și divorțată. Pentru prima căsătorie, populația expusă riscului acestui eveniment este populația necăsătorită de vîrstă legală de căsătorie (în România, potrivit Codului Familiei vîrsta de 18 ani, pentru bărbați, și 16 ani, pentru femei). Populația expusă riscului de recăsătorie este populația cu starea civilă văduvă și divorțată. (P_v și P_d). Ratele de nupțialitate și de primonupțialitate, ca și tabelele de nupțialitate se întocmesc pe sexe și pe vîrste. Prima căsătorie marchează debutul primei secvențe *a ciclului de viață familială* (v), noțiune introdusă de sociologul american Pitirim A. Sorokin, dezvoltată de o serie de sociologi și demografi.

Rată brută de nupțialitate (RBC sau c)

Frecvența căsătoriilor în sînul unei populații:

$$RBC = c = \frac{C}{P} \cdot 1000$$

în care:
C – numărul total al căsătoriilor (inclusiv al recăsătoriilor);
P – numărul populației la 1 iulie al anului respectiv.

În 1991, s-au înregistrat 183.388 căsătorii; populația la 1 iulie 1991 a fost de 23.185.084.

$$RBC = c = \frac{183.388}{23.185.084} = 7{,}9‰$$

Caracterul acestei rate este general și vag; pentru comparații globale internaționale ea este totuși folosită.

Rată de primo-nupțialitate după vîrstă (c_x')

Frecvență a primelor căsătorii după vîrstă în populația totală de vîrstă respectivă, indiferent de starea civilă a populației. Normal, ar fi ca numărul primelor căsătorii să se raporteze numai la populația necăsătorită, respectîndu-se principiul populației expuse riscului primei căsătorii. Acest deziderat se realizează numai prin întocmirea *tabelei de nupțialitate*, ca tabelă probabilistă, asemănătoare cu tabela de mortalitate.

Rată totală de primo-nupțialitate (RTC')

Suma ratelor de primo-nupțialitate după vîrstă ($\sum c_x'$). Pe baza unui tabel special se calculează acest indice – care exprimă *intensitatea* primonupțialității – și vîrsta medie (mediană) – care exprimă *calendarul* fenomenului. Modul de calcul este prezentat în tabelul nr. 2.

- rate de primo-nupțialitate:

$$_5c_x = \frac{_5C_{x'}}{_5P_x}$$

- rata totală de primo-nupțialitate:

$$\sum {}_5c_{x'} = 5({}_5c_{15'} + {}_5c_{20'} + \ldots + {}_5c_{45'})$$

- 173,74 = 60,13 + 86,69 + 17,89 + 4,92 + 2,19 + 1,15 + 0,77

Intervalul fiind cincinal, suma trebuie înmulțită cu 5:

173,74 x 5 = 868,7

Rata totală de primo-nupțialitate (868,7) înseamnă numărul mediu de prime căsătorii revenind la efectivul inițial de 1000 de persoane avînd starea civilă necăsătorită. Se exprimă și la unitate: 0,87 prime căsătorii la 1 persoană cu starea civilă necăsătorită. Cohorta este ipotetică sau sintetică, calculul este în optică transversală. Uneori, în demografie (în cea franceză, în special) rata totală de primo-nupțialitate este numită "indice sintetic al primo-nupțialității" sau "suma primelor căsătorii reduse".

Vîrstă medie la prima căsătorie ($\bar{x}_{c'}$)

Medie aritmetică ponderată a ratelor de primo-nupțialitate după vîrstă:

$$\bar{x}_{c'} = \frac{\sum {}_5c_{x'}(x + 2{,}5)}{\sum {}_5c_{x'}} = \frac{3822{,}25}{173{,}74} = 21{,}99\ ani \approx 22\ ani$$

La bărbați acest indicator este de 25,2 ani.

Vîrstă mediană la prima căsătorie ($\bar{x}_{MED}$)

Vîrsta care împarte în două cohorta ipotetică de persoane necăsătorite (formula vîrstei mediane a populației).

$$\bar{x}_{MED} = 20 + 5\frac{86{,}87 - 60{,}13}{86{,}69} = 21{,}54 \text{ ani}$$

La bărbați, vîrsta mediană este de 24,01 ani.

Frecvență a celibatului definitiv

Proporția, în procente a persoanelor rămase necăsătorite, la vîrsta de 50 de ani (convențional). Se determină pentru o generație reală, o cohortă ipotetică sau la un recensămînt al populației. În exemplul nostru, pentru populația feminină:

(1 – 0,8687) : 100 = 0.13 · 100 = 13%.

În condițiile nupțialității din 1991 circa 13% din femeile necăsătorite din cohortă vor rămîne necăsătorite iar 87% vor contracta o primă căsătorie. La recensămintele populației această proporție este de 3,5 – 4,0 %.

Rată brută de divorțialitate (RBD)

Frecvența divorțurilor într-o populație:

$$RBD = \frac{D}{P} \cdot 1000$$

În 1991, s-au înregistrat 37.031 divorțuri, populația la 1 iulie 23.185.084.

$$RBD = \frac{37.031}{23.185.084} \cdot 100 = 1{,}6‰$$

Caracterul acestei rate este general și vag. Se întrebuințează totuși în publicațiile statistice. Întrucît divorțul este evenimentul care afectează numai persoanele cu starea civilă căsătorită, calculul mai exact al ratelor de divorțialitate se face ținînd seama de populația expusă riscului de divorț.

Rata de divorțialitate după vîrstă

Frecvența divorțurilor în populația căsătorită, repartizată după vîrstă.

Rata de divorțialitate după durata căsătoriei

Frecvența divorțurilor raportată la efectivul unei promoții de căsătorii. Pentru descrierea și analiza divorțialității se întocmește *tabela de divorțialitate*, asemănătoare cu tabele de nupțialitate, avînd prototip tabela de mortalitate. Indici precum: numărul divorțurilor la 100 căsătorii în cursul perioadei (anuală), numărul copiilor minori rămași în urma desfacerii căsătoriei nu solicită metode de calcul speciale.

• NAȘTERI, NATALITATE, FERTILITATE

Evenimentul este *nașterea-vie* (N), produsul fiind *născutul-viu* (N). În publicațiile statistice din România se folosește "născutul-viu"; numărul născuților vii nu este identic cu numărul nașterilor-vii, din cauza nașterilor multiple. Populația expusă riscului de naștere este numai *populația de vîrstă fertilă*, considerată convențional ca populație în vîrstă de 15-49 ani. deci 35 cohorte de vîrstă corespunzînd unui număr de 35 generații. Nașterea-vie este un eveniment demografic respectabil. Vom distinge deci ranguri:

născutul viu de rangul 1 (N_1), de rangul 2 (N_2), de rangul n (N_n). În mod corespunzător, se diferențiază populațiile expuse nașterii: femei care nu au avut nici o naștere (nulipare) au riscul evenimentului nașterii de rangul unu etc. Fenomenul demografic este *natalitatea*, noțiune generală și imprecisă, și cel de *fertilitate*, care se referă numai la femeile de vîrstă fertilă. Cum evenimentul de naștere-vie este legat, în măsură covîrșitoare, de evenimentul căsătoriei, se va face distincție între *fertilitatea femeilor* în general, și *fertilitatea căsătoriilor*, numită și fertilitate legitimă (conjugală sau matrimonială). Distingem și *fertilitatea nelegitimă*. Fertilitatea poate fi feminină și masculină; prioritate în demografie se acordă fertilității feminine; cînd nu se specifică expres, prin fertilitate se înțelege fertilitatea populației feminine.

Rată brută de natalitate (RBN sau n)

Frecvență a nașterilor-vii sau a născuților-vii în sînul populației totale:

$$RBN = n = \frac{N}{P} \cdot 1000,$$

în care:

N – numărul nașterilor-vii din perioada respectivă (de obicei, un an);

P – numărul populației la 1 iulie al anului respectiv.

În 1991, numărul născuților-vii 275.275, populația la 1 iulie 1991 a fost de 23.185.084.

$$RBN = n = \frac{275.275}{23.185.084} \cdot 1000 = 11,87 \approx 1,9‰$$

Rata are o utilizare universală, deși caracterul ei este vag și imprecis. Noțiunea de "populație expusă riscului de naștere" este absentă, populația de la numitor înglobînd bărbați și femei, copii și bătrîni etc. Se calculează pentru populația urbană și rurală, pe județe și provincii istorice.

Generație

În sens strict demografic, numărul de născuți-vii în decursul unei perioade determinate (de obice, un an). Distingem generație masculină și generație feminină.

- Generație totală 1991 = 275.275 născuți vii;
- Generația masculină 1991 = 140.941
- Generația feminină 1991 = 134.334

Se mai folosește expresia de grupe pe generații, de exemplu, generațiile 1967-1971, cu efective mari, apărute după aplicarea decretului No. 770/1966 cu privire la regimul avorturilor. Aceste cinci generații, cu un efectiv de 2.336.799 născuți-vii erau cu 900.505 mai mare ca cele cinci generații anterioare 1962-1966, adică cu 63% mai numeroase. Descrierea și analiza evenimentelor unei generații este de resortul *analizei longitudinale* (pe cohorte), metodă privilegiată în demografie.

Raport de feminitate la naștere

Proporția născuților-vii de sex feminin la naștere.

$$\frac{N^F}{N^M + N^F} = \frac{134.334}{140.941 + 134.334} = 0.488$$

Populație feminină de vîrstă fertilă (${}_{35}P_{15}^{F}$)

Numărul populației de sex feminin cuprinsă (convențional) între vîrstele de la 15

la 50 ani (exclusiv), considerate capabile de a aduce pe lume născuți-vii. Această populație are 35 de clase de vîrste, corespunzînd unui număr de 35 de generații. La 1 iulie 1991 numărul populației feminine de vîrstă fertilă a fost de 5.637.098, reprezentînd 48% din populația feminină totală și 24% din populația României. Expresia de "potențial reproductiv", folosită pentru populația de vîrstă fertilă, este imprecisă, iar cea de "contingente feminine fertile" ar trebui evitată. Cei 275.275 născuți-vii din anul 1991 au fost aduși pe lume de generațiile de femei din anii calendaristici 1942-1976, în vîrstă de 15-49 de ani, în anul 1991. Pentru calculele demogafice populația de vîrstă fertilă este repartizată pe ani de vîrstă: ($_1P_x$) și pe grupe cincinale ($_5P_x$). Cel mai adesea se folosește gruparea pe intervale cincinale, în număr de șapte: 15-19, 20-24, 25-29, 30-34, 35-39, 40-44, 45-49.

Proporție a născuților-vii nelegitimi

Proporția, în procente, a născuților-vii avînd tată necunoscut. În România, acest indice este de 6-7% din numărul total al născuților vii.

Rată generală de fertilitate (F)

Frecvența născuților-vii la efectivul populației feminine de vîrstă fertilă:

$$F = \frac{N}{{}_{35}P_{15}^{F}} \cdot 1000$$

În 1991, valoarea acestui indice a fost:

$$F = \frac{275.275}{5.637.098} \cdot 1000 = 48{,}8‰$$

Indicele este vag, deoarece fertilitatea este funcție de vîrstă, încadrîndu-se într-un model ("pattern"), fiind maximă la vîrstele 20-29 ani, scăzînd apoi rapid.

Rată de fertilitate după vîrstă ($_nf_x$)

Frecvență a născuților-vii raportată la numărul femeilor de vîrstă respectivă:

$${}_nf_x = \frac{{}_nN_x}{{}_nP_x^F} \cdot 1000$$

în care: n – intervalul de vîrstă (un an, mai obișnuit cinci ani).

Pentru cazul cînd n = 5, vom avea șapte rate după vîrstă:

$_5f_{15}$; $_5f_{20}$; $_5f_{25}$; $_5f_{30}$; $_5f_{35}$; $_5f_{40}$; $_5f_{45}$; $_5f_{50}$; (limita superioară a intervalului nu este inclusă).

Rată totală de fertilitate (RTF)

Suma ratelor de fertilitate după vîrstă:

$$RTF = \sum_{x=15}^{49} {}_nf_x \text{ ; în cazul în care n = 5,}$$

formula revine:

$$RTF = 5 \sum_{x=15-19}^{45-49} {}_5f_x$$

Se exprimă în promile; în cazuri speciale, la unitate. Inputul informațional și modul de calcul al ratei totale de fertilitate se găsesc în tabelul Nr. 3. Se însumează ratele de fertilitate după vîrsta ($_5f_x$), iar rezultatul 311,9 se înmulțește cu 5 (mărimea intervalului). RTF = 5.311,9 = 1595,5 sau 1560 născuți-vii la 1000 femei de vîrstă fertilă.

Obișnuit, se exprimă la unitate: 1,6 copii revenind la o femeie de vîrstă fertilă. Calculul este în optică transversală, indicele este valabil pentru o cohortă ipotetică sau sintetică.

Ca și la speranța de viață la naștere, determinată transversal, sensul exact al ratei totale de fertilitate este următorul: numărul mediu de copii pe care l-ar aduce pe lume o femeie care ar parcurge cei 35 ani de viață fertilă de acum înainte, avînd la fiecare vîrstă fertilitatea specifică din anul 1991. Este cu desăvîrșire falsă afirmația că 1,6 copii este numărul mediu de copii pe care i-a născut o femeie în vîrstă de 15-49 ani în România. Pentru acest indice se mai folosește expresia de indice sintetic sau conjunctural al fertilității. Indicele poate fi calculat separat pentru născuții-vii de sex feminin, aplicîndu-se proporția acestora la naștere la numărul total al născuților vii:

RTF feminină = 1559,5 x 0,488 = 761,036

sau 0,76 copii de sex feminin revenind la o femeie în perioada fertilă. Termenul de "suma nașterilor reduse", preluat din demografia franceză, trebuie evitat.

Vîrsta medie a mamelor la nașterea copiilor ($\bar{x}$ sau $\bar{a}$)

Media aritmetică a vîrstelor ponderate cu ratele de fertilitate după vîrstă:

$$\bar{x} = \bar{a} = \frac{\sum_{x=15-19}^{45-49} (x + 2,5)_5 f_x}{\sum_{x=15-19}^{45-49} {}_5 f_x}$$

Din tabelul Nr. 3 datele respective sînt:

$$\bar{x} = \bar{a} = \frac{7.799,45}{311,9} = 25,0 \text{ ani}$$

Vîrsta medie exprimă *calendarul*, în timp ce rata totală de fertilitate măsoară *intensitatea fertilității*.

Vîrsta mediană a mamelor la nașterea copiilor lor ($\bar{x}_{MED}$)

Vîrsta pînă la care se nasc jumătate din copiii respectivi. Formula de interpolare este aceeași ca la calculul vîrstei mediane la prima căsătorie:

$$\bar{x}_{MED} = 20 + 5\frac{155,95 - 49,8}{131,1} = 24,0 \text{ ani}$$

Descendența finală (D_{50}) a unei generații de femei

Numărul mediu de copii pe care îi lasă în urma sa o generație reală de femei pînă la vîrsta limită de fertilitate, considerată convențional, 50 ani. Indicele este calculat în optică longitudinală (pe cohorte). Informația se obține cu prilejul recensămintelor populației (longitudinal retrospectiv) sau prin anchete speciale pe bază de eșantion. La recensămîntul din 1992, populația în vîrstă de 45-49 ani (generațiile 1942-1946), în număr de 595.300, au avut în total 1.384.311 născuți-vii, de unde descendența finală

$$D_{50} = \frac{1.384.311}{595.300} \cdot 1000 = 2.325 \text{ născuți-vii sau 2-3 copii.}$$

Descendență finală a unei promoții de căsătorii

Numărul mediu de copii realizat de o promoție de căsătorii pînă la durata convențională de 25 ani. După această durată a căsătoriei numărul născuților-vii este foarte redus (cazul României).

Rată a avorturilor

Frecvența avorturilor într-o populație. Se poate calcula raportînd numărul avorturilor la populația totală, la populația feminină de vîrstă fertilă și la numărul născuților-vii din aceeași perioadă. Pentru anii 1990-1992, situația avorturilor în România a fost:

Anii	Născuti-vii	Avorturi	Rata avorturilor
1990	314.700	992.265	3.153
1991	275.300	866.934	3.149
1992	260.500	691.863	2.656

Se exprimă și la unitate: 3,2 avorturi la 1 născut-viu (1990), 2,7 avorturi la 1 născut viu (1992).

• MIȘCAREA MIGRATORIE A POPULAȚIEI

Cea de a doua parte a mișcării generale a populației *este mișcarea migratorie*. Distingem migrația internă, în cadrul aceleiași țări, între unități teritorial-administratrive, între sate și orașe și migrația internațională sau externă. Convențional, se consideră migrație numai cea însoțită de schimbarea domiciliului legal al persoanei respective. În acest caz, vom *avea localitatea de origine* (sau de plecare) și *localitatea de destinație* (sau de sosire). Masele de persoane în migrație constituie fluxuri migratorii. Sursa statistică de date asupra migrației sînt: statistica administrativă a schimbărilor de domiciliu și recensămintele populației. Acestea din urmă înregistrează două caracteristici: localitatea domiciliului actual al persoanei recenzate și localitatea de naștere, eventual localitățile în care persoana recenzată a avut domicilii succesive. Descrierea statistică a migrației interne și internaționale se face cu ajutorul ratelor, după asemănarea ratelor mișcării naturale a populației. (Vezi Mobilitate socială).

Model migratoriu

Modul matematic care descrie fluxurile migratorii între două localități, folosind noțiunea de atracție și de respingere ("push-and-pull"), între care se interpune distanța (spațială, culturală etc.). Acest model, de tip gravitațional, a fost elaborat și pentru România, de ing. I. Measnicov (1903-1984), care i-a găsit următoarea formulă:

$Y = \beta e^{\alpha x}$

în care :

Y = numărul imigranților;

α și β – parametri ce trebuie estimați pe baza datelor empirice

Metodă a mișcării naturale la determinarea mișcării migratorii

Metodă indirectă prin care se stabileste volumul migrației, după formula:

$P_{t+1} = P_t + (N - M) + (I - E)$,

de unde: $I - E = P_{t+1} - P_t - (N - M)$

Soldul migratoriu este diferența dintre creșterea totală și creșterea naturală (sporul natural). După datele publicate de Ministerul de Interne în perioada 1 ianuarie 1990 - 31 decembrie 1992 au solicitat și li s-a aprobat stabilirea domiciliului în străinătate 222.670 de cetățeni străini. Dintre acestia 121.512 (54,5 la sută) sînt de

naționalitate germană, 61.812 (27.7 la sută) au naționalitatea română, 32.983 (14,8 la sută) de naționalitate maghiară și 6.358 (3 la sută) alte naționalități.

• REPRODUCEREA POPULAȚIEI

Creșterea demografică

Evoluția numărului populației sau *dinamica demografică* se caracterizează cu dilerite rate care iau în considerare *creșterea totală* ($P_{t+1} - P_t$) și cele două componente ale sale: creșterea naturală ($P_t + (N - M)$) și cresterea migratorie ($P_t + (I - E)$), în care: (N – M) este excedentul natural (sporul natural), iar (I – E) este soldul migratoriu. Prin urmare, creșterea totală $P_{t+1} - P_t = (N - M) + (I - E)$.

Exemplu:

Anul	Numărul populației la 1 ianuarie	Creșterea totală ($P_n - P_o$)	Născuți-vii în cursul anului (N)	Decedați în cursul anului (M)	Excedentul natural (N-M)
1987	22.895.058	108.744	383.199	254.286	128.913
1988	23.003.802	107.719	380.043	253.370	126.673
1989	23.111.521	99.874	369.544	274.306	122.238
1990	23.211.395	–	–	–	–

Soldul migratoriu se determină prin *metoda mișcării naturale.*

Anul	Creșterea		migratorie =
	totală	naturală	totală-naturală
1987	108.744	128.913	- 20.169
1988	107.719	126.673	- 18.954
1989	99.874	122.238	- 22.364

Pe această bază se calculează diferitele rate.

Rată a creșterii totale (r)

Raportul dintre numărul populației la două momente succesive:

$$r = \frac{P_{t+1} - P_t}{P_t} \cdot 100$$

Rată a creșterii naturale (r_{nat})

Raportul dintre excedentul natural si numărul populatiei la începutul perioadei:

$$r_{nat} = \frac{N - M}{P_t} \cdot 100$$

În mod obișnuit, pentru comparabilitate cu ratele de natalitate și de mortalitate, rata excedentului natural se calculează în raport cu numărul populatiei la 1 iulie și se exprimă în promile.

Rată a creșteri migratorii (r_{migr})
Raportul dintre soldul migratoriu și numărul populației la începutul perioadei:

$$r_{migr} = \frac{I - E}{P_t} \cdot 100$$

Cele trei rate sînt:

Anul	Rate (%)		
	Creșterea totală	Creșterea naturală	Creșterea migratorie
1987	0,47	0,56	- 0,09
1988	0,47	0,55	- 0,08
1989	0,43	0,53	- 0,10

Rată medie anuală a creșterii populației (r)
Media ratelor anuale de creștere, calculată de obicei ca medie geometrică:

$(1+r)^n = \frac{P_n}{P_o}$, de unde:

$$(1+r) = \sqrt[n]{\frac{P_n}{P_o}},$$

$$r = \sqrt[n]{\frac{P_n}{P_o}} - 1$$

Se rezolvă prin logaritmare.

$$\frac{1988}{1987} = \frac{23.003.802}{22.895.058} \cdot 100 = 100,47$$

$$\frac{1989}{1988} = \frac{23.111.521}{23.003.802} \cdot 100 = 100,47$$

$$\frac{1990}{1989} = \frac{23.211.395}{23.111.521} \cdot 100 = 100,43$$

Rata medie anuală de creștere a populației.

$(1+r) = \sqrt[3]{1,0047 \times 1,0047 \times 1,0043} = \sqrt[3]{1,01383}$

$r = \sqrt[3]{1,01383} - 1$

$r + 1,0046 - 1 = 0,0046$ sau 0,46%

Se poate calcula și cu ajutorul funcției exponențiale. Rata medie anuală de creștere a populației este un indice universal: în publicațiile O.N.U. naționale, în proiectări demografice. Multă vreme avînd valoarea de 1,0-1,3%, în ultimii ani ea a devenit, în România, negativă.

Pentru perioada intercensitară 1977-1992 cresterea se prezintă astfel:

- Populația la 5 ianuarie 1977 ..... 21.559.910
- Populația la 7 ianuarie 1992 ..... 22.760.449

- Creșterea totală 1.200.539
- Creșterea naturală (excedentul natural)..... 1.977.202
- Creșterea migratorie (soldul emigrației) ..... – 776.663
- Rata creșterii totale 105,6%
- Rata medie anuală de creștere..... (t = 15):

$$(1+r)^{15} = 1{,}0567$$

$$r = \sqrt[15]{1{,}0567}$$

$$\log(1+r) = \frac{\log 1{,}056}{15} = \frac{0{,}01345}{15} = 0{,}000897$$

r = 0,2% anual

Diminuarea ratei medii anuale de creștere a populației României se datorează atît scăderii excedentului natural cît și emigrației nete negative. În cazul în care nu ar fi avut deloc emigrația, rata totală de creștere în perioada 1977-1992 ar fi fost de 9.2%, iar rata medie anuală ar fi reprezentat 0,6%.

Perioadă de dublare a numărului populației

Număr de ani necesari ca populația să-și dubleze efectivul în condițiile unei rate medii anuale de creștere a populației.

Formula:

$(1 + r)^t = 2$,

în care: r = rata medie anuală de creștere;

2 – dublul populației actuale;

t – numărul de ani.

Prin logaritmare:

$t \log (1 + r) = \log 2$

$$t = \frac{\log 2}{\log (1+r)}$$

Cu o rată medie anuală de 2%, rezultatul este:

$$t = \frac{\log 2}{\log 1{,}02} = \frac{0{,}30103}{0{,}00860} = 35 \text{ ani}$$

Cu rata medie anuală de creștere de 0,2%, numărul populației României s-ar putea dubla în 336 ani. Deci în anul 2328 populația ar ajunge la 45.530.898, dacă s-ar menține rata din anii 1977-1992. Asemenea calcule se fac în special pentru evidențierea creșterii populației mondiale și a regiunilor în curs de dezvoltare în condițiile ratelor ridicate din ultimii ani (2-3% anual).

• REPRODUCEREA POPULAȚIEI

Termen împrumutat din biologie, reproducerea (umană) se referă – *stricto sensu* – la procesul de reînnoire a generațiilor în sînul populațiilor, acestea fiind considerate ca *ansambluri reînnoite*, (în sens matematic). Un cuplu căsătorit aduce pe lume un număr de copii, se reproduce așadar; aceștia vor continua cuplul respectiv. O femeie lasă în urma ei copii, iar aceștia vor asigura continuarea femeii respective. În acest sens, expresia demografică, cea mai simplă este descendența finală (D_{55}) a unei

generații de femei sau descendență finală a unei căsătorii (la o durată de circa 25 ani). În demografie, se ia în considerare, în mod obișnuit, numai *reproducerea feminină*. Dacă nu se ia în calcul efectul mortalității asupra descendenței atunci vorbim despre *reproducerea brută*; luarea în considerare a efectului mortalității ne conduce la noțiunea de *reproducere netă*. Pentru o populație dată, reproducerea poate fi măsurată numai prin crearea unui artificiu metodologic, adică prin construirea unei generații ipotetice sau sintetice, așa cum s-a procedat în calculul ratei totale de fertilitate (Tabel Nr. 3). Se va reține deci că operația este de tip transversal și că ratele demografice sînt valabile pentru o cohortă (generație) ipotetică

Rată brută de reproducere (transversal sau de moment)

Număr de fete pe care l-ar lăsa în urma sa o femeie între 15 și 49 de ani de viață, dacă în perioada viitoare ar avea fertilitatea pe vîrste, din perioada în care s-a făcut calculul.

$$RBR = R = \delta \sum_{x=15}^{49} {}_nf_x$$

în care: δ – raportul de feminitate la naștere (0,488);

$\sum_{x=15}^{49} {}_nf_x$ – rata totală de fertilitate (exprimată la unitate).

În 1991, rata totală de fertilitate a fost de 1,5595 copiii la o femeie în perioada fertilă (15-49 ani).

Deci : RBR = R = 0,488 x 1,5595 = 0,76 fete.

În condițiile fertilității din 1991 o femeii ar lăsa în urma ei 0,76 fete (76 fete la 100 femei) care să continue reproducerea ei în viitor. RBR poate fi unitară, subunitară și supraunitară, ducînd la noțiunile de reproducere lărgită, exactă și îngustată.

Rată netă de reproducere (transversal sau de moment)

Număr de fete pe care l-ar lăsa în urma sa o femeie între 15 și 49 ani de vîrstă, dacă în perioada viitoare ar avea fertilitatea si mortalitatea pe vîrste din perioada în care s-a făcut calculul. Se va recurge la tabela de mortalitate din care se vor extrage valorile coeficienților de supraviețuire (s_x) de la naștere pînă la vîrsta respectivă. În locul coeficienților de supraviețuire poate fi luat numai coeficientul de supraviețuire a mamelor la nașterea copiilor lor.

În exemplul nostru $s_{25} = \dfrac{95.914}{100.000} = 0{,}95914$

$$RNR = R_o = \delta \sum_{x=15}^{49} f_x \cdot s_{25} = 0.488 \cdot 1.5595 \cdot 0.95914 = 0.73$$

O femeie lasă în urma ei 0.73 fete (73 de fete la 100 femei), ținînd seama de fertilitatea și mortalitatea din perioada în care s-a făcut calculul. Valoarea de unu înseamnă înlocuirea exactă a generației: o fiică, reproduce pe mama. O valoare supraunitară înseamnă, reproducere pe scară lărgită, iar o valoare subunitară anunță declinul demografic. În România, în anii 1962-1966 și 1990-1992 valoarea acestui indice a fost subunitară.

Nivel necesar al fertilității pentru înlocuirea exactă a generațiilor

Număr de copii și, respectiv, de fete care este necesar pentru înlocuirea exactă a generației mame de către generația fiică. Ținînd seama de raportul de masculinitate la naștere de 1,05-1,06 născuți-vii de sex masculin la 1 născut-viu de sex feminin, un cuplu căsătorit (o femeie) ar trebui să aducă pe lume 2,05-2,06 copii (1,06+1,0) pentru a-și asigura înlocuirea simplă în absența mortalității. Dacă luăm în considerare mortalitatea (și deci rata netă de reproducere să fie egală cu unu), numărul de copii ar trebui să fie de 2,14, din care: al fetelor de 1,04. Vom spune că 2,14 copii este pragul de înlocuire exactă a generațiilor în România.

Lungime medie a unei generații (T)

Termen exprimînd distanța între generația-mamă și generația-fiică, și care este vîrsta medie a mamelor la nașterea tuturor copiilor. În 1991, acest indice era de 25 ani. Prin urmare, într-un secol, în condițiile specifice din România, vom avea patru generații succesive. Pe plan internațional se acceptă valoarea de 30 ani, deci trei generații într-un secol. Indicele are o mare importanță în analizele demografice, psihologice și sociologice, deoarece fiecărei generații i se asociază anumite variabile psihologice, culturale etc.

Rată intrinsecă a creșterii naturale (rata lui Lotka)

Indice propus de actuarul și demograful american A.J. Lotka (1880-1949) în cadrul teoriei sale despre modelul matematic al populației stabile și care sintetizează "legea" de mortalitate și "legea" de fertilitate a populației observate, considerate ca neschimbate. Formula:

$$r = \frac{\log RNR}{T \log e}$$

Cînd rata netă de reproducere este subunitară, rata lui Lotka este negativă.

Multiplicator tranzițional al populației (M)

Indice propus de demograful francez J.C. Chesnais pentru a măsura viteza de schimbare în cadrul *tranziției demografice* (v), luînd în considerare fazele principale ale acesteia și ratele medii anuale ale creșterii naturale. Noțiuni complementare sînt: H – înălțimea tranziției și D – decalajul de timp între începutul scăderii mortalității și începutul scăderii fertilității, adică:

$$D = T_{\mu} - T_{f}$$

Proiectare demografică

Metoda de estimare prospectivă a numărului si structurii populației pentru orizont oarecare, adoptînd ipoteze cu privire la fertilitate, mortalitate si migrație.

Tabel nr. 1 Populația României (ambele sexe) la 1 Iulie 1991 pe grupe de vîrste. Calculul vîrstei medii și mediane

Grupa de vîrstă (x, x+4)	Numărul populației ($_5P_x$)	Mijlocul intervalului (x+2, 5)	Frecvență relativă $_5P_x = \frac{_5P_x}{P_x} \cdot 100$	$_5P_x$ (x+2,5)	Frecvențe relative cumulate
(0)	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
TOTAL	23.185.084	–	–	–	–
0-4 ani	1.726.850	2,5	7,5	18,625	7,5
5-9 ani	1.661.376	7,5	7,2	53,775	14,7
10-14 ani	1.940.607	12,5	8,4	104,625	23,1
15-19 ani	1.885.563	17,5	8,1	142,275	31,2
20-24 ani	2.089.307	22,5	9,0	202,725	40,2
25-29 ani	1.344.003	27,5	5,8	159,500	46,0
30-34 ani	1.642.261	32,5	7,1	230,100	53,1
35-39 ani	1.741.026	37,5	7,5	281,625	60,6
40-44 ani	1.518.075	42,5	6,6	278,375	67,2
45-49 ani	1.196.851	47,5	5,2	245,100	72,4
50-54 ani	1.376.473	52,5	5,8	311,850	78,2
55-59 ani	1.353.912	57,5	5,8	335,800	84,0
60-64 ani	1.229.794	62,5	5,3	331,250	89,3
65-69 ani	1.020.811	67,5	4,3	295,650	93,6
70-74 ani	531.491	72,5	2,3	166,025	95,9
75-79 ani	500.051	77,5	2,2	167,400	98,1
80-84 ani	293.740	82,5	1,3	104,775	99,4
85 ani și peste	132.893	92,5	0,6	52,725	100,0
	23.185.084		100,0	3.482,200	

$$\sum_{x=0-4}^{95-99} {}_5P_x = 23.185.084 \qquad \sum_{x=0-4}^{95-99} {}_5P_x = 100,0 \qquad \sum (x + 2,5)_5 P_x = 3.482,200$$

Vîrsta medie: $\bar{x} = \frac{\sum (x + 2,5)_5 P_x}{\sum {}_5P_x} = \frac{3482,2}{100} = 34,82$ ani

Vîrsta mediană: $\bar{x}_{MED} = 30 + 5\frac{50,0 - 46,0}{7,1} = 32,82$ ani

Tabel nr. 2 FEMEI. 1991. Populația și căsătoriile pe grupe de vîrste

A. Input informațional

Grupa de vîrstă (x, x+4)	Numărul populației ($_5P_x$)	Numărul căsătoriilor $_5C_x$	Numărul primelor căsătorii $_5C_x'$	Căsătorii ale persoanelor văduve $_5C_x'^v$	Căsătorii ale persoanelor divorțate $_5C_x'^d$
15-19 ani	921.746	55.422	55.422	–	–
20-24 ani	1.024.860	51.531	88.845	185	2.501
25-29 ani	656.589	14.653	11.746	259	2.648
30-34 ani	806.277	7.508	3.970	369	3.169
35-39 ani	863.094	4.896	1.892	466	2.538
40-44 ani	757.219	3.009	869	522	1.618
45-49 ani	607.313	1.981	467	553	961
TOTAL	5.637.098	179.000	163.211	2.354	13.435

NOTĂ. S-au luat numai căsătoriile încheiate de persoane în vîrstă de 15-49 ani. Cele de 50 ani și peste reprezintă 4.388 (2,4% din totalul de 183.388).

B. Tabel de calcul pentru rata totală de primo-nupțialitate, vîrsta medie și mediană la prima căsătorie

Grupa de vîrstă (x, x+4)	Mijlocul intervalului de vîrstă (x=2, 5)	Rate de primo-nupțialitate $_5c_x'=_5C_x'/_5P_x \cdot 1000$	Produsul $_5c_x' \cdot x(x+2.5)$
15-19 ani	17,5	60,13	1.052,275
20-24 ani	22,5	86,69	1.950,525
25-29 ani	27,5	17,89	491,975
30-34 ani	32,5	4,92	159,900
35-39 ani	37,5	2,19	82,125
40-44 ani	42,5	1,15	48,875
45-49 ani	47,5	0,77	36,575
TOTAL	–	173,74	3.822,25

Tabel nr. 3. 1991. Numărul populației de vîrstă fertilă și numărul născuților-vii

Grupa de vîrstă (x, x+4)	Populația pe vîrstă (${}_5P_x$)	Numărul născuților-vii (${}_5N_x$)	Rate de fertilitate după vîrstă (${}_5f_x = \frac{{}_5N_x}{{}_5P_x}$)	Produsul ${}_5f_x(x + 2,5)$
15-19 ani	921.746	45.896	49,8	871,50
20-24 ani	1.024.860	134.340	131,1	2.949,75
25-29 ani	656.589	51.581	78,6	2.161,50
30-34 ani	806.277	27.607	34,2	1.111,50
35-39 ani	863.094	12.000	13,9	521,25
40-44 ani	757.219	3.032	4,0	170,00
45-49 ani	607.313	189	0,3	14,25
TOTAL	5.637.098	274.645	311,9	7.799,45

NOTĂ: Numărul născuților-vii de către femeile în vîrstă sub 15 ani a fost de 630 (0.2%).

Vîrsta medie: $\bar{x} = \bar{a} = \frac{7.799,45}{311,9} = 25.0$ ani

Vîrsta mediană = 24, 0 ani.

INDICATORI ECONOMICI

Emilian POPESCU

Produs intern brut, PIB

În denumire românească sau GDP în cea engleză ("gross domestic product") cel mai important indicator macroeconomic ce constituie o măsură a fluxului total de bunuri produse și servicii prestate într-o economie de-a lungul unei perioade determinate de timp, de regulă un an. Totodată, reprezintă o agregare a rezultatelor finale ale angrenării diferiților "factori de producție", în cursul căruia se face abstracție de produsele intermediare (ce intră în mai multe cicluri de producție, servind la obținerea altor produse). Prescripțiile de informizare metodologică a calculelor, avute în vedere de diversele organisme internaționale, pendinte îndeosebi de ONU, întîmpină încă dificultăți de aplicare provenind din particularități ale sistemelor naționale de conturi si evidențe statistice.

Calificativul "brut" marchează faptul că nu s-a făcut "curățirea" datelor de cheltuiente pe bunuri destinate întocmirii unor părți (uzate sau depășite) ale bazei tehnico-materiale, iar calificativul intern – că nu s-a cuprins venitul rezultat din investiții efectuate și proprietăți deținute de autohtoni în afara granițelor și nu s-a scăzut acel venit creat în țară dar ce revine unor străini aflați în afară. Urmare unor operațiuni de acest fel (și altora), din PIB derivă alți indicatori macroeconomici (V. și explicațiile la **PIB**, în succesiunea alfabetică a termenilor prezentului dicționar).

Prin raportare la numărul populației (PIB/locuitor), servește comparațiilor internaționale despre gradul general de dezvoltare economică, iar în serie cronologică reflectă dinamismul acesteia în țara de analiză.

Structura PIB, pe criteriile surselor de constituire, respectiv al destinațiilor sale, caracterizează gradul de modernitate a economiei (prin ponderea sectoarelor: primar, secundar și terțiar, ce contribuie la crearea lui) si tipul de dezvoltare și alocare a resurselor (pentru acumulare/investiții și consum imediat sau amînat – economisiri).

În fine, prin raportare procentuală la PIB, se caracterizează mai exact ordinul de mărime al oricărui indicator de cuprindere macro (mezo) economică dintr-o țară

România anului 1991 prezenta drept valoare adăugată un PIB pe locuitor de 1191 dolari SUA (calculat la prețurile curente și la rata curentă de schimb), provenit în proporții de 18,3% din agricultură, 48,6% din industrie și 33,1% din servicii. Conform aceleiași surse (*World Economic Forum, IMD-Emerging Market Economics Report 1993, The World Competitiveness Series*, Lausanne, march 1993), prin raportare la PIB, investițiile interne brute reprezentau 14,9%, economisirile interne brute (rezidenți + re-rezidenți) 30%, deficitul balanței comerciale 3,60% (cu export de 15,40% și import de 19,0%) deficitul bugetar 1,9%, datoria totală a guvernului 5,9%, cheltuieli militare 3,70%, subvențiile guvernamentale către întreprinderile private și publice 5,60% etc.

Produs intern brut la preț de cost

Exprimare a PIB în care interesează costurile efective, fără a ține cont de subvențiile care – în mod artificial – le ușurează și de impozitele care – în final – le încarcă. Pe aceeași bază, de reflectare strictă a costului factorilor de producție, se construiește și indicatorul – pereche "produs național brut la preț de cost", cu diferența semnalată anterior (P.N.B.). *V. P.I.B.*

Produs intern brut la prețul pieței

Se obține scăzînd din PIB la preț de cost valoarea subvențiilor și adăugînd valoarea impozitelor indirecte (= pe cheltuieli). Analog – "produs național brut la prețul pieței". *V. P.I.B.*

Produs intern brut nominal

Valoare a PIB "necurățată" de efectul inflației; analog – "produs național brut nominal". *V. P.I.B.*

Produs intern brut real efectiv

Diferența dintre P.I.B. nominal și partea acestuia rezultată ca efect al inflației, adică PIB-ul curățat de influența creșterii prețurilor în anul de raportare. Atributul "real" semnalează că nu e vorba de construcția teoretică a conceptului, ci de o valoare concretă a acestuia, din economia reală. Analog – "produs național brut real efectiv". *V. P.I.B.*

Produs intern net

Valoare a produsului intern brut diminuată cu cheltuielile pentru bunuri destinate înlocuirii unor părți (uzate sau depășite) ale bazei tehnico-materiale (în abrevierea englezească – NDP: "net domestic product"). *V. P.I.B.*

Produs național brut

Indicator macroeconomic în care, alături de produsul intern brut (PIB), se cuprinde și venitul rezultat din investiții efectuate și proprietăți deținute de autohtoni în afara granițelor, și se elimină venitul creat în țară dar ce revine unor străini aflați în afară. În abreviere românească – PNB, iar în cea englezească – GNP ("gross national product"). Se exprimă în unități de monedă națională, iar pentru necesități de comparații internaționale, în unități de valută străină, mai frecvent în dolari. Raportat la un locuitor, servește – ca și PIB – drept indicator sintetic de nivel de trai, iar privit în dinamică (= indice) exprimă creșterea economică din țara respectivă. *V. P.I.B.*

PNB potențial

Nivelul maxim al produsului național brut ce poate fi realizat la un anumit nivel tehnologic dat și număr al populației, fără a spori și inflația, denumit uneori și producție în condiții de participare înaltă a forței de muncă. La nivel microeconomic, producția potențială presupune un grad scontat de utilizare a capacității de lucru.

Deflator

Diferența între PNB real și cel nominal, sau parte a PNB nominal datorată inflației. În subsidiar, deflatorul PNB semnifică și metoda sau instrumentul de "curățare" a PNB de creșterea datorată sporirilor de preț. *V. inflație și PNB.*

Raportul capital-producție

Indicator din teoria creșterii economice care exprimă valoarea stocului de capital ce revine la o unitate de PNB.

Investiție netă

Investiția brută minus deprecierea bunurilor utilizate drept capital (în speță, contravaloarea acoperirii uzurii respective); poate avea și valoare negativă dacă nu s-a investit îndeajuns, nici pentru a înlocui ce s-a uzat.

Termen de recuperare a investiției

Durata la finele căreia profitul cumulat egalează suma cheltuită într-o investiție. De regulă rata profitului crește după o anumită perioadă de la darea în funcțiune a obiectivului (o vreme se poate lucra chiar în pierdere); dacă, pentru simplitate, profitul anual este uniform – și egal, de pildă cu 50 de milioane, o investiție de 250 de milioane va fi recuperată în 5 ani. Mărimea disponibilului de resurse ale investitorului (întreprinzătorului) explică orientarea acestuia spre investiții pe termen scurt sau lung, respectiv cu durată mai mică sau mai mare de recuperare. Este considerat unul din indicatorii de eficiență a investițiilor.

Rată a autofinanțării

Fonduri de investiții provenite din venitul nedistribuit, ca proporție în totalul fondurilor de investiții aferente unei perioade contabile.

Rată a dobînzii

Prețul plătit spre a împrumuta bani pe o perioadă de timp, exprimat de regulă ca procentaj din suma solicitată (oferită). Dimensionarea ei ține cont de rata inflației în perioada respectivă, pentru ca depunerea sau acordarea împrumutului să aibă un caracter stimulativ.

Grad de concentrare

La nivelul unei ramuri economice, pondere ce revine totalității firmelor ce depășesc un anumit nivel de mărime (determinat), în producția ramurii în cauză. Se mai poate calcula ponderea primelor "n" firme în totalul capitalului investit, al profiturilor obținute, al suprafeței comerciale etc.

Productivitate

Termen care, în mod generic, raportează producția (ieșirile) la resursele

(intrările) utilizate; cînd la numitor figurează resursele de muncă, se obține – de fapt exprimarea cea mai consacrată – productivitatea muncii: rezultatul cantitativ sau valoric al procesului, ce revine pe un lucrător, pe o unitate de timp (oră, zi, lună, an) sau pe om-oră, om-lună etc. Nivelul ei depinde atît de factorul uman – calificare, îndemînare – cît și de cel material – dotare tehnică a muncii, nivel tehnologic și organizatoric, reflectate și în intensitatea consumului de capital.

Rată naturală de creștere (economică)

Rata creșterii numerice a forței de muncă, plus rata de creștere a productivității muncii (2% + 3% = 5%, de exemplu).

Grad de fluctuație a forței de muncă

Proporția în care lucrătorii părăsesc o firmă în care au fost angajați într-un interval de timp de regulă un an. Cu cît fluctuația e mai mare, la același număr mediu de angajați, cu atît sporesc cheltuielile cu forța de muncă ale firmei în cauză, date fiind costurile formalităților suplimentare de angajare, ale calificării noilor veniți.

Costuri fixe

Cheltuieli pe care o firmă le face independent de volumul producției (ce poate fi chiar nul): plata dobînzilor pentru creditele contractate, achitarea salariilor directorilor, a asigurărilor ș.a. Denumite și cheltuieli constante.

Costuri variabile

Costuri totale minus costuri fixe, sau categoria de cheltuieli ce crește proporțional cu volumul producției (materii prime, materiale, combustibili, salarii etc.)

Cost mediu

Costul total raportat la cantitatea de bunuri produse. În cheltuiala ocazionată de producerea unor bunuri, față de costurile efective de producție se adaugă impozitele, și se scad eventualele subvenții din partea statului, afectîndu-se în mod corespunzător și valoarea unitară.

Cost de oportunitate

Valoarea celei mai bune a doua utilizări (destinații sau oportunități) a unui bun economic, sau valoarea alternativei sacrificate. Dacă, de pildă, cu același capital investit spre a obține 10 tone de cartofi s-ar fi putut obține (dar nu s-a procedat astfel) 5 televizoare, se spune că 5 televizoare este costul de oportunitate pentru cele 10 tone de cartofi. Se recurge la o asemenea exprimare îndeosebi în cazul unor valori ce nu constituie obiect de schimb pe piață (precum securitatea sau sănătatea mediului înconjurător – cf. P. Sanuelson, M. Nordhaus, *Economics*, Thirteen Edition, McGrow-Hill Book Company).

Indicele costului vieții

Procentaj ce aproximează modificarea relativă a totalității cheltuielilor necesare spre a trăi, de la perioadă – de bază, la alta – de raportare. Aproximarea provine din cuprinderea în calcul doar a unora dintre cheltuieli, considerate mai reprezentative și grupate într-un așa zis "cos de consum", variabil de la o țară la alta. În sensul precizării anterioare, metodologia lui de calcul se suprapune celei a indicelui prețurilor de

consum, comportînd un preț mediu agregat după structura de prețuri a perioadei de bază sau a perioadei curente (indici Paasche sau Laspeyres). Calculele se fac pe cazuri distincte de gospodării (familii) cu un anumit număr de membri, mediu de rezidență și statut socio-profesional, o medie generală neavînd relevanță specială. Prin formularea "costul vieții familiei de salariați cu 4 persoane a crescut în luna mai cu 10% față de luna aprilie" se înțelege că respectiva familie, spre a-și menține nivelul de trai din luna precedentă cheltuie cu 10% mai mult.

Cost marginal

Modificarea costurilor totale de producție rezultată din creșterea cantității de produse cu o unitate. Poate fi "de moment" – cînd nu se modifică toți factorii de producție (input-urile), și "de durată" – cînd pot fi modificate toate intrările, inclusiv capitalul. *V. analiză marginală.*

Productivitate marginală a muncii

Variația de producție la schimbarea cu o unitate a cantității (forței) de muncă. *V. analiză marginală.*

Propensiune marginală spre consum

Proporția dintr-o ușoară creștere (marginală) de venit ce va fi destinată sporirii cheltuielilor de consum (restul se deduce că e destinat economisirii). Cum sporul de venit nu e alocat integral sporirii consumului imediat, valoarea p.m.c. este subunitară, diferența pînă la unitate reprezentînd-o un indicator complementar – propensiune marginală spre depunere. Matematic, valoarea p.m.c. e calculată prin coeficientul unghiular (pantă) al funcției de consum. Servește la predicții asupra variației consumului cînd se cunoaște variația venitului și se respectă menținerea condițiilor secundare ("caeteris paribus"). *V. analiză marginală.*

Propensiune marginală spre depunere

Din p.m.c. + p.m.d. = 1, conform celor de mai sus, rezultă p.m.d. = 1 – p.m.c, cuantificînd deci înclinația beneficiarului unui surplus de venit de a și-l depune (economisi) în vederea unei suplimentări ulterioare a consumului. Keynes a formulat ca pe o lege psihologică fundamentală constatarea, transpusă la nivel macroeconomic, că pe măsură ce venitul național crește, crește p.m.d. și scade p.m.c. (raportul 1/p.m.d. este denumit multiplicator). *V. analiză marginală.*

Produs (efect) marginal (individual) al input-ului

Sporul de producție rezultat din creșterea cu o unitate a cantității dintr-un input, la toate celelalte input-uri cantitățile menținîndu-se nemodificate. Specificația "individual" este menită a-l deosebi de produsul marginal social, ca efect asupra bunăstării sociale a unei mici schimbări la un input utilizat. *V. analiză marginală.*

Venit marginal

Variația de venit total rezultată prin schimbarea cu o unitate a producției vîndute de o firmă. În condiții de competiție perfectă și cînd prețul bunului nu variază odată cu cantitatea vîndută, v.m. este egal cu prețul unitar; dacă, în schimb, încercarea de a vinde o unitate suplimentară de produs obligă firma să reducă prețul la întreaga producție destinată vînzării (si, în sens mai general, în cazuri de competiție imperfectă), v.m. este mai mic decît prețul unitar inițial. *V. analiză marginală.*

Venit disponibil

Partea din plată pe care individul și-o ia acasă, sau acea parte din venitul național total aflată la dispoziția gospodăriilor, pentru consum sau depunere (economisire). Mai exact, este PNB minus total impozite, rezerve pentru afaceri și acoperirea depunerii capitalului, plus plata transferurilor guvernamentale sau de altă natură și a dobînzilor acordate de stat. Este parametrul-cheie în comportamentul economic al gospodăriilor populației și în stabilirea nivelului lor de trai.

Venit pe o persoană

("Per capita income"), venitul total al unui grup raportat la numărul de persoane din acel grup. Poate fi vorba de un locuitor dintr-o țară sau dintr-o localitate ori de un membru al unei gospodării familiale. Este un indicator relativ deosebit de sugestiv în comparațiile de nivel de trai.

Venit real

Venit exprimat sub forma bunurilor și serviciilor reale ce pot fi obținute prin intermediul lui. Se poate calcula împărțind venitul bănesc la un set adecvat de prețuri. Analiștii abordează îndeosebi aspectul dinamicii sale; cînd prețurile cresc în medie mai puternic decît venitul nominal, venitul real scade (atributul "real" desemnează aici opusul lui "bănesc", și nu al lui "imaginar").

Cerere agregată

Cheltuieli totale specificate sau dorite a fi efectuate pe ansamblul unei economii într-o perioadă dată, de regulă un an. Depind de nivelul agregat al prețurilor și sînt influențate de investițiile autohtone, de exporturile nete, masa de bani de pe piață etc.

Ofertă agregată

Valoarea totală a bunurilor și serviciilor pe care firmele dintr-o economie le produc ori sînt dispuse a le produce într-o perioadă dată, de regulă un an; depinde de resursele (input-urile) disponibile, de tehnologie și de nivelul de preț.

Elasticitate într-un punct

Răspuns al unei variabile la schimbarea altei variabile, în condiții în care se operează cu diferențe infinitesimale (notate, de regulă, cu dy/y și dx/x) a căror raportare echivalează cu calculul diferențial (derivată într-un punct). *V. elasticitate.*

Elasticitate pe un arc

Răspuns al unei variabile la schimbarea altei variabile, în condiții în care diferențele ce se raportează sînt mici și finite, corespunzînd unor intervale de variație (sau arcuri de curbă) și notate, de regulă cu $Dy/[y_1$ sau y_2 sau $(y_1+y): 2]$, respectiv $Dx/[x_1$ sau x_2 sau $(x_1+x_2): 2]$. *V. elasticitate.*

Elasticitatea cererii în funcție de preț

Variație procentuală a cererii (redată prin expresia ei solvabilă, cumpărări sau vînzări) la modificarea cu un procent a prețului unitar. Servește la anticiparea variației de cumpărări (dacă ne referim la o gospodărie a populației) cînd se cunoaște fluctuația de preț. V. elasticitate.

Exemplu: modificarea de preț unitar de la 10 la 9 lei; modificare de cumpărări de la 500 la 540 unități de marfă; $\Delta p = 9 - 10 = -1$;

$$\Delta q = 540 - 500 = 40;\ e_p = \frac{\Delta q/q_o}{\Delta p/p_0} = \frac{40/500}{-1/10} = \frac{8\%}{-10\%} = -0{,}8.$$

Elasticitatea cererii în funcție de venit

Variație relativă a cumpărărilor de mărfuri sau a comenzilor de servicii față de modificarea veniturilor unei gospodării (indiferent de sursa de proveniență) într-o perioadă dată. Împreună cu elasticitatea "la preț", elasticitatea "la venit" exprimă comportamentul clientelei la modificarea puterii de cumpărare. Exemplu: modificare de venit al unei gospodării de la 50 mii, la 60 mii lei lunar: modificare a cumpărării de la 100 la 130 unități de marfă în luna respectivă;

$\Delta v = 60.000 - 50.000 = 10.000$;

$\Delta v/v_o = 10.000 / 50.000 = 20\%$; $\Delta q = 130 - 100 = 30$

$\Delta q/q_0 = 30 / 100 = 30\%$; $e_v = \frac{\Delta q}{q_0} = \frac{\Delta v}{v_0} = 30\% : 20\% = 1{,}5$. *V. elasticitate.*

Elasticitate încrucișată

Măsură a influenței schimbării de preț la un produs asupra cererii pentru un alt produs. Raporturile se fac ca în exemplele anterioare, în expresie procentuală și au sens cînd cele două produse sînt cumva "înrudite" în consum, completîndu-se ori substituindu-se reciproc (unt cu margarină, benzină cu motoretă etc.) *V. elasticitate.*

Elasticitate de substituție

Măsură a ușurinței cu care se poate substitui un input/produs cu un altul fără a afecta output-ul/utilitatea. Valorile rezultate din calculele de elasticitate anterioare reflectă posibilitatea de a avea elasticități pozitive și negative, subunitare și supraunitare. Pentru interpretarea lor, *v. elasticitate.*

Excedent bugetar

(La nivel macroeconomic), suma cu care veniturile guvernului depășesc cheltuielile acestuia într-o perioadă dată de exercițiu financiar, fără ca la venituri să fie cuprinse eventualele împrumuturi. În expresie relativă, apare ca procentaj din PIB-ul perioadei respective.

Deficit bugetar

Suma cu care totalul cheltuielilor bugetului guvernamental depășește totalul veniturilor acestuia într-o perioadă dată de exercițiu financiar. De regulă este finanțat prin împrumuturi și se urmărește ca totalul lui să nu depășească un anumit procentaj – considerat rezonabil – din PIB.

Povară fiscală

Sumă de bani pe care un individ, o instituție sau un grup trebuie să o plătească sub formă de impozite; intră aici și costuri colaterale impozitării (plata unui contabil ce acordă consultații în materie, a formularelor de completat etc.).

INDICATORI SOCIALI ȘI SOCIOLOGICI

• **LOCUIREA** (Ioan MĂRGINEAN)

1. Stocul de locuințe

Număr de locuințe ce revin la mia de locuitori.

$$\frac{\text{Nr. total locuințe}}{\text{Nr. total populație}} \times 1000$$

Număr de camere ce revin la mia de locuitori.

$$\frac{\text{Nr. total camere}}{\text{Nr. total populație}} \times 1000$$

Număr de gospodării ce revin la o locuință.

$$\frac{\text{Nr. total gospodării}}{\text{Nr. total locuințe}}$$

Suprafața medie locuibilă ce revine pe o locuință (m^2).

$$\frac{\text{Suprafață totală locuibilă}}{\text{Nr. total locuințe}}$$

Suprafața medie locuibilă ce revine pe o persoană (m^2).

$$\frac{\text{Suprafață totală locuibilă}}{\text{Nr. total populație}}$$

Număr camere ce revin la o locuință.

$$\frac{\text{Nr. total camere}}{\text{Nr. total locuințe}}$$

Număr mediu persoane pe o cameră de locuit.

$$\frac{\text{Nr. total populație}}{\text{Nr. total camere}}$$

Indicele concentrării locuințelor în clădiri.

$$\frac{\text{Nr. total locuințe}}{\text{Nr. total clădiri de locuit}}$$

Rata locuințelor locuite de proprietari.

$$\frac{\text{Nr. locuințe în care locuiesc proprietarii}}{\text{Nr. total locuințe}} \times 100$$

Rata locatarilor proprietari.

$$\frac{\text{Nr. locatari proprietari ai locuințelor}}{\text{Nr. total locatari}} \times 100$$

Rata locuințelor individualizate.

$$\frac{\text{Nr. de locuințe separate}}{\text{Nr. total de locuințe}} \times 100$$

Procentul de gospodării locuind în locuințe individualizate.

$$\frac{\text{Nr. gospodării cu locuință separată}}{\text{Nr. total de gospodării}} \times 100$$

Rata locuințelor colective.

$$\frac{\text{Nr. locuințe colective}}{\text{Nr. total locuințe}} \times 100$$

Rata locuințelor marginale (în spații impropii, construcții improvizate).

$$\frac{\text{Nr. locuințe marginale}}{\text{Nr. total locuințe}} \times 100$$

Procentul de populație locuind în locuințe marginale.

$$\frac{\text{Nr. populație din locuințe marginale}}{\text{Nr. total populație}} \times 100$$

Populație fără locuință (persoane care dorm pe străzi, în gări) la mia de locuitori.

$$\frac{\text{Nr. persoane fără locuință}}{\text{Nr. total populație}} \times 100$$

Rata locuinţelor disponibile.

$$\frac{\text{Nr. locuinţe neocupate}}{\text{Nr. total locuinţe}} \times 100$$

Mobilitatea rezidenţială. Procentul din totalul gospodăriilor care şi-au schimbat locuinţa în ultimul an.

$$\frac{\text{Nr. de gospodării care şi-au schimbat locuinţa}}{\text{Nr. total de gospodării}} \times 100$$

Segregarea rezidenţială.

$$\frac{\text{Nr. populaţie urbană din cartierele sărace}}{\text{Nr. total populaţie urbană}} \times 100$$

II. Dezvoltarea sectorului de locuinţe

Număr de locuinţe construite anul trecut ce revin la 1000 locuitori.

$$\frac{\text{Nr. locuinţe construite anul trecut}}{\text{Nr. locuitori}} \times 100$$

Procentul de creştere (descreştere) anuală a numărului de locuinţe nou construite.

$$\frac{\text{Nr. locuinţe construite în anul analizat}}{\text{Nr. locuinţe construite în anul anterior celui analizat}} \times 100$$

Implicarea sectorului public în construcţia de locuinţe.

$$\frac{\text{Nr. locuinţe construite sub controlul şi deţinute de autorităţile publice}}{\text{Nr. total locuinţe construite}} \times 100$$

Rata creditelor pentru construcţia de locuinţe în interval de un an.

$$\frac{\text{Valoarea creditelor pentru construcţia de locuinţe}}{\text{Valoarea totală a creditelor anuale}} \times 100$$

Rata creditelor în valoarea investiţiilor pentru locuinţe.

$$\frac{\text{Valoarea creditelor acordate}}{\text{Valoarea totală a investiţiilor pentru locuinţe}} \times 100$$

Rata subsidiilor pentru locuinţe în cadrul bugetului de stat.

$$\frac{\text{Valoarea subsidiilor pentru locuinţe}}{\text{Mărimea bugetului de stat}} \times 100$$

Rata subsidiilor pentru locuințele celor săraci (locuințe sociale)

$$\frac{\text{Valoarea subsidiilor pentru locuințele săracilor}}{\text{Valoarea totală a subsidiilor pentru locuințe}} \times 100$$

Rata efortului investițional în construcția de locuințe.

$$\frac{\text{Valoarea investițiilor în construcțiile de locuințe}}{\text{Mărimea produsului intern brut}} \times 100$$

Rata prețului locuinței față de veniturile gospodăriei.

$$\frac{\text{Prețul median al unei locuințe}}{\text{Venitul median al gospodăriei}}$$

Rata chiriei față de venitul gospodăriei.

$$\frac{\text{Valoarea mediană a chiriei anuale}}{\text{Venitul mediu anual al gospodăriei}}$$

Cheltuieli cu infrastructură ce revin pe o persoană în decurs de un an în mediu urban.

$$\frac{\text{Valoarea totală a cheltuielilor cu infrastructură}}{\text{Număr total de locuitori în urban}}$$

Rata cheltuielilor pentru dezvoltarea așezărilor umane.

$$\frac{\text{Valoarea cheltuielilor pentru așezările umane}}{\text{Mărimea produsului intern brut}} \times 100$$

III. Condiții de locuit

Rata populației urbane.

$$\frac{\text{Număr locuitori din mediul urban}}{\text{Număr total populație}} \times 100$$

Rata de dominare.

$$\frac{\text{Număr locuitori din cea mai mare localitate a țării (zonă)}}{\text{Număr total de populație pe țară (zonă)}} \times 100$$

Durata medie necesară unei deplasări de la domiciliu la locul de muncă. (număr de km).

$$\frac{\text{Total km. parcuși la o deplasare}}{\text{Număr total populație ocupată}}$$

Spații verzi ce revin la o persoană în mediul urban (m^2).

$$\frac{M^2 \text{ spații verzi în mediu urban}}{\text{Număr total de locuitori în mediul urban}}$$

Rata populației care trăiește în zone afectate de poluare.

$$\frac{\text{Număr populație din zone poluate}}{\text{Total populație}}$$

Incidența îmbolnăvirilor datorate poluării mediului.

$$\frac{\text{Număr persoane cu afecțiuni datorate poluării}}{\text{Total populație}} \times 1000$$

Mortalitatea datorată poluării mediului.

$$\frac{\text{Număr decese datorate poluării}}{\text{Total populație}} \times 1000$$

Depășirea normativelor maxime la agenții poluanți.

$$\frac{\text{Număr zile cu depășiri de normative maxime}}{\text{Total zile calendaristice}} \times 100$$

Rata apelor uzate tratate pentru depoluare.

$$\frac{M^3 \text{ ape uzate tratate}}{\text{Total } M^3 \text{ ape uzate}} \times 100$$

Rata cheltuielilor pentru depoluare.

$$\frac{\text{Cheltuieli pentru depoluare}}{\textit{Valoarea} \text{ P.I.B.}} \times 100$$

Rata localităților cu instalație de alimentare cu apă potabilă.

$$\frac{\text{Număr de localități cu instalație de apă potabilă}}{\text{Număr total de localități}} \times 100$$

Rata localităților cu instalație de canalizare publică.

$$\frac{\text{Număr de localități cu instalație de canalizare}}{\text{Număr total de localități}} \times 100$$

Rata străzilor modernizate.

$$\frac{\text{Km. străzi modernizate}}{\text{Total km. străzi}} \times 100$$

Rata locuințelor cu instalații de apă potabilă

$$\frac{\text{Număr locuințe cu instalații de apă}}{\text{Număr total de locuințe}} \cdot 100$$

Rata locuinţelor cu instalaţie electrică.

$$\frac{\text{Număr locuinţe cu instalaţie electrică}}{\text{Număr total de locuinţe}} \times 100$$

• **MOBILITATE SOCIALĂ** (Ioan MĂRGINEAN)

Indicele mobilităţii sociale brute

Procentul din populaţie care şi-a schimbat poziţia socială într-un anumit interval de timp (de regulă se iau în consideraţie intervale de timp relativ mari, pentru ca mobilitatea socială să fie posibilă, respectiv un deceniu, echivalentul unei generaţii estimat a fi de 30 de ani etc.)

$I.m.s. = \frac{M.S.}{P} \times 100$; unde *M.S.* este numărul de mobili sociali în intervalul considerat şi rezultă din comparaţia, printr-un tabel de mobilitate, a poziţiilor sociale avute de către fiecare persoană la începutul şi sfîrşitul perioadei analizate (se însumează toate valorile aflate în afara diagonalei principale), iar P este numărul de populaţie pentru care se calculează I.m.s. Similar se determină *indicele mobilităţii ocupaţionale* $I.m.o. = \frac{M.o.}{P} \times 100$, al *mobilităţii instrucţiei şcolare* ($I.m.i.s = \frac{M.i.s.}{P} \times 100$) sau pentru alte caracteristici relevante ale populaţiei.

Indicele mobilităţii sociale structurale (forţate)

Procentul din populaţie care îşi modifică poziţia socială ca urmare a schimbării structurii sociale în perioada de referinţă (expansiunea unor categorii sociale sau apariţia de noi categorii, asociate cu restrîngerea, în valori relative şi/sau absolute, a altor categorii).

$I.m.s.s. = \frac{M.s.s.}{P} \times 1000$ (M.s.s.) se determină prin scăderea numărului maxim de imobili – suma frecvenţelor marginale cele mai mici ce corespund unei coloane şi unei linii de acelaşi rang din tabela de mobilitate – din numărul de mobili sociali; *M.s.s. = M.s. – N.max.i)*

Indicele mobilităţii sociale nete (circulatorii sau de schimb)

Valoarea exprimată în procente pe care o reprezintă mobilitatea socială datorată schimbului dintre categoriile (poziţiile) sociale.

$$I.m.s.n. = \frac{M.s.n.}{P} \times 1000$$

(în acest caz *M.s.n. = M.s. – M.s.s.* iar *I.m.s.n. = I.m.s. – I.m.s.s.* şi exprimă gradul de deschidere socială).

Indicele mobilităţii sociale ascendente

Procentul din populaţie care a trecut la o poziţie socială superioară comparativ cu cea avută la începutul perioadei analizate.

$$I.m.s.a = \frac{M.s.a.}{P} \times 100$$

Indicele mobilității sociale descendente

Procentul din populație care a trecut la o poziție socială inferioară comparativ cu cea avută la începutul perioadei de referință.

$$I.m.s.d. = \frac{M.s.d.}{P} \times 100$$

Indicele mobilității sociale orizontale

(Mai puțin semnificativ în analiza pozițiilor sociale, care sînt concepute adesea ierarhizat, dar cu relevanță mai mare pentru alte tipuri de mobilitate, cum ar fi cea ocupațională, cînd trecerea de la o ocupație (profesie) la alta nu determină și schimbarea statutului social).

Procentul din populația care realizează o schimbare între poziții sociale relativ echivalente.

$$I.m.s.o. = \frac{M.s.o.}{P} \times 100$$

Indicele mobilității sociale intragenerationale

Procentul din populația aceleiași generații care și-a schimbat poziția socială într-un interval de timp.

$$I.m.s.i. = \frac{M.s.i.}{P} \times 100$$

Indicele mobilității sociale intergenerationale

Procentul din populația aceleiași generații care și-a schimbat poziția socială, comparativ cu generația (generațiile) anterioară(e).

$$I.m.s.g. = \frac{M.s.g.}{P} \times 100$$

Se iau în considerare fie momente echivalente pentru cele două generații (pozițiile sociale din momentul începerii (încheierii) activității profesionale pentru fiecare generație, sau la vîrsta de *n* ani a antecesorilor și succesorilor), fie același moment pentru ambele generații (cum ar fi pozițiile sociale ale celor două generații în momentul cînd copiii (succesorii) își încep activitatea profesională. Evident de fiecare dată se pune problema existenței în viață a generație antecesoare pentru momentele considerate în analiză.

Indicele de imobilitate socială

Procentul din populație care nu și-a schimbat poziția socială în intervalul de timp analizat.

$$I.im.s. = \frac{Im.s.}{P} \times 100$$

(*Im.s* se determină prin însumarea valorilor din diagonala principală constituită din intersecția unei poziții sociale cu ea însăși pentru cele două momente analizate.

Expresia lui Jasuda permite calcularea *I.im.s.* prin raportarea diferenței dintre numărul efectiv de imobili (*N.e i. = I.m.s.*) și numărul minim de imobili (*N.min.i.*), rezultat din însumarea frecvențelor teoretice ale diagonalei principale. Ia diferența dintre numărul maxim posibil de imobili, calculat prin însumarea celor mai mici frecvențe

marginale ce corespund unei coloane și unei linii din cadrul matricei, și același număr minim de imobili.

$I_y = \frac{N_{e.i.} - N_{min.i.}}{N_{max.i} - N_{min.i.}}$ (rezultă o proporție echivalentă cu valoarea procentului prin care se exprimă *I.im.s.*).

Migrație

Indicele migrației totale (brute)

Valoarea pe care o reprezintă migrația (mișcarea, mobilitatea geografică a populației), cu referire la un teritoriu, la mia de locuitori, într-un anumit interval de timp (de regulă un an).

$I.m. = \frac{M}{P} \times 1000$; unde M este numărul total al migranților (intrări + ieșiri) în intervalul de timp considerat, iar P este numărul de populație din teritoriul analizat (localitate, județ, provincie, zonă, țară, continent etc.).

Indicele imigrației

Valoarea (exprimată în promile) pe care o reprezintă imigrările (intrările) de populație într-un teritoriu, într-un interval de timp.

$I.im. = \frac{Im}{P} \times 1000$

Indicele emigrației

Valoarea (exprimată în promile) pe care o reprezintă emigrările (ieșirile) de populație dintr-un teritoriu, într-un interval de timp.

$I.em. = \frac{Em}{P} \times 1000$

Indicele migrației nete

Sporul migratoriu (determinat ca diferență algebrică dintre numărul intrărilor și cel al ieșirilor de populație), înregistrat într-un interval de timp, dintr-un anumit teritoriu, raportat la mia de locuitori.

$I.m.n. = \frac{I - E}{P} \times 1000$; cînd I > E se înregistrează o imigrație netă, iar cînd E > I se înregistrează o emigrație netă.

Indicele de stabilitate a populației

Procentul din populația unui teritoriu care s-a născut și trăiește și în prezent (momentul cercetării) pe acel teritoriu.

$I.s. = \frac{S}{P} \times 100$; unde S reprezintă numărul populației originare din teritoriul considerat, iar P numărul total de locuitori. (Uneori *I.s.* este exprimat în promile).

Diferența 100 – I.s. reprezintă procentul populației actuale a teritoriului respectiv născută în afara limitelor acestuia.

Locuitorii unui teritoriu (localități) proveniți din alte zone alcătuiesc migrația pe durata vieții. *Indicele migrației pe durata vieții*, exprimat în promile, are următoarea formulă de calcul:

$$I.m.v + \frac{M.v.}{P} \times 1000$$

Indicele migrației interne

Valoarea pe care o reprezintă migrația populației, într-o perioadă de timp, ce se realizează în interiorul teritoriului național, la mia de locuitori.

$$I.m.i. = \frac{M.i.}{P} \times 1000$$

Migrația internă se determină pentru anumite subdiviziuni administrative sau zonale ale teritoriului național, precum și pentru mediile rezidențiale, înregistrîndu-se o multitudine de tipuri, cum ar fi: intra și inter județene, intra și inter zonale, intra și inter medii rezidențiale.

Indicele migrației externe (internaționale)

Valoarea pe care o reprezintă migrația ce traversează frontierele unei țări, într-un interval de timp, raportată la mia de locuitori.

$$I.m.e. = \frac{M.e.}{P} \times 1000$$

Uneori denumirea de migrație externă se utilizează și pentru o parte a migrației interne, din interiorul granițelor naționale (pentru a distinge, de exemplu migrația interjudețeană de cea intrajudețeană, cînd prima va alcătui migrația externă, iar cea de a doua migrația internă). Pe de altă parte, denumirea de migrație internațională este utilizată mai ales atunci cînd se analizează fluxurile migrației spre o țară sau un grup de țări, fie la nivel continental (migrația Est-Vest), fie la nivel intercontinental (țări sărace-țări bogate).

Indicele migrației definitive

Valoarea pe care o reprezintă migrația definitivă (determinată pe baza schimbării domiciliului sau a unei durate a deplasării mai mare de un an, fără a se include refugiații), raportată la mia de locuitori din teritoriu pentru care se calculează *I.m.d.*

$$I.m.d. = \frac{M.d.}{P} \times 1000$$

O parte așa numitei migrații definitive se poate dovedi a fi pînă la urmă altfel. Prin urmare se calculează un *indice al migrației de revenire.*

$$I.m.r. = \frac{M.r.}{P} \times 1000$$

Indicele migrației temporare

Valoarea pe care o reprezintă deplasările temporare, cu o durată de la o lună la un an, ce se realizează într-un interval de timp, raportată la mia de locuitori.

$$I.m.t. = \frac{M.t.}{P} \times 1000$$

Indicele mișcării navetiste (pendulatorii)

Valoarea pe care o reprezintă deplasările din localitățile de domiciliu la locurile de muncă aflate în alte localități, raportate la mia de locuitori (eventual la 1000 de persoane active) dintr-un teritoriu pentru care se determină I.m.n..

$$I.m.n. = \frac{M.n.}{P} \times 1000$$

Indicele migrației sezoniere

Valoarea pe care o reprezintă deplasările sezoniere, legate de activitatea profesională, dintr-o localitate în alta, într-un interval de timp, raportată la mia de locuitori din teritoriul analizat.

$$I.m.sz. = \frac{M.sz.}{P} \times 1000$$

- **FORȚA DE MUNCĂ** (Ioan MĂRGINEAN)

Indicele resurselor de muncă

Partea (exprimată în procente) din populația aptă de muncă la un moment dat.

$I.r.m. = \frac{R.m.}{P} \times 100$; unde *R.m.* reprezintă resursele de muncă determinate prin luarea în considerare a tuturor persoanelor de vîrstă activă (între 16 ani și limitele de vîrstă pentru pensionare, care sînt diferite pentru cele două sexe, ca și pe ramuri de activitate), la care se adaugă numărul persoanelor avînd vîrsta peste limitele de pensionare care desfășoară o activitate aducătoare de venit, dar se scade numărul persoanelor de vîrstă activă (pentru România 16-55 ani femeile și 16-60 bărbații) avînd incapacitate definitivă de muncă (pensionate sau nu); P reprezintă numărul de populație (fie la nivel național, fie la nivel de zonă sau localitate).

Indicele de activitate al populației

Procentul din populația totală care desfăsoară o activitate economică și socială utilă aducătoare de venit

$I.a. = \frac{A}{P} \times 100$; unde *A* este numărul de persoane active (ocupate efectiv sau aflate în căutare de locuri de muncă).

Indicele de activitate se determină distinct și pentru *totalul populației de vîrstă activă* (*P.v.a.*) sau numai pentru *populația de vîrstă activă aptă de muncă* (*P.v.a.a.*)

$I.a.v.a. = \frac{A.v.a.}{P.v.a.} \times 100$; $I.a.v.a.a. = \frac{A.v.a.}{P.v.a.a.}$: unde *A.v.a.* reprezintă numărul de persoane de vîrstă activă ocupate sau în căutare de locuri de muncă. Un alt indice de activitate se referă la populația activă civilă (*P.a.c*).

$I.a.c. = \frac{A.c.}{P.a.c.}$; unde *A.c.* este numărul de populaţie activă civilă de vîrstă activă ocupată efectiv sau aflată în căutare de locuri de muncă.

Indicele ocupării efective

Procentul din populaţie care, la un moment dat, desfăşoară o activitate economică şi socială aducătoare de venit.

$I.o. = \frac{O}{P} \times 100$; unde O este numărul de persoane care dispun de un loc de muncă în momentul de referinţă.

Un mod similar determinării numărului populaţiei active şi ai indicilor de activitate, tot astfel se determină şi numărul populaţiei ocupate şi indicii ocupării efective pentru: populaţia de vîrstă activă, populaţia de vîrstă activă aptă de muncă, respectiv populaţia activă civilă.

Indici de structură ai populaţiei ocupate.

a. Populaţia ocupată pe sectoare, ramuri economice (agricultură, industrie, servicii etc.). Procentul din populaţia ocupată care îşi desfăşoară activitatea într-unul din sectoarele, respectiv ramurile economice.

Pentru indicele populaţie ocupată în agricultură

$I.p.a. = \frac{P.a.}{P.o.} \times 100$; unde P.a. este numărul de persoane ce lucrează în agricultură, iar P.o este numărul total de populaţie ocupată.

b. Caracteristici sociale, demografice, profesionale etc. ale populaţiei ocupate. Procentul din populaţia ocupată ce posedă o anumită caracteristică. Se pot determina indici de calificare, de feminizare, îmbătrînire etc. Cel mai simplu indice de calificare are forma:

$I.c. = \frac{C}{P.o.}$; unde C reprezintă numărul de persoane ocupate ce posedă o calificare.

Indicele şomajului

Procentul din populaţia activă aflată la un moment dat în căutare de locuri de muncă.

$I.s. = \frac{S}{P.a.} \times 100$: unde *S* reprezintă numărul persoanelor de vîrstă activă care urmăresc să ocupe un loc de muncă: *P.a.* reprezintă numărul populaţiei active (ocupate efectiv sau în căutare de locuri de muncă). De largă utilitate sînt şi diferiţii indici de structură ai şomajului, cum ar fi sectoarele şi ramurile de proveniență, caracteristicile profesionale şi demografice sau durata şomajului, respectiv şomajul pe termen scurt sau pe termen lung.

O formă de exprimare a indicilor de structură este valoarea procentuală a unei caracteristici.

Indicele mișcării totale (brute) a forței de muncă

Valoarea (exprimată în procente) pe care o reprezintă mișcarea de personal (membrii) într-o organizație de muncă, într-un anumit interval de timp (de regulă un an).

$I.m.f.m. = \frac{M.f.m.}{P} \times 100$; unde *M.f.m.* reprezintă mișcarea forței de muncă determinată prin însumarea intrărilor (încadrărilor) și plecărilor de personal, *P* este numărul de membri ai organizației (*P* se determină fie prin luarea în considerare numai a efectivului existent la începutul perioadei analizate, fie prin însumarea la acest efectiv a numărului de persoane intrate pe parcursul perioadei, fie printr-o valoare medie, cum ar fi media simplă a efectivului de la începutul și sfîrșitul perioadei analizate, $P = \frac{P_1 + P_2}{2}$, sau numărul mediu de personal, $P = \frac{P.z.}{n}$; *P.z.* = efectiv zilnic, *n* = număr de zile.

Indicele plecărilor de personal

Valoarea (exprimată în procente) pe care o reprezintă plecările de personal, într-un interval de timp, din organizație.

$$I.p.l. = \frac{Pl}{P} \times 100$$

Indicele intrărilor de personal

Procentul pe care îl reprezintă intrările de personal, într-un interval de timp, în organizație

$$I.i. = \frac{I}{P} \times 100$$

Indicele (rata) intrări-plecări

Procentul de intrări în organizație destinată să înlocuiască plecările (indicele de înlocuire al plecărilor)

$$I.i.pl. = \frac{Pl}{I} \times 100$$

Indicele fluctuației (totală)

Valoarea (exprimată în procente) a mișcărilor forței de muncă, într-un interval de timp, între diferitele organizații (unități), raportată la totalul membrilor organizației pentru care se calculează *I.f.*

$I.f. = \frac{F}{P} \times 100$; unde *F* este numărul de fluctuanți determinat prin luarea în considerare a plecărilor din organizație urmată de ocuparea unui loc de muncă (imediat sau mai tîrziu), sau cel puțin ca intenție inițială, într-o altă organizație, ca și a numărului de intrări în organizația pentru care se calculează *I.f.*, pentru un anumit interval de timp. Determinarea *I.f.* este supusă influenței modului de definire a fluctuației. Dacă în anumite lucrări de specialitate nici nu se face distincție în funcție de natura plecărilor din organizație, practica administrativă din fostele țări socialiste a impus o accepție foarte limitativă, fluctuatia fiind considerată un fenomen negativ. În ceea ce ne privește am adoptat punctul de vedere cel mai răspîndit după care fluctuația este doar o parte a

mişcării forţei de muncă şi reprezintă fluxurile de personal dintre organizaţii (unităţi) de muncă, după cum mobilitatea priveşte diferitele activităţi desfăşurate (poziţii deţinute), iar migraţia se referă la deplasările geografice.

Indicele specific de fluctuaţie

Valoarea procentuală a plecărilor prin fluctuaţie înregistrată într-o organizaţie în intervalul de timp considerat.

$I.f.s. = \frac{F.s.}{P} \times 100$; unde *F.s.* sau (*P.f.*) este numărul plecărilor prin fluctuaţie, iar *P* este numărul de membri ai organizaţiei pentru care se calculează *I.f.s.*

Indici parţiali de fluctuaţie

Valoarea pe care o are o anumită formă de fluctuaţie: voluntară sau involuntară; prin demisie, şomaj, plecări din motive disciplinare etc. a. *Indicele fluctuaţiei voluntare*

$I.f.v. = \frac{F.v.}{P} \times 100$; unde *F.v.* este numărul de fluctuanţi din proprie iniţiativă ce se înregistrează într-un anumit interval de timp.

b. *Indicele fluctuaţiei involuntare*

$I.f.iv. = \frac{F.iv.}{P} \times 100$; unde *F.iv.* reprezintă plecările din organizaţie iniţiate de către aceasta din urmă (patron, conducător)

c. *Indicele fluctuaţiei prin şomaj*

$I.f.ş. = \frac{F.ş.}{P} \times 100$

Indicele (rata) fluctuaţiei în totalul plecărilor

Valoarea pe care o reprezintă plecările prin fluctuaţie în totalul plecărilor din organizaţie, într-un interval de timp.

$I.p.f. = \frac{P.f.}{Pl.} \times 100$; unde *P.f.* (sau *F.s.*) este numărul de plecări prin fluctuaţie, iar Pl. este numărul total de plecări.

Indicele (rata) formelor de fluctuaţie în totalul plecărilor

Valorile procentuale pe care le deţin formele de fluctuaţie în totalul plecărilor.

a. Indicele (rata) fluctuaţiei voluntare în totalul plecărilor.

$I.p.v = \frac{F.v.}{Pl.} \times 100$

b. Indicele (rata) fluctuaţiei involuntară în totalul plecărilor

$I.p.iv. = \frac{F.iv.}{Pl.} \times 100$

c. Indicele (rata) şomajului în totalul plecărilor

$I.p.ş. = \frac{F.ş.}{Pl.} \times 100$

Indici de structură ai fluctuației

a. *Proporția formelor de fluctuație în total fluctuație*

Rata fluctuației voluntare $\frac{F.v.}{F.s.}$

Rata fluctuației involuntare $\frac{F.iv.}{F.s.}$

Rata fluctuației prin cauză disciplinară $\frac{Fd.}{F.s.}$

Rata fluctuației prin șomaj $\frac{F.ș.}{fs.}$

b. *Indici privind caracteristici sociale, profesionale, demografice ale fluctuanților pe total și pe forme de fluctuație*

Proporția tinerilor în total fluctuație $\frac{T.f.}{F.s.}$

Proporția tinerilor în totalul fluctuației prin șomaj $\frac{T.f.ș.}{F.ș.}$

Fluctuația în rîndul noilor încadrați $\frac{Fi}{I}$

Indici de descriere ai procesului de fluctuație

a. Durata medie a rămînerii în organizație a fluctuanților (timpul total în organizație înregistrat de fluctuanți raportat la numărul lor).

$$\frac{\sum Tf.}{F.s.}$$

b. Ritmul (lunar, anual) fluctuației (fluctuația înregistrată pe fiecare interval considerat raportat la fluctuația totală).

$$\frac{fi.}{F.s.}$$

- **SĂRĂCIE ȘI INEGALITATE A VENITURILOR** (Viorel GHEORGHE)

Prag (linie) a sărăciei

Nivelul de venit care împarte familiile de o anumită mărime, dintr-un anume loc și timp, în sărace și non-sărace.

Minim social

Nivel al venitului personal sau al familiei considerat necesar pentru ca o persoană sau familie să aibă, într-o societate dată, o existență fără privațiuni majore.

Prag (linie) a sărăciei relative

Nivelul de venit care asigură satisfacerea nevoilor minime acceptate social. În țările industrializate, linia sărăciei relative este în general mai ridicată decît linia sărăciei absolute. Oamenii trăind în sărăcie relativă suportă anumite privațiuni comparativ cu

membrii non-săraci ai societății. De obicei, liniile sărăciei relative sînt exprimate ca fiind între 40-50% din venitul mediu sau median.

Minim de subzistență

Venitul minim necesar pentru asigurarea subzistenței într-o societate dată. Este de obicei asociat cu linia sărăciei absolute și implică privațiuni majore.

Prag (linie) a sărăciei absolute

Nivelul de venit care asigură acoperirea la minimum atît a necesităților unei alimentații adecvate din punct de vedere nutrițional, cît și a celorlalte nevoi de bază.

Prag subiectiv al sărăciei

Nivelul de venit care reflectă evaluarea dată de populație nevoilor minime. Este estimat cu ajutorul unui model matematic care explică variația evaluărilor făcute de populație.

Rata sărăciei

Denumită uneori și incidența sărăciei. Se exprimă procentual ca raport între numărul celor aflați în stare de sărăcie (care dispun de venituri mai mici sau egale cu pragul de sărăcie) și numărul total al populației.

$R = \frac{S}{N} \times 100$, unde:

S – numărul celor aflați în stare de sărăcie

N – numărul total al populației

Prăpastia sărăciei

(Engl. Poverty gap) – suma totală a diferențelor dintre pragul de sărăcie (PS) și veniturile celor aflați în stare de sărăcie, sau suma totală a veniturilor care ar trebui transferate celor săraci pentru a-i aduce la nivelul PS. În unele țări (de ex.: SUA) P. este exprimată ca pondere a sumei totale în Produsul Național Brut. Dacă Pi = (PS - y_i) reprezintă diferența de venit pentru individul "i", P va fi dată de relația:

$$P = \sum_{i=1}^{q} (PS - y_i)$$

Indicele Sen

Exprimat prin formula:

$I_s = R \frac{(PS - V_s)}{V}$, unde

R – rata sărăciei

V – venitul mediu dintr-o societate

V_s – venitul mediu al celor aflați sub pragul de sărăcie

PS – pragul de sărăcie

reprezintă procentul din venitul total al populatiei care ar trebui transferat săracilor astfel încît veniturile acestora să fie aduse la nivelul PS.

Indicele Fishlow

Definit prin formula:

$$F = \frac{PS}{V - \frac{S}{N} V_s} \cdot I_s ,$$

exprimă prăpastia sărăciei ca procent din veniturile celor non-săraci, în ideea eliminării sărăciei prin transferuri directe de venituri de la aceștia.

Coeficientul Gini

Denumit după inventatorul său, statisticianul italian Corrado Gini. Reprezintă raportul dintre aria aflată între curba Lorenz și linia egalității perfecte și aria întregului triunghi format de linia egalității perfectă și axele x,y. Ca măsură a inegalității veniturilor C.G. variază între 0 (egalitate absolută) și 1 (inegalitate absolută); cu cît valoarea sa este mai mare, cu atît inegalitatea este mai pronunțată. Propus de Gini, în anul 1912, după formula:

$$G = \frac{\Delta}{2\mu} , \text{ unde}$$

$$\Delta = \frac{1}{n(n-1)} \sum_{i=1}^{n} \sum_{j=1}^{n} |x_i - x_j|$$

în cazul distribuției continue:

$$\Delta = \int_0^z \int_0^z |x - y| f(x) f(y) \, dx \, dy$$

x_i – venitul unității "i"

n – numărul total de unități

μ – venitul mediu (aritmetic) al distribuției X.

Δ este media aritmetică a n(n-1) diferențe considerate ca valori absolute, iar 2μ este valoarea maximum posibilă a lui Δ, care se obține cînd o unitate primește întregul venit. Valoarea minimă a lui Δ este zero, care se obține cînd toate unitățile primesc același venit. Ulterior, în anul 1914, Gini a propus o măsurătoare a inegalității care este egală cu 1 minus de 2 ori aria aflată sub curba Lorenz:

$$G = 1 - 2 \int_0^r F_1(x) f(x) dx$$

Dacă se are în vedere venitul total al gospodăriei, formula de calcul a C.G. este:

$$G = \left[\frac{1}{2} \sum_{i=1}^{N} \sum_{j=1}^{N} |y_i - y_j| / N^2 \right] \div \bar{y}$$

iar dacă se ia în considerare venitul pe membru de gospodărie (fiecare gospodărie avînd o pondere egală) C.G. devine:

$$G = \left[\frac{1}{2} \sum_{i=1}^{N} \sum_{j=1}^{N} |(y_i / n_i) - (y_j / n_j)| / N^2 \right] \div \overline{y / n}$$

Y_i – venitul gospodăriei "i"

n_i – numărul de persoane în gospodăria "i"

N – numărul de gospodării

Y – venitul mediu al gospodăriei

$(Y/n) = (\sum Y_i / n_i)/N$

Abaterea medie relativă

(Engl. Relative Mean Deviation) – Abaterea medie ca măsură a inegalității a fost propusă de Von Bortkiewicz în 1898 (rezultatele sale au fost publicate în 1930), iar a.m.r. a fost introdusă mai tîrziu de Bresciani-Turroni. Proprietățile statistice ale acestei măsurători au fost investigate de Pietra. A.m.r. este definită:

$$R = \frac{1}{2\mu} \cdot \frac{1}{n} \sum_{i=1}^{n} |x_i - \mu|, \text{ unde}$$

x_i – venitul unității "i" (i = 1, 2, ..., n).

Dacă fiecare unitate primește același venit, R = 0. Cînd o unitate primește întregul venit, R devine (n-1)/n, care tinde către 1 pe măsură ce n se apropie de infinit.

Indicele Kuznets

Media diferențelor absolute între Δp și Δq, unde q = L(p) este proporția din venitul total corespunzătoare procentului inferior "p" de populație. Pe măsură ce Δ_p se apropie de zero, i.K. poate fi exprimat:

$$K = \frac{1}{2}\int_0^1 |1 - L'(p)|dp = \frac{1}{2}\left[\int_0^{p_\mu} [1 - L'(p)]dp + \int_{p_\mu}^1 [L'(p) - 1]dp\right]$$

I.K. se poate estima prin calcularea abaterii medii absolute a cotelor de venit ale fiecărui grup de 5-centile de populație din 5 procente. Media aritmetică a celor 20 abateri absolute variază de la zero, în cazul egalității perfecte, la 9,5 în cazul maximei inegalități. Pentru a standardiza măsurătoarea să varieze între 0 și 1, se procedează la împărțirea cu 9,5, formula devenind:

$$K = \frac{\sum |d|}{20 \cdot 9{,}5}, \text{ unde}$$

d – abaterea absolută a cotei de venit pentru fiecare grup de 5-centile din 5 procente.

Indicele Schultz

Se bazează pe compararea pantei curbei Lorenz în puncte diferite, fiind exprimat prin:

$$S = \int_0^{p_\mu} [1 - L'(p)]dp$$

unde $p_\mu = F(\mu)$. **I.S.** este aria dintre curba L'(p) și linia dreaptă p=1 în regiunea $0 \le p \le p_\mu$.

Indicii lui Elteto și Frigyes

Un set de 3 indici ai inegalității propuși de E. și F. în anul 1968, definiți astfel:

$$u = \frac{\mu}{\mu_1}, \quad v = \frac{\mu_2}{\mu_1}; \quad w = \frac{\mu_2}{\mu}$$

unde:

$\mu = E(x)$

$\mu_1 = E(x / x < \mu)$

$\mu_2 = E(x / x \geq \mu)$

μ_1 (μ_2) – media veniturilor celor cu un venit mai mic (mai mare) decît μ. **I.E.F.** pot fi exprimați de asemenea în termenii curbei Lorenz, astfel:

$$u = \frac{P\mu}{L(P\mu)}; \quad v = \frac{1 - L(P\mu)}{1 - P\mu}; \quad \omega = \frac{1 - L(P\mu)}{1 - P\mu}$$

Deși **I.E.F.** variază de la 1 la infinit, este posibil să fie transformați astfel încît să varieze de la 0 la 1:

$$u' = 1 - \frac{1}{u}; \quad v' = 1 - \frac{1}{v}; \quad \omega' = 1 - \frac{1}{\omega}$$

Indicele lungimii curbei Lorenz

Propus de Kakwani în anul 1980 și definit astfel: fie "l" – lungimea curbei Lorenz; dacă fiecare individ primește același nivel al venitului, "l" este egal cu $\sqrt{2}$, care reprezintă lungimea liniei egalității perfecte; dacă un individ primește întregul venit, "l" este egal cu 2 în limita în care numărul de unități se apropie de infinit. Astfel "l" ia valori în intervalul $\sqrt{2} \leq l \leq 2$ i.l.c.L. poate fi prin urmare definit:

$L = \frac{l - \sqrt{2}}{2 - \sqrt{2}}$, care ia valori între 0 și 1; dacă x este venitul corespunzător punctului (p,q) de pe curba Lorenz, formula devine:

$$L = \frac{1}{(2 - \sqrt{2})}\left[\frac{1}{\mu}\int_0^x \sqrt{\mu^2 + x^2} f(x)dx - \sqrt{2}\right]$$

Coeficientul de variație a veniturilor

Este definit prin formula:

$CV = \frac{\sigma}{\mu}$, unde

σ – abaterea standard a distribuției. În cazul distribuției continue, σ este dată de:

$$\sigma^2 = \int_0^x (x - \mu)^2 f(x)dx$$

Limita inferioară a **C.V.** este zero, iar limita superioară este $\sqrt{n-1}$, care se obține cînd un individ primește întregul venit.

Abaterea standard a logaritmilor de venit

(Engl. standard deviation of logarithms of income) – este exprimată prin formula:

$$\sigma_{log} = \left[\int_0^x (\log x - \log G)^2 f(x)dx\right]^{1/2}, \text{ unde}$$

G – media geometrică

Limita inferioară pentru a.s.l.v. este zero, ceea ce presupune o egalitate perfectă; limita superioară este dificil de obținut deoarece log de "zero" venit nu este finit. În acest caz, inegalitatea maximă presupune că toți indivizii primesc o unitate monetară de venit și că cel mai bogat individ ia restul; aceasta dă limita superioară la $\sqrt{n-1}\log G$, care tinde către infinit pe măsură ce n ia valori mai mari.

Indicil Theil

Au la bază noțiunea de entropie din teoria informației.

Indicele Theil (*T*) este definit prin:

$$T = \frac{1}{n}\sum_{i=1}^{n}\frac{y_i}{\mu}\log\frac{y_i}{\mu}, \text{ unde } n\mu = \sum_{i=1}^{n} y_i = Y \text{ este venitul total.}$$

Entropia H(y) asociată părților de venit (y_1/Y, ..., y_n/Y) este:

$$H(y) = \sum_{i=1}^{n}(y_i/Y)\log\frac{1}{(y_i/Y)}$$

Cu cît sînt mai apropiate părțile de venit (y_i/Y) comparativ cu părțile de populație (1/n), cu atît mai mare este H(y); cînd fiecare (y_i/Y) egalizează (1/n), H(y) atinge valoarea maximă, log n. Dacă o parte de venit tinde către unitate și toate celelalte tind către zero, H(y) tinde către valoarea sa minimă, zero. Astfel, entropia unei distribuții a veniturilor, H(y) poate fi privită ca o măsurătoare a inegalității veniturilor, scăzînd H(y) din valoarea sa maximă log n. (Diferența dintre valoarea maximă a entropiei, log n, și valoarea existentă a acesteia este, în teoria informației, denumită redundanță). I.T.(T) poate fi scris ca:

$$Theil(T) = \log n - H(y) = \sum_{i=1}^{n}(y_i/Y)\log\frac{(y_i/Y)}{(1/n)}$$

Cînd există egalitate perfectă I.T.(T) ia valorea zero; în cazul maximei inegalități I.T.(T) ia valoarea maximă de log n.

Indicele Theil (*L*) este analog cu I.T.(T), dar inversează rolurile părților de venit (y_i/Y) și părților de populație (1/n), avînd formula:

$$Theil(L) = \sum_{i=1}^{n}(1/n)\log\frac{(1/n)}{(y_i/Y)}$$

Deoarece Y = nμ, I.T.(L) mai poate fi scris:

$$Theil(L) = \frac{1}{n}\sum_{i=1}^{n}\log\frac{\mu}{y_i}$$

Indicele Dalton

Este definit prin pierderea propozițională de bunăstare rezultată din inegalitatea veniturilor. Bunăstarea agregată este maximă cînd toate veniturile sînt egale, pierderea proporțională de bunăstare rezultată din inegalitatea veniturilor este:

$$D = 1 - \sum_{i=1}^{n} u(x_i)/nu(\mu)$$

I.D. va lua valoarea zero, cînd toate veniturile sînt egale. În cazul inegalității maxime, cînd un individ primește toate veniturile, I.D. devine:

$D = 1 - \frac{(n-1)u(o) + u(n\mu)}{nu(\mu)}$, care va fi egal cu 1 dacă, și numai dacă $(n-1)u(0) + u(n\mu) = 0$.

O modificare posibilă a lui I.D. este:

$$D^* = \frac{nu(\mu) - \sum_{i=1}^{n} u(x_i)}{nu(\mu) - (n-1)u(o) - u(n\mu)}$$, care este egal cu 1 cînd un individ primește toate veniturile.

Aigner și Heins (1967) au folosit 3 forme funcționale ale lui u(x):

a. $\alpha(1 - e^{-x/\Phi})$

b. $\Phi \log(\frac{x}{\Phi} + 1)$

c. $\frac{\Theta x}{\Theta + x}$

Indicele Atkinson

Bazat explicit pe o evaluare a bunăstării sociale a distribuției veniturilor. I.A. este construit prin calcularea venitului echivalent egal distribuit (engl. equally distributed equivalent income). Acesta este definit drept nivelul de venit/individ care, dacă ar fi egal distribuit, ar da același nivel al bunăstării sociale ca și distribuția existentă. I.A. este definit drept diferența dintre venitul echivalent egal distribuit și venitul mediu (μ) al distribuției, în termeni proporționali. Formal, venitul echivalent egal distribuit (Vegd) este definit prin:

$nU(V_{egd}) = \sum_{i=1}^{n} U(y_i)$, care este nivelul bunăstării sociale asociat cu distribuția existentă y, iar I.A. ia forma:

$A = 1 - (V_{egd} / \mu)$

I.A. ia valori între zero (egalitate maximă) și unitate (inegalitate maximă).

• INDICATORI AI STĂRII DE SĂNĂTATE (Andrei NOVAK)

Rata de morbiditate

(Incidența morbidității; indicele de incidență).

Indicator care măsoară frecvența cazurilor de îmbolnăvire nou înregistrate într-un anumit teritoriu și o anumită perioadă (lună, trimestru, an) de către dispensarele medicale teritoriale și de întreprindere și raportate la numărul mediu al populației. Bolile cronice pot apare doar prima oară caz nou, la depistare în timp ce bolile acute care se vindecă și reapar ulterior ca o nouă îmbolnăvire, se consideră iar cazuri noi (ex: gripa). La depistarea nouă a mai multor boli la aceeași persoană se trec toate bolile respective. Se calculează un indice (rată) de morbiditate totală și indici de morbiditate specifică (pe sexe, grupe de vîrstă, etc.), ultimii fiind necesar de calculat mai ales în bolile care afectează cu precădere anumite grupe de vîrstă.

$$It = \frac{b_n}{\overline{P}} \times 1.000; \quad Is = \frac{b_n(c,x)}{\overline{P_x}} \times 100.000$$

unde:

b_n – bolile nou depistate

$\overline{P}$ – număr mediu locuitori

c, x – cazuri nou depistate prin anumite boli și vîrstă

$\overline{P_x}$ – număr mediu de locuitori de o anumită vîrstă

În România, cazurile noi de îmbolnăvire raportate la mia de locuitori au fost 541 (1960); 725 (1970); 846 (1981); 863 (1989) și 736 în anul 1990.

Morbiditatea spitalizată

(Mișcarea bolnavilor din spitale pe cauze de boală). Se calculează utilizînd frecvența spitalizării:

$$F_s = \frac{b(a+i)}{\overline{P}} \times 100 \text{ sau } 1.000$$

unde:

F_s – frecvența spitalizării

b(a+i) – numărul bolnavilor aflați în spital la începutul perioadei de referință + bolnavii nou spitalizați în perioada respectivă.

$\overline{P}$ – numărul mediu de locuitori

În România, numărul bolnavilor spitalizați raportat la mia de locuitori a fost de 195 (1974); 181 (1980); 184 (1985); 177 (1989) și 161 în 1990. În ce privește *durata medie de spitalizare*, exprimată prin numărul zilelor de spitalizare ce revin la numărul de bolnavi, acesta a fost în România în perioada 1970-1991 de 11,1-11,8 zile.

Accesul la serviciile de sănătate

Ponderea populației care poate ajunge în mai puțin de o oră în centrele de sănătate locală (dispensarul medical teritorial), pe jos sau utilizînd mijloacele locale de transport.

Morbiditatea succesivă

Reflectă îmbolnăvirile care s-au succedat la aceleași contingente de persoane și constă atît din studiul cazurilor noi, depistate în cursul unui an cît și din studiul agravărilor bolilor cronice depistate anterior. Studiul "longitudinal" (succesiv în timp) al morbidității permite (P. Mureșan, 1989): – găsirea legăturilor de cauzalitate în apariția, agravarea complicațiilor, asocierea și concomitența mai frecventă a bolilor; cunoașterea acelor categorii de persoane care rămîn sănătoase an de an, pentru a constata condițiile social-economice și însușirile biologice care favorizează menținerea sănătății lor; cunoașterea eficacității activității rețelei sanitare în prevenirea morbidității sau a cronicizării bolilor, precum și în asanarea surselor de contagiune; urmărirea dinamicii morbidității pe cauze, sexe, grupe de vîrstă și compararea regiunilor (zonelor, localităților) cu structuri diferite ale populației.

Morbiditatea pe contingente

Raportul dintre persoanele bolnave dintr-o colectivitate și numărul de boli ce revin unui bolnav (pe medii, vîrste, sexe, ș.a.)

Morbiditatea cu incapacitate temporară de muncă (I.t.m.)

Morbiditatea specifică personalului muncitor reflectînd imposibilitatea de exercitare a unei activități, ca urmare a unei boli sau a unui accident, pentru care, după legislațiile naționale, se acordă concediu medical. Se utilizează trei indicatori:

– *frecvența i.t.m.* $F = \frac{C(i)}{\overline{P_s}} \times 100$

unde: C(i) – numărul de certificate inițiale

$\overline{P}(s)$ – numărul mediu al personalului muncitor, cu drept de asigurare socială

– *gravitatea i.t.m.* $Gr = \frac{Z(i+c)}{\overline{P_s}}$

unde: Z(i+c) – numărul zilelor de concediu medical (inițial + continuare)

– *durata i.t.m.* $D = \frac{Gr}{F}$.

Rata de prevalență

(Prevalența morbidității, frecvența globală; proporția bolnavilor).

Raport între numărul total al bolnavilor (cazuri noi și vechi) de o anumită boală și numărul mediu al populației. Cuprinde totalitatea bolilor care există fie la un anumit moment "critic" (de obicei ultima zi a trimestrului, semestrului sau anului respectiv), fie într-o anumită perioadă (trimestru, an). În primul caz este vorba de *prevalența de moment* iar în cel de al doilea caz este vorba de *prevalența de perioadă*. În mod firesc prevalența este studiată în bolile cronice, de lungă durată, în timp de bolile acute sînt studiate prin prisma incidenței. Prevalența se calculează separat pe boli și are următoarele formule:

$$Pr = \frac{b_n + b_v}{\overline{P}} \times 100$$

unde: b_n, b_v – boli nou depistate, boli cunoscute anterior (vechi)

$\overline{P}$ – numărul mediu de locuitori

Pr – rata de prevalență totală

$$Pr(x) = \frac{b_n(x) + b_v(x)}{\overline{P(x)}} \times 100$$

unde: $b_n(x)$, $b_v(x)$ – boli nou depistate și boli cunoscute anterior corespunzătoare anumitor vîrste (x).

$\overline{P(x)}$ – numărul mediu al locuitorilor de o anumită vîrstă (x)

Pr(x) – rata de prevalență specifică unei anumite (grupe de) vîrste (x)

Asigurarea populației cu medici

Raportul dintre numărul medicilor dintr-o (localitate, județ, țară) și cel al populației respective:

$$I_{asig\ Med.} = \frac{Med.}{\overline{P}} \times 10.000$$

unde:

Med – numărul medicilor

$\overline{P}$ – numărul mediu al populației.

În România acest indicator a fost de 12,7 (1960); 14,8 (1980) și 18-18,2 în anii 1988-1991. În practica statistică se utilizează și indicatorul ce reflectă aglomerarea adică, inversul indicatorului de asigurare.

$$I_{agl\ Med.} = \frac{\overline{P}}{Med}$$

În țara noastră nivelul acestui indicator a fost 788 (1960); 678 (1980); 567 (1985) și 551-555 în anii 1988-1991 în timp ce nivelul mediu european[1] a fost de 369 (adică de 1,5 ori mai bun decît cel înregistrat în țara noastră). Între cei doi indicatori există relațiile:

$$I_{agl.\ Med.} = \frac{10.000}{I_{asig\ Med.}} \text{ sau } I_{asig.\ Med.} = \frac{10.000}{I_{agl.\ Med}}$$

Asigurarea populației cu personal mediu sanitar

Raportul dintre numărul personalului mediu sanitar și cel al populației.

$$I_{asig.\ P.m.s.} = \frac{P.m.s}{\overline{P}} \times 10.000$$

unde:

P.m.s – numărul personalului mediu sanitar

$\overline{P}$ – numărul mediu al populației. În România numărul personalului mediu sanitar ce revenea la zece mii de locuitori a fost: 33 în 1960; 50 în 1970; 60 în 1980 și 54 în 1991. Indicatorul de aglomerare se calculează astfel:

$$I_{agl\ P.m.s.} = \frac{\overline{P}}{P.m.s.}$$

În România revenea unui cadru mediu sanitar 303 locuitori în 1960, 201 în 1970, 167 în 1980 și 184 în 1991 ultimul nivel fiind aproximativ egal nivelului mediu european (181). Relațiile dintre cei doi indicatori sînt:

$$I_{agl\ P.m.s.} = \frac{10.000}{I_{asig\ P.m.s.}} \text{ sau } I_{asig\ P.m.s.} = \frac{10.000}{I_{agl\ P.m.s.}}$$

Asigurarea populației cu farmaciști

Raportul dintre numărul farmaciștilor și cel al populației:

$$I_{asig\ Farm} = \frac{Farm}{\overline{P}} \times 10.000$$

unde:

Farm – numărul farmaciștilor

$\overline{P}$ – numărul mediu al populației. În România numărul farmaciștilor ce revin la zece mii de locuitori a fost: 2,6 (în 1960); 2,9 (în 1980) și 2,7 în 1990. Indicatorul de aglomerare se calculează astfel:

[1] Nivelul mediu european privind asigurarea populației cu medici, stomatologi, farmaciști și personal mediu sanitar a fost calculat de autor pe baza datelor provenite din 20, 18, 14 și respectiv 15 țări europene și are un caracter orientativ

$$I_{agl.}Farm = \frac{\overline{P}}{Farm}$$

În România reveneau unui farmacist 3836 locuitori în 1960, 3441 locuitori în 1980 și 3692 locuitori în 1990, în timp ce nivelul mediu european era de 2369 locuitori adică de 1,56 ori mai bun decît cel din țara noastră. Relațiile dintre cei doi indicatori sînt:

$$I_{agl}Farm = \frac{10.000}{I_{asig.}Farm} \quad \text{sau} \quad I_{asig.}Farm = \frac{10.000}{I_{agl}Farm}$$

Asigurarea populației cu medici stomatologi

Raportul dintre numărul medicilor stomatologi și cel al populației:

$$I_{asig}Med.St = \frac{Med.St.}{\overline{P}} \times 10.000$$

unde: Med.St. – numărul medicilor stomatologi.

$\overline{P}$ – numărul mediu al populației.

În România acest indicator a fost de 0,9 (1960); 2,0 (1970); 3,2 (1980); 3,1 (1987-1989) și 2,8-2,9 în anii 1990-1991. Indicatorul care reflectă aglomerarea se calculează după formula:

$$I_{agl}Med.St. = \frac{\overline{P}}{Med.St.}$$

În țara noastră nivelul acestui indicator a fost de 11.316 (în 1960); 4997 (în 1970); 3159 (în 1980) și 3400-3600 în anii 1990 și 1991. Nivelul mediu european a fost de 1740 persoane ce reveneau unui medic stomatolog adică o aglomerare de două ori mai redusă decît cea specifică țării noastre. Relațiile dintre cei doi indicatori sînt:

$$I_{agl.}Med.St. = \frac{10.000}{I_{asig.}Med.St.} \quad \text{sau} \quad I_{asig.}Med.St. = \frac{10.000}{I_{agl.}Med.St.}$$

Indicatorul de asigurare cu resurse umane (I.A.R.U.)

Este un indicator care caracterizează sintetic asigurarea cu mai multe categorii de resurse umane a diferitelor entități (județe, țări) și ierarhizarea acestora. Se utilizează următorul algoritm de calcul (A. Novak, 1992):

– pentru fiecare județ se calculează numărul locuitorilor ce revin fiecărei categorii de resurse (ex.: medici, farmaciști ș.a.) atît pentru anul de bază cît și pentru cel actual;

– se calculează valorile medii ($\overline{x_1}$ ... $\overline{x_n}$) valabile ambelor șiruri de date (anul de bază și anul actual) ale fiecărei resurse;

– se calculează dispersiile (D^2) și apoi abaterile medii pătratice (D) corespunzătoare variabilelor (resurselor) respective:

$$D^2 = \frac{\sum(x_i - \overline{x})^2}{n} \quad \text{și} \quad D = \sqrt{D^2}$$

– se calculează pentru fiecare județ, fiecare an și fiecare variabilă (resursă) valorile:

$$Z = \frac{\overline{x} - x_i}{D}$$

– se însumează la nivelul fiecărui județ (țară) și pentru fiecare din cei doi ani de referință valorile Z (se poate utiliza fie medie aritmetică neponderată fie prin acordarea diferitelor ponderi fiecărei valori Z);

– se împart valorile astfel obținute la numărul variabilelor (resurselor) cuprinse în model obținîndu-se pentru liecare județ (țară) cîte două valori: IAR_0 și IAR_1 corespunzătoare celor doi ani analizați;

– se ierarhizează județele (țările), descrescător, în funcție de valorile lui IAR_1;

– prin diferența $IAR_1 - IAR_0$ se obține progresul (sau regresul) înregistrat de fiecare județ (țară) în perioada analizată (cuprinsă între cei doi ani).

- **INDICATORI DE CARACTERIZARE A SISTEMULUI DE ÎNVĂȚĂMÎNT** (Lazăr VLĂSCEANU)

Rata de școlarizare

Procentul copiilor înrolați în clasa întîi a școlii primare din totalul copiilor care au atins vîrsta școlarizării (6/7 ani). Funcția acestui indicator este de a ilustra eventuale disparități în privința accesului în învățămînt (între cei din mediul rural și urban, între băieți și fete, între cei care provin din familii cu venituri și facilități culturale diferite etc). **R.s.** poate fi exprimată în mai multe forme: **1. R.s. aparentă** se obține prin împărțirea numărului total de copii înscriși în clasa I la numărul total de copii care au atins vîrsta oficială a școlarizării, rezultatul fiind exprimat în procente. **2. R.s. specifică vîrstei** se obține prin împărțirea numărului total de copii înscriși în diferite nivele de școlaritate (nu numai clasa I, dar și clasa **a** II-a, a III-a etc.) la numărul total de copii înregistrați demografic pe vîrste corespunzătoare. Acest indicator poate fi exprimat și prin considerarea unor cohorte, adică a copiilor de o anumită vîrstă (să zicem: de 7 ani, de 11 ani, de 15 ani etc.) care ar trebui să se afle într-o anumita treaptă de școlarizare. **3. R.s. globală** se diferențiază pe trepte de școlaritate și se obține prin împărțirea numărului total de elevi înscriși într-un nivel al învățămîntului (primar, gimnazial etc.) la numărul total de copii care au demografic vîrsta corespunzătoare nivelului considerat. De exemplu, pentru școala primară:

$$R.s.\,globală = \frac{Nr.\,total\,de\,copii\,înscriși\,în\,școala\,primară}{Nr.\,total\,de\,copii\,de\,vîrstă\,7\text{-}11\,ani} \times 100$$

R.s. netă consideră la numărătorul fracției de mai sus numai elevii de școală primară care au vîrsta corespunzătoare vîrstei oficiale de încadrare în nivelul respectiv de învățămînt (7-11 ani). **4. R. de tranziție** măsoară proporția celor care, după finalizarea unui nivel (ciclu) de școlaritate, trec în nivelul (ciclul) următor (de exemplu: din școala primară în gimnaziu, sau din gimnaziu în liceu). Se calculează prin împărțirea numărului total al elevilor înscriși în clasa de început a ciclului următor de școlaritate la numărul total de absolvenți ai treptei anterioare de școlaritate, luîndu-se ca referință un anumit an școlar.

Eficiența internă a sistemului de învățămînt

Rezidă din capacitatea acestuia de a oferi posibilități de școlaritate unui număr cît mai mare de elevi care s-au înscris în școală în anul **t.**, într-o perioadă cît mai scurtă de timp, cu cheltuieli minime de resurse umane și financiare. În general, **e.i.** se evaluează prin urmărirea unui flux de elevi pe diverse trepte de școlaritate ale sistemului de învățămînt. Dacă lăsăm de-o parte aspectele financiare, atunci următorii

indicatori sînt utilizaţi: **1.** Pentru analiza fluxurilor de elevi: **Rata de promovare** este raportul dintre numărul de elevi care intră în clasa (c+1) în anul şcolar precedent **t** (raport exprimat procentual); **Rata repetenţiei** pentru clasa **c** în anul şcolar **t** este raportul dintre numărul de repetenţi din anul şcolar **t+1** corespunzători clasei **c** şi numărul total de elevi înscrişi în clasa **c** în anul şcolar **t** (exprimat procentual); **Rata abandonurilor şcolare** pentru clasa c este raportul procentual dintre numărul copiilor care au abandonat clasa **c** în intervalul de la **t** la **t+1** şi numărul total al elevilor înregistraţi în anul şcolar **t** în clasa **c** (indicatorul poate avea în vedere nu numai o clasă, ci un întreg ciclu şcolar). **2. Coeficientul de eficienţă** aplicat la o cohortă (grup de persoane de aceeaşi vîrstă demografică/şcolară) este raportul dintre numărul teoretic de elevi/ani care ar fi necesar unei persoane să absolve un ciclu de învăţămînt dacă nu ar exista repetenţie sau abandon şcolar si numărul efectiv de elevi/ani specific unei cohorte. **3.** Indicalori globali numai în învăţămîntul superior: **a) Număr de studenţi per 100.000 locuitori; b) Distribuţia procentuală a studenţilor pe domenii de studiu** (clasificate conform cu International Standard Classification of Education – ISCED – în: educaţie, formarea profesorilor si teologie; discipline umaniste; drept şi ştiinţe sociale; economie casnică; comunicaţii de masă şi documentare; servicii şi comerţ; ştiinţe naturale; inginerie şi agronomie; ştiinţe medicale**); c) Rata globală de şcolaritate terţiară** (superioară), respectiv numărul total de studenţi exprimat în procente din populaţia a cărei vîrstă este cuprinsă în intervalul de cinci ani care urmează vîrstei standard de absolvire a liceului (populaţia în vîrstă de 18-19 ani + 5 ani): **d) Şcolaritate universitară** – numărul total de studenţi (respectiv procentul) înscrişi în universităţi sau institutii echivalente cu acestea raportat la numărul total de studenţi înscrişi în instituţiile de învăţămînt superior.

Cheltuieli publice cu învăţămîntul

Sînt evaluate, de regulă, prin indicatorii: a) **Cheltuielile publice cu educaţia** – procentul din Produsul Naţional Total (PNT) alocat funcţionării învăţămîntului; sau procentul din buget alocat învăţămîntului; **b) Rata medie anuală de creştere a cheltuielilor publice cu educaţia** se bazează pe estimarea cheltuielilor publice totale în preturi constante (datele sînt diferenţiate prin utilizarea deflatorului implicit al PNT) şi se calculează prin compatibilizarea liniilor tendenţiale cu valorile logaritmice ale datelor despre cheltuieli repartizate pe fiecare an.

Calitatea serviciilor educaţionale şi utilizarea resurselor

Sînt măsurate cu diverşi indicatori referitori la: personalul didactic, spaţiul de învăţămînt, echipamentul pedagogic sau resursele de învăţare disponibile elevilor. Trebuie menţionat că se procedează la o evaluare indirectă şi comparativă a calităţii. Indicatori privind **calitatea personalului didactic: a) Nivelul calificării:** distribuţia procentuală a personalului didactic în funcţie de nivelul ultimului ciclu şcolar absolvit: **b) Vechimea în învăţămînt**: distribuţia procentuală a personalului didactic în funcţie de numărul de ani de activitate pedagogică efectivă la catedră; **c) Sex:** distributia personalului didactic în functie de apartenenta de sex: **d) Numărul mediu de clase de elevi pe profesor** este raportul dintre produsul numărului săptămînal de lecţii si numărului de clase, pe de o parte, şi numărul lectiilor săptămînale ale unui profesor, pe de altă parte; e) **Raportul profesori – elevi** rezultă din împărţirea numărului total de elevi la numărul total de profesori. Într-o altă variantă:

$$Rap.profesori/elevi = \frac{Nr.total\ elevi}{Nr.total\ clase} \times \frac{Nr.total\ clase}{Nr.total\ profesori}$$

Indicatori pentru **spațiul de învățământ: a) Suprafața de spațiu de învățământ ce revine unui elev** este raportul dintre suprafața totală a spațiului disponibil de învățământ și numărul total de elevi; **b) Intensitatea de utilizare a spațiului de învățământ** este raportul dintre numărul total de clase de elevi și numărul total de săli de clasă. De aici rezultă și numărul de schimburi în utilizarea aceleeași săli de clasă de către grupuri diferite de elevi; **c) Rata utilizării temporale** a spațiului de învățământ rezultă din raportul dintre numărul de lecții efectiv ținute într-o clasă și numărul de lecții care teoretic ar fi posibil de ținut în aceeași clasă; **d) Rata utilizării suprafeței** disponibile rezultă din raportul dintre numărul de elevi care efectiv utilizează o sală de clasă și suprafața disponibilă utilizării; **e) Rata utilizării globale** este rezultatul produsului dintre rata utilizării temporale și rata utilizării suprafeței disponibile. O serie de alți indicatori se referă la: disponibilitatea laboratoarelor pe discipline de învățământ, mobilarea spațiului de învățământ, calitatea construcțiilor, condiții de încălzire și iluminat, spații de joacă și recreere etc. Indicatorii referitori la echipamentul pedagogic și resursele de învățare: **a) Disponibilitatea echipamentului:** total echipament distribuit pe itemi (retroproiectare, aparate de proiecție, calculatoare etc.); numărul mediu de elevi ce revin la un item de echipament (de exemplu: număr mediu de elevi pe calculator); **b) Numărul total de biblioteci școlare**, număr de biblioteci (volume) pe unități (sau tipuri de unități) școlare, număr total de mediateci (eventual diferențiate pe tipuri). Pentru fiecare indicator se detaliază și gradul de utilizare (efectivă și/sau estimativă); **c) Numărul total de manuale** pe discipline si elevi; **e) Numărul total de materiale auxiliare de învățare** (culegeri de exerciții și probleme, antologii de texte etc.) pe discipline și elevi.

- **CULTURA ȘI ARTA** (Andrei NOVAK)

Volume în biblioteci

Raport între numărul volumelor (cărți, broșuri, colecții de ziare) existente în biblioteci și numărul populației (județ, țară)

$$Nr.vol./loc = \frac{Numărul\ volumelor}{Populație}$$

În România acest raport a fost de: 1.4 (1950); 5,7 (1970); 7,5 (1989) și 7,4 în 1991. Ultimul nivel este superior celui înregistrat ca medie (5,9) pentru cele 27 țări europene industrializate, în anii 1986-1988. (Câteva exemple: Suedia 12,9; Islanda 11,2; Finlanda 10,7 pe de o parte și: Italia 0.6; Spania și Grecia 1,3; Franța 1,7 pe de altă parte).

Frecventarea anuală a cinematografelor

Raport între numărul persoanelor care au frecventat în cursul unui an (spectatori) sălile de cinematograf și numărul populației (județ, țară).

$$Sp\ cinema/loc = \frac{Numărul\ total\ al\ spectatorilor}{Populație}$$

În România valorile acestui indicator au fost: 3,3 (în 1950); 9,8 (în 1970); 8,8 (în 1989); 4,4 în 1990 și 2,9 în 1991. Pe plan european, nivelul mediu al acestui indicator a fost – pentru anii 1987-1989 – de 2,7 spectatori la un locuitor. (Cîteva exemple: România 8,8; Bulgaria 7,6; Islanda 4,7 și Cehoslovacia 4,5 pe de o parte și Malta 0,9; Olanda 1,1; Austria și Luxemburg 1,4 pe de altă parte).

Frecventarea anuală a teatrului, operei, filarmonicii ș.a.

Raport între numărul persoanelor care au frecventat în cursul unui an (spectatori), spectacole oferite de teatru, operă, filarmonică, orchestra populară, ș.a. și numărul populației (județ, țară).

$$Sp.teatru/loc = \frac{Numărul\ total\ al\ spectatorilor}{Populație}$$

În România acest indicator a avut nivelurile: 0,35 (în 1950); 0,6 (în 1970); 0,77 (în 1989); 0,30 (în 1990) și 0,20 (în 1991).

Frecventarea anuală a muzeelor

Raport între numărul persoanelor care au frecventat muzeele în cursul unui an și numărul populației:

$$Frecv.muzeelor = \frac{Numărul\ vizitatorilor}{Populație}$$

În România acest indicator a avut valorile: 0,1 (în 1950); 0,43 (în 1970); 0,79 (în 1989); 0,45 (în 1990) și 0,35 în (1991) în timp ce nivelul mediu european, valabil pentru anii 1986-1989, a fost de 0,86 vizitatori/locuitori. (Cîteva exemple: Danemarca și Bulgaria 1,7; Austria 1,6; Ungaria 1,5 pe de o parte și Italia 0,1; Franța, Luxemburg și Irlanda 0,2; Grecia și Portugalia 0,3 pe de altă parte).

Abonamente T.V. ce revin la mia de locuitori

Raport între numărul abonamentelor TV și numărul populației:

$$Ab./loc = \frac{Numărul\ abonamentelor\ TV}{Populație} \times 1.000$$

În România acest indicator a avut nivelurile: 73 (în 1970), 160 (în 1989), 157 (în 1990) și 155 (în 1991).

Aparate T.V. ce revin la mia de locuitori

Raport între numărul aparatelor T.V. existente la un moment dat în dotarea populației și numărul populației:

$$Ap.TV/1000\ loc. = \frac{Numărul\ aparatelor\ TV\ aflate\ în\ dotarea\ populației}{Populație} \times 1.000$$

În România în anul 1989 reveneau 194 televizoare la mia de locuitori în timp de nivelul mediu european a fost de 358. (Cîteva exemple: Germania 566, Danemarca 528, Finlanda 488 și Olanda 485 pe de o parte și Albania 83, Portugalia 176, România 194, Grecia 195, Iugoslavia 197 pe de altă parte). Dotarea populației cu aparate TV se cunoaște prin efectuarea anchetelor privind înzestrarea populației cu bunuri de valoare relativ mare și de folosire îndelungată.

Abonamente radio ce revin la mia de locuitori

Raport între numărul abonamentelor radio și numărul populației:

$$Ab/mia\ de\ loc. = \frac{Numărul\ abonamentelor\ radio}{Populație} \times 100$$

Valorile acestui indicator au fost pentru România: 19 (în 1950); 152 (în 1970); 133 (în 1989); 129 (în 1990) și 122 (în 1991).

Aparate radio ce revin la mia de locuitori

Raport între numărul aparatelor de radio existente la un moment dat în dotarea populației și numărul populației. Aceste informații se pot obține prin efectuarea anchetelor privind înzestrarea populației cu bunuri de valoare relativ mare și de folosire îndelungată.

$$Ap.radio/mia\ de\ loc. = \frac{Nr.\ aparatelor\ radio\ aflate\ în\ dotarea\ populației}{Populație} \times 1000$$

În anul 1989 în România reveneau 195 aparate de radio la mia de locuitori în timp ce nivelul mediu european a fost de 643 aparate/mia de locuitori. (Câteva exemple: Marea Britanie 1145; Danemarca 1012; Finlanda 998 și Olanda 902 pe de o parte și Albania 172; România 195; Portugalia 216 și Iugoslavia 245 pe de altă parte).

Titluri cărți editate de editurile de stat ce revin la suta de mii de locuitori

Raport între numărul titlurilor și broșurilor editate în cursul anului și numărul populației:

$$Tc./suta\ de\ mii\ loc. = \frac{Numărul\ titlurilor\ editate}{Populație} \times 100.000$$

În România s-au tipărit 18 titluri la suta de mii de locuitori în 1950, 19 în 1970, 9 în 1989, 6 în 1990 și 5,6 în 1991.

Actuala organizare statistică nu permite cunoașterea activității editurilor particulare.

Titluri de ziare și reviste ce revin la suta de mii de locuitori

Raport între numărul titlurilor – ziare și reviste – apărute într-un an și numărul populației.

$$Tz,r/suta\ de\ mii\ loc. = \frac{Nr.\ titlurilor\ ziarelor\ și\ revistelor\ apărute}{Populație} \times 100.000$$

În România au revenit 1,6 titluri la suta de mii de locuitori în 1950, 3,4 în 1970; 2,1 în 1989; 6,2 în 1990 și 5,8 în 1991.

- **INDICATORII LIBERTĂŢII ŞI DEZVOLTĂRII UMANE** (Lazăr VLĂSCEANU)

Indicatorul Libertăţii Umane (I.L.U.)

Indicator bazat pe evaluarea binară a gradului de respectare/nerespectare a drepturilor umane fundamentale, rezultat din însumarea datelor corespunzătoare pentru 40 de subindicatori: *Dreptul*: de a circula liber în propria ţară; de a părăsi şi reveni oricînd în propria ţară; de a se reuni şi asocia paşnic; de a asimila idei şi primi informaţii; de a observa încălcările drepturilor umane; de a practica limba maternă; *Absenţa*: muncii forţate şi a muncii copiilor; autorizării de muncă obligatorie; execuţiilor extra-judiciare; torturii şi constrîngerilor; pedepsei cu moartea; pedepselor corporale grave; detenţiei ilegale; apartenenţei obligatorii la un partid sau la o organizaţie; religiei sau ideologiei de stat ca materie obligatorie de învăţămînt; controlului artelor; cenzurii politice a presei; cenzurii scrisorilor sau a ascultării telefonice; *Garantarea*: opoziţiei politice paşnice; alegerilor pluripartite prin vot universal direct; egalităţii politice şi juridice a femeilor; egalităţii sociale şi economice a femeilor; independenţei presei; independenţei în publicarea de cărţi; independenţei reţelelor de radio şi televiziune; independenţei tribunalelor; independenţei asociaţiilor sindicale; *Dreptul recunoscut prin lege*: la o naţionalitate; **al** prezumţiei de nevinovăţie pînă la probarea culpabilităţii; la asistenţă juridică în caz de nevoie şi la propriul avocat; la proces public; la proces rapid; la protecţie contra percheziţiilor prin mandat al poliţiei; la protecţie contra prelevării arbitrare de bunuri individuale; *Dreptul individual la*: căsătorie inter-rasială, inter-religioasă sau civilă; egalitate între sexe în timpul vieţii matrimoniale şi la divorţ; practica homosexualităţii între adulţii care cad de acord; practica oricărei religii; stabilirea numărului propriilor copii. Fiecare evaluare corespunzătoare unui subindicator trebuie bazată pe informaţii cît mai exacte, eliminînd, pe cît posibil, subiectivitatea (vezi: *Human Development Report*, 1991, New York, UNPD, 1991). Ca alternativă pentru **I.L.U.** se foloseşte şi indicatorul composit **Humana** (elaborat şi aplicat de Ch. Humana, *World Guide to Human Rights*, New York, 1986), care include 40 de subindicatori elaboraţi pe baza considerării documentelor internaţionale despre drepturile omului, fiecare asociat cu o scală evaluativă cu trei trepte. Spre deosebire de **I.L.U.**, indicatorul composit **Humana** e mai sensibil la evaluările subiective, întrucît primul are asociate scale dihotomice (apartenenţă/neapartenenţă, respectare/ nerespectare, reglementare legală/lipsă de reglementare sau ignorare/îngrădire versus promovare/acceptare), iar al doilea – scale cu trei trepte de diferenţiere apreciativă. **I.L.U.** se aplică pentru evaluarea comunităţilor umane de diverse dimensiuni şi, în funcţie de rezultate, pentru ierarhizări.

Indicatorul dezvoltării umane (IDU)

Măsură sintetică a gradului de dezvoltare umană, propusă de specialiştii ONU în cadrul Programului Naţiunilor Unite pentru Dezvoltare (PNUD) pentru analiza comparativă a ţărilor şi/sau regiunilor şi pentru oferirea de informaţii globale şi specifice în vederea elaborării şi ameliorării politicilor de **d.u.**. Pe baza culegerii de informaţii, a prelucrării datelor şi analizei/interpretării lor se elaborează de către PNUD (prin echipe de specialişti) un raport anual numit *Human Development Report*. Primul raport a fost elaborat în anul 1990 şi de atunci operaţia a fost continuată (raportul pe anul 1992 fiind deja disponibil). Demonstraţia tinde să consacre ideea că nu lipsa resurselor financiare

conduce la devalorizarea vieții umane (individuale, naționale sau globale), ci modul de structurare a bugetelor naționale și a politicilor de dezvoltare economică, socială sau culturală, care relevă o stare de "atonie politică" cu consecințe nefaste asupra valorificării imensului potențial de resurse disponibile. **D.u.** este înțeleasă ca expresie a procesului de extindere a posibilităților care se oferă realizării individuale. Accentul este pus pe acele posibilități sau condiții care, împreună, oferă șansa atingerii unui nivel decent de viață prin: creșterea longevității sau speranței medii de viață (adică o viață cît mai lungă în condiții de sănătate); ameliorarea permanentă a condițiilor de acces la asimilarea cunoștințelor de bază necesare construcției vieții individuale într-o societate în care informația are funcții foarte importante; asigurarea condițiilor de acces la bunurile materiale și culturale specifice vremii. De aici rezultă că **I.D.U.**, ca măsură sintetică, se bazează pe trei variabile: **speranța de viață, nivelul școlarizării și școlarității, venitul individual**. Definite, pentru rațiuni comparative, la nivelul mondial, fiecare din aceste variabile variază de-a lungul unui continuum de la niveluri minime acceptabile pînă la niveluri maxime (ad-hoc definite). Pentru prima variabilă, longevitatea se măsoară, chiar dacă imperfect, după **speranța medie de viață**. În cea de-a doua variabilă, numită generic **acces la cunoștințe**, se au în vedere două elemente: alfabetizarea adulților și durata medie curentă a școlarității (în ani). Acestea sînt combinate și ponderate pentru a stabili o măsură sintetică a realizărilor din domeniul învățămîntului. Ponderea se stabilește în funcție de calcule în formula: **școlarizarea = a_1** alfabetizare + a_2 ani de școlaritate, unde a_1 și a_2 reprezintă ponderările în ecuație (în 1991: a_1=2/3 iar a_2 = 1/3). În sfîrșit, **venitul** reprezintă valoarea produsului intern brut (PIB) pe persoană în expresie logaritmică (pentru a ilustra efectul progresiv descrescător al venitului asupra dezvoltării umane). Totodată, se alocă un coeficient nul de ponderare pentru venitul care se situează sub pragul de sărăcie. Datele sînt culese pentru fiecare țară prin raportare la nivelul maxim dezirabil al fiecăreia din cele trei variabile. În obținerea valorilor **I.D.U.** pentru fiecare țară, se au în vedere două premise: toate cele trei variabile trebuie să aibă ponderi egale ca importanță, iar valoarea sintetică trebuie obținută prin raportare la un nivel standard maximal. Implicația este că o viață decentă nu se reduce în nici un caz la simpla existență sau supraviețuire fizică, asociindu-se în mod necesar cu condiții adecvate de sănătate, instruire școlară, practicarea unei activități utile adecvat salarizate. Totodată poziția unei țări într-o ierarhie globală a gradului de **d.u.** se poate obține prin măsurarea gradului de depărtare/apropiere de valoarea maximă pe fiecare variabilă și prin obținerea unei măsurări medii neponderate (nediferențiate pe variabile). Validitatea acestei opțiuni a fost multiplu verificată (prin calcularea coeficienților Spearman de corelație și prin aplicarea metodei Borda de clasificare) și se consideră a fi metodologic acceptabilă. În analiza **d.u.** se aplică fie **I.D.U.**, ca indicator complex sau "composit". pentru a oferi o măsură sintetică la nivel de țară și a facilita astfel comparații între țări, fie variabilele integrate în **I.D.U.** considerate separat, fie alți indicatori economici sau sociali care aprofundează analiza în domeniile: demografic, educațional și economic. În urma aplicării succesive a **I.D.U.** în ultimii trei ani, concluzia generală persistă: "lipsa voinței/angajării politice, și nu resursele financiare. este adesea cauza reală a neglijării *dezvoltării* umane" (UNDP, *Human Development Report 1992*, New York, 1992).

- **INDICATORI SUBIECTIVI AI CALITĂŢII VIEŢII** (Elena ZAMFIR)

Indicatorii calităţii percepute a vieţii

Exprimă estimarea pe care subiecţii înşişi o dau stării diferitelor sectoare/sfere, componente sau condiţii ale vieţii lor. Sînt frecvent utilizaţi în studiile de calitate a vieţii. Doar în puţine cazuri starea diferitelor componente ale vieţii este strict şi uşor observabilă din exterior: starea relaţiilor dintre soţi, dintre părinţi şi copii, dintre colegi, starea vieţii politice, a unei persoane. În plus, starea unei componente a vieţii depinde nu numai de ceea ce se poate observa din exterior, ci şi de aşteptările, nivelul de aspiraţii ale subiectului însuşi. Din acest motiv sînt utilizaţi adesea "observatorii naturali", adică membrii populaţiei studiate, care sînt solicitaţi să estimeze starea diferitelor componente ale vieţii lor. **Forma** întrebărilor din interviu/chestionar care ne dă o asemenea informaţie este de regulă următoarea: "Sănătatea, locuinţa, asistenţa medicală etc. **este foarte bună... foarte proastă**". Există conflicle cu şeful, cu colegii, cu vecinii etc. **într-o foarte mică măsură... într-o foarte mare măsură**". Scalele cele mai frecvent utilizate sînt cu **5** trepte (tip Likert), dar pot fi şi cu **7**, rareori cu **10**, cu **4**, **3** sau chiar **2**.

Există două tipuri de **i.c.p.v.**:

a. **i.c.p.v. sectoriali** sau **particulari** – sînt estimările date de subiecţi diferitelor sfere, componente, condiţii particulare ale vieţii lor: c.p. a vieţii de familie sau a vieţii de muncă sau a vieţii politice; c.p. a relaţiilor cu colegii, cu seful, cu copiii.

b. **i.c.p.v. globali**: calitatea percepută a vieţii în globalitatea ei. Aceşti indicatori se obţin prin combinarea i.c.p.v. sectoriali ai principalelor sfere ale vieţii (familie, muncă, timp liber, propria persoană, politică etc.). **I.c.p.v.** nu trebuie consideraţi a fi strict indicatori ai stării vieţii; ei cuprind structural în ei înşişi şi o anumită evaluarea pe care subiecţii înşişi o fac inevitabil respectivei stări. Cu alte cuvinte estimarea stării nu este independentă de evaluarea ei. *V. calitatea vieţii, indicatori sociali, măsurare.* **E.Z.**

Indicatori de satisfacţie cu viaţa

Înregistrări ai gradului de satisfacţie/insatisfacţie a unei populaţii, fie cu **viaţa în general** (**i. globali de s.v.**), fie cu **sfere/componente/ condiţii** ale vieţii (**i. sectoriali de s.v.**): satisfacţia cu familia, cu profesia, localitatea, colegii de muncă, prietenii, timpul liber etc.

Gradul de satisfacţie/insatisfacţie poate fi estimat pe două căi:

a. Direct: persoanele în cauză sînt solicitate să estimeze gradul lor de satisfacţie/insatisfacţie cu viaţa în general, sau cu diferitele sfere/componente/condiţii, utilizînd scale care pot avea 10, 7, 5, 4, 3 sau 2 valori.

b. Indirect: prin consecinţele satisfacţiei/insatisfacţiei: se înregistrează de exemplu dorinţa/lipsa de dorinţă (intenţia) a persoanei respective de a păstra locul de muncă, profesia, localitatea, locuinţa (satisfacţie) sau de a le schimba (insatisfacţie).

I. globali de s.v. pot fi **specificaţi** sau **nespecificaţi**. **I. specificaţi de s.v.** sînt rezultatul combinării i.s.v. sectoriali sau parţiali: satisfactia cu viata în general este astfel estimată prin considerarea satisfacţiei cu principalele sfere componente ale vietii – familie, muncă etc. **I. nespecificaţi de s.v.** sînt obţinuţi prin solicitarea subiectului să

estimeze **în general** gradul său de satisfacție/insatisfacție cu viața. Cei mai frecvenți **i. nespecificați de s.v.** sînt de următoarele tipuri: o întrebare cu privire la satisfacția cu viața; media a două întrebări similare de satisfacție cu viața, plasate însă în poziții diferite în cadrul unui chestionar, metodă care s-a probat a da un indicator mai bun; combinarea mai multor întrebări diferite legate de satisfacție globală cu viața: cît de satisfăcut/mulțumit cu viața este respectiva persoană, frecvența momentelor de profundă satisfacție, bucurie, a necazurilor, îngrijorărilor.

Cercetările au indicat faptul că gradul de satisfacție depinde atît de calitatea condițiilor de viață, cît și de **tipul** și **nivelul de aspirații** al subiectului.

I.s.v. sînt foarte des utilizați pentru a măsura calitatea vieții. *V. calitatea vieții, satisfacție.* **E.Z.**

Indicator de fericire

Înregistrare a gradului de plinătate, exaltare, bucurie accentuată, fericire/nefericire, disperare, nenorocire al unei populații. I.f. este utilizat în sistemul indicatorilor subiectivi ai calității vieții. Prin natura sa exprimă o stare psihologică globală "limită", "de vîrf" (A. Maslow).

I.f. se construiește de regulă utilizînd o întrebare adresată subiecților cu privire la experiența, de regulă într-o anumită perioadă specificată a vieții, a unor momente de profundă fericire, bucurie, deplinătate sau de nenorocire, disperare sau din combinarea mai multor întrebări referitoare la diferitele forme de manifestare ale fericirii sau nefericirii – stare de exaltare, bucuria unei reușite ieșite din comun, tentația de a spune clipei "oprește-te" (Faust), "a te simți în al noulea cer". Disperare, sentimentul cronic de inutilitate, de esec. Uneori sînt utilizați indicatori separați de **fericire** și de **nefericire**. Studiile au indicat că între indicatorul de fericire si cel de nefericire deși există o corelație negativă semnificativă, aceasta nu are valori atît de ridicate cum ne-am fi așteptat. Acest lucru sugerează că stările de fericire și nefericire nu sînt absolut exclusive, ci adesea se succed unele altora, la intervale scurte de timp, putînd chiar coexista într-o anumită măsură. Sînt autori care argumentează că i.f. nu coincide cu indicatorul de satisfacție a vieții, deși inevitabil vor fi înalt corelați. Motivul este că ei se referă la stări psihologice distincte: satisfacția exprimă mai mult o stare psihologică de acceptare a vieții, considerarea ei ca acceptabilă în raport cu aspirațiile și posibilitățile. Fericirea se referă la stări psihologice mult mai intense: sentimentul de plinătate, de exaltare, trăiri "de vîrf", bucurie profundă, sau nenorocire, disperare, avînd o coloratură emoțională mult mai puternică decît satisfacția. Pentru a ilustra o asemenea posibilă diferență, voi cita rezultatele unei cercetări care a pus în evidență că vîrsnicii tind să fie mai satisfăcuți decît linerii; tinerii, în schimb, tind să fie mai fericiți decît vîrstnicii. *V. calitatea vieții, i.s.v., satisfacție.* **E.Z.**

Indicator de alienare

Operaționalizînd conceptul de **alienare** schițat de Hegel, elaborat de Marx și preluat în sociologia contemporană, M. Seeman (*On the Personal Consequences of Alienation in Work*, 1959) formulează 5 **dimensiuni**: lipsă de putere, lipsă de sens, anomie, izolare socială si înstrăinare de sine. Pornind de la această conceptualizare, D.G. Dean (*Alienation: Its Meaning and Measurement*, 1961) a dezvoltat un instrument de măsură a alienării care, în diferite forme, este utilizat frecvent în cercetările empirice asupra calității vieții și asupra atitudinii față de muncă. *V. alienare.* E.Z.

- **RELAȚII DE GRUP (Sociometrie)** (Septimiu CHELCEA)

Indicele statusului sociometric

Arată poziția ocupată de o persoană în cadrul grupului și se calculează după formula:

$$I = \frac{n}{N-1}$$

unde: n = numărul alegerilor primite de respectiva persoană

N = numărul membrilor grupului

L.D. Zeleeny propune o formulă de calcul mai adecvată luîndu-se în considerare atît poziția individului în grup, cît și stabilitatea acestei poziții.

$$I = \bar{I} \pm D = \frac{\sum i}{N-1} \pm \frac{\sum (\bar{i} - i)}{N-1}$$

unde: $\bar{I} = \frac{\sum i}{N-1}$ determină poziția persoanei în grup

$D = \frac{\sum (\bar{i} - i)}{N-1}$ arată stabilitatea poziției (statusului sociometric)

i = intensitatea alegerilor

Formula propusă de L. D. Zeleeny se aplică în cazurile în care alegerile sociometrice sînt ponderate, acordîndu-se de exemplu: 3 puncte pentru prima alegere, 2 puncte pentru a doua alegere și un punct pentru cea de a treia alegere. Pentru respingeri se acordă ponderi negative.

Indicele expansivității sociometrice

Permite determinarea cantitativă a orientării individului spre membrii grupului prin luarea în calcul atît a expansivității pozitive, cît și a expansivității negative.

$I = (E_+) + (E_-)$

unde:

(E_+) = expansivitatea pozitivă, calculată după formula $E_+ = \frac{n}{N-1}$ în care:

n = numărul de alegeri emise

N = numărul membrilor grupului

(E_-) = expansivitatea negativă, calculată după formula $E_- = \frac{n}{N-1}$ în care

n = numărul de respingeri emise

N = numărul membrilor grupului

Indicele expansivității sociometrice măsoară si gradul de integrare a individului în grup. Cu cît valoarea indicelui este mai mare, cu atît individul este mai bine integrat în grup.

Indicele sensibilității raționale

Exprimă capacitatea individului de a evalua poziția sa în cadrul grupului. Se calculează după formula:

$$I = \frac{A_a}{A_p}$$

unde:

A_a = numărul așteptărilor de a fi ales de membrii grupului

A_p = numărul alegerilor primite din partea membrilor grupului

Indicele sensibilității raționale exprimă acuratețea percepției relațiilor sociometrice cu privire la propria persoană.

Indicele relațiilor simetrice

Poate fi calculat după mai multe formule, exprimînd toate calitățile relațiilor interpersonale în cadrul grupului:

$$I = \frac{N(N-1)}{2}$$

Această formulă se aplică în cazul în care testul sociometric are alegerile nelimitate. Cînd alegerile sînt limitate se aplică formula:

$$I = \frac{k^2 N}{2}$$

sau:

$$I = \frac{3^N - 2^{(N-1)} + 1}{2}$$

unde:

N = numărul membrilor grupului

k = numărul alegerilor permise

Indicele asocierii persoanelor în cadrul grupului

Se calculează fie după formula:

$$I = \frac{n}{\frac{N(N-1)}{2}}$$

cînd alegerile nu sînt limitate, fie după formula:

$$I = \frac{n}{\frac{k(N-1)}{2}}$$

cînd alegerile sînt limitate. În aceste formule:

n = numărul relațiilor simetrice (alegerilor reciproce) observate

N = numărul membrilor grupului

k = numărul alegerilor permise

Cu cît valoarea indicelui asocierii este mai mare, cu atît relațiile în grup sînt mai bune.

Indicele integrării în grup

Se măsoară raportînd numărul persoanelor care au primit alegeri la numărul persoanelor care nu au primit nici o alegere (persoane izolate).

$$I = \frac{I_a}{I_i}$$

unde:
I_a = numărul persoanelor care au primit alegeri
I_r = numărul persoanelor care nu au primit nici o alegere
Valoarea mai ridicată a indicelui exprimă o mai bună integrare a grupului.

Indicele coerenței grupului
Exprimă, de asemenea, calitatea relațiilor sociometrice la nivelul grupului:

$$I = \frac{R \cdot q}{U \cdot p}$$

R = numărul alegerilor reciproce
U = numărul alegerilor unilaterale

$$p = \frac{k}{N-1}$$

k = numărul alegerilor permise
N = numărul membrilor grupului
q = 1 – p
Acest indice a fost propus de J.N. Criswell și se aplică în cazul testului sociometric cu alegeri limitate. Cu cît valoarea indicelui este mai mare, cu atît grupul este mai coesiv.

Indicele interesului pentru propriul grup
Arată gradul de integrare a individului în grup.

$$I = \frac{n}{k \times N}$$

unde:
n = numărul de alegeri emise pentru membrii grupului
N = numărul membrilor grupului
k = numărul de alegeri permise
Acest indice ajută la evaluarea gradului de integrare a individului în grupul din care face parte.

Indicele interesului pentru alte grupuri
Exprimă tendința individului de a se orienta spre alte grupuri (grupuri de referință), slaba lui integrare în propriul grup (grupul de apartenență).

$$I = \frac{n}{k(N - N_1)}$$

unde:
n = numărul alegerilor pentru membrii altor grupuri
k = numărul alegerilor permise
N = numărul total al populației
N_1 = numărul membrilor propriului grup

Indicele atracției propriului grup
Se calculează prin raportarea totalului alegerilor primite de la alte grupuri la totalul alegerilor primite de la propriul grup.

$$I = \frac{n}{n_1}$$

unde:

n = numărul alegerilor primite de la alți membri a altor grupuri

n_1 = numărul alegerilor primite de la membrii propriului grup

Indicele concordanței

Se calculează după formula:

$$I = \frac{A_r \times i}{N-1}$$

unde:

A_r = numărul alegerilor reciproce

i = numărul indiferențelor

N = numărul membrilor grupului

Indicele concordanței a fost introdus în tehnicile sociometrice de M.L. Northway.

Indicele conștientizării relațiilor sociometrice

Exprimă capacitatea indivizilor de a percepe cu acuratețe relațiile de atracție, respingere și indiferență din cadrul grupului

$$I = \frac{A_i + R_i - 2X}{2kN}$$

unde:

A_i = numărul alegerilor identice în sociograma reală și în sociograma imaginară (percepția sociometrică, după R. Tagiuri)

R_i = numărul respingerilor identice în sociograma reală și în sociograma imaginară (percepția sociometriei, după R. Tagiuri)

X = numărul alegerilor din sociograma reală cărora le corespund respingeri în sociograma imaginară

k = numărul alegerilor permise

N = numărul membrilor grupului

Indicele conștientizării relațiilor sociometrice a fost propus de S. Chelcea (1968) și exprimă gradul de integrare a membrilor grupului. Cu cît valoarea indicelui este mai mare cu atît conștientizarea relațiilor interpersonale în grup este mai mare, exprimînd centrarea indivizilor asupra propriului grup (grup de apartenență).

• INDICATORI UTILIZAȚI ÎN CERCETAREA EMPIRICĂ

(Septimiu CHELCEA)

SONDAJ DE OPINIE

Indicele opiniei majoritare

Se calculează după formula:

$$I = \frac{[(p_.) - (p_.)] \times (100 - p_0)}{100}$$

unde:

(p_+) = procentul răspunsurilor la o întrebare de opinie

(p_-) = procentul răspunsurilor negative la aceeași întrebare

(p_0) = procentul celor "fără opinie" la respectiva întrebare.

Indicele opiniei majoritare a fost propus de sociologul german Peter R. Hofstätter (1966).

Indicele actualității întrebărilor într-un sondaj de opinie

Se calculează după formula:

$$I = \frac{\sqrt{(p_+) \times (p_-)}}{p_o}$$

unde:

(p_+) = procentul răspunsurilor pozitive la o întrebare de opinie

(p_-) = procentul răspunsurilor negative la aceeași întrebare

(p_o) = procentul celor "fără opinie" la respectiva întrebare

Pentru ca o întrebare să aibă un grad sporit de actualitate trebuie îndeplinite două condiții:

1) (p_+) **x** (p_-) să fie *maxim*, adică să se apropie de valoarea $\left(\frac{100 - p_o}{2}\right)^2$

2) (p_o) **să** fie *minim*

Indicele actualității unei întrebări în sondajele de opinie publică a fost introdus de sociologul german Peter R. Hofstätter (1966) pentru a determina "orizontul" unei persoane sau al unui grup, adică numărul de întrebări care sînt actuale, la care se răspunde afirmativ sau negativ.

ANALIZA CONȚINUTULUI

Indicele de evaluare a atitudinii în cadrul analizei conținutului

A fost introdus de Ch. E. Osgood (1959). Fiecare propoziție transcrisă într-o formă canonică (pentru a pune în evidență obiectul atitudinii, predicatul și complementul) este evaluată numeric (produsul dintre valoarea predicatului și valoarea complementului). Valorile predicatelor și complementelor variază între –3 și +3, astfel că fiecare propoziție poate fi evaluată pozitiv sau negativ. Făcînd media tuturor evaluărilor obținem indicele de evaluare.

$$I = \frac{1}{3}\left[\frac{\sum (V_p \times V_c}{N}\right]$$

unde:

V_p = valoarea predicatului

V_c = valoarea complementului

N = numărul propozițiilor

În practica analizei evaluative a conținutului se mai utilizează și o altă formulă de calculare a indicelui de evaluare, propusă tot de Ch.E. Osgood

$$I = \frac{1}{3}\left[\frac{\sum(V_p \times V_c}{V_p}\right]$$

unde:
V_p = valoarea predicatului
V_c = valoarea complementului.

Indicele tendinței

Reflectă intensitatea și direcția atitudinii (pro, contra) în analiza conținutului comunicării.

$$I = \frac{F - D}{L}$$

unde:
F = numărul unităților de înregistrare favorabilă (pro)
D = numărul unităților de înregistrare defavorabile (contra)
L = numărul de unități de înregistrare în legătură cu tema dată.

Pe baza acestei formule de calcul nu poate fi determinat și gradul de interes pentru tema analizată. S-a propus o altă formulă.

$$I = \frac{F - D}{T}$$

unde:
F = numărul unităților de înregistrare favorabile (pro)
D = numărul unităților de înregistrare defavorabile (contra)
T = numărul total de unități de investigare.

Pentru calcularea tendințelor, în analiza conținutului poate fi utilizată și o formulă mai sofisticată care ia în calcul atît numărul unităților de înregistrare în legătură cu tema, cît și numărul total de unități de înregistrare.

$$I = \frac{F^2 - F \times D}{L \times T} - \frac{F \times D - D^2}{L \times T}$$

Formulele de calculare a indicilor tendinței au fost propuse de Irving L. Janis și Rymond Foder (1965), care au utilizat denumirea de "coeficient de dezechilibru".

Indicele reliabilității (fidelității) intercodificatori

Exprimă acordul dintre doi analiști în codificarea unităților de înregistrare.

$$I = \frac{2M}{N_1 + N_2}$$

unde:
M = numărul codificărilor similare
N_1 = numărul codificărilor primului analist
N_2 = numărul codificării celui de al doilea analist

Indicele astfel calculat nu ia în considerație probabilitatea de acord intercodificatori datorată hazardului (E.M. Bennett, 1954). Pentru rectificare, W.A. Scott (1955) presupune o altă formulă de calcul:

$$I = N_c - \frac{N_c}{1 - N_p}$$

unde:

N_o = numărul cazurilor de acord observate (în procente)
N_p = numărul cazurilor de acord datorat hazardului (în procente)

Indicele reabilității (fidelității) compozite

Măsoară corelația intercodificatori, cînd numărul lor este mai mare de doi.

$$I = \frac{N \times M_c}{1 + M_c(N - 1)}$$

unde:
N = numărul analiștilor care fac codificarea
M_c = media cazurilor de acord intercodificatori observate

D. Kaplan (1949), M. Spiegelman (1953), G.N. Stempel (1855), W.S. Robinson (1957) au propus și alte modalități de măsurare a reabilității (fidelității) în analiza conținutului pentru a ne asigura că repetînd codificarea la diferite intervale de timp sau codificînd separat doi sau mai mulți codificatori ajung la rezultate asemănătoare.

ANCHETA PANEL

Indicele t

Evidențiază schimbarea în cazul anchetelor panel cu două momente de măsurare (t și t_1) a unei variabile cu două valori.

$$t = \frac{\text{schimbarea înregistrată}}{\text{schimbarea maximă posibilă}}$$

Schimbarea maximă în tabelele panel simple, fără schimbare netă (totalurile marginale ale tabelului cu dublă intrare indică schimbarea netă), este dată de dublarea celei mai mici valori marginale la t_1. Valoarea ridicată a *indicelui t* exprimă o schimbare puternică a opiniilor sau situațiilor obiective.

Indicele T

Arată probabilitatea trecerii de la opiniile negative la opiniile pozitive (și invers) într-un tabel panel simplu, fără schimbare netă. Măsurarea unei variabile dihotomizate la *t* și t_1 conduce la construirea unui tabel cu patru cîmpuri A, B, C, D.

$$T = \frac{B}{A+B} + \frac{C}{C+D}$$

t_1 / t	+	−
+	A	B
−	C	D

Indicele T poate lua valori cuprinse între 0 și 2, cînd schimbarea este maximă (cf. Renate Mayntz, 1969).

INDEX

A

Abăndon istoric / 11
Abatere interquartilică *V. Statistică univariată*
Abatere medie *V. Statistică univariată*
Abatere medie patratică *V. Statistică univariată*
Abordarea macro *V. Macrosociologie*
Abuz / 12
Accident / 14
Acomodare *V. Interacțiune socială*
Activitate *V. Acțiune*
Activitate normativă *V. Normă*
Actor social *V. Agent social*
Acționalism / 14
Acțiune / 14
Acțiune afirmativă *V. Asistență socială*
Acțiune-cercetare *V. Sociologie*
Acțiune colectivă / 16
Acțiune istorică *V. Acțiune socială*
Acțiune logică *V. Reziduuri*
Acțiune non-logică *V. Acțiune socială și Reziduuri*
Acțiune socială / 17
Aculturație / 18
Acumulare primitivă a capitalului *V. Capitalism*
Ad-hocrație / 18
Adolescență / 19
Adopție / 19
Adulter / 20
Afinitate / 20
Agendă a realității *V. Mass-media*
Agent istoric *V. Agent social*
Agent social / 21
Agresivitate / 21
Ajutor de șomaj *V. Șomaj*
Alegeri electorale *V. Electorat*
Alienare / 22
Alocație / 24
Alternativă / 24
Altruism / 24
Altul generalizat *V. Interacționism și Sine*
Altul semnificativ *V. Sine*
Amplitudine *V Statistică univariată și Clasificare*
Analiza de caz / 25
Analiza cluster *V. Clasificare multicriterială*
Analiza comparativă *V. Comparație*
Analiza componențială *V. Etnometodologie*
Analiza conținutului / 26
Analiza cost/beneficiu / 28
Analiza demografică *V. Demografie*
Analiza de dependență *V. Cauzalitate socială*
Analiza dinamicii sistemelor *V. Structură*
Analiza discriminantă *V. Clasificare multicriterială*
Analiza factorială / 29
Analiza funcțională *V. Funcție*
Analiza funcțională aprioric/aposteriorică

V. Sistem social
Analiza grupărilor *V. Statistică și sociologie*
Analiza de indiferență *V. Curba de indiferență*
Analiza intercategorială *V. Statistică și sociologie*
Analiza intracategorială *V. Statistică și sociologie*
Analiza longitudinală *V. Cohortă*
Analiză marginală / 32
Analiza "path" V. Statistică și sociologie
Analiza rețelelor *V. Rețea*
Analiza postului de muncă / 34
Analiza secundară / 34
Analiza structurală *V. Structură*
Analiza structurilor latente / 35
Analiza transculturală / 35
Anamneză / 36
Anchetă sociologică / 36
ANCOVA *V. Varianță*
Anomie / 37
Anormalitate *V. Normalitate*
ANOVA *V. Varianță*
Antisemitism *V. Rasism*
Antropogeneză / 37
Antropologie / 39
Antropologie culturală / 41
Antropologie fizică *V. Antropologie*
Antropologie psihologică *V. Personalitate*
Antropologie socială / 44
Anxietate / 44
Apolinic și dionisiac *V. Stil de viață*
Apolitism *V. Politică*
Arhaic / 45
Arheologie socială / 45
Aristocrație *V. Regim politic*
Aritmetică politico-socială *V. Educație*
Asimilare / 45
Asistență socială / 46
Asociație / 51
Aspirație / 51
Așteptări sociale față de durate *V. Sociologie istorică*
Ateism *V. Secularizare*
Atitudine / 52
Atitudine pozitivă *V. Pozitivism sociologic*
Atribuire / 56
Atribut / 57
Audiență / 57
Autarhie / 58
Autoactualizare / 59
Autoconsum *V. Economie de piață*
Autocorelație *V. Econometrie*
Autoritarism
Autoritate / 59
Autosubzistență / 60
Avort / 61
Avunculat / 63
Axiologie *V. Valoare*

B

Balanță cognitivă / 65
Balanță motivațională / 66
Bancă de date / 66
Bandă / 67
Bază economică *V. Bază și suprastructură*
Bază și suprastructură / 67
Bigamie / 68
Biografie socială / 68
Bipartitism *V. Partid politic*
Birocrație / 71
Biserică / 75
Bit *V. Informație*
Boieribil *V. Boierie*
Boierie / 76
Brainstorming / 76
Buget / 77
Buget de timp *V. Timp liber*
Bugetul familiei *V. Nivel de trai*
Burghezie *V. Clasă socială*
Burghezie întîrziată *V. Precipitarea etapelor*
Bun / 78

C

Cadre sociale *V. Monografie sociologică*
Calitatea vieții / 79
Calitatea vieții de muncă *V. Munca*
Campanie electorală *V. Electorat*
Canonul diferenței *V. Experiment sociologic*
Capital / 80
Capitalism / 81

Caracter național / 84
Carierism / 86
Castă / 86
Categorie socio-ocupațională / 87
Cauzalitate socială / 91
Căsătorie / 91
Celibat V. Familie
Centile *V. Statistică univariată*
Centru-periferie / 93
Cercetare sociologică zonală *V. Zonă*
Cerință funcțională *V. Necesitate*
Cetățenie / 94
Cete de neam *V. Obște*
Charismă / 95
Chestionar / 95
Ciclu cultural *V. Tehnocultură*
Ciocoism / 96
Circulatia elitelor / 97
Circulația mărfurilor *V. Funcție de consum*
Circulație socială *V. Circulația elitelor*
Civilizație / 99
Clan *V. Gintă*
Clasă negativă *V. Selecție socială negativă*
Clasă politică *V. Elitism*
Clasă socială / 99
Clasa de status *V. Putere*
Clasificare / 103
Clasificare multicriterială / 104
Clientelism politic / 110
Climat psiho-social / 111
Coabitare consensuală / 111
Cod / 111
Coeficient beta *V. Regresie*
Coeficient de corelație *V. Regresie*
Coeficient de corelație parțială *V. Regresie*
Coeficient de determinație *V. Regresie*
Coeficient de determinație multiplă *V. Regresie*
Coeficient de determinație parțială *V. Regresie*
Coeficient de elasticitate *V. Regresie*
Coeficient Gini *V. Distribuția veniturilor*
Coeficient de inteligență *V. Inteligență*
Coeficient de ponderare *V. Clasificare multicriterială*
Coeficient de reproductibilitate *V. Scalare*
Coeficient de structură *V. Regresie*
Coeficientul de variație *V. Statistică univariată*
Coerciție / 112
Coevoluție / 112
Coeziune / 112
Cohortă / 113
Colectiv *V. Colectivitate*
Colectivism / 114
Colectivitate / 114
Coliniaritate *V. Regresie*
Comerț *V. Funcție de consum*
Comparație / 114
Compensare / 117
Compensația muncii / 118
Competență / 119
Competiție / 120
Competiție pentru resurse *V. Resurse*
Competiție perfectă/imperfectă *V. Economie de piață*
Complementaritate / 120
Complexe sociale *V. Forme sociale*
Comportament colectiv / 121
Comportament de optimizare *V. Analiza marginală*
Comportament prosocial / 121
Composesorat *V. Obște*
Comprehensiune / 122
Compromis / 122
Comunalitate *V. Analiza factorială*
Comunicare / 123
Comunism / 125
Comunitate / 127
Comunitate lingvistică *V. Sociolingvistică*
Concurență *V. Comportament colectiv*
Conducere *V. Grup social*
Configurație / 128
Conflict / 128
Conflict de clasă *V. Clasă socială*
Conformare / 130
Consangvinitate / 130
Consens / 130
Conservatism / 131
Consilier familial *V. Familie*
Consistența sinelui / 131
Construct / 132
Consum final *V. Funcție de consum*
Consum intermediar *V. Funcție de consum*

Consum neproductiv *V. Funcție de consum*
Consum ostentativ *V. Alienare*
Consum productiv *V. Funcție de consum*
Conștiință / 132
Conștiință de clasă *V. Clasă socială și Conștiință*
Conștiință falsă *V. Ideologie*
Conștiință socială *V. Conștiință și Existență socială*
Contabilitate socială *V. Indicator social*
Contagiune *V. Difuziune*
Contaglune mentală / 134
Context structural *V. Funcție*
Contract social / 135
Contracultură / 136
Contradicții sociale / 137
Control social / 137
Controlor de zonă / 139
Conurbatie / 140
Convergență / 140
Convingere ***V.*** *Consens*
Cooperare / 140
Corelație canonică *V. Regresie*
Corporatism / 141
Corporație *V. Corporatism*
Corupție / 141
Cost marginal *V. Analiză marginală*
Cost social / 142
Creativitate *V. Rutină*
Credință / 142
Criminalitate / 143
Criteriu de valoare *V. Indicator social*
Criza secularizării *V. Criză politică*
Criză / 144
Criză politică / 145
Cuantificare / 145
Cult / 146
Cultul personalității *V. Cult*
Cultură / 147
Cultură de masă *V. Cultură*
Cultură politică / 151
Cultură populară *V. Popor*
Cultură reală/ideală *V. Cultură*
Cuplu V. Familie
Cuplu consensual *V. Căsătorie*
Curba lui Gauss *V. Statistică univariată*
Curba lui Lorenz *V. Distributia veniturilor*
Curba veniturilor / 151
Curbă de consum *V. Funcție de consum*
Curbă de Indiferență / 153
Curent sociologic *V. Istoria sociologiei*

D

Dar / 155
Darwinism social / 155
Decalaj al PNB *V. Piața muncii*
Decile *V. Statistică univariată*
Decizie / 156
Deflatorul PNB *V. Inflație*
Deflație *V. Inflație*
Delincvență *V. Criminalitate*
Democrație / 157
Democrație la bază *V. Ierarhie*
Democrație consoclativă / 158
Democrație creștină / 159
Democrație la vîrf *V. Ierarhie*
Demografie / 160
Demoscople / 162
Denominare / 163
Deontologie *V. Morală*
Derivații *V. Reziduuri*
Descendență / 163
Descoperire / 163
Determinism social / 163
Devălmășie / 164
Devianță / 165
Dezinformare / 167
Diagnoză / 168
Dialectică / 168
Dictatura proletariatului *V. Dictatură*
Dictatură / 168
Diferențiator semantic / 169
Diferențiere socială *V. Inegalitate socială*
Difuzarea responsabilității *V. Comportament prosocial*
Difuziune / 169
Dilema prizonierului / 172
Dilemă socială / 172
Dinamica grupului / 173
Dinamică socială *V. Statică socială*
Dioceză *V. Biserică*
Disciplina muncii / 174
Discriminare / 175
Disfuncție *V. Funcție*
Disoluția cuplului *V. Divorț*

Dispersie *V. Statistică univariată*
Dissens *V. Consens*
Distanță socială / 175
Distribuția veniturilor / 175
Diversificare *V. Omogenizare*
Diviziunea muncii / 177
Diviziunea socială a muncii *V. Diviziunea muncii*
Divorț / 179
Divorțialitate / 181
Documente sociale / 181
Dogmatism / 181
Dragoste *V. Căsătorie*
Dramaturgie socială / 183
Drept / 184
Drept cutumiar / 185
Drepturile omului / 185
Drog / 187
Durată medie de școlarizare *V. Stoc de învățământ*

E

Echilibru social / 189
Echitate / 189
Eclectism sociologic / 189
Ecologie / 190
Econometrie / 193
Economism / 193
Ecologie umană *V. Ecologie*
Ecologie urbană *V. Ecologie*
Economia bunăstării / 193
Economie *V. Macroeconomie*
Economie fictivă *V. Economie subterană*
Economie keynesiană *V. Macroeconomie*
Economie de piață / 194
Economie planificată și centralizată *V. Economie de piață*
Economie secundară *V. Economie subterană*
Economie subterană / 195
Ecumenism / 197
Educație / 198
Efecte de agregare / 202
Efecte contextuale *V. Structură*
Efecte emergente *V. Agent social*
Efecte de interacțiune *V. Varianță*
Efecte perverse *V. Efecte de agregare*
Efecte principale *V. Varianță*
Efecte secundare *V. Efecte de agregare*
Efectul bumerang *V. Comportament prosocial*
Efectul Halo / 203
Efectul listei / 203
Efectul de operator / 203
Efectul pierderii de vreme *V. Efectul Ringelmann*
Efectul de poziție / 204
Efectul Ringelmann / 204
Efectul zapping *V. Audiență*
Eficacitate / 205
Eficiență / 205
Egalitate / 205
Ego / 207
Ekistică / 207
Elasticitate / 208
Electorat / 209
Elita puterii *V. Elite*
Elită / 211
Elite "vulpi"/elite "lei" *V. Circulația elitelor și Elite*
Elitism / 212
Emic/etic / 213
Emigrație *V. Migrație*
Empatie / 213
Enculturațle / 214
Endogamie / 214
Endogen / 215
Enfuncție *V. Funcție*
Entropie *V. Informație*
Ergoterapie *V. Socioterapie*
Eroare standard *V. Testarea ipotezelor statistice*
Erori compensatorii *V. Compensare*
Estimare *V. Evaluare*
Eșantionare / 215
Etalon de măsură *V. Măsurare socială*
Etichetare socială / 218
Etnic / 219
Etnicism cultural *V. Gîndirism*
Etnicitate *V. Etnic*
Etnocentrism / 219
Etnografie / 220
Etnologie / 221
Etnometodologie / 221
Etologie / 223
Eugenie socială / 225

Evaluare / 225
Evaluarea postului de muncă / 225
Eveniment / 226
Evoluție / 226
Existență socială / 227
Exod / 228
Exogamie / 228
Exogen / 228
Expectanță / 228
Experiment sociologic / 229
Extensiune universitară / 230
Externalități / 230
Externalizarea funcțiilor locuinței / 231
Exurbație / 232

F

Factor de sinteză / 233
Factori de producție V. *Produs Intern Brut*
Familie / 234
Fanariotism / 241
Fapt social / 242
Fapt social total *V. Fapt social*
Fapt sociologic *V. Fenomen social*
Fascism / 243
Feminism / 244
Feminitate *V. Sex*
Fenomen social / 246
Fenomenul de orbire *V. Efectul Halo*
Fericire *V. Calitatea vieții și Satisfacție*
Fertilitate / 246
Feudalism / 247
Fidelitate *V. Măsurare socială*
Filiație / 251
Filosofia istoriei *V. Filosofie socială*
Filosofie pozitivă *V. Pozitivism sociologic*
Filosofie socială / 251
Fluctuația forței de muncă *V. Mobilitate socială*
Fluctuație / 252
Fluxuri / 253
Foaie economică *V. Monografie sociologică*
Formal / 253
Formalizare în sociologie / 254
Formațiune socială / 255
Forme comunitare *V. Familie*
Forme sociale / 256
Forță de muncă *V. Piața muncii*
Forțe de producție *V. Marxism*
Frecvență cumulată *V. Statistică univariată*
Frustrare / 257
Funcție / 257
Funcție de consum / 261
Funcțiile guvernului *V. Distribuția veniturilor*
Funcționalism tehnologic *V. Educație*
Fundamentalism / 262
Futurologie *V. Viitorologie*

G

Gemeinschaft/Gesellschaft / 263
Genealogie / 263
Generație / 264
Genocid / 264
Geografie politică / 265
Geografie socială / 266
Geopolitică *V. Geografie politică*
Gerontocrație / 266
Gintă / 266
Gîndirism / 267
Grade de libertate *V. Testarea ipotezelor statistice*
Groupthink / 268
Grup autonom de muncă *V. Îmbogățirea muncii*
Grup etnic *V. Etnic*
Grup formal/nonformal *V. Grup social*
Grup de întîlnire *V. Relații interpersonale*
Grup de presiune *V. Societate civilă*
Grup primar *V. Grup social*
Grup secundar *V. Grup social*
Grup social / 269
Gulere albe / 273
Gulere albastre/albe *V. Status*
Guvernare *V. Națiune*

H

Habitudine / 275
Habitus / 275
Handicap / 276
Haretism / 277
Harta de indiferență *V. Curba de indiferență*
Heterogamie *V. Căsătorie*

Hinterland / 277
Hiperempirism dialectic *V. Dialectică*
Hiperinflație *V. Inflație*
Histogramă *V. Statistică univariată*
Holism / 278
Homeostazie / 278
Homogamie / 279
Homomorfism *V. Model*
Homosexualitate / 279
Hotelul patrioților de meserie *V. Pătură superpusă*

I

Id *V. Ego*
Idealizare / 281
Identificare etnică *V. Etnic*
Ideologia "naționalismului etnic" *V. Xenofobie*
Ideologie / 281
Ideologie populistă *V. Populism*
Ierarhie / 282
Igienă mentală *V. Profilaxie socială*
Igienă socială *V. Medicină socială*
Imaginație sociologică / 284
Imigrație *V. Migrație*
Imitație / 284
Impact / 285
Imperialism *V. Capitalism*
Impozit direct/indirect *V. Produs Intern Brut*
Incapacitate *V. Handicap*
Incertitudine / 285
Incest *V. Antropogeneză*
Incompetență calificată *V. Birocrație*
Incrementalism / 286
Independență națională *V. Națiune*
Index de acumulare culturală *V. Evoluție*
Index de dezvoltare socială *V. Evoluție*
Indicator social / 287
Indicatori macroeconomici *V. Macroeconomie și PIB*
Indicatori sociologici *V. Indicator social*
Indice brut de reproducere a populației *V. Fertilitate*
Indice de diferențiere societală *V. Evoluție*
Indice de schimbare T *V. Panel*
Indice sintetic de fertilitate *V. Fertilitate*
Individ marginal *V. Marginalism*
Individualism metodologic *V. Holism*
Individualizare / 289
Industrializare / 290
Industrie / 290
Inegalitate socială / 292
Infirmitate *V. Handicap*
Inflație / 294
Influență socială / 294
Informal V. Formal
Informație / 296
Inginerie socială / 296
Inovație / 296
Insecuritate / 297
Instinctul combinațiilor *V. Circulația elitelor*
Instituția de levirat *V. Bigamie*
Instituția suroratului *V. Bigamie*
Instituția vasalității *V. Feudalism*
Instituție / 298
Instituție totală / 299
Instrumentalitate *V. Motivație*
Integralism sociologic / 300
Integrare socială / 300
Inteligență / 301
Interacționism / 302
Interacționism simbolic *V. Interacționism*
Interacțiune socială / 305
Interes / 305
Interiorizare / 306
Internalizarea funcțiilor locuinței *V. Externalizarea funcțiilor locuinței*
Interval de confidență *V. Testarea ipotezelor statistice*
Interviu / 306
Inurbație / 308
Invazie *V. Ecologie*
Ipoteza frustrare-agresivitate *V. Țap ispășitor*
Ipoteza relativității lingvistice / 308
Ipotezănulă *V. Testarea ipotezelor statistice*
Istoria sociologiei / 309
Istorie evenimențială *V. Eveniment*
Istorie socială *V. Sociologie istorică*
Iubire *V. Sex*
Izolare socială / 312
Izolat uman / 313

Izolaționism *V. Izolare socială*
Izomorfism *V. Model*

Î

Îmbătrînire demografică / 315
Îmbogățirea muncii / 316
Împoporare / 316
Înclinația valoric orientată *V. Valoare*
Îndoctrinare / 316
Înstrăinare *V. Alienare*
Întreprindere marginală *V. Marginalism*
Înțelepciune de viață *V. Morală*
Învățare socială / 316
Învățare societală *V. Învățare socială*

J

Juventologie / 319

K

Katacronie *V. Neosincronism*

L

Laissez-faire / 321
Lege de distribuție *V. Statistică univariată*
Legea accentuării *V. Zvon*
Legea asimilării *V. Zvon*
Legea binominală *V. Statistică univariată*
Legea celor 1000 de ani *V. Sociobiologie*
Legea comunicării în două trepte *V. Massmedia și Comunicare*
Legea concordanței forțelor de producție cu relațiile de producție *V. Marxism*
Legea lui Engel / 321
Legea de fier a oligarhiei *V. Birocrație și Oligarhie și Partid politic*
Legea χ^2 (hi pătrat)
Legea normală *V. Statistică univariată*
Legea normală redusă *V. Statistică univariată*
Legea paralelismului sociologic / 321
Legea lui Pareto *V. Curba veniturilor*
Legea lui Parkinson / 322
Legea presei *V. Presă*
Legea sărăciei sau nivelării *V. Zvon*
Legi sociologice / 322
Legitimitate / 325
Liberalism / 326
Liberalism sexual *V. Sex*
Libertate / 327
Libertatea presei *V. Presă*
Libido *V. Psihanaliză*
Lider / 328
Limite de clasă *V. Clasificare*
Lobby *V. Societate civilă*
Loculnță / 328
Locuire / 329
Locuri centrale / 329
Lovitură de stat *V. Război*

M

Macroeconomie / 331
Macrosociologie / 332
Manipulare / 332
MANOVA *V. Varianță*
Marcatori *V. Teritorialitate*
Marginalism / 333
Marginalitate / 334
Marxism / 334
Masă / 337
Mass-media / 338
Matriarhat *V. Familie*
Matrilinear / 342
Matrilocal / 342
Maximard *V. Analiză marginală*
Măsurare socială / 342
Mecanică socială / 345
Mediană *V Statistică univariată*
Mediatizarea fenomenelor sociale *V. Massmedia*
Medicină socială / 346
Medie aritmetică *V. Statistică univariată*
Medie armonică *V. Statistică univariată*
Medie geometrică
Mediu construit / 347
Megalopolis / 347
Menaj monoparental *V. Familie*
Meritocrație / 348
Metacronie *V. Neosincronism*
Meloda algoritmică *V. Formalizare*
Meloda arborilor de pertinență *V. Prognoză socială*
Meloda axiomatică *V. Formalizare*
Meloda cercetării de la distanță *V. Caracter național*

Metoda comparativă *V. Comparație*
Metoda construcției strategiilor previzionale *V. Prognoza socială*
Metoda genealogică *V. Genealogie*
Metoda limbajelor simbolice *V. Formalizare*
Metoda poloneză *V. Biografie socială*
Metoda reducției structurale *V. Marxism*
Metoda scenariilor *V. Prognoză socială*
Metoda triplei biografii *V. Biografie socială*
Metode euristice *V. Prognoză socială*
Metode de extrapolare *V. Prognoză socială*
Metode de flexibilizare a muncii / 348
Metode grafice *V. Formalizare*
Metode morfologice *V. Prognoză socială*
Metodologia cercetării sociologice / 349
Microeconomie *V. Macroeconomie*
Migrație / 351
Minim demografic / 353
Minim de populație *V. Minim demografic*
Minim de trai *V. Sărăcie*
Minimard *V. Analiză marginală*
Minorități naționale *V. Minorități sociale*
Minorități sociale / 359
Mișcarea "relațiilor umane" *V. Organizație*
Mișcări protestatare *V. Mișcări sociale*
Mișcări reformatoare *V. Mișcări sociale*
Mișcări revoluționare *V. Mișcări sociale*
Mișcări de rezistență *V. Mișcări sociale*
Mișcări utopice *V. Mișcări sociale*
Mișcări sociale / 354
Mobilitate socială / 355
Mod *V. Statistică univariată*
Mod de producție *V. Marxism*
Mod de viață / 359
Modă / 360
Model / 361
Model de comportament al consumatorului *V. Curbă de indiferență*
Model gravitațional / 362
Modele alternative de viață *V. Familie*
Modelul cercurilor concentrice *V. Ecologie*
Modelul individualismului liberal *V. Politică socială*
Modelul individualismului represiv *V. Politică socială*
Modelul nucleelor multiple *V. Ecologie*
Modelul rezidual *V. Politică socială*
Modelul sectorial *V. Ecologie*
Modelul universalist *V. Politică socială*
Modernitate / 362
Modernizare / 363
Moment critic al recensământului *V. Recensământ*
Monogamie / 364
Monografie sociologică / 364
Monoparental / 367
Monopol *V. Economie de piață*
Morală / 367
Moravuri *V. Morală*
Morfologie / 368
Mortalitate / 369
Mosierime / 369
Motilitate / 369
Motivare *V. Motivație*
Motivație / 370
Multicolinearitate *V. Econometrie*
Multipartitism *V. Partid politic*
Mulțime / 372
Muncă / 373

N

Natalitate / 375
Național-socialism *V. Nazism*
Naționalism / 375
Naționalitate / 377
Națiune / 378
Navetism / 379
Nazism / 380
Necesitate / 381
Negociere / 383
Neoconservatism *V. Conservatism*
Neofascism *V. Fascism*
Neoiobăgie / 384
Neoliberalism *V. Liberalism*
Neolocal / 385
Neonazism *V. Nazism*
Neopozitivism *V. Pozitivism sociologic*
Neosincronism / 385
Nevoi *V. Motivație și Necesitate*
Nihilism / 387
Nișă ecologică *V. Segregare*
Nivel de interval *V. Măsurare socială*

Nivel de încredere *V. Testarea ipotezelor statistice*
Nivel de măsurare *V. Măsurare socială*
Nivel nominal *V. Măsurare socială*
Nivel ordinal *V. Măsurare socială*
Nivel de proporţii *V. Măsurare socială*
Nivel de trai / 387
Nonconformism / 388
Normalitate / 388
Normare *V. Normă*
Normă / 389
Noua dreaptă / 391
Noua stîngă / 391
Nupţialitate / 392

O

Obedienţă / 393
Obiectivitate / 394
Observare participativă / 394
Observaţie / 395
Observaţie provocată *V. Experiment sociologic*
Obşte / 397
Ocupaţie / 398
Ofelimitate *V. Marginalism şi Optim paretian*
Oligarhie / 399
Oligopol *V. Economie de piaţă*
Om asociativ *V. Ad-hocraţie*
Om comunitar *V. Popor*
Om societal *V. Popor*
Om total *V. Comunism*
Omogenizare / 399
Ontologie regională / 399
Operator de interviu / 401
Opinie / 402
Opinie publică / 402
Opoziţie *V. Interacţiune socială*
Optim paretian / 404
Oraş / 405
Orbitare / 405
Ordine socială / 406
Organigramă / 406
Organizaţie / 406
Orientare şcolară şi profesională / 409
Orientări valorice *V. Valoare*
Orînduire tributală / 411
Ortodoxie *V. Gîndirism*

P

Panel / 413
Panică / 414
Paradigma analizei funcţionale *V. Paradigmă*
Paradigmă / 414
Paradigmă sociologică *V. Istoria sociologiei*
Parametru *V. Statistică şi sociologie*
Participare / 414
Partid de cadre *V. Partid politic*
Partid de masă *V. Partid politic*
Partid politic / 415
Paternalism / 418
Patriarhat *V. Familie*
Patrilinear / 418
Patrilocal / 418
"Păpuşi" *V. Sociologie fenomenologică*
Pătură superpusă / 418
Persistenţa agregatelor *V. Circulaţia elitelor*
Personalitate / 421
Personalitate de bază *V. Caracter naţional şi Personalitate*
Personalitate modală *V. Personalitate*
Persuabilitate *V. Persuasiune*
Persuasiune / 423
Persuasiune clandestină *V. Publicitate*
Piaţa muncii / 424
Piaţă *V. Piaţa muncii*
Piaţă cenuşie *V. Economie subterană*
Piaţă liberă *V. Economie de piaţă*
Piaţă neagră *V. Economie subterană*
Plan *V. Planificare*
Planificare / 425
Planificare familială / 425
Planificarea forţei de muncă / 427
Plasament familial / 427
Pluralism / 428
Polemologie / 428
Poli de creştere / 429
Poliandrie / 429
Poligamie *V. Căsătorie*
Poliginie / 430
Poligon de frecvenţe
Politică / 430
Politică fiscală / 431
Politică socială / 431

Politici de venituri *V. Distribuția veniturilor*
Politizare *V. Politică*
Politologie *V. Sociologie politică*
Popor / 433
Poporanism / 435
Populism / 436
Pornografie / 436
Posibil acțional / 436
Post-modernitate / 437
Postulatul funcționalismului universal *V. Funcție*
Postulatul integrationist *V. Organizație*
Pozitivism sociologic / 437
Practică metodologică obiectivă/interpretativă *V. Metodologia cercetării sociologice*
Prag de semnificație *V. Testarea ipotezelor statistice*
Prebendă / 438
Precipitarea etapelor / 440
Precondiție funcțională V. Necesitate
Predicție / 440
Preferință / 441
Prejudecată / 441
Prejudiciu / 442
Presă / 442
Presiune inflaționistă *V. Inflație*
Prestigiu / 444
Pretestare / 444
Principiul complementarității strategiilor *V. Triunghiularizare*
Principiul conflictului *V. Mass-media*
Principiul muncii simplificate *V. Îmbogățirea muncii și Munca*
Principiul pluralității structurale *V. Sistem social*
Principiul rationalității limitate *V. Incrementalism și Organizație*
Principiul "separați dar egali" *V. Rasism*
Privilegiu / 444
Probabilitate / 445
Problema bunurilor publice *V. Dilemă socială*
Problema hobbesiană a ordinii *V. Socialitate*
Problema "țărănească" *V. Sociologie rurală*
Problemă socială / 446
Proceduri de votare *V. Electorat*
Procese de grup *V. Dinamica grupului și Grup social*
Productivitate marginală a muncii *V. Analiză marginală*
Produs intern brut (P.I.B.) / 448
Produs marginal social *V. Analiză marginală*
Produse intermediare *V. Produs Intern Brut*
Profesie / 449
Profesiograme *V. Profesie*
Profeții care se autorealizează / 450
Profilaxie socială / 450
Prognoză socială / 451
Program electoral *V. Electorat*
Programul de la Gotha *V. Social-democrație*
Progres social / 455
Prohibiția incestului / 456
Proiectare *V. Planificare*
Prolectarea postului de muncă / 456
Proletariat *V. Clasă socială*
Promovare / 457
Propagandă / 457
Propagandă a faptelor *V. Propagandă*
Propensiune spre consum *V. Analiză marginală*
Prostituție / 458
Protecție socială / 458
Protocronism / 460
Provocare-răspuns / 463
Pseudomorfoză *V. Gîndirism*
Psihanaliză / 464
Psihiatrie socială / 467
Psihodramă / 468
Psihologie socială / 469
Psihologie umanistă / 472
Psihoterapie / 476
Public / 477
Publicitate / 478
Putere / 479

Q

Quartile V. Statistică univariată

R

Random-Digit-Dialing / 483

Randomizare / 483
Raport de cercetare / 484
Raporturi între sexe *V. Sex*
Rasă / 484
Rasism / 485
Rată brută de divorțialitate *V. Divorțialitate*
Rată brută de mortalitate *V. Mortalitate*
Rată brută de natalitate *V. Natalitate*
Rată brută de nupțialitate *V. Nupțialitate*
Rată marginală *V. Analiză marginală*
Ratings *V. Audiență*
Rația militari-civili *V. Război*
Război / 487
Război civil *V. Război*
Război rece *V. Război*
Război total *V. Război*
Recensământ / 489
Recompensă *V. Normă*
Redistribuția veniturilor *V. Distribuția veniturilor*
Reducție fenomenologică *V. Sociologie fenomenologică*
Regalitate *V. Regim politic*
Regim politic / 490
Regresie / 490
Relativism cultural / 497
Relație clientelară *V. Clientelism politic*
Relație socială / 500
Relații interpersonale / 498
Relații primare/secundare *V. Relație socială*
Relații între sexe *V. Sex*
Relaționism *V. Forme sociale*
Religie / 501
Religie casnică / 503
Religie cosmică *V. Religie casnică*
Represiune / 503
Reproducerea structurii sociale *V. Structură socială*
Resocializare / 503
Responsabilitate / 504
Responsabilitatea presei *V. Presă*
Resurse / 504
Resurse economice *V. Cost social*
Rețea / 504
Rețea de securitate *V. Protecție socială*
Revoluție / 505
Reziduuri / 506
Reziduuri sexuale *V. Reziduuri*
Reziduurile combinațiilor *V. Reziduuri*
Reziduurile exteriorizării *V. Reziduuri*
Reziduurile integrității *V. Reziduuri*
Reziduurile sociabilității *V. Reziduuri*
Risc / 507
Rit / 508
Ritual / 508
Ritual de conservare *V. Ritual*
Ritual de diferențiere *V. Ritual*
Rol social / 509
Romanii populare *V. Țară*
Românism / 510
Rudenie / 510
Rutină / 511

S

Sacru / profan / 513
Saeculum *V. Sincronism*
Sancțiune / 513
Sat devălmaș / 513
Satisfacție / 514
Sămănătorism / 516
Sărăcie / 517
Scalare / 518
Scara metrică a inteligenței *V. Test psihologic*
Scenariu *V. Alternativă*
Schimb / 521
Schimbare socială / 521
Schismă / 525
Sclavie / 525
Sectă / 526
Sectoare economice *V. Terțiarizare*
Sector particular informal *V. Economie subterană*
Secularizare / 527
Securitate socială / 527
Segregare / 528
Selecție socială negativă / 528
Semicultură / 530
Serendipitate / 531
Serie / 531
Serie cronologică *V. Protocronism*
Serie statistică *V. Statistică univariată*
Servicii sociale / 531
Sex / 532

Sexism instituționalizat
Sfatul bătrînilor *V. Obște*
Share *V. Audiență*
Simbioză *V. Ecologie*
Simbol / 537
Simplexia valorilor / 538
Simulare / 538
Sincronism / 539
Sine / 541
Singurătate / 542
Sinucidere / 543
Sistem electoral *V. Electorat*
Sistem de prețuri *V. Economie de piață*
Sistem social / 543
Sistem valorico-normativ *V. Valori*
Sisteme de convergență *V. Zonă*
Situație de statut *V. Societate de statut*
Snobism *V. Modă*
Sociabilitate *V. Socialitate*
Social-democrație / 545
Socialism *V. Comunism*
Socialism utopic *V. Utopie*
Socialitate / 546
Socializare / 546
Socializarea națiunilor / 547
Societate / 548
Societate civilă / 549
Societate eupsihică *V. Relații interpersonale*
Societate globală *V. Neoevoluționism*
Societate informațională *V. Informație*
Societate locală *V. Neoevoluționism*
Societate de masă / 550
Societate meritocratică *V. Meritocrație*
Societate de piață / 550
Societate post industrială *V. Post-modernitate*
Societate sinergică *V. Relații interpersonale*
Societate de statut / 551
Sociobiologie / 552
Sociodramă / 553
Sociografie / 554
Sociografism *V. Sociografie*
Sociolingvistică / 554
Sociologia criminalității *V. Criminalitate*
Sociologia cunoașterii / 557
Sociologia devianței *V. Deviantă*
Sociologia dreptului *V. Drept*
Sociologia educației *V. Educație*
Sociologia familiei *V. Familie*
Sociologia locuirii *V. Locuire*
Sociologia mass-media *V. Mass-media*
Sociologia medicinei / 557
Sociologia mediului construit *V. Mediu construit*
Sociologia moralei *V. Morală*
Sociologia muncii *V. Muncă*
Sociologia organizațiilor *V. Organizație*
Sociologia partidului politic *V. Partid politic*
Sociologia păcii *V. Polemologie*
Sociologia profesiilor *V. Muncă*
Sociologia religiei *V. Religie*
Sociologia turismului / 559
Sociologie / 561
Sociologie clinică / 566
Sociologie economică / 568
Sociologie empirică/teoretică *V. Sociologie*
Sociologie fenomenologică / 569
Sociologie industrială *V. Industrie*
Sociologie istorică / 571
Sociologie marxistă *V. Marxism*
Sociologie politică / 572
Sociologie românească / 573
Sociologie rurală / 578
Sociologie umanistă *V. Umanism*
Sociologie universitară *V. Sociologie*
Sociologii de ramură *V. Sociologie*
Sociologism / 581
Sociometrie / 582
Sociopsihiatrie *V. Psihiatrie socială*
Sociotehnică *V. Inginerie socială*
Socioterapie / 583
Solidarism / 585
Solidarism național *V. Gîndirism*
Solidaritate / 586
Sondaj de opinie / 586
Spațiu funcțional *V. Funcție*
Spațiu interpersonal *V. Teritorialitate*
Spațiu public *V. Public*
Spălarea creierului / 588
Specific național / 589
Speranță de viață la naștere *V. Mortalitate*
Spontan / 591
Stagflație *V. Inflație*

Standard de viață *V. Nivel de trai*
Stat / 591
Stat național *V. Națiune*
Statică socială / 593
Statistică și sociologie / 594
Statistică univariată / 596
Status / 602
Status socio-economic / 603
Stereotip / 603
Stigmat / 604
Stil de conducere / 604
Stil de viață / 605
Stoc de învățământ / 606
Stratificare socială / 606
Stress / 608
Structura pieței *V. Economie de piață*
Structuralism sociologic *V. Structură*
Structură / 609
Structură socială / 613
Studii de impact *V. Impact*
Studii privind femeile *V. Feminism*
Studiul populației *V. Demografie*
Subdezvoltare *V. Capitalism*
Subsidiaritate / 617
Subsidii *V. Produs Intern Brut*
Substrat / 617
Suburbanizare / 618
Subvenții *V. Produs Intern Brut*
Subzistență fizică *V. Sărăcie*
Succes / 619
Succesiune *V. Ecologie*
Sugestibilitate *V Contagiune mentală și Persuasiune*
Suicid V. *Sinucidere*
Super-ego *V. Ego*
Supraconfidență *V. Incertitudine*
Supradeterminare / 620
Suprastructura *V. Bază și suprastructură*
Școală monografică *V. Sociologie rurală*
Școală sociologică *V. Istoria sociologiei*

Ș

Șomaj / 621
Știință politică V. *Sociologie politică*

T

Tabel de contingență *V. Clasificare multicriterială*
Tabel de mobilitate *V. Mobilitate socială*
Tabela de mortalitate *V. Mortalitate*
Tabela de nupțialitate *V. Nupțialitate*
Tabu / 623
Taylorism / 623
Tehnocrație / 624
Tehnocultură / 624
Tehnologie / 625
Teorema lui Bayes *V. Probabilitate*
Teorema imposibilității agregării *V. Indicator social*
Teorema lui Oison *V. Acțiune colectivă*
Teorema lui Thomas *V. Etichetare socială și Interacționism*
Teoria cercurilor culturale *V. Difuziune*
Teoria cîmpului *V. Dinamica grupului*
Teoria decalajului cultural *V. Tehnologie*
Teoria minimalistă *V. Clasă socială*
Teoria ologenezei culturale *V. Difuziune*
Teorie sociologică *V. Istoria sociologiei*
Teorii ale conspirației *V. Rasism*
Teorii feministe *V. Feminism*
Terapie non-directivă *V. Psihologie umanistă*
Teren / 625
Teritorialitate / 626
Teritoriu *V. Națiune*
Terorism / 627
Terțiarizare / 627
Test psihologic / 628
Test sociometric / 629
Testare ideologică *V. Testarea teoriilor sociologice*
Testare practică prin experimentare *V. Testarea teoriilor sociologice*
Testarea ipotezelor statistice / 629
Testarea teoriilor sociologice / 632
Testul F *V. Testarea ipotezelor statistice*
Testul "grohotișului" *V. Analiza factorială*
Testul χ^2 (hi pătrat) *V. Testarea ipotezelor statistice*
Testul t *V. Testarea ipotezelor statistice*
Testul z *V. Testarea ipotezelor statistice*
T-grup / 634
Timp liber / 634
Timp de muncă *V. Timp liber*
Tip ideal / 634
Tipificatii *V. Sociologie fenomenologică*

Tipologizare *V. Clasificare multicriterială*
Tipuri *V. Sociologie fenomenologică*
Totalitarism *V. Regim politic*
Tradiție / 636
Tradiție orală / 637
Tradiționalism autohton *V. Gîndirism*
Translația diferențelor sociale / 637
Transmitere culturală *V. Difuziune și Enculturație*
Transparență socială / 638
Transpoziție etnică *V. Etnic*
Tranziție / 638
Tranziție demografică / 639
Tratamentul informației *V. Presă*
Trebuință *V. Necesitate*
Trib / 639
Tribalism *V. Trib*
Triunghiularizare / 640
Trup de moșie *V. Obște*

Ț

Țap ispășitor / 641
Țară / 642
Țăran / 642
Țărănism /

U

Umanism / 645
Umanizarea muncii *V. Psihologie umanistă*
Unicitate *V. Analiză factorială*
Unitate socială / 645
Unitate de vecinătate *V. Vecinătate*
Urbanism / 646
Urbanizare / 647
Utilitate marginală *V. Analiză marginală și Marginalism*
Utilitate ordinală *V. Curba de indiferență*
Utopie / 647

V

Valență *V. Motivație*
Validitate *V. Măsurare socială*
Valoare / 649
Variabilă aleatoare *V. Statistică univariată*
Variabilă dependentă *V. Experiment sociologic*
Variabilă endogenă/exogenă *V. Cauzalitate socială*
Variabilă independentă *V. Experiment sociologic*
Variabilă reziduală *V. Cauzalitate socială*
Variabilă statistică *V. Statistică și sociologie*
Variabilă strategică *V. Stil de conducere*
Variabile intermediare *V. Statistică și sociologie*
Varianță și covarianță / 651
Variație explicată/neexplicată *V. Regresie*
Vecinătate / 656
Victimologie / 656
Viitorologie / 657
Viol / 658
Violență / 658
Violență maritală *V. Violență*
Violență protestatară *V. Violență*
Violență structurală *V. Violență*
Vizibilitate a comportamentului *V. Transparență socială*
Vîrstă / 659
Volatilitate electorală *V. Electorat*

X

Xenocentrism / 661
Xenocrație / 661
Xenofobie / 661

Z

Zonă / 663
Zvon / 664